

del collegio de la Compañia de Jesus de Granada. R. 4558^{B^a}

M. ANTONII
MAIORAGII
IN TRES ARISTOTELIS

LIBROS;

De Arte Rhetorica,

QVOS IPSE LATINOS FECIT,

Explanationes.

NVNC PRIMVM A PRIMO COMITE,
Auctoris Amitino, in Iucem prolatae; & Clarissimis & Illustribus
viris ARCIMBOLDIIS fratribus, ANTONELLO proto-
notario Apostol. & Senatori Regio, & IOANNI
Candia & Vallegij domino, dicatae.

CVM PRIVILEGIO.

VENETIIS, Apud Franciscum Franciscium Senensem.
M. D. LXXII.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28

del collegio de la Compañia de Jesus de Granada R. 4558^{B^a}

M. ANTONII
MAIORAGII
IN TRES ARISTOTELIS

LIBROS;

De Arte Rhetorica,

QVOS IPSE LATINOS FECIT,

Explanationes.

NUNC PRIMUM A PRIMO COMITE,
Auctoris Amitino, in Jucem prolatae; & Clarissimis & Illustribus
viris ARCIMBOLDIIS fratribus, ANTONELLO proto-
notario Apostol. & Senatori Regio, & IOANNI
Candiae & Vallegij domino, dicatae.

CVM PRIVILEGIO.

VENETIIS, Apud Franciscum Franciscium Senensem.

M. D. LXXII.

M. ANTONIO
 MAIORAGIO
 DICENDI MAGISTRO
 SINGVLARI,
 LATINIS GRAECISQ. LITERIS
 PERPOLITO,
 ET LIBRIS EDITIS ILLVSTRI,
 QUI PVBLICE DOCVIT ANN. XIIIIL.
 VIXIT XLI.
 BARTHOLOMAEVVS COMES,
 VXORIS FRATRI
 B. M. POSVIT.

M. ANTONII MAIORAGII
 Sepulchrum Mediolani in porticu, ad-
 dita dextro ædis diui Ambrosij lateri,
 cum hac inscriptione conspicitur.

C. PETRONII VENETI.

MAIORAGIVS LOQVITVR.

*Edideram iam multa tibi, cordata iuuentus;
 Quæ legis, in studijs ocia grata terens:
 Et multò letus mox edere plura parabam,
 Conditâ tunc fuerant quæ mihi scripta domi.
 Plurima quin etiam meditabar scribere, solers
 Dum cupio studijs inuigilare tuis.
 Approperata nimis, mors importuna, sed omnes
 Lusit conatus, destituitq; meos:
 Nec male tornatos incudi seua libellos*

*Reddere me siuit, nec reuocare rudes:
 Nec iam finitos permisit promere capsis,
 Nec passa extremam est his adhibere manum.
 Rursus in expletos imperfectosq; reliqui,
 Quos aggressus eram scribere nuper ego.
 At tu, cui uiuus semper prodesse cupiui;
 Osibus, et cineri fausta precare meo:
 Et, si quid uitij rude sepe uolumen habebit,
 Emenda; idq; mihi non licuisse, puta.*

M. ANTONII MAIORAGII OPERVM
Elenchus.

Horum alia edita, alia edenda, alia inchoata sunt.

EDITA.

Ratio in Aleatores, pro decreto Alphōsi Dauali & Senatus Mediolanensis.
Oratio, habita in nuptijs sapientissimi senis, Iacobi Philippi Sacci, senatus Mediolanensis præsidis.
Oratio de mutatione Nominis.
Panegyricus, Ioan. Angelo Arcimbaldio Mediolani archiepiscopo dictus.
Laudatio Magdalene Comitissæ, matris suæ mortuæ.
Encomium Luti.
Decisiones xxv. quibus M. Tullium Ciceronem ab omnibus Cælij Calcagnini criminationibus liberat.
Antiparadoxon libri sex, in quibus M. Tullij Ciceronis omnia Paradoxa refelluntur.
Apologia in Marium Nizolium Brixellensem.
Reprehensionum contra eundem libri duo.
Recusatio omnium eorum, quæ idem in Decisionibus ipsius Maioragij tamquam malè posita notauit.
De Senatu Romano libellus.
Epistolicarum Quæstionum libri duo.
Cōmentarius in Oratorē M. Tullij Ciceronis ad M. Brutū.
Commentarius in dialogum de Partitione oratoria M. Tullij Ciceronis.
Paraphrasis in quattuor Aristotelis libros de Cælo.
Paraphrasis in duos eiusdem libros de Generatione & In teritu.
Explanationes in tres eiusdem libros de arte Rhetorica, quos ipse Latinos fecit.

EDENDA.

Orationes quattuor, iā olim editæ; in Aleatores, in Sacci nuptijs, de mutatione Nominis, & Panegyricus Ioan. Angelo Arcimbaldio dictus: ita ab ipso auctore postremo uitæ tempore emendate, ut prioribus meliores multò sint effectæ.
Oratio in litteras.
Oratio de præstantia litterarum, quam habuit ad senatum Mediolanensem, quo tempore publicè docere cœpit.
Oratio de Grammaticæ artis excellentia, quam ad senatum populunq; Mediolanensem habuit.
Oratio de Parētū in erudiendis liberis, atque Adoleſcētū in studijs optimarū artū officio, ad Mediolanēses ciues.
Oratio de Audiendi ratione, ad Mediolanenses iuuenes.
Oratio de modo Proficiendi in eloquentia, atque in studijs bonarum artium.
Oratio de Vitæ atque morum disciplina.
Oratio de contemnēdis Obrectatoribus, ad Mediolanēses.
Oratio ad Auditores suos, cū Mediolano discessurus esset.
Oratio, scripta rogatū & iurisperiti, quæ is petit, ut in Collegium iurisconsultorum Mediolanensium cooptetur.
Oratio pro Octauiano Rauerta, Tarracine Episcopo, dum in Academiam Mediolanensem reciperetur.
Oratio pro Ioan. Stibio, summi pōtificis commissario de-

cumano; dū in Academia Mediolanensem reciperetur.
Oratio pro Hieronymo Crotto, iuriscōsulto; dum in Academiam Mediolanensem reciperetur.
Chria super memorabili quodā Ferrandi Gōzaga facta.
Apologia in Gaudentium Merulam Nouariensem.
Oratio aduersus eos, qui Orandæ orationis studium, & dicendi Elegantiā damnant.
Oratio de Musica.
Oratio de arte Poetica.
Oratio de Varietate.
Oratio de laudibus Auri, siue Philochrysus.
Oratio de Amore; quam habuit, cum quartum Aeneidos Virgilij librum esset interpretaturus.
Præfatio de Agricultura laudibus in Virgilij Georgica.
Præfatio in M. Tullij Ciceronis Topica.
Præfatio in eiusdem libros de Oratore.
Præfatio in eiusdem libros de Officijs.
Præfatio in Homeri Iliadem.
Præfatio in eiusdem Odysseam.
Præfatio in Hesiodum.
Præfatio in Pindarum.
Præfatio in Demosthenem.
Epistolarum liber.
Carminum liber.
Dialogus de Eloquentia.
Commentarius in Virgilij Georgicōn libros duos priores.
Cōmentarius in Horatij librū de arte Poetica ad Pisones.
Commentarius in M. Tullij Ciceronis de Oratore ad Quintum fratrem librum primum.

INCOHATA

quamplurima; sed, de quibus nos comperti aliquid habuimus, hæc sunt.
Oratio ad Alphonsum Daualum, de Bibliotheca publica, Mediolani instituēda, & omni librorū genere instruēda.
De Nominibus pprijs ueterū Romanorū libri quattuor.
De Risu oratorio & Urbano libri duo.
De Ludo litterario instituendo liber.
De officio Parentum & Filiorum liber.
De modo Proficiendi in studijs bonarum artium liber.
Symposiacōn ad Plutarchi imitationem libri decem.
Commentarius in Virgilij Aeneidos librum quartum.
Commentarius in Ciceronis libros tres de Officijs.
Explicationes in eiusdem Paradoxa.
Conuersa ex Græcis multa, quæ à quibusdam imperitis dispersa ac dissipata fuerunt; nominatim autem hæc.
Isocratis Archidamus,
Platonis Gorgias,
Aeschinis Demosthenisq; orationes inter se contrariae,
Aeliani de Varia Historia libri,
Hermogenis ars Rhetorica,
Heronis Isagogæ rerum Geometricarum,
Nicomachi Geraseni Arithmetice institutionis libri.

CLARISSIMIS

CLARISSIMIS ET
ILLVSTRIBVS VIRIS,
ARCIMBOLDIIS.

Fratribus, ANTONELLO Protonotario Apostol. & Senatori regio, & IOANNI Candia & Vallegij domino, Primus Comes. S. P. D.

AMILIA uestra, ANTONELLE & IOANNES ARCIMBOLDII, amplissima & nobilissima, semper claruit uiris maximè illustribus religione, consilio, rebus præclare gestis, & summis omnis generis litterarum studijs. quod ego in singulis partibus uerum esse ostendere si uelim, nominatis singillatim & enumeratis horum generum præstantibus uiris; inanem & immensum laborem suscipiam. non enim facile id fieri potest cū magnus sit eorum numerus: neque illi ipsi parum noti sunt etiam litterarum imperitis; neque desunt testimonia historicorum, atque aliorum scriptorum, à quibus eorum nomina summa cum laude immortalitati fuerunt commendata. Satis uiget, et celebratur memoria Cardinalium, Archiepiscoporum, Abbatum, senatorum & magnorum consiliariorum, bellicorum, & aliorum præstantium uirorum armis & pro suis principibus tractandis, & pro sua patria suscipiendis. notissimi sunt homines, & litteris elegantioribus ornatissimi, & omni disciplinarum genere exculti: ita præterea boni, & simplicis ueritatis amici, ut nemini nocuerint unquam, studuerint autè in omni uita omnibus prodesse, quibus possent. quorum omnium uestram familiam magnum numerum tulisse, sciunt omnes. Tantum dico, mores eorum, qui nunc sunt, si cætera desint, uestræ familiæ præstantiam, qualis ac quanta sit, facile declarare posse, uel uos duo (ut missos alios faciam) mihi satis esse potestis: quorum si quis diligenter attendat omnes actiones, facile intelliget; uos neque adhuc unquam fecisse, neque posthac facturos esse quidquam tanta familia inferius, tam illustribus maioribus minus. Scio, modestissimas aures uestras, & pudoris, et uerecundiæ plenas, hæc non modò respuere atque aspernari, sed etiam is offendi non parum; & quod uerè Christianorum, uereq; bonorum est hominum, malle esse, quam uideri bonos. sed tamen plaris est apud me, meque magis mouet ipsius ueritatis uis: atq; illud, quod, dum uos quodam modo describo, nihil inuicem ad fingens, uerum omnia quæ in uobis sunt isopinè exponens; exemplum prodo, & propono ad imitandum multis, unde moueantur probè quid illos facere deceat. Ac primum illud, unde multa quibus possit conytere, ad uestra uita genus attinentia: quod domus uestra assidue plena est, non salu-

JA 67

* 3 tatorum,

tatorum, quorum undas aut magnas cateruas euomunt ades ambitiosorum hominum; sed pauperum & egentium, & uos in rebus suis consulentium, & ad uos confugientium, & uestram opem implorantium. ut enim ambo concordissime unà uiuatis, ita ambo conamini certatim in uestro uterque genere sic excellere: ut altero neque sacerdos, modò eiusdem ordinis, neque regius senator alius præstantior haberi; altera neque paterfamiliàs, neque ciuis quisquam melior esse possit. Sed te hoc loco primum alloquar ANTONELLE, quippe qui fratrem tuum IOANNEM non iam atate sed dignitate honoris gradu & titulis antecellis. Nam te protonotarium Apostol. sanè quam egregium, senatorem dum seueritatem comitate temperas ualde bonum, iurisperitum præstantissimum; atque insuper politioribus litteris, & liberalibus disciplinis excultissimum, non ita multis mensibus antè apoplexia correptum, seruauit Deus Opt. Max. ut multa præclara, quæ iam instituisti, posses absoluere, atque ad finem perducere. nisi enim tantus morbus te tam subito oppressisset; iam bona ex parte Basilii, Chrysostomus & Gregorius latine & ornate per te loquerentur. Dij boni, qui ac quantus nitor ad graues horum sanctissimorum ac beatissimorum patrum sententias ex te accedebat? quam illorum orationi expolitionem tuus labor, diligentia, studium, eruditio adhibebat? qui pares sunt in utriusque lingua ac sermonis facultate, uiri singulares, sanctè iurabant; malle se Basilium, Chrysostomum, & Gregorium latine te interprete loquentes, quam grace sua ipsorum lingua utentes audire. Sed speramus breui te, cum magno Dei beneficio pristinas uires iam fere receperis, tua studia repetiturum; & quæ tam feliciter incepisti, ad exitum perduciturum. licet autem tam grauis tamq̃, repentinus morbus uires tuas, & animi, & corporis non solum attenuasset, sed etiam prostrauisset; non tamen (quæ tui est animi præstantia, & amor in uerâ ac sanctâ religionis cultum) à præclaris operibus te abstinere unquam potuisti. primum enim in senatum interim uenire non destitisti, et nunc uenis assidue; neque pateris patriam, & ciues tuos, magno tuæ clementiæ & sapientiæ presidio destitutos, te desiderare; deinde dignum est, unde alij tui loci atque ordinis homines exemplum sumant. nedum pulchrum est, spectare, quam diligenter, in officio contineas illos Monachos, qui tibi crediti, Vicoboldunense templum diuo Petro dicatum, colunt, omni genere cultus ad ueram religionem attinentis: quos sermones de religione & tu & illi ad plebem instituendam habeatis; quibus sodalitatibus institutis, rebus diuinis operam detis; quæ illic fiant quotidie, quæ statis diebus: quæ cogitentur, quæ dicantur, quæ canantur, quæ peragantur ad pietatem, et caritatem, ad religionem pertinentia; ad dei, diuorum diuarumq̃, gratiam in eundam, promerendam, et uobis in omnibus conciliandam. Te uero IOANNES quid præstantius dici, aut fingi potest; siue de sapienti, paterfamiliàs, siue de bo-

no ac præstanti ciue, siue de homine pacis amico atque alumno, siue de uiro bono atque eo qui se non sibi sed alijs esse natum existimet, siue denique de comarcho in subditos iustitia insigni, loquamur? nemo domum suam melius, quam tu, omnibus rebus, quæ ad uictum cultumq̃, pertinent, instruit; nemo magnum liberorum utriusque sexus numerum sanctius instituit; nemo (quod tuum est ingenium, industria, experientia, iudicium) maiorem ex prædijs suis, pari agri modo, fructuum copiam atque ubertatem percipit. tu ob in incredibile quoddam religionis studium nostro Archiepiscopo sanctissimo es gratissimus. tu ob multas ac summas uirtutes Arburquerquensium duci principi nostro, es carissimus. tu præterea omnibus ciuibus summis infirmis medys es acceptissimus. Ea est tua prudentia, & rerum humanarum cognitio, integritas, religio, sanctitas morum: ut modò admiranda illi templi maximi uirgini matri dicati fabrica, modò xenodochio uel nosocomio maximo præficiaris; modò decurio creeris. quarum quidem rerum procuratio licet satis occupatum tenere quemuis possit, & satis negocij cuiusuis exhibere: tamen interea grauissimas multas multorum controuersias dirimere non cessas, tanquam honorarius arbiter, & pacificator quidam eximius. ubi uerò seruatis legibus ab ijs magistratibus quos dixi, tibi cessandum est, maiores labores te excipiunt, pro uniuersa ciuitate suscipiendi: seorsum autem pro uirginibus, & mulieribus deo consecratis; pro collegijs uel decurijs sacerdotum, quos omni uirtute ornatos, huc acciuit nostræ religionis Antistes Carolus Borrhomæus Cardinalis, omni omnium laudatorum laude maior. denique pro non minus piorum, quam honestorum ciuium nostrorum sodalitatibus multis: quibus non tam obeundis, frequentandis, ac colendis adscribebis; quam instituendis, tuendis, fouendis, atque augendis præesse soles. Ea porro omnia omni, & animi, & corporis conata sic obis, suscipis, ac procuras; perinde ac si patriam tuam, omnem curam colenda ac tuenda religionis tibi uni commendaſſe ac credidisse existimes. Tibi porro pauperum cura omnium prima atque præcipua incumbit. quod quam uerum sit, cognitum est proximè: cum tu inter primos propulsanda uel toleranda famis, sustinendaque penuria, donec Deus nobis consuleret, primam ac præcipuam curam & priuatim, & publicè suscepisti; ut eo penè esses in pauperes, quo es in liberos tuos amore atque animo. iam uerò in populos tibi subditos tam iustum te præbes: ut nemini ne minima quidem in re iniuriam fieri patiaris; & unicuique, quod suum est, tribuatur, omnes inter se concordēs in summa tranquillitate uiuant. Sed nimis longum esset, commemorare ac percensere; quæ ambo communiter, quæ singuli magna cum laude aut dicatis aut faciat; quam præclara, quamque eximia semper fuerint uestra familia studia. unum tantum iam dictis adyciam; quo exposito appareat, quæ in præsentia

à me de uobis, de quæ genere uestro, dicta sunt non sine ratione fuisse commemorata. Vestræ familia bonas litteras magno semper amore, incredibili studio, atq; animi propensione complexa est et Mediolani, et alibi ubicunq; ea uiguit. mitto iam superiora tempora, sino alia loca, in quibus ea semper fuit sui similis. Iam exacti sunt anni amplius CXXX. cū in hac urbe floruit NICOLAUS ARCIMBOLDIVS; vir nobilissimus, doctissimus, & optimus; iurisconsultus clarissimus, senator grauisissimus immo senatus ipsius princeps, & consiliarius ducis sapientissimus: qui sæpius summis de rebus ad maximos reges duces quæ & ad alios potentissimos principes partim à Philippo Maria Vicecomite, partim ab huius genero Francisco Sfortia principibus nostris, legatus missus; eas legationes magna cum laude obiuit. cuius postea filij duo hanc nostram urbem, suam ipsorum patriam, mirandum in modum illustrarunt. Eorum alter IOANNES ita bonus, integer, innocens, castus, religionis cultor eximius fuit; ita suæ nobilitatis clarorumquæ natalium semper memor, ab omnibus sordibus procul remotus, largus ac beneficus; ita constantis magniquæ animi, grauis, & seuerus; atque idem contrà prudentia qua plurimum ualebat comis, humanus, clemens, & suauis moribus; ita præterea uigilans, industrius, diligens, assiduus, fidelis, & simplicis ueritatis amicus: ut omnes, quibuscum uersaretur; illum non tam diligenter quæ amarent, colerent quæ obseruarent, admirarentur quæ suspicerent. rursus idem ita omnis quidē liberalis doctrina, sed præsertim omnis diuini atq; humani iuris peritus fuit; ita omni sapientia, omnibus denique uirtutibus atq; optimis artibus præstans: ut ij principes, quibus ille in rebus maximi momenti operam dedisset; illum quantis maximis et quæ plurimis potuerint honoribus ornarint, auxerint, cumularint. Nam Galeatius Maria Sfortia, Francisci filius, dux Mediolani, eum ad omnes, ad quas quidem ipse potuit, honoris ac dignitatis gradus euexit; & ne singula referam, ad Florentinos, ad Venetos, ad Gallorum regem, ad Casarem, ad ipsum Pontificem Max. legauit. Xystus. IIII. Pontif. Max. primum eundem protonotarium Apostolicum, Nouariequæ episcopum fecit; deinde S. R. E. Cardinalem creauit: & tam carum semper habuit, ut eum rebus maximis maximequæ honorificis semper adhibuerit; Perusia, patrimonij prouincijs, et Etruria legatum præesse uoluerit. Innocentius VIII. Romæ iustitiæ signi referendarium, Mediolani Archiepiscopum esse iussit; & aliquot insuper alijs honoribus sacris, tanto Cardinali dignis, cohonestauit. Alter Nicolai filius GUIDO ANTONIVS Ioanni fratri Archiepiscopus successit: cum antea Galeatio Maria, & Ludouico Sfortijs ducibus summis magistratibus et amplissimis honoribus perfunctus; & ad Florentinos, Venetos, ad Neapolis, ad Pannoniæ regem, ad summum Pontificem maximis de rebus Legatus, et ab ysdem largè donatus fuisset. in quo Archiepiscopo non una atq; altera tantum uirtus; sed omnes erant, quas-

cunq;

cunq; quis possit dicere: neque ea quidem mediocres, sed excellentes; & præsertim largitas, beneficentia, liberalitas, magnificentia. et enim tantum studium colenda atque amplificanda religionis in eo extitit: ut Archiepiscopi curiam, quam dono a duce acceperat, uetustate penè collapsam, magnis sumptibus renouarit & instaurarit; templi maximi sacra, ceremonias, sacerdotum munera auxerit; demum eidem templo templiquæ fabricæ magnam uim rerū pretiosissimarum moriens legarit. Atque hi uiri tales ac tanti; quales ac quantos, ut potui, descripsi ex eiusdem ætatis memoriæ hominum fide dignorum monumentis aliquot; nominatim autem Francisci Philelphi, Ioannis Simoneta, Donati Bosij, Bernardini Cory, Onuphrij Panuini; & ex Nicolai ipsius tumulo, qui magnificentissimus Mediolani apud Franciscanos in cella S. Bernardini conspicitur; ex eo item libro, in quem non nisi explorata de uita & moribus nostrorum Archiepiscoporum ordine sunt relata: hi, inquam uiri, hoc est Nicolaus pater, & filij Ioannes & Guido Antonius, Franciscum Philelphum, quem modò dixi, magistrum suum, hominem ea ætate litteratorum omnium facile principem, in hac urbe Florentissima admodum carum habuerunt, & certatim fouerunt. Postea eadem familia uestra nunquam destitit alijs itidem fauere, ad quos apud nos publicè docentes primæ deferuntur. Mitto cōmemorare, quæ contulerit nostra memoria in Gerardum Dicium, quæ in Othonem Lupanum, uiros sanequæ egregios. mitto dicere, quæ uos ipsi nuper in Franciscum Cicereium, qui Othoni successit, Maioragij amitini mei (de quo iam dicam) discipulum: qui nunquam cessat commemorare uestra in se beneficia; qui ait, se præcipue a uobis adiutum fuisse in parando interpretandi munere, in obtinendis adipiscendisquæ, in augendis suorum laborum præmijs; in suis denique rebus omnibus maioris momenti ad uos confugere consueuisse. Maioragium ipsum uestra domus aluit, auxit; & quantus quantus erat, effecit. ille contrà, uti (quod par erat) studeret aliquam gratiam referre, uos ambos studiose docuit, & Græcis & Latinis litteris erudiuit, unà cum OCTAVIANO fratre uestro uestrum utroque natu maiore. Octavianum dico, egregium illum postea iurisconsultum, deinde protonotarium apostolicum, contradictarum auditorem, utriusque signaturæ referendarium, uirum maximum futurum; nisi Camertium agri & Umbriæ Vicelegatum, ob summam seueritatem singulari comitate conditam omnibus carum, Deus ad se immortalis aduocasset ætate florentem, & in summa spe a Pio IIII Pontif. Max. collocatum ille uestram domum, satis iam per se decoratam, litterarum monumentis, quantum in eo, fuit, decorauit; satis iam illustratam, illustrauit. ille parenti uestro summo uiro, & cum quouis ueteri heroë comparando, præclarum illum panegyricum dixit: eidem Paraphrasim in libros Aristotelis de Cælo & Mundo dedicauit: dedicauit item Paraphrasim in eiusdem libros de Genera-

tione

tione & Interitu Octauiano Vestro. Neque dubium esse cuiquam potest; qui & illum, & uos, & remipsam probe nosset; quin, si adhuc uiueret, uobis inscriberet etiam has in tres Aristotelis libros de arte Rhetorica, quos ipse Latinos, fecit, Explanations: opus uidelicet eorum omnium, quæ quidem ipse scripsit, præstantissimum; & lectu (nisi me fallit meus in auctorem amor) dignissimum; neque cuiquam huius generis interpretationi & facilitate, explanationis, & commoditate orationis, & exemplorum copia (quod in hoc scribendi genere maximè expetendum uidetur) postponendum id quod etiam multo audacius dicerem, si postrema huic manus accessisset; siquæ, ut auctor perduxit ad finem, ita emendare atque recognoscere potuisset. Quales quales tamen sunt: cum has explanationes in lucem proferre, & eloquentiæ studiosis, quibus semper prodesse studuit Maioragius, communicare decreuissim; uobis simul dedicare constitui. neque id iniuria, an uerò, quod auctor ipse, si uiueret, sine dubio fecisset; id ego facere negligam: qui, quantam possum, eius hominis mortui uoluntatem tueri, in animum induxi meum; quiq; cupio extare monumentum aliquod, quod meam quoque in uos obseruantiam testetur? Huc accessit illud, quo mihi hoc facere liberet magis: quod me, alioquin uehementer cupientem, non destitit cohortari, & uolentem ut id facerem impellere, Ambrosius Bauarius, philosophus et theologus egregius, quin immo sacræ Theologiæ Patruum interpres, summi iudicij uiris probatus maximè; & propterea Prædicatorij ordinis non modicum ornamentum: ille ipse denique, cuius consilio atque iussu Venetijs opus ipsum hac forma, quam uidetis, est descriptum. Est præterea, quare uobis hi libri potius, quam alij cuiquam debeantur; satis magna illa causa: quod, si dona probe conuenire debent ijs, quibus dantur; nihil his rhetoricis libris, atque eorum interpretatione uobis quadret magis, eloquentiæ uidelicet studiosis. quod si conquirendus mihi erat aliquis, nobilitate insignis, cui donarem tam nobile opus, uos estis nobilissimi; si, quod est amplum, amplo dandum fuit, uos estis amplissimi; si elegans, eleganti, elegantissimi; si politum, polito, politissimi; si præstans, præstanti, præstantissimi; si bonum denique bono donandum fuit, uos estis optimi. His omnibus de causis hos tres libros, & in eos explanationes uobis, non alij cuiquam, uti qui iure optimo uobis debeantur datas, donatas, dicatas esse uolo. Accipietis igitur præclarissimi fratres munus iam diu uobis multis nominibus debitum, & nunc tandem à me uobis persolutum. Ego uerò non tenebo uos diutius: quin iam Aristotelem ipsum, latine per Maioragium de facultate dicendi disputantem; deinde eundem magistrum uestrum à philosopho dicta, quadam eximia ratione explicantem, atque illuminantem omnia, audiatis. Valete.

Mediolani, Calendis Ianua. Anno M D L X X I.

M. ANT. MAIORAGII P R A E F A T I O I N T R E S A R I S T O T E L I S L I B R O S,

De Arte Rhetorica.

ET UISISSIMA consuetudo fuit, ut ait Plinius, referendi benemerentibus gratiam, ut ij, qui mortales aut omnes, aut certe quam plurimos beneficijs affecissent in deorum immortalium numerum cum excessissent è uita cooptarentur. fuit enim olim uniuersis ferè gentibus persuasum, Deum esse mortali iuuare mortalem, & hunc esse unum ad æternam gloriam cursum. sic Herculem quondam, & Liberum patrem post exantlatos innumera- biles penè labores tandem grata posteritas numinibus ascripsit. sic Athenienses Cecropem suum coniugij auctorem à quo ciuilem cultum edocti fuerant. Lacedæmonij Castorem, & Pollucem qui deinde cæteras etiam apud gentes ac nationes pro Deis habiti sunt. Aegyptij Theuthum à quo literas acceperant. Itali Ianum, quem ob singularem prudentiam ac sapientiam bifrontem fuisse confinxerunt. Romani Quirinum urbis parentem, & conditorem, & denique alios alij complures post mortem numinibus æquatos Deos indigetes appellarunt. Quod si quisquam conditione hac mortali natus dignus haberi debet, qui diuinos honores consequatur, ij certe non tantum mea, sed etiam bonorum omnium sententia digni sunt, qui, quod ait poetarum princeps Virgilius. — Phœbo digna locuti, Inuentas aut qui uitam excoluere per artes. — è quorum numero, cum hac in re quamplurimi laborarint, duo præstantissimi omnium, qui post homines natos unquam floruerunt Plato atque Aristoteles ingenij gloria sic inter se contenderunt, ut alijs omnibus longo interuallo post se derelictis, uter eorum alteri præstet, uix quisquam sanæ mentis iudicare audeat. uterque enim est in suo genere summus, uterque uehementer admirandus. sed is, quem nonnulli philosophorum Homerum appellant Plato, quem eloquentiæ Romanæ parens M. Tullius Cicero audet etiam Aristoteli præponere, quoniam, ut opinor, nondum hunc plane intus, quod aiunt, & in cute cognouerat, alta quadam ac diuina mente præditus ea perscrutari conatus est, quæ non modo nullo sensu satis percipi possunt, sed uix cogitatione atque intelligentia comprehendi. & quod caput est, quorum antegredientes causæ uel nullæ sunt, uel saltem non necessariæ. qui tamen cum Antistes haberetur sapientiæ, sic ab omnibus dum adhuc uiueret, obseruabatur, ut eum tanquam aliquem non in terris natum hominem, sed e cælo delapsum Deum intuerentur. Declarauit hoc Dionysius Tyrannus aliàs fœuitiæ, quod ait Plinius, superbiæque natus, qui uittatam ei nauem, tanquam Apollini Delphico uenienti misit obuiam. ipse uerò quadrigis albis egredientem in litore excepit. sed alii Platonem omnes admirati sint, dum ipse Plato cum omnibus unum præter cæteros Aristotelem suspexerit. constat enim Platonem Aristotelis solertiam, & incredibile ingenium tantopere miratum fuisse, ut quoties in Gymnasium docendi gratia ueniret, circumspicere solitus fuerit, an Aristotelem, qui eius frequens erat auditor, alicubi sedentem uideret, quod si forte præfens ille non fuisset, exclamabat, *ὅς τις ἢ πέπειστος* mens non adest. perinde quasi cæteri omnes præ uno Aristotele priuati mente uiderentur, tantus in eo splendor ingenij tantum animi decus elucebat. nam omnino post Platonem cui dubiam atque incertam uictoriam reliquit, omnium eruditorum testimonio, totiusque iudicio Græciæ, cum prudentia, & acumine, & ueritate, & subtilitate, tum uero eloquentia, uarietate, copia, quam se cunquæ in partem dedit, omnium fuit facile princeps. Quod si fortasse quispiam tam pertinax in sententia fuerit, ut hunc in cæteris Platoni parem, aut etiam inferiorem

inferiorem existimet, quod minimè concedo, illud quidem certè fateatur necesse est, in explicandis rerum naturalium causis, atque in tradenda scientiarum uia atque ratione, quam methodum uocant, Aristotelem esse Platone longe superiorem. cum apud illum nihil ferè cum uia ac ratione tradatur, apud hunc uerò nihil omnino sine Methodo. Quamobrem mira profectò quaedam res fuit, & quæ non ab hominis natura proficisci potuerit, sed quæ à diuinitate quadam necessario extrinsecus aduenerit, sicut ait magnus ille peripateticus ex Arabia, quòd in uno homine tanta ubertas ingenii, tam incredibilis rerum omnium cognitio, tanta optimarum artium scientia extiterit, ut omnino diuinum potius quam humanum Aristotelis ingenium existimari debeat. tres enim omnium excellentissimas artes, ut ait ille idem Auerroes, ipse solus, & inuenit, & perfecit, hoc est differendi rationem, quam Logicen uocant, naturalem scientiam quæ Physice dicitur, & primam ac diuinam Philosophiam, quæ proprie sapientia nominatur. nam quicquid ab antiquis, de his rebus antea dictum fuerat, pro nihilo putandum est, quia nullam harum maximarum artium partem penitus absoluerunt. nec quisquam eorum, qui post Aristotelem scripsere, quicquam his artibus addidit, quod alicuius esse momenti uideatur. sed illud multo maxime mirandum est, quod in tot Aristotelis scriptis, quæ passim à præclarissimis ingenijs continenter uersantur, nullus unquam apertus error, aut animaduersione dignus repertus fuerit, nisi quis paucula obijciat in quibus a Christiana pietate dissentire creditur. quæ res profectò declarat immensam quandam ac uerè diuinam huius uiri rerum omnium scientiam. uerum, ut reliqua prætermittamus hoc tempore, quæ sunt ab hoc auctore diuinitus conscripta opera, & quæ tot ubique terrarum rarissima quotidie exercent ingenia, quis non admiretur, si bene intelligat, quam conquisita cura, quamque aptè, distinctè, ornate præcepta Rhetorica conscripserit, atque enodata diligenter exposuerit hoc in opere quod à nobis in latinum sermonem antea conuersum nunc interpretandum publicè susceptum est? ipsis enim inuentoribus artis Rhetoricæ, quemadmodum ait Cicero, tantum suauitate, & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum libros cognoscat, sed omnes ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. qui non tantum de arte loquitur, quod alij plerique faciunt, sed id etiam ex arte, atque adeo artificiosissimè facit. nam cum hoc scriptore, uel Ciceronis testimonio, nemo omnium doctior, nemo acutior, nemo in rebus uel inueniendis, uel iudicandis acrior sit, cum aureum orationis flumen ubique fundat, cum admirabili quadam scientia, & rerum copia scateat, tum certe hoc in opere tam eruditè præcepta colligit, tam ingeniosè disponit, tam politè eloquitur, ut nihil usquam in hoc genere præstantius reperiri, nihil melius dici aut excogitari posse existimem. uidit profectò ijs oculis etiam hæc præcepta Rhetorica, quibus res omnes obscuras, atque ab ipsa natura inuolutas acutissime uidit, & in lucem è tenebris eduxit. quemadmodum enim in reliquis philosophiæ partibus cæteros omnes scribendo superauit, ita etiam in hac arte tantum excelluit, ut nullus artis scriptor neque græcus, neque latinus sit cum eo comparandus. nisi forte quis Aristoteli nostrum opponat Ciceronem, extra omnem ingenij aleam positum, ut optimè Plinius ait, qui sine ulla dubitatione, si quis dicendi facultatem, & neruos oratorios, omnemque eloquendi suppellectilem spectet, quam non tantum in orationibus, sed in omnibus scriptis suis utitur, & Aristoteli, & Platoni, & Demostheni, & denique omnibus qui post homines natos aliquid unquam oratoriè scripserunt, aut eloquentiæ laude præstiterunt longe præponendus est. sed si quis ad artis præcepta referat oculos, & quid, quoque modo præcipiat Aristoteles, quid & quomodo Cicero diligenter aduertat, non dubium esse uidebit. quin hac in parte Aristoteles Cicerone multo sit excellentior, neque uerò hoc accidit iniuria. nam Cicero se totum ad usum forensem, atque exercitationem contulit, ut quæ ab ineunte ætate, & ab Aristotele, & ab alijs artis scriptoribus didicerat, non iam in præceptis contineret, sed re ipsa experiretur, ipsa uerò præcepta longo usu doctus uel contemneret, uel docere non admodum curaret. Aristoteles autem uir ab agendis causis, & à forensi strepitu remotus atque ocio suo literario contentus, certum ac definitum tempus pomeridianum tradendis Rhetoricæ præceptis, & erudiendis in oratoria facultate iuuenibus assignauit. nam ut Cicero scribit, adolescentes non ad philosophorum morem tenuiter differendi, sed ad copiam

piam rhetorum in utranque partem diligenter exercuit. non igitur mirum, si in dicendi quidem facultate, uiribusque eloquentiæ propter assiduum forensem usum Aristoteli Cicero longe antecellit, in arte uerò docenda præceptisque tradendis, qua in re non tam frequenter uersabatur, multo fuit inferior. in eis enim rebus ingenium ualet, in quibus studium ac diligentia ponitur. quod si præstantissimum omnium dicendi magistrum Aristoteles hac in re superat, multo facilius omnes alios, qui sine dubitatione ad Ciceronis gloriam non aspirant, superabit. Atque hæc quidem causa me potissimum impulit, ut cum annis superioribus Ciceronis opera, quibus artem, & Rhetoricæ præcepta complexus est, interpretatus fuerim, hoc anno hos Aristotelis libros Rhetoricos aggredere, ut tandem si fieri potest, una cum Cicerone præclaram illam & eximiam oratoris perfecti speciem, & pulchritudinem adamantes Aristotelium uim comprehendamus, rerumque cognitionem cum orationis exercitatione iungamus. sic enim nobis aliquando continget, id quod Alexandro Macedonum regi, cui Philippus pater Aristotelem doctorem acciuit, a quo, & agendi præcepta, & eloquendi acciperet. sed huic tantè utilitati res quaedam erat impedimento, quam nos magno labore totisque uiribus nostris amoliri studuimus, idque iam ex aliqua parte fecisse uidemur, & quod superest, ut spero, paulatim deinceps conficiemus. nam hic tam eximius eloquentiæ thesaurus, qui tribus his Aristotelis libris continetur, iacebat adhuc apud nos partim barbarorum inscitia deformatus, & squallore quodam obsitus, partim etiam à paulo doctioribus uiris ignoratus. sed huic operi multa adiumenta nuper contulit uir eruditus Petrus Victorius, quem, ut meritis est, honoris, & amplitudinis gratia nomino. qui multos sanè locos, & emendauit, & nitori pristino restituit, commentariosque non uulgares in totum opus conscripsit. qui quidem si opus etiam ipsum in latinum sermonem conuertere uouisset, & paulo uberius præcepta Aristotelis illustrasset, hoc me labore conuertendi, & interpretandi fortasse leuasset. nunc quod ille dedit grato animo accepimus, & posthac etiam eius laboribus, quatenus licebit, perfruemur. sed quoniam non omnia, quod ait poeta, possumus omnes, etiam nos plurima quæ ille non attigit, adiungemus, & communi utilitati, quoad facultas nostra tulerit, semper inseruiemus. nam si Aristotelis summi doctoris præcepta singula cum Ciceronis oratorum principis, tum aliorum ueterum latinorum exemplis illustrauerimus, rem, & nouam, neque ab alijs adhuc tentatam, & perutilem conficiemus. in quo mihi uideor illud iure optimo usurpare posse, quod in oratore ad Brutum Cicero: Magnum opus omnino, & arduum conamur, sed nihil difficile amanti puto. amo autem, & semper amaui ingenium, studia, mores uestros optimi iuuenes, neque ullus tam magnus est labor, qui pro utilitate uestra susceptus non mihi iucundus sit futurus. incendor porro quotidie magis cum istam diligentiam uestram, istam assiduitatem, & frequentiam, istam denique alacritatem in optimarum artium studijs conspicio. qui pleno cursu ad eloquentiam properatis, quam intelligitis unam quandam esse de summis uirtutibus, ut apud Ciceronem L. Crassus affirmat, & ueterem illam doctrinam studentis assequi, quæ fuit eadem, & rectè faciendi, & bene dicendi magistra. neque enim erant apud antiquos disiuncti doctores, sed iidem uiuendi præceptores atque dicendi. ut ille apud Homerum Phoenix, qui se à Peleo patre Achilli iuueni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret oratorem uerborum actoremque rerum. sed apud nos nihil attinet eloquentiam ipsam laudare, quam rerum omnium reginam poeta nescio quis uerissime dixit esse. quam esse copiose loquentem sapientissimi uiri definiuerunt. illud tantum dicam nihil ex omnibus rebus esse in quo uos ista ætate uel fructuosius laborare uel gloriosius uersari possitis. de hoc autem Aristotelis opere illud audacter & secure uobis polliceri possum, si quis omnia, quæ in eo traduntur dicendi præcepta didicerit, nihil eum amplius omnino quod ad persuadendi facultatem attineat, desideraturum. sic enim accuratè singula pertractat; ita diligenter omnia perscrutatur, ut nihil enucleatius aut explicatius fieri possit. quanto enim studio, quæ communia sunt omnium dicendi generum, & quæ propria singulorum primo libro persequitur? ut nihil omnino quod aut in deliberationem cadat, aut exornari debeat, aut in iudicium ueniat, inueniri

In Orat.
ad Brut.

ueniri possit, de quo non copiose præcepta tradat. quanto porro acumine, quantaque doctrina duo illa quæ bene tractata ab oratore admirabilem eloquentiam faciunt, secundo libro præcipit, quorum alterum est, quod Græci ἠθικὸν uocant, ad naturam, & mores, & ad omnem uitæ consuetudinem accommodatum, alterum quod ἰδὲμ παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi, & concitantur, in quo uno regnat oratio. ac de hoc quidem quo uehementes animi commotiones continentur, quod est uehemens, incensum incitatum, quo causæ eripiuntur, quod cum rapide fertur, sustineri nullo modo potest, initio secundi libri copiosè uerba facit. deinde singularum ætatum atque ordinum mores ita perspicuè spectandos proponit, ut ne pictor quidem quisquam eximius alicuius rei speciem euidentius exprimere ualeat, tum locos ac sedes argumentorum unde uerisimilia ducantur, atque etiam unde fallaces conclusiunculæ, quæ uidentur quidem uerisimiles, sed re uera non sunt, ingeniosissimè, atque acutissimè docet. quid in tertio libro, quanta cura subtilitateque tradit ea, quæ ad dispositionem, & elocutionem pertinent: Atque hæc quidem omnia quæ tribus his libris diuinitus à Philosopho traduntur, si uobis, ut sperò clarè dilucideque interpretatus fuero, atque exemplis optimorum scriptorum, & in primis eius, quem in delicijs habemus, oratorum principis. M. Tullij Ciceronis illustraro, tum uerò me egregie nauasse operam existimabo, neque uos, ut opinor, diligentia meæ poenitebit. quippe qui me doctore atque interprete, si diligenter aduertere uolueritis, dicendi præcepta ab Aristotele, usum uero præceptorum ab exemplis facile percipietis. Iam igitur ad ea, quæ prius examinanda sunt, quam Aristotelis opus interpretemur, accedamus.

Quæ prædicenda sunt.

Lib. 20.
cap. 4.

3. de Ora-
tore.

Seuerinus Boetius ait hanc esse magistrorum consuetudinem, ut cum aliquod opus interpretandum aggrediuntur, primo sex illa breuiter expediant; quod sit auctoris consilium siue propositum, qui Græcæ οὐδὸς dicitur, quæ utilitas operis, qui ordo, quæ inscriptio, an eius auctoris cuius nomine circumfertur proprium ac legitimum opus sit, & denique ad quam philosophiæ partem referatur, quæ nos etiam ne ab alijs deficiamus, paucis uideamus. Ac primo dicimus illud Aristoteli propositum esse, ut in hoc opere doceat, qua ratione uiaque consequamur ea, quæ sunt in quaque re ad persuadendum accommodata: nam, ut refert Gellius, commentationum suarum artiumque quas discipulis suis tradebat Aristoteles duas species habuisse dicitur, alia erant quæ nominabat ἑξωτερικά, alia quæ εἰρηματικά. ἑξωτερικά uocabat ea, quæ ad rhetoricas exercitationes, & ad ciuiliū controuersiarum cognitionem conducunt, εἰρηματικά uerò in quibus philosophia remotior, occultiorque continetur; ut quæ rerum causas, & naturæ obscuritatem inuestigant, cui disciplinæ tempus tribuebat in Lycio matutinum, neque ad eam temerè quenquam admittebat, nisi quorum antea ingenium, acumen, eruditionis elementa, & denique studium in discendo, & laborem cognitum haberet, illas uero ἑξωτερικά meditationes pomeridianis horis in eodem Lycio faciebat ad easque iuuenes omnes sine delectu admittebat. ac primo quidem has disputationes à causis forensibus, & ciuilibus ad inanem sermonis elegantiam transfulerat, ut apud Ciceronem L. Crassus ait, sed deinde cum florere Isocratem nobilitate discipulorum uideret, mutauit repente totam formam propè disciplinæ suæ, uersumque quendam de Philocteta paulo secus dixit, ille enim turpe sibi ait esse tacere cum barbaris, hic autem cum Isocratem pateretur dicere. itaque ornauit, & illustrauit doctrinam illam omnem, rerumque cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. sunt igitur hi Rhetoricorum libri ex eorum numero, qui ἑξωτερικός dicuntur, in quibus accuratè dicendi artem tradit, nihilque prætermittit eorum, quæ fidem in dicendo facere possunt, quod ante Aristotelem nemo planè perfecerat. utilitatem autem huius operis atque artis magnam esse pluribus ipse argumentis docet, quippe non ignoraret multos esse, qui totam hanc dicendi rationem non mediocriter improbarent, & multa ciuitatibus incommoda, multaque detrimenta importare

conten-

contenderent. quorum è numero Socrates præcipue fuit, qui quodam pertinaci studio, rhetoras insectabatur, & irridebat, atque contemnebat, eo quod ipse doctrina quidem & ingenio abundaret, sed à re ciuili, & à negocijs animo quodam iudicio abhorreret. Aristoteles igitur hanc artem iniquè uituperari, cum magnam utilitatem, uberrimosque fructus afferat, facile docet, quod etiam post Aristotelem multis in locis Cicero, & secundo libro Quintilianus copiosè persequitur. quin Isocrates ad Nicoclem scribens, multis rationibus ostendere conatur eos improbè facere, qui dicendi facultatem improbare audent. extat præterea Epistola ad Alexandrum Magnum, quam aliqui Aristotelis, aliqui Anaximenis Lampsaceni esse existimant, qua doctissimè suauissimeque oratoria dicendi ratio exornatur, & utilissima esse ostenditur. Ordo uero quo nihil ex omnibus rebus melius inueniri posse Xenophon scribit, sic ab Aristotele seruari hoc in opere, ut in alijs etiam omnibus solet. neque enim quisquam unquam auctor ordinatius scripsit, neque tam accuratè non solum librum libro, sed etiam sententias singulas inter se copulauit, ut si quis non dicam uersum, sed uerbum unum immutarit, tota quodammodo structura perire uideatur. tractat autem ea primo quæ communia sunt omnium dicendi generum, deinde singula Rhetoricæ siue causarum genera persequitur, tum quæ ad animi commotiones, & singularum ætatum atque fortunarum mores attinent. denique sedes argumentorum explicat. postremo qua dispositione, quo elocutionis genere sit utendum aperit. quæ omnia sic inter se connectuntur, ut admirabilis harum rerum series appareat. Inscriptio est de Arte Rhetorica, quod in Oratore ad Brutum his uerbis ostendit Cicero; Atque etiam ante hunc Aristoteles principio Artis Rhetoricæ dicit illam artem quasi ex altera parte respondere Dialecticæ. & Quintilianus libro secundo, Aristoteles, inquit, de Arte Rhetorica tres libros scripsit. licet enim multi dubitarent, utrum ars esset Rhetorica nec ne, sicut apud Ciceronem Marcus Antonius ostendit, tamen Aristoteles artem esse censet, idque accurata disputatione declarat, sicut etiam apud nos Quintilianus secundo suarum institutionum libro, neque tamen unam ex eis artibus esse uult, quæ exquisitæ ac perfectæ sunt, sed ex eis quæ σοφιστικά uocantur, eo quod coniecturis plurimum utuntur, qualis est etiam ars medicorum, & gubernatorum. unde facultas potius quædam, quam scientia uocatur. sicut etiam huic affinis Dialectica. quanuis enim finem suum non assequatur, neque semper dicendo persuadeat, nihilominus tamen si nihil eorum prætermiserit, quæ sunt ad persuadendum accommodata, munere suo functa esse dicitur, & non aliter est ars quam medicina, quæ non semper sanare potest. sequitur ut uideamus an hoc opus proprium ac legitimum sit Aristotelis, quod in singulis ferè huius auctoris operibus ab antiquis interpretibus quæri diligenter solet. cuius rei tres fuisse causas Hammonius censet, quia tres occasiones nacti quidam, quæ non erant Aristotelis propria opera illi tribuerunt, ac prima quidem fuit nominis ambiguitas. nam alij fuerunt etiam Aristoteles præter hunc Stagyritam, quorum opera propter ambiguitatem, quidam huius auctoris esse censuerunt. altera fuit occasio quia multa opera cum una atque eadem inscriptione circumferbantur. nam ipsius Aristotelis discipuli ut Eudemus, Phantias, Theophrastus, præceptorem suum æmulati de iisdem rebus, quibus ille scripserunt. tertia causa fuit huiusmodi. tradunt enim Ptolemæum Philadelphum operum Aristotelis fuisse maximè studiosum, atque illis pecunias multas tradere solitum, qui sibi aliquos Aristotelis libros attulissent. quare factum est, ut multi pecuniarum auidi nonnullorum operum inscriptionem mutarent, & apposito Aristotelis nomine Philadelpho traderent. sed tamen à præclaro ingenio uiris duabus quasi notis germani Aristotelis libri cognoscuntur, hoc est, sententiarum acumine, & elocutionis genere. sed de hoc opere nemo dubitat, quin germanum ipsius Aristotelis sit, quod præter sententiarum acumen, & dicendi genus, etiam testimonio tum ipsius auctoris, tum aliorum complurium doctissimorum hominum, & Græcorum, & Latinorum probari facile potest. quin Cicero noster, & Quintilianus multis in locis Aristotelem huius operis auctorem agnoscunt. Illud igitur tantum superest, ut explicemus, ad quam philosophiæ partem hi libri Rhetorici referantur. Ac Cicero quidem initio librorum de inuentione, ciuilibus

uiliſ ſcientiæ, quam politicam appellant, magnam & amplam partem eſſe cenſet eloquen-
tiam artiſcioſam, quam, inquit, Rhetoricam uocant, & Quintilianus Ciceronis ſenten-
tiam ſecutus eſt. quam tamen Cicero uidetur ab Ariſtotele ſumpſiſſe. qui & primo Ethicorum
Rhetoricam ciuili ſcientiæ ſubiecit, & hoc in opere tanquam germen quoddam
eiuſdem ciuiliſ diſciplinæ dicit eſſe. At uero Simpliciuſ in Cathogias ſcribens hanc ar-
tem ad eos libros pertinere cenſet, qui continent ea, quæ quaſi quædam inſtrumenta ſunt
ad differendum. Ariſtoteles certe primo libro, Rhetoricam ait e Dialectica, & ciuili ſcien-
tia conflatam eſſe, ut ad utranque quodammodo referri poſſe uideatur. hoc igitur modo
ſint explicata ſex illa, quæ ante operis explanationem quæri ſolere Boetiuſ ſcribit. nunc
ad opus ipſum interpretandum aggrediamur.

M. ANT.

M. ANT. MAIORAGII COMMENTARIVS IN PRIMVM ARISTOTELIS LIBRVM,

De Arte Rhetorica.

TEXT. *Rhetorica Dialecticæ affinis eſt, & quaſi ex altera parte reſpondet.*

COMM.

VM DE aliqua re tractaturi ſumus, quo melius definitionem eius intelligamus, illud in primis inueſtigandum eſt, quo in genere ſit ea res collocata, quamq; habeat ſubiectam materiam. quod quidem Ariſtoteles ubique ferè diligentiffimè facere conſueuit. atque hæc eſt cauſa quare huius etiam operis initio, cum de Arte Rhetorica tractare uelit, prius inquirat, in quo genere rerum poſita ſit. ſed cum intelligat eam nullum habere determinatum genus, aut certam materiam in qua uerſetur, ſicuti neque Dialectica, quia de rebus omnibus communiter in utranque partem diſputat: ideo ſtatim eam Dialecticæ comparat, & per quam ſimilem ei eſſe oſtendit, adeo ut pene cum ea reciproceatur, quaſi ſit ex eodem hauſta genere, & cum ea nata, atque, ut ita dicam, ex eodem trunco, eademque ſtirpe progenita. licet aliquo modo, ſicut infra docebimus, inferior eſſe uideatur. Itaque uult eam eandem pene vim habere, quam habet Dialectica, & quaſi partem quandam ſiue propaginem eius eſſe, quoniam argumentandi formulas, & probandi rationes à Dialectica ſumit, neque ferè quicquam habet proprium, præter finem, & elocutionem, & orationis ornamenta. Materia uero communis harum artium, quam tractant, & in qua uerſantur, ſunt res omnes, quæ ad hominum opiniones, & uerſimiles probabilesq; rationes attinent: ut exempli gratia, quæ cõmuniter de uita atque moribus, de natura rerum, de ratione diſſerendi tractantur, & de quibus nullæ ſunt adhuc artes conſtitutæ, quas plerique etiam ſine arte Dialectica aut Rhetorica natura ipſa duce tractare commodè ſciunt. cum igitur hæc duæ artes tantopere ſimiles ſint, ut iſdem pene rationibus in probando utantur, & in eiſdem rebus communiret uerſentur, uoluit Ariſtoteles initio declarare maximam earum cognitionem atque affinitatem, ideo dixit, Rhetoricam eſſe *ἀριστοπον* Dialecticæ, id eſt adeo ſimilem, ut cum ea conuerti poſſit, & eandem vim habeat. Hunc locum in Oratore ad Brutum M. Cicero ſic expreſſit; Atque etiam ante hunc Ariſtoteles principio Artis Rhetoricæ, dicit illam artem quaſi

ex altera parte reſpondere Dialecticæ. & in Academicis quaſtionibus, Huic quaſi ex altera parte oratoria uis dicendi adhibebatur. quæ Ciceronis conuerſio mirificè ſententiam Ariſtotelis exprimit. quauis Petrus Victoriuſ, uir alioqui ſatis eruditus, iniquè Ciceronem accuſet, dicatque non ſatis ab eo perceptam eſſe Ariſtotelis ſententiam, quod certè, mihi non probatur. Quid enim aliud hoc in loco ſignificare uult Ariſtoteles, quam inter Rhetoricam & Dialecticam affinitatem eſſe maximam, adeo ut ambæ vim eandem habeant, atque in eiſdem rebus uerſentur? quod etiam Alexander Aphrodiſæuſ agnoſcit, qui uerbum illud Ariſtotelis *ἀριστοπος*, idem eſſe ait, quod *ἰσόποπος*, hoc eſt eiſdem in rebus uerſans. tam enim opinionum hominum, & uerſimilia argumenta ſequitur Rhetorica, quam Dialectica. neque ferè alia in re diſſerunt, niſi in dicendi quadam aduenticia forma, quod Rhetorica latior eſt, Dialectica uero contractior; ut ſiquis elocutionem & orationis ornamenta Rhetoricæ detrahat, eadem pene ſtatim quæ Dialectica ſit futura. Hæc igitur eſt Ariſtotelis ſententia; Rhetoricam in eiſdem rebus uerſari, quibus etiam Dialectica uerſatur, hoc eſt in eis, quæ ex hominum opinione pendent, & ab omnibus intelligi quodammodo poſſunt. Videamus nunc an idem etiam Cicero ſentiat, quod certè multis ex locis probari poſteſt. ſed ex illo præcipuè, qui eſt in Partitionibus, ubi ita inquit; Nihil enim eſt aliud eloquentia, niſi copioſè loquens ſapientia, quæ ex eodem hauſta genere, quo illa, quæ in diſputando, uerſior eſt, atque latior. potuit ne apertius dicere Cicero, Rhetoricam in eiſdem rebus uerſari, quibus Dialectica? quid in Oratore ad Brutum, & in ſecundo de Finibus, nonne Zenonis ſententiam approbat Cicero, qui dixerat omnem vim loquendi in duas tributam eſſe partes, Rhetoricam palmæ, Dialecticam pugno ſimilem eſſe? quod latius loquerentur Rhetores, Dialectici autem contractius. atqui eadem manus eſt, ſiue contrahatur in pugnum, ſiue dilatetur in palmam, ſed tantum fortuita quadam forma & ratione diſſert. Idem in Oratore ad Brutum ait, Dialecticorum ſcientiam Rhetoricæ uicinam atque finitimam eſſe. de claris Oratoribus ita inquit; in Dialectica exercebar, quæ quaſi contracta & aſtricta eloquentia putanda eſt, ſine qua etiam tu Brute iudicalti te illam iuſtam eloquentiam, quam Dialecticam dilatam eſſe pu-

A tant,

tant, consequi non posse. Scit igitur Cicero uerā esse Aristotelis sententiā, & in eisdem rebus Rhetoricam, & Dialecticam uersari. neque aliam ferē inter has artes esse differentiam, nisi quia non eandem dicendi formam sequuntur. At inquit Victorius, lapsus est Cicero, cum affinxerit Aristoteli, quod hic ab ipso traditum nullo modo uideatur. imo uero nihil affingit Cicero, sed Aristotelis sensum aptissime interpretatur. tu uero Victorii frustra uideri uis argutus. qui dicas Cicronem existimare ab Aristotele notatam esse contrarietatem (hoc enim tu uerbo uteris) quæ sit inter Rhetoricam & Dialecticam, qui dixerit, ex altera parte respondere paucis uerbis duo magna peccata. Vnum quod inusitato latinis uerbo usus es. quis enim unquam apud ueteres ac probatos scriptores Latinos contrarietatem legit? alterum quod aperte ea Cicroni tribuis, quæ ille nunquam dixit: qui non modo hoc in loco, sed neque usquam alibi posuit unquam ullam inter Rhetoricam & Dialecticam repugnantiam, sed ubique maximam inter eas similitudinem esse ostendit, & penē eandem esse uult, par uoque orationis aduentio discrimine inter se distinguui, ut satis apparet ex locis, quos iam supra citauimus, atque ex aliis etiam multis, qui passim in eius operibus occurrunt. Sed nimirum illud te in errorem impulit, quod opinaris, ex altera parte respondere, idem ualere, quod aliquo modo contrarium esse. quod omnino falsum est. neque enim usquam apud Cicronem, quod quidem ego sciam, ea uerba reperiuntur in ea significatione posita, quamuis tu asseueranter dicas plurimis in locis ita locutum fuisse Cicronem & in Orationibus, & in libris, quos de philosophia scripsit. sed hoc, quod dicis, uno saltem exemplo te probare oportebat. neque postulare ut tibi tanquam Apollini Delphico crede remus. Ego quidem nusquam adhuc diligentissimè quærens reperire potui locum ullum, ubi Cicero uerbis illis repugnantiam aliquam notet. ⁴⁰ quin potius eo uerbo respondendi, quo hic utitur, maximam frequentissimè similitudinem indicat, ut respondere in amore, idest, simillimū esse, respondere gloriæ alicuius, idest, parem & similem gloriam acquirere, quæ locutiones passim occurrunt. Vt ad Brutum, Nihil enim mihi minus hominis uidetur, quam non respondere in amore. quinto de Finibus, respondent extrema primis. primo Tusculanarum, satis Græcorum gloriæ responderunt. at inquires fortassis, id, quod adiunxit, ex altera parte, repugnantiam quandam notat, quod tum demum uerum esset, ⁵⁰ si de oppositis & contrariis rebus uerba fierent, atque inter se compararentur. & nisi sequens uerbum esset adiunctum, quod omnem tollit dubitationem, cum respondere sæpissimè significet, idem, quod prorsus similem esse. nam quod in Oratore subiungit ea uerba Cicero; ut hoc uidelicet differant inter se, quod hæc ratio dicen-

di latior sit, illa loquendi contractior, non ideo fecit, ut locum hunc Aristotelis explicaret. quem iam ideo interpretatus fuerat, ut affinitatem harum artium ostenderet, sed ut declararet, non esse penitus eandem artem. licet uicina & simillima sit, cum enim in eisdem rebus communiter ambæ uersentur, si formam etiam dicendi, finemque penitus eundem haberent, nulla res esset, qua distinguui possent. itaque una atque eadem esset ars Rhetorica & Dialectica, quod minime uult Aristoteles. est enim affinitas & similitudo harum artium non in fortuita atque aduenticia forma dicendi, sed in facultate, & subiecta materia, quæ licet uaga sit & incerta, est tamen utriusque arti communis. quo fit, ut optimè Cicero sententiam Aristotelis expresserit, cum dixit, Rhetoricam quasi ex altera parte respondere Dialecticæ. nam illud aduerbium, quasi, non alia de causa addidit, nisi ut translationem emolliret. quod frequentissimè facere consueuit. Sed uide ne fortasse ingeniosissime Cicero in explicanda Aristotelis sententia locum etiam illum exprimeret uoluerit, quo idem Aristoteles Rhetoricam uocat *δημοκρατία* & *παράρτησις* Dialecticæ, hoc est simulacrum & surculum, uel propaginem. sicut enim propago ex altera parte respondet arbori cui agnascitur, & ipsius arboris pars quedam est, ita Rhetorica Dialecticæ quasi ex altera parte respondet, & eius pars quedam est, ut infra docebit Aristoteles. Verum ut breuiter hunc nodum dissoluamus, uidentum est quid apud Græcos *ἀντιστοιχία* significet, & quid apud Latinos ex altera parte, respondere. nam apud Græcos *ἀντιστοιχία* non uno modo, sed pluribus capitur. interdum enim de ijs dicitur, quæ prorsus idem significant, & inter se conuertuntur, neque in ulla re penitus differunt, quales sunt definitiones, quæ uicissim retro comitantur, & cū definito conuertuntur, ut homo est animal rationis particeps & mortale, & contra, animal rationis particeps & mortale est homo. hæc à Græcis uocantur *ἀντιστοιχία*, quasi latinè dicas inter se commutabilia. sed nō satis benè latinè dici possunt, si bi uicissim ex altera tantum parte respondere, cū idem penitus significant. neque solum ex altera, sed etiam ex utraque parte respondeant. idem enim definitio prorsus ualet, quod res definita. hæc Cicero uocat, pariter æqualiterque respondentia, ut in Lælio, cum significare uellet, debere nos amicos nostros eadem prorsus beneuolentia prosequi, qua nos illi prosequuntur, sic ait; Vt nostra in amicos beneuolentia illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterque respondeat. hoc est eadem penitus sit, & mutua. atque hoc sanè modo Rhetorica non est *ἀντιστοιχία* Dialecticæ. alioquin eadem penitus esset. quod minime uolumus. interdum *ἀντιστοιχία* dicuntur, quæ ex eodem trunco proficiuntur, ut in arboribus rami, qui à dextra parte pdeunt, sunt *ἀντιστοιχοί* illis, qui pro-

deunt à sinistra. quod Iulius Pollux ostendit, qui secundo libro scibit, duas primas costas sub pectore, quæ spinam communem habent, sed in pectore non coniunguntur, *ἀντιστοιχίαι* uocari. hæc bene dici possunt latinè ex altera parte respondere, sicuti Rhetorica, quam Aristoteles ait, esse Dialecticæ propaginem siue traducem. quod acutissime Cicero uidit. interdum *ἀντιστοιχία* de ijs dicitur, quæ re quidem subiecta sunt eadē, sed diuersam tamen habent rationem, ut ascensus & descensus. fieri enim potest, ut in eodem loco ascendamus & descendamus. quare locus quidem subiectus unus atque idem est, sed diuersa tamen ascendendi, & descendendi est ratio. atque hæc etiam bene dicuntur, ex altera parte respondere, ut si quis dicat ascensus descensui ex altera parte respondet. hoc modo ueritas, quam Dialectica sibi proponit. est enim Dialectica ueri & falsi discipatrix, & bonitas, quam sibi maiori ex parte proponit Rhetorica. dicuntur *ἀντιστοιχία*, quoniā licet eadem sint quatenus ad res subiectas attinet, ratione tamen differunt. res enim ueræ dicuntur, quatenus ad assentiendum intelligentiam mouēt. bonæ uero quatenus ad expectandum mouent uoluntatem. ita Rhetorica Dialectica est *ἀντιστοιχία* & quasi ex altera parte respondet. quamuis enim ambæ de rebus omnibus communiter in contrarias partes disputent: tamen in eo differunt, quod Dialectica de rebus omnibus disputat, quatenus allata ratione probari possint, ut uideatur esse ueræ. Rhetorica autem magis quatenus in consultationem & ciuilem quæstionē ueniāt, ut bonæ esse uideantur. interdum *ἀντιστοιχία* dicitur quod simile est, & eandem uim habet, ut quarto Politicorū Aristoteles ait, oligarchiam, hoc est principatum paucorum in ciuitate in qua non leges sed principes dominantur, & pro libidine sua cuncta admistrant, esse *ἀντιστοιχία* Tyrannidi, idest, eandem uim habere, quam habet Tyrannis. Vt enim Tyranni non iustitiam sed propriam utilitatem & libidinem sequuntur, ita illi qui in eo genere oligarchiæ dominantur, quem locum optimè Perionius Cicronem inuitatus conuertit, ex altera parte respondet. qua in significatione hoc etiam in loco capi optimè potest. Vt intelligamus Rhetoricam eandem uim & facultatem habere, quam habet Dialectica. & eiusdem simulacrum quoddam esse, sicut oligarchia maximam habet cum Tyrannide similitudinem. quin etiam in eodem libro dicit Aristoteles, Tyrannidem esse *ἀντιστοιχία* Monarchiæ. quatenus est unius tantum hominis principatus. habent enim Tyranni uim & potestatem eandem, quam reges habent, licet in eo differant, quod reges ac monarchæ ad communē utilitatem legitime imperant, Tyranni uero proprium commodum spectantes ex libidine sua dominantur. itaque quo ad uim & potestatem idem est rex & Tyrannus, at uero quo ad finem differunt, ut optimè dici possit Tyrannis ex altera parte Monarchiæ respondere, sicuti Rhetorica Dia-

lecticæ. tribus igitur præcipuè de causis Rhetorica Dialecticæ Græcè dicitur *ἀντιστοιχία*, Latine affinis, & quasi ex altera parte respondens. primo quia ex eodem est hausta genere, atque ex eodem quasi trunco proficiuntur. deinde quia communiter in eisdem rebus uersatur, & materia subiecta est eadem, tum quia uim & facultatem probandi simillimam, & penē eandem continet. Sed aduertendum est, duplicem artis Rhetoricæ materiam constitui posse, alteram uagam & incertam & communem cum Dialectica, quæ sunt res uerisimiles in omni genere. potest enim Orator de omni re proposita copiosè disputare: alteram magis propriam. quæ sunt ciuiles quæstiones. uult enim Hermogenes Rhetoricam in ciuilibus quæstionibus uersari, quæ nascuntur ex legibus aut moribus in unaquaque ciuitate constitutis de eo, quod iustum existimatur, aut honestum, aut utile. uel de omnibus simul, uel de aliquibus eorum, quod antehunc apud Cicronem L. Crassus primo de Oratore his uerbis ostendit. Sic in causis publicis iudiciorum, concionum, senatus, omnis hæc & antiquitatis memoria, & publici iuris auctoritas, regendæ Reip. ratio ac scientia tanquam aliqua materies ijs Oratoribus qui uersantur in Republica subiecta esse debent. hanc autem propriam Oratoris materiam rectè propositum possumus appellare, quoniam eam orator sibi tractandam proponit. si igitur communem materiam, & hoc, quod dicimus propositum accuratè distinxerimus, longe facilius Rhetoricæ & Dialecticæ similitudinem & differentiam cognoscemus. nam similitudo maxima est in illa communi materia, quæ eadem utriusque subiecta est. ea uero continet, ut sæpe iam dixi, communes opiniones & uerisimiles rationes. propositum autem, sicut etiam dicendi ratio distinguit has artes. quia Rhetor maior ex parte ciuiles quæstiones sibi tractandas proponit, ut infra docebit Aristoteles. Dialecticus autem potius ea tractare solet, quæ ad cognitionem & ueritatem spectant. quamuis igitur his duabus artibus communiter eadem materia subiecta sit: differunt tamen dicendi ratione, & sine proposito. dicendi enim ratio Dialecticæ contracta est & compressa oratio. propositum uero cognitio quedam generalis & communis. at Rhetoricæ ratio est oratio lata ac diffusa. propositum autem proprie est ciuilis quæstio de iusto, honesto, & utili. Quo circa Dialectica quærit opiniones inferere, & uerisimiles rationes, quæ ad cognitionem pertineant. Rhetorica uero quærit opiniones & uerisimiles rationes quæ ad ciuiles quæstiones spectent. quemadmodum igitur Dialectica se habet ad cognitionem, ita Rhetorica ad quæstionem ciuilem. & quibus rationibus contractis utitur Dialectica ad inferendam cognitionis opinionem, iisdem dilatatis utitur Rhetorica ad persuadendas ciuiles quæstiones, quoniam autem Oratori, maiori ex

parte propositum est, ea tractare quæ in consultatione ueniunt, ut etiam Aristoteli placet. ideo apud Ciceronem in arte rhetorica propositum & consultatio idem pœnitus est. Vt in Topicis, & in Partitionibus apertissime uidere licet. uocat autem Cicero propositum siue consultationem, omnem infinitam quæstionem, quam orator tractet, quam Græci thesin uocant. Hactenus igitur satis explicatum esse mihi uidetur, optimè Ciceronem dixisse Rhetoricam quasi ex altera parte respondere Dialecticæ. Quamuis autem utriusque artis propositum sit proprie, quod diximus, hoc est Dialecticæ cognitio ueritatis, Rhetoricæ quæstio ciuilibus, nihil tamen prohibet, quin etiam rhetor sæpenumero communiter eas quæstiones tractet, quæ ad solam cognitionem spectent cum dialecticis argumentis oratoria tantum adhibet ornamenta. Quare Cicero libro de Finibus secundo, duo Rhetoricæ genera facit. alterum populare & forense. quod interdum paulo est hebetius in quantum ciuiles quæstiones tractantur. alterum philosophicum, quod ingeniosius est, & de omnibus rebus grauius & copiosè differit. Sed utrunque tamen Rhetoricæ genus quatenus ad facultatem, & communem materiam attinet, Dialecticæ respondet. Quod si quis ita uoluerit hoc Aristotelis principium interpretari; Rhetorica ipsædem in rebus, quibus Dialectica uersatur, nihil recusando intelligat, optimam esse Ciceronis conuersionem. Quinque sunt enim artes, quæ ad loquendum rationem attinent, & omnes orationis uirtutes amplectuntur. nam tunc oratio maxime laudabilis est, cum emendata fuerit, & iucunda, & elegans, & probabilis, & denique uera. emendatam orationem docet efficere Grammatica, iucundam Poetica, elegantem Rhetorica, probabilem Dialectica, ueram Demonstratiua scientia. Sed de Grammatica atque poetica, nihil attinet hoc loco uerba facere. quomodo autem a Dialectica atque a Demonstratiua scientia Rhetorica distinguatur, breuiter uidendum est. Tria sunt, quæ ex argumentandi ratione gignuntur in animo nostro fides, opinio, scientia. quæ quidem à tribus distinctis artibus proueniant necesse est, quoniam ipsa sunt inter se distincta. neque enim omnino est eadem fides, quæ opinio, & utraque à scientia multum differt. sed fides fit persuadendo, opinio argumentando, demonstratiua scientia demonstrando. Rhetorica uero persuadendi est opifex, Dialectica argumentandi, Demonstratiua scientia demonstrandi. Sed quoniam parua est inter fidem & opinionem differentia, nisi quod fides magis singularia respicit, opinio magis ea, quæ generalia sunt: ideo fit ut etiam inter Rhetoricam & Dialecticam non multum intersit. sed quemadmodum fides est quædam opinionis pars: ita etiam Rhetorica pars quædam est Dialecticæ. cum enim animus noster intelligentia sola contentus est, tunc aut scit, aut se scire opinatur, & hoc plerunque fit in generalibus, in quibus Dialectica frequenter uer-

10 satur. cum autem intelligendo mouetur ad appetitum, tunc id credit uerum esse, quod confirmari audit, quod in singularibus sæpius fit. idque Rhetoris officium est. multis autem modis Rhetoris officium ab officio Dialectici distingui potest. primo, quod Rhetor magis ea pertractat, quæ ad mores & actiones attinent, accusando defendendo, suadendo dissuadendo. Dialecticus autem, quæ ad cognitionem interrogando respondendo, deinde quod rhetor de animi commotionibus uerba facit quas dialecticus non attingit. Tertio quod rhetoris auditor quilibet etiam imperitus esse commodè potest, dialectici uero non nisi paulo ingeniosior. Quarto quod instrumenta, quibus rhetor utitur, sunt enthymema & exemplum, quibus autem dialecticus syllogismus & inductio. Quinto quod rhetor magis ea, quæ singularia sunt, pertractat, dialecticus uero potius generalia. Quæ quamuis ita sint, adeo tamen inter se hæc duæ artes coniunctæ sunt, ut non modo sorores ac germanæ, sed penè eadem esse uideantur. quare Cicero dialecticam, ait esse contractam quandam eloquentiam & asstrictam. rhetoricam uero dilatata dialecticam. & Aristoteles hoc loco utranque ipsædem in rebus uersari docet, quoniam utraque uerisimilia sequitur, & quæ communia sunt ad intelligendum, à reliquis autem artibus facile discernuntur, quoniam aliæ propriam ac certam materiam subiectam habent, in qua sola uersentur. Vt Geometria magnitudines, Arithmetica numeros. Medicina morbos & vulnera. Rhetorica uero & Dialectica, sicut antea dictum est, nullam certam habent materiam, sed communiter de rebus omnibus disputant. & quid in quaque re uerisimile sit inquirunt. Quod si inter se comparentur Rhetorica tribus modis æqualis est Dialecticæ, & tribus modis est inferior. Ac primo quidem æqualis est, quoniam ambæ de cogitationis & rationis actionibus, non autem de rebus ipsis constitutæ sunt. Vnde rationales artes uel sermocinatices à quibusdã appellantur. & Dialectici recetiores dicunt Dialecticæ subiectam materiam esse, Ens rationis. hoc est, quicquid ipsa ratio cogitando fabricatur & colligit. Secundo equalis est. quoniam ambæ rationem quidem argumentandi continent, sed tamen non gignunt in animo scientiam, uerum fidem & opinionem tantum. quæ facile contrariis argumentis couelli atque labefactari possunt. Tertio est æqualis, quoniam ambæ nullis certis finibus aut cancellis continentur, sed de omni re proposita communiter & uerisimiliter in utranque partem disputant. At uero inferior est, primo quia non tam firmas & stabiles conclusiones habet quam Dialectica, neque tam acutè subtiliterque differit, sed hebetior est, & magis popularis. Secundo quia Dialectica syllogismo & inductione utitur ad probandum: Rhetorica uero enthymemate & exemplo. sed enthymema quidam est syllogismus imperfectus, exemplum autem & imperfecta indu-

ctio.

ctio. Tertio est inferior quia Dialectica gignit opinionem in animo sine ipsius animi perturbatione atque commotione. Rhetorica uero persuadere non commode potest, nisi animum commoueat, atque in eo potissimum regnat oratoria locutio, quod est uehemens, incensa, incitata, quod cum rapide fertur sustineri nullo modo potest, sed animum huc atque illuc impellit. Partim igitur Dialecticæ Rhetorica æqualis est, partim inferior, ut ex hoc etiam intelligi facile possit cur Aristoteles dixerit esse *ἀριστοτελες*, & Cicero quasi ex altera parte respondere, Dialecticæ. atque hæc, quatenus ad Aristotelis sententiam explicandam, iufficiant.

Vt utitur autem proœmio, quod facere solebat in ijs libris, quos exotericos uocabat, ut ad Atticum libro quarto Cicero testatur, cuius hæc sunt uerba; quoniam in singulis libris utor proœmiis, ut Aristoteles in ijs quos *ἐξωτερικὰς* uocat. duabus autem de causis proœmium hoc adhibet, primo ut doceat Rhetoricam esse affinem Dialecticæ, & esse artem, deinde ut attentum & docilem auditorem efficiat. nam in tertio huius operis libro docet Aristoteles differentiam esse inter proœmium, prologum, & prolusionem, cum tamen ad eundem finem hæc tria tendant, nempe ut auditorum fauorem promereantur: nam proœmium est orationis solutæ principium, prologus ad poetas tantum spectat, & est poematis iactum, prolusio uero Muscorum est, cum ad cantiones suas audientes præparant. ipsum uero proœmium de quo agimus duobus modis considerari potest, uel per se, uel per comparisonem ad auditorem. per se consideratum proœmium nihil aliud est, quam propositio quædam earum rerum quæ tractandæ suscipiuntur, quo genere proœmij ferè semper utitur Aristoteles. Statim enim à rebus ipsis incipit, quod etiam hoc loco facit. Tali proœmio sæpe utitur etiam Cicero, ut primo de Diuinatione, sic enim incipit; Vetus opinio est iam usque ab heroicis ducta temporibus, eaque & populi Rom. & omnium gentium firmata consensu uersari quandam inter homines diuinationem, quam Græci *μαντικὴν* appellant, id est præsentionem & scientiam rerum futurarum. quo genere proœmij nonnunquam etiam in Orationibus utitur, ut Philippica septima: Paruis de rebus sed fortasse necessariis consulumur P. C. de Appia uia, & de Moneta consul, de Lupercis Tribunus Pl. refert. Tales sunt plurimi poetarum prologi, quibus indicatur, quid in toto opere contineatur. Vt Virgilius quatuor uersibus complexus est omnia, quæ libris quatuor Georgicorum copiosè pertractauit, & Ouidius uno Carmine transformationum suarum materiam explicat, cum ita proponit; In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora. Per comparisonem ad auditorem consideratur proœmium cum efficere studemus, ut amice, & attentè, & intelligenter nos audiant.

quod licet aliis in operibus Aristoteles non admodum curare uideatur, tamen hoc in loco præmittere uoluit. postquam enim proposuit, quæ & qualis sit rhetorica, & in quibus uersetur, deinde adiugit et eius utilitatè, ut sibi conciliet auditores, & attentos efficiat. Ergo tres in partes diuiditur hoc proœmium, in prima parte docet Rhetoricam esse Dialecticæ finitimam & ex arte constare. in altera parte ostendit artis scriptores non satis rectè de rhetorica præcepisse cum ea prætermiserint quæ ad probationem attinent. in tertia denique parte probat à Rhetorica magnam utilitatem prouenire. primo igitur probat Rhetoricam esse Dialecticæ finitimam, cum ita inquit;

Ambæ enim in eiusmodi rebus sunt, quæ a cunctis hominibus quodammodo cognosci atque intelligi possunt. nec sunt in aliqua definita ac certa scientia.

Hæc est ratio propositionis, qua ostendit affinitatè, quæ habet Rhetorica cū Dialectica, quod ambæ res eas sequuntur, quæ sunt in medio positæ, & communi quodam in usu, atque in hominum more & sermone uersantur. nam ut ait Cicero, in cæteris artibus id maximè excellit, quod longissimè est ab imperitorum intelligentia sensuque distinctum. in dicendo autem uitium uel maximum est, a uulgari genere orationis atque a consuetudine cõmunis sensus abhorrere. & secundo de Oratore M. Antonius sic ait; oratoris autem omnis actio opinionibus non scientia continetur. & paulo post; Vt igitur in eiusmodi re quæ mendacio nixa sit, quæ ad scientiam non sæpe perueniat, quæ opiniones hominum, & sæpe errores aucupetur, ita dicam. habent igitur communem materiam Orator & Dialecticus, sed orator frequentius ea sequitur, quæ ad actionem pertinent, neque tantum fidem facere, sed etiam mouere animos ad agendum conatur. Dialecticus autem probationibus suis est contentus, nec quærit motus animorum miscere. nemo autem est tam rudis atque imperitus, cuius in animo non facile gignantur opiniones atque inserantur, aut euellantur insitæ. quo fit ut omnes ea non difficulter intelligant, quæ dialecticis aut rhetoricis argumentationibus cõprobantur. Vnde suauius & eruditè Virgilius fingit etiam uulgus ignobile, quo tempore sauit animis, & faces ac saxa iaculatur, oratione mitigari, atque arrectis auribus astare, diligenterque audire, cum ita canit;

Ac ueluti magno in populo cum sæpe coorta est Seditio, sauitque animis ignobile uulgus. Iamque faces & saxa uolant, furor arma ministrat, Tum pietate graue ac meritis si forte uirum quæ Conspexere, silent, arrectisque auribus astant. Ille regit dictis animos & pectora mulcet. Atqui nullo modo placari possent animi uulgi neque mulceri dictis, nisi uulgares etiam homines quæ ab Oratore dicuntur, intelligerent. hac de causa dicit Aristoteles quæ tractantur ab Oratore & dialectico ab omnibus quodammodo cognosci atque intelligi. quoniam autè Dialectica

& Rhetorica non sunt in aliqua definita ac certa scientia, ideo uocantur communes artes siue facultates. de rebus enim omnibus communiter uerba faciunt, quod nullis aliis artibus accidit. habent enim reliquæ propriam ac certam materiam quam tractent, & in qua versentur, extra quã omnino nũquã egrediuntur. neq; n. medicus de iuris prudentia disputat, neque geometra de medicina. Rhetorica uero & Dialectica ad omnium scientiarum principia uiam habent, quod primo Topicorum docet Aristoteles. Vnde si propriè loqui uoluerimus, neque scientiæ dici possunt. nam scientia propriè dicitur, quæ cognitio penitusque perspectis, & in unum exitum spectantibus, & nunquam fallentibus rebus continetur. Sed hæc omnia quæ tractantur ab oratoribus & dialecticis dubia sunt, & incerta, tantumque animos audientium probabilitate percutiunt & afferunt exigui temporis opinionem, quæ facile contrarijs argumentis euelli potest. nam in utranque partem hæc ferè omnia, ex quibus Rhetorica & Dialectica constatur, disputari possunt, quo fit ut nulla certa de ijs possit haberi scientia. quod Aristoteles ait hoc in loco, & apud Ciceronem secundo de Oratore M. Antonius affirmat.

TEXT. Quo circa omnes homines utrarumque sunt aliquomodo participes.

COMM. Nemo est qui non aliquam Rhetoricæ & Dialecticæ facultatis partem à natura sortitus sit, quoniam ea, quæ ab his artibus tractantur, in communi sensu posita sunt. Vt quodammodo naturales esse uideantur. quod etiam Augustinus attestatur. & Carneades, ut apud Ciceronem M. Antonius refert, dicebat ideo nullam artem esse dicendi, quod ita nati sumus, ut blãdiri, & suppliciter insinuare ijs, a quibus sit petendum, & aduersarios minaciter terrere possumus, & rem gestã exponere, & id quod intendimus confirmare, & id, quod contra dicitur, refellere, & ad extremũ deprecari aliquid, & conqueri, quibus in rebus omnis oratorum uersatur facultas. & Socrates dicebat unumquenque in causa propria satis eloquentem esse. sed tamen alij natura sunt in dicendo promptiores, & copiosiores. quod Cicero pro P. Quintio tribuit Hortensio, cui summam, inquit, copiam facultatemque dicendi natura largita est. huius etiam filiam Hortensiam patris eloquentiam retulisse Quintilianus scribit. talis fingitur ille Drances Turni aduersarius apud Virgilium libro undecimo, de quo ita Turnum loquentem inducit;

Larga quidem semper Drances tibi copia fandi
Tunc cum bella manus poscunt, patribusque uocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia uerbis,
Quæ tuto tibi magna uolant. Et paulo post,
Proinde tona eloquio solitum tibi.

Talem dicunt etiam Demadem fuisse, qui cum antea piscator esset breui tempore postea maximus Orator euasit. Bene igitur sentit primo de Oratore L. Crassus, naturam primum atque ingenium ad dicendum uim afferre maximam. licet enim om-

nes homines rhetoricæ sint aliquo modo participes, quemadmodum Aristoteles ait, tamè alij magis alij minus. sunt enim quidam ita naturæ muneribus in his rebus habiles, ita ornati, & non nati, sed ab aliquo Deo ficti esse uideantur. sunt aliqui tam uasti natura, tam rudes & agrestes, ut nullo studio nullaque exercitatione in oratorum numerum peruenire possint.

TEXT. Omnes enim aliquo usque & exquirere, & rationem reddere, & defendere, & accusare aggrediuntur.

COMM. Probat ab effectis id esse uerum, quod supra dixit, nempe ita formatos esse homines a natura, ut & rhetoricæ & dialecticæ sint aliquo modo participes. duo sunt enim officia dialectici, nempe interrogare aduersarium, atque illi respondere. quas res omnes homines aliquo modo faciunt. nemo est enim, qui cum de aliqua re dubitat, aut disputat, qui non modo interroget, modo respondeat. duo sunt etiam quæ in forensibus causis oratores frequentant, nempe accusare & defendere, quæ duo ab omnibus hominibus aliquo modo fieri solent. ex qua enumeratione concluditur id esse uerum, quod ait Aristoteles, rhetoricam & dialecticam omnibus hominibus aliquo modo communicatam esse à natura. hoc loco aduertendum est has duas artes ab Aristotele distingui ab officio utriusque. nam Dialectici officium facit, exquirere, & rationem reddere. vnde primo Topicorum Aristoteles Dialecticam uocat *ἐπιτακτικήν*, quod per interrogationem exquirat aliorum sententias: & excutiat an aliquid in eis vitij sit. quod apud Platonem ubique ferè Socrates facit. nam dialecticæ propositiones plerumque per interrogationem proferuntur. sicut Aristoteles primo posteriorum docet. est etiam dialectici officium rationem reddere, quod eius interest, qui in disputando respondet. Vulgò dicunt, sustinere conclusionem, sed parum latinè. Cicero uidetur id, quod Græcè dicitur *ἀποδείχων λόγον*, interpretari, defendere sententiam, ut primo de Finibus. accuratè autem quondam a L. Torquato homine omni doctrina erudito defensa est Epicuri sententia de uoluptate. secundo de Finibus. Sed qui audiebant, quo ad poterat defendebant sententiam suam. at uero libro de Oratore secundo, de Carneade sic ait; Carneadis uero uis incredibilis illa dicendi & uarietas, per quam esset optanda nobis, qui nullam unquam, in illis suis disputationibus rem defendit quam non probarit, nullam oppugnauit, quam non euerterit. quod autem ait Aristoteles hoc in loco satis patet. neque enim ferè quisquam est, qui non aduersarium suum interrogationibus irretire contendat. & qui non sententiam suam defendere respondendo studeat. quæ duo sunt, ut antea dixi, dialectici munera. præterea quis est, qui non aliquando aliquem accuset, aut defendat? cū tamè hæc sint oratoris officia? quare bene concluditur communem quodammodo omnibus esse rhetoricam & dialecticam facultatem: quamuis illud uerissimum sit, quod ait Horatius,

Doctrina

Doctrina sed uim promouer insitam.

TEXT. At ex imperitorum numero, quidam hæc temere casuque faciunt, quidam autem habitu quodam animi longo usu comparato.

COMM. Rudes homines & imperiti, neque ulla doctrina exculti, si forte eleganter & probabiliter loquuntur, id uel natura uel consuetudine faciunt. Sed qui sine exercitatione tantum ipsa natura duce polite, & acutè, loquuntur, id alias melius, alias deteriorè efficiunt. quoniam certam uiam aut rationem loquendi non habent. itaque hoc temerè casuque faciunt, sicut apud Homerum Theristes ille, qui copiose quidem & abundanter, sed in compositè inornateque loqui consueuerat. Tales autem homines sæpe accidit ut uulgo ingeniosiores habeantur, quam iij, qui sunt eruditi. quod secundo libro Quintilianus docet, & copiam habere maiorem uideatur, quia sine delectu dicunt omnia, docti uero in dicendo modum & electionem adhibere solent. qui autem in dicendo & disputando sine doctrina se exercuerunt, iij longo usu quendam habitum sibi comparant, ut quamuis nullam artem habeant, sæpe tamen admirabiles esse uideantur. quod epistolarum libro sexto Plinius his uerbis attestatur, uideo etiam multos paruo ingenio, literis nullis, ut bene agerent, agendo consecutos, unde fuerunt qui dicerent nullam artem esse dicendi, sed totam eam facultatem usu atque exercitatione constare. qua in re Syrianus Hermogenis interpretes Euagoram sophistam damnat, qui censebat sine arte fieri, ut assidue dicendo dicendi facultatem cõsequatur. quod etiam apud Ciceronem primo de oratore L. Crassus uituperat cum ita inquit; in quo fallit eos, quod audierunt dicendo homines, ut dicant efficere solere. Verum etiam illud dicitur, peruerse dicere homines peruerse dicendo facillime consequi. Illud tamen inter omnes constat, artem sine exercitatione nihil ad dicendi facultatem conferre: exercitationem uero etiam sine arte plurimum. quare hanc dicendi facultatem quidam potius exercitationem quam artem appellandam esse censuerunt. quod his uerbis in proœmio librorum de Inventionem satis ostendit Cicero; Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium, reperimus id, ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus esse profectum. Sed hæc est Aristotelis sententia, quam ex hoc loco facile possumus elicere; rhetoricam atque dialecticam facultatem initium atque originem à natura ducere, incrementum ab usu & exercitatione sumere, artem denique ex obseruatione fieri. quod etiam Cicero multis in locis sentit, & Quintilianus, & omnes ferè artis scriptores. quo modo igitur facta sit ars rhetorica uerbis illis ostendit Aristoteles.

TEXT. Cum autem hoc utroque modo fieri contingat, perspicuum est certa uia atque ratione comprehendisse. licet enim causam intueri, cur, & qui ex usu, & qui fortuito hæc faciunt, id, quod uolunt assequantur,

10 hoc autem ipsum iam artis opus esse nemo est, quin fateatur.

COMM. Hunc locum M. Antonius apud Ciceronem secundo de Oratore totum expressit, atque interpretatus est, his quidem uerbis. Etenim cum plerique temerè, ac nulla ratione causas in foro dicant, non nulli autem propter exercitationem, aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciunt, non dubium quin si quis animaduertent, quid sit, quare alij melius, quam alij dicant, id possit notare. ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam inuenit. Aristotelis autem sententia hæc est; Si temerè tantum, casuque contingeret, ut alius alio melius diceret aut disputaret, equidem nullam earum rerum artem esse putarem. neque enim fortuitæ res, quarum nulla certa causa proferri potest, arte comprehenduntur, neque quod temere semper fit, id ullo modo fieri artificiosè potest. quod si quodam tantum usu atque consuetudine idem accideret, eodem modo nullum esse artificium crederem. neque enim earum rerum quæ tantum usu constant, ratio aut causa firma apparet, quæ ad artem redigi possit. Sed cum utroque modo fieri contingat, nempe ut aliqui temere casuque aliqui uero ex consuetudine atque habitu melius quam alij dicant, ac disputent, non est dubium quin earum rerum ars esse possit. Hanc autem sententiam suam si itam addita ratione confirmat; cum igitur inquit, hæc neque tantum fortuito, neque tantum consuetudine fiat, potest inuestigari atque inueniri causa. cur, utriusque quod cupiunt efficiant, cum enim quis alicuius rei causam ac rationem intelligit, non est dubium, quin etiam eiusdem rei artem teneat. quod si quis rerum omnium causas teneret, is omnes omnino artes teneret. quare merito Virgilius ait; Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. Verbum illud græcum *ὁδοποιεῖν*, quod nos uertimus, certa uia atque ratione comprehendendi, translatum est, & proprie significat, uiam munire, atque aditum patefacere, uel, ut Cicero uertere uidetur, uiam tradere, sic enim primo de diuinatione: Si optimarum artium uias traderem ciuibus meis, quin *ὁδοποιοὶ* dicuntur ab Atticis, qui uis muniendis præfunt, quos uiatores latine dici posse Budæus censet. Sed etiã artium magistri dici possunt *ὁδοποιοὶ*, quasi uiam discipulis præstruentes ad artes, quæ methodi uocantur.

TEXT. Sed qui hætenus de arte dicendi conscripserunt, paruam quandam eius particulam confecerunt. probationes enim solæ ad artem pertinent, reliqua uerò sunt ad ditamenta.

COMM. Hæc est secunda proœmij pars, in qua aperit eorum errorem, qui ante se de hac arte scripserunt. non enim totam (inquit) artem tradiderunt, sed tantum quandam eius particulam. nam ars rhetorica ex proprijs atque aduentitijs rebus constat. propria res artis rhetoricæ tantum illæ sunt, quibus fides fit, hoc est probationes, reliquæ uerò omnes sunt aduenticiæ. sed ut hoc facilius intelligatur,

A 4 ligatur,

ligatur, sciendum est finem artis rhetoricæ esse, persuadere dictione, quod primo de inuentione Cicero docet, Tribus autem modis persuadere potest Orator, uel a persona sua, uel a persona auditoris, uel a re ipsa. sed quoties a persona sua persuadere uult, se talem esse studet ostendere, cui merito fidem habere debeant. quapropter omni diligentia remouet ea, quæ fidem adimere possunt, & quæ solent hominem ad mentiendum inducere. sunt autem tres causæ, quibus homines mentiuntur, ut infra docebit Aristoteles, hoc est, ignorantia, malitia, & odium. uel enim falsa dicunt, quia ueritatem ignorant, & se putant uera dicere: uel quia sunt improbi, atque alios decipere cupiunt: uel denique quoniam eos oderunt, contra quos mentiuntur. quare cum a persona sua persuadere cupit Orator, conatur ostendere se uirum esse prudentem atque intelligentem, qui non propter ignorantiam falsa dicat: deinde bonum ac probum hominem, qui neminem decipere uelit: tum beneuolum & amicum, qui non propter odium mentiatur. cum autem a persona auditoris persuadere studet, tum motus animi miscere contendit, ut iudicem uel ad beneuolentiam uel ad odium, uel ad misericordiam uel ad indignationem impellere possit, quoniam non facile animum uerum uidet, ubi hæ commotiones efficiunt. itaque cum motus iudex secundum eos sententiam fert, quos amat, aut quorum misereatur. illos autem damnat, quos odit, aut quibus indignatur. At uerò a re ipsa non aliter persuadere potest Orator, quam si argumenta multa colligat, ex uerisimilibus & signis, quæ enthymemata uocantur. atque his quidem tribus modis persuaderi potest, sed tamen ea persuasio, quæ nascitur ab auditoris persona, atque a persona oratoris non est artis rhetoricæ propria, sed extrinsecus assumpta atque aduenticia. quemadmodum enim dialectica duo habet ad probandum instrumenta, hoc est syllogismum & inductionem: ita etiam Rhetorica, enthymema & exemplum. quæcunque uero alia ad persuadendum adiunguntur, sunt ab artis proprietate remota, atque euenta, uel additamenta uocari possunt. quod quidem etiam Cicero præclare intellexit, qui cum alijs in locis, tum in partitionibus ait primum ab oratore inueniendum esse quemadmodum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere. deinde quemadmodum motum eorum animis afferat. atque etiam prius explicat, quibus rebus fides fiat, quam quibus animi moueantur. hoc idem sensit etiam Cornificius ad Herennium, cum ita scribit. Tota spes uincendi ratio que persuadendi posita est in confirmatione & cōfutatione. nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaque dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Quintilianus etiam libro quinto solam probationem oratori necessariam esse ostendit, cum alia omnia nonnunquam sine detrimento abesse possint. sed hoc aper-
tius libro secundo de Oratore M. Antonius affir-

mat, ubi ita inquit; Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uoluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. sed quoniam illa pars in qua rerum ipsarum explicatio ac descriptio posita est, uidetur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur. atque ita incipit de probatione uerba facere. concludendum est igitur ex Aristotelis, Ciceronis, & Quintilianii sententia solas probationes eas esse, quæ naturam, & facultatem artis rhetoricæ constituent; reliqua uero licet artem adiuuent, non tamen ipsius esse propria, sed extrinsecus assumi, & euenta atque accidentia esse, uel, ut ait Aristoteles, additamenta.

At isti nihil de enthymematibus loquuntur, quod corpus est fidei faciendæ: de ijs uerò quæ sunt extra rem posita, plurima pertractant.

TEXT.

Probat id esse uerum, quod supra dixerat, artis scriptores ea prætermisisse, quæ sola artem constituunt, quoniam de enthymematibus nihil præceperunt. atqui ex ipsis enthymematibus uniuersa probandi uis ac fidei faciendæ ratio manat. in eis uerò tradendis illi sunt occupati, quæ sunt ad uenticia atque extra rem posita. notandum hoc loco ab Aristotele enthymemata uocari *σάμα τῆς πίστεως* id est, corpus fidei faciendæ. atque hoc eleganti metaphora. sicut enim in rebus naturalibus corpus est ipsa natura atque substantia rei, cætera uero quodammodo sunt accidentia atque euenta, ita hæc in arte rhetorica, enthymemata substantiam artis perficiunt, cætera tantum persuasionem adiuuant. atqui isti scriptores artis idem facere uidentur, ac si quis de homine se uerba facturum polliceatur, deinde tantum de uestibus eius atque ornamentis loquatur, nihil de corpore atque animo eius dicat. sed uidendum est, qua ratione dixerit Aristoteles, enthymemata corpus esse fidei faciendæ. quod non satis aperte potest intelligi, nisi quis didicerit, quid enthymema sit, & quot modis dicatur. quam rem nos copiosè persecuti sumus in secundo Reprehensionum nostrarum libro, contra Marium Nizolium hominem indoctum, quippe qui Platonem & Aristotelem totius philosophiæ duo florentissima lumina scriptis suis ineptissimè præciderit. & quia, quæ a nobis ibi scribuntur, locum hunc plurimum illustrant, ideo nõ nulla breuiter hic repetam. Enthymema (inquam) tribus modis dicitur, cõiter, propriè, & maxime propriè. Communiter autem enthymema uocatur omnis ab oratore præparata ad probandum materia, siue illa necessaria sint, siue probabilia, siue artificiosa, siue artis expertia. cum enim, ut initio dictum est, rhetorica dialecticæ quasi ex altera parte respondeat, sicuti dialecticæ cõe instrumentum est syllogismus, ita etiam rethoricæ cõe instrumentum est enthymema. quod nihil aliud est quam oratorius syllogismus. & quemadmodum omnia quæ tractantur in dialectica, syllogismi conficiendi gratia tractantur: ita quicquid ad probandum rhe-

COMM.

tor cogitat; ad enthymema refertur. quærit autem rhetor quæ uerisimilia sunt & signa rerum. sed ex uerisimilibus & signis enthymema componitur, ut secundo priorum docet Aristoteles. quare quicquid probandi gratia rhetor quærit, enthymema recte uocari potest. quod etiam in Topicis Cicero docet, cum ait, omnem sententiam apud rhetores proprio nomine enthymema dici, quod idem est ac si dixisset, omnem rationem ad probandum sumptam. quod etiam apertius Quintilianus libro quinto declarat, cuius hæc sunt uerba; Nam enthymema unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat. & alibi sic ait; Igitur enthymema, & argumentum ipsum, id est, rem, quæ probationi alterius adhibetur, appellant, & argumenti elocutionem. Aristoteles uero secundo huius operis libro palam ostendit, enthymematis nomine cõmuniter accipi, quicquid probatione rhetorica continetur, cum etiam exemplum enthymemati subijciat, sic enim ait, ut nos conuertimus; Ea ex quibus enthymemata fiunt, quatuor numero sunt, probabile, exemplum, indicium, signum. nam quæ constât ex eis, quæ plerumque ita fiunt, uel fieri uidentur, ea sunt ex probabilibus: quæ autem inductione constant ex uno simili uel pluribus, hoc est, cum quis, posita generali, uult illud ex singulis probare, sunt ab exemplo. quæ uero constât ex necessario signo, sunt ab indicio. quæ denique sunt, uel ex generali signo uel singulari, siue illud uerum sit, siue nõ, sunt a signo. eodem in libro ait artem eam quæ Topica dicitur, enthymematũ elementa complecti. hinc etiam enthymematicus orator dicitur, qui perpugnax atque argutus est in disputando, & ex locis facile possit enthymemata ducere. quod Budæus in cõmentarijs suis annotauit, & hoc nomine Aristidem dictum fuisse ostendit. quin Aristoteles in hoc primo libro ait, eum qui dialecticam artem didicerit, maxime enthymematicum esse solere. cõiter igitur enthymema uocatur omnis probatio rhetorica. proprie uerò significat argumentationem, quæ ita separatnr ab exemplo sicut in dialectica syllogismus ab inductione. nam dialectici duobus ad probandum instrumentis utuntur, hoc est syllogismo & inductione, quibus in Rhetorica respondet ex altera parte enthymema, & exemplum, sicut infra docet Aristoteles, his quidem uerbis; Voco autem enthymema rhetoricum syllogismum, exemplum uero inductionem rhetoricam. quin secundo Rhetoricorum sic ait; Est autem cõis fides genere duplex exemplum & enthymema. quod uero enthymema proprie dictũ sit idẽ quod argumẽtatio rhetorica declarat. Quintilianus, qui libro quinto ait enthymema esse argumẽti elocutionem. nihil autem est aliud argumẽti elocutio, quam ipsa argumentatio, sicuti omnes intelligere possunt. nam etiam Cicero in Partitionibus, argumentationem ita definit, ut dicat esse argumenti explicationem. Maxime denique proprie rhetores enthymemata uocant eas argumentationes, quæ ex contentione contrariorum & pu-

gnantium fieri solent, quæ secundo Rhetoricorum ab Aristotele uocatur *ἐλεγκτικὰ* enthymemata, id est, redarguentia, atque ea longe magis quam demonstratiua laudari scribit, quia breuiter contraria colligunt, & quæ inter se conferuntur, auditori lucidiora fiunt. Hermogenes hæc tantum quæ ex contrarijs fiunt, enthymemata uidetur agnoscere. Cicero in Topicis de hoc enthymematis genere ita scribit; Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi enthymemata appellant, non quod non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur, sed ut Homerus propter excellentiam cõmune poetarum nomẽ efficit apud Græcos suum, sic cõ omnis sententia enthymema dicatur, quia uidetur ea, quæ ex contrarijs conficiatur, acutissima, sola propriè nomen commune possidet. eius generis hæc sunt,

Hunc metuere, alterum in metu non ponere.

Eam, quam nihil accusas, damnas.

Bene quam meritam autumas, dicis malè mereri.

Id quod scis, prodest: nihil id, quod nescis, obest.

Quintilianus libro quinto sic ait, Expugnantibus uero, quod etiam solum enthymema quidam uocant, fortior multo probatio est. tale est illud Ciceronis pro Milone; eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse, nolitis. Ex his, ut opinor, satis perspicuum est, cur hoc in loco Aristoteles enthymemata dixerit esse, corpus fidei faciendæ. cum hoc uerbum enthymema modo rhetoricam omnem probationem, modo argumentationem solum rhetoricam ab exemplo distinctam, modo tantum id argumentationis genus, quod a rhetoribus ex contrariorum contentione fieri solet, apud probatos auctores significare reperitur.

Nam criminatio, misericordia, iracundia, cæteræque huiusmodi animi perturbationes, nequaquam ipsius rei propriæ sunt, sed ad mouendum iudicem pertinent.

TEXT.

Cõfirmat hac ratione scriptores artis ea pertractare, quæ sunt extra rem posita. docent enim quomodo criminari aduersarium possumus, atque iudicem contra illum concitare. Vel quomodo eundem iudicem ad misericordiam flectere, aut ad indignationem incitare ualeamus. quibus rebus cõmoueri ac perturbari animus solet. Sed perturbationes non sunt ipsius rei, de qua agitur, propriæ. Verum adhibentur extrinsecus mouendi iudicis gratia. quare qui de perturbationibus agunt, non ea tractat, quæ sunt artis rhetoricæ propria. quod etiam Quintilianus libro quinto queritur, nempe eam partem quæ sit rhetoricæ propria negligi a sui temporis Oratoribus. Pars, inquit, altera probationum, quæ est tota in arte, constatque rebus ad faciendam fidem apposis, plerumque aut omnino negligitur, aut leuissimè attingitur ab ijs, qui argumenta uelut horrida, & confragosa uitantes, a maioribus locis desident. & paulo post; At qui cætera, quæ continuo orationis tractu magis decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum

COMM.

mentorum comparantur. rursus paulo post; nec ab
nuerint esse aliquid in delectatione, multum uero
in commouendis affectibus, sed hæc ipsa plus ual-
ent cum se didicisse iudex putat, quod consequi
nisi argumentatione, aliaque omni fide rerum
non possumus. hoc loco notandum est criminatio
nem quæ est græce διαβολη, ab Aristotele inter ani-
mi perturbationes collocari, quod ex ipso contex-
tu planum est, atque hoc non sine ratione. neque
enim quisquam aduersarium acriter criminari po-
test, quin animo commoueat. id autem non alia
de causa facit, nisi ut iudicem in eum incendat.
recte igitur criminatio ab effectu uocari perturba-
tio potest. quauis Petrus Victorius aliter sentiat.
ut enim segne otium dicimus, & egestatem turpē,
quod homines tales efficiat, ita criminationem
possumus appellare perturbationem, quod ani-
mos perturbet. quin à definitione probari potest,
criminationem esse animi perturbationem, uerum
enim est illud effatum siue axioma, cui definitio
conuenit, eidem etiam ipsum definitum. sed per-
turbationis definitio criminationi conuenit, est

4. Tuf. enim perturbatio, quod ait Cicero, appetitus ue-
hementior. at qui criminatur uehementiori appe-
titu commouetur. præterea non dubium est, quin
à maleuolentiā quadam criminatio proficiatur.
atqui Cicerone teste, maleuolentiā perturbatio
est, quare criminationem etiam esse perturbatio-
nem necesse est. quod si criminari est perturbare,
sicut omnes intelligunt, certe etiā criminatio erit
perturbatio. non ergo fallitur, ut Victorius existi-
mat, is, qui criminationem animi commotionem
esse putat. quod autem criminatio perturbet ani-
mos, licet per se notum sit, tamen etiam Virgilius
ostendit in undecimo Aeneidos. cum enim Dran-
ces inuectus esset in Turnum & multa in eum
crimina congeisisset, ita poeta de Turno sub-
iungit.

Talibus exarsit dictis uiolentiā Turni,
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uoces.
TEXT. Quod si id in omnibus iudicijs fieret, quod in aliqui-
bus ciuitatibus etiam hoc tempore fit, atque in illis
præcipue, quæ bonis legibus reguntur, nihil sanè isti
haberent, de quo uerbum facere possent.

COMM. Cum Rhetorica communis quædam facultas
sit, quæ de omnibus rebus propositis apud omnes
uerisimiliter in utramque partem differat, eius et
præcepta debent esse communia, atque æqualiter
ubique ualere, sed apud eos præcipue, qui bonis le-
gibus & institutis utuntur, quoniam ciuiliſ scienti-
æ magna quædam & ampla pars est artificiosa
eloquentia, quam Rhetoricam uocant (ut ait Cice-
ro). Sed quæ scriptores artis præcepta dant, inquit
Aristoteles, sunt eiusmodi, ut nequaquam eis ubi-
que uti liceat. nam si in omnibus iudicijs seruare-
tur id, quod iure optimo seruandum esset, ne Rhe-
tores motus animi miscerēt: quod alicubi legibus
cauetur, & apud eas præcipue nationes atque ci-
uitates, quæ bonis legibus utuntur, nihil eorum
præcepta prodesſent, qui hæc tenus de Arte dicen-

di scripserunt. imò uerò cum nihil haberēt de quò
dicerent, infantissimi reperirentur. quid autem ab-
surdus, quam si quis se dicendi magistrum profes-
sus, deinde apud bonos uiros qui nihil extra cau-
sam audire uelint repente mutus appareat? Ciuita-
tes autem illæ, quæ bonis legibus reguntur, hoc lo-
co ab Aristotele uocantur ἀνομιμέναι. Cicero for-
tasse bonis temperatas legibus diceret, sic enim
primo Tuscul. ait; Rem uerò publicam nostri ma-
iores certè melioribus temperauerunt & institu-
tis & legibus.

Omnes enim existimant legibus hoc caueri oportere,
quidam etiam eo utuntur, & prohibent oratorem
quicquam extra causam dicere, quemadmodum Athe-
nis fit in Ariopago.

Nemo est (inquit) qui non intelligat, hoc uitium
esse maximum, & legibus coercendum, ne ita ua-
gentur oratores in dicendo, ut relicta causa perse-
quantur ea, quibus iudex moueri solet, non autē
quibus probetur id, de quo agitur. sunt etiam non
nulli, qui non solum hoc aduertunt uitium, sed et
illud extirpare conantur, quod Athenis Ariopagi-
tæ faciunt. & oratori præcipiunt, nequid extra cau-
sam dicat. fuerunt autem Arcopagitæ senatores qu-
dā Athenis, qui de grauioribus & capitalibus cau-
sis iudicabant, & à Solone sapientissimo legisla-
re constituti fuerunt, ut primo de officijs testatur

Cicero, cuius hæc sunt uerba: Quamuis enim The-
mistocles iure laudetur, & sit eius nomē quam So-
lonis illustrius, citeturque Salamis clarissimæ tes-
tis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis
ei, quo primum constituit Ariopagitas, nō minus
præclarum hoc quam illud iudicandum est. elige-
bantur autem ex Thesmotetis, qui uiri fuissent in-
tegritate uitæ præstantes & seuerissimi, qui dein-
de perpetuo uiuerent in ea dignitate, unde magi-
stratum illum Athenienses uocabant ἀννεκῆ, καὶ
ἀδιόδοχον, idest perennem, & successionis exper-
tem. reliqui enim omnes mutabantur. dicti uerò
sunt Ariopagitæ à campo martio, qui locus erat
Athenis, in quo tēplum Martis erat edificatum,
quo in templo senatus Ariopagitarum habebatur.
ubi primum iudicium capitis actum fuisse scribit
Plinius. unde Iuuenalis curiam Martis appellat,
cum sic ait:

40 -Vt curia Martis Athenis.
Valerius Max. ita inquit, Athenarum sanctissimū
consilium Ariopagus, quod quisque Atheniensiu
ageret, aut quonam quæstu sustentaretur, diligen-
tissime inquirere solebat. Id uero notandum, quod
ait hoc loco Aristoteles, non licuisse oratoribus
apud Ariopagitas quicquam extra causam dicere,
aut motus animi miscere. quod etiam Quintilia-
nus libro sexto sic ait; Athenis affectus mouere p
præconem prohibebatur orator. Lucianus in Her-
motimo tradit, Ariopagitas noctu atque in tene-
bris iudicare solitos, ne ad dicentes respicere pos-
sent, sed tantum ad ea, quæ dicerentur. adeo pro-
cul erant ab omni animi perturbatione. quin etiā
taciti iudicabant, ut Macrobius scribit. & in tabel-
lis

TEXT.

COMM.

7. ca. 56.

Lib. 2.

lis sententiam suam scribentes in urnam mitte-
bant, ita ut alter alterius, & omnes omnium sen-
tentiā ignorarēt. hinc factum est ut qui maxime
taciturnus esset, & arcana diligentissime cæla-
ret, taciturnior Ariopagita diceretur. & qui uehe-
menter incorruptus esset, diceretur Ariopagita
seuerior. Cicero ad Atticum libro primo; Senatus
ἀπειρος πάρος; nihil constantius, nihil seuerius, nihil
fortius. cū igitur apud Ariopagitas orator eēt dictu-
rus, præco ita proclamabat; ἀνδ' ἀνομιμίων καὶ πάθων,
idest, sine exordiis & affectibus. hac de causa (in-
quit Aristoteles) si in omnibus iudicijs id seruare
tur, quod Athenis in Ariopago, isti rhetores, qui
nihil aliud quam de procemijs & animi commo-
tionibus tractant, omnino silere, & muti esse co-
gerentur. huiusmodi rhetores etiam Carneades
uehementer irridebat. ut apud Ciceronem libro
de Oratore primo M. Antonius his quidem uer-
bis ostendit; Quod si tantā uim uerum maxima-
rum arte sua rhetorica illi doctores complecteren-
tur, quærebat cur de procemijs & de epilogis, &
de huiusmodi nugis, sic enim appellabat, referti
essent eorum libri.

TEXT. Et rectè quidem hoc existimant, neque enim con-
uenit iudicem distorquere, atque inflectere ad indi-
gnationem, aut inuidiam, aut misericordiam.

COMM. Laudat eorum sententiam & consuetudinem,
qui prohibent Oratoribus in dicendo motus ani-
morum miscere, quibus iudex ab animi æquitate
uel ad indignationem, uel ad inuidiam, uel ad mi-
sericordiam impellatur. debet enim iudex tanquā
optimus gubernator rectum clauum tenere, & re-
ctè ac uerè indicare. quod elegāter sanè apud Sal-
lustium C. Cæsar his uerbis expres sit; Omnes ho-
mines P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab o-
dio, amicitia, ira, atq; misericordia uacuos esse de-
cet. haud facile animus uerum prouidet, ubi illa
officiunt. Quintilianus libro sexto longè aliter
sentit, qui putat hoc proprium oratoris officium
esse, ita iudicem afficere, ut omnem inquirēdæ ue-
ritatis rationem amittat, sic enim ait; Qui uero iu-
dicem rapere, & in quem uellet habitum animi
posset perducere, quo dicto flendum, & irascendū
esset, rarius fuit. atque hoc est, quod dominatur in
iudicijs, hæc eloquentiam regunt. namque argu-
menta plerumque nascuntur ex causa & pro me-
liori parte plura sunt semp. Ut qui p hæc uicit; tā-
tum non defuisse sibi aduocatum sciat. Vbi uerò
animis iudicium uis afferenda est. & ab ipsa ueri
contemplatione abducenda mens, ibi proprium
Oratoris opus est. Certè nō poterat magis ab Ari-
stotele dissentire Quintilianus. Cicero etiam in
Oratore ad Brūtum putat Orationem in eo uno
genere regnare, quod Græci παθητικὸν nominant.
quo perturbantur animi, & concitantur. quod cū
rapidè fertur, sustineri nullo modo potest. & M.
Antonius in secundo de Oratore libro, sic ait; Ni-
hil est enim in dicendo Catule maius, quam ut fa-
ueat Oratori is, qui audiet, utque ipse sic mouea-
tur, ut impetu quodam animi, & perturbatione,

magis quam iudicio aut consilio regatur. hoc mul-
tis etiam aliis in locis Cicero comprobat. quin
apud ueteres in eo uehementer celebratur Peri-
cles, quod tantum dicendo posset, ut tonare,
fulgurare, permiscere Græciam uideretur. Sed
Aristoteles ut Philosophus id approbat, quod
rectum esset, & quod fieri deberet. Cicero au-
tem & Quintilianus ut Oratores id unum spe-
ctant, quo iure quaque iniuria superiores in cau-
sis esse possint, neque tantum quod uerum est,
quantum quod utile est ad uictoriam, quærendū
esse censent. non igitur mirum, si ab Aristotelis
sententia discrepant.

Idem enim est, ac si quis eam, qua uisurus est, regu-
lam obliquam, ac tortuosam efficeret.

Hæc similitudo est ab arte fabrorum sumpta,
qua probat non minus eos Oratores peccare, qui
mouere iudicis animū quærun, & à ueritate auer-
tere, quam si fabri regulam suam distorqueant,
qua uti solent in dirigenda materia. nam ea ratio-
ne profectò totum opus obliquum et tortuosum
redderent. hac similitudine Lucretius libro quar-
to eleganter usus est his uersibus:

Denique ut in fabrica si praua est regula prima,
Normaque si fallax rectis regionibus exit.
Et libella, aliqua si ex parte claudicat hylum,
Omnia mendose fieri, atq; obstipa necessum est:
Sunt enim iudicia tanquam ad regulam dirigēda.

Ut Cicero primo de Finibus; Seruata illa, quæ
quasi de Cælo delapsa est ad cognitionē omniū,
regula, ad quam omnia iudicia rerum dirigentur.
Horatius primo Sermonum; adsit.
Regula peccatis, quæ pœnas irroget æquas.

Præterea non dubium est, eius, qui controuersiam
habet, nullas alias esse partes, quam docere rem aut
esse aut non esse, factam aut non factam fuisse.

Argumentum hoc est ab oratoris persona sum-
ptum, quo docet eū extra cancellos ac fines suos
egredi, quoties non de re ipsa loquitur, sed audi-
tores commouere studet. Illud, inquit, planū est,
quoties aliqua de re controuersia est, Vtrum sit
an non sit, facta an non facta, proprium esse mu-
nus Oratoris, id tantum docere, ac probare, quod
intendit. nempe esse aut non esse, siquidē de præ-
senti tempore controuersia sit, si uero de præteri-
to, factam esse aut non factam.

Videtur autem Aristoteles hoc loco tantū con-
iecturalem statum oratori tribuere, in quo quæri-
tur utrum res sit necne, facta sit an non. reliquos
autem adimere. quæ fuit etiam aliorum quorun-
dam rhetorum opinio, sicuti Quintilianus li-
bro tertio scribit, cuius hæc uerba sunt: Apud
plures auctores legi, placuisse quibusdam unum
omnino statum esse coniecturalem. Sed qui-
bus placuerit, neque illi tradiderunt, neque ego
usquam reperire potui. Atqui poterat Quintilia-
nus ex hoc loco sententiā eorum comprobare. &
certè maiori ex parte coniecturis utuntur oratores.
qd in Topicis Cicero ostēdit ijs uerbis; Sed locus
hic magis ad coniecturales causas, q̄ uersantur in
iudicijs,

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

iudicijs, ualet. cum quæritur quid aut sit, aut eue-
nerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri pos-
sit. ac loci quidem ipsius forma talis est. admonet
autem hic locus, ut quærat quid ante rem, quid
cum re, quid post rem euenerit. nihil hoc ad ius,
ad Ciceronem inquibat Gallus noster, si quis ad
eum quid tale retulerat ut de facto quæreretur.
Est igitur hoc proprium oratoris munus de facto
quærare. quod in secundo de Oratore M. Anto-
nius innuit cum ait: Ac nostræ ferè causæ quæ qui-
dem sunt criminum, plerunque inficiatione de-
fenduntur. Sed qui non potest dicere se nihil fe-
cisse proximum, ait Quintilianus, habebit ut di-
cat, non id fecisse quod obijcitur, ex quo nascitur
controuersia de facti nomine, quæ definitione est
explicanda. nonnunquam etiam & factum ipsum
conceditur, & facti nomen, sed iure factum defen-
ditur, quæ controuersia qualitatis dicitur. unde fa-
ctum est, ut tres status siue constitutiones artis
scriptores esse uoluerint. sed Aristotelis tempore
nondum ita distincti status erant, cum id nomen
in usu non esset. sic enim ait Quintilianus: Statū
Græci *σύνει* uocant, quod nomen primum ab Her-
magora traditum putant, sed alii ab Eucrate So-
cratis discipulo, alij à Zapyro Clazomenio. quan-
quam uidetur Aeschines quoque in oratione con-
tra Ctesiphontem uti hoc uerbo cum à Iudici-
bus petit ne Demosthenem permittant euagari,
sed eum dicere de ipso causæ statu cogant. non est
igitur mirum si Aristoteles non usus est diuisione
statuum, cum id nomen in hac significatione non-
dum in usu esset eo tempore.

TEXT. *Vtrum autem magna sit an parua, iusta an iniusta,
filator legis non definiuit, ipsum per se iudicem in-
telligere oportet, non autem à litigantibus discere.*

COMM. Oratori quod suum est iam supra tradidit, nūc
ea remouet ab Oratore quæ nō sunt eius propria.
Cum enim, exempli gratia, probarit Orator rem
esse factam, tunc non oportet ut docere iudicem
conetur eam esse magnam aut paruam, iustam aut
iniustam. quia debet hoc iudex ipse, uel à legibus
doceri, uel si leges de ea re non meminerunt, per se
ipsum intelligere, non autem expectare ut ab Ora-
tore doceatur. ex hoc igitur loco, sensus huiusmo-
di elicitur: tantum abest ut iudex de magnitudine
aut æquitate rei credere Oratori debeat, ut neque
sit ei suo arbitrio statuendum, sed uidendum quid
super ea re legibus constitutum sit. Quod si nihil
fuerit à legislatore definitum, tunc licebit iudici
de ea re statuere. neque enim legum latores omnia
complecti possunt. hæc quidem Aristotelis est sen-
tentia, sed ab ea Cicero Quintilianusq; longe dif-
ferunt, qui uim eloquentiæ putant in eo maxi-
mè elucere, cum Orator rem factā aut amplificat
aut imminuit, acriter improbat, aut strenue defen-
dit & iustam esse docet. Verum Aristoteles tantū
docet hæc extrinsecus assumi ad iudicem permo-
uendum, non autem prorsus ea uituperat quippe
qui docet accuratè quomodo possit orator ostēde-
re rem aut magnā aut paruam esse aut iustam aut
iniustam.

iniustam. sed artis scriptores reprehendit, qui relin-
quant ea quæ sunt artis ipsius propria, & ea sola
tradant quæ sunt aduenticia.

TEXT. *Maxime uerò expedit benè institutas leges, omnia
quacunque possunt, complecti, ac definire, minimam-
que partem iudicium arbitrio relinquere.*

COMM. Quoniam ciuitatibus maximè prodest, ut rectè
iudicia exercentur, quæ aut distrahendarum con-
trouersiarum aut puniendorum maleficiorum cā
reperita sunt, ut ait Cicero pro Cecin. & in iudicijs
tria sunt præcipua leges, Iudices, Oratores, docet
Aristoteles hoc loco, qua ratione fieri poterit ut
benè de omnibus rebus statuatur. nempe si leges
multæ latæ fuerint quæ diligentissimè seruentur,
& ad quas respicientes Iudices sententiam ferant.
Sunt enim leges quasi muti magistratus (ut ait Ci-
cero) magistratus autem leges loquentes. at uero
Iudices antequam in forum iudicandi gratia ueni-
rent, iurare cogebantur, se ex lege iudicatu-
ros, id quod primo de Inuentione Cicero his uerbis ostē-
dit: Iudices qui ex lege iurati iudicatis legibus ob-
temperare debent. & in secundo quid iuratus iu-
dex, quod si omnia legibus essent definita, & iudi-
ces in iudicando legibus obtēperarent, nullum un-
quam prauum iudicium fieret. sed quia leges sunt
generales ac certo quodam numero comprehen-
sæ, actiones autem hominum singulares ac propè
infinitæ, non fieri potest, ut omnia legibus cauean-
tur. itaque plurima etiam arbitrio iudicium statuē-
da relinquuntur. sed quanto plura legibus definiū-
tur, tanto ciuitates securius administrantur. hoc
est quod Aristoteles admonet, in ferendis legibus
summum studium ac diligentiam adhibendam esse,
atque omnia quæcunque possunt legibus esse
definienda. idque tribus argumentis maximè ciui-
tatibus expedire probat.

TEXT. *Primo, quia longè facilius est, unum, aut paucos in
uenire, quam multos, qui benè sentiant, & leges fer-
re, ac uerè iudicare possint.*

COMM. Primum argumentum à personis sumptum est.
leges enim ac iudicia debent à prudentibus & sa-
pientibus uiris fieri. sed leges ab vno plerunque
aut à paucis feruntur, iudicia uero à pluribus exer-
ceri solent. At longè facilius est unum sapientem
uirum aut paucos inuenire quàm multos, id enim
uerum est quod ait Iuuenalis:

Rari quippe boni, uix sunt totidem numero
quot

Thebarum portæ, uel diuitis ostia Nili.

Itaque facilius est etiam ut benè leges ferantur, &
sapienter atque utiliter instituantur, quam ut iudi-
cia rectè ac uerè exercentur. quod autem leges ab
vno tantum uel à paucis ferri solitæ sint ex histo-
rijs intelligi facile potest. nam Minos Cretensibus
leges dedit, Lycurgus Lacedæmonijs, Solon Athe-
nensibus, Moses Hebrejs. apud Romanos Decem-
uiri fuerunt electi, qui duodecim tabularum leges
tulerunt. Vult igitur Aristoteles id esse iudicis of-
ficium, ut ab Oratore discat, utrum res sit an non
sit, facta an non facta, deinde statim ad leges ani-
mum

mum referat, & ea pœna præmio uero quo illæ statue-
runt, eum de quo ferenda sententia est afficiat. quod
si de ea re leges nullæ fuerint, tunc Iudici duplex
onus imponitur, hoc est, & legislatoris & iudicis.
Oportet enim eum sententia sua non solum de præ-
senti negotio statuere, sed etiam deinceps de simi-
libus omnibus, quia sæpe res iudicatæ transeunt
in leges. non est autem facile inuenire quemquam
tam prudentem qui rectè utrumque munus præ-
stare possit. Itaque Lysias in oratione contra Alci-
biadem, admonet iudices ut meminerint, se in iudi-
cium uenisse, non ut nouas leges ferrent, sed ut se-
cundum leges iam latas iudicarent.

TEXT. *Deinde quia legum lationes longo tempore, dili-
gentique consideratione fiunt, iudicia uerò plerumq;
subita atque repentina sunt, ut difficile sit ipsos disce-
ptatores iustitiam, atque utilitatem rectè perspicere
ac tueri.*

COMM. Alterum argumentum est à tempore ductum.
Melius (inquit) ea statuuntur, quæ longo tempore
diligentiq; consideratione fiunt, quam quæ subitò,
& paruo temporis interposito spacio. qui enim
adhibent ad considerandas res & tempus & diligē-
tiam, ij si prudētes sunt, excogitare facile possunt,
quid in rebus maximè conueniat utileq; sit. qui
uero sine diligenti præmeditatione statuunt ali-
quid ex ijs quæ audierunt, ij non raro decipiun-
tur. sed leges à prudentibus uiris longo tempore
diligentiq; consideratione feruntur. iudicia uero
plerumque auditis utrisque partibus repente fiunt.
Ut tam breui tempore iudici difficilimum sit uide-
re quid iustum aut utile sit. quare longè melius le-
ges feruntur, quam iudicia exercentur. Quod au-
tem leges non repente, sed interposito temporis
spacio, quo diligenter considerarentur, ferri solitæ
sint, ex historijs intelligi potest. nam apud Roma-
nos nulla lex rata esse poterat, nisi quæ ter per præ-
conem, tribus nūdinis promulgata fuisset, ut qui-
cunque uellet ei contradicere priusquam stabilire-
tur, arbitrio suo posset. sed postquam trinundino
publicata lex esset, & populus Romanus eius au-
ctor fuisset, tum demum in æs incidebatur, atque
in æde Saturni, quæ erat in Capitolio seruabatur.
Minos Cretensium Rex, ut primo libro Val. Max.
scribit, nono quoque anno secedere in speluncam
quandam solebat, ut ibi solus quas leges laturus es-
set diligentissime consideraret, postea uero rediēs
ad populum illi persuadebat se ex Iouis sententiā,
quem patrem suum esse dicebat, leges ferre. Bu-
dæus ex Demosthene docet, quæ fuerit apud Athe-
nenses legum ferendarum consuetudo, cuius uer-
ba quia locum hunc Aristotelis illustrant ac præ-
reliquit: Solonem (inquit) commemorat Solonem
Athenes inter alia cum legibus suis hoc quoque in-
stituisse, cum lex aliqua ad populum ferretur, ut
à legislatore primum recitaretur, deinde in loco
maximè celebri totius urbis, maximeque conspi-
cui prosciberetur ad tertiam concionem usque.
inde scribæ ut daretur palam pro concione legen-
da, ut si cuiquam quid non placuisset, in medium

id proferret, & si ea tum quoque populo placuisset,
ita demum nomothetæ daretur postremum
probanda, qui uti eam probasset improbassetue,
ita ferretur, antiquareturue. ipsi autem nomothe-
tæ ex iudicum numero deligebantur, ut eam operā
populo iurati nauarent. ex his planum est id, quod
ait Aristoteles: legum lationes longo tempore dili-
gentique consideratione fieri solitas.

TEXT. *Illud tamen maximum omnium, quod legislatoris
iudicium non de singulis, neque de presentibus rebus
est; sed de futuris, & de uniuerso genere. Sententiæ
uerò moderator, & iudex de presentibus iam, & de-
finitis rebus disceptant, ac statuunt: qui sepe numero
uel amore, uel odio, uel utilitate propria mouentur
ita, ut non amplius ueritatem intelligere ac uidere sa-
tis queant, cum propria oblectatio aut molestia uero
iudicio tenebras offundat.*

COMM. Tertium argumentū est à rebus ipsis, quas tra-
ctant legislatores & iudices, in quibus magna est
sanè differentia. nam leges de communibus ac ge-
neralibus rebus, & de futuris constitui solent. ne-
que enim de uno homine, aut de una re tantum
lex vlla constituitur, ut tertio de legibus ait Cice-
ro. In priuatos (inquit) homines leges ferri nolue-
runt, id est enim priuilegium. & pro Domo sua:
Vetant leges sacratæ, vetant duodecim tabulæ, Le-
ges priuatis hominibus irrogari, id est enim pri-
uilegium. Aristoteles legis officium esse uult, ut ge-
neraliter statuat de negocijs hominum, & in com-
mune. Papinianus, lex est, (ait) commune præce-
ptū, Virorum prudentum consultum. sunt igitur
leges de communibus ac generalibus rebus. præte-
rea sunt etiam de futuris. neque enim lex ulla fer-
tur de illo quod iam factum est. siquidem legis uir-
tus est (ut ait Iuriconsultus) imperare, vetare, per-
mittere, punire, quæ omnia futurum tempus respi-
ciunt, non autem de præsentibus aut præteritis leges
fiunt, quare legislatores omni affectione uacant.
omnibus enim æqualiter leges suas proponunt, &
deinceps penę comminatione seruari præcipiunt.
At uero iudicia neque communiter neque de futu-
ro tempore fiunt, sed de singulis rebus, & præsen-
tibus aut præteritis. quæcunque enim in iudiciū
ueniunt, ea certis personis, ac temporibus implici-
ta sunt, & certam atque definitam quæstionem ha-
bent, quam rhetores causam appellant. Iudices
igitur personas illas & causas agnoscunt, aut agno-
scere coguntur, quo fit, ut aut ament, aut oderint,
aut aliqua propria utilitate moueantur. quæ cum
accidunt, statim ueritas amittitur. neque rectum
ullo modo iudicium fieri potest. plurimum igitur
expedit esse leges benè constitutas, quas in iudici-
do iurati iudices sequantur. hæc est huius loci sen-
tentia. sed quem Aristoteles *ἐκκλησιαστήν* uocat, alij
senatorem alij concionalem interpretantur. quam-
uis enim id nomen à concione, quæ Græcè dicitur
ἐκκλησία deducatur, tamē Latini sermonis con-
suetudo non patitur ut concionalem dicamus ab-
solutè, nisi aliquid adiungatur, ut clamor conciona-
lis. neque certè Senator dici potest. Cum in con-
cionibus

conibus Græci solent de Rep. statuere, qđ pro Flacco sic ostendit Cicero: Græcorum autem totæ Resp. sedentis concionis temeritatē administrantur. nos igitur sententiæ moderatorem conuertimus, Ciceronem imitati qui sic in partitionibus appellat eum qui de futuris rebus aliquid statuit, possemus concionatorē uertere atque id esset uerbum ē uerbo, nisi Cicero uerbum hoc in deteriorē partem traheret. sic enim ait oratione quarta contra Catil. intellectū est, quid interest inter leuitatem concionatorum, & animum uerē popularē. quod autem ait Aristoteles hoc loco, sententiæ moderatorem, & Iudicem plerumque sic afficit ut uel amore, uel odio, uel propria utilitate moueatur. ita M. Antonius secundo de Oratore confirmat: Plura enim multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam ueritate, aut præscripto, aut iuris norma aliqua, aut iudicij formula, aut legibus. hoc autem fit inter uiuentes, nā de mortuis longe incorruptius iudicamus, quod Cicero pro Marcello sic affirmat: Serui igitur, ijs etiam iudicibus qui multis post seculis de te iudicabūt. & quidem haud scio an incorruptius quam nos. nam & sine amore & sine cupiditate & rursus sine odio & sine inuidia iudicabunt.

TEXT. In cæteris igitur rebus (ut antea dixi) quam paucissimis iudicem ipsum dominum constituere oportet. Verum utrum facta res sit an non facta, futura an nō futura, sit nec ne sit, iudicibus ipsis omnino statuendum relinquere necesse est: neque enim ullo modo fieri potest, ut hæc legislator præuideat.

COMM. Hæc est clausula qua docet quæ sint Iudicis partes & quid domo cognitum adferre debeat, & quid in iudicio cognoscere. nam in ciuilibus controuersijs leges dominari debent à quibus iudices instruuntur, ut cognita causa secundum eas iudicent, sunt ergo iudices, quasi in medio legum & litigantium atque ab utrisque aliquid discere debēt. sed à legibus quæ iusta sunt aut iniusta, quæ magna sunt aut parua. à litigantibus uero quæ facta sunt aut non facta, quæ futura sunt aut non futura. quòd si possent à legibus omnia discere, multo melius iudicia dirigerent. sed quoniam hoc fieri non potest, saltem quamplurima legibus comprehendenda sunt, ut ea percipientes iudices ad iudicandum paratiores ueniant, & arbitrio legum plurima, suo uero arbitrio paucissima statuunt, atque ea tantum quæ legibus comprehendendi non potuerunt. Sed quia nullo modo fieri potest ut legislator præuideat, quid ab hoc aut illo homine factum sit aut non factum, quid futurum sit aut non futurum, quippe qui de communibus tantū & indefinitis leges ferat. ideo necesse est, ut iudicibus hoc, auditis partibus, statuendum relinquatur. Loquitur autem Aristoteles hoc loco de disceptatore tantum non autem de auscultatore. Nam duo sunt auditorum genera, sicut in Partit. Cicero docet, auscultator, & disceptator. auscultator est is qui au-

dit tantū ut delectetur, quod fit in demonstratiuo genere, de quo nihil hic Aristoteles, quoniam nullius iudicij gratia fit. disceptator uero is est, qui aliquid statuit. Statuit autem aut de præteritis ut iudex, quocirca scire cum opus est, utrum res facta sit an non facta, aut de futuris ut senatus aut concio. qui ergo sententiam in Senatu, aut in concione dicturus est, intelligere debet utrum res futura sit an non futura.

TEXT. Quæ cum ita se habeant, perspicuum est, eos ad artem illa reducere, quæ sunt extra propositam materiam, quicunque res alias explicant; ut quid proægium, quid narrationem habere oporteat, & quid unaqueque aliarum partium.

Ad reprehensionem scriptorum artis reuertitur, concluditque ex eis quæ dicta sunt, eos uerē artem non docere, cum illa tantum tradant quæ sunt extra propositam materiam. cum enim ab eis docendum esset, quibus rationibus & argumentis probari oporteat, rem factam aut non factam esse, futuram aut non futuram, totam hanc tractationē præmittunt, & in eo sunt occupati ut doceant, quid habere proægium oporteat, quid narrationem, quid unamquamque aliarum partium. non tamen hoc ita debemus accipere, quasi Aristoteles hæc ab arte penitus remoueat, cum ipse de perturbationibus secundo libro multa pertractet, & tertio doceat quid in proægio, quid in narratione, quid in cæteris partibus seruandum sit. uerum hæc uult Aristoteles esse tanquam euenta, quæ profint quidem in dicendo, sed tamen Rhetoricæ naturam non compleant. quoniam sine illis posset Orator finem suum assequi, quod est persuadere dictio ne, uel ea dicere quæ sunt ad persuadendum accommodata.

TEXT. Nihil enim in eis aliud sibi proponunt, quam ut iudicem aliquo modo afficiant, de artificiosis uerò probationibus nihil præcipiunt. Vnde argumentorum copiam sibi quis comparare possit.

COMM. Ratio cur artis scriptores ad artem ea reducant quæ sunt extra propositam materiam. quoniam illud unum spectant, ut uel ad beneuolentiam uel ad odium uel ad misericordiam uel ad seueritatem iudicis animum impellant. quomodo autem res ipsa probari possit, quibusque argumentis ab arte ductis confirmari, non tradunt. relinquunt igitur id, quod est præcipuum, & necessarium, atque illa sequuntur quæ sunt aduenticia. nam ex probationibus tantum artificiosis, acer & argutus in disputando fit Orator, quas illi non attingunt. Artificiosæ probationes illæ dicuntur quæ ab ipso Oratore inueniuntur, non extrinsecus assumuntur. ut illæ quæ ducuntur è locis & sedibus argumentorum. qui uero facultatē eā acquisiuit ut probationes huiusmodi facile inueniat, dicitur ab Aristotele ἐνθυμηματικὸς, quasi enthymematum copiam possidens, Budæus acrem in argumentationibus & argutum oratorem conuertit. talis fuisse Demosthenes dicitur, qui magno studio summaque diligentia scribebat orationes suas. Vnde Pitheas quidā eius

eius aduersarius, ut scribit Plutarchus, dixit eius enthymemata lucernam olere. quod essent ad lucernam diligentissimè elucubrata. quem tamen ita uultus est Demosthenes, ut respōderit, se non ignorare, Pitheæ molestissimum esse, quod quis noctu lucernam accenderet. eum enim tanquam furem notauit, quibus lucerna est inimica. nulla uerò est probatio, quæ tantum ualeat, quantum Enthymema, quemadmodum inferius docet Aristoteles. vn de cum duo sint Oratorum genera, duæque probandi species artificiosæ; sunt enim qui enthymematibus delectentur, sunt etiam qui exemplis; quoniam enthymema & exemplum probationes sunt Rhetoricæ, longè sunt uehementiores & acriores illi Oratores, qui bene enthymematibus utuntur, quæ qui exemplis. Licet etiam exempla multum ualeant ad faciendam fidem.

TEXT. Atque hac de causa, cum eadem uia atque ratione deliberationes & iudicia tractentur, sitque deliberationis tractatio speciosior, & ciuitatibus utilior quam conuentorum, & iudiciorum, de illa quidem nihil dicunt, de iudicijs autem omnes artem conscribere aggrediuntur.

COMM. Omni ratione conatur Aristoteles ostendere, ab ijs qui ante se de arte dicendi conscripserunt, nequaquam artem perfectè traditam esse. nam hæc tenus docuit eos in ijs rebus docendis fuisse occupatos, quæ res nequaquam artis essent propriæ, neque ipsius Rhetoricæ naturam attingerent. nūc ostendit partem honestiorem atque utiliorem totius artis ab eisdem fuisse neglectam atque derelictam. huiusque rei causam adfert. Artis (inquit) Rhetoricæ duo præcipua genera sunt; Deliberationes, & iudicia. quæ quidem eadem methodo tractantur. Sed tamen tractatio deliberationum maiorem habet dignitatem, multoque magis prodest ciuitatibus, quàm si quis in iudicijs & conuentis hominum assiduè uerteretur. isti uero scriptores artis rem ridiculam faciunt. illam enim partē quæ ad deliberationes attinet, quæ longè pulchrior atque utilior est, totam relinquunt, & de iudicijs tantum artem tradunt. hæc quidem Aristoteles. in quibus duo notanda sunt. primum eadem uia atque ratione deliberationes & iudicia tractari. quibus. n. argumentis aliquid futurum ostendimus, iisdem paulum commutatis, iam factum esse demonstrabimus. at deliberatio de futuro est, iudicium uero de præterito. deinde deliberationes esse speciosiores atque utiliores. nam id quod bonum est, quanto est cōius, tanto est pulchrius atque utilius. sed deliberationes plerumque de rebus cōmunibus sunt, & ad Reip. statum pertinentibus: iudicia uerò de priuatis rebus maiori ex parte fiunt, & de ijs quæ uel ad unum tantum uel ad paucos pertinent, itaque pulchriores & honestiores sunt deliberationes quàm iudicia. præterea cum in senatu conuentionibusque deliberationes uersentur, ubi de pace & bello, de publicis uectigalibus, de rerum publicarum administratione tractatur: iudicia uerò in foro, ubi de pecuniarijs controuersijs, de pactioni-

bus & conuentis, de minutis quibusdam rebus cōtinenter agitur, non est dubium quin deliberationes longè maiorem habeant dignitatem. & quamuis in iudicijs sæpe defendantur innocentes homines, improbi uero condemnentur, quæ res iustæ atque honestæ sunt, tamen splendidius est utilitati publicæ inseruire, & sententia sua, quæ uniuersæ ciuitati profint, suadere. Voluit autem Aristoteles hoc loco deprimere atque extenuare iudicialē genus, cum appellet περὶ τὰ συναλλάγματα, quasi in conuentis & pactionibus totum occupetur. atque in eis quæ homines inter se negociantur & contrahunt, quæ sæpe minuta sunt, ac leuia.

Quod autem speciosius & ciuilius sit deliberatiuum genus quàm iudiciale, declarat etiam M. Antonius in secundo de Oratore: Suadere (inquit) aliquid, aut dissuadere grauissimæ mihi uidetur esse personæ. nam & sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus: & honesti & disertī ut mente prouidere, autoritate probare, oratione persuadere possit. & infra: Concio capit omnem vim orationis, & grauitatem uarietatemque desiderat. ergo in suadendo nihil est optabilius quàm dignitas. rursus paulo post: quia summa dignitas est populi, grauissima causa Reip. maximi motus multitudinis: genus quoque dicendi grandius quoddam & illustrius esse adhibendum uidetur. quamuis autem honestiores sint atque utiliores deliberationes, tamen putat idem M. Antonius eodem in libro iudicia multo difficilius tractari, sic enim ait: Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexercitato, neque communium literarum, & politioris humanitatis experti. in causarū contentiōibus magnum est quoddam opus. atque haud scio an de humanis operibus longè maximū. in quibus uis oratoris plerumque ab imperitis exitu & uictoria iudicatur, ubi adest armatus aduersarius, qui sit & feriendus & repellendus. & quæ sequuntur. Quintilianus etiam genus iudiciale difficillimum omnium censet. Sed nihil prohibet, deliberatiuum quidem esse honestius, sed iudiciale difficilius.

TEXT. Nam in deliberatiuo genere longè minus prodest ea, quæ sunt extra causam dicere: minusque calliditatis, ac fallacie capax est sententiæ dictio, quàm iudicium; sed magis aperta est ac popularis.

COMM. Causam adfert cur qui de Rhetorica scripserūt iudiciale tantum genus persecuti sint, deliberatiuum autem reliquerint. quoniam (inquit) in deliberationibus non prodest ea dicere quæ sunt extra causam, in quibus isti sunt exercitati, neque fallacijs in dicenda sententia locus est, quibus in iudicijs affatim utuntur. sed omnis oratio in deliberatiuo genere aperta esse debet & popularis. cū de suis rebus consultant homines aut de publicis ac communibus sua sponte parati sunt ad audiendum, statimque uolunt eius qui dicit sententiam audire. Quare non patiuntur Oratorem uagari, uel ea commemorare quæ nihil ad causam faciāt.

in iudicijs uero quoniam de criminibus & maleficijs agit, facile patiuntur iudices atque etiam iustum putant ut Orator motus animi permisceat, indignetur, doleat, conqueratur, misereatur. ac denique omnia faciat, ut superior esse possit. quare etiam callide fallaciter ac dolose licet in iudicijs agere. sicut Cicero gloriatus est, in iudicio Cluentij tenebras se iudicibus offudisse. qua in re vehementer idem Cicero Demosthenem laudat in Bruto. sic enim de illo scribit: nihil acutè inueniri potuit, in eis causis, quas scripsit: nihil (ut ita dicam) subdolosè, nihil uersutè quod ille non uiderit, nihil subtiliter dici, nihil præsse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius. nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum uel uerborum grauitate, uel sententiarum, quo quicquam esset elatius. Valent igitur fallaciè, ualèt artes ac doli in iudicijs, in quibus nihil simplex, nihil apertum. adest enim iudex, qui, sicut ait apud Ciceronem Antonius, tanquam machinatione aliqua tum ad seueritatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiã est contorquendus. Itaque in iudicijs omnia ferè ex affectione, pauca ex ueritate iudicantur. quod contra fit in deliberationibus.

2. de ora.

TEXT. Hic enim disceptator ipse de suis ac proprijs rebus iudicat. itaque nihil aliud opus est, quam ostendere, rem ita se habere, quemadmodum is ait, qui sententiam dicit.

COMM. Qui de suis proprijs rebus iudicat, diligenter aduertit, ne dolis ac fallacijs capiatur. itaque nihil apud eum artes istorum rhetorum qui captiõibus delectantur, ualent. quod ipsi intelligentes deliberatiuum genus prætermiserunt, in quo tantum illud probare opus est, rem eam de qua deliberatur fieri posse, atque utilem fore. utitur autem Aristoteles comparatione hoc loco, ut ostendat totam orationem in deliberatiuo genere simplicem esse oportere, quoniam disceptator sua sponte attentus est, neque facile decipi potest. at in iudicijs contra fieri, quoniam de alienis rebus disceptator statuit. de qua re sic etiam Cicero in Partitionibus: Principia in sententijs dicendis breuia esse debent. non enim supplex ut ad iudicem uenit Orator, sed hortator atque auctor, quare proponere qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortarique ad se breuiter dicentem audiendum. tota autem oratio simplex, & grauis, & sententijs debet ornatio esse quam uerbis. notandum est quem Aristoteles κριτην uocat, à Cicerone disceptatorem appellari. hoc est tam qui de præteritis statuit, ut iudex, quam qui de futuris, ut Senatus.

TEXT. In iudicijs uerò nequaquam hoc satis est, sed auditoris animum occupare permagni interest, quoniam de alienis rebus futurum est iudicium. itaque sæpe iudices commodum suum spectantes & ad gratiam audientes, litigantibus gratificantur, non uerè iudicant.

COMM. Hæc est altera pars comparationis. quod (inquit) in deliberatione satis est, ostendere rem ita se habere, atque utilem fore, id in iudicijs non est satis. ue-

rum sæpe utile est extra causam digredi, & iudicis beneuolentiam aucupari, qui facile capitur insidijs, propterea quod non de suis rebus sed alienis est sententiam laturus. quo fit ut frequenter sese ad uoluptatem referat, cum se ab Oratore laudari intelligit, atque eius oratione delectatur. audit enim ad gratiam, & gratificatur ei, à quo iam permotus est, non autem uerum sequitur iudicium. Duæ sunt igitur causæ cur in iudicijs magis profint rhetorum fallaciæ quam in deliberationibus. prima est, quod in iudicijs non de suis rebus, sed de alienis iudicant. est autem difficilis cura rerum alienarum. ut primo de officijs ait Cicero. & facile concedunt iudices id, quod nihil ad se pertinere arbitrantur. altera est, quod si gratificentur Oratori, putant se aliquod ex eare comodum reportaturos, ut laudem, ac honorem, aut munera, aut aliquid huiusmodi, unde uoluptatem percipiant. hic aduertendum est id quod Aristoteles ait: πρὸς τὸ αὐτῶν σκεπόμενοι, conuerti a quibusdam: rem suam confidentes. sed malè. cum in iudicijs, ut ait Aristoteles, non de suis sed de alienis rebus agi iudices intelligant. melius igitur ita conuertitur: commodum suum spectantes. nihil autem est quod magis iudicum animos inflectat, & impellat in dicentis sententiam, quam oblectatio quædam quam percipit, uel ex inclinatione uoluntatis uel ex animi permotione. nam etiam in permotionibus animi quædam uoluptas est, ut in secundo huius operis docet Aristoteles. M. Antonius secundo de Oratore tres adfert causas. quare iudex Oratori causam adiudicet, sic enim ait: Nam hoc necesse est, ut is qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uoluntatis propendat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed ex his tribus duo sunt quæ putat Aristoteles extra causam esse, hoc est inclinatio uoluntatis, & animi permotio, quæ uoluptate temperantur.

TEXT. Atque hoc in causa est, ut multis in locis (sicut antea dixi) Lex prohibeat, aliquid extra causam dicere; quod in sententijs ipsi disceptatores, quorum de re agitur, satis diligenter obseruant.

COMM. Quoniam (inquit) sæpe iudices blanda oratione deliniti, uel concitatione animi permoti falsa iudicant, ideo factum est, ut multis in ciuitatibus lege cautum sit, ne liceat Oratori quicquam extra causam propriam dicere. quæ lex tantum in iudicijs ualeat, non autem in deliberationibus. ubi disceptator ipse satis diligenter aduertit ne ab Oratore decipiatur, quoniam de ipsius re agitur. Est autem argumentum ab auctoritate sumptum, quo docet parum prodesse rhetorum præcepta, cum neque in deliberationibus, neque in iudicijs sapientum hominum locum habeant. Sed hæc tanquam Philosophus ex ueritate, non autem ex communi consuetudine præcipit. siquidem Oratores omnes in eo maxime sunt occupati ut audientium animos moueant, & quo uelint impellant. Philosophi autem (ut M. Antonius secundo de Orat. ait) partim omnino motus negat in animis ullos esse debere, quique

quique eos in iudicium mentibus concitent, scelus eos aiunt nefarium facere. partim permediocres, ac potius leues motus debere esse dicunt. non igitur cum Oratoribus Philosophi sentiunt.

TEXT. Iam uerò illud certum atque exploratum est, eam uiam atque rationem, quæ ad artem pertinet, totam in probationibus esse positam. probatio autem ac fides, quædam est argumenti conclusio. tunc enim maxime credimus, cum rectè conclusum esse arbitramur.

COMM. Quoniam Rhetorica duas probationis species habet, quarum altera dicitur μέθοδος ἐν τεχνῶς, idest uia ratioque artificiosa, altera uero ἀτεχνῶς hoc est artis experta, ut infra copiosius apparebit hoc loco probare contendit Aristoteles eam probationis speciem quæ artificiosa est, à Dialectica proficisci. neque quemquam posse probandi artè rectè percipere, nisi dialecticis imbutus fuerit. Hactenus igitur (inquit) ostensum est eam methodi, quæ propria est artis rhetoricæ, non in commouendis animis esse positam, neque in commemorandis eis, quæ sunt extra causam, quemadmodum omnes ferè huius artis scriptores censuerunt, sed totam in probationibus esse. probatio uero artificiosa nulla esse potest, nisi ex argumenti conclusione, quoniam nemo est qui ad credendum inducatur, nisi quando bene conclusum esse putat. sed nihil artificiose concluditur nisi per syllogismum & inductionem, quæ duo sunt Dialecticorum instrumenta, quare non poterit Orator bene rationes suas probare nisi dialecticam artè didicerit. Quam Aristoteles μέθοδον uocat, Cicero conuertit docendi uiam atque rationem, ut in Oratore: Ars differendi duplicem habuit docendi uiam. & paulo post. In omnibus quæ ratione docentur & uia primum constituendum quid quicque sit. interdum etiam doctrinam interpretatur, ut in Part. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi. Græce πᾶσα τῆς ῥητορικῆς μεθοδος. in 2. de Orat. Quare mihi quidem uidetur nullo modo doctrina ista res posse tradi. Eustrathius primo Ethicorum, Methodum ita definit: Μέθοδος δ' ἐστὶν εἰς ὁδοποιητικὴν μετὰ λόγου. idest Methodus est habitus animi, quæ cū ratione uia aperit. Theodorus Gaza uia rationemque docendi trāstulit. Quintilianus duas Grammaticæ partes facit Methodon & historiã. Methodon appellas (ut ait Budæus) quæ Cicero uia, artem, & rationem uocat. Idem Quintilianus Methodon uertit breue dicendi compendium. hinc Methodici dicuntur qui rationem artis & discendi compendia sequuntur. quo nomine uocauerunt se quidam medici illius Thesali discipuli, ut auctor est Galenus libro quinto de curandi ratione. Idem Galenus totam artem medicam in duas partes diuidit, hoc est in μέθοδον & ἀσκησιν, quæ

latine dici possunt uia & exercitatio, vulgo Theoricã & practicam uocant. quibus partibus omnes ferè artes utuntur, ut Methodus complectatur omnia artis præcepta, exercitatio uero præceptorum usum. bene igitur Aristoteles hoc loco uocauit μέθοδον ἐν τεχνῶς, eam artis rhetoricæ partem, qua probandi præcepta traduntur, quam quidem Dialecticæ uult esse subiectam, sic enim subdit. Rhetorica porro conclusio, probatioque uocatur enthymema. hoc enim, ut uerè dicam, omnium probationum plurimum ualeat. Est autem enthymema syllogismus ac ratiocinatio quædam. de omni uero syllogismo tractare Dialecticæ proprium est, uel uniuersè, uel certè cuiusdam partis eius.

bandi præcepta traduntur, quam quidem Dialecticæ uult esse subiectam, sic enim subdit. Rhetorica porro conclusio, probatioque uocatur enthymema. hoc enim, ut uerè dicam, omnium probationum plurimum ualeat. Est autem enthymema syllogismus ac ratiocinatio quædam. de omni uero syllogismo tractare Dialecticæ proprium est, uel uniuersè, uel certè cuiusdam partis eius.

TEXT.

COMM.

Pergit id probare, quod cæperat, artem rhetoricam esse Dialecticæ subiectam. Instrumentum (inquit) quo Rhetores utuntur ad probandum, enthymema dicitur. sed enthymema nihil aliud est quam syllogismus. at uero de syllogismo tractare proprium est Dialecticæ, quare etiam de enthymemate Dialectica tractabit. est autem hoc argumentum à genere, quod ita cõformari potest. Dialectica de omni syllogismo tractat, enthymema est syllogismus, ergo Dialectica tractat et de enthymemate. Quam Aristoteles uocat ἀπόδειξις, quidam uertunt demonstrationem, nos Ciceronem & Quintilianum secuti. conclusionem probationemque uertimus. Cicero enim in Lucullo sic ait: Itaque argumenti conclusio quæ est Græce ἀπόδειξις, ita definitur, ratio quæ ex rebus perceptis ad id quod non percipiebatur adducit. Quintilianus libro 5. ita scribit: ἀπόδειξις est euidentis probatio, ideoque apud Geometras γρημμικαὶ ἀπόδειξις dicuntur. A. Gellius li. 17. Argumenta autem censebat aut probabilia esse debere, aut perspicua, & minimè cõtrouersa. idque ἀπόδειξις uocari dicebat, cum ea, quæ dubia, aut obscura sunt, per ea quæ ambigua non sunt, illustrantur. proprie uerò dicitur ἀπόδειξις, cum aliquid ita probatum est, ut de illo nihil amplius dubitari possit. unde syllogismus demonstratiuus appellatur à logicis ea probatio, quæ ueram ac certam alicuius rei scientiam nobis inducit. quales sunt Mathematicæ demonstrationes. Aristoteles igitur hoc loco non proprie sed communiter locutus est. Neque enim Oratoris proprium est necessarias quærere conclusiones, licet eis aliquando utatur, sed ei satis est probabiliter dicere, quod Ethicorum primo docet Aristoteles. Quod autem ait Enthymema probationum omnium plurimum ualere, docet alias et esse probationes rhetoricas præter enthymemata. sunt enim exempla, quæ magnam habent uim ad persuadendum, sunt testes, tabulæ, quæstiones, cæteraque eius generis. sed enthymemata uim omnium maximam habent. Quas uero πειστικὰ Aristoteles appellat, nos probationes uertimus. neque enim rectè sentit Victorius, qui putat nos Latinum uerbum nullum habere, quod huic Græco πειστικὰ respondeat, sed non aduertit, quid scribat Quintilianus libro quinto. Cum enim de Enthymemate, Epichiremate, Apodixi uerba fecisset, ita subiunxit: Hæc omnia generaliter πειστικὰ appellant. quod & si propria interpretatione dicere fidem possumus, apertius tamen probationem interpretabimur. Cicero tamen cum alibi, tum in Part. non semel fidem pro omni probationis genere usurpat, quod Victorium non

cap. 1.0.

cap. 5.

cap. 1.0.

aduertisse demiror, uerbum enim e verbo expressit Cicero, quod enim Græce *πίσις* id est latine fides. Cicero igitur in Partitionibus cum quatuor orationis partes fecisset, eam quæ confirmationem & reprehensionem complectitur, fidem appellauit. cum enim de exordio ac narratione uerba fecisset sic ait: Nempe ea sequuntur quæ ad faciendam fidem pertinent? C. P. ita est. quæ quidem in confirmationem & in reprehensionem diuiduntur. & infra: Agēs ergo: quoniam in confirmationem & reprehensionem diuiseras orationis fidem, & dictum de altero est, exponē nunc de reprehendendo. Fides igitur orationis ea est, quam Aristoteles *πίσις* uocat, quæ omnem Rhetoricam probationem complectitur: sicuti copiosius nos in reprehensionibus cōtra Nizolium docuimus. Quod autem ait Aristoteles, de omni syllogismo tractare Dialecticæ propriū esse uel uniuersæ, uel cuiusdā partis eius, sic est intelligendum; quæcunque in arte dialectica traduntur, ea omnia ad syllogismum referuntur, quod est totius Dialecticæ instrumentum. sed tamen non ubique de syllogismo tractatur, ut in Categorijs de simplicibus uerbis, in Libro de Interpretatione tractatur de propositionibus, in Topicis de sedibus argumentorū. sed hæc tamen omnia referuntur ad libros Analyticos, in quibus agitur de omni syllogismo. si quis uero didicerit artem Dialecticam, facile probare poterit ea, quæ ad Oratorem pertinent. hoc est quod concludit Aristoteles.

TEXT. *Non dubium est igitur, eum, qui per spiciendi facultatem habet, ex quibus propositionibus, & quo pacto collocatis syllogismus fiat in enthymematibus etiam acrem futurum. modo præterea intelligat, quæ sit materia, quam tractent, & in qua uersentur enthymemata; & quomodo à logicis syllogismis distinguantur.*

COMM. Concludit id quod proposuerat, eum Oratorem sibi facile magnam enthymematum copiam comparaturum, qui syllogismi naturam perceperit, atque intellexerit, ex quibus enunciatis & quo modo dispositis syllogismi conformentur. Sed quia nonnulla est inter propriam enthymematum materiā & syllogismorum differentia, oportet ut Orator intelligat, quæ sit enthymemati subiecta potissimum materia, & qua in re differat à logico syllogismo. ex hoc Aristotelis loco potest intelligi neminem enthymematicum fieri posse, hoc est rhetoricarum probationum peritum, nisi qui differendi rationem perceperit. Verū sciendum est ex Cicero nis sententia triplicem esse differendi rationē, unā præssam & subtilem, quæ Dialectica dicitur: alterā cruditam & copiosam, quæ Rhetorica philosophorum & elegans doctrina uocatur: tertiam popularem & hominum opinionibus accommodatam, quæ rhetorica forensis & popularis eloquentia nuncupatur. Sed tamen omnis argumentandi uis à prima illa præssa & subtili manat. hæc diuisionē secundo de Finibus posuit Cicero, cū ita scribit: Rhetoricē igitur nos mauius quam dialecticē disputare. quasi uerò perpetua oratio Rhetorum solū, non est

philosophorum sit. Zenonis hoc est Stoici omnem uim loquendi (ut iam ante Aristoteles) in duas diuisam esse partes dicere. rhetoricam palmæ, dialecticam pugno similem esse dicebat, quod latius loqueretur rhetores, Dialectici uero compressius. obsequar igitur uoluntati tuæ, dicamque si potero rhetoricē, sed hæc rhetorica philosophorum, nō nostra illa forensis, quam necesse est cum populariter loquatur esse interdum paulo hebetiorem. atque hæc causa est cur Cicero Dialecticam omnium artium maximam appellet, quoniam iusta eloquentia sine illa acquiri nullo modo potest, sic etiam ait in Bruto, ubi de Seruio Sulpitio uerba facit: Hic enim attulit, hæc artem omnium artium maximam, quasi lucem ad ea, quæ cōfuse ab alijs aut respondebantur aut agebantur. Dialecticam mihi uideris dicere, inquit, rectē inquam intelligis. atque in eodē libro de se loquens, ita scribit. Eram cū Stoico Diodoro, qui cum habitauisset apud me, cūque uixisset, nuper est domi meæ mortuus, à quo cum in alijs rebus tum studiosissimè in Dialectica exercebar: quæ quasi contracta & ascripta eloquentia putanda est, sine qua etiam tu Brute iudicasti te illam iustam eloquentiam quam Dialecticam dilatatam esse putant, cōsequi non posse. in oratore ad Brutū ita ait: Esse igitur pfectē eloquentis puto, non eā solum facultatem habere quæ sit eius propria fusē laetq; dicendi, sed etiam vicinam eius atque finitimam dialecticorum scientiā asumere. Quin etiā multis alijs in locis, affirmat Cicero id quod hoc loco docet Aristoteles: Oratori Dialecticam esse necessariā, quæ nos multis rationibus primo Reprehensionū libro contra Nizoliū probauimus. quāuis autem & Dialectica & Rhetorica sint artes cōmunes, tamē Rhetorica frequentius de ijs, quæ ad uitam & mores pertinent tractat, & de ijs, quæ ad rerū publicarū administrationes, unde ciuilibus scientiæ partem & Aristoteles & Cicero putant eam esse. hoc igitur scire debet Orator, rhetoricę facultatē in ciuilibus quæstionibus potissimū uersari. debet et Orator scire, quō enthymemata à demonstratiuis syllogismis differant. quos enim Aristoteles uocat *λοκικὸς συλλογισμὸς*, nos demonstratiuos syllogismos interpretamur, de quibus in libris posteriorū tractat Aristoteles. atq; hæc esse huius loci finem facile ex ijs, quæ sequuntur intelligi potest. nā tria sūt genera syllogismorū, unū quo uera tantū ac necessaria colliguntur, quod est omnium potissimum, & *ἀποδικτικός*, καὶ ἐπιστημονικός καὶ λογικός συλλογισμὸς appellatur, de quo in libris posteriorū agitur. alterum quo uerisimilia tantū ac probabilia colliguntur, & *διαλεκτικός συλλογισμὸς* dicitur, de quo in Topicis. Tertium quo colliguntur ea, quæ uerisimilia quidem uidentur, sed tamen non sunt uerisimilia, & uocatur *σοφιστικός συλλογισμὸς* de quo agit in Elenchis. Orator uero quod nō tantū ea quæ uera sunt ac necessaria quirit, quātū ea quæ probabilia sunt, primū illud argumentandi genus relinquunt, duo posteriora complectitur. quatenus igitur ad materiæ qualitatem Enthymema nihil differt à Dialectico atq; à Sophistico syllogismo, quā enthymemate

memate fere concluduntur ea, quæ uel uerisimilia sunt, uel esse uidentur. sed à demonstratio syllogismo plurimum differt, quoniam demonstratiuus syllogismus uera tantū & necessaria colligit, enthymema uero plerumque uerisimilia tantum & quæ uidentur esse uerisimilia. Sed qui uerū colligere demonstratio syllogismo didicit, is facile poterit etiam enthymemate quod uerisimile est colligere.

TEXT. *Eiusdem enim facultatis est, & quid uerū, & quid uerisimile sit, intelligere.*

COMM. Hæc facultates, (inquit) inter se sūt affines & cognatæ, ut qui solerti ingenio uerū inuestigare potest, et quid sit uerisimile possit agnoscere. nā ita natura cōparatum est, ut quod difficilius est efficit, is est quod est facilius efficiat. Victorius hoc loco *δυναμιν*, non uult disciplinam accipere, sed facultatē ingenij. sed meo quidem iudicio, fallitur. cum hic Aristoteles non de ingenio agat, sed de facultate differendi quæ disciplina comparatur. nā supra dixit, eum, qui cognouerit ex quibus propositionibus & quo pacto collocatis syllogismus fiat, maximē enthymematicū futurum, ubi sanè de disciplina sentit. neq; enim quisquā scire potest, propositiones & argumentandi formulas, nisi qui didicerit, et si ingenio polleat. quod autē ait hoc loco quasi corollarium est eius quod supra dixerat, quin ea consuetudo est Aristotelis ut Dialecticā & Rhetoricā *δυναμεις* appellet, nam infra sic Rhetoricam definit: *ἔσα δ' ἡ ρητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τὸ ἐνδεχόμενον πειθάνον*, quæ nos ita vertimus; Est igitur Rhetorica, uis quædam ac facultas inueniēdi quid in quaque re sit ad persuadendum accommodatū. nā Quintilianus *δυναμιν* interpretat uim. sic enim ait libro secundo: Quod ego uim appello, plerique potestatem, nonnulli facultatem uocant, quæ res. ne quid adferat ambiguitatis uim dico *τὴν δύναμιν*. Cicero uim ac facultatem uertit, ut nos eum imitati fecimus. nā in primo de Oratore sic ait: cūque esset omnis oratoris uis ac facultas in quinque partes distributa, sapientissimè etiam dicendi facultatem ait. & oratorū facultas, nonnunquam et coniungit artē & facultatem, ut primo de Orat. Qui in aliqua arte & facultate excellit.

TEXT. *Huc accedit, quod homines ipsi à natura ad ueritatem satis informati sunt; & in maiori rerum parte ueritatem consequuntur. quapropter eiusdem hominis est, qui ad uerum conijciendum aptus sit, etiam ad res probabiles ita se habere, ut facile eas indagare queat.*

COMM. Duplex adiumentum (inquit) habent homines ad inuestigandam ueritatem, hoc est artem & naturam. facultas enim logica docet uerū à falso distinguere, cuius qui imperitus est facile decipitur. sic enim apud Ciceronē Cato 3. de finibus, Quemuis arbitramur sine hac arte facile à uero abduci fallique posse. & in Academicis Cicero Dialecticā uerū & falsi quasi disceptatricem, & iudicē appellat. Tu scilicet uera & falsa diiudicat differendi ratio & sciētia. Natura deinde multū homines adiuuat in uerū inuestigatione. quamuis Democritus dixerit ueri-

tatē in profundo mersā esse. Empedocles abstrusa esse oīa, nihil nos sentire, nihil cernere, nihil omnino quale sit posse reperire. Anaxagoras falsum esse sensuum iudicium, niuemq; nigram esse. denique plurimi Philosophi fuerunt, qui dicerent nihil omnino percipi posse, qui ideo sceptici dicti sunt, quod de rebus omnibus dubitarēt. quorum sectam etiā Cicero secutus est, & hanc sententiam in Lucullo copiosè defendit. sed Aristoteles de humano genere longè melius sensit. quod nisi prauis opinionibus abstraheretur à ueritate, facile posset eam assequi. nam in primo libro de Moribus ad Eudemū, ait homines singulos in se aliquid habere quod sit ad ueritatem accommodatū, quamuis eam perfectè nequeant intueri. eius hæc sunt uerba: *ἔχον γὰρ ἕκαστος οὐκ εἶδον τι παρὸς τὴν ἀληθείαν*. quin etiam in minore primo diuinæ philosophiæ, ueritatis cognitionem partim esse difficilem partim autem facilem ait. cuius rei dicit illud argumentum esse, quod nemo illam perfectè potest assequi, neque tamen ullus est qui ab ea penitus repellatur. neque quisquam est qui nō aliquid de natura rerum commode differat. Sed tamen de eo dubitari potest quod ait Aristoteles hoc loco: homines à natura ad ueritatem satis informatos esse. cū longiori tempore sint omnes imperiti quā bene intelligentes, & pauci cognitionem ueritatis assequantur. Verum sciendum est duobus modis ueritatis cognitionem intelligi posse. primò quod ad humanas actiones & mores ac uitā attinet, quibus in rebus precipuè rhetorica uersatur, atque hoc modo plerique homines ueritatē agnoscunt, quæ eadem est cum iustitia generali. hanc ueritatem secutus est Socrates, cum rerū naturalium cognitionē desperasset. itaque primus e cælo dicitur Philosophiam deuocasse, & de uita ac moribus disputasse. unde Cicero Socratem uirum bonum & simplicis ueritatis amicum appellat. De hac ueritate primo de officijs sentit Cicero, cū ait: Sunt his alij multū dispares simplices & aperti ueritatis cultores, fraudis inimici. nā (ut dixi) hæc ueritas eadē est cū iustitia. Vnde Quintilianus libro sexto: Non admittit hoc idem ueritas fori. & sequenti capite: Illis inest uis mentis, & ueritas ipsa morū. Cicero quoque sæpe in hac significatione ueritatem usurpat, ut libro epistolarum 13. ad Acilium: Neque id ambitione adductus facio, sed tum familiaritate & necessitudine, tum etiam ueritate. & 3. de Offi. Cum ad ueritatem capere reuocare rationē. Quare sæpe etiam uerum pro iusto & honesto ponitur: Horatius primo Epistolarum ad Mecen. Metiri se quemq; suo modulo ac pede uerum est. Virgilius 12. Aen. me uerius unum. Pro uobis sædus luere, & decernere ferro. Sic etiam Cicero pro Murena: negat uerum esse, allici beneuolentiam cibo, & pro Domo sua; Sed quid ad te, qui neges esse uerum quemquam ulli Reip. extra ordinem præfici? ad hanc igitur ueritatem quæ in uita & moribus uersatur, homines à natura satis informati sunt. unde sicuti initio dictum est, omnes homines Rhetoricæ sunt aliquo modo

modo participes. altero modo cognitio ueritatis dicitur ea quæ in rebus obscuris atque ab ipsa natura inuolutis uersatur, & in causis rerum naturalium inuestigandis, quam licet multi desiderent, pauci tamen assequuntur. atque ij sapientissimi & prudentissimi uocantur. ut enim quisque (ait Cicero. i. de Offi.) maximè perspiciat, quid in re quaq; uerissimum sit, quiq; & acutissimè & celerrimè potest uidere & explicare rationem, is prudentissimus & sapientissimus rite haberi solet. ad hanc etiam ueritatis cognitionem ipsa natura homines allicit, ut Aristoteles in principio librorum de prima Philosophia tradit. & Cicero primo de offi. his uerbis: Ex quatuor autè locis in quos honesti naturam vimq; diuisimus, primus ille qui in ueri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus. quam cupiditatem secundo Georgicorum sic expressit Virgilius.

Me uerò primum dulces ante omnia musæ
 Quarum sacra fero ingenti percussus amore
 Accipiant cæliq; uias & sidera monstrent
 Defectus solis uarios, lunæq; labores. & quæ sequuntur. sed hæc quæ latent homines si illis quæ nota sunt conferantur, pauca sunt, ideo subiungit Aristoteles; homines in maiori rerum parte ueritatem consequi. Quo circa non est dubium, quin ille qui fuerit exercitatus in uero inueniendo, facile possit etiam illa reperire quæ probabilia sunt, & ueri similitudinem habent. Itaque concludi potest, eum; qui multum in Arte Rhetorica cupit excellere, oportere, disserendi rationem benè percipere.

TEXT. *Iam igitur cur ij, qui de Arte dicendi scribunt, quæ sunt extra causam persequuntur, & cur ad iudiciale genus magis inclinarunt, satis ostensum est.*

COMM. Ea breuiter repetit, quæ superiori disputatione declarata sunt. quæ quidem duo fuerunt. nam primò docuit artis scriptores ea tantum tradidisse quæ sunt extra causam posita, causasq; attulit cur id fecerint. deinde etiam explicuit, cur relictis deliberationibus, quæ rhetoriæ pars honestior est ac splendidior, se totos iudicialibus controuersijs applicuerunt. cum autem dicat, magis inclinarunt, ostendit ab eis deliberatiuum genus non penitus fuisse prætermisissimum, sed eos in iudiciali magis elaborasse, quod etiam Ciceronem & Quintilianum apud nos fecisse uidemus. Credo quia longè frequentius causæ forenses tractarentur ab oratoribus, quam sententiæ dicerentur. Quod Aristoteles πρός τὸ δικολόγην dixit, nos ad iudiciale genus conuertimus. Est autem δικολόγην proprie causam dicere. quod fit in iudicijs. nā δίκη causa est quæ apud iudicem agitur. quo uocabulo utitur etiam Cicero, ut dicas fortiri id est fortitione causas cognoscere. 4. in Verr. Id ei postera die uenit in mentem lege Rupillia fortiri dicas oportere. & ibidem scribitur Heraclio dica. ponitur etiam δικολόγην, pro eo quod est declamare ad iudiciorum similitudinem, quod Socrates faciebat, ut infra ait Aristoteles.

TEXT. *Utilis est autem Rhetorica propterea quæ res ueræ ac iustæ natura meliores ac potentiores sunt, quam contraria. quod si non rectè iudicia exercentur; necesse est eas à falsis & iniquis superari. hoc autem uituperatione ac reprehensione dignum est.*

COMM. Antequam incipiat de arte dicendi uerba facere probat eam utile esse, quod etiam primo Topicorum libro fecit, cum artem inueniendi traderet. Vbi Alexander Aphrodisiensis factum Aristotelis uehementer probat. nam qui norunt quam utilitatem & quos fructus ex arte aliqua reportare possunt, ij longè fiunt alacriores ad eius præcepta perdiscenda. Quatuor igitur rationibus Aristoteles hoc loco probat utilem esse Rhetoricam, primò ab artis ipsius officio uel effectu, deinde ab auditorum persona, tum ab aliarum artium comparatione, postremo à persona ipsius oratoris. prima igitur ratio ducitur ab officio ipsius artis, quod est, ita accommodatè ad persuadendum dicere, ut rectè iudicia exercentur, & res ueræ ac iustæ defendantur. Cui enim ita natura comparatum sit, ut quæ uera sunt ac iusta multo meliora sint quam contraria, debemus et omni conatu contendere, ne ea prauis iudicijs euertantur, & ne à falsis & iniquis rebus superentur. hoc enim esset magnopere uituperandum & animaduersione dignum. sed ars dicendi sola hoc efficere potest, ut rectè iudicia exercentur, & res ueræ ac iustæ cõseruentur, falsæ autè & iniquæ repellantur. ualde igitur utilis est Rhetorica. hoc primò est argumentum. quod Crassus primo de Oratore adhibitis oratorijs ornamentis ampliauit. Quid tam potens tamq; magnificum quam populi motus, iudicum religiones, senatus grauitatem unius oratione conuertit? quid tam porro regiũ, tam liberale, tam munificum quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in ciuitate? & M. Antonius secundo de Oratore eadem (inquit) facultate fraus hominum ad perniciem, & integritas ad salutem uocatur. quis cohortari ad uirtutem ardentius? quis à uitijs acius reuocare? quis uituperare improbos asperius? quis laudare bonos ornatus? quis cupiditatè uehementius frangere accusando potest? quis merore leuare mitius cõsolando? Quod autè res ueræ ac iustæ superentur à falsis & iniquis nisi rectè iudicia exercentur, satis intelligi potest ex casu Socratis, qui cum esset uir innocētissimus, capitis tamè condēnatus fuit, nullam aliam ob causam nisi propter dicendi inscientiam, ut primo de Oratore Cicero testatur. Valet igitur rhetorica cum ad declinadam ignominiam, tum ad euitanda pericula, quia benè dicendo iudicia diriguntur, ut rectè atque ordine fiant. & quod uerum ac iustum est, obseruetur.

TEXT. *Præterea apud quosdam homines, et si exquisitâ scientiam haberemus, non facile esset argumentis, ab ea ductis, dicendo persuadere. quæ enim à scientia proficiscitur oratio, munus, operamque doctoris requirit; quod in persuadendo fieri non potest. sed omnem probationem & orationem à communibus ac probabilibus ducere opus est. ut in Topicis etiam diximus, cum docere*

TEXT. *mus quomodo cum imperita multitudine congregandam sit.*

COMM. Hæc est secunda ratio, quam ab auditorum persona trahit. nam ij apud quos Orator uerba facit, plerumque sunt imperiti; neq; in ulla scientia exercitati, quare licet aliquis esset in cæteris artibus & scientijs eruditus, Rhetoricam uero non teneret, tamen nullo modo posset id quod uellet persuadere. nam si argumentis ab alia scientia quam à Rhetorica ductis uteretur, ut à Philosophia, uel Mathematicis disciplinis, nemo imperitorum ea intelligeret, itaq; frustra argumentaretur. neq; enim ars ulla reconditarum sine duce ac præceptore percipi potest, at cum aliquid persuademus, eis uti argumentis debemus, quæ ab omnibus intelligantur, alioqui non poterimus id quod uolumus assequi. sunt autem huiusmodi argumenta illa quæ ducuntur à communibus & probabilibus, sicuti declaratum est in Topicis. hæc Aristoteles. ad quorum intelligentiam sciendum est, esse artes quasdam & scientias proprias quæ certo quodam in genere uersantur, & definitam habent materiam ut Arithmetica numeros, medicina morbos & uulnera, Philosophia naturalis rerum causas, quæ scientiæ longum usum & exercitationem requirunt, neque intelligi possunt, nisi ab eis qui sunt illarum periti. quare si quis de illis coram imperita multitudine disputaret, à nemine intelligeretur. neque posset aliquid per eas persuadere. non igitur concionibus & iudicijs aptæ sunt. Verum duæ sunt, quæ communes artes uocantur, quia de rebus omnibus communiter & ad uulgarem intelligentiam differunt, neque ullam propriam aut certam materiam habent, in qua uersentur, hoc est dialectica & rhetorica quibus uti possumus etiam apud imperitos. sed quia dialectica præsius & subtilius, rhetorica latius & copiosius disputat, ideo fit ut rhetorica multò sit aptior apud multitudinem quam dialectica. quæ distinctione Cicero in proœmio librorum de Oratore, sic optimè expressit: quia cæterarum artium studia ferè reconditis atque abditis fontibus hauriuntur, dicendi autè omnis ratio in medio posita, cõi quodam in usu, atq; in hominum more, & sermone uersatur, ut in cæteris id maximè excellat, quod longissimè sit ab imperitorum intelligentia sensuq; disunctum, in dicendo autè uitiu uel maximè sit, à uulgari genere orationis, atq; à cõsuetudine cõis sensus abhorrere. Crassus et postea sic ait: sunt enim uaria & ad uulgare popularè que sensum accommodata oia genera huius foris nostræ dictionis. & M. Antonius secundo de Oratore. Nā & apud eos dicimus qui nesciunt, & ea dicimus que nescimus ipsi. itaq; & illi alias aliud ipsi de rebus & sentiunt, & iudicant. nō profunt igitur apud imperitos exquisitæ scientiæ, nisi quis eas dicendi arte & facultate ad cõem intelligentiam traducat. ratio est, quia tales scientiæ præceptore indigent qui eas doceat, neque ab omnibus intelliguntur. citat autè locum ex Topicis ubi docet communibus & uerisimilibus argumentis agendum esse cum multitudine

1. de Ora.

TEXT. *ne, quæ subtilium rationum non est capax. locus autem est in octauo Topicorum.*

TEXT. *Iam uero etiam opus est, res contrarias dicendo persuadere posse; quemadmodum in syllogismis ac differendi ratione fieri solet: non quidem ut utrunque faciamus, neque enim, quæ mala sunt, persuadere oportet; sed ne lateat nos, quomodo hoc fieri possit; & si quis huiusmodi oratione non iustè utatur, eam refellere ualeamus.*

COMM. Tertia ratio qua probat utilem esse rhetoricam, quia docet in contrarias partes copiosè disputare & contraria dicendo persuadere. quod sanè est perutile. non quidem ut in dicendo nobis ipsis contradicamus, neque ut quæ mala sunt & iniusta persuadeamus, hoc enim est improbi hominis. nos autem oratorem bonum uirum esse uolumus, sed ne quisquam nos decipere possit, & artem intelligamus, qua rationes aduersariorum uitiosas refellamus. fuerunt autem quidam qui rhetoricam & dialecticam ideo uituperarent, quod sepe sibi sunt contraria, & quod destruunt id quod effecerint, & quod dicenda & non dicenda præcipiant. Vnde Socrates obijciebant comici ueteres, docere eum quomodo peiorem causam, meliorem faceret. denique tum maximè dicunt usum esse rhetoricæ, cum pro falsis contra ueritatem quis dicit. quibus rationibus motus Quintilianus ait, uix ex admirabili quodam casu accidere posse, ut ex utraq; parte Orator dicat. Verum M. Antonius secundo de Oratore frequenter hoc accidere censet, ut Orator contrarias causas dicat, sic enim ait: & nos contrarias sepe causas dicimus, non modo, ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat. Idem M. Antonius, ut scribit Val. Max. lib. septimo dicebat ideo cap 3. se nullam orationem scribere, ut si quando opus esset, contra ea quæ antea defendisset, dicere posset. & Crassus primo de Oratore disputandum est (inquit) de omni re in contrarias partes. quod etiam tertio de Oratore repetit, his quidè uerbis: in quibus de uniuerso genere in utraq; partem differi copiosè licet. quæ exercitatio nunc propria duarum Philosophiarum (de quibus ante dixi) putatur. apud antiquos erat eorum à quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio & copia petebatur. de uirtute. n. de officio, de æquo & bono, de dignitate, honore, ignominia, premio, pena, similibusq; de rebus in utranq; partem dicendi, animos, & vim, & artem habere debemus. hanc igitur rationem differendi in contrarias partes docebat Aristoteles, atq; in ea adolescenter exercerebat. quod ait Plutarchus in Alexandro. cum enim aliquando Cassander Antipatrum patrem suum contra Alexandro defenderet, & Alexandri argumenta quibus illum affine esse culpæ probaret refelleret, cognito artificio subrisit Alexander, dixitq; hæc est illa fallax Aristotelis in utraq; partem disputandi ratio. neq; tantum hoc in rhetorica faciebatur, sed et in dialectica. atque hoc est quod ait Aristoteles, quemadmodum in syllogismis ac differendi ratione fieri solet. Alexander

ander Aphrodisiensis primo Topicorum, ubi ait Aristoteles eam artem utilem esse *προς γυμνασίαν*, scribit fuisse consuetudinem ueterum ut in utraque partem disputarent. conueniebant enim in aliquem locum, atque ibi posita quaestione quid ex utraque parte dici posset accuratè quærebant, atque ita ingenium exercebant, ut postea cum opus esset, prompto animo disputarent. non tamen (inquit Aristoteles) hoc ideo discere debemus, ut deinde utrumque faciamus, hoc est, ut tam quod iniquum est, quam quod æquum defendamus, neque enim probi hominis est, ea persuadere conari quæ sunt iniusta, sed ut artem percipiamus, & ne ab aduersarijs nostris decipiamur. hunc locum libro duodecimo eleganter & copiose Quintilianus ita expressit: pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut etiam pro iniustis aliquando dicatur, non est inutile, uel propter hoc solum ut eas facilius & deprehendamus, & refellamus. quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota quæ nocent fuerint. neque enim Academici cum in utramque disserunt partem, non secundum alteram uiuunt. neque Carneades ille qui Romæ audiente Censorio Catone non minoribus uiribus contra iustitiam dicitur disseruisse, quā pridie pro iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit. Verum & uirtus quid sit, ad uersa ei malitia detegit, & æquitas fit ex iniqui cōtemplatione manifestior, & plurima cōtrarijs probantur. debent ergo Oratori sic esse aduersariorū nota consilia, ut hostium imperatori. in hac autem arte disputandi in contrarias partes mirifice Carneades excelluit, de quo ita M. Antonius secundo de Orat. Carneadis uero uis incredibilis illa dicendi, & uarietas per quam effert optanda nobis, qui nullam unquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit, nullam oppugnavit, quam non euerterit.

TEXT. *Ex alijs autem artibus nulla est quæ in contrarias partes differat, uerum Dialecticæ ac Rhetoricæ tantū hoc proprium est. ambæ enim eodem modo in utraq; partem differunt, & contraria colligunt.*

COMM. Cum ostendisset utile esse disputare in utraq; partem, nunc docet id proprium esse Dialecticæ ac Rhetoricæ, cum præter has duas artes nullæ sint aliæ quæ contraria colligant. sed hæc duæ pariter non magis in hanc quam in illā partem inclinant, & tam contra ueritatem, quam pro ueritate certāt. Itaque quoties aliqui disputant in contrarias partes id uel Dialecticè, uel Rhetoricè faciunt. & Dialecticè quidem ferè per interrogationem, ut apud Platonem pluribus in locis Socrates. Rhetoricè uero per continuam orationem, quod Cicero facit in libris de Finibus, de Natura Deorum, de Diuinatione, primo de Oratore.

TEXT. *Sed tamen res, quæ his artibus subiectæ sunt, non eodem modo se habent. semper enim, quæ ueræ, ac meliores natura sunt, illæ facilius etiam probantur, & persuadentur. dico autē ut generatim, & plerunq; fit.*

COMM. Quia dixerat propriū esse Dialecticæ atque Rhetoricæ in utraq; partem disputare, nequis fortal-

se existimaret, nullā in rebus esse differētiam, sed omnes æqualiter in utraque partem esse probabiles, nunc ostendit magnam in rebus esse differentiam. quamuis oratoris & Dialectici facultas hoc polliceatur, de omnibus rebus in contrarias partes disputare. tamen semper uerior, & melior pars facilius defenditur, & pluribus argumentis abundat. ut exempli gratia si Dialecticus aut Orator paratus ueniat ad improbādam iustitiam, quod apud Platonem Thrasymachus & Glauco faciunt. & alius contra ueniat ad eandem iustitiam defendendam, quamuis ille qui iustitiam improbat multa argumenta colligat, & strenuè suam sententiam tueatur, tamen quia causam urget iniquiorē, longè magis laborabit, quā is qui iustitiā defendit, hæc enim æquior causa est. quare non æqua conditio est in rebus, sed ille semper magis laborat, qui uel falsi, uel iniqui patrociniū suscipit, quam qui ueri, aut æqui. locutus est autem Aristoteles accuratè. nam cum de Dialectica & Rhetorica uerba faciat, res etiam duplices eis attribuit, quæ ueræ sunt, & quæ meliores. nam ueræ ad Dialecticam pertinent, meliores ad Rhetoricam. deinde uerba etiam accommodauit, probantur, & persuadentur. nam probare dialectici est, persuadere autem oratoris. deinde correctionem adiungit, nempe se loqui de eo quod generatim & plerunq; fieri solet. sunt enim quidā adeo deprauati, ut plus apud eos mendacium ualeat, quā uera ratio. de quibus ita Cicero in Partitionibus: Et quoniā nō ad ueritatem solū, sed et ad opinioniones eorum qui audiunt accommodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera, alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, alterum humanū expolitūq; , quod rebus omnibus dignitatē anteponat. facile igitur fieri potest, ut homines uoluptarios magis capiat oratio quæ ad uoluptates adhortetur, quā quæ ad temperantiam. & sæpe apud imperitos homines res falsæ facilius creduntur quam ueræ. maiori tamen ex parte uerū est quod ait Aristoteles hoc loco, res ueras & meliores facilius probari & persuaderi quam contrarias. Vt difficilem semper causam habeant, qui uel à mendacio contra ueritatem, uel ab iniustitia contra æquitatem stare nolunt.

TEXT. *Præterea si turpe est homini, non posse sibi ipsum corpore opitulari; multo turpius erit, oratione se defendere non posse, quæ magis, quàm usus corporis, hominis propria est.*

COMM. Quarta ratio sumitur ab ipsius oratoris persona. nā utile est seipsum oratione posse defendere. quod cū ars rhetorica præstet, erit omnino utilis. utitur aut argumentum à comparatione sumpto. qui se, inquit, robore corporis tueri non potest; & vim uel repellere, quod iure naturali conceditur, is passim tanquā ignauus & timidus contemnitur, quæ res illi magnam adfert ignominiam. quanto igitur magis ille contemnendus est, & infamia notandus, qui se nō potest oratione defendere? cū præsertim oratio sit hominis magis propria, quam usus corporis.

corpus

corpus enim nobis commune cum belluis est, oratio uero solius hominis est propria. quo fit ut primo Politicorum Aristoteles hac ratione probet hominem ex omnibus animantibus maximè ciuilem esse, quod solus utatur oratione, quæ semper, ad aliquem alium habetur. hunc locum primo de Oratore ita Crassus expressit: Quid esse potest in ocio aut iucundius, aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus, ac nulla in re rudis? hoc enim præstamus uel maximè feris. quod colloqui mur inter nos, & quod exprimere dicendo sensa possumus. quam obrem quis hoc non iure miretur, summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut quo uno homines maximè bestijs præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat? & paulo superius ea dixerat quæ maxime ad hunc Aristotelis locū faciunt: quid autem tam necessarium quam tenere semper arma, quibus uel tectus ipse esse possis, uel prouocare improbos, uel te ulcisci laesisset? in proœmio etiam librorum de Inventione sic ait: Ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maxime bestijs præstare quod loqui possint. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui, quare homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. & Quintilianus libro secundo: Et hercle (inquit) Deus ille princeps, parens rerum fabricatorq; mundi nullo magis hominem separauit à cæteris, quæ quidem mortalia essent animalibus, quam dicendi facultate. & quæ sequuntur: pluribus enim uersibus hanc rem eleganter persequitur. quod autem turpe sit non posse ipsum sibi corpore opitulari, declarat Numanus ille apud Vergilium qui ita Troianos inuadit: Non pudet obfidione iterum, valloque teneri Bis capti Phryges, & morti prætere muros? Declarat honores & præmia fortium uirorum, & cōtra dedecus & infamia eorum. qui uel ordinem in bello deserunt, uel clypeum abijciunt. sic etiam in fantes atque imperiti uiri contemuntur. at uero per eloquētiam, & sibi & amicis certissimum ac tutissimum præsidium comparatur.

TEXT. *Quod si quis obijciat, maxima incommoda eum importaturum, qui iniuste hac dicendi facultate utatur: hoc iam commune est, cum alijs bonis omnibus, præter uirtutem; & cum eis præcipue, quæ maximas utilitates adferre solent; ut cum fortitudine corporis, cum bona ualetudine, cum diuitijs, cum arte imperatoria: quibus si iuste quis utatur, plurimum prodesse, sin iniuste, non mediocriter obesse potest.*

COMM. Nunc refellit ea quæ cōtra dici possunt, & uero quidem argumento, sed firmissimo. fuerunt enim quidam, qui dicendi facultatem uehementer improbant, quoniam sæpe accidit, ut per eam improbi ciues maxima damna ciuitatibus adferant. quod etiam Cicero primo de Inventione testatur, his quidem uerbis. Nam & cum nostræ Reip. detrimenta cōsidero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per disertissimos homines inuectam partem in cō-

modorū. ideo quidam nō artem esse Rhetoricam sed κατεχνην, id est prauitatem artis, ut uertit Quintilianus. & Lacedæmonij ciuitate sua Rhetoricā expulerunt. & Socrates eandem facultatem infestabatur, & Arcopagita mouere animos prohibebant, à quibus uidetur quasi recisa orandi potestas. sed quamuis aliqui hac dicendi facultate iniuste utantur, non ideo tamen (inquit Aristoteles) est improbanda, neque enim in ipsa arte uitium est, sed in eo qui malè utitur. nam (ut ait Cor. Gallus) Non res in uitium sed male facta cadunt.

Alioq; nō et oia alia bona præter uirtutem, essent dānanda, quoniam malè eis uti licet. quis enim nescit quatuor esse bona quæ maximas adferunt utilitates, fortitudinem corporis, bonam ualetudinē, diuitias, artem imperatoriam? tamen si quis eis iniuste uoluerit uti, nō est dubium quin maxima detrimenta sit importaturus. Quare non debemus hanc artem sicuti neq; alia bona dānare, quamuis aliquis male possit eis uti, sed eos homines uituperare, qui huiusmodi rebus abutuntur. Cicero primo de Inventione quæstionē hanc ita concludit: Quare meo quidem animo nihilominus eloquētiam studendum est, & si ea quidam & priuatim & publice peruersè abutuntur: sed eo uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium perniciæ plurimum possint.

Quintilianus libro secundo, locum hunc Aristotelis ita expressit: Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec ipsa deniq; sapientia. nam & Dux Flaminius, & Gracchi, Saturnini, Glauciæ magistratus, & in medicis uenena. & in ijs quæ philosophorum nomine malè utuntur, grauissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur, attulerunt sæpe ualetudinis causas. nunquam tecta subeamus, super habitates aliquando procumbunt. non fabricetur militi gladius, potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit uita, & (ne terris immorer) Solem, Lunamque præcipua siderū, aliquando etiam nocere? Quod autem Aristoteles uirtutem solam excipit, qua non licet malè uti, hoc in ea quidem uirtute quæ ad mores spectat uerum est, ea enim in rectis tantum actionibus prospicitur, sed nō in ea quæ intellectualis dicitur, si propter eam superbus atque arrogans fiat. Quintilianus libro quinto, utitur hoc syllogismo: Solum bonum uirtus. nam id demum bonum est, quo nemo malè uti potest. uirtute nemo malè uti potest, bonum est ergo uirtus. fuit autem hæc opinio Stoicorum ut existimarent, nihil omnino præter uirtutē esse bonū. ut tertio de Finibus Cato copiosè disputauerum sciendū est, ex Platonis diuisione tria esse rerū genera hoc est per se bona, per se mala, & media. per se bona dicuntur uirtutes ipsæ, quæ ita bonæ sunt, ut nunquam malæ esse possint. itaque solæ per se dicuntur expetendæ. per se mala sunt uitia & prauitates animi, quæ nunquam in bona conuerti possunt, unde sola per se fugienda sunt. Media uocantur ea quibus uel bene, uel

ne, uel malè uti licet. e quorum numero quia plu-
rima sunt, quæ magnam hominibus utilitatem ad-
ferunt, ideo Peripatetici atque Academici bo-
na illa uocare non dubitarunt, ut artes pleræ-
que, ut diuitiæ, bona ualetudo, robur corporis
honor, gloria, quæ tamen à Cicerone non dicun-
tur per se expetenda, sed propter se hoc est propter
adiunctam utilitatem atque honestatem. non est
igitur mirum si Aristoteles hoc loco bonis omni-
bus, præter uirtutem, dicat illud esse commune, ut
si quis eis iniuste utatur, non mediocriter obesse
possit.

TEXT. *Iam igitur dicendi Artem non esse in aliquo certo,
ac definito genere, sicuti neque Dialectica est, & ma-
gnopere utilem esse, perspicuum est.*

COMM. Hæc est enumeratio eorum quæ hæcenus pro-
bata sunt. planum (inquit) à nobis factum est Rhe-
toricam cum Dialectica in ea re conuenire, quæ earum
neutra certam habet materiam quam tractet,
& in qua uersetur, sed ambæ communiter de rebus
omnibus in utranque partem differunt. deinde etiã
ostensum est Rhetoricã magnas utilitates adferre
posse. appellat aut Aristoteles γένος ἀδοριστέον.
certã materiã ab alijs distinctã, quæ uni alicui arti
subijciatur, neque ab alijs artibus attingatur, ut ar-
gilla, & colores definita sunt rerum genera in qui-
bus figuli & pictores uersentur. neque enim figu-
lus aliud quam argillam tractat, neque pictor
aliud quam colores. dico autem quatenus tales
artifices sunt. nihil enim prohibet unum hominẽ
in diuersis rerum generibus uersari, ut si idem sit
pictor, & statuarius, & faber, & medicus, sed hæc
omnia nequaquam una arte comprehenduntur. rhe-
tor autem & dialecticus nullum genus rerum ab
alijs distinctum habent in quo uersentur, sed quic-
quid est in omnibus rebus uerisimile ac probabile
id sequuntur.

TEXT. *Præterea officium eius esse, non persuadere, sed ea
uidere, quæ ad persuadendum accommodata sint; quod
etiam in alijs artibus omnibus usu uenit. neque enim
medici officium est sanare, sed usque eo rem perduce-
re, quo ratio curandi patitur. nam fieri potest, ut ij be-
nè, atque ex arte curentur, qui bonam ualetudinem re-
cuperare nullo modo possint.*

COMM. Illud (inquit) etiam perspicuum est, officium
rhetoricæ non esse persuadere dictione, quia si hoc
esset, quoties non persuaderet, officio suo non fun-
geretur. sed esse, perscrutari & diligenter excogita-
re omnia, quæ sint ad persuadendum accommoda-
ta. quod non tantum accidit in arte rhetorica, sed
etiam in alijs omnibus quæ a Græcis σοφισμαί uo-
cantur, eò, quod coniecturis plurimum utuntur.
ut medicina, ars imperatoria. nam sæpe fit ut medi-
cus non sanet, quãuis officium suum optimè exe-
quat. ut si ægrotus lætali morbo laboret, quem
depellere nulla possit medicina. hunc enim quam-
uis medicus benè atque ex arte curet, non tamen
sanare poterit. satis igitur est medico si nihil præ-
termittat eorum, quæ morbum depellere possunt,
tunc enim officio suo functus fuisse dicitur, quam-

uis ægrotus, non sanetur. ita etiam Orator si quæ
persuadendi uim habent, omnia diligenter excogi-
tauerit, & in medium protulerit, quicumque euen-
tus consequatur, officium suum præstitisse iudicã-
dus est. hoc idẽ etiam Cicero primo de Inuentione
tradit: Officium (inquit) eius facultatis uidetur ef-
se dicere appositè ad persuasionem. finis persuade-
re dictione. inter officium autem & finem hoc in-
terest, quod in officio quid fieri, in fine quid offi-
cio conueniat, consideratur. ut medici officium di-
cimus esse, curare apposite ad sanandum, finem, cu-
ratione sanare. Quintilianus libro secundo ubi de
Rhetoricæ artis fine uerba facit, Ciceronem repre-
hẽdit quod finem Rhetoricæ dixerit esse persuadere
dictione. sed (ut rectè notauit victorius) non satis
aduertisse uidetur Quintilianus, quæ differentia
sit inter officium & finem, cum utrunque ferè con-
fundat. quin ipse sibi contradicere uidetur in illis
uerbis. Nam & gubernator uult salua naue in por-
tum peruenire, si tamen tempestate fuerit abrep-
tus non ideo minus erit gubernator, dicetque no-
tum illud Dum clauum rectum teneant. Et medi-
cus sanitatem ægri petit. si tamen aut ualetudinis
ui, aut intemperatã ægri, aut alio aliquo casu sum-
ma non contigit, dum ipse omnia secundum ra-
tionẽ fecerit medicinæ sine non excidet. nam si gu-
bernator uult salua naue in portum peruenire, &
medicus petit sanitatẽ ægri, certè cum ea non suc-
cedunt, sine suo & gubernator & medicus excidit.
at Quintilianus ait gubernatorem uelle nauẽ sal-
uam & medicum sanitatem ægri petere, & quam-
uis ea non succedant, tamen sine suo non excidere,
quæ apertè repugant. excidunt igitur sine & guber-
nator & medicus, quoties nõ succedunt illis ea, quæ
uolunt, quamuis officio suo non excidant. in hoc
autem peccauit Quintilianus, quod officium a fi-
ne non distinxit. Pontanus in Dialogo qui Anto-
nius inscribitur, multis uerbis Ciceronis sententiã
contra Quintilianum defendit. sed quod ad hunc
locum attinet, notauit ex Boethio duplicem finẽ
in Arte Rhetorica considerari debere, alterum qui-
dem in Oratore ipso, in iudice uerò alterum. in ip-
so quidem bene dicere. quod quid est (inquit) aliud
quam dicere appositè ad persuasionem? in iudice
uerò persuadere. neque enim si qua impediunt Or-
ratorem quominus persuadeat, dum officium suũ
fecerit, idcirco finem consecutus non est. etenim
medici opera cum in sanitatem intenta sit, impera-
toris in uictoriam, licet neuter finem qui extra cõ-
stitutus est, nonnunquam adipiscatur, uterque ta-
men suum assequitur, si alter ægrotum rectè cura-
uerit, alter exercitum ac rem bellicam benè admi-
nistrarit. duplex igitur Oratoris finis est, benedic-
re, & persuadere. sed benedicere in ipso est, & cum
officio conuertitur, persuadere autem in iudice,
cuius gratia causæ forenses aguntur. finem qui in
ipso est, semper consequitur Orator. semper enim
benè dicit, & ad persuadendum accommodatè. at-
que hic finis idem est quod officium. finem autem
qui extra ipsum est positus, non semper assequi-
tur,

cap. 15.

tur, neque enim semper persuadet. atque hic est
finis quo omnia dirigenda sunt. quicquid enim
molitur orator, id omne persuadendi gratia mo-
litur.

TEXT. *Illud etiam manifestum est, eiusdem artis esse, &
quod appositum est ad persuadendum, & quod uide-
tur appositum intelligere: quemadmodum Dialecti-
ca, & qui uerus syllogismus est, & qui uerus uide-
tur.*

COMM. Habet etiam (inquit) Rhetorica similitudinẽ
cum Dialectica. quod quemadmodum Dialectica
non tantum uerum Syllogismum intelligere stu-
det, sed eum etiam qui uerus uidetur, quamuis nõ
sit: ita etiam Rhetorica quærit non tantũ ea, quæ
sunt accommodata ad persuadendum, sed etiam,
quæ uidentur accomodata quãuis non sint. Scien-
dum igitur res quasdam esse probabiles, quæ faci-
le persuaderi possunt, Græci πιθανά uocant. Quinti-
lianus uertit persuadibilia, Cicero apposita ad p-
suadendum, quale est illud, Si mater est, diligit fi-
liũ. hoc enim est πιθανόν. alias autem esse res quæ
speciem quidem habent probabilitatis, quamuis
re uera non sint probabiles, Græcè dicitur φανί-
μενα πιθανά, hoc est quæ uidentur apposita ad per-
suadendum, quale est illud: Si multus erat in cal-
ceis puluis, ex longo itinere ueniebat. hoc enim li-
cet uideatur probabile, tamẽ facile refelli potest.
hec duo genera (inquit Aristoteles) eidẽ arti subij-
ciuntur. ideo secundo libro huius operis non tã-
tum docet quomodo enthymemata ducantur ex
ueris locis, sed etiam ex apparentibus ueris, sicut
in arte differendi post tractationem syllogismo-
rum, adiunxit etiam Elenchos.

Quintilianus libro quinto, ubi de argumentis
agit, credibilium tria genera facit: unum firmissi-
mum quod ferè accidit, ut liberos a parentibus
amari. alterum uelut propensius: eum qui rectè
ualeat in crastinum peruenturum. Tertium tan-
tum non repugnans, in domo furtum factum ab
eo qui domi fuit. Sed ex his tribus generibus, pri-
mum solum πιθανόν dici potest, reliqua uero duo
φανίμενα πιθανά. & quẽadmodũ in Rhetorica πι-
θανόν dicitur id, quod est ad persuadendũ accomo-
datum, ita in dialectica dicitur ενδοξόν quod est
probabile, neque communi opinioni repugnat.
ergo etiam Dialectica quærit τα ενδοξα, καὶ τα φανό-
μενα ενδοξα, id est quæ probabilia sunt, & quæ ui-
dentur probabilia.

TEXT. *Fallax enim & captiosus disputator non ex facul-
tate, sed ex uoluntate, atque delectu debet aestimari.*

COMM. Quia dixerat eiusdem artes esse, cognoscere ue-
rum syllogismum, & eum qui ueri speciem habet,
ne quis fortasse de hac re dubitaret, & crederet tã-
tum ad Sophistas pertinere cognitionem fallaciũ
conclusionum; ostendit hoc etiam esse munus dia-
lectici, neque enim is improbatur, qui res malas
nouit, sed qui eis utitur. immo laborare quisque
debet, ut quæ mala sunt, agnoscat, quo facilius ea
uitare possit. ita qui differendi rationem ample-
ctitur debet etiam perdiscere, quomodo fallaces

conclusiunculæ fiant, non ut eis utatur, sed ut eas
uitare, ac refellere possit. neque enim dici debet
(ait Aristoteles) captiosus disputator quia faculta-
tem eam sit consecutus, ut possit fallere, sed si ea
spontè & consultò uteretur, tunc esset captiosus
appellandus. Dialecticus igitur & ueros & falsos
syllogismos nouit, sed ueris tantum utitur. falsos
autem refugit. Sophista fallendi studio ductus fal-
sos tantum atque adumbratos persequitur. Quẽ
autem Aristoteles uocat σοφιστήν, nos fallacem &
captiosum disputatorem uertimus, Ciceronẽ imi-
tati, qui sic ait in Lucullo: quorum sunt contorta
& aculeata quædam sophismata. Sic enim appel-
lantur fallaces conclusiunculæ. & alibi in eodem
opere: alterum est quod fallacibus & captiosis in-
terrogationibus circumscripti, atque decepti qui-
dam, cum eas dissoluere non possunt, desciscunt a
ueritate. dicitur autem Sophisticus ille, qui labo-
rat eo uitio, ut quamplurimos uelit disputationũ
suarum laqueis irretire, ac decipere, neque ueri
inueniendi gratia disputat, sed propter ostenta-
tionem fallẽdi, cupiditate litigat. Cicero in Lucul-
lo, scribit eos Sophistas appellari, qui aut ostenta-
tionis aut quæstus causã philosophantur. apud ue-
teres tamen hoc nomen in honore fuerat. nam &
Georgias Leontinus, & Protagoras Abderites, &
Prodicus Chius, & Hippias Elæus, & Isocrates, &
alii complures egregij uiri Sophistæ fuerunt ap-
pellati. sed deinde cum multi non philosophiẽ stu-
dio, sed ostentatione, aut lucro ducti se philoso-
phari simularent, cepit hoc nomen in deteriorem
partem accipi, cum præsertim Socrates qui sapien-
tissimus habebatur, huiusmodi homines insecta-
retur, irrideret, & λογοδιδάσκων appellaret, ut ait in
Orat. Cic.

TEXT. *Sed in arte dicendi tã is, qui fallacibus utitur argu-
mentationibus, quã is, qui earum scientia conten-
tus est Orator uocatur: in differendi uero ratione qui
studio fallendi ducitur, Sophista, qui autem facultatẽ
quidem habet fallendi, sed ea non utitur, dialecticus
appellatur.*

COMM. Locum hunc totum peruertit Trapezuntius,
adeo ut ex uerbis eius nullus sensus erui possit.
cum tamen Aristotelis uerba sint aperta. cũ enim
dixisset eiusdem artificis esse, & quod probabile
est, & quod uidetur probabile, quamuis non sit,
intelligere: neq; hoc esse uitiosum, quod quis ea
sciat quibus alium fallere possit, sed si studiosè fal-
lit, tunc esse uitiosum: nunc duo genera facit eorũ
qui in Rhetorica uersantur, & duo eorũ qui uersant
in Dialectica. Sunt enim quidã Rhetores qui di-
dicerunt quidem fallaces argumentationes, sed
earum scientia contenti sunt, neque eis utuntur,
quoniam boni uiri sunt & dicendi periti. Sunt au-
tem alij, qui non tantum fallaciter concludere di-
dicerunt, sed etiam ad eam rem quodam studio,
fallendi gratia trahuntur. idem accidit in arte Dia-
lectica. sed tamen in distinctione nominum, est
quædam differẽtia. nam in Rhetorica, nomine nõ
distinguitur is, qui fallendi studio ducitur, ab eo
diligen-

qui fallacias refugit, sed ambo Oratores uocantur. in Dialectica uero nomine distinguuntur. nā qui Dialecticam idco didicit, ut per eam alios fallat, uocatur Sophista. qui uero didicit quidem fallendi rationes, sed eis uti nō uult, Dialecticus nominatur. hic est Aristotelis sensus. Vidit hoc etiā Cicero, nempe & Rhetoricæ, & Dialecticæ duo esse cognata uitia. quæ sint a bono uiro fugienda. nam in Partitionibus, postquam admonuisset, ut diligenter caueamus, ne fallant ea nos uitia quæ uirtutem uidetur imitari, sic ait; Et illam disputandi prudentiam imitatur concertatio captatioque uerborum, & hanc oratoriam uim inanis quædā profluentia dicendi.

TEXT. Sed age iam de ipsa arte dicere aggrediamur. & quomodo, quibusque rebus ea, quæ proposita sunt, assequi poterimus. rursus ergo tanquam à principio, naturam eius definiendo quid sit, aperiamus; deinde etiā de reliquis dicamus.

COMM. Hactenus quodam procemio usus est, quo docuit, quid sibi propositum sit hoc in opere, & quæ sit Rhetoricæ artis utilitas. nunc proponit se iam de arte ipsa dicturum, & uiam ac rationem traditurum, qua in singulis dicendi generibus ea persuadere possimus, quæcunque uouerimus. Est igitur hæc quasi totius operis propositio. Ac primo quidem se uelle Rhetoricam definire pollicetur, deinde reliqua persequi. quod ait, tanquam à principio, ostendit ea quæ dixit hactenus licet ad artem pertinent, non tamen eius naturam exprimere, porrò didicerat à magistro Platone id quod primo de officiis ita posuit Cicero: omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio debet à diffinitione proficisci, ut intelligatur quid sit id de quo disputatur. Et in secundo de Finibus ita inquit: Omnis autem in quærendo quæ uia quadam & ratione habetur Oratio, præscribere primum debet, ut quibusdam in formulis ea res agatur, ut inter quos differitur, cōueniat quid sit id de quo differatur. hoc positum in Phædro à Platone probauit Epicurus, sensitque in omni disputatione id fieri oportere. locus autem Platonis, quem Cicero citat ita se habet in Phædro: ut nos uertimus; Vnum in omni re principium est eis, qui bene consultare uolunt, ut sciant quid sit, id de quo consultatio est. Vel omnino aberrare necesse est. quod cum præclare intelligeret Aristoteles dixit in Posterioribus, definitionem esse demonstrationis principium, & hoc loco principium artis Rhetoricæ uocat eius definitionem, quam statim ita subiungit.

TEXT. Est igitur Rhetorica uis quadam, ac facultas uidentis quid in quaque re sit ad persuadendum accommodatum.

COMM. Hac definitione rhetoricæ natura satis explicatur, primo enim appellatur *δύναμις*, hoc est uis ac facultas, quoniam non est ars exquisita neque scientia, quamuis communiter & ars & scientia dicatur sed improprie, deinde additur *τὸ θεωρεῖν* hoc est intelligendi seu uidentis, quod ad artis officium

& finem proprium pertinet, quid accommodatum ad persuadendum, hoc est quid sit uerisimile, nihil enim est accommodatum ad persuadendum nisi sit uerisimile. Verum illud sciendum est esse tria genera propositionum inter se distincta, quibus tres artes distinctæ utuntur. sunt enim propositiones quæ demonstratiuæ dicuntur, aliæ quæ probabiles, & aliæ quæ uerisimiles. Demonstratiuæ sunt illæ quæ ueræ sunt ac necessariae neque aliter esse possunt, ut omne totum est maius sua parte, ex nihilo nihil fit. quibus exquisitæ scientiæ utuntur ut mathematicæ, & naturalis Philosophia. probabiles illæ dicuntur, ut primo Topicorum docet Aristoteles, quæ probantur aut omnibus, aut pluribus, aut certè sapientibus, atque ijs uel omnibus uel plurimis, uel ijs quorum spectata est & perspecta sapientia, ut Deum esse, & diuina prouidentia mundum administrari. atque hæc quidem posita sunt in opinione. Verisimiles illæ propositiones sunt, quibus Rhetor utitur, quæ non per se necessariae sunt, neque ex aliquorū opinione, sed cum audiuntur ex quodam communi sensu, & ratiocinatione ueri similitudinē habent. Ut si Clodius odio prosequitur Milonem, ergo eius uitæ insidias machinabitur, atque hæc quidē Rhetoricæ propositiones maiori ex parte ab hominum actionibus pendent. quod autem adiungit Aristoteles, in quaque re, nihil excipere uidetur de quo non possit Orator uerisimiliter dicere. Quod Quintilianus aduertit, qui secundo libro sic ait: Omnia subieciisse Oratori uidetur Aristoteles, cū dixit, uim esse uidentis quid in quaque re possit esse persuadibile. quæ sententia fuit etiam Gorgiæ Leontini, de quo ita Cicero primo de Inuentione: Nam Gorgias Leontinus antiquissimus ferè rhetor omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. sensit hoc etiam ipse Cicero, qui in procemio librorum de Orat. sic ait: Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omnī laude cumulatus Orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. & Crassus primo de Oratore: is erit Orator, mea sententia, hoc tam graui dignus nomine, qui quæcunque res incidit, quæ sit dictione explicanda, prudenter & compositè, & ornate, & memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate. Et tertio de Oratore: namque illos ueteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus. semperque esse in omni Orationis ratione uersatos. ex quibus Elæus Hippia cum Olympiam uenisset, maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatu est cuncta penè audiente Græcia, nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret. ipsa igitur professio (quod ait alibi Cicero) bene dicendi & uis Oratoris suscipere ac polliceri uidentur, ut omni de re, quæcunque sit proposita ab eo ornate, copioseque dicatur. Quintilianus libro secundo reprehendit hanc Aristotelis definitionem, his quidē uerbis: Quidam recesserunt ab euentu, sicut

In proo. de Orat.

cap. 5.

sicut Aristoteles qui dicit; Rhetorice est uis inueniendi omnia in oratione persuadibilia. qui finis & illud uitium de quo supra diximus, habet, & in super quod nihil nisi inuentionem complectitur, quæ sine elocutione non est oratio. Sed hæc mera cauillatio est, perinde quasi nesciret Aristoteles inuentionem sine elocutione non esse orationem. aut Rhetorem non esse Græcè ab eloquendo denominatum. an nō is qui facultatem eam nactus est, qua possit omnia quæ sunt ad persuadendum accommodata excogitare, poterit etiam cum ei libuerit, ea proferre? adde quod non tantum res inueniendæ sunt, sed etiam uerba sicut in Partitionibus docet Cicero, ut nemo dici possit omnia inuenisse, quæ persuadēdi uim habeant nisi sciat etiam quo genere elocutionis utendum sit. & denique inuenire omnia, est nihil eorum prætermittere, quæ ad artem pertinent. quare frustra uoluit argutus uideri contra Aristotelem Quintilianus, cum præsertim Aristoteles definiat artem Rhetoricam, quatenus est *θεωρητική*, & præcepta tradit persuadendi, non autem quatenus est *πρακτική* & re ipsa persuadet. nam cognitio artis in ipsis præceptis est. Vtus autem, in eis eleganter explicandis, quæ iam artificiosè sunt inuenta. quo fit ut ars ipsa quæ Rhetorica uocatur nihil aliud sit quam facultas excogitandi quid in omni re sit appositum ad persuadendum, ut eam optimè definiat Aristoteles.

TEXT. Hoc enim nullius artis alterius officium est: nam artes alia singula tantum ea docere, ac probare contendunt, quæ materia illius sunt, in qua uersantur: Ut medicina quid salubre, quid insalubre sit; geometria, quæ sint euenta, quæ magnitudinibus accidunt: arithmetica quid sit numerus. eodem modo alia artes & scientia.

COMM. Probat eam definitionem quam supra posuit esse Rhetoricæ propriam, neque ulli arti præter hanc conuenire. Sic enim ueteres præcipiunt (ait in Topicis Cicero) cum sumpseris ea, quæ sunt ei rei, quam definire uelis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur: quod nullam in aliam rem transferri possit. hæc igitur Rhetoricæ definitio, non potest in aliam artem transferri. nam aliæ singulæ suam propriam ac certam materiam habent in qua uersentur. exempli gratia medicina tantum ea considerat, quæ bonæ ualitudini prosint, aut quæ sint ei contraria. geometria magnitudines & earum euenta, arithmetica tantum in numeris est occupata, atque ita reliquæ artes & scientiæ omnes proprium habent genus ac distinctum ab aliis in quo uersentur, quod Rhetoricæ non accidit. Est autem hoc argumentum ab inductione sumptum, quo probat, nullam esse artem, quæ uidere possit quid in quaque re sit uerisimile, præter Rhetoricam. nam si neque medicina, neque geometria, neque arithmetica, neque ars alia ulla potest hoc efficere. Rhetorica uero sola potest. ergo Rhetoricæ proprium est hoc officium. uocat aut Aristoteles artes quæ certam ha-

bent materiā *διδασκαλικὰς καὶ πιστικὰς*, quod in docendo ac probando sint occupatæ. Vel quod egēt præceptore qui doceat, & discipulo qui credat, & se docilem præbeat. nam, ut ait alibi Aristoteles, necesse est discentem credere. nam qui præceptori repugnat, neque ei fidem habere uult, qua ratione quicquam discere potest? *ὑποκείμενον* uocat id quod supra *γένος ἀφορισμένον*, Cicero subiectam materiam conuertit, uel materiam in qua uersantur, sicuti nos uertimus. nam quod Victorius stratum conuertit, non satis appositè mihi fecisse uidetur, ut interim taceam uerbum illud in ea significatione nouum atque inusitatum esse. Vulgo subiectum uocant, atque id uerbum, e uerbo. quod uero Victorius *ὑποκείμενον καὶ νόσερον*, putat hominum corpora quæ nunc ualent, nunc ægrotaunt, intelligi debere, mihi sanè non probatur, ac potius ad rationem uictus referendum arbitror, ideoque uerti salubre, & insalubre. nam ut Corn. Celsus testatur, cum tres sunt medicinæ species, una quæ uictu medetur, quam *διαιτητικὴν* Græci uocant, altera quæ medicamentis utitur, quam *φαρμακευτικὴν* appellant, tertia quæ manu ad sanandum utitur, quam nominant *χειρουργικὴν*, ea quæ uictu morbos curat omnium habetur præstantissima, quæ rerum quoque naturæ cognitionem sibi uendicat. de qua sentit Aristoteles hoc loco. quin Galenus Medicinam ita definit ut dicat esse artem salubriam & insalubriam & neutrorum. in qua definitione sentiunt omnes salubria dici non hominū corpora quæ sana sint, sed quæ uim habent uel retinendæ uel recuperandæ sanitatis, Cicero primo de Inuent. medicinæ materiā morbos & uulnera dicit esse. quæ uero uocat Aristoteles *συμβεβήκοτα πᾶθῃ* nos euenta quæ accidunt conuertimus. nam passionem, præterquam quod latinè non dicitur, etiam non satis exprimit Aristotelis sensum. uocat enim Aristoteles ea *πᾶθῃ* quæcunque alicui rei præter ipsius naturam atque definitionem eueniunt, quæ Lucretius euenta nūcupauit. sic enim ait in primo libro.

I. cap. I.

Cætera quoniam Aduentu manet incolumis natura, habituque Hæc soliti fumus (ut par est) euenta uocare.

TEXT. Rhetorica uero de omni, penè dixerim, proposita quaestione uidetur intelligere posse, quod sit appositum ad persuadendum, atque ideo dicimus, eam, nō in aliquo proprio, aut definito genere, artis suæ uim habere.

COMM. Nihil est (inquit) quod ab Oratoris tractatione se iungatur, sed ad omnia paratus est quæcunque in quaestionem aliquam cadere possunt. Vt de illis uerisimiliter differat. atque hæc (inquit) est causa cur dicamus Rhetoricam in nullo certo esse genere rerum: quod autem dicit Aristoteles *ὡς εἶπεῖν*, hoc est penè dixerim, ideo facit quoniam nonnullæ quaestiones reperiuntur ab Oratoria facultate tantum remote, ut de illis Orator aut nihil, aut certè parum possit dicere, quamuis Gorgias Leontinus apud Platonem nihil omnino excipiat de quo non putat Oratorem posse dicere, de quo

de quo ita Catulus apud Ciceronem. 3. de Orat. sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quæ-
 runque in disceptationem, quæstionemque uoca-
 retur, se copiosissimè dicturum esse profiteretur.
 isque princeps ex omnibus ausus est in cõuentu
 poscere, qua de re quisque uellet audire. cui tan-
 tus honos habitus est à Græcia, soli ut ex omni-
 bus Delphis non inaurata statua, sed aurea statue-
 retur. & Crassus primo de Orat. sed Oratorẽ ple-
 num atque perfectum esse eum dicam qui de om-
 nibus rebus possit, variè copioseque dicere. nam
 quod Aristoteles ait *περί τῶ δὲ δέντος*, Trapezun-
 tius uertit de re data. sed inepte, parumque lati-
 nè. nos de omni proposita quæstione, conuertim-
 us, quod & Aristotelis sententiam explicat, &
 eleganter dicitur, cum præsertim hæc esset ueterũ
 oratorum consuetudo, ut proponere iuberet quæ-
 stionem, de qua quis audire uellet. nullam enim
 rem neque tantam, neque tam improuissimam, neq;
 tam nouam esse, de qua se nõ omnia, quæ dici pos-
 sent, profiterentur esse dicturos. auctor Crassus
 primo de Oratore. quem morem etiam Cicero fa-
 tetur aliquando se imitatum fuisse. sic enim pri-
 mō Tuscul. ponere iubebam, de quo quis audire
 uellet, & id aut sedens aut ambulans disputabam.
 neq; benè quod Aristoteles dixit, *τὸ τεχνικὸν* Tra-
 pezuntius uertit artem, neque enim *τὸ τεχνικὸν* est
 ars simpliciter, sed quod artis uim & potestatem
 exprimit, unde Rhetores *τεχνικοί* *περὶ τῆς λόγου* apud
 Platonẽ dicitur. itaq; nos artis vim conuertimus.
 dicendi enim facultas non magis in uno quam in
 alio genere uersari potest, quamuis frequētius in
 ciuilibus controuersis uerfetur. Vnde Hermoge-
 nes ciuilem quæstionem, quod ipse uocat: *πολιτι-
 κὸν ζήτημα*, putat esse propriã Rhetoricæ materiã,
 quæ licet frequenter sit, non tamen sola est. cum
 cætera multa Rhetor amplectatur.

TEXT. Probationum autem alia quidem expertes artis,
 alia uero artificiosæ sunt. expertes artis eas uoco,
 quæ nostra opera non pariuntur. sed extrinsecus assu-
 muntur. ut testimonia, quæstiones, tabula, & eius ge-
 neris cætera.

COMM. Quoniam supra demonstrauerat, probationes
 solas ad artem pertinere, de quibus nihil ferè di-
 xerant artis scriptores, ideo nunc incipit de illis
 verba facere. Ac primo eas diuidit, ostenditque
 alias esse, quæ nõ inhereant in ipsa arte, sed extrin-
 secus assumantur, quæ idcirco uocantur *ἀτεχνῶι*,
 hoc est, artis expertes, qualia sunt testimonia &
 tormenta, alias autem quæ ab ipsa arte ducantur,
 & ideo uocantur *ἐντεχνῶι*: idest artificiosæ, de qui-
 bus etiam ut ordo postulat, primò differit. Quin-
 tilianus libro quinto locum hũc ita expressit: Ac
 prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita
 consensum ferè omnium meruit, alias esse proba-
 tiones, quas extra dicẽdi rationem acciperet Ora-
 tor, alias quas ex causa traheret ipse & quodam-
 modo gigneret. ideoque illas *ἀτεχνῶι*, idest inarti-
 ficiales, has *ἐντεχνῶι*, idest artificiales uocauerũt.
 hanc autem diuisionem etiam Cicero, & in Parti-

tionibus & in Topicis, & secundo de Oratore se-
 cutus est. Sed illud sciendum has probationes nõ
 ideo uocari artis expertes, quæ arte non indigeant.
 egēt. n. & summis eloquentiæ uiribus tractantur (ut
 ait Quintilianus) sed quia non excogitantur ab ar-
 te uel ab Oratore, uerum extrinsecus assumuntur.
 quatenus igitur ad usum, omnes probationes
 sũt artificiosæ. nã in fine primi libri docet Aristo-
 teles accuratè, quomodo in iudiciis, de legibus,
 testimoniis, tabulis, quæstionibus, iureiurando sit
 agendum, quaque arte sint ea omnia tractanda.
 quod etiam Cicero in Part. in Top. in secundo de
 Orat. diligentissimè facit, & Quintilianus libro
 quinto. quatenus autem ad inuentionem attinet,
 quia non inueniuntur ab Oratore, ideo dicuntur
 artis expertes. & hoc est quod ait Aristoteles, *ἢ
 μή δι' ἑμῶν πεπρωμένοι, ἀλλὰ τοῦ ἄλλου ἕρχει*, quæ non à no-
 bis excogitantur, sed erant in causa, prius quam
 nos ad eam accederemus. huius generis formas
 Aristoteles quinque facit, leges, testimonia, tabu-
 las, quæstiones, iusiurandum. Cicero nomine te-
 stimoniorum comprehendit has omnes probatio-
 nes expertes artis. Quintilianus sex enumerat spe-
 cies, præiudicia, rumores, tormenta, tabulas, iusiur-
 randum, testes. de quibus suo loco dicemus.

TEXT. Artificiosas autem eas, quæ artis præsidio & in-
 dustria nostra parari, atque excogitari possunt.

Ille probationes dicitur artificiosæ, quæ in ar-
 te traduntur, quales sunt loci ac sedes argumen-
 tum, ut à definitione, à toto, à partibus, & à cæte-
 ris huiusmodi. hæc enim herent in ipsa re, ut ait in
 Topicis & in Partitionibus Cicero, atque indu-
 stria nostra reperiri possunt. quoniam ad certam
 uiam ac rationem reduci possunt. quod Aristote-
 les ait, *διὰ τῆς μεθόδου κατασκευαζομένη*. significat, ra-
 tione ac uia preparari. nos sententiam secuti, uer-
 timus, artis præsidio discere. quod idem est, *κατα-
 σκευαζομένη*, nos sententiam secuti, uertimus, artis
 uerbo usus est Terentius, aliquid (inquit) conua-
 lassẽm. potest etiã uerti, undique colligere (& quæ
 abditæ sunt eruere) ac proferre, quod fit in colli-
 gendis uasis, migrationis gratia.

TEXT. Itaque harum probationum alijs quidem uti, alias
 autem inuenire opus est. Ita in superiore genere
 de tractandis argumentis, in hoc etiam de inuenien-
 dis cogitandum.

Hũc locum secundo de Oratore Cicero sic ex-
 pressit. ubi postquam usus fuisset eadem distin-
 ctione qua utitur Aristoteles hoc loco, uerba etiã
 & sensum Aristotelis penè interpretatus est. Sed
 præstat totum Ciceronis locũ recitare, qui sentẽ-
 tiam Aristotelis illustrat. sic enim ait: Ad proban-
 dum autem duplex est Oratori subiecta materies,
 una rerum earum quæ non excogitantur ab Ora-
 tore, sed in re positæ ratione tractantur, ut tabu-
 læ, testimonia, pacta, conuenta, quæstiones, leges,
 senatus consulta, res iudicatæ, decreta, responsa.
 sunt, & reliquæ, si quæ sunt, quæ non ab Oratore
 pariuntur, sed ad Oratorem à causa atque à reis
 deferuntur. altera est quæ tota in disputatione, &

lib. 5.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

argumentatione Oratoris collocata est. ita in su-
 periore genere de tractandis argumentis, in hoc
 autem etiam de inueniendis cogitandum est. cer-
 te nemini dubium esse potest, quin ab Aristotele
 Cicero hæc omnia sũpserit. sensus igitur est: Ora-
 tor cogitare debet, quomodo ea quæ dicuntur ar-
 tis expertia tractare artificiosè possit, quoniã in
 eis inueniendis laborare non est opus. sunt enim
 in causa posita, quæ uero sunt artificiosa debet &
 inuenire, & artificiosè tractare. in priore igitur il-
 lo genere (inquit Aristoteles) quod est artis expertis,
 cogitandum est, quomodo tractari argumenta de-
 beant, in posteriore uero quod est artificiosum,
 non satis est cogitare quomodo tractari debeant,
 sed opus etiã cogitare quomodo sint inueniẽda.

TEXT. Earum uero probationum, quæ dicendo acquirun-
 tur, tria genera sunt. nam alia in uita ac moribus Ora-
 toris posita sunt; alia in permouendo, atque afficien-
 do, prout opus fuerit, audire: alia denique in ipsa
 Oratione, cum aut probatur aliquid, aut probari ui-
 detur.

COMM. Hæc *ἐν τῷ βίῳ* hoc est subdiuisio dicitur. nã
 relictis in præsentia probationibus illis quæ artis
 expertes dicuntur, de artificiosis agere incipit, at-
 que eas primo diuidit. Artificiosæ (inquit) proba-
 tiones tribus generibus continentur. Vel enim
 ab Oratore ducuntur, uel ab auditore, uel à re ip-
 sa. nam Oratio si per se consideretur tria respicit,
 nempe dicentem à quo habetur, auditorem apud
 quem habetur, & rem ipsam de qua habetur. in eo
 qui dicit, mores ac uita consideratur, unde præci-
 pua fides ducitur, si uir bonus ac probatus fuerit.
 in auditore spectantur affectiones & animi com-
 motiones, quæ sæpe ad credendum impellunt. in
 re ipsa, uidendum est quid argumentando proba-
 ri aut refelli possit. hunc locum ita M. Antonius
 expressit 2. de Orat. Ratio omnĩs dicendi tribus
 ad persuadendum rebus est mixta; ut probemus
 uera esse ea, quæ defendimus, ut conciliemus no-
 bis eos, qui audiunt, ut animos eorum ad quem-
 cunque causam postulabit, motum uocemus. & ali-
 bi: Nam hoc (inquit) necesse est, ut is, qui nobis
 causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uolun-
 tatis propendeat in nos, aut defensionis argumẽ-
 tis adducatur, aut animi permotione cogatur. in
 Partitionibus duo prima genera sic posuit: maxi-
 meque mouet ea, quæ motum aliquem animi mi-
 scet Oratio: quæque significat Oratoris ipsius ama-
 biles mores. Tria sunt igitur, quibus artificiosè
 fidem facimus, morum significatio, animi permo-
 tio, ab ipsa re ducta probatio. quod autem ait Ari-
 stoteles, *διὰ τῶ δεικνύουαι, ἢ φαίνεσθαι δεικνύουαι*. hoc est
 (ut nos uertimus) cũ aliquid probatur aut proba-
 ri uidetur, id respicit quod iam supra dixerat, pos-
 se oratorem & ueris & fallacibus uti conclusioni-
 bus, neque tamen ideo nomen suum amittere, cũ
 in dialectica res aliter se habeat. nam qui captio-
 nibus & sophismatibus delectatur, non iam Dia-
 lecticus, sed sophista uocatur. Orator autem quã-
 uis utatur adumbratis argumentis, & quæ ueris-

milia uideantur, licet non sint, nomen tamen
 suum obtinet.

TEXT. Quæ à uita & moribus probatio nascitur, ea tunc
 fit: cum ita habetur Oratio, ut eum, qui dicit, dignum,
 cui fides habeatur, uideri faciat.

COMM. Prima species artificiosæ probationis à uita &
 moribus ducitur, de qua præcepta clare incipit
 Aristoteles. tunc igitur hæc probatio adhibetur,
 quando ita exprimitur Oratio, ut bono uiro pro-
 ficisci uideatur, nam si Orator bonus uir habitus
 fuerit, eius Orationi facile fides habebitur. debet
 ergo in Oratione sua probitatem quandam præ-
 se ferre, sic enim erit *ἀξιόπιστος*, hoc est dignus cui
 fides habeatur. De hac probatione Cicero secun-
 do de Orat. sic ait: Tantum autem efficitur sensu
 quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores Orato-
 ris effingat Oratio: genere enim quodam senten-
 tiarum, & genere uerborum, adhibita etiam actio-
 ne leui, facilitateque significandi, efficitur, ut pro-
 bi, ut bene morati, ut boni uiri esse uideantur. hoc
 præceptum Cicero diligentissimè seruat in Ora-
 tionibus, ut semper uel se, uel eos pro quibus di-
 cit, bonis moribus præditos ostendat, & commu-
 ni utilitati studentes, ut pro lege Man. de se ipso.
 Nam cum antea per ætatem nondum huius au-
 ctoritatem loci contingere auderem, statuerem-
 que nihil huc nisi perfectum ingenio elaboratũ
 industria adferri oportere; omne meum tempus
 amicorum temporibus transmittendum putauĩ.
 Sed huius rei pulcherrimum est exemplum in
 Oratione contra Rullum de lege Agra. totum
 enim illud exordium à uita & moribus ipsius Ci-
 ceronis sumptum est, & admirabili artificio con-
 fectum. tale est etiam exordium pro Archia poe-
 ta. siquid est in me ingenij, Iudices, quod sentio
 quam sit exiguum. & quæ sequuntur in Diuina-
 tione contra Verrem: adductus sum Iudices offi-
 cio, fide, misericordia, multorum bonorum exem-
 plo, ueteri consuetudine institutoque maiorum,
 ut onus hoc laboris, atque officij, non ex meo,
 sed ex meorum necessariorum tempore mihi su-
 scipiendum putarem. pro Rosc. Am. opprimi me
 onere officij malo, quam id, quod mihi cum fide
 semel impositum est, aut propter perfidiam abij-
 cere, aut propter infirmitatem animi deponere.
 quod autem mores etiam eorũ pro quibus dicit
 exprimat ita, ut fide dignos efficiat, uel unus ille
 locus pro Milone satis ostendit, ubi Milonem ita
 loquentem inducit: ualeant ciues mei, sint incolu-
 mes, sint florentes, sint beati. stet hæc urbs præcla-
 ra, mihi que patria carissima quoquo modo meri-
 ta de me erit. tranquilla Rep. ciues mei (quoniam
 mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me
 tamen fruuntur. & quæ sequuntur. neque enim ul-
 lam orationem magis moratam potuisset Miloni
 dare. Sic Iloneus apud Virgilium. 1. Aen. à
 moribus Troianorum fidem captat;
 Non nos aut ferro Lybicos populare penates
 Venimus, aut raptas ad litora uertere prædas.
 Non ea uis animo, nec tanta superbia uictis.

Hæc est ars illius Sinonis secundo Aeneid. ut se probum virum fingat, quo facilius Troianis id quod vult persuadeat, fingit enim se cognatū Palamedis, & iustum ac fortem virum: Illi me comitem & consanguinitate propinquū, Pauper in arma pater primis huc misit ab annis, Dum stabat regno incolumis, regnumq; uigebat Consiliis, & nos aliquod nomenque deculque Gesimus, inuidia postquam pellacis vlysi, (Haud ignota loquor,) superis concessit ab oris, Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam, Et casum infantis mecum indignabar amici. cum ergo boni mores exprimuntur in Oratione, facile fides fit. causam subiungit Aristoteles.

TEXT. *Probis enim uiris & magis, & celerius credimus generatim quidem in omnibus rebus: sed in ijs præcipue quæ certo sciri non possunt, sed uariè traduntur.*

COMM. Ratio perspicua quare is qui dicit, se bonum virum esse debet ostendere. nihil enim aliud Orator sibi proponit, quam ut persuadeat, & fidem faciat ijs qui audiunt. sed omnes multò magis & longè facilius probis uiris quam aliis fidem habent. debet igitur Orator se bonum virum fingere. & hoc (inquit Aristoteles) verum est in omnibus rebus, quæ magis probis uiris quam aliis creditur, sed præcipue in eis rebus quæ nihil habent certi, sed animum nostrum diuersè trahunt, & dubitare faciunt. tunc enim proborum uirorum sententiam quærimus, atque illi acquiescimus. hoc enim frequentissimè fieri solet, ut quoties de aliqua re dubitatur utrum sit æqua vel iniqua, referant sese ijs qui dubitant, ad aliquem probum ac sapientem virum, & quod ille dixerit, uerissimum esse censent. ἀμφιδοξία significat diuersam opinionem habere. quod in rebus dubiis frequenter accidit, quæ uariè traduntur ut nos vertimus. Cicero pro Sex. Rosc. sic ait: nemo credit nisi ei quem fidelem putat. at Epicharmus dicebat, neruos esse sapientiæ non credere, ut Cicero scribēs ad Q. Fratrem, citat, quoniam scilicet pauci boni uiri sunt. quod si omnes probi essent, omnia credi sine periculo possent, nemo enim mentiretur. hæc de causa Cicero pro Murena ueritus Catonem aduersariū, probum virum, conatur illi fidem adimere, salua tamen eius auctoritate & uirtute. & cum nihil contra mores eius dicere posset, aut uellet, cæpit Stoicorum doctrinam cui Cato deditus erat, irridere, quod tam facete fecisse dicitur, ut totum iudiciū risu dissolueretur. sit hoc igitur in præceptis, ut Orator non tantum se bonum esse uirum ostendat, sed etiam aduersarium tanquam improbum criminetur, aut si hoc facere non potest, aut non uult, quauis ratione conetur illi fidem adimere.

TEXT. *Hoc autem etiam ipso genere Orationis consequi oportet: neque satis est Oratorem, ante conceptam de se bonam opinionem ad dicendum adferre.*

COMM. Quoniam rhetoricæ præceptores dicunt oportere bonis moribus præditum esse Oratorem, alio qui non facile persuadere posse. Itaque Cato definiuit Oratorem esse bonum virum, dicendi peritum.

tum. ut Quintilianus ait libro duodecimo, quo etiam in loco pluribus argumentis conatur ostendere, nullum Oratorem esse posse, hoc tam grauidignum nomine, nisi qui etiā probus uir fuerit. hoc quidem plurimum ualere concedit Aristoteles, sed tamen non esse satis affirmat. potest enim fieri ut Orator bonus quidem uir sit. sed tamen malus existimetur. ergo debet eo genere orationis uti, quo uir bonus esse uideat. de qua re Quintilianus libro sexto sic ait: ἴδιος quod intelligimus, quodque à docentibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur, non solum mite ac placidum, sed plerumq; blandum est, humanum, & audiētibus amabile atque iucundum. in quo exprimendo summa uirtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum, hominumque uideantur, quo mores dicentis ex oratione perlucant, & quodammodo agnoscantur. debent igitur ex oratione ipsa mores dicentis perlucere, & agnosci. Cicero in Bruto, Virtutem hanc fidei faciendæ à persona sua fuisse in M. Scauro scribit, non quidem à doctrina, sed à natura. fatetur tamen etiam de hac re præcepta dari, ut quis probus uir appareat. In Scauri (inquit) oratione sapientis hominis & recti grauitas summa, & naturalis quædam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum uidebatur, ad senatoriam uero sententiam, cuius erat ille princeps, uel maximè. significabat enim non prudentiam solum, sed, quod maxime rem continebat, fidem. habebat hoc à natura ipsa, quæ à doctrina non facile posset: quamquam huius quoque ipsius rei que admodum scis, præcepta sunt. Menander autem censuit mores esse dicentis, qui persuadeant. nõ autem orationem. cuius illud est, carmen πρόσπας ἐδὶ δὲ πείθων τὴ λέγοντος ἄλογος. huius tamen sententiam Plutarchus refellit. atq; omnino falsam esse multis argumentis docet.

TEXT. *Neque enim audiendi sunt quidam artis scriptores, qui Oratoris probitatem in arte collocant; tanquam si boni mores Oratione expressi, nullam ad persuadendum uim haberent.*

COMM. Reprehendit quosdam dicendi magistros qui dicebant Oratorem fidem facere non posse, nisi bonus uir esset, atque ideo in arte Rhetorica numerabant et Oratoris ante perspectam probitatem, qua sanè ratione apud eos, quibus incognitus esset, nihil persuadere posset, & multo minus apud eos à quibus improbus existimaretur. nihil ergo refert ad fidem faciendam, utrum probus an improbus sit, modo ea Oratione utatur, qua uir probus uteretur. & ad tempus eos mores exprimat, qui boni ac sancti uulgo habentur. sic enim facile fidem faciet. hæc ratione M. Antonius C. Norbanum seditiosum furiosumque hominem liberauit, cum illi optimi ciuis personam affinxisset. hæc ratione Cicero iudicibus tenebras offudit, cum pro Cluentio dicens, eius mores esse probatissimos ostenderet. hæc ratione Cælium adolescentem perditum

perditum defendit, cum eius studia, diligentiam in optimis artibus, & spem futuræ probitatis amplificaret.

Quin ausim dicere, maximam ferè omnium uim fidei faciendæ in moribus exprimendis esse positam.

Rem hanc amplificat, ut magis eos reprehendat, qui nihil de ea scripserunt. Vim autem maximam persuadendi in moribus esse ait, non tamen maiorem quam in Enthymematibus esse censet, ideo adiunxit aduerbium illud, ferè. Vidit hoc et Oratorum princeps Cicero, qui in omnibus ferè suis Orationibus in eo potissimum occupatus est, ut quos defendit, probos esse uiros doceat, quos accusat, improbos. neque enim probus uir male facit: & improbus raro benè. Sed quibus modis in moribus exprimendis fides haberi possit, docet egregiè Cicero secundo de Officiis, hoc modo: Fides autem ut habeatur duabus rebus effici potest, Si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere quam nos arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenque uentum sit, expedire rem & consiliū ex tempore capere posse: hanc enim omnes existimant utilem ueramque prudentiam. iustis autem & fidis hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis iniuriæque suspicio. itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur.

TEXT. *Alterum genus probationis, quod ab auditoribus proficiscitur, fit, cum motum aliquem animi miscet Oratio, neque enim eodem modo de aliqua re iudicamus, cum mæremus, & gaudemus, aut cum diligimus & odio prosequimur: qua in una re tantum eos laborasse dicimus, qui hætenus de Arte dicendi conscripserunt.*

COMM. Nunc aggreditur explicare quod nam sit secundum artificiosam probationis genus, & id esse docet, quo perturbantur animi & concitantur, Græci παθητικόν nominat, in quo uno regnat Oratio, sicut ait in Oratore ad Brutum Cicero. quod autem motiones animi fidem faciant, probat ea ratione, quod non sumus in eadem sententia, cum nos urget mæror, qua sumus, cum lætamur. & si quem amamus, in eum multo mitiores sumus, et si peccarit, quam in eum, quem odio prosequimur. itaque quoties animus in contrarias partes mouetur, uariatur etiam iudicium. quod cum intelligerent ueteres illi rhetores, in hoc tantum uo probationis genere, suum omne studium & artē collocarunt. quos merito reprehendit Aristoteles, quia duo præcipua probationum genera prætermiserunt. cur autem commotiones animi iudicia uariet, declarat Quintilianus his uerbis, libro sexto: Nam cum irasci, fauere, odisse, misereri cæperint, agi iam rem suam existimant, & sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor: ita omnem inquirendæ ueritatis rationem iudex amittit, occupatur affectibus, æstu fertur, & uelut rapido flumini obse-

quitur. & paulò post: Huc igitur incumbat Orator, hoc opus eius, hic labor est, sine quo cætera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt. adeo uelut spiritus operis huius atque animus est in affectibus. de hac re copiosè M. etiam Antonius secundo de Oratore uerba facit, ubi ait Orationis uim, quocumque uoluerit Orator, impelli iudicem posse. Sed tantam (inquit) uim habet illa quæ rectè à bono poeta dicta est flexanima, atque omnium regina rerum Oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut stantem inclinare, sed etiam aduersantem & repugnantem, ut imperator bonus ac fortis capere possit. Quod autem ait Aristoteles ἀποδύειν εἰς ἀδύσους, significat in perturbationem adducere. sicuti tertio libro dixit ἀποδύειν εἰς γέλωτα, in risum adducere. sed Cicero in partitionibus dixit miscere animi motum.

TEXT. *Sed de his omnibus sigillatim tractabitur, cum motiones animorum explicabimus.*

COMM. Hæc est ἀποδύειν hoc est, reiectio, qua ostendit se nolle hoc loco ea persequi, quæ ad secundum artificiosam probationis genus pertinent. de hoc genere probationis (inquit) eo tempore uerba faciemus, cum explicabimus ea, quæ solent animos commouere. hoc autem facit initio secundi libri. nam ibi singulas animi per motiones diligenter exequitur.

TEXT. *Tertium probationis genus Oratione fit, cum aut uerum, aut, quod ueri speciem habet, concludimus ex eis, quæ in quaque re sint ad persuadendum accommodata.*

COMM. Probatio quæ fit Oratione, non à personis nascitur, sed à rebus, atque negociis. nam (ut primo de Inventionem docet Cicero) omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo quod personis, aut ex eo quod negociis est attributum. quod etiam Quintilianus libro quinto sic affirmat: Nam nec ulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona. nec esse argumentorum loci possunt, nisi in ijs quæ rebus, aut personis accidunt. idem alibi: In primis igitur argumenta sæpe à persona ducenda sunt, cum sit, ut dixi, diuisio, ut omnia in hæc duo partiamur, res, atque personas. ut causa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus & cætera, rerum sint accidentia. Quare cum duas iā probationis species à personis fecerit Aristoteles, nunc adiungit tertiam quæ fit à rebus ipsis, per argumentationem, quando colligimus ea, quæ uera sunt, aut saltè quæ uera esse uidentur. hæc enim utraque persequitur Orator, uera (inquā) & quæ uidentur esse uera, licet non sint. quæ ut inueniat, singulas res diligentissime perscrutat, & ex eis ducit, quicquid persuadendi uim habet. Quod autem ait ἀπὸ ἐκείνων, hoc est in singulis rebus, declarat Oratorem magis in eis occupatum esse, quæ singularia & indiuidua, quod Dialectici non faciūt. quæ tamen ex generalibus probationem habent. nihil enim neque syllogismo, neque enthymemate benè concluditur, nisi probationis uim ab aliqua generali propositione trahat. & hoc est, quod

quod Dialectici dicunt, ex indiuiduis atque singularibus tantum propositionibus nihil rectè cōcludi solere, ut, exempli gratia, Cicero nequaquā probare posset iuste interfectum fuisse Clodiū, nisi insidiatores omnes constaret, iuste interfici posse. neque exterminandum esse Catilinam, nisi scirent omnes, esse patriæ proditores exterminandos. quāuis igitur in singularibus uersentur Oratores, tamen probationum suarum robur a generalibus accipiūt. & hoc est quod ait M. Antonius in secundo de Oratore: Nulla denique est causa in qua id quod in iudicium uenit, ex reorum personis, ac non generum ipsorum uniuersa disputatione quærat. & paulò superius: ignari (inquit) omnes controuersias ad uniuersi generis uim & naturam referri.

TEXT. Cum igitur omnes artificiosæ probationes per hæc fiant: perspicuum est, eum solum hæc tria consequi posse, qui differendi rationem & morum atque uirtutum cognitionem, & perturbationum animi naturam perceperit, ut sciat quid unaquæque perturbatio sit, & qualis, & ex quibus excitetur, & quomodo.

COMM. Nemo poterit esse perfectus Orator, nisi tres illas artificiosæ probationis species benè cognitatas habuerit, & intellexerit qua ratione fieri possint. quod si quis à re ipsa ducere argumenta uoluerit, oportet ut differendi rationem intelligat, si ne qua non fieri potest, ut sedes argumentorum benè cognoscat. si uero à persona sua persuadere quæsierit, morum atque uirtutum cognitionem habeat oportet, ut Oratori mores affingat. denique si à persona auditorum uoluerit fidē facere, non poterit, nisi perturbationum naturam intellexerit, ut sciat qua ratione possint auditorū animi permoueri. tria sunt igitur Oratori perdiscenda, ratio differendi, mores, & perturbationes. hæc huius loci sententia est. à qua non dissentit Cicero. multis enim in locis differendi rationem Oratori necessariam esse censet, ut in Oratore ad Brutum, in libro de claris Oratoribus, in Topicis. quam rem nos primo libro Reprehensionum nostrarum contra Nizolium copiosè persecuti sumus, docuimusque nullo modo posse Oratorem esse qui differendi rationē ignoret. quamuis Crassus primo de Oratore, concedere uideatur inertī Oratori ut differendi subtilitatem relinquat. at nos nō inertem, sed industrium & ualentem quærimus. Quod autem Orator morum ac uirtutum cognitionem habere debeat, sic adfirmat primo de Orat. Crassus: Quare hic locus de uita & moribus totus est Oratori perdiscendus. quin etiam secundo de Inuētionē, & in Parti. uirtutes omnes breuiter & accuratè persequitur. Quintilianus omnia quæ ad uitam & mores attinent Oratoris esse propria censet, uerum à Philosophis usurpata. nam initio fuerunt hæc copulata ut iidem essent sapientes atque eloquentes, quod tertio de Orat. multis uerbis Crassus ostendit. Iam uero nemo dubitare potest quin cognitio perturbationū sit Oratori necessaria, cum in hoc uno regnet Ora-

tio, sicut ait in Oratore Cicero. Et M. Antonius secundo de Oratore nihil esse maius in dicendo censet. Eius hæc uerba sunt: Nihil est enim in dicendo Catule maius, quàm ut faueat Oratori is, qui audiet, utq; ipse sic moueatur, ut impetu quodam animi, & perturbatione, magis quā iudicio, aut consilio regatur. sentit igitur cum Aristotele Cicero.

Itaque sit, ut Rhetorica sit propago quadam, & quasi pullulatio Dialectica; & facultatis eius, quæ de moribus tractat, quam rectè ciuilem scientiam appellabimus.

Ex ijs, quæ supra dixit, concludit Rhetoricam ex Dialectica, atque ex ciuili scientia constatam esse, atque ab utraque proficisci. quod elegantissime metaphora facit, uocat enim Rhetoricam *παρὰ φύσιν*, id est quasi pullulatio quædam Dialecticæ & ciuili scientiæ, quæ translatio deducta est ab arboribus. nam ut ait Virg.

Pullulat ab radice aliis densissima sylua.

Stolones uocabant latini ueteres eā uirgulta quæ ab radicibus arborum pullulant, quæ magnā quidem habent cum arboribus quibus adnascuntur similitudinem, & earum naturam redolēt, sed tamen multò sunt inferiora, neq; tam uberes fructus ferunt. ita etiam Rhetorica quasi pullulat ab radicibus duarum excellentium scientiarum, hoc est Dialecticæ & ciuili scientiæ. sed non tamē eis æqualis est. quatenus enim argumentandi rationem amplectitur, & confirmare rationes suas, refellere aduersarios quærit, Dialecticæ quasi propago est. quatenus autem de uita & moribus tractat, & perturbationes animi perscrutatur, ciuili scientiæ similis est. Quod autem eam Philosophiæ partem quæ de uita & moribus est, rectè ciuilem scientiam appellari posse censet Aristoteles, non discedit ab instituto suo. nam Ethicorum primo libro sic ait: τὰ δὲ κατὰ καὶ τὰ δίκαια περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖ. id est, res honestæ atque iustæ de quibus ciuili scientia pertractat. quin etiā paulo ante dixerat: ἡ μὲν ἔν μὲθ' ὅσων τῶν ἐπιείκων, πολιτικὴ τῆς ἕσας. Atque hæc quidem ratio (quoniam ciuili est) in his tota uersatur. uocat igitur Aristoteles *πολιτικῶν* hoc est ciuilem scientiam, omnem eā cognitionē quæ est de uita & moribus, quam uocant *οἰκονομικῶν*, & quæ est de tuenda re familiari, quæ dicitur *οἰκονομικῶν*, & quæ est de Rep. quæ proprio nomine *πολιτικῶν*, nuncupatur. quo fit ut ciuili scientia cōprehendat omnia quæ ad humanas actiones & benè beateque uiuendum pertinent ut non sine cā uocet eam Aristoteles dominam & principem omnium scientiarum, dicatque in ea summū hominis bonū esse. cui facultates eas subijcit quæ in maximo honore sunt & precio, ut rem militarem, ut rem familiarem, ut Rhetoricam. Est igitur ciuili scientiæ subiecta Rhetorica tanquam eius pars quædam.

Atque ideo Rhetorica sibi habitum, ac formam scientiæ ciuili inducit: & qui huic arti incumbunt, partim ignorantie rerum, partim inani gloria ducti, partim

partim alijs etiam humanis causis. ciuilem se tenere scientiam profiterentur; cum particula tantum quædam, & imago Dialecticæ sit, quemadmodum initio diximus.

COMM. Inuehitur in Rhetoras sui temporis, qui cum Rhetoricā profiterentur, dicebant se ciuilem scientiam docere. cū tamen Rhetorica, licet habitum ac formā ciuili scientiæ sibi inducat, ea longè sit inferior. Igitur dicendi magistri, uel quod essent imperiti, uel nimīū arrogantes, uel aliis etiam de causis arti suæ nomen mutabant. & pro Rhetorica, Politicā appellabant, dicebantque se tenere ad ministrandæ Reip. rationem. quod apud Platonē Gorgias facit. & Quintilianus sic ait: Cū uir ille uerè ciuili, & publicarum priuatarumque rerum administrationi accōmodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare iudiciis possit, non alius sit profecto quā Orator. Cicero tamen in proœmio librorum de Oratore separat ciuilem scientiā ab Oratoria facultate cum ait. Iam uero consilio ac sapientia qui regere ac gubernare Remp. possent multi nostra, plures patrū memoria, atque etiam maiorum extiterunt, cum boni per quandiu nulli, uix autem singulis ætatibus singuli tolerabiles Oratores inuenirentur. Duas autem potissimum causas adfert Aristoteles cur Rhetores falsam sibi scientiæ persuasione inducerent, hoc est ignorantia, & inanem gloriā. Sunt enim plurimi qui licet imperiti sint, tamen se doctos arbitrantur, & cum aliquid ultra primas literas progressi sunt, omnia se intelligere, atque scire opinantur. ideo de omnibus rebus temere iudicant, nihil autem dubitant. cum uerum illud sit quod uulgo dicitur. qui nihil dubitat, nihil intelligit. est autem differentia inter ignorantia & inscientiam, sicuti inter doctrinam & scientiam. nā scientia est rerum stabilium & certarum; quæ aliter se habere non possunt, ideo exquisitè traditur, & cū explicatione causarum. nā scire propriè est, rem ex causis cognoscere, ut ait Aristoteles. hæc Græcè uocatur *ἐπιστήμη*, cui contraria est *ἀγνοία*, quam nos inscientia nominamus. doctrina uero est omnis eruditio liberalis & ingenua, non perfecta neque penitus absoluta, qualis est literarum cognitio, & poetarum, & historiarum, & artis Rhetoricæ, quæ Græcè dicitur *κατὰ δόξαν*, cui contraria est illa quæ Aristoteles hoc loco uocat *ἀπαιδευσία*, nos autē ignorantiam, uel ignorantiam. Aristoteles primo Posteriorum ostendit inscientiam esse duplicem, alterā quæ dicitur *κατὰ ἀπόρασιν*, alterā *κατὰ διδασκίαν*. quidā uertunt inscientiam negationis, & inscientiam dispositionis. prior est illa inscientia, quando quis aliquam scientiā nunquam didicit, & eius penitus rudis est, ut si quis Geometricas rationes non didicit, eius inscientia *κατὰ ἀπόρασιν* dicitur, id est p negationem, quod illi negata sit Geometriæ cognitio. altera est inscientia longè deterior, quando quis malè peruersèque didicit, & tamen rectè scire se putat, hæc uocatur inscientia *κατὰ διδασκίαν*, id est p dispositionem, quæ raro potest emendari. Vnde Timo-

1. Post.

1. Ethic.

theus ille Musicus celeberrimus duplicem ab eis discipulis mercedē exigebat, qui iam ab alio magistro didicissent. quod oporteret eos non tantū docere, sed etiam dedocere. Rhetores igitur qui putant se tenere ciuilem scientiam hoc faciunt ignorantie rerum, & sunt in illa inscientia quæ dispositionis uocatur. unde non facile possunt emendari. sunt etiam quidam qui hoc faciunt non ignorantie, sed inani gloria ducti, ut honores adipiscantur, tales dicuntur *ἀλάζονες*, id est uentosi homines & gloriosi. nam *ἀλάζονεία* uitium est, quod latini uentum appellant, ut Lucretius.

-Magis omnia laudis.

Aut etiam uenti si fert ita forte uoluntas iactari causa. Cicero pro A. Cluent. Verum omnes intelligimus in istis subscriptionibus uentum quendam popularem esse quæsitū. Vnde uentosus homo dicitur, qui inanis gloriæ studio ducitur. Itaque Brutus ad Ciceronem scribens Epist. libro. 11. Ventosissimum hominem Lepidum uocat. tales igitur erant plerique Rhetores, qui se res maximas, & rebus publicis utilissimas scire profitebantur. ut Polus in Gorgia Platonis. aliqui faciunt hoc aliis de causis, nempe ut lucentur, fingunt se tenere scientiam quibus uiri boni fiant, & ciuiles, sicuti Prodicus & Protagoras. & tamen (inquit Aristoteles) id uerum est, quod nos initio diximus, Rhetoricam esse tantum particulam quandam, & imaginem Dialecticæ.

Neutra enim earum alicuius definitæ rei scientia est; ut quærat quomodo res ea sese habeat: sed facultates quædam sunt rationes & argumenta comparandi.

Docet quomodo Rhetorica Dialecticæ imaginem præ se ferat, quod earum neutra quærit naturam alicuius certæ rei quod omnes aliæ scientiæ faciunt. sed ea quærunť ambæ quibus una quæq; res probari aut eueri possit. ideo Cicero in Oratore ad Brutum Dialecticorum scientiā uicinam Rhetoricæ atque finitimam esse dicit. Quāuis autem formam atque habitum ciuili scientiæ sibi Rhetorica inducat, tamen potius imago Dialecticæ, quā Politicæ dicitur, quia non ipsas res ciuiles considerat, eo modo quo Philosophi solent, sed tantum de illis in utranq; partē disputat. disputare autē proprium est Dialectici. & sicut Dialecticus non quærit naturam rerū, sed de rebus ipsis ratiocinatur, ideo dicitur rationalis scientia, ita etiam Rhetor, quo fit ut Rhetorica simulacrum & imago Dialecticæ dicatur.

Ita igitur de utriusq; ut ac potestate, quoque modo inter se coniuncta sint, satis (ut opinor) dictum est.

Admonet quid hæcenus factū sit. declaratum est (inquit) quā potestati ac uim habeat Rhetorica & Dialectica, & quō uicinæ atq; finitimæ sint. tria uero sunt quæ potissimum in his artibus considerantur, potestas, probationes, instrumenta, & iam docuit Aristoteles potestate similitudine esse Rhetoricā Dialecticæ. superest igitur ut doceat etiā probationes eam & instrumenta similia habere

quare ita subiungit.

TEXT. In probationibus autem quæ aut uerè demonstrant, aut tantum uidentur demonstrare, quemadmodum in Dialecticis inductio est, & uerus syllogismus, & præterea tantum apparens syllogismus; ita etiam in hac arte exemplum inductio est. enthymema uero syllogismus.

COMM. Probationes aut ueræ sunt, aut apparentes, utrisque Dialecticus utitur, aut saltem intelligit. ita etiam Rhetor, instrumenta Dialectici sunt Inductio, syllogismus, & apparens syllogismus, quibus ex altera parte respondent Rhetoris instrumenta quæ sunt exemplum, enthymema, et apparens enthymema. similitudo uero ex eo cognoscitur, quod exemplum est inductio quædam, sicut enim inductio ex singularibus colligit ea, quæ uult, ita etiam exemplum. in eo tantum differunt, quod inductio plerumque generalia, exemplum maiori ex parte singularia colligit. enthymema syllogismus quidam est, sed imperfectus, & dicitur Oratoris syllogismus. hoc est quod subiungit Aristoteles.

TEXT. Voco autem ego enthymema quidem Oratorum syllogismum, exemplum autem inductioem Oratoriam. Omnes enim Oratores cum aliquid dicendo probare uolunt, aut exemplis, aut enthymematibus utuntur: & præter hæc nihil habent.

COMM. Hanc cognationem instrumentorum Rhetoricæ ac Dialecticæ se excogitasse ostendit. ut enthymema comprehendatur sub syllogismo, exemplum uero sub inductioem. qua sanè ratione erit enthymema syllogismi pars & exemplum pars inductioem, & hoc est quod ait Quintilianus libro quinto. Enthymema ab aliis Oratoribus syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi. & alibi: nunc alii Rhetoricum syllogismum, alii imperfectum syllogismum uocauerunt. & certè Aristoteles primo priorum uocat enthymema ἀτελή συλλογισμόν, hoc est syllogismum imperfectum. quod ei desit altera propositio, ut interpretes censent uel maior, uel minor. nam quod notissimum est adiungere non oportet. qua de causa Iuuenalis dixit curtum enthymema Satyra sexta:

Aut curtum sermone rotato

Torqueat enthymema.

Constat. n. tantum propositione & ratione, ut Clodius iure fuit interfectus, quoniam erat insidiator. Constat enim omnes insidiatores iure interfici posse. quare hoc adiungendum non est. Omnis autem Oratoria probatio ducitur uel ab exemplo, uel ab enthymemate, neque præter hæc ullum instrumentum habent Oratores quo fidem facere possint. exempla ualent plurimum ad imperitam multitudinem commonendam, sicut ait Macrobius septimo Satur. & Aristoteles Ethicorum decimo. nam per similia quasi manu ducuntur ad ea de quibus est controuersia, quod inductioem præcipuè fieri solet, qua in sermonibus suis plurimum Socrates utebatur, ut primo de Inventionem docet Cicero, & apud Platonem uidere licet. tamen enthymemata persuadendi uim maiorem habent, ut cen-

10 set Aristoteles. quia firmiter concludunt.

TEXT. Quare si omnino necesse est, eum, qui probare aliquid uelit, aut syllogismo, aut inductioem uti; quod ex iis quæ sunt à nobis in libris Analyticis explicata, perspicuum est: necessitas cogit, ut utriusque illorum natura, utrique horum par, atque eadem sit.

COMM. In libris priorum docet Aristoteles, nihil omnino probari posse, nisi uel per syllogismum, uel per inductioem. nunc igitur argumentatur ab enumeratione partium hoc modo: si uerum est id, quod docuimus in libris Analyticis, nullam probationem fieri posse, nisi aut syllogismo, aut inductioem, profecto necesse est, ut etiam oratores, cum aliquid probare uolunt, uel syllogismo, uel inductioem utantur. sed instrumenta quibus utuntur Oratores ad probandum sunt exemplum & enthymema, quare necesse est, ut horum utrumque, sit idem cum utroque illorum. erit igitur exemplum idem quod inductio, & enthymema idem quod syllogismus. differunt autem perfectione tantum. quod instrumenta Rhetorica sunt imperfecta, Dialectica uero perfecta. Analytici libri uocantur ij, in quibus de ratione iudicandi disputatur. quod Boethius in principio librorum quos de differentiis Topicis inscripsit aperte testatur, cum ait: Et ea quidem pars quæ iudicium purgat atque instruit ab illis ἀναλυτικῶν uocata est, à nobis potest resolutoria nuncupari. quod etiam Peronius in primum librum Topicorum Arist. scribens multis rationibus affirmat. & Philoponus ait in Analyticis nihil aliud queri nisi utrum syllogismi necessarij sint & artificiosè confecti nec ne. quam rem ad iudicandi artem pertinere quis non intelligit? dicuntur autem Analytici, uel quod per eos quæstiones resoluantur & explicentur, uel quod per resolutionem syllogismorum iudicetur utrum bene confecti sint, nec ne. in eis igitur libris docuit Aristoteles in omnibus artibus & scientiis omnes probationes fieri uel per syllogismum uel per inductioem, neque præter hæc duo instrumenta, ullum aliud reperiri, quod aptum sit ad probandum. nanque etiam demonstrationes Mathematicæ, quæ omnium habentur firmissimæ & certissimæ, syllogismi nomine comprehenduntur. dicuntur enim ἀποδείξεις. i. probationes euidentes.

TEXT. Quæ autem differentia sit exempli, & enthymematis facile ex Topicis intelligi potest. ibi enim de syllogismo, & inductioem iam antea dictum est.

COMM. Postquam ostendit instrumenta Rhetoricæ similia esse instrumentis Dialecticæ, concludit nunc eum qui bene intelligat, quæ sit inter inductioem & syllogismum differentia, facile etiam percepturum in quo differat exemplum ab enthymemate. Quare cum in Topicis iam de syllogismo & inductioem dictum sit, ex eisdem etiam patet quomodo exemplum ab enthymemate distinguitur. Topica dicitur ea Dialecticæ pars quæ locos ac sedes argumentorum complectitur, eam

Cicero

Cicero uocat artem inueniendi. Omnis enim ratio diligens differendi duas habet partes unam inueniendi, alteram iudicandi. quarum utriusque princeps Aristoteles fuit, ut ait Cicero. ars inueniendi τῶν ἀντιῶν dicitur, quidam localem appellant. ars autem iudicandi uocatur ἀναλυτικῆς, in qua sola Stoici elaborauerunt, & Topicam totam reliquerunt. Aristoteles autem octo libris hanc facultatem inueniendi acutissimè & diligentissimè comprehendit. in quibus etiam de syllogismo & inductioem, & de eorum differentia tractauit. hoc est quod ait in præsentia.

TEXT. Nam cum ex pluribus, & similibus, ita ut uolumus, rem se habere ostendimus, ibi quidem inductio est, at in hac arte exemplum.

COMM. Docet quomodo fiat inductio atque exemplum, nempe cum plura sumuntur, quæ inter se similia sint, ut id concludatur, quod dubium est. duo igitur requiruntur ad conficiendam inductioem, primò quod plura sint ea quæ sumuntur. neque enim unum satis est, quoniam fit per collationem, in qua necesse est ut sæpe plura sint, deinde oportet, ut ea sint inter se similia, nam si dissimilia fuerint, nihil concludi poterit. Cicero in Topicis hæc eadem ferè docet, sic enim ait: Sunt enim similitudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt quo uolunt. hoc modo: Si tutor fidem præstare debet, si focius, si cui mandaris, si qui fiduciam accipit, debet etiam procurator. hæc ex pluribus perueniens quo uult, appellatur inductio, quæ Græcè ἐπαγωγή nominatur. qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. Agricola putat inductioem eandem esse cum enumeratione partium, quod non semper uerum est. ut enim omnis enumeratio partium sit inductio, non tamen contra. sunt enim inductioem quædam quæ non fiunt ab enumeratione partium, sed à pluribus distinctis atque separatis, quæ tamen habeant aliquam inter se similitudinem. fit ergo tribus præcipuè modis inductio, uel enim ex partibus totum colligimus, uel ex formis genus, uel ex similibus quod dubium est probamus. Ac primo quidem cum ex partibus totum probatur, nulla pars prætermitti debet, alioqui non rectè concluditur. ut cum Cicero probare uult ab uniuerso populo Romano Milonem diligi, necesse est ut enumeret omnes populi partes, quæ sunt, plebs, equester ordo, Senatus. sic ergo poterit inductioem formare: Milo à toto Senatu diligitur, & ab equitibus Romanis omnibus, & à plebeis, ergo ab uniuerso populo Romano amatur. Cum autem à formis per inductioem probatur genus, omnes formæ sunt enumerandæ, ut cum Cicero probat Pompeium esse summum imperatorem, querit eas res, quæ in summo imperatore esse debent, & eas esse in Pompeio docet. sic igitur à formis inductio formari potest: in Pompeio est eximia belli scientia, singularis uirtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, ergo in eo sunt quæcunque in summo imperatore esse debent. Sed cum ex pluribus similibus,

quod dubium est probamus, quæ propriè inductio uocatur, non opus est omnia similia querere, quæ possunt esse penè infinita, sed satis est aliqua colligere. ut cum Cicero pro lege Man. probare uult, semper ad nouos casus temporum, nouorum consiliorum rationes accommodandas esse. non opus est ut omnia exempla recenscat in quibus noua consilia sumpta sint, sed satis est ut aliqua uel uetera, uel recentia commemoret. itaque ex ueteribus Scipionem Africanum in quo multa noua constituta fuerant, in medium adducit, ex recentioribus C. Marium, deinde recenset ea quæ in ipso Pompeio noua constituta sunt, ut a similibus ita concludat: Si plurima noua in Pompeio constituitis, hoc etiam constituere debetis. locus est notissimus in extrema parte Orationis pro lege Man. ubi ita inquit: in ipso Cn. Pompeio in quo noui constitui nihil uult Q. Catulus, quam multa sint noua summaque Catuli uoluntate constituta recordamini. quid tam nouum quam adolescentulum priuatum, exercitum difficili Reip. tempore conficere, confecit, huic præesse, præfuit, rem optime ductu suo gerere, gesit. quid tam præter consuetudinem, quam homini per adolescenti, cuius à Senatorio gradu ætas longè abesset, imperium atque exercitum dari. & totus ille locus. Laurentius Valla putat inductioem semper fieri per interrogationem. quod licet frequentissimum sit, non tamen semper uerum est. cum etiam sine interrogatione, multæ inductioem & exempla reperiantur. ut pro Milone Cicero inductioem probat, iure sceleratos ciues interfici posse, neque tamen utitur interrogatione. sic enim ait: neque enim posse aut Hala ille Seruilius, aut P. Nafica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut me consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos ciues interfici nefas esset. Sed non satis intellexisse uidetur Valla, quæ uis sit inductioem, & quot modis fiat. nam omnes enumerationes partium, aut formarum omnes similitudines, omnia exempla, quibus aliquid uel generatim concluditur, uel sigillatim, inductioem sunt. quæ uel per interrogationem, uel sine interrogatione proferri solent, ut omnibus notissimum est.

TEXT. Cum uero quibusdam propositis, aliud quiddam eorum causis quæ proposita, sunt contingit propterea quod illa uel generatim uera sint, uel plerumque fiunt, in Dialectica quidem syllogismus, in Rhetorica uero enthymema uocatur.

COMM. Postquæ inductioem & exempli naturam breuiter exposuit, docet etiam quæ syllogismi sit, atque enthymematis natura. necesse est enim ut in syllogismo atque in enthymemate uis probationis omnis uel a duabus propositionibus generalibus, uel ab una saltem generali propositione proueniat. nam ubi nulla propositio generalis est, ibi nec syllogismus nec enthymema esse potest. est igitur hæc inter syllogismum & inductioem differentia, quod syllogismus à generalibus conclusionem trahit, inductio uero à singularibus. porro illa

C 2 gene-

generalia quæ ponuntur in syllogismo, uel necessaria sunt, & semper uera, ut se aliter habere non possint, ut si quis dicat nihil ex nihilo fieri, uel saltem eiusmodi sunt, ut maiori ex parte fiant, & raro aliter eueniant, ut si quis dicat, filios à parentibus amari. Ex his generalibus uel duæ propositiones fiunt in syllogismo, ut si quis probare uelit: omnem uirtutem esse magnopere expetendam, necesse est ut duas generales propositiones inueniat hoc modo: omnis animi habitus cum ratione conueniens & animum perficiens magnopere expetendus est, omnis autem uirtus, est animi habitus cum ratione conueniens & animum perficiens. ergo omnis uirtus magnopere est expetenda. Vel una saltem fit propositio ex generalibus. ut cum Cicero probare uult, iure interfectum Clodium, ita syllogismum format: omnis insidiator iure interfitur, Clodius fuit insidiator, ergo est iure interfectus. at uero sine generali propositione syllogismus non fit. in Enthymemate quo plerumque singularia concluduntur, quia Rhetor magis singularia respicit, illa propositio generalis aliquando ponitur, ut si Philosophi omnes rerum diuinarum atque humanarum cognitionem habent, ergo etiam Socrates qui est philosophus. aliquando cum nouissima est, non adhibetur, sed tamen ab eo manat omnis uis probationis. ut necandus est Lentulus, quia patriam prodidit. nam illud apertum est, omnes patriæ proditores esse necandos. oportet ut in syllogismo sint quædam proposita. duæ sunt enim propositiones quarum altera maior, altera minor uocatur, quarum causa, quiddam aliud efficitur, id uero quod efficitur, conclusio uocatur, quæ uim habet ex eo, quod illæ propositiones uel generatim ueræ sunt, uel plerumque ita fiant, idem fit etiam in Enthymemate, nisi quod sæpe altera propositio prætermittitur, cum in syllogismo semper ambæ ponantur. Quod Quintilianus libro quinto sic ostendit: Enthymema ab aliis Oratoribus syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem & propositionem habet, & per omnes partes efficit, quod proposuit, enthymema tantum intentum intelligi contentum sit. Syllogismus talis. Solum bonum uirtus. nam id demus bonum est, quo nemo malè uti potest, uirtute nemo malè uti potest, bonum est ergo uirtus. enthymema ex consequentibus: Bonum est uirtus qua nemo malè uti potest. Et contra: Non est bonum pecunia. non enim bonum quod quisquam malè uti potest, pecunia potest quis male uti, non igitur bonum est pecunia. enthymema ex pugnantibus: An bonum est pecunia, qua quisque potest malè uti? hæc Quintilianus. ex quibus intelligi facile potest, eandem uim quidem habere syllogismum atque enthymema, sed inter se forma concludendi differre. etiam illud apertum est, quod hoc loco ait Aristoteles,

cap. 14.

10 nempe id quod in Dialectica syllogismus est, in hac arte dicendi esse enthymema. aliquando uero enthymema fit ex totidè propositionibus quot syllogismus, sed ordine conuerso, ut quo Cicero pro Cælio utitur: in Cælio nulla est luxuries, est enim deditus optimarum artium studiis quo in hominum genere nulla luxuries esse solet. hoc autem si retro agatur fiet syllogismus, hoc modo: in eis qui dediti sunt optimarum artium studiis nulla luxuries esse solet, Cælius optimarum artium studiis deditus est, ergo nulla est in Cælio luxuries. sed hæc in secundo Reprehensionum nostrarum libro contra Marium Nizolium longe

20 copiosius persecuti sumus.

Neque illud dubium est, artem ipsam, facultatemque dicendi hoc utrunque in se bonum habere. ut enim in libris de differendi ratione, quos Methodicos inscripsimus, iam à nobis antea dictum est; sic etiam in his de Arte dicendi res se habet.

Nemo (inquit) dubitare potest quin ars Rhetorica habeat illa duo instrumenta, hoc est exemplum & enthymema. uocat autem hæc bona, id est commoda, quibus ars utitur. nam ita (inquit) ars dicendi suis utitur instrumentis, quemadmodum differendi ratio. sicut ostendimus in Methodicis libris. qui uerò sint libri Methodici dubitari potest. quidam existimant eosdem esse, qui etiam Topici uocantur, in quibus Methodum inueniendi tradit, unde Methodici uocentur, quidam autem diuersos esse putant. nam Simplicius in Categoriis Methodicorum librorum Aristotelis meminit. Diogenes Laertius unum Methodicum ab Aristotele scriptum memorat. nam quod ait Victorius octo Methodica memorari à Diogene in Aristotelis uita, id ego apud Diogenem non reperio. utcunque sit, illi libri Methodici ad artem differendi pertinebant. Quod autem Rhetorica habeat hoc utrunque in se bonum, affirmat etiam Cicero qui primo de Inuentione sic ait: Omnis igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. & Quintilianus libro quinto: Omnis (inquit) probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. uerum signa & argumenta sub enthymemate comprehenduntur, itaque idem est ac si dixisset: omnem probationem artificiosam aut enthymematibus aut exemplis constare.

Sunt enim dictiones quædam Oratoriæ, quæ potissimum exemplis constant, sunt etiam quæ tota argumentis & Enthymematibus conficiantur. sicuti Oratores quidam exemplis magis, quidam argumentis delectantur.

Probat Rhetoricam utrunque bonum in se habere, quoniam aliqua probantur exemplis, aliqua uero enthymematibus. & ex Oratorum numero quidam frequentius utuntur exemplis unde παράδειγμα τῶν εἰς dicuntur ab Aristotele, quidam uero magis enthymematibus delectantur, quos ἐνθυμηματικὸς, idem Aristoteles uocat. talis fuit

TEXT.

COMM.

COMM.

Demo-

Demosthenes cuius enthymemata lucernam oleæ Pytheas dixit, & Aristides Orator quæ Budæus scribit enthymematicum fuisse dictum. Cicero noster in utroque genere plurimum excellit, sed tamen exemplis multo magis quam Demosthenes delectatur.

TEXT. Orationes autem, quæ constant exemplis sunt quidem ad persuadendum accommodatæ, non minus quàm aliæ; sed illæ quæ sunt enthymematibus refertæ, maiore quodam impetu animos commouent.

COMM. Nunc ostendit quomodo differant inter se exempla atque enthymemata quatenus ad persuadendum uim attinet. tam (inquit) ad persuadendum accommodata sunt exempla quam enthymemata, sed tamen enthymemata maiore ui commouent animos. solent aut exempla magis delectare, quàm enthymemata, sicut Aristoteles in problematibus ait, sectione decima octaua. cuius rei tres adfert causas. primo quod homines gaudere solent cum aliquid discunt, atque id celeriter, sed per exempla facilius discunt, quæ cognita sunt, & singularia, cum enthymemata sint probationes ex generalibus, quæ minus intelligimus quàm singularia. deinde magis credere solemus eis, quorum plures testes sunt. exempla uero testimoniorum sunt similia. testimoniis autem facile fides fit. postremo cum suauitate quadam, quod simile est, percipitur, sed exempla fabulæque demonstrant id quod est simile. hæc sunt causæ cur magis exempla delectent quam enthymemata. quod etiam Cicero docet in Oratore ad Brutum. sic enim ait: Commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione & auctoritatem orationi adfert, & fidem. & Macrobius ita inquit: Plebeia ingenia magis exemplis quam oratione capiuntur. Sed enthymemata tantam uim plerumque habent, ut etiam inuitos homines ad credendum impellant.

TEXT. Verum quæ sit utriusque causa, quoque modo sit utroque utendum, alio in loco postea dicemus. nunc autem, de ijs, quæ tractare cepimus, magis enucleatè, distinctèque differamus.

COMM. Postquam satis docuit quæ sint artis Rhetoricæ instrumenta, & quomodo à dialecticis distinguantur, quidque habeant singula præcipui, nunc eorum tractationem reijcit in aliud tempus. nam secundo libro copiosè docet, quæ ad enthymemata & exempla pertinent. hoc loco uult ea persequi quæ commemorare cepit, hoc est, quæ communia sunt in arte dicendi.

TEXT. Nam quod appositum est ad persuadendum, semper ad aliquem refertur, ut ei persuadibile sit.

COMM. Duo sunt quæ docere conatur hoc loco, primo Rhetoricam non esse sola scientia contentam, sed ad opus & officium suum semper tendere, ac per se esse non posse. deinde non considerare principaliter quæ singularia sunt, sicuti neque alias artes, docet igitur primo id quod est probabile & ad persuadendum accommodatum, eam habere naturam, ut ad alterum semper referatur, & cum altero cō-

paretur, non autem per se esse possit. sciendum igitur quædam esse, quæ per se esse atque intelligi possunt, & ad alia non referuntur, quales sunt naturæ rerum & earum appellationes, ut homo, Deus, cælum, & eius generis cætera, quorum scientiæ per se esse possunt. quædam autem semper cum alio conferuntur, & intelligi per se non possunt, quæ à Græcis uocantur πρὸς τι, eò, quod semper ad aliquid aliud referuntur. qualia sunt ea quæ sub eadem rationem cadunt ut pater filius, dominus seruus, magister discipulus, atque infinita alia. ergo (inquit Aristoteles) τὸ πρὸς τι, id est persuadibile, ut Quintilianus uertit, idem etiam non est in prioris genere, ut per se intelligi rectè dici potest, sed est in secundo genere. quoniam semper alterum respicit. & ideo persuadibile uocatur, quod alicui persuaderi possit. quod si ita est, neque Rhetorica quæ persuadibili utitur, erit per se, sed semper ad alterum referretur. nisi enim sit aliquis cui persuadeat, certe persuadere non poterit. cum reliquæ scientiæ multæ per se possint esse, ut Astrologus cognitione contentus alterum non respicit, cui suas rationes probet. nisi fortasse docere uoluerit, tunc enim non simpliciter erit Astrologus, sed astrologiæ magister.

TEXT. Id autem duplex est. aliud enim simul, atque auditum est, ex ui sua probatur, & creditur; aliud autem arte indiget, ut propositis rationibus demonstretur.

COMM. Postquam ostendit cuius generis probabile sit, nunc ipsum diuidit. duo sunt (inquit) probabiliū genera. sunt enim quædam ita aperta, & manifesta ut arte non indigeant qua probentur, sed sua natura cum audiuntur, statim probantur, ut si quis dicat, colendam esse religionem, amandos esse parentes, puniendos esse consceleratos, sapientes esse uenerandos. hæc enim cæteraque huiusmodi non egent argumentatione, quia sua sponte probantur. sunt alia quæ non probantur nisi argumentorum ui, & differendi artificio. ut præstantiorem esse iustitiam fortitudine, quoniam si omnes iusti essemus fortitudine non indigeremus. ut aiebat Agesilaus, Voluptatem esse re optimam, quoniam Dei sunt in perpetua uoluptate. melius esse iniuriam accipere, quam inferre, quoniam qui facit iniuriam improbus, qui eam accipit potest esse probus. hæc & cætera huiusmodi non probarentur, nisi quis rationem adiungeret. itaque artis indigent.

TEXT. Nulla uero ars est, quæ, quid in singulis rebus fieri debeat, consideret: ut medicina non docet, quid Socrati, aut Calliæ salubre sit; sed quid homini sic affecto, aut cunctis, qui eodem morbo laborant.

COMM. Artium præcepta communia sunt, & ad omnes res eiusdem generis pertinent, neque ulla ars est, quæ singularia atque indiuidua consideret. gignitur enim ars ab experientia, atque ex frequentatis actionibus, quod in Gorgia Platonis ait Polus, & Aristoteles in procemio primæ philosophiæ confirmat. non autem ex una aut altera actione, sed ex pluribus experientiis artium præcepta colliguntur

C 3 guntur

guntur. quo fit ut communia sint, & generalia. nā actiones rerum singularium sunt, præcepta uero generalium. quod exemplo medicinæ docet Aristoteles. neque enim medicina quærit in præceptis suis quomodo curari Socrates possit aut Callias, sed qua ratione curetur is qui febris laborat, aut alio quouis morbo, quicumque is fuerit. Medicus uero postquam ab arte didicit, quomodo febricitantes omnes sanari possint, tunc ad singulos descendit, & Socratem aut Calliam curat. nā actiones (ut dixi) sunt singularium. quod si quis didicisset quomodo Socrates tantum sanari posset, certè non posset alios curare. & opus esset tot artes medendi discere, quot homines sunt. Sunt igitur artium præcepta communia, & non magis hanc quam illam personam aut rem respiciunt, sed communiter omnes quæ sunt eiusdem generis. quod etiam Cicero uidit, qui in Academ. dixit artem ex multis animi perceptionibus constare. & quarto de Finibus ait: Artes efficiuntur ex cognitionibus comprehensionibusque rerum. quod autem ait Aristoteles sed quid homini sic affecto, docet medicum non hominem illum, cui medetur, cogitare, sed genus morbi. nam si alium etiam idem morbus inuaserit, eadem adhibebit remedia, & quosunque eodem morbo laborantes inuenerit, iisdem remediis omnes curabit. quare necesse est ut communia præcepta didicerit, quibus singuli homines sanentur.

TEXT. Hoc enim ad artem spectat; quod autem singulare est, atque indiuiduum, id infinitum habetur, & nulla scientia comprehendi potest.

COMM. Artes (inquit) omnes id tantum amplectuntur quod est generale. quoniam communiter traduntur, ut earum præcepta cognosci, ac memoriæ mārari possint. nam unicuique speciei penè infinita singularia, atque indiuidua subiecta sunt. quæ si singula persequenda essent, nullus unquam finis appareret. idcirco Plato iubebat ut ab ultimis generibus incipientes, ad infimas usque species descenderemus. atque ibi demum quiesceremus, quoniam indiuidua comprehendi scientia nō possunt. huc accedit quod si quis benè speciē nouit, noscet etiam indiuidua, sed non contra. Ut qui dicit, Rhetoricam esse benè dicendi scientiā, sciet etiam Isocratē, Demosthenem, Ciceronem & alios qui Rhetores sunt, benè dicendi scientiam tenere. & qui scierit uirtutem esse animi habitū, sciet etiam iustitiam & fortitudinem eiusmodi esse, quod enim speciei conuenit, id etiam indiuiduis aptatur, & quod generi attribuitur, non abhorret à specie. quo fit ut cognitio generalium secum trahat etiam singularium cognitionem. & quo quis ea, quæ maximè generalia sunt rectius intelligit, eo sapientior est, & omnium is est sapientissimus qui altissimas rerum omnium causas cognitas habet.

TEXT. Neque igitur Rhetorica probabile quærit eiusmodi, quod unius alicuius opinioni conueniat, ut Socratis, aut Hippia; sed quod omnibus, qui ita animo

10 sunt affecti: quemadmodum etiam Dialectica.

COMM. Concludit idem in Rhetorica fieri, quod in aliis etiam artibus, ut probabile quærat, non quod uni tantum, aut alteri probabile sit, sed quod gentibus ac nationibus, nam etiam in Dialectica cuius imago quædam Rhetorica est, idem fieri solet. ut uerisimile quærat, eiuſmodi, quod aut omnibus aut plerisque uerisimile uideatur, non quod huic aut illi. neque obstat quod ab unius hominis auctoritate nonnunquā ducatur argumentum, aut quod uni nonnunquam aliquid persuadere conamur, ut Socrati. hic enim est effectus artis, nō ars ipsa. nam ars generaliter docet quomodo exemplis & enthymematibus persuadere possimus, nos autem in agendo, artis præcepta quæ communia sunt, ad singulos deducimus. ut docet ars posse nos alicuius auctoritate pro testimonio uti. hoc præceptum est generale. sed cum dico: neminem sua sponte peccare quoniam hoc Plato dixit; tunc à præcepto illo generali, deduco argumentum ab auctoritate unius hominis, atque hic artis effectus est. ita cum aliquid persuadere uolo Socrati, tunc à præceptis communibus, quæ in arte didici ducam argumenta quibus id possim facere. quare quocumque te uerteris, semper inuenies, artium præcepta communia esse.

TEXT. Nam neque illa ita ratiocinatur, ut undique arripiat sine ullo discrimine quæ alicui uideantur; siquidem etiam deliris hominibus probabilia quædam uidentur: sed ex ijs argumentatur, quæ ratione allata probari possunt.

COMM. Dialectica delectum adhibet, in eligendis ratiocinationibus suis. non enim admittit omnium opiniones, quoniam etiam stulti ac deliri homines quædam opinantur. sed ea quærit quorum ratio probabilis reddi possit. in primo libro ad Eudemum idem docet Aristoteles, non esse omnium opiniones spectandas. quoniam etiam pueri & ægroti, & dementes habent suas opiniones, de quibus tamen homo sanæ mentis, nullam sibi suscipiendam esse cogitationem existimat. quod autem deliri homines suas habeant opiniones, historiæ docent. fuit enim quidam Athenis, qui putabat omnes naues quæ essent in Pireæo suas esse. Horatius quendam memorat, qui se putabat miros audire tragædos. Galenus tertio libro de locis affectis, ait quosdam esse deliros, qui se putent esse uas fictile, ideo contactum expauescunt, ne frangantur. sunt aliqui qui timent, ne cælum in eos corruat, itaque perpetuam fugam meditantur. Pisander timebat ne animæ suæ occurreret Ajax, cum greges porcorum cæderet, putabat se Græcos interficere. Pentheus putabat semper adesse furias, duplicem esse solem. de quo ita Virgilius quarto Aen. Eumenidū ueluti demens uidet agmina Pêtheus, Et solē geminū, & duplices se ostendere Thebas.

Sed huiusmodi plurima sunt exempla. omnes enim

enim homines, siue sanæ mentis sint siue infan- 10 suas habent opiniones. Verum Dialectici uel cōmunes omnium opiniones sequuntur, uel plurimorum, uel sapientum. stultorum autem opiniones repudiant. non igitur sine discrimine sumunt ea, quæ cui uis homini uidentur, sed adhibito delectu, quæruunt, quæ facilius probari possint, atque in hac re conueniunt Rhetorica & Dialectica ut communes opiniones sequantur, aut saltem probatorum hominum.

TEXT. Rhetorica uero ex ijs, quæ in consultationem uenire consueuerunt. Est enim artis Oratorie proprium munus ea tractare, de quibus consultamus, & quorum adhuc artes traditas non habemus, & apud auditores eiusmodi, qui per multas rationes acutè rem intelligere non possunt, neque procul posita, ac longinquiora spectare.

COMM. Videtur aliquo modo distinguere Rhetoricæ propriam materiam à materia communi Dialecticæ. nam Dialectica tractat eas quæstiones quæ probari possunt allata ratione. Rhetorica uero, quæ in consultationem ueniunt, & ad agendū aliquid potissimum spectant. est igitur hæc Oratori propriè subiecta materies, ut tractet ea de quibus homines deliberare solent, & quorum artes traditas non habemus. nam si de curando ægrotō deliberandum sit, Orator non adhibebitur, sed medicus, quia medicinæ scientiam habemus. aut si de ædificanda domo sit consultandum, non Orator, sed architectus adhibebitur. Verum si de bello & pace, de custodia regionis, de rebus exportandis & importandis, de puniendis maleficiis & de reliquis huius generis sit agendum, tunc Orator admitte- 20 tur. neque enim de his rebus artes ullæ certè sunt, & præterea Orator ad eos auditores loquitur, qui non exquisitoribus doctrinis exculti sunt, ideo res acutè cernere nō possunt & ea quæ sunt à sensibus ualde remota nequaquam intelligunt. & hoc est quod ait Cicero 2. de Fin. Rhetoricam forentem, quoniam populariter loquatur, necessario hebetiorem esse. dicuntur autem ea procul posita, quæ non sunt in sensu communi & quæ non ab omnibus intelliguntur, qualia sunt ea, quæ doctrinis exquisitoribus traduntur, & quæ mente atque intelligentia comprehenduntur, quæ non nisi ab acuto ingenio uiris, atque exercitatis intelligi possunt. huiusmodi igitur res ab officio Oratoris remotæ sunt, & suis artibus continentur. ciuiles autem quæstiones & controuersæ de quibus consultare solent homines ad Oratores præcipuè spectant.

TEXT. Deliberamus autem de rebus illis, quæ uidentur in utranque partem cadere posse.

COMM. Cum deliberatio sit in potestate nostra, ut ea de quibus deliberamus, uel aggrediamur, uel reijciamus, necesse est, ut illa fieri possint, & non fieri. quo fit ut in utranque partem cadere possint. & hoc est quod ait in Partitionibus Cicero: illa prima sunt suafori aut disuafori uidentur, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit

10 aut non necesse. Nam & si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamuis utile sit. & si quid necesse est. necesse autem id est, sine quo salui liberi ue esse non possumus. id est reliquis & honestatibus in ciuili ratione, & commodis anteponendū. quod autem fieri non potest, id si tale esse cognoscitur, in deliberationem non cadit. neque enim quisquam deliberat, qua ratione perpetuo uicturus sit, quoniam intelligit, sibi moriendi necessitatem incumbere. neque quisquam deliberat, quomodo uolare possit. scit enim sibi alas non adesse. deliberant igitur omnes de ijs quæ sunt in potestate sua, quæque possunt uel facere, uel non facere.

TEXT. De ijs uero, quæ nullo modo fieri potest, ut aliter aut fuerint, aut futura sint, aut sint, nemo est qui deliberet, si modo ea ita se habere intelligat. neque enim in rebus eiusmodi quisquam aliter, quam eo modo cōsiliū dare potest.

COMM. Argumentum à cōtrariis, quo probat id, quod proposuerat de ijs tantum rebus esse deliberationem quæ possunt in utranque partem cadere. nā si qua sunt (inquit) quæ uel iam facta sint, aut necessario sint, aut ex necessitate sint futura, nemo erit qui de ijs deliberet. nisi forte decipiatur, & existimet ea non esse necessaria. nam si nouerit esse necessaria, quid proderit aliter de illis consiliū dare, cum aliter esse nullo modo possint? comprehendit autem omnia tempora non quod quisquā de præterito deliberet, omnis enim deliberatio est de futuro, sed ut ea remoueat, quæ non cadunt in deliberationem. nam quod factum est (ait Terentius) infectum fieri non potest. quod Aristoteles Ethicorum quinto sic ait τὸ δὲ γεγονὸς οὐκ ἐνδέχεται μὴ γένησθαι. fieri non potest, ut quod factū est, sit infectum. & Agathon poeta quadam in Tragœdia sic dixit, Etenim illud unum negatum est & Deo, ut Infecta reddat, facta quæ fuerint semel.

40 Quam sententiam posuit etiam Plinius libro secundo & Phocylides in carminibus suis, & Pindarus Olympiorum oda secunda. de præsentī nulla est ideo deliberatio, quoniam nullum est præsens tempus. quod enim esse præsens dicimus uel coniunctum ut appellat Quintilianus, uel instās, ut uocat Cicero, non ita dicitur quia re uera sit præsens, sed propter uicinitatem, quod uel modo transiit, uel modo futurum est. momentum uero tantum præsens dici potest, quod non est tempus. cum igitur de præterito nulla sit deliberatio, & præsens tempus proprie nullum sit, sequitur ut de futuro tantum tempore sit omnis deliberatio. sed illud futurum tepus aut est propinquius, aut remotius. si est propinquius, sæpe tanquam præsens accipitur, non aliter atque quod modo trāsīt, atque etiā præsens appellatur, ut Horatius: Nunc est bibendum, nunc pede libero, Pulsanda tellus. uidetur. n. de præsentī deliberare. cum tamen esset futurum. necesse est enim ut omnis deliberatio ré præcedat. itaque res de qua de-

liberamus semper est futura, atque eiusmodi, ut fieri possit. fit tamen aliquando, ut res ea fieri non possit, de qua deliberamus, sed id accidit inscitia nostra. nam si cognosceremus eam esse talem, certe de ea nunquam deliberarem. ut Demetrius rex cum isthmum perfodere cogitaret, si putasset id fieri nullo modo posse, nunquam rem illam aggressus fuisset. sed perficiendi spes eum frustrata est, sicuti postea Caium etiam Cæsarem & Neronem, unde natum est proverbum, ut illi dicatur isthmum perfodere, qui aliquid aggrediuntur, quod nunquam sint effecturi.

TEXT. *Accidit autem ut quaedam aliquando colligantur ex rebus antea conclusis: quaedam autem ex ijs quae nondum quidem conclusae sunt, sed probatione indigent eo, quod minime per se probabiles sint.*

COMM. Hoc loco docere instituit, qualia sint ea, quibus utatur Orator ad probandum. ac primo duo genera remouet ab Oratore, quae non ei conueniunt, licet Dialecticis & Philosophis conueniant, deinde tertium genus, addit, quod est Oratoris proprium. ait igitur: qui uolunt aliquid ratione concludere, aliquando id efficiunt, per eas propositiones quas antea probauerunt. id quod mathematici solent. de quibus ita Cicero Tuscul. libro quinto: Mathematicorum iste mos est, non Philosophorum. nam Geometrae cum aliquid docere uolunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae antea docuerunt, id sumunt pro concesso & probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi quamcunque rem habent in manibus, in eam, quae conueniunt, congerunt omnia: & si alio loco disputata sunt. saepe tamen etiam Philosophi pro concessis utuntur eis, quae iam antea demonstrarint. quod Aristoteles saepe facit, ut in libris de Caelo, utitur eis, quae probauit in Phisicis; & in libris de Generatione, & aliis etiam in locis. aliquando uero qui ratione concludere uolunt, sumunt eas propositiones, quae nondum quidem conclusione probatae sunt, sed tamen egent probatione, quia uel incertae sunt, uel non uerisimiles, neque creduntur ab aliquo, nisi ratio proferatur, quod accidit in plurimis propositionibus Philosophicis, ut imperitus homo non crederet Solem esse longè maiorem tota terra, quia sensus uidendi non ita iudicat. haec igitur propositio indiget probatione. sicut illa; nihil inuenitur quod inane sit. & illa, Planetarum contrario motu mouentur atque caelum, & ab occidente in orientem tendunt, & infinitae aliae. quae subiectis rationibus à Philosophis probantur. haec duo genera propositionum ab Oratore remota sunt, cuius rei causam subiungit Aristoteles.

TEXT. *Quorum alterum necesse est, difficile esse ad intelligendum ob longitudinem; disceptatorem enim rudem esse ponimus. alterum autem ad persuadendum haud quaquam accommodatum eo, quod neque ex rebus manifestis, neque ex probabilibus profisciscatur.*

COMM. In proa. Quae tractat Orator debent esse facilia, ut ab omnibus intelligi facile possint. quod ita Cicero

docet: dicendi omnis ratio in medio posita communi quodam in usu, atque in hominum more, & sermone uersatur. quoniam maiori ex parte apud imperitos habetur oratio. quin etiam ipse disceptator, hoc est iudex, & sententiae moderator plerumque rudis & ineruditus est, quo fit, ut primum illud genus propositionum, quod aliis propositionibus antea probatum fuerat, intelligere non possit ob longitudinem. imperitus enim non potest in longum cogitationem suam extendere, quod uir eruditus & in disciplinis uersatus facile facit. atque haec est causa, cur enthymemata saepe ex paucioribus fiant quam syllogismi, ut facilius ab auditoribus percipi possint, sicut infra docerimus. illa igitur ratio mathematicorum quae propositio nibus antea probatis & concessis utuntur ad sequentium probationem, Oratori non est accommodata, neque sane illa altera quam Dialectici & Philosophi usurpant, ut propositiones sumant, quae ab imperitorum intelligentia sensuque disiunctae sint. tales enim propositiones non aptae sunt ad persuadendum. quia non sumunt ea quae manifesta sunt, & uerisimilia, quem autem Aristoteles uocat ἀπλῆν, quidam simplicem uertunt, atque id uerbum est uerbo. sed tamen non satis Aristotelis sententiam explicant. nam apud Latinos simplex minime fallacem significat, non autem imperitum potest enim quis esse doctus & simplex, ut Cicero in Oratore ad Brutum, de L. Caelio Antipatro: uirum simplicem, qui nos nihil caelat, sapientem qui seruiendum necessitati putat. & Socrates primo de off. dicitur uir bonus, & simplicis ueritatis amicus. nos igitur rudem uertimus. sic enim etiam primo libro de partibus animalium posuit ἀπλῆν pro imperite: λίαν δὲ ἀπλῶς εἰρηται. id est, ualde igitur imperite dictum est.

TEXT. *Itaque necesse est enthymema, atque exemplum ex rebus eiusmodi esse, quae plerumque aliter etiam se habere possunt, ut exemplum quidem inductionis, enthymema uero syllogismi speciem ac imaginem habeat.*

COMM. Iam igitur postquam remouit ab Oratore quae non satis ei conueniunt, propriam ei materiam assignat quam tractet, & in qua uersetur. concludit autem ex superioribus, ea de quibus Orator agit uariari facile posse, neque certa aut stabilia esse. quoniam Oratoris materia illa est, de qua consultatur. consultatio uero (ut iam demonstratum est) de ijs rebus esse solet quae in utranque partem cadere possunt. ergo concluditur Oratoris esse materiam ex rebus eiusmodi quae nihil in se firmitatis habeant, sed aliter atque aliter se habere possint. Sed ut hoc facilius intelligi possit, sciendum est, esse quatuor genera rerum, de quibus uerba fieri possint. sunt enim res sempiternae, sunt perpetuae, sunt fortuitae, sunt humanae. res sempiternae dicuntur necessariae, quoniam aliter se habere non possunt, & eodem semper tenore procedunt, ut res diuinae ac caelestes & primae rerum causae. de quibus est prima philosophia,

res

res perpetuae dicuntur illae quae naturae quodam ordine sub lunari globo fieri plerumque solent. quae uis enim non habeant eam firmitudinem quam res diuinae ac caelestes, quia mortales sunt & caducae, quendam tamen ordinem perpetuum seruant, ut species remaneant, indiuidua uariantur. res fortuitae dicuntur illae quae in fortunae casu ac temeritate positae sunt, ideo sunt incertae, dubiae, inconstantes, & hominibus incognitae, ut de illis neque scientia neque deliberatio esse possit. res denique humanae dicuntur, quae ad hominum actiones pertinent, quae uariari quidem possunt, sed tamen consilio & ratione bene diriguntur. & de illis uel bene, uel male statuere possumus. atque in his tota uis & facultas oratoris uersatur. nihil enim fere tractant Oratores, nisi quod ad actiones humanas attineat. unde credit Hermogenes propriam Oratoris materiam esse ciuiles quaestiones. quod maiori ex parte uerum est. in his ergo rebus cum uersetur Orator, utitur exemplo pro inductione, & enthymemate pro syllogismo.

TEXT. *Ex paucis autem, & saepe ex paucioribus enthymema fit, quam primus ille, atque integer syllogismus. si quid enim notum, atque exploratum fuerit, id sane nihil attinet dicere, quod ipse auditor illud adiungit.*

COMM. Quia dixerat oratores apud huiusmodi auditores facere uerba solitos, qui longinqua & remota non satis intelligere possint, ideo nunc docet ex paucis enthymema fieri debere, & saepe ex paucioribus, quam integer syllogismus fiat. neque enim ea dicenda sunt, de quibus nemo dubitat. nam quae notissima sunt, auditores ipsi subiungunt, & ex eis fidem habent. hic Aristotelis locus uidetur adhuc à nemine bene intellectus. omnes enim aiunt in enthymemate semper alteram propositionem deesse, atque ideo uocari syllogismum imperfectum. quod si uerum esset, profecto dixisset Aristoteles semper ex paucioribus constare, non autem saepe, nunc cum dicat saepe constare ex paucioribus, ostendit aliquando etiam ex totidem, aut fortasse ex pluribus constare. nos autem dicimus ideo syllogismum imperfectum enthymema uocari, non quia semper altera propositio desideretur in eo, cum aliquando ambae adijciantur, sed quia nunquam habet ueram syllogismi formam. Nam, ut ait in partitionibus Cicero, argumentandi duo genera sunt, quorum alterum ad fidem directam spectat, alterum se inflectit ad motum. dirigitur cum proposuit aliquid, quod probaret, sumptisque ea, quibus uteretur, atque his confirmatis ad propositum sese retulit, atque concludit. illa autem altera argumentatio quasi retrò & contra prius sumit quae uult, eaque confirmat, deinde id quod proponendum fuit, iacit ad extremum. haec Cicero. uerum sciendum est in priori genere syllogismos omnes fieri, qui directò ad fidem spectant, in secundo uero nunquam syllogismos sed enthymemata tantum fieri. cum enim mouere animos uelint Oratores in enthymemate priore loco ponunt conclusionem, quam addita ratione probant. illa autem ratio plerumque

est minor propositio, ut iure interfectus est Clodius, quia fuit insidiator. dignus est supplicio Catilina, quoniam in patriam coniurauit. hoc est igitur quod ait Aristoteles, ex paucis enthymema fieri, quia maiori ex parte fit, ex una propositione cum ratione adiuncta. Sed quia interdum accidit ut extremo loco, maior addatur propositio, si non ita nota fuerit, ideo dixit Aristoteles saepe ex paucioribus fieri quam syllogismum, non autem semper, additur autem maior propositio extremo loco hoc modo: Voluptas propter se expetenda est, quoniam est bona, & omne bonum propter se est expetendum. ita Cicero pro Caelio: In Caelio luxuries nulla est, est enim deditus optimarum artium studijs, in eis uero qui sunt optimarum artium studijs dediti, nulla est luxuries. totidem igitur aliquando propositiones habet enthymema quot syllogismus, sed tamen eandem argumentandi formam nunquam sequitur. atque ideo uocatur imperfectus syllogismus. illud etiam ex Quintiliani sententia dicimus enthymema ita distingui, ut aliud simplex sit, aliud multiplex siue compositum. simplex enthymema fere semper ex paucioribus constat, quam syllogismus. quoniam ex propositione atque ratione fit, ut diximus, enthymema uero multiplex siue compositum. longè plures habere partes potest. & hoc est quod aiunt: Rhetoricam late copioseque dicere. quia licet ex paucioribus enunciatis, quam fiat syllogismus, enthymemata simplicia construat, tamen ea frequentissime multiplicat, & quodammodo conglobat, rationesque rationibus continenter adiungit. usque adeo ut in uno composito enthymemate saepe numero plurimorum syllogismorum terminos & vim complectatur. hac de causa dixit Aristoteles ex paucis enthymema consistere, & saepe ex paucioribus quam primus syllogismus intelligens de simplici non autem de multiplici & conglobato enthymemate. Quod ut apertius fiat, sumamus unum ex Cicero compositum enthymema, & uideamus quot in eo syllogismi esse possint: tale est illud pro Milone: Quae igitur cum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus; hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitauit occidere? dico in hoc uno enthymemate, quinque perfectorum syllogismorum terminos ac vim inesse qui sigillatim conformari possunt, ut nos in secundo Reprehensionum libro contra Nizolium copiose docuimus. multo igitur ex paucioribus enthymemata sua rhetores conficiunt, quam Dialectici syllogismos. ut Cicero pro Milone utitur hoc enthymemate à repugnatis: Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse nolitis? quod si uoluerimus ad syllogismum reducere, multò pluribus uerbis opus erit, sic enim conformabitur: Non debet Iudices eius mortis ultores esse, cuius vitam etiam si possit restitui nolint. vos etiam si possitis, Clodio vitam restituere, nolletis, ergo non debetis mortis eius

eius viatores sedere. ita illud pro Ligario: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte quod probari posset. sic ad syllogismum: omnis causa in qua aliquid ex utraque parte probari potest, dubia est, sed in causa Cæsaris & Pompeij, aliquid erat quod ex utraque parte probari posset, ergo tunc causa dubia erat. sed infinita sunt exempla. quoties igitur ad syllogismum enthymemata reducuntur semper ferè pluribus uerbis opus est. itaque; iam perspicua est Aristotelis sententia, quam tamen ipsemet exemplo confirmat.

TEXT. *Vt si quis probare uelit, Doricum certamen uicisse, in quo uictor corona donatur; satis erit dicere: uicit enim Olympia. quod autem in Olympijs uictor corona donetur, non opus est addere, omnes enim hoc sciunt.*

COMM. Exemplum satis apertum est. Doricus enim pancratiastes fuit, Diagoræ Rhodij nobilis Olympionicæ filius. tradunt autem Diagoram gaudio examinatum cum tres filios uictores Olympiorum uidisset, A. Gellius libro 3. cap. 15. ita scribit: Diagoras tres filios adolescentes habuit, unum pugilem, alterum pancratiastem, tertium luctatorem. eosque omnes uidit uincere, coronarique eodem Olympiæ die. & cum ibi eum tres adolescentes amplexi, coronis suis in caput patris positis suauiter amplexi, cumque populus gratulabundus flores undique in eum iaceret, ibi in stadio inspectate populo, in oculis, atque in manibus filiorum animam efflauit. Cicero. 1. Tusculanorum duos tantum Diagoræ filios eodem die uictores fuisse memorat, & Laconem quendam ad Diagoram accessisse dicentem: more re Diagoras, non enim in cælum ascensurus es. huius igitur filius Doricus Pancratiastes fuit, de quo Tucidides primo libro meminit. erat (inquit) Olympias in qua Dorieus secundo uictor declaratus fuit, ludi uero in quibus corona uictorius donabatur à Græcis ἀγώνες στεφανίται uocabantur, quales fuerunt Olympici, Pithij, Nemæi, Isthmij. sed omnium celeberrimi Olympici fuerunt, ab Hercule in honorem Iouis constituti. hi quinto quoque anno fiebant, unde Olympias dicta quod Romani lustrum uocauerunt. qui uicissent Olympia dicebantur olympionicæ. quod erat apud Græcos propè maius & gloriosius quam Romæ triumphare, sicut ait Cicero pro Flacco. Idem Cicero, ludos olympicos appellat quinquennalem celebritatem. erat autem illa celebritas notissima. & nemo erat qui nesciret, uictores Olympiorum corona donari. atque hoc est, quod ait Aristoteles, si quis probare uellet, Dorieum in certamine coronatum, satis esse dicere: uicit enim Olympia. quoniam omnes sciunt in eo certamine uictores coronari. erit igitur enthymema, ex conclusione & minori propositione, hoc modo: Dorieus certamen uicit, in quo uictor corona donatur, uicit enim Olympia. sed est hæc consuetudo, ut in enthymemate, pars quæ primo loco ponitur, quauis conclusio sit, tamen propositio dicatur, & quæ ponitur secundo loco, quauis sit minor, propositio tamen ratio uocetur. ita-

que statuunt enthymema ex propositione & ratione fieri, quod autem sit id, quod dixi, facile potest intelligi, si quis enthymema reducat ad syllogismum hoc modo: Omnes qui uincunt Olympia, certamen uincunt, in quo uictor corona donatur. Dorieus uicit Olympia, ergo Dorieus certamen uicit, in quo uictor corona donatur. nam quod in syllogismo ponitur extremo loco, id in enthymemate primum est. ergo in enthymemate conclusio primo loco ponitur, sed (ut dixi) uocatur propositio, non propter uim ac potestatem, sed propter locum quem obtinet.

TEXT. *Pauca uero necessaria sunt eorum, ex quibus oratorij syllogismi conficiuntur. maiori enim ex parte, quæ in iudicium ac deliberationem ueniunt, etiam aliter se habere possunt.*

Omnis argumentatio aut necessariò aut probabiliter concludit. Mathematici & Philosophi quarunt eas argumentationes quæ necessariò concludant. Oratores autem eas, maiori ex parte quæ sint probabiles, sed tamen aliquando necessariò etiã Oratores concludunt. quamuis id rarius faciant. hoc est quod ait Aristoteles. in enthymemate pauca solent esse necessaria. quoniam ea de quibus iudicium est atque deliberatio uariari solent, & aliter atque aliter se habere. quod in rebus necessarijs non fit.

COMM. Vnde Quintilianus & Hermogenes omnem necessariam argumentationem uidentur ab Oratore remouere, sed Aristoteles & Cicero putant etiã hoc genus argumentationis Oratorem nonnunquam attingere. atque Aristotelis quidem sententia ex hoc loco perspicua est. cum præsertim etiam inferius apertè dicat ea, ex quibus enthymemata fiunt partim quidem esse necessaria, sed maiori ex parte probabilia. Cicero uero primo de inuent. sic ait: Argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessariè demonstrans. necessariè demonstrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri nec probari possunt. hoc modo: si peperit cum uiro concubuit. hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maximè tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem in Partitionibus, coniecturam in uerisimilibus, & in proprijs rerum notis positam esse totam ait, & uerisimile id appellat quod plerumque ita fit, propriæ autem notæ argumentum quod nunquam aliter fit, certumque declarat. ex his planum est & Aristotelem & Ciceronem sentire, nonnunquam etiam ex necessarijs enthymema fieri.

TEXT. *Solent enim homines de ijs rebus deliberare, & cogitare, quas in uita gerunt, quæ uero aguntur, eiusdem generis omnia sunt; neque quicquam, penè dixerim, eorum ex necessitate fit.*

Hæc est ratio qua probat id, quod proposuerat. nempe esse pauca necessaria in enthymemate. nam omnes deliberationes & iudicia de humanis actionibus esse solent. at actiones humanæ sunt eiusmodi, ut à nulla necessitate pendeant, sed à libera uoluntate

luntate proueniant. adeo ut nihil penè agatur necessariò. nam Aristoteles eorum sententiam non sequitur, qui animos nostros libera uoluntate ac proprio arbitrio spoliant. & necessitate fati deuiant, ut ea tantum agant, ad quæ fato impelluntur. quæ omnino falsa est opinio ac penitus repudianda. quod in libro de interpretatione Aristoteles acutè disputat, & Cicero in libro de fato. nam si à necessitate fati penderent actiones nostræ, uana essent omnia consilia nostra, uana deliberationes, nihil leges, nihil iudicia prodesse. irriti essent omnes conatus nostri. frustra nobis esset data ratio, atque cogitatio, qua bonum à malo distinguamus, & alterum amplectamur, alterum fugiamus. sed quia nulla est necessitas in actionibus humanis, ideo libera est uoluntas nostra, & motus animi uoluntarij sunt, ac liberi, qui probabilitate ducuntur, ut uel consentiant, uel dissentiant.

TEXT. *Hæc autem ipsa quæ plerumque fiunt, nec eodem modo se semper habent necesse est ex propositionibus eiusdem naturæ confirmari; sicuti necessaria ex necessarijs probantur. quod ex Analyticis libris clarius intelligi potest.*

COMM. Argumenta subiectæ materiæ respondent, ut si res necessariae sunt, etiam conclusio sit necessaria. si uero subiectæ res probabiles fuerint, erit etiam conclusio probabilis. quod primo libro priorum multis uerbis explicatum est. Itaque cum actiones humanæ de quibus deliberari & iudicari solet, tantum plerumque ita fiant, & à nulla necessitate pendeant, necessitas cogit, ut propositiones quæ ex illis fiunt, nullam necessitatem habeant; sed tantum probabilitatem, quare neque conclusio necessaria fiet, sed tantum probabilis. omnium enim argumentationum conclusiones principijs, unde originem habent similes sunt, quo fit ut quæ à necessarijs principijs oriuntur, necessariae sint, quæ à probabilibus probabiles. potest quidem fieri ut aliquando conclusio necessaria sit, quamuis sumptæ propositiones non sint necessariae, sicuti nonnunquam etiam uerum colligitur ex ijs, quæ uera non sunt, sed hoc non efficitur, ex uerisimilitudine, sed ex mendosa ratiocinandi formula.

TEXT. *Quare perspicuum est, eorum, ex quibus enthymemata fiunt aliqua quidem esse necessaria; sed maiori ex parte esse talia ut plerumque ita fiant.*

COMM. His ita positis, sequitur ea conclusio, ut enthymemata pauca necessariò concludant, plurima uero probabiliter. & hæc est causa, quoniam res quæ enthymemati subiiciuntur, non sunt necessariae, sed eiusmodi, ut quamuis plerumque ita fiant, tamè etiam aliter fieri possint. sunt etiam quædam enthymemata quasi media quæ ita probabilia sunt, ut necessaria esse uideantur, & ideo dicuntur ab Oratoribus necessaria, ut Cicero pro P. Quintio: Et enim si ueritate amicitia, fide societas, pietate propinquitas colitur, necesse est iste, qui amicum, socium, affinem fama ac fortunis spoliare conatus est, uinum se & perfidiosum, & impium esse fateatur. Probat autem Aristoteles ab enthymematis de-

initione quod propoluit, nempe ea, ex quibus enthymemata fiunt, non esse necessaria præter pauca quædam, sed probabilia.

TEXT. *Ducuntur enim enthymemata ex uerisimilibus & signis, itaque necesse est, ut horum utrunque alteri eorum respondeat, atque idem sit.*

COMM. Hoc autem dixit etiam primo libro priorum, cum enthymema ita definit, ut dicat syllogismum esse, qui fiat ex uerisimilibus, & signis. quod si res subiectæ enthymemati uel necessariae sunt, uel probabiles, & enthymema fit ex uerisimilibus & signis, necessitas cogit, ut hæc inter se uicissim respondeant, nempe ut uerisimile sit idem quod probabile, & signum sit idem quod necessarium argumentum. hæc est Aristotelis sententia. quæ tamen eget interpretatione. atque, ut ita dicam, limitatio. uidendum est igitur quomodo differant inter se uerisimile & signum, & quomodo rebus probabilibus & necessarijs respondeant. cum enim omnis cognitio nostra duplicem originem habeat, hoc est uel à sensu, uel ab intellectu, necesse est ut etiã omnia argumenta quæ nobis cognitionem aliquam adferunt, uel ad sensum uel ad intellectum referantur. ergo quæ ad sensum pertinent uocantur signa, quod aliquid significant per sensum, ut per uisum, aut per auditum, aut per alios. quod ita Cicero primo de Inuentione testatur: Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat. ut si quis cruentum gladium uidet statim argumèntatur, eadem esse factam. si magnum strepitum audit in foro, seditionem ortam esse suspicatur. si uocem audit amici, cognoscit eum adesse. sic ex gustu cognoscitur mel, quia dulce est, ex tactu glacies, quæ frigida est, atque ita de ceteris. hæc igitur omnia quæ à sensibus ducuntur argumenta, uocantur signa. quæ uero ducuntur ab intellectu uel opinione, uerisimilia dicuntur, ut quoniam intelligimus eos qui oderunt aliquem cupere illum perditum, dicimus uerisimile esse Clodium insidias Miloni struxisse ut eum interficeret, quem oderat. & quia scimus audaces & auaros esse maleficos, ideo Cicero uerisimile esse argumentatur Roscium Capitonem maleficium admisisse, quod esset audax & auarus. iam igitur notum est, quid inter se differat uerisimile & signum. nullum autem uerisimile tantum, argumentum est necessarium. fit enim uerisimile argumentum ex rebus probabilibus, & quæ plerumque ita fiunt. signum autem aliquando necessarium est, ut si mulier lac habet, necessarium est, ut pepererit. fiunt igitur huiusmodi signa ex necessarijs rebus, & appellantur à Cicero proprie rerum notæ, ut infra dicemus. pauca tamè sunt huiusmodi signa quibus Orator uti possit, & hoc est quod ait Aristoteles, eorum ex quibus enthymemata fiunt, pauca esse necessaria sunt autem alia signa plurima, quæ nullam in se necessitatem habeant, sed tamen orationem probabiliorem efficiant, quæ Oratores diligentissimè persequuntur.

TEXT. *Nam uerisimile est tanquam id, quod plerumque ita fit: non tamen absolute, sicuti quidam existimant; sed quod*

quod in eis ueretur, qua aliter etiam euenire possunt: & quod ita se habeat ad id, cuius est uerisimile, sicuti se habet id, quod generatim atque uniuersè fit, ad id, quod fit sygillatim & in parte.

COMM. Cum uerisimile & signum ita distinguantur, ut alterum necessario, alterum probabiliter concludat, nunc aperit utrum eorum probabiliter, & utrum necessario colligere soleat. ac primo uerisimile dicit esse tanquam id quod plerumque fit, in rebus que naturæ ordine procedunt. nam in communi opinione positum est uerisimile, quod ait in Phædro Plato, ubi uerisimile definit esse τὸ πλινθε δοκῆν. i. quod multitudini ita esse uidetur. & Cicero in partitionibus: sed appellemus (inquit) docendi gratia uerisimile, quod plerumque ita fiat, ut adolescentiâ procliuiorem esse ad libidinem. Quintilianus libro quinto credibile hoc uocat, sic enim ait: Credibile genera sunt tria. unum firmissimum, quod ferè accidit ut liberos à parentibus amari. alterum uerò propensius, eum qui rectè ualeat, in crastinum peruenturum. Tertium tantum non repugnans, in domo furtum factum esse, ab eo, qui dormi fuerit. sunt igitur uerisimilia huiusmodi. sed alii qui decipiuntur, qui putant absolute plerumque fieri quæ uerisimilia sunt, sicuti res naturales plerumque ita se habent, atque ideo perpetuè uocantur. hoc autem non est in uerisimilibus, quæ licet plerumque fiant, tamen etiam aliter euenire possunt, ut quæ matres diligant filios, uerisimile est, non tamen absolute, nam aliquæ reperiuntur, quæ filios non diligunt ut Medæ, & Agæe. est autem uerisimile eius nature, ut ad alterum semper referatur. ita uero se habet ad id, ad quod refertur, sicuti se habet genus aut species ad indiuiduum. nam quod in genere aut specie probatum est, id etiam in indiuiduo probatum intelligitur, ut si animal & homo sentit & mouetur, etiam Socrates sentiet & mouebitur. ita, si parentes liberos diligunt, etiâ Roscium pater diligit, ut est apud Ciceronem. Et si adolescentes ad libidinem procliues sunt, etiam Cælius adolescens erit procliuus ad libidinem.

TEXT. Signorum uero duo sunt genera: quorum alterum ita se habet ad id, cuius est signum, sicuti quod in parte fit, ad id, quod in uniuerso genere; alterum autem sicuti quod in uniuerso genere fit, ad id, quod in parte.

COMM. Nunc ad signa reuertitur, & eorum duo genera facit, cum uerisimiliū unum tantum fecisset. duo sunt, inquit, signorum genera, quorum alterum ita refertur ad id cuius est signum, sicut indiuiduum ad speciem uel genus, ut si quis diceret sapientes esse etiam facetos, quoniâ Socrates sapiens, & facetus fuit. aut Oratores esse Philosophos, quoniâ Isocrates Orator & Philosophus fuit. aut Philosophos obscenè loqui, & uerecundiam negligere, quoniâ Antisthenes & Diogenes hoc faciebant. sed hæc paruam habent uim ad probandum, ut infra docebit. alterum genus contrarium est. nam ita refertur ad id cuius est signum, sicuti genus uel species ad indiuiduum. ut si quis dicat hominem aliquem febri laborare, quoniam crebro respiret. aut

10 sceminam esse adulteram quod sola noctu uagetur. aut impudicum esse Cælium, quod turpiter loquatur. Sed hæc inferius copiose persequemur. Quintilianus libro quinto de signis, ita inquit. Hoc genus per omnia tempora perpendi solet, nam & comisse eam cum uiro quæ peperit, quod est præteriti, & fluctus esse, cum magna uis uenti in mari incubuit, quod coniuncti, & eum mori cuius cor est uulneratum, quod futuri, necesse est. sed hæc exempla pertinent ad illud signorum genus, quod est necessarium & τεκμήριον uocatur. de quo ita subiungit Aristoteles.

TEXT. Quin ex his ipsis id signum, quod necessarium est, indicium uocatur, uel propria nota. quod autem non est necessarium, caret certo, ac proprio nomine, quo ab alijs distinguatur.

COMM. Quintilianus hanc Aristotelis distinctionem posuit libro quinto. sic enim ait: Diuiduntur autem in has duas primas species, quod eorum alia sunt, quæ necessaria sunt, quæ Græci uocant τεκμήρια, alia non necessaria, quæ σημεῖα. Cicero in Partitionibus, propriam notam uocat, quod Aristoteles τεκμήριον. sic enim ait: Propriæ autem notæ argumentum quod nunquam aliter fit, certumque declarat, ut fumus ignem. signum uero quod non est necessarium, non habet proprium nomen. communiter ergo siue necessaria sint, siue non necessaria, uocantur signa. propriè autem quæ necessaria sunt, dicuntur τεκμήρια. hoc est indicia, uel propriæ notæ. quæ putat Quintilianus uix ad artem pertinere, cum tamen aliter Aristoteles & Cicero sentiant.

TEXT. At uero necessaria illa uoco ex quibus syllogismus ac firma conclusio fit. quo circa genus hoc signorum τεκμήριον dicitur, hoc est indicium ac propria nota. cum enim id quod dixerint, nullo modo solui posse existimant, tunc opinantur id signum τεκμήριον esse; atque ita ipsum appellant, tanquam quod iam probatum, atque confectum sit. prisca enim Græcorum lingua τέκμαρ. idem erat quod extremum atque ultimum.

COMM. Exponit accuratè quæ sint ea signa quæ necessaria uocentur. ea inquit sunt necessaria, ex quibus fit syllogismus. uocat autem Aristoteles hoc loco syllogismus conclusionem firmam, sicut alijs etiâ in locis plurimis, quæ nullo modo refelli possit. itaque secundo Priorum dicit hæc signa necessaria esse ἀλυτα, hoc est talia ut refutari nequeant, & eadè uocat συλλελογισμένα, quasi firmiter conclusa. ea uero quæ necessaria non sunt, ait esse λυτα, quæ facile refelluntur, & ἀσφαλῆ, id est non firmiter conclusa. quod autem τεκμήριον sit necessarium, ab etymologia & notatione uocabuli probat. nam τεκμήριον uidetur idem significare quod probatum atque confectum. deducitur enim ab hoc uerbo τέκμαρ, quod apud ueteres Græcos idè significabat, quod extremum atque ultimum. itaque quoties argumentum eo deductum est, ut iam amplius refelli nullo modo possit, tunc uidetur ad finem peruenisse. quare tunc uocatur τεκμήριον.

TEXT. Genus autem illud signorum quod ita se habet ad id, cuius signum est, sicuti singula res ad uniuersum genus

genus tale est; ut si quis affirmaret signum esse, uiros sapientes esse etiam iustos, quia Socrates erat sapiens, & iustus. hoc quidem certè signum est; sed facile dissolui ac refelli potest; etiam si uerum fuerit id, quod dicitur. nihil enim in se firmi habet, neque necessario concluditur.

COMM. Reuertitur ad id quod superius proposuerat exequendum, ut ostendat quæ signa sint ad probandum idonea, & quæ non satis apta. diximus (inquit) esse quoddam genus signorum, quod ita refertur ad id, cuius est signum. sicut singularia atque indiuidua ad speciem uel genus suum. ut si quis probare uellet eos qui sapientes sunt, etiam iustos esse. atque ita argumentaretur: Socrates erat sapiens, & idem erat iustus, ergo sapientes sunt iusti. sed hoc genus signorum paruam habet firmitudinis, quoniam facile refutari potest, etiam si uerum dicatur. neque enim ueram concludendi rationem sequitur, nam ex duobus enunciatis singularibus nihil firmi concludi potest, ut primo priorum demonstratum est. licet igitur in uno homine uel in una re, duo uel plura spectentur, non tamen ideo sequitur ut eadem sint in alijs, quæ sub eadem specie, aut eodem genere continentur. ut si Cæsar fuit Imperator strenuus, & idem fuit eloquens, non ideo sequitur, ut omnes strenui Imperatores sint eloquentes. uidetur tamen Virgilius secundo Aeneidos hoc signi genere uti, cum Græcos insidiatores esse dicat, eo quod Sinon Græcus esset insidiator. sic enim ait: Accipe nunc Danaum insidias & crimine ab uno Disce omnes.

TEXT. Quod si quis ita dicat, hunc hominem ægrotare, signum est eo, quod febri laborat; aut, Hæc mulier peperit, quoniam lac habet. iam hoc erit firmum, & necessariè conclusum. atque hoc signorum genus solum tecmerium ac propria nota uocatur; solumque si uerum fuerit id, quod dicitur, refelli non potest.

COMM. Hæc eo pertinent ut ostendat inueniri signa quædam quæ necessaria sint, & refelli non possint, non quod hæc habeant à singularibus uim concludendi, sed contra potius uim habent à genere, uel specie. quoniam enim hunc hominem uideo febri correptum, dico eum ægrotare. quoniam scio omnes qui febri corripiuntur, ægrotare. & quia mulierem hanc lac habere conspicio, dico eam peperisse, quia scio mulieres omnes quæ lac habent, iam peperisse. sunt igitur in singularibus atque indiuiduis hæc signa, sed uim habent à generalibus. possunt autem in prima syllogismorum formula bene concludi, & tunc erunt perfecti syllogismi. quo fit ut refelli non possint, si uerum sumatur. quod in alijs signis non accidit. atque ideo solum hoc genus tecmerium, id est propria nota uocatur. quod argumentum est à rebus effectis. & à logicis uocatur, demonstratio quia est. sunt enim duæ species demonstrationis. Altera dicitur demonstratio propter quid, quæ originem habet à causis, altera demonstratio quia, quæ nascitur ab effectis. quo in genere sunt hæc signa quæ tecmeria uocantur.

TEXT. Alterum genus signorum. quod ita se habet ad id,

10 cuius est signum, sicuti quod est in uniuerso genere, ad id quod in parte est, fit hoc modo; ut si quis diceret, Hunc hominem febri laborare signum est eo, quod crebro respirat, sed hoc facile solui potest, etiam si uerum fuerit; quoniam accidit etiam eum, qui febri non laborat, aliquando crebro respirare.

COMM. Exemplum adfert alterius generis, quando ex genere uel specie probare uolumus id quod est in parte, ut si quis dicat, quia uideo hunc hominem crebro respirare, iudico eum febri laborare, quasi omnes qui crebro respirant febri laborent. sed uim paruam habet ad probandum hoc signorum genus, ideo facile refelli potest, etiam si uerum fuerit. nam multi inueniuntur, qui crebro respirent, & tamen febri non laborent. hæc est Aristotelis sententia. sed Oratores tamen ab hoc genere signorum multa deducunt argumenta, quæ licet singula per se sint infirma, tamen conglobata ualent. ut si iuuenem uidero cum muliere loquentem, non statim eum adulterum putabo. neque enim iuuenes omnes qui cum mulieribus loquuntur sunt adulteri, sed si frequenter id fecerit, & sine arbitris, & occultè, & nocturno tempore, tunc ex signorum multitudine poterit adulter existimari. sic enim vindicius seruus coniurationem filiorum Bruti congnouit, cum uideret eos cum Tarquinij legatis crebro colloquentes, & id occultè, nocturnoque tempore facientes. Sic Sp. Melius in suspicionem uenit affectati regni, quod plebem largitione corruperet, quod nocturnos conuentus ageret, quod corporis custodes quæreret. ita Cethegus affinis coniurationi iudicatus est, quod esset amicus Catilinae, & cum eo frequenter versaretur, & quod armorum maximam uim domi comparatam haberet. ita Cicero pro Milone conatur à signis probare Clodium insidiatorem fuisse, quod dixisset Milonem triduo periturum, quod seruos agrestes armasset, quod impedimenta reliquisset, quod expeditus in equo profectus fuisset. hæc igitur singula paruam habent firmitudinis, sed copulata multum ualent. ideo Cicero pro Roscio Am. Erucium accusatorem merito deridet, quod dixisset Roscium odio patri esse. atque eius rei signum fecerat. quod rus eum pater ablegasset. neque enim parentes omnes, qui filios suos rus ablegant, eos oderunt. quod si alia multa odij signa potuisset Erucius colligere, fortasse quod uolebat, approbasset.

TEXT. Quid igitur uerisimile sit, & quid signum, & propria nota; quaque ratione differant, satis pro tempore dictum sit. planius enim atque dilucidius de his omnibus, & qua de causa partim quidem nihil certi concludant, partim autem conclusionem firmam stabilisque habeant, in Analyticis libris iam antea disputauimus.

COMM. Repetit breuiter quid hætenus docuerit, & locum ostendit, ubi hæc eadem planius tractata sint. hætenus inquit declaratum est quid sit uerisimile, & quid sit signum ac propria nota, quidque discriminis inter se habeant. qui uero cupit hanc ré latius intelligere, is secundum librum Priorum Analy-

Analyticorum legat, ibi enim hæc planius traduntur, & docetur etiam qua de causa fiat vt aliqua signa nihil certi concludant, aliqua vero firmam conclusionem habeant. hoc loco Victorius plurimis verbis conatur ostendere quæ sit inter signum & verisimile differentia. sed meo quidem iudicio, nõ se satis explicat. nam quod primò Quintilianum reprehendit, quod ex Hermagoræ sententia dixerit signum esse nõ esse Virginem Atalantam, quia cum iuuenibus per sylvas vagetur. idque ait potius esse verisimile quam signum. decipitur ipse Victorius, cū signum ab effectis ducatur, & ab ijs quæ sub sensum cadunt, & a signis etiam coniecturæ ducuntur. quod victorius negare uideatur. Est igitur illa satis aperta differentia inter uerisimile, & signum. quod verisimile ducitur à causis & communi opinione, vt quod Malleolus culeo fit insuendus, quia est parricida. & Antonius fit hostis iudicandus, quod patriæ bellum inferat. nã ita censent omnes, nempe eos qui parentes occidunt culeo insuendos esse, & qui bellum patriæ inferunt, hostes esse iudicandos. Signum autem ducitur ab effectis rebus quæ sub sensum cadunt, ut Areopagita puerum damnarunt, qui cothurnicibus oculos effodiebat, & deinde uiuas emittebat. id enim summæ crudelitatis signum esse iudicauerunt. atque hæc distinctio facilis est, & expedita. Verum est quod apud auctores hæc aliquando nomina confunduntur. nam signa nonnunquam dicuntur verisimilia. quia quæcunque probandi uim habent in hac arte communiter verisimilia dicuntur, sed propriè ita distinguuntur, ut nos diximus.

TEXT. Quod autem exemplum sit idem, quod inductio, & quibus in rebus inductio sit, ostensum est. sed tamen non ita se habet, ut pars ad totum, neque ut totum ad partem, neque ut totum ad totum; uerum ut pars ad partem, & ut quod simile est, ad id cui est simile.

COMM. Cum Rhetoricam duobus ad probandum instrumentis uti docuisset enthymemate, & exemplo, & iam quibus ex rebus enthymema fiat aperuerit: nunc ad exemplum reuertitur, quod iam supra dixit esse inductionem oratoriam, nunc autem docere uult quomodo fiat. iam igitur (inquit) ostendimus exemplum esse quandam inductionem & quo modo fiat inductio declarauimus, hic uero sciendum est, non esse penitus idem exemplum quod inductio, quoniam inductio plura completitur. & aliter fit in Dialectica, quam exemplum in Rhetorica, neque ordinem syllogismi seruare in colligendo, sed suam quandam ac propriam rationem. quatuor enim modis colligere licet, uel totum ex partibus, quod fit in dialectica inductione. ut si quis probet omnem uirtutem esse animi habitum rationi consentaneum, quoniam & iustitia, & prudentia, & fortitudo, & temperantia tales sint habitus. uel partem ex toto, quod syllogismo fit, in quo fit vna propositio singularis, vt si quis probet, iuste casum Clodium, quia fuit insidiator, & omnes insidiatores rectè possint interfici. uel totum ex

toto, quod fit in primo modo primæ formulæ syllogismorum, in quo generalis propositio colligitur ex duabus generalibus propositionibus, ut si quis probet, omnem hominem moueri & sentire, quoniam omne animal mouetur & sentit, & omnis homo fit animal. uel partem ex parte, quod tantum exemplo fit. vt Cicero probat iuste à se posse Catilinam interfici, quoniam etiam Scipio Nasica iuste Tib. Gracchum interfecit. iam igitur perspicuum est quod ait Aristotelis exemplum non esse, vt est pars ad totum, neque ut est totum ad partem, neque ut totum ad totum, sed ut est pars ad partem. vt Cicero pro Roscio Amer. probat exemplo non debere Iudices credere patrem à Roscio fuisse interfectum, quia neque creditum fuit T. Clodium Terracinentem à filiis interfectum fuisse. & pro Milone probat à Milone iuste Clodium interfici potuisse, quoniam etiam Hala Seruilius Sp. Meliū, & L. Opimius Gracchū, & Senatus Catilinam iuste interfecit. & pro Archia, retinendum esse Archiam in ciuitate, quoniam multi honestissimi uiri illum honorant, & quoniam multæ ciuitates Homerum suum esse ciuem prædicant. hæc enim quadam similitudine probantur. unde ait Aristoteles exemplum esse tãquam quod simile est, ad id cui est simile.

TEXT. Cum enim ambo illa, quæ sumuntur, sub eodem genere posita fuerint, & alterum altero notius & apertius sit; tunc id exemplum est: ut si quis probare uelit, Dionysium appetere dominatum regium, cum salutis suæ custodes petat, & dicat Pisistratum antea custodes petisse, cum regnum appeteret, & cum eos impetrasset, tyrannidem occupasse; Theagenemq; idem Megaris fecisse, & alios quoscunque nouerit idem fecisse. omnes exemplum sicut Dionysii, quem adhuc ignorant, an ea de causa custodes petat. hæc enim omnia sub eodem genere, ac proposito continentur, quod quicunque regnum appetit, custodes salutis suæ petit.

COMM. Docuit exemplum esse, ut est pars ad partem, nunc pergit ea docere quæ præterea in exemplo esse debeant. oportet inquit vt ea, quæ sumuntur sub eodem genere sint. nam si fuerint diuersi generis, nihil firmiter concludi poterit. deinde opus est ut id, quod sumitur probationis gratia, notius & apertius sit eo, quod probandum est. nam si ambo equaliter ignota fuerint, nihil proderunt ad faciendam fidem. Quatuor ergo sunt quæ in exemplo requiruntur. primum vt sit tanquam pars ad partem, deinde vt sit ei simile de quo agitur, tum vt ambo sub eodem genere posita sint. postremò, vt id quod sumitur notius sit, quam id quod probari debet. quod si aliquid horum desit, non rectè concludetur. ipse autem Aristoteles probat exemplo id, quod docuit. Dionysius Siculorum Dux, cū regium dominatum affectaret, finxit se timere inimicorum insidias, qui eum uellent interficere, itaque petiuit à populo vt sibi liceret habere satellites & custodes salutis suæ. quos cum obtinuisset, eorum præsidio regnum inuasit. ergo si quis Orator quo tẽpore Dionysius custodes petebat, Sicu-

lis persuadere uoluisset, ne hoc illi concederent, quoniam regnum inuadere statuisset. potuisset id exemplo Pisistrati probare, qui cum accepisset ab Atheniensibus salutis suæ custodes, tyrannidem occupauit. quod etiam Theagenes Megaris fecit. quanto autem plura eiusdem generis exempla reperiuntur, tanto firmior erit probatio, & hoc est quod ait Aristoteles debere oratorem, omnes recere quoscunque nouerit idem fecisse. nam omnes id ostendent, quod adhuc dubium est. Dionysium ea de causa custodes petere, ut regnum inuadat. hæc enim omnia exempla sub eodem genere continentur. nempe omnes, qui salutis suæ custodes petunt, regnum appetere. De Pisistrato Iustinus libro secundo ita scribit, cum ostendisset Megarense ab eo debellatos: Sed Pisistratus quasi sibi non patriæ uicisset, tyrannidem per dolum occupat. Quippe uerberibus uoluntarijs domi affectus, laceratoque corpore in publicum progreditur, & aduocata concione uulnera populo ostendit, de credulitate principum, à quibus hoc se passum simulabat queritur: adduntur uocibus lachrymæ, & inuidiosa oratione multitudo credula incenditur: amore plebis inuisum se Senatui affirmat, obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxiliū. per quos occupata tyrannide per annos triginta quatuor regnauit. de Theagene tyranno meminit

TEXT. Iam igitur unde probationes illæ ducantur, quæ speciem habent demonstrandi, declaratum est.

COMM. Repetit breuiter more suo quod hactenus docuerit, docuimus (inquit) unde probationes illæ ducantur, quæ demonstrare uidentur. hoc autem ait, quia Rhetorica ueris demonstrationibus non utitur, quemadmodum in Philosophia fit, & in Mathematicis disciplinis. habent igitur tantum speciem & similitudinem demonstrandi enthymemata & exempla, de quibus locutus est Aristoteles.

TEXT. In ipsis autem enthymematibus maxima est differentia, quæ omnes ferè plurimum fallit: atque eadem est enthymematum differentia, quæ in differendi ratione syllogismorum est. nam enthymemata quedam sunt ipsius artis dicendi propria; sicuti syllogismi etiam quidam Dialecticæ proprij sunt: quedam autem ad alias artes, & facultates pertinent; quæ uel iam inuenta sunt, uel nondum planè cognita.

COMM. Declarauit hactenus quæ sint argumenta rhetorica, & quibus ex rebus constant. nunc docere incipit, unde illa ducenda sint. neque enim enthymemata omnia sunt unius generis, sed maxima est inter ea differentia, quam cum pauci intelligant, ideo fit ut plurimi decipiantur. atque eadem (inquit) est in enthymematibus differentia, quæ est in syllogismis. nam etiam aliarum artium & scientiarum, præter Rhetoricam & Dialecticam utuntur enthymemate & syllogismo, non tamen eo modo, aut iisdem de rebus, quibus hæc duæ facultates. habet enim Rhetorica enthymemata propria ac sua, sicuti Dialectica

proprios ac suos syllogismos habet. ut si dixerem: retinendæ sunt leges quoniam in eis est ciuitatis salus. hoc erit enthymema rhetoricum. at si dixerem, hæc figura tres habet angulos æquales duobus rebus, quoniam est triangulum. erit quidem enthymema non tamen rhetoricum, sed geometricum. Ita si dixerem: quicquid dicitur de genere: dicitur et de specie, sed animal est genus, homo est species, ergo quicquid dicitur de animali, dicitur etiam de homine. hic erit syllogismus dialecticus. at si dixerem: quicquid suo nutu deorsum ruit, graue est, terra suo nutu deorsum ruit, ergo terra grauis est. erit quidem syllogismus, sed non tamen dialecticus, uerum physicus. sunt igitur enthymemata & syllogismi quidam Rhetoricæ, & Dialecticæ proprij, quidam etiam aliarum artium & scientiarum. quod autem ait Aristoteles, quæ iam inuenta sunt, significare uoluit artes certum numerum non habere, quoniam nouæ artes frequenter inueniuntur, quod fieri uidemus etiam nostra tempestate. multæ igitur latent, quæ nondum inuenta sunt, plurimæ etiam sunt cognitæ. sed quamuis artis aliquæ nondum penitus perspectæ sint, tamen licet ex eis enthymemata ducere. quoniam non penitus earum natura ignoratur, licet ad certam viam & rationem nondum deducta sit. vt exempli gratia putant aliqui artem inueniri posse qua plumbum in aurum conuertatur. hæc certe ars nondum est planè cognita, tamen aliquid de ea uel enthymemate, uel syllogismo concludere possumus.

TEXT. Itaque sæpe fit ut auditores fallant. & qui eiusmodi enthymemata magis, quam conueniat, amplectuntur, artis oratoricæ fines transiliunt.

COMM. Enthymemata quæ pertinent ad alias artes & scientias, præterquam ad Rhetoricam, sæpe decipiunt auditores, qui ea in oratoris facultate putant esse, cum tamen propriè non sint. imò uerò si Orator huiusmodi enthymemata diligentius pertractarit, quàm arti rhetoricæ conueniat, ab oratoris officio discedet, & quodammodo in causa propria præuaricabitur, & relicto artificio quod profitemur, alterius artificis personam induet, & Oratoris nomen amittet. vt exempli gratia, si Orator de officio medici communiter, & ad uulgarem sensum atq; intelligentiam accommodatè differat, in arte sua uersabitur, & id oratorio more faciet. sed si definitè distinctèq; de arte medica disputare uelit, & docere quid salubre atq; insalubre proprie sit, id iam non tanquam Orator faciet, sed tanquam medicus, & quanto accuratius id fecerit, tantò facilius nomen suum amittet. idem etiam de alijs artibus & scientijs sentiendum. Itaque Rhetorica & Dialectica disputant quidem de rebus omnibus, sed communiter, & ex uulgari intelligentia, non autem propriè ac definitè. hæc est Aristotelis sententia, quæ quoniam paulo obscurior uidebatur, ideo pluribus eam uerbis explicare uoluit, & hoc est quod ait.

TEXT. Hoc autem quod dico, clarius, & apertius erit, si pluribus uerbis explicetur.

Qui breuitati student plerunq; in obscuritatē incidunt, ideo dixit Horatius: breuis esse laboro, Obscurus fio. quod autem paucis uerbis obscure dicitur, id pluribus explicatū fieri clarius & apertius potest. hoc est quod ait Aristoteles. sic etiam Crassus apud Ciceronem primo de Oratore; Hoc uideo dum breuiter uoluerim dicere, dictum à me esse paulò obscurius. sed experiar & dicam si potero planius.

TEXT. *Eos enim ego Dialecticos & Oratorios syllogismos uoco, qui ducuntur ex locis, in quibus latent argumenta. Loci uero sunt ij, qui communiter dicuntur, de rebus, quæ ad mores, & ad naturam, & ad civilem scientiam pertinent, & denique ad alia multa, quæ specie inter se differant; ut locus qui ex maiore & minore dicitur. neque enim ex hoc loco magis de rebus iustis, quam de rebus naturalibus, aut de quolibet alia re, uel syllogismo concludere aliquid, uel enthymemate probare licet. at qui hæc sine dubio specie differunt.*

COMM. Iam incipit præstare, quod pollicitus est. pluri bus enim uerbis docet, qui syllogismi dicantur Oratorij & Dialectici, & qui aliarum artium. Ergo Dialectici & Oratorij syllogismi dicuntur illi, qui à locis communibus ducuntur, in quibus latent argumenta communia quæ facile possint ab omnibus intelligi, quauis de uariis rebus pertractare uideantur. nam ex uno atque eodem communi loco potest Orator argumenta ducere, quæ uel de moribus tractet, uel de rebus naturalibus, uel de civili scientia, uel de aliis quibuslibet rebus, quæ sint inter se suis formis distinctæ. tales enim sunt loci communes qui communiter de rebus omnibus in utranque partem argumenta continent. ut locus ille qui dicitur à comparatione maiorum & minorum, ex quo uel enthymemate. uel syllogismo de qualibet re concludere licet. quod autem ex hoc loco possint argumenta duci diuersarum rerum & specie differentium, exemplis declarabimus: ut de ijs quæ ad mores attinet hoc erit argumentum: maior uirtus est iustitia quam fortitudo. nam si omnes iusti essemus fortitudine non egeremus. Melius est iniuriam accipere quam inferre. quia qui facit iniuriam malus est. qui eam accipit probus esse potest. magis parentibus debemus, quam nobis ipsis. nam si parentes non fuissent, ne nos quidem esse potuissimus. de ijs quæ ad res naturales spectant ex eodem loco hæc erunt argumenta; melior est calor quam frigus. Calor enim res omnes procreat, & cõseruat, frigus eas consumit. melior aqua quàm ignis. pluribus enim in rebus utimur aqua, quam igne. diutius uiuunt celibes, quam qui uxorem habent, nam ueneris usus spiritus uitales exhaurit. de ijs quæ ad civilem scientiam pertinent, ex eodem loco sint hæc argumenta. præstantiores sunt leges quam iudicia, quia leges commune bonum spectant, iudicia priuatum. melius est ut princeps regionem suam tueatur, quam alienam appetat. nã qui aliena cupidius appetunt, sua sapius

amittunt. Melius est ut Resp. ab uno uel à paucis administretur quam à multis. facilius est enim unum sapientem aut paucos inuenire quam multos. hoc modo ab aliis etiam rebus cuiuslibet generis licebit ex comparatione argumenta formare. non est autem dubium quin hæc res unde argumenta ducuntur, specie differant. & quemadmodum nos enthymemata formauimus, licebit etiã eodem modo syllogismos formare communiter de rebus omnibus. satis igitur iam patet quæ sit huius loci sententia.

TEXT. *Propria uero cuiusque artis argumenta sunt, quæ constant è propositionibus ab arte illa ipsa desumptis. exempli gratia, in rebus naturalibus propositiones sunt, ex quibus nemo poterit aut enthymema aut syllogismum formare, qui ad uitam & mores pertineat; & in moralibus rebus sunt aliæ propositiones, ex quibus nihil concludi potest, quod ad naturam spectet: atque eadem est in cæteris omnibus ratio.*

Iam docuit Dialecticos & Oratorios syllogismos communiter de rebus fere omnibus differere, nunc docet quæ sint propria cuiusque artis argumenta. nempe ea quæ uni tantum arti accommodantur, & ad aliam traduci non possunt. ut ex propositionibus naturalibus, erit etiam conclusio naturalis, non autem moralis, ita ex propositionibus moralibus, non fiet conclusio naturalis sed moralis. neque enim in Philosophia morali, aut naturali sunt loci communes unde argumenta ducantur ad alias artes pertinentia, sed suis probationibus hæc duæ philosophiæ contentæ sunt, & proprias habent propositiones, quæ nihil in aliis artibus concludere possunt. ut si de materia aut forma rerum naturalium differendum sit, hæc erit propria Philosophiæ naturalis disputatio. & si de summa hominis felicitate, deque uirtutibus ad eã ducentibus accuratè proprièque sit agendum, hoc ad moralem Philosophiam, non ad aliam artem pertinebit, atque ita fit in aliis artibus.

TEXT. *Atque illa quidem argumenta, quæ communiter ex locis sumuntur, neminem possunt huius, aut illius artis peritum facere; quoniam nullam habent certam sibi subiectam materiam.*

COMM. Cum artes habeant sua propria ac certa præcepta quibus perficiantur, si quis earum peritus esse uelit, oportet ut illa præcepta propria discat. alio qui nunquam esse medicus quisquam poterit, nisi si perceperit quæ salubria sint, & quæ insalubria, & quibus remediis unusquisque morbus aut arce ri, aut depelli possit. idem de aliis sentiendum. si quis autem communiter tantum, & ex opinione uulgari de aliqua arte differat, non poterit dici peritus illius artis. sed Dialecticus & Rhetor ex locis communibus de qualibet arte ex uulgari opinione differunt, non igitur quemquam alicuius artis peritum efficere possunt. Itaque hoc habent argumenta communia ut non possint quemquã alicuius artis peritum efficere. quoniam nullam certam habent subiectam materiam ab aliis distinctam

distinctã qua uersent. ut ex epli grã. poterit Orator de Astrologia cõiter multa disputare, & eam scientiã ornare atq; extollere, plurimaq; enthymemata in mediũ afferre, quare sit Astrologia magnopere laudabilis atq; amplectenda, quauis ipse sit Astrologiæ profus ignarus, atq; ita de reliquis artibus & scientiis. hæc igitur enthymemata Rhetorica non efficiunt ut quis sit eius artis peritus de qua differit.

TEXT. *Has autem proprias artium propositiones quanto quis exquisitiores elegerit, tanto magis per imprudẽtiam efficiet aliam scientiam, diuersam à Dialectica, aut Rhetorica. si enim ad alicuius artis principia per uenerit; iam non erit Dialectica, aut Rhetorica, sed erit illa ipsa ars, cuius ea principia fuerint.*

COMM. Iam declarauit qualia sint argumenta communia, nunc igitur transit ad ea quæ propria sunt scientiarum. de quibus etiam Dialectici & Rhetores disputare possunt, non tamen exquisitè, sed ex cõi opinione. nam qui ex aliqua scientia propositiones exquisitiores eligit, & de ijs accuratè disputat, iam non officio Dialectici aut Rhetoris fungitur, sed eius ipsius artificis, cuius illæ propositiones sunt. & quanto diligentius id facit, tanto magis aberrat à proposito suo, uersaturque in alia arte quàm in Rhetorica aut Dialectica. hoc autè quidam Oratores faciunt, ut eruditiores uideantur. disputant. n. nonnunquam accuratè de mathematicis aut naturalibus propositionibus, quod cum faciunt non Oratores, sed mathematici, aut Philosophi dici debent. itaque dum ampliare fines suos uolunt, proprium nomen amittunt. usq; eo ut ne Dialectica quidem aut Rhetorica dici debeat ars eorum, qui dum proprias alicuius artis propositiones tractant, ad eius artis principia fontisque perueniunt, & unde ars illa proficitur, accuratè seduloque differunt. sed erit ars illa de cuius principiis disputatur ut geometria, uel Musica, uel alia quælibet. hunc locum uidetur expressisse Sceuola primo de Oratore contra Crassum: Quod uero (inquit) in extrema Oratione quasi tuo iure sumpisti, Oratorem in omni sermonis disputatione copiosissimè posse uersari: id nisi hic in tuo regno essemus, nõ tulissem, multisq; p̄sẽ, qui aut interdicto tecũ cõtenderent, aut te ex iure manu confertũ uocarẽt, quod in alienas possessiones tã temere irruisses. agerẽt. n. tecũ lege primũ Pythagorei oēs, atq; Democritici. & q̄ sequuntur.

TEXT. *Maiorem autem partẽ enthymemata fiunt ex propositionibus illis, quæ propriæ peculiare s̄que sunt alicuius artis, è communibus aut locis longè pauciora.*

COMM. Quoniam artes multæ sunt, & in singulis artibus est penè infinita propositionum multitudo, ideo fit ut enthymemata maiori ex parte fiant, ex propositionibus quæ propriæ sint alicuius artis. longè uerò pauciora fiant ex locis communibus omnium scientiarum. primo libro Topicorũ tres precipuè sp̄s propositionum esse dicit, nã alias ait esse morales, alias naturales, alias deniq; logicas. harum aut unaquæq; species ad artem propriam spectat. sunt tamen et enthymemata rerũ earũ ex

quibus nondum artes traditas habemus, sed pauciora. Sumet igitur Orator enthymemata, ex propositionibus uariarum artium, & scientiarum; quæ uel iam inuenta sunt, uel nõdum cognita, sed ea non exquisitè, uerum ex cõi tantum opinione tractabis, ne fines suos transire uideatur. hoc autè cõmode facere non poterit nisi ex uariis artibus & scientiis multa didicerit. quare bonum Oratorẽ esse doctissimum oportet, ut ex plurimus ea feligere possit, quæ sint ad persuadendũ accommodata.

TEXT. *Quemadmodum igitur in Topicis, ita etiam in hoc opere distinguenda sunt enthymematum species, & loci unda sumuntur argumenta. uoco autem species enthymematũ, proprias cuiusq; generis propositiones; locos uero sedes argumentorũ, æqualiter oibus cões.*

COMM. Siquis benè cognouerit, sp̄s enthymematum, & locos cões, is totam hanc artem rectè perceperit. Itaq; proponit Aristoteles utrunq; se declarare uelle, sicut et in Topicis syllogismorũ sp̄s & sedes argumentorum exposuit. sed ne quis decipiatur, exponit accuratè, quas ipse appellet sp̄s enthymematum, & quos uocet locos. Species enthymematum (inquit) intelligi uolo, proprias cuiusque generis propositiones. hoc est cuiusq; artis, & cuiusq; Rhetoricæ partis. sunt. n. in unoquoq; genere causarum propriæ propositiones quos uocat Cicero certos locos, sic. n. ait primo de Orat. certosq; esse locos quibus in iudiciis uteremur, in quibus æquitas quæritur. alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorũ, quibus cõsiliũ daremus. alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatẽ omnia referrentur. has igitur uocat Aristoteles proprias cuiusq; generis propositiones. locos uero uocat sedes argumentorum, qui non uni alicui generi sed omnibus æqualiter communes sint.

TEXT. *Prius igitur de formis enthymematum, quã de locis dicamus. ac primo Rhetoricæ genera uideamus. ut cũ ea quot numero sint explicauerimus, sigillatim deinde cuiusq; ḡnis elementa, & propositionesq; tractemus.*

COMM. Proponit quẽ ordinem seruaturus sit in eis tradendis quæ ad probationẽ Rhetoricam pertinent. quoniam sunt quãdã enthymematum species cuiusq; generis propriæ, & sunt quidã loci cões omnium generum. uolo (inquit) prius enthymematum species tractare, quã ad locos tractandos aggrediar. uerum hoc non possum cõmode facere, nisi docuero quot Rhetoricæ genera sint, ut cũ ea quot numero sint intellexerimus, tunc unicuique generi, suas propositiones atq; elementa subiiciamus. uocat aut elementa sedes argumentorum, quod ipsemet in secũdo huius operis declarat his uerbis, ut nos uertimus: Elementum autem, & locum enthymematis pro eodem capio. sequitur aut uiam docendi planiorem & faciliorem, ut prius ea tradat quæ singulorum generum propria sunt. dein de quæ sint omnium cõia. neque. n. rectè potest intelligi, quid multorum cõe sit, nisi prius intelligatur, quid sit propriũ singulorum. ut si quis dicat, locum à definitione communẽ esse iudiciali,

deliberatiuo, & demōstratiuo generi, certe nemo poterit hoc bene intelligere, nisi prius didicerit qd sit iudiciale, deliberatiuū, & demōstratiuū genus, & quō inter se distinguantur, & quā singula pprietatē habeant. de his igit primō tractādū est.

TEXT. *Sunt autem Rhetoricæ genera numero tria: tot enim etiam auditorum genera reperiuntur. nam ex tribus rebus Oratio constat; ex eo qui dicit, ex materia de qua dicitur, ex eo apud quem uerba fiunt. quin etiam cuiuslibet Orationis finis ad auditorē refertur.*

COMM. Quæ latini scriptores genera causarum uocāt, ea uocat Aristoteles genera uel species Rhetoricæ, quoniam in singulis totius artis uis ac facultas exprimitur. est enim omnis doctrina dicendi diuisa in tres partes, ut in Partitionibus Cicero docet, in uim Oratoris, Orationem, & quæstionē. quæ partes omnes in unoquoque genere requiruntur, ut exempli gratia nemo poterit in iudicio bene aliquē accusare aut defendere, nisi uim Oratoriam habuerit, & quæstionem agnouerit, & Orationē utatur. quibus in rebus tota est ars Rhetorica. idem fit etiam in deliberatione, atque exornatione. bene igitur tria dicuntur esse Rhetoricæ genera. nostri genera causarum appellant, quoniam Oratores sapius causas, idest certas ac definitas quæstiones, quā proposita, quæstionēque infinitas ac generales tractant. illud aduertendum Aristotelem in hoc opere generis ac speciei nomen confundere, sæpeque alterum pro altero ponere. quod etiam apud nos frequentissime Cicero, & Quintilianus faciunt. nam illa exquisita distinctio generis & speciei Dialecticorum & Philosophorum est, non autem Oratorum. itaq; paulo superius Aristoteles γένη τῶν ῥητορικῶν, idest Rhetoricæ genera dixerat, quæ nunc ἐν τῷ hoc est species uocat. At uero totam artem auditorū genere distinguit, quod in Partitionibus etiam Cicero facit. idque se non sine ratione facere ostendit. cum enim ex tribus rebus constet Oratio, ex eo qui dicit, ex materia de qua dicitur, ex eo apud quem uerba fiunt, nemini dubium esse potest, qn duo prima ad tertium referantur. scmp enim ad aliquem habetur Oratio. neque quisque uerba facit nisi ut ab aliquo audiatur. ergo finis omnis Orationis ad auditorem refertur. est enim mentis interpres Oratio, quæ sensa animi declarat, ita ut intelligantur ab aliquo, quod nisi sit qui audiatur, frustra omnis habebitur Oratio, meritō igitur dicendi genera, genere auditorum distinguuntur.

TEXT. *Neesse est autem, ut is, qui audit, uel auscultator tantum sit, uel etiam disceptator; disceptator uero, qui uel de præteritis statuat, uel de futuris. & de futuris quidem statuit, ut is, qui in concione est sententiæ moderator, de præteritis autem, ut iudex. at uero auscultator de Oratoris facultate iudicat. quare neesse est tria causarum esse genera; deliberationis, iudicij, exornationis.*

COMM. Vt probet tria esse Rhetoricæ genera, docet auditorū genera esse tria, nēpe auscultatorē, iudicē, & finē moderatorē. nā is qui audit, aut tantum au-

scultat, aut et iudicaturus est, qui disceptator à Cicerone dicitur. qd si iudicaturus est, aut de præteritis aut de futuris statuit. si de præteritis iudex dicitur, si de futuris sententiæ moderator, qui ecclesiastes Græcè dicitur. qui tantum auscultat, is de Oratoris facultate iudicat, & auscultator à Cicerone uocatur; Aristoteles δρωπὸν appellat. quod propriè spectatorem significat. sic et appellabant Græci quos publicè ad rem diuinam faciendam mittebant, & δρωπὶδῶν nauē qua uehebantur. dicitur et δρωπὸς qui tantum uisendi gratia aliquo proficiscuntur. de quibus ita Cicero Tusc. quinto: Esse autem quoddam genus eorum, idque uel maximè ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quærent, sed uisendi gratia uenirent, studioseque perspicerent, quid ageretur. unde Philotheori dicitur, qui uisendi studio trahuntur, quo uerbo Cicero utitur ad Trebatium scribens. habebatur autem Orationes in celebritatibus gratiæ, qui Panegyrici dicebantur, & erant demonstratiui generis, in quibus licebat ingenium & artē ostentare. qd qui melius fecisset, is præstantior Orator habebatur. hoc est quod ait Aristoteles, auscultatorem de Oratoris facultate iudicare. hunc autē locum Aristotelis Cicero in partitionibus ita trāstulit: C. F. Quid habes igitur de causa dicere. C. P. auditorum eam genere distingui. nā aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, idest rei, sententiæq; moderator, ita ut delectetur, aut statuatur aliquid. statuit autē aut de præteritis, ut iudex, aut de futuris, ut Senatus. sic tria sunt genera iudicij, deliberationis, exornationis. Quintilianus duplici diuisione probat esse tria genera causarum, prior diuisione hæc est: Oratoris officij aut est in iudicijs, aut extra iudicia. in iudicijs est genus iudiciale. extra iudicia uel præteritum tēpus spectat, uel futurum. præterita uel laudamus, uel uituperamus. de futuris deliberamus. ita fiūt tria genera. altera diuisione hæc est: ea de quibus dicendum est, aut certa sunt aut dubia. certa laudantur aut uituperantur. dubia uel in nostra potestate sunt, ut ea sequamur aut fugiamus de quibus est deliberatio. uel aliorum sententiæ cōmissa, de quibus est iudicium. In hoc igitur conueniunt Aristoteles, Cicero, Quintilianus, quod tria sint causarum uel Rhetoricæ genera. quamuis apud alios scriptores ambigatur. nam alij plura, alij pauciora fecerunt. genus autem in quo deliberamus συμβουλευτικόν uocatur, à consilio dando. iudiciale δικάσιμον qd in eo lite contendatur. Demonstratiuū ἐπιδεικτικόν, uel ἐνομιμασικόν à laude hoc est à meliori parte. tamen M. Antonius secundo de Oratore, genus hoc quod ad laudationes ptinet, remouere vñ. quoniā licet aliquando accidat ut Orator laudet aut uituperet extra iudiciū aut deliberationem, non tamen ideo sequi debet, ut tertij genus causarū adiungendum sit. multa enim etiam alia facit Orator, quæ non sunt genera causarum dicenda, sed (ut dixi) Aristoteles, Cicero, & Quintilianus tria genera faciunt.

Epist. 7.

Delibe-

TEXT. *Deliberationis autem duæ sunt partes; altera sua-*

COMM. Quoniam facultas Oratoria in utranque partem disputat. ideo fit, ut unumquodque Rhetoricæ genus duas contrarias partes habeat. ut in deliberatione est suasio & dissuasio. quod Aristoteles probat inductione hoc mó: qui consiliū dant id uel priuatim faciunt, uel in concione publica. sed & qui priuatè, & qui publicè consulunt semper uel suadent uel dissuadent, ergo duæ sunt partes deliberationis, suasio, & dissuasio. priuatæ suasionis exempla sunt pulcherrima apud Hocratē Oratio ad Demonicū, & Oratio ad Nicoclem. Apud Ciceronem nullæ quidem sunt Orationes quæ priuatim aliquid suadeant aut dissuadeant, sed multæ sunt epistolæ in hoc genere, ut ea quæ ad Luceium scribit libro quinto qua conatur ei persuadere, ut res suas gestas scribat. extat et epistola pulcherrima ad Quintum fratrem qua admonet eum quomodo rectè prouinciam administret, & ad gloriam atque honorem acquirendum adhortatur. multæ uero sunt Orationes quibus publicè suadet aliquid aut dissuadet Cicero, ut ea quæ p lege Man. inscribitur. qua populo suadet, ut Pompeium eligat imperatorem contra Mithridatem. & ea quæ contra Rullum dicta est qua populo dissuadet legem agrariam, quam Plinius uehementer admiratur. quin omnes Philippicæ quamuis Antonij uituperationem contineant, sunt tamen deliberatiui generis. nam eo tendunt, ut Antonius hostis patriæ iudicetur. nona Philippica continet quidem laudem Ser. Sulpitij, sed ea de cā ut facilius suadeat, ei statuam erigendam esse, quapropter illa etiam deliberatiui generis est. ita omnes ferè conciones apud Liuium & cæteros historicos in hoc genere sunt, quoniam in eis semper aliquid aut suadet, aut dissuadet.

TEXT. *Iudicij uero partes sunt accusatio, & defensio: qui. n. in iudicio uersatur, horū alterū facere oportet.*

COMM. Sicuti duæ contrariæ partes sunt in deliberatione ita et in iudicio. nā qui uersantur in iudicijs necesse est, vt uel accusent, uel defendant. quo fit ut accusatio, & defensio sint partes iudicialis generis. Cicero primo de Inuentione duas alias adiungit, hoc est petitionem, & recusationem, sed tamen alibi secutus Aristotelem duas tantum facit. nam petitio cum accusatione coniungitur, qui. n. petit, uocat reū in iudiciū tanquā ab eo læsus fit, qd sine dubio speciem hēt accusationis. ideo in Partit. sic ait Cicero: sed accusatorem pro omni actore & petitore appello. ita recusatio coniungitur cū defensione, ut Cicero. P. Quintū defendit, qui recusabat Sex. Neuius se quicquam debere. & Rosc. Comædū. à quo Fannius Chærea, quandam pecunię uim petebat. duæ sunt igitur tātū iudicialis generis partes, accusatio, quæ petitionē et continet, & defensio q cōplectitur etiam recusationē.

TEXT. *Exornatiōis deniq; partes sunt laus & uituperō.*

Duas partes hēt et exornatio sicuti reliqua genera, laudē & uituperationē res. n. certas ac præteritas uel laudare, uel uituperare solemus. hoc autē genus semper cū duobus alijs cōmixtū est. neque. n. unquam deliberatio, aut iudiciū, sine laude aut uituperatione esse potest, sed exornatio sine deliberatione, & iudicio reperit. quales sunt Orationes funebres, quas Græci ἐπιταφιας λόγους uocāt. raro tamen Oratores hoc genus tractant separatim, & hæc est cā cur M. Antonius secundo de Oratore non putauit esse genus tertij. & certè nullā habemus Ciceronis Orationē q sit tantum in hoc genere. nā pro lege Man. quāuis Pompeij laudes cōmemorentur, tamen ideo fit ut facilius persuaderi possit eū summū esse imperatorem, & dignū qui contra Mithridatem mittatur. nisi fortè quis secundā Philippicā in hoc genere cōstituat, q tantū Antonij uituperationē cōtinet. sed tamē si quis aduertat magis ad iudiciale & deliberatiuū inclināt. se. n. in ea defendit Cicero, Antonij accusat eo studio ut hostis patriæ iudicetur, qd deinceps in alijs et Orationibus facit. apud Hocratem est pulcherrima in hoc genere oratio, qua Euagorā Cypri regem laudat. itē altera qua laudat Helenā, & tertia qua Busrim celebrat. Orationes Ciceronis in Catilinā plurimū habent demonstratiui generis, quoniā uehementer eum uituperant, sed tamen in deliberatiuo sunt ponendę, quoniā in prima Catilinę suadet ut uel Roma discedat, uel resipiscat. in reliquis suadet Romanis ut bono sint animo, docetq; quid sit faciendū ut Resp. seruetur. duæ sunt Orationes perelegantes apud Ciceronem, quæ uidentur esse demonstratiui generis, quarum alterā habuit ad Quirites, alteram in Senatu post reditū suū ab exilio, sed tamē alia quædā habent permixta, quæ non sinunt eas absolute demonstratiuas esse. uerū (ut dixi) genus hoc permiscetur omnibus dicendi generibus.

TEXT. *Quin etiam horum generum tempora distinguenda sunt. nam deliberationi futurum tempus datur: qui enim deliberat, siue suadeat, siue dissuadeat, de futuris deliberat.*

COMM. Docet hæc tria Rhetoricę genera tēporibus et distinguere. neq; n. omnia tempora singulis conueniunt. nā futurū deliberationibus accōmodatur. siquidem nulla est de præterito deliberatio sicut ait Demosthenes p Ctesiphonte. quoniā mutari nō pōt id, qd est præteritum. neq; sanè pñens tps aptū est deliberationi, nisi quatenus futurū adiuuat. semp. n. deliberatio factum pcedit. quo fit ut oīs deliberatio sit de futuro. sic et Cicero in Partit. ait deliberationē esse in pmissione posteritē tps.

TEXT. *In iudicio uero præteritum tempus est propositū. nam de rebus iam factis semper hic quidem accusat, ille autem defendit.*

COMM. Sicuti deliberationi futurū tps accōmodatur, ita iudicio præteritum. cum enim in iudicio uel accusemus uel defendamus, necesse est, vt etiam facta sint, q quis aut accusat, aut defendit. & hoc est qd ait Cicero iudiciale genus in præteriti di-

ceptatione versari: & quamuis aliqui videantur
 et de futuro posse accusari, ut si patriam proditu-
 ri sint: tamē id ex præteriti disceptatione iudicatur,
 ut si iam cum aliquibus coniuravit, si pactus est,
 si mercedē accepit, si quod occultē machinatus est,
 quod omnia iam præterita sunt. neque enim tantum fa-
 cta, sed et prauæ cogitationes ac deliberationes
 puniuntur, quæ semper iudicium præcedant ne-
 cesse est, quare de præteritis semper est iudicium.
 neque enim Catilina condemnatus est, quod Reip.
 statum euerisset, sed quod id facere decreuisset.

TEXT. *Exornationis maximè quidem proprium est præ-
 sens tempus. qui enim laudant, uel uituperant ali-
 quem, ea quæ tunc in eo sunt, considerant; sed tamen
 etiam præterita reminiscuntur commemorant, & de
 futuris coniecturam faciunt.*

COMM. Præsens tempus propriè nullum est, sed id
 præsens dicitur, quod in continuatione præteriti
 est, & futuri. hoc igitur exornationi præcipuè con-
 uenit. cum enim aliquem uiuentē adhuc laudamus
 aut uituperamus, non id in primis spectamus qua-
 lis antea fuerit, aut qualis futurus sit, sed qualis
 sit in præsentia. nam si bonus vir antea fuisset, in
 præsentia uero malus esset, non posset iure laudari.
 neque quemquā tantum ea de causa laudamus, quod
 bonus sit futurus. ergo præsens tempus exorna-
 tionis præcipuè accommodatum est. Verumtamē
 quæ præterita sunt plurimum exornationē
 adiuuant, & tanto laudabiliter is, quem exorna-
 mus, uidetur, quātō plures ab eo præclare gestas
 res commemorare potuerimus. quinetiam ex præ-
 teritis & præsentibus coniecturam facimus de fu-
 turis, ut si quis hactenus se benè gessit, & in præ-
 sentia pergit se benè gerere, credibile est eum per-
 petuò talem futurum. Quapropter in omnia tem-
 pora diffunditur exornatio, quāuis præsens tem-
 pus eius sit maximè proprium. hoc genus Cice-
 ro mirificè laudat, quod copiam ad dicendum maxi-
 mam adferat. & utile sit ciuitatibus. sic enim ait
 in Partitionibus: Itaque illud superius exornatio di-
 citur: quod cum latum genus esse potest, sanèque va-
 rium: unum ex eo delegimus, quod ad laudandos
 claros viros suscepimus, & ad improbos uituperā-
 dos. genus enim nullum est Oratoris, quod aut ube-
 rius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse pos-
 sit, aut in quo magis Orator in cognitione uirtu-
 tum, uitiorumque uersetur.

TEXT. *Finis præterea unicuique generi diuersus est; &
 cum tria sint genera, tres etiam erunt fines. nam in
 deliberando finis est utilitas, & detrimentum. qui enim
 suadet aliquid, illud, tanquam melius, suadet: & qui
 dissuadet, tanquam deterius, dissuadet: alia uero om-
 nia huc referuntur; ut si quid iustum aut iniustum, ho-
 nestum aut turpe dicatur.*

COMM. Hactenus distinxit genera carum per audito-
 rum personas, ostendit quæ partes unicuique gene-
 ri subiectæ sint, & unumquodque genus suo tempo-
 re distinctum esse docuit. nunc etiam à fine distin-
 guit eadem genera. nam suis cuique generi finis
 propositus est, & cum sint tria genera, necesse est,

ut etiam tres fines sint. ac primo docet qui finis
 sit deliberationis, & ait esse utilitatem ac detri-
 mentum, ut illam quidem sequamur, hoc uero fu-
 giamus. est enim hæc Oratorum consuetudo, ut
 cum aliquid suadere uolunt, id melius esse, quam
 reliqua de quibus deliberatur ostendant, cum au-
 tem uolunt dissuadere, demonstrant illud esse de-
 terius. quod si de iusto, aut iniusto, de honesto, ac
 turpi uerba fecerint in deliberatione, non id ideo
 faciunt, quia iustitia uel honestas sit præcipuus
 deliberationis finis, sed ut facilius quod uolunt
 suadeant, aut dissuadeant. nam quæ iusta sunt &
 honesta, etiam habentur meliora, atque utiliora,
 præsertim apud bonos uiros, qui nihil utile cen-
 sent esse, quod non idem etiam honestum sit. hæc
 est Aristotelis sententia, à qua Cicero secundo de
 Inuent. nonnihil dissentire uidetur, sic enim ait:
 In deliberatio autem Aristoteli placet utilitatē
 nobis & honestatē, & utilitatem. Idem sentit M.
 Antonius secundo de Oratore, qui ita loquitur:
 Ergo in suadendo nihil est optabilius quam di-
 gnitas. nam qui utilitatem parat, non quid maxi-
 mē uelit suadere, sed quid interdum magis sequa-
 tur, uidet. Quintilianus etiam ab Aristotele dis-
 sentit, sic enim ait libro secundo: Ne his quidem
 accesserim, qui laudatiuam materiam honestorū,
 deliberatiuam utilium, iudicalem iustiorum que-
 stione contineri putant, celeri magis ac rotunda
 usu distributione quam uera. stant enim. quodammo-
 do mutuis auxilijs omnia. nam & in laude iustitia
 utilitasque tractantur, & in consilijs honestas, & ra-
 tione iudicalem inueneris causam, in cuius non par-
 te aliqua eorum quod supra diximus, reperia-
 tur. Cicero tamē in Partitionibus Aristotelis sen-
 tentiam secutus est, sic enim ait: Est igitur in deli-
 berando finis utilitas, ad quem omnia referuntur
 in consilio dando, dicendaque sententia.

TEXT. *In iudicijs quid æquum aut iniustum sit queritur,
 si qua uero sunt alia, huc referuntur.*

COMM. Iudicialis generis finis est æquitas. qui enim
 accusat. æquitatem uiolatā docet: qui defendit id
 pernegat, & ab æquitate non discessum esse con-
 tendit. quod si quid aliud inciderit in iudicia, ut de
 utili aut inutili, de honesto aut turpi, id ad æquita-
 tem referri solet. sic etiam Cicero in Partit. In iu-
 dicijs quid æquum sit queritur. nam æquitatis ser-
 uandæ gratia iudicia constituta sunt, nempe ut ma-
 leficia puniantur, & controuersia distrahantur,
 quod pro A. Cæcina Cicero docet.

TEXT. *In exornationibus qui laudant, & uituperant, ho-
 nestum, & turpe sibi proponunt, & reliqua omnia
 huc referunt.*

COMM. Demonstratiui generis finis est honestas. nam
 qui laudant honesta facta celebrant, quod si quid
 utile aut iustum esse factū dicunt, id ea de causa fa-
 ciunt, ut honestatē ac dignitatē eius quæ laudant,
 amplificent. itaque ad honestatem omnia referunt.
 hoc Cicero sic expressit in Partit. omnia enim sunt
 profecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute sunt,
 & quæ cum uitijs uituperanda. Quamobrem suis
 alte-

alterius est honestas. alterius turpitudine.

TEXT. *Quod autem hi sint fines unicuique generi propo-
 si, illud aperte declarat, quod de alijs rebus interdum
 ne contendunt quidem; ut in iudicio, quin fecerit, aut
 quin læserit, sed nemo unquam iniuste se fecisse, fate-
 retur: alioquin omnis statim controuersia tolleretur.*

COMM. Unicuique generi finem suum assignauit, ut
 iudiciali æquitatem, deliberatiuo utilitatem, de-
 monstratiuo honestatem. nunc uero probat eos
 esse ueros fines cuiusque generis, nam finis ille
 dicitur quo omnia referuntur, & quo sublato cæ-
 tera omnia corruunt. sed in iudiciali genere ad
 æquitatem omnia referuntur, & sublata equitate,
 corruunt omnia iudicia, ergo in iudiciali genere
 finis est æquitas. quod autem tantum de equitate
 disceptetur in iudicio, declaratur eo, quod de alijs
 rebus aliquando nulla est contentio, fatetur enim
 reus interdum se fecisse id quod obiiciunt aduer-
 sarij. ut, Milo fatetur à se Clodium interfectum, &
 se etiam damnū dedisse concedit, uerum nun-
 quam fatetur se iniuste fecisse. nam si hoc fateretur,
 nulla res posset damnationem remorari. sed
 statim omnis controuersia tolleretur. ergo hic
 erit finis in iudicio, ut uideatur quid æquum aut
 iniquum sit. reliqua uero utrum fecerit nec ne,
 utrum læserit an non, & signa sunt eiusmodi, refe-
 runtur ad æquitatem.

TEXT. *Eodem modo qui consulunt, alia sæpenumero non
 curant; sed nunquam faterentur, se uel inutilia sua-
 dere, uel ab utilibus retrahere. non esse autem iniu-
 stum, aut finitimos populos, aut eos, qui nihil læse-
 runt, in seruitutem redigere, sæpe non curant ostendere.*

COMM. Iam docuit æquitatem in iudicio finem esse.
 nunc in deliberatione probat utilitatē rebus om-
 nibus anteponi. nam qui sententiam dicunt, de re-
 liquis rebus non admodum solliciti sunt, illud unū
 spectant ne inutilia suadere uideantur, aut utilia
 dissuadere. quin aliquando fatentur iniustum qui-
 dem esse debellare finitimos populos, & eos, qui
 nullam intulerunt iniuriam, in seruitutem redige-
 re, sed quoniam id Reipublicæ sit utile futurum,
 omnino esse faciendum, quare ad utilitatem om-
 nia referunt. quod etiam Cicero primo de Offi-
 cijs ostendit, qui ait Corinthum à Romanis non
 alia de causa fuisse sublatam, nisi ne aliquando
 propter opportunitatem loci bellum reparare
 posset. iniustum igitur erat Corinthum euertere,
 sed quoniam erat utile Reipublicæ, iustitiam uti-
 litas superauit. quo circa nonnulli fuerunt qui di-
 cerent iusta & æqua esse omnia quæ possent ali-
 quam utilitatem adferre Reipublicæ. tamen ali-
 ter censuit Aristides, qui, sicuti scribit Cicero ter-
 tio de Officijs, cum Themistocles utilissimum
 Atheniensibus fore dixisset, si classem Lacedæmo-
 niorum incenderent; dixit illud consiliū utile qui-
 dem esse, sed non honestum, quare fuit ab Athe-
 niensibus repudiatum. Cicero in Partit. ait indo-
 ctis & agrestibus hominibus, quæstum, emolumē-
 tum, fructumque semper esse proponendum, hu-
 manis autem & expolitis laudē, honorem, gloriā,
 modum

fidem, iustitiam, omnemque uirtutem. sed quo-
 niam maior hominum pars utilitatis specie mo-
 uetur, ideo deliberationi proponitur finis utilitas.

TEXT. *Simili ratione qui laudant, aut uituperant, non il-
 lud attendunt, utrum is; de quo dicunt, utilia an inuti-
 lia fecerit; sed et in magna sæpe laude ponunt, si quis
 utilitate propria neglecta, honestū aliquid effecerit.*

COMM. Honestatem esse demonstratiui generis finem
 ostendit. quoniam cum aliquem laudamus, aut ui-
 tuperamus non querimus an ea quæ gesserit uti-
 lia an inutilia fuerint, sed utrum honesta, an tur-
 pia. nam qui propriam utilitatem neglexerunt, ut
 honestatē sequerentur, ij magnopere laudantur.
 ut M. Attilius regulus, ad certissima supplicia
 mortemque acerbissimam redire maluit, quam
 fidem hosti datam fallere. & Codrus propriam ui-
 tam amisit, ut patriam seruaret, quod apud Roma-
 nos Curtius, Decij, Fabij, multique alij fecerunt,
 qui ideo laudantur, quod utilitate propria negle-
 cta, pro honestate mori non dubitarunt.

TEXT. *Vt Achillem in eo laudant, quod opitulatus est Pa-
 troclo sodali suo; quāuis sciret ea de causa se moritu-
 rum, cum liceret ei uiuere. huic igitur mors eiusmodi
 in primis honesta fuit, uita uero fuisset utilis.*

COMM. Exemplo declarat id, quod supra dixerat in ma-
 gna laude poni, si quis utilitate propria neglecta,
 honesti aliquid effecerit. Achilli enim prædictū fue-
 rat, si in bellum proficisceretur, non posse mortē
 effugere. sed cum Patroclus Achillis amicus ab
 Hectore fuisset interfectus, Achilles ab uitone
 sese abstinere non potuit. maluit igitur ad mortē
 ante oculos positā proficisci, quā amicum suum
 inultum relinquere. quare Hectorem singulari
 certamine uicit, & interfectum circa muros Tro-
 ianos raptauit, ut ait Virg. 1. Aen.

Ter circum iliacos raptauerat Hectora muros,
 Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
 Hac de causa indignatus Apollo, qui Hectorem
 amabat, induxit Achillem in fraudem ut à Paride
 sagitta necaretur, de qua re ita Virg. 6.
 Phæbe graues Troiæ semper miserate labores
 Dardana qui Paridis direxti tela manusque
 --Corpus in Aeacide.

Sumpsit autem Aristoteles hoc exemplum à Pla-
 tone. qui in conuiuio summopere celebrat Achil-
 lem ab hoc facto, quod pro amico suo Patroclo
 mori uoluerit. & cum eum ad uitam reuocare non
 posset, uoluit saltē eius mortē uicisci, licet intelli-
 geret ea se de causa periturum. quin etiam Socra-
 tes in Apologia hoc idem exemplum ponit. hoc
 autem laudis genus pulcherrimum est, sicut ait
 M. Antonius secundo de Oratore: Grauisima (in-
 quit) laus habet eorum factorum, quæ suscepta uide-
 tur à uiris fortibus sine emolumēto ac præmio: quæ
 uero et cum labore, & periculo ipsorum, hæc ha-
 bent uberrimā copiam ad laudandum. uim autē ex-
 pli declarat Aristoteles. mors (inquit) quæ Achil-
 les obiuit pro amico fuit in primis honesta, sed ta-
 mē uita quæ pro dignitate cōtēpsit, ei fuisset utilis.

TEXT. *Perpicuum est autem ex ijs, quæ dicta sunt, non
 aliter*

aliter hæc tractari posse; nisi quis primo eorum propositiones habuerit.

COMM. Cum igitur in vnoquoque genere propositū finem certum Orator habeat, quo dirigat omnia argumenta, ut quæ tractantur in iudicio, probet æqua, vel iniqua esse, quæ in deliberatione vtilia aut inutilia, quæ in exornatione honesta vel turpia, certum est hæc à nemine commodè tractari posse, nisi qui didicerit vnde propositiones ducantur, ex quibus argumentationes, ad hæc probanda, conformentur. sunt autem propositiones quædam communes, quæ ad omnia genera causarum pertinent. sunt etiam quædam propriæ cuiusq; generis. docet igitur primò quæ communes sint, deinde etiam quæ sint propriæ.

TEXT. Propositiones vero rhetorum sunt propriæ rerum notæ, uerisimilia, & signa. nam omnis syllogismus ex propositionibus conflat. enthymema vero syllogismus quidam est, qui constat ex prædictis rhetorum propositionibus.

COMM. Tria sunt propositionum genera quæ causis omnibus accommodari solent, & dicuntur rhetorum propria. primum est quod fit è propriis rerū notis quæ τεκμήρια vocari diximus, & hæc sunt firmissimæ propositiones. alterum quod fit ex uerisimilibus. Tertium quod fit ex signis. & sine his propositionibus Orator nihil probare poterit. quod ea ratione potest intelligi, quoniam omnē syllogismum ex propositionibus conflare necesse est. & enthymema est syllogismus quidam. ergo ut ex propositionibus fiat oportet. non autem ex quibuslibet propositionibus in hac arte fieri debet enthymema, sed ex eis quæ propriæ rhetorum sunt. propriæ autem rerum notæ, & uerisimilia, & signa sunt propriæ rhetorum propositiones. ergo ex proprijs rerum notis, & uerisimilibus, & signis enthymemata fieri debent.

TEXT. Sed quoniam, quæ naturam habent huiusmodi, ut fieri non possint, ea neque iam possunt esse facta, neque in posterum fieri poterunt, cum tantum ea fiant, quæ fieri possunt, & quia, quæ uel nondum fuerunt, uel nunquam futura sunt, fieri non potest, ut aut iam sint facta, aut postea fiant: ideo necesse est, ut, qui consulit, & qui in iudicio, & qui in demonstratiuo genere uersatur, propositiones habeat, de eo, quod fieri potest, aut non potest, & utrum res facta sit an non facta, & utrum futura sit, an non futura.

COMM. Aliud genus propositionis, præter supradicta tria, rhetori necessariū eē ostēdit, hoc est τῶν ἐπιδρωμένων καὶ ἀδρωμένων, quidam de possibili & impossibili, uertunt, nos Ciceronem secuti, de eo quod fieri potest aut non pōt, conuertimus. & hoc propositionis genus in omnia causarum genera diffundi vult Aristoteles. quāuis Cicero deliberatiuo tantū attribueret videatur. sic. n. ait in Partitionibus: illa prima sunt suafori aut dissuafori uideāda, quid aut possit fieri, aut nō possit. sed Aristoteles hoc mō probat has propositiones ad omnia genera pertinere. Nihil fit, qđ fieri nō possit, ergo omnia quæ sunt fieri possunt. ita de præterito, nihil factum

est, qđ fieri non posset, ergo omnia q̄ facta sunt, fieri poterunt. ita de futuro, nihil fiet, nisi quod fieri poterit, ergo q̄ fient omnia fieri poterūt. his ita positis, si quis probare velit, aliquid esse factū, opus est ut probet fieri potuisse. nā si fieri nō potuit, neq; factū fuit. qđ si probare velit aliquid hoc tēpore fieri, dēt ostendere illud posse fieri. nam si fieri non pōt, neq; fit. deniq; si velit probare futurum aliquid, prius opus est docere, posse illud fieri, nam si fieri non poterit, neq; fiet. quare p̄ omnia tēpora hmōdi propositiones diffunduntur, sed iudicium est de præteritis, exornatio de præsentibus, deliberatio de futuris, ergo ēt in omnia genera causarum eēdem propositiones sparguntur. quæ cum ita sint, & qui consulit, & qui in iudicio uersatur, & qui exornat aliquē necesse est, ut propositiones habeat huius generis, quibus p̄bet rē aut factā aut non factā esse, futurā aut non futuram.

Præterea cum omnes qui laudant & uituperant, qui suadent & dissuadent. qui accusant & defendunt, non solum prædicta demonstrare conentur, sed etiā id, de quo agunt, uel magnum, uel paruum esse, siue bonum sit siue malum, siue honestum siue turpe, siue æquum siue iniquum, aut per se consideratum, aut aliorum comparatione: perspicuum est, eos etiā oportere de magnitudine & paruitate rerum, & de maiori & minori propositiones habere, atque illas & generatim, & sigillatim; ut quod maius bonum aut minus, quod maius peccatum, aut meritum, & de alijs eodem modo.

Quintum genus propositionum adiūgit Oratori, quod ad amplificandum atque minuendum pertinet, & in omni dicendi genere plurimum ualet. ut doceat Orator, quam magna sit res, de qua agitur, ut quam bona, quā honesta, quam æqua, & ut possit etiam illam cum reliquis comparare, & videre quæ maior ut quæ melior, quæ honestior, quæ æquior. aut quæ maxima, ut quæ optima, quæ honestissima, quæ æquissima. quod facere nullo modo poterit, nisi de magnitudine & paruitate rerum, & de maiori & minori propositiones habeat. Ergo (inquit Aristoteles) cū Oratores oēs quocūque in genere uersentur siue in demonstratiuo siue in deliberatiuo, siue in iudiciali, non tantū ea considerent, quæ iā à nobis dicta sunt, verum ēt sepe de magnitudine & puritate rei uerba faciāt, & conentur rē amplificare aut minuere, & interdū ēt comparatione vtantur ut doceant maiore aut minore esse, non est dubium quin oporteat eos ēt illud genus propositionū intelligere quo de magnitudine aut paruitate rerum tractare, & de eo, qđ maius est aut minus. ut eis uti possint; uel generatim, uel sigillatim ad demonstrandū, qđ sit maius bonū, aut maius peccatū, atq; ita de reliq; s. hæc autē res adeo necessaria est, ut Quintilianus existimet, in ea vim omnē Oratoris consistere. sic enim ait octauo libro: Sed vis Oratoris omnis in augendo minuēdoq; cōsistit. & Cicero in Partit. ait amplificationem esse grauiore quandā affirmationem, quæ motu animorū conciliet in dicendo fidem.

in Ora. ad Bru.

fidem. quin ait alibi Cicero in amplificatione atque in mouendis animis Orationem regnare. hoc est quod ueteres illi Sophistæ, sc̄ artem tenere profitebantur, qua causa inferior dicendo fieri superior posset.

TEXT. Sed hæcenus dictum est, quarum rerum propositiones sibi parare Oratorem necesse sit. deinceps uero de unoquoque genere separatim dicemus: ut qua sint ea, ex quibus deliberatio conficitur, & ex quibus Orationes demonstratiuæ; tertio uero de quibus est iudicium.

COMM. Hæcenus generatim docuit, quas propositiones habere debeat Orator, quæ in omni Rhetorica plurimum ualēt, sunt autem quinque genera, hoc est de proprijs rerum notis, de uerisimilibus, de signis, de ijs quæ fieri possunt, aut nō possunt, de magnitudine & paruitate rerum, in quo genere cōtinetur etiam quod maius aut minus, & omnis comparatio. atque hæc quinque propositionū genera, non huic tantum aut illi Rhetoricæ parti conueniunt, sed æqualiter omnibus Rhetoricæ generibus. quare debet ea sibi diligenter Orator comparare. deinceps uerò proponit Aristoteles se uelle de unoquoque genere separatim uerba facere. ut quæ sint in deliberatione spectanda, quæ in exornatione, quæ in iudicio. uerum quia deliberatio speciosior atque utilior est, quàm sint reliqua genera, ideo de illa primò tractare aggreditur.

TEXT. At primò quidem uidendum est, in quibus bonis aut malis uersetur is, qui deliberat: neque enim uersatur in omnibus; sed in eis tantum quæ naturam eā habent, ut & fieri & non fieri possint.

COMM. Quærit igitur primò quales sint illæ res quæ in deliberationem ueniant. neque enim de rebus omnibus deliberare solent homines. ut nemo deliberat, quomodo nunquam moriatur, quia scit si bi necessario moriendum esse. neque quisquā deliberat quomodo uolare possit, quia scit, non fieri posse ut homo uolet. Vtrum autem aliquid agat aut non agat eorū quæ in sua potestate sunt unus quisque deliberat. ergo cum sint tria rerum genera, hoc est, ἀγχιαι, ἐνδεχόμενα, ἀδύατα, quæ à quibusdam ita latinè exprimuntur, necessaria, cōtingentia, impossibilia. tantum unum genus in deliberationem cadit, nempe id quod cōtingens aut possibile dicitur. reliqua duo separantur, & excluduntur à deliberatione. quod enim sciunt homines aut necessarium esse, aut impossibile, de eo nō deliberant. quod autem fieri potest, & sæpe contingit, id iam in deliberationem uenit. & hæc est causa cur in Partitionibus dicat Cicero, illa prima suafori aut dissuafori uideāda esse, quid aut possit fieri, aut non possit. quæ uero sint ea quæ in deliberationem cadant & quæ in nostra potestate sint, ut ea uel faciamus, uel fugiamus eleganter & copiosè disputat Aristoteles Ethicorum tertio. qui locus hoc totum genus uehementer illustrat.

TEXT. Quæcumque uero necessaria, uel iam sunt, uel post hæc erunt, uel quæ fieri non potest, ut aut nunc sint,

aut aliquando fiant; de ijs sanè deliberatio non est.

Remouet à deliberatione, quæ necessaria sunt, & quæ fieri nullo modo possunt. necessaria sunt res æternæ. quare de ijs nemo deliberat, ut de mūdo, de cœli conuersione. necessaria sunt ēt quæ certo naturæ ordine præueniunt, ut quod semel natum est, aliquando moriatur. quæ certè non cadūt in deliberationem. denique omnia quæ non aliter euenire possunt, necessaria dicuntur. quæ omnia excluduntur à deliberatione. impossibilia nobis dicuntur ea quæ non sunt in nostra potestate. ut quæ humanæ naturæ repugnant, ut uolare, immortale esse. uel quæ supra vires nostras sunt, ut isthmum perfodere, montes excidere. uel quæ in natura alias aliter eueniunt, ut imbres, siccitates. uel quæ fortuita sunt, ut thesauri inuentio. neque. n. fieri potest, ut homo hæc arbitrio suo regat. itaq; neque de ijs est deliberatio. quod autem quæ necessaria sunt, & quæ impossibilia remoueantur à deliberatione, uidet etiam Cicero, qui secundo de Oratore sic ait: Inciditur enim omnis iam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas adfertur. Quod si quando accidit ut homines de necessarijs rebus, aut de illis quæ fieri non possunt deliberent, id fit quoniam eas esse tales non intelligunt. cum primum autem Orator ostēdit, aut alius quilibet, necessitatem aliter postulare, aut nullo mō fieri pōt, non amplius deliberant.

Neque tamen de omnibus, quæ cōtingere solēt, est deliberatio: cum aliqua uel à natura, uel à fortuna bona sint, quæ aut contingere, aut non contingere possunt; de quibus nemo deliberare potest.

Cum ostendisset superius neque de rebus necessarijs, neque de ijs, quæ fieri non possunt, esse deliberationem, sed tantum de ijs quæ contingunt, & esse possunt ac non esse. nunc ostendit neque de omnibus quæ contingunt esse deliberationem. nam à natura multa possunt euenire uel non euenire, ut quod quis sit ingeniosus aut hebes, memor aut obliuiosus, robusto corpore aut imbecillo, pulcher aut deformis, de quibus tamen nemo deliberat. ita etiam à fortuna multa possunt euenire, aut non euenire, que non cadunt in deliberationem, ut quod quis thesaurum inueniat aut non inueniat, pauper aut diues nascatur, obscuro genere aut illustri. quæ bona possunt quidem oprari, sed non tamen arbitrio nostro acquiri. remouet igitur Aristoteles à consilio ea quæ fortuita sunt, quæ licet contingentia sint, non tamen arbitrio nostro fiunt. remouet etiam naturalia quædam, quæ possunt quidem esse, & non esse, non ita tamen ut à uoluntate nostra tanquam ab efficiente causa pendeant.

Sed planum est in ijs esse deliberationem; de quibus consultamus. ea uero sunt, quæ ad nos tantum referri possunt; & quorum principium agendi in nostro arbitrio, potestateque situm est. nam usque eo consultando procedimus, donec inuenerimus, utrum à nobis ea fieri, an non fieri possint.

Iam aperit, quæ sint ea de quibus est deliberatio. sunt enim contingentia, sed quæ neque à natura, neque à fortuna, sed à uoluntate nostra proficiantur. nam de ijs tantum consultamus, quorum principium agendi aut non agendi in nobis est, ut deliberat Senatus auctore Cicerone, utrum de Lentulo Cethego & aliis coniuratis supplicium sumat. C. Cæsar non esse morte afficiendos censet, sed in custodia publica retinendos. at contra M. Cato quam primum necandos existimat. est autem in potestate Senatus ut aut hoc, aut illud faciat. quod si certum esset, non posse fieri, neque esset ulla deliberatio. statim enim incideretur. Vt deliberabat princeps quidam Larium Lacum Mediolanum usque deriuare, sed postquam intellexit ab architectis id fieri non posse, deposuit etiã deliberationem. nam sæpe quod est ualde difficile, ita reijcitur quasi fieri non possit. sæpe etiam quod ab aliquo potest effici, idem ab alio non potest. itaque suas quisque uires nosse debet, & quod ait Horatius Metiri se quemque suo modulo ac pede uerum est.

TEXT. Singula igitur diligenter enumerare, atque in species digerere, de quibus homines statuere solent, & ea quantum fieri possent, ex ueritate perpendere; nihil opus est in presentia. neque enim hoc Rhetoricæ artis officium est; sed alterius, quæ diligentius, & accuratius ueritatem inuestiget.

COMM. Ostendit se nolle omnia persequi, quæ possent de ijs, quæ cadunt in deliberationem, dicit quoniam hoc ad Rhetoricam artem non pertinet, sed potius ad ciuilem scientiam. de his enim exquisitè tractauit, tertio libro Ethicorum ad Nichomachum. Duobus autem modis ostendit ab eo peccari posse, qui non rectam uiam horum tractandorum sequatur. primo si nimis curiosè singula persequatur, & ea dicat etiam quæ sine damno relinqui possunt. deinde si diligentius & accuratius ad ueritatem eadem perpendat. hoc enim huic arti non conuenit. quæ planius & rudius non ex ipsa ueritate, sed ex hominum opinione, præcepta sua dirigit, sed conuenit morali Philosophiæ, quæ non opinionem sed ueritatem in huiusmodi rebus perquirat. Est enim hominis eruditi ususque periti (quod ait Aristoteles Ethicorū primo) subtilitatem requirere in omni genere eatenus, quoad rei natura patiatur. nihil enim interest, utrum mathematicum suadentem probes, an ab Oratore necessariam rationem requiras.

TEXT. Tantum uero abest, ut aliquid Rhetoricæ detrahamus; ut etiam ei longe plures præceptiones concedamus, quàm re uera concedi debeant.

COMM. Ne quis fortasse censeret Rhetoricam artē ab Aristotele sua facultate suisque bonis spoliari, quoniam dixit ad eam non pertinere diligentiorē tractationem earum rerum quæ in deliberationem ueniunt, ostendit hoc loco, se non modo nihil Rhetoricæ detrahere, sed etiam ei multa cedere, quæ non ad eius officium præcipue pertineat. nam omnia quæ de uirtutibus, & uitis, quæ

de animi commotionibus tractantur in hac arte, propria sunt moralis philosophiæ, sed tamen etiã Rhetorica quatenus est ciuilis scientiæ pars, ea complectitur. Crassus tamen primo de Oratore censet locum de uita & moribus semper Oratoris fuisse. & Quintilianus hanc philosophiæ partem quæ ad uitam & mores pertinet, non Oratoris a Philosophis sed contra potius Philosophos ab oratoribus accepisse contēdit. uterque igitur, hoc est Orator, & Philosophus de uita & moribus agit, sed Orator apertius, & ex communi opinione, Philosophus autem exquisitius atque ex ueritate.

TEXT. Quod enim antea diximus uerum est; nempe Rhetoricam ex Analytica scientia, ex parte ciuilis facultatis, quæ in moribus uersatur, esse conflam. similis est autem partim quidem Dialecticæ, partim uero sophisticis disputationibus.

COMM. Quod plura, quàm rei ueritas concedat, Rhetoricæ largiatur, ostendit eo, quod initio dixerat eam ex duabus artibus esse compositam, hoc est ex arte differendi, quam appellat analyticam scientiam, & ex ea parte ciuilis scientiæ quæ ad uitam & mores spectat. ergo ratiocinationes quæ Rhetoricæ tribuuntur, ex Dialecticæ sumuntur. & quæcunque de moribus & animi commotionibus tractantur in Rhetorica, sunt à ciuili scientia sumpta. quare, si uerum spectare uolumus, nihil proprium habebit Rhetorica, & tamen huic arti multa tribuit Aristoteles. ex his perspicuum est cur dixerit à se plura concedi Rhetoricæ, quàm re uera concedi debeant. quod autem ait partim esse similem Dialecticæ, partim Sophisticæ, id eo spectat, quod supra dixerat Rhetoricam non tantum uidere quid sit accommodatum ad persuadendū, sed etiam quid uideatur accommodatum, licet re uera non sit.

TEXT. Quod si quis uel Dialecticam, uel hanc artem, non tanquam facultates, sed tanquam scientias, exquisitius tractare uoluerit; imprudens earum naturam penitus euertet eo, quod illas ornandi studio captus, transeat in scientias: quæ iam res aliquas certas, in quibus uersentur, subiectas habent, non autem rationes & argumenta tantum.

COMM. Dialecticæ & Rhetoricæ, si propriè loquamur, non sunt scientiæ, sed facultates quædam multis scientiis & artibus communes. quod si quis uelit eas tractare non communiter tanquam facultates, sed exquisitè tanquam scientias, rem absurdam faciet. cum enim eas alienis ornamentis polire uoluerit, penitus earum naturam destruet. & per imprudentiam transibit in aliquas scientias. ut exempli gratia cum Rhetorica laudet & uituperet, debet Orator de uirtutibus & uitis communiter uerba facere. sed si uoluerit exquisitè cuiusque uirtutis naturam indagare, iam non erit Orator, sed philosophus. itaque nomen suum amittet. nã quæ res aliquas certas subiectas habent, sunt scientiæ, non autem tantum facultates. Dialecticæ uero & Rhetoricæ nullam subiectam habent materiam,

riam, præter rationes & argumenta, quæ debent accurate diligenterque inuestigare. si qua uero tractant alia præter argumenta, debent ea non exquisitè, sed ex communi opinione tractare.

TEXT. Verum nos quæ utilitatem adferant huic arti, in presentia pertractemus, ita tamen, ut exquisitam eorum explicationem ciuili scientiæ relinquamus.

COMM. Proponit quid deinceps hoc in opere facturus sit. nolo (inquit) eos imitari, qui rationes exquisitas à Rhetore quærunt, & qui omnem ciuilem scientiam Rhetoris uel & artificio contineri putant. neque eos qui nihil à ciuili scientia Rhetoricam sumere censent. sed modum quendam in hac re adhibere constitui, ut ea pertractem, quæ ad dicendi rationem aliquam utilitatem adferre possunt, & tamen accuratam earum rerum tractationem scientiæ ciuili referuem. ex his Aristotelis uerbis intelligitur, quæ uis Orator de rebus ciuilibus uerba faciat, non tamen id facit, quatenus ciuilis scientiæ propriæ sunt. sed quatenus à communibus principiis pendent, & ab omnibus intelligi quodammodo possunt.

TEXT. Res igitur maximæ, de quibus omnes ferè consultant, & de quibus deliberantes in concione sententiam dicunt, quinque numero sunt; hoc est, de uectigalibus, de bello & pace, de custodia regionis, de ijs quæ importantur, & exportantur, de ferendis legibus.

COMM. Visus fuerat digressionem superius, qua docuit, quomodo res ciuiles Rhetoricam tractare oporteat, hoc est non nimis exquisitè, sed ad uulgarem sensum & intelligentiam accommodatè, nunc ad de liberatiuum genus reuertitur. de quo uerba facere cœperat. & proponit quæ sint res maximæ, de quibus in concione publica ferè omnes consultare soleant. cum enim iam declaratum sit neque de rebus necessariis, neque de ijs quæ fieri non possunt, esse deliberationem, sed tantum de rebus contingentibus. & cum res contingentes uel à natura uel à fortuna, uel à facultate nostra proficisci possint, deliberationem esse, non de illis quæ à natura, neque de illis quæ à fortuna, sed de ijs quæ à potestate nostra proficiscuntur. nunc uidendū est quæ sint res illæ contingentes, quas habemus in potestate nostra, ut eas uel aggredi uel non aggredi debeamus. ac primo de publicis rebus, postea etiam de priuatis agendum. res igitur publicæ quæ maximæ sunt, & quæ in deliberationem ueniunt, quinque numerantur ab Aristotele. quibus omnis Reip. status continetur. primo loco ponuntur uectigalia. quæ Cicero pro lege Man. dicit esse neruos Reip. & pacis ornamenta, & subsidia belli. neque enim quicquam eximium præstare potest ea ciuitas, quæ non magna uectigalia possidet. Romani maximam habebant uectigalium curam. & ordinem publicanorum, qui uectigalia exercebat, uehementer obseruabant. quin etiam uectigalium cognitionem, causam imperij nuncupabant. & hoc est quod in primo de Oratore Crassus ait ab Oratore causam imperij cognoscendam esse. neque enim alia re magis potest aliquis

populus declarare se alicui subiectum esse, atque eius imperio obtemperare, quàm cum illi uectigalia pensat. & hæc est causa cur Romani uictis ciuitatibus uectigalia imponerent, & stipendiarias facerent. Secundo loco ponitur deliberatio de bello, & pace, quæ certè grauisissima est, & magnæ sapientiæ indigens. Romani ius feciale constituerunt, & feciales sacerdotes ac patrempatratum, qui de bello & pace religiosissimè consultarent. de qua re Cicero primo de Officijs ita inquit: A belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani iure præscripta est: ex quo intelligi potest: nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus reperitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Tertio loco deliberatio est de custodia regionis. neque enim fatis est imperium acquirere & ampliare, nisi etiam rectè custodiatur. ideo rectè dixit Ouidius.

Non minor est uirtus, quam quærere, parta tueri. uituperatur in hac re Pyrrhus Epirotarum rex, alioqui summus imperator, quod multas quidem ciuitates bello subigeret, sed quia non eas custodiebat, facile amitteret. potior autem cura esse debet, ut ea quæ habemus conseruemus, quàm ut alia acquiramus. Quarto loco deliberatio ponitur de ijs quæ importantur & exportantur. quoniam nulla ferme est regio quæ ferat omnia quæ sint ad uitam degendam necessaria, sit ut egeant omnes importatione rerum exterarū. & quia multæ sunt feraces, quæ possint alijs èt regionibus annonam suppeditare, opus est exportatione, quo fit ut qui cõsiliū dat, scire debeat quæ in ciuitatem suam uel importanda, uel exportanda sint, unde Romani præfectos annonæ, & Aediles cereales constituebant. Quinto loco de ferendis legibus est consultatio, quoniam in legibus est ciuitatis salus, & sine illis nulla ciuitas diutius stare potest. sed accidit sæpe numero ut aliqua leges nouæ ferendæ sint, & ueteres abrogandæ, de quæ sapientis est hominis bene consultare, ut Cicero contra Rullum docet legem agrariam quæ Rullus ferre uolebat, non modo non uitilem Reip. sed èt perniciosam futuram. contra uero legem Man. daticum uehementer comprobata & uilisimam Reip. futuram ostendit. qua in Oratione tractat omnia quæ ponuntur hoc loco ab Aristotele, cū ostendat agi de certissimis populi Romani uectigalibus, & maximis, & bellum ita necessarium esse, ut sit gerendum, & custodiendam esse asiaticam regionem. & eandem ita esse opimam & fertilem, ut multitudine earum rerum quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. quibus rationibus ostendit de rebus maximis consultari, ut facilius Quirites ad bellum Pompeio demandandum inducat.

TEXT. Itaque si quis de uectigalibus bene consulturus est, eum redditus ciuitatis nosse oportet, quot quales uel sint: ut si quis negligentia relictus sit, adiungatur, & si quis minor est quam confici possit, augeatur.

COMM. Propositis eis que maxima sunt in deliberando de primo tractare incipit. docens qua ratione possit Orator de uectigalibus bene consultare. Scire (inquit) Oratorem oportet quot qualesque redditus ciuitas habeat, ut de uectigalibus bene consultare possit. nam sepe fit ut ea negligentur, que magnum lucrum adferre possint, & interdum ex aliqua remiores fructus percipiuntur, cum longè maiores percipi possent. utrunque igitur inuestigandum est, & quomodo noua possint institui uectigalia, & quomodo iam instituta possint ampliari. quamuis hanc artem principes iam benedixerint, qui omnes pecuniæ uias norunt. Aristoteles economicorum libro secundo, si modo Aristotelis est ille liber, exempla multorum colligit, qui nouis rationibus pecunias compararunt. Demosthenes in Olynthiaca prima cum bellum suscipiendum pro Olynthiis contra Philippum suaderet, de uectigalibus Atheniensium uerba facit, qui pecunias publicas in ludis theatralibus consumerent, cum eas potius ad bellum gerendum conferre deberent. Cicero contra Rullum de populi Romani uectigalibus multa disputat, quæ docet ea lege quam Rullus ferre uolebat, non tantum minui sed etiã dissipari. sic enim ait: Videte nunc proximo capite ut impurus helluo turbet Rempublicam. ut à maioribus nostris possessiones relictas disperdat & dissipet. ut sit non minus in populi Romani patrimonio nepos, quam in suo. proscrit in sua lege uectigalia, quæ Decem iuri uendant. & quæ sequuntur. quod autem ait Aristoteles Oratorem scire debere, qui sint redditus ciuitatis, Cicero in eadem Oratione demonstrat se optimè præceptum hoc memoriè mandasse, qui ita de populi Romani uectigalibus disputant ut doceat se non tantum scire, quod qualiaque, sint sed etiam à quibus fuerint acquisita. Vespasianus Imperator, ex qualibet re uectigal exigebat. unde cum à Tito filio leniter admoneretur, ne ex lotio uectigal quæreret, pecuniam filii naribus admouit, petiuitque an illa male oleret. at uero de augendis uectigalibus præclara est illa Magni Alexandri uox. cum enim à quodam admoneretur multo maiora uectigalia à ciuitatibus exigere posse, respondit. etiam eum olitorem odio prosequor, qui solet herbas radicitus extirpare. nec malè Tiberius Cæsar. quæ eum adhortaretur quidam, ut auget uectigalia, dixit: Boni pastoris est tondere pecus, non deglubere. interdum tamen opus est, maiora conficere uectigalia, quare debet Orator eius rei uiam ac rationem nosse, ut eum oportuerit, eam ostendat.

TEXT. Præterea publicos ciuitatis sumptus nosse debet: ut si quis superuacaneus est, adimatur; & si quis maior est quam conueniat, minuatur.

COMM. Hoc etiam ad rationem uectigalium pertinet, ut non tantum redditus annuos ciuitatis, sed etiã sumptus qui fiunt in ciuitate, noscat Orator, atque id ea causa, ut qui nullius sint utilitatis, sumptus tollantur. & qui maiores sunt, quam oporteat, minuantur. ex hac ratione, leges sumptuariæ

natae sunt. quæ superuacaneos sumptus tollerent, & nimis magnos minuerent. & Cicero contra Rullum plurimis rationibus & argumentis probat, sumptum illum Legis agrariæ, non modo non utilem populo futurum, sed etiam magnopere perniciosum.

TEXT. Non enim solum bona amplificando ditiores euadunt homines, sed etiam sumptus detrahendo.

Ratio est, cur superuacanei sumptus adimendi sint, & maiores minuendi. quoniam hoc ad amplificationem uectigalium pertinet. duobus enim modis (inquit) homines fieri ditiores solent. primo si bona sua amplificauerint. deinde si sumptus solitos minuerint. Itaque uerè exclamat in Paradoxo Cicero,

O dii immortales, non intelligunt homines, Quam magnum uectigal sit parsimonia.

Et paulò inferius: Ex meo tenui uectigali detractis sumptibus cupiditatis etiam aliquid redundabit. rursus infra: Nō esse cupidum pecunia est, nō esse emacem, uectigal est. contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque diuitiæ.

TEXT. Hæc autem non tantum ex propriarum rerum scientia possunt intelligi: sed etiam historiarum peritum esse oportet, qui bene de his rebus consulturus sit; ut sciat quomodo aliæ nationes, ad hanc rem idoneas rationes inuenerint.

Dux sunt rationes quibus Orator de uectigalibus bene consultare possit, prima est, si bene cognouerit quibus rationibus, res familiaris amplificari soleat. eisdem enim artibus ærarium & uectigalia publica possunt augeri, quibus res familiaris. deinde si peritus historiarum fuerit, & agnouerit quomodo cæteræ nationes ac populi publicos sumptus sustineant, & quibus artibus amplificent. ut exempli gratia, Lampfaceni cum pecuniis egerent, & tritici medimnus quatuor drachmis uenderetur, decem uendi iusserunt, & quod lucrum factum est, à mercatoribus exegerunt. Lacedæmonij cum Samijs pecunias suppeditare uellent, neque copiam haberent, iusserunt ut omnes qui essent in ciuitate, & domini, & serui & iumenta diem unum ieiunarent, & quod in cibo ac potu eo die consumpsissent, in publicum conferrent. Ephesij pecuniarum egentes legem tulerunt, ne mulieribus liceret aurum gestare, cum autem mulieres legi parentes aurum deposuissent, illud multo acceperunt. uerum huiusmodi exemplis ætas nostra refertissima est. nulla est enim tam recondita pecuniæ acquirendæ ratio, quam principes nostri non olfaciant. itaque non egent in hac re præceptis Oratoriis. satis sua sponte sunt instructi. neque enim cessant exactiones capitum, hostiorum, prædiorum, salinarum, quin etiam excogitantur quotidie pro portoriis in singulas uini amphoras, atque in singulos tritici medimnos tributa noua. & quod uidetur esse leuius, in singulas carniū libras, & denique in merces omnes, uectigalia sunt excogitata, ut nihil tam uile sit, pro quo non uectigal pendere oporteat. quo fit ut præ-

ceptum hoc Aristotelis non sit hoc tempore necessarium.

TEXT. Qui uero de bello & pace consulturus est, copias ciuitatis nosse debet; & quæ parata iam sint, & quæ parari possint: qualesque sint & illa quæ sunt in præceptis; & illa quæ præterea possint adiungi.

COMM. Secunda res maxima de qua deliberatur in ciuitate est de bello & pace. debet igitur Orator qui de his rebus quæ ad bellum & pacem spectant, consulturus est, bene cognoscere vires ciuitatis suæ, & quas copias militum iam paratas habeat, & quas facile comparare possit. præterea quales sint illæ copię, utrum robustæ an imbecilles, veteranorum militum an Tyronum. & hoc est quod etiam Cicero tertio de legibus ait: Est (inquit) scitori necessarium nosse Rempublicam. idque latè patet, quid habeat militum, quid valeat ærario, quos socios Respublica habeat, quos amicos, quos stipendiarios. Itaque cum in Philippicis adhortatur Cicero senatum ad bellum contra Antonium suscipiendum, ostendit non defuturas copias, quæ non tantum belli impetum sustinere, sed etiam frangere possint. sic apud Virgilium Turnus Aeneidos vn decimo, cum Latinus ad pacem cum Troianis faciendam inclinaret, eam re dissuadens ostendit non defore copias, quibus bellum contra Troianos commode geri possit. sic enim ait:

Non erit auxilio nobis Aetolus & Arpi.
At Messapus erit, felixque Tolumnius, & quos
Tot populi misere duces. nec parua sequetur
Gloria, delectos Latio & Laurentibus agris.
Est & Volscorum egregia de gente Camilla
Agmen agens equitum, & florentes gre cateruas.

COMM. Quin etiam, quæ bella gesserit, & quo exitu.
TEXT. Hoc plurimum ualet ad suadendum & dissuadendum, commemorare bella iam præterita, & ex illis coniecturam facere de futuro. nam qui feliciter alias bellum gesserunt, uerisimile est, etiã postea felicitatem eandem consecuturos. contra qui multa bella gesserunt infeliciter, tenuis spes eis bene rem gerendi relinquatur, itaque magis ad pacem inclinant. ita Latinus apud Virgilium fractus asiduis belli offensionibus exclamat. Bellum importunum ciues cum gente deorum Inuictisq; uiris gerimus, quos nulla fatigant Prælia, nec victi possunt abistere ferro. Cicero pro lege Man. cum de bello consultet contra Mithridatem gerendo, diligenter commemorat, quæ bella iam fuerint, cum ipso Mithridate gesta, & à Sylla, & à Murena, & à Lucullo, quemque exitum habuerint. ut ne diffidant Quirites Mithridatem posse uinci.

TEXT. Neque tantum propria ciuitatis bella, sed etiam finitimarum ciuitatum expedere opus est; & præterea vires eorum, contra quos bellum fore existimatur: ut cum potèrioribus pax habeatur; cum inferioribus, in eorum quibus cõsiliū datur, arbitrio sit, utrum bellum gerere uelint.

COMM. In omni deliberatione plurimum prodest historiarum cognitio. nam ex præteritis facile futu-

ra colliguntur. itaque debet Orator cum de bello verba facit, habere cognita præterita bella, non tantum que sunt à ciuitate sua gesta, sed etiam à finitimis ciuitatibus. & ab eis præcipuè cum quibus fore bellum existimatur. sic enim facile vires eorum cognoscentur, quibus cognitis, si potentiores sunt debet Orator pacem suadere: si uero sunt inferiores, poterit eorum arbitrio, quibus consulit, rem committere, utrum bellum gerere uelint, nec ne. Verum ars illa est imperatorum in concionibus cum milites ad bellum adhortantur, ut si victi antea fuerint, in fortunam conferant offensionem, & dicant nunquam esse omnino desperandum, sed potius uirtute refarciendum, quod fortunæ temeritate male gestum fuit, si uero fuerint antea victores, facilius est adhortatio, ut semel partam gloriam diligentissimè tueri uelint, ut ne eos pertimescant, quos iam penè debellarunt. exempla passim occurrunt. & apud T. Liuium & apud ceteros historicos. Cicero cum populum Romanum contra Antonium bellum suscipere adhortatur Antonij vires imminuit, & fractas ac debiles esse ostendit, sic enim ait, in Philippica tertia: in Galliam mutilatum ducit exercitum, cum vna Legionem, & ea vacillante, L. fratrem expectat, quo neminem reperire potest sui similiorem, & in quarta Philippica sic ait: Est igitur Quirites populo Rom. victori omnium gentium, omne certamen cum excurso, vim latrone, cum Spartaco. nam quod se similem Catilinæ esse gloriari solet, scelere par est, belli industria inferior. & que sequuntur.

TEXT. Copias quoque spectare oportet, utrum similes sint, an dissimiles. nam hac de causa sæpe contingit, uel superiores in bello, uel inferiores esse.

COMM. Comparatio copiarum sæpe maximam vim habet in suadendo bello ac dissuadendo. sepe enim propter similitudinem & dissimilitudinem, uel acquiritur victoria, uel offensio belli accipitur. Itaque Cicero contra Antonium suadens bellum in eo plurimum occupatus fuit, ut ostenderet longè fortiores & robustiores esse legiones que contra Antonium stabant, quam quæ erant in Antonij exercitu. sed huius generis pulcherrimum exemplum est apud T. Liuium decade tertia. cum P. Scipio suos milites adhortatur, ut audenti animo contra Annibalem progrediantur. sic enim ait: ne genus belli neue hostem ignoretis, cum ijs est uobis milites, pugnandum, quos terra marique priore bello uicistis. à quibus stipendium per viginti annos exegistis, a quibus capta belli præmia Sicilia ac Sardiniam habens. erit igitur in hoc certamine is nobis illisque animus, qui uictoribus & uictis esse solet. & que sequuntur.

TEXT. Præter hæc etiam opus est, non tantum sua Reip. bella, sed aliorum etiam populorum animaduertere; & quæ exitum illa habuerint, spectare: nam è similibus rebus, similia euenire consueuerunt.

COMM. Superius etiam dixerat expendenda esse bella finitimarum ciuitatum, sed de ijs ciuitatibus intellexit contra quos bellum esset gerendum. nunc uero

vero cū loquat de similitudine & dissimilitudine, docet nō tātū esse noscēda bella ppriæ Reip. sed et aliarū nationū, nō cōtra quas pugnādū sit. sed quęcunq; bella gesserūt, vt ex huiusmodi cognitione historiarum, propter euenta possumus coniecturam facere, quem exitum sit bellum habiturum. hoc enim ferē solet accidere, vt res similes etiam similes exitus consequantur. ut si quis diceret, non esse bellum suscipiendum cum Syra cu sanis, quoniam cum Athenienses bellum contra eos suscepissent, infelicem exitum habuerunt. Quin sepe belli gerendi ratio, ex historiis intelligitur. ut si quis explicet quibus artibus Athenienses persicum bellum à se repulerint. aut quo modo Romani gentium uictores euaserint. apud

Act. II.

Virgilium Diomedes bellum contra Aenēam dissuadet, ab infelici Græcorum exitu, qui cum Troianis bellum gesserant. sic enim ait:
O fortunatę gentes, saturnia regna,
Antiqui Ausonij, quę uos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota laceffere bella?
Quicunq; iliacos ferro uiolauimus agros,
Mitto ea quę muris bello exhausta sub altis,
Quos Simois premit ille uiros, infanda per orbē
Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes
Vel Priamo miseranda manus.

--Itaque ne
Similem exitum sortiantur admonet, atque ita concludit:
--Coeant in fœdera dextrę

Qua datur, ast armis concurrant arma cauete.
TEXT. De custodia regionis qui dicitur est, scire debet, qua ratione custodiri possit; & quot ei rei copia, qua lesq; sint necessaria; præterea locos, ubi præsidia sint collocanda; quæ nisi peritus regionis scire non poterit.

COMM. Hęc ratio custodiendę regionis inter res maximas de quibus deliberant homines ab Aristotele tertio loco numeratur. tria sunt igitur quę scire oportet eum, qui de custodia regionis bene consulturus sit. primum est, ut præsidiorum rationem teneat. hoc est quomodo rectę præsidia custodiantur regio. Alterum, quot copię, qualesq; necessariae sint. utrum pedites an equites. Tertium quibus in locis oportune præsidia collocari possint. quod, nisi qui regionis peritus est, commode non poterit consultare. Cicero pro lege Man. docet Pompeium hoc diligēter effecisse, ut regiones custodiret: Siciliam adiit, Africam explorauit. inde Sardiniam cum classe uenit, nondum tempestiuo ad nauigandum mari. atque hęc tria frumentaria subsidia Reip. firmisimisque præsiidiis, clasibusque muniuit. inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis & Gallia Cisalpina præsiidiis ac nauibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, & in Achaia, omnemque Græciam nauibus, Italię duo maria maximis clasibus, firmisimisque præsiidiis adornauit. debet enim regio perpetuis præsiidiis custodiri, sed tū præcipuē cum vel belli terror imminet, uel iam bellum adest. tunc enim quod

ait Virgilius: Ois per muros legio sortita pericli Excubat, exercetque uices. quod cuiq; tuendum. quin etiam paulo superius numerum ponit: Bis septem Rutuli muros qui milite seruent Delecti, ast illos centeni quemque secuti Purpurei cristis iuuenes auroque corusci, Discurrunt.

Aen. 9.

Atque hæc ideo noscenda sunt, ut si minor sit, quæ oporteat, augeatur custodia; si qua redundans, auferatur, & ad locos magis opportunos traducatur.

TEXT.

Rationem adfert duplicem, cur Orator scire debeat, quomodo custodienda sit regio. primo vt loca omnia tuta atq; secura sint, & quoties opus est augeantur præsidia. deinde ne inutili sumptu Resp. grauetur, sed quę redundant præsidia auferantur, & locis tantum necessariis atque opportunis disponantur. nam aliquando comparanda præsidia sunt, cum instat belli metus, aliquando uero dimittenda, cum nulla est belli suspicio. quod ad Caninium scribens Cicero se fecisse ostendit, his uerbis: Quod scribis Apamea præsidium deduci non oportuisse, uidebam idem ceteros existimare: molesteque ferebam de ea re minus commodos sermones maleuolorum fuisse. Parthi transierint nec ne; præter te uideo dubitare neminē. itaque omnia præsidia quę magna & firma paraueram, commotus hominum non dubio sermone dimisi, neque tantum in bello, sed etiam in pace ciuitates præsiidijs firmantur, vt ne qui tumultus exoriri possint. quod ad Lëtulum scribens Cicero, sic ostendit: te cum classe atque exercitu proficisci Alexandriam, ut cum eam pace præsiidiisque firmaris, Ptolomęus redeat in regnum. interdum etiam præsidia sunt ex aliquo loco deducenda, & ad alium magis opportunum traducenda. quod

COMM.

2. Epist.

Pompeius ad Domitium scribens, his uerbis ostendit: Consules præsidia omnia deducturi sunt, aut in Siciliam ituri. nam aut exercitum firmum habere oportet, quo confidamus perumpere nos posse; aut regiones huiusmodi obtinere, è quibus repugnemus.

Ad. Att.

De annona uidentur erit, quanta, qualisque ciuitati sufficere possit; & cuius generis sit ea, qua ibi nascitur, & quæ aliunde importatur: & quæ sint res ea, quas exportare, & quas importare oporteat; ut conuentiones, & pactiones cum eis fiant, quibus cum opus est.

TEXT.

Quarto loco, inter res maximas, quæ ciuitati necessariae sunt, annona ponitur, cui diligenter prouidendum est, ne uictus annuus deesse ciuibus possit. itaque scire oportet, quam magno rerum ad uictum pertinentium numero ciuitati sit opus aliunde prouidere, quęque sint illę res, quæ in regione non oriuntur, & quas oporteat ex alijs locis petere, & contra quę sine detrimento possint exportari, & ad alias nationes transferri. hæc autem ideo cognoscenda sunt, vt Orator ciues ad hortetur ad conuentiones & fœdera faciendā, cū eis, sine quorum ope ciuitas non satis commode uictum annuum habere potest. Athenienses agros steriles

COMM.

steriles habebant. itaq; frumento utebatur aliunde importato, quod Demosthenes in Oratione contra Leptinē testatur. quare necesse illis erat, fœdera seruare cū eis à quibus frumentū accipiebāt. Romani eodem modo ex Africa, Sardinia, Sicilia frumentum Romam aduehebant. unde Cicero pro lege Man. uocat eas tres prouincias, tria subsidia frumentaria populi Romani. atque ille M. Cato sapiens, sicuti quarta actione in verrem Cicero testatur, cellam penariam Reip. nutricem plebis Romanę Siciliam nominauit. apud Romanos quoties opus esse uidebatur præfectus annonę creabatur, qui frumentum undique coemendum curaret, & Romam aduectum iusto precio uenire iuberet. legimus etiam Iulium Cæsarem duos ediles creasse, qui cereales dicti sunt eod, quod cereis idest annonę frumentique curam haberent, vt ne populo Romano uictus deesse posset.

COMM. Duo sunt enim hominū genera, quos obseruare necesse est, ne à ciuibus offendantur; neque qui potentiores sunt, & qui rebus suppeditandis utiles esse possunt.

TEXT. Qui in Rep. uersantur, ad cōmunem utilitatē omnia referre debent. itaque prouidere eos oportet, ne quid eiusmodi fiat, quod detrimentum aliquod adferre possit, vt si potentiores homines irriterent, aut si illi offendantur qui prodesse Reip. possunt. hoc est, quod ait Aristoteles, duo genera hominum obseruanda esse. alterum eorum, qui uiribus præstantiores sunt, qui si forte irascantur, plurimū obesse possunt: alterū eorū, qui res ad uitā necessarias in ciuitatē aduehant, aut mittunt, aut aduehi cōcedūt. quales sunt mercatores, fœderatę gentes, aut stipendiarię. nam potentiorum semper offensiones declinandę. quod elegāti metaphora docet Quidius illis uersibus:

Stultus ab obliquo qui cum discedere possit,
Pugnat in aduersas ire natator aquas.
Et iuuenalis Crispi prudētiam in eo laudat, quod Imperatori Domitiano nunquam restiterit: Ille igitur nunquam direxit brachia contra, Torrentem.

Neque tantum potentiores, sed etiam inferiores qui nobis utiles esse possunt, obseruare debemus. est enim imprudentis hominis, non curare quę utilia sunt. unde Cicero pro lege Man. sic ait: Putatis ne uos illis rebus frui posse, nisi eos qui uobis fructuosi sunt, conseruaueritis, non solum calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? & paulo post. A quo periculo prohibete Remp. & mihi credite id, quod ipsi uidetis: hæc fides atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romę, quę in foro uersatur, implicita est cum illis pecunijs Asiaticis & cohæret. ruere illa nō possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. his igitur rationibus probat Cicero, publicanos, & homines Asiaticos esse obseruandos, quoniam Reip. utilitatem adferant.

TEXT. Hęc omnia subtiliter uidentur uidendi facultatem habeat oportet, qui de ciuitatis securitate consulturus est.

COMM. Quatuor illa quæ hæctenus numerauit ita im-

licita sunt & coherent inter se ut uix diuelli possint. neq; enim sine uectigalibus & pecuniis ius suum obtinere ciuitas potest. sed si eis abundauerit, & bellum commode gerere, & regionem præsiidijs benè firmare, & annonę copiam habere facile poterit. & hoc est quod Olynthiaca prima Demosthenes clamat. *ἔτι δὴ χιμιάτων καὶ ἀνδ' ἑστων, ἔδεν ἐστὶ γένηται τῶν δούλων.* hoc est; opus est omnino pecuniis, sine quibus nihil eorum, quæ necessaria sunt, fieri potest. Itaque (quod ait Aristoteles) qui docere uult, qua ratione ciuitas secura esse possit, hæc omnia diligenter uidere debet. Cicero Philippica quinta, pecuniam ait esse neruos belli. & ad Att. 4. pecunia omnium dignitatem exequat.

TEXT. Sed illud non parui ponderis est, ferendarum legū rationem intelligere. cum in legibus posita sit totius ciuitatis salus.

Ultimo loco ponit eam rem quæ omnium maximam potestatem habet. cum enim in legibus posita sit totius ciuitatis salus, permagni interest rationem cognoscere, qua bonę leges ferri possint. Erit igitur boni Oratoris uidere nequa lex inutilis Reip. feratur. sicuti Cicero legem agrariā Rulli antiquandam curauit, quod nō esset e Reip. sed legem Maniliam suauit, quoniam utilis esse uidebatur. quod autem ait Aristoteles, totius ciuitatis salutem in legibus esse positā, id copiosè Demosthenes contra Aristogitonem disputat. Cicero Philippica undecima uim legum elegātissime illis uerbis expressit: Iuppiter ipse sanxit ut omnia, quæ Reip. salutaria essent, legitima & iusta haberentur. est enim lex nihil aliud nisi recta, & à numine Deorum tracta ratio, imperans honesta, prohibens contraria. & libro tertio de legibus: Salus populi suprema lex esto. apud Romanos leges à latoribus sepe nomen retinebant, ut lex Portia de ciuibus non uerberandis aut necandis. lex Cincia de donis & muneribus non capiendis. lex Licinia & Mutia ut in suam quisque ciuitatem redigeretur. lex Memmia contra eos qui aliquem temere accusant. lex Plectoria contra eos qui adolentes circūscriberent. At uero Tribuni plebis apud Romanos sepe nouas leges ferebant, ut ex historiis facile colligi potest.

Per Rab.

2. de Ora.

in Bru.

per Sex.

Rosc.

3. de off.

Itaque scire necesse est, quot sint Rerump. genera; & quæ cuique generi profint, & quæ interitum adferant: siue illa Reip. propria sint, siue aliena, & ei contraria.

Qui benè leges conlituere uelit, eū scire oportet quæ sint Rerump. genera. quoniā non oēs leges omnib. Rebus. cōueniunt. & sepe fit, ut quod uni prodest, alteri noceat. non tantum igitur scire oportet genera Rerump. sed etiā quę profint, & quę obsint, & quę propria sunt, & quę aliena. De hac re copiosè scripsisse dicitur Aristoteles, atque eius discipulus Theophrastus. sic enim Cicero quinto de Finibus: Omnium ferè ciuitatum non Gracię solum, sed etiam Barbarię ab Aristotele mores, instituta, disciplinas, à Theophrasto leges etiam

COMM.

etiam cognouimus. cunque uterque eorum do-
 cuisset, qualem in Rep. principem esse conueni-
 ret, pluribus præterea cum scripisset, qui esset
 optimus Reip. status: hoc amplius Theophrastus
 quæ essent in Rep. inclinationes rerum, & momē-
 ta temporum, quibus esset moderandum, ut cun-
 que res postularet. uult autem in Politicis Aristo-
 teles esse tria Rerump. genera quæ laudabilia sint.
 quib. ex altera parte tria quæ uitiosa sint opponantur.
 uel enim ab uno tanto principe tota pēdet Resp.
 atque ille status Monarchia dicitur, uel ab optima
 tibus, & probitate præstantibus uiris, & Aristo-
 cratia uocatur. uel denique ab uniuersi populi li-
 bertate, qui tamen bene sentientibus pareat, & le-
 ges obseruet, & proprio nomine politia dicitur.
 Sed primus ille status ut est omnium optimus, si
 bonus princeps fuerit, ita pessimus euadit, si ma-
 lum principem habeat, & tunc appellatur Tyran-
 nis. secundus autem fit uitiosus, cum pauci non
 qui meliores sint, sed qui potentiores Remp. ca-
 pēssunt, & tunc oligarchia nuncupatur. tertius in
 uitium transit, cum populus abutitur libertate, &
 neque legibus, neque benè sentientibus parere
 uult, & tunc uocatur Democratia. tres igitur bo-
 ni sunt status Rerump. Monarchia, Aristocratia,
 Politia. tres etiam mali bonis oppositi Tyrannis,
 Oligarchia, Democratia. Debet igitur Orator cū
 de ferendis legibus est uerba factururus, diligenter
 aduertere quod sit illud Reip. genus in quo deli-
 beratur. & quibus rationibus conseruari possit in
 columē, quibus etiam eueri, atq; interire soleat.
 Sic enim facile cognoscet, quæ leges utiles esse
 possint, & quæ nequaquam accommodari ualeāt.
 Ex ijs uero quæ interitum adferunt Reip. quædam
 propria dicuntur, quædam aliena & contraria.

TEXT. Dico autem à proprijs Remp. eueri, quoniam uno
 excepto optimo ciuitatis statu, reliquæ omnes Resp.
 & cum remittuntur, & cum efferuntur, intereunt.

COMM. Docet quomodo à proprijs rebus aliquando
 status Rerump. corrumpantur. hoc enim incredi-
 bile uidebatur. quod à proprijs rebus aliquid cor-
 rumperetur. unus est (inquit) solus optimus ciui-
 tatis status, qui in nullum degenerare possit, atq;
 is est Monarchia, reliqui uero facile uitiantur at-
 que intereunt, quoties aliquo modo relaxantur,
 & quoties intenduntur. hoc autem quod dicit ip-
 semet exemplo subiecto declarat. neque dubium
 est quin optimum ciuitatis statum appellet Mo-
 narchiam, cum etiam in Politicis hunc statum re-
 liquis omnibus anteponat. & Homerus Iliados li-
 bro secundo sic ait:

ἢ ἀγαθὸν πολυκρατῆρι, εἰς κοίρανος ἔσω εἰς βασιλῆα.
 hoc est:

TEXT. Multorū imperium prauum est, rex unicus esto.
 Vt popularis status non solum remissus sit imbecil-
 lior, & tandem in paucorum dominatum delabatur;
 sed etiam si uehementer efferatur, interit.

COMM. Exemplum hoc est, quo declarat Aristoteles,
 quomodo popularis status interdum à suis rebus
 corrumpatur, nam si remittitur (inquit) fit imbe-

illior, & in paucorum dominatum transit. remit-
 ti dicitur popularis status cum populus negligē-
 tior fit, in iure suo retinēdo, & habenas Reip. pau-
 cis relinquit. quod Romanis accidit post Grac-
 chorum interitum, usque ad Iulij Cæsaris domi-
 nationem. non enim eo tempore Reip. Romanæ
 status politia dici poterat, sed potius Oligarchia,
 cum pauci & potentiores arbitrio suo cuncta ad-
 ministrarent. quod si uehementer efferatur popu-
 laris status, interit. efferri dicitur, cum maiorem
 auctoritatem sibi populus assumit, quam conue-
 niat, & cum non sapientum sententiam, sed cupi-
 ditatem suam sequitur. ut cum plebs Romana de-
 fecit à patribus, & in sacrum montem concessit,
 certè nisi Menenij auctoritas intercessisset, male
 actum eo tempore de Rep. Romana fuisset.

TEXT. Quemadmodum uitia prauitatesque nasi, qui uel
 grypus, uel simus sit, non tantum remissa ad mediam
 rectamque formam ueniunt, sed etiam uehementer
 aucta; ut si ualde fiat grypus, aut simus nasus, eo tan-
 dem perueniant, ut ne nasi quidem formam nasus ha-
 bere uideatur.

COMM. Hac eadē similitudine usus est quinto Politico
 cum de eadem re uerba faceret. ibi enim hæc
 longè diligentius & accuratius tractat. nasus (in-
 quit) quatenus ad formam suam, duo præcipuè
 uitia potest habere, uel enim nimium depressus
 est, & quandam quasi planiciem præ se ferens, &
 tunc dicitur simus, qualem habuisse Socratē me-
 morant: uel nimium est elatus, & quasi dorsum
 habet in medio quod emineat, & tunc grypus uo-
 catur. utrūq; igitur uitium duobus modis corrupi
 potest, uel si remittatur, & ad mediam rectamque
 formam ueniat, tunc enim remotis illis uitijs, re-
 ctus erit nasus: uel si nimium intendatur. posset
 enim simus nasus ita deprimi, ut penitus abolere-
 tur, & ne formā quidē nasi haberet, & tunc neq;
 simus dici posset. ita èt dorsū illud quod est in na-
 so grypo, posset adeo crescere, ut omnem nasi for-
 mam auferret, quare neque grypus esset. duobus
 igitur modis prauitates illæ nasi corrumpuntur
 atq; intereunt, uel cum nasus rectam formam re-
 cipit, uel cum penitus formam suam amittit. eadē
 etiam ratione Democratia & Oligarchia, quæ
 sunt quasi duo uitia labelque Reip. duobus mo-
 dis intereunt. uel cum ad bonam Reip. formam
 reducuntur, & populus publicam tantum utilita-
 tem quærit, & qui probi uiri sunt ac sapientes
 Remp. administrant. uel cum intenduntur, & us-
 que eò procedunt, ut populus ex libidine sua cun-
 cta gerat, & potentiores non amplius publicam,
 sed priuatam tantum utilitatem sequantur. Cice-
 ro pro Sestio de hac re sic ait: Duo genera semper
 in hac ciuitate fuerūt eorum, qui uersari in Rep.
 atque in ea se excellentius gerere studuerunt: qui
 bus ex generibus alteri se populares, alteri opti-
 mates & haberi & esse uoluerunt. qui ea, quæ fa-
 ciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda
 esse uolebant, populares: qui autem in se gerebāt,
 ut sua consilia optimo cuique probarentur, opti-
 mates

mates habebantur. ergo hi de quibus loquitur Cice-
 ro, rectam administrandæ Reip. formam sequebā-
 tur. sed si mores mutassent, facile seditiones, & di-
 scordias in Rep. concitassent, quod & Athenis &
 Romæ sæpissime contigit.

COMM. Illud autem in ferendis legibus utilissimum est, nõ
 solum aduertere & considerare, quis nam Reip. sta-
 tus ante actõ tempore profuerit; sed etiam apud exte-
 ras nationes, quæ Reip. species, quibus hominibus
 conueniant.

TEXT. Legislator omnem curam & cogitationem suã
 ad utilitatem publicam referre debet. Itaque cum
 leges laturus est, præter cætera duo sunt illi con-
 sideranda. primò quæ leges & instituta præterito
 tempore suæ Reip. profuerint, & quomodo uel
 conseruatum, uel auctum antea fuerit imperiū.
 sic enim exemplo præteritorum poterit de futu-
 ris bona sperare. deinde illud etiam aduertere de-
 bet, quomodo reliquæ nationes in Rep. sua bene-
 se gerant, & quo Reip. genere utantur. ut ab eorū
 similitudine sciat quid ciuitati suæ profuturum
 sit. est autem id quod ait Aristoteles, huiusmodi.
 Athenienses utebantur populari statu, hoc est De-
 mocratia, Lacedæmonij statu optimatum quæ di-
 citur Aristocratia, Macedones regio dominatu
 quam Monarchiam uocāt. ponamus igitur apud
 Romanos de ferendis legibus esse deliberationē,
 hic Orator primo uidere debet, quo Reip. genere
 utantur Romani, & cum intellexerit eos uti statu
 populari, non adhortabitur ut Lacedæmoniorum
 aut Macedonum leges sequantur, quoniam illi di-
 uerso Reip. genere utuntur, sed animum ad Athe-
 nienses transferet, & animaduertet, quæ leges apud
 eos utilissimæ sint, atque ita Romanis erit
 auctor, ut Atheniensium eas leges imitentur. id,
 quod fecisse Decem uiros legimus qui duodecim
 tabularum leges ad exemplar legum Solonis con-
 formarunt, & ad eam rem auctore, & interprete
 Hermodoro Ephesio usi sunt. hoc autem præcep-
 tum etiam ad rationem nostri temporis accom-
 modari potest, ut quoniam Heluetij Democratia
 utuntur, Veneti Aristocratia, Galli Monarchia.
 qui suafurus est legem aliquam Mediolanēsis
 non respiciet ad leges Heluetiorum, neque Vene-
 torum, quoniam non eo genere Reip. Mediolanē-
 ses utuntur. sed potius aduertet quæ leges in Gal-
 lorum Rep. sint utiles, & ad earum exemplar to-
 tam suasionem suam dirigit.

TEXT. Itaque perspicuum est ad legum ferendarum sci-
 tiam plurimum conducere terrarum peragrationem,
 in qua multarum gentium instituta, legesque licet a-
 gnoscere.

COMM. Quoniam leges ferendæ sunt, ad eorum imita-
 tionem qui bono statu Reip. utuntur, & ei simili,
 in quo qui legem laturus est, uersatur. id autem
 facere non potest, nisi qui exterarum nationum
 cognitionem habuerit. ideo concludit Aristote-
 les plurimum prodesse ad acquirendam ferenda-
 rum legum scientiam terras peragrarè, & multo-
 rum populorum mores, instituta, leges intelligen-

re. quæ res non tantum ex peregrinatione, sed èt
 ex libris qui de his rebus scribuntur, & ex auditu
 percipi potest. sed ex peregrinatione putabant ue-
 teres illi maximam prudentiam comparari, qua
 de causa Homerus Vlyssēm à peregrinatione sta-
 tim laudat, sic enim incipit.

Dic mihi musa uirum captæ post mœnia Troiæ.
 Qui mores hominum multorum uidit & urbes.
 Cicero libro Tuscul. quinto multos Philosophos
 numerat qui totam ætatem suam in peregrinatio-
 ne consumpserunt.

TEXT. At uero in consilijs publicis historiarum & anti-
 quitatis, cognitio mirifice utilis est.

COMM. Peregrinatio plurimum ualeat ad ea cognoscen-
 da quæ præsentis temporis memoria fiunt. at his-
 toriarum cognitio declarat ea, quæ iam pridem
 gesta fuere, uult igitur Aristoteles utranque co-
 gnitionem ab eo comprehendere, qui consilia publi-
 ca bene tractaturus sit. quod etiam in Oratore ad
 Brutum Cicero sentit. cognoscat etiam (inquit) re-
 rum gestarum & memoriæ ueteris ordinem, maxi-
 me scilicet nostræ ciuitatis, sed & imperiosorum
 populorum, & regum illustrium. Nescire autem
 quid antequam natus sis acciderit, id est semper
 esse puerum. Quid enim est aliud ætas hominis,
 nisi cum memoria rerum ueterum cum superio-
 rum ætate contexitur? commemoratio autem an-
 tiquitatis exemplorumque prolatio summa cum
 delectatione & auctoritatem orationi adfert &
 fidem.

TEXT. Sed hæc omnia uidere, ciuili scientiæ, non autem
 Rhetoricæ proprium officium est.

COMM. Ciuili scientiæ tractat ea diligenter, quæ ad fe-
 rendas leges, & ad rerum maximarum consulta-
 tionem pertinent. ideo non hoc esse propriū Rhe-
 toricæ dicit Aristoteles, nisi quatenus est ciuili
 scientiæ simulacrum quoddam, & quandam ad-
 ministrandæ Reip. facultatem communiter præ-
 bet.

TEXT. Res igitur maxima, quarum cognitionem eum ha-
 bere oportet, qui bene consulturus sit, hæc ferè sunt.
 deinceps uerò dicamus, quo modo uel ex his ipsis, uel
 ex alijs, quæ in deliberationem cadunt, & ad suaden-
 dum, & ad dissuadendum argumenta ducere possi-
 mus.

COMM. Iam expositæ sunt res maximæ de quibus in
 Rep. consultatur. ut cum à uectigalibus, à bello &
 pace, à custodia regionis, ab annona, à legum la-
 tiōe recesseris, nihil sit aliud in publicis rebus quod
 magni esse momenti uideatur. nunc uero uiden-
 dum est, quomodo & ab eis quæ dicta sunt, & ab
 alijs, de quibus deliberare solent homines, argu-
 menta duci possint. sunt enim infinitæ pene res,
 de quibus & priuatim & publicè soleāt homines
 consultare. sed publicè ferè de illis tantum quin-
 que generibus rerum consultatur. quæ tamen lon-
 gè lateque patent. & in singulis copiosissima est
 dicendi materies. ut quot modis & acquiri uecti-
 galia & augeri possint, quæ sint in bello, quæ in
 pace consideranda, atque ita de alijs. priuatim ue-
 rò quæ-

ro quæcunque pertinent ad motus animi uoluntarios, & ad liberas actiones ferè in deliberatione cadunt, de quibus omnibus generatim Aristoteles hoc loco præcepta tradere constituit.

TEXT. Est autem & priuatim singulis, & publicè ferè omnibus, finis quidam propositus, ad quem aciem mentis dirigentes, omnia uel expetunt, uel fugiunt: atque (ut in summa dicam) ea est felicitas, & partes eius.

COMM. Qui consilium dare uult, is aduertere primò debet quem finem aut scopum sibi proponant ij, qui deliberant. omnes enim sibi finem quandam constituunt, quem assequi desiderant. itaque uia ac rationem quærunt, qua possint ad eum finem peruenire. non igitur deliberant de ipso fine, sed de iis, quæ possunt ad finem perducere. ut Imperator cum bellum gesturus est, proponit sibi finem ipsam uictoriam. nam eius gratia bellum suscipitur. deinde consultat, non iam de uictoria, sed de iis, quæ possint uictoriam acquirere. hoc est de uia ac ratione, qua possit hostes debellare. idem reliqui omnes faciunt, ut suis cogitationibus & actionibus finem aliquem proponant, què omni conatu consequi studeant. ut tandem quietè feliciterque uiuant. Omnes enim & priuatim & publicè expetunt ea, quæ felicem ac beatum arbitrantur hominem efficere posse. fugiuntque contraria. quo fit ut felicitas & eius partes sit finis, quo non tantum singuli homines, sed etiam ciuitates & nationes cogitationes omnes suas referat, & quem assequi concupiscant. est enim felicitas summum bonum quod omnes expetunt, ut Ethicorum primo docet Aristoteles. neque tantum homines, sed res omnes propositum quasi finem & extremum habent, ut se conferunt, in quamoptimo sui generis statu. quod quinto de Finibus Cicero docet. ideo ueteres bonum id esse dixerunt, quod omnia concupiscunt, ut auctor est Aristoteles. quod autè omnes sibi proponant felicitatè & quietem, declarat etiam ille Virgilianus Aeneas illis uerbis:

Ethic. I.

Per uarios casus per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt. & in tertio Aeneidos idem Aeneas:
Vinete felices quibus est fortuna peracta,
Iam sua. Antiqui Romani omnibus rebus agendis quod bonum, faustum, felix, fortunatumque esset, præfabantur. auctor Cicero primo de Diuinatione. sed in quibus rebus sit hominis summa felicitas Philosophi disputant, & uariis opinionibus distrahuntur, ut in libris de Finibus copiosè Cicero docet. Aristoteles eam ponit in uirtutis actione, hoc est in animo, sed tamen etiam corporis & fortunæ bona uult adiungi. neque enim infortunatus, & ægrotus, quamuis uir probus sit, ex Aristotelis sententia felix dici potest. cum igitur ea quæ bona sunt, aut uidentur, gratia felicitatis, omnes expetant, ideo quid felicitas sit, & quæ sint eius partes Aristoteles explicat.

TEXT. Quare sumamus, exempli gratia, non subtiliter quidem, sed simpliciter, quid felicitas sit; & ex quibus

10 *bus conflent eius partes. de hac enim, & de iis quæ ad hanc referuntur, & de contrariis huic, omnes suasiones, & dissuasionem esse solent: quæ enim felicitatè efficere possunt, aut aliquam eius partem, aut ex minore maiorem, ea sunt amplectenda; quæ uero illam uel corrumpunt, uel impediunt, uel contraria sunt, omnino sunt fugienda.*

Accuratè tractare de felicitate, non est proprium Oratoris officium, aut potius Philosophi. sed tamen quia student omnes eam acquirere, & quatenus licet felices fieri, ideo debet Orator, qui sententiam in concione dicturus est, saltem communiter intelligere quid sit felicitas, & quæ sint eius partes. hoc est quod ait Aristoteles uelle se docere quid felicitas sit, & ex quibus eius partes conflentur, non tamen ea subtilitate qua utuntur philosophi, cum in disputationibus ueritatem exquirunt, sed simpliciter & communi more atque intelligentia. cuius rei rationem adfert, quoniã omnis suasio atque dissuasio, quæ sunt deliberationis partes, de illis rebus est, quæ ad felicitatem referuntur, & de illis quæ sunt felicitati contraria. nam ea tantum amplectenda sunt, quæ uel felicitatem adferre possunt, uel eius aliquam partem, uel saltem eam augere, atque ex minori maiorem facere. quæ uero nos felicitate priuant, uel quæ impediunt quo minus felices fieri possimus, uel denique quæ felicitati sunt aliquo modo contraria, sunt omnino fugienda. hoc est quod in Partitionibus ait etiam Cicero, Quare (inquit) in cohortando, atque suadendo propositum quidem nobis illud erit, ut doceamus qua uia bona consequi, malaque uitare possimus. Omne uero bonum siue sit animi, siue corporis, siue rerum externarum pars est quædam felicitatis. quemadmodum Academicis & Peripateticis placet. nam Stoici uirtutem solum esse bonam censebant. & sapientem uirum se per felicem esse dicebāt, etiam si in Phalaridis taurum coniciatur. quam sententiam licet uera sit, tamè communis sensus reprobatur. Aristoteles igitur Peripateticorum princeps, felicitatè statuit, ex triplici bonorum genere consistere. hoc est ex bonis animi, corporis, & rerum externarum; quem multis in locis Cicero sequitur. Quare cum suadendi atque dissuadendi præcepta tradat hoc loco, primo felicitatem ipsam definit, deinde partes eius sigillatim explicat. ponit autem quatuor definitiones seu descriptiones felicitatis quæ à communi hominum opinione pendent.

Ponamus igitur f. licitatem, esse uitæ prosperitatem cum uirtute coniunctam.

Hæc est prima felicitatis definitio, nam ex opinionibus hominum uariè felicitatem definit, sed primò loco ponit eam definitionem quæ uerior & communior esse uidetur. si quis enim fuerit uirtute præditus & prosperam habuerit fortunam, illi nihil deesse uidetur ad felicitatem. duo sunt igitur necessaria ut quis felix dici possit, hoc est uirtus prosperitas & uirtus. nã si quis tantum prosperam uitam ageret, & uirtute careret, is non felix, sed miser

COMM.

TEXT.

COMM.

miser potius esset uocandus. quod libro Tuscul. quinto copiosè Cicero disputat. quin hoc ex sententia Socratis probat his uerbis: uelut in Gorgia Socrates cum esset ex eo quæsitus, Archelaum Perdicæ filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? haud scio, inquit, nunquam enim cum eo locutus sum. Ain' tu an aliter id scire non potes? non ullo modo. Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatus ne sit? An ego possem, cum ignorem quid sit doctus, quam uir bonus? Quid? tu in eo sitam uitam beatam putas? ita profus existimo, bonos beatos, improbos miseros; miser ergo Archelaus? fertè si iniustus. Cessent igitur Plato, Aristoteles, Cicero eum miserum & infelicem esse qui sit improbus, etiam si fortunatissimus sit. Sed quid si uirtute quidem præcelleret, uerum aduersam fortunam haberet, & varijs calamitatibus afficeretur, nũ felix dici posset? minime uero. nam Theophrastus in eo libro quem scripsit de uita beata (sicut ait Cicero) multa disputat, quamobrem is qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. quare plurimis in locis Cicero miseros eos uocat qui sunt in calamitatibus etiã si uirtute præditi sint. quamuis libro Tuscul. quinto multa subtiliter & copiosè disputat, quibus probare contendat, in sola uirtute positam esse beatam uitam. Sed ex hoc Aristotelis loco, multisque alijs concludi potest ad felicitatem duas res esse necessarias, hoc est uitæ prosperitatem, & uirtutem.

TEXT. Vel possessionem earum rerum quibus uita contenta sit.

COMM. Secunda definitio felicitatis hæc est, ut ille felix dicatur, qui possidet ea, quibus uita contenta sit. ex qua definitione colligitur eos, qui cupiditatibus trahuntur, nunquam felices esse posse. neque. n. vnquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis, ait Cicero. & qui pauca concupiscunt, ij minimè in uita mali experitur. unde rectè dictum est: nihil esse felicius animo sua sorte contento. quod Horatius eleganter in Epistolis ita docet: Nil admirari prope res est una Numici Solaque, quæ possit facere, aut seruire beatum.

At uero non potest ullo modo uita contenta esse nisi fuerit cum uirtute coniuncta. neque. n. potest iucundè uiui nisi cum uirtute uiuatur. neque vnquam improborum animus quiescit, sed perpetuis quasi furij agitur, ut Cicero docet. quare conuenit hæc definitio felicitatis cum superiore.

TEXT. Vel uitam cum securitate iucundissimam.

COMM. Hæc est tertia definitio felicitatis. nã omnino felicitas est in iucunditate uitæ, & idcirco Dei beatissimi putant, quod eorum uoluptates propriae sint, ut ait ille apud Terentium. quod si quis sibi uoluptates securas & stabiles comparare possit, is beatissimus esset. neque. n. tanquam Chamæleon beatus esse debet, qui facile mutari possit, sed debet in securitate uiuere, alioqui ne beatus quidem erit, si res aduersas timuerit, ut Ethicorum primo docet Aristoteles. Metrodorus dicebat eum esse beatum,

10 cui corpus esset bene constitutum, & exploratum haberet, ita semper fore. sed hæc reprobanda est sententia, quia felicitas est tantum in uera uoluptate, sed uera uoluptas est animi non corporis, ut apud Platonem multis in locis Socrates affirmat. non potest igitur uita esse iucundissima, nisi sit uirtuti copulata, neque potest esse secura, nisi prosperam habeat fortunam. quo fit, ut eodè tendat hæc definitio quo duæ superiores. Ut ille demum felix dici possit, cui uita prospera sit, & uirtutem iam sibi comparauit.

TEXT. Vel bonum, firmumque statum possessionum, & corporum, cum facultate custodiendi, atque amplificandi.

COMM. Quartam & ultimam felicitatis definitionem dicit Aristoteles ab eorum opinione, qui felicitatè in copia rerum positam arbitrabantur, & in bono firmo; statu possessionum ac corporum. cum. n. rerum omnium adfluunt undique copia, neque quicquam deest aut ad usum uitæ necessarios, aut ad prouidendas uoluptates, si præterea sanitas corporis accesserit, à nonnullis summa putatur felicitas. modo tamen mor omnis absit, & ille status firmus habeatur. itaque facultatè et custodiendi, atque amplificandi coniunctam esse uult Aristoteles, duo sunt autem in hac definitione nempe possessiones & corpora, quæ bonum firmumque; statum habere debeant. quorum primum generale est ad omne genus diuitiarum, quæ sunt in nostra potestate. alterum ad animalia tantum referri uidetur. neque. n. satis est multa possidere nisi etiam bestie, serui, domini que ipsi ualeant. unde Horatius:

Valeat possessor oportet,
Si comportatis rebus bene cogitat uti.
Aristoteles Ethicorum. i. recitat Epigramma, quod est in Apollinis templo scriptum in hunc sensum: Optima iustitia est, res exoptanda ualere, At iucunda sequi quod quis habere cupit. Ex quo potest intelligi felicem eum existimari, qui & animi probitate, & corporis sanitate, & uita iucunditate cæteris præstiterit. nã primum semper locum animi bona possident, secundo loco bona corporis ponuntur, tertio demum loco collocantur externa bona. nam, ut ait Cicero in Academicis, constituebant Academici extremum esse rerum expetendarum, & finem bonorum, adeptum esse omnia e natura, & animo, & corpore, & uita, quæ felicitatem expræsit Horatius ad Tibullum scribens his uerbis.

Quid uoueat dulci nutricula matris alumno?
Quam sapere, & fari possit quæ sentiat? & cui
Gratia, fama, ualctudo contingat abunde?
Et mundus uictus non deficiente crumena.

TEXT. Omnes enim ferè consentientur felicitatem aut uinum horum, aut plura simul esse.

Post quæ felicitatis definitionem attulit, nunc eam à ceteris corroborat. ait. n. oes homines cõfiteri felicitatè aut uno eorum quæ dicta sunt, aut pluribus cõtineri. quod aut ait Aristoteles id est eiusmodi. quod. n. i una tantum re beatitudinè constituebant, ut Stoici in uirtute, Cyrenaici in uoluptatè, Hier. Rhodius in indolètia,

E Carneades

Carneades in fruēdis rebus ijs, q̄ primę secūdū natura sunt. quidam autem res plures copulabāt, vt Callipho & Dinomachus voluptatem ad honesta tem adiungendam esse censebant, Diodorus doloris uacuitatem cum honestate copulabat. veteres Academici quos etiam Aristoteles sequitur, & animi, & corporis, & externa bona coniūgi ad felicitatem cēsent oportere. sed de his opinionibus copiosē Cicero disputat de Finibus libro quinto.

TEXT. Quod si felicitas est eiusmodi: necesse est, eius partes esse nobilitatem, gratiam, amicitiam proborum hominum, diuitias, bonam prolem, multitudinem filiorū, facilem senectutem; præterea corporis uirtutes; ut bonā ualitudinē, pulchritudinē, uires, magnitudinē, certandi robur, quin et gloriā, honorem, prosperā fortunam, uirtutem, atque eius partes: prudentiam, fortitudinem, iustitiam, temperantiam.

COMM. Cum explicatū iā sit, quid sit felicitas, uidentū nunc est quæ sint eius partes, quas uidetur Aristoteles quadā quasi congerie numerare, cum tamen id miro quodam ordine faciat. quatuor, n. in partes oīa bona distinguuntur, & gradus et suos habent, vt quædam minora bona sunt quædam maiora. cum. n. hō constet ex corpore, & animo, necesse est vt et & corporis & animi bona reperiantur. sed cum animus longē præstantior sit corpore, erunt et animi bona præstantiora, quam bona corporis. at ea bona q̄ ad corpus referūt, uel extra corpus sunt, uel in ipso corpore, atq; ita fiunt duo bonorum genera, quorum tamen ea quæ in ipso corpore sunt, præstant eis quæ sunt extra corpus. rursum quæ ad animum referuntur, aut extra animum, aut in ipso animo sunt, ita fiūt alia duo bonorum genera: quorum ea quæ sunt in animo, præstant eis quæ sunt extra animum. cum igitur ita distincta sint quatuor bonorum genera, subtiliter & ingeniosē Aristoteles incipit ab infimo genere, & ad supremum ac præstantissimum vsq; procedit. nam infimo loco sunt ea bona quæ ad corpus quidem referuntur, sed sunt extra corpus, quorum septem species numerat Aristoteles. hoc est nobilitatem, gratiam, amicitiam proborum hominum, diuitias, bonam prolem, multitudinē filiorum, facilem senectutem. scdo loco ponuntur ea bona q̄ sunt in corpore. quorū species quinq; numerātur, bonā ualitudo, pulchritudo, uires, magnitudo, certandi robur. Tertio loco ponuntur ea bona q̄ ad animum quidem referuntur, sed tamen extra animum sunt, atque huius generis tres numerantur species, gloria, honor, prospera fortuna. Quarto & supremo loco ponuntur animi bona, quæ est uirtus, & quatuor eius species, prudentia, fortitudo, iustitia, temperantia. hæc est Aristotelica bonorum distributio, quibus qui præditus fuerit, is uerē felix ac beatus erit.

TEXT. Hac enim ratione nullius rei ad bene, beateque uiuendum indigebit is, cui bona omnia & que in eo sit, & que extrinsecus adueniunt, affatim adfuerint. nā, præter hæc, nulla bona sunt.

TEXT. Hæc (inquit) bona bipartitō distribuūtur. aut

n. in ipso sunt hoīe, aut extrinsecus adueniūt. qd̄ si quis utraq; copiosē potuerit assequi, ei nihil omnino deerit, ad bene beateque uiuendum. neq; n. vlla alia bona sunt. & qui oīa bona cōsecutus est, nullo adiuncto malo, is sine dubio beatus est. sic n. ait Cicero libro Tuscul. quinto, uideamus qui dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sint in bonis nullo adiuncto malo. neque vlla alia huic uerbo, cum beatum dicimus, subiecta notio est, nisi secretis malis oibus cumulatā bonorum complexio. Qui igitur hēt omnia bona, cumulatā, dicitur aut̄ τὰ πάντας ab Aristotele. quasi per se ipsum maxime contentus, neq; quicquam ultra, deyderans, nam superius, et felicitatem ex quorundam opinione dixit esse, ἀνταρκεῖν τῆς ζωῆς. hoc est cum ea possideatur, quibus uita contenta sit.

COMM. In ipso uero sunt ea, que uel in animo sunt, uel in corpore, extrinsecus adueniunt, ut nobilitas, amici, pecunia, honores, opes etiam atque fortuna adesse oportere censemus, sic, n. fiet uita securissima. Hæc igitur singula, quid sint, definiendo aperiemus.

COMM. Quoniā dixerat bona, aut in ipso esse hoīe, aut extrinsecus aduenire, nunc utrumque diuisionis membrum declarat. nā que (inquit) uel in animo, uel in corpore sunt, ea dicuntur esse in ipso hoīe. quoniā hō ex animo & corpore constat. q̄ uero sunt extra corpus & animum, dicuntur extrinsecus aduenire, ut nobilitas, amici, pecunia, honor. sed quoniā felicitas debet esse firma & stabilis, ideo necesse est, vt hō felix habeat, et opes ac potētiam, qua tueri facile res suas possit. præterea necesse est, ut et eīdē fortuna faueat, alioqui ne dici quidem felix poterit. ex hoc loco pot̄ intelligi, Aristotelem fortunæ plurimum tribuere, cum sine illa censeat hominem felicem esse non posse. qd̄ et Theophrastus eius discipulus censuit, vt Cicero quinto Tuscul. & quinto de Finibus testatur. hanc autem bonorum diuisionem posuit etiā in Partitionibus Cicero. sic. n. ait: Rerum autem bonarum, & malarum tria sunt genera. nā aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. & inferius: Sed quoniā in tribus generibus bona mala uersantur, externis, corporis, & animi. & quæ sequuntur. his ita declaratis Aristoteles singulorum definitionem subiungit.

TEXT. Nobilitas gentis & ciuitatis ea est, si ipsa ex se suos ciues genuit, uel saltē uetustā originē habuit.

COMM. Incipit à nobilitate quæ duplex est, aut totius gentis, aut unius priuatæ familiæ. ac primò totius gentis nobilitatem explicat, quam esse uult, si ipsi ciues, aut indigenæ sunt, hoc est ab initio ibi nati, aut ibi multis antea seculis uixerunt. nā quorū maiores non aliunde uenerunt, sed in illis locis nati sunt, quos incoluerūt ἀυτόχθονες Græci uocāt. quo nomine dicti sunt Athenienses & Arcades sicuti Demosthenes in Oratione cōtra Aeschinē de ementita legatione testatur. sic. n. ait cū de Arcadibus & Atheniensibus loqueretur: ἡμῶν γὰρ ἀπαίτων υἱεῖς ἀυτόχθονες ἔσονται. Cic. p̄ Flacco, de Atheniensium ciuitate uerba faciens, sic ait: quæ

COMM.

COMM.

TEXT.

COMM.

uctu-

uetustate ea est, ut ipsa ex se suos ciues genuisse dicatur, & eorū eadem terra parēs, alitrix, patria dicatur. Arcades uero de nobilitate tantopere gloriabantur ut dicerent se natos, antequam luna nasceretur, unde dicti sunt à Græcis ὀφειαννοί. de quibus Ouidius ita primo Fastorum:

Orta prior luna (de se si creditur ipsi)

A magno tellus Arcade nomen habet.

Atque in secundo Fastorum de iisdem Arcadibus sic ait:

Ante Iouem genitum terras habuisse feruntur

Arcades, & Luna gens prior illa fuit.

Iustinus libro secundo tradit magnam inter Scythas & Aegyptios de generis uetustate fuisse contentionem, atque utrorumque argumenta rationelque recitat. est igitur hæc prima gentis ac ciuitatis nobilitas, si uetustissimam originem habuerit, quæ res ualet multum ad persuadendum, & probandam dignitatem atque excellentiam. quemadmodum nuper orta est cōtentio inter Ticinenses & Cremonenses utra ciuitas præcedere debeat. & Ticinenses hoc argumento maximè nituntur, se ideo Cremonensibus præstare, quod nobiliores, & longè uetustiore originem habeant. sed nequaquam in hoc omnia posita sunt, ideo subiungit Aristoteles.

TEXT. Et si primi duces eius illustres fuerunt; & si multi principes, atque imperatores ex ea nati sunt, quos æmulari alij studeant.

COMM. Vera nobilitas non tantum est in generis uetustate, quantum in maiorum splendore ac dignitate, alioqui multa obscura oppida essent Romana ciuitate longè nobiliora, quoniā etiam multò uetustiora sunt. sed cum à primis ductoribus qui præstantes fuerint, tum à multitudine principum & Imperatorum excellentium uera ciuitatis nobilitas pendet. quibus rebus nulla unquam fuit ciuitas, quæ Romanæ præstiterit. primos enim duces habuit Romulum & Remum, qui propter bellicam uirtutem Martis filij crediti fuerunt, deinde tot eximios uiros, tot belli duces, tot imperatores præstatisimos, ut si conferantur in unum, quot unquam in aliis ciuitatibus omnibus post homines natos fuerunt, Romanis æquari nullo modo possint. Virgilius Georgicorum libro Secundo totam Italiam à uirorum nobilitate celebrat:

Hæc genus acre uirum, Marfos, pubemque Sabeliam,

Afuetumq; malo Ligurem, Volcosq; Verutos. Extulit, hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,

Scipiadas duces bello, & te maxime Cæsar, Qui nunc extremis Africæ iam uictor in oris

Imbellem auertis Romanis arcibus Indum.

Hac de causa ueteres ut ciuitates suæ nobiliores uiderentur primos ductores & conditores in Deos referēbant, ut Athenienses Cecropē urbis conditorem, Mauri Iubam, Germani Tuistonē, Macedones Gabyrum, Thraces Zamolxin, Aegy-

ptij Theutum, & alij alios complures, quos imitari etiam Romani Romulum suum in Deos retulerunt, & Quirinum appellarunt. sæpe uero fit ut alicuius uiri uirtus eximia totam gentem ac ciuitatem clariorem & nobiliorem efficiat, quod de Epaminonda dicitur, cum quo aiunt Thebanorum uirtutem & ortam esse, & interiisse. nā (quod aiebat Agesilaus) non urbes aut loca uiros nobiles efficiunt, sed contra potius uiri præstantes urbes & loca nobilitant. quamuis Themistocles ad ueram nobilitatem utrumque uideatur adiunxisse, hoc est & uirorum claritatem & urbis. nam (ut ait Cicero de Senectute) ita Seriphio cuidam in iurgio respondisse fertur, cum ille dixisset, non illum sua sed patriæ gloria splendorem assecutum, nec hercle (inquit) si ego Seriphus essem, nobilis; nec si tu Atheniensis esses, clarus, unquā fuisses. nobilis est igitur, ex Aristotelis sententia, ea ciuitas, quæ & uetustam originem habuerit, & primos ductores illustres, & in qua multi præstantes uiri nati fuerint.

TEXT. Priuata uero nobilitas uel à uiris uel à mulieribus pendet; & cum utriusque legitime coniuncti sunt.

COMM. Nunc transit ad priuatam nobilitatem, quam ab utroque sexu deduci uult, hoc est & à uiris, & à mulieribus, non quidem ex quauis coniunctione, sed ex legitimo & concesso matrimonio. quod autem ab utroque parente nobilitas ducatur, docet et Cicero in Pisonem, cum ei obiicit ignobilitatem, sic enim ait:

O paterni generis oblite, materni uix memor: Ita nescio quid isthuc fractū, humile, demissum, sordidum, inferius et est, quam ut Mediolanensi præcone auo tuo dignum esse uideatur. & secūda Philippica obiicit Antonio, q̄ hoīs libertini filiā uxorem duxisset, cum te (inquit) omnes recordarentur libertini generum & liberos tuos nepotes Q. Fadij libertini hominis fuisse, nā (vt aiunt Iuriconsulti) partus uentrem sequitur. ut si quis è serua nascitur, est seruus, et si patrē nobilissimū habeat. ita ex libertina libertinus, ex ingenua ingenuus. Itaq; Martialis falsè ridet Quirinalē quendā qui ex ancilla filios sustulerat. ait. n. eū esse uerē patrē familias. & Plutarchus in libro de liberorū educatione p̄cipit ne ex quauis muliere filij suscipiantur, quoniā tā à matre, quā à p̄re nobilitas p̄det. Lacedæmonij pecunia multarūt Archidamū regē suū, q̄ uxore paruā duxisset. neq; satis est utruq; parētē esse nobilē, uerū opus ē et ut legitimo m̄rimonio cōiuncti sint. neq; n. spurij ac nothi nobiles dici possunt, neq; in ius hereditatis ac familiæ succedūt, nisi fortē legibus soluant. tunc n. succedūt quidē in familiā. sed tamē naturalē illā maculā delere nūquā possunt, ut Plutarchus ait. hac de cā Solon ille sapiētissimus Atheniensis legislator, statuit spurios parentibus nihil debere, à quibus perpetuam infamiam accepissent. Athenienses locum habebāt, in quo spurij seorsum ab ingenuis sese exercebant Cynofarges appellatum. adeo contaminari etiam nobilitatem putabant,

TEXT.

COMM.

I. Partū.

C. de Rei.

uendic. I.

Placuit.

C. de libe.

caus.

ex spuriorum consuetudine, sed Themistocles qui ipurius fuit, vt scribit Plutarchus, adolefcētes nobiles & ingenuos blandiciis alliciebat, & secū ad Cynofarges ducebat, vt paulatim tolleretur illud discrimen spuriorum & legitimorum.

TEXT. *Et quemadmodum etiam in ciuitate, cum primi auctores generis clari fuerunt uel uirtute, uel diuitijs, uel alia re, quæ in precio apud homines sit.*

COMM. Idem in priuata nobilitate, quod in publica spectatur, vtrum primi auctores generis clari fuerūt. fiunt autem homines clari, vel propter virtutem ac probitatē, vel propter diuitias, vel propter scientias atque artes, vel propter alias res, quæ in precio, atque in honore sint. vt Heraclidæ in Græcia propter virtutem Herculis nobilitati fuerunt cū ab eo ducerent originem. sic apud Romanos Bruti nobiles habebantur, propter eius Bruti virtutē qui Tarquinius superbū exegit. ita Decij, Scipiones, Cornelij, alijque complures. quod vero propter diuitias etiam nobiles sint homines & in quarto libro Politicorum & in quinto sentit Aristoteles idem quod hoc in loco, nobiles enim eos ait esse, qui maiores habuerunt, & virtute, & diuitijs excellentes. sed diuitias tamen veteres & antiquas intelligi vult, non nuper acquisitas. nam qui nuper ditati sunt, si obscuri antea fuerant, nullo modo nobiles dici debent. cum præsertim soleant arrogantes & insolentes esse, nobilitas autem semper est cum virtute & affabilitate cōiuncta. exquiritæ etiam artes & scientiæ nobiles viros efficiūt, quod exemplo multorum probari potest, qui ab humili genere nati, propter artes & scientias clarissimi facti sunt, vt Socrates, Euripides, Aeschines, & apud Latinos Cicero, Virgilius, Horatius alijque complures.

TEXT. *Et si ex familia multi illustres fuerunt, & viri, & mulieres, & iuuenes, & seniores.*

COMM. Quanto plures in vna familia fuerint & viri, & mulieres præstantes, tanto nobilior existimabitur, siue iuuenes illi fuerint, siue senes, siue antiqui siue recentiores. vnde Fabiorum apud Romanos familia nobilissima fuit existimata, quod vno eodemque tempore trecentos præstantes bellatores habuerit, qui singuli belli duces gregij esse potuissent. de quibus Ouidius secundo Falto rum sic ait:

Hæc fuit illa dies in qua Veientibus aruis,

Tercentum Fabij ter cecidere duo.

Vna domus vires, & onus susceperat vrbis.

Sumunt gentiles arma professa manus.

Egreditur castris miles generosus ab iisdem.

E queis dux fieri quilibet aptus erat.

Hoc autem in exornatione plurimum valet, vt cū aliquem laudamus, eius maiores qui clari in aliqua re fuerunt, cōmemoremus. quod Isocrates in Euagora diligenter facit, quamuis contra Salustium, Cicero parum prodesse ad laudem, Maiorum excellentiam censeat. sed hoc facit, quoniam ipsius Maiores clari non fuerūt. ideo sic ait: fatius est enim me meis rebus gestis florere, quam ma-

iorum opinione niti, & ita viuere vt ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Iuuenalis etiam censet Maiorum gloriam parum adferre laudis, nisi propria laus adiungatur, quod omnino verum est. vnde laudantur illi versus eiusdem poetæ.

Malo pater tibi sit Theristes, dum modo tu sis
Aeacidæ similis, vulcaniaque arma capeffas,
Quam te Theristæ similem producat Achilles.

TEXT. *Bona uero proles, & multitudo filiorum, quid sit, omnibus notum est. Atque in Rep. bona proles esse intelligitur; cum multi bonique iuuenes in ea fuerint; & bona dicitur uel ex uirtute corporis, ut, cum magnitudinem, pulchritudinem, vires, certandi robur habet; uel ex uirtute animi; nam temperantia, & fortitudo iuuenis uirtutes sunt.*

COMM. In explicandis felicitatis partibus non sequitur ordinem illum quo proposuerat eas, vel vt ostendat hoc in loco se non admodum exquisitè hæc tractare sicuti supra iam admonuit, vel quod hic potius quendam naturalem sequi uoluit, cum enim de nobilitate verba fecerit, nunc ad bonam prolem & multitudinem filiorum transit. nobilitas enim ex bona prole & multitudine filiorum propagatur, quod est quasi seminarium Reip. diuidit autem bonam prolem, sicuti etiam nobilitatē diuiserat, in publicam, & priuatam. non quod sint aliqui publici filij. sed quod & communiter proles considerari potest, & priuatim. & communiter quidem bona proles esse dicitur in ciuitate, quando in ea est iuuenum multitudo bonis moribus prædita, quæ & corporis & animi virtute præcellat. virtus corporis in iuuenē est, magnitudo, pulchritudo, vires, certandi robur. virtus animi est temperantia & fortitudo. nam qui iuuenes temperatē & aīo forti ac præsentī fuerint, ij facile Rēp. tueri, ac defendere possunt. hac de cā Lycurgus apud Lacedæmonios instituit, vt maxima liberis educandis cura adhiberet, quo tēperantes & fortes iuuenes euaderent. neque enim quisquam priuatim liberos suos educabat. sed cum primum nati essent in Leschen deferebant, quo in loco maiores natu sedentes, si viderent infantem pulchrum ac robustum educari iubebant, sin minus exponēdum dabant, tanquam is, qui non à natura bene formatus esset, nec sibi nec Reip. utilis esset futurus. deinde nutricibus imperabant ut sine deliciis infantes nutrent. septimo uerò anno, distribuebātur in cohortes, ut se iam tum in armis exercerent. & eis præficiēbatur is qui temperantior & fortior esset, cui cæteri parere cogebantur. at uero senes aliqui semper aderant, qui certamina proponerent & uictoriæ præmia. frequentius etiam nudi & sine calceis incedebant, ut labores pati, & acrius bella gerere deinde possent. sed cum ad annum duodecimum peruenissent, quotannis pallium unū singulis dabatur. somni uero gratia torum ex arundine confectum sibi subiiciebāt. sic igitur iuuetus Lacedæmone instituebat, ut deinde fortissimi bellatores, & patrię securi custodes euade-

euaderent. sic apud Virgilium Numanus quidam Aeneidos nono seueram filiorum educationem iactat:

Durum à stirpe genus, natos ad flumina primū
Deferimus, sæuoque gelu duramus & vndis.
Venatu inuigilant pueri, syluasque fatigant,
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum, paruoque assueta iuuentus,
Aut rastris terræ domat, aut quatit oppida bello.
Omne æuum ferro teritur.

--Socrates apud Platonem in Enthyprone ait hoc esse præcipuum in Rep. vt iuuentus bene curetur, & instituat, vt sit quāoptima. & septimo de legibus ait Plato, si bene iuuentus educetur omnia in Rep. bene procedere. pars igitur magna quādam felicitatis est, in Rep. bonam esse prolem.

TEXT. *Priuatim autem bona proles, & multitudo filiorum intelligitur; cum quis multos, & huiusmodi uirtutibus instructos habet filios, & mares, & feminas.*

COMM. Egregia res omnino est, & rara felicitas habere multos & uirtutibus instructos liberos. quod sanè paucis accidit. quin contra potius ex improbitate filiorum, maximas sæpenuerò molestias parentes capiūt. at si quis paterfamilias & mares, & fœminas habuerit, quales esse concupiscit, is in ea parte verè felix dici potest. quod Q. Metello cōtigisse Val. Max. scribit, qui præter cæteras felicitates, eodem tempore tres filios cōsulares, unum etiam censorium, duos triumphales, & quartum prætorium vidit, tres filias nuptui dedit, earumque sobolem sinu suo excepit.

TEXT. *Fœminarum uirtus in corpore, uenustas, & magnitudo est: in animo temperantia, & sedulitas, studiumque suorum operum; modo tamen ne incidat in illiber alitatem.*

COMM. Quia bona proles etiam in fœminis spectatur, ideo docet quæ sint uirtutes fœminarum, quæ vel in corpore uel in animo sunt. in corpore debet esse uenustas & proceritas. commendatur enim mulier à uenustate, quæ tamen sine magnitudine nō admodum grata est, sicuti neque magnitudo sine uenustate, vnde Catullus dixit: Nulla in tam magno corpore mica salis. sed apud Virgilium Iuno suas Nymphas ita commendat, vt ambo hæc complectatur.

Sunt mihi bis septem præstati corpore Nymphę:
Quarum quæ forma pulcherrima Deiopeiū
Connubio iungam stabili, propriamque dicabo.
Sic autem pulchritudo mulierem ornat (ut Bion dixit) quemadmodum fortitudo virum, sed non satis est esse pulchram mulierem, nisi sit etiam honesta & temperans. nam si boni mores pulchritudini respondeant, tum res quædam præclara est, vt aiebat Plato, quem imitatus Virgilius dixit in quinto Aeneid.

Gratior & pulchro ueniens in corpore uirtus.
Quin etiam ea uirtus in muliere commendatur, si fuerit sedula & operum suorum studiosa, viri enim

est, acquirere, quæ ad vsus uitę necessaria sunt, mulieris autem ea custodire. Phidias Eliensibus ueneris imaginem fecit, quæ restudinem pede premeret. significans proprium mulieris officium esse domum custodire, & silentium seruare. sed tamen non erit probanda mulier si fuerit illiberalis & auara. nam (quemadmodum Euripides dixit) mulierum genus auarum esse solet. erit igitur uehementer laudabilis fœmina, si corpore quidem pulchro, & magno fuerit, animo uero temperanti & sedulo.

TEXT. *Similiter autem & priuatim & publice, & in uiris & in mulieribus, ut hæc singula sint, studere oportet. nam qui impudicas habent mulieres, ut Lacedæmonij, dimidia ferè felicitatis parte carent.*

COMM. Ostendit se non sine causa fœminarum etiam mentionem fecisse. quoniam hoc ad felicem statū ciuitatis pertinet, vt & uiri & mulieres uirtutem amplectantur. itaque ij, qui ciuitatibus præfunt, studere debent, vt ea quæ dicta sunt, in utroque sexu reperiantur. quoniam si mulieres sint impudicæ, dimidia fere parte felicitatis ciuitatem priuat. sicut accidit apud Lacedæmonios. nam Lacedæmonij maximam fœminis suis licentiam concedebāt, adeo vt heras appellarent. sicut ait Plutarchus. quin etiam Virgines cum iuuenibus ludebant, & in armis sese exercebant, & sæpe etiam nudæ luctabantur. Vestes autem apertas gestabant ita ut nuda femora uiderentur: vnde Euripides dictę sunt. de qua re Propertius libro tertio conscripsit Elegiam, cuius est illud principium:

Multa tuæ Sparte miramur iura palestræ,

Sed mage uirginei tot bona gymnasij.

Quod non infames exercet corpore laudes,

Inter luctantes nuda puella uiros.

Et paulò post:

Lex igitur spartana vetat secedere amantes,

Et licet in triuijs ad latus esse suæ.

lutar chus contra Aristotelem sentit, qui putat eam congressionem fœminarum cum iuuenibus nihil habuisse turpe. sed magis Aristoteli quā Plutarcho credendum, qui facilius Lacedæmoniorum mores scire potuit. quippe qui multo antiquior Plutarcho fuit, & quo tempore florebat adhuc Lacedæmoniorum Rēp. de hac eadem re libro secundo Politicorum uerba facit Aristoteles. docet quæ maxima detrimenta Rebusp. mulierum licentiæ adferre solere, nisi seueris legibus coerceatur.

TEXT. *Diuitiarum partes, sunt pecuniæ, prædiorum multitudo, regionum possessiones; & præterea supellectilium copia, & pecudum, & seruorum: quæ res multitudine, & magnitudine, & pulchritudine excellant; & omnia secura, liberalia, & utilia sint.*

COMM. Hæc tria bona quodammodo inter se cohærēt, nobilitas, bona proles, & diuitiæ, vt qui diues sit, & bonam prolem habeat, etiam nobilis esse uideatur. Quare primo loco uoluit Aristoteles ea numerare. sed cum iam de nobilitate, & bona prole uerba fecerit, nunc docet quæ sint diuitiarum partes, & eas sex esse ostendit. quod ita per diuisionem pro-

bari potest, diuitiarum partes aut animatae sunt aut inanimatae, si sunt inanimatae vel mobiles sunt vel immobiles, & mobilium quidem duae species sunt pecuniae, & supellectilia. immobilium etiam duae species, praediorum multitudo, & regionum possessiones. si vero sint animatae vel rationes participes sunt, vel expertes. participes rationis sunt serui, expertes rationis sunt pecudes. atque haec quidem sunt diuitiarum partes, quae ut beatiorum vitam efficiant, tria debent habere, multitudinem, magnitudinem, & pulchritudinem. quae tribus qualitatibus quasi ornamentis insigniri debent, ut sint securae, liberales, & utiles. haec est Aristotelis sententia. a qua non multum abest quod Cicero de officiis secundo tradit, sic enim ait: Quae ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata ut aurum, argentum, & ea, quae gignuntur a terra, ut alia eiusdem generis; partim animalia quae habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquae pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque vitam, & quae sequuntur.

TEXT. *Dicuntur autem utilia ea, quae magis fructuosa sunt; liberalia uero, quae animi uoluptatisque gratia possidentur. fructuosa illa uoco, unde redditus uectigaliaque capiuntur; uoluptaria, de quibus nihil, praeter usum capitur, quod aliquo precio dignum sit.*

COMM. Quia dixerat diuitias securas, liberales, & utiles esse debere, declarat quae vis sit eorum uerborum, ac primo quae dicantur utilia, nempe ea, quae quia magnos fructus adferunt, fructuosa dicuntur, deinde quae dicantur liberalia, nempe ea, ex quibus uoluptas percipitur. rursus explicat, quae sint fructuosa, & quae uoluptaria. nam fructuosa sunt (inquit) ea, quae redditum nobis & uectigalia praebent. uoluptaria uero quae nullum fructum adferunt, sed uoluptatem tantum. possunt tamen aliqua praedia & amoenae, & fructuosa esse, quod ostendit Cicero pro Roscio. Am. tot praedia tam pulchra, tam fructuosa. sed tamen multi nobiles & urbana quaedam & rustica praedia tantum amoenitatis & delectationis gratia sibi comparant. qualia sunt magnifica palatia uariis figuris & ornamentis distincta, tapetibus, tabulis pictis, ceterisque eiusdem generis referta. quales sunt horti uariis arbusculis, floribus, topiariis operibus. diligenter exculi, quales in nobilium domibus passim uidemus. at ea unde uectigalia proueniunt, non tantum oblectationis quantum utilitatis gratia coluntur. ea igitur sola fructuosa dicuntur.

TEXT. *Securitatis ille finis est, ut eo in loco, atque eo modo praedia possideantur, ut eorum usus in domini arbitrio sit.*

COMM. Iam quae sint utilia, & quae liberalia praedia docuit, nunc ostendit quae secura dici possint. nempe ea quae in tuto loco, legitime possidentur. nam duobus modis periculosa possunt esse praedia, primo si in loco parum tuto sunt, ut quae uicinos hostes ha-

bent, aut quae sunt arcibus & munitionibus propinqua. uel etiam quae nimis longinqua. unde facete Catullus uillam suam damnat, quod esset in longinquo loco posita. sic enim ait. Furi uillula nostra non ad Austru Flatus opposita est, nec ad Fauoni, Nec sequi Boreae, aut apeliote Verum ad millia quindecim & ducenta. O uentum horribilem atque pestilentem.

Contra Cicero pro Roscio. Am. praedia Roscij commendat ab opportunitate loci, quod omnia penes Tyberim tangerent. Annibal cum ad portas Romanas proprius accessisset, miratus est, agrum in quo castra posuerat, Romae uenditum fuisse, & emptorem inuenisse. sunt etiam ea praedia parum secura, quae non iuste possidentur, aut quae a malefidei possessore empti sunt. aut denique super quibus potest esse lis & controuersia. quare non aliter secura esse dici possunt, nisi quae ita sunt in domini potestate ut quoties uoluerit possit ea uendere, aut donare, aut permutare. hoc est quod ait Aristoteles,

TEXT. *Id uero alicuius proprium esse, aut non esse dicitur, cum in eius potestate est alienare: dico autem alienare, donare, & uendere.*

COMM. Declarat quid proprium alicuius esse dicatur, nempe quod alienare potest, hoc est donare, & uendere. quae sane ratione filius uiuente patre nihil habet quod eius proprium esse dici possit. nihil enim inuito patre uendere, aut donare potest. nisi bona castrensia, aut quasi castrensia, quae non patri, sed sibi acquisiuit, ut iurisperiti statuunt. neque fidei commissa possunt dici propria, quia non licet ea uendere, aut quouis modo alienare. neque dotes sunt propriae maritorum, quoniam uxoribus inuitis eas alienare non licet. & denique nihil dici proprium potest, nisi quod ita est in alicuius potestate, ut ad nullum alium aliquo modo pertineat, & eo uti, uel non uti arbitrio suo possit, sicut ille Magnus apud Virgilium Aeneidos libro. 10.

Est domus alta, iacent penitus defossa talenta. Celati argenti, sunt auri pondera facti Infectique mihi. ostendit. n. ea fuisse propria. **TEXT.** *Omnino diuitum esse, magis in usu, quam in possessione situm est: nam huiusmodi rerum actus, atque usus ipsae diuitiae sunt.*

COMM. Sententia pulchra & uera. neque enim diuites ij sunt appellandi, qui multa possident, sed qui diuitijs utuntur. nam possessiones rerum ad usum referri debent, alioquin frustra possidentur. unde Cicero sic ait: Diues est, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit. & in libro de Amicitia, Diuitiae opportunae sunt ut utantur. & primo de officiis: expetuntur autem diuitiae tum ad usus uitae necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. quod si quis multa quidem possideat, sed eis non utatur, nullo modo potest diues appellari. quae ratione auari omnes quamuis plurima possideant, mendici sunt. unde Bias Prienensis.

Quis

In A. poph. Quis diues? qui nil cupiat. quis pauper? auarus. Dionysius Syracusanus, ut Plutarchus scribit, cum audiuisset ciuem quendam magnum auri numerum defossum habere, iussit eum ad se aurum illud adferre, quod cum ille ciuis praetimore fecisset, sed tamen partem quandam auri sibi reseruasset, in aliam regionem profectus agellum emit, & cum colere cepit. tunc Dionysius illum ad se reuocauit, & ei totum aurum tradidit, quoniam eo uti cepisset. declarans id, quod ait Aristoteles hoc loco, ipsas diuitias nihil aliud esse, quam earum rerum quae possidentur, usum.

TEXT. *Bona existimatio, est uirtute praeditum ab omnibus iudicari, uel tale aliquid in se habere, quod omnes expetant, aut multi, aut boni uiri, aut prudentes.*

COMM. Hoc etiam ad felicitatem pertinet, ut quis bonam existimationem & gloriam consequatur. quod facile fieri potest, cum quis ab omnibus existimatur maxima uirtute praeditus, aut in aliqua re excellere, quae laudabilis sit, & a bonis uiris expetatur. Cicero secundo de officiis docet, quomodo gloriam assequi possimus, cum tamen antea duos libros de gloria scripsisset, ut ibidem ipse fatetur. Summa igitur (inquit) & perfecta gloria constat ex tribus his si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Multitudo diligit beneficos & liberales. atque etiam benefica uoluntate mouetur, etiam si res forte non suppetit. praeterea mouetur ipsa fama & opinio liberalitatis, iustitiae, fidei, & omnium earum uirtutum, quae quia profunt aliis ab Aristotele dicuntur ἀλλοτρίαι ἀρεταί. Fides acquiritur prudentia & iustitia. quoniam iustis & prudentibus uiris omnes facile credunt. Eos autem admirantur, quos anteire ceteros uirtute putant, & magno atque excelso animo esse. debet autem bona existimatio magis expeti quam diuitiae, quoniam eis magnopere praestat. M. Antonius secundo de Oratore hoc utitur argumento: Si bona existimatio diuitijs praestat; & pecunia tantopere expetitur; quanto gloria magis est expetenda? Socrates dicebat breuem & compendiariam esse uiam ad gloriam, ut homines tales essent, quales uideri uellent. magis autem curanda est fama, & bona existimatio quam diuitiae, unde bene dixit ille apud Plautum in Mustellaria: Ego si bonam famam mihi seruasse, sat ero diues. & Cicero ad P. Sestium scribens ait se ex rebus suis gestis non diuitias, sed bonum nomen assequi studuisse.

Val. Max. 7. *Honor autem est signum gloriae, ex plurimis in alios meritis comparata. Iuste uero maximeque honore afficiuntur ij, qui iam beneficia contulerunt. ueritatem etiam ille solet honorari, qui alijs beneficiendi facultatem habet.*

Epist. 5. *Honor autem est signum gloriae, ex plurimis in alios meritis comparata. Iuste uero maximeque honore afficiuntur ij, qui iam beneficia contulerunt. ueritatem etiam ille solet honorari, qui alijs beneficiendi facultatem habet.*

COMM. Cicero in Bruto sic honorem definit: Honor est praemium uirtutis iudicio studioque ciuium delatum ad aliquem. cum enim aliquis quapiam in re se praclare gesserit, & multis profuit, tunc honore dignus putatur. ut Romani Duellio, qui pri-

mis cartaginensis bello nauali superauit cum honorem concesserunt, ut a cena cum funali tibicina praeeunte domum rediret. & Cicero togato post patefactam Catilinae coniurationem supplicationes decreuerunt, qui honor ante ipsum nemini togato concessus fuerat, ut idem ipse Cicero testatur. quin ex Senatusconsulto primus pater patriae fuit appellatus. de quo ita Iuuenalis: Roma patrem patriae Ciceronem libera dixit.

Verum infinita sunt exempla eorum, qui propter res egregiae gestas maximos ac penes diuinos honores consecuti sunt. est enim honor (ut quarto Ethicorum sentit Aristoteles) maximum omnium bonorum quae homini extrinsecus accidere possunt, qui tunc uerus & stabilis esse solet, cum egregiae uirtute acquiritur. nam (ut ait Salustius) gloriam & honorem, & imperium bonus & ignauus eque sibi exoptant. sed bonus uera uia nititur. ignauus quia bonae artes desunt, dolis atque fallacijs contendit. est autem proprie praeteritarum rerum gestarum honor. hoc est quod ait Aristoteles, iuste eos honore affici qui iam beneficia contulerunt. sed tamen homines uulgo solent etiam eos honorare, qui beneficia conferre possunt. hic autem non est omnino uerus honor. quod Cicero ad Plancum scribens his uerbis testatur: Is enim denique honos mihi uideri solet, qui non propter spem futuri beneficii, sed propter magna merita claris uiris defertur & datur. Pendet autem honor ab ijs qui honorant, nec est in eius potestate qui honoratur. sicuti primo Ethicorum docet Aristoteles. Plato quinto de legibus ait honorem uel in actionibus honestis esse, uel in animo uirtutibus instructo, uel in corpore bene constituto, quo fit ut etiam pro pulchritudine ponatur, ut Virgilius primo Aeneid. de uenere loquens.

--namque ipsa decoram Caesariem nato genitrix, lumenque iuuentae Purpureum & laetos oculis afflarat honores.

TEXT. *Id autem beneficium honore dignum putatur, uel quod ad salutem uitamque tuendam pertinet, uel ad opes; uel ad huiusmodi bonum aliquod, cuius non sit facilis adeptio, uel nunquam, uel non eo in loco, uel non eo tempore: multi enim propter res quasdam, quae paruae uidentur, honorem assequuntur; sed id aut propter modum, aut propter occasionem accidunt.*

COMM. Cum propter beneficia collata honores habeantur, docet Aristoteles qualia sint ea beneficia, quae honore digna putentur. ac primo loco ponit ea quae ad salutem & uitam tuendam pertinent. quae certe omnium maxima sunt. hinc Athenienses Harmodio & Aristogitoni statuas primi erexerunt, quod dominatu regio patriam liberaissent, qui honos primis illis duobus habitus est. Romani Corona Ciuica donabant eum, qui ciuem Romanum in bello seruasset. Horatio Coclitio qui solus in ponte Hetruscorum impetum sustinuerat, statua in comitio posita

fuit, agri quantum uno die circumarauit, datum. unusquisque ciuium aliquid eidem contulit, ut secundo libro primæ decadis auctor est Liuius. secundo loco ponuntur ea beneficia quæ ad opes augendas pertinent. non enim solum honores habentur eis qui patriam adiuuerint, sed etiam qui auxerint, & imperium amplificauerint. hinc honores fortissimorum ducum, supplicationes, ouationes, triumpi, statua. quorum plenæ sunt historia. præterea illi etiam honorantur, qui aliquid eiusmodi largiuntur quod non facile possit acquiri, ut qui nouas artes docent. quod accidit Gorgiæ Leonti no. cui quoniam artem Rhetoricam primus docuit, tantus honos est habitus ab vniuersa Græcia, ut ei Delphis aurea statua locaretur. uel qui tradunt ea quæ non sine magno labore parantur, nam honor à rebus semper arduis proficiscitur. neque quisquam honoratur, quæ rem aliquam facilem præstiterit. res autem arduæ sunt vel semper, ut bene Remp. administrare, potentissimorum hostium impetum auertere. Vel in aliquo loco, ut Athenis ubi plures erant Philosophi reliquis sapientiæ gloria præstare. Romæ ubi quamplurimi fortissimi duces erant, imperatorij artibus ceteros anteire. Vel eo tempore, ut liberalem esse in anno na large eroganda, quando magna est frumenti penuria. Vel præsentis animo esse, & fortiter se gerere, cum alij iam in fugam versi sunt. accidit etiam aliquando ut propter quædam parua beneficia, magnos honores aliqui consequantur, sed id accidit propter modum aut opportunitatem. id quod accidisse Sylofonti scribit Herodotus in Thalia. is enim cum intellexisset Darium Hystaspis filium quandam vestem, quam ipse habebat, vehementer cupere, statim eam illi dono dedit. Itaque Darius cum postea Rex Persarum factus esset, totam Samiorum insulam Sylofonti donauit. Artaxerxes cum siti laboraret, & rusticus quidam utrem ei sordidum aquæ plenum obtulisset, libentissime bibit, iurauitque se nunquam suauius bibisse, quare postea rusticum sua magnificentia ditissimum reddidit. Idem cum pauper quispiam insigni magnitudine malum punicum attulisset, ei ciuitatē administrandam dedit, quod res ex paruis magnas posset efficere.

TEXT. *Honoris species sunt immolationes, monumenta uel carmine, uel soluta oratione conscripta, premia certa, luci, superiores in sedendo loci, sepulchra, imagines, & publica cibaria. & quibus barbari utuntur, habitus adorantium, & conspectus euitationes; munera quæ apud singulas gentes in precio sunt.*

COMM. Sicuti diuitiarum partes persecutus est superior, ita nunc honoris species exequitur, & vndecim enumerat. ac primo loco ponit *uicia*: hoc est sacrificia vel immolationes, quæ sæpe claris uiris tanquam Deis fiebant. scribit enim Plutarchus T. Flaminio tantum honorem habitum à Græcia fuisse quod eam à Macedonū imperio liberasset, & illi tanquam Deo libarent, & pœana canerent.

10 Thucydides quinto libro tradit Amphipolitas annua sacra atque immolationes instituisse Brasidæ Lacedæmonio. Romani Augusto Cæsari dum adhuc uiueret altaria consecrarunt, & victimas immolarunt, vnde sic ait Horatius:

Præsentis tibi maturos largimur honores.

Iurandaque tuum per nomen ponimus aras.

Quod etiam Ouidius ostendit primo Fastorum ad Germanicum scribens, nempe sacra Cæsari-bus instituta.

Sacra recognosces annalibus eruta prisca,

Et quo sit merito quæque notata dies.

Inuenies illic & festa domestica vobis.

20 Sæpe tibi pater est, sæpe legendus auus.

Tales erant etiam supplicationes quæ Diis immortalibus fiebant in honorem eorum imperatorum qui bene Remp. gessissent. Christiani etiam diuinos eis honores tribuunt, qui vel pro Christiana fide mori voluerunt, vel sanctitate vitæ ceteris præstiterunt.

Secunda species honoris continet monumenta, vel carmine vel soluta Oratione conscripta. nam illud notissimum est præclaros viros, & à poetis carminibus, & ab Oratoribus soluta Oratione solitos honorari, sic Homerus Achillem celebrat & Vlysem. Vnde Alexander Magnus, fortunatum appellauit Achillem, quod suæ virtutis Homerum præconem inuenisset. apud Romanos fuit ea consuetudo, ut in epulis conuiuæ canerent ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus. ut ex Originibus Catonis Cicero primo Tuscul. citat. Cicero pro Milone duas has honoris species à Græcis tribui solitas tyrannicidæ ostendit. sic enim ait: Græci homines Deorum honores tribuunt ijs uiris, qui tyrannos necauerunt. quæ ego vidi Athenis: quæ aliis in urbibus Græciæ: quæ res diuinas talibus institutas uiris: quos cantus: quæ carmina prope ad immortalitatem, & religionem & memoriam consecrantur. Xenophon vno libro laudes Agefilai, persecutus est, Isocrates Euagoræ Cypri Regem diligenter exornauit. Cicero pro lege Man. Pompeium summopere celebrauit. quod et in Oratione pro Cor. Balbo non minore eloquentia fecit. Virgilius cum alios nonnullos tum Augustum Cæsarem libro Sexto multis carminibus in cælum extollit. Tertia species honoris continet certa præmia, ut quæ in certaminibus proponuntur, sicut apud Virgilium libro quinto:

30 Munera principio ante oculos circumque locantur

In medio, sacri tripodes, uiridesque coronæ

Et palmæ precium victoribus, armaque; & ostro

Perfusa vestes, argenti auri que talenta.

40 Et de ijsdem præmiis inferius eodem libro

Ipsis præcipue ductoribus addit honores.

Plinius libro septimo L. Siccium Dentatum mire celebrat, quod ob insignem fortitudinem præmia quamplurima consecutus fuisset, ut torques,

coronas aureas, ciuicas, murales, obsidionales, equos, Phaleras, & eius generis alia. Cicero pro

lege

Man. sibi magno honori tribuit, quod prætra

ra quasi laboris sui præmium consecutus fuisset,

& meus (inquit) labor in priuatorum periculis ca-

ste integreque uersatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. nam cum propter dilationem comitiorum ter prætor primus

centuriis cunctis renunciatus sum, & quæ sequuntur. Quarta specis honoris sunt *τεμεύω* quos latini lucos appellant. de quo ita Valla libro. 4. Lucus nequaquam cæduus est, quin potius manu confitus religiosusque, atque vel alicui Deo, uel alicui homini cineribus consecratur. ideoque aut circa delubra numinum, aut circa sepulchra uirorum positus est. nam existimabant antiqui animas heroum lucos habitare. quare præclaris uiris & regibus post mortem lucos consecrabant. Vnde Virgilius in 3.

Luco tum forte parentis

Pilumni Turnus sacrata ualle sedebat.

In Hispania Tarraconensi fuit urbs quæ dicebat, Lucus Augusti, ut Ptolemæus testatur, quod ibi Augusto Cæsari lucum consecrassent.

Quinta species honoris sunt *εποεσπιας*, hoc est superiores in sedendo loci. hoc autem ubiq; seruatur, ut honoris gratia, uel in mensa, uel in quolibet conuuiu loci superior assignetur. apud Romanos erat ea consuetudo, ut in Senatu priore loco sententiam diceret is, qui dignitate & honore præstaret. ita Homerus fingit Iouem in suprema cæli parte habitare, quoniam locus superior semper maiorem habere dignitatem uidetur. Sexta species honoris sepulchra sunt, quæ aliquando magna struuntur, sicut apud Aegyptios Pyramides quibus regum corpora condebantur. & Mausolæum Artemisæ reginæ, quod inter septem orbis miracula celebratur. apud Romanos erant sepulchra extra urbem in via latina, & Flaminia. vnde Iuuenalis: experiar quid concedatur in illos

Quorum Flaminia tegitur ciuis, atque latina:

Nā intra urbem Imperatores tantum & Vestales Virgines honoris gratia sepeliebantur. hæc autem fuit antiqua consuetudo, ut sepulchris clari uiri honorarentur. unde Virgilius in 6.

At pius Aenæas ingenti mole sepulchrum

Imposuit, suaque arma viro, remumque; tubamque;

ita P. Seruilius, ut Philippica nona Cicero refert, Ser. Sulpitio, qui in legatione ad Antonium mortuus fuerat, sepulchrum publicè decernendum cæsuit. sic Ennio poetæ magno fuit honori apud posteros, quod in sepulchro Scipionum constitutus fuerit. ut pro Archia poeta Cicero testatur. & Ouidius:

Ennius emeruit calabris in montibus ortus

Contiguus poni Scipio magne tibi.

Septima species honoris sunt imagines & statuæ. quem honorem aiunt Harmodio, & Aristogitoni, qui tyrannum necauerant primo concessum. deinde multis claris uiris passim erigi cæperunt. scribit Plinius morem fuisse, ut omnium qui vi-

50 cissent olympia statuæ dicarentur. nullus unquam in hac parte maiorem honorem consecutus est; quæ Demetrius Phalereus, cui teste Plinio Athenienses trecentas sexaginta statuas posuere. Romani non tantum uiris, sed etiam fœminis quæ aliquid memorabile gessissent statuas erigebant. ut Clœliæ Virgini quæ obsides secum alias uirgines à Persena abduxerat, Cicero Philippica nona Ser. Sulpitio statuam pedestrem Aenæam statuit, circumque eam, locum gladiatoribus, ludisque liberos, posterosque eius quaque uersus pedes quinque habere uoluit, quod is ob Remp. mortē obiisset. Octaua species honoris sunt publica cibaria. fuit hæc Atheniensium consuetudo ut ijs, qui bene Remp. gessissent victus publice daretur in Prytaneo. quod primo de Oratore Cicero docet, ubi ait Socratem interrogatum à Iudicibus quam prænam æstimationem commeruisset, respondisse sese meruisse ut amplissimis honoribus & præmijs decoraretur, & ut ei victus quotidianus in prytaneo publice præberetur, qui honos apud Græcos maximus haberetur. quin apud veteres Romanos qui fortiter aliquid fecisset farre publice donabatur, vnde victoria dicta est adorea, quod victores in bello, ador hoc est far pro præmio acciperent. scribit T. Liuius libro quinto primæ decadis cum

M. Manlius Gallos à Capitolio deiecisset, vniuersos ciues Romanos se libras farris, & quartarios uini ad ædes eius quæ in arce erant contulisse. nostro etiam tempore sæpe principibus aliunde uenientibus honoris gratia publice dantur cibaria. Nona species honoris barbarorum propria est, & eorum qui reges & principes suos adorant. quod apud Persas, Medos, & Indos fieri solitum legimus, ut reges adorarent, & in salutando toto corpore prociderent. Ismenias Thebanus cum iussus esset Artaxerxem adorare, nequid contra decus Græcorum faceret, anulum proiecit, & in eo suscipiendo speciem adorantis præbuit. tradunt hunc honorem Cyro Persarum regi primum tributum ut adoraretur, quod deinceps reliqui reges usurparunt, ut etiam Alexander Magnus deuicto Dario uoluit adorari, & cum à Callisthene philosopho reprehenderetur, eum mori uoluit. contra Cæsar Augustus hanc rem adeo execratus est, ut si quis ad eum accedens caput nimium flexisset, tanquam adulator, foras exire iuberet, Caius uero Caligula & Diocletianus adorari uoluerunt. Plinius libro. 8. tradit elephantos adeo dociles esse, ut reges adorent, & genua submittant. quod autem adoratio sit honoris species ostendit etiam Iuno primo Aeneid. apud Virgilium, quæ ita de Troianis queritur. & quisquam numen Iunonis adoret. Præterea aut supplex aris imponat honorem. Hic honor nunc passim omnibus superioribus exhibetur, honoris enim gratia caput aperimus ac dimittimus & genua flectimus. monachi etiam auerso cucullo totum dorsum incuruant. Decima etiam species honoris est barbarica, cum quis ita se prosternit, ut neque conspiciere audeat. quod apud

apud Turcas hac etiam tepestate fieri audiuius. 10
 ut cum Rex per aliquam regionem transit, omnes
 occurrentes secedant in longinquam parte,
 & se demissis oculis prosternant, quasi minime
 digni sint tantum regem aspiceret. apud Persas
 hac fuit consuetudo, sicut ostendit Plutarchus in
 Artoxerxe, cum ait, Cyrum Artoxerxis fratrem suis
 uincens elatum laetitia conclamasse, *εξ εαυτου
 κεινους*. hoc est uiles & abiecti facescite. cumque di-
 scutrens equo frequenter ita vociferaretur ait Plu-
 tarchus *οι μαν εστισαντα προσκυνηντες*. hoc est, illi sece-
 debant, & adorabant. hac honoris species a no-
 stris moribus prorsus est remota. nisi quod inter-
 dum uel in templis, uel in locis publicis tentoria 20
 quaedam ipsis principibus locantur, ubi soli a cae-
 teris seclusi sedeant. quod sine dubio fit honoris
 gratia. Undecima atque vltima species honoris,
 sunt munera. quae multi fortasse primo loco po-
 nunt. tanto uero maiorem adferunt honorem mu-
 nera quanto uel rariora sunt, uel a praestantiore
 uiro ueniant. unde recte dixisse uidetur Ouidius.
 — nam praestantissima semper
 Munera sunt auctor quae preciosa facit.
 Horatius ad Iulium Florum scribens de hac re sic ait:
 Clarus ob id factum donis ornatur honestis.
 Virgilius tertio Aeneidos ostendit Aeneam
 ab Heleno multis donis honoratum fuisse, sic 30
 enim ait:
 Dona dehinc auro grauias, sectoque elephantos.
 Imperat ad naues ferri. stipatque carinis
 Ingens argentum. dodonaeosque Lebetas.
 Cicero pro Archia poeta commendat eum ab hoc
 honore, quod a Tarentinis & ciuitate, & aliis pre-
 miji donatus fuisset.

TEXT. Etenim munus, est & possessionis largitio; & ho-
 noris indicium. quo fit ut auari, & ambitiosi munera
 sint appetentes. nam utriusque in eis inueniant, quod
 concupiscunt: est enim in illis utilitas, quam appe-
 tunt auari, & honor cui maxime student ambitiosi.

COMM. Hac est ratio pulcherrima & uerissima cur om-
 nes ferè muneribus capiuntur, quod ait Ouidius:
 Munera crede mihi placant hominesque Deosque;
 Placatur donis Iuppiter ipse datus.
 Hoc ideo fit, quoniam omnes uel propter utili-
 tatem, uel propter honorem mouentur. sed in mu-
 neribus est utrunque. inest enim utilitas, & tanto
 maior quanto munera preciosa sunt. inest etiam
 dignitas & honor, quem optimus quisque uehe-
 menter expetit. atque hac causa est cur hominum
 duo genera maxime diuersa muneribus facile ca-
 piantur, hoc est auari & ambitiosi. quoniam utri-
 que propter munera fiunt uoti compotes. nam
 auari tantum utilitate mouentur, quae in muneribus
 esse solet. ambitiosi trahuntur honoris cupidi-
 tate. munera uero plerumque dantur honoris gra-
 tia. sed quia saepe fit ut munera iustitiam & recta
 iudicia subuertant: ideo lege duodecim tabularum
 prohibitum erat ne magistratus munera caperent.
 & Cincius legem tulit de donis ac muneribus pro-
 hibendis, ut auctor est Cicero secundo de Orato-

re. clamat et ille sapiens Hebraeus: Munera sapien-
 tum oculos excecant, & mutant uerba iustorum.
 Demosthenes Aeschini tanquam ingens crimen
 obiicit, quod a Philippo Macedonum rege mune-
 ra cepisset.

TEXT. Corporis uirtus est bona ualetudo, quae ita accipit
 da est, ut morbo uacuum sit corpus, & ad usus bene
 constitutum. multi enim sano corpore sunt, ut Hero-
 dicus dicitur, quos nemo tamen ob eam ualitudinem
 beatos iudicaret, eod quod uel ab omnibus humanis actio-
 nibus, uel ab earum maxima parte se abstinent.

COMM. Haecenus explicuit ea bona quae extrinsecus
 adueniunt, quorum tres species ad corpus referun-
 tur, nobilitas; bona proles, diuitiae: duae uero ad ani-
 mum, hoc est bona existimatio, & honor. nunc ad
 ea bona transit, quae inhaerentia dici possunt, quo-
 rum tria sunt genera. quaedam. n. inhaerent corpo-
 ri, ut bona ualetudo, pulchritudo, vires, decertan-
 di robur, bona senectus. quaedam inhaerent animo,
 ut uirtutes, quaedam autem media sunt, & non ab-
 solute inhaerentia sed aliquo modo ut amicitia, bo-
 na fortuna. Ac primo de bonis quae inhaerent cor-
 pori uerba facit, quorum primum & optimum est
 bona ualetudo, quam humorum quandam esse pro-
 portionem uolunt. Aristoteles duabus rebus bo-
 nam ualitudinem definit, primo ut morbo uacuum
 sit corpus. deinde ut sit ad usum bene constitutum.
 neque. n. satis est morbo carere, & sano esse corpo-
 re, nisi etiam ita constitutum sit corpus, ut ea com-
 mode agere possit, quae ad usum uitae necessarios p-
 tinent. est. n. bona ualetudo pars felicitatis, quod
 si quis ob corporis malam constitutionem uel ab
 omnibus humanis actionibus uel ab earum maxi-
 ma parte se abstineret, non certè beatus ob uale-
 tudinem dici posset, quod Herodico Selymbria-
 no contigisse memoriae traditum est, qui, sicuti
 Plato scribit libro de Rep. tertio, cum esset imbe-
 cillo corpore se medicinae studio tradidit, & in cu-
 ra corporis totus occupatus est. quod si parum a
 consueto victu recessisset, statim egrotabat, sed ta-
 ta usus est in ratione victus sui diligentia, ut ad
 summam usque senectutem peruenerit. haec igitur
 non potest appellari bona ualetudo. sed ea tan-
 tum quae est in eiusmodi constitutione corporis,
 ut bene fungi officio suo possit. hac dicebat Ale-
 xandron esse *ισορρογια*, id est aequilibratam humi-
 di, sicci, calidi, & frigidi. quae quidem optanda est
 a Deo ut Iuuenalis ait:
 Orandum est ut sit mens sana in corpore sano.
 Sed diligentia conseruari potest. Cicero de officiis li-
 bro secundo tradit ualitudinem sustentari notitia sui
 corporis, & obseruatione earum rerum quae res aut pro-
 desse soleant aut obesse, & continentia in victu, & p-
 termittendis uoluptatibus. postremo arte eorum quo-
 rum ad scientiam haec pertinet. Gorgias Leontinus cum
 ad annos centum & nouem peruenisset, interro-
 gatus qua ratione tandiu ualitudinem sustentasset,
 respondit, quia nihil unquam uoluptatis gra-
 tia feci.

TEXT. Pulchritudo non eadem est in omni aetate, sed di-
 uersa.

uersa. nam adolescentis pulchritudo est, si corpus ita
 constitutum habet, ut ad labores sustinendos utile
 sit, uel ad cursum, uel ad inferendam uim; & si quan-
 dam ore suauitatem praeferat, quae spectantes uolu-
 ptate compleat.

COMM. Pulchritudo (ut eam definit Cicero Tuscul. li-
 bro. 4.) est apta figura membrorum cum coloris
 quadam suauitate. & primo de Officiis ita inquit:
 pulchritudo corporis apta compositione membro-
 rum mouet oculos, & delectat hoc ipso quod in-
 ter se omnes partes cum quodam lepore consen-
 tiunt. eodem in libro duo pulchritudinis genera
 facit, quorum in altero uenustas sit, in altero di-
 gnitas, uenustatem muliebrem esse dicit, dignita-
 tem uirilem. Aristoteles secundum aetates distin-
 guit pulchritudinis species, ut alia sit adolescen-
 tis pulchritudo, alia uiri, alia senis. ac primo de pul-
 chritudine adolescentis uerba facit, quam duabus
 in rebus ait consistere, hoc est in robore corporis,
 & in oris suauitate. robur corporis in eo perspici-
 tur, si aptus est adolescens ad tolerandos labores,
 ad cursum, ad uim inferendam. oris suauitas uel
 menter oculos mouet ac delectat. unde fertur Ari-
 stoteles dixisse pulchritudinem esse quauis episto-
 la commendatiorem. idem cum interrogatus esset
 cur quae pulchra sunt amarentur: respondit, haec est
 caeci hominis interrogatio. Isocrates in Encomio
 Helenae adeo pulchritudinem extollit, ut rem om-
 nium maxime diuinam esse dicat. nam quae pul-
 chritudine carent, omnia contemnuntur, quae uero
 pulchra sunt, ab omnibus commendantur. quin
 etiam uirtutem non alia de causa putat in tanto
 honore ac precio esse, nisi quod res quaedam pul-
 cherrima sit. quin alia bona omnia inuidiae sunt
 exposita, nemo autem pulchris hominibus inui-
 det, sed eos potius admiratur. & cum fortitudo uin-
 cat alia omnia, tamen a pulchritudine superatur.
 Proclus dixit omne pulchrum esse honestum, &
 amabile, quoniam naturae diuinae quandam ima-
 ginem habet. unde καλον dicitur pulchrum a uer-
 bo καλεω quod significat uoco. quod ad se uocet
 atque allicit hominum mentes. hac de causa uete-
 res eos qui pulchritudine excellere, reges crea-
 bant. & Homerus heroes suos a pulchritudine ue-
 hementer commendat. nam Achillem omnium
 pulcherrimum fuisse ostendit. cum enim Nireum
 a forma summopere commendasset, illi tamen A-
 chillem praeposuit. & Virgilius Aeneam suam pul-
 cherrimum appellat in quarto Aeneid.
 — ipse ante alios pulcherrimus omnes
 Infert se locium Aeneas. & in septimo Lau-
 sum & Turnum a praestanti corpore laudat.
 Filius huic iuxta Lausus quo pulchrior alter
 Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
 Herodotus scribit in toto exercitu Persarum, quo
 nullus unquam maior fuisse memoratur, neminem
 extitisse pulchriorem ac uenustiore Xerxe ipso
 rege, neque statura prociore, sed tamen imbel-
 lis ac timidus fuit. unde non erat in eo uera pul-
 chritudo. quae sicut hoc loco ait Aristoteles, con-

stat ex robore corporis & oris suauitate.
 Hac de causa Pentathli pulcherrimi habentur,
 quod ad uim inferendam, & ad celeritatem simul ap-
 ti sint.

Probat a robore corporis pulchritudinem etiam
 pendere. nam pentathli idcirco pulcherrimi dicun-
 tur, quod robore praestant, & uim inferre, ac celeri-
 ter currere possint. Pentathli dicebantur qui ex
 quinque certaminibus uictoriam praemiumque
 reportabant, hoc est luctatione, cursu, saltu, di-
 sco, iaculatione, Latini Quinquertiones a quinq;
 artibus appellarunt, & quinquertium eam exerci-
 tationem quam πενταθλον Graeci uocant. in qua
 nemo poterat esse uictor, nisi robore, & uelocita-
 te caeteris praestitisset: qui uero uim eam haberet
 pulcherrimus existimabatur. unde etiam legimus
 Athletas & Pentathlos a mulieribus uehementer
 amari solitos. sicut etiam hoc tempore, qui se be-
 ne in armis gerunt, & ualentes habentur, longe
 magis amantur, quam qui pulchra quidem facie
 sunt, sed imbelles & ignaui.

TEXT. Viri autem, & qui iam constanti aetate sit, pulchri-
 tudo est; ut corpus ad militares labores idoneum ha-
 beat, & oris suauitatem, cum quodam terrore con-
 iunctam, praeferat.

COMM. Viri debent cursum & luctationem adolescen-
 tibus relinquere, & in aciem contra hostes descen-
 dere. itaque uiri pulchritudo ea iudicatur, si cor-
 pus robustum atque ita constitutum habuerit, ut
 militares labores commodè sustinere possit, & de-
 coram quidem faciem habeat, sed tamen eiusmodi
 ut aliquid in se terroris habere uideat, quo faci-
 lius hostes superari possint. hac pulchritudine p-
 ditum fuisse Caesarem Augustum memorant, quem
 nemo rectis oculis posset intueri, quoniam licet
 esset aspectu suauis & pulcher, tamen ab eius ocu-
 lis terror quidam emicabat. ideo sicuti ait Suetonius
 gaudebat, cum aduerteret aliquem eius aspectu
 perterritum. sic etiam Aeneas apud Virgilium,
 licet pulcherrimus fuisse dicatur, tamen postea in-
 ducitur, Marte secundo terribilis.

TEXT. Senis denique pulchritudo est, si corpus habeat ne-
 cessarijs laboribus largè sufficiens; & si nullam ore
 tristitiam ostendat eo, quod ijs morbis careat, qui se-
 nectutem deprauare solent.

COMM. Senes etiam pulchros dicimus, qui aliquid in
 se roboris habent, & sensibus integris sint, neque
 ita sunt debilitato corpore, quin necessarijs labo-
 ribus sufficere possint, & qui laeti sunt & alacres,
 neque propter aliquem morbum tristitia afficiun-
 tur. duo sunt igitur quae senem pulchrum efficiunt,
 comoda ualetudo corporis, & oris laetitia. nam
 maiori ex parte senes sunt infirmo corpore, & tri-
 stes. quod si quis hoc utroque malo careat, pulchra
 senectute frui dicendus est. quia in re praecipue
 commendatur Isocrates, qui ad centum usque perue-
 nit annos semper in studijs promptus & alacer in
 tegrus sensibus, & sano corpore. Xenophilus Py-
 thagoricus, centum & quinque uixit annos om-
 nis humani incommodi expertus (ut ait Val. Max.)
 in sum-

in summo perfectissimæ splendore doctrinæ extinctus est. Masinissa Rex Numidarum præter ceteros omnes robore senectutis fuit admirabilis. ut Cicero in libro de Senectute memorat. tradit etiam Valerium Coruinum summa corporis dignitate, atque integris uiribus ad annum usque centesimum peruenisse, neque unquam a publicis negotijs destitisse.

TEXT. *Vires ex eo intelliguntur; cum quis eam facultatem habet, ut alterum moueat, quomodocumque uoluerit. Necessesse est autem alterum mouere uel trahendo, uel impellendo, uel tollendo, uel deprimendo, uel collidendo. quare robustus ille ualensque aut his omnibus, aut quibusdam horum ualebit.*

COMM. Inter bona corporis tertio loco vires ponuntur, cum quis ita robustus est, ut aliū mouere possit quomodocumque uoluerit. quinque autem modis potest aliquis alterum uiolenter mouere, uel cum per uim ad se trahit, ut Tritani filius miles Magni Pompeij hostem ex prouocatione dimicantem arripuit, & secum in castra pertraxit, uel cum à se repellit, aut impellit, ut Sylliphus uersat saxum nitendo neque proficit hilum. Vel cum extollit, ut Iunius Valens (quod Plinius scribit) uehicula cum culeis onusta donec exinanirentur sustinere solitus. & Rusticellus mulum suum tollebat. uel cum deprimat, ut Pittacus aduersarium suum rete deprehensum in terram traxit, deinde genibus eius uentri impositis interfecit, uel cū collidit, ut Hercules Antæum sublatum ita collisit, ut necauerit. ergo robustus ille dicitur qui trahere, impellere, tollere, deprimere, collidere possit, uel si nō in omnibus saltē aliquibus ualeat. Virg. in duodecimo Aeneid. cum Turni vires uellet ostendere, sic ait: Nec plura effatus saxum circumspicit ingens Saxum antiquum ingens, cāpo qui forte iacebat, Limes agro positus litem ut discerneret aruis Vix illud Lecti bis sex ceruice subirent. Qualia nunc hominum producit corpora tellus. Ille manu raptum trepida torquebat in hostem. In quinto Aeneid. de Darete sic ait. Nec mora continuo uastis cum uiribus effert. Ora Dares.

Cicero 2. Philippica M. Antonio totius corporis gladiatoriam firmitatem obiicit. ex quo intelligitur vires corporis non esse felicitatis partem, nisi quando definita animi moderatione reguntur.

TEXT. *Magnitudinis uirtus ea est, cum quis & longitudine, & altitudine, & latitudine multos alios antecedit; modo ne tanto maior sit, ut propter exuperantiam corporis, motus tardiores efficiantur.*

COMM. Magnitudo pro certasque corporis commendatur, quæ proportionem dimensionum habeat, ut altitudo & latitudo longitudini respondeat. neque enim quisque in eo laudatur quod sit longus, nisi etiam proportione crassus & latus sit. imo uero qui longi sunt & subtiles, plerunque fatui sunt. qui uero parui crassique uel tardi uel praecipuo animo plerunque solent esse. sed neque tam magnum esse oportet, ut moles corporis cum diffi-

cultate moueatur. neque enim agiles esse possunt, qui tam magno crassoque corpore sunt. Vnde bene Hippomachus alipta dixisse fertur. cum. n. qui dam proceræ staturæ, magnaque corporis mole tanquam pugil à natura factus laudaretur, rectè (inquit) si corona ex alto loco decerpenda esset. Virgilius autem libro septimo Turnum à corporis magnitudine commendat:

Ipse inter primos præstanti corpore Turnus Vertitur arma tenens, & toto vertice supra est.

In quinto uero Aeneid. ita de Entello ait:

Hæc fatus duplicem ex humeris reiecit amictum, Et magnos membrorum artus, magna ossa laceratosque,

Exiit, atque ingens media consistit arena. Aiunt autem heroicis temporibus homines fuisse magno corpore, & summis uiribus, ut Hercules, Theseus, Hector, Achilles, sed postea paulatim degenerasse, & paruos atque imbecilles euasisse. quod Iuuenalis Satyra quinta decima sic ait: -- nec hunc lapidem quali se Turnus & Aiæ;

Et quo Tydides percussit pondere coram. Aenææ, sed quem ualeant emittere dextræ Illis dissimiles, & nostro tempore natæ,

Nam genus hoc uiuo iam decreſcebat Homero. Terra malos homines nunc educat, atque pusillos. Laudatur tamē Tydæus qui (quod ait poeta quidā.)

Ingenio pugna, corpore paruus erat. Ingenio pugna, corpore paruus erat. **TEXT.** *Decertandi robur ex tribus constat; magnitudine, uiribus, & celeritate. nam & qui celer est, robustus appellatur: qui enim crura quodammodo uibrare, & celeriter mouere, atque ex longinquo loco potest, is natura cursor est.*

Nemo potest aptus esse ad oīa gymnica certamina nisi robur habeat eiusmodi quod sit ex magnitudine corporis, ex uiribus, atque ex celeritate compositum. hæc. n. tria ad decertandi robur quaeruntur. siquidē etiā celeritas sub uiribus continetur, & qui celer, et robustus est. natura. n. quodammodo cursores, palæstritas, & pugiles producere uidetur. nam qui ita formatus est à natura, ut crura suo arbitrio, plicere, atque mouere celeriter possit, & ex longinquo et loco, cursor dicitur. qualis Achilles fuisse perhibetur, de quo ita Catullus in Epithalamio:

Nascetur uobis expers terroris Achilles, Qui persæpe uago uictor certamine cursus, Flammea præuertet celeris uestigia ceruæ.

Talis fuit Camilla Volscorū regina, de qua Virg. 7. Illa uel intactæ segetis per summa uolaret, Culmina nec teneras cursu læsisset aristas.

Plinius libro. 7. scribit Philippidē Athenis Lacedæmonem biduo cucurrisse, hoc est stadia. M C I X. Anistem uero Lacedæmoniū & Philonidem Alexandri Magni à Sicyone Elim uno die stadia. M C C. In sacris certaminibus et cursoribus præmia proponebantur, & qui currendo uicissent coronabantur, ut Arias ille qui in Epigrammatis Græcis ab Antipatro celebratur. ita Virgilius in quinto facit Aenæam cursoribus præmia proponentem.

TEXT. *Sed qui in utrisque ualeat, hoc est lucta & pugillatione Pancratiastes erit, qui in tribus illis omnibus, pentathlus uocatur.*

COMM. In robore decertandi quinque considerantur hominum genera, tria quæ uersantur in simplicibus certaminibus, & duo quæ in coniunctis. in singulis certaminibus primo loco ponuntur cursores. qui stadiodromi, & dolichodromi uocantur. Iulius

Hic

— Hic qui forte uelint rapido contendere cursu Inuitat precis animos, & præmia ponit.

TEXT. *Qui uero premere, fortiterque tenere, ad luctam est idoneus.*

COMM. Lucta species est roboris decertandi, quare luctatorem describit Aristoteles eum esse, qui possit aduersarium premere, atque eum firmiter strictèque comprehensum tenere. est autem eadem lucta quæ palæstra, de qua Virgilius in 6. Pars in gramineis exercent membra palæstris. Et Palæstrici præceptores erant, qui motus gestusque formarent, ut ne pars vlla corporis indecore moueretur. atque illa ars chironomia dicebatur, quam ingenuis adolescentibus esse necessariam ueteres existimabant, & qui eam non didicerant, Apalæstri dicebantur, ut Cicero in Oratore ad Brutum. Aiunt Herculem etiam luctatorem eximium fuisse, quippe qui Anthæum brachiis comprehensum ita presserit ad pectus suum, ut enecuerit. Corycus fertur fuisse luctator quidam inuictus, adeo ut prouerbio iactatum sit, cum Corico luctari, de ijs qui sumunt inanem operam. in sacris certaminibus, etiā palæstritæ uictores coronabantur.

TEXT. *Qui longe à se pellere, plagamque inferre potest, is erit pugil.*

COMM. Pugiles etiam à natura formantur, deinde arte & exercitatione, sicuti alij athletæ, perficiuntur. ij uel pugnis uel cestibus contendebant. qui igitur eam uim habet, ut aduersarium à se pellere, & plagas illi inferre possit, pugil dicitur. tales multi memorantur, sed præcipue Glaucus Carystius, de quo Pausanias libro. 2. Eliac. qui cum arando vomerem pugno vice mallei coaptasset, productus in Olympia à patre Demylo ad pugilum certamen, propter inexperientiam plagis contundebatur, sed pater exclamauit, inflige plagam ab aratro. quam ille uocem cum audiisset, ita exarsit, ut aduersarium prostrauerit, & deinde sapius uictoriam reportarit. itaque inter nobiles pugiles celebratur. talem autem Virgilius in quinto Aeneid. Daretem describit, qualem hoc loco pugilem Aristoteles. Talis prima Dares caput altum in prælia tollit, Ostenditque humeros latos, alternaque iactat Brachia protendens, & uerberat ictibus auras. Quod autem pugiles etiam cestibus contederent, ostendit Cicero secundo Tuscul. quæst. ubi sic ait: pugiles cestibus contusi ne ingemiscunt quidem. & inferius eodem libro: pugiles uero etiam cum feriunt aduersarium in iactandis cestibus ingemiscunt: ergo apud Virgilium illud pugilum certamen fuit, inter Daretem & Entellum, quo Dares inferior euasit.

TEXT. *Sed qui in utrisque ualeat, hoc est lucta & pugillatione Pancratiastes erit, qui in tribus illis omnibus, pentathlus uocatur.*

COMM. In robore decertandi quinque considerantur hominum genera, tria quæ uersantur in simplicibus certaminibus, & duo quæ in coniunctis. in singulis certaminibus primo loco ponuntur cursores. qui stadiodromi, & dolichodromi uocantur. Iulius

TEXT. *Bona senectus est, cum tardè, atque sine tristitia aduenit: neque enim, qui celeriter senescit, bona senectute frui dici potest; neque qui serò quidem fit senex, uerum cum multis magnisque doloribus.*

COMM. Bonorum corporis hoc ultimum est, ut quis

TEXT. *Bona senectus est, cum tardè, atque sine tristitia aduenit: neque enim, qui celeriter senescit, bona senectute frui dici potest; neque qui serò quidem fit senex, uerum cum multis magnisque doloribus.*

COMM. Bonorum corporis hoc ultimum est, ut quis

TEXT. *Bona senectus est, cum tardè, atque sine tristitia aduenit: neque enim, qui celeriter senescit, bona senectute frui dici potest; neque qui serò quidem fit senex, uerum cum multis magnisque doloribus.*

COMM. Bonorum corporis hoc ultimum est, ut quis

Firmicus si Mars respexerit leporem caelestem in horoscopo, faciet stadiodromos. Secundo loco ponuntur luctatores, qui etiam palæstritæ uocantur, qui mutuo complexu sese uicissim in terram prostertere nituntur. Tertio loco ponuntur pugiles, qui dicuntur etiam pictæ. Plinius libro. 7. cap. 47. Euthymus picta semper olympiæ uictor. atque hi uersantur in singulis certaminibus. Quarto loco numerantur pancratiastæ quos ait Aristoteles hoc loco duobus in certaminibus ualere, nēpe lucta & pugillatione. Suidas Pancratiasten manibus pedibusque pugnantem interpretatur, hoc est qui non tantum lucta & pugnis, sed etiam calcibus feriat. Quintilianus libro. 2. cap. 9. Sic ille exercendi corporis peritus non si docendū pancratiasten susceperit, pugno ferire uel calce tantum, aut nexu modo, atque in ijs certos aliquos docebit, sed omnia quæ sunt eius certaminis. Pancratiatum dicitur ars illa, quæ lucta & pugillatione exercetur, uel de Propertius libro tertio de Lacenis mulieribus: Puluerulentaque ad extremas dat scæmina metas.

Et patitur duro uulnera pancratio. Gellius libro. 3. cap. 15. tradit Diogoram Rhodiū habuisse tres filios olympionicas, unum luctatorem, alterum pugilem, tertium pancratiasten. quod ita debemus accipere, ut pancratiastes esset longè præstantior, quippe qui duo certamina uicisset, hoc est luctando, & pugillatione certando, cum alij singuli singula tantū uicissent. Quinto loco ponuntur Pentathli, qui latine quinquertiones uocantur, & hi sunt, qui & lucta, & pugillatione, & cursu uictores euadunt. atque ita dicti uidentur, quod quinq; nomina possent habere. poterant. n. dici luctatores, & pugiles, & cursores, & Pancratiastæ, & pentathli, quamobrem olympionicarū omnium qui corporis uiribus contenderent pulcherissimi & præstantissimi habebantur Pentathli, quod supra docuit Aristoteles. ex hoc loco facile cognosci potest Hermolai Barbari alioqui doctissimi uiri error, qui putauit plus esse pancratiasten, quam pentathlum. pentathlos (inquit) est, qui generibus illis quinq; certat: pancratiastes qui certauit & uicit. decipitur ergo, quia putat eisdem esse qui ex Pentathlis Pancratiastæ fiant. cum ab Aristotele apertissime distinguantur ita, ut Pancratiastæ Pentathlis inferiores sint. Sex Pompei Pentathli (inquit) antiqui quinquartium dixerunt. id autem genus exercitationis ex his quinq; artibus constat iactu disci, cursu, saltu, iaculatione, luctatione. quod etiam Simonidis distichon illud significat.

Pythia deuicit Diophon, atque Isthmia, saltu Et disco, & lucta, & iaculo, & pedibus. Sed Aristoteles pentathlum eum ait esse, qui cursu, luctatione, & pugillatione ualeat.

TEXT. *Bona senectus est, cum tardè, atque sine tristitia aduenit: neque enim, qui celeriter senescit, bona senectute frui dici potest; neque qui serò quidem fit senex, uerum cum multis magnisque doloribus.*

COMM. Bonorum corporis hoc ultimum est, ut quis

TEXT. *Bona senectus est, cum tardè, atque sine tristitia aduenit: neque enim, qui celeriter senescit, bona senectute frui dici potest; neque qui serò quidem fit senex, uerum cum multis magnisque doloribus.*

COMM. Bonorum corporis hoc ultimum est, ut quis

TEXT. *Bona senectus est, cum tardè, atque sine tristitia aduenit: neque enim, qui celeriter senescit, bona senectute frui dici potest; neque qui serò quidem fit senex, uerum cum multis magnisque doloribus.*

COMM. Bonorum corporis hoc ultimum est, ut quis

TEXT. *Bona senectus est, cum tardè, atque sine tristitia aduenit: neque enim, qui celeriter senescit, bona senectute frui dici potest; neque qui serò quidem fit senex, uerum cum multis magnisque doloribus.*

bona commodaq; senectute fruatur. in qua duo
 praeipue requiruntur. primo vt tardè senectus ad
 ueniat, nam qui celeriter senescit, hoc bono frui
 dici non pòt, deinde ne secum dolores & morbos
 adferat. quamuis. n. aliquis serò fiat senex, tamen
 si postea multis magniq; doloribus afficiatur, nò
 habebit commodam senectutem. hoc aut bonum
 à continentia & frugalitate iuuentutis nascitur.
 nã (vt ait Cicero) libidinosa atq; intemperàs adole
 scentia effectum corpus tradit senectuti. vnde re
 ctè proverbio dicitur, Maturè fias senex, si diu ve
 lis esse senex. quod quamuis apud Ciceronem Ca
 to durus hò vituperet, qui velit in perpetuo labo
 re, atq; animi contentione hoïem viuere, tamen si
 de intemperantia relinquenda intelligatur, opti
 mum erit, & salutare praeceptum. illi vero tardè se
 nescunt, qui nullas curas suscipiunt, sed lætè ac iu
 cundè vitam agunt. qua de cã Democritus vitam
 beatam in tranquillitate vitæ posuit. & lætitiæ ri
 suiq; indulgebat, sic enim de illo Iuuenalis
 Perpetuo risu pulmonem agitare solebat Demo
 critus.

Verum est. n. id qd ait Comicus: curæ & mala se
 nium accelerant, qd ab Hesiodo sumptum est, qui
 ait, hoïes i calamitate statim cõsenescere. & Theo
 critus ait eos, qui amore cruciantur, vno die canos
 fieri. Hippocrates tradit eos qui non prandent, ce
 lerius senescere. sed in summa tria sunt, q efficiunt,
 ut tarda senectus adueniat, prima est frugalitas ac
 temperantia, quam sanitatis matrem esse sapien
 tis uerisimè prædicant, & omnium uirtutum do
 micilium, nam uictus tenuis hoc efficit, ut docet
 Horatius, ut in primis ualeas benè. Secundo loco
 ponitur labor & corporis exercitatio. nam ocium
 ita uires corporis absument, ut rubigo ferrù, quod
 ait Seneca, sic Ouidius:

Cernis vt ignauum corrumpant ocia corpus,
 Et uitium capiant ni moueantur aquæ.

Contra uerò temperata exercitatio ita corpus
 reficit ac recreat, ut alacrius & pròptius efficiatur.
 Tertio loco uoluptas animi lætitiæq; diuturnam
 iuuentutem conseruat. neq; patitur tam cito sen
 ectutè surrepere. cor. n. in quo uitalis est calor mo
 lestijs afficitur. contra uero lætitiæ exhilaratur,
 & uires ampliores acquirit, & hoc est qd Aristote
 les quarto Ethicorum ait risum & iocum ad uitã
 degedam esse necessarium. Et Lycurgus ille sapien
 tissimus Lacedæmoniorù legislator, sicut in eius
 uita Plutarchus scribit risui tãquam Deo statuat
 crexit, & Lacedæmonios ad lætitiã & iocos inui
 tauit.

TEXT. Ad bonam uero senectutem & corporis uirtutes,
 & fortunæ bona concurrant oportet. nã nisi sine mor
 bo fuerit, & nisi uires conseruet; non erit expers mo
 lestiarum ac dolorum; nec uitam producere poterit,
 nec prosperam fortunam retinere.

COMM. Duo sunt (inquit) quæ senectutem bonã & to
 lerabilem efficiunt. nẽpe corporis uirtutes, & for
 tunæ bona. nã nisi senex morbo careat, & nisi con
 seruet uires corporis incidet in molestias ac dolo
 res.

res. & nisi fortunam habeat prosperam, mendicita
 te pressus infelix habebitur. hoc est quod Lælius
 ait apud Ciceronem. sic. n. Catonem alloquitur:
 Est ut dicis Cato. sed fortasse dixerit quispiam ti
 bi pp opes & copias, & dignitatem tuam tolerabi
 lem senectutem uideri, id aut non posse multis cõ
 tingere. cui ita Cato respondet; ut fateatur in sum
 ma inopia ne sapienti quidem posse leuem esse se
 nectutè. pter hæc duo q concurrere uult Aristote
 les ad bonam senectutem hoc est corporis uirtu
 tes, & fortunæ bona, Cato, tertiu adiungit, hoc est
 artes exercitationemque uirtutum, ex quibus in
 credibilis iucunditas percipitur. est. n. (inquit) quie
 tẽ & purè & eleganter actæ aetatis placida ac le
 nis senectus: qualem accepimus Platonis; qui uno
 & octogesimo anno scribens mortuus est: qualè
 Iococratis, qui eũ librum, qui Panathenæicus inscri
 bitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dici
 tur, uixitque quinquennium postea. cuius magi
 ster Leontinus Gorgias centum & septem com
 pleuit annos; neque unquam in suo studio, atque
 opere cessauit.

EST præterea alia ratio, qua quis etiam sine uiri
 bus, & bona ualitudine diu uiuendi facultatem inue
 niat. multi enim sine corporis uirtutibus in longum tẽ
 pus uitam prorogant, sed in presentia nihil opus est
 de huiusmodi rebus exquisitè disputare.

Quia non est eadem bona senectus, & longa
 uita, non uult Aristoteles hoc loco docere quo
 modo quis longam uitam habere possit, quamuis
 eius rei præcepta tradantur. non me latet (inquit)
 esse quandam uiuendi rationem, quia licet aliquis
 sit infirmo corpore & aegroto, possit tamen diu
 uiuere. sed nihil opus est eam hoc loco diligenter
 explicare. uiam autem illam intelligit quam secu
 tus est Herodicus, de quo supra dictum est. is
 .n. quotidianis deambulationibus & curationibus
 in longum tempus uitam prorogauit, quamuis ef
 fet admodum imbecillis. Marcellus Ficinus librũ
 scripsit de uita producenda. persuasum. n. habent
 eruditi uiri, posse uitam diligentia nostra prorogari,
 sicuti negligentia atq; intemperantia breuior
 efficitur. Vnde uulgo dicunt à crapula plures ho
 mines occidi, quam à gladio. præcipue igitur tem
 perantia atq; exercitatio uitam prorogat, & uires
 conseruat, unde ille Numanus apud Virgilium
 propter assiduam exercitationem ait suos in sen
 ectute uires non amittere. sic enim ait:

Omne æuum ferro teritur, uersaque iuuenum,
 Terga fatigamus hasta, nec tarda senectus.
 Debilitat uires animi, mutatque uigorem,
 Canicem galea premimus, semperque recentes,
 Conuectare iuuat prædas & uiuere rapto.

Sic etiam apud Ciceronem Cato docet in senectute
 uires & memoriam exercitatione conseruari.

Gratia uerò, bonorumque uirorum amicitia quid
 sit ignorari non potest; modo quid sit amicus intelli
 tur. Est enim amicus, qui quæcumque arbitratu ei,
 quem amat, bono esse, eius ipsius causa facit. cui igitur
 multi sunt, huiusmodi, is gratiofus dicitur: cui
 uero

uero boni uiri tales sunt, is bonos, amicos habere
 prædicatur.

COMM. Hactenus ea bona persecutus est, quæ corpori
 inhaerent, nunc ad ea transit, quæ media sunt, &
 non absolutè inhaerentia, sed aliquo mō, quorum
 duas species facit, hoc est amicitia, & prosperã for
 tunã. ac prius de amicitia breuiter tractat, in qua
 duo considerantur, multitudo amicorum, & boni
 tas. amicorũ multitudo, πλ. φίλων græcè dñ, lati
 nè gratia. hinc hoïes excellenti gratia uocat Cice
 ro, qui magnos habent amicos, & retinere gratias
 omnium, est sibi oēs amicos facere. & gratiofus il
 le dicitur, qui pluribus amicis abundat, vt Cicero
 pro P. Quintio, ait P. Quintium cui exiguã amico
 rum copia essent, cum aduersario gratiosissimo
 contendere. Bonitas amicorum uocatur græcè
 ἀγαθότης, latinè non pòt vno uerbo explicari.
 itaque uertimus bonorũ uirorum amicitia, quæ sa
 ne plurimas comoditates adferre potest. hæc igno
 rari non possunt ab eo, qui, quid sit amicus intelli
 git, itaq; declarat Aristoteles quid sit amicus. atq;
 cum esse uult, qui pro illo quem amat omnia fa
 cit, quæcunq; illi prodesse existimat. nò igitur ue
 rius amicus proprium commodũ spectat, sed eius
 quæ amat. quo fit vt illi merito vituperentur, qui
 pp utilitatem quærendas esse amicitias arbitran
 tur. hoc. n. rusticorum, & imperitorum proprium
 est, de quibus sic ait Quidius:
 Vulgus amicitias, utilitate probat.

Aristoteles octauo Ethicorũ triplicem ait esse
 amicitiam, quarũ vna spectat utilitatem, sed hæc
 est vulgaris amicitia, quam senes amplecti solent.
 altera uoluptatem quærit, atq; hanc iuuenes po
 tissimum sequuntur. tertia refertur ad honestatẽ,
 atque hæc sola est uera amicitia. de qua copiose
 Cicero disputat in Lælio, probatque nihil ex om
 nibus humanis rebus esse præstatius. & si quis ami
 citiam è uita tolleret, idem fore ait ac si quis Solẽ
 tolleret è mundo. Idem Cicero primo de Finibus
 ita inquit: Me ipsum ames oportet non mea, si ue
 ri amici futuri simus. tamen pro Rosc. Am. sic ait:
 Idcirco amicitia comparantur, vt commune com
 modum mutuis officiis gubernetur. Alexander
 Magnus cum aliquando interrogatus fuisset, ubi
 opes suas haberet, quosdam amicos ostendit, atq;
 ait, hi thesauri mei sunt. vnde uulgo iactatum est:
 Vbi amici, ibi opes. & Salustius: Nò exercitus (in
 quit) neque thesauri, præsidia regni sunt, uerum
 amici. Sed de amicitia copiosius octauo, & nono
 libro Ethicorum disputat Aristoteles. quare hic
 tantum contentus fuit amicitiam, tanquam par
 tem felicitatis attingere.

TEXT. Prosperitas uita est; cum quæ à fortuna proue
 niunt bona, uel omnia, uel plurima, uel maxima ali
 cui uel fiunt, uel iam præsto adsunt.

COMM. Vt aliquis fortunatus dici possit, non satis est
 vnum aut alterum fortunæ bonum habere, sed
 oportet, aut oia adesse, aut plurima, aut saltem ea
 quæ maxima sunt. hinc fortunati dicuntur, qui bo
 nis eis cumulari sunt, quibus ceteri multi priuan

tur, vt si quis in bello sua prædia conseruet, alij ue
 ro amittant, ita Virgilius ecloga prima:

Fortunate senex, ergo tua rura manebunt.
 Et tibi magna fatis. Cic. tibi patrimoniũ Dij
 fortunent. libro de Oratore secundo Scopã The
 salum fortunatum hominem appellat & nobilẽ.
 quasi sit idem diues & fortunatus, sed proprie for
 tunatus ille dicitur cui bona eueniunt, quæ nò ac
 cidunt eis, qui sunt eiusdem ordinis. ut Achilli ac
 cidit ab Homero laudari, quod non accidit Alexã
 dro Magno. quare cum ad eius tumulum Alexan
 der accessisset: ò fortunate (inquit) adolescens qui
 tuã uirtutis Homerum præconem inueneris. Sic
 apud Romanos Scipio superior Africanus for
 tunatus fuit in eo, quod Annibalem deuicit,
 quem tot summi imperatores Romani uincere
 non potuerant. sic Cicero clamat paulo arro
 gantius.

O fortunatam natam me consule Romam.
 quod à maximo coniurationis periculo patriam
 liberasset, quod aliis consulibus non acciderat.

EST autem fortuna nonnullorum causa, quæ
 etiam ab artibus efficiuntur: sed plerumque eo
 rum causa est, quæ nulla arte fieri possunt: ut eo
 rum, quæ natura quidem fiunt, sed etiam contra na
 turam fieri possunt. nam bonæ ualitudinis ars causa
 est, pulchritudinis autem & magnitudinis ipsa na
 tura.

In secundo libro Physicorum ubi tractat Ari
 stoteles de causis, etiam de fortuna multa loquitur,
 quæ per se quidem nullius rei causa est, sed te
 mere tamen & sine certa ratione multarum rerũ
 uidetur esse causa. & quidem aliquando causa est
 eorum quæ ab arte proueniunt. unde Agatho. poe
 ta dixit, artem & fortunam mutuo amore copula
 ri. cuius uersiculum citat Aristoteles libro Ethico
 rum sexto in hunc sensum, Namque ars fortunã
 fortunaque diligit artem. ut aegrotus arte medi
 ca sanari potest, interdum tamẽ etiam si non arte
 curetur, fortunæ beneficio conualescit. nam sani
 tas arte medica recuperatur, pulchritudo uero &
 magnitudo solent à natura fortuito prouenire. in
 terdum uero quod ars efficere non potest, fortu
 na perficit, ut Iasoni Pheræo contigit, de quo ita
 Valerius Max. diuinę fortunę uulnus Pheræo Ia
 soni quidam exitij eius cupidus intulit. nam cum
 inter insidias gladio cum percussisset, uomica
 quæ a nullo medicorum sanari potuerat ita rupit,
 ut hominem à pestifero malo liberaret. sæpe ta
 men eorum causa est fortuna, quæ nulla arte pos
 sunt effici, ut eorum quæ à natura proueniunt, &
 tamen aliquando fiunt contra naturã, tunc enim
 mala dicitur fortuna, ut si quis fratres habeat pul
 chros & magnitudine præstantes, ipse uero sit de
 formis & pusillo corpore. contra uero prospera
 dicitur fortuna si ceteri fuerint deformes & pu
 silli, ipse uerò pulcher, & procerus. hæc autem à
 natura non ab arte proueniunt. ergo fortuna uer
 satur partim in ijs quæ ab arte fiunt, partim in ijs
 quæ fiunt à natura.

COMM.

Omni-

TEXT. *Omnino bona illa proficiuntur à fortuna, quae maximè solent inuidiam concitare. quin etiam eorum bonorum quae praeter omnem rationem eueniunt, fortuna causa est, ut si ceteri fratres deformes sunt, hic autem formosus; aut si thesaurum alij non uiderunt; hic autem inuenit; aut si is, qui propè stabat, iaculo percussus est, hic autem minimè; uel qui antea solebat frequentare, tunc non uenit, cum alij, semel tantum ueniens, interfecti sunt. haec enim omnia fortunae beneficio contingere uidentur.*

COMM. Quoniam fortuna res quaedam incerta est, instabilis, & sine ratione modo aduersa, modo prospera, ideo neque bona eius certa esse possunt, quare imbecilla & commutabilia fortunae bona dicuntur. tamen Aristoteles duabus quasi notis docet quae sint ea bona quae à fortuna proueniant. sunt enim (inquit) ea quae mouere solent inuidiam, & quae sine ratione alicui contingunt. neque enim ferè illis inuidetur, qui magno labore atque industria sibi diuitias parant. uerum illis quibus sine labore suo commoda proueniunt, ut si cui obuenit insperata haereditas, aut si quis praeter merita sua magnis cumuletur honoribus, dignitates acquirat. multa etiam eueniunt, quorum nulla penitus ratio reddi potest. ideo ad fortunam ea referuntur, cuius generis quatuor exempla ponit Aristoteles. primum est, si quis formosus sit cum alij fratres sunt deformes. nam in ea parte fortunatus est, neque tamen ratio apparet, cur ita contigerit alterum exemplum est, si quis absconditum thesaurum repperit, cum alij qui versabantur in eodem loco nunquam aduerterint. nam hic fortunatus hac in re dicitur. atque haec quidem duo exempla pertinent, ad commoda quae sine ratione acquirantur. duo uero quae sequuntur ad incommodorum citationem, quae tamen sine ratione fiat. ut cum duo propè starent, alter iaculo percussus est, alter non offensus. certe hic fortunatus dici potest. ultimum exemplum est illud, alicui solebat locum quendam frequentare, casu quodam non uenit eo die, quo locus ille plenus erat latronum, & alij qui nunquam antea fuerant in eo loco, uenerunt, atque à latronibus interfecti sunt. haec sanè prospera fuit eius fortuna, qui locum illum antea frequentare consueuerat. simile est illud quod Simonidi poetae contigit, cum enim esset in conuiuio apud Scopam Thessalum, nunciatum illi fuit duos adesse iuuenes qui eum uocarent, & cum exisset, conclave illud ubi epulabatur concidit, & Scopam cum reliquis conuiujs oppressit. Simonides autem solus incolumis euasit.

TEXT. *De uirtute, quoniam in exornatione maximè proprius est eius locus, cum de laudando uerba facimus, tunc quid stat uendum sit, explicabimus.*

COMM. In partibus felicitatis uirtus primum ac summum locum obtinet, nam sine uirtute nemo prorsus dici felix potest, etiam si ceteris omnibus bonis abundaret. sed quia uirtus est maximè laudabilis, & laus ad Demonstratiuum genus pertinet, ideo uult Aristoteles hanc felicitatis partem, ad

eum locum transferre, ubi de laudandi ratione uerba faciet, tunc enim uirtutem atque eius partes explicabit.

TEXT. *Quae igitur spectare oportet eos, qui suadet, tanquam futura, aut praesentia per spicuum est; & rursus qui dissuadet: sunt enim eis, quae iam dicta sunt contraria.*

COMM. Admonet quid haecenus docuerit, nempe quomodo quis suadere aliquid possit, oportet enim ut ostendat id, quod suadet aut ad omnem felicitatem, aut ad plures eius partes, aut ad unam saltem pertinere. quod si dissuadere uoluerit, debet ea quae sunt felicitati contraria spectare, atque ostendere talia esse illa, de quibus deliberatur, ut felicitatem conturbare facile possint.

TEXT. *Sed quoniam deliberati proposita est utilitas; & qui deliberant, non de fine ipso, sed de ijs quae spectant ad finem deliberant: ea uero sunt, quae in singulis actionibus profunt, & quod prodest, bonum est: ideo de bono atque utili generatim mihi dicendum, & quae sint eius initia atque elementa, quae erendum arbitratur.*

COMM. Proponit sibi tractandum esse generatim de bono atque utili. quoniam finis deliberationis est utilitas (ut antea demonstratum est) cum autem deliberatur, non de ipso fine deliberatur, ad quem omnia referuntur, sed ea quaeruntur, quae possunt ad ipsum finem deducere. hoc est, quae profunt in singulis actionibus. quae idcirco bona sunt, quoniam profunt. quicquid enim prodest bonum est. quare qui sententiam dicit, ea cognoscere omnia debet quae profutura sint. haec igitur causa est cur hoc loco de bono atque utili generatim uerba facere constituit Aristoteles. ut ecce deliberat populus Romanus utrum bellum cum Mithridate faciat necne. certè si cognosceret ex eo bello magnam utilitatem Romanis euenturam, non amplius deliberaret, sed statim bellum susciperet. ergo Cicero diligenter enumerat bona quae sint ab eo bello prouentura. nempe gloriam, salutem sociorum atque amicorum, uectigalia populi Romani maxima, bona multorum ciuium, quibus enumeratis, excitat Quirites ad bellum decernendum. hoc enim multum prodest agere, quod gloriam, salutem, uectigalia, conseruaturum sit. ergo omnis deliberatio est de ipsis actionibus, quae ad finem deducant, non de fine ipso qui propter se expetitur, sine ulla deliberatione.

TEXT. *Ponamus ergo bonum id esse, quod ipsum propter se sit expetendum; & cuius gratia solemus aliud expetere; & quod res omnes expetunt; uel saltem illa, quae sensu praedita sunt, uel intelligentiam habet, uel si eis intelligentia daretur, & quicquid ratio atque intelligentia cuique daretur.*

COMM. Iam incipit communiter illa declarare quae bona sunt, per uarias & multiplices boni descriptiones, ac prima illa descriptio uulgatissima est, illud esse bonum, quod ipsum propter se sit expetendum. in quo illud aduertendum est aliud esse propter se expetere, aliud expetere per se. nam expetere per se, est detracta etiam omni utilitate commodoque

aliquid amplecti. atque hoc modo tantum honestas est per se expetenda, quaeque honestate consequi solent, ut honor & gloria. multi enim pro honestate, & gloria, non tantum omnem utilitatem continent, sed et uitam profundunt. ita sunt multi (inquit Cicero) quibus uidemus optabiles mortes fuisse cum gloria, qualis fuit Codrus, Menecheus, & apud Romanos Regulus, Curtius, Decij, multique alij. sed haec quae per se expetunt licet maxima bona sint, non tantum semper sunt utilia illi qui ea possidet, alijs autem multum profunt, ut iustus uir ac liberalis non sibi sed alijs prodest. at uero propter se expetere, est aliquid cupere non tantum propter honestatem, sed et propter adiunctam utilitatem, hoc modo propter se expetuntur artes & scientiae, quae & honorem & utilitatem adferre solent. atque omnes uitae comoditates quae penè sunt innumerabiles propter se expetuntur. atque haec distinctionem ex Partitionibus Ciceronis sumpsimus. qui ait, per se expetenda esse ea, quae sita sunt in officijs atque uirtutibus, quae uero propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim comodate aliqua expeti. Quoniam uero Aristoteles hoc loco quaerit bonum illud quod utile sit, non autem quod sit tantum honestum, quia de genere deliberatio tractat cuius finis est utilitas, ideo nos uertimus, bonum quod ipsum propter se sit expetendum, non autem per se. atque haec est prima boni descriptio. sequitur altera: ut, bonum id sit, cuius gratia solemus aliud expetere. multa sunt enim quae non propter se expetimus, sed alterius gratia. ut aegrotus sumit amarum pharmacum non certè propter ipsum pharmacum, quod alioqui refugit, & abhorret, sed propter bonam ualitudinem, quam sperat, ex eo pharmaco subsecuturam. ita studiosus adolescens summo labore studiis operam dat non propter ipsum laborem, quem natura refugit, sed propter utilitatem & gloriam quam sperat, ex studijs se reportaturum. sic Imperator non pro labore militari sed pro uictoria certat. sic mercator, non propter merces, in finitas penè molestias patitur, sed pro diuitijs, quas esse bonas persuasum habet. Itaque cum alicui consilium damus, admonere solemus, ne tantum labores & molestias quae sunt in ea re consideret, sed fructus qui ex ea nascuntur. quod pro P. Sestio Cicero facit elegantissime. Haec (inquit) imitamini per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis. haec ampla sunt, haec diuina, haec immortalia, haec fama celebrantur, monumentis annalium mandantur, posteritati propagantur. est labor, non nego. pericula magna, fateor. multae insidiae sunt bonis, uerisimè dictum est, sed te id quod multi inuideant, multique expetant, inscitia sit (inquit) postulare, si tu laborem summa cum cura efferas nullum. sed hanc eadem rem in extrema parte eiusdem orationis copiosius & elegantius persequitur. sic Aenaeus apud Virgilium socios suos adhortatur, ut constanti animo labores ac molestias ferant donec in Italia sedes quietas inueniant. Tertia boni descriptio illa est, ut bonum dicatur, quod res omnes expetunt, quae fuisse perantiquam & peruulgatam ipsemet Aristoteles

Ethicorum primo ostendit, cum ait; ideo res esse bonum definiuerunt quod omnes res expetunt. nihil est enim quod non expetatur salutem & perfectionem suam quatenus potest, nam bonum id est cuiusque, quod est naturae cuiusque; accommodatum, & hoc est quod omnia concupiscunt. hoc est, quod primo de Officijs ait Cicero. generi animantum omni esse à natura tributum, ut se, uitam, corpusque; tueatur, declinetque; ea, quae nocitura uideantur. sed hanc rem longè copiosius secundo de natura Deorum libro persequitur. quamuis autem res omnes bonum expetant, tamen hoc clarius in eis uisum, quae sensu praeditae sunt, ut in animantibus omnibus, atque et magis in eis quae mentem atque intelligentiam habent, ut in hominibus. melius enim homo bona sua cognoscit, quam cetera animantes. nam exempli gratia, si equus intelligentiam haberet & bonum suum cognosceret, certè non ore frenum acciperet, neque equitem dorso sustineret, sed in libertate sese uendicare studeret. inter homines etiam alij magis, alij minus bona sua cognoscunt. nam qui prudentiores sunt, illi melius quid bonum sit, & quid malum intelligunt. unde Virgilius in Georgicis ita exclamat: O fortunatos nimium sua si bona norint Agricolas. quibus ipsa procul discordibus armis Fundit humo facilem uictum iustissima tellus.

Illud et bonum dicitur quod ipsa ratio atque intelligentia dicitur, ut domum custodire, coniuges, liberos, parentes incolumes seruare, & cetera eius generis quae sunt in communi ratione, atque intelligentia posita.

TEXT. *Et quaecunque singulis in rebus unicuique ratio tribuit, atque assignat, ea sunt unicuique bona.*

COMM. In singulis actionibus humanis, quae ratio docet esse faciendae, quia prodesse possint, ea sunt illis quibus profunt, bona, ut in tuenda re familiari ratio docet, ut in aetate pater familias ea praeparat, quae hyberno tempore sint ad uitam degendam necessaria, quae res omnino bona est, unde clamat Hesiodus: Aetas non semper fuerit, componite nidos.

Ita ratio docet ut iuuenes laborent in acquirendis scijs, & si pauperes sint, in amplificanda re familiari, quoniam (ut dicitur solet) optimam obsonium labor senectuti bonum est igitur laborare. idem est de ceteris sentientium.

TEXT. *Illud quoque bonum est, quo praesentia, res bene se habent, neque quicquam amplius desiderat; & quod per se sufficiens est.*

COMM. Est haec alia generalis boni descriptio, ut id bonum dicatur, quod praesentia sua facit, ut res bene se habeat, & quod alia re non eget, sed pro se sufficit. ut aegrotus sanitas bona est, quae praesente morbo liberatur. & pauperi diuitiae bona sunt, quoniam earum aduentu mendicitatem pellit. & uirtus animi atque corporis, quae pro se sufficit hominem beatum reddere. sic ordo rerum bonus est, quoniam cum ordo seruat, bene se res habet. unde Xenophonus dixisse fertur, nihil ex omnibus rebus esse melius ordine ipso. sic animi tranquillitas bona est, quae nullius rei cupiditate trahatur, unde Aglaus Plophidius ab Apolline beatissimus iudicatus fuit, quod fructibus agelli sui contentus nihil ultra cuperet. hinc non sine causa laudatur illud Epicuri dictum à sapientibus ualde grauius, quod Ouidius in tristibus eleganter expressit, his uersibus:

Crede mihi benè qui latuit, benè uixit, & intra Fortunam debet quisque manere suam.

TEXT. *Quin etiam quod hęc ipsa conficiendi, & custodiendi uim habet, bonum est.*

COMM. Bona bipartito distribui possunt, ut alia sint fines, alia quę ad finem perducant. fines rerum omnium optimi sunt, nam propter finem reliqua omnia fiunt. ut Imperator quęcunque agit ad eum finem omnia refert ut uictoriã consequatur, ergo in arte imperatoria nihil est uictoria prestantius. sed tamen ea bona etiam dicuntur, quę uictorię conficiencia sunt, ut scia rei militaris, uirtus militum, fortunę prosperitas. & quę uictoriã deinde conseruant, ut pax & concordia. sic ægroto finis est sanitas, quam uehementer expetit. conficiencia sanitatis sunt remedia salutaria quę adhibentur à medicis, quę bona uocantur ab effectu. temperantia uerò atque exercitatio custodiendę sanitatis uim habent. ergo et ipsa bona sunt. sic Cicero multis rōnibus probare conatur bonum esse bello Antonium persequi, quod ea res sit libertatem & quietem populo Romano allatura. pro M. Marcello bonam esse Cęsarıs vitam probat, quoniam ipse solus constituere, atque conseruare Remp. possit. p. Archia poeta bonum esse docet Archiam in ciuitate retinere. qui res gestas populi celebrare, atq; æternę memorię commendare possit.

TEXT. *Et quod hęc eadem consequuntur, & quod contra uia depellit, atque interimit.*

COMM. Id omne bonum est, unde res bonę proueniūt, ut à studio scientia nascitur, ergo bonū est studiū. ab agricultura uictus humanus progreditur, ergo bona est agricultura. uita rustica magistra est parsimonię, ut pro Rosc. Am. ait Cic. ergo bona est uita rustica. præterea bonum est illud quod mala depellit atq; aufert. ut letitia tollit dolores atq; molestias, ergo bona est. bellum Mithridaticū (ait Cicero) deiecit maculam in aliis bellis à populo Romano susceptam, ergo est gerendum. Mors P. Clodij sustulit timorem ciuium Romanorum (ait Cicero pro Milone) ergo bonum fuit ut Clodius moreretur. Lex Agraria quam Rullus ferre conatur, ærarium exhauriet, seditionem in populo concitabit, bona communia ad paucos traducet, sed ea sublata, cuncta hęc mala cessabant, ergo bonum est eam abrogare. sic apud Virgilium Dræces pacem cum Troianis suadet. quoniam ea miserias depulsurā, & bona allatura sit.

Vnum etiam donis istis, quę plurima mitti Dardanidis, duci que iubes vnum optime regum Adicias, nec te ullius uolentia vincat. Quin gnatam egregio genero dignisq; hymenęis Des pater: & pacem hanc æterno fœdere iungas.

TEXT. *Quibus autem modis aliquid esse consequens dicitur; uel enim simul, uel postea. ut si quis discit, consequitur ut sciat, sed postea; si bene ualet, consequitur, ut uiuat, sed simul.*

COMM. Quia dixerat ea bona esse, quę bonorum sunt consequentia. nunc docet, quot modis aliquid dicitur esse consequens. & duobus modis dici affir-

10 mat. vel quando vnā simulq; consequitur, vel qñ postea. quam diuisionem ipsemet subiectis exemplis illustrat. dicimus. n. scientiam consequentem esse disciplinę. quia si quis discit, consequitur, ut sciat. sed postea. neque. n. simul potest quisquam eadem rem & discere & scire, sed oportet ut prius discat, deinde sciat. dicimus etiam vitam consequentem esse bonę ualitudinis, quoniam si quis benè ualet, consequitur ut uiuat. sed hoc simul accidit, atque eodem tempore. unde quidam hęc non consequentia, sed potius adiuncta nominant, ut si Socrates est sapiens, erit et bonus, quoniam bonitas adiuncta est sapientię. sed Aristoteles hęc non distinguit, & consequentia uocat tam ea quę adiuncta sunt, quam ea quę postea consequuntur. quod etiam Quintilianus libr. 5. capite de argumentis secutus est. ubi sic ait: Ex consequentibus siue adiunctis si iustitia est bonum, recte iudicandum. si malum perfidia non est fallendum. idem retro. Nec sunt his dissimilia, ideoque huic loco subiicienda cum & ipsa naturaliter congruant: Quod quis nō habuit, non perdidit. Quem quis amat, sciens non lædit. Quem quis heredem suum esse uoluit, charum habuit. hęc Quintilianus, cum Aristotele sentiens. sunt igitur duę species consequentium. nam alia simul consequuntur & dicuntur à Quintiliano 30 consequentia naturę, ut sapientię bonitas consequens est, & uita bonę ualitudini. nam si quis benè ualet, naturaliter etiam & necessariò uiuit. alia uerò postea consequuntur, & ab eodem Quintiliano dicuntur consequentia temporis. quale est illud quod hoc loco ponit Aristoteles. si quis discit, consequitur ut sciat. ita Cicero pro Rosc. Am. argumentum Erucij aduersarij à consequentibus euertit, sic enim aiebat Erucius: Rosciū pater oederat, quoniam rus eum ablegarat. imò uerò (ait Cicero) uehementer Roscium pater amabat, nam ei prædia fructuosissima curanda tradiderat. item argumentò à consequentibus probat, Roscium non esse parricidam. si quis uite rusticę deditus est, consequitur, ut prauas cupiditates fugiat. est enim uita rustica magistra parsimonię. sed Roscius uite rusticę deditus est, ergo prauis cupiditatibus non trahitur. deinde probat à consequentibus Roscij patrem ab accusatoribus interfectum fuisse, quod eius mortem Capitonij statim nunciandam curauerint. occisus est (inquit) à cœna rediens, nondū lucebat cum Amerię scitum est.

TEXT. *Quę conficiendi uim habent, tribus modis dicitur; partim ut bene ualere, & corpus habere benè constitutum, conficiens est bonę ualitudinis; partim, ut cibaria, quę salubria sunt, & conficiencia sanitatis; partim ut exercitatio corporis, quę plerūque bonam efficit ualitudinem.*

COMM. Ponit tres species rerū conficientiū, quę ita distinguui possunt. quę conficiunt aut sunt à natura hoc est intrinsecus, aut extrinsecus adhibentur. à natura sunt, ut temperies humorum, & bona corporis constitutio, conficiens est bonę ualitudinis. quę extrinsecus adhibentur aut sunt tanquā instru-

instrumenta. aut sunt actiones tanq̄ instrumenta, ut cibaria quę salubria sunt, & pharmaca, quę saepe conficiencia sunt sanitatis. Actiones ut exercitatio corporis & deambulatio, quę frequenter bonam ualitudinem efficit. hęc sunt Aristotelis exemplis. sed postquam etiam nos quot uoluerimus excogitare. ut si querere uoluerimus quę sint eruditionis conficiencia. primo dicemus à natura & intrinsecus esse ingeniu & memoriã, deinde extrinsecus tanquā instrumenta esse libros & præceptores. postremò actiones ut assiduū studium & exercitatio. rursus si quis querat quę ædificij conficiencia. primo intrinsecus erit ars & cognitio architecti, deinde extrinsecus instrumenta fabricorum atque et ipsi fabri, qui tanquam instrumenta ponuntur, postremo ipsa edificatio, atque ita in ceteris omnibus. Hęc aut ratio plurimum ualet, et iudiciali genere uel ad confirmandum uel ad refellendum. ad confirmandum ut Cicero probare uult Clodij insidiatorem fuisse. debet igitur querere quę sint insidiarū conficiencia. ac primo intrinsecus querit animū Clodij consceleratum, qui à tali facinore non abhorreat, & odium quo Milonē prosequatur, & cupiditatem quia sperabat amoto Milone, suo arbitrio posse Remp. euertere. deinde extrinsecus querit instrumenta insidiarum; hoc est seruos agrestes & barbaros in equis expeditos & electos. postremò congressionem & impetum Clodij in Milonem ante oculos ponit. hoc igitur modo possumus exquirere, quę singularū rerum conficiencia sint.

TEXT. *His ita positis, necesse est, bonorum adeptiones esse bonas, atque etiam malorum depulsiōnes: huic. n. simul malum non habere, consequens est; illi autem postea bonum habere.*

COMM. A consequentibus probat esse bonum, & adipisci quę bona sunt, & mala depellere. qui enim bonū adipiscitur, illi simul consequens est, ut malū non habeat. & qui malū depellit, illi postea consequens est, ut bonum habeat, statim enim expulso malo bonū succedit, ut cū quis morbum planè depulit, sanus efficitur. & si quis diuitias adipiscitur, vno eodemque tempore paupertatem expellit. & qui magistratum acquirit, simul et honore decoratur. quod autem malorum depulsiō, bona sit, licet per se sit apertum, tamen etiam ueteri prouerbio declaratur, quo ita clamabāt: Effugi malum, inueni bonum. & Hieronymus Rhodius dicebat summū bonū esse, nihil dolere. & Ennius (ut Cicero secundo de finibus testatur) ita dixit: Nimum bonū est, cui nihil est mali. cui tamen ipse Cicero sic respondet: nos beatam uitā nō depulsiōne mali, sed adeptiōne boni iudicemus. quibus uerbis non negat Cicero mali depulsiōne esse bonam. hoc enim perspicuum est. sed mali depulsiōne non esse per se sufficientem ait, ad beatam uitam.

TEXT. *Item et pro minore bono maioris adeptio, & pro maiore malo minoris bona est: nam id torum, quo maioris minori præstat, si illius quidem adeptio, huius autem depulsiō.*

10 Bonū quanto malus fuerit, tanto magis expectandum est. malum autem quanto fuerit minus, tanto leuius offendit. Itaq; semper boni amplificatio bona est, & mali diminutio et est bona. nam maius id est, quod est semel tantum, atq; amplius; id ergo totum, quod amplius est, cum acquirit in bono, necesse est, ut præcedens bonum cumulet, atq; illa cumulatio bona est, ut si quis è Prætoris consul fiat, dignitatē amplificabit, quę bona est. cum autem aliquid de malo detrahitur, ea detractio bona dicitur, ut si morbus sese remittat, ægrotus se melius habere dicitur, & quicquid de morbo detrahitur qui malus est, id accedit sanitati, quā esse bonam omnes intelligunt. Quod autem diminutio mali bona sit, declarat etiam Dido apud Virgilium in quarto quę doloris modicam alleuationem querit:

Non iam cōiugium antiquū quod prodidit oro. Nec pulchro ut Latio careat regnumq; relinquat. Tempus inane peto, requiē, spatiūque furori. Dum mea me uictam doceat fortuna dolere.

Sic Latinus in undecimo minus malum esse censeat aliquā partē suę regionis Troianis cōcedere, quā bellū diutius gerere, atq; id eē bonū cōcludit:

Consulite in medium, & rebus succurrite fessis. Cicero ad Octauium scribens sic ait: In duobus malis cū fugiendū maius sit, minus est eligendū.

TEXT. *Virtutes etiam bonas esse necesse est, nam, qui eas possident, benè affecti sunt; & ipse multa ac magna bona conficiunt: atque earum laus in actione consistit. sed de singulis uirtutibus, quę, qualesque sint, alio in loco dicendum erit.*

COMM. De uirtutibus nō dubitandū est quoniam bonę sint. cū primū bonorū gradum eis sapientes oēs attribuant. quidā et eas solas dici posse bonas contendunt. nā Stoici nihil præter uirtutē bonū esse statuebant. Cic. 5. Tusc. quęst. copiosè disputat solā uirtutē sufficere ad benè beateq; uiuendū. duobus autem modis probat Aristoteles uirtutes esse bonas, primo quia qui possident eas benè affecti sunt. supra uero declaratū est id esse bonum, quo presentē res benè se hēt. deinde quia multa bona conficiūt. qui. n. præditus est multis uirtutibus, ille sane & sibi, & aliis quā plurimis utilisimus est, quoniam uirtutis laus in actione consistit, & oēs bonę actiones à uirtute proueniunt. quin etiam Cyrenæici Philosophi dicebant ideo uirtutem esse laudandā quod esset conficiens uoluptatis. Cicero in Lælio dixit nos sine uirtute nullam rem expetendam cōsequi posse. bene etiam Plautus in Amphitrione. uirtus (inquit) præmium est optimum. uirtus omnibus rebus anteit. uirtus in se omnia habet. omnia adfunt bona, quem penes est uirtus. reicit autem Aristoteles hanc tractationem de uirtute in alium locum, hoc est ad genus demonstratiuum.

TEXT. *Voluptas præterea bona est: omnes enim animantes natura instinctu eam expetunt. quare & quę incunda sunt, & quę pulchra bona esse, necesse est: incunda enim sunt efficiencia uoluptatis; rerum autem pulchrarum aliqua incunda sunt, aliqua ipsa per se sunt expetenda.*

Voluptas duplex est, corporis, & animi. utranque bonā esse vult Aristoteles si quis ea bene utatur. hoc autē probatur ea ratione, quod omnes amantes eā naturaliter expetunt, ea uero quæ sunt à natura bona sunt omnia. quo fit ut qui naturam ducē sequuntur, errare non possint. ex hac ratione sequitur, ut quæcunque iucunda sunt, & quæcunque pulchra, sint etiā bona. nā iucunda omnia uoluptatē adferunt. ex rebus autē pulchris aliquæ iucundæ sunt, & uoluptatis conficientes, aliquæ uero per se sunt expetendæ, ut uirtutes ac dignitates. quod autē uoluptas bonā sit pluribus argumentis decimo libro Ethicorum probat Aristoteles, atq; eo potissimū quod animantiū generi coniunctissima sit, omnes enim quæ iucunda sunt, sequuntur, & quæ molesta declinant. Eudoxus uoluptatem summū bonū esse dicebat, quod omnia uideret eā sequi, & quæ ratione uterentur, & quæ essent rationis expertia. neque enim dicebat tanquam uoluptatis patronus, cum fuerit uir præstanti temperantia, sed quia rē ita se habere censuit. unde rectē dixisse putatur etiam Virgilius in Bucolicis:
Trahit sua quemque uoluptas.

Sed ea distinctio Aristotelis uera est nempe uoluptates esse specie dispares. quoniā aliæ sunt quæ percipiuntur ex honestis rebus, aliæ quæ ex turpibus & obscœnis. quæ ex turpibus rebus percipiuntur nequaquam ueræ uoluptates dici possunt, sed sunt adumbratæ tantum & belluina. ideo dicebat Architas Tarētinus nullā capitaliorē pestem quā uoluptatē corporis hominibus à natura datam, & Plato dixit escam malorum esse uoluptatem. hanc (inquit Cicero) uoluptatem bestiis concedamus, qua capiuntur homines ut hamo pisces. Est alia uoluptatis species, quæ ex honestis rebus percipitur, ad quam toto impetu feruntur proborum hominum mentes, quæ sola uera uoluptas appellatur, ut in Philebo copiosè Plato disputat. & hoc est quod Isocrates Demonicum adhortatur, ut eas uoluptates uenetur, quæ gloriam & honorem adferre possunt. hæc species uoluptatis in mediocritate ac temperantia uersatur, & tam corpore quā animo percipitur, ut quies, & relaxatio laborū, cibus & potus, qui ad reficiendas uires adhibetur, & ad famem atque sitim extinguendam, & ueneris usus ad liberorum procreationē. animo uero percipitur summa uoluptas ex honestis actionibus, atque ex præmiis uirtutis, ut ex honore, gloria, dignitate. sed præcipuè scientia rerum quæ cognitio unus est suauissimus animi passus. hæc sunt uoluptates quæ bonæ uocantur, & quæ felicem ac beatum hominē reddūt. ad quas Cicero pro P. Sestio copiosè & eleganter adulescentes adhortatur ex eo loco: Vosq; adulescētes & qui nobiles estis, ad maiorū uestrorum imitationē excitabo; & qui ingenio & uirtute nobilitatē. potestis consequi, ad eā rationē, in qua multi homines noui, & honore, & gloria floruerunt, cohortabor. hæc est una uia mihi credite, & laudis, & dignitatis, & honoris, à bonis uiris, sapientibus, & bene natura constitu-

tis laudari & diligere. & quæ sequuntur. notissimus est locus, & ad ueras uoluptates percipiendas utilissimus.

Ut autem sigillatim aliqua dicamus, hæc esse bona necesse est; primo felicitatem, quia per se expetenda est, & se ipsa est contenta, & eius gratia multa alia expetimus.

Hoc loco nominatim bona quædā appellat, ut qui sententiā dicant, explicatiorē habeant persuadendi rationē. ac primo nominat eā quæ bonorum omnium præstantissima est, nempe felicitatem siue beatitudinē. ac tribus de causis probat esse bonā. primo quia per se sit expetenda. cupiunt. n. omnes eā assequi, atq; ad eā dirigunt omnes cogitationes suas. deinde quia se ipsa est contenta. nā qui beatitudinē affecutus est, is nihil amplius omnino desiderat. postremo quia beatitudinis gratia multa alia solemus expetere, quæ per se nequaquā esse bona uidentur, ut labores, uigilias, famem, sitim, calorem, frigus, nam (ut ait Horatius)

Qui cupit optatam cursu contingere metam
Multa tulit, fecitque puer, sudauit, & alit.

Totigitur se homines laboribus frangunt, nō alia de causa nisi ut aliquando feliciter ac beate possint uiuere, atque ab beatitudinem actiones omnes suas dirigunt, quare fit ut omnium rerum beatitudo sit optima. hac de causa cum aliquē omnibus bonis cumulātū ostendere uolumus, eū felicē ac beatū appellamus. sic. n. Cice. Tusc. 5. Huic uerbo cū beatū dicimus subiecta notio est, secretis malis oibus, cumulata bonorū cōplexio. qđ tñ accidere nō pōt dū p̄senti uita fruimur. sed tūc eramus beati cū corporibus relictis in illā æternā domum euolauerimus, de qua ita Virgilius in 6. His demum exactis, perfecto munere diuæ Deucnere locos lætos, & amœna uireta. Fortunatorum memorum, sedesque beatas. Felicitatem igitur primum bonorum locum obtinere certum est.

Deinde iustitiam, temperantiam, fortitudinem, magnanimitatem, magnificētiā, atque alios huiusmodi animi habitus; sunt enim hæc uirtutes animi.

Cū felicitas bona sit, necesse est, ut etiā partes eius sint bonæ. superius autē inter felicitatis partes numerauit uirtutes, deinde dixit eas esse bonas, nūc uero species etiā uirtutū omnes inter bona munerari debere censet. sunt autē uirtutis species multæ, ut iustitia, fortitudo, magnanimitas, & reliqui eius generis animi habitus. qui quoniam propriè naturam attingunt humanam, & animū perficiunt, non tantum boni sunt, sed etiam bonorum principatum obtinent.

Itaque Aenzas ille Virgilianus ita filium suum alloquitur:

Disce puer uirtutem ex me, uerumque laborem.

Iustitiā autē primo loco ponit Aristoteles, quoniā omnium est domina & regina uirtutū. quæ non ad sua, sed ad alterius cōmoda refertur. neq; hesperus aut Lucifer tantā sui excitat admirationem, ut in quinto Ethicorum ait Aristoteles. ex quo factum

est iam tritum sermone prouerbiū me:
Iustitia in sese uirtutes continet omnes.

Quod autem bona sit iustitia vel ex eo probari potest, quod, ut docet Cicero primo de officiis, ex hac una uirtute boni uiri nominantur. secundo loco fortitudinem ponit, quoniam ea uirtus & publica & priuata bona custodit & conseruat. neque patitur animū de gradu deiici aut perturbari, quæ res mentis tranquillitatem seruat, in qua est beata uita. tertio loco ponit temperantiam in qua sola uirtutis esse domicilium perhibent. est enim ea quæ cohibet appetitus turbidos, & ita corpus afficit, ut obedire consilio atque rationi possit, quin etiam cæteræ uirtutes & magnanimitas, & magnificentia summopere laudantur. eo quod animo deus & ornamentum adferunt.

Tum bonam ualitudinem, pulchritudinem, ceteraque eius generis, quæ corporis uirtutes sunt, & multarum rerum bonarum conficientes.

Sicut animi uirtutes bonæ sunt, ita etiam uirtutes corporis. in eo tamen differunt, quod quanto animus corpore præstantior est, tanto etiam animi uirtutes sunt corporis uirtutibus præstantiores. ideo uero bona est sanitas & pulchritudo quibus res multas bonas conficiunt, quod exemplo probat Aristoteles, à vulgari opinione sumpto.

Ut bona ualitudo uoluptatis, & uita. itaque res optima uidetur esse bona ualitudo, quoniā duas res efficiat, quæ plurimi ab hominibus æstimantur; hoc est uoluptatem, & uitam.

Cum quis bene ualet, uoluptatem percipit, & iucunde secureq; uiuit. unde fit ut hoies bonā ualitudinē esse rē optimā arbitrentur eo, quod duarū rerū sit conficiens, quæ res ab omnibus plurimi fiunt. uoluptatē enim omnes naturaliter expetunt, & uitā diligunt atque carā habent. bona uero ualitudo utrunque conficit. hac fortasse de causa Metrodorus dixit eū esse beatū, cui corpus benè constitutū sit, atque exploratū fuerit ita diu futurū. Plutarchus dicebat bonam ualitudinem idē esse uoluptatibus, quod cœli tranquillitatem halcyonibus, quoniam eis concedit ut tuto secureq; incubent. addit præterea sanitatem esse condimentum suauissimum, ac maximè diuinum.

Diuitiarum usus fructusque bonus est: hæc enim est possessionis uirtus, & multorum commodorum conficiens.

Nō est bonū diuitias multas possidere, sed eis uti. nā uirtus possessionis in usu fructuque tota uersatur. & multæ ex ea commoditates proficiscuntur. quō fit, ut qui multa quidē possident, sed eis non utuntur, eo bono careant, propter quod diuitiæ cōparantur. supra dixit etiā Aristoteles diuitiæ ex usu, non ex possessionibus æstimari. præclare uerò Cicero: non æstimatione census (inquit) uerum uictu, atque cultu terminat pecuniæ modus. non esse cupidū pecunia est, non esse emacē uictū gal est: contentū uero suis rebus esse, maximæ sūt, certissimæq; diuitiæ. qui igitur tantam possessionem habet, ut ad liberaliter uiuendum ea facile

contentus sit, is diues est, & hoc bono fruitur.

Amicus & amicitia bona sunt; nam amicus propter se est expetendus, & multorū bonorū efficiens.

Seneca dixit amicitia esse preciosissimū genus diuitiarū, & nullius rei sine amico iucundam esse possessionē. Aristoteles nono Ethicorū ait amicitia esse maximā omnium bonorum quæ extrinsecus adueniunt. quod ita primo de Finibus Cicero confirmat: omnium autem rerum quas ad beatē uiuendum sapientia comparauit, nihil est maius amicitia nihil iucundius. Quod autē multorum bonorū efficiens sit amicitia, copiosè docet in Latio Cicero. nam nullā potest esse uita uitalis, quæ non in amici mutua beneuolentia conquiescat. Aristoteles dixit amicū unam esse animam in duobus corporibus habitantem. Pythagoras dixit amicitiam æqualitatē esse, & amicū esse alterum ipsum; omniaque amicorum bona esse communia, sicut Aristoteles libro Ethicorum nono copiosè disputat. bene etiam Horatius dixit:

Nil ego contulerim iucundo sanus amico.

Honor præterea, & gloria; sunt enim res iucundæ, multaque commoda adferunt; & plerunque accidit, ut in hominibus ea sint, propter quæ honorantur.

Tribus rationibus probat honorē & gloriā esse bonā. primò quoniā res iucundæ sint. nā ex honore, & gloria summa iucunditas & uoluptas percipitur, unde clamat Val. Flaccus.

-- Tu sola animos mentemque peruris

Gloria. & Val. Max. nulla est tanta humilitas, quæ dulcedine gloriæ non tangatur. & Cicero p. Archia poeta. Trahimur omnes studio laudis, & optimus quisque gloria ducitur. deinde quia multa commoda secum adferunt. Honor enim alit artes (ait Cicero) & omnes accendunt ad studia gloria. cum autem quis in honore ac præcio est, longe cōmodius & facilius ea, quæ cupit assequitur: postremò maiori ex parte accidit, ut ex uirtutibus & rebus præclare gestis honor & gloria nascatur.

licet enim aliquādo prauī et homines, & indigni honorentur, non tamen ille uerus est honor, sed fictus & simulatus. itaq; diuturnus esse nō potest. uerus autem honor ut quarto Ethicorum docet Aristoteles, uirtutis est præmium. egregiè dixit et Val. Max. libro secundo. uirtutis uberrimū alimentum honorem esse. quin propter honorē & gloriā magnamini uiri piculis uitā obiectare, atq; et mori nō dubitat. de qua re sic Euader apud Virgiliū. Haud ignarus eram quantū noua gloria in armis Et prædulce decus primo certamine possent. quoniam igitur bona est gloria, ideo trahit ad se ferē omnium animos, sicut ait Horatius:

Sed fulgente trahit constricto gloria curru
Non minus ignotos generosis.

Dicendi quoque facultas, & agendi; quoniam ex eis multa bona proueniunt.

Dux sunt facultates quæ plurimum hominibus profunt. hoc est dicendi copia, quam eloquentiam uocant, & agendi potestas, quæ res ad exitū deducit. ab his duabus facultatibus, ait Aristoteles

les, multa bona proueniunt. ac primo quanta sit utilitas in eloquentia copiosè docet Cicero pluribus in locis, ut in proœmio de Inuentione, in primo de Oratore, atque etiam in secundo. tum in Oratione pro Murena. & in scdo de natura Deorum. sed eleganter & paucis uerbis primo de legibus ita inquit: fusatius perpetua Oratione qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros uiros, qua præcepta salutis & laudis apte ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare à flagitio, cõsolari possit afflictos. Quinilianus libro secundo multis argumentis probat utilem esse artem oratoriam. quod etiam ipsemet Aristoteles in principio huius operis diligenter ostendit. de agendi uero facultate, nemo dubitare potest, quin sit res utilissima. quomodo enim quis ea quæ sunt honesta atque utilia perficiet, nisi agendi facultatem habeat? hinc est quod in rebus gerendis acres & industrij uiri laudatur. quin omne rerum gestarum decus, omnis utilitas, omnis gloria ab agendi facultate prouenit.

TEXT. Item ingenij acumen bonum est, & memoria, & docilitas, & animi celeres motus, ceteraque eius generis omnia. nam eiusmodi facultates bonorum confidentes esse solent: eodem modo scientiæ omnes, & artes.

COMM. Inter animi bona, sunt etiam quæ à natura donatur, multa quidem, sed quatuor potissimè, hoc est ingenij acumen, memoria, docilitas, & animi celeres motus, ex quibus artes & scientiæ proueniunt, quæ sine dubitatione bonæ sunt. his autem bonis Græcam olim nationem abundasse Cicero pro Flacco testatur: uerum tamen (inquit) hoc dico de toto genere Græcorum, tribuo illis literas. do multarum artium disciplinam, non adimo sermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam. quod nos acumen ingenij uertimus, id Aristoteles uocat *εὐψυχία*, quam octauo Topicorum ait esse uim sumendi uerum, & falsum aufugiendi. Luceius ad Ciceronem scribès ait: qui propter acumen occultissima perspiciet. Cicero de claris Oratoribus ita inquit. ut hominis decus est ingenium, sic ingenii lumen est eloquentia. M. Antonius secundo de Oratore Crasii ingenium uehementer commendat, & Cicero ingenium Archiæ poetæ in Oratione quam pro illo habuit. quoniã igitur ingenium res quædam egregia est, ideo sibi illud omnes uendicant, unde Martialis:

Qui uelit ingenio cedere rarus erit.

Memoria uero & docilitas sub ingenio comprehenduntur, ut quinto de Finibus his uerbis docet Cicero: prioris generis est docilitas, memoria, quæ ferè oia appellantur, uno ingenij noie. easq; uirtutes qui habent, ingeniosi uocantur. Memoriam autem rerum omnium Thesaurum in proœmio de Oratore uocat Cicero. & in Bruto ait, memoriam esse custodem cæterarum ingenij partiũ. atque in eodem libro tradit Hortensium tanta memoria fuisse, ut quæ secum commentatus esset, ea

10 sine scripto uerbis ipsedem redderet. Curionem autem tam fuisse immemorem, ut aliquoties tria cū proposuisset, aut quartum adderet, aut tertium quæreret. at uero præcellenti memoria plurimi memorantur ut Themistocles, Cyneas, Sceptius Metrodorus, & alij multi. Docilitas quam Aristoteles *εὐμαθία* ingenij quædam facilitas est à natura proueniens, cum ea quæ audiuntur aut leguntur sine difficultate percipiuntur. sed quam Aristoteles *ἀρχινοία* uocat, omnes ferè solertiam interpretantur. uerum hoc latinum uocabulum, non satis exprimeret Græcum uidetur. ipsemet Aristoteles primo posteriorũ quid sit *ἀρχινοία* declarat, his quodè uerbis: *ἀρχινοία ἐστὶν ἐυσοχία τῆς ἐν ἀσκήσει γρήγορ, τῆς μείου.* id est uis quædam inueniendi medijs, momento temporis. itaque nos uertimus celerem animi motum, cum ut Aristotelis sententiam exprimeremus, tum ut Ciceronem imitaremur, qui primo de Oratore sic ait: Nam & animi atque ingenij celeres quidam motus esse debent, qui ad excogitandum acuti, & ad explicandum ornandumque sint uberes. hanc uirtutem ingenij uidetur in Aenea suo Virgilius expressisse quarto Aeneid.

Atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,

30 In partemque rapit uarias, perque omnia uersat.

De scientiis autem & artibus quas esse bonas ait Aristoteles, non est dubitandum, cum tot bona secum adferant. unde Bias Prienensis, ea tantum bona putabat, quæ portare posset. & Aristippus amicos admonebat, ut talia bona sibi acquirerent, quæ naue fracta secum enatare possent. intelligēs artes & scientias.

TEXT. Viuere quoque ipsum; nam & si nihil aliud boni consequatur, propter se tamen ipsum expetendum est.

COMM. Bonum esse uiuere probari potest ea ratione, quod quamuis priuati bonis homines sint, tamē uitam expetunt, & in ærumnis uiuere malunt quam emori. quod quinto de Finibus ita Cicero declarat: Maximè autem in hoc quidem genere vis est perspicua nature, cum & medicitatem multi perpetiantur, ut uiuant, & angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute. & ea perferat quæ Philoctetam uideamus in fabulis. qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio sagittarum. adeo uero uita expetitur, ut cum aliquid nobis esse carissimum significare uolumus, id dicamus esse propria uita carius. Cicero primo de legibus ita inquit: uita expetitur, quia nos in quo nati sumus continet, hinc Virgilius in 6. dulce appellat uitã: Quos dulcis uitæ expertes, & ab ubere raptos Abstulit atra dies, & funere merfit acerbo.

Et alibi ait etiam ab ijs qui sunt apud inferos uitam desiderari, quamuis malorum plena sit, quæ uellent æthere in alto Nunc & pauperiem & duros perferre labores.

TEXT. Id etiam, quod iustum, est bonum; nam ad communem utilitatem pertinet.

Supra dixerat iustitiam esse bonam, quæ habitus est animi conueniens cum ratione speciesque virtutis. nunc addit etiam id quod iuste fit esse bonum. nam à iustitia prouenit, & communiter omnibus prodest. est enim id proprium iustitiæ munus nemini nocere, & suum cuique tribuere. Cicero secundo de legibus, iustum pro iure usurpauit. ibidem ait legem esse iustorum atque iniustorum distinctionem. quod si iniustum est malum, ut omnes intelligunt, certè ut iustum bonum sit, necesse est. Plato in Minoe rerum omnium pulcherrimam esse legem & iustitiam tradit, contra uero Anomiam, & iniustitiam rerum omnium turpissimam.

TEXT. Hæc quidem ferè sunt, quæ omnes bona esse consentunt. sunt alia de quibus controuersia est, quæ illis argumentis bona esse probantur.

COMM. Quæ hæctenus bona numerauit Aristoteles eiusmodi sunt, ut de illis nemo dubitet, sed omnes esse bona fateantur. nunc alia esse inquit, de quibus est controuersia, quoniam alij bona esse aiunt, alij negant. ut uoluptatem alij bonam esse dicunt, alij uero malam. honores alij censent appetendos esse, quod magnopere boni sint, alij cõtemnendos, quod inter bona non sint habèdi. quidam artem oratoriam ut rem perniciosam negligunt, quod Lacedæmonij faciebant. multi uero tanquam rem optimam expetunt. hæc igitur de quibus est controuersia docet Aristoteles, quomodo cognosci possint utrum bona sint necne.

TEXT. Cuius contrarium est malum, illud bonum est; & id cuius contrarium hostibus prodest, ut si nostros ciues esse timidos maxime conducit hostibus, perspicuum est, ciuibus maxime prodesse fortitudinem.

COMM. A contrario suo sæpe cognoscuntur res utrum bonæ sunt an malæ. ut, quoniam infamia res mala est, honor bonus esse intelligitur, & quia dolor est malus, ideo uoluptas est bona, & quoniam malum est oratione se suosque defendere nõ posse, ideo dicendi facultas & ars Oratoria bona est. illud et esse bonum intelligitur, cuius contrarium hostibus prodest. id quod Aristoteles exemplo probat. timiditas ciuium nostrorum prodest hostibus, quoniam eos superiores efficit, ergo non dubium est, quin fortitudo ciuibus maxime sit utilis. hic autem locus est copiosissimus, adeo ut sæpissimè Cicero, contraria conglobet, quo facilius intelligi possit quæ bona sint, & quæ mala. ut pro lege Man. non offensionibus belli sed uictoriis. item, ut uos qui modo ante ostium Tyberinum classem hostium uidebatis, ij nunc nullam intra Oceani ostium prædonum nauem esse audiatis. præclarum uero exemplum huius generis est in Oratione pro P. Sestio: sed mihi omnis oratio est cum uirtute non cum desidia, cum dignitate non cum uoluptate; cum ijs qui se patriæ qui suis ciuibus, qui laudi, qui gloriæ, non qui somno, & cõuiniis & delectationi natos arbitrantur. nam si qui uoluptatibus ducuntur, & se uictorum illecebris & cupiditatum lenociniis dederunt, missos faciant ho-

10 nores, ne attingant Remp. patientur viros fortes labore, se ocio suo perfrui. & quæ sequuntur. hæc enim magis ex aliorum contentione quam ipsa per se cognosci atque intelligi possunt. sicut ait Cicero pro lege Man. ita Pallas Euandri filius apud Virgilium in 10.

Fidite ne pedibus ferro rumpenda per hostes, Est uia. & Dido in quarto:

Nec tibi Diua parens gnis nec Dardanus auctor, Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens Caucasus, hyrcanæque admorunt ubera tygres.

Quod autem timiditas nostrorum hostibus prodest, ostendit Drances apud Virgilium libro vn decimo, qui ita Turni timiditatem insectatur:

Cuius ob auspicium intaustum moresque sinistros, (Dicam equidem licet arma mihi, mortemque minetur)

Lumina tot cecidisse ducum, totamque uidemus, Confedisse urbem luctu, dum Troia tentat Castra, fugæ fidens, & cælum territat armis.

Ita Cicero pro Murena pluribus argumentis probare contendit, utilissimum Catilinæ, importuno gladiator, atque hosti Reip. fore, si Murena condemnatur, ut facilius persuadeat Iudicibus, esse Murenam liberandum.

TEXT. Et omnino quod inimici cupiunt, & quo gaudent, eius contrarium utile nobis esse uidetur: ideo rectè dictum est ab Homero:

Gauderet certè Priamus. --

COMM. Illud etiam (inquit) utile nobis est, cuius contrarium inimici nostri cupiunt, & fieri gaudent. ut cupiunt inimici nos uoluptatibus indulgere & ocio atque luxuria diffluere, ergo labor, & temperantia bona est. tradunt. C. Fabritium cum audiisset Cineam Pyrrhi legatum de uoluptate disputantem, atque illam summum bonum esse affirmantem, dixisse, utinam hoc populi Romani hostibus persuadere posses. quo dicto significare uoluit temperantiam esse uoluptate longe præstantiorem. Exemplum Homeri quod Aristoteles citat, est in primo Iliadis, ubi Nestor componere litem (quod ait Horatius) inter Peliden festinat & inter Atridem. si Priamus (inquit) atque eius filii natam inter uos discordiam & contentionem audirent, profectò magnopere lætarentur. quo argumento probat uilem esse concordiam. hunc locum usurpauit etiam ille callidus Sinon apud Virgilium, secundo Aeneid.

Idque audire sat est. iam dudum sumite pœnas. Hoc Ithacus uelit, & magno mercentur Atridæ.

Cicero pro lege Man. locum hunc attigit, cum ita ait de Mithridate: non modo adhuc pœnam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore, annum iam tertium & uigesimum regnat, & ita regnat, ut se non Ponto, neque Capadocia latebris occultare uelit, sed emergere è patrio regno, atque in uestris uectigalibus, hoc est in Asia luce uersari. certè quod his contrarium est, utile Romanis fuisse.

TEXT. Neque tamen hoc perpetuo uerum est: nam interdum fieri potest, ut eadem res aduersarijs utilitatem adferat: unde prouerbis dicitur, homines ab infortunijs, & malis conciliari, quoties idem utrisque detrimentum adfert.

COMM. Accidit quidem plerunque ut quod hostibus bonum est, id nobis malo sit. sed tamen hoc perpetuum non est, quoniam nihil prohibet ut aliquando accidat eandem rem aduersarijs utrisque utile esse, atque etiam utrisque inutilem, unde prouerbio dicitur: Conciliant homines mala. Plutarchus tradit Creteneses, quamuis inter se dissiderent, & inimicitias exercebant, tamen cum hostes externi aduentarent solitos conciliari, quæ conciliatio dicebatur ab illis Syncretismus. quod uerbum usurpari potest in illos, qui cum hostes essent antea, postea rediguntur ad summam concordiam, ut Erasmus adnotauit. Q. Curtius libro nono scribit, Sudracos & Mallos, cum antea bellare inter se consueuissent, audito Alexandri aduentu, repente societatem inter se iunxisse, & fœdera percussisse. Virgilius in octauo scribit Aeneam ad Euanthrum Arcadem, qui à stirpe conuictus esset Atridis, uenisse, atque auxilium ab eo petiuisse, hoc argumento, quod Dauni essent & sibi, & Euandro hostes acerrimi. sic enim ait Aeneas:

Gens eadem quæ te crudeli Daunia bello
Insequitur, nos si pellant, nihil abfore credunt.
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga
mittant.

TEXT. Id etiam bonum est, in quo nihil nimium esse potest: quod enim maius est, quam conueniat, id est malum.

COMM. In foribus templi Apollinis Delphici ab Amphictionibus tradit in Charmide Plato scriptam illam sententiam fuisse *μηδὲν ἄγαν*, hoc est nequid nimis. quam sententiam Plinius ait Chilonis Lacedæmonij fuisse. & Terentius in Andria ait in uita apprimè esse utilem. quoniam, ut ait Plautus in Pœnulo, modus omnibus in rebus est optimus. atque ideo uirtutes omnes Philosophi censent in mediocritate consistere, omnem uero exuperantiam, atque defectum in uitio ponunt. quod Horatius in illi uersibus attestatur:

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Sed tamen aliqua res eiusmodi sunt, ut in eis nihil unquam possit esse nimium, sed quo maiores fuerint, eo semper solent esse præstantiores. talis est sapientia. neque enim quisquam potest esse nimium sapiens. tales sunt uirtutes morales ut iustitia, fortitudo. nam nemo potest nimium iustus aut fortis esse. quamuis interdum aliter imperita multitudini uideatur. de qua re ita Cicero Tuscul. libro quinto: Est apud Heraclitum Physicum, de principe Ephesiorum Hermodoro: uniuersos ait Ephesios esse morte multandos, quod cum ciuitate expellerent Hermodorum, ita locuti sūt: Nemo de nobis unus excellat, sed si quis extiterit alio in loco, & apud alios sit, an hoc non

ita fit omni in populo? nonne omnem exuperantiam uirtutis oderunt? quid Aristides, nonne ob eam causam expulsus est patria, quod præter modum iustus esset? sic apud Virgiliū Latinus de Turno: O præstans animi iuuenis, quantum ipse feroci Virtute exuperas. tãto me impensius æquum est Consulere, atque omnes metuentem expendere casus:

Sed re uera neque iustitia, neque ulla uirtus nimia esse potest.

TEXT. Et cuius causa multi labores suscepti sunt, aut multi sumptus facti, bonum iam esse uidetur; & iam finis existimatur, multarumque rerum finis; quicquid autem finis rationem habet, id certe bonum est; unde huiusmodi dicta uulgo iactantur; certe Priamo gloriam. & Turpe est manere diu. & prouerbium illud, In foribus hydriam.

COMM. Qui multum laborat, aut magnos sumptus facit, ut aliquid acquirat, non est dubium quin illud bonum existimet, quoniam id tanquam finem quendam sibi proponit. & finis qui uel à natura, uel à uoluntate pendet, semper boni rationem habet. ut qui laborat, & sumptus magnos facit, ut præturam aut consulatum acquirat, sicuti romanorum candidati faciebant, certe præturam & consulatum esse bonum existimat. & Athletæ frequenter se exercebant, & temperantes erant, ut coronam in ludis gymnici assequerentur, id faciebant, quia coronari pro uictoria rem præclaram esse arbitrabantur. & qui equos magnis sumptibus alebant. quod fecisse dicitur Alcibiades, ut ab Olympijs currendo coronam peterent, sic literarum studiosi plurimos labores, uigilias, molestias subeunt, ut eruditionem acquirant, quod certè nõ facerent, nisi bonam esse doctrinam putarēt. hoc est quod Musonius Philosophus dicebat Deos omnia bona laboribus uendere. & Plato gloriam esse laboris filiam. & Hesiodus, uiam quæ ducit ad uirtutem arduam ac difficilem ait esse. & prouerbium, Difficilia quæ pulchra. & Virgilius. latet arbore opaca

Aureus & folijs & lento uinime ramus.
Aristoteles tribus exemplis probat, id esse bonum, cuius causa multi labores suscepti sunt, & multi sumptus facti, quorum duo sumpsit ab Homero ex secundo libro Iliadis. ubi cum Græci laboribus diuturnis fessi pararent à Troia re infecta discedere, Iuno Mineræ suadet, ut ad eos proficiscatur, & à fuga reuocet, doceatque quantum infamiae dedecorisque subituri sint, si tot exantlati laboribus, & tot sumptibus factis discedant, & eam gloriam Priamo relinquunt, ut iactare possit, se Græcorum uictorem esse. atque Helenam, pro qua tot fortissimi uiri in bello perierant, apud Paridem amatorem esse patientur. deinde Ulysses à Palade admonitus blandis uerbis singulos duces alloquitur, & docet eis turpe fore, si, cum tã diu circa Troiam fuerint, inanes reuertantur. ad quam Homeri sententiam alludit Cicero initio tertij libri de Offi. ubi filium suum ita alloquitur: Suscepisti

pisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi, ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est. hoc autem Homeri carmen ita uertit Erasmus in Adagijs

Turpe est & mansisse diu uacuumque; reuerti.

Illud uero prouerbium, In foribus hydriam.

ponitur quidem in Adagijs ab Erasmo, sed non explicatur. nam uir ille alioqui satis eruditus, locum quidem hunc Aristotelis citat, sed nihil addit quod ad eius intelligentiam faciat, imo totus aberrat ab Aristotelis sententia. Victorius ingenue fatetur se nescire prouerbij uim explanare, & tamen ea dicit, quæ mihi ualde uidentur esse uerisimilia. nã Athenis aquam e fontibus hauriebant, & eam mulieres capite gestabant, quod si labore fessæ cum ad fores peruenissent, hydriam deposuissent, aut aquam effudissent, irritus fuisset earum labor. itaque hoc prouerbio taxatur eorum ignauia, aut imprudentia, qui cum rem penè ad exitum deduxerint, eam deserunt. tanquam si in foribus aquam effunderent, quam è remoto loco non sine labore petissent. sed quia mutilum refert hoc prouerbium Aristoteles, sicuti ferè solet omnia citare, neque integrum alibi reperitur, ideo fit obscurius, neque aliter quam coniecturis explicari potest. puto igitur integrum ita proferri posse: In foribus hydriam euertere. sic enim cum Aristotelis sententia conueniet, & irritum laborem significabit.

TEXT. Et quod multi expetunt, & pro quo digladiari inter se consueuerunt; quod enim omnes expetunt, id bonum esse supra diximus, multi uero, tanquam omnes uulgo uidentur.

COMM. Illud etiam bonum est quod multi student assequi, & pro quo non dubitant, cum alijs contendere, & litigare, & denique digladiari, quod sæpe fit pro agris & possessionibus, & pro magistratibus. probat autem id quod proposuit à definitione boni quam supra posuit. bonum id est quod omnes expetunt, sed maior hominum pars uulgo pro omnibus ponitur. ut si dicamus, omnes magis pugnant pro suis commodis, quam pro salute communi. ideo uerum est, quoniam licet aliqui sint, qui magis communem salutem quam suam curent, tamen plerique aliter faciunt. Plato dicebat philosophos propterea iustos esse, quod ea quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant. contra uero Cicero putauit angustius esse animi atque demissi honorem atque dignitatem contemnere, ideo grauissimis uerbis Pisonem insectatur, quod negasset se triumphum cupidum unquam fuisse. nam (inquit) ut leuitatis est inanem aucupari rumorem, ut omnes umbras etiam falsæ gloriæ consecrari, sic leuis est animi, lucem splendoremque fugientis, iustam gloriam, qui est fructus ueræ uirtutis honestissimus, repudiare. hac ratione probatur imperium esse rem præclaram, quoniam plurimi alijs imperare concupiscunt, un-

de Iulius Cæsar in ore semper græcos uersus Euripidis de Phœnissis habebat, quos ita uertit Cicero. 3. de offic.

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia

Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

TEXT. Et quod est laudabile; nemo enim id laudat, quod bonum non est.

COMM. Quicquid laude dignum est, id esse bonum necesse est. nemo enim aperte laudat id, quod est malum. etiam fortasse illud sequatur. honestum autem etiam si à nullo laudetur, tamen natura est laudabile ut primo de officijs ait Cicero. quin omnes actiones quæ ab honestate proueniunt, laudabiles sunt, atque ideo bonæ habentur. Itaque Aeneas, cum ea quæ Dido Troianis contulerat, commemorasset, eis uerbis:

Quæ nos reliquias Danaum, terræque marisque,
Omnibus exhaustos iã casibus, omnium egenos,
Urbe domo socias.

Vt ostenderet ea esse magna, sic in extrema oratione sua parte dixit:

Semper honos nomenque tuum, laudesque manebunt.

Nam ea tantum, quæ bona sunt, iure laudantur.

TEXT. Et quod etiã inimici, ac maleuoli homines laudant; nam quod illi laudant, qui mala inde perpessi sunt, perinde est, ac si iam omnes. bonum id esse fateentur. ideo uero confitentur quia planum & perspicuum est.

COMM. Cũ inimici ac maleuoli hoies aliquid laudat, id si ne ulla dubitatione bonum ac præclarum quiddam esse oportet. neque enim potest quisquam inimicum suum ex animo laudare. nisi cũ in eo sint res eiusmodi quas omnes bonas esse confitentur, ut is impudens sit, qui contra dicere audeat. quod enim planum ac perspicuum est, negare impudentiæ. unde Cicero Salustium inimicum suum insectatur, quod cũ in historijs eum laudasset, & egregium uirum appellasset in Senatu postea uituperat. sic enim ait: neque te tui piget homo leuissime, cũ ea culpas, quæ in historijs gloriæ mihi ducis: Idem Cicero pro lege Man. de Pompeio sic ait: fidem uero eius inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam esse iudicant? humanitate iam tãta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis uirtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem uicti dilexerint. hanc laudandi rationem cum Virgilius esse maximam intelligeret, noluit in Aenea suo laudando prætermittere. itaque Diomedem Troianorum omnium atque Aeneæ ipsius præcipuum hostem ita de Aeneæ loquentem inducit, Aeneidos libro undecimo: Munera quæ patriis ad me portatis ab oris.

Vertite ad Aeneam. stetimus tela aspera contra
Contulimusque manus, experto credite, quantus
In Clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam
Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra uiros, ultro Inachias uenisset ad urbes
Dardanus, & uersis lugeret Græcia fatis.

& paulo post de eodem Aenea atque Hectore.

Ambo

Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis,

Hic pietate prior.

Admirabilem igitur uirum Aenæam fuisse oportet. quem inimicissimus Diomedes tantopere laudauit. itaque Latinus rex audito Diomedis encomio de Aenæa, ita ciues suos allocutus est:

Bellum importunum ciues cum gente Deorum, Inuictisq; uiris gerimus. sic etiã Dido Aeneid. Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat.

TEXT. *Quemadmodum enim illi sunt improbi, quos amici uituperant, sic illi boni, quos neque inimici uituperant.*

COMM. Hoc est argumentum a contrario, quo probat id, quod proposuerat, nempe quos etiam inimici laudant, esse bonos. ut enim quos amici uituperant, improbi sunt, ita illi sunt probi, quos inimici laudant, tanta est enim vis honestatis ac veritatis, ut etiam amici damnent amicorum vitia, & inimici cogantur inimicorum virtutes laudare. sicuti C. Gracchus cum L. Pisonem in concionem vocari iuberet, & viator quæreret, quem Pisonem? quod erant plures. cogis me (inquit) dicere inimicum meum frugi. talis igitur vir L. Piso fuit, ut ne inimicus quidem fatis eum in appellando significare posset, nisi ante laudasset. auctor Cicero pro Fōteio. habet enim hoc virtus (ut ait Cicero contra Pisonem) ut viros fortes species eius & pulchritudo, etiam in hoste posita delectet.

TEXT. *Ideo se contumelia affectos à Simonide poeta Corinthij existimarunt, quod ita cecinisset, Corinthios non inculcat Ilium.*

COMM. Hoc exemplum putat victorius non cohærere cum superiori sensu, quo circa nouum quendam sensum excogitauit à proposito penitus alienum, & cum uideret interpretationem suam huic loco non quadrare, sinxit esse mendum in scriptura. mihi sanè res aperta videtur, ideo Corinthios existimasse contumelia se affectos à Simonide, quod dixerit eos à Troianis non inculcari, quoniam nullam eorum mentionem Troiani facerent tanquam ignauorum hominum à quibus in bello nulla detrimenta accepissent, cum interim de Achille, Aiace, Vlyse multa verba facerent, à quibus tot mala perpeffi fuissent. ut ne ipsi quidem hostes possent eorum fortitudinem, & bellicam virtutem non celebrare, cum suis dolerent infortunijs. ad huius interpretationis confirmationem facit id, quod de contentione armorum Achillis traditur. cū enim & Aiace & Vlysses ea arma peterent, neque Græci iudices satis extricarent vtrum eorum alteri præponerent, tandem in eam sententiã discessum est, ut à captiuis Troianorum peterent à quo plura detrimenta cepissent, ab Aiace ne, an ab Vlysse. qui cum respondissent, ab Vlysse plura se damna perpeffos fuisse, statim Vlysses præstantior est iudicatus. Neque enim hostes possunt aliquem vehementer inculcare, quin eius uirtutem extollant. quem autem non inculcant, eum quasi contemnunt, & ignauum iudicant. merito igitur Corinthij se affectos à Simonide contumelia censuerunt, quod

dixisset, Corinthijs non indignatur Ilium. quamuis Plutarchus in vita Dionis aliter Simonidis dictum interpretetur. nepe, Corinthios quidem copias contra Troianos cum reliquis Græcis misisset, sed tamen à Troianis non inculatos, quia Glaucus etiam Corintho oriundus cum exercitu Troianis auxilio venit. sed hæc Plutarchi interpretatio nihil Aristotelis sententiam adiuuat. quare prior est accipienda, quam etiam Erasmus in Adagijs posuit, & hunc Aristotelis locum citauit.

TEXT. *Et quod aliquis ex prudentibus, & bonis uiris, ac mulieribus præcellere indicauit; & Vlysses Pallas, Helenam Thefeus, tres illæ Deæ Paridem, Achillem Homerus.*

COMM. Sæpe etiam bonum aliquid esse ex eo intelligitur, quod à prudentissimis uiris, & lectissimis feminis tale esse iudicatur. prudentium enim uirorum iudicium raro fallitur. unde Cicero Pisonem vehementer irridet, quod triumphum se contemnere dixisset, quem plurimi uiri prudentissimi tantam rem optimam expetierant. quorum in numero ponit Pompeium qui iam ter triumpharet, Crassum P. Seruiliū. Q. Metellum, C. Curionem, P. Africanum, multosque alios. Aristoteles quatuor exempla satis nota & vulgata ponit. primum à iudicio Palladis, quam Homerus fingit Vlyssi plurimum fauisse, atque illi semper auxilio fuisse, quod esset uir prudentissimus, alterum à Thefei iudicio, qui cum esset uir sapientissimus, tamen Helenam adhuc puellam & uirginem adamauit, atque illam rapuit. de qua re multa Isocrates in Helenæ Encomio. nam eius laudes ex eo uehementer amplificat, quod tali uiro placuerit. Tertium à iudicio trium Dearum Iunonis, Palladis, Veneris, quæ cum inter se de pulchritudine contendere ad Paridem tanquam ad Iudicem profectæ sunt. Quartum ab Homeri iudicio, qui cū multi heroes in bello Troiano fuerint, tamen omnibus Achillem præposuit. Quare Alexander Magnus cum ad Achillis tumulum astitisset, O fortunate (inquit) adolescens, qui tuæ uirtutis Homerum præconem inueneris: hoc argumento usus est Horatius ad Mæcenatem scribens, Cum ita inquit.

Magnum hoc ego duco Quod placui tibi qui turpi fecernis honestum.

TEXT. *Et omnino quæcumque aliis consulto præponuntur.*

COMM. Illa generatim (inquit) bona putanda sunt, quæ præponuntur aliis, & quæ quispiam sibi præ cæteris eligit, ea sunt illi bona, nisi fortasse decipiatur. ut Cicero ad Atticum scribens, ait se bibliothecam, Cræsi diuitijs præponere. & Horatius non se cupere ait, Opimæ Sardinie segetes feraces. Non est uo se grata calabriæ Armenta, non aurum aut ebur indicum. sed ita precatur Apollinem: Frui paratis & ualido mihi Latœ dones, at precor integra cum mente, nec turpem senectam Degere, nec ci thara carentem.

TEXT. *Statuunt enim homines ea facere, quæ supra dicta sunt,*

sunt, & quæ mala sunt inimicis, amicis autem bona, & quæ fieri possint.

COMM. Quoniam quæ eliguntur ab hominibus bona illis esse dixerat, nunc explicat, quæ sint ea, quæ solent homines eligere. nempe illa, primò quæ sunt hactenus inter bona numerata, deinde quæ mala sunt inimicis, tum quæ profunt amicis, postremò quæ possunt ab eis fieri. quod autem ait Aristoteles homines ea facere quæ mala sunt inimicis, licet hoc ab institutis christianis sit alienum, tamen apud ueteres in magna laude ponebatur. unde secundo libro Topicorum idem Aristoteles ait, eiuſdem indolis esse amicis benefacere, & inimicis male. & Thespius quidam à Plutarcho laudatur, quod inimicis esset suis molestissimus, in amicos autem liberalissimus. Cicero statuit, boni uiri esse, nemini nocere, nisi à quo lacesitus iniuria fuerit. quin ea tantum eligunt homines, quæ à se posse fieri existimant.

TEXT. *Hæc autem duobus modis intelliguntur; uel quæ quoquo modo fieri possunt, uel quæ facile, nulloque negotio. facilia uero dicuntur ea, quæ uel sine molestia, uel breui tempore confici possunt, difficile namque uel molestia, uel temporis longitudine definitur.*

COMM. In omni deliberatione quæritur quid fieri possit. & cum rem fieri posse constat, tunc uidentur est vtrum facile, an difficile sit eam perficere. hoc est quod ait Aristoteles, duobus modis res posse fieri dicuntur, uel quoquo modo, hoc est magna cum difficultate & labore. uel facile & nullo negotio. cum autem alicui consilium damus, ostendere debemus eam rem ad quam adhortamur, uel esse facilem, uel non admodum difficilem. & hoc est quod ait in Partitionibus Cicero: Cum autem quæritur quid fieri possit, uidentur etiam est, quam facile possit. nam quæ perdifficilia sunt, p̄inde habenda sæpe sunt ac si effici non possint. sed quomodo quæ facilia sunt intelligi possint docet Aristoteles. duobus enim modis facilia dicuntur. uel quæ sine molestia fieri possunt, uel quæ breui tempore. sicuti cōtra, difficilia dicuntur ea, quæ uel cum molestia fiunt, uel non sine longo tempore. Cicero secundo de Inventionem totum hunc locum ita conuertit: Facile fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia, quam breuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quamquam laboris, sumptus, molestia, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas hēt difficultatis: tamen his susceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perducere potest. in oratione pro Plancio sic ait Cicero: sed mihi in causa facili atque explicata perdifficilis Iudices & lubrica defensionis ratio proponitur. utrumque coniunxit etiam Virgilius in sexto: Facilis descensus Auernis, Sed reuocare gradū superasque euadere ad auras Hoc opus hic labor est. Ergo cum alicui consilium damus, ostendere oportet,

et, eam rem ab eo facile fieri posse. ut Iuno primo Aeneid. ad Aeolum, Aeole, namque tibi Diuum pater atque hominum rex.

Et mulcere dedit fluctus & tollere uento,

Statim enim proponit ab Aeolo fieri posse quod ipsa erat petitura, & Venus cū filium alloquitur ut Didonem in amorem Aenææ pelliciat, sic ait: Quo facere id possis nostram nunc accipe mētē.

Cicero libro secundo Epistolarum, cum suadere uellet Curioni ut Miloni cōsulatus candidato faueret, ita inquit: Huic te unum tanto adiuueto esse si uolueris posse intelligo, ut nihil sit præterea nobis requirendum.

TEXT. *Bona quoque illa sunt, quæ ita sunt, ut homines uolunt. uolunt autem uel nihil habere mali, uel saltem minus mali, quam boni; quod tunc euenit, cum pœna uel nos latuerit, uel pusilla fuerit.*

COMM. Quæ nobis ex animi sententia succedunt, ea bona iudicantur. ut Cicero ad Atticum, sanè ita cadebat ut uellem. res enim iucunda est, noti compositum fieri. quod in Epigrammate Deliaco scriptum erat, ut primo Ethicorum docet Aristoteles, in hanc sententiam; Suaue est, cuius si quod cupit, eueniat. sic Turnus in decimo Aeneid. Quod uotis optastis adest, perfringere dextra.

In manibus Mars ipse uiri.

COMM. Cicero ad Celiū scribens, se nūciū optatissimū accepisse dicit, quod is sibi Quæstor obtigisset, quæ maxime cupiebat. Optat autem homines omni p̄rsus malo carere, quo benè beateque uiuant. quod si id non contingat, quoniam in humana uita semper rebus bonis, aliqua mala permixta sunt, cupiūt saltem boni plus habere, quam mali. neque detrectant aliqua subire mala, dum intelligant se plura bona conlecturos. id autem tunc acciōit, cum adeo bonum id excellit quod ex aliqua re percipitur, ut pœna quæ secum id malū portat ita obmittatur, ut ne sentiri quidem uideatur, aut certè parū sentiat. cum enim res ad optatum finem deducta fuerit, tunc euanescit præteritorum malorum recordatio, & subit præsentis boni iucunditas, unde rectè dictum est; iucundi acti labores. & suauius est laborum præteritorum memoria. ad quod alludit Aenæas apud Virgiliū: Forsan & hæc olim meminisse iuuabit.

TEXT. *Et quæ propria sunt, & quæ nullus alius possidet, & quæ reliquis præstant, bona sunt; in his enim honor spectatur.*

COMM. Quæ alicuius propria sunt, ita ut nullus alius possideat, magna sunt bona. hoc est quod Cicero tertia Philippica ait libertatem esse propriam Romani generis. & Sceuola primo de Oratore, proprium id bonum L. Crassi esse nult quod de omnibus rebus posset copiose disputare, non autem commune reliquorum Oratorum: sic Iuno apud Virgiliū commendat munus suum quod esset Aeolo datura, tanquam id Aeoli proprium futurum, non in alterius potestate.

Dei opem Connubio iungam stabili. propriamque dicabo, & Ae-

& Aeneas tertio Aeneid. sic Apollinem precatur: Da propriam Tymbræ domum da mania fœsis. nam quæ propria sunt, sæpe communibus præstant & honorem adferunt, vt in quinto Aeneid. Hi proprium decus, & partum indignantur honorem
Ni teneant, vitamque uolunt pro laude pacisci. & communiter quæ præstant alijs bona sunt. vt Cicero in Bruto; Hortensius suos inter æquales longe præstitit. & secundo de Inuentione; Zeuis muliebri in corpore pingendo reliquis præstabat. & secundo de Oratore scribit Socratem lepore ac facetijs omnibus præstitisse. & quinto Tusc. ait, longè omnibus studijs contemplationem rerum cognitionemque præstare. Sic Virgilius ostendit meliores esse qui alijs præstant in aliqua re, vt octauo Aeneidos.

Quorum de numero qui sese in bella sequantur Præstantes uirtute legit. sic in sexto Misenum laudat.

--quo non præstantior alter
Aere ciere viros, Martemque accendere cantu.
Et in undecimo Aeneam Hectori præponit hac ratione, quod pietate præstaret. ait enim: Ambo animis, ambo insignes præstâtibus armis, Hic pietate prior.

TEXT. *Et quæ ipsi congruentia sunt; qualia sunt, quæ uel propter genus, & familiam, uel propter eius ipsius facultatem, alicui conueniunt.*

COMM. Ea bona sunt quæ cuique congruunt, id enim, ait primo de Officijs Cicero, quæque decet, quod est cuiusque suum maximè. suum igitur quisque noscat ingenium. & ea, quæ sibi congruentia sunt, quærat. duobus autem modis dicuntur. aliqua congruere, uel propter genus & familiam, uel propter facultatem propriam. propter genus & familiam, quia, sicuti docet Cicero, quorum patres aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere. Vt Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam; ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui tum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem, doctrinæ & ingenij gloriam adiecit. Qui sunt igitur e nobili familia eis congruunt honores, magistratus, imperia, obsequijs hominibus magis congruunt artificia, quibus uictum acquirant. propter facultatem propriam, congruunt militi arma, studioso literarum, libri, atque unicuique artificij sua instrumenta. Cicero pro Murena probare conatur consultum magis conuenire Murenæ quam Ser. Sulpitio, quod Murena esset egregius Imperator, Sulpitius autem Iurisconsultus: melius autem Imperatores gerere Consulatum possint quam Iurisconsulti. Ajax apud Ouidium magis sibi quam vlysi Achilles arma congruere contendit. primò propter genus & familiam. quæ à Ioue genus duceret, si

cuti etiam Achilles. unde sic ait: Frater erat, fraterna peto. deinde propter fortitudinè propriam, quod vlysi lóge præstaret. illum enim tanquam imbellem notat eis uersibus.

Sed neque Dulichius sub Achillis caside uertex Pondera tanta feret, nec non onerosa grauisque Pelias hasta potest imbellibus esse lacertis.

se uero commendat vt fortem & strenuum. Deniq; quid uerbis opus est spectemur agendo, Arma uiri fortis medios mittantur in hostes, Inde iubere peti, & referentem ornate relatis.

Sunt etiam quæ congruant locis, temporibus, personis, rebus, ætatibus, quæ omnia bona sunt, & diligenter ab oratore consideranda.

TEXT. *Et quæ sibi deesse putant, etiam si parua fuerint, nam nihilominus ea sibi agenda esse statuunt.*

COMM. Cum sibi quispiam rem aliquam deesse putarum, quas appetit, quamuis parua sit, tamen eam acquirere studet, itaque dicitur illi esse bona. ut Cicero ad M. Fabium Gallum scribens, Exedria (inquit) quædam mihi noua sunt instituta in porticula Tusculani; ea uolebã tabellis ornare. etenim siquid generis istius modi me delectat, pictura delectat. putabat igitur sibi bonum esse Cicero tabellas elegantes aliquas inuenire, licet res parua sit. sicut Horatius exprimit desiderium suum illis uersibus:

Hoc erat in uotis modus agri non ita magnus Hortus ubi & recto uicinus iugis aquæ fons. sicut auarus ille quem sic loquentem inducit idem Horatius.

--O si angulus ille Proximus accedat, qui nunc deformat agellum. accidit autem interdum ut etiam publice de paruis rebus deliberetur. vt Cicero Philippica septima, Paruis de rebus sed fortasse necessarijs consumimur P. C. & quæ sequuntur.

TEXT. *Et quæ sine labore ad exitum perducuntur. nam sunt ex eo genere, quæ fieri possunt, tanquam facilia; dicuntur autem ea sine labore ad exitum perducunt, quæ uel omnes, uel multi, uel pares, uel inferiores re: tate perferunt.*

COMM. Ea solent homines etiam aggredi, tanquam bona, quæ se putant sine labore conficere posse, quoniam facilia sint. ea uero esse huiusmodi intelliguntur, quæ omnes rectè possunt efficere, uel saltem plerique, uel qui pares sunt, uel qui sunt inferiores. vt exempli gratia, Græci ferè omnes liberos suos in Musica erudiebant. itaque Themistocles cum in conuiuio Lyram recusasset, habitus est indoctior. ergo Socrates admodum senex fidibus discere uoluit, id. n. sine labore se facere posse intelligebat, quod omnes ferè facerent. Et Plato cum uideret multos cum Socrate uersantes multum in Philosophia proficere; poesi relicta, cui præcipuè studebat, ad ipsum Socratem profectus; plurimè etiam ipse profecit. Cicero secundo Tuscul. cum probare uelit non difficile esse dolorem tolerare, narrat quemadmodum Spartæ pueri, uerbera tolerant, neque ingemiscant, deinde subiungit ea uersibus; quid

ba; quid ergo? hoc pueri possunt, uiri non possunt, & mos ualet, ratio non ualet? sic in adhortando plurimum ualet, cum ostendimus aut pares, aut inferiores multo se melius gerere. accenditur enim animus quadam quasi indignatione cum à paribus, uel inferioribus se superari uidet.

TEXT. *Et ea in quibus gratificantur amicis, aut inimicis dolorem inferunt.*

COMM. Sæpe impelluntur homines ad aliquid faciendum, quod alioqui sua sponte non facerent, ut amicis gratificantur, uel vt inimicos offendant. uirtusque rei multa sunt apud Ciceronè exempla, vt pro Rosc. Am. docet eam causam se suscepisse amicorum rogatu precibusque, à me (inquit) iij cōtenderunt, qui apud me, & amicitia, & beneficijs & dignitate plurimum possunt. quorum ego neq; beneuolentiam erga me ignorare, nec auctoritatē aspernari, nec uoluntatem negligere debeã. sic in Diuinatione contra Verrem: Adductus sum Iudices officio, fide, misericordia, multorum bonorū exemplo, ueteri consuetudine, institutoque; maiorum, ut onus hoc laboris atq; officij non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. ita Philippica secunda se coactum iniurijs Antonij dicit se ad dicendum contra eam uenisse, vt ei dolorem inferret. idem facit etiam contra Salustium, si modo Ciceronis ea est oratio. nam mihi uidentur orationes illæ fictæ ab aliquo ingenioso declamatore, neq; enim Salustij, neque Ciceronis omnino stylum redolent. & certe secunda quæ Ciceroni attribuitur, multum à Ciceroniana maiestate, facultateque degenerat. mitto enim numeros oratorios qui nulli sunt in ea, cum in omnibus orationibus, eorum sit Cicero diligentissimus obseruator. mitto artē qua prorsus ea oratio caret, cum Cicero semper artificiosissime dicat. dico multa esse in ea inaniter & sine sale effutita. quid enim illis locutionibus inspidius? ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentū. & paulo post: sed est quædam calumnia, quam uulquisque nostrum testante animo suo fert de eo, qui falsum crimen bonis obiecit. rursus, iam dabo operam, quā maxime potero, ut breue id faciam. sed eius generis sunt aliæ multæ, non modo Ciceronis elegantia & uenustate indignæ, sed etiam tota illa ætate. nec dubito quin mecum sensuri sint ij, qui diligentius eam orationem considerauerint, modo præterea fuerint in Ciceronis operibus diu uersati. sed ad propositum redeamus. multa faciunt homines vt amicis morem gerant, & inimicos puniant. sic Aeneas apud Virgilium, cum motus pietate parcere uellet Turno postea uiso Pallantis Baltheo, quem Turnus interfecerat, eū morte multauit. sic & amici mortem uultus est, & hostem puniuit. quod æquitas ipsa postulabat. ita igitur inquit: Ille oculis postquam læui monumenta doloris Exuuiasque hausit, furij accensus & ira Terribilis, Tu ne hinc spolijs indute meorum

10 Eripiare mihi. Pallas te hoc uulnere Pallas Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine sumit.

TEXT. *Et quæcunque illi student agere, quos admirantur: & ad quæ natura sunt aptiores, & in quibus exercitatiores; facilius enim ea, meliusque se perfecturos existimat.*

COMM. Imitari solent homines eos, quos admirantur uel iam mortuos uel adhuc uiuentes. mortuos vt Cicero (quod ait Quintilianus) cum se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxit uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatē Isocratis. adhuc uiuentes vt Sulpitius. L. Craffi similis esse studebat in dicendo sicuti Cicero scribit. hac de causa Romani maiorum imagines, qui præstantes fuissent domi habebant, & eorum laudes ad tibiam canebant, vt iuuenes ad eorum imitationem excitarentur. sic Euander apud Virgiliū Pallantem filium suum Aenææ comitem adiungit, vt eadem studeret agere quæ Aeneas agebat, sic enim ait:

Hunc tibi præterea spes & solatia nostri Pallanta adiungam: sub te tolerare magistro Militiam, & graue Martis opus, tua cernere facta. Assuescat, primis & te miretur ab annis.

Illam præterea sequuntur homines, ad quæ se magis aptos esse uident, & in quibus diutius exercitati sunt, quoniam sperant se melius & facilius ea perficere, vt Cicero multis in locis dolet, armis, de Rep. disceptari inter Cæsarem & Pompeium, non autem consilio & auctoritate, qua in re magis ipse ualebat, cum in armis non esset exercitatus. sic Euripides dixit homines in ea re frequenter uersari, in qua se præcellere existimant. & hoc est quod etiam illo uulgato uersu præcipitur. Quam quisque norit artem in ea se exerceat. quod etiam Tibullus eleganter illis uersibus expressit.

Nauita de uentis, de tauris narrat arator.

40 Enumerat miles uulnera, pastor oues.

TEXT. *Et quæ nemo uir abiectus aggreditur; sunt enim ea maiori laude digna.*

COMM. Generoso animo uiri, non abiectorū & uiliū hominū uestigijs insistant, sed ea sequuntur, quæ nisi uigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt. vt ait Cicero pro cælio. sunt enim res eo maiori laude dignæ, quo præstantiores habuerint auctores. Itaque Virgilius in tertio Aeneid. inducit Andromachen interrogantē & petentem ab Aenæa utrum eius filius Ascanius excitaretur ad res egregias exemplo maiorum suorum, sic enim ait:

50 Ecquid in antiquam uirtutem animosque uiriles,

Et pater Aeneas & auunculus excitat Hector. Nam à rebus egregijs atque excellentibus arcenē abiecti atque timidi homines, fortes atque constantes admittuntur. quam re ingeniosissime Virgilius significauit in sexto, cum Sybillam ita loquentem inducit: procul ò procul esse profani

Concla-

Conclamat vates, totoq; absistite Luco:

Tūque invade viam vaginaque eripe ferrum,
Nunc animis opus Aenæa, nunc pectore fir-
mo.

TEXT. *Et ea quorum appetentes sunt; nam ea non solum
iucunda, sed etiam alijs meliora esse videntur.*

COMM. Quod quisque appetit, id etiam assequi studet,
& hoc duplici de causa. primo quia res iucunda est
optatis frui, deinde quia cupiditas & appetitus fa-
cit rem videri meliorem. est enim cæcus appetitus,
& plerumque rationi dominatur. facile est autem
ea suadere, quæ homines appetunt, vnde Cicero
pro lege Man. Romanos ad gloriam excitat, cuius
rei sciebat eos appetentissimos esse. sic enim ait:
Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæ-
teras gentes, atque auidi laudis fuistis, delenda
est vobis illa macula Mithridatico bello superio-
re suscepta. cum autem animus aliquid expetit nõ
potest quiescere donec illud aggrediatur. quam
rem optime Virgilius in nono sub Nisi persona
sic exprimit: Dij ne hunc ardorem mentibus ad-
dunt

Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?

Aut pugnam, aut aliquid iam dudum inuadere
magnum

Mens agitat mihi, nec placida contēta quiete est.

TEXT. *Et ea præcipue, ad quæ natura proclives sunt; ut
victoria studiosi, si victoriam sperent. honoris auidi,
si honor proponatur. auari si pecuniæ, & ceteri eo-
dem modo.*

COMM. Non omnes ad easdem res natura sunt inclina-
ti, sed alius ad aliam rem, sicut eleganter Hora-
tius oda prima declarat, ex eo loco, Sūt quos cur-
riculo puluerem Olympicum collegisse iuuat. &
Cicero quarto Tuscul. affirmat. Vnde etiā in proce-
mio librorum de officijs sic ait: eodem modo de
Aristotele & Isocrate iudico, quorum uterque
suo studio delectatus, contempsit alterum. ergo
solent ea præcipue homines sectari, quæ quodam
instinctu naturæ diligunt, ut qui bellicosi sunt, &
Martiales in quibus flaua bilis dominatur, quia
vincendi cupidi sunt, quoties victoriam sperant,
rem aggrediuntur. ita qui sunt ambitiosi & Iouia-
les in quibus sanguis excellit, proposito honore
statim negocia suscipiunt. qui vero Mercuriales
quidem sunt, sed angusti & pusilli animi, auari-
tiam dediti, mouentur tantū lucri cupiditate. idem
etiam de reliquis sentiendum. proderit igitur plu-
rimum ad persuadendi rationem eorum naturā
agnoscere quibus consilium datur. de qua re secū-
do libro copiosè tractabit Aristoteles.

TEXT. *Ac de bono quidem atque utili exijs, quæ dicta
sunt, argumenta sumi possunt.*

COMM. Repetit ea quæ hæcenus docuit, ut ad sequen-
tia quasi gradum faciat. simul et admonet, omnia
quæ superius tanquam bona numerauit, quæ ad
felicitatem tendunt, vtilia dici posse. quasi idem
sit bonum atque vtile. dicit enim ex eis, quæ de-
clarata sunt, de bono atque utili argumenta sumi
posse.

10 *Sed quoniam sæpe accidit, ut duo proponantur, TEXT.
quæ ambo sint utilia; verum utrum utilius sit, dubi-
tant: deinceps de maiori bono, magisque utili nobis
dicendum est.*

COMM. Quæ iam superius bona sunt enumerata, per se
cōsiderantur, non quatenus ad alia bona referuntur,
nunc aut docere vult Arist. quō inter se bona con-
ferri possint, vt intelligatur, quod maius bonum
sit, aut quod minus. nā sæpe accidit, vt de duabus re-
bus sit deliberatio, quarū vna facienda sit, altera
dimittenda, tunc certè videndū est vtra sit melior
ac vtilior vt ea suscipiatur. quare debet Orator a-
gnosceret quid melius sit atque vtilius. hoc etiam
vidit Cicero, qui primo de Officijs ideo Panetiū
reprehendit, quod triplicem tantum posuisset con-
siliij capiendi deliberationem, hoc est de honesto,
de utili, & cum pugnare videtur cum honesto, id
quod videtur vtile. quoniam non solum vtrū ho-
nestum an turpe sit deliberari solet, sed etiam duo-
bus propositis honestis, vtrū honestius, itemque
duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. vt exem-
pli gratia deliberat aliquis adolescens vtrum me-
dicinæ, an iuri ciuili det operam. vtrumque; certè stu-
dium vtile est, sed videndum vtrum vtilius. Cice-
ro primo de Inuentione sic ait: Ex comparatione,
in qua per cōtentionē vtrum potius, aut quid po-
tissimum sit, quaritur, ad hunc modum: utrum
exercitus in Macedonia contra Philippum mit-
tatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut
quam maximè contra Annibalem copiæ sint.

TEXT. *Id igitur, quod præstat, est tantum quantum id;
quod superatur; atque amplius: superatum autem in
eo, quod præstat, inclusum est.*

COMM. Cū de maiori & minori sit verba facturus pri-
mo describit quid sit maius, quid minus. maius ē
enim id, quod alteri præstat, minus aut id, quod ab alte-
ro superatur. quod vero præstat alteri, tantum est, quā-
tū illud, cui præstat, atque et amplius. vt exempli
gratia, Turnus qui toto vertice supra alios emine-
bat, quemadmodum ait Virgilius, si quinque cubi-
ta fuisset altus, ceteri vero quatuor tantum, non
est dubitandum, quin tantus esset, quanti alij, atq;
etiam amplior. quoniam in quinque cubitis, sunt
primò quatuor quæ ponitur aliorum fuisse men-
sura, deinde vnū, quo Turnus ponitur alijs præ-
stare. quod autem superatur, includitur in eo, quod
ipsum superat. vt octo superantur à decem. neque
est dubium, quin in decem, et octo contineatur. quod
vero de quantitate dictum est, intelligitur etiā de
qualitate, vt si maiori eloquentia præditus est Ci-
cero, quàm Hortensius, tantum dicendo poterit,
quantum Hortensius, atq; etiam magis. Si Cato
Cæsari sapientia præstat, erit tantum sapiens quan-
tum Cæsar, & præterea magis etiam. atque idem
de reliquis sentiendum.

TEXT. *Et maius quidem, atque plus semper ad aliquid;
quod minus sit, refertur: magnum autem & paruum,
& multum & paucum cum multorum magnitudine,
multitudineque conferuntur. & quidem quod præ-
stat, magnum est; quod autem superatur, paruum: at-
que*

que eadem ratio est de multo & paucis.

COMM. Maius, atque plus in eo differunt, quod maius
dicitur de quantitate continua, vt de linea, super-
ficie, corpore: plus autem dicitur de disiuncta quā-
tate, vt de numero, vt viginti, non dicuntur maio-
ra quā duodecim, sed plura, & corpora quod ad mē-
suram attinet, non dicuntur plura alijs, sed maio-
ra. in eo uero conueniunt maius atque plus, quod
semper ad aliquid referuntur, quod minus sit, ne-
que. n. per se re, aliqua maior dicitur, sed ad aliam
comparata, vt maior fuit virtus Cæsaris quam Pō-
peij, quod Pompeiū Cæsar vicerit. qui et ea nomi-
na, magnū paruum, multū paucum nunquam per
se intelliguntur, sed semper cum alio cōferuntur. 20
sicut in categorijs copiosè docet Aristoteles. nam
si magnum per se diceretur, nullus mons paruus
dici posset, neque vllum tritici granum posset di-
ci magnum, nunc dicimus montem paruum con-
ferentes eum, cum alio maiore, ita granum tritici
magnum, quia sunt alia minora. Itaque fit vt quic-
quid alteri præstat, id magnum dicatur, & quicquid
ab alio superatur, dicatur paruus. idem accidit et
in multo, & paucis. nam eadem possunt dici multa
& pauca, si ad diuersa referantur. vt decem si con-
ferantur cum duobus, multa sunt, si cum centum,
sunt pauca, per se uero nihil multū aut paucum di-
citur. præterea hæc non sunt contraria, magnum,
inquam, & paruus, multum & paucum. nihil. n. si
bi ipsi contrarium est: sed idem potest & magnū
& paruus esse, vt puer natus annos quindecim si
conferatur ad puerum anniculum erit magnus, si
ad iuuenem natum annos triginta iustæ staturæ,
paruus erit. non sunt igitur magnum & paruus
contraria, alioquin idem homo esset sibi ipse con-
trarius, quod fieri nullo modo potest. atque etiā
cum ad virtutem & potentiam magnum & paruum
referuntur, semper cum aliquo conferuntur,
vt Alexander Magnus dictus est, aliorum Impe-
ratorum comparatione. & cum ait Cicero, Nemo
vir magnus sine aliquo afflatu diuino vnquā fuit,
intellexit alijs præstantem & excellentem.

TEXT. *Quoniam autem id bonum esse dicimus, quod ip-
sum propter se, non propter aliud, est expetendum;
& quod res omnes expetunt, uel quæ, si eis mens at-
que intelligentia daretur, expeterent; & quod effi-
ciendi, & conseruandi uim habet; uel cui res eiu simo-
di sunt consequentes; & quoniam id cuius gratie, est
finis, & contra finis est, cuius gratia sunt alia; idque
priuatim alicui bonum est, quod illi est accommoda-
tum: necesse est, ut, quæ plura sunt uno, & pauciori-
bus maiora sint bona; modo in eis unum illud, atque
illa pauciora connumerentur.*

COMM. Cum de maiori & minori bono sit verba factu-
rus, breuiter repetit eas boni descriptiones quas
superius explicuerat, quoniam aliter non satis cō-
mode sibi præstare posse videbatur id, quod uole-
bat. sed cum iam superius declarata sint à nobis il-
læ descriptiones, non opus est eas iterum expone-
re. pendet autem sensus, vsque ad eum locum: ne-
cesse est, vt quæ plura sunt vno, notandum est bo-

10 num habere rationem finis. nā omnium actionū
nostrarum scopus ad aliquod bonum dirigitur, &
contra finem habere boni rationem. nam finis ali-
cuius gratia fiunt omnia, vt Imperator bellū ge-
rit, quod victoriā consequatur, uel quo regionem
suam defendat, certè uictoriam expetit, quia eam
esse bonam iudicat, & tuetur regionem, quia sibi
suisque id fore vtile intelligit. præterea notandū
est, aliquid esse, quod licet per se bonum non sit,
tamen alicui priuatim bonum est, quod illi sit accōm-
modatum. ut Pharmaca per se bona non sunt, sed
egrotis sunt bona. nulla enim remedia quæ uulne-
ribus adhibentur (sicut ait Cicero ad Octauium
scribens) tam faciunt dolorem, quā quæ sunt salu-
taria. & castigatio per se nullo modo bona est, sed
quoniam plerumque solet eos, qui peccarunt, me-
liores reddere, ideo dicimus castigationem peccā-
tibus esse bonam. sicut auctor ad Herennium se-
cundo libro, citat ex Plauto:

Amicum castigare ob meritam malam noxam
Immane est facinus, verum in ætate vtile,
Et conducibile. quod autem concludit Aristo-
teles plura bona vno, & paucioribus esse maiora,
sic expressit Cicero in Topicis: Numero sic com-
parabuntur, ut plura bona paucioribus bonis ante-
ponantur. quā rem copiosius tertio Topicorum
exequitur Aristoteles. sed illud aduertendum est,
quod hoc loco addit Aristoteles, oportere vt unum
illud, aut illa pauciora connumerentur cum plu-
ribus. alioquin non erit verum semper, quod dici-
tur. nam fieri facile potest vt pauciora bona pluri-
bus antecellant. Virtus. n. sola cætera oia superat.
neque si in unū omnia bona conferantur, aliqua
ex parte uirtuti respondere poterunt, unde Crito-
laus nobilis Philosophus, quemadmodū Cicero
scribit libro Tuscul. quinto, dicebat, Siquis in alte-
ram lancem animi bona imponeret, in alterā cor-
poris & externa, tantū propendere illam boni lan-
cem, ut terram & maria deprimat. ita bona ualetu-
do sola præstat & robori, & pulchritudini, & diuitijs
simul iunctis. sed si quis connumeret illud u-
nū, aut illa pauciora cum pluribus, tunc sine ulla
dubitatione plura paucioribus anteponentur. ut
si duæ res proponantur, quarū altera tantū gloriā
sine utilitate sit allatura, altera uero & gloriā, &
utilitatem, erit hæc illi præponenda. ut mercatu-
ra diuitias tantum ampliare pot, iuris prudentia
præter diuitias, et magistratus, dignitates, hono-
res adferre solet. ergo mercaturæ iuris prudentia
præstat. Est huius rei pulcherrimū exemplū apud
Ciceronem pro Murena, ubi cōparat artem milita-
rē cū iure ciuili, probatque; illam esse multo præstā-
tiorē. atque inter cætera multa posuit et illa uer-
ba: Ac nimirū rei militaris uirtus præstat ceteris om-
nibus. hæc nomen. populo R. hæc huic urbi æter-
nā gloriā peperit. hæc orbem terrarū parere huic
imperio coegit. omnes urbanæ res, omnia hæc no-
stra præclara studia, & hæc forensis laus, & indu-
stria latet in tutela, ac p̄sidio bellicæ uirtutis. uult
igitur Cicero ius ciuile contineri sub p̄sidio rei

militaris, non alia de causa nisi ut probet artem militarem esse præstantiorem.

TEXT. *Hoc enim modo præstant; & quod in eis inclusum est superatur.*

COMM. Non alia ratione plura bona paucioribus præstant, nisi in eis, illa pauciora comprehendantur. nam ita uel vnum quod includitur, uel pauciora pluribus comprehensa superantur. & hoc est quod Peripatetici dicebant, in virtute quidem esse beatam vitam, sed si virtuti, bona etiam corporis, & quæ externa vocantur, adiungerentur, vitam longe fore beatorem. sic enim virtus ceteris bonis inclusa superatur.

TEXT. *Et, si, quod maximum est in aliquo genere, maximo alterius generis præstabit; etiam genus generi. et contra, si genus generi præstabit, etiam quod est maximum maximo.*

COMM. Hic locus est duplex, quoniam vicissim retro comeat, & conuertitur, atque utroque modo valet ad probandam excellentiam. si inquit, in aliquo genere, siue specie, quoniam hic non distinguimus genus à specie, quod maximum est, præstat ei, quod est maximum in alio genere, non est dubium quin etiam genus generi præstat. ut si præstans Imperator, qualem fuisse vult Cicero Murenam, eximium Iuriconsultum, qualis fuit Sulpitius, dignitate vincat, certe etiam ars Imperatoria iuri civili præstabit. & si eximius Orator, ut Demosthenes, præstantior est, quàm sit excellens Geometra, ut Archimedes, etiam eloquentia Geometriæ præstabit. hæc autem ratio conuertitur, ut si aliquod genus alicui generi præstat, etiam quod maximum est in eo genere, præstabit ei quod est maximum in alio genere. ut si philosophia præstantior est Grammatica, etiam excellens Philosophus excellentem Grammaticum superabit.

TEXT. *Vt, si maximus uir maxima muliere maior erit, et simpliciter uiri mulieribus maiores erunt; & si mulieribus uiri maiores sint, etiam maximus uir maxima muliere maior erit. eandem enim habet rationem exuperantiam generum, & eorum, quæ sunt in ipsis generibus maxima.*

COMM. Exemplo confirmat id, quod superius dixerat, uir, & mulier duo sunt genera hominum distincta. ponamus igitur maximum uirum, ut Orionem, superare maximam mulierem, ut Penthesilæam, sane concludi poterit absolute uiros esse mulieribus maiores. quoniam nulla mulier unquam tam maxima reperta fuit, ut non uir aliquis maior inueniretur. ergo si conuertatur hæc ratio, & dicamus ita, uiri maiores sunt mulieribus, profecto rectè concludi poterit, ergo etiam maximus uir, maxima muliere maior erit. hoc autem ideo fit, quoniam ipsorum generum exuperantiam seruant eandem rationem, quam habent ea, quæ maxima sunt in ipsis generibus, & contra. ut iustitia, & fortitudo sunt duo uirtutum genera distincta, sed iustitia maior est uirtus quam fortitudo, ergo etiam uiri iusti meliores erunt, quam fortes. ut enim se habent genera inter se, ita etiam ea quæ generibus subiecta sunt, siquidem æqualiter generibus

participent. hoc autem dico, quoniam potest aliquis esse mediocriter iustus, & alius egregie fortis, quo casu, uir ille fortissimus erit præstantior iusto. sed si quis fuerit iustissimus ut Aristides, & alius fortissimus ut Themistocles. tunc certe iustissimus fortissimo præstabit.

TEXT. *Et quando huic illud fuerit consequens, hoc autem illi non fuerit; certe hoc maius erit.*

COMM. Omnia consequentia, quæ non conuertuntur, ut sint inferiora necesse est. hoc autem quatenus ad perfectionem attinet. alioqui consequentia plerumque plura complectuntur, ut animal homini consequens est. nam si est homo, est etiam animal, non autem contra. quare animal maius est, & generalius, sed homo melior & perfectior, quia non tantum animal est, sed etiam rationis particeps. Ita si quis bene ualet, sequitur ut uiuat, non autem contra. quare latius quidem est, & maius uiuere, quam bene ualere, quia multi uiuunt, qui nequaquam bene ualent, sed tamen bona ualendo melior est quam uita, quia qui bene ualet, non tantum uiuit, sed etiam sine corporis ulla molestia uiuit. debet igitur hic Aristotelis locus ita intelligi, quoniam de bono loquitur, ut quod alteri non est consequens dicatur maius, non quia sit generalius. aut quia plura complectatur, sed quia maiorem adfert commoditatem, uel quia perfectius est, ideo maius bonum appellatur.

TEXT. *Tribus autem modis aliquid dicitur; aut uno & eodem tempore, aut deinceps, aut ut & potestate; nam usus eius quod consequitur, in altero consistit. uno uero & eodem tempore uita bonam ualitudinem consequitur, sed non contra; neque enim bona ualitudo consequitur uitam: deinceps autem, ut disciplinam consequitur scientia: ut ac potestate, ut sacrilegium facere plus est, quam furari; nam qui sacrilegium facit, etiam furabitur.*

COMM. Explicat quot modis aliquid dicatur alteri consequens esse, & ait tribus modis dici. primo cum uno eodemque tempore consequitur, atque ita præcedens coniunctum est consequenti, ut ab eo separari nullo modo possit, tunc enim omnino præcedens est melius, ut bona ualitudo ita vitam præcedit, ut ei coniuncta sit, & ab ea separari non possit, nam qui bene ualet necesse est ut uita fruatur. ergo bona ualitudo melior est, quam sit uita. Secundo modo dicitur consequi postea non autem simul, & tunc id quod consequitur omnino est melius, quoniam prius est in consideratione, neque semper accidit, ut disciplinam consequitur scientia, quoniam oportet prius discere, quam quis scire possit. decipitur autem omnino uictorius hoc loco, qui putat Aristotelem contra omnium opinionem sentire plus esse discere, quam scire. quod omnino falsum est. nisi fortasse plus intelligat eo modo, quo nos diximus, id est amplius & latius ac generalius, quia plurimi quidem discunt, sed pauci uerè sciunt. quo fit ut quæ uis disciplina latior sit & generalior, tamen scientia sit melior. Tertio modo consequi dicitur ut ac potestate.

potestate. ponit autem exemplum Aristoteles in malo quamuis de bonorum comparatione loquitur, quoniam contrariorum est eadem doctrina. Sacrilegium facere plus est quam furari, id est maius peccatum. multi enim furantur, qui tamen à sacrilegio abstinent. sed si quis sacrilegium committit, non est dubium, quin sit etiam furaturus. possumus etiam in bono sumere exempla, ut pro patria vitam profundere plus est, quam pecunias erogare. nam qui uitam pro patria periculis obicit, is etiam pro eadem patria pecunias erogabit. in summa semper ea meliora sunt in bonis, atque in malis deteriora, quæ rarius ab hominibus fieri solent. Ut Cicero uictoriam Pompeij de Piratis amplificat, quam nullus alius Imperator, præter Pompeium assequi potuisset. hoc, inquit, tantum bellum, tam turpe, tam uetus, tam late diuisum atque dispersum quis unquam arbitraretur, aut ab omnibus Imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno Imperatore confici posse? Igitur à consequenti probat uirtutem Pompeij maximam & singularem extitisse.

TEXT. *Illam quoque maiora sunt quæ rem magnam magis exuperant. necesse est enim, ut etiam illam maiorem exuperent.*

COMM. Cum duo sunt, quæ cum aliquo tertio conferantur, atque illud tertium ambo superant, necesse est ut vel æqualiter ipsum superent, vel alterum magis alterum minus. si æqualiter superant, sine dubio sunt æqualia. si uero inæqualiter, id quod magis superat, omnino maius erit, neque tantum illo tertio maius, sed etiam altero. ut si quindécim & uiginti cum decem conferantur, certè ambo superant decem, sed inæqualiter. nam uiginti magis superant decem, quàm quindécim, ergo maior etiam numerus erit uiginti quàm quindécim. sed exemplum clarius ponemus. Res magna erat olim apud Romanos Prætorum urbanum fieri, sed maior erat fieri consullem aut dictatorem. conferatur ergo consulatus & Dictatura cum prætura: profecto uterque magistratus est maior. sed Dictatura magis exuperat præturam quam consulatus, ergo etiam consulatu maior erit Dictatura. ita nostra tempestate res magna est Episcopum fieri, sed maior est fieri Cardinalem & pontificem. quod si Cardinales & Pontifices cum Episcopis conferantur, utriusque superabunt Episcopos, sed Pontifices magis quam Cardinales. ergo Pontifex Cardinale maior erit.

TEXT. *Et quæ maioris boni conscientia sunt, ea maiora sunt bona. hoc enim maioris boni natura postulat, ut maius bonum conficiat.*

COMM. Quæ maius bonum conficiunt, ea maiora sunt bona. hoc enim ipsa natura postulat, ut quod maiorem uim bonitatis habet, id maius ex se bonum producat. hoc autem licet exemplo demonstrare. nam sapientia maius est bonum quam sit bona ualitudo. ergo studia bonarum artium quibus ac

quiritur sapientia, multo meliora sunt, quam sit exercitatio corporis, quæ conficiens est bonæ ualitudinis. Et si maius bonum est bene agere, quàm bene dicere, melior erit Philosophia moralis, quæ bene agere docet, quam Rhetorica, quæ docet bene dicere.

TEXT. *Et contra, maius illud bonum est, cuius conficiens est maius: ut, si, quod est salubre magis est expetendum, quam, quod est iucundum; certè bona ualitudo uoluptate maior erit.*

COMM. Hic locus vicissim retro comeat, & ex altera parte superiori respondet. quando enim conficiens maius est, etiam bonum quod conficitur erit maius. ut quod salubre est, iucundo præstat. sed quod est salubre bonam efficit ualitudinem, iucundum autem uoluptatem. ergo etiam bona ualitudo uoluptati præstat. & si rei militaris scientia, maior est mercatura, certe etiam gloria diuitias superabit. Ex hoc duplici loco multa argumenta deducuntur, ut quod animi magnitudo maior sit uirtus, quam sint aliæ, hoc est temperantia & iustitia, quoniam quæ magno animo & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum capus (ait Cicero) de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopilis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, & quæ sequuntur. & inferioris cum ostendere uelit, multas res urbanas maiores & præstantiores esse quam bellicas. probat maioris boni conficietes esse res urbanas quam bellicas. Ut Solon qui leges tulit Atheniensibus & Ariopagum constituit, magis Reip. profuit, quam Themistocles qui clarissimam de Persis in Salamine uictoriam reportauit. & quanquam Pausanias Lyfanderque rebus gestis imperium Laedæmoniorum dilatarunt, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt.

TEXT. *Et quod propter se expetendum, eo, quod propter aliud; ut uires corporis rebus salubribus præstant. hæc nanque propter aliud, illa uero propter se, expetuntur.*

COMM. Hæc inter se specie comparantur, ut ait in Topicis Cicero, ut anteponantur quæ propter se expetenda sunt, ijs, quæ propter aliud. exemplum Aristotelis est apertum, res salubres expetuntur propter bonam ualitudinem non autem propter se, uires autem corporis propter se expetuntur. ergo rebus salubribus præstant. & bellica uirtus propter gloriam expetitur, rerum autem cognitio propter se, ergo rerum cognitio uirtuti bellicæ antecellit. & diuitiæ propter usum expetuntur, bona uero existimatio propter se. ergo bona existimatio diuitijs præstat, ut est apud Ciceronem secundo de Oratore.

TEXT. *Quod est boni proprium, & quod rationem finis habet eo maius est, quod non habet: nam hoc alterius gratia est, illud autem sui ipsius: ut exercitatio sit bona ualitudinis gratia.*

Boni proprium est propter se expeti, & finis rationem habere. quod igitur boni proprium est & quod habet rationem finis, est eo maius, quod non habet. ratio est, quoniam quod non habet rationem finis propter aliud expetitur, vt exercitatio propter bonam ualeitudinem: quod autem finis rationem habet, ipsius gratia quæritur, ut bona ualeitudo. hoc modo scientia melior est, quã studium literarum. Victoria melior, quam apparatus bellicus. proles melior quam matrimoniũ. & ita de reliquis.

TEXT. Et quod minus eget alio, uel alijs, maius est; quia magis quam alia se ipso est contentum. illud autem minus indigere dicitur, quod uel paucioribus, uel facilioribus indiget.

COMM. Hac ratione callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant, quod id genus possessionum sumptibus non indigeat. quod. n. minus eget alijs maius est bonum, sic Virgilius Oliucta vineis anteponebat. quod vineæ quasi perpetuam culturam desiderant. Oliucta uero sine cultura proueniant.

2. Georg. Est etiam ille labor curandis vitibus alter, Cui nunquam exhausti satis est. nanque omne quotannis

Terque quaterque solum scindendum, glebaque uersis Aeternum frangenda bidentibus.

Et paulò post: Contra non ulla est oleis cultura, neque illa Procuruam expectant falcem, rastrosque tenaces,

Cum semel hæferunt aruis, aurasque tulerunt. Hac rone Cice. in Paradoxis probat sapientes cæteris omnibus præstare, quoniam soli contenti sunt rebus suis, satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt. ita Philosophorum vita præstat alijs, quod paucis, & minimis contenta sit, quare laudantur illi veteres Anaxagoras, Crates, Democritus, & apud Romanos Curius, Fabritius, Tubero, multique alij, qui paucis contenti diuitias contempserunt. quin Horatius gloriatur se paucis & facilibus cibus esse contentum. Me ci corea leuesque malux, Impune pascunt. in hoc tota Diogenis cynici sapientia consistebat. quod omnia contemneret, quem adeo miratus est ille Magnus Alexander, vt dixerit, se, nisi Alexander esset, uelle Diogenem esse.

TEXT. Et quando res aliqua sine altera non est, aut non esse potest, altera uero sine hac; certè illa maior est: id enim magis quam alia, se ipso contentum est, quod non indiget. itaque maius bonum uideatur.

COMM. Quod sine altero esse potest, melius est, quam quod alterius eget ope. quod enim alterius non indiget, se ipso contentum est. quare fit ut etiam maius bonum sit. Hoc argumento Xenophon probat agriculturam omnibus reliquis artibus

antestare. quod nullæ possint artes vigere, nisi agricoli colantur, unde victus hominibus præstetur. at uero quamuis nullæ essent artes aliæ, tamen agricultura sola posset humanum genus sustentare. quare cæteræ artes omnes egent ope agriculturæ, & sine ea esse non possunt. agricultura autem alijs artibus non indiget, & sine illis esse potest, est igitur artium præstantissima. sic etiam probatur in bello magis excellere virtutem Ducis quam militum. nam licet milites robusti sint & bellicosi, tamen si Dux timidus & imbellis fuerit, nihil egregij præstatur, & sæpe belli offensio capitur. at contra Dux fortis & præsentis animo, sæpe milites timidos & imbelles corroborat, & uictoria potitur. unde Iphicrates Atheniensis dicere solebat, se malle ouiu exercitum Duce Leone, quam exercitum Leonum oue Duce. Cæsar apud Lucanum quinto Pharsaliæ pulchra similitudine docet, longè præstantiorem esse Ducis virtutem quam militum. sic enim ait.

Cæsaris an cursus uestræ sentire putatis Damnum posse fugæ? Veluti si cuncta minentur Flumina, quos miscet pelago subducere fontes Non magis ablati unquam decreuerit æquor, Quam nunc crescit aquis.

30 Et si hoc alicuius rei principium fuerit, illud autem non fuerit, & si hoc causa fuerit, illud autem non eadem ferè ratione; quoniam sine causa, & sine principio fieri non potest ut aliquid sit, aut fiat.

Principij magna virtus est, vt Ethicorum primo docet Aristoteles, itaque maius bonum id est, quod alicuius rei principium, quam sit res ipsa, quæ ab illo principio nascitur. unde uulgo dicitur etiam principium esse totius dimidium. sic enim Horatius in Epistolis Dimidium facti qui cæpit habet, Sapere aude. quod ab Hesiodo sumptum est, & à Platone non semel usurpatum. sic Aristoteles in Elenchis ait, primis inuentoribus rerum esse se gratias agendas, quod occasionem alijs dederint artes perficiendi. nam facile est deinde, rebus iam inuentis aliquid adiungere. sunt. n. principia tanquam semina, sine quibus nihil nasci aut germinare potest. quare vim quandam diuinam habent rerum bonarum principia. quoniam a Deo primo bonorum omnium auctore profluunt: & hoc est quod ait in Vatinium Cicero. omnium rerum magnarum à Dijs immortalibus principia uocanda sunt. & quemadmodum principium maius est bonum, ita etiam causa. quoniam idem ferè pondus habent principium & causa. neque. n. quicquam sine causa, & sine principio fieri potest. differunt. n. causa & principium cogitatione tantum, non autem re ipsa. vt pater dicitur esse causa filij, quatenus efficit, vt filius nascatur. dicitur etiam esse principium, propter semen, & uim generandi. Cicero de Fato sic ait: causa est, quæ efficit id, cuius est causa, ut uulnus mortis, crudelitas morbi, ignis ardoris. comparantur etiam

50

etiam interdum inter se causæ, ut Alexander Magnus dicebat se magis dære Aristoteli præceptori quam Philippo patri. quia Philippus causa fuisset ut esset. Aristoteles autem ut bene esset. hac ratione magis laudantur Duces quam milites. licet. n. utriusque sint causæ uictoriæ, tamè causa principalis ab ipso Duce pendet. & melius est esse studiosum, quam copia librorum abundare, quia licet utrunque sit eruditionis causa, tamen studiũ est principale, adeo ut non libri, sed studium dicatur eruditionis esse causa.

TEXT. Et cum duo principia sunt, quod à maiore principio proficitur, maius est; & cum duæ sunt causæ, quod à maiori causa nascitur, maius est: & contra propositis duobus principijs, quod rei maioris principium est, illud est maius; & propositis duabus causis, quæ maioris rei causa est, illa est maior.

COMM. Hic locus in seipsum conuertitur, nam à principio & causa cognoscitur effectus, & contra ab effectu cognoscitur principium & causa. ponantur ergo duo principia quorum alterũ maius sit, alterum minus. certè quod à maiore principio proficitur, maius erit. vt architectus & Imperator sunt duo principia. nam principiu hoc loco proficiente causa ponitur, vt rectè Egidius sentit. verum Imperator architecto præstat, ergo etiam quæ fiunt ab imperatore quatenus imperator est maiora sunt quam quæ fiunt ab architecto quatenus est architectus. bellum enim quod administratur ab Imperatore maius est, quã ædificium quod molitur architectus. Sic Cicero pro Murena docet maiora esse Murenæ opera qui dux esset egregius, quam Sulpitij qui esset iuriconsultus. eodem modo si duæ proponantur causæ quarum altera maior sit, altera minor, quod à maiore causa nascetur, erit maius. Causam uero pro fine capimus. ut diuitiæ, & dignitates sunt duæ causæ, quæ mouent homines ad agendum, sed dignitas diuitijs præstat. ergo quæ propter dignitatem fiunt maiora sunt, quam quæ propter diuitias. quin et contra à rebus effectis principia & causæ cognoscuntur. nam quod est maius, habet etiam maius principium. Vt cognoscere ortus & occasus syderum & traiectiones stellarum cæteraque quæ in cælo fiunt, maius est, quam artem ratiocinandi ac differendi tenere, ergo maior est Astrologia quam Dialectica. administratio Reip. præstantior est, quam causarum forensium tractatio, ergo Senator præstat causidico. simili ratione quæ maiora sunt à maioribus causis proueniunt. vt præstantius est ingenuarum artium studijs operam dare, quàm mercaturæ. ergo scientia melior est lucro. magis laudatur qui beneficium alicui tradit, quàm qui aliquem oblectat, ergo utilitas uoluptati antecellit. hoc loco ab effectis, multis in locis utitur Cicero, cum se magis Reip. profuisse disputat, quam omnes alijs, quippe qui patriam à coniuratione Catilinæ liberarit. Vt in Pisonem; mihi rogato Senatus non, ut multis, bene gestæ, sed, ut nemini, cõseruata Reip. singulari genere sup-

10 plicationis Deorum immortalium templa patefecit. Exijs quæ dicta sunt, perspicuum est, utroque modo posse aliquid maius uideri. nam si hoc principium est, illud autem non est, uidebitur esse maius: & contra, si non principium hoc est, illud uero est principium. quod enim ultimum finisque est, maius est, non quod est principium.

COMM. Hoc quasi corollarium est superioris loci, quod docet in utranque partem eum ualere. nam principium actu ac re ipsa pusillum est, & imbecillũ; potestate uero maximum. quare si duo proponantur quorum alterum principium sit, alterum nõ sit, possumus dicere id, quod est principium, esse maius, quod maiorem habeat potestatem, quoniam à principio fluunt omnia, ipsum uero non aliunde prouenit, & contra, possumus et dicere principium actu esse debile & infirmum, atque, ideo maiora esse quæ non sunt principia: quod enim est ultimum in rebus, & qui finis est, maior est principio. Valet igitur hic locus in contrarias partes. quod exemplo satis claro probat Aristoteles.

TEXT. Quemadmodum Leodamas cum Callistratum accusaret, dixit, eum qui consilium dederat, magis in culpa esse, quàm, qui scelus commiserat; neque. n. scelus illud commissum fuisset, nisi eius auctor, & consiliarius extitisset.

COMM. Hoc argumento, quo disertus Orator Leodamas contra Callistratum usus est, probatur, principium habere maiore uim quam id, quod nõ est principium. qui dat consilium, aiebat Laodamas, magis peccat, quam qui scelus committit. quoniam scelus non committeretur, nisi consiliarius auctor fieret. hic enim consiliarius tanquã principium ponitur, quoniam, ut supra dixi, principium hoc loco pro causa efficiente debet intelligi. Leodamas fuit Aeschini præceptor, ut tradit Plutarchus in Aeschini uita. Quare in oratione contra Ctesiphontem Aeschines eum magnopere laudat, atque in dicendo Demostheni opponit, atque etiam suauiore uideat esse. Fuit autem Atheniensis genere. sed uidetur accusationibus operam dedisse: nam hoc loco ostendit Aristoteles duos insignes uiros in iudicium ab eo uocatos Callistratũ, & Chabriam. Callistratus Aphidneus fuit, tanta eloquentia præditus, ut δεινός ποσ fuerit appellatus. sicut apud Romanos M. Antonius disertus. est enim δεινός ποσ, qui dicendo multum in concione ualeat. de hoc meminit Plutarchus in Demosthenis uita. cum enim Callistratus orationem habiturus esset, & omnes ad eum audiendum concurrerent, etiam Demosthenes adhuc adolescentulus eum audire uoluit. cũque Callistratus tanta dicendi facultate perorasset, ut omnes eum admirati uenerarentur, & magno cum applausu domum deducerent, sic eloquentiæ percipiendæ desiderio flagrare Demosthenes cepit, ut relictis omnibus alijs studijs, illi uni deinceps operam dederit. ergo Demosthenis

henis eloquentiæ fuit auctor & principium Cal
listratus.

TEXT. *At uero cum accusaret Chabriam, dixit, eum magis peccasse qui fecerat, quam qui consuluerat: neque enim flagitium extitisset, nisi esset inuentus qui faceret. huius. n. gratia deliberant, ut, quod statutum fuerit, efficiant.*

COMM. Argumentum superiori oppositum, quo probatur id esse maius quod non est principium, quã quod principium est. idem (inquit) Leodamas in accusatione Chabriæ dixit eum in maiori eẽ culpa qui commiserat facinus, quam qui ei consiliũ dederat. consilium. n. nullum habet momentum, nisi inueniatur qui illud sequatur. nam qui delibent, id idẽ faciunt, vt quod statutum fuerit exequantur. quoties igitur effectus nõ subsequitur, inanis est deliberatio. vtrunq; igitur argumentum est probabile, cum tamen inter se contraria sint. Chabrias fuit egregius Dux Atheniẽsium. atque etiam studijs Philosophiæ deditus, de quo multis in locis Demosthenes & præcipue in oratione contra Leptinem, vbi eum uehementer laudat, & res ab eo gestas extollit. hic dicere solebat, eũ optimẽ Ducis munere fungi posse, qui res hostium quam maximẽ cognitas haberet. huius etiam illam sententiam esse quidam arbitrantur; ceruorum exercitum Duce Leone formidabiliorem esse, quam exercitum Leonum ceruo Duce. fuit autem accusatus proditiõnis vna cum Iphicrate à Leodamante. & cum obiurgaretur ab Iphicrate collega quod cum esset in periculo capitis, tamen ad gymnasium quotidie accederet, & hora solita pranderet, ergo (inquit) si nõs Athenienses condemnarint, te squalidum & famelicum, me uerò pransum & unctum interficient.

TEXT. *Et quod rarius est, affluentis est præstantius; ut aurum ferro: quod quamuis minus sit utile; tamen eius possessio maioris aestimatur, quia difficilius est.*

COMM. Hunc locum in Topicis Cicero duobus verbis expressit, sic. n. ait, rara vulgaribus. quod in libro de Amicitia confirmat, omnia præclara, rara esse. hoc autem apertissimo exemplo probat Aristoteles. nam sine dubitatione ferrum vtilius est auro, sine quo neque agricultura exerceri, neque domus ædificari, neq; artes tractari cõmode possent, cum interitu aurum nullum nobis vltimũ p̄stet, tamen quia rarius est & eius possessio difficilius, ideo preciosius habetur. Cicero de finibus libro secundo sic ait: in omni enim arte, vel studio, vel quauis scientia, vel in ipsa uirtute optimũ quidq; rarissimum est. sic etiam Iuuenalis: Rari quippe boni uix sunt totidem numero, quot Thebarum portæ, vel diuitis hostia Nili. ita primo de Oratore Cicero laudat eloquentiam quot paucissimi & rarissimi sint boni Oratores, & pro lege Man. non esse copiam virorum fortium ait, quo magis Pompẽij uirtutem extolleret.

TEXT. *Quod in aliquibus rebus contra se habet: si qui-*

dem quod vulgare est, ei, quod est rarus, anteponitur, quoniam frequentior est usus. id. n. quo sapius utimur, præstat ei, quo rarius, unde dicitur, Optima quidem aqua.

COMM. Aliquando quæ uulgaria sunt raris anteponuntur, propter utilitatem, quam nobis præstant. cũ eis frequentius utamur. nam quod est in usu frequentiõri præstantius esse uidetur. & hæc est causa cur Pindarus prima statim oda olympiorum dixerit, optima quidem aqua. nam Plutarchus conuiuiorum libro quinto narrat hanc fuisse ueterũ consuetudinem, ut eas res quæ plurimis usibus hominum inseruirent, diuinas appellarent, ut aquam, lucem, terram. Cicero de Amicitia sic ait: Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus in locis utimur, quam amicitia. nam aqua & igni cõtineri uitam omnium veteres arbitrati sunt, unde solebant interdum exulibus aqua & igni interdici, hoc est rebus omnibus ad usum uitæ necessarijs. quoniam sine aqua & ignis auxilio nullum animal diutius uitam propagare potest. interdum tamen propter copiam aqua uilis appellatur, sicut Horatius primo Sermonum.

- Venit uilissima rerum Hic aqua.

TEXT. *Et omnino, quod difficilius est, procliuiore maius eò, quod etiam rarius est. & contra, nonnunquam quod procliuius est, difficiliõri præstat: sic enim se habet ut uolumus.*

COMM. Quæ magna cum difficultate sibi homines acquirunt, ea solent habere cariõra, quo fit ut maius & preciosius aestimetur, id quod est difficilius, quoniam etiam rarius est. unde prouerbio dicitur, difficilia quæ pulchra. quod a Solone profectum aiunt. cum enim Pittacus se ipsum imperio abdicans dixisset, difficile est bonum esse uirum. Solon respondit, difficilia quæ pulchra. Aristoteles ethicorum secundo scribit artem & uirtutem semp in difficili uersari. quo fit vt uirtus omniũ rerum preciosissima sit, quoniam difficile acquiritur. quod elegantur Hesiodus ostendit ijs carminibus, quæ nos ita conuertimus.

Angustum collem, tenuis quo semita ducit,
Ipsa colit uirtus, magno stipata labore.
Sic uoluerit Dei, sed summo in vertice montis

Planicies ignota iacet, tutiq; recessus.
Semper vbi fessæ valeant requiescere mentes.

Nonnunquam autem contra accidit, vt quod procliuius est, difficiliõri anteponatur. quando ita fit vt uolumus. quod etiam in Topicis uidit Cicero, cum ait, procliuius laboriosis præstare, vt si quis ciuilem scientiam, arte imperatoria diceret antecellere, quod imperator in asiduis laboribus & periculis uersetur, senator autem tranquille & secare consilijs suis Remp. administrat. Cicero contra Rullum utrumq; coniungit, illis uerbis. Nolite dubitare plurimo sudore & sanguine maiorum uestrorum partam uobisq; traditam libertatem, nullo uestro labore consule adiutore defendere.

Præ-

TEXT. *Præterea id maius est, cuius contrarium est maius, & cuius priuatio maior: & uirtus, non uirtute, & uitiositas, non uitiositate maior est. nam illæ fines sunt. hæc autem non sunt fines.*

COMM. Sæpe fit ut ex cõtrarijs cognoscantur quæ maiora sunt aut minora. nam cuius contrarium est maius, id etiam maius esse solet. Vt si quis dubitaret vtrum bona ualetudo, & diuitiæ, quæ ambo bona sunt, sint paria, an alterum alteri præstet, contraria spectet. nam si morbus corporis maius est malum, quam paupertas, etiam bona ualẽtudo maius erit bonum quam diuitiæ. ita iustitiam fortitudini præstare potest ex eo probari, quod iniustus homo, timido est deterior. Sic Plato probat omnium bonorũ maximam esse iustitiã, quoniam iniustitia malorum extremum est. illud præterea maius est bonum cuius priuatio peior est. vt grauius est infamia notari, quam pecunijs spoliari, ergo bona existimatio diuitijs præstat. peius est cæcum esse, quam surdum, ergo uisus auditu præstantior est. quod autem addit Aristoteles uirtutem non uirtute, & uitiositatem non uitiositate maiorem esse, ita intelligendum est affectiõnem quidem & desiderium uirtutis esse bonum, sed tamen habitum uirtutis esse meliorem. vt si quis bene quidem sit affectus erga pauperẽ, sed nihil ei largiatur, alius uero suis opibus sustentet, hic certẽ maioris erit boni causa, magisque laudandus. idem de uitiositate sentiendum. si quis. n. cupit alicui malefacere, neque tamen malefacit, alius uero damnum inferat, hic sanẽ grauius peccat. Virtus. n. & uitium ex actionibus spectantur, & finis rationem habent. nam (ut ait Ouidius) Exitus acta probat.

Finis autem omnibus in rebus magni momenti ac ponderis est, affectiones autem bonæ, quasi uie quedam & progressiones sunt ad uirtutem, non autem uirtutes. quoniam uirtus iam habitus est, ex multis actionibus cõfirmatus. neque. n. iustus dicit is, qui semel aliquid iuste gerit, aut qui tantum cupit iuste gerere: sed qui ita omnino de creuit, & quæ iusta sunt cognoscit, atque ea diligenter obseruat, & exequitur.

TEXT. *Et, quorum opera pulchriora aut turpiora sunt, ipsa sunt maiora; & quorum uirtutes, aut uitia maiora, etiam opera maiora sunt; quoniam ut se habent causæ & principia, ita etiam euenta, atque ut euenta se habent, ita etiam causæ & principia.*

COMM. Ab operibus sæpe cognoscuntur hominum uirtutes, & uitia, & contra ex uirtutibus & uitijs, sæpe de operibus coniecturam facimus. quoniam uirtutes & uitia sunt tanquam causæ principiaq; atque euenta principijs respondent. atq; vt euenta se habent, ita etiam causæ & principia. Vt res ab Alexandro gestæ, maiores sunt quam illæ, quas gessit Annibal. ergo Alexander Annibale maior fuit Imperator. maius est hostes pellendo securã tueri ciuitatem, quam à uoluptatibus abstinere. ergo fortitudo maior est uirtus quam temperantia. Pompeius sapius cum hoste confligit, quam

quisquam cum inimico concertauit, plura bella gessit, quam ceteri legerunt, plures prouincias confecit, quam alij concupierunt, ergo longẽ ceteris præstat imperatoribus. idem argumentum ualet etiam in uitijs, vt turpius est belluinas sequi uoluptates, quam in periculis animo cadere, ergo maius uitium est luxuria quam timiditas. plus nocuit Reip. Romanæ Syllæ dominatio, quã Gracchorum tribunatus. ergo Sylla fuit ciuis perniciõsior quam Gracchi. quin hæc ratio uicissim retro cõmeat, qui enim maiori uirtute præditi sunt, etiam opera maiora solent efficere. vt Pompeius uirtute bellica ceteris antecellit, ergo Mithridatem debellabit, quem neque Sylla, neque Murena, neque Lucullus debellare potuerunt. Parum ualent foris arma, nisi sit consiliũ domi. ergo quæ consilio geruntur, præstantiora sunt, quam quæ uiribus corporis. idem de uitio sentiendum. maiora uitia sunt etiam rerum turpiorum causæ, vt nemo fuit vnquam Marco Antonio scelestior, ergo plura detrimenta Reip. inferet, quam quicumque alius vnquam improbus ciuis, nisi prouideatis. his exemplis ubique scatur Cicero, vt secunda Philip. vt audacior quam L. Catilina, furiosior quam P. Clodius uiderere.

TEXT. *Et quorum exuperantia magis expetenda, aut melior est, ut acutẽ uidere magis expetendum est, quam acutẽ olfacere, ergo etiam uisus olfactu præstantior.*

COMM. Res bonæ quanto maiores sunt, tanto præstantiores. itaque etiam ab exuperantia cognoscuntur. nam quarum excellentia magis laudatur, illæ maiores sunt. vt si in maiori precio atque honore est excellens iurisconsultus, quam excellens medicus, non est dubium quin iuris ciuilis scientia medicinæ antecellat exemplum Aristotelis est comparatio inter duos sensus uisum & olfactum. potest igitur ita formari argumentatio; melius est acutẽ uidere, quam acutẽ olfacere, ergo uisus olfactu præstantior. Plato enim dixit oculorum in nobis esse sensum acerrimum. Aristoteles libro de sensu comparat inter se uisum, & auditum, atque nonnullis rationibus probat uisum esse præstantiorem, quam uisus auditus dicatur esse disciplinæ sensus, quoniam per eum omnes artes discimus. nam si quis esset omnino surdus, nihil vnquam disceret, ac ne loqui quidem vnquam posset.

TEXT. *Et sociorum studiosum esse, magis decet, quam pecuniarum: quare studium sociorum comparandum, quam pecuniarum laudabilius est. & conuerso ordine rerum meliorum exuperantia meliores sunt, & honestiorum honestiores.*

COMM. Alterum exemplum quo idẽ probatur. si quis amicorum sibi cõparandorum studiosus sit, magis laudatur, quam qui pecuniam studiosè querit. ergo præstantius est amicos curare, quam pecunias. atque hic locus in seipsum recurrit, & retro commeat, rerum bonarum etiam exuperantia bonæ sunt, & meliorum meliores. Vt

honor & diuitiæ res bonæ sunt, sed honor diuitijs præstat, ergo melius est in maximo honore esse, quam in maximis diuitiis. eloquentia & ars imperatoria res bonæ sunt, sed ars imperatoria præponitur eloquentiæ, præstat igitur egregium esse imperatorem, quam egregium oratorem.

TEXT. *Et quorum cupiditates honestiores, & meliores sunt, ea quoque meliora sunt, & honestiora. maiores enim rerum maiorum sunt appetitiones; atque ideo honestiorum & meliorum sunt etiam meliores & honestiores cupiditates.*

COMM. Nemo res egregias gerit nisi earum sit appetens, quarum autem rerum cupiditas magis laudatur, illæ sunt meliores & honestiores. Vt laudatur & is qui amico gratificari studet, & qui patriæ prodesse. sed honestior & melior est ea cupiditas qua ducitur aliquis ut patriæ proficiat, quam ut amico gratificetur, ergo amicis patriæ præstat. quanto autem res sunt maiores, tanto etiam solent in nobis maiores excitare cupiditates, ut cupit quidem aliquis iucundè & ociosè uiuere, sed quia dignitas & honor res quædam est multo præstantior ocio & iucunditate, ideo spernit ocium & uoluptatem, ut dignitatem & honorem acquirat. Itaque rerum honestiorum cupiditates semper honestiores sunt. Vt honestum est bene familiam suam instituere, sed honestius rectè Rempublicam administrare. ergo cupiditas rectè administrandæ Reip. honestior & melior est, quàm bene instituendæ familiæ.

TEXT. *Et quarum rerum scientiæ pulchriores, & exquisitiore sunt, ipsæ quoque res sunt pulchriores, & exquisitiore: quemadmodum enim scientia se habet, ita etiam uerum, & unaquæque scientia, quod ipsius est proprium præcipit, ac tradit, atque hac de causa rerum exquisitiore & pulchriorum etiam scientiæ sunt eadem ratione tales.*

COMM. Scientiæ pulchriores, sunt etiam de rebus pulchrioribus & exquisitiore de rebus exquisitiorebus. quod ea ratione probatur, quoniam id quod uerum est scientiæ accommodatur. atque unaquæque scientia tantum ea tradit, quæ sunt ipsius propria. quo fit ut hæc ratio reciprocetur. nam quanto res subiectæ pulchriores atque exquisitiore fuerint, tanto etiam earum scientiæ sunt excellentiores. in principio librorum de anima docet Aristoteles duobus modis aliquam scientiam alteri præstare, uel quod exquisitiore sit, qua ratione Mathematicæ naturalibus antecellunt, uel quod nobiliorem habeat subiectam materiam, ut Astrologia Geometriæ præstat, quoniam hæc terræ dimensionem spectat, illa uero siderum cursus. ideo uehementer commendatur Astrologia, quia sit de rebus cælestibus & æternis, & à præclaro ingenio uiris exulta. de quibus ita non dubitauit Ouidius exclamare.

Felices animæ quibus hæc cognoscere primis Inque domos superas scandere cura fuit.

Ita cum ciuili scientia medicina præstet, et res

in quibus ciuili scientia uersatur, erunt pulchriore res quam in quibus uersatur medicina. Uersatur autem ciuili scientia in actionibus humanis, medicina uero in morbis & uulneribus. Eodem modo cum res diuinæ præstantiores sint, quàm naturales, sequitur ut Theologia sit excellentior quàm physica. huius rei pulcherrimum est exemplum apud Ciceronem pro L. Murena, ubi à subiectis rebus probat rem militarem iuri ciuili præstare. sic enim ait: Qui potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus adferat dignitatis rei militaris quam iuris ciuili gloria? vigilas tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas, ille ut quo intedit, maturè cum exercitu perueniat, te Gallorum, illi buccinarum catus exuscitat: Tu actionem instituis, ille ne urbes aut castra capiantur, ille tenet, & scit ut hostium copiam, tu ut aquæ pluuiæ arceantur. ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis. & inferius, cedat opinor, Sulpitii fori castris, ocium militiæ, stylus gladio, umbra soli. sit denique in ciuitate ea prima res propter quam ipsa est ciuitas omnium princeps. ergo uel ab honestiore scientia probantur res esse honestiores, uel à rebus honestioribus probatur honestior esse scientia. quales enim res subiectæ sunt, tales etiam scientiæ solent esse, & contra.

TEXT. *Et quod prudentes homines uel cuncti uel multi, uel plures, uel præstantissimi maius bonum esse iudicarent, aut antea iudicauerunt, id esse tale necesse est, siue simpliciter in omnibus rebus, siue in ea re cuius periti sunt, iudicauerunt.*

COMM. Locus hic ab auctoritate prudentium hominum sumitur, ut quod illi maius bonum iudicarent, id eiusmodi esse dicatur. aliquando uero cuncti prudentes idem de eadem re sentiunt, ut maius id esse bonum quod ad Reip. totius salutem pertinet, quam quod ad salutem unius. aliquando maior pars prudentium idem sentit, etiam si non omnes. ut magis curandam esse amicitiam, quam pecuniam, quoniam maius sit bonum. aliquando qui prudentia cæteris antecellunt, ab alijs dissentiunt. sed tamen nos eorum sententiam sequi debemus, ut quod maius bonum sit, procul ab honoribus & dignitatibus in ocio literario paucis contentum uiuere, quam in Reip. luce uersari, & magistratus gerere. Prudentes enim cum generaliter in rebus omnibus tum in ea re præcipuè, cuius periti sunt rectè ac uerè iudicant. itaque non errare potest is, qui prudentum uirorum consilium sequitur, si ipse per se non satis est prudens. nam ut ait Cicero pro A. Cluentio, sapientissimum esse dicunt eum, cui, quod opus sit, ipsi ueniat in mentem, proximè accedere illum, qui alterius bene inuentis obtemperet. Est autem Hesiodi sententia, quam nos olim tribus carminibus, ita conuertimus:

Felix qui potuit per se cognoscere, uita
Quæque sequenda foret, quæque; effugienda uicissim.
Fortunatus & ille, audit qui recta monentem.

Sunt

Sunt igitur uiri prudentes audiendi, ut quod illi præstantius esse censuerint, et nos censeamus. quam rem copiosè Cicero persequitur in Paradoxo ex coloco: Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos ite eiusdem consilij socios quid spectarint, quid secuti sint: nunquid existat cui uoluptas, cui diuitiæ, cui denique præter officium fortis & magni uiri quicquam aliud propositum fuisse uideatur? quæ res ad necem Porcenæ Q. Mutium impulit, sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in potestate solum? & quæ sequitur. sic in Oratione pro Archia poeta probat gloriam esse maximum bonum, quoniam ita uiri prudentissimi iudicauerunt.

TEXT. *Est autem hoc etiam in alijs omnibus commune, ut prudentes intelligant, & quid, & quantum, & quale prout unaquæque ars & scientia tradit. at nos hoc loco de bonis uerba facimus.*

COMM. Iudicium prudentium uirorum in omnibus rebus excellit. Vt nemo sit qui melius aut de natura rerum aut de quantitate, aut de qualitate iudicare possit, quam, qui eius rei peritus est, de qua disputatur. Vnde uulgo dicunt, unicuique, in sua arte credendum esse. Verum (inquit) Aristoteles, hoc loco non de omnibus rebus, sed de bonis tantum uerba facimus.

TEXT. *Nam antea bonum id esse statuimus quod res omnes, si prudentiam haberent, sibi eligerent. ex quo perspicuum est, maius id esse bonum, quod prudentiam magis expetit.*

COMM. A definitione boni probat id, quod proposuerat. nam id esse bonum antea demonstratum est, quod omnia quæ prudentiam habent sibi eligunt. Est autem prudentia rerum bonarum & malorum scientia. atque is prudens dicitur, qui quod bonum est eligit, quod uerò malum est relinquit. cum igitur prudentia bonum expetat, certè quod maius est bonum, magis etiam expetet. Vt Cicero pro Milone: addit hæc quæ certè uera sunt; fortes & sapientes uiros non tam præmia sequi solere rectè factorum quam ipsa rectè facta. se nihil in uita nisi præclarissimè fecisse. Siquidem nihil sit præstabilius uiro quam periculis patriam liberare. beatos esse quibus ea res honori fuerit à suis ciuibus; nec tamen eos miseros qui beneficio ciues suos uicerint: sed tamè ex omnibus præmijs uirtutis, si esset habenda ratio præmiiorum, amplissimum esse præmium gloriam. esse hanc unam quæ breuitatem uitæ posteritatis memoria consolaretur, quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui uiueremus. hanc denique esse cuius gradibus et homines in cælum uideantur ascendere. Et totus ille locus. in quo ostenditur à prudentibus & sapientibus uiris gloriam reliquis rebus anteponi, quo fit ut maius bonum habeatur.

TEXT. *Et id, quod melioribus adest, siue simpliciter, siue ex ea parte qua meliora sunt; ut fortitudo robori præstat.*

COMM. Naturæ præstantiores et maioribus bonis cu-

mulatæ sunt. Vt Deus & intelligentiæ diuinæ perpetua beatitudine fruuntur, nec ulla profus unquam perturbatione afficiuntur, quæ bona certe maiora sunt, quàm bona ualutudo, aut uirtus, quæ sunt humanæ naturæ bona. rursus ea quæ ad animum referuntur maiora sunt, quam quæ ad corpus, quoniam animus corpori præstat. Vt fortitudo quæ animi uirtus est, multo præstantior est robore corporis. ita Aenæas filium suum adhortatur ut uirtutem se discat, fortunam ab alijs petat, quoniam uirtus ad animum, fortuna ad corpus refertur, sic enim ait.

20 **Disce puer uirtutem ex me uerumque laborem, Fortunam ex alijs.**

Sic Horatius à maiori bono argumentatur Vt corpus ualeat ferrum patieris & ignes, Vt teipsū serues non expergisseris? Deus enim animū ut dominū atque imperatorem obedienti præfecit corpori. sicut ait Cice. de uniuersitate. quare maiora sunt ea, quæ animo geruntur, quam quæ corpore. quod uox illa Scipionis Africani superioris indicat. cum enim quidam eum calumniarentur, quod non strenue dimicaret, me (inquit) mater imperatorem genuit, non militem.

TEXT. *Et quod uir melior eligeret, uel absolute, uel quatenus melior est; ut iniuriam accipere potius quam inferre. hoc enim uir iustior eligeret.*

COMM. Hic locus ab eo, quem supra posuerat, multum differt, nam ibi docuit, cum duo expetenda sunt, id esse magis expetendum quod uiri prudentiores sequuntur. nunc uero docet cum aliud uir melior, aut deterior expetit, id esse melius, quod à uiro meliore probatur. & exemplum sumit à Socrate, qui in Gorgia Platonis ait uirum bonum iniuriam potius accipere uelle, quam inferre. quam uocem posuit Cicero quinto Tusculana. accipere quam facere præstat iniuriam. & undecima Philippica de Dolabella qui Trebonium necauerat: Miserior igitur qui suscipit in se scelus, quam is, qui alterius facinus subire cogitur. huc referri possunt historiæ plurimæ præstantium uirorum, qui neglecta utilitate, tantum honestatem secuti sunt. ut Fabricius melius esse statuit Pyrrho nunciare, ut à medico suo caueret, quam concedere ut hostis populi Romanæ ueneno tolleretur. & Curius, repudiato Samnitum auro dixit se malle aurum habentibus imperare, quam aurum habere. & Regulus maluit ad supplicium redire, quam fidem hosti datam fallere. Et Torquatus proprium filium securi percussit, potius quam pateretur rei militaris disciplinam uiolari. Et Virginius filiam necauit potius quam Apij Claudij libidini dederetur. & Zeno maluit omnia perpeti, quam conscios delendæ tyrannidis indicare.

TEXT. *Id est quod iucundius est, magis est expetendum, quam minus iucundum. nam omnia uoluptatè sequuntur; & eius ipsius cæ iucunde uiuere cupiunt: quibus rebus boni, finisque natura iam à nobis supra definita est. iocundius autem illud est, quod & minus habet molestiæ, & diutius perdurat.*

Quantò aliquid iucundius est, tanto maius est bonum. hoc aut ea rōne probatur. quoniam nihil est quod nō uoluptatem sequatur. oēs. n. animantes iucundā vitam expetūt. & iā superius ostēdimus, id esse bonum, qđ ab omnibus expetitur. hęc. n. ipsius boni atque finis natura est. duabus autem quasi notis id, quod est iucundius agnoscitur. primo si minus habeat molestiē quam aliud, deinde si longiori tempore perdurat. qua rōne voluptas animi longe iucundior est, quam corporis. hęc. n. aliquid semper annexum habet molestiā, paruōque tempore durat. illa uero pura est & uera, sēpissimēq; solet esse diuturna. Cicero de Finibus secundo de uoluptate uerba faciens, ita inquit: huic uerbo omnes, qui ubique sunt, qui latine sciunt duas res subiiciunt, lætitiā in animo, cōmotionem suauem iocunditatis in corpore. nam & ille apud Trabeam, uoluptatem animi nimiam lætitiā dicit, eadem quam ille Cæcilianus, qui omnibus lætitijs lætum esse se narrat. iucundum igitur uel ad corpus uel ad animum refertur, sed maiori ex parte quod refertur ad animum iucundius est, quam id, quod ad corpus refertur.

TEXT.

Et quod pulchrius est, minus pulchro: nam pulchrum aut est iucundum, aut propter se expetendum.

COMM.

Quod pulchrius est, id maius bonum habetur. nā pulchritudo bona est, ut antea docuimus. quare maior etiam pulchritudo melior erit. Porro pulchritudo uel ad corpus, uel ad animum refertur. in corpore pulchritudo est apta figura membrorum cum coloris quadam suauitate, sicuti quarto Tusc. ait Cicer. in animo uero nihil aliud pulchritudo quam concentus quidam oīum uirtutum. de qua re Cicero secundo de officijs; Quis non admiretur splendorem, pulchritudinēq; uirtutis? & secundo de Finibus; Honestum pulchritudine sua specieque laudabile est. Est igitur duplex pulchrum, ait Aristoteles, alterum iucundum, quod est in corpore, alterum propter se expetendum, qđ est in animo. de quo Cicero in quadam ad Atticū epistola de Cæsare loquēs sic ait: Atque oīa se ait facere dignitatis causa, qui ne umbram quidem τὸ καλὸν uidit unquam. sed de hoc genere pulchri multa dicentur inferius cum de exornatione uerba faciemus.

TEXT.

Ea quoque maiora bona sunt, quorum sibi homines, aut amicis auctores esse malunt, quorum autem minime uolunt auctores esse, ea maiora sunt mala.

COMM.

Omnes homines sui ipsorum sunt amatores, aliqui magis aliqui minus, sicut ostendit Aristoteles Ethicorum nono. amicus uero est alter ipse, ut Pythagoras dicebat. Ergo quæ maiora bona sunt, magis sibi & amicis homines optant, quā externis. cōtra quæ neque sibi, neque amicis euenire uellēt, ea maiora mala sunt. hęc igitur ab hominum uoluntate & desiderio cognoscuntur. nā ut ait Terentius in Andria, omnes sibi esse melius malunt, quam alteri. quod etiam vulgo, quan-

uis non ita politē prædicant: prima caritas incipit à se ipso. quod adeo mordicus Epicurei complexi sunt, ut ausi sint dicere, quicquid ab homine sit, ad propriam utilitatem esse referendum. quā uocem uiri sapientiores pecudum esse, non hominum censuerunt. non. n. solum nobis nati sumus aiebat Plato, sed ortus nostri partem sibi patria uendicat, partem amici.

Et diuturniora bona breuioribus, & stabiliora incertioribus; nam diuturniorum usus tempore præstat, stabiliorum autem uoluntate; quoniam quod stabile ac firmum est, uoluntatibus nostris præsto semper adest.

20 COMM.

Quæ longiori tempore durant, meliora sunt. Ut honor etiam post mortem remanet, diuitiæ in morte penitus relinquuntur. nemo. n. post mortem diues dicitur, cum tamen multi sint mortui gloriosi, quare maius bonum est honor, quam diuitiæ. præterea quæ firmiora sunt, eis præstāt, quæ sunt incertiora. Ut ars multo melior est quam experientia, nam experientia sepe fallax est, & incerta, ars uero certam rationem sequitur, & scientia certior & stabilior est opinione, quare etiam melior. probat autem Aristoteles hunc locum eo, qđ diuturnioribus utimur longiore tempore, quo fit, ut antecellant, stabiliora uero magis uoluntati nostræ seruiunt. quod. n. stabile est nunquam desiderari patitur, sed uoluntati nostræ præsto semper adest. huius generis exemplum est apud Ciceronem pulcherrimum in Paradoxis, ubi ita argumentatur: Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata et arēas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimē quasi noceri potest, quanto est æstimanda uirtus, quæ nec eripi, nec furripi potest unquam, neque naufragio, neque incendio amittitur, nec tempestatum, nec tēporum permutatione mutatur? ita quinto Tusc. qui. n. poterit aut corporis firmitate, aut fortunæ stabilitate confidere? atqui nisi stabili, & fixo per manente bono beatus esse nemo potest.

40 TEXT.

Et eo pacto, quo à coniugatis, & casibus similibus, etiam alia consequuntur, ut si fortiter se gerere pulchrius, & magis expetendum est, quam temperanter, etiam fortitudo magis erit expetenda, quam temperantia, & fortem esse magis, quam esse temperantem.

Cicero in topicis uocat ea coniugata quæ orta ab vno variē commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia, sapere. Aristoteles aliquam ponit differentiam inter casus & coniugata, ut casus sint aduerbia ut fortiter, temperanter: coniugata uero sint alię partes, ut fortitudo, fortis, fortem esse, temperantia, temperans, temperantem esse. Cicero nullam ponit inter casus & coniugata differentiam. Quintilianus libro quinto hunc locum penē committit, cum ait: His illud adijcere ridiculū putarē nisi eo Cicero uteretur, qđ cōiugatum uocāt, ut eos qui rē iustā faciūt, iustē facere, qđ certē nō eget probatione, sed nō aduertit se uidet Quintilianus quæ uis sit huius loci, & quam

quam latē pateat, quantamq; uim habeat ad persuadendum, ut si quis dicat, nō esse regnum expetendum cum regibus tot immineant pericula, tot sollicitudines, aut doctrinam summo studio complectendam, cū doctis uiris tanta sint & ad opes & ad dignitates propōita præmia. aut militiam esse fugiendam, cum milites tot labores tot, miseria, tot pericula quotidie experiantur, aut satius esse literis quam mercaturę operā dare, quoniam literati uiri maiore sint in honore, minoresq; curas habeant, quam mercatores. Hęc enim omnia coniugata sunt, regna reges, doctrina docti, militia milites, literæ literati, mercatura mercatores. multum igitur prodest huius loci cognitio, qui etiam in comparatione ualet, ut hoc loco docet Aristoteles. nam si quis dubitaret utra maior esset uirtus fortitudo ne an temperantia, posset ita colligere. pulchrius est & gloriosius fortiter se gerere, quam temperanter. ergo magis est expetenda fortitudo, quam temperantia. & fortem esse magis quam esse temperantē. ita Cicero pro Muræna, cum ostendere uelit eloquentiam esse præstantiorem iuris prudentia, comparat oratores & iurisconsultos inter se, atque ait multos qui Oratores euadere non potuerunt, ad iuris studium deuenisse.

Et quod omnes expetunt, maius est, quam quod non omnes, & quod plures, quam quod pauciores: bonum enim id esse diximus, quod omnes expetunt. itaque maius id bonum est, quod magis expetitur.

COMM.

Iam supra dictum est, id esse bonum quod omnes expetūt, ex quo sine dubitatione sequitur id esse maius bonum, quod ab omnibus magis expetitur. hoc est igitur quod ait hoc loco Aristoteles, ex comparatione maius id esse bonum cognoscitur quod omnes expetunt, quam quod nō omnes. ut omnes natura scire desiderant, sed non omnes. diuitias appetunt. quoniam aliqui eas cōtemnunt, aliqui prodigunt. ergo scientia maius est bonum, quam sint diuitiæ. Ita omnes cupiunt bene ualere, sed non omnes certandi robur appetunt. ergo bona ualetudo robori præstat. eodem modo quod plures expetunt, maius est bonum quam quod pauciores. ut plures expetunt uitam ciuilem & commercium hominum, pauciores uero solitudinem, ergo uita ciuilis melior est solitudine. Hęc autem intelligenda sunt de natura minimē deprauata, alioquin falsa essent. His enim corruptis hominum moribus longē plures sunt, qui diuitias appetant, quam qui iustitiam, atq; ita pecunia maius esse bonum, quam iustitia uideretur, quod omnino falsum est. Vel quæ sunt eiusdem generis inter se comparanda sunt, ut animi bona cum bonis animi, bona corporis cum corporis bonis, externa cum externis. Sic enim uerum esse reperietur id, quod ait Aristoteles.

TEXT.

Et quod aut aduersarij, aut hostes, aut disceptatores, aut qui uerē iudicare posse censentur. Illud enim perinde est, ac si omnes tales esse faterentur, hoc autem, ac si qui in sua potestate rem habent,

10 *& eius ualde sunt intelligentes.*

Quatuor hominum genera ponit, qui de maiori bono sententiam ferre possint, hoc est aduersarios, hostes, iudices, intelligentes. Aduersarij dicuntur, qui nobiscum litigant, aut multum dissentiant, qui plerumq; solent etiam inimici esse, aut saltem parum beneuoli. hostes uero dicuntur quibus cum publice bellum geritur. ergo quod aduersarij aut hostes nostri maius esse bonum iudicant in nobis, id iam huiusmodi esse credendum est, nam perinde est ac si iam omnes tale esse faterentur. Huius generis exemplum pulcherrimum est apud Plutarchum in uita Annibalis. ait enim. P. Scipionem Africanum cum à Senatu populoque. R. legatus ad Antiochum missus fuisset, cum Annibale, qui cum apud Antiochū exulabat, congressum fuisset, atq; ab eo petisse, ut ex animi sententia diceret, quem fuisse maximum imperatorem censeret, Annibalem autem respondisse primo loco Alexandrum Macedonum Regem, secundo Pyrrhum Regem Epirotarum, tertio seipsum collocandum uideri. Ad hęc Africanum leniter arridentem dixisse: Quid de te censes Annibal si me uicisses? Tunc ille. me certe cū tuis imperatoribus, qui post homines natos floruerunt, antefendum censerem. Hoc Annibalis responsum Africano magnopere placuisse ferunt, neque iniuria, cum ab hoste populi R. acerrimo, ac præcipuē suo, præponi se cæteris imperatoribus omnibus intelligeret. Ita P. Cornelius egregiē fortis & bonus imperator sibi magno honori duxit, quod se. C. Fabricius hō inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno & graui. Ut est apud Ciceronem secundo de Oratore. Maius etiam id bonum est, quod qui in sua potestate rem habent, & suo arbitrio iudicare possunt tale esse censuerunt. de qua re est apud Ciceronē integra Oratio quæ Diuinatio appellatur contra Verrem, in qua contendit multis argumentis Cicerone se meliorem accusatorem futurum, quā Q. Cæcilium, sed eo potissimum argumēto nititur. quod Siculi homines, quorum in potestate erat, quem uellent sibi patronum eligere, non Q. Cæcilium, sed se unum elegissent. Sic in Fabulis Venus Iunone, & Pallade longe pulchrior habita est, qm̄ ita Paris cui iudicandi potestas tradita erat, iudicarat. deniq; maius est id bonum, quod intelligentes uiri cæteris præponunt. Nam ut ait Aristoteles Ethicorum primo, quæ quisq; intelligit, de iis uerē iudicat, eorumq; æquus est æstimator. non enim semper uulgi iudicium cū intelligentium iudicio congruit. sicut ait in Bruto Cicero.

Atque interdum illud maius habetur, cuius omnes participes sunt; labe enim atque ignominia est, non illud participare: interdum illud, cuius nemo aut pauci sunt participes; id enim est varius.

Hęc uidentur esse disidentia, & contraria, cū tñ utraq; uera sint. interdum (inquit) ea maiora bona sunt, quæ omnes participant, interdum quæ nemo

nemo aut pauci consequuntur. Quæ duo membra rationibus subiectis probantur, ac primo id esse maius bonum quod omnes participant ex eo potest intelligi, quod labes atque ignominia quædam est eo carere. Vt si quis nullum amicum habeat, cum omnes alij quærant amicos & habeant. aut si quis ingenuus uir literarum sit penitus ignarus, cū omnes ingenui literis imbui soleant. ita Cicero pro Roscio Am. Erucium accusatorē irridet, quod in eo Roscium vituperet. cui patres familias omnes filios suos studere desiderant. Hoc est rebus rusticis & agriculturæ. sic Themistocles in conuiuio cum Lyram recusasset habitus est indoctior, quoniam nobiles eo tempore si dibus discebant. cōtra uerò maius est id bonum, quod uel nemo uel pauci consecuti sunt, quoniā est rarius. & supra demonstratum est id esse maius bonum quod rarius est. in hoc uehementer gloriatur Cicero quod ipse consecutus fuisset id, quod ante ipsum nemo, ut rogato supplicationes decernerentur, ut pater patriæ uocaretur. in oratione uerò de lege Agraria cōtra Rullum sic ait: me esse unū ex omnibus nouis hōibus, de quibus meminisse possumus, qui consulatum petierim, cum primum licitum sit, consul factus sum cum primum petierim; ut uester honor ad mei temporis diem petitus, non ad alienæ petitionis occasionem interceptus, nec diuturnis precibus efflagitatus, sed dignitate impetratus eē uideatur. & quæ sequuntur. sic in Oratione pro lege Man. multa Cn. Pompeio noua, quæ nemini unquam alij contigerunt concessa fuisse demonstrat.

TEXT. *Et quæ laudabiliora; nam eadem sunt honestiora; & ea; quibus maiores honores tribuuntur; honor. n. tanquam æstimatio quedam est. & quibus pœna maiores constituta sunt.*

COMM. Quæ maiori laude digna sunt, ea maiora sunt bona, quoniam quæ magis laudantur, honestiora sunt. Vt laudatur Solon Atheniensis quod censum apud Athenienses instituerit, & ciuium classes, unde sciri posset, quantum quisque possideret, sed magis in eo laudatur, quod optimas leges tulerit. ergo maius bonum est leges ferre, quam censum instituire. sic ea quibus maiores honores tribuuntur, maiora bona sunt, quoniam honor uidetur ipsius rei quædam æstimatio. Cicero pro Marcello conatur ostendere clementiam longè maius esse bonum, quam sit bellica fortitudo, quia sit laudabilior, ac maiori honore digna. quæ locus elegantissimè tractatum ita concludit: Ita que C. Cæsar bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illa quidem non solum nostris, sed penè omnium gentium literis, atque linguis, neque ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. sed tamen eius modi res nescio quomodo etiam dum audiuntur aut dum leguntur, obstrepi clamore militum uidentur, & tubarum sono. at uero cum aliquid clementer, mansuetè, iustè, moderatè, sapienter factum, in iracundia præsertim, quæ est inimica cō-

10 filio, & in uictoria, quæ natura insolens, & superba est, aut audimus, aut legimus, quo studio incēdimur, non modo in rebus gestis, sed etiam in fictis. Et eos sepe, quos nunquam uidimus, diligamus. & quæ sequuntur. sicut autem maiora bona sunt, quibus maiores honores tribuuntur: ita etiā maiora sunt mala, quibus penè maiores à legibus constituta sunt. Nam Solon uir sapientissimus aiebat duabus potissimum rebus ciuitates conseruari. hoc est præmio, & pœna. Cum enim boni præmiis afficiuntur, improbi uerò puniuntur, tum omnia rectè procedunt. sed ex peccatis alia maiora sunt alia minora. quamobrem etiam pœnæ sunt aliquæ minores; aliquæ maiores: quoniā æquales peccatis pœnæ esse debent. rectè enim dixit Horatius.

-- Adit

Regula peccatis, quæ pœnas irroget æquas. Vt ueteres Romani sic habuere (quemadmodum scribit Cato) & ita in legibus posuere, furem dupli condemnari, scenatorem quadrupli. Quanto peiorem ciuem existimarint scenatorem quam furem, hinc licet existimari.

TEXT. *Et quæ maiora sunt eis, quæ omnes magna esse consistuntur; aut quæ magnorum speciem præ se ferunt.*

30 Hæc ratio est apertissima. Nam quæ magnitudine superat ea, quæ ab omnibus magna iudicantur, aut quæ uidentur esse magna, non est dubitandum quin maiora sint. possunt enim rebus magnis etiam maiores inueniri, ut pro Marcello Cicero: quæ quidem ego nisi ita magna esse fateor, ut ea vix cuiusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim. sed tamen sunt alia maiora. atque ita pergit ostendere bellicas laudes esse quidem magnas, sed longè maiores esse laudes clementiæ. & magnum esse gentes immanitate Barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas uincere: sed multo maius esse uincere animum; iracundiam cohibere, uictoriam tēperare. quod etiam apud Ouidium Briseis innuit, quæ ad Achillem scribens, ita inquit.

Vince animos iramq; tuam, qui cetera uincis.

Sic Virgilius in septimo, magnā quidem fuisse Lausi pulchritudinem ostēdit, sed maiorem Turni, cum ita inquit.

-- quo pulchrior alter

Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

TEXT. *Et quæ in partes dissectantur, maiora uidentur: nam in eis apparet plurium rerum quedam exuperantia. Vnde etiam poeta scribit Meleagrum ab uxorē ad bellum hac ratione fuisse concitatum, cum illa narraret.*

Quot mala concurrunt quotiens crudeliter urbem Diripiunt hostes: pereunt iuuenesq; senesq;.

Ilicet ignis edax euertit tecta domorum,

Abducunt alij natos.

Hic aptissimus est locus ad amplificandum, **COMM.** & frequentissimus apud auctores, ut quod summatim dici poterat, in partes dissectetur. Sic enim longe

longe maius & grauius uidetur. huius generis plurima sunt apud Ciceronem exempla, quoniā mirus est artifex amplificandi. sed duo, aut tria sufficient, ad hunc locum illustrandum. igitur pro lege Man. cum ostendere uellet Cicero Pompeium esse peritum rei militaris fatis erat dixisset, in omni genere bellorum cum bene scieretq; versatum fuisse, sed ita exaggerat: Quod deniq; genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna Reip. ciuile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtū ex ciuitatibus, atq; ex bellicosissimis nationibus, seruile, nauale, varia & diuersa genera & bellorum, & hostium non solum gesta ab hoc uno sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ huius uiri scientiam fugere possit, ita post reditum in Senatu, cum illi ordini gratias ageret, satis erat dixisse, omnia mihi reddidistis, uerum ita uoluit amplificare; qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parētes nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinē, qui fortunas, qui amplissimam Remp. qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui denique, nos metipsum nobis reddidistis. pro Milone de Clodio loquens ita inquit; & si æquabiliter in Rēp. in priuatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos iruebat. cum satis fuisset dicere; in omnes iruebat. sed penè infinita sunt huius generis exempla, Aristoteles sumit exemplum ab Homero, qui libro Iliadis nono scribit Meleagrum ira ac mœrore pressum nulla ratione adduci potuisse, ut arma caperet, & periclitanti patriæ subueniret, donec ad eum accessit eius uxor, & sigillatim ante oculos ei narrando exposuit quot mala sint in urbis direptione. hunc locum citat etiam Plutarchus in Homeri uita, & Hermodenes ait duobus uersibus Homerum optime expressisse urbis direptionem. quam rem Virgilius libro Aeneidos secundo copiose persequitur ex eo loco.

Quis cladem illius noctis, quis funera fando Explicet? aut possit lachrymis æquare labores? Vrbs antiqua ruit multos dominata per annos, Plurima perque uias sternuntur inertia passim Corpora, perq; domos, & religiosa Deorum Limina. quin apud Virgilium plurima sunt huius generis, & pulcherrima exēpla, ut in primo Aeneidos, cum satis fuisset dicere; subito magna est exorta tempestas, ita rem auget:

-- ac uenti uelut agmine facto

Qua data porta ruunt, & terras turbine perflāt, Incubere mari, totumq; à sedibus imis Vnā Eurūque Notusque ruunt, creberque procellis

Africus. & vastos uoluunt ad litora fluctus. Insequitur clamorq; uirum, stridorq; rudentum. Eripiunt subito nubes cœlumq; diemq; Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra.

Intonuere poli & crebris micat ignibus æther.

10 Præsentemq; uiris intentant omnia mortem. Neque. nullo modo potuisset quisquam artifex ingeniosius aut melius sæuam tempestatem exprimere. quin cum ipsa natura tempestatem ita cōtendisse poeta noster uidetur, ut eam uel arte sua superarit, uel certè saltem adæquarit. nihil enim exquisitius illis uersibus fieri potest.

TEXT. *Præterea componendo, & quasi superstruendo fit, ut maius aliquid uideatur; quemadmodum Epicarmus facere consuevit. nam partim eadem serè ratione, qua diuisio, etiam compositio, magnam ostendit exuperantiam, partim quia principium, & causa rerum magnarum esse uidetur.*

20 Quemadmodum vnus rei diuisio in partes, uidetur maius quiddam efficere, ita cum multa & uaria congeruntur, & quasi superstruuntur, id totum quod ex eis fit, maius uidetur. quo genere, inquit, amplificationis uti solebat Epicarmus poeta Siculus, cuius scripta quoniam interierunt, nullum ab eo nunc exemplū sumere possumus. duplici autem ratione compositio, & coaceruatio uidetur exuperantiam ostendere. primo quoniā id quod antea diuisum in partes exiguum uidebatur, postea congestum amplitudinem accipit, & maiorem molem, atque ita magnam ostendit exuperantiam quemadmodum etiam diuisio. deinde quia quod ita congeritur, uidetur initium quoddam & quasi fundamentum magnarum rerum. Huius autem generis exempla sunt apud Ciceronem plurima. qui sapientissimè quasi vno facit, sic vna periodo multa & uaria complectitur. Vt in Catilinam ad Quirites: Remp. Quirites, uitamq; omnium uestrum, bona, fortunas, cōiuges, liberosq; uestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamq; vrbem, hodierno die Deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculif que meis, ex flamma atque ferro ac pene ex faucibus fati creptam & uobis conseruatam ac restitutam uidetis. Hoc enim appellatur superstruere, cum multa & uaria congeruntur, quæ exornatio rhetorica vocatur, frequentatio, & à Quintiliano cōgerie; ut pro M. Cælio de Sex. Clodio; horum in fine re, sine fide, sine spe, sine fortunis, ore, lingua, manu, vita omni inquinatum. & pro Cor. Balbo; ò nationes, urbes, populi, reges, Tetrarchæ, Tyranni, testes Cn. Pompeii non solum uirtutis in bello, sed etiam religionis in pacc. Vos denique mutæ regiones imploro. & sola terrarum ultimarum, uos Maria, portus, insulæ, litoraque, & cætera. pro M. Marcello, Quis est enim illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarū artium studio, aut innocentia, aut ullo genere laudis præstantior? huic generi finitimum est illud cum multa quidem uerba seu membra congeruntur, quæ tamen unam tantum rem significant, ut apud Virgilium initio. 3. Aeneid.

Postquam res Asia, Priamique euertere gentem Immeritam uisum superis, ceciditque superbum Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troia.

hæc enim omnia nihil aliud significant, nisi post eueriam Troiam. hoc autem frequenter etiam Cicero facit amplificandi gratia.

TEXT. *Quoniam autem id, quod difficilius est, et rarius, habetur maius; accidit ut etiam occasiones, ætates, loci, tempora, facultates res magnas efficiant. siquid enim supra vires, & supra ætatem, & supra æquales, & si opportunè, si loco, si tempore gestum fuerit, magnitudinem habebit, & in rebus honestis, et in bonis, & in istis, atque etiam in contrarijs.*

COMM. Ex ijs, quæ supra posita sunt, etiam alia colligi posse docet. nam quod difficilius & rarius est, id etiam maius habetur, ut iam antea dictum est, quo fit ut res aliqua licet natura sua magnæ non sint, tamè vel propter occasionem, vel propter ætatem, uel propter locum, vel propter tempus, vel propter facultatem magnæ videantur. nam in omnibus actionibus ea magna iudicantur, quæ uel supra ætatem geruntur, uel supra æquales, & quæ fiunt opportunè, & loco, & tempore, quæ omnia Cicero pro lege Man. in Pompeio amplificat. ac primò supra ætatem, ac supra æquales eum extollit, quod extrema pueritia miles fuerit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator, quod plura bella gesserit, quam cæteri legerunt, plures prouincias cõfecerit, quæ alij concupiscerunt. deinde commemorat, quàm opportunè omnia gesserit. Ut etiam nondum tē pestiuo ad nauigandum mari bellum contra prædones sumpserit. qui quo die (inquit) à uobis maritimo bello præpositus est imperator, tanta repete uilitas annonæ ex summa inopia & charitate rei frumentariæ consecuta est unius spe & nomine, quantam vix ex summa uertate agrorum diuurna pax efficere potuisset. & paulo post, amississetis Asiam Quirites, nisi ipsum id temporis diuinitus C. Pompeium ad eas regiones fortuna populi. R. attulisset. ita Philippica tertia C. Cæsarem Octavianum summopere laudat, quod adolefcens uel potius puer exercitum ueteranorū militum contra Antonium comparasset, atque eius impetum retardasset. sic in historijs celebratur Papyrius prætextatus, quod supra ætatem prudens esset, & solus ex pueris in Senatum admitteretur. & P. Scipio, qui cum æquales eius post Cannensem pugnam de relinquenda Italia consultarent, stricto gladio coegit eos iurare se patriam non deferturos. atque idem Scipio celebratur, quod annos natus decem & septem patrem suum iã saucium ab Annibale defenderit, & se pro patre Annibali obiecerit. quam laudem Virgilius in decimo Aeneid. Laus Mezentii filio attribuit. sic enim de illo ait:

Iamq; assurgenti dextræ plagamq; ferenti
Aenææ subit mucronem: ipsumq; morando
Sustinuit, socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati palma protectus abiret.
Hoc enim factum supra ætatem fuit, & opportunum, & loco & tempori accommodatum, quare magnum habetur. talia sunt, ea quæ præter expe-

stationem eueniunt, aut ab eo fiunt, à quo nemo sperabat. Ut Ventidius cū antea mulos agere solitus esset, postea factus imperator, insignem de Parthis uictoriam reportauit.

Quo sensu factum est epigramma in uictorem illum olympiorum ludorum;

His humeris, ante imposita mihi corbe, redibam
Ex Argo pressus piscibus in Tegeam.

Et Iphicrates, se ipsum laudans, ita dicebat;
Ex quibus initijs ad hæc perueni.

COMM. Hæc duo exempla declarant ea uideri magna quæ fiunt ab aliquo supra conditionem suam. quidam. n. antea diu occupatus in uili ministerio gestandorum onerum, postea factus est olympionices, quod apud Græcos, ut ait Cicero pro Flacco, propè maius erat ac gloriosius quam Romæ triūphare. merito igitur fuit ille celebratus, qui prius ex Argo pisces in Tegea gestabat, deinde uictor in Olympijs ludis euasit. Iphicrates Atheniensis coriarij filius fuit, ut scribit Suidas, & tamen maximus euasit imperator. itaq; merito gloriabatur à paruis initijs, ad magnam gloriam & celebritatem peruenisse, quod pluribus in locis facit etiam Cicero, cuius auum ferunt fullonem fuisse.

TEXT. *Atque id, quod innatum, atque insitum est, assumptum & aduentitium maius, quoniam etiam difficilius est, unde poeta inquit; Ipse meo didici Marte.*

COMM. Quæ naturalia sunt, ac per se adfunt alicui rei maiora sunt, quam quæ aduentitia sunt, & arte cõparantur, quoniam rariora sunt, & difficiliora. ut in muliere naturalis uenustas multo magis excellit, quam fucati medicamenta candoris & ruboris. & ingenium longe studio & labori antecellit, unde rectè Martialis:

Qui uelit ingenio cedere rarus erit.

Pindarus etiam in Olympijs eos qui natura & ingenio ualent, plurimū extollit, qui sine ingenio studijs inuigilant, contemnit. Quintilianus docet, non magis artem prodesse iis, qui tardo sunt ingenio, quam ratio agriculturæ sterilibus agris. Exemplum quod citat Aristoteles est apud Homerum libro odyssæ uigesimo secundo. ubi Phe-nius cantor ait se nullo magistro usum in discendo, sed per se quæ sciebat didicisse. Cicero locum hunc in topicis ita expresse, ut innata atque insita, assumptis & aduentitijs. at uero in oratione pro Archia poeta, naturæ quidem atque ingenio palmam tribuit, sed tamen etiam doctrinam multum ualere contendit. quod exemplum hunc locum plurimum illustrat, sic enim ait: Ego multos homines excellenti animo ac uirtute fuisse, & sine doctrina, naturæ ipsius habitu propè diuino, per se ipsos & moderatos & graues exitisse fateor. etiam illud adiungo; sapius ad laudem atque uirtutem naturam sine doctrina, quam sine natura ualuisse doctrinam. atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam, atque illustrè accesserit ratio quædam conformatioque doctrinæ, tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere existere. & quæ sequuntur. nam

non-

nonnullis exemplis hoc probat, sic etiam Horatius carminum libro quarto primam uim naturæ tribuit, alteram doctrinæ, cum sic ait:

Fortes creantur fortibus & bonis
Est iuuenis, est in equis patrum
Virtus, nec imbellem feroces
Progenerant aquilæ columbam,
Doctrina sed uim promouet insitam
Rectiq; cultus pectora roborant.

Quintilianus tamen libro secundo, quauis naturæ plurimum tribuat, uiros excellentes plus doctrinæ quam naturæ debere putat. sicuti in solo foecundo plus cultor quam ipsa per se bonitas soli efficit, & sicut in manibus Praxitelis plus est, quam in marmore.

TEXT. *Et rei magna maxima pars; ut Pericles, cum sine nebrem orationem haberet, dixit iuuentutem e ciuitate bello sublatam, non aliter, ac si uer ex anno tolleretur.*

COMM. Si quis rem magnam in partes diuidat, ea pars, quæ maxima est, reliquis singulis antecellit. maximam autè intelligimus uel mole, uel uirtute. uer anni maxima pars dicitur, eò, quod sit alijs pulchrior & uenustior. unde apud Græcos uer ex anno tollere dicebatur, qui, quod eximiū esset in aliqua re tolleretur. quod dictum Aristoteles Pericli summo Atheniensiu imperatori attribuit. is .n. præter imperatoriam laudem, etiam orator insignis erat. itaque cū orationem funebrem haberet, uel (ut Græci uocant) epithaphiū, dixit ita iuuentutem e ciuitate sublatam. sicuti si uer ex anno tolleretur. Ver. n. adolescentiæ comparatur, unde dicitur etiam adolescentia flos ætatis, & eleganter Lucretius ait;

Hinc lætas pueris urbes florere uidemus.

Herodotus in Polyhymnia dictum hoc attribuit Geloni Syracusano. cum. n. Lacedæmonii atque Athenienses legatos in Siciliam ad Gelonem mississent, petentes ut sibi auxilio esset cõtra xersem Persarum regem, dixit ille se uenturum modo sibi uel in terra, uel in mari totius belli imperium traderet. quod cū Lacedæmonii, atque Athenienses recusassent. dixit Gelo, Græcis ex anno uer esse sublatum. significans exercitum suum totius Græciæ florem esse. hoc locutionis genere usus est etiã Cicero in Lelio cum ostendere uellet amicitiam rem esse maximam, Solem, inquit, e mundo tollere uidentur, qui amicitiam e uita tollunt.

TEXT. *Et quæ in grauiori tempore sunt utilia, ut in senectute, & in morbo.*

COMM. Maiora illa sunt, quæ opportuniori tempore tribuuntur. ut cū quis in senectute beneficiū confert, aut in eū qui morbo sit affectus. neq; .n. his facile grauiora tempora reperiuntur. senes. n. plerumq; non aliter imbecilli sunt, atq; illi qui morbo laborant, talia sunt ea, quæ exulibus, aut aliqua calamitate pressis tribuuntur. Cicero pro Plancio beneficia Plancii commemorat, quæ in se cū exul esset contulerat, atq; ea uehementer amplificat.

10 Nam ueri amici sunt, qui graui tempore adfunt & opè ferunt, quod eleganter Ennius ait: Amicus certus in re incerta cernitur. idè ergo beneficium maius euadit, cum in tempore datur.

TEXT. *Et duobus præpositis id, quod fini propinquius est etiam maius.*

COMM. Cū finis in omni re præstet eis omnibus quæ ad finem tendunt, èt illa quæ fini propinquiora sunt eis præstabit, quæ sunt à fine remotiora ut qui classem ædificaturus est, habeat oportet eos, qui materiã cædant, qui ligna dolent, qui tabulas compingant, quæ licet omnia sint ad classem utilia, tamen maius est tabulas artificiosè compingere, quã materiã cædere quia fini propinquius, ita qui gladios conficiunt, qui frenos aptant, qui se in equis exercent, ut in bello promptiores sint rem militarem adiuuant, sed multo magis equites, quã qui frenos conficiunt, quia propius ad finem accedunt. ita Cicero pro Marcello fortunam in bello maximam partem sibi uendicare ait, quia sit fini propinquior, sunt. n. exitus bellorum semper incerti. certe, inquit, in armis militum uirtus, locorum opportunitas, auxilia sociorū classes. cõmeatus multum iuuant, maximam uero partem quasi suo iure fortuna sibi uendicat, & quicquid est prosperè gestum, id penè omne ducit filum.

TEXT. *Et quod priuatim alicui prodest, maius est ipsi, quam, quod omnibus absolutè.*

COMM. Quoniã plerique oēs sua magis cõmoda spectant, quã aliena, ideo fit, ut unicuique maius id esse uideatur, quod priuatim sibi prodest, quam quod omnibus. ut si quis eodè tempore deliberet utrū publicam legationem suscipiat, quæ sit uniuersæ ciuitati profutura, an res suas domesticas curet, quæ si ipse recedat, magno sint in periculo future. certe facile poterimus ei persuadere, ut res potius suas domesticas curet, quoniã ipsi maius bonum est, quã pro ciuitate legationem suscipere. uiri tamen boni non dubitant publicam utilitatē priuatis commodis anteferre. hinc Cicero Philippica nona uehementer in eo laudat Ser. Sulpiciū, quod quauis esset senex & ægrotus, tamen auctoritatē Senatus uitæ suæ anteferebam duxerit, & eã legationem ad Antonium non recusarit, in qua mortuus est.

TEXT. *Et quod fieri potest, melius, quam quod non potest, illud enim in ipso est, qui deliberat, hoc autem non.*

COMM. Quauis aliqua maiora sua uia ac natura uideantur, tamen ideo putantur inferiora, quia fieri non possunt. nam quod fieri potest, eo melius est quod non potest. quod enim fieri potest, in nostra est potestate, quod autem non potest fieri, remotum est à potestate nostra. quare licet immortalitas, longinquitate uitæ præstantior sit, tamen melius est nobis uitæ longinquitatem, quam immortalitatem expetere, quoniam eam industria consequi possumus, hanc non possumus: sic perturbationum animi mediocritas, melior est quam uacuitas, ut stoici censebant, atque hæc cau-

fa est cur omnes qui deliberant, ea tantum sibi ponunt, quæ fieri possunt, ut in Partit. ait Cicero, quoniam hæc homini meliora sunt.

TEXT. *Et quæ in ipso fine uitæ manent, nam magis finis rationem habent, quæ sunt ipsi fini accommodata, at que uicina.*

COMM. Finē vitæ vocat Aristoteles felicitatem ac beatitudinē, quoniam ad eā omnia diriguntur, & propter ipsam, omnia fiunt alia. quæ ergo manent in ipso fine vitæ, hoc est in beatitudine maiora sunt, quam quæ propter finē expetuntur. quoniam quæ sunt accommodata fini quæq; uicina sunt, meliora sunt, quam quæ sunt remotiora. Quare virtutes, atq; omnes virtutū actiones, longè meliores sunt quam reliqua omnia, nā in ipso vitæ fine manent. neque. n. sine virtute beata esse vita potest & nihil est aliud bene beateq; uiuere, nisi rectè atq; honestè viuere. sicut ait Cicero.

TEXT. *Et, quæ rei ueritatem spectantes, sumimus, anteposenda sunt ijs, quæ ad opinionem eorum autem, quæ ad opinionem spectant, hæc definitio est, ut ea sint quæ nemo aggredieretur, si illa clam hominibus fore existimaret.*

COMM. Aliqua expetuntur propter se, quia verè bona sunt, et si alii habere nos ea nesciant, ut bene ualere cupimus, non ad hominū opinionē, sed ad ueritatē. aliqua uero tantū ad opinionē referimus, quæ si lateant, nihil sint nobis profutura, ut pulchritudo, & ornatus corporis, quæ ad laudē expetuntur. nam frustra quis esset pulcher, aut benè ornatus si nemo id sciret. Vnde cum quis est in solitudine remotis omnibus arbitris neq; pulchritudinē, neq; ornatum curat, & tamen sanus esse cupit, ergo uerum est, quod ait Aristoteles, meliora esse illa quæ rei ueritatē spectantes, quærimus, quæ quæ ad opinionem dicuntur aut illa quæ ad opinionē, quæ nemo expeteret, nisi cognita fore ab hominibus existimaret. quo in genere quidā eruditionem etiam atque scientiam ponunt. Vnde Persius:

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. & Thrasymachus apud Platonem primo de Rep. conatur hac rōne probare meliorē esse iniustitiā quā iustitiā, quia iustitia tantū ad hominū opinionem refertur, & alienū bonū est, iniustitia uero si lateat, plurimum ei prodest, qui ea utitur. sed hæc ratio captiosa est, illa uero Socratis longe uerior, multò melius esse, iustū esse, quam uideri. hoc est quod ait Aristoteles, bonum quidē esse, quod ad opinionem refertur, sed longe melius, quod ad ueritatem. ideo Socrates (ut Cicero scribit) hanc uia ad gloriam proximam, & quasi cōpendariam dicebat esse, si quis id ageret, ut qualis haberi uellet talis esset. Nam qui simulatione uirtutis stabilem se gloriā consequi posse rētur, uehementer errāt. Vera gloria radices agit, atq; etiā propagatur. ficta omnia celeriter tanquā flosculi decidunt, nec simulatum quicquam potest esse diuturnum.

TEXT. *Hinc est quod quibusdam accipere beneficium, quam facere, præstantius uideri posset: illud enim*

etiam si lateat, expetitur, conferre autem beneficium in alterum, si lateat, non sanè uidetur quisquam expetere.

Hæc opinio quorundā falsa quidē est sed tamē aliqua rōne niti uidetur, quod melius sit accipere beneficium, quàm dare. quoniam qui beneficium accipit, adiuuatur, neq; curat ut id sciatur, immo uero cupit hanc rē occultari ne uideatur alterius auxilio eguisse, qui uero dat alicui beneficiū, cupit id palam esse & à multis intelligi, ut liberalis uideatur. sed re uera melius est beneficium dare, quā accipere, quoniam qui dat liberalis uiri officio fungitur, & ei, cui dat, quodammodo præst, qui uero accipit beneficium, semper in eo, quod accipit, inferior est. unde et in sacris literis dicitur, beatius est dare, quam accipere. atque hac de causa Deus est beatissimus: quod in omnes beneficia confert, ipse à nullo accipit.

TEXT. *Et quicquid magis optant homines esse, quam uideri, maius est; nam ad ueritatem magis accedit: ideo sunt qui dicant iustitiam tenuem pusillamque rem esse, quoniam præstat iustum uideri, quam esse, sed bene ualere non item.*

Supra docuerat ea esse maiora, quæ ad ueritatem, quæ quæ ad opinionē referuntur, nūc ex eo loco deducit alterū hunc, quo docet id esse maius, quod homines magis optant esse, quā uideri. nam quod re uera est, magis ad ueritatē accedit, quam quod uidetur. hoc tamē ex opinione vulgi, atq; improborū hominū dicitur, iō subiungit Aristoteles eē quod dā qui dicāt iustitiā rē esse pusillam ac tenuē, quā utilius sit uideri iustum, quam esse. quam sniam approbat Thrasymachus apud Platonē primo de Rep. contra uerò benè ualere, ac diuitem fieri melius est quam uideri. facile igitur imperitæ plebi persuaderi potest, meliores esse diuitias quā uitę integritatem, quoniam eos magis optant. Vnde Persius Satyra secunda sic ait:

Mens bona, fama, fides, hæc clare, & ut audiat ho spes. Illa sibi introrsum, & sub lingua murmurat, o si Ebulat patruī præclarum funus, & osi Sub rastro crepet argenti mihi seria dextro Hercule, pupillum uē utinam quem proximus hæres

Impello, expungam. quibus uersibus ostendit populo diuitias magis esse cordi quā uirtutē. Itaq; Cicero in Partit. docet, ut cum imperitis hominibus aliquid persuadere studemus, non illis dignitatem aut honestatem, sed emolumentum & uoluptatem proponamus.

TEXT. *Et quod ad multas res est utilius, ut ad uiuendum, & ad bene uiuendum; & ad uoluptatem, & ad res honestas conficiendas; quam obrem diuitiæ, & bona ualetudo maxima esse bona uidentur, quoniam omnes has commoditates in se habent.*

COMM. Id et esse maius bonum intelligitur, quod ad res plures utilius est, ut uirtus ad bene uiuendum utilis est, sed bona uoletudo & ad uiuendum et ad bene uiuendum. ergo bona uoletudo hac ratione maior

maior est uirtute. sic iustitia ualet ad res honestas conficiendas, diuitiæ autem tum ad conficiendas honestas res, tum etiam ad uoluptates, quare iustitia præstantiores diuitiæ sunt. his rationibus ducti quidam existimauerunt diuitias & bonam uoletudinem omnium maxima esse bona, propterea quod magnas & uarias in se commoditates habent. sed re uera bona corporis, uel quæ ad corpus referuntur, nullo modo possunt animi bonis æquiparari. licet igitur omnium bonorum, quæ ad corpus spectant, bona uoletudo & diuitiæ maxima sint, non tamen ad iustitiæ, aut uirtutis ullius præstantiam aspirare possunt. quanto enim animus corpori, tanto uirtutes corporis bonis antecellunt. uulgò uero qui diues est, & benè ualet, maximis bonis abundare creditur. hoc igitur loco ex opinione vulgi loquitur Aristoteles. ideo non dixit hæc esse maxima bona, sed uideri maxima.

TEXT. *Et quod minus habet molestiæ; & quod uoluptati est coniunctum. nam plura sunt uno: est enim illic & uoluptas, quod est bonum, & indolentia.*

COMM. Res, quæ molestia carent, & adferunt uoluptatem, maiores sunt eis, quæ alterum horum tantū in se habent, ut quæ neq; molestæ sunt, neq; iucundæ. Vel quæ uoluptatē aliquam habent molestiæ coniunctam. nam illæ, in quibus uoluptas est, atque indolentia plura bona continent. uult. n. Aristoteles, aliud esse indolentiam, aliud uoluptatē, quas res Philosophi quidā copulabant, & putabant idem esse nihil dolere, & uoluptate affici. Vnde Ennius dixit, Nimium boni est cui nihil est mali. sed fieri potest, ut aliquis dolore careat, & tamen uoluptate non afficiatur. ergo distincta sunt, uoluptas, & indolentia. quare non bene fensit Epicurus, qui hæc inter se nihil differre existimabat. Vt secundo de Finibus docet Cicero, quod autem ait Aristoteles est eiusmodi; patrimonium à maioribus nobis relictum, maius est bonum, quam acquisitę laboribus diuitię, quoniam minus habet molestiæ & iucundiorem uitam efficit, ut ait Martialis.

Vitam quæ faciant beatiorē Iucundissime Martialis hæc sunt, Res non parta labore, sed relicta. & quæ sequuntur. sic etiam Horatius Apollinem precatur. Frui paratis, & ualido mihi Latoc dones, at precor integra Cum mente.

TEXT. *Et duobus propositis, id, quod eidem rei adiunctum, efficit, ut totum maius sit, magis est expetendum.*

COMM. Huius loci uis est eiusmodi. proponantur duode quibus dubitemus, utrum eorum maius sit, et apponantur singula alicui rei, certe id, quod totam rem meliorem efficit, magis est expetendum. ut si quis dubitet, utrum iustitia melior sit, an fortitudo, apponantur hæc uirtutes principi. nam si princeps iustus melior est, quam princeps fortis, certè iustitia magis erit expetenda, quam for-

titudo. est huius generis pulcherrimum exemplum apud Virgilium libro quarto, ubi Dido uidetur dubitare, utrum melius sit cœlibatus an cōiugium. & Anna soror eius ostendit, uitam cœlibem Didoni periculosam & iniucundam fore copulatam autem matrimonio securam & iucundam. itaq; concludit melius esse coniugium quā cœlibatum. sic enim ait:

Quam tu urbem soror hanc cernes. quæ surgere regna

Coniugio tali Teucrum comitantibus armis Punica se quantis attollet gloria rebus.

TEXT. *Et quæ, cum presentia sunt, clam esse non possunt, maiora sunt, quam, quæ latent; quoniam ad ueritatē magis accedunt; itaque locupletem esse maius bonum uideri potest, quàm existimari.*

COMM. Aliqua bona latere possunt, ut pecuniæ, thesauri, res quęlibet preciosæ. aliqua uerò nullo modo possunt latere, ut honor, gloria, dignitas. hæc igitur quæ non possunt esse clam, maiora bona sint eis, quæ latent. quoniam magis ad naturam bonorum, & ad ueritatem accedunt. eodem modo quidam locupletes existimantur, sed hoc incertum est, utrum sint nec ne. quidam autem palam sunt locupletes, uerum sine dubio melius est re uera esse locupletem, quam tantum existimari. Cicero libro Tuscul. tertio, famam popularem longe inferiorem esse uera gloria docet, quoniam gloria solida quædam res est, & expressa, non adūbrate. fama uerò popularis nullam eminentem effigiem uirtutis confectatur, sed adumbratam imaginem gloriæ. sunt enim quidam qui student boni uiri, uel nobiles, uel diuites uideri, ut famam popularem acquirant, sed multò melius est, esse, quam uideri.

TEXT. *Et quod amabile, & carum est, his quidem solum, illis autem cum alijs bonis coniunctum. quare non aequalis pœna legibus est constituta, si quis altero captum oculo cæcauerit, & si quis duos oculos habenti alterum effoderit. nam illi id ereptum est, quod maxime carum erat.*

COMM. Hoc est quod ait in Topicis Cicero, desiderabilia esse iis maiora, quibus carere facile possumus. Aristoteles primo libro diuinæ Philosophię docet omnes sensus esse caros, & amabiles, sed uisum præcipuè, quoniam rerum nobis differētiās ostendit. uisus igitur solus amabilior est, & magis expetendus, quam alia bona corporis simul coniuncta. hac de causa, inquit, leges maiorem illi pœnam irrogant, qui luscum cæcauerit, quā ei qui alterum oculum effoderit duos habenti. quoniam qui tantum unum habet oculum, re maxime cara, priuatur, si eum amittat. Demosthenes in oratione contra Timocratem, historiam narrat, quæ multum facit ad hunc locum. ait enim apud Locrenses olim cautum fuisse, ne cui leges nouas ferre, aut ueteres abrogare liceret. alioquin ea res esset capitalis. cum autē Locrensis quidam cui tantum unum oculum habenti minatus fuisset se oculum illi eruturum, perterritus ille cœ-

uis & uitam sibi odiosam ratus, si id accidisset, au-
sus est legem ferre, ut, si quis Lusum excæcasset,
ambos ipse oculos amitteret. quam legem ciues
omnes approbarunt.

TEXT. *Iam igitur unde sumenda sint argumenta & in
suadendo, & in dissuadendo ferè dictum est.*

COMM. Conclusio breuis, qua docet se omnia ferè dili-
genter persecutum esse, quæ ad deliberatiuū ge-
nus pertinent. hoc est quæ uel ad suadendum uel
ad dissuadendum ualeant, quoniam sæpe consul-
tare in contrarias partes opus est.

TEXT. *Maximum autem & potentissimum omnium ad
persuadendi facultatem, & bene consulendum id est,
si quis Resp. omnes cognititas habeat; & uniuscuiusq;
mores, instituta, atq; utilitates intelligat: omnes enim
utilitate mouentur. illud autem utile est, quod ciuita-
tis statum conseruat.*

COMM. Expositis argumentis in utranq; partem deli-
berandi, nunc admonet, plurimum ualere ad per-
suadendi rationem, scire qui mores, quæ institu-
ta sint eius ciuitatis cui quis consilium daturus
est, & quid utilitatem adferat. nullus enim est qui
non utilitate moueatur. nã (ut supra dictū est) in
deliberatio genere finis est utilitas. utile uerò
dicitur id, quod statum ciuitatis conseruare so-
let. de hac re primo de Oratore Crassus ita iquit:
perdiscendum ius ciuile, cognoscendæ leges, per-
cipienda omnis antiquitas, Senatoria consuetu-
do, disciplina Reip. iura sociorum, fœdera, pactio-
nes, causa imperii cognoscenda. in libro de claris
Orat. Cicero T. Posthumium in eo laudat, quòd
benè iuris publici leges, atq; instituta cognoue-
rat. contra uerò Pisonem & Gabinium acriter in
eo reprehendit, quòd cum essent consules, non le-
ges ciuitatis, non instituta, non mores, non iura
nouerant. in oratione contra Pisonem. quoniam
enim uaria sunt Rerump. genera, & unum quod-
q; suum finem sibi propositum habet, ab alijs di-
stinctum, ideo fit ut etiam uarii fines sint. debet
igitur Orator bene intelligere, quod Reip. genus
sit illud, in quo uersatur, & quem sibi finem pro-
posuerit, & quibus institutis ac legibus eum finem
assequi studeat.

TEXT. *Præterea decretum id firmum est, quod ab illo or-
dine factum fuerit, in cuius potestate omnia consti-
tuta sunt. summa uero potestates secundum Rerump.
status distributæ sunt: quod enim Rerump. genera
sunt, totidem etiam sunt summa potestates. sunt au-
tem Rerump. genera quatuor; democratia, oligar-
chia, aristocratia, monarchia. itaque summa potestas
quæ de rebus iudicet, aut est eorum generum aliqua
pars, aut totum.*

COMM. Dixerat mores & instituta ciuitatis esse co-
gnoscenda. sed quia sunt aliqua sepe instituta uel
decreta minus firma, nunc docet, quæ sint ea quæ
rata ac firma esse solcant. nam in una Rep. multi
sunt ordines, sed alius alio maiorem habet au-
toritatē. qui igitur ordo summā habuerit in ciui-
tate potestatem, eius decreta erunt firma. uerum
potestates pro statu Reip. distribui solent. itaq;

quot sunt Reip. genera, tot sunt etiam sum-
mæ potestates. at in Rep. uel est popularis sta-
tus, uel paucorum imperium, uel optimorum
principatus, uel unius dominatio, quamobrem
erunt quatuor Reip. genera, democratia, oli-
garchia, Aristocratia, monarchia. summa igitur
potestas, cui permissum est de rebus iudicare,
uel est aliqua pars horum generum, ut in De-
mocratia, concio, uel Senatus, uel est totum,
ut in monarchia Rex. Illud aduertendum est,
Aristotelem hoc loco non eandem facere Re-
rump. diuisionem, quam fecit octauo Ethico-
rum, ibi enim tria genera facit laudabilia, Poli-
tiam, Aristocratiam, Monarchiam: tria uero his
opposita uitiosa Democratiam, Oligarchiam,
Tyrannidem, sed hic ex communi opinione lo-
quitur.

TEXT. *Ac democratia quidem, est Reip. status, in quo for-
titione tantum magistratus distribuuntur.*

In populari statu non unus tantum princeps
est, neque tantum potentiores, aut optimates im-
perant, sed æqualiter omnes capiendorum magi-
stratum ius habent siue nobiles sint, siue igno-
biles, siue diuites, siue pauperes. distribuun-
tur autem magistratus per sortes aut suffragia.
Nam populus eligendi potestatem habet. itaq;
uel per tabellam, uel per uoces, uel per calculos
eligit quem uelit esse prætorem aut cōsulem aut
alio fungi munere. sapissimè etiam, cum plu-
res sunt competitores, iaciuntur sortes, ut quo-
dammodo in arbitrio fortunæ sit, quinam sum-
mæ Reip. præfuturi sint. apud Romanos suf-
fragiis creabantur ædiles, prætores, Consules,
quæstores uero sorte eligebantur. Cicero ad
Q. Fratrem: Quæstorem habes non tuo iudicio
delectum, sed eum quem fors dedit. Pro. P. Se-
stio; quæstor hic C. Antonij collegæ mei fuit for-
te, sed societate consiliorum meus. prima actio
ne in Verrem; commemorare Quæstoris cum
Prætoris necessitudinem, morem maiorum, for-
tis religionem. Iudices etiam sorte elegebantur.
Cicero ad Q. fratrem; Acilius sententiam dixit
ut ipse iudices per prætorem urbanum sortire-
tur. & alibi; iudicum sortitione facta comitia ha-
beri, prouinciæ præterea sorte distribuebantur.
Cicero ad Atticum primo: prætores nondum
fortiti sunt prouincias. in Vatinius; cum tibi
aquaria prouincia sorte obtigisset. in Verr. actio-
ne quarta: Qui simul atque ei sorte prouincia
Sicilia obuēnit. quin etiam quoties parem nume-
rum suffragiorum competitores habuissent, for-
tes iaciebantur. Cicero pro Plancio, Nunquā ma-
iores nostri sortitionē constituissent ædilitiā, nisi
uiderent accidere posse, ut cōpetitores pares suf-
fragiis essent. Cicero secundo de Diuinatione de
fortibus ita inquit, Quid igitur in his potest esse
certi, quæ fortunæ monitu, pueri manu miscētur,
atque ducuntur?

TEXT. *Oligarchia uero est, in qua ex censu magistratus eli-
guntur.*

Oligarchia

COMM. Oligarchia latinè paucorum imperiū dici po-
test. in quo potentiores tantum dominantur, quā
excensu magistratus eliguntur. sunt enim consti-
tutæ leges, ut nemo possit imperare, nisi qui tan-
tam summam pecuniæ possederit, pauci uero sūt
ubi que locupletes. Plutarchus in Lycurgi vita tra-
dit Lacedæmonios post Lycurgum Oligarchia
vfos fuisse, sic enim scribit; quanquam hoc modo
ciuilem institutionem Lycurgus miscuisset, tamē
qui post eum secuti sunt cum effrenem adhuc &
ualidam nimis Oligarchiam ferocemque ac feruū
viderent, ut ait Plato, quasi frenum iniece-
runt & Ephorum potestatem. Romani ab ini-
tio Monarchia usi sunt, deinde exactis regibus à
Bruto, uti cœperunt Aristocratia, sed insolecen-
te plebe subsecuta est Democratia, postea uero
cum longè latèque regnare populus R. cœpisset,
res ad Oligarchiam delapsa est, ut ex censu crea-
rentur magistratus. non enim quisquam gerere
magistratum maiorem poterat, nisi factus esset
eques Romanus, neque quisquam eques fieri po-
terat, nisi quadringenta millia possedisset. neque
Senator esse poterat nisi censum equestrem du-
plicasset. Denique C. Cæsar Remp. ad Monar-
chiam reduxit.

TEXT. *Aristocratia dicitur illa, in qua magistratus di-
tribuuntur ijs, qui disciplinam perceperunt: discipli-
nam autem eam intelligo, quæ à lege constituta sit,
nam qui permanent in institutis ciuitatis, in aristo-
cratia magistratus gerunt; necesse est enim, huiusmo-
di uiros optimos uideri; unde etiam Aristocratia no-
men habet.*

COMM. Aristocratia latinè significat optimatum im-
perium. sunt autem optimates, ut ait Cicero pro
P. Sestio, qui ita se gerunt, ut sua consilia optimo
cuique probentur. ij uero sunt, qui suæ ciuitatis
disciplinam perceperunt, atque eā diligentissime
custodiūt, & secundum eam magistratus geren-
tes, omnia iustè quantum fieri potest, exequunt.
qui sunt igitur tales uiri, necesse est eos esse opti-
mos. unde deductum est Aristocratia nomen. ta-
le genus Reip. Lycurgus instituit, legesque ac di-
sciplinam iuribus suis tradidit, quam à pueritia
statim ediscerent, & ne libris forte confiderent,
suas leges scribi uetuit, sed quasi per manus à fe-
nioribus posteris tradi. quare donec Lycurgi le-
gibus usi sunt Lacedæmonij, semper benè ac felici-
ter Remp. administrarunt. cum uero cœperunt
ab eis discedere, semper in peius delapsi tandem
concederunt. ueneti nostro tempore Aristocratia
utuntur. neque enim quenquam magistratum ge-
rere patiuntur, nisi qui probatis moribus sit, & ci-
uitatis suæ disciplinam perceperit.

TEXT. *Monarchia est, ut nomen indicat, in qua unus om-
nium dominus est: quæ si definita est, & ordinem quē
dam seruat, regnum uocatur; si uero inordinata, at-
que ex unius libidine, tyrannis appellatur.*

COMM. Monarchia nomine ipso declarat quid sit. nē-
pe status ciuitatis, in qua unus sit omnium domi-
nus. sed ea duplex est, aut enim legitima est, & or-

10 dinata, atque ita regnum dicitur, aut est contra
ordinem & leges, cum ex libidine sua princeps
dominatur, atque ita uocatur tyrannis. est igitur
ea, inter regem & tyrannum differentia, quod rex,
quanuis sit legibus potentior, tamen legitime
imperat, & æquabiliter iustitiam omnibus distri-
buit, sapientumque consilio utitur, neque tatum
suam, sed etiam populorum sibi subditorum utili-
tatem quærit. tyrannus autem leges contemnit,
iustitiam irridet, à sapientum consilijs abhorret,
ad libidinem suam omnia dirigit. itaque talem ho-
minem, uel potius belluam e medio tollere sum-
ma laus priscis habita est. sic enim Cicero tertio
de officijs, Nulla est societas nobis cum tyrānis,
sed potius summa distractio: neque est contra na-
turam spoliare eum, si possis, quem honestum
est necare. atque hoc omne genus pestiferum, at-
que impiū ex hominum communitate extermin-
andum est. uerum hæc nomina sæpe confundū-
tur, ut idem dicatur rex & tyrannus. quoniam a-
pud antiquos nomen Tyrannorum nō erat odio-
sum. Virgilius.

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse, tyran-
ni.

Vtrunque coniunxit Iuuenalis eis uersibus.
Ad generum Cereris sine cæde & uulnere pau-
ci

Descendunt reges, & sicca morte tyranni.

Postea uerò cum plerique principes improbe
se gerere cœpissent, factum est ut tyranni tantum
ij dicerentur, qui contemptis legibus ex libidine
sua cuncta administrarent.

TEXT. *Oportet igitur, finem unius cuiusq; Reip. cognitū
habere: nam ea singula quærunr, quæ ad finem suum
tendunt. est autem democratia finis libertas, oligar-
chia diuitia, aristocratia quæ ad disciplinam legesq;
ciuitatis pertinent, tyrannidis custodia.*

COMM. Non tantum Rerump. genera cognita habere
oportet, sed etiam fines cuiusque, quo omnia di-
riguntur. nam de iis unaquæque Resp. deliberat,
atque ea diligenter quærit, quæ possint ipsam ad
finem suum perducere. cum autem quatuor sint
Rerump. genera, quatuor etiam fines erunt. nam
Democratia sibi libertatem proponit, Oligarchia
diuitias, Aristocratia disciplinam ciuitatis & le-
ges, Tyrannis custodiam. Ergo si quis in Oligar-
chia disputaret diuitias esse contemnendas & p-
nihilò putandas, atque ijs tantum mandandos es-
se magistratus, qui leges & disciplinam ciuitatis
perceperunt, etiam si pauperes sint, certè explo-
deretur, & omnium irrisione luderetur. ita in De-
mocratia si quis auderet aliquid cōtra libertatem
dicere, statim e medio tolleretur, ut Athenienses
Cyrillum lapidibus obruerūt, quòd Xerxem Per-
sarum regem intra urbem recipiendum censeret,
auctor est Cicero tertio de officijs. in Oratione
contra Rullum Cicero plurimum in eo est occu-
patus ut ostendat Rullum ciuiū libertati insidia-
ri, & decem uiros quasi decem reges contra popu-
lum R. cōstituere. sic (inquit) confirmo Quirites
H hac

hac lege agraria pulchra atque populari, dari uobis nihil, condonari certis hominibus omnia; ostentari populo R. agros, eripi etiam libertatem. priuatorum pecunias augeri, publicas exhauriri. denique, quod est indignissimum per Tribunū pl. quem maiores præsidem libertatis custodēq; esse uoluerunt, reges in ciuitate constitui. quod autem tyrannidis custodia finis sit, egregie docet Cicero pro Marcello, qui Cæsarem admonet, ut diligenter salutem suam custodiat; Quare, inquit omnes te qui hæc salua esse uolumus & hortamur & obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas; omnesque tibi, ut pro alijs etiam loquar, quod de me ipso sentio, quoniam subesse aliquid putas quod cauendum sit, non modo excubias & custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus & corporum pollicemur.

TEXT. *Per spicuum est igitur, oportere distincta, & cognita habere omnia, quæ ad finem spectant; ut mores, ut instituta, res utiles. nam omnes quæcunque eligunt, ad finem suum referunt.*

COMM. Non tantum fines ipsos cognoscere opus est, sed etiam illa quæ ad finem perducunt, ut qui mores, quæ instituta sunt in ciuitate, quæ res utiles. omnes enim ea quærunt, quæ ad finem suum utilia sunt. Vt in democratia quibus modis paratur & conseruatur libertas. Cicero Philippica tertia; nihil est detestabilius dedecore, nihil fædius seruitute. ad decus, & libertatem nati sumus, aut hæc teneamus, aut cum dignitate moriamur. Quarta uero Philippica sic ait; crudelitatem mortis & dedecus uirtus propulsare solet: quæ propria est romani generis & seminis, hæc retinete quæso Quirites quam uobis tanquam hæreditatem maiores uestri reliquerunt. & quæ sequuntur. ita Demosthenes in Philippicis omnia diligenter colligit, quibus seruitus euitari, & libertas conseruari possit, quoniam Athenienses democratia utebantur. idē in reliquis faciendum.

TEXT. *Et, quoniam fides non tantum argumentis sit; sed etiam oratione, quæ dicentis mores exprimit: credimus enim ei, qui ita affectus esse uidetur; ut aut uir bonus appareat, aut beneuolus, aut utrunque. opus est uniuscuiusque Reip. mores bene cognitos habere: mores enim cuiusque ciuitatis, oratione expressi, necesse est, ut ad persuadendum uim habeant maximam; qui quidem ex eis, quæ ante dicta sunt, facile cognosci poterunt. nam ex eo, quod sibi quæque ciuitas proposuit, aperte mores cognoscuntur: proponunt autem ea sibi, quæ ad finem referuntur.*

COMM. Probat oportere mores eius ciuitatis agnoscere, in qua consilium daturus & sententiam dicturus est Orator. primo quia supra iam dictum est, non tantum argumentis fidem fieri, sed etiā oratione quæ dicentis mores amabiles exprimat. deinde quia qui audiunt, facile credunt ei, quæ aut uirum bonum, aut beneuolum aut utrunque existimant. putant autem eū uirum bonum qui mores, & instituta maiorum laudat, & ea diligenter esse seruanda censet. & præcipue quæ ad religio-

nem attinent. ut si Iudæus apud Christianos uerba faciens, christianam fidem & religionem summis laudibus extolleret, & mores atque instituta christianorum oratione sua uehementer approbaret, & se cupidum eorum obseruandorum ostenderet, facile posset id, quod uellet persuadere. quoniam ita uir bonus, & christianis beneuolus uideatur. idem de quouis alio sentiendum. quoniam morum similitudo facile conciliat amicitiam. quare cum auditores aut iudices intelligunt Oratorem sibi esse similem, & idem uelle ac nolle quod ipsi uolunt, aut nolunt, statim ei fiunt amici, libenterque audiunt, & dictis fidem adhibent. Itaque uim maximam ad persuadendum expressi oratione mores habent. qui facile cognosci possunt ab eo, qui intelligat, quid sibi quæque ciuitas proposuit. nam Socrates apud Platonem in Gorgia dixit; omnes homines gaudere ac lætari cum orationem aliquam audiunt, suis moribus ac naturæ cōuenientem. contra uerò dolere, atque angere cum alienam ab ingenio moribusque suis orationem audiunt.

TEXT. *Sed iam quæ sibi proponere debeant illi, qui suadent aliqua, tanquam futura, & instantia, & unde possint argumenta de eo, quod utile est, sumere; & præterea de moribus, & institutis, quibus singuli ciuitatum status reguntur, quibus rationibus, & quomodo possimus dicendi copiam habere; quantum deicit in hac arte quærere, diximus: nam in libris de Rep. de his accuratius pertractatum est.*

COMM. Hactenus de genere deliberatiuo locutus est, deinceps uero demonstratiuum aggredi constituit, quod priuilegiū faciat breuiter more suo repetit ea, quæ declarata sunt. docuimus, inquit, quæ sint ea, quæ sibi proponere debeat orator in dicenda sententia. & quo modo probare possit ea, quæ dicit, utilia futura. denique quomodo mores & instituta ciuitatis exprimere debeat. hæc autem omnia diligentius tractantur in libris de Rep. quoniam eius scientiæ propria sunt.

TEXT. *Deinceps autem de uirtute, & uitio, de honestate, & turpitudine dicamus. laudanti enim, & uituperanti sunt hi propositi fines. simul etiam illud commodum consequetur, ut, dum hæc agimus, etiam illa declarem, unde mores nostros ostendamus, quod erat secundum probationis genus, ex iisdem enim locis, et nos ipsos, & alium quemlibet ita ornabimus, ut tanquam probis uiris, & uirtute præditis fides habeatur.*

COMM. Iam demonstratiuum genus aggreditur, quod laudem & uituperationem continet, sed à meliori parte græciæ dicitur ἐγκωμιαστικόν, à Cicerone sæpe uocatur exornatio, Quintilianus parum latino uerbo laudatiuum appellat. Panegyricum etiam uocant, quod in publicis conuentibus & celebratibus Græciæ tales orationes haberentur. multa uero sunt uel in aliquo homine uel in ciuitate uel in cæteris rebus quæ laudari solent, sed uirtus ac honestas primum locum obtinet, & alia omnia tantum hæc una de causa laudantur, quod

quod ad uirtutem referuntur, sicuti etiam solum uitium & turpitudine uituperatur, & alia quæ ponuntur in uituperatione, ad hæc duo referuntur, ideo proponit Aristoteles se deinceps de uirtute & uitio, de honestate & turpitudine dicturum. cū præsertim demonstratiui generis finis sit honestas, ut iam supra demonstratum est. accedit etiam alia commoditas, quoniam explicacione uirtutis & uitiorum non tantum alios laudare aut uituperare discimus, sed etiam quomodo mores nostros bonos & amabiles esse doceamus. quod erat secundum artificiosæ probationis genus. iisdem enim locis nobis perderunt, & ad mores nostros ostendendos, & ad alium ita exornandum, ut probus uir & uirtute præditus esse uideatur. hunc locum in Partitionibus ita Cicero expressit; accepi ista, didiciq; breuiter, non solum quemadmodum laudarem aliterum: sed etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse iure laudari. neque sanè dubitandum est, si quis rectè sciat alterum laudare, quin etiā seipsum commodè laudare possit. uerum omnis arrogantia suspicio semper euitanda est, nihil enim odiosius esse potest. quamuis apud ignotos liceat aliquando magnopere etiam gloriari, ut apud Virgilium Aeneas primo Aeneidos:

Sum pius Aeneas raptos qui ex hoste penates Classe ueho mecum, fama super æthera notus. uel cum nos uel amicos nostros urget necessitas, ut Cicero multis in locis res à se gestas in consularu commemorat, & extollit. qua tamen in re non caruit reprehensioibus. Brutus enim ad Atticum scribens sic ait de Cicerone; an quia non omnibus horis iactamus idus Martias, similiter atque ille monas Decembres suas in ore habet, eo meliore conditione Cicero pulcherrimum factum uituperabit? licet etiam refellendi gratia seipsum laudare, & res gestas amplificare, ut Turnus apud Virgilium libro undecimo Aeneidos:

Pulsus ego, aut quisquam meritò fœdissime pulsus Arguet? iliaco tumidum qui crescere Tybrim Sanguine, & Euandri totam cum stirpe uidebit Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis.

Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens, Et quos mille die uictor sub tartara misi, Inklusus muris hostilique aggere septus. & alibi: Turnus ego, haud ulli ueterum uirtute secundus.

Quod autem ex iisdem locis & nos ipsos & alios laudemus exemplo declarari potest, ut laudamus Demosthenem quod esset homo uigilantissimus, & quotidianis exercitationibus se in dicendo exerceret, unde magnā eloquētiā acquisiuit, de quo ita Cicero Tusc. 4. cui non sunt audita Demosthenis uigilia, qui dolere se aiebat, si quando opificū antelucana uictus esset industria. quid ipse Cicero pro lege Man. non ne laudes suas ex eodem loco sumit, cū ita de se ait? Nā cū & auctoritatis in me tantum sit, quantum uos honoribus mandandum est

se uolueritis; & ad agendum facultatis tantum, quantum homini uigilanti ex forensi usu propè quotidiana dicendi exercitatio potuit adferre. &c.

TEXT. *Et, quoniam sæpe fit, ut uel animi gratia, uel serio, studioque; laudemus non tantum hominem, aut deū, sed etiam ea, quæ anima carent, & quodcunque animal nobis uisum fuerit: eodem modo, quo in superiori genere fecimus, etiam de his rebus uidentur, unde propositiones sumendæ sint. quare non exquisitè, sed exempli tantum gratia de his etiam dicamus.*

COMM. Decreuit in demonstratiuo genere locos aperire, quibus & ad laudandum & ad uituperandum propositiones sumantur eo modo, quo iam in deliberatiuo docuit. uidentur est (inquit) et in hoc genere, sicut in superiore fecimus, unde sumendæ sint propositiones, quoniam sæpe fit ut hoc genus laudandi tractemus uel tantum oblectationis atque exercitiationis gratia, uel et serio atque studiosè, cū uel hominē laudamus, uel Deū, uel inanimatū aliquid, uel animal. sed hæc non exquisitè sunt à nobis tractanda, ut in scientijs fieri solet. Verū apertius & pinguiori (quod aiunt) minerua. Quatuor igitur ponit Aristoteles quæ laudari solent. hominem, Deum, res inanimatas, animalia. quod etiā Quintilianus tertio libro sic ostendit; Sed propriū laudis est amplificare & ornare quæ materia præcipue in Deos & homines cadit: est tamē & aliorum animalium, et carentium anima. Sed homines præcipue laudant qui uirtutis cōpotes sunt. est. n. uirtus hominis propria. neque alia de cetera laudes inuentæ sunt, nisi ut præstantes uiri celebrentur. & ad eorum imitationē alij excitentur. unde Romani, sicuti Cato scriptū reliquit, post cenā, clarorum hominum laudes ad tibiā canebant, ut adulescētes ad eorum uirtutes imitandas accenderent. Laudantur tamen et Dei, sicuti Orpheus quæ hymnos cōposuit, & Homerus, bus Deorum laudes cōplexus est, & Dauides apud Hebræos, & apud Latinos Horatius Apollinis, Mercurij, Fauni, Bacchi, & Dianæ laudes cecinit. quin et Christiani multos hymnos in Deorum laude cōscripserunt. Laudant et res inanimatas ut artes ac scientiæ, sicut apud Ciceronē multis in locis eloquētia laudatur, & Philosophia quinto Tusc. & prudentia secundo de Natura Deorum. & Scicilia prudentia quarta actione in uerrē, & Asia pro lege Man. præterea laudant animalia, ut Plinius formicā admirat, lusciniam miris laudibus extollit. Virgil. quarto Georgicorum apes summopere commendat. est apud Ouidiū Pfitaci laudatio; apud Lucianū muscæ Encomiū. denique nihil est quod laudari non possit.

TEXT. *Pulchrum igitur id est, quod cum propter se sit expectandum, est etiam inuidendum, quatenus bonum sit, est etiam inuidendum, quatenus bonum.*

In demonstratiuo genere quæruntur ea, quæ pulchra sunt, ut laudentur. ergo prius oportet intelligere quid sit pulchrum, ut ad ipsum, tanquam ad finem quendam, quæcunque traduntur in exornatione, referantur. duas igitur pulchri descriptiones hoc loco ponit Aristoteles; quarum prima

hec est: pulchrum id est, quod propter se expetendum est, & laudabile. verum illud est sciendum; hoc loco pulchrum non ad corpus, sed ad animū referri, & idem ferè esse quod honestum. addidit autem Aristoteles etiam esse laudabile, quoniam inueniuntur quædam propter se expetenda, quæ tamen non sunt laudabilia, vt vita propter se expetitur, neque tamen per se laudabilis est. honestum autem etiam si nemo id laudet, tamen natura sua laudabile est (vt ait Cicero) & hæc definitio per se ipsius honesti ac pulchri est. altera uero definitio est pulchri, quatenus ad nos refertur. ut pulchrū id sit, quod est bonum, & iucundum, quatenus bonum est. habet enim honestas miram delectationem, quæ ab ipsius bonitate prouenit. mala uero per se iucunda non sunt. quod si quis malis & turpitudine delectetur, vt multi improbi homines faciunt, id non accidit, propter vitiorum naturam, sed propter appetitus deprauationem. Quamobrem uera delectatio nascitur ab honestate, falsa uero & inanis à turpitudine. & quæ ab honestate nascuntur sunt illæ puræ ac ueræ voluptates de quibus in Philebo Plato multa disputat.

TEXT. *Quod si pulchrum est huiusmodi: necesse est uirtutem esse pulchram; quoniam cum sit bona, est etiam laudabilis.*

COMM. Ex definitione pulchri, probat uirtutem esse pulchram, pulchrum enim dictum est esse bonū & laudabile, uirtus uero sine vlla dubitatione bona est, & laude digna, quare necessitas cogit, vt etiam pulchra sit. Isocrates in Helena, uirtutem ideo maxime laudabile esse dicit, quia sit omnium rerum pulcherrima. nutritur autem uirtus & augeatur laudatione, quod eleganter Ouidius testatur illis uerbis;

— laudataque uirtus

Crescit, & immensus gloria calcar habet. Aristoteles Ethicorum secundo sic ait; uirtuti debetur laus. & Cicero in Paradoxis; vt quisque maximè est boni particeps; ita & laudabilis maximè.

TEXT. *Uirtus autem est, ut ferè uidetur, facultas comparandi quæ bona sunt, & eadem conseruandi; & facultas, multa, & magna in alios merita conseruandi; & quæ potest omnes omnibus in rebus adiuuare.*

COMM. Quoniam de laudatione uerba facturum est, & uirtus est maximè laudabilis, ideo uirtutem primo definit, deinde etiam diuidit. sed hæc omnia ex communi opinione, non exquisite facit, ut iā supra nos admonuit. nam in Ethicis accuratius hæc tractata sunt. tres igitur hoc loco uirtutis descriptiones ponit; prima est illa, vt uirtus sit facultas comparandi quæ bona sunt, & eadem conseruandi. beatus enim esse sine uirtute nemo potest, vt primo de natura deorum Cicero dicit. dicitur autem is beatus qui est in bonis nullo adiuncto malo, ut quinto Tuscul. legimus. ergo in uirtute uis est bonorum acquirendorum. sed non satis est acquirere bona, nisi etiam conseruentur, neque beatus dici potest qui est in amittendi metu, quæ

re uictus etiam vim habet bona conseruandi. uera est igitur illa sententia quam ponit in Paradoxis Cicero; uirtute præditi qui sunt, soli sunt diuites. soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas, soli; (quod est propriū diuitiarum) contenti sunt rebus suis. & in quo uirtus est, ei nihil deest ad beatè uiuendum. altera definitio respicit effectum uirtutis erga alios, cum dicitur esse facultas multa & magna beneficia in alios conferendi. Laus enim uirtutis in actione consistit, actio uero semper ad aliquid refertur. itaque uirtus potius ad alios referenda est, quam ad eum in quo est, si quidem laudari debet. nam ij potissimū laudantur, qui multa & magna beneficia uel in patriam, uel in amicos, uel in omne genus hominū contulerunt. Quamobrem Aristoteles Ethicorū quarto, eum optimum esse dicit, qui non tantum erga seipsum, sed etiam erga alios uirtute utitur, denique statuunt omnes sapientes; nihil esse præstantius, nihil laudabilius quam de plurimis bene mereri. Tertia definitio uirtutis est ut sit facultas quæ possit omnes omnibus in rebus adiuuare. præsto est semper uirtus, neque hominem unquam deserit. unde rectè Bias omnia secum bona sua se portare prædicabat. & qui uirtutis compotes sunt omnia melius quam expertis uirtutis efficiunt. nam habitus ille animi rationi consentaneus actiones omnes ad optimum finem dirigit.

TEXT. *Partes autem uirtutis sunt iustitia, fortitudo, temperantia, magnificentia, magnanimitas, liberalitas, mansuetudo, prudentia, sapientia.*

COMM. Partes uirtutis appellat eas, quæ propriè species dici deberent, sed hic, ut sæpè iam dictum est, non agitur exquisite, ideo neque omnes uirtutis species enumerantur, sed illæ tantum, quæ magnā adferre laudem solent. distinguuntur autem uirtutis species hoc modo; ut aliæ sint in uoluntate, quæ morales uirtutes dicuntur, quia moribus & consuetudine perficiuntur, aliæ sint in ratione, quæ ideo rationales uocantur. Et morales quidem aut sunt principales, aut secundariæ. principales sunt iustitia, fortitudo, temperantia, quæ ueræ sunt, ac propriæ uirtutes, quæ bonos uiros efficiunt. secundariæ sunt; magnificentia, magnanimitas, liberalitas, mansuetudo, quæ magnam hominum beneuolentiā conciliant. Rationales uirtutes sunt, prudentia, & sapientia, quæ nostrā intelligentiā excitāt & perficiunt. hæc est distinctio, quæ hoc loco sequit Arist. nā in extrema parte primi libri Ethicorū et uirtutes diuidit, ut alias ratione, alias more perfectas esse dicat. in ratione (inquit) sunt ut sapientia, ut sagacitas, ut prudentia. more perfectæ ut liberalitas, & temperantia. Cicero in Partitionibus sic ait; Est igitur uis uirtutis duplex, aut. n. scientia cernitur uirtus, aut actio. Nā quæ prudentia, quæ calliditas, quæque grauissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. quæ uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur. eius est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est. ergo Cicero

Cicero prudentiæ nomine complectitur omnes uirtutes quæ ad intelligendum pertinent, vt nos in Decisionibus nostris olim copiosè docuimus, temperantiæ uero nomine complectitur eas omnes quæ pertinent ad agendum. hæc autem duo intelligere (inquam) & agere non tantum laudabilem, sed etiam beatum hominem efficiunt.

TEXT. *Necesse est autem, omnium uirtutum eas esse maximas, quæ sunt alijs utilissimæ; siquidem uirtus est facultas beneficia conferendi. atque hac de causa iusti & fortes uiri maximè honorantur: hi enim in bello, illi uero etiam in pace multis utiles sunt.*

COMM. Ex definitione uirtutis intelligi potest quæ uirtutes maiores sint, quæ minores. est enim uirtus (vt iam supra dictum est) facultas in alios beneficia conferendi. quare quanto uirtutes sunt hominibus utiliores, tanto sunt maiores. & quæ sunt omnium utilissimæ, sunt etiam omnium maxime. hoc enim uirtutis propriū est, mortalibus quæ plurimum prodesse. quod etiam multitudinis iudicio confirmari potest. vulgo enim iusti & fortes uiri maxime honorantur, propter maximas utilitates quæ ab eis proueniunt. nam fortes uiri, belli tempore ciuitatibus maximo sunt auxilio, iusti autè & in bello & in pace sunt utilissimi. quamobrem omnibus uirtutibus iustitia antecellit. de qua ita Aristoteles quinto Ethicorum, hæc una uirtus omnium est domina & regina uirtutum, neque hesperus aut Lucifer tantam sui excitat admirationem. & Cicero primo de offi. ait homines ex hac una uirtute bonos nominari. fortitudo uero proximè iustitiam subsequitur, quoniam in ciuitate iustitia conseruari non potest, nisi sint fortes uiri qui hostium impetum arceant, & securum ciuitatis statum conseruent. itaque Ilioneus apud Virgilium primo Aeneid. Aeneam à iustitia & fortitudine commendat; Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter Nec pietate fuit, nec bello maior & armis.

TEXT. *Deinde liberales ideo sunt in honore, quod fortunas suas erogant; neque de pecunijs digladiantur, quarum reliqui mortales magnopere cupidi sunt.*

COMM. Post iustos & fortes uiros, in precio ac honore liberales esse solent, propterea quod facultates suas alijs libenter impartiunt, neque pecunias accumulare student, quod plerique alij faciunt. libro quarto Ethicorum dicit Aristoteles vix fieri posse, ut homo liberalis diues sit, quoniam neque rem familiarem amplificare nititur, neque partem iam fortunas tueri studet. Cicero secundo de Officijs ita inquit; uehementer autem amor multitudinis, commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficiæ, iustitiæ, fidei, omniumque earum uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morū ac facilitatem. in hac re maximè celebratur Cimō Atheniensis, qui quotidie domi conuiuium parari iubebat, quo pauperes turmatim conuenirēt, siquem agere ciuem intelligebat, eum furtim collata pecunia adiuuabat, prædiorum suorum sepes auferri iussit, vt omnes arbitrio suo fructus perci-

pere possent. auctor Plutarchus. sed etiam alij multum leguntur in historijs maximè liberales.

TEXT. *Est autem iustitia uirtus, per quam singuli res suas habent, & eo modo, quo lex præcipit; iniustitia uero per quam aliena contra legem possidentur.*

COMM. Nunc describit sigillatim uirtutis eas species, quas proposuit, & eis contraria uicia. ac primo iustitiam ait esse uirtutem per quam homines res suas possident eo modo, quo leges iubent. duo sunt igitur quæ in hac uirtute requiruntur, primo vt suum unusquisque habeat, deinde vt illud legitime possideat. quæ duo commutata pariunt iniustitiam, vt cum quis aliena possidet, & id contra legem facit omninò iniustus est. Cicero de Inuentione secundo iustitiam ita definit; iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata suæ cuique tribuens dignitatem. Vulpianus iuriconsultus ita; iustitia est constans & perpetua uoluntas ius suum cuique tribuens. primo de Offi. Cicero duo dicit esse munera iustitiæ, primum vt ne mini quis noceat nisi laesisset iniuria, deinde vt communibus pro communibus utatur, priuatis autem vt suis. Aristoteles quinto Ethicorum tria iustitiæ genera facit. est enim quædam iustitia communis, quæ ad omnes uirtutes refertur, de qua illud dictum est; iustitia in sese uirtutes continet omnes, ex hac boni uiri nominantur, quæ in hominum societate tuenda uersatur. altera est hæc subiecta tanquam species quædam quæ suum cuique tribuit. Tertia quæ in pactis contrahendisque rebus obseruatur. Est autem hæc uirtus adeo necessaria, ut primo politicorum dicat Aristoteles; nullo modo fieri posse vt ciuitas habitetur, si absit iustitia, & quarto eiusdem operis ait; Rem statim dissolui atque interire propter iustitiæ violationem. ideo dixit Euripides iustitiam os aureū habere. Hesiodus Iouis esse filiam & uirginem, quod iusti uiri Dei similes sint, atque integri.

TEXT. *Fortitudo est uirtus per quam homines res honestas in periculis aggrediuntur, easque gerunt, ut lex præcipit, & se legum ministros præbent. timiditas uero uicium est contrarium.*

COMM. Fortitudo præcipuè in periculis spectatur, cū quis res honestas intrepidè gerit, neque villo metu concutitur, sed præbet se legum ministrum, & pro honestate paratus est, et uitā profundere. Cicero fortitudinem proprio nomine sæpè uirtutem appellat. appellata est. n. ex uiro uirtus. probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicant propugnantem pro æquitate, vt tertio de officijs ait Cicero. Chrysippus uero, sicuti quarto Tuscul. legimus, sic eam definit; fortitudo est scientia perferendarum rerum uel affectio animi in patiando, ac perferendo, summæ legi parens sine timore. Aristoteles tertio Ethicorum quinque genera fortitudinis ait esse, quæ minimè perfecta sunt, in primo genere est fortitudo ciuilis, quæ uel honore, uel ignominia concitatur, quæ in ea ciuitate uiget in qua fortes honorantur, ignaui contem-

nuntur. vt Hector apud Homerum de se ait; Polydamas tædum primus mihi crimen inuret, Secunda est ea fortitudo quæ à necessitate prouenit, cum ij præcipiunt qui cogendi potestatem habent, quo modo plerunque milites imperatorum metu fortes fiunt vt Hector minatur; Quém procul à pugna labentem forte videbo

Ille canum fiet, fiet quoque vulturis esca. Tertia ab exercitatione proficiscitur, itaque Socrates putabat fortitudinem esse scientiam quoniam veterani milites propter vsum solent esse fortiores, qualem Entellum depingit Virgilius Stat grauis Entellus nifuque immotus eodem Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.

Quarta est illa quæ ab ira nascitur, iram enim contem fortitudinis esse dicunt. vnde Virgilius: Acrior ad pugnam redit, & nim suscitatur ira. Et in primo de seditione uulgi; Iamque faces & saxa uolant, furor arma ministrat.

Quinta est ea, quæ à spe atque fiducia manat, sicut enim fortiores homines cum uictoriam sperant. hinc adhortationes ducunt ad milites, ut Turnus apud Virgilium Aeneidos decimo: Quod uotis optastis adest. perfringere dextra In manibus Mars ipse uiri. quod autem spes fortitudinem augeat, ostendit eodem libro Virgilius, cum ita inquit; clamorem ad Sydera tollunt Dardanidæ e muris, spes addita suscitatur iras. Tela manu iaciunt. sed (ut dixi) hæc fortitudinis genera sunt imperfecta, illud solum perfectum quod summæ legi paret sine timore.

TEXT. Temperantia uirtus est, cuius opera homines ita corporis uoluptates moderantur; ut lex iubet. intemperantia uitium est contrarium.

COMM. Temperantia regit appetitum, & corporis uoluptatibus resistit eo modo, quo leges præcipiunt, cui contraria est intemperantia. porro temperantiæ proprium est prudentiam conseruare, sicut Aristoteles sexto Ethicorum affirmat. Plato in Charmide custodem uitæ hominum temperantiam uocat. idem in Georgia præcipit, ut qui felix ac beatus. esse uelit, temperantiam exerceat. Xenophanes nihil in homine malum nasci posse dixit, qui temperantiam, quæ sapientiæ fundamentum est, amplexus fuerit. ideo uiri sapientes omnes temperantissimi fuerunt. ut Socrates, quem propter tenuem uictum, pestis illa sanissima quæ Atticam inuasit, non attigit. ut Plato, apud quem cum Timotheus Imperator egregius cænasset, & postridiè deinde illi occurrisset, uestra cæna (inquit) à Plato, non tantum præsentis iucundæ sunt, sed etiam in diem sequentem suauitatem tecum adferunt. vt Xenocrates, cuius etiam caseolus pro uerbio celebratur. ut Pythagoras, cuius est illud egregium dictum; pinguis uenter non gignit sen-

10 sum tenuem. & cum uidisset quendam obesum dixit; hic non cessat sibi odiosum carcerem struere. ut omnes denique honestatis amatores. neque enim intemperans quisquam honestè potest uiuere. nam temperantia, quod ait Cicero primo de Finibus, pacem animis adfert, & eos quasi concordia quadam placat ac lenit, in hac uirtute omnis ornatus uitæ, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. primo de Officijs.

Liberalitas est quæ pecunijs suppeditandis pluribus benefacit; cui contraria est illiberalitas. TEXT.

20 Liberalitas uirtus media est inter auaritiam & largitionem uel effusionem, ideo quarto Ethicorum Aristoteles ait liberalitatem esse mediocritatem in pecunijs, & eius laudem esse magis in dandis pecunijs quam in accipiendis. Cicero primo de officijs, nihil esse naturæ hominis accommodatius liberalitate censet. sed tres adhibendas esse cautiones admonet. primo uidendum est ne ob sit benignitas & ijs ipsis quibus benignè uidebitur fieri, & cæteris: deinde ne maior benignitas sit, quam facultas. tum ut pro dignitate cuique tribuatur. cum autem liberalis pluribus benefacere studeat, gradus tamen quosdam seruare debet, ut eis plurimum tribuat, quibus maximè coniunctus est. principes sunt patria & parentes, quorum beneficij maximè obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus quæ spectat in nos solos, neq; aliud ullum potest habere perfugium, deinceps bene conuenientes propinqui. &c. quæ primo de Officijs docet Cicero.

Magnanimitas est uirtus, quæ maxima in alios beneficia confert. huic contraria est animi paruitas. TEXT.

COMM. Magnanimitas uel animi magnitudo uirtus est, liberalitati coniuncta. quæ contempta propria utilitate studet in alios quamplurima conferre beneficia. cui contrarium uitium dicitur animi paruitas, cum quis propriam tantum utilitatem querit, neque ulla conferre in alios beneficia conatur. hæc igitur uirtus res magnas & maxime utiles querit. nihil autem est tam angusti animi tamque parui quam amare diuitias, nihil honestius, magnificentiusque quam pecuniam contemnere si non habeas, si habeas ad beneficentiam liberalitatemque conferre. hæc Cicero primo de Officijs, quibus primo exprimit uitium magnanimitati contrarium, deinde ipsam etiam magnanimitatem. cuius exemplum spectare licet in multis Romanis Imperatoribus, sed præcipuè in Fabricio, & Curio, qui diuitias contemnescentes, nihil aliud studebant, quam de Rep. benemereri.

Magnificentia uirtus est, quæ in sumptibus faciendis amplitudinem sequitur. huic etiam animi paruitas, & tenuitas est contraria.

Magnificentia tantum in homine diuitijs affluente esse potest. neque pauper ullo modo potest esse magnificus. neque enim tantum unum aut

aut alterum adiuuare pecunijs magnificentia est licet sit liberalitas, sed aut totam aliquam ciuitatem multitudinem pecuniarum subleuare, aut publicis monumentis & substructionibus urbem exornare. sicut Cæsar Augustus gloriatus est se marmoream urbem relicturum, quam latericiam accepisse. hæc autem uirtus eis utilissima est, qui capiunt Rempublicam. vnde Romani ciues in ædilitate præcipuè magnificentiam ostentabant, ut ad reliquas dignitates faciliorem haberent aditum. quidam uolentes hanc uirtutem amplecti cum nimis parce sumptus faciant, vicinum in uitium incidunt. Theophrastus magnopere laudat magnificentiam & apparationem popularium munerum. auctor Cicero secundo de offi.

COMM. Prudentia est uirtus rationis, per quam de bonis rebus, & malis, quæ ad beatam uitam pertinent, homines bene consulere possunt.

TEXT. Prudentia in ratione posita est, & rerum bonarum ac malarum cognitionem adfert. itaque dux est ad beatam uitam. nam Iamblichus prudentiam uirtutum omnium principem esse dixit, quæ reliquis omnibus tanquam ministris utatur. est igitur tanquam mentis oculus vndiq; lucidissimus, per quam in primis Deo similes efficimur. itaque non sine causa Iuuenalis satyra decima clamat;

Nullum numen abest si sit prudentia, sed te Nos facimus Fortuna Deam, cæloq; locamus. Socrates interrogatus quid esset prudentia, respondit; animi concinnitas. idem roganti quinquam prudentes essent; qui non facile delinquant. inquit, Crito prudentiam reliquarum uirtutum ducem & matrem esse dixit, quoniam uirtutes omnes ad præscriptum prudentiæ constituuntur. Cicero de Finibus quinto; ut medicina ualitudinis nauigationis gubernatio, sic uiuendi ars est prudentia, uidetur autem Cicero triplicem facere prudentiam, quarum prima est eadem quæ sapientia sicut in Partitionibus docet, & primo de officijs, quæ est cognitio ueritatis, & scientia rerum diuinarum atque humanarum. altera est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. Tertia est scientia cuiusque artificij. sed proprie qui bene consulere possunt, de rebus, quæ ad beatam uitam pertinent, ij prudentes appellantur. hoc loco aduertendum est duarum uirtutum definitiones esse prætermittas, hoc est, mansuetudinis, & sapientiæ, quas in partibus uirtutis supra numeratas, quæ fortasse uel culpa libratorum sublata sunt, uel ab Aristotele dedita opera prætermittas, ut ostendat hoc loco se non exquisite de uirtutibus agere, de quibus in Ethicis accuratè tractauit.

TEXT. Ac de uirtute quidem & uitio, de quæ partibus eorum. quantum ad hanc præceptionem attinet, satis in presentia dictum est. nam cætera dignoscere, non est difficile: planum est enim, eas res, quæ uirtutis efficientes sunt, necessariò honestas esse, quoniam ad uirtutem referuntur; & quæ à uirtute proficiscun-

10 tur. quales sunt uirtutis significationes & actiones. Repetit breuiter more suo quid hæcenus fecerit. de uirtute & uitio communiter (inquit) diximus, & de partibus eorum. non quidem omnia quæ dici poterant, sed quæ ad hanc artem pertinere uidebantur. cognitis autem uirtutibus & uitijs. facile cognosci possunt etiam reliqua quæ uel honesta uel turpia sunt. res enim quæ uirtutis conficientes sunt, omninò sunt honestæ, quoniam ad uirtutem referuntur, ut bona educatio, docilis natura, mite ingenium, usus & exercitatio doctrinæ. quæ uehementer in aliquo laudari solent, quoniam quasi uia quædam sunt, atque aditus ad uirtutem. eodem modo quæcunque proficiscuntur à uirtute sunt honesta, & laudabilia, ut significationes uirtutis, & actiones. quicquid enim iustè, fortiter, & moderatè fit, id iure optimo laudatur, idè de reliquis uirtutis actionibus sentiendum. quin etiam sepe sola significatio uirtutis commendatur, ut primo de officijs docet Cicero. pro lege Man. commemorandis Pompeij rebus gestis & actionibus, eum maxima uirtute præstare, & summum esse imperatorem probat. ita Dido quarto Aeneidos ab actionibus Aenææ colligit eum diuinam stirpem genitum esse, quando ait; Credo equidem, nec uana fides, genus esse Deorum,

30 Degeneres animos timor arguit, heu quibus ille lactatus fatis, quæ bella exhausta canebat. Sic in primo Aeneidos Orator ille Troianus Iliæ natus Didonis laudes à rebus eius gestis exequitur; O regina nouam cui condere Iuppiter urbem, Iustitiæq; dedit gentes frenare superbas. Cicero pro Archia poeta uehementer extollit eius ingenium, quod ex tempore uersus optimos conderet. quoties (inquit) ego hunc uidi, cum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum uersuum de ijs ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? & quæ sequuntur.

TEXT. Quoniam autem signa, & huiusmodi res, quæ sunt alicuius boni opera, aut affectiones, honesta sunt; necesse est ut quæcunque fortitudinis opera, aut signa sunt, uel fortiter gesta, sint etiam honesta.

COMM. Quoniam supra dixerat uirtutis significationes esse honestas, nunc argumentatur à genere, hoc modo, si ea quæ signa uirtutis sunt, aut opera, aut affectiones, honesta sunt, ergo etiam quæ sunt signa fortitudinis, aut opera, aut fortiter gesta, erunt honesta. Laudantur enim qui in bello non relinquunt locum, neque ordinem deserunt. neque obiecta re terribili pertimescunt. & qui cicatrices habent in pectore. quæ signa sunt fortitudinis. & qui ciuem in acie seruarint, & qui hostes in fugam uerterint, & qui tropæa statuerint, quæ fortitudinis opera sunt. & qui sepius ex puocatione dimicant, & semper uictor euaserint, quæ fortiter gesta sunt. hac ratione M. Antonius ille diser-

tus cum pro M. Aquilio diceret, cum defendit quod eximium imperatorem & fortissimum esse probauit, ostensis cicatricibus in pectore, quod propria strenue dimicans vulnera accepisset. de qua re ita Crassus secundo de Oratore; quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitauit excitare reum consularem, & eius dilorica re tunicam, & iudicibus cicatrices aduersas lenis Imperatoris ostendere. in eodem libro de Sp. Caruilio sic ait; Nam quod Sp. Caruilio grauer claudicanti ex uulnere ob Remp. accepto, & ob eam causam uerecundanti in publicum prodire mater dixit, quin prodi mi Spuri; ut quotiescunque gradum facias, toties tibi tuarum uirtutum ueniat in mentem: præclarum & graue. Sed fortitudinis exempla Romanis in historijs penè sunt innumerabilia. Plinius duos præcipue Romanos in hac re comendat. L. Sicinium Dentatum, & M. Sergium. nam L. Sicinius propter eximiam fortitudinem, Achilles Romanus dictus fuit. is centum uiginti prælijs interfuit, cicatricem nullam auersam, aduersas quadraginta quinque habuit, plurima dona à suis imperatoribus consecutus est, & nouem triumpus cum Ducibus suis summa cum gloria reportauit. M. autem Sergius primo stipendio dextram amisit. sinistra manu sola quater pugnauit, ter & uicies uulneratus est. dextram sibi fecit ferream, eaque religata præliatus est. Cremonam obsidione exciuit, Placentiam tutatus est, duodena castra hostium in Gallia cepit. adeo ut Solinus dicat ab eo fortunam etiã deuictam fuisse. hæc sunt fortitudinis signa & opera, quæ quoniam honesta sunt, magnopere laudantur. ut Cicero pro Marcello Cæsarem in hac re extollit.

TEXT. *Et quæ iusta sunt opera, quæque iuste fiunt; non tamen quæ iuste patimur sunt honesta. nam in hac sola uirtute, non semper quod iuste fit, est honestum; in luenda enim pœna, quæ legibus imposta est, turpius est iuste, quam iniuste plecti: sed in alijs uirtutibus, uno atque eodem modo sese res habet.*

COMM. Sicuti fortitudinis signa & opera sũt honesta, ita etiã iustitiæ. ut opera iusta quæque fiunt, honesta sint. qua laude præcipue floruit Aristides Atheniensis, qui iusti cognomẽ fortitus est, neque alia de causa fuit expulsus Athenis, nisi quod nimis iustus esse diceretur. Bochyris etiam rex Aegypti tanta iustitia præditus fuit, ut antiqui uulgo siquẽ iustissimum significare uellent, eum Bochyrim appellarent. apud Romanos plurimi quidem, sed præcipue duo Catones iustissimi sunt habiti, & L. Cæsius, cuius tribunal propter seueram iustitiam scopulus reorum dicebatur. auctor Val. Max. de hoc Cæsius multis in locis meminit Cicero, ut pro Milone, pro Sex. Rosc. Am. in Philippicis. sed in hoc à fortitudine iustitia differt, quod quæ fortiter patimur, honesta sunt, ut labores, pericula, vulnera, mors etiam pro Rep. & pro honestate. uerum quæ iuste patimur, nullo modo sunt honesta. quod accidit in hac sola uirtute, ut perfectiones non sint laudabiles. nam cum quis luit pœ-

nas propter legum transgressionem iuste quidem patitur, sed hoc illi non est honestum. turpius est enim iuste pati, quam iniuste. unde Socrates uir sapientissimus cum eius uxor Xantippe, uehementer calamitatem eius deploraret, quod ad mortem iniuste cõdemnatus esset, an (inquit) malles me iuste fuisse condemnatum? significauit igitur Socrates multo honestius esse si quis iniuste patitur incommodum aliquod, quam si iuste calamitatem eandem subeat. itaque Ouidio cæterisque poetis id concedamus; Leniter ex merito quicquid patiare ferendum est,

20 Quæ uenit indigne pœna dolenda uenit. nosque intelligamus multo grauius esse dolendum, cum nostra culpa mali aliquid patimur, quàm cum patimur innocentes, & sine uitio nostro. sic enim magis offenduntur ij, qui iniuste gerunt, quam qui iniuste patiuntur, ut Socrates aiebat. in alijs uero uirtutibus eadem ratio est, quæ in fortitudine, ut temperantiæ signa, & opera, quæque propter temperantiam patimur, honesta sint. hinc Lycurgi leges multum ideo laudantur, quod in temperantia præcipue iuuentutem exercerent. Anacharsis apud Ciceronem ita de sua temperantia prædicat; mihi amictus est Scythicum tegmen, calciamentum solorum callum, cubile terra, pulpamentum fames.

TEXT. *Et ea quibus præmium propositum est honor, honesta sunt: & quæ magis honore quam pecunia compensantur.*

COMM. Diligenter ea scrutatur Aristoteles, quæ honesta sunt & laudabilia, quæ in demonstratiuo genere uersantur. sunt igitur (inquit) illa honesta, quibus propositus est honor pro præmio. Cicero pro Milone; rectè factorum amplissimum esse præmium gloriam fatetur. Plinius uehementer laudat Romanos ueteres, qui cum res egregiè publicas gessissent, honore solo contenti erant. o mores (inquit) æternos, qui tanta opera honore solo donauerunt. nã qui ciuem in bello seruasset, quæna corona decorabatur, quæ dicebatur ciuica. qui urbem aliquam aut exercitum ab obsidione liberasset, graminea corona donabatur, quam obsidionalem uocabant. ita apud grecos Hieronica solo honore contenti erant, & oleastro in Olympijs, apio in Isthmijs, pinu in Nemeis coronabantur. sunt autem aliqua res quæ honore compensantur, aliqua quæ pecunia. semper autem honestiores illæ res sunt, quibus honor acquiritur, quàm quibus pecunia. nã quarto Ethicorum docet Aristoteles; honorem esse pulcherrimum præmium, ut honestius est Remp. administrare, ex qua tantum honor acquiritur, quam mercaturam exercere, unde pecunia comparatur. Laudatur in hoc Paulus Aemilius, qui cum Persen Macedonia regem ditissimum debellasset, uniuersam eius pecuniam in ærarium redegit, ipse uero solo honore contentus fuit. quod etiam alij multi Romani duces fecere.

TEXT. *Et quæ, cum sint expetenda, potius aliena causa, quam*

sa, quam sua sunt.

COMM. Honestius est aliquando pro amico, quam pro seipso aliquid facere. quod etiam Quintilianus libro tertio sic ait; præcipue quod aliena potius causa, quam sua. in hac re Cicero Philippica nona uehementer laudat Seruium Sulpitium, quod non mores aliorum iuriconsultorum sequeretur, qui suæ utilitatis gratia controuersias constituunt, neque (inquit) constituere litium actiones mallebat, quam controuersias tollere. sic pro lege Man. Cicero seipsum commendat; omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putauit. ita Socrates celebratur, qui iuuenes erudiebat, & nullam ab eis mercedem penitus exigebat.

TEXT. *Et quæ sunt absolutè bona, ut quæ neglecta propria salute, pro patria geruntur ab aliquo.*

COMM. Maximè uerò ea laudantur, quæ sunt absolutè bona, qualia sunt ea, quæ ad uniuersam patriam pertinent. cum igitur aliquis propriam salutem negligit, ut patriæ subueniat, is maxima laude dignus est. sicut apud Athenienses Codrus fecit, apud Thebanos Menecheus, apud Romanos tres Decij & Q. Curtius, plurimique alij. Quare Cicero multis in locis sibi laudem hanc uendicat, quod pro salute patriæ, propriam salutem neglexerit.

TEXT. *Et quæ bona dantur à natura.*

COMM. Laudantur etiam bona, quæ quis à natura fortitus est, ut ingenium, memoria, solertia, & in corpore pulchritudo, uires, & eius generis cætera. ut Cic. laudat in Lucullo memoriã, & ingenium, sicut etiam in Hortensio, quem à natura dicendi facultatem habuisse prædicat. idem Cicero primo de Oratore fictos à Deo uocat, qui naturæ bona fortiti sunt. sic enim ait; Sunt autem quidam ita naturæ muneribus in ipsdem rebus habiles, ita ornati, ut non nati, sed ab aliquo Deo ficti uideantur.

TEXT. *Et quæ non illi ipsi qui habet, fructum adferunt; nam quæ adferunt eius ipsius gratia sunt.*

COMM. Sunt aliqua bona, quæ nullam utilitatem adferunt habenti, sed aliis. ea (inquit Aristoteles) honestiora sunt, quam quæ habenti profunt. hæc enim ipsius gratia sunt, illa uero aliorum. magis autem laudantur ea, quæ fiunt aliorum causa quàm sua, ut supra dictum est. talis est liberalitas, & beneficentia, quæ non modo nullum fructum adferunt habenti, sed etiam damnum, & fortunarum iacturam apportant. itaque liberales & benefici plurimum laudantur. sic etiam uenustas & pulchritudo corporis nullum fructum adfert, sed spectantes quadam uoluptate complet. & tamen non tantum in muliere, sed etiam in uiro commendatur. sicut Isocrates inter cæteras Euagoræ laudes etiam pulchritudinem commemorat.

TEXT. *Et quæcunque mortuo sepius, quam uiuo contingere solent; nam, quæ uiuo fiunt, ipsius gratia facta uideri possunt.*

COMM. Honestiora sunt quæ mortuo iam homini tribuuntur quàm quæ uiuo. quoniam à mortuo nihil iam amplius speratur, & honos qui illi tribuitur, à benefactis eius prouenit, quæ autem uiuo

10 cõceduntur, uideri possunt ipsius gratia cõcedi, nõ autè propter merita. quare gloriosum fuit L. Bruto, qui Tarquinium expulit, quod eum mortuum Romanæ matronæ integrum annum luxerunt. gloriosum Cæsari, quod ab Augusto & populo R. inter deos relatus fuerit. Cicero Philippica nona statum in Roftris decernendam esse Seruio Sulpicio censet, qui in legatione ad Antonium obierat. & hoc magis ad gratiam Senatus ostendendam, quam ad gloriam Sulpicij augendã pertinere ostendit. sic Virgilius Aenæam suam celebrat, quod post mortem diuinis honores consecutus sit. sic enim in duodecimo Iouem inducit cum Iunone loquentem;

Indigetem Aenæam scis ipsa, & scire fateris Deberi cælo: fatisque ad sidera tolli.

Tamen etiam quæ uiuis tribuuntur iuter dum maximo sunt honori, ut apud Romanos supplicationes, triumphus, statua, cognomenta uictarum gentium.

TEXT. *Et quæcunque opera fiunt aliorum causa; minus enim ipsius gratia: & quæ in alienis negocijs curandis, bene conficiuntur, non autem in suis.*

COMM. Aliqua sunt quæ & nostra, & aliorum causa facere possumus, sed honestiora cum aliorum causa facimus, de quibus supra dictum est. aliqua non ei qui habet, fructum adferunt, sed aliis, de quibus etiam dictum est, aliqua denique tantum aliorum causa fiunt. de quibus nunc mentio fit. & hæc ait ideo esse honesta, quia non ad ipsum referuntur. ut Demosthenes in Oratione de euentu legatione, narrat se pecunias multas insumpsisse, ut ciues captiuos ab hostibus redimeret. ita T. Manlius Torquatus proprio filio non pepercit, ut alij milites imperatoribus parerent. ita Cicero se ipsum ait perdidisse ut cæteros seruaret. Laudantur etiã illi qui in alienis negocijs curandis diligentiores sunt quam in suis. ut Lycurgus in cælum extollitur, quod cum posset sibi regnum acquirere, tamẽ Charilaum fratris sui filium regem esse uoluit, & eius nomine bene regnum administrauit. sic Horatius Augustum laudat. quod commoda publica diligentissime curaret. sic enim ait:

Cum tot sustineas & tanta negocia solus, Res Italas armis tuteris, moribus ornes, Legibus emendes, in publica commoda peccem Si longo sermone morer, tua tempora Cæsar.

Sic etiam patroni laudantur, qui clientum negocia bene curant, qua in re Pollionem idem Horatius laudat:

Insigne mæstis præsidium reis.

Et consulenti Pollio curiæ.

Aliter uerò seipsum laudat Damaspippus ille,

quem ita loquentem facit Horatius;

Postquam omnis res mea Ianum

Ad medium fracta est, aliena negocia curo

Excussus propriis.

TEXT. *Et, quæ propter eos fiunt, à quibus beneficium acceptum fuerit; hoc enim iustum est: & benefacta in alijs; quoniam ad proprium fructum non referuntur.*

Hone-

COMM. Honestissimum est eis beneficium reddere à quibus accepimus. quoniam hoc maximè iustitiā attingit. omnes enim oderunt immemorem beneficii. Quare Cicero primo de officiis ait; nullum officium referēda gratia magis necessarium esse, quod si (inquit) ea, quæ acceperis vtenda, maiore mēsurā (si modo possis) iubet reddere Hesiodus, quid nam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus adferūt, quam acceperunt? rectè igitur præcepit Seneca vt acceptum beneficium æternæ memoriæ figamus. neque tantum relatio gratiæ laudatur, sed omnia in alios benefacta, ex quibus nullus fructus ab eo, qui benefacit, accipitur. ut Proculeius ab Horatio commendatur, quod fratribus patrimonium diuiserit; Vincto extento Proculcius æuo, Notus in fratres animi paterni.

TEXT. *Et eorum contraria, propter quæ solent homines erubescere. nam propter turpia, cum aut ea dicunt, ea faciūt, uel cum dicturi facturique sunt, erubescūt, quemadmodum Alceo poeta respondit Sappho. cum enim ille dixisset, cupio tecum quædam loqui, sed me deterret pudor, illa sic inquit; Si te bonarum, aut honestarum rerum desiderium teneret, neque lingua tua flagitium aliquod proferre tentaret; non sanè pudor oculos tuos occupasset, sed de re iusta liberè uerba fecisses.*

COMM. Ex contrariis contraria nota sunt, vt si turpe est luxuria diffluere, ergo honestum est esse temperantem. Quare cognoscuntur ex contrariis quæ honesta sunt. ea, propter quæ solent homines erubescere, turpia sunt, ergo contraria sunt honesta. pudor enim & verecundia custos est virtutum de decus fugiens (vt in Partitionibus ait Cicero) Itaque cum homines aut dicunt, aut faciunt aliquid turpe, uel cum sunt dicturi, aut facturi, tunc erubescunt, & à pudore sæpe impediuntur. quod ostendit Horatius eo carmine ad Mœcenatem; Infans namque pudor prohibebat plura profari.

Sic Cicero quoniam intelligebat, honestam esse gloriam contemnere, & turpe ambitiosum uideri, erubescere corā Luceio, suam cupiditatem gloriæ declarare, quare ad eum ita scribit; Coram me tecum eadem hæc sæpe conātem deterruit pudor quidam penè subrusticus, quæ nunc expromam absens audacius. epistola enim non erubescit. & quæ sequuntur. Aristoteles exemplum adfert huiusmodi; Alcæus poeta Sapphonis amore captus eam alloqui cupiebat, sed pudore impeditus ita se excusauit; cupio quidem d Sappho tecū quædam loqui, sed me pudor deterret. illa uerò statim intelligens nō esse rem honestam, quā Alcæus dicturus erat, ita respondit; ex uerbis tuis Alcæe colligo, te flagitium aliquo proferre uelle. neque enim in rebus bonis atque honestis lingua hæsitat, neque pudor oculos occupat. sed res iustæ libere sine pudore proferuntur. Est tamen etiam quædam uitiosa uerecundia, quam Græci *δυσωπία* uocant, cum quis est in rebus honestis pudore afficitur, de quo uicio Plutarchus elegās opusculū scripsit. & Horatius

10 inquit; Incurata malus pudor ulcera sanat. Vt enim non decet audacem esse, & oris, quod aiunt, duri, & perfrictæ frontis, ita turpe est etiam nimio pudore affici. Quamobrem Aristoteles septimo Ethicorum negat pudorem esse uirtutem, sed ait in adolescentibus affectionem esse probā, bonæque spei indolem, Cato uero dixit sibi magis adolescentem placere qui erubesceret, quam qui palleret. uerum moderatum esse pudorem oportet, non nimium.

TEXT. *Et ea, de quibus homines anguntur, cum tamen nō metuant, honesta sunt: de ijs enim anguntur, & solliciti sunt homines, quæ rectè ad gloriam tendunt.*

COMM. 20 Honesti sunt illi, propter quæ homines solliciti sunt, quāuis ea non timeant. solent enim in eiusmodi rebus hoc pati, quæ ad gloriam tendunt. ut Demosthenes cum noctes & dies in arte dicendi sese exerceret, neque tamen populo Atheniensis gratus esset, discruciabatur. Cicero Tuscul. 4. ita de Themistocle scribit; noctu ambulabat in publico Themistocles. quod somnum capere non posset; quærentibusque respondebat, Milciadis trophæis se è somno excitari. & sanè nemo res præclaras & honestas sine quadam solitudine præstare potest. adfert enim anxietas illa animi diligentiam, quæ (quod ait secundo de Oratore M. Antonius) nihil est quod non assequatur. hi sunt stimuli de quibus ita Cicero pro Archia; nunc insidet quædam in optimo quoque uirtus, quæ noctes & dies animum gloriæ stimulis concitat. atque admonet non cum uitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam.

TEXT. *Honestiores etiam eorum uirtutes, & opera sunt, qui natura sunt meliores; ut uiri quam mulieris.*

COMM. Cum natura aliqui meliores sunt, etiam eorum uirtutes sunt honestiores. vt uiri generatim sunt mulieribus natura præstantiores, ergo etiam uirtutes & opera uirorum, maiori erunt honore digna, quam mulierum. hoc etiam ad ordines uirorū pertinet, vt quoniam Senator mercatori præstat, longè maiori dignus erit honore Senator iustus, quam iustus mercator. Sic Cicero pro L. Murena probare contendit Murenam dignitate superiorē esse Seruio Sulpitio, quoniam ars imperatoria iuriciuili antecellit.

TEXT. *Et uirtutes illæ, quibus alij magis frui possint, quam illi, in quibus sunt; quæ de causa iustum & iustitia honesta est.*

COMM. 50 In comparatione uirtutum cum quæritur quæ sint honestiores, illud aduertendum est, quæ sint ille, quæ magis prosint aliis, quā eis, in quibus sunt. quoniam illæ sunt honestiores. ut iustum, & iustitia, multò magis laudatur quam temperantia, quoniam aliis prodest. iustus enim uir sapiens quāuis multum lucrari possit, tamen abstinet. & potius alienam, quam suam uilitatem quærit. unde multo magis laudatur Fabricius, & Camillus propter iustitiam, quæ etiam erga hostes uisus sunt, quæ propter uictus tenuitatem. Cicero pro Marcello multis

multis rationibus probat clementiam, maiori laude dignam esse, quam bellicam uirtutem, quoniam clementia quod belli fortuna reliquum facit, id saluum esse uult, & bellica uirtus suis tantum prodest, clementia uero & suis, & alienis.

TEXT. *Quin etiam hostes potius ulcisci, quàm cum illis in gratiam redire, honestum est. nam par pari referre, iustum est. quod autem iustum, est etiam honestum. præterea uiri fortis est, non pati se inferiorem esse.*

COMM. Hæc ratio Philosophi non admodum conuenit cū legibus christianis. nos. n. multo laudabilius esse statuimus hostibus parcere, & cū illis in gratiam redire, quam eos ulcisci. sed Aristoteles contra sentit. quoniam iustum est (inquit) par pari referre. vt beneficia beneficiis compensare, & maleficia maleficiis. quod autē iustum, est etiā honestum. huc accedit alia ratio, quod uiri fortes nullo modo uolunt esse inferiores, sed qui accepit iniuriā nisi ulciscatur, quā cum illis in gratiam redibit. Cicero etiam primo de officiis ait, iustitiæ primū munus esse vt nemini quis noceat nisi lacesitus iniuria. ubi uide tur concedere, cū quis iniuria lacesitur, vt et ipse noceat. Sed tamē postea sic ait; Sūt aut quædam officia etiā aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis: est enim ulciscendi, & puniendi modus. atque haud scio an satis sit eū, qui laceserit, iniuriæ suæ pœnitere, vt ipse nequid tale posthac committat, & ceteri sint ad iniuriā tardiores. tamen in Oratione pro Q. Ligario Cæsarem in eo laudat, quod obliuisci nihil soleret nisi iniurias. Socrates apud Platonē multis in locis docet potius inimicis beneficiendū, quā malefaciendū. Iuuenalis Satyra Tertia decima sic ait:

Quippe minuti Semper, & infirmi est animi, exiguique uoluptas Vltio, continuè sic collige, quod uindicta Nemo magis gaudet, quam scemina. est igitur longè honestius cū perdere hostem possis, ei parcere, atque in gratiam redire, quam ulcisci. quā uis aliter sentiat Aristoteles.

TEXT. *Victoria quoque, & honori in rebus honestis sunt: expetuntur enim, etiam si nullum fructum ferant; & quædam uirtutis exuperantiam ostendunt.*

COMM. Inter res honorificas etiā uictoria & honor numeratur. quoniam ab omnibus utrunque expetitur, etiā si non adferat utilitatē, propterea quod qui uictor est i aliquo certamine, & quæ honore decoratur, uirtute ceteris antecellere uidetur. atque hæc causa est cur omnes homines etiam in rebus minimis & leuiculis, ut in ludis ac iocis, uictoriam concupiscant, quoniam in uictoria semper est excellentia quædam, & honor. quod in quinto Aeneidos ostendit Virgilius de Aenea loquens eo carmine; Ipsis præcipue ductoribus addit honores.

Hinc supplicationes, coronæ, ouationes, triumphus, statuæ, monumenta, ceteraque eius generis præmia, quæ uictoribus olim honoris causa tradebantur. est igitur in magna laude ponendum ei, quem ornandū suscepimus. siquam consecutus fuerit uictoriam, & si honore fuerit affectus. ita Virgilius tertio Georgicorum Cæsaris Augusti uictorias commemorat; In foribus pugnam ex auro, solidoque elephanto Gangaridum faciam, uictorisque arma Quirini, Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum, ac nauali surgentes ære columnas. Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphatem. Fidentemque fuga Parthum, uersisque sagittis. Et duo rapta manu diuerso ex hoste trophæa Bisque triumphatas utroque ab littore gentes. Ita pro lege Man. Cicero Pompeij magni uictorias celebrat, & pro Marcello, usque eo Cæsarem extollit, ut etiam ipsam uictoriam à Cæsare uictā esse dicat. neque tantum homines, sed etiam equi ceteraque animantes uictoria delectantur. quod ostendit Virgilius tertio Georgicorum, cum de equis uerba faciens, ita inquit; Et quis cuique dolor uictor, quæ gloria palmæ? Et paulò post; Tantus amor laudum, tantæ est uictoria cure. Et, quæ memoriæ alicuius ornant, honesta sunt; & quanto magis ornant, tanto sunt honestiora.

TEXT. *Et quanto magis ornant, tanto sunt honestiora.*

COMM. Monumenta quæ fiunt ad posteritatis memoriam sunt honesta, unde quidam magnificis edificiis, quidam scriptis quærent sibi nomen & gloriā diuturnam comparare. sed quæ magis ornant memoriam, sunt honestiora. ut encomia laudationesque uel carmine, uel soluta oratione conscriptæ, multo sunt honestiores, quā uicines uel statuæ. de qua re sic ait Cicero libro Epistolarum quinto; Nec minus enim est Spartiatus Agefilaus ille perhibendus, qui neque pictam, neque fictā imaginem suam passus est esse, quam qui in eo genere laborarunt: unus enim Xenophontis libellus in eo rege laudando facile omnes imagines omnium, statuasque superauit.

TEXT. *Et quæ mortuum etiam consequuntur, & quibus honor comitatur, & quæ eximia sunt, quæque solus aliquis possidet, honestiora putantur; magis res huiusmodi celebrantur.*

COMM. Quatuor genera rerū, quæ in comparatione sint honestiores, quasi uno fasce complectitur, primò quæ post mortē etiam laudantur, honestiora sunt, quam quæ tantū in uita. ut improbo principi dum uiuit, honores quidem habentur, & palam laudatur. sed cum excedit è uita, statim eū omnes execrantur. bonus autem uir ac sapiens multo magis post mortē, quàm in uita commendatur. honestius est igitur esse uirū probum, quā latè imperare. Secundo, quibus honor committatur honestiora sunt, quæ quæ nullo sunt in honore, ut contentum esse suis rebus, & in priuata uita uiuere licet plerumque iucundum sit, non tamen adfert honores & dignitates, sed ei, qui in Reip. luce uersatur, & bene se gerit. honores committantur, ergo honestius est Reip. administrare, quam priuatè uiuere. Tertio, quæ sunt eximia, sunt etiam honestiora. ut si honestum est, esse

TEXT. *Et quæ mortuum etiam consequuntur, & quibus honor comitatur, & quæ eximia sunt, quæque solus aliquis possidet, honestiora putantur; magis res huiusmodi celebrantur.*

COMM. Quatuor genera rerū, quæ in comparatione sint honestiores, quasi uno fasce complectitur, primò quæ post mortē etiam laudantur, honestiora sunt, quam quæ tantū in uita. ut improbo principi dum uiuit, honores quidem habentur, & palam laudatur. sed cum excedit è uita, statim eū omnes execrantur. bonus autem uir ac sapiens multo magis post mortē, quàm in uita commendatur. honestius est igitur esse uirū probum, quā latè imperare. Secundo, quibus honor committatur honestiora sunt, quæ quæ nullo sunt in honore, ut contentum esse suis rebus, & in priuata uita uiuere licet plerumque iucundum sit, non tamen adfert honores & dignitates, sed ei, qui in Reip. luce uersatur, & bene se gerit. honores committantur, ergo honestius est Reip. administrare, quam priuatè uiuere. Tertio, quæ sunt eximia, sunt etiam honestiora. ut si honestum est, esse

est, esse iurifconsultum, aut Senatorem, multò honestius erit, eximium esse iurifconsultum, & eximium senatorem. Quartò, quæ solus aliquis possidet, honestiora sunt, quia magis fama celebratur. ut si quis nobile signum aliquod Praxitelis aut Polycteti domi habeat, vel aliquod opus antiquum & egregium, cuius nulla extant exemplaria apud alios, quemadmodum dicunt quidam Gallorum regem, historias T. Liuij integras omnes habere. res enim eiusmodi magno sunt honore ac precio propter raritatem.

TEXT. *Et prædia minimè fructuosa, magis enim liberalia sunt.*

COMM. Honestiora sunt prædia quæ nullum adferunt fructum, sed amœnitatis tantum & uoluptatis gratia comparantur. quoniam liberalis & ingenui viri sunt indicia. quales sunt ades magnificæ, quæ urbana prædia uocantur. horti floribus, & arbusculis confiti, atque opere topiario exornati, gestationes, ambulationes, balnea, porticus, & eius generis cætera. quæ nonnunquam adferunt honorem & dignitatem. de qua re Cicero primo de officiis ita inquit; Cn. Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uideretur, suffragata domino, nouo homini ad consulatum putabatur.

TEXT. *Et quæ propria singulorū sunt, habentur honesta.*

COMM. Quæ sunt apud aliquas nationes, aut populos, aut ciuitates propria, sæpè solent illis honesta esse. ut apud Venetos togatum incedere, & bardocuculum ex humero suspendere decorum est. sicut etiã propriis uti legibus, non communibus. sic Athenæ celebrantur, quoniam in ea ciuitate (sicut ait Cicero) primo nata, atq; alta est ratio. pro L. Flacco, numerat quæ propria sunt Atheniensium ut eos laudet. Ad sunt (inquit) Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortæ: atque in omnes terras distributæ putantur. de quorum urbis positione, propter pulchritudinem etiã inter Deos certamen fuisse proditum est: quæ uetustate ea est, ut ipsa ex sese suos ciues genuisse dicatur. & eorum eadem terra parës alitrix patria dicatur. auctoritate autem tanta est, ut iam fractum propè ac debilitatum Græciæ nomen huius urbis laude nitatur. deinde numerat quæ propria Lacedæmoniorum sunt. Ad sunt (inquit) Lacedæmonij: cuius ciuitatis spectata ac nobilitata uirtus non solum natura corroborata, uerum etiam disciplina putatur: qui soli toto orbe terrarum septingentos iam annos amplius unis moribus, & nunquam mutatis legibus uiuunt.

TEXT. *Et quæ sunt indicia rerum apud singulas gentes laudarum; ut apud Lacedæmonios alere comam honestum est. est enim ingenuitatis signum: neque enim facile est ei, qui comam alit, aliquod seruire opus exequi.*

COMM. Signa atq; indicia nobilitatis, & rerum, quæ apud singulas gentes laudantur, honesta sunt. quod

10 exemplo Lacedæmoniorū declaratur, apud quos honestum erat, comam alere. quoniam id hominis ingenui esse putabatur. neque enim qui comam alunt, opera seruilia possunt exequi. unde contra illos, qui aliquid supra conditionem suam tentare auderēt, illud dicebatur, quod est apud Aristophanem in Auibus, δ' ἄλλοσ ἀν' κούμῃ ἐχεις. cum seruus sis, comam habes. hoc enim institutum Lycurgi fuit, ut ciues sui comam alerent. nam pulchros (aiebat Lycurgus) coma speciosiores reddit, deformes autē horribiliores. apud Romanos (ut Plutarchus auctor est) nobiles & ingenui lunulas in calceis gestare consueuerant, unde lunata pellis apud Martialem, & apud Iuuenalem de homine ingenuo; Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Sic apud eosdem Romanos purpura Senatorū erat propria, annuli aurei equestris ordinis, & sicut purpura Senatores ab equitibus distinguebat, ita equites annuli aurei distinguebāt à plebe. pueri uero & puellæ nobiles bullam & togam prætextam gestabant. quod ostendit etiam Cicero tertiam actionem in Verrem; eripies igitur pupillæ togam prætextam? detrahes ornamenta non solum fortunæ, sed etiam ingenuitatis?

TEXT. *Honestum est etiam nullam artem exercere mercenariam: nam liberi hominis proprium est, non ad alterius arbitrium uiuere.*

COMM. Artes omnes mercenariæ uiles sunt, neque ullum honorem adferre possunt. itaque honorificum est nullam eiusmodi artem exercere. cum præsertim quodammodo seruiant & ad alterius arbitrium uiuant omnes opifices, quod nequaquæ est hominis liberi. tradunt Isocratem cum discipulos docere cepisset, & eos mercedem sibi numerantes aspexisset, non potuisse lachrimas continere, dicentē; nunc intelligo meam libertatem his esse mancipatam. sed iniuria conquestus est Isocrates, non enim ars docendi seruilis est, etiam si mercedem accipiat, alioquin omnes publici professores, omnes iurifconsulti, omnes medici serui essent, quia mercedem accipiunt. uerum Cicero primo de Officiis optime distinguit qui mercenarij uocari debeant, cum ita inquit; illiberales autem & fordidi questus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorū artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctora mentum seruitutis. huiusmodi homines multis in locis appellat opifices & tabernarios. quod autem ars docendi sit honesta, uerbis illis ostendit Cicero; quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas queritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honestarū; hæ sunt ijs, quorū ordini conueniunt, honestæ:

TEXT. *Assumenda præterea sunt ea, quæ uicina sunt & proxima rebus ipsis, uel ad laudem, uel ad uituperationem; ut, si cautum & sibi fidem hominem, timidum & insidiosum uocemus; si fatuum bonum; si lentum mansuetum.*

COMM. Hoc loco docet Aristoteles quomodo & uirtutes uituperare, & uitia laudare possimus. nempe si assumamus ea, quæ sunt ipsis rebus uicina & proxima

xima eum laudamus aut uituperamus. sunt enim quedam uitia uirtutibus finitima, & quasi similia. ut uir cautus, uidetur esse timidus, uir sibi fidens uidetur insidiosus, uir fatuus uidetur bonus, qui letus est uidetur mansuetus. ergo si uituperamus eum, qui cautus est, timidum appellabimus, qui sibi fidens est, uocabimus insidiosum, si uero laudamus eum, qui fatuus & stolidus est, bonum & simplicem esse dicemus. qui lentus est, mansuetum uocabimus. hæc est Aristoteles sententia, quam uidit Quintilianus libro tertio, ubi de Aristotele uerba faciens ait; Idem præcepit illud quoq; quia sit quedam uirtutibus ac uitis uicinitas, utendum proxima deriuatione uerborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro auaro parcum uocemus. quæ eadem contra ualent. auctor etiam ad Herennium libro tertio idem præcipit cum ait; Item, si quo pacto poterimus; quam is qui contradicit, iustitiam uocari, nos demonstrabimus ignauiam esse & inertiam, ac prauam libertatem: quæ prudentiam appellari, ineptam & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus: quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam, & dissolutam negligentiam dicemus. quam ille fortitudinem nominari, eam nos gladiatoriam, & inconsideratam appellabimus temeritatem, sic Horatius Satyra tertiam primi libri Sermonum docet nos amicorum uitia laudare, hoc modo;

Parcius hic uiuit, frugi dicatur ineptus
Et iactantior, hic paulo est; concinnus amicis
Postulat ut uideatur. at est truculentior, atque
Plus æquo liber; simplex fortisque habeatur.
Caldior est, acres inter numeretur opinor.
Hæc res & iungit, iunctos & seruat amicos.

Ad hanc rationem Lucretius libro quarto de amore uerba faciens, ostendit amatores amicorum suarum uitia uicinis uirtutibus occultare solere.

TEXT. *Et in quaq; re semper ex consequentibus id, quod optimum uidetur, capiamus; ut si iracundum, & truculentum, ingenij simplicis hominem dicamus; & si contumacem, magnificum & grauem.*

COMM. Etiam ex consequentibus & adiunctis uitia laudari possunt, & uirtutes uituperari, cuius rei duo ponit exempla. primum si quis est iracundus & truculentus, dicetur homo simplicis ingenij. quia naturam illam iracundam consequitur morum simplicitas, & quedam naturæ bonitas. sicuti etiã Plato tradit in Theæteto, nempe probos & ingeniosos homines facile irasci solere. quod etiam primo de legibus Cicero sic affirmat; Solent enim (id quod uirorum bonorum est) admodum irasci. Alterum exemplum est, si quis est contumax, ut eum magnificum & grauem dicamus. contumax (ut Donatus sentit) dicitur is qui contemnit potentiores & meliores, ergo est in uitio, qui uero contumacem laudare uoluerit grandem & magnificum appellabit, quæ uidentur quodammodo naturæ contumaciæ consequi. Nam Cicero liberam etiam contumaciã ait in Socrate fuisse, qui Iudices mortem sibi mi-

10 nantes contempserit. sic enim primo Tuscul. Hic & talibus adductus Socrates, nec patronum quæsiuit ad iudicium capitis; nec Iudicibus supplex fuit; adhibuitque liberam contumaciã à magnitudine animi ductam, non à superbia. contumacia igitur (ut uult Cicero) interdum à superbia, interdum ab animi magnitudine proficiscitur.

TEXT. *Et, qui in eo quod est nimium, peccant. si ita probe mus, quasi in mediocritate uirtutibusque consistant; ut si temerarium fortem, prodigum liberalem appellamus. sic enim imperitæ multitudini esse uidebitur.*

COMM. Virtus in medio consistere solet, peccat autem homines uel in eo quod est parum, uel in eo quod est nimium. cum igitur aliquem laudare uolumus, qui peccet in eo, quod est nimium, dicere debemus eum media uirtute præditum esse, ut si temerarius fuerit, fortem appellabimus, si fuerit prodigus, liberalem esse dicemus. facile enim hoc modo decipitur imperita multitudo. quæ nescit à uirtutibus uitia discernere. cum præsertim hæc uitia sint eiusmodi ut ad uirtutem facile reuocari possint. nam timidus homo nunquam fortis euadet, uerum audax & temerarius, si parum impetum illum animi cohibuerit, fortis fiet. eodem modo auarus nunquam fiet liberalis, sed prodigus si cum ratione pecunias erogare ceperit, statim erit liberalis. duo sunt enim genera largorū (ut secundo de Officiis ait Cicero) quorum alteri prodigi alteri liberales. hunc autem Aristotelis locum uidetur in Partitionibus expressisse Cicero, ubi sic ait; Et liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imitatur.

TEXT. *Quin etiam subest ratio, cur in errorem plerique ducantur. nam, qui pericula non necessaria subit, multò magis uidetur id facturum; cum aliqua res honesta postulabit. &, qui pecunias temere profundit, is etiã amicis facile subueniet; nam ab exuperantia quadam uirtutis prouenit, omnibus benefacere.*

COMM. Causam explicat, cur homines decipiantur, & eos existimare esse fortes, qui temerarij sint, eos liberales, qui sint prodigi. nam temerarij uiri solent adire pericula non necessaria, quare sic argumentari licet, qui non necessaria pericula subit, multò facilius periculum adibit, cum honesta res aliqua id postulabit. hoc autem uiri fortis proprium est. prodigi uero temere pecunias profundunt. ergo facile etiam amicis subuenient, putant enim omnes quædam uirtutis exuperantiam esse, omnibus benefacere. non erit igitur difficile persuadere multitudini temerarium esse fortem, & prodigum liberalem.

TEXT. *Sed uidendum est, apud quos quempiam laudes: nam (ut aiebat Socrates) non difficile est, Athenienses Athenis laudare.*

COMM. Plurimum ualet ad probandum id, quod uolumus, intelligere qui sint mores audientium, sic enim poterimus ea laudare, quæ auribus eorum grata fore intelligemus. quemadmodum si quis Athenienses Athenis laudet, id erit facillimum, quoniam fauet omnes

omnes laudibus suis, sed si idem apud Lacedæmonios faciendum esset, multo difficilius haberetur. hoc autem sumpsit Aristoteles ex Menexeno Platōnis; ubi Socrates hoc ait. nam Athenis publice laudabantur ij, qui pro patria mortem oppetissent. quibus in Orationibus quoniam populus Atheniensis laudabatur, omnes Athenienses libenter audiebant. hunc autem locū tertio libro Quintilianus expressit, sicuti notauit etiam Victorius, hoc modo; Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quicquā laudetur, aut uituperetur. nam plurimū refert, qui sint audientium mores. quæ publicè recepta persuasio, ut illa maximè quæ probant, esse in eo, qui laudabitur, credant: aut in eo, contra quem dicimus, ea, quæ oderunt. Cicero in Oratione contra Rullum de lege Agraria, apud Quirites Tiberium, & Caium Gracchos laudat, quia sciebat plebi gratos fuisse, at hoc in Senatu non fecisset.

TEXT. Oportet autē id, quod apud singulos in precio est, tale sua ui esse dicere; ut apud Scythas, uel Lacones, uel philosophos: & omnino quod in precio est, ad honestum referri debet; quoniam propinquum esse uideatur.

COMM. Quoniam aures auditorū moderantur Oratorū prouido ut ait Cicero, cum quid laudat Orator quod in precio sit apud aliquos, debet id extollere, & id sua uia ac natura tale esse dicere, non autem ex hominū opinione. ut exēpli gratia si quis apud Scythas bellicosos populos bellū laudaret, & pulchrū esse diceret quā plurimos hostes interficere, certe eius Oratio uehementer probaretur. quoniam Scythæ humana cede delectantur, & qui plurimos ex hostibus interfecit, is præstātissimus habetur, qui uero nullum hostem necauerit inglorius est. sic apud Laconas si quis communitatem prædiorum, uel continentiam, uel breuiloquentiam celebraret, id secūdo populo faceret, quoniam eas res in honore ac precio Lacones habent. sic apud Epicureos patronus uoluptatis libenter audiretur, quoniam uoluptatem summum bonum esse iudicant, & eam cunctis animantibus esse naturalem. quicquid autem est in precio debet Orator ad honestatem trahere, atque illud tanquam honestum laudare. quoniam quandam habent inter se cognationem.

TEXT. Et quæcunque illi conueniunt, qui laudatur, dicenda sunt; ut si res dignas maioribus suis gessit; & si hoc alijs rebus, ab eo præclare gestis respondet; est enim beatum, & honestum honori parto honorem adiungere.

COMM. Cum hominem aliquem laudamus, omnia diligenter inquirere debemus, quæ ad eum pertinent, ut si maiorum suorum nobilitati responderit, & si res alias præclare gessit, quibus id simile sit, quod laudandum suscepimus. nam honorem honori adiungere res est quædam beata ac præclara. neque enim tantum ea consideranda sunt, quæ sunt in ipso, quem laudamus, sed etiam quæ ante ipsum. Ante hominem (ait Quintilianus) patria ac parentes maioresque

erunt. quorum duplex tractatus est: aut enim respondisse nobilitati, pulchrum erit: aut humiliter genus illustrasse factis. Isocrates in Euagora uehementer primo extollit Euagoræ maiores, deinde ostendit eum maioribus suis simillimum fuisse. Cicero multis in locis gloriatur à se suum genus illustratum fuisse, cum maiorum luce careret. oportet etiam eum, quem laudamus pluribus uirtutibus cumulatū ostendere. quod Cicero pro lege Man. facit in Pompeio, cum enim eius uirtutem bellicam uehementer extulisset, sic addit; Est hæc diuina atque incredibilis uirtus imperatoris. quid cæteræ quæ paulò ante commemorare cæperam, quantæ, atque quam multæ sunt? & quæ sequuntur.

TEXT. Aut si præter id, quod conueniebat, aliquid in meliorem honestioremque partem effecit; ut, si, cui res secundæ sunt, is moderatus sit; & si, cui fortuna est aduersa, is magno sit animo; aut opibus & dignitate auctus, melior & placabilior euaserit.

Laudabile est aliquid honeste præter spem atque expectationem efficere, & præter aliorum qui sunt eiusdem ordinis consuetudinem. ut qui prosperam habent fortunam insolentiores, & intemperantiores esse solent. si quis igitur, cum res secundæ sunt, moderatus fuerit, iure laudari poterit. ita qui fortunam habent aduersam plerumque animo cadunt, qui uero magno fuerit animo in calamitatibus ac miserijs maxima laude dignus erit. qui augentur opibus & dignitate deterioris sæpe fieri solent & arrogantiores, ergo qui fit melior & placabilior, cum opibus & dignitate augetur, meritò laudatur. communiter enim omnes animum cum fortuna mutare solent ut in Hecyra Terentius ait; omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus. Cicero pro lege Man. Pompeium à modestia uehementer laudat illis uerbis; Iam uero ita faciles aditus ad eū priuatorum ita liberæ que rimoniæ de aliorum iniurijs esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse uideatur. in rebus autem aduersis magno esse animo magnopere laudari solet. ut Dion audita morte filij, iussit eum ad sepulturam ferri. Anaxagoras nullum signum mœroris in filij morte dedit, sed tantum dixit, sciebam me genuisse mortalem. Socrates eodem vultu ad mortem abiisse dicitur, quo ad conuiuium ire consueuerat. Horatius ad Delium scribens hanc æqualitatem uitæ commendat hoc modo;

Aequam memento rebus in arduis
Seruare mentem, non secus in bonis
Ab insolenti temperatam
Læticia moriture Deli.

TEXT. Tale fuit illud Iphicratis dictum, E quibus initijs ad quas res? & uictoris Olympiorum; His humeris ante imposita mihi corbe.

--atque illud Simonidis;

Hæc habuit patrem, atque uirum, fratresque tyrannos.

COMM. Hæc tria exempla sunt eorum, qui propter fortunam prosperam, & opum ac dignitatis amplificationem insolentiores facti non sunt. ut Iphicrates qui prius erat Sutoris filius, deinde propter excellentem uirtutem & rei militaris scientiā Imperator Atheniensium factus, non occultabat genus suum, sed ignobilitatem confessus dicebat; e quibus initijs ad quantam dignitatem perueni. & Olympionices quidam cuius nomen non ponit Aristoteles, cum antea baiulus fuisset, postea coronatus in Olympijs, nihil elatus fatebatur se mercenariū & baiulū fuisse. Simonides et laudat Archedicā Hippie regis Athenarū filiā, quæ cū eēt regis filia, & fratres et reges haberet, & maritū regem, non tamen ea de causa facta est insolentior. Extat apud Aufonium Epigramma de Agathocle Siciliæ rege, qui cum figuli filius fuisset, tamen ea de re gloriabatur. Sic enim ait Aufonius:

Fama est fictilibus cœnasse Agathoclea regem,
Atque abacum Samio sæpe onerasse luto.

Fercula gemmatis cum poneret aurea uasis,
Et misceret opes pauperumque simul.

Querenti causam, respondit. Rex ego qui sum
Sicania figulo sum genitore satus.

Fortunam reuerenter habet, quicunque repente
Diues ab exili progrediens domo.

TEXT. Quoniam autem laus in actionibus consistit, & boni uiri proprium est, in rebus gerendis delectum adhibere; danda est opera, ut ostendamus, eū, quem laudamus, delectu adhibito res suas gessisse: ad quod probandum utile erit ostendere; sapius illum rectè fecisse.

COMM. Plurimum refert qua mente quoque animo res gerantur. probi enim uiri studiosè delectuque adhibito res suas gerunt. itaque iure laudantur, quoniam laus in actionibus consistit. quidam autem etiam si bene se gerant, tamen id casu temereque faciunt, qui certe digni laude non sunt. Quare cū aliquem laudamus, enitendum est, ut probemus eum, non casu, sed ratione & consilio bene gessisse. quod facile fieri poterit, si is, qui laudatur, non semel tantum aut iterum, sed sapius bene res suas gessisse ostenditur. quod enim fortuitum est, raro fit, neque casus & fortuna uersatur in iis rebus, quæ plerumque fiunt. nunquam enim (ut ait Cicero) temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. ita Cicero tertia in Catilinam oratione factum suum extollens quod coniurationem detexisset, se ratione, consilio, uirtute, non casu id fecisse prædicat. atque in extrema eiusdem orationis parte sic ait; Denique ita me in Rep. tractabo, ut meminerim semper quæ gesserim, curemque; ut ea uirtute, non casu gesta esse uideatur. sic in oratione pro lege Man. Pompeij uirtutem extollit; qui sapius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico certa uit, plura belli gessit quam ceteri legerint, plures prouincias confecit, quam alij concupiuerint. præbat igitur Pompeium non casu & fortuna, sed ratione & consilio Remp. bene gessisse,

cum id sapius fecerit.

TEXT. Itaque illa etiam quæ casu fortuitoque contingunt, tanquam consilio & ratione facta sint, laudare debemus.

COMM. Omnia conceduntur Oratori in demonstratione genere uersanti, quæ speciem aliquam laudis habere uideantur. ita si quid casu acciderit ei, quæ laudat, ad consilium & rationem Orator reuocare debet ac dicere non illud euenturum fuisse, nisi hic sapienter se gessisset, ut Socrates cum e bello rediret, per locum quandam desertum transire noluit, atque alios etiam admonuit ne per eum transirent, qui cum non ei paruissent spoliati sunt atque interfecti, quod sanè casu accidit. at si quis Socratem laudare, hoc eius sapientiæ posset attribuire. ita si quis laudaret Simonidem, posset eius probitati tribuere quod Deorum uoluntate tunc exiuerit e conclauo illo, in quo cum Scopas Thesphalo & alijs multis epulabatur, cum id conclave corrumpit, & conuiuas omnes oppressit.

TEXT. Nam si multa & similia prolata fuerint, ea uirtutis & consilij signum esse uidebuntur.

COMM. Non unum tantum aut alterum factum uirtutem ostendere potest, sed opus est, ut multa & similia proferantur. sic enim à consilio & uirtute profecta uidebuntur. Huius rei pulcherrimum est exemplum pro lege Man. ubi sic ait de Pompeio; quod denique genus belli esse potest, in quo illū non exercuerit fortuna Reip. ciuile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex ciuitatibus atque ex bellicosissimis nationibus, seruile, nauale, uaria & diuersa genera & bellorum & hostium non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ huius uiri scientiam fugere possit. cū enim in omnibus eis bellis egregie se gesserit Pompeius, id signum est raræ cuiusdam & singularis uirtutis.

TEXT. Ac laus quidem est oratio quæ uirtutis magnitudinem explicat. quare res gestas eius, quem laudamus, ita tractare oportet, quasi à uirtute profecta sint, laudatio uero tota ab actionibus & operibus pendet.

COMM. Est aliqua differentia inter laudem, & laudationem sicut apud Græcos inter ἐπαινον & ἐγκάμιον. laus enim uirtuti debetur, laudatio uero operibus uirtutis. itaque laus ita definitur, ut sit oratio quæ uirtutis magnitudinem explicat, laudatio autem est oratio quæ præclaras actiones & opera commemorat. sicut igitur uirtus ab actione differt, quia bonæ actiones nascuntur à uirtute, sic etiam laus differt à laudatione, quia uera laudatio nascitur à laude. uerum sæpe alterum pro altero ponitur. cum igitur aliquem laudamus, res eius gestas à uirtute profectas ostendere debemus. & laudationem nostrā ad laudis originem referre. quod ita fiet, si ex habitu animi rationi consentaneo, atque ex delectu res illas gestas fuisse probemus. Ut Cicero de innocentia Pompeii; hic miramur hunc hominem tantum excellere cæteris, cuius

ius legiones sic in Asiam peruenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne uestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur. iam uero quemadmodum milites hybernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur: non modo ut sumptum faciat in militem nemini uis inferitur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. atque ut magis ostendat hæc à uirtute proficisci addit illam sententiam: hyemis enim non auaritiæ per fugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse uoluerunt. & paulò post, illam tam celeritatem, & tam incredibilem cursum Pópeij à temperantia profectum ostendit. non enim inquit, illum eximia uis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut uenti aliqui noui tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed hæc res quæ cæteros remorari solent, non retardarunt; non auaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam reuocauit. & quæ sequuntur.

TEXT. *Quæ uero extrinsecus assumuntur, ad fidem faciendam ualent; ut nobilitas, atque educatio: credibile est enim è bonis parentibus, bonos nasci filios; & eum qui benè fuerit educatus, bonum futurum.*

COMM. In laudando plurimum etiam ualent ea, quæ extrinsecus assumuntur, quoniam uim habent fidei faciendæ. Vt si quis illustri loco natus sit, & bene educatus, nam hoc maximam probabilitatem habet, ut qui à parentibus & maioribus præclaris ortus sit, etiam ipse sit præclarus & insignis, & qui honestè fuerit educatus, probis moribus ornatus sit. Idem præcipit etiam in Partitionibus Cicero, cum ait; Sed in toto quasi contextu orationis hæc erunt illustranda maximè quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus moratusque fuerit. pro Archia poeta laudat eum quod Antiochiæ natus sit loco nobili, & celebri quondam urbe, & copiosa, atque eruditissimis hominibus, liberalissimisque studiis affluentibus. sic pro lege Man. Pompeii scientiam militarem extollit, quod à pueritia sit in bellis educatus. qui inquit, è ludo, atque pueritiæ disciplina bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est, qui extrema pueritia miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator, ita Crassus tertio de Oratore, uult Oratorem institutum esse liberaliter educatione doctrinamque puerili. quod autem è bonis parentibus plerumque boni filii nascantur. declarat etiam Horatius quarto carminum de Druso qui Rhetos & Vindelicos debellat.

Sensere quid mens rite, quid indoles
Nutrita faustis sub penetrabilibus
Possent, quid Augusti paternus
In pueros animus Nerones.
Fortes creantur fortibus, & bonis
Est in iuuenis, est in equis patrum
Virtus, nec imbellem feroces
Progenerant aquilæ columbam.

10 Deinde adiungit etiam educationem ualere plurimum.
Doctrina sed uim promouet insitam
Rectique cultus pectora roborant.
Quantum autem possit educatio declarauit Laedæmoniis Lycurgus, ut scribit Plutarchus, ex eploro duorum canum, qui ex eadem matre, uno partu nati fuerant. quorum alterum in uenatione exercuerat, alterum culinæ tradiderat. itaque cum in publico uiuum leporem, & ollam carniū proposuisset, canis educatus in uenatione leporem se catus est, alter ad ollam se conuertit.

20 *Quare laudamus eos, qui iam præclare aliquid gesserunt. actiones enim & opera signa sunt habitus animi. & certè illum etiam laudaremus, qui nihil ad huc laude dignum gessit; si certum haberemus eum tale futurum.* TEXT.

COMM. Probat laudationem quæ græco nomine dicitur encomium, non esse ipsius uirtutis, hoc est habitus animi, sed esse actionum & operum. quoniam non eos laudamus in quibus est uirtus, nisi aliquod opus uirtutis appareat. cum uero aliquis se præclare gessit, tunc eum laudamus. quoniam actiones & opera significant in eo uirtutem esse. ut Cæsar non posset iure laudari, quod egregius esset imperator, nisi uera essent quæ pro Marcello Cicero de illo sic ait; domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes. ita Phidias non habitus fuisset excellentissimus statuarius, nisi Iouis Olympici simulachrum, & Minercæ, & alia eiusdem præclara opera uisa fuissent. nam uerissimum est, quod ait Horatius: Paulum sepultæ distat inertia Cælata uirtus.

Pendet igitur ab operibus tanquam à signis omnis laudatio, sed tamen originem & principium habet à uirtute, sine qua nihil potest esse laudabile. nam is etiam uerè laudari posset, qui nihil adhuc laude dignum gessit, modo certum esset illum, eo habitu animi esse, ut si occasio daretur rectè strenueque facturus esset. Cicero pro Cælio laudat eum à spe futuræ uirtutis, cum ita inquit; non loquor de sapientia quæ non cadit in hanc ætatè, de impetu animi loquor, de cupiditate uincendi de ardore mentis ad gloriam: quæ studia in his iam ætatibus nostris contractiora esse debent, in adolescentia uero, tanquam in herbis, significant quæ uirtutis maturitas, & quantæ fruges industriæ sint futuræ. sic Virgilius in Sexto, Marcelum Octauiæ filium, qui adolescentulus mortuus est, laudat quod egregius bellator esset futurus, si uixisset;

50 Heu pietas, heu prisca fides, inuictaque bello
Dextera, non illi quisquam se impune tulisset
Obuius armato: seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.

TEXT. *At uero beati, & felicitis appellatio eadem est, differt tamen à laude, atque encomio. nam quemadmodum felicitas uirtutem continet, ita felicitis appellatio*

latio laudem, & encomium complectitur.

COMM. Apud Aristotelè duo sunt nomina, μακαρισμός, & εὐδαιμονισμός, quæ idem ait penitus significare. ea latinè singula uero uerba exprimi non possunt. sed μακαρισμός, beati appellatio dici potest. εὐδαιμονισμός uero felicitis appellatio. nulla est igitur apud græcos inter ea uerba differentia. sed apud nos beatus & felix aliquo modo differunt, quoniam beatus magis ad uirtutem refertur, interdum etià ad fortunam, felix uero sæpius ad fortunam ut Cicero pro Fonteio, ad consilia prudētum, ad casum fortunamque felicè. ita etiam felicitas magis ad fortunam quam ad uirtutem refertur. ut auctor ad Herennium libro quarto; illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. Cicero pro Sylla; casu magis & felicitate, quæ uirtute & consilio gestum. beatitudo uero non potest esse nisi cum uirtute coniuncta, si proprie loqui uoluerimus, sed sæpe pro eodem ponitur felicitas & beatitudo. non est autè idem felicem aut beatum aliquem appellare, & eundem laudare. quia sicuti beatitudo siue felicitas complectitur uirtutem, ita felicitis appellatio complectitur laudè, & encomium. plura igitur comprehendit felicitis appellatio, quam laus & encomium. quoniam Dei non proprie laudantur, cum tamen eorum natura sit undique beatissima ac felicissima, sicuti primo Ethicorum docet idem Aristoteles.

TEXT. *Habent autem quandam communem speciem demonstratiuum genus, & deliberatiuum. nam quæ uti uiter in suadendo consilia dantur, ea, commutato dicendi genere, in laudationes transeunt.*

COMM. Demonstratiuum & deliberatiuum genus in hac re conueniunt, quod ex præceptis quæ dantur in suadendo, laudationes fieri possunt, commutato tantum dicendi genere. sumamus enim exempli gratia locum ex Oratione Ciceronis pro P. Sestio, quo suadet ciuibus & adolescentibus Romanis res honestissimas hoc modo; amemus patriam, pareamus Senatui, consulamus bonis. præsentis fructus negligamus, posteritati & gloriæ seruiamus. id esse optimum putemus, quod erit rectissimum; speremus, quæ uolumus, sed quod acciderit feramus. cogitemus denique, corpus uirorum fortium, magnorumque hominū esse mortale, animi uero motus & uirtutis gloriam sempiternam. hæc ad deliberatiuum genus pertinent. at si quis in demonstratiuo genere uoluerit iisdem rebus uti, dum aliquem laudat, opus est ut dicendi tantum genus mutet, hoc modo; Socrates amabat patriam, parebat Senatui, consulebat bonis. præsentis fructus negligebat, posteritati & gloriæ seruebat. id esse optimū putabat, quod est rectissimū, bene quidem sperabat, sed quicquid accidisset, moderatè ferebat. cogitabat denique; corpus uirorum fortium, magnorumque hominum esse mortale, animi uero motus, & uirtutis gloriam sempiternam. res igitur ipsæ cōmunes sunt, & de liberatiuo, & demonstratiuo generi, sed figura dicendi uarianda est, quoniam in deliberatiuo con-

10 filia dantur, in demonstratiuo, quæ rectè præcipi solent, si laudamus, diligenter obseruata esse docemus. ut, nunquā sunt intermittenda studia doctrinæ, etiā si magnis occupationibus urgeamur. hoc præceptū est. at Cic. ita Brutū laudat; in maximis occupationibus. nūquā intermittis studia doctrinæ.

TEXT. *Cum igitur ea sint explicata, quæ uirum probum agere oportet; si uoluerimus eadem ad præceptiones, suasionemque traducere; dicendi tantum genus mutare, & conuertere opus erit; ut, si quis dicat; Nō oportet quemquam efferrī animo propter ea, quæ dantur à fortuna; sed propter ea, quæ in ipso posita sunt. hoc præceptū erit, sed illo modo laus; Animo sese efferebat, non ob ea, quæ data sibi fuerunt à fortuna, sed, quæ in se ipso posita habebat.*

COMM. Qui benè cognouerit ea, quibus homo iure laudatur. quæ quidè superius ab Aristotele diligenter explicata sunt, facile poterit eadem ad suadendi & præcipiendi rationem traducere, uariato tantum (ut diximus) & commutato dicendi genere. quod ostendit Aristoteles exemplo sumpto ab oratione luculenta Isocratis, qua Euagorā Cypri regē laudauit. & inter cæteras eius laudes, illam èt cōmemorauit, quod Euagoras licet fortunā haberet maximè prosperā & secundā, non tamen ob eam rem gloriabatur, neque animū efferebat, sed tantū ijs rebus fidebat, in eis gloriabatur, quas in seipso positas habebat. hæc igitur sententia poterit esse præceptum si hoc modo proferatur; Non oportet quemquam efferrī animo propter ea, quæ dantur à fortuna, sed propter ea, quæ in ipso posita sunt. poterit èt esse laus si ita cōmutetur; Animo sese efferebat, non ob ea, quæ data sibi fuerant à fortuna, sed quæ in seipso posita habebat, à fortuna dantur pecuniæ, diuitiæ, nobilitas, potentia, sæpe etiā dignitates & honores. in quibus non est uera laus. unde bene Vlysses apud Ouidium libro Metamorphosis tertio decimo: Nam genus & proauos, & quæ non fecimus ipsi Vix ea nostra uoco. in ipso hoie est animi constantia, prudentia, uirtutesque; oēs, in quibus est uera laus, unde sapiens homo dicitur totus à se ipso pendere, sibi que animi tranquillitatem & æquitate parare. de qua re sic Horatius ad Lollium: Sed satis est orare Iouem, qui donat, & aufert. Det uitā, det opes, æquum mi animū ipse parabo. Cice. tertio de Natura deorum sic ait; iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam à Deo petendam à se ipso sumendam esse sapientiam.

TEXT. *Quare cum aliquem laudare uolueris; considera, quæ illi præcepta dares: cum autem præcipere uolueris, quid esset in eo laudandum.*

COMM. Ratio hæc facilis est & pulchra, ut cū uolumus aliquem laudare, cogitemus, quæ illi præcepta daremus. ut iuriconsulto daremus hoc præceptum, ut legū interpretationē semper ad iustitiā & æquitatē referret. Ergo Cic. Philippica nona Ser. Sulpitiū iuriconsultū ita laudat; neque. n. ille magis iuriconsultus quā iustitiæ fuit. itaque quæ proficilcebant à legibus, & à iure ciuili sēper ad facilitatē æquitatemque

tatemque referebat. quod si voluerimus præcepta dare, cogitemus quid esset in eo laudandum. ut in adolescente labor & diligentia laudatur. itaq; Cicero pro P. Sestio, præcipit adolescentibus ut laborem & diligentiam amplectantur, quo possint dignitates & honores assequi. Hæc imitamini per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis. & quæ sequuntur.

TEXT. Dicendi uero genus necessario contrarium est; cum id, quod immutatur, ex prohibente in non prohibens transferit.

COMM. Quomodo dicendi genus contrarium sit in exemplo quod ipse superius posuit, nunc ostendit. nam cum est præceptum, prohibet, hoc modo; Non oportet quemquam cfferri animo, propter ea, quæ dantur à fortuna. cum autem in laudationem transit, non amplius prohibet, sed, quid actum sit, indicat, hoc modo; Animo sese efferebat, & reliqua.

TEXT. Utendum est etiam multis argumentis quæ amplificandi uim habeant: ut si solus, aut primus, aut cum paucis socijs fecisse dicatur; aut ipsius potissimum in eo uirtus enituit. hæc enim omnia sunt honesta.

COMM. Hoc demonstratiuum genus amplificatione potissimum constat, & in eo licet ingenium & artem ostentare. quare sunt ea diligenter exquirenda quæ vim habeant amplificandi. quorum e genere quatuor hoc loco ponit Aristoteles. primum est, si solus is, quæ laudamus, aliquid fecit. ut Horatius Cocles solus contra exercitum Porſenæ regis Hetruscorum in ponte constitit. Mutius Scæuola solus Porſenæ castra ingressus, eum obruncare uoluit. aut solus aliquem honorem acquisiuit, ut Gorgias Leontinus solus auream statuam in templo Delphico habuit. Cicero solus in toga supplicationem meruit. hoc enim plenum est laudis & dignitatis id efficere aut assequi quod nullus alius potest. sic enim pro lege Man. de Pompeio; cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam uirtute superauit. ita dicimus etiam singularem uirtutem, quæ tam eximia sit, ut sola esse uideatur. Alterum est, si primus aliquid effecit. unde primi rerum inuētores magnas laudes consecuti sunt, & plurimi in Deos relati. ut Bacchus qui primus uinum reperit, Cæres quæ frumentum, Minerua quæ artes. Aristoteles in Elenchis, & in secundo primæ Philosophiæ docet primos inuētores maximis esse laudibus dignos. ita celebratur Cadmus qui primus literas græcis tradiderit, Nicoltrata mater Euandri quæ latinæ literas inuenit, Empedocles qui Rhetoricæ initiū dederit, Zeno Eleates qui Dialecticam inuenit, Thales Mileſius qui primus aliquid de Philosophia naturali disputauerit. & ne plura persequar Cicero in cælo est, quod primus pater patriæ fuerit appellatus. Tertium est, si cum paucis socijs aliquid egregiè fecisse dicatur, ut Leonidas Rex Spartanorum magnopere commendatur. quod innumerabili penè exercitui Persarum, cum pau-

10 cis delectis uiris ad Thermopylas resistere ausus fuerit, atque ibi pro patria strenuè dimicans occubere uoluerit. sed huius generis plurima sunt in Romanis historiis exempla. nam sæpe Romani Duces paruis copiis ingentes exercitus fugarunt. ut Lucullus cum decem millibus militum aggressus est exercitum Mithridatis & Tigranis, in quo ducenta millia militum esse dicebantur. & fufis hostibus maximam ex eo bello uictoriam reportauit. Quartum est si eius, quæ laudamus, uirtus in aliqua re præclare gesta potissimum enituit. ut in bello quo Thebani Lacedæmonios superarunt. Epaminondæ uirtus plurimum enituit, licet in eo bello fuerit interfectus, de quo ita Cicero libro Epistolarum quinto; quem enim nostrum ille moriens apud Mantinæm Epaminondas non cum quadam miseratione delectat? qui tum denique sibi auelli iubet spiculum, postea quam ei percunctanti dictum est, Clypeum esse saluum. ut etiam in vulneris dolore, æquo animo cum laudemoreretur.

TEXT. A temporibus etiam & occasionibus amplificatione licet: ut, si qua præter expectationem facta fuerint; & si sapius eadem in re se rectè, feliciter que gesserit. hoc enim magnum uidetur, & non à fortuna, sed ab eius consilio factum.

COMM. Docet quomodo amplificare possimus à temporibus & occasionibus, ut si, quem laudamus, quod præter expectationem opportunè subuenierit, hoc est quo tempore maximè auxilio indigebamus, & si non semel tantum sed sapius benè gesit, quoniam hoc modo non casu bene fecisse, sed ratione & cōsilio uidebitur. sic Aenæas apud Virgilium Didonem laudat, quod sola Troianis opitulata fuerit, quo tempore maximè indigebat; O sola infandos Troiæ miserata labores Quæ nos reliquias Danaum, terræque, marisque Omnibus exhaustos iam casibus, omniū egenos Vrbe, domo socias.

40 Cicero Philippica tertia C. Cæsaris, qui deinde uocatus est augustus, uirtutem extollit, quod maximè opportuno tēpore Reip. subuenierit. C. Cæsar adolescens, penè potius puer, in credibili, ac diuina quadam mente, atque uirtute, tum, cū maximè furor arderet Antonij, cumque eius à Brundisio crudelis & pestifer reditus timeretur, nec postulantibus nec cogitantibus, nec opinantibus quidem nobis (quia fieri posse non uidebatur) firmissimum exercitum inuictō genere ueteranorū militū cōparauit. & quæ sequuntur. pro lege Man. Pompeij uirtutē amplificat, quod præter omniū expectationē breui tempore bellū contra prædones confecerit; Prò Dij immortales, tātā ne unius hominis incredibilis ac diuina uirtus tā breui tēpore lucem adferre Reip. potuit, ut uos qui modo ante ostiū Tyberinū Classē hostiū uidebatis, ij nunc nullā intra Oceani ostiū prædonū nauē esse audiat; in eadē oratione res à Pōpæio gestas uehementer ea rōne amplificat, quæ eius sēper uolūtatibus nō. mō ciues assererint, socij, obtēperarint, hostes obedi-

obedierint, sed etiam uenti tempestateque obsecundarint.

TEXT. Et si ea, quæ homines excitant, & honorem adferunt, propter eum, quem laudamus, inuenta fuerint, & præparata, & in quem prima fuit edita laudatio, ut in Hyppolochum; sicuti Harmodio & Aristogitoni primis in foro statuæ collocatæ sunt. eodem modo res sese habet in contrarijs.

COMM. Plurimum ad amplificandum ualet si potuerimus ostendere, aliquid eorum, quæ excitant homines, & quæ honorem adferunt, inuentum esse, propter eum, quem laudamus, ut ipse nouo honore decoraretur. ut propter ueturiam Coriolani matrem, quæ filiū ab obsidione Romanæ urbis amouerat, inuentum est, ut fœminis femita uir cedent, sicut ait Val. Max. & eisdē fœminis permisum purpurea veste, & aureis uti segmentis. Fabio maximo summæ gloriæ datur, quod ei mortuo populus R. certatim æs contulit, quo maior ac speciosior eius funeris pompa duceretur. Aristoteles ponit duo exempla, primū Hyppolochi, qui primus publicè laudatus fuit, quæ res sanè maximum illi honorem attulit. quis autem fuerit hic Hyppolochus, & cur in eum prima fuerit edita laudatio, non satis constat, verum necesse est eum, aliquid egregiè præstitisse, propter quæ excogitata fuerit publica laudatio. Secundum exemplum est Harmodij & Aristogitonis, quibus primis in foro statuæ collocatæ sunt, quod Athenas regio dominatu liberassent. cum antea tantū Deis immortalibus is honor haberetur. Thucydides libro sexto narrat historiam Harmodij, & Aristogitonis. Plinius libro trigesimo quarto sic ait; Athenienses nescio an primi omnium, Harmodio & Aristogitoni tyrannicidis publicè posuerint statuas. aiunt Antiphontem celebrem oratorem, cū Syracusis in conuiuio quaereretur, quodnam es esset optimum, & alij aliud approbarent, dixisse, sibi illud optimum uideri, ex quo Harmodio, & Aristogitoni statuæ constatæ fuerant, quæ uox cū ad aures Dionysij tyranni peruenisset, Antiphonti causam mortis attulit.

TEXT. Quod si non poteris eum per se copiosè laudare; ex aliorum comparatione laudes eius amplificabis: quod Isocrates faciebat, ex consuetudine docendi, quæ ad iudiciale genus pertinerent.

COMM. Recta ratio laudandi est ut aliquem per se laudemus, & eis bonis præditū esse ostendamus, quæ iam supra numerata sunt. quod si nos ea facultas deficiat, ut aliquem per se laudare possimus, saltē ex aliorum comparatione laudes eius amplificemus. ex inferiorum enim collatione longe maiores esse uidebantur. sicut ait etiam Cicero pro lege Man. quæ breuiter, qualia sunt in Cn. Pompeio consideremus: summa enim sunt omnia Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. hæc est ratio (inquit Aristoteles) qua uti solebat Isocrates in laudationibus suis. non quod ea sit opti-

ma, nam longè melius est, per se aliquem laudare, quam ex aliorum comparatione. sed quia solebat Isocrates, sicut etiam alij rhetores, ea docere quæ ad iudiciale genus pertinent. in quibus frequentes oportet esse contentiones, & comparationes. hoc autem dicit Aristoteles ut taxet Isocratem, cui erat infensus, & cuius gloriæ inuidebat, & ut ostendat se melius intelligere, quæ ad artem Rhetoricam spectant, quæ ipsam Isocratem, qui nihil aliud profitebatur. aiunt enim hoc opus Rhetoricorum pulcherrimum non alia de causa scriptum ab Aristotele, nisi quia commotus Isocratis fama uideri uoluit etiam ipse præclare Rhetoricam artē intelligere. quod autem ait hoc loco contra Isocratem, in principio huius operis contra omnes Rhetores dixerat. nempe illos reliquisse deliberatiuum genus quod est omnium pulcherrimum & speciosissimum, & inclinasse ad iudiciale, quod fraudis magis & fallaciæ capax est. & in quo ualere solent ea, quæ extra causam dicuntur. quod autem in iudicali genere contentiones sint frequentissimè patet ex Demosthenis & Ciceronis Orationibus, in quibus ferè nulla pagina est, quæ non contentionibus scateat. Isocrates igitur in Oratione quæ Panathenæicus inscribitur, debere nos uti comparationibus in laudando confirmat. sicut enim purpuram & aurum quod sit optimum, ex alterius purpuræ, & auri contentione cognoscimus, ita etiam præclari uiri, uel alicuius ciuitatis laudes magis euitescunt, si cum alterius laudati uiri, & ciuitatis laudibus cōferantur. ita Cicero primo de Officijs laudans Solonis factum, quo Senatū Arcopagitarum Athenis constituit, comparat illud cum Themistoclis uictoria, quam de Persis in Salamine reportauit. & Solonis factum ea uictoria præstabilius & utilius fuisse conatur ostendere. Atque hæc ratio conferrandi ualet etiam in uituperando, qua utitur apud Virgilium Priamus Aeneidos secundo, cum Pyrrhum Achillis filium uituperat, quod Politem filium suum ante oculos suos interfecisset: sic enim ait; At non ille fatum quo te mentiris Achilles, Talis in hoste fuit Priamo, sed iura fidemque Supplicis crubuit, meque in mea regna remisit. Ita Cic. M. Antonium uituperans illum modo cum Spartaco fugitiuorum duce, modo cum Cætilina patriæ proditore comparat. nona Philippica Ser. Sulpitium omnibus iurisconsultis antepōnit.

TEXT. Sed cum eis comparare opus est, qui cum laude uixerunt: sic enim eius dignitatem amplificare poteris, si docueris, eum præstantibus uiris antepōnendum.

COMM. Non quælibet comparatio laudem adfert, sed quæ fit cum eis qui celebres fuerunt. ut si quis laudans Achillē compararet eum cū Therſite, & diceret, fuisse præstantiorē, & si quis Homerū extolles Chérilo antepōneret, certè potius uituperare quam

quam laudare videretur. si quis igitur vult alicuius dignitatem amplificare, debet eum præstantibus viris antepone. sic enim ait Cicero secundo de Oratore; Est etiam cum cæteris præstantibus viris comparatio in laude præclara. ut Cicero post reditum suum ad Quirites, comparat reditum suum in patriam cum reditu P. Popilij nobilissimi hominis, & cum reditu Q. Metelli Numidici, multoque præstantiorem & clariorem fuisse ostendit. Sic Catullus de Achille in Epithalamio; Non illi quisquam bello se conferet heros, Cum phrygii teucro manabunt sanguine riui.

In Oratione pro lege Man. ait Cicero Q. Catulum tulisse maximum fructum suæ virtutis ac dignitatis, quod à populo R. cum Cn. Pompeio comparatus fuisset. sic enim ait; qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, siquid de eo factum esset, in quo spem essetis habituri: caput magnum suæ virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes propè vna voce, in eo ipso uos spem habituros esse, dixistis, etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non & consilio regere, & integritate tueri, & uirtute conficere possit.

TEXT. *Cadit autem in exornationes potissimum amplificatio: nam in exuperantia est, quæ ipsa rerum honestarum una habetur. quare si cum præstantibus viris non potueris, cum alijs quibuslibet conferas: omnis enim exuperantia uirtutem quandam uidetur indicare.*

COMM. In exornatione primas partes obtinet amplificatio. quoniam laus quandam virtutis exuperantiam ostendit, quæ res omnino est honesta. Quam obrem conandum est, si facultas datur, eum, quem laudamus, cum præstantibus viris comparare. quod si hoc facere non potuerimus, cum alijs quibuslibet conferamus, nam quomodocumque excellat, uidetur uirtutem in se quandam habere. ut apud Terentium in Andria Simo filium suum Pamphilum laudans. ita cum alijs adolescentibus comparat; Quod plerique omnes faciunt adolescentuli, Ut animum ad aliquod studium adiungant, aut equos Alere, aut canes ad venandum, aut ad philosophos, Horum ille nihil egregie, præter cætera, Studebat: & tamen omnia hæc mediocriter. Gaudebam. neque enim poterat adolescentem cum præstantibus viris comparare.

TEXT. *Omnino uero ex uniuersis dicendi formis, quæ tribus generibus communes sunt, amplificatio demonstratio generi maxime est accommodata. nam, qui laudant, res manifestas, & certas sumunt: itaque restat eis tantum magnitudinem, & pulchritudinem adiungere.*

COMM. Hoc loco utitur Aristoteles distributione, ut doceat, quæ cuique generi propria sint. cum enim tria sint, quibus utimur in oratione confirmandi gratia, amplificatio, exemplum, argumentatio, cum que tria sint Rhetoricæ genera, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale, amplificatio generi de-

10 monstratiuo est accommodata, exemplum deliberatiuo, argumentatio iudiciali. non quod exemplis & argumentationibus, & amplificatione non utamur in omni genere causarum. utimur enim. sed quod aliud alij magis accommodatum sit. ut amplificatio ea de causa demonstratiuo generi magis accommodata est, quia qui laudant, sumunt res gestas tanquam certas & manifestas. itaque probationibus & argumentis non indigent. superest igitur ut amplificando pulchritudinem ac dignitatem illis adiungat. ut certum est à Pompeio bellum contra prædones feliciter gestum, Cicero igitur pro lege Man. summis eloquentiæ viribus bellum illud amplificat, ut maiorem Pompeij uirtutem ostendat. quem locum hoc modo concludit; ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longè lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur Cn. Pompeius extrema hyeme apparuit, ineunte vere suscepit, media æstate confecit. hoc fatetur etiam Quintilianus, nempe amplificationem exornationibus conuenire. & Cicero in Partitionibus, qui eandem causam adfert, quam Aristoteles hoc loco. sic enim ait; Non enim dubia firmantur, sed ea, quæ certa aut pro certis posita sunt augentur.

20 *Exempla uero deliberatiuo generi maxime conueniunt: nam ex præteritis futura conijcetes, quid sit agendum, statuimus.*

30 Probat exempla deliberatiuo generi maxime conuenire. quoniam de futuris deliberamus, exempla uero præterita sunt, sed ex præteritis coniecturam facere possumus de futuris. ex similibus enim similia prouenire solent. exemplo igitur eorum quæ iam facta sunt, rectè statuere possumus quid agendum sit. ut si quis suadere velit alicui ne doleat in morte filij commemorabit, quemadmodum Anaxagoras, Pericles, Xenophon, Dion, & apud Romanos Cato, Paulus Aemilius; multique alij filiorum mortes constantissime pertulerunt. Cicero pro lege Man. cum persuadere Quiritibus uelit ut contra Mithridatem bellum suscipiant, multa maiorum exempla commemorat, ut eo in loco; Quare si propter socios nulla ipsi iniuria lacessiti maiores cum Antiocho, cum Aetolis, cum Pœnis bella gesserunt: quanto uos studio conuenit, iniurijs prouocatos sociorum salutem uia cum imperij uestri dignitate defendere? libro quinto Epistolarum cum persuadere Luceio uellet ut de coniuratione Catilinæ separatim scriberet, sic ait; ut multi græci fecerunt, Callisthenes Troicum bellum, Timæus Pyrrhi, Polybius Numantinum, qui omnes à perpetuis suis historijs ea, quæ dixi bella separauerunt, tu quoque item civilem coniurationem ab hostilibus, externisque bellis seiungeres.

40 *Argumentationes in iudiciali genere sunt maxime necessariae: quod enim factum esse dicitur, propterea, quod est incertum, causam & probationem requirit.*

50 *Quæuis etiã in deliberatiuo genere sæpe argumentationibus utamur, tamen longè magis necessariae*

10 faria sunt in iudiciali. quoniam in eo semper est aliquid quod incertum est, & de quo est controuersia uel facti, uel nominis, uel iuris. quæ uero dubia sunt & incerta, probanda sunt argumentis. ut pro Roscio Am. controuersia est facti, quia negat Roscius à se patrem interfectum ergo multis argumentis Roscij causam confirmat Cicero. quin utitur recusatione, & multa colligit argumenta, quibus probare contendit non à filio sed ab aduersarijs interfectum fuisse Roscium: pro Aulo Cæcina controuersia est nominis, quia Cæcina sibi uim illatam esse à Sex. Ebucio dicebat, contra Ebucius fatebatur quidem se Cæcinæ restitisse, sed uim intulisse negabat. Cicero probat argumentis eam esse uim appellandam. pro Milone est controuersia iuris. quia fatebatur Milo cædem à se factam, sed iure cæsum Clodium cõtendebat. quod Cicero tota illa diuina oratione uarijs argumentationibus confirmat. Licet igitur in iudiciali genere & exempla, & amplificationes adhibeantur, tamen tota ferè iudicij uis ab argumentis pendet.

TEXT. *Hæc ferè sunt ex quibus laudationes omnes, & uituperationes ducuntur; et, quæ respicere eos oportet, qui laudant, et uituperant; et inde encomia, opprobriaque constantur. his enim cognitis, quæ contraria sunt, facile cognoscuntur. nam ex contrarijs uituperatio constat.*

COMM. Ostendit se fontes aperuisse, unde possint hauriri omnia quæ ad laudandum & uituperandum pertinent. ad quos si respexerint ij, qui laudare aut uituperare uolunt, facile possint, & encomia, & opprobria conficere. licet enim non ea sigillatim tradita sint, quæ ad uituperandum spectant, tamè ex horum cognitione poterunt etiam contraria cognosci. uituperatio uero fit ex contrarijs. ut si sit ignobilis, si male educatus, si iniustus, si auarus, si luxuria diffluens, si imperitus, si crudelis. & de relijs eodem modo. quæ copiosissime Cicero persequitur omnia contra M. Antonium Philippicæ secunda. & contra Pisonem in oratione quam in eum habuit.

TEXT. *Reliquum est igitur ut de accusatione & defensione uerba faciamus; & sex quot numero, qualibusque rationes colligere oporteat.*

COMM. Iam ea sunt explicata, quæ ad deliberatiuum, & demonstratiuum genus pertinent. ordo igitur postulat ut etiam de iudiciali uerba fiant. in quo est accusatio & defensio, uel petitio, & recusatio. quæ rendum est igitur ex quot numero, qualibusque colligere argumenta opus sit.

TEXT. *Tria uero sunt, quæ in hoc genere sumere oportet; primo quanam sint, & quot, quæ ut consequantur, homines iniuriam faciunt; deinde, quomodo affecti, quempiam iniuste lædant; tum quos, qualesque offendat: quæ singula deinceps declarabimus; si prius quid sit iniuriam facere definiuerimus.*

COMM. Hæc est partitio eorum quæ in iudiciali genere considerantur, quæ proponit ut ea deinceps sigillatim diligenter tractet. sunt igitur tria quæ uide-

10 da sint accusatori, & defensori. primum est, quæ res illæ sunt, propter quas homines mouentur ad iniuriam faciendam. Alterum quomodo sint illi homines affecti, qui aliquem iniuste lædant. Tertium, quos homines potissimum inuadant. hæc singula pertractare constituit Aristoteles. sed primò declarat, quid sit iniuriam facere. quoniam sæpe controuersia est, utrum aliquis iniuriam fecerit nec ne. quæ ex hac definitione facile solui poterit.

TEXT. *Est igitur iniuriam facere, sponte contra leges alicui nocere.*

COMM. Tria requiruntur, ut aliquis iniuriam facere dicatur. primò ut alicui noceat. qui enim nemini nocet, is non potest dici iniuriam facere cum iniuria semper uel famam, uel res alterius lædat. deinde ut id sponte faciat. nam qui inuitus offendit, non dicitur iniuriam facere. ut qui cupiebat aprum interficere, & filiū Cræsi regis interemit. ille enim casus est & fortuna, potius quam iniuria. sicuti Cicero pro Ligario probat Ligarium in Africa non sua sponte, sed inuitum ac coactum remansisse. quare dici non potest iniuriam Cæsari fecisse. postremo contra leges etiam faciat oportet qui iniuriam facit, neque satis est lædere, atque id sponte facere. nam magistratus, & præfecti rerum capitalium homines improbos ac nocentes lædunt atque puniunt, & id sponte faciunt. neque tamè dicuntur iniuriam facere. qui autem lædit sponte, & contra leges, is omnino facit iniuriam. ut Sex. Ebucius hominibus armatis Cæcinæ, in agrum suum uenienti factus obuiam uim intulit. potest igitur Cæcina contra Sex. Ebucium iniuriarum agere.

TEXT. *Leges uero sunt uel propria, uel communes: propria legem eam uoco, quæ scripta est, & qua utimur in Rep. communem uero, quæ, licet scripta non sit, tamen ab omnibus probari, confirmarique uidetur.*

COMM. Quia dixerat iniuriam facere esse contra leges, nunc leges ipsas definit, ne quis forte existimaret leges tantum eas dici quæ scriptæ sunt, ut multi putant. leges igitur ita diuiduntur, ut aliquæ sint propriæ, aliquæ communes. leges propriæ dicuntur illæ quæ scriptæ sunt, & quibus omnes ferè suis in ciuitatibus utuntur, licet alijs alij. quibus continentur instituta cuiusque ciuitatis, & quæ leges municipales uocantur. leges uero communes appellantur, quæ quamuis non sint scriptæ, tamen ab hominibus approbatur, & in ueteri more, atque consuetudine uersantur. uetus enim consuetudo legis habet uigorem. Cicero sic legem definit. lex est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea quæ facienda sunt, prohibetque contraria. quæ sunt igitur facienda siue scripta fuerint, siue non scripta legis nomine comprehenduntur. quare Iustinianus etiam in suis Institutionibus ita inquit: constat autem ius nostrum, quo utimur, aut scripto, aut sine scripto: ut apud Græcos τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δ' ἀγραφοι. Lex uero quæ scripta non est, uocatur ius naturale. quod ip-

sa natura dictare cuique uidetur. nisi fortasse fuerit ab aliquo instituta, ut leges Lycurgi quæ non scribebantur à Lacedæmoniis, sed tantum memoriæ mandabantur. & eas iuuenes à senioribus discebant, & quasi per manus accipiebant. quæ consuetudo fuit etiam Druidarum in Gallia. nam hæ dicuntur leges propriæ, quibus aliqui speciatim utuntur, etiam si scriptæ non fuerint.

TEXT. *Sua sponte dicuntur facere, qui scientes faciunt, & à nemine coacti. non tamen quacunquẽ sponte faciunt, etiam consulto, & delectu adhibito faciunt: sed, quacunquẽ faciunt consulto, & adhibito delectu, ea scientes omnia faciunt; neque enim quisquam, quod*

COMM. Declarat quid sit sponte aliquid facere. quoniã dixerat, in inferenda iniuria requiri ut quis sponte faciat. qui igitur facit aliquid sciens, & à nemine coactus, is sponte sua facere dicitur. quod Cicero pro Ligario sic ostendit; Suscepto bello Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nulla ui coactus, iudicio meo ac uoluntate ad ea arma profectus sum, q̄ crant sũpta cõtra te. docet igitur Cicero se sua sponte bellum contra Cæsarem gessisse, Ligarium autem inuitum, qui necessitate coactus in Africa restiterat. duo sunt igitur in eo qui sponte facit, primum ut sciens faciat, deinde ut à nemine coactus, uiam qui uel per imprudentiam aliquid facit, uel necessitate coactus, is inuitus facere dicitur. de qua re copiosè Aristoteles Ethicorũ libro tertio. differunt autem sponte facere, & adhibito delectu facere. nam sponte facere communius ac generalius est. siquidem etiam pueri, & expertes rationis animantes plurima sponte faciunt. non tamen adhibito delectu. hoc autem quod delectu fit, etiam sponte fieri necesse est, quoniã fit à scientibus & intelligentibus. neq; enim quisquam id eligit, quod penitus ignorat. quod igitur fit a scientibus, & non coactis, uel pueris, uel belluis. uel ex tempore uel quocunquẽ modo ab aliquibus, dicitur sponte fieri. quod autem fit ab hominibus iam prouectæ ætatis cum consilio & matura deliberatione, id adhibito delectu fieri dicitur. delectus enim & iudicium tempore, & matura ætate indiget.

TEXT. *Quæ uero impellunt homines, ut contra leges aliquem offendere uelint, & iniusta facere non dubitẽt, duo sunt; uitiositas, & incontinentia.*

COMM. Iam docuit quid sit facere contra leges, & sua sponte. nunc addit tertium, nempe quæ sint illa, quæ hominem ad alicui nocendum impellant, & duo ait esse, hoc est uitiositatem, & incontinentiam. neque enim incontinentia est uitiositas, sed genere differt ab ea, sicut idem Aristoteles Ethicorum septimo docet. Vitiositas enim deprauatio quædam naturæ est ex longo habitu contra rationem, at incontinentia uehementer quidam appetitus est, & animi commotio, quæ plerunque nascitur ex tempore, sed post iniuriam factã, statim pœnitentia subsequitur. Et uitiositas est semper

10 cum proposito animi atque iudicio, incontinentia uero sine proposito ac iudicio est. nam uitiositas similis est aquæ intercuti, & tabi, qui morbi sunt asidui, & sempiterni. incontinentia similis est iis hominibus, qui morbo comitiali afficiuntur. qui non ita multo post recreantur. ab utraque tñ iniuria nascitur, atq; in hac re similes sunt, ut illud Demodoci i Milesios: Milesij nõ sunt illi quidem insipientes, sed tamen eadem quæ insipientes faciunt. ita incontinentes quamuis non sint iniusti, faciunt tamen iniuriam. leuiora autem sunt iniuriæ quæ ab incontinentia proueniunt, quam quæ à uitiositate. quod primo de officiis ita Cicero docet; Sed in omni iniustitia per multum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quam ea quæ meditata, & præparata inferuntur.

TEXT. *Nam qui uel uno uitio, uel pluribus tenentur, in eo ipso, quo uitiosi sunt, etiam iniuriosi esse solent.*

COMM. Ab iniuria uitium abesse non potest. cum enim aut uno, aut pluribus uitiiis infectus est aliquis, eos lædere non ueretur, quos uel sibi aduersari posse intelligit, uel quibus uiolatis suam cupiditatem expleri posse credit. Ergo solent in ijs rebus homines esse iniuriosi ad quas uel naturæ inclinatione, uel praua consuetudine propensi sunt. & hoc est, quod ait Aristoteles. in eo quod uitiosi sunt, omnes esse iniuriosos.

TEXT. *Vt auarus & illiberalis in pecunia quærenda; intemperans in explendis corporis uoluptatibus; mollis autem & ignauus in ocio amplexando; timidus in periculis uitandis: nam eos, qui cum ipso periclitantur, propter timorem deserit.*

COMM. Exẽplis declarat id, quod proposuerat. auarus, inquit, ut pecuniam acquirat iniuriosus est, nullũ est enim officium tam sanctum atque solenne, quod non auaritia comminuere, atque uiolare soleat, ut ait Cicero pro P. Quintio. est enim semper alieni appetens auaritia. Cicero secundo de Oratore, Cornelius homo ut existimabatur, auarus & furax. nam cum pectus auaritia miseraque cupidine feruet (vt ait Horatius) statim omnis iustitia negligitur, & aliena per iniuriam occupantur. si uero quis intemperans fuerit, ut uoluptates corporis expleat religionem cõtemnit. quod Epicurus, & eius sectatores faciebant, quos Cicero afotos appellat, ut secundo de Finibus; atqui reperiemus afotos primum ita non religiosos, ut edat de patella; deinde ita mortem non timentes ut illud in ore habeant ex hymnide; Mihi sex menses satis sunt uitæ, septimum orco spondeo. quod autem Epicurei contemnerent religionem ostendit Lucretius primo libro illis uersibus;

Quare relligio pedibus subiecta uicissim
Obteritur, nos exæquat uictoria cælo.

Est igitur intemperans iniuriosus & in Deos, & in homines. Mollis autè & ignauus homo dicitur,

10 tur, qui propter delicias non potest eas res tolerare ac sustinere, quas maior hominum pars facile tolerat. ut Ethicorum septimo docet Aristoteles. est igitur mollis ac delicatus, patienti & constanti contrarius. & deliciae sunt animi quædam mollicies. Martialis, Nusquã deliciae supiniore. qui ergo nimis ocium amplexatur, & nihil omnino pati uult is mollis appellatur, & ignauus, & delicatus. Cicero primo de Officiis; atque etiam si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus quam sit turpe diffuere luxuria, & delicate ac molliter uiuere. hoc uitio præter cæteros inquinati fuerunt Sardanapalus rex Assyriorum, Strato Sidoniorum rex, & Heliogabalus Romanorum imperator. Timidus in eo dicitur iniuriosus quod omnia pericula uitare contèdat, & propter timorem eos deserat, quibus auxilium ferre oporteret. Itaque in probis maxime in promptu est (ait Cicero) siquid tale dici potest: Vos etenim iuuenes animum geritis muliebre. Illaque uirgo uiri.

Et siquid huiusmodi:

Salmacida spolia sine sanguine, & sudore.

Est enim propria uiri fortitudo, atque animi magnitudo, timiditas autem est muliebris. ideo bene præcipit Cicero secundo Tuscul. esse maxime prouidendum, nequid abiectè, nequid timidè, nequid ignauè, nequid seruiliter, muliebriter ue faciamus.

TEXT. *Ambitiosus propter honorem iniuriosus est; iracundus propter iram, contentiosus propter uictoria; auarus asperque natura propter ultionem; insipiens eo, quod de æquo, & iniquo peruersè iudicat; impudens eo, quod famam & existimationem suam negligit: atque eodem modo singuli alijs in rebus ij sunt iniurij, quas auidè cupiunt.*

COMM. Addit alia etiam exempla quibus probet omnes in eo quod uitiosi sunt, etiam iniuriosos esse. nam qui ambitione ducitur, amicos etiam violare non dubitat, & omnibus dolis agere, ut honorem assequat. unde primo de Officiis bene clamat Cicero; miserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio. rectè etiam Salustius; Ambitio multos mortales falsos fieri coegit. extat plurima eorum exempla, qui propter ambitionem & honoris cupiditatem maxima perpetrare mala non dubitarunt. adeo ut quidam etiam templum illud admirabile atque omnium literis & sermone celebratũ Dianæ Ephesiæ non alia de causa incendere uoluerit, nisi ut nomen suum dissemjaret in orbis terræ memoriam sempiternam. Iracundus homo atque acutæ bilis sæpe ira commotus iniuriam infert. nam ante occupatur animus ab iracundia, quam prouidere ratio potuit ne occuparetur, ut ad Quintum fratrem scribens ait Cicero. Itaque sæpe ea faciunt iracundi, quorum eos deinde cum ira sese remisit, maxime pœnitet ac pudet. vt Alexander Magnus cum in conuiuio Clytum familiam suam ira percitus interemisset, tanto postea dolore affectus est, ut uix à se manus abstinerit.

10 contentiosus homo vincendi gratia nihil nõ molitur, & sæpe etiam dolis & fraudibus superior esse contendit. quæ præcipuè sophistarum consuetudo est, qui non ueritatis gratia contendunt, sed ut quoquo modo uictores esse videantur. Amarus asperque natura dicitur is, qui conceptam semel iram non facile deponit, nec modum in puniendo seruat, neque placatur nisi uiso inimici sanguine. Græci πικρὸν uocant. Sic apud Virgilium Mezentius Aenæam hostem suum à quo uictus fuerat, amarum appellat; Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris.

Hoc autem vitium maxime perniciosum est. quia multas cædes patrare homines cogit. Insipiens homo multis in rebus peccat, quia propter ingenii tarditatem corruptum habet iudicium. neque æquum ab iniquo facile discernit. quo fit ut insipientia nullum maius malum sit, ut tertio Tuscul. ait Cicero. & Terentius in Adelphis: Homine imperito nunquam quicquam iniustius: Qui, nisi quod ipse facit, nihil rectum putat. Impudens in eo est iniuriosus, quia famam suam negligit, nec curat, quid de se homines loquantur, aut sentiant. itaque in omne dedecus facile prolabitur. nam pudor est uirtutum custos, qui cum ab homine discesserit, statim omnes uirtutes euanescent. unde clamat Euripides in Medæa; omnium morborum quæ inter homines uersantur, maximum, esse impudentiam. Xenophon primo libro Pædiæ scribit; impudentiam ad omnem turpitudinem ducem esse maximam. Sed ne plura exempla persequamur, omnes (inquit Aristoteles) in iis rebus, quas auidè præterque rationem cupiunt, iniuriosi esse solent.

TEXT. *Reliqua enim, quæ multa sunt, partim ex ijs perspicua sunt, quæ iam de uirtutibus diximus, partim autem intelligentur ex ijs, quæ de perturbationibus postea dicemus.*

COMM. Cætera uitia prauitateque animi, atque commotiones quæ ad iniuriam inferendam homines impellunt facile cognosci possunt, uel ex contrariis uirtutibus, de quibus iam antea dictum est, cum de genere demonstratio tractabamus. uel ex animi perturbationibus, de quibus in secundo libro copiosè disputabitur.

TEXT. *Restat ut explicemus, cuius rei gratia soleant homines iniuriam inferre; & quomodo affecti, & quibus nocere studeant.*

COMM. Cum iam ostenderit quid sit iniuriam facere, & omnia uerba quæ in ea definitione posita sunt, diligenter explicauerit, nunc aggreditur ea tria quæ in iudiciali genere quærenda esse prædixerat; nempe quid sit illud, quod homines ad iniuriam inferendam moueat, & quomodo affecti quempiam iniuste lædant, & quibus denique nocere studeant. ac primum illud primo explicat, quid sit, quod homines impellat, ut iniurias inferre uelint.

TEXT. Primum igitur distinguamus quæ nam appetentes, & quæ fugientes, iniuria quempiam afficere moliamur, perspicuum est enim accusatorem oportere diligenter advertere, quot eorum, & quanta sint in reo, quæ cupientes homines iniuriam inferant; defensorem autem, quot & quanta non insint.

COMM. Quoniam sine causa nemo ferè est, qui malefium admittat, sed quicumque faciunt iniuriam, ea de causa faciunt, quia vel appetant aliquid, uel euitare uelint. ideo uult ea declarare Aristoteles quæ soleant homines in inferenda iniuria, uel appetere, uel fugere. nam qui accusat aliquem diligenter advertere debet, quæcunque concupiuit ille, quem accusat, aut quæcunque timuit. ut Cicero pro Milone Clodium accusans ostendit eum cupiuisse Remp. arbitrio suo, in prætura administrare, sed timuisse, ne Milo suis cogitatis furoribus resisteret. eundemque Clodium ira atque odio inflammatum, nihil aliud cogitare solitum, quam quomodo Milonem è medio tolleret. qui uero defendit remouere debet à reo cupiditatem omnem ac timorem. ut in eadem oratione Cicero probat Milonem non cupiuisse mortem Clodij, cum eum sæpius impune potuisset occidere, neque odio aut ira concitatum in Clodium fuisse, cum eum intelligeret segetem ac materiam esse suæ gloriæ. neque vnquam ab eo mali quippiam timuisse. sic pro Roscio Am. pluribus argumentis remouet ab eo paricidij suspicionem.

TEXT. Omnes autem omnia faciunt partim non per se ipsos, partim uero per se ipsos: & quæ non per se ipsos faciunt, partim fortuito, partim necessariè faciunt; & eorum quæ necessariè, partim ab extrema ui, partim ab insita natura facere coguntur. quare omnia, quæ non per se homines agunt, partim à fortuna proficiuntur, partim à natura, partim ab externa ui.

COMM. Ut sciamus quæ sint accusanda, & quæ defendenda distinguendæ sunt hominum actiones. & videndum quæ sint illæ, quæ fiunt ab ipsis hominibus libero animi motu, & quæ non fiunt ab ipsis. sic enim facile quod volumus apparebit. prima igitur diuisio hæc est; homines omnia faciunt vel per se ipsos, uel non per se ipsos. per se ipsos, ut Horatius fatetur sua manu se sororem interfecisse, quoniam hostis populi R. mortem lugeret. & Milo fatetur à se Clodium occisum, quod esset insidiator. non per se ipsos, ut Cicero, Ligarium ait necessitate coactum in Africa restitisse, non sua sponte. sic ille, qui aquis interclusus, ad diem venire non potuit. & qui feram petens hominem interfecit. Hæc autem quæ non per se ipsos agunt homines tripartito distribuuntur, partim enim fortuito fiunt, ut qui fodiens Thesaurum inuenit, & qui ad mercatum profectus, à prædonibus spoliatus est; & qui domo exiuit, quo tempore illa ruina traxit. partim fiunt necessariè. hæc autem duobus modis, aut externa ui, ut qui impulsus ab aliquo lapidem mouit, qui cadens interfecit hominem. uel qui ita urgetur ab inimico ut non possit euadere, nisi inimicum occidat. uel qui cogitur à

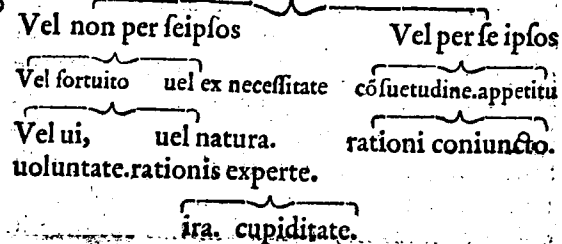
10 maiori potestate contra uoluntatem suam aliquid facere, aut ab insita natura fiunt. nam sæpe fit ut natura cogat nos aliquid facere quod alioqui non probamus. neque enim facile naturæ resisti potest: unde rectè dixit Horatius; Naturam expellas furca, tamen usque recurrit.

Quamobrem ea, quæ non per se homines agunt, uel à fortuna, uel à natura, uel ab externa ui proficiuntur.

TEXT. Quæcunque uero per se faciunt, & quorum ipsi auctores sunt, ea uel propter consuetudinem, uel propter appetitum faciunt; & appetitum quidem uel rationis compotem, uel expertem rationis. Est autem uoluntas, appetitus boni cum ratione; nemo enim aliud uult, quam id, quod bonum esse iudicari; appetitus uero rationis expertes duo sunt, ira & cupiditas. Quamobrem omnia, quæ faciunt homines, necessariè est, ut septem causarum oriatur ab aliqua; hoc est, uel à fortuna, uel à ui, uel à natura, uel à consuetudine, uel à ratione, uel ab ira, uel à cupiditate.

COMM. Nunc explicat alteram diuisionis partem, ut doceat, quæ sint illæ quæ homines per se ipsos faciunt. ea (inquit) quorum ipsi homines auctores sunt uel à consuetudine, uel ab appetitu proueniunt. à consuetudine, ut qui diu uersati sunt in aliqua re, uel in aliquo maleficio. magna enim vis est consuetudinis in utranque partem, ut neque statim malefaciant, qui bene agere consueuerunt, neque benefaciant ex tempore qui diu sunt in uitiis uersati. appetitus uero duplex est, aut enim rationi consuetus est, & uoluntas dicitur, aut alienus est à ratione. uoluntas est ea quæ aliquid cum ratione desiderat. quoniam nemo dicitur aliquid uelle, nisi quod esse bonum iudicari. de qua re Cicero tertio Tuscul. sic ait; Quamobrem simul obiecta species cuiuspiam est quod bonum uideatur, ad id adipsendum impellit ipsa natura. id cum constanter prudenterque sit, eiusmodi appetitionem stoici βέλαιο appellat: nos appellamus uoluntatem. appetitus qui alienus est à ratione duplex est ira, & cupiditas. quare concludit Aristoteles septem esse, propter quæ ab hominibus omnia gerantur. numerat autem species tantum non autem genera. sunt igitur hæc septem species; fortuna, uis, natura, consuetudo, ratio, ira, cupiditas. quæ hæc descriptione quam ante oculos posui distinguuntur.

Omnes omnia faciunt

TEXT. Velle autem quæ agunt homines, etiam ex qualibet ætate, aut habitu animi distinguere, superuacaneum est. nam, si contingit in iuuentute cito irasci, aut cupiditatibus trahi; hæc non ætati sunt attribuenda, sed iræ, & cupiditati.

COMM. Probat diuisionem suam esse plenam ac perfectam, & eos qui aliquid adiungere uolunt inaniter laborare, cum omnes hominum actiones ad unam aliquam septem earum formarum semper reducuntur. sunt enim qui actiones humanas ex ætate, atque habitu animi distinguunt, quoniam aliter se iuuenis gerit, aliter senex, aliter uir fortis, aliter timidus. sed hæc (inquit Aristoteles) superuacanea est diuisio. nam si iuuenis facile irascitur, aut cupiditatibus æstuat, non ideo eius actiones ætati tribuendæ sunt, sed iræ, & cupiditati. sed ira & cupiditas numerantur inter illas septem species quæ supra positæ sunt. Quod autem iuuenes facile irascantur & cupiditatibus rapiantur in causa est feruor sanguinis. feruet enim sanguis in adolefcentia & magnos gignit spiritus. Unde dicuntur deseruere cum ad maturiorem ætatem peruenerint. Cicero pro Cælio; cum adolefcentiæ cupiditates deseruissent. hanc iuuenilem naturam quæ cupiditate & ira facile mouetur, mire exprefit Virgilius in Turno, libro Aeneidos duodecimo cum ita inquit;

Illum turbat amor, figitque in Virgine vultus, Ardet in arma magis.

TEXT. Neque propter diuitias aut paupertatem quicumque agunt: sed usu uenit pauperibus, suadente egestate, ut pecunias cupiant; diuitibus autem, ob facultatem ut cupiant minimè necessarias uoluptates. sed et hi, quæ agunt, non aut diuitijs, aut paupertate impellente, sed hortante cupiditate faciunt.

COMM. Sicuti actiones ætati non sunt attribuendæ, ita neque conditioni hominum, ut paupertati ac diuitijs. nam illud quidem uerum est, quod aliter se pauper gerit, aliter diues, ut secundo huius operis libro declarabitur. ueruntamen actiones non à paupertate aut diuitijs, sed à cupiditate proueniunt, ut pauper pecunias appetit. nam (ut est in proverbio) mendici pera non impletur. & medicorum loculi semper inanes, sicuti etiam auarorum, neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis fitis. diuites uero plerumque uoluptatibus dediti sunt, & aliquid semper cupiunt, quod iucundum sit. itaque ut expleant cupiditates suas plurima faciunt. Quamobrem eorum actiones, sicut etiam pauperum, à cupiditate proueniunt.

TEXT. Eodem modo iusti & iniusti & alij qui ex habitu animi quippiam facere dicuntur, propter hæc eadem faciunt: uel enim rationem, uel mores sequuntur. sed in hoc differunt, quod aliqui bonis moribus, & affectionibus ad agendum impelluntur; alij uero contrarijs.

COMM. Probat non opus esse actiones hominum ex animi habitu distinguere. quamuis iusti aut iniusti homines aliquid ex habitu animi facere dicantur. ut Aristides qui nihil alienum à iustitia faciebat, & in quibus

10 & Phalaris cuius præter cæteros crudelitas nobilitata est, tamen propter eadem quæ supra numerata sunt, omnia faciunt. nam hi omnes qui ex habitu res suas agunt, uel rationem, uel consuetudinem sequuntur. atqui ratio, & consuetudo, inter septem illas species numerantur. est tamen hæc differentia, quod mores & affectiones ita distinguuntur, ut aliqua bonæ sint, aliqua malæ. quare fit ut aliqui ad bene agendum, aliqui ad malè faciendum propter habitus & affectiones impellantur. nam licet aliquis bona cognoscat, tamen sæpe propter affectionem aut habitum ad mala trahitur. hoc est quod apud Ouidium Medea de se prædicat;

20 Video meliora proboque, Deteriora sequor. & quidam Lacedæmoniorum legati Athenis in theatro dixerunt; Athenienses scire quidem quæ essent recta & laudabilia sed ea nolle facere. qui uero bonis operibus assueti sunt, in nulla ui, nullo dolore, nullo metu possunt ab eis abstrahi. unde Epicurei dicebant; sapietem etiã si in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen suaue illud esse, seseque ne tantulum quidem commoueri. tantam uirtutis esse vim uoluerunt, ut non posset unquam esse uir bonus non beatus. auctor est in Pisonem Cicero.

TEXT. Illud quidem certè contingit, ut diuersos habitus animi diuersæ actiones consequantur. confestim enim fortasse temperanti propter temperantiam contingit, ut eum opinionones, & cupiditates bonæ comitentur; intemperanti uero contrariæ, de uisdem rebus.

COMM. Non est negandum (inquit) quin pro uarietate habitus animi uariantur etiam actiones. nam si diuersi sunt habitus ut etiam diuersæ sint actiones in eisdem rebus necesse est. hoc autem exemplo temperantiæ turpes refugit uoluptates, quamuis ad eas naturæ instinctu trahatur, ut Stylpo Megaresis (sicut scribit Cicero de Fato) ebrius & mulierosus fuit. sed uitiosa natura ab eo sic edomita & compressa est doctrina, ut nemo unquam uino lentum illum, nemo in eo libidinis uestigium uiderit. idem de Socrate prædicatur. ergo isti propter temperantiam bonas opinionones & cupiditates concipiebant, & ueras ac synceras animi uoluptates quærebant. intemperans uero longe aliter se gerit, nullum enim aliud maius bonum quam uoluptatem esse putat, & in ea beatitudinem collocat, quod Aristippus Cyrenæicus fecisse dicitur, qui multos habuit sectatores, ut in tertio de Oratore Cicero ostendit. sunt igitur hæc contrariæ cupiditates & opinionones. nam quæ damnat, & refugit uir temperans, eadem intemperans laudat, & cupide complectitur.

TEXT. Itaque diuisiones huiusmodi prætermittendæ sunt, atque illud considerandum, quæ, quibus consequentia sint. siue enim albus sit, siue niger, siue magnus siue paruus; nihil eorum quæ dicta sunt ideo consequi solet. sed si iuuenis sit aut senex, aut iniustus;

stus; iam plurimi interest.

COMM.

Cum probatum sit septem illis formis omnes humanas actiones contineri, non opus est alias diuisiones inducere. considerare tamen oportet, quæ, quibus consequentia sint. quoniam aliqua sunt quæ cupiditates & mores mutare soleant, aliqua uerò quæ nihil ad animum faciunt. ut si quis albus sit, siue niger, non admodum ab Oratore cōsideratur, neque si quis paruus sit, aut magnus, quoniam hæc nequaquam mores, & habitus animi uariare solent. non enim diuersis moribus præditi sunt homines quod candidi sint aut nigri, uel quod parui sint, aut magni. sed si fuerit aliquis iuuenis & alius senex, aliquis iustus & alius iniustus, tunc maxima est differētia. quoniam hæc res diuersos mores adferunt. quod autem ait Aristoteles nihil ad mores referre vtrum aliquis albus sit an niger, magnus an paruus, videtur eorū artem tollere, qui Physiognomones vocantur, qui se profitentur hominum mores naturasq; ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere. qualis Zopyrus fuisse dicitur, de quo Cicero in libro de Fato meminit. cum tamen ipsemet Aristoteles nonnulla de Physiognomia doctè & accuratè scripserit, & multis experimentis cōstet, artem illam si quis bene intelligat, esse veram. Sed quoniam Orator hæc persequi non solet, cum potius Philosophi sit officium, ideo dicit Aristoteles ab Oratore considerari non oportere vtrum aliquis albus sit an niger, paruus an magnus. Cicero tamen pro Roscio Com. dum Fannium Cheream notat, figuram corporis non prætermisit. sic enim ait; nonne ipsum caput, & supercilia illa penitus abrafa olere malitiam, & clamitare calliditatem videntur? nonne ab imis vnguibus vsque ad uerticem summum, siquam coniecturam adfert hominibus tacita corporis figura; ex fraude, fallacijs, mendacijs constare totus videtur? interdum albus & niger ad animum refertur, & tunc bonum & prauum significat, vt Catullus de Cæsare;

Nil nimium studeo Cæsartibi velle placere,

Nec scire vtrum sis albus an ater homo.

quod et Cicero secunda Philippica usurpauit, cum ita inquit: Te is quem nunquam vidisti, L. Rubrius Cæsinas fecit heredem. Et quidem vide quam te amarit is, qui albus a terve fueris ignorans fratris filium præterijt. ergo si ad animum referatur, plurimum interest, vtrum aliquis albus an niger dicatur. Horatius:

Hic niger est, hunc tu Romane caueto.

TEXT.

Et omnino uidentur sunt omnia, quæ, cum accidunt hominum mores variant, atque commutant: ut si quis se diuitem esse existimet aut pauperem, per magni intererit; & si fortunatum aut infortunatum. sed de his postea suo loco dicemus: nunc ea quæ restant, primò persequamur.

COMM.

Diligenter orator aduertere debet omnia, quæ mores hominum variare solent, vt ex eis argumenta possit arbitrio suo ducere. nam conditionis & fortunæ dissimilitudo mores commutat. pluri-

10 miam enim refert vtrum aliquis se diuitem an pauperem existimet, & vtrum fortunatum an infortunatum. nam pauper statim alios mores, atque aliam uitam sequitur quam diues. ita etiam qui fortunam habet prosperam maiores omnino spiritus concipit, quam qui aduersa premitur fortuna. de qua re sic etiam Horatius in Arte:

Intererit multum diues ne loquatur an Irus, Maturus ne senex, an adhuc florente iuuenta Feruidus, an matrona potens an sedula nutrix, Mercator ne uagus, cultor ne uirentis agelli.

Sed hæc libro secundo longe copiosius tractabit Aristoteles, hoc loco contentus est admonuisse. 20 redit igitur ad illa explicanda, unde hominum actiones proficiuntur. ac primo tractat ea quæ non per se ipsos agunt homines, deinde quæ per se ipsos.

A fortuna igitur dicuntur ea provenire, quorum causa incerta atque indefinita est; nec certum sibi finem propositum habent; neque semper, neque plerumque, neque ordinatè fiunt: quæ quidem omnia ex ipsius fortunæ definitione perspicua sunt. TEXT.

Fortuna dicitur esse cæca & sine ratione, quoniam causam habet incertam & instabilem. Aristoteles Physicorum secundo fortunam inter causas quidem numerat, sed contingētes & incertas. sunt quinque quæ considerari solent in fortuna, primum ut efficiens causa sit incerta atque indefinita, cuius ratio nulla reddi possit. ut cur hic thesaurum reperit, ille autem qui fuit in eodem loco non reperit. Cur hic inciderit in latrones, ille uia eandem ingressus non inciderit. cur hic pulcher sit, & cæteri fratres deformes. alterum est, ut nullus certus finis sit propositus. ut Mars belli communis dicitur, & Fortuna campi domina. quamuis enim imperator sibi uictoriam proponat, tamen sæpe fortuna facit ut inferior sit. & quamuis aliquis magistratum petat, tamen alius sæpe inferior ei sine ulla ratione præponitur. aliquis alia de causa profectus in forum, equum reperit quem amiserat. quæ igitur eueniunt, aliter quam quomodo quis sibi proposuerat, à fortuna euenire dicuntur. Tertium est, ut non semper eodem modo fiant. nam quæ semper fiunt naturalia sunt, non autem fortuita, ut cæli reuolutio, annuæ uicissitudines, ortus & interitus rerum & eius generis cætera. Quartum est, ut non plerumque ita fiant, nam quæ plerumque fiunt certam habent causam aut à natura aut ab arte, fortuna uero causa est incerta. Quintum & ultimum est, ut non fiant ordinatè. nam ubi ordo rerum est, ibi fortuna esse nullo modo potest. cum ordo uel à naturæ providentia, uel à consilio & ratione proficiatur, quæ procul à fortunæ temeritate posita sunt. nihil est enim (ait Cicero) tam contrarium rationi, atque constantiæ, quam fortuna.

A natura proveniunt ea, quorum causa in ipsis constituta est; & ordinata: uel enim semper, uel plerumque eodem modo fiunt. TEXT.

Res naturales causam in seipsis cohibent, & ordinatè

10 dinatè fiunt, nam aut perpetuum quendam tenorem seruant, & nunquam immutantur, aut saltem maiori ex parte fiunt eodem modo. differunt igitur in hoc naturales res ab artificiosis, quod artificiosarum rerum causa extra posita est, atque in ipso artifice, naturalium uero causa est in ipsis constituta. est enim natura principium motus & quietis in eo, in quo est, primo ac per se, ut in secundo Physicorum docet Aristoteles. dicitur autem multis modis, sed quinque præcipue. primo cuiusque rei materia dicitur natura, ut ferrum gladij natura dici potest, & elementa sunt naturæ rerum quæ generantur. & caro atque ossa sunt in natura hominis. Secundo forma cuiusque rei uocatur natura, ut anima intelligens est hominis natura, & acuta figura dicitur aliquo modo natura gladij. nam forma rebus omnibus appellationē tribuit, & res ad actum deducit. nec sine forma quicquā nomen suum obtinere potest. Tertio rei cuiusque generatio natura dicitur. nam omnia secundum naturam suam oriuntur, & formam acquirunt, appellata est enim à nascendo natura. Quarto proprietas cuiusque rei natura dicitur, vt magnetis naturam esse dicimus ferrum ad se trahere. ignis naturam esse in sublime ferri, terræ præmi deorsum. hominis naturam esse doctrinæ capacem, & aptum ad risum. postremo dicitur natura cuiusque rei quatenus est, siue res ea corporea sit, siue incorporea. siue mortalis, siue æterna. unde dicitur etiā diuina natura, & natura cæli atque astrorum. in his omnibus naturis sunt certæ quædam causæ & ordinatæ quæ vel semper, vel plerumque, eodem modo procedant, quamuis nos sæpe lateant. unde benè clamat Virgilius:

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

TEXT. De his uerò quæ contra naturam fiunt, nihil attinet hoc loco subtilius disputare; utrum à natura aliqua ui, an ab alia quadam causa gignantur: nam fortuna etiam eorum omnium uideri causa potest.

COMM.

Reiicit disputationem eorum quæ contra naturam fiunt, quoniam non est oratoris propria, sed ad naturalem Philosophum spectat, fiunt autem contra naturam monstra & prodigia, vt biceps puella, aut quadrupes puer, aut cum equa leporem parit, quod in exercitu Xerxis contigisse scribit Val. Max. aut cum sanguine & lapidibus pluit. & eius generis cætera, quæ Iulius obsequens edito uolumine complexus est. potest igitur dubitari utrum hæc à naturæ aliqua vi proveniant, an fortuito contingant. verum in præsentia credamus (inquit) huiusmodi omnia à fortuna proficisci. ita quidem Aristoteles sentit. verum plerumque existimant monstra & prodigia significare calamitatem aliquam futuram nisi per religionem expientur. unde Cicero primo de Diuinatione sic ait; Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. & de Responsis Arusp. quod igitur ex aliquo disuncto diuersoq; monstro significatum caueremus, id cum sibi ipsum mon-

10 strum est, & cum in eo ipso periculum est, ex quo periculum portenditur, non pertimescimus. quod autem prodigia denunciant futura mala docet et Virgilius primo Georg. ubi cum multa commemorasset prodigia, quæ post Cæsaris mortem euenierant, ita subiungit;

Ergo inter sese paribus concurrere telis Romanas acies iterum uidere philippi Nec fuit indignum superis bis sanguine nostro

Emathiam & latos Aëni pinguescere campos.

Per vim ea fieri dicuntur, quæcumque fiunt quidem ab aliquibus, sed tamen contra cupiditatem, & uoluntates eorum ipsorum, qui illa faciunt. TEXT.

Hoc tertium est eorum, quæ non per nos ipsos fiunt. nam qui per vim aliquid facit, is contra uoluntatem & desiderium suum facit. tertio Ethicorum ea dicit esse violenta quorum efficiens causa extra posita est, non autem in eo qui coactus facit, vt si uentus ac tempestas nauem aliquo impellat, aut hostes captiuum abducant. Cicero pro Rab. Posthumo defendit eum quod in Aegypto apud Ptolemæum non uoluntate sua sed vi coactus fuerit; Ergo (inquit) aderat vis (poeta ille noster) quæ summas frangit, infirmatque opes. moreretur iniquis: nam id sequitur. fecisset certè si sine maximo dedecore tam impeditis suis rebus potuisset emori. nolite igitur fortunam conuertere in culpam, neque Regis iniuriam huius crimen putare, nec consilium ex necessitate, nec uoluntatem ex vi interpretari. continetur autem vis sub necessitate, unde Cicero pro Ligario multis argumentis probat eum non sua sponte sed necessitate coactum in Africa fuisse. & pro Milone probat Milonem, vi coactum fuisse, vt Clodium interficeret, quo vitam suam ab eius insidijs conseruaret.

Consuetudine faciunt homines ea, quæ iam antea sæpius fecerunt; & ideo nunc facilius efficiunt. TEXT.

Iam ad ea transit quæ per nos ipsos facimus. ac primo loco ponit consuetudinem. quoniam (vt quinto de Finibus ait Cicero) est quasi altera natura. quod etiam Ethicorum septimo confirmat Aristoteles. in hoc differunt quod natura non est in nostra potestate, consuetudo uero tota pendet à nobis. unde clamat Ouidius libro de arte Amandi secundo

Fac tibi consuescat, nihil assuetudine maius

Quam tu dum capias tædia nulla fuge.

Ita Pythagoras admonebat discipulos suos vt optimam uiuendi rationem eligerent, nam eam iucundam consuetudo reddit. cum enim antea sæpius aliquid fecimus, postea longè facilius & melius idem efficere solemus. Verum namque est id, quod ait Salustius in Iugurtha; Benefacere ex consuetudine in naturam uertitur. Cicero secundo Tuscul. Consuetudinis (inquit) magna vis est. pernoctant uenatores in niue, in montibus vri se patiuntur. inde pugiles cestibus con-

tusi

taſi ne ingemiscunt quidem. Aristoteles libro primæ Philosophiæ secundo quantum consuetudo valeat, probat ex legibus, in quibus multæ fabulæ sunt, & res pueriles, quæ tamen propter consuetudinem probantur. & qui contradicere eis voluerit, improbus ac nefarius homo existimatur.

TEXT. *Consilio ac ratione sunt, qua prodesse videntur. & sunt e numero bonorum, quæ supra diximus; uel tanquam fines: uel tanquam ea, quæ ad finem perducent. & hoc, quando propter ipsam utilitatem sunt. nam etiam intemperantes quadam, quæ sunt utilia faciunt; non tamen propter utilitatem, sed propter uoluptatem.*

COMM. Consilium & ratio tum interfuisse dicitur, quando fit aliquid diligenti consideratione quod prodesse videatur. & quod fit e numero bonorum, quæ iam superius enumerata sunt, quæ quidem aut fines sunt, aut ad finem perducent. in summa consilium & ratio sibi proponit utilitatem, & propter eam inducit homines ad agendum. quod si vir intemperans propter cupiditatem aliquid agit quod utile sit, non utilitatem potissimum considerat sed voluptatem. quod autem Aristoteles hoc loco λογισμὸν vocat, Cicero secundo de Inventionem ratiocinationem appellat. quam ita definit, Ratiocinatio est diligens, & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. cum igitur dicimus eum, quem accusamus maleficium suscepisse, quoniam aliquid commodum atque emolumentum inde speraret, vel quoniam aliquid malum euitare studeret, tunc eius actiones ad consilium & rationem traducimus, ut Cicero pro Milone ita narrat, ut Clodium ostendat omnino statuisse Miloni infidias struere, atque illum e medio tollere. ubi vidit (inquit) homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragijs populi. sæpe esse declaratum: palam agere cepit, & aperte dicere, occidendum Milonem: seruos agrestes & barbaros, quibus sylvas publicas depopulatus erat, Hetruriamque uexarat, ex Appennino deduxerat quos videbatis. res erat minimè obscura: etenim palam distabat; Consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse, & quæ sequuntur. tota enim illa narratio consilium & rationem Clodij aperit. quod in omnibus narrationibus Cicero diligentissime seruare solet, atque etiam in reliquis orationis partibus, ut dictorum & factorum rationes consiliaque perscrutetur, & quæ mente quoque animo factum sit, aut non factum quicquid explicet. ut qua mente Ligarius in Africa fuerit. quo consilio Cæsar Octavianus contra M. Antonium arma sumpserit, quæ ratio impulset aduersarios Sex. Roscij, ut nomen eius de parricidio deferrent. nempe ut eius bona quæ inuaserant securè possiderent. nam consilium & ratio sæpe etiam in malampartem capitur, ut apud

Ciceronem Cotta tertio de Natura Deorum copiosè disputat. quæ enim (inquit) libido, quæ auaritia, quod facinus, aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu & cogitatione, id est ratione perficitur? & reliqua.

TEXT. *Propter excandescunt autem, & iram sunt ea, quæ ad ultionem pertinent. differunt autem inter se ultio & castigatio: Castigatio enim eius gratia est, cui dolor inuritur; ultio uero eius, qui suam iniuriam ulciscitur; ut animum expleat. Verum quibus in rebus excitetur ira, perspicuum erit, cum de perturbationibus animi postea dicemus.*

COMM. Ira trahit hominem ad iniuriam inferendam, cum se prius læsum arbitratur. itaque semper iratus & commotus ultionem petit. sed quia duo sunt uocabula quæ penè idem significare videantur in quibus multi decipiuntur; hoc est τιμωρία, & κόλασις, quæ nos vertimus ultionem & castigationem, idcirco Aristoteles ea distinguit, & quid inter se differant, ostendit. nam castigatio, quæ κόλασις græce dicitur, eius gratia fit, cui dolor inuritur, ut melior euadat, & à peccando deinceps abstineat, quæ sæpe à sedato animo proficiscitur, ut cum parens filios verberat, aut discipulum præceptor, aut dominus seruum. debet autem castigatio procul ab ira abesse. nam qui iratus accedit ad puniendum, rarè modum seruare potest. itaque laudatur illud Architzæ dictum, qui cum villico suo factus esset iratior, quo te modo (inquit) haberem nisi iratus essem. ita Plato cum aduersus delictum serui vehementius exarsisset, Speusippo amico castigationis arbitrium mandauit ut ait Val. Max. veritus ne ipse modum transgrederetur. Ultio uero semper ab irato animo proficiscitur. & eius gratia fit, qui suam iniuriam persequitur, ut inimico puniendo suum animum expleat. quam rem sic expressit Cicero pro Milone; At ualuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor iniuriæ, punitor doloris sui. multa enim hoc modo fiunt propter iram. Sed de ira, quoque modo excitetur, in secundo huius operis libro copiosè disputabitur.

TEXT. *Propter cupiditatem ea fieri solent, quæcunque iucunda & suaui uidentur. nam & quod alicui familiare est, & in quo quis diu uersatus sit, inter res iucundas connumeratur; multa enim, quæ natura sua iucunda non sunt, tamen iucundè faciunt homines, cum assueuerint.*

COMM. Cupiditas trahit homines ad ea facièda quæ iucunda & suaui uidentur. sunt autem res iucundæ uel natura sua, ut corporis & animi uoluptates quibus omnes ferè capiuntur, uel consuetudine. cum enim quis assuetus est, & diu uersatus in aliqua re tunc ea fit illi iucunda, quamuis natura sua talis non sit. nam multa sunt laboriosa & aspera, quæ tamen iucunda uidentur ijs qui assueuerint. ut in niue pernoctare licet molestum sit, uenatori tamen est iucundum, unde Horatius; Manet sub Ioue frigido uenator

Teneræ

Teneræ coniugis immemor. ita militi iucundum est arma tractare, literato studijs inuigilare. mercato ri longinquas regiones adire, & peregrinari, & sic de alijs. Sed quæ rationi parent cupiditates honestæ sunt & laudabiles. ut in Bruto Cicero de Hortensio uerba faciens, ita inquit; Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo unquam flagratius studiū uiderim. nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum. sapissimè autem eodem die utrunque faciebat. primo Tuscul. natura inest mentibus nostris in satiabilis quædam cupiditas ueri uidentis. quæ uero cupiditates à ratione sunt alienæ, plurimorum malorum causæ sunt. ideo Cicero primo de Inuentione; cæcam ac temerariam animi dominatricem, cupiditatem uocat. in Pisonem ita inquit; Quæ te prædo amentissime nisi prædæ cupiditas tam cæca rapiebat? qui autem huiusmodi cupiditate caret, is felix existimatur, qui ea contemnit quæ alij cupidissime appetunt. quam rem egregie Iuuenalis satyra quartadecima sic expressit; Sensit Alexander testa cum uidit in illa Magnum habitatorem: quanto felicior hic, qui Nil cuperet, quam qui totum sibi posceret orbem.

& Horatius tertio libro carminum ita inquit; Desiderantem quod satis est, neque Tumultuosum sollicitat mare &c.

TEXT. *Itaque (ut summam dicam) quæcunque per se ipsos homines faciunt, ea omnia uel bona sunt, uel bona uidentur; uel iucunda sunt, uel speciem iucunditatis habent. & quoniam, quæ per se ipsos agunt homines, ea sponte faciunt; & quæ non per se ipsos, ea non sponte sequitur, ut quæcunque sponte faciunt, ea uel bona, uel simulata bona sunt, uel iucunda, uel iucunditatis speciem habentia.*

COMM. Cum iam satis explicuerit omnes humanarum actionum causas, nunc ijs prætermisissis, quæ non per se ipsos homines faciunt, quoniam de ijs non possunt uerè in iudicijs accusari quæ uel à fortuna; uel à natura, uel à ni proficiscuntur, summam eorum colligit, quæ per se ipsos faciunt homines, hoc est consuetudine, ratione, ira, cupiditate. quæ quidem ad duo genera reducuntur hoc est ad bonum, & iucundum. Nam ratio bonum expetit, consuetudo, ira, & cupiditas iucundum. sed bonum est duplex, uel uerum, uel simulatum, eodem modo etiam iucundum, sunt enim aliqua uerè iucunda, aliqua uerò tantum iucunditatis speciem habentia. quo fit ut multi decipiantur, qui pro uero bono, & iucundo, falsum & simulatum bonum & iucundum amplectantur. quin etiam omnia quæ sponte faciunt homines, ea uel uera bona & iucunda sunt, uel boni, iucundique similitudinem habentia. quoniam quæcunque per se ipsos faciunt, ea etiam sponte faciunt. ut M. Crassus cum bellum contra Parthos auri cupiditate commotus suscepit, id sua sponte fecit, quo-

niam id bonum atque utile sibi fore sperabat, licet cum spes deciperet. Ita Catilina cum rationem & consilium perdendæ patriæ cum cæteris coniuratis iniret, ingentia sibi suisque bona pollicebatur. cum tamen in tanto scelere, nihil esse boni posset. ita P. Clodius cum libidine incensus in adytum Bonæ Deæ muliebri ueste indutus intrauit, sibi uoluptatem ex adulterio proponebat. denique nulla hominis actio reperitur, quæ non sibi uel bonum aliquod uel iucundum tanquam finem proponat.

TEXT. *Ego enim etiam liberationem malorum, & eorum, quæ mala uidentur, & minoris mali optionem pro maiore in bonis colloco; quodam enim modo sunt expectanda: & præterea rerum molestarum, & earum quæ moleste uidentur liberationem, uel minoris molestiæ optionem pro maiori, eodem modo in iucundis numero.*

COMM. Soluit obiectionem quæ contra fieri poterat. nam aliquis posset occurrere minimè uerum esse quod dixerat Aristoteles, sibi homines in actionibus suis id tantum proponere quod bonum aut iucundum sit. cum sæpe multa faciant, non ut aliquam utilitatem aut iucunditatem consequantur, sed ut mala depellant, aut molestias. & sæpe etiam id eligant quod minus malum est, ut maius fugiant. & quod minus est molestum, ut molestias imminuant: quæ quidem uera esse concedit Aristoteles. sed ait malorum liberationem inter bona connumerandam. ut si quis à carcere liberatur, aut à pœna quam timebat, bonum assequi dicitur. & si quis capite damnatus querat pecunia uitam redimere, fiatque uoti compos, cum pro maiore malo minus elegerit, bene se cum actum esse putat. ita si quis molestia liberatur, quandam sentit iucunditatem, uel si magnam aliquam molestiam fugiens ad leuiorem transeat. cum enim quis malo se carere intelligit, statim animo uoluptatem capit. quod eleganter sanè Lucretius initio secundi libri sic affirmat;

Suaue mari magno turbantibus æquora uentis
E terra magnum alterius spectare laborem
Non quia uexari quenquam est iucunda uoluptas,
Sed quibus ipse malis carcas quia cernere suaue est.

Bonum igitur & iucundum est, à malo atque molestia liberari, aut saltem alleuari.

TEXT. *Videndum igitur, quæ sint utilia, quæ iucunda. sed, quia de utili iam supra in deliberatio genere diximus, reliquum est, ut in præsentia de iucundo disseramus. eas uero definitiones huic præceptioni satisfacere debemus existimare, quæ de singulis rebus prolata, neque obscuræ, neque exquisitæ fuerint.*

COMM. Cum ad duo genera quasi ultima deduxisset omnia quæ mouent homines ad aliquid agendum,

dum, hoc est ad id, quod utile est aut uidetur utile, & ad id, quod est iucundum aut iucundum uidetur, nunc admonet in iudiciali genere nos diligenter advertere debere, quæ sint utilia, & quæ iucunda. vel quæ videntur utilia & iucunda ijs, quos accusamus aut defendimus. Sed quoniam supra iam satis accuratè de bono atque vtili disputatum est, cum de genere deliberatio verba faceremus, ideo superest tantum in præsentia, vt de iucundo disputetur; non exquisitè, neque eo modo quo Philosophi disputare solent, sed ad vulgarem sensum & communem hominum opinionem. hac enim in arte definitiones eiusmodi satisfaciunt, quæ rem ipsam de qua agitur, apertè declarant, etiam si non tam exquisitæ fuerint. quod autem in iudicio proponatur id, quod vtile est & iucundum apertè declarat Cicero pro Roscio Am. qui vtrumque complexus est contra aduersarios; Is (inquit) à vobis iudices hoc postulat, vt, quoniã in alienam pecuniam tam plenam atque præclaram nullo iure inuaserit, quoniamque ei pecuniæ vita Sex. Roscij obstare atque officere videatur, deleatis ex animo suo suspicionem omnem, metumque tollatis. sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum, & copiosum posse obtinere: damnato & eiecto, sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere, atque consumere.

TEXT. *Ponamus igitur, uoluptatem, motum animi quendam esse, & subitam, sub sensumque cadentem instaurationem ad explendam naturam. huic autem contraria est molestia.*

COMM. De iucundo uerba facturus primo voluptatè definit. quoniam omnia iucunda voluptatem adferunt. Est igitur uoluptas, animi quidam motus qui fit ex tempore, caditque sub sensum, ad recreandam atque explendam naturam. Cicero secundo de Finibus voluptatem (inquit) hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens mouetur, & iucunditate quadam perfunditur. & paulo post; omnes enim iucundum motum, quo sensus hilarentur, Græce ἡδονή Latinè uoluptatem uocant. rursus inferius; huic uerbo omnes qui ubiq; sunt, qui latinè sciunt, duas res subiiciunt, lætitiã in animo, commotionem suauè iucunditatis in corpore. item; in eo autem uoluptas omnium latinè loquētium more ponitur, cum percipitur ea, quæ sensum aliquem moueat iucunditas. hanc quoque iucunditatem, si uis, transfer in animum: iuare enim in utroque dicitur, ex eoque iucundū. alibi Cicero uoluptatem ita definit; uoluptas iucundus motus in sensu. Xerxes Persarum Rex (ut quinto Tuscul. scribit Cicero) præmium illi proposuit, qui nouam aliquam uoluptatem inuenisset. hinc uoluptarij dicuntur, qui uoluptatibus de diti sunt, quales fuerūt Cyrenaici, & Epicurei. uoluptati contrarius est dolor in corpore, molestia vel ægritudo in animo, de quibus copiose Cicero secundo & tertio Tuscul.

10 *Quod si uoluptas est huiusmodi; per spicuum est, id esse iucundum, quod eius affectionis efficiens est: quod autem eam affectionem interimit, aut quod illi contrarium statum inducit, molestum est.* TEXT.

COMM. Ex definitione voluptatis colligit, id esse iucundum, quod motum illum animi gignit ad explendam naturam. hoc est quicquid conficiens est voluptatis, iucundum est. quod autem perturbat voluptatem, aut quod eam interimit, aut quod ægritudinem inducit, quæ uoluptati contraria est, vt sit molestum necesse est. vt iucundum est cum quis famescit, cibum fumere. quoniam ea res voluptatem gignit, ita cum quis sitit, bibere. expletur enim appetitus, vnde rectè Ouidius.

20 Non facile esuriens posita retinebere mensa, Maioremque cadens excitat vnda sitim. Quod si quis famelico cibum subtrahat, aut sitienti potum, id ei sane molestum erit. quia res hæc perturbat & tollit voluptatem, quam ex cibo, & potu sperabat. denique quicquid explet, & fatiat cupiditatem est iucundum. quicquid autem cupiditati resistit, odiosum ac molestum est.

TEXT. *Necesse est igitur esse iucundum plerumque; cum quis ad id accedit, quod ipsi est ex natura: & præcipue, cum ea, quæ sunt à natura, suam ipsorum naturam recuperarint.*

30 Naturæ inclinatio non una est, sed diuersa ac uaria. quoniam (vt est in prouerbio) te tua me mea delectant. & quod egregie Perſius dixit; Mille hominum species, & rerum discolor vsus. Velle suum cuique est, nec uoto uiuitur uno. huc alludit Horatius eleganti similitudine. Tres mihi conuiuæ propè dissentire videntur Poscentes uario multum diuersa palato. Quod cum ita sit, non potest eadem res omnibus esse iucunda, sed pro naturæ qualitate uariatur etiam iucunditas. cum autem quis accedit ad id, quod naturæ suæ accommodatum est, tunc iucunditatem percipit, & multo maiorem etiam cum eam rem affectus est, quam optabat, ut auarus cum lucri spes illi obiecta est, statim uoluptate perfunditur, at postquam lucratus est, maiorem animo uoluptatem sentit. homo literis deditus, etiam in ipso studendi labore capit uoluptatem, sed postquam aliquid se didicisse intelligit, longè maiori delectatione afficitur. idem de reliquis sentiendum.

TEXT. *Et consuetudo iucunda est: id enim, cui quis assueuit, iam illi tanquam innatum; insitumque est; nam ipsa consuetudo quandam cum natura similitudinem habet. quod enim crebro fit, non multum abest ab eo, quod semper fit: quæ uerò semper fiunt, a natura proueniunt; quæ crebro à consuetudine.*

COMM. Sicuti res naturales iucundæ sunt, ita etiam quæ à consuetudine proueniunt. ratio est, quoniam cum alicui rei quis assueuit, ea fit illi tanquam innata, atque insita. præterea similitudinem quandam habet consuetudo cum natura. quoniam res naturales eodem semper modo proueniunt,

grediuntur, res autem quæ fiunt à consuetudine, crebro fiunt, parum autem distat, quod crebro fit, ab eo, quod fit semper. ergo etiam consuetudo parum differt à natura, hoc est quod in Georgicis ait Virgilius;

Adeo à teneris assuefcere multum est. & Pythagoras dicebat eligendam esse optimam uiuendi rationem, quoniam eam iucundam consuetudo reddet. delectat autem tam mala, quam bona consuetudo, ut Iuuenalis; tenet insanabile multos, Scribendi Cacoethes, & ægro in corde se nescit. & alibi docet homines petulantes delectari consuetudine uerberandi & cadendi obuios, sic enim ait,

Ebrius ac petulans, qui nullum forte cecidit Dat pœnas, noctem patitur lugentis amicum Pelidæ cubat in faciem, mox deinde supinus. ita qui alea ludere consueuit, eo ludo mirifice delectatur, usque eo ut neque famem neque sitim, neque frigus neque calorem ludendo sentiat. & continenter socios quærat, quibus cum ludere possit. hunc locum de consuetudine tractat copiosè Cicero contra Verrem cum ostendit eum ab adolescentia libidini, & rapinæ deditum; nunquam ab eis uitijs recessisse.

TEXT. *Et quod non est uiolentum, est iucundum; uis enim contra naturam est. ideo necessitas omnis est molesta, recteque dictum est à poeta quodam; Insuauè est semper, fieri quodcumque necesse.*

COMM. Quod non est uiolentum, est secundum naturam, ideo iucundum est: hoc autem à contrario probatur. siquidem uis contra naturam est, itaque uiolentum est molestum. & quoniam in necessitate uis quædam est, ideo fit ut omnis necessitas sit molesta. Quare carmen illud Eueni poetæ uerum est, in quo dixit; quodamque necesse est fieri, semper esse insuauè. quod etiam à Theognide quodam in uersu confirmatur. hac ratione Cicero Ligarium defendit, quod non sua sponte, sed necessitate coactus in Africa fuerit; Tertium (inquit) est tempus, quo post aduentum Vari in Africa restitit. quod si est criminofum, necessitatis crimen est non uoluntatis. & quæ sequuntur. notissimus enim est locus. Est autem necessitas ingens telum (ut prouerbio dicitur). Simonides dixit; necessitati ne deos quidem resistere. Plato in conuiuio scribit, multa acerba & molesta Deis etiam accidisse ob necessitatis regnum. T. Liuius; pareatur (inquit) necessitati quam ne Dij quidem superant. poetæ finxerunt, necessitatem esse Parcarum matrem, quæ nullo modo flecti potest. est igitur res odiosa ac molesta omnis necessitas.

TEXT. *Et sedulitates, studia, contentionesque animi molestæ sunt. hæc enim omnia necessaria, ac uiolenta sunt: nisi fortasse quis in eis diu uersatus fuerit; tunc enim consuetudo iucunditatem parit.*

COMM. Omnis labor, omnis diligentia, omne studiū, atque animi contentio, quamuis libenter suscipia-

10 tur, propter aliquem finem, tamen molestiam aliquam adfert. quoniam in rebus eiusmodi quædam uidetur esse necessitas atque uolentia. vis enim quodammodo corpori atque animo adhibetur, qui tranquillitatem, & quietem cupit, necessitas autem cogit hominem & labores, & animi contentiones suscipere, vt optatum finem assequatur. quod si fieri posset vt sine studio ac labore quod cupit assequeretur, omnino neque studeret, neque laboraret. vnde illud falsum M. Lepidi dictum, quod secundo de Oratore ponit Cicero, cū cæteris in campo exercentibus in herba ipse recubisset, vellem hoc esset (inquit) laborare. quod si quis etiam tollat finem cuius gratia laborat homines, nemo laborabit. quod ita pro Archia Cicero confirmat. Certe si nihil animus præsentiret in posterum, & si quibus regionibus vitæ spacium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis, vigilijsque; angeretur, nec toties de uita ipsa dimicaret. sed spes perueniendi quod uelis aut consequendi quod concupiscis, laborem facit uideri leuiorem, ad quod alludit Ouidius eo uersiculo;

Et non sentitur sedulitate labor. Præterea qui diu uersatus est in aliquo labore aut aliqua re molesta, vnde fructum capiat, iam non amplius molestum ex ea, sed potius voluptatem percipit, quoniam consuetudo, sicuti iam dictum est, iucunditatem gignit.

TEXT. *Contraria uerò sunt iucunda: ideo cessationes, ocia, relaxationes, ludi, quietes, somnus in iucundis ponuntur. nihil enim horum est necessarium.*

COMM. Sicuti ea molesta sunt, quæ propter aliquam necessitatem amplectimur, ita contraria sunt iucunda, quæ nulla re coacta, sed nostra sponte suscipimus quales sunt cessationes à labore, ocia, relaxationes animi, ludi, quietes, lenis somnus. hæc enim amica naturæ quodammodo esse uidentur. vnde Crassus apud Ciceronem libro de Oratore secundo ait; liberū non esse qui non aliquando nihil agit. in qua (inquit) permaneo Catule sententia: meque; cum huc ueni; hoc ipsum nihil agere: & planè cessare delectat. & paulo superius dixerat, Scipionem & Lelium cum rus ex vrbe tanquam ex uinculis euoluissent, ad omnem animi remissionem, ludumque; descendere solitos. Aristoteles Ethicorum libro decimo sic ait; At ludere, vt res serias gerere possis, Anacharsidis sententia concessum est. quoniam enim ludus requieti & cessationi similis est. quoniamque; laborem ferre sempiternum minime possumus, cessatione opus est. Horatius secundo carminum ostendit ocium ab omnibus tanquam rem iucundissimam desiderari. sic enim ait

Ocium diuos rogat in patienti
Prensus ægæo simul atra nubes.
Condidit lunam neque certa fulgent;
Sidera nautis.

Ocium

Ocium bello furiosa thrace

Ocium Medi pharetra decori. & quæ sequuntur. quod autem somnus in iucundis rebus sit, quamuis perspicuum sit omnibus, tamen eleganter Ouidius libro transformationum vndecimo sic explicat;

Somme quies rerum, placidissime somne deorum

Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris

Fessa ministerijs mulces, reficisq; labori. quod autem ait Aristoteles nihil horum esse necessarium, ita est intelligendum, nullam esse vim quæ nos ad hæc impellat, sed nostra sponte quietem & somnum amplecti.

TEXT. *Id etiam omne cuius cupiditate tenemur, est iucundum; cupiditas enim rei iucundæ appetitus est.*

COMM. A definitione cupiditatis probat ea, quæ cupiunt homines iucunda esse. nihil enim aliud est cupiditas, nisi rei iucundæ appetitus, ergo quod quisque cupit, id ei iucundum est. ut Cicero ad Luceium libro Epistolarum quinto; ardeo cupiditate incredibili, neque (ut ego arbitror) reprehendenda, nomen ut nostrum scriptis illustretur, & celebretur tuis. quibus verbis ostendit Cicero sibi iucundum fore, si de ipso Luceius scribat. igitur ambizioso iucundus est honor, quem vehementer cupit, avaro pecuniæ, Philolopho rerum cognitio, Imperatori victoria, & triumphus, ut in Pisonem Cicero; Cæsar fertur (mihi crede) gloria, flagrat, ardet cupiditate triumpho. cum autem quis affectus est, quod vehementer cupiebat, expletur animus iucundissima uoluptate.

TEXT. *Cupiditatum autem aliæ ratione carent, aliæ sunt cum ratione coniunctæ: ratione carentes eas uoco, quas non iudicio, cogitatione que nostra suscipimus, sunt autem eiusmodi, quæ natura nobis inesse dicuntur: ut quæ propter usum corporis nobis hærent; ut alimenti gratia sitis, & fames, & cuiusque nutrimenti appetitio; & quæ gustatu percipiuntur; & in ueneris rebus; & omnino quæ tactu delectant; & odorum suauium, qui naribus sentiuntur; & audiendi, uidentique cupiditates.*

COMM. Distinguit cupiditates & earum duo genera facit, sunt enim aliquæ cupiditates rationis expertes, aliquæ participes rationis. ac primò declarat quæ sint illæ, quæ rationis expertes dicuntur. sunt enim huiusmodi cupiditates, quæ non à cogitatione iudicioque nostro proueniunt, sed à natura nobis ingenerantur, quæ ideo ratione carere dicuntur, quoniam etiam in belluis reperiuntur. pertinent enim vel ad nutrimentum, uel ad sensum. & tantum ad usum corporis referuntur. ad nutrimentum ut fames & sitis, & cuiuslibet nutrimenti appetitus. est autem fames (ut ait Aristoteles secundo de anima) calidi & sicci nutrimenti appetitio. Virgilius in Sexto male suadam famem appellat eo, quod homines impellat ad maleficia. quamuis interdum etiam multorum bonorum causa sit, unde Persius ait; magister artis ingenij-

10 que largitor uenter, negatas artifex sequi uoces.

& in sententijs græcis una circumfertur in hunc sensum; multarum rerum fames est magistra. Socrates dicebat cibi condimentum esse famem, portionis sitim. quin belluas etiam sæpe fames huc atque illuc vagari compellit, ut pro A. Cluentio Cicero; bestiarum fame dominante plerumque ad eum locum ubi pastæ aliquando sunt, reuertuntur. & vulgo dicunt, à fame lupum extra nemus expelli. Sitis autem frigidi & humidus est appetitus, ut idem Aristoteles testatur. cibo igitur & potione fames & sitis depellitur. sed qui cibo & potione carent, fame & siti dominante multa sæpe maleficia aggrediuntur. vtrunque etiam pro auaritia ponitur, ut ad Atticum; triginta fuerunt quos fames magis quam fama commouerit. & in Paradoxis; nunquam enim expletur nec satiatur cupiditatis sitis. ad sensum illæ cupiditates referuntur quæ gustatu, tactu, olfactu, auditu, uisu percipiuntur. gustatus habitat in ea parte oris qua esculentis & potulentis iter natura patefecit. ut ait Cicero secundo de natura Deorum. est autem sensus ex omnibus maxime uoluptarius, & qui dulcitudine præter cæteros sensus commouetur. ait Crassus tertio de Oratore. quidam ita uentri gulæque dediti sunt, ut nihil aliud magis studeat.

20 celebratur Apicius a totorum princeps, quod in parandis suauibus epulis ingeniosissimus esset. Vitellius (ut Suetonius scribit) trifariam aut quadrifariam epulas partiebatur, in ientacula, prandia, cœnas, & comestationes. Philoxenus & Gnathogulæ proceres habiti. hi cum adhiberentur conuiujs, si quæ placuissent epulæ, in eas spuebant, ut cæteris abstinentibus, ipsi soli uescerentur. Philoxenus etiam collum gruis optare solebat, ut diutius uini suauitatem bibendo sentiret. multi uero uoluptatibus ueneris dediti sunt, qualem Cicero Verrem non uno in loco depingit, & Gabinium & M. Antonium. Cornelius Gallus & Q. Haterius equites Romani propter intemperantem libidinem in actu ueneris mortui sunt. sunt etiam qui delectentur odoribus quæ uoluptas non est tam turpis quam superiores, nisi modum excedat. nam suauis odores cerebrum corroborare solent ut auctor est Aristoteles, tamen olere unguentum exotica, potius muliebre est, quam uirile. Cicero contra Verrem actione ultima, Verrem facete irridet, quod nimis effeminate rosarum & florum odoribus delectaretur; Nam (inquit) ut mos fuit Bithyniæ regibus, lectica octophoro ferebatur, in qua puluinus erat perlucidus Militenis rosæ factus. ipse autem coronam habebat unam in capite alteram in collo: reticulumque ad nares sibi apponebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ. In auditu etiam sunt multæ uoluptates ut harmoniæ, cantus, uarij soni, facitiæ, fabulæ, historiæ, res nouæ, & antea inauditæ multum delectant. idem de uisu sentiendum, nam aspectus elegantioris formæ delectat animum, sicut etiam rerum

rerum uarietas quæ aspectu percipiuntur. in his rebus omnibus sunt cupiditates rationis expertes. quia sensibus subiiciuntur, & communes sunt eum belluis.

TEXT. *Cum ratione coniunctæ sint cupiditates illæ, quas alicuius oratione persuasi homines concipiunt: multa enim & uidere, & acquirere cupiunt; cum ab alijs ea laudari audiunt, & eorum uerbis fidem habent.*

COMM. Bestiarum tantum ad id, quod adest, quodque præsens est, mouentur, & sensum, non autem cogitationem aut rationem ullam sequuntur. itaque non possunt ullius oratione moueri ut aliquid appetant, uel fugiant. homines autem sæpe mouentur ad alicuius rei cupiditatem, cum eam ab alijs laudari audiunt, aut cum à prudentibus uiris, aut ab alijs, quos plus quam se intelligere arbitrantur, ad eam amplectendam excitantur. ut cum adolefcens; exempli gratia, laudari uehementer audit eos, qui sunt eruditi, statim accenditur eius animus doctrinæ desiderio. sic Themistocles cum ad cœlum efferri laudibus Milciadem audiret, quod in Marathonem Persas deuicisset, sic inflamatus est gloriæ cupiditate, ut somnum oculis capere non posset. & cum noctu ambularet in publico, interrogatus cur id faceret, Milciadis, inquit, trophæum me dormire non patitur. ergo omnes huiusmodi cupiditates, quæ ex aliorum uerbis & laudibus excitantur, dicuntur esse cum ratione coniunctæ.

TEXT. *Et quoniam iucunditas in quadam affectione sentienda posita est; phantasia uero sensus quidam est, sed infirmus; & ei qui recordatur, aut sperat, phantasia comitatur eius rei, quam recordatur aut sperat: perspicuum est, hoc ita posito, uoluptates etiam ex acriori recordatione, & spe concitari: sit enim aliquo modo sensus.*

COMM. Hoc loco probare uult Aristoteles etiam ex recordatione rerum præteritarum, & spe futurarum percipi uoluptatem. cum enim quis recordatur quibus in bonis fuerit, aut quæ pericula uitari, & cum aliquod sperat commodum, ea cogitatione quodammodo recreatur. hoc autem accidit. quoniam uoluptas est in commotione sensuum. & phantasia quidam est infirmus sensus. cum autem quis recordatur uel sperat, tunc eius phantasia mouetur, & eam rem concipit animo, cuius recordatione, uel spe tenetur. itaque fit aliquo modo sensus, ex quo uoluptas nascitur. hanc rem ita Cicero libro epistolarum quinto confirmat. sic enim ait; habet enim præteriti doloris secura recordatio delectationem. & in libro de Senectute; conscientia bene actæ uitæ, multorumque benefactorum recordatio iucundissima est. & primo de Finibus ita inquit; ut ijs bonis erigimur quæ expectamus, sic lætamur ijs quæ recordamur. Sapientes bona præterita grata recordatione renouata delectant. notandum est, quod Aristoteles ait hoc loco, phantasia esse quendam sensum, sed infirmum, cum ipsemet tertio de Anima probare contendat phantasia non esse sensum. ergo sibi contrarius uidetur. uerum hic ex opinione communi

10 loquitur, non exquisitè ut iam sapius ipse prædixit, itaque sensum appellat, sed ut sententiam suam sequatur, addit esse infirmum, ac debile sensum. non est igitur sensus integer, ut ait tertio de anima, sed est sensus infirmus, ut hoc loco affirmat. Licet autem non sit sensus phantasia, tamen habet magnam cum sensibus similitudinem, quia etiam ipsa res sensiles percipit. sed quia certiora sunt & euidetiora quæ sensibus percipimus, quam quæ phantasia comprehendimus, ideo sensus infirmus imbecillisque uocatur ipsa phantasia. Cicero in Academicis ita inquit; De sensibus ipsis quædam dixit noua: quos iunctos esse censuit e quadam quasi impulsione oblata extrinsecus: quam ille phantasia, nos uisum appellamus. cum autem recordamur aut speramus, statim e memoria ad cogitationem & ad phantasia reuocantur species earum rerum quarum recordatione, aut spe ducimur, quæ res plerumque solet esse iucunda.

TEXT. *Itaque necesse est, omnia iucunda aut propter sensum esse præsentia, aut propter recordationem præterita, aut propter spem futura. sentiunt enim homines, res præsentis, recordantur præteritas, sperant futuras.*

COMM. Probat res iucundas tribus distingui temporibus, hoc est præterito, præsentis, & futuro. nam sensuum functiones in quibus maxime uoluptas est, præsentis sunt temporis. recordatio uero, quæ est ipsa sæpe iucunditatem adfert, ad præteritum tempus pertinet. Spes denique semper est rerum futurarum, quæ cum uoluptate sæpe præsumuntur. hac distinctione usus est etiam libro Ethicorum nono, ubi ait; iucundam esse præsentis temporis actionem; futuri spem, præteriti memoriam, sed tamen iucundissimum esse omnium quod in præsentis temporis actione consistit.

TEXT. *Neque tantum ea iucunda sunt ex recordatione, quæ, cum adessent erant iucunda, sed quædam etiam, quæ molesta fuerunt; si postea quippiam honestum, atque utile consequatur. quo fit ut illud recte dictum sit, suauis est laborum præteritorum memoria: & illud; Nam iuuat insanos hominem meminisse dolores Quos tulit infestis fortuna casibus ait. huius autem rei causa est, quoniam est etiam iucundum, nihil habere mali.*

COMM. Ex uehementi recordatione uoluptatem percipi iam docuit, nunc adiungit non tantum ex bonis præteritis, sed etiam ex malis interdum solere nasci iucunditatem. præsertim si postea fortuna in melius commutatur, & aliquid quod honestum fit, aut utile subsequatur. & quoniam hoc incredibile uidebatur, probat Euripidis, atque Homeri auctoritate. Cicero secundo de Finibus ita inquit; Quid si etiam iucunda memoria præteritorum malorum, ut prouerbia nonnulla ueriora sunt, quam uestra dogmata? Vulgo enim dicitur, iucundi acti labores. nec male Euripides, concludam si potero latinè. græcum enim hunc uersum nostis omnes, suauis est laborum præteritorum

memoria. duos uero sequentes uersus sumpfit ab Homero, apud quem odyssæ libro quintodecimo Eumæus subulcus cum Vlysse loquens, quæ tamen ignorabat, illa uerba profert. quem imitatus etiam Virgilius primo Aeneidos ita inquit; forsan & hæc olim meminisse iuuabit. & Seneca in Tragœdijs; Quod fuit durum pati, meminisse dulce est. causam autem huius rei dicit Aristoteles esse, quia iucundum est etiam malo carere. unde Hieronymus Rhodius dixit, summum bonum esse nihil dolere. & Ennius, ut secundo lib. de Finibus Cicero citat, ita inquit:

Nimum boni est, cui nihil est mali.

TEXT. In spe sint ea iucunda, quæ cum præsentia sunt, uel oblectare, uel prodesse multum uidentur; uel quæ sine ulla molestia profunt. & in summa, quæcunque nobis lætitiã adferunt, cum præsentia sunt, eadem & sperantes, & recordantes plerumque delectant.

COMM. Quoniam spes est expectatio boni, sicut ait Cicero, bonum autem est iucundum, ideo fit ut etiam spes sit cum iucunditate coniuncta. quæ igitur solent nos oblectare cum præsentia sunt, uel quæ prodesse sine ulla molestia, sunt in expectatione iucunda. ut exempli gratia, nemo est quin delectetur natali solo, & qui non cupiat, in patria commode atque honeste uiuere. nam, ut ait Ouidius;

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos Ducit, & immemores non finit esse sui.

Ergo si quis in exilio sit, aut in peregrinatione & breui tempore speret in patriam redire, certè ex ea spe magnam sentiet uoluptatem. itaque Cicero scribens ad Cæcinam qui erat in exilio, eum ita consolatur, ut dicat breui tempore fore ut à Cæsare restituatur. Spes enim mali præsentis molestiam detrahit. & expectare meliora iubet. & hoc est quod eleganter Tibullus;

Spes etiam ualida solatur compede uinctum.

Colligit autem Aristoteles huius loci summam breuiter hoc modo; quæcunque solent nobis adferre lætitiã & uoluptatem cum præsentia sũt, eadem etiam & in recordatione, & in spe delectare consueuerunt. Ut amans qui aliquando potitus sit amica sua cum eius uoluptatis recordatur, quãdam animo lætitiã sentit, & si sperat iterum ea potiri, eodem modo gaudet.

TEXT. Itaque etiam irasci iucundum est; nemo enim illi irascitur, quem se nullo modo putat ulcisci posse. neque illis qui ualde ipsum opibus potentiaque superant, aut si irascitur, leuius remissiusque irascitur; quemadmodum etiam Homerus de ira cecinit; Dulcior effuso quæ melle in pectore gliscit.

COMM. Iram ideo iucundam esse uult, quoniam qui irascuntur sperant se ulcisci posse suas iniurias. neque enim quisquam irascitur contra illũ cui nullo modo se nocere posse intelligit. ut si opibus potentiaque longè superior sit, aut si quis est qui contra potentiorẽ irascatur, leuis est eius ira, facileque remittitur. quod autem in ira sit quædam

iucunditas Homeri testimonio probat, qui dixit iram melle dulciorem esse. quem Homeri locum etiam Plato in Philebo citat, ubi Socrates ait, irã, metum, inuidiam, & reliquas animi perturbationes uoluptatum esse plenas. est enim ira sicut ait Cicero 4. Tuscul. libido puniendi eius qui uideatur læsisse iniuria. in omni uerò libidine uoluptas inest. Peripatetici multis uerbis iracundiam laudant, cotem fortitudinis esse dicunt, multoque in hostem, & improbum ciuem uehementiores iratorum impetus esse.

TEXT. Quin maximam cupiditatem partem uoluptas consequitur. nam, aut dum recordantur se cupiditatem suam expleuisse, aut dum expleturos se sperant; quodam genere uoluptatis afficiuntur. Ut qui febre laborant, cum siti premuntur, & recordati fuerint, se aliquando bibisse, sperantque futurum ut bibant, gaudio afficiuntur; & qui amant, cum de amoribus suis aut loquuntur, aut scribunt, aut canunt; semper lætantur: nam in his omnibus, cum apud illos deliciarum suarum memoria uigeat, quasi sentire se eos existimant.

COMM. In omni fere cupiditate, inquit, inest aliqua uoluptas. quod ea ratione probatur, quia qui cupiditatibus ducuntur, dum in mentem reuocant quomodo iam aliàs uoti compotes facti fuerint, & dum sperant fore, ut postea consequantur id, quod cupiunt, quãdam percipiunt uoluptatem. hoc autem duobus exemplis probatur. primũ ab ægrotis sumitur. si qui sunt (inquit) qui febre laborantes siti premantur, dum recordantur se aliquando si uim suam satiauisse, & amans ac limpidos fontes uidisse, & dum sperant fore, ut cum morbum depulerint, suo arbitrio bibant, ea cogitatione magna uoluptate perfunduntur. alterum exemplum sumitur ab amatoribus. illi enim siue loquantur, siue scribant, siue canant aliquid de suis amoribus, semper lætantur, quia sibi cum delicijs suis loqui & eas præsentis, habere uidetur de hac re sic Propertius primo libro;

O noctem meminisse mihi iucundã uoluptas,

O quoties notis illa uocanda meis.

Rursus in secundo narrat ita suas uoluptates; O me felicem, nox o mihi candida & ora Lectule delicijs facte beate meis.

Quam multa apposita narramus uerba lucerna. Quantaque sublato lumine rixa fuit. &c.

Sic apud Virgilium pastor ille de suo Alexi cauens magnam ostendit iucunditatem cum ait:

Huc ades o formose puer, tibi lilia plenis

Ecce ferunt nymphæ calathis tibi cãdida Nais

Pallentes uiolas & summa papauera carpens,

50 Narcissum & florem iungit bene olentis anethi.

& quæ sequuntur. notus est locus. nã ea cogitatio quæ nobis formam amatæ rei repræsentat nunquam fit sine aliqua uoluptate.

TEXT. Et hoc omnibus amoris initium est, cum non tantum præsentis specie gaudent, sed etiam absentem reuocantes in memoriam diligunt. itaque tunc amare incipiunt: cum id, quod cupiunt, abesse dolent.

Probat

Probat in hominibus ex recordatione uoluptatem, & amorem excitari. neque enim (inquit) aliud est amoris initium nisi cum aliqui non tantum præsentis pulchritudine delectantur, hoc enim omnes faciunt; sed cum absentem redant in memoriam & de illa cogitantes, ad cupiditatem excitantur eamque diligunt, dolentque abesse. igitur amor originem habet ex aspectu, incrementum ex cogitatione, & absentis desiderio. unde bene Propertius dixit;

Si nescis oculi sunt in amore duces

Atque etiam prouerbio dicitur; ex aspectu nascitur amor. & Virgilius in Bucolicis;

Ut uidi, ut perii, ut me malus abstulit error. Et in Georgicis;

-- Vritque uidendo Fœmina.

Quare Iuuenalis quasi prodigium quoddam refert, de cæco homine amore capto,

Qui nunquam uisã flagrabat amore puellã,

Et Cicero tertia actione in Verrem, ex eo Veris libidinẽ amplificat, quod amore filia Philodami, quã nunquã uiderat, sic exarsisset ut eã p vim a patre abducere tẽtauerit, & hospitium intulerit.

TEXT. Quin etiam in luctibus, & lamentationibus quædam uoluptas innascitur. dolor enim existit, ex eius desiderio, qui mortuus est; uoluptas autem ex recordatione, & quasi conspectu eiusdem: dum sibi illum penè cernere uidentur; & quæ, dum uixit, egit, & quibus moribus erat præditus, apud se repetunt. itaque illud etiam ab Homero dictum est;

Sic ait, & cunctis flendi est exorta cupido.

COMM. Rem prorsus admirabilem narrat. quam tamẽ addita ratione ueram esse confirmat. in luctibus & lamentationibus etiam esse quandam uoluptatem. nam dolor (inquit) nascitur ex eius desiderio quem mortuum lugemus, uoluptas autem ex recordatione, & prope aspectu eiusdem. nam qui lugent, ea recordantur, quæ uel dixit, uel fecit is, qui mortuus est, & eius mores in mentem reuocant, quæ res permixtam habet uoluptatem. probat autem hoc Homeri exemplo, apud quem cũ Achilles socijs suis narrasset, Patroclum amicum suum sibi in somnis esse uisum, suam desentem fortunam, & rogantem ut suum corpus sepulturæ daretur; in eis statim excitata est lugendi cupiditas. hoc ostendit etiam Virgilius Aeneidos tertio, ubi Andromache quæ fuerat uxor Hectoris, uidens Alcanium Aenæ filium, Aftyanaetis sui, qui in excidio Troiano mortuus erat, recordata, sic exclamat cum lætitiã quadam dolori coniuncta.

O mihi sola mei super Aftyanaetis imago.

Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat.

Et nunc æquali tecum pubesceret æuo.

Tãto autem maior in luctu uoluptas nascitur, quanto is, qui mortuus est, præstantior fuit & sui nominis memoriam reliquit, aut si honesto genere mortis extinctus est. Ut in armis fortiter dimicans. de qua re sic Euander apud Virgilium Aeneidos undecimo filium suum Pallantem interfecit lugens;

40 -- Faces in castra tulissem

Implesemque foros flammis: natumque patrẽ;

Cum genere extinxẽ, memet super ipsa dedissem.

Et decimo Aeneidos Mezentius ita suum equum alloquitur.

-- Aut hodie uictor spolia illa cruenta Et caput Aenæ referes: Lausque dolorum Vltoris mecum; aut aperit si nulla uiam uis Occumbes pariter.

TEXT. Vincere etiam suauis est non solum uictoria studio

50 sis, sed etiam alijs omnibus: nã in uictoria quãdam est excellentiã opinio; cuius desiderio tenentur omnes aut remissius, aut uehementius.

Inter res iucundas est uictoria numeratur. cupiunt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

10 Non hæc o Pallas dederat promissa parenti Cautius ut sæuo uelles te credere Marti. Haud ignarus eram quantũ noua gloria in armis Et prædulce decus primo certamine posset. Primitiã iuuenis miserã. & quæ sequuntur.

Ouidius quarto Fastorum sic ait; Fletque meos casus; est quædam flere uoluptas, Expletur lachrymis egeriturque dolor.

TEXT. Ulcisci etiam inimicum, suauis est. nam quod mole-

stum est, nisi assequamur, id iucundum est, cum assequimur: irati enim maiorem in modum dolent, nisi suas iniurias ulciscantur; & si sperent ulcisci, gaudent.

COMM. In ulciscendo inimico uoluptas percipitur. quod

20 à contrario probari potest. nam si dolet is, qui ulcisci non potest, ille, qui ulciscitur, gaudet. quod enim adfert molestiam, quando non assequimur, idem iucundum est, cum assequimur. hoc autem iratorum commune est, ut doleant, si suas iniurias ulcisci nequeant, & contra, gaudeant, cũ ulcisci se posse sperant. Cicero post reditum suũ ad Quirites ostendit se in ulciscendis inimicis nolle Marium imitari, qui suas iniurias armis percutus est. sed (inquit) sic ulciscar genera singula, quẽadmodum à quibusque sum prouocatus; malos ciues Remp. bene gerendo; perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cauẽdo, inuidos uirtuti, & gloriæ seruiendo. quod autem ultio sit iucunda, declarat illud Liuij Salinatoris dictum qui cum aliàs a populo R. notatus fuisset ignominia, deinde electus Imperator cõtra Asdrubalem Anibalalem fratrem, dixit se statim cum eo configere decreuisse, ut quam celerrime uel gloriam ex hostibus uictis, uel ex ciuibus necatis gaudium caperet. quin aliqui ut inimicos ulciscantur ad mortem ante oculos positam ruere non dubitant. & uitã suam profundere uolunt, dum inimicorum prius sanguinem profusum uideant. quam cupiditatem sic exprimit Dido quarto Aeneidos cum Aenẽabeuntem uideret;

40 -- Faces in castra tulissem

Implesemque foros flammis: natumque patrẽ;

Cum genere extinxẽ, memet super ipsa dedissem.

Et decimo Aeneidos Mezentius ita suum equum alloquitur.

-- Aut hodie uictor spolia illa cruenta Et caput Aenæ referes: Lausque dolorum Vltoris mecum; aut aperit si nulla uiam uis Occumbes pariter.

TEXT. Vincere etiam suauis est non solum uictoria studio

50 sis, sed etiam alijs omnibus: nã in uictoria quãdam est excellentiã opinio; cuius desiderio tenentur omnes aut remissius, aut uehementius.

Inter res iucundas est uictoria numeratur. cupiunt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

unt. n. oēs in contentionibus vincere. non tñ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuè student, sed et oēs alij. cã est, qm̄ qui uincit excellere quodammodo v̄. omnes autem excellentiẽ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

uictoriam cōsequuntur, prēmia, supplicationes, 10
triūphi, statuæ, ludi, publicæ iubilationes, atque
eius generis cetera. quin etiam bestia propter ui-
ctoriam mouentur, ut galli uicti filere solent, ca-
nere uictores, ait Cicero de Diui. 2. Virgilius ter-
tio Georgicorum docet equos generosos maxi-
mè uictoriam expetere. unde iubet ut qui curam
alendorum equorum suscepit, notet
Et quis cuique dolor uicto, quæ gloria palmæ.
Atq; ibidē cursum equorum multis uersibus de-
scribit, & eum locum ita claudit.

Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ.

TEXT. *Et, quoniam uincere suaue est, necesse est etiam, ut omnes ludi concertatorij, ut, in quibus pugna simulacra sunt, & in quibus fistula cantuque contenditur, & in quibus disputatur, suaues sint; quoniam in eis uincere sepe contingit: & talorum ludus, & pileæ, & alea, & tesserarum.*

COMM. Ex eo quod supra demonstratum est, uincere rem esse suaue, sequitur ut omnes ludi concertatorij sint suaues, quales ij sunt, in quibus simulacra pugnae conspiciuntur. ut cum armati in equis lanceis aduersis concurrunt. aut mutuo se gladijs inuadunt, aut pedites pro vallo contendunt. tales sunt apud Virgilium libro quinto ludi quos Aeneas in funere patris Anchisæ fecit. in quibus primo naualis pugnae simulacrum est. deinde iuuenes cursu contendunt, tum Dares & Entelles cestibus dimicant. denique iaculando certant. postremo certamen etiam equestre pueri conficiunt. tales sunt etiam ludi, in quibus fistula cantuq; contenditur, quales in Bucolicis apud Virgilium inter pastores referuntur. ut in Melibæo;
Et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum

Posthabui tamen illorum mea seria ludo.

Alternis igitur contendere uersibus ambo
Cœpere, alternos musæ meminisse uolebant.

Et in Pharmaceutria, de alijs pastoribus.
Immemor herbarum quod est mirata iuuenca
Certantes: quorum stupefactæ carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus.

Quibus uerbis ostendit Virgilius in eo certamine mirificam quandam fuisse suauiatatem. sic et ludi in quibus disputatur iucundi sunt. ut cū questiones aliquæ soluendæ proponuntur. aut cum carmine uel soluta oratione contenditur, sicut apud antiquos crebro fieri consueuerat. scribit. n. Valerius Max. libro nono Sophoclem, cum iam admodum senex esset, tanta lætitia affectum, quæ in certamine tragœdiarum uictor declaratus fuisset, ut statim uitâ præ nimio gaudio exhalaret. neque tantum hi ludi suaues sunt, sed etiam leuiore, ut talorum ludus, & pileæ, & aleæ, & tesserarum. sicut apud Ciceronem Cato de Senectute; Sibi igitur habeant alij arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, sibi pilam, sibi natationes & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquunt, & tesseras. & in tertio de Oratore, ut homines (inquit) labore assiduo & cotidiano assueti, cū

tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam, se aut ad talos, aut ad tesseras conferunt. quo in loco Cicero de alea mentionem non facit, quoniam is ludus erat legibus prohibitus, quod ostendit Horatius eo carmine.

Seu malis uetita legibus alea.

Et Cicero uehementer in eo M. Antonium uituperat, quod eius domus esset aleatoribus referta. & in coniuratione Catilinæ ait omnes aleatores fuisse. & secunda Philippica Licinium Lenticulam lege, quæ est de alea, condemnatum fuisse dicit. & idcirco hominem omnium nequissimum appellat, quod non dubitaret uel in foro alea ludere. ceteri uero ludi quod hoc loco numerat Aristoteles apud Romanos etiam concedebantur, & grauisimi homines eis delectabantur. nam Porcius Cato cognomēto Cenforius, & Octauius Augustus talorum ludo se crebro oblectabant. Q. Scaeuola grauisimus iuriscōsultus pilea studiosissime lusisse dicitur.

TEXT. *Eodem modo in grauibus honestisque ludis sepe iucunditas existit. nam hi tunc iucundi sunt, cū quis assueuerit; illi uerò statim sunt iucundi, ut uenatio; & omnis ars qua feræ captantur: ubi enim contentio est, ibi est etiam uictoria.*

Ludi sunt aliqui lenes, & animi tantum relaxandi gratia reperti, aliqui graues & honesti, qui etiam ad utilitatem referuntur. prioris generis sunt illi, de quibus dictum est. ut pilea, tali, tessera. qui sua sponte iucundi sunt. posterioris generis est uenatio, atque omnis ars captandarum ferarum. quod genus ludorum ex consuetudine iucundum fit. non enim omnes uenatione delectantur, cum in ea sepe magni labores sint, sed qui assueti sunt, magnam ex ea iucunditatē percipiunt. nam nobiles ferè omnes & principes uenatione delectantur. quod in ea sit quædam pugnae similitudo. & bene corpus exercetur, unde Virgilius sepe suos heroas a uenatione commendat. ut primo Aeneidos ait Aeneam septem ceruos uenando prostrauisse in quarto Aeneidos Ascanium in hac parte commendat quod cum apris & leonibus congregari cuperet;

Spumantemque dari pecora inter inertia uotis
Optat aprum: aut fuluum descendere monte Leonem.

In septimo Laufum Mezentii filium ita celebrat;

Lausus equum domitor debellatorque ferarum.

Mithridatem legimus adeo uenandi studio captum fuisse, ut septem annos perpetuos in syluis ac nemoribus uersatus fuerit, & nunquam testum subiuerit. Quod autem uenatio sit iucunda probat Aristoteles hac ratione, quod ubique contentio est, ibi est etiam uictoria, sed in uenatione est contentio, quia feræ sepe resistunt & se defendunt, ergo etiam in uenatione est uictoria. sed uictoriam esse iucundam supra demonstratum est. quare uenatio quæ uictoriam continet, ut sit iucunda necesse est.

Itaque

TEXT. *Itaque iudicialis labor, & controuersæ disputationes ipsi iucundæ sunt, qui iam assueuerint, & eas tractare possunt.*

COMM. Quia in omni contentione inest uictoria, ideo fit, ut quædam artes molestæ propter uictoriæ spē sepe iucundæ fiunt ipsi, qui diu in eis uersati fuerimus ut iudicialis labor & causæ forenses multum habent molestiæ. facit etiam litigiosæ Sophistarum disputationes, sed longo usu & exercitatione iucundæ fiunt. Orator enim cum ex sententia sua causam dicit, & cum attentos iudices atque auditores uidet, speratque se uictoriam consecuturum, magnam omnino voluptatem sentit. idem facit etiam qui cum aliquo disputat. Antonius tamen secundo de Oratore sic ait; Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede ludus est, homini non hebeti, neque in exercitatio, neque cōmunium litterarum, & politioris humanitatis experti. in casarum cōtentionibus magnam est quoddam opus: atque haud scio, an de humanis operibus longè maximum. uerum nihil tam arduum est, quod non longa consuetudine iucundum fiat.

TEXT. *Honor præterea bonaque existimatio inter res sua uisissimas numerantur, propterea quod unicuique nascitur huiusmodi de se opinio, quod talis sit, & quod uirtutis sit studiosus: & multo magis cum hæc auerit ab eis, quos uerè sentire existimat.*

COMM. Cum quis intelligit se honorari, & bonam de se opinionem homines habere, uehementer gaudet summamque lætitiā animo concipit, huius autem rei causa est, quoniam existimat se talem esse qualis predicatur. præcipuè si laudatur ab eis, quos uerè sentire ac benè intelligere existimat. hoc idem etiam Ethicorum octauo commemorat. nā uerè sentientes & intelligentes, possunt etiam uerè iudicare. hæc etiam causa est, cur plerique ab adulatoribus decipiuntur, quia honore summopere delectantur. Themistoclem illum, ait Cicero pro Archia, summum Athenis uirum dixisse aiunt, cum ex eo quæreretur, quod acroama aut cuius uocem libentissimè audiret; eius a quo sua uirtus optima prædicaretur. quin egregij uiri magniq; imperatores eos charos habent, a quibus putant res suas celebrari posse. ut C. Mario iucundus fuit Archias poeta, & L. Plotius, quorum ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Africano superioris charus fuit Ennius. itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse constitutus. Pompeius Theophanem Mitylenæum scriptorem rerum suarum uehementer amauit. Isocrates ad Demonicum scribens admonet eum, ut cum uult alicuius amicitiam sibi comparare, illum uehementer laudet apud eos, qui cum eo uersantur. hoc. n. initium erit amicitia. quoniam omnes laude & honore capiuntur.

TEXT. *Tales autem sunt uicini potius quam qui interuallo locorum disiuncti sunt, & familiares, & noti, & ciues potius quam externi, & qui nunc uiuunt potius quam posteri: & prudentes magis quam imprudentes; & multi magis quam pauci. uerisimilius. n. est eos*

COMM. *quos dixi, uerè sentire, quam, qui sunt eis contrarij.*
Septem hominum genera numerat, qui uerè de nobis sentire possunt, & qui cum nos honorant, magnam nobis voluptatem adferunt. primo loco ponuntur uicini, qui longè melius de nobis iudicare possunt, quam qui locorum interuallo distanti sunt. ergo cum nos uicini honorant, is uerè est honor iudicandus. cum præsertim sepe uicini soleant bonis nostris inuidere. unde prouerbium; inuidus uicini oculus. Cicero pro C. Rabirio uirum illum probum esse, atque integritate uitæ præstare probat ex eo, quod magno studio totius Apuliæ, singulari uoluntate Campaniæ uicinitatis ornaretur. Secundo loco ponuntur familiares, qui nos mutua consuetudine bene cognitos habere possunt. honor igitur qui in nos ab illis prouenit, maximè iucundus est. Cicero in Epistolis multos sepe commendat, quod eis familiariter usus, bonos uiros esse cognouerit. Tertio loco noti statuuntur. nam multo melius de nobis iudicare possunt, qui nos cognoscunt, quā ij, quibus incogniti sumus. Quarto ciues, qui licet nos de facie non cognoscant, tamen melius quam externi iudicare possunt. neque. n. ciues latent ea, quæ præclare geruntur. Quinto uiuentes potius quā posteri. quāuis enim negligere non debeamus quid de nobis posteri dicturi sint, tamen potius a uiuentibus quam a posteris honorari cupimus. Sexto prudentes, quoniam imprudentium hominum iudicium cōtemnitur, quod autem uiri prudentes laudant, id uerè laudabile iudicandum est. ultimo loco multi ponuntur. nam & si iucundum sit et a paucis honorari, tamen longè iucundius est a pluribus. nam pauci facile decipi possunt, multi uero cum in eandem sententiam concurrunt, & aliquem honore dignum statuunt, non facile decipiuntur.

TEXT. *Nam quos aliquis ualde contemnit, ut pueros, & belluas, ab eis non curat sibi honorem aut gloriam attribui: intelligo autem ipsius gloriae causa; nam si curat, propter aliud aliquid curat.*

COMM. Honor est iucundus cū ab eis hominibus quos supra diximus, nobis attribuitur. nemo autem curat ab eis honorari, quos omnino contemnit, ut a pueris, & belluis. coniungit autem Aristoteles sepe pueros & belluas, ob inopiam consilij. sicut enim belluæ sequuntur appetitum & sensum, ita etiam pueri. quod si quis uult a pueris honorari, non id facit honoris aut gloriae causa, sed propter aliud aliquid, ut obediētes sint, uel ut timeant, uel ut erudiatur. uel denique ut aliqd ab eis commodum acquirat. nam ut octauo Ethicorum docet, quidam reperiuntur, qui gaudent a diuitibus honorari, non ipsius honoris gratia, sed quia sperant se ab eis commoda aliqua reportaturos.

TEXT. *Et amicus res est iucunda; nam amare iucundum est: neque enim quisquam uini amator est, qui non uino gaudeat: contra uero suaue est etiam amari, nam qui amatur, cogitat se uirum esse probum, quod eius probitatem expetant omnes, qui eam cognoscunt. a-*

mari autem est ipsum propter se carum esse, atque diligere.

COMM.

Amicum rem esse iucundā probat ex eius definitione. est enim amicus is, qui amat, & qui tuo amatur. siquidem amicitia est æqualitas, & amicus alter ipse. ut Pythagorici statuunt. cum autem & qui amat, & qui amatur voluptatem sentiat, sequitur ut amicus res sit iucunda. quod uerò qui amat iucunditatem percipiat, probatur aperta similitudine. nemo enim (inquit) uini amator est, qui non uino gaudeat. ita nemo est literarum amator, nisi qui literis delectetur. nemo pecunias amat, nisi qui eas caras habeat, & ex eis voluptatem sentiat. probatur etiam amari rem esse suauem. quoniam is, qui amatur statim de se bene sentit, & se virum esse probum existimat. quoniam quicumque probitatem eius cognoscant, eum amant. adiungit autem definitionem Aristoteles, ut intelligamus, quid sit amari. amari est (inquit) ipsum propter se carum esse. nam si quis carus alteri sit propter diuitias, aut propter aliquod commodum, non amari dicitur. nam, ut ait Cicero, me ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus. in libro de Amicitia Cicero declarat quid sit amare; Amare (inquit) nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita. quod autem in amando sit delectati o, licet omnes sentiant, tamen etiam Cicero docet in Epistolarum libro primo cum sic ait; delectauerunt me literæ tuæ, in quibus primum amari amorem tuum. sed pro Placido uidetur omnem iucunditatem in amicitia posuisse cum ita inquit: Quæ potest esse iucunditas uitæ sublatis amicitijs? quæ porro amicitia potest esse inter ingratos? cum autem omnis amicitia sit iucunda, tamē illa iucundissima quam morum similitudo copulauit.

TEXT.

Admiratione quoque affici iucundum est; quia, qui quempiam admiratur, eum etiam honorat.

COMM.

Cum qui intelligit se alijs admirationi esse magnam voluptatem percipit. ratio est, quoniam honor qui maximè iucundus est, admirationem consequitur. nam qui alium admiratur, eum etiam honorat. quoniam in eo magnas aliquas esse virtutes censet. de qua re Cicero libro de officijs secundo sic ait; admirantur communiter illi quidē omnia quæ magna & præter opinionem suam animaduertent; separatim autem in singulis si perspiciunt nec opinata quædam bona. itaque eos ueros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, & singulares virtutes perspicere. & paulo post; Admiratione quadam afficiuntur ij, qui anteire ceteros uirtute putantur. Hæc est causa, quare iucundum sit admiratione affici, hoc est, alijs esse admirationi. sic enim etiam Cicero loquitur.

TEXT.

Adulari præterea res est iucunda, atque etiam assentator ipse; siquidem admirantis & diligentis speciem habet assentator.

COMM.

Duabus de causis adulares atque assentato-

res solent esse iucundi. Primò quoniam admirari videntur eos, quibus assentantur, & iam declaratum est, rem esse iucundam de se admirationem concitare. ita Gnatho ille Terentianus adulatorum princeps ut ipse videri vult, sic ait: & eorum ingenia admiror simul. deinde quia uehementer se amare simulant, & supra diximus amari iucundum esse. cum igitur & admirantis, & amatis speciem habeat assentator, non mirum si eis, quibus assentatur voluptatem adfert. Bene igitur Cicero primo de Officijs præcipit, ut caueamus ne assentatoribus patefaciamus aures & ne adulari nos sinamus, in quo falli facilè est: tales enim nos esse putamus ut iure laudemur. & in Lælio sic ait; Sic habendum, in amicitijs nullam pestem esse maiorem, quam adulationem, blâditias, assentationem. Diogenes Cynicus dicebat melius esse in coruos quam in adulescentes incidere, quoniam corui corporis oculos, adulescentes oculos animi effodiunt.

Eadem etiam sæpe facere, iucundum est. quod. n. familiare, est etiam iucundum.

TEXT.

Eiusdem (inquit) rei assidue tractatio iucunda est. quoniam quod assidue tractatur, familiare fit, quod autem familiare, est etiam iucundum. ut iam dictum est. sic artifices opere suo delectantur, cum iam in arte callum obduxerint. tradit Plinius Appelli fuisse perpetuam consuetudinem, nunquam tam occupatam diè agendi, ut non lineam ducendo exerceat artem, quod ab eo in prouerbum venit. ita qui cessat ab opere suo aliquo die dicere potest; nullam hodie lineam duxi. quidam ita dediti sunt studijs suis, ut nullam aliam penè voluptatem sentiant, quod de Carneade legimus. qui cum in mensa esset, sæpe cibi obliuiscitur abreptus cogitatione studiorum suorum. Catullus quendam Suffenum irridet qui magnam ex scribendis uersibus voluptatem capiebat, cum tamen esset ineptus poeta.

TEXT.

— Neque idem unquam

Aeque est beatus ac poema cum scribit, Tam gaudet in se, tamque se ipse miratur.

Hoc autem commune omnium esse uidemus, ut suis studijs delectentur.

Et commutatio res est iucunda: nam commutari naturæ accommodatum est. quod enim semper idem est, in exuperantiam transit; & præsentem habitum corrumpit, Unde bene dictum est, omnium rerum uicissitudo est iucunda.

TEXT.

Hic locus est superiori quodammodo contrarius. nam quauis iucundum sit in eisdem rebus assidue uersari: tamen interdum commutatio & uarietas magnopere delectat. hoc. n. natura ipsa desiderat. quia quod idem est perpetuo, satiare solet, atque in eo, quod nimium est peccat. ut cum corpus est bene constitutum, si semper augere sanitatē studeas, & nunquam cibum commutes, certè bonus ille habitus corrumpitur. quod. n. nimis augetur, in exuperantiam transit, quæ iam molestiam gignit. ita cum quis aliquo artificio delectatur, si semper in eo

COMM.

in eo perseverare uelit, & nunquam omnino cessare sine dubitatione tandem molestiam sentiet. bene igitur dictum est ab Euripide in Oreste; omnium rerum uicissitudo est iucunda. nihil. n. potest esse tam suauis, quod non aliquando satiata gignat, unde mimus ille satis elegans; Bonarum rerum consuetudo pessima est. & ille. Nihil iucundum nisi quod commendat uarietas.

Hoc est quod etiam Iuuenalis significat. Voluptates commendat rarior usus. Et Cicero primo de Inventione: omnibus in rebus similitudo est satietatis mater.

Hæc de causa quæ sunt interposito temporis spacio, iucunda sunt; & homines, & res post longum tempus delectant: quoniam præsentem statum commutant. huc accedit etiam, quia id, quod interposito tempore fit, rarum est.

Quæ post aliquod tempus fiunt ideo iucunda sunt, quia statum præsentem commutant, & uarietatem adferunt. sicuti etiam cum post longum tempus amicum aliquem nostrum uidemus, aut ad aliquam urbem vel alium locum accedimus, quandam sentimus iucunditatem propter eam commutationem. sic et medici nonnunquam iubent ægrotos locum & aerem mutare, quoniam ea mutatio nonnihil corpus & animum recreat. est etiam alia ratio, cur, quæ fiunt interposito tempore, iucunda sint, quoniam sunt rara. & quæ rara sunt, delectare, iam supra demonstratum est. Quod autem amicum aspiciere post longum tempus, cum, vel nos ad eum accedimus, vel ipse domum ex peregrinatione reuertitur, iucundum sit, apertissimum est. quam rem eleganter Catullus exprimit ad Veranium scribens:

Venisti ne domum ad tuos penates?
Fratresque unanimes, tuamque matrem?
Venisti? o mihi nuncii beati.

Et Virgilius li. 3. de Heleno, qui post longum tempus Aeneam uiderat & Troianos, ita inquit; Agnoscitque suos lætusque in mœnia ducit.

Sed hanc rem omnium elegantissimè Cicero post reditum suum ad Quirites expressit, cum ita inquit: ipsa autem patria Diij immortales, dici vix potest, quid caritatis quid uoluptatis habeat. quæ species Italiæ, quæ celebritas oppidorum, quæ forma regionum, qui agri, quæ fruges, quæ pulchritudo urbis, quæ humanitas ciuium, quæ Reip. dignitas, quæ uestra maiestas. quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. sed tanquam bona ualetudo iucundior est eis, qui e graui morbo recreati sunt, quam qui nunquam ægro corpore fuerunt: sic ea omnia desiderata magis quam assidue percepta delectant.

Discere quoque iucundum est; & admiratione duci plerunque est suauis. nam cum admiramur, discere cupimus, & quod est admirabile, desiderium excitat; atque in discendo proficiscimur in eum statum, qui nobis naturalis est.

Cum naturalis sit quædam in omnibus hominibus cupiditas, ut scire uelint. trahimur enim, in

quit Cicero, omnes scientiæ cupiditate, in qua excellere pulchrum putamus, ideo fit ut res iucunda sit aliquid discere. nam ea ratione cupiditas illa naturalis aliquo modo expletur. Cicero libro epistolæ ad Atticum quarto, senarium quendam gratum citat in hanc sententiam.

Nil dulcius, quam scire profus omnia.

Lucretius libro secundo de hac re sic ait; Sed nil dulcius est, bene quam munita tenere Edita doctrina sapientum templa serena, Despicere unde queas alios passimque videre

Errare, atque uiam palantis quærere uitæ.

Crassus tertio de Oratore; libet autem semper discere. quin Hetruscus quidam doctus & elegans poeta clamat idiomate suo, nullam se aliam uoluptatem experiri quam in discendo. Sæpe etiam accidit, ut qui aliquid admiratur uoluptatem sentiat. nam in ipsa admiratione quædam est discendi atque intelligendi cupiditas. qui enim dubitat & admiratur, ignorare uidetur. & hoc fuit initiū philosophandi. sicut ipse Aristoteles docet in proemio librorum primæ philosophiæ, propter admirationem (inquit) cœperunt homines philosophari. hæc autem est rhetorum ars, ut, quoniam sciunt homines rebus admirabilibus delectari, quoties uolunt auditores ad attente audiendum excitare, polliceantur se de rebus mirabilibus uerba facturos, ut Cicero pro Q. Ligario: hæc non modo mirabilia sunt, sed prodigijs similia quæ dicam. res autem nouæ, inauditæ, & inuisæ plerumque mouent admirationem, atque ideo sunt etiā iucundæ. Virgilius quarto Georgicorum ut magis delectaret, proposuit se res admirandas tractaturum. sic enim ait; Admiranda tibi leuium spectacula rerum Magnanimosque duces, totiusque ex ordine gen-

Petrarcha in primo Triumpho.

tis Mores, & studia & populos & prælia dicam.

Aristoteles addit causam cur discere sit iucundum. nam discendo (inquit) proficiscimur in eum statum qui nobis est naturalis. natura nanque nobis eam cupiditatem discendi ingenerauit, & mens hominis discendo alitur, ut ait Cicero, doctrinaque unus est suauissimus animorum passus. discendo igitur naturalis animi cupiditas expletur, quod fit ut magna iucunditas consequatur.

Præterea beneficia in alios conferre, & ab alijs accipere, iucundum est. nam accipere beneficium, est id assequi, quod quis cupit; conferre autem, est habere, & præstare alijs, ac excellere. cuius utriusque rei homines cupidi sunt.

TEXT.

Mutua beneficia sunt iucunda. & qui dat beneficium, & qui accipit voluptatem sentit. nam cum quis accipit beneficium, id assequitur, quod concupiscit. quam rem esse iucundam iam supra demonstratum est. qui uerò beneficium dat, is in ea re præstare atque excellere uidetur, quod sine dubio suauis ac iucundum est. tanto autem iucundius est beneficium, quanto in hominem

COMM.

gratiorem & amiciorem confertur. nam quæ con-
feruntur in ingratos potius dolorem quam læti-
tiam adferunt. unde quarto Aeneidos Dido cum
fumma tristitia commemorat ea, quæ contulerat
in Aeneam beneficia. sic enim ait;

Nusquam tuta fides. eiectum litore egentem
Excepi, & regni demens in parte locaui.
Amissem classem, socios à morte reduxi.
Et inferius etiam.

2. de Off.

Quia ne auxilio iuuat ante leuatos
Et bene apud memores ueteris stat gratia facti.
Benè igitur Ennius dixit, ut est apud Ciceronem,
Benefacta male locata, malefacta arbitror.
Nec male dictum est in Minio illo;
Beneficium dando accepit qui digno dedit.

Sunt igitur illa iucunda beneficia, quæ inter
homines gratos uicissim conferuntur.

TEXT.

Quoniam autem iucundum est, dare beneficium;
ideo propinquos etiam corrigere, & emendare iucun-
dum est; & absoluerè, quæ ab alijs incohata, atque
imperfecta relicta sunt.

COMM.

Hic locus elicitur è superiore, qui quidem du-
plex est, beneficium enim multis modis datur, &
semper est res iucunda. quare si quis propinquos
corrigit & emendat, dare beneficiũ videtur, quo-
niam eis prodest. ita si quis absoluit ac perficit ea,
quæ rudia atque incohata sunt ab aliquo relicta,
ut eius laudem atque honorem amplificet, ei pro-
desse videtur, ac beneficium dare, quamobrè hæc
inter res iucundas numerantur. ut cum pater aut
præceptor, aut quilibet alius superior filios, aut
discipulos, aut inferiores emendat, & ad rectam
viam reducit, id quadam cum iucunditate facere
solet. Cicero pro Murena facetissime M. Catonè
emendare conatur, qui stoicorum doctrinam se-
queretur, ex eo loco: vituperare non audeo non-
nulla in re forsitan conformare, & leuiter emen-
dare possim. non multa peccas, inquit ille fortis-
simo viro senior magistèr: sed si peccas te regere
possum. idem Cicero dicitur emendasse atque ab-
soluisse Lucretij poemata, quæ ille rudia atq; im-
perfecta reliquerat. quod quidem dedit amico
mortuo. sicut aiunt etiam a Tucca & Varo Virgi-
lij Aeneidem fuisse emendatam. quod non sine
uoluptate factum ab eis fuisse credendum est.

TEXT.

Et quia discere & admirari iucundum est; illa quo-
que omnia, ceteraque eiusmodi iucunda esse necesse
est; quæ per imitationem facta sunt: ut pictura, & ars
statuaria, & poetica, & denique quicquid imitatio-
ne bene expressum fuerit; etiam si illud minimè iucun-
dum fuerit, quod exprimit imitatio. neque enim quis
quam ex hoc uoluptatem capit: sed quia colligit hoc
illud esse, quo fit ut aliquid discere uideatur.

COMM.

Ex eo, quod dixerat discere & admirari iucun-
dum esse nonnullos alios locos elicit, ex quibus
iucunditas percipiatur. ac primo quæcunque per
imitationem bene expressa sunt ait esse iucunda,
quod accidit in tribus potissimum artibus, hoc
est pictura, arte statuaria, & poetica, ex quibus
immensã certè voluptas percipitur. ut ex operi-

bus Apellis aut Protogenis, quæ plurimum mi-
rata est antiquitas. pascitur enim quodammodo
animus ex aspectu pulcherrimæ picturæ. quod
Virgilius ostendit primo Aeneidos, cum ita ait de
Aenea;

Sic ait; atque animum pictura pascit inani.

Cicero in Oratore ad Brutum ita inquit, In pi-
cturis alios horrida, inculta, abdita, & opaca. con-
tra alios nitida, læta, collustrata delectant. in Epi-
stolis etiam ait se pictura delectari. Quæ autem
fiunt à statuarijs eodem modo plurimum dele-
ctant, & tanto magis quanto pulchriora & maio-
ri arte confecta sunt, Polycleti, & Phidias opera.

20

de quibus multa Plinius. sed hoc in genere nihil
iucundius est excellentium poetarum carmini-
bus, in quibus longe melius quam in pingendo
aut fingendo, & animi & corporis effigies expri-
mitur. Itaque non sine causa Cicero pro Archia
poeta vehementer poetas extollit, & diuino quo-
dam spiritu afflari dicit. Illud autem aduertend-
um quod ait Aristoteles egregiam imitationem
esse iucundam, etiam si illud minimè iucundum
fuerit, quod exprimitur imitatione. Ut Statua Lao-
coontis & filiorum à serpètib; necatorum, quæ
Romæ uisitur, licet rem asperam & odiosam ex-
primat, tamen aspectu iucundissima est. non. n.
ex ea re quæ molesta fuit uoluptas percipitur, sed
quoniam ex pictura uel statua colligunt id, quod
exprimitur, atque ita quodammodo discere ui-
dentur.

Et subita rerum mutationes, ut in tragædijs, iucun-
dæ sunt: & e periculis euadere, quibus aliquis pe-
nè oppressus fuerit: hæc enim omnia concitant admi-
rationem.

TEXT.

In tragædijs & comædijs finguntur quædã rerũ
subitæ mutationes, ut quis è fortunato de repètè
miser fiat, & contra è summis miserijs ad magnas
opes ilico perueniat. uel ut aliquid contra oium
spem & expectationem accidat. hæ mutationes
græce uocantur περιπετια, latinè uero non repe-
ritur unum uerbum quod illi græco respondeat. Ci-
cero lib. Epistol. 5. ad Luceium scribès, uim græ-
ci illius uerbi sic expressit: At uiri sæpe excellētis
incipites uarij; casus habent admirationē. Igit̃
(inquit Aristoteles) hmōi mutationes, quia sunt
admirabiles, et iucundæ solent esse. de qua re satis
disputat in arte poetica, ubi docet Peripetiã, & A-
nagnorifin præcipuam in tragædia uoluptatē ha-
bere. est autem anagnorifis, cū ea quæ prius erāt
incognita fiunt nota. latinè dici pōt agnitio. præ-
terea si quis è periculo euasit à quo penè fuerit
oppressus mirificam uoluptatem sentit. Quare
primo Aeneidos ita socios suos Aeneas consolatur,
dum ea pericula commemorat, è quibus iam
euaserant.

Vos & Scyllæam rabiem, penitusque sonantes
Accestis scopulos, Vos & Cyclopea saxa
Experti, reuocate animos mestumque timorem.
Mittite, forsàn & hæc olim meminisse iuuabit.
quin etiam tertio Aeneidos ita inquit;

-Iuuat

-Iuuat euasisse tot urbes

Argolicas, mediolq; fugam tenuisse per hostes.
Cicero secunda actione contra Catilinam atque
etiam tertia, uehementer se gaudere ostendit, &
populũ Romanũ lætum esse iubet, quod Remp.
à coniuratione Catilinæ liberarit.

TEXT.

Et quoniam quod est ex natura, iucundum est; &
quæ sunt eiusdem generis sunt ex natura: fit ideo
ut quæ sunt eiusdem generis ac similia, plerumque iu-
cunda sunt, ut homo homini, equus equo, iuuenis
iuueni. unde fluxerūt illa prouerbia; Aequalis æqua-
lem delectat. & Simile semper simili gaudet. & Fe-
ra feram agnoscit. & Semper graculus cum graculo.
& reliqua huius generis.

COMM.

Cum probare uelit ea, quæ sunt eiusdem gene-
ris ac similia maiori ex parte iucunda esse, utitur
argumento eo, quod superius probarat, nempe
quæ sunt ex natura esse iucunda. sic igitur ratio-
cinatio formatur; Quicquid est ex natura iucun-
dum est, Quæ sunt eiusdem generis, sunt ex natu-
ra, ergo quæ sunt eiusdem generis sunt iucunda.
quid uerò appellet eiusdè generis ipse declarat,
ut homo homini, equus equo, iuuenis iuueni, nã
genus pro specie sæpissimè ponitur. hominis au-
tem species communis est omnibus hominibus
sicut equi, omnibus equis. homo igitur hominè
delectatur, equus equo. sicuti Cicero primo de
Natura Deorum ita confirmat; An putas ullam
esse terra mariq; belluam quæ nõ sui generis bel-
luani maximè delectetur? quod ita esset, cur
non gestiret taurus equæ contrectatione, equus
uacca? ponit autem Aristoteles quatuor nota
prouerbia ad huius loci confirmationem. primũ
est illud, Aequalis æqualem delectat. quod ita Ci-
cero posuit in libro de Senectute; Pares autem cū
paribus (ut est in uetere prouerbio) facillimè con-
gregantur.

Theognis etiam dixit inter æquales amicitia eẽ.
Omnes hi sese uenerantur, amantq; uicissim

Vicini, æquales uiribus, atque senes.

Alterum prouerbiũ est; simile simili gaudet,
quod etiam octauo & nono Ethicorum usurpa-
uit. & Agatho in conuiuio Platonis. Cicero nihil
magis amicitiam conciliare censet, quam morum
similitudinem. Vnde Martialis.

Vxor pessima, pessimus maritus

Miror non bene conuenire uobis.

Tertium est, Fera feram agnoscit, quod cum eo
conuenit, Furemq; fur cognoscit, & lupo lupũ.
Quartum est; Semper graculus cum graculo. quod
idem omnino cum superioribus significat, sed de
his prouerbijs multa Erasmus in suis Chilia-
dibus.

TEXT.

Quoniam autem, quod simile est, cognatumque;
iucundum sibi ipsi omne est, & unicuique erga
seipsum maximè hoc accidit, necesse est omnes
homines sui ipsorum amatores esse, aut magis aut
minus; uniuersa enim huiusmodi maximè sunt er-
ga se ipsum.

COMM.

Ex iis, quæ dicta sunt, colligit omnes esse sui

ipsorum amantes. nam supra iam dictum est, quod
est simile & cognatum, esse iucundum. nemo autè
magis similis aut cognatus est, quam ipsemet
sibi. ergo unusquisque seipso delectatur, ac
se ipsum amat. Vnde in sententijs Græcis unã
circumfertur in hunc sensum.

Nemo se ipso diligit quenquam magis.

Quauis autem omnes seipso ament, tamen ali-
qui magis, aliqui minus. qui nimis amant seip-
so uulgo apud Græcos φιλωτοι uocantur, & id
uitium φιλωτια, de quo multa Aristoteles libro
Ethicorum nono. Horatius primo Carminũ sic
illud uitium notauit:

--quæ subsequitur cæcus amor sui.

Attollens uacuis plus nimio, gloria uerticem.

Epicurei usque eo sui amantes erant, ut dicerent
nihil esse faciendum, nisi propriæ utilitatis gra-
tia. sed hoc uitium Plato malorum omnium fon-
tem existimat. debet igitur amor sui mediocris ef-
se, aut etiam intra modum. alioqui uitium effuge-
re non poterit.

Et, cum omnes seipso ament: necesse est, ut
etiam sua cuique iucunda sint; ut opera, & ora-
tiones.

TEXT.

Ab amore sui nascitur etiam amor suorum un-

COMM.

de Prouerbiũ; Suum cuique pulchrum. Scribit
Aristoteles Ethicorum quarto: suo quemque ar-
tificem opere mirifice delectari, non aliter atque
rebus a se genitis. ideo bene Socrates dixisse fer-
tur; obstetricem longe melius quam matrem de
filio iudicare. Cicero ad Atticum libro 14. Ne-
mo unquam neque poeta, neque Orator fuit, qui
quenquam meliorem se arbitraretur. hoc etiam
malis contingit. Idem Cicero Tuscul. quinto de
poetis loquens, ita inquit; In hoc enim genere ne-
scio quo pacto magis quam in alijs suum cuiq;
pulchrum est. adhuc neminem cognoui poetam,
& mihi fuit cum Aquinio amicitia, qui sibi non
optimus uideretur. sic se res habet. te tua, me dele-
ctant mea. Sic etiam Plautus in Stichos; Suus rex
reginæ placet. sua cuiq; sponsa sponso. uerum de
hac re plura Erasmus in prouerbijs. Horatius et
ita inquit;

Gaudere scribentes, & se mirantur & ultro

Si taceas laudant quicquid scripsere beati.

Ideo plerique solent adnlatores amare; & eos, à
quibus amantur, redamare, & honoris appetentes
esse, & filios suos diligere, sunt enim filij tanquam
parentum ipsorum opera.

TEXT.

Ex eo, quod omnes & seipso, & res suas amat,

COMM.

sequitur, ut quatuor alijs rebus delectentur. nẽ-
pe adulatoribus, amicis, honore, filiis. adula-
toribus ideo delectamur, quia res nostras admi-
rantur, & eas eximias esse prædicant, nosque ip-
so extollunt. quo fit ut qui patefaciunt aures adu-
latoribus, facile decipiantur, quod principibus
& magnis uiris præcipuè contingit. amici iucun-
di sunt, quia non tantum res nostras sed etiã nos
amant, carolq; habent, & quodammodo admiran-
tur. honoris etiam ideo sumus appetentes, quia
nos

nos ipsos diligimus, & statum nostrum sublimē esse cupimus. filios autem amamus tanquam opera nostra, & quoniam in eis quodammodo renouamur. Iuuenalis Satyra tertia tradit Græcos à Romanis diligi quoniam bene scirent adulari, sic enim ait;

Quid quod adulandi gens prudentissima, laudat Sermonem indocti, faciem deformis amici.

Virgilius libro nono, tradit Euryalum ita redamasse Nisum amatorem suum ut cum eo ad mortem ante oculos positam proficisci uoluerit & honorem vitæ prætulit. sic enim eum loquentem inducit.

Est hic est animus lucis contemptor, & istum

Qui vita bene credat emi, quo tendis honorem.

Cicero primo de officiis ait hoc generi animatiū omni esse à natura tributum, ut curam habeant eorum quæ à se procreata sunt. notanda vero sūt quatuor ea uocabula quibus hoc loco utitur Aristoteles, quæ non possunt vno singula uerbo latine uerti, φιλοκλήκτες dicuntur, qui assentatoribus aures patefaciunt, φιλερπύτοι qui redamant eos, à quibus amantur, & proprie de pueris dicitur. φιλότιμοι qui sunt honoris appetentes. φιλοτέκνοι, qui filiorum curam habent. omnes autem homines his quatuor rebus delectantur, sed aliqui magis, aliqui minus.

TEXT. *Et inchoata perficere, iucundum est; nam eorum, qui perficiunt, iam illud opus esse uidetur.*

COMM. Hoc idem etiam supra dixit, sed alia ratione. nam ibi de beneficiis hominibus loquebatur, quibus iucundum est, amicorum imperfecta opera perficere, non ut sibi honorem aut utilitatem sed ut amicis acquirant, hoc autem loco de iis uerba facit, qui labores aliorum sibi adscribunt, & si quod opus inchoatum reperiunt, ipsi aliquid adiungentes ad exitum deducunt, & tanquam totum suum amant, quod multi scriptores facere solent & principes, ut Domitianus amphitheatrum à superioribus imperatoribus inchoatum perfecit. & tanquam suum opus adamauit. de quo ita Martialis;

Omnis Cæsareo cedat labor amphitheatro

Vnum pro cunctis fama loquatur opus.

Et Cæsar Augustus cum multa ædificia Romæ in stauranda curasset, gloriatus est, se latericiam urbem inuenisse, sed marmoream relicturum.

TEXT. *Et quoniam regnare suauissima res est, etiam sapientem uideri, est suauis; præditum enim esse sapientia regium est; est enim sapientia multarum & admirabilium rerum scientia.*

COMM. Imperium in alios habere iucundissimum est. nam qui regnat, quasi in sublimi loco positus, cæteros infra se despicit, & dicto audientes habet. idem ferè accidit eis, qui sapientia nomine præcellunt. nam eis ceteri obediunt tanquam regibus, & quæ ab eis dicuntur, tanquam oracula habentur. quoniam sapientia nihil aliud est, quam scientia rerum multarum & admirabilium. hac fortasse ratione Stoici dicebant; solos sapientes esse re-

ges. Cicero dictus est in iudiciis regnare & rex iudiciorum, ut Plutarchus ait, quoniam in eis plurimum excellebat. & unusquisque cum id agit, in quo excellit, dicitur in suo regno versari. Volunt igitur multi uideri sapientes, quoniam ea res est ualde iucunda. sicuti Bucculeius ille, de quo primo de Oratore Crassus ita inquit; familiaris noster M. Bucculeius homo neque meo iudicio stultus, & suo ualde sapiens. apud Græcos septem fuisse dicuntur vno tempore qui sapientes & haberentur & uocarentur, ut ait Cicero. apud Romanos Cato. L. Acilius. C. Lælius habiti sunt & uocati sapientes, ut est apud Ciceronem in libro de amicitia. Epicurus qui uoluptate summum bonum terminabat, cum intelligeret rem iucundissimam esse uideri sapientem, ideo se sapientem profiteri est ausus. ut secundo de Finibus ait Cicero. quod autem regium sit esse præditum sapientia, declarat etiam Plato sexto de Rep. cum ait; tum ciuitates fore beatissimas cum aut reges fuerint sapientes, aut sapientibus obtemperarint. quisquis igitur sapientiam acquirat, is regiam quandam potestatem adipiscitur. ea uero sapientia definitio quæ ponit Aristoteles hoc loco, uulgaris est, non exquisita. sicuti pleraque sunt hoc in opere. nam Ethicorum libro sexto diligentius sapientiam definit, ubi eam ab arte, scientia, prudentia, & intelligentia distinguit. communiter autem sapiens dicitur quicumque in arte sua multum excellit, ut Apelles sapiens pictor, & Phidias sapiens statuarius appellatur. proprie uero sapientia est cognitio rerum diuinarum & humanarum.

TEXT. *Et quia plerique homines sunt honoris auidi; necesse est, ut alios reprehendere, & coarguere iucundum sit.*

Qui reprehendunt alios & coarguunt in eo uoluptatem capiunt, quia sibi putant id honoris esse. uidentur enim eis, quos reprehendunt, uirtute præstare, & uitiis carere. nam (ut ait Cicero quinta actione in Verrem) legem sibi ipsi indicunt in nocentia, continentia, uirtutumque; omnium, qui ab altero rationem uitæ reposcunt. & Iuuenalis: Loripedem rectus derideat, Aethiopem albus. Alioqui si quis improbus aliquem de improbitate accuset, meritò ridebitur, & in eum ironicum illud conueniet;

— Felicia tempora, quæ te Moribus opponunt, habeat iam Roma pudorem Tertius è cælo cecidit Cato. hoc autem non tantum in moribus, sed etiam in artibus & scientiis uerum est. cum enim aliquis artifex potest alterum uerisimiliter arguere, atque eius aliquem errorem ostendere, mirificam sentit uoluptatem. ideo multi sunt obrectatores, & alienorum operum uituperatores. quoniam alios uituperare iucundum est.

TEXT. *Et, quo in studio se quisque putat excellere, in eo assidue uersari iucundum est; quemadmodum Euripides ait:*

Nam quisque ad id frequens adest,

Magnamque in illo temporis partem terit, In quo ipse se præstantiorem existimat.

COMM. Unusquisque uoluptatem percipit ex eo, quod se egregie facere arbitratur. itaque assidue uersatur in suo studio. quauis etiam inane sit, & parum decorum, quoniam in eo se putat excellere. hoc autem probat Aristoteles Euripidis auctoritate. cuius carmina citat, in hunc sensum; omnes in eo studio frequentes sunt, & maiorem temporis partem in eo consumunt, in quo se putant aliis præstare. primus uersus non est integer, nam quatuor tantum habet pedes, reliqui duo senarii sunt integri. hunc eundem Euripidis locum citauit etiam in Problematibus. & Plato citat eundem in Gorgia. hoc idem testatur Ouidius primo de Ponto; Scilicet est cupidus studiorum quisque suorum, Tempus & assueta ponere in arte iuuat. Huc alludit Horatius in Epistolis cum ait;

— quod medicorum est,

Promittunt medici, tractant fabrilia fabri.

M. Cato inferior adeo Græca lingua delectabatur ut etiam in curia dum senatus cogeretur libros Græcos legeret. Roscius nullum in scena gestum edebat, quem prius domi meditatus non fuisset. Archimedes usque eo geometricis rebus intentus erat, ut ne captas quidem a Romanis Syracusas senferit, & irruentem in se districto gladio militem non aduerterit. Carneades ita rerum altissimarum cogitatione trahebatur, ut etiam in mensa cibi obliuisceretur, nisi eius ancilla Melissa frequenter ad cibum reuocaret. Nero Musicæ studio ita deditus erat, ut nihil penè aliud curaret. & cum se morti uicinium esse cerneret, clamauit: qualis artifex pereo. Protogenes ita picturæ studio tenebatur, ut nunquam manum de tabula tolleret. Apelles nullum unquam diem prætermittebat in quo non aliquam lineam duceret. Verum infinita sunt huius generis exempla. nam in Bruto Cicero gloriatur se ita eloquentia studio deditum fuisse, ut ab exercitationibus Oratoriis nullus dies uacuum esset.

TEXT. *Eodem modo, quia ludus, & omnis animi relaxatio, & risus in rebus iucundis est; necesse est, ut omnia ridicula iucunda sint; siue sint homines, siue dicta, siue facta. sed quæ ad iocos ridiculaque pertinent, in libris de arte Poetica separatim à nobis explicata sunt.*

COMM. Supra dictum est ludum, animi relaxationem & quietem esse iucundam, quo in genere risum etiam esse uult, nunc adiungit etiam omnia ridicula esse iucunda. uidetur autem tres ridiculorum species ponere, hoc est homines, dicta, facta, homines ridiculi sunt, ut stolidi, fatui, moriones, mihi Ethologi, & ceteri eius generis. qui uel propter stoliditatem suam, uel etiam dedita opera risum mouent, quibus abundant aulæ principum. Dicta ridicula sunt ea de quibus ita Cicero secundo de Oratore; dicere aiunt Ennium flammam à sapiente facilius ore in ardente opprimi; quam bona dicta teneat. hæc scilicet bona dicta quæ sal-

sa sint. nam ea dicta appellantur proprie iam nomine. Hæc Cicero. atque ibi multa ridicula dicta commemorat. ut illud Galbæ, cum ei dixisset Libo; quando tandem Galba de triclinio tuo exibis? cum tu (inquit) de cubiculo alieno. & illud Fabii Maximi. cum rogaret eum Salinator ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse: quid mihi (inquit) meminere. nunquam ego recepissem nisi tu perdidisses. Facta sunt ridicula quæ contra omnium consuetudinem, & opinionem facere fiunt. ut Diogenes Cynicus accensa in meridie Lucerna per urbem discurrebat, dicens se hominem querere. idem, cum malus quidam iaculator ad scopum se exercendi gratia sagittam dirigeret, prope scopum accessit. dicens se uereri si alibi constitisset, ne sagitta feriretur. Idem cum in domum quandam eleganter ædificatam & politam à domino fuisset introductus, & excreasset, diu circumspexit, deinde in faciem domini expuit, dicens se nullum foediorem locum uidere in quem expueret. quamuis autem omnia ridicula sint iucunda, tamen Aristoteles hoc loco de illis non tractat, quoniam in arte poetica iam ea diligenter persecutus fuerat. totus autem ille locus interijt. Vnde cõiicere licet opus illud de arte Poetica non esse integrum. Cicero secundo de Oratore, & Quintilianus libro sexto multa de risu conscripserunt.

TEXT. *Hæc igitur de iucundis dicta sufficiant. nam quæ molesta sunt, ex contrarijs intelligi facile possunt. Quæ hæc dicta sunt, uoluptatem adferre solent. si quis autem scire cupit, quæ sint ea quæ molestiam adferant, is consideret quæ sint, supra dictis contraria. nam contraria contrariorum sunt consequentia, ut iam sæpius dictum est. ut si iucundum est, id assequi, quod concupiscas, molestum erit, id amittere, quod iam adeptus fueris. atque ita de reliquis.*

TEXT. *Et hæcenus quidem ostensum est, quarum rerum gratia homines iniuria cæteros afficiant. deinceps autem quomodo ipsi affecti sint, qui iniuriam faciunt, et cuius generis homines offendant, explicemus.*

COMM. Tria proposuerat quæ in iudiciali genere spectari debeant, quorum unum iam se absoluisse ostendit, hoc est; cur ad inferendam iniuriam homines inducantur. reliqua duo nunc aggreditur. nempe quomodo affecti sint illi, qui faciunt iniuriam. & quos homines offendere soleant. utitur ergo transitione, qua more suo breuiter repetit, quod hæcenus declaratum sit & proponit quid deinceps sit acturus. necesse est enim ut in omni iniuria sint hæc tria; res, propter quam fit iniuria, persona quæ iniuriam inferat, & persona quæ patiat. ac de re quidem iam dictum est. superest igitur ut etiam de personis dicatur.

TEXT. *Atque illi quidem ad iniuriam faciendam aggrediuntur, qui sperant rem effici posse, & à se effici, & præsertim cum facinus suum putant fore clausum; aut si forte res patefacta fuerit impune se habituros: aut si iudicij pœna leuior, quam facti premium; si-*

3. de Ora.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

ue ipsis res ea fructum allatura est, siue illis, quos ca-
ros habent.

COMM. Primò igitur ad inferendam iniuriam homi-
nes mouet spes perficiendi. nam nemo ferè id ag-
greditur, quod se perfecturum nõ sperat. hoc est
quod ait Cicero; si cum spe efficiendi. Sed uiden-
dum est, non tantum utrum res effici potuerit
nec ne, sed etiam utrum ab eo, qui uocatur in iu-
diciu fieri potuerit. ut pro Roscio Am. Cicero
docet; Roscium a filio qui erat Ameriæ rebus ru-
sticis intentus, interfici non potuisse, verum ab
accusatoribus qui Romæ frequentes erant inter-
ficarios facile necari potuisse. accenditur autem
animus improborum ad iniuriam cum ultra per-
ficiendi spem, credunt etiam se facinus suum ca-
luros. quod ait Cicero; si cum opinione cælan-
di. ut fures non alio modo furari quærunt, nisi
cum sperant, se furtum occultaturos. nam cum ti-
ment, ne deprehendantur, facile abstinent. multa
etiam alia clam faciunt homines, cum opinione
cælandi, quæ aperte non facerent. unde furtiu-
amores dicuntur, & dulcia furta ueneris, quia fructus
occultè. sic apud Virgilium Aeneas, cum aper-
tè non auderet à Didone recedere, cui multum
debebat.
Mnesthea, Sergestumque uocat, fortemque; Cloan-
thum
Classem aptent taciti, socios ad litora cogant,
Arma parent: & quæ sit rebus causa nouan-
dis
Disimulent. Vnde paulo post Dido sic ait;
Disimulare etiam sperasti perfide, tantum
Posses nefas? tacitusque; mea decedere terra?
Quin etiam cum impunitatem sperant, quamuis
res patefacta fuerit, facinus committere non du-
bitant. hoc est quod ait pro Milone Cicero. Quis
ignorat maximam illecebram esse peccandi im-
punitatis spem? & pro P. Sestio; Quorum effrena-
tus furor alitur impunitate diuturna. omnes. n-
impunitate proposita facilius ad iniuriam infer-
dam accedunt. aut si pœna leuior fuerit, quam id
quod ex iniuria percipitur. ut Cicero ait Verrem
tantum rapuisse in Sicilia, ut non iudicii pœnam
timeret, sic enim ait; Qui ita dictitat, iis esse me-
tuendum, qui, quod ipsis solis satis esset, surripuis-
sent: se tantum rapuisse, ut id multis satis esse pos-
sit; nihil esse tam sanctum, quod non uiolari, ni-
hil tam munitum, quod non expugnari pecunia
possit. neque tantum ut ipsi utilitatem consequan-
tur homines iniuriam faciunt, sed etiam ut ii,
quos caros habent. hinc parentes ut filios diuites
aut honoratos relinquunt, multa sæpe scelera cõ-
mittunt. quare uera est ea sententia quæ uulgo
iactatur; Diues aut iniquus, aut iniqui hæres.
Plutarchus in uita Syllæ scribit quendam homi-
nem Syllæ sese iactanti dixisse; qua ratione uir bo-
nus esse potes, qui tantas opes possideas, cum a
patre nihil acceperis. Cicero primo de officiis
duas potissimum causas ait esse propter quas ho-
mines iniuriam faciunt, hoc est metum & cupidi-

tatem, sic enim ait; Atque illæ quidem iniuriæ,
quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe
à metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere co-
gitat, timet, ne nisi id alteri fecerit, ipse aliquo af-
ficiatur incommodo. maximam autem partem ad in-
iuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut ad-
piscantur ea, quæ concupierunt. porrò cupiditas
uel est diuitiarum uel uoluptatum, uel dignitatũ.
omnium autem est ardentissima imperiorum, ho-
norum, gloriæ uel cupiditas, quæ maximè iusti-
tiæ obliuionem inducit, unde bene dixit En-
nius;

20 Nulla sancta societas, nec fides regni est.

Quæ uerò sint ea, quæ fieri posse uideantur, et quæ
non posse fieri, postea declarabimus: sunt enim par-
tium omnium Rhetoricæ communia.

Quia nemo aggreditur, nisi, quod se perfectu-
rum sperat, ideo scire opus est, quid fieri posse ui-
deatur, & quid non oportebat igitur hoc loco ex-
plicare quæ sint ea, quæ fieri posse uideantur. sed
quoniam non tantum ad iudicia genus pertinent,
verum omnium generum Rhetoricæ communia
sunt, ideo tractationem eorum Aristoteles in aliũ
locum reijcit. nam secundo libro, postquam ani-
mi commotiones, & singularum ætatum mores
explicuit, diligenter etiam quæ fieri posse uidean-
tur explicat.

Atque illi potissimum maleficiorum impunitatem
sperant, qui dicendi facultate præstant; & qui in re-
bus gerendis multum ualent; & qui iudicialium con-
trouersiarum bene periti sunt; & si amicorum diuitia-
rumque copiam habuerint.

Iam narrare incipit qui sint illi qui se iudicio-
rum pœnam effugere posse sperant. ac primo lo-
co ponit eloquentes, qui sua dicendi facultate sæ-
pe iudicibus tenebras offundunt, quod pro A. Clu-
etio cum diceret, se fecisse Cicero gloriatus est. plu-
rimum autem eloquentiã in ciuitatibus posse cer-
tum est. Demetrius Phalereus tantum eloquen-
tiam in pace ualere dixit, quantum in bello gla-
dium, Cicero pro P. Quintio duas res in ciuitate
plurimum posse dicit; summam gratiã, & eloquen-
tiam. eam enim orationem ita incepit; Quæ res in
ciuitate duæ plurimum possunt, eæ contra nos
ambæ faciunt in hoc tempore, summa gratia, &
eloquentia. Cato senior, qui propter summã dic-
di facultatem Demosthenes Romanus fuit appel-
latus, tantum eloquentia ualuit, ut quater & qua-
dragies accusatus, semper gloriose fuerit absolu-
tus. Cicero regnare in iudicijs dicebatur, quia sua
eloquentia plurimos defendebat. huiusmodi igitur
homines qui dicuntur ab Aristotele, εἰσὶν δὲ
ὄντες, hoc est ualentes in dicendo, etiam si quid
deliquerint, sperant se sua eloquentia iudicum se
ueritatem elusuros. Secundo loco ponuntur ij,
qui in rebus gerendis multum ualent, quos πρακ-
τικὸς uocat Aristoteles. sicut etiam nos uulgã
nostra lingua. nam qui rerum usum habent, timo-
rem omnem abijciunt, quia uias elabendi norunt,
& in alijs periculis & contentionibus sæpe uersa-
ti sunt.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

ti sunt. Tertio loco sunt ij, qui iudicialiũ cõtrouer
fiarũ bene periti sunt. quod ait Aristoteles ἐμπει-
ροὶ πρὸς τὰς ἀγῶνας. quales sunt, cauidici veteratores
qui litibus lites implicant. ij. n. & cõtrouersias sta-
tuunt ac prorogant, & aduersarios eludunt, & à
criminibus se se facile explicant. Quarto loco po-
nit eos Aristoteles, qui amicis, & opibus abundat.
qui sine dubitatione quamuis maleficium com-
miserint, facile impunitatem assequuntur. amico-
rum. n. gratia studiumque; ad pœnam sceleris depel-
lendam plurimum potest, opes autem ad corrup-
penda iudicia, uel ad deterrendos aduersarios ac-
cõmodatæ sunt. hoc est quod Cicero pro P. Quin-
tio queritur; P. Quintius cui tenues opes, nullæ
facultates, exiguæ amicorum copiæ sunt, cum ad
uersario gratiosissimo contendat. & paulo infe-
rius; habet aduersarium P. Quintius uerbo Sex.
Neuium, re uera huius ætatis homines disertis-
simos, fortissimos, ornatisimos nostræ ciuitatis.
qui cõmuni studio, summis opibus Sex. Neuiũ
defendunt, si id est defendere, cupiditati alterius
obtemperare, quo is facilius, quem uelit, iniquo
iudicio opprimere possit.

TEXT. Maximè uerò qui his præsidij fulti sunt, elabi se
posse confidunt: sin minus, etiam tum confidunt, cum
amicos huiusmodi, uel ministros, uel socios habue-
rint; propter hæc enim & iniuriam facere, & latere,
& non dare pœnas possunt.

COMM. Illi sunt ad iniuriam procliuēs, qui ea in se ha-
bent, quæ supra dicta sunt, quoniam sperant se im-
pune abituros. præterea confidunt etiam illi, qui
uel amicos, uel ministros, uel socios tales habue-
rint. nam sæpe amicorum eloquentia, aut astutia,
aut gratia, aut opes e periculis reos liberant. qui
vero uel ministri, uel socij fuerint, diligentissi-
me solent auxiliari, si salui esse uolunt. nam plerũ
que pari pœna ministri & socij puniuntur. ut Ci-
cero pro Roscio Am. docet Roscii aduersarios,
audaces quidem esse, sed potētia Chrylogoni plu-
rimum confidere, cum quo bona Sex. Roscii diui-
serant. quin etiam cum multi sunt in eodem ma-
leficio sese facilius defendunt. quemadmodum Iu-
uenalis ait;

—faciunt hi plura, sed illos
Defendit numerus, iunctæque umbone Phalan-
ges.

Qui igitur tria genera hominum illa consuetu-
dine deuincta habet; hoc est amicos, ministros,
socios, eloquentes, peritos, & potentes. is & iniu-
riam facere, & latere, & non dare pœnas potest.
nam ministri præsto erunt ad iniuriam facien-
dam, socij ad occultandam, amici ad defendendã.
socios appello quos Aristoteles κοινωνοὺς, hoc est
eiusdem rei participes. quos ex Latinis quidam
complices uocant.

TEXT. Et si amici eis fuerint, quibus iniuriam fecerunt,
aut ipsis iudicibus. nam amici non præcauentes ad in-
iuriam sunt expositi; deinde antea placantur, quam
res in iudicium ueniat iudices: autem illis gratifi-
cantur, quibus amici sunt; & aut penitus absol-
untur.

uunt, aut parua pœna multant.

Impune præterea putant illi se iniuriam face-
re posse, qui sunt amici uel eis, quibus iniuriam
faciunt, uel ipsis iudicibus. Sæpe enim improbi
etiam amicos lædunt. Vel quia uident se id facile
posse facere, cum amici non præcaueant, & sint
ad iniuriam expositi. neque enim ulla causa est,
cur eos suspectos habeant, quos esse amicos existi-
mant, uel quia sciunt amicos non esse litem perse-
cuturos, sed iram deposituros prius, quam res in
iudiciu uocetur. nam amicorum ira facile placa-
tur. quod senario quodam græco significatur, qui
circunfertur in hunc sensum.

Amicus haud seruat diu iracundiam.
Ad quod alluisse uidetur Terentius in Andria,
cum ait;
Amantium iræ, amoris redintegratio est.
Et mimus ille Publianus satis elegans;
Discordia fit carior concordia.

hæc igitur sperantes improbi ac simulati amici
non dubitant amicos offendere. cum autem
Iudices sunt amici plerunque gratificantur eis,
qui in iudiciu uocantur. & eos uel omnino cri-
minibus liberant, uel exigua pœna afficiunt. quæ
rei amore ducitur nullo modo uerè iudicare
potest. hæc autem ars est Oratorũ, ut quibuscun-
que rationibus possunt iudicum animos sibi con-
ciliare studeant, & eos sibi amicos faciant. quod si
consequi possunt, facile deinde reum defendunt.
ut pro Milone multis argumentis probat Milo-
nem ipsis iudicibus debere esse carissimum, quod
esset uir fortissimus, & integerrimus; & Reipu-
amantissimus. idem facit etiam in reliquis oratio-
nibus, ut eos uehementer iudicibus commendat,
quos defendit.

Latere solent illi, quibus crimina non conueniunt;
ut, si quis infirmo corpore dicatur, alium usque ad ne-
cem uerberasse; & si pauper, & deformis homo de
adulterio accusetur.

COMM. Sæpe fit ut illi peccantes lateant, neque unquã
arguantur, quibus ipsa crimina non uidentur con-
uenire. cuius rei duo ponit exempla. primum si-
quis sit infirmo corpore, & accusetur, quod ali-
quem usque ad necem uerberarit, aut quod petu-
lans fuerit. hoc enim non est uerisimile. nam petu-
lantia non ab infirmitate corporis, sed à robore
proficiscitur. alterum exemplum est, si quis sit pau-
per & deformis & accusetur de adulterio, non est
probabile. quoniam pudicitia mulierum non pau-
perate, & deformitate uirorũ, sed precio & pul-
chritudine expugnatur. pro Roscio Am. probat
Cicero crimen parricidii Roscio non conuenire,
qui uita rustica delectabatur. in rusticis, inquit,
moribus, in uictu arido, in hac horrida, incultaque
uita istiusmodi maleficia gigni non solerè. ut nõ
omnem frugem, neque arborem in omni agro re-
perire possis; sic non omne facinus in omni uita
nascitur. Sunt autem tãto maiora scelera, quanto
minus personæ conueniunt, unde bene Iuue-
nalis.

COMM.

COMM.

Quem

uerò sint aut pecuniarum aut exilij, aut alicuius eius modi rei; utriusque enim, aut utroque modo se habentes iniuriosi sunt, non tamen iidem, sed uita, & moribus inter se contrarij.

COMM. Sunt etiam quidam contrario mó affecti, qui pecunias contemnunt, modo laudem assequi possunt. quare uiri eiusmodi nō timēt pēnas pecuniarum aut exilij, aut rerum eius generis, modo aliquē lādant, ex quo laudem adipiscātur. ut si quis parentum suorum iniurias vlcisatur. quemadmodum Zeno fecit. quō uero Zeno parentum suorum iniurias vltus fuerit legere non memini. fuerunt autem multi Zenones. inter quos numeratur ille Zeno Eleates, de quo Cicero secūdo libr. Tuscul. quēstionū ita inquit; Zeno proponatur Eleates, qui perpeffus est omnia potius, quam cōscios de gloriā Tyrānidis indicaret. Val. Max. libro 2. capite de patientia, tradit hunc Zenonē cū a Phalaride torqueretur in eculeo, ut cōscios indicaret, nominasse tyranni amicissimum quemq; quos cum Phalaris ira furens necasset, Zeno cōuersus ad populum eū ita concitauit, ut Phalarim ipsum lapidibus prosterneret, atq; obrueret. utrū igitur de hac re sentiat Aristoteles, an de alia non satis exploratū est. exemplum autē est apertissimum. Cicero p Milone uehementer in eo Milonem cōmendat, quod neq; exilium, neq; mortem timeret, cum à Clodii temeritate Rēp. liberasset. ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris & iam uersatur, & semper habitabit nominis mei gloria. Quod autē adiūgit Aristoteles est eius modi; utriq; hoc est tam ij qui mouentur quāstus sine timore ignominia, quam qui laude mouentur, sine pēnā timore sunt quidē iniuriosi. sed diuersa ratione, & diuersis moribus præditi. nā qui non mouentur infamia, viles sunt & abiecti scelestiq; homines. qui uero laudem appetunt, neque pēnā perhorrescūt, ii magno sunt animo, & elati & honestatis amatores. neq; cuiquam nocere student nisi iniuria lacesiti. quod probi uiri officium esse nemo ignorat.

TEXT. Et qui flagitia sua sæpius occultarunt aut deprehensi pēnas non dederunt.

COMM. Fiunt iniuriosi prōptiq; ad nocendū ii, quibus res iam sæpius ex animi snia successit, & quanuis peccarint, tamen vel latuerunt, vel nō flagitiis debitas pēnas luerunt. peccandi enim asfiduitas alit audaciam. nam ut ait Iuuenalis, Nemo repente fuit turpissimus.

Sic pro Cluentio Cicero notat Stalenū quendam Senatorē, qui pecunia corruptus nō semel falso iudicarat. Iam hoc, inquit, non ignoratur iudices ut etiā bestia fame domināte plerūq; ad eū locū ubi pasta aliquando sint, reuertantur. Stalenus ille biennio ante cum causam bonorū Sabinii Atellæ recepisset, sexcentis milibus nummum se iudicium corrupturum esse dixerat.

TEXT. Et, qui sæpe sua spe deiecti sunt, & infelitem exitum habuerunt; quidam enim in his etiam rebus, sicut in bello reperiuntur, qui rursus belli fortunā tenent,

10 tare uoluerunt.

Sunt aliqui eo ingenio præditi, ut quanuis nūquam exequi potuerint id, quod cupiebāt, etiā sæpe deprehenfi fuerint, atq; etiam pēnas dederint, tamen non dubitent iterum iniuriā facere. sicut pleriq; furibus & impostoribus accidit, qui licet aliquando castigati fuerint, tamen à maleficio nō abstant. idem faciūt et sicarii quidam, & aleatores, & Decorū contemptores, & hæretici. præterea qui uel suas uel suorum iniurias vlcisari desiderāt, non aliter atq; duces in bello, qui licet offensionē acceperint, tamē reparare bellum audent. quales fuisse Troianos ostēdit apud Virgilium Latinus, cum ait;

--quos nulla fatigant

Prælia, nec uicti possunt abfistere ferro.

TEXT. Et, quibus uoluptas statim ex factō propofita est, molestia uerò postea; uel lucrū est præfens, pēna uerò serua; tales sunt incontinentes homines. nam incontinentia uersatur in eis rebus omnibus, quas uehementer appetunt.

Multi sunt qui præsentem uoluptatem futuræ molestia anteponāt, & præfens lucrum futuro dāno. igitur hmoi homines simul atq; uoluptatis aut lucri spēs obiecta fuerit, eam sequuntur. neq; molestiam & damnum considerant, quod ex ea re postea subsecuturum sit. uocantur autē tales homines, incontinentes, qui rationem audire nolunt, sed cupiditatem sequuntur. siquidem incontinentia non tantū in una aut altera re spectatur, sed in eis omnibus quas homines uehementer concupiscunt. dicuntur autem ἀναπειθῆς quasi impotētes, qm̄ in eis ratio ab appetitu superatur. & Asoti, quo uerbo usus est etiam Cicero. hī tantum amant præsentem uoluptatem, ut dicant sex menses uitæ sufficere, septimum uero se Orco spondere. Sic enim Lucilius de illis ait, ut Nonius citat;

40 Qui sex menses Vitam ducunt, orco spondent septimum.

Sic etiam Cicero Verrem acriter inuadit, quod in Sicilia sic a nefariis uoluptatibus, & ab auaritia cecatus fuerit, ut non cogitarit aliquando se Romę rationem redditurum.

TEXT. Et quibus contra iam molestia, aut pēna præfens est, uoluptas autem, & utilitas posterior, ac diuturnior consequetur; nam continentes, & prudentiores homines talia consuectantur.

Qui continentes sunt ac prudentes longe aliter se gerunt quam incontinentes. audent enim præsentem molestiam & pēnam subire, ut postea diuturniore uoluptate perfruantur. ut Pyrrhus Epirotarum Rex cum interrogaretur à Cynea Theffalo, cum tot molestias & labores in bello susciperet, & multos sibi populos subiugare contenderet, respōdit ut postea quiete cum summa potestate, & gloria uiuam. sæpe igitur ea de causa fit etiam à prudentibus iniuria, ut post molestiam uoluptatem percipiāt. ita Romani Corinthum totius Græciæ lumen extinctum esse uoluerunt,

runt, & bellum Achaicum confecerunt, non alia de causa nisi ut ea gratia parte quiete frueretur. Nam Cic. 1. de offic. ait Rom. opportunitatē loci secutos Corinthū euertisse, ne qn̄ bellū reparare posset. sic Aristoteles dī scripta ueterum Philosophorū quibus ipse adiutus fuerat in suis operibus componendis, diligenter in tota græcia quæsiuiffe, & combussisse, ne furta sua cognosci possent, & ipse solus gloriam apud posteros haberet.

TEXT. Et, qui uideri possunt aut casu fecisse, aut necessitate imposta, aut natura impulsī, aut consuetudine, aut denique qui sperant, se probare posse per imprudentiam peccasse, nō autē scientes uolentesq; lasisse.

COMM. In assumptiua iudiciali ponunt rhetores purgationem quam tres habere partes uolunt, casum, necessitatem, imprudentiam. Casus dicitur cum aliqua fortunæ vis uoluntati obstitit. ut apud Lacedæmonios lex erat, ut nisi redemptor hostias ad sacrificium præbuisset, capitale esset. qui redemerat hostias cum in urbem ageret ex agro, fluuius Eurotas magnis auctus tempestatibus, illi obstitit, quo minus in tempore præbere posset, accersitur redemptor capitis, ille se casu defendit, sic ille, qui cum aprum peteret, Alym Cræsi regis filium interfecit. Necessitas cum reus aliter se nō potuisse facere ostendit, ut pro Ligario Cicero ait, si crimen est, Ligarium in Africa fuisse, necessitatis crimē eē, nō uolūtatis. & p Milone probat, Milonē Clodij insidijs appetitū nō aliter effugere potuisse, nisi illū interfecisset, itaq; factum illud necessitatis fuisse. Imprudentia est cū scisse a liquid is, qui arguit negat. ut si quis ciuē uerberas existimaret seruum suū se uerberare, aut aliquid cōtra legē faciat, q̄ nunq̄ rogatum fuisse audiuerit. ita Cic. pro Ligario ait Tiberonē peccare per imprudentiā qui non intelligeret se petere Ligarij sanguinē. Sæpe et natura facti excusationē adfert, ut si quis uehementer sit iracūdus, aut furiosus, aut demens, qua rōne nonnulli aliquñ iudiciū euadūt, cū p se demētiā fecisse ostēdūt. ita Cicero iuuenilem naturā & ætatē in Cælio excusat. denique cōsuetudo plerūque factū excusat, ut si quis deprehensus in loco ubi cedes facta sit, & accusatus p̄bet in eo loco se frequētē antea fuisse. aut si quis aliorū exēplo factū suū defendat, quod alij multi ita facere cōsueuerūt. Quare prōptus est ad iniuriā ille, qui sperat se probaturum, nō scienter aut spōte fecisse, sed uel casu, uel necessitate, uel natura, uel consuetudine, uel imprudentia. Notādum est autem Aristotelem inter purgationis partes, etiam naturam & consuetudinem numerare. contra quam Latini rhetores faciant.

TEXT. Et, qui sperant fore, ut non summo iure, sed ex æquo & bono secum agatur.

COMM. Agere summo iure est nihil penitus ex legū se ueritate remittere, & q̄ i uerbis legis est, obseruare. potiusq; scriptū quā sniam sequi. & qui summo iure agūt dñr a græcis ἀπὸ τοῦ νόμου ut Budæus annotauit. agere autē ex bono & æquo est leges mitius interpretari, & multū de seueritate remittere,

& potius sniam q̄ scriptū sequi, qd̄ qui faciūt, græcè dñr ἐπιτελεῖς, ergo qui sperant fore si deliquerint, ut secū agat ex æquo & bono, nō aut summo iure, sunt ad iniuriā faciendam promptiores.

TEXT. Et quicūque sūt indigētes: duobus autē modis indigētes dicuntur, uel rerū necessariarū, quales sūt medici aut paupes, uel exuperatiū rerū, quales sūt diuites.

COMM. Qui rei alicuius indigēt, ut eā acquirāt, plerumque nō dubitāt iniuriā facere. nō autē tātū pauperes dñr negligētes, sed quicūque uehementius aliquid desiderāt et si diuites sint. nā duobus modis dñr indigentes, uel cū carētis rebus quæ sunt ad uitā degēdā necessariæ, sicuti pauperes ac medici, uel cū ea nō habēt, quæ ad exuberantiā spectāt, sicuti diuites. neque. n. dubiū est quin p̄ egestatē hoies multa mala faciant. quod Hora. ita monet; Magnum pauperies opprobrium, iubet Quiduis, & facere, & pati. Sic Virgilius in sexto; Et metus, & male suada fames, & turpis egestas.

Est. n. paupertas onus & miserū & graue, ut ait Terent. Plautus in duobus captiuis; ille est miser rimus, qui cū et cupit, qd̄ edat, nō hēt. & in puerbio dī; Miserrimū est fame mori. hac de cā medici sæpe cogunt, multa mala facere, quæ si rebus necessarijs abūdarēt, nullo mó facerēt. sic et diuites cū in cupiditatē rerū alienarū ueniūt, quo iure, quaque iniuria sibi eas uedicare querūt, quā rē copiose Cice. p Milone psequit. cū ostēdit Clodiū per multis ciuibus maximas iniurias fecisse, & res eos p uim abstulisse. Nihil erat (inquit) cuiusque qd̄ quidē ille adamasset, qd̄ nō hoc anno suū fore putaret. & p Roscio Am. ait Chryfogonū nō alia d̄ cā querere Roscij dānationē nisi ut eius bonis impune frui possit. sese, inquit, hoc incolumi nō arbitrat huius innocētis patrimonii tā amplū, & copiosum posse obtinere, dānato, & eiecto, sperat se posse q̄ adeptus ē p scelus, id p luxuriā effundere, atque cōsumere. & quæ sequunt. p P. Quintio Sex. Neuiū ait à Quintio uelle extorquere, quod ei non debetur.

TEXT. Et ij, de quibus omnes bene existimāt; & ij de quibus pessima est opinio. nā illi se latere posse sperant; quod nemo de eis male existimat; hi uero quod nullā amplius existimationis iacturam facere possunt.

COMM. Addit et duo genera hoium, qui p̄liues sūt ad iniuriā, nēpe ij, quorū apud oēs est bona existimatio, & ij, de quib. oēs malē opinant. sed tñ diuersa rōne sunt iniuriosi. qm̄ ij, qui boni uiri hñr, sperāt flagitia sua se occultaturos. nullē. n. sunt occultiores insidię q̄ eę, quæ latēt i simulatione bonitatis & officii. illi uero de quibus mala est opinio, quia iā fecerūt existimationis iacturam, non dubitant omne scelus aggredi eius generis homines, qui proborum famam aucupantur. Iuuenalis satyra tertia acriter insectatur, quam ita incipit. Ultra Sauromatas fugere hinc libet, & glaciale Oceanum, quoties aliquid de moribus audent. Qui Curios simulāt, & Bacchanalia uiuūt. contra et qui pudorē semel exuerunt, ii bene & gnauiter sunt impudentes.

TEXT. *Atque his quidem de causis ad iniuriam faciendam aggrediuntur homines. quos autem, & quales ledant, iam nideamus.*

COMM. Ex tribus quæ pposuerat duo iã absoluit, hoc est; quibus de causis homines iniuriam faciant, & quomodo affecti. restat etiam tertium, quos, qualesque offendant, de quo deinceps uidendum est.

TEXT. *Eos igitur ledunt, qui ea possident, quorum ipsi sunt indigentes uel ad usus uitæ necessarios, uel ad exuperantiam, uel ad perfruendas uoluptates.*

COMM. Primò illi sunt ad iniurias expositi, qui rebus eis abudat, quas improbi cupiunt, qm̄ eis egēt, ut ad usus uitæ necessarios, ut Salustius cum eēt oppressus ære alieno, & prætor Africã obtineret eã prouinciam ita expilauit, ut & creditoribus satisfecerit, & multas sibi pecunias referuarit, & L. Catilina propterea quod omnia bona paterna dilapidauerat egestate pressus, consilium de perdenda patria cum multis consceleratis ciuibus inire cepit. uel ad exuperantiam alienas res appetit, ut uerres in Sicilia uasa aurea, & argentea dominus per uim abstulit, & multis uasis tantum Emblemata ademit. quin ex tēplis Deorum immortalium plurima signa asportauit. uel denique ad perfruendas uoluptates, quod aliorum est quærunt, ut uxores, aut filias. nam Verres cum esset Lapsaci, & Philodamum ciuem Lampfacenū audiret pulcherrimã habere filiã, iam nubilem satellites suos misit, qui eam rapèrent. auctor Cice. 3. in Verrem.

TEXT. *Et eos, qui longinqui, & eos, qui propinqui sunt; nam hi facile celeriterque possunt expilari. ab illis uero uenit tarda ultio, ut qui Carthaginienses depopulantur.*

COMM. In eos præterea inuadunt qui uel multum remoti sunt uel ualde uicini, sed diuersa rōne. nam ualde uicinos ledunt, quia possunt id facile, celeriterque facere. unde bene dixit Hesiodus; uicinum improbum, magnum solere detrimētum adferre. & Themistocles cum prælium suum præscriberet, iussit præconem adiungere, bonos quoque uicinos illud habere. nam eo modo putauit fore uendibilibus. Horatius libro carminum secundo bene describit hanc improborum uicinitatem, cum ait; Quid quod usque proximos Reuellis agri terminos? & ultra

Oda. 18. *Limites clientium*

*Salis auarus pellitur paternos
In sinu ferens deos
Et vxor, & uir, fordidosque natos.*

Eos aut qui multum remoti sunt, ideo ledunt, quoniam ab eis uenit tarda ultio. neque. n. commodè pot̄ aliquis eos ulcisci, qui locorum interuallo disticti sunt. ut illi, inquit Aristoteles, qui Carthaginienses depopulantur. quoniam Carthaginienses à græcia ualde remoti sunt, iō possunt à Græcis impune lædi. ut autē Aristoteles de piratis intelligere. qui apud antiquos Græcos erāt in honore ac precio. sicuti Thucydides primo libro scribit. ait. n. nullam fuisse ignominiam populos externos depopulari, sed potius gloriam eos magnam acquirere solitos, qui id rectè fecissent.

TEXT. *Et qui sunt incauti, seq; ac sua non custodiunt, sed creduli sunt; tales. n. hoies facile est occultè ledere.*

COMM. Qui negligētes sunt in se, ac suis rebus custodiendis, & qui facile credunt, ij saepe inducuntur in fraudē. nã improbi semper lædendi occasione expectant. cū aut aliquē uident incautum, illū statim inuadunt. sicut Pigmaliō, de quo ita Virg. I. Aen. --- Ille Sicheum

Impius ante aras, atque auri cæcus amore
Clam ferro incautum superat. Et O restes qui
Pyrrhū Achillis filiū, ut ait idē Virgilius in tertio
Excipit incautum patriasque obruncat ad aras.

Facile est autem incautum opprimere atque in

20 terficere. ut in 10. Aeneidos.
-- Nam Pallas ante ruentem
Dum furit incautum crudeli morte sodalis
Excipit, atq; ensē tumido in pulmone recōdit.

Sed Aeneas eodē in libro Lausum monet, ne se tam incaute morti pro patre obijciat;
Quo moriture ruis, maioraque uiribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Sic et qui creduli sunt, ad iniuriam sunt expositi. unde bene dixit Epicharmus Siculus; neruos esse sapientia non facile credere. qui igitur sunt improuidi & creduli stultitia non carent. Cicero de Amicitia sic ait; Hæc in fabulis stultissima persona est, improuidorum & credulorum fenum.

30 *Et qui sunt inertes ac desides; neque enim ab eis in iudicium uocari reformidant.*

COMM. Offendunt et eos, quos intelligunt esse ignauos ac desides. quia non timēt ab eis cōdemnari. cum ignauos pigeat lites sequi, & eos, à quibus iniuriam acceperunt, in iudiciū uocare. quare facile contēnuntur, cū nec sibi nec alijs sint utiles. Cicero de offic. 2. Quamobrem, ut ante dixi, cōtēnuntur ij, qui nec sibi, nec alijs profunt, ut dicitur, in quibus nullus labor, nulla cura, nulla industria est.

TEXT. *Et, qui uerecundi sunt, huiusmodi. n. homines propter pecuniam digladiari nolunt.*

40 Seditiosi acturbulenti ciues eos libeter offendunt, quos uerecūdos & mitis ingenij viros eē cognoscunt. quia sciunt eos nolle p pecuniã digladiari, neque lites sequi. qđ in Equitibus Aristophanes Cleoni obijcit, nempe eum attēdere solitum siquis esset in ciuitate uir diues & probus & miti ac placido ingenio, qui à litibus abhorreret, atque illi statim aliquas insidias machinari, & ab eo per uim aliquid extorquere. fuit aut Cleo adeo cautus & fallax, ut ex coriario factus sit sumus impator, uerū sp̄ fuit seditiosus & turbulētus ciuis.

50 *Et, qui iam à multis iniuria sunt affecti, neque tamen unquam quenquam in iudiciū uocarūt; sunt enim hi, quod prouerbio fertur, Mysorum præda.*

COMM. Qui nimis patientes sunt in tolerandis iniuriis, neque unquam se ulciscuntur, aut nullum unquam accusant; eos improbi libenter offendunt. quoniam sunt tanquam Mysorum præda, ut prouerbio dicitur. nam Myi tam ignaui ac desides olim habitati sunt, ut ab omnibus ferè contemnerentur; ut Strabo libro duodecimo scribit. Vnde Mysorum postremus

mus dicitur, quē omnes tanquam uilissimum & abiectissimum despiciunt. Cicero pro L. Flacco; Quid porrò (inquit) in græco sermone tā tritū atque celebratum est, quā siquis despiciatui ducitur, ut Mysorum ultimus esse dicatur. sic et qui impune à quibuslibet offenduntur, Mysorum præda uocatur. ut innuit hoc loco Arist. & Demosthenes in oratione pro Ctesiphonte, hoc idem prouerbium vsurpat.

TEXT. *Et, quos nunquam, & quos saepius læserunt; nam utriusque sunt incauti; illi quia suspicionem carent, hi uero quia non amplius timent.*

COMM. In eos et iniuriã inferunt; quos nunquam offenderunt, quia sciunt eos esse securos, & nihil à se timere. quare incautos eos opprimunt. illis præterea faciunt iniuriam, quos iam læpius læserunt, quia non amplius timent, & impositū iam finem iniurijs existimant. fit. n. ut improbi quosdã obseruēt, & eos nō offendāt longo tpe, postea uero data occasione tanquã feræ in eos irruant, & nihil tale uerētes opprimant. aliquid et faciunt qđ specie pb̄tatis habeat, sed deinde ad ingenium suū redeunt, qđ prima actione in Verrē elegāter ita Cice. docet; Est adhuc, id qđ uos oēs admirari uideo, non Verres, sed Q. Mutius: quid. n. facere potui elegātius ad hominū existimationē? æquius ad leuandã mulieris calamitatē? uehementius ad Quæstoris libidinē coercendã? summè hæc omnia mihi uidetur esse laudanda. sed repente uestigio ex homine, tāquã aliquo Circæo poculo, factus est Verres: redit ad se, atq; ad mores suos. &c. Saep̄ etiam præteritas iniurias nouis accumulant, ut quarta in Verrem, copiosè Cicero persequitur.

TEXT. *Et, qui sunt infames, aut qui facile possunt accusari, tales. n. iudicio experiri non audent; quia iudices reformidant, neque si experiantur, fidem facere possunt; quo in numero sunt etiã ij, qui multis odio sunt, & qui inuidiam habent.*

COMM. Quatuor hominū genera simul ponit, qui sint ad iniuriã expositi. primo qui sunt infames & iudicio dānati. facile. n. quiuis in eos inuadit. quia nō amplius in numero ciuium esse uident. deinde qui ita uiuūt, ut accusari facile possint. nã huiusmodi hoies actionē iniuriarū intēdere nō audēt, neq; iudicio experiri. timent. n. cōspectū iudicū, qui multis odio sunt. eos. n. et siquis offēdat, non uidetur malefacere, sed potius multorū iniurias ulcisci. deniq; qui inuidia p̄munt, uel ppter opes, uel p̄ potentiã, uel p̄ arrogantia. gaudēt enim homines, cum taliū factus & superbia reprimatur. hæc omnia p̄ Milone Cic. conijcit in Clodium, illum enim infamem, illum plurimis sceleribus contaminatum, illum omnibus odio fuisse, maximamque inuidiam sustinuisse ostendit.

TEXT. *Et, contra quos ansam arripere possunt; & aut maioribus suis, aut sibi, aut amicis, aut eis, quorum salutem caram habent uel malefecerint, uel facere studerint. nam (ut est in prouerbio) sola occasio malitiæ sufficit.*

COMM. Improbi nihil aliud studēt, quã quō possint a-

liquē offendere. itaq; occasio datur aliquē inuadēdi, qđ is, uel malefecerit, uel aliquid mali machinatus fuerit, in eorū maiores, aut in eos aut in amicos, statim iniuriã faciūt, ut T. Labienus. Rabiurū à Duū uiris indicta cã dānandū curauit, qđ is Quintū patruū suum qui cū Saturnino fuerat, interfecisset. Cæsar Clodius fuit auxilio, ut Ciceronē relegaret, quoniam Cicero de eius nimia licentiã in Rep. cōquestus fuerat. Achilles Hectorē, quē interfecerat, circa muros iliacos ter raptauit, ut amici sui Patrocli mortē ulcisceretur. addit autē Arist. prouerbium illud; Sola occasio malitiæ sufficit. quo licet uti contra eos qui nocendi cupidissimi sunt. quod eleganter Publius in Mimo suo sic expressit;

Malefacere qui uult, nusquã non causam inuenit. Vulgatū est et ex sacris literis; Qui uult ab amico discedere, cãm quærit. saepe. n. iram prætexunt amici, ne aliqua in re gratificentur, id quod bene Martialis ostendit eo disticho;

Iraisci tantum felices nostis amici,
Non quia sic merui sed iuuat hoc facere.

TEXT. *Eos etiam ledunt qui uel amici, uel inimici sunt; nam amicos ledere facile est, inimicos autem suauē.*

COMM. Diuersa rōne improbi & amicos & inimicos lædunt. amicos qm̄ id facile est, neq; n. amicus ab amico malū timet. iō nullum negociū est amicū circūuenire. uerum inimicis malefacere iucundum est quibus difficilior lædantur inimici quã amici. semp. n. cauent. qđ Theognis docet his uersib. Difficile est hostem atq; inimicum fallere Cyrne, At facile est, qui sit iunctus amicitia.

hoc idem docet Cic. tertia in Verrē actione; nullæ sunt (inquit) occultiores insidiæ, quã ex, q̄ latēt in simulatione officij, aut in aliquo necessitudinis nomine: nã eum, qui palā est aduersarius, facile cauendo vitare possis: hoc uero occultum, intestinum, ac domesticum malum nō modo nō existit, uerum et opprimit, antequã p̄spicere, atq; explorare poteris. Lysias eo nomine Andocidē accusat, qđ inimicis nihil noceret, amicis uerò q̄tum posset, incōmodaret. Cornificius quarto ad Herēnium cū de cōtentione, loquitur hoc exēplū ponit; inimicis te placabilē, amicis inexorabilem p̄bes.

TEXT. *Et, qui uacui sunt ab amicis, & qui dicendi facultatem non habent, nec in rebus gerendis strenui sunt, hi nanque nel iudicio non experiantur, uel ante placantur, uel rem ad exitum non deducunt.*

COMM. Duobus modis solent homines à se pericula depellere, uel per amicos uel per seipfos, qui uero neque amicos habent, neque ipsi potestatem habent per se pericula depellendi, ij certè sunt ad omnem iniuriam expositi. Quamobrem improbi homines obseruant eos, quibus uel nulli sunt amici, uel qui se defendere non possunt, & per iniuriam. eos inuadunt: duobus autem modis homines se defendunt. uel uerbis uel factis. qui autem nullam habent dicendi facultatem neque sunt in rebus gerendis strenui, illi nullo modo se defendere possunt. itaque cum afficiuntur

ur iniuria, uel aduersarios in iudicium nō uocāt, uel parua pecunia placantur, uel si iudicium tentarint, non ad extremum vsque persequuntur, sed rem imperfectam relinquunt. Cicero pro Roscio Am. docet aduersarios Roscij ea de causa, in bona Roscij inuasisse, atq; eum uelle de medio tollere, quod eum nullos amicos habere existimarent, & qđ a nemine defensum iri putarent. huic (inquit) patronos, propter Chrylogoni gratiā defuturos: de bonorum uenditione, & de ista societate uerbū esse facturum neminem: ipso nomine parricidij, & atrocitate criminis, fore ut hic nullo negotio tolleretur, cum ab nullo defensus esset. hoc consilio, atque adeo hac amentia impulsus, quem ipsi, cum caperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum uobis tradiderunt.

TEXT. *Et, quibus non utile est tempus terere, dum aut iudicium fiat, aut multa dissoluatur, quales sunt peregrini, & agricolæ, & opifices. nam hi parua accepta pecunia remittunt iniurias, & facile desistunt.*

COMM. Obseruant etiam illos improbi homines, quos inuadant, quibus intelligunt inutile esse tempus contere. quales sunt peregrini, agricolæ, atque opifices. nā huiusmodi homines expectare nō possunt, dum fiat iudicium, aut dum pœna persoluitur. quare paruo precio rem transigunt. & a iudicio facile discedunt. ut ad opera sua, uel in patriā reuertatur. est huius rei exemplum in Andria Terentij ubi Crito peregrinus de Chryside sic ait; Eius morte ea ad me lege redierunt bona, & paulo post de Glycerio; Semper enim eius dicta est hæc, atque habita est foror.

Quæ illius fuerunt, possidet: nunc me hospitem Lites sequi, quam hic mihi sit facile, atque utile, Aliorum exempla commouent. simul arbitror iam esse aliquem amicum, & defensorem ei. ita in Adelphis Sannio secum ratiocinatur de iniuria quam acceperat ab Aeschino adolescente, qui fidicinam ab eo abstulerat.

Illuc uide
Ut in ipso articulo oppressit: emptæ mulieres Complures, & item hinc alia quæ porto Cyprū: Nisi eō ad mercatum ueniā, damnū maximū est. Nunc si hoc omittā, actum agā: ubi illinc rediero, Nihil est, refrixerit res: nunc demum uenis? Cur passus ubi eras? ut sit fatius perdere. Quam aut hic nunc manere tandiu, aut tum persequi.

TEXT. *Et, qui in alios sæpe iniuriosi fuerunt, & qui tales iniurias intulerunt, quales patiuntur; nam ferè nihil iniuria uidetur is fecisse, qui quēpiam lædit in eare, qua solitus est ille sæpe alios lædere; ut exempli gratia si quis eum pulsaret, qui multos solitus sit contumelijs uexare.*

COMM. Illos p̄terea inuadunt, quos intelligūt in alios esse iniuriosos. hoc. n. iustitia postulare uidetur, ut qui facit iniuriā alijs, et ipse ab alijs iniuriam accipiat, quod eleganti metaphora Cicero secundo de Oratore sic expressit; ut sementē feceris ita & me

tes. quod et in sacris literis dicitur: qua mensura erga alios vsi fueritis, et alij utantur erga uos. & tunc p̄sertim iuste pati uidentur homines, quādo tales iniurias accipiunt, quales intulerint. ut si quis plagis aut uulneribus afficiatur, qui solitus sit alios verberare, aut uulnerare. hæc enim lex talionis erat, ut par pœna redderetur, ut si quis oculum alteri erueret, ei uicissim oculus erueretur. Virgilius libro decimo de Turno qui Pallantem Euandri filium interfecerat, sic ait;

Nescia mens hominum fati, sortisq; futuræ,
Et seruare modum rebus sublata secundis,
Turno tempus erit magno cum optauerit emptū
Intactum Pallanta, & cum spolia ista, diemq;
Oderit. nam in duodecimo cum Aeneas Turnum prostrauisset, & illi parcere decreuisset, uiso Pallantis baltheo quo Turnus erat cinctus.

-- Furijs accensus & ira
Terribilis, Tu ne hinc spolijs indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc uulnere, Pallas
Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine poscit.
Sic Orosius in decimo p̄dicat Mezentio fore, ut ea de pœna breui afficiatur, quā in ipsum intulerat;
-- Non me quicumque es inulto
Victor, nec longum lætabere, te quoque fata
Prospectant paria: atque eadē mox arua tenebis.

TEXT. *Et, qui p̄terito tempore malè ipsi fecerunt, aut facere uoluerunt, aut in p̄sentia uolunt, aut postea facturi sunt; habet enim hoc in se iucunditatem, & honestatem; & tale est, ut omni ferè iniuria carere uideatur.*

Superius penè eadē dixit, sed ibi notauit eorū malitiā qui cām nocēdi q̄runt, atque id improbè faciunt, hoc aut loco bonorum & fortium uirorū mores exprimit, qui & se, & suos omni tēpore ab iniuria defendere student. Itaque eos ulciscuntur à quibus iā acceperint iniuriam, & eis strenue resistunt, qui in p̄sentia sibi conātur iniuriā facere, & eos p̄ueniunt, qui sunt iniuriam facturi. hæc. n. & iucunda sunt, & honesta, atq; eiusmodi ut abesse ab omni iniuria uideantur. qđ ita Cicero pro Milone probat; Sin hoc & rō doctis & necessitas barbaris, & mos gētibus, & feris natura ipsa p̄scripsit, ut oēm semp uim, quacūq; ope possent à corpore, à capite, à uita sua, ppullarent: non potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis, oibus, qui in latrones inciderint, aut illorū telis, aut uestris sententijs esse pereundū. & alibi in eadem oratione; Si uita nostra in aliquas insidias, si in uim, in tela, aut latronū aut inimicorū incidisset, omnis honesta ratio esset, expediendę salutis. in primo de Oratore Crassus ita inquit; Quid autem tam necessarium quam tenere semp arma, quibus uel tectus ipse esse possis: uel prouocare improbos, uel te ulcisci lacepsitus?

TEXT. *Et, quos si lædant aut amicis gratificantur, aut eis, quos suspiciunt, aut amoribus suis, aut dominis, aut eis, a quibus omnino pendunt, aut à quibus aliquid commodi sperant.*

Amicorum gratia sæpe solent homines iniuriā facere,

facere atque etiam scelera committere, ut C. Blossius Cumanus amicus Tiberii Gracchi, cum se excusaret apud Læliam quod tanti Tib. Gracchū fecisset, ut quicquid ille uellet, sibi faciendum putaret, & Lælius dixisset etiam ne si te in capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluisset id quidem: sed si uoluisset paruissim. ita Lectorius pro C. Graccho arma contra Rempu. capit, & L. Rhegynus Cæpionem eduxit è carcere & in exilium cum eo profectus est. pro eis etiam quos suspiciunt & admirantur, sæpe ad iniuriam faciendam impelluntur, ut pro uiris eruditis, aut fortibus, aut in aliqua egregia re excellentibus. at uero pro amoribus suis plurimas sæpe faciunt iniurias homines, nam inter se riuales plerunque gladijs infestis concurrunt, sæpe mutuis uulneribus confodiuntur, sæpe dolis & insidijs utuntur. denique propter amorem maxime nefanda quæque scelera patrare non dubitant. M. Cato L. Flaminium e numero senatorum exemit, quod is in prouincia, quendam condemnatum securi percussit, tempore supplicii ad arbitrium & spectaculū mulieris, quam amabat, electo. serui etiam ut dominis gratificentur, iniurias inferunt, & sæpe uitam pro dominis profundunt, cuius generis nōnulla sunt apud Vale. Maxi. exempla. Cicero pro Milone; cū ostendere uellet à Seruis Milonis interfectū fuisse Clodium sic ait; fecerunt id serui Milonis, dicā enim non deriuandi criminis causa, sed ut factum est, neque imperante, neque sciente, neque p̄sentate domino, quod suos quisque seruos in tali re facere uoluisset. Postremo qui ab aliquo sperat aliquid commodum, sæpe pro illo facit iniuriam, timet enim ne nisi id fecerit, quod illi gratum est, a quo pendet, ipse sperato commodi priuetur, ita sæpe clientes in patronorum gratiam multa flagitia perpetrant.

TEXT. *Et, quibus crimina iam intulerint, & quibus cum amicitiam diremerint, hæc enim ferè uidentur nullam in se iniuriam continere; quemadmodum se Calippus contra Dionem gessit.*

COMM. Illis etiam iniuriam faciunt, quos iam accusarint, & insectati, & à quibus recesserint, cum antea coniuncti essent amicitia. nam deinde inimici facti putant iniuriam non esse, eos offendere quibuscumque inimicitias exercent. hoc autem exemplo Calippi probat Aristoteles, qui cum antea familiaris, & amicus Dionis esset, postea dirempta amicitia primo eum apud ciues falsis criminibus infamauit, deinde aperta ui in eum inuadens interfecit. Historia est apud Plutarchum in Dionis uita. nam Calippus iste fuit Atheniensis genere, quem Plato Dionis familiarem fuisse non ex disciplina sed ex mysteriorum inductione scribit. Hic cum militiæ particeps fuisset, & belli quod Dion contra Syracusanos gessit, in magno honore ac precio apud milites habebatur. quam nactus occasionem in spem uenit occupandi imperii, itaq; primo cæpit clanculum Dionem apud ciues accusare, & cū uideret multos sibi fidē habere, confi-

liū cepit Dionem interficēdi, qđ licet Dionis fuisset nunciatū, tamen contempsit, uel quod non curaret diutius uiuere, uel quod nollet tot ciues qui in coniuratione esse dicebantur e medio tollerere. Quare cōstituta die, cū Cæteris sacra perageretur, Callippus magno coniuratorū numero stipatus, in regiam impetum fecit, Dionem interfecit, & Syracusarum regnum occupauit.

TEXT. *Et, quos uident ab alijs læsum iri, nisi ipsi præoccupauerint, tunc enim sibi non amplius deliberandum censent; quemadmodum dicitur Aenesidemus Geloni quædam munera misisse, quod eos in seruitutem rede gisset, quos ipse inuadere statuerat, nisi is præoccupasset.*

COMM. Cū uident aliquos esse omnino iniuriæ expositos, & aliquid possidere, quod sint amissuri, statim illos inuadunt, & præoccupant illos spoliare, tanquā melius sit, ut ipsi ea spolia habeant, quam patiantur alios habere. ut si quis, exēpli gratia, uideat puerum per solitudinem latronū refertā, magnum auri pondus gestantem. certè si paulo audior auri fuerit, secum ita dicit. hic puer à latronibus omnino spoliabit, & aurū amittet, nonne multo melius est, ut aurum hoc ego possideam quam ut illud latrones habeant? itaq; fortasse illum spoliabit. Aristoteles exemplum adfert, cuius sensus est apertissimus, licet historia sit ignota. Aenesidemus Leontinorū rex, quosdā populos in seruitutē redigere statuerat, quoniā uidebat eos diutius libertatē cōseruare nō posse, uerū Gelo rex Syracusanorū eā p̄occupauit, atque ipse populos illos imperio suo adiecit, & in seruitutē redegit. Aenesidemus igitur hoc audito Geloni qđ præmia tanquam uictori misit, quibus significauit eū id p̄occupasse, qđ ipse facturus erat. hic est igitur huius loci sensus, quem uictorius non uidetur satis p̄cepisse. Præmia uero illa q̄ Aenesidemus Geloni misit leuia fuisse, declarat ipsum uocabulum, nā Cottabia dicit Arist. fuisse. uocabantur aut hoc nomine p̄mia quæ uictoribus dabantur in ludo Cottabo, sicut Atheneus docet. Cottabus autē ludus erat, quem Iulius Pollux libro sexto capite decimonono describit. quo utebantur in conuiujs ridiculæ gratia. in eo ludo p̄ter cætera, erat peluis quædam aquæ plena, in qua supernatabāt sphaera, & trutina, & imagūcula quædam, & tres myrti, & tria pocula. propinabant igitur inter se primo, tū quod residuū erat in poculo, proijciebant in peluē, & si magnus strepitus ederet in proijciendo, id existimabant signū esse magni amoris deliciarum suarum erga se. p̄terea qui in proijciendo fecisset ut ea quæ supernatabant, submergerentur, ille uictor declarabatur, & si non omnia, qui plura submergebatur, uictor erat, & p̄mia accipiebat, q̄ cottabia dicebantur. erant autē placentæ quædam. talia munera misit Aenesidemus Geloni tanquā uictori in Cottabo, qđ eos populos subegisset, quos ipse subigere cogitarat. sicut in cottabo cupiūt oēs supernatantia illa pocula, & res cæteras, quas p̄diximus, submergere, sed tamen vnus tantum uictor esse potest.

TEXT. *Et, quos si laeserint, multas deinde res iustas facere poterunt, quibus culpam eam facile deleant; quem admodum Iason Theffalus dicere solebat, oportere quaedam iniuste facere, ut facultas acquiratur, quae multa deinde iusta fiant.*

COMM. Hæc est ars multorum principum, ut, cum exilare subditos volunt, dicant sibi res quasdam magnas esse conficiendas, quæ sint omnibus publice profuturæ, ne subditi conqueri possint, etiam si grauioribus exactionibus visæ fuerint. vtilitas. n. quæ ex illis exactionibus prouenit, facile potest subditorum querimonias sedare. quod Iason Theffalus dicere solebat, nonnullis in rebus opus esse contra iustitiam agere, ut deinde multa iuste fieri possint. Plutarchus in libro de præceptis ciuilibus scribit hunc Iasonem, cum alicui quippiam extorquere vellet, ita se excusare solitum; Qui magna quaedam efficere studet, cum in rebus exiguis ius violare opus est. hoc sæpe accidit in bello, atque in munitionibus. nam, ut tota ciuitas secura sit, agri atque ædificia nonnullorum deuastantur.

TEXT. *Ea uero peccata committunt homines, quæ uel omnes alij, uel multi committere solent; quoniam se facile ueniam consecuturos existimant.*

COMM. Docuit quas personas offendant, nunc breuiter etiam docet, quæ peccata facile committant. ac primo dicit ea committere, quæ uel omnes alij, uel plurimi committere solent. in eis enim ueniã sibi datum iri sperant. ut, quoniam omnes ferè Germani sunt ebriosi, ideo uenia datur Germano si fiat ebrius. & quia iuuentus ad uoluptates est procliuis, ideo Cicero ueniam esse dandam Cælio argumentatur, etiam si paulo intemperantior fuerit propter ætatem iuuenilem. & in libro de senectute, Cato dicit sibi dandam esse ueniam, si multa loquatur, quoniam senes solent esse paulo loquaciores. & pro L. Murena Cicero defendit Murenam non incidisse in ambitum etiam si in populum R. liberalis fuerit, & epulum publice dederit, quoniam hoc multi etiam alij fecerunt, qui tamen de ambitu non accusati fuerunt. nam quod exemplo fit, id etiam rectè fieri existimant.

TEXT. *Et, quæ se non difficulter occultare posse sperant, talia uero sunt, quæ cito absumuntur, ut cibaria: uel quæ uariari facile possunt commutata forma, uel colore, uel temperamento.*

COMM. Ea peccata committunt etiam homines, quæ sperant se facile cælere posse, neque in eis deprehendi, ut si ea furriperint, quæ cito cõsumuntur, qualia sunt cibaria. quæ cum aliquis in uentrè abdidit, non amplius apparere possunt. itaque fructuosæ arbores, vineæ, cæteraq; eius generes sæpe multis pda fiunt, nisi diligenter à uinitoribus custodiantur. ea èt furripiuntur, q̄ facile uariari possunt. tribus autem modis potissimum res uariantur. hoc est cum uel forma, uel color, uel temperamentum commutatur. forma, ut si quis auri massam furripiat, & statim in torquẽ, aut in poculum conformet. aut togam surreptã in sagũ uertat. aut ex uuis uinũ conficiat, aut ex farina panem. color

mutatur, ut si res alba denigretur, aut contranigra dealbetur. uel ad medios colores deducatur, ut ad rubrum, ad uiridem, ad ferrugineum, ut si quis candidam togam furripiat, & eam rubro colore inficiendam curet. temperamentum commutatur, ut si quis alienum uinum, aut lac, aut oleum cum suo misceat. hæc enim omnia facile mutantur & occultantur. Cicero quinto de finibus ita de Stoicis inquit; Stoici restant, hi quidem non uenam aliquam, aut alteram à nobis, sed totam ad se nostram Philosophiã transfulerunt, atque ut reliqui fures earum rerũ, quas ceperunt, signa commutant, sic illi, ut sententijs nostris, pro suis uterentur, nomina, tanquam rerum notas, mutauerunt.

TEXT. *Vel quæ multis in locis facile est ita abdere, ut non appareant; qualia sunt ea, quæ facile huc & illuc transportantur; & quæ paruis in locis occultantur.*

COMM. Cum sperant fures ea, q̄ rapuerint, ita abdere posse ut non appareant, statim ad furtum animũ adijciunt. res autem eiusmodi sunt, quæ huc & illuc facile transportantur, quæ Aristoteles uocat ἐὺβάσαντα, & q̄ possunt paruis in locis occultari. quales sunt res preciosæ, ut annuli aurei, gemmæ, lapilli, torques, pecuniæ, & si qua sunt eius generis alia. q̄ raptoris animũ ad se alliciunt. neque. n. auidas earum rerum sibi tẽperare potest, cũ rapiẽdi & occultandi occasionem uidet. apud Lacedæmonios non erat uitiosum furari, quin potius illi uehementer laudabantur, qui clanculũ aliquid & astute furati fuissent. deprehensi autem in furto uerberabant, non p̄ ipsum furtũ, sed quia nesciuissent illud occultare. auctor est Plutarchus in uita Lycurgi. tradunt poetẽ Mercurium furẽm fuisse maximum, & eius filium Autolycom, de quo ita Ouidius Metam. libro undecimo.

Alipedis de stirpe Dei uersuta propago
Nascitur Autolycus furtum ingeniosus ad omne
Qui facere assuerat patriæ non degener artis,
Candida de nigris, & de candentibus atra.
Volunt itaq; Mercurium esse Deũ, qui furibus præsit.

TEXT. *Et præterea cum auctor iniuriæ possidet aliqua, quæ uel eiusdem generis sint, uel eis similia quæ furaturus est.*

COMM. Occultatur ab eo, qui priusquã furaretur, aliquid habebat eiusdẽ generis cũ eo, qđ furatus est, uel saltẽ ei simile. ut si furatus est nũmos, cum aliquos prius haberet eodẽ signo p̄cussos. aut si galinaceos pullos, aut oues, aut hædos suis similes. est in sacris literis historia furti memorabilis, qđ Salomonius uir sapiẽtissimus ingeniosè dephendit. duæ mulieres in eadẽ domo habitabant, & utraq; filiũ infantẽ habebat, qui erãt inter se ualde similes. sed altera mulier dormiẽs suũ filiũ suffocauit. qđ cũ aduertisset, in domũ alterius mulieris clã ingressa, filiũ eius rapuit, & suũ iã mortuũ illi supposuit. postridie mane cũ ifans mortuus esset reptus, diligentius eũ intuerẽ illa, cui suppositus fuerat, cognouit non esse suũ, itaque uiuũ filium quem

quem altera rapuerat, tanquam suum repetit, illa uero suum esse ait. cũ igitur orta esset inter duas mulieres contentio, de filio illo uiuo, quem utraque suum esse dicebat, res ad Salomonium delata est. qui cum non posset aliter controuersiam dirimere, gladium adferri iussit, & puerum discerari, ut medius utriusque daretur. tum uero mater exanimata clamare cæpit, ut potius integer ac uiuus alteri daretur. sed illa; non mihi (inquit) nec tibi, sed diuidatur. quam uocem cum Salomonius audiisset, statim ei filium adiudicauit, quæ saluum eum esse cupiebat. quod uerã matris euidentis erat indicium.

TEXT. *Eas etiam iniurias inferunt, quæ, qui patiuntur, pudet proferre; ut, quæ uxoribus fiunt, aut ipsis, aut filiis.*

COMM. Improbi sæpe solent eas iniurias inferre, quas, qui patiuntur, proferre non audent, sed potius silentio occultandas esse cẽsent, ut quæ turpes sunt & obscænæ, qualia sunt adulteria, stupra, incesta. neque enim uir nobilis & honestus licet corruptã adulterio suam uxorem, aut uitiatã filiam intelligit, adulterum iudicio persequi, aut uitiatõrem audet. sed potius, uel occulte, si potest, ulciscitur, si autem non potest, tacet. Itaque Cicero pro Cælio irridet aduersarios qui dicerent se habituros testes qui iurarent uxores suas à Cælio fuisse obscænè attrẽctatas. Nec tamen (inquit) illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco. est. n. dictum ab illis, fore qui dicerent uxores suas à cæna redeuntes attrẽctatas esse à Cælio. graues erũt homines, qui hoc iurati diceret audeant, cum sit, his confitendum, nunquam se ne congressu quidem, & constituto cæpisse de tantis iniurijs experiri.

TEXT. *Et, quas si quis iudicio persequi uelit, nimis appetens litium esse uideatur, tales sunt leues paruæque iniuriæ, quibus uulgò solent homines ignoscere.*

COMM. Iniurias etiam eas facile inferunt, quas non nisi litium appetentes iudicio persequi solent. ut q̄ si litium leues & paruæ, & quæ à cunctis facile condonantur. ut quæ in iurgio committuntur, ut si quis alterum improbum appellarit, aut mendacem, aut furem. aut si leuiter percusserit, aut de uia non cesserit. tradunt Hortensium Oratorem adeo corporis nitido, uenustoque cultu delectari solitum, ut togas suas in rugam contrahi diligentissimè curaret. & quendam in iudicium uocarit, tanquam ab eo grauem iniuriam accepisset, quod is inter eundem quodam quasi impetu uestem suam impellens rugas disturbasset.

TEXT. *Quemadmodum igitur affecti homines iniurias faciunt, & quæ, & quibus hominibus, & quibus de causis, ex his intelligi ferè potest. Nunc uerò quæ sint iniustæ actiones, & quæ iustæ distinguamus; atque hinc initium sumamus.*

COMM. Iam se docuisse ostendit ea, quæ proposuerat. nempe quo animo soleant homines iniurias facere. & quæ sint iniuriæ quæ inferantur, & quibus hominibus illæ iniuriæ fiant, & quibus de causis.

nunc superest, ut actiones etiam hominum distinguat, & quæ iustæ sint, quæque iniustæ doceat. quod statim ostendere incipit.

TEXT. *Quæ iustæ sunt, atq; iniustæ duplici lege definita sunt, & duplici personarum genere. Legem autem duplicem uoco; quod aliqua propria sit, aliqua communis. propria est illa, quæ ad singulas tantũ ciuitates, aut nationes pertinet; quæ uel non scripta est, uel scripta.*

COMM. Recte facta, & malefacta distinguit, & duplici lege & duplici personarum genere. sunt. n. leges propriæ, & leges cões, quas qui seruat rectè facit, qui uero uiolat, iniuste se gerit. in personis autem uel singuli homines spectantur, uel uniuersa ciuitas. qui igitur uel singulos homines, uel uniuersam ciuitatem lædit, ille improbè facit. his autẽ modis oĩbus & peccare, & bene se gerere possunt homines. sed q̄ grauiora sint, aut leuiora peccata, potest docere. prius. n. docet quõ leges distinguantur. nã aliqua lex (inquit) propria est, aliqua cõis, propriam uocat eam, quæ singulæ tantũ ciuitates, aut nationes utuntur, ut leges Solonis, quibus Athenienses utebantur propriæ erant Atheniensium, leges Lycurgi propriæ Lacedæmoniorum erant. leges Minois Cretũ erant propriæ. atq; ita de reliquis. Zenodotus. n. scribit unicuique genti suas quasdam esse leges & instituta uiuendi. cuius rei multa exẽpla colligit Erasmus in prouerbio; Lex & regio. Lex autẽ ppria uel scripta est, ut leges Solonis q̄ in tabulis lignicis erant descriptæ, & leges duodecim tabularum apud Romanos. unde de tablinũ, & tabulariũ dicebat locus ubi huiusmodi tabulæ seruabant. aliquando èt apud Romanos in ære, aut in marmore leges incidebantur, & in Saturni templo asseruabant. uel nõ scripta est, ut Lycurgi leges, quæ non scribi solebant, sed memoria mandari, & quasi p̄ manus à maioribus administrare pueniebant. nã inter cæteras Lycurgi leges erat èt illa, ne scriptis legibus uterentur. uolebat. n. eos non tabulis aut scriptis cõfidere, sed in fixas memoriæ semp̄ leges habere. Mores èt gentium ex longa consuetudine pro legibus non scriptis habentur, quod illis uerbis Iustinianus ostendit; Sine scripto ius uenit, quod uetus approbavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur.

TEXT. *Communis uerò lex ea dicitur, quæ insita est à natura. est enim quoddam iustum, atque iniustum, natura commune, quod omnium mentes occupauit; quamuis consensio nulla hominum intercesserit, neque ita inter se pepigerint: quemadmodum Antigona Sophoclis dicere uidetur, iustum esse Poly-nicem sepelire, quamuis interdictum esset, tanquam id natura iustum sit; Hoc namque non hodie, aut heri, at semper fuit. Nec quisquam homo scit, eius ortus unde sit.*

COMM. Nunc declarat quæ sit lex communis, & eam esse ait, quæ nobis à natura insita est. Cicero primo de legibus communem legem ita definit; Lex est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea, quæ faciendæ sunt, prohibetque contraria. Iusti-

ianus hanc legem appellat ius naturale, de quo sic ait; Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. hinc descendit maris atque sceminæ coniunctio, hinc liberorum procreatio, hinc educatio. videmus etenim cætera quoque animalia istius iuris peritia cense-ri. Mihi autem videtur hæc lex communis de qua loquitur Aristoteles hoc loco, non tantum ius naturale comprehendere, sed etiam ius gentium. de quo ita Iustinianus; Quod naturalis ratio inter omnes homines constituit; id apud omnes peræque custoditur, vocaturque; ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utantur. vult igitur Aristoteles esse quoddam iustum, atque iniustum quod à natura ipsa proficiscatur, & omnium hominum mentes occupet, quamuis non ita inter se conuenierint homines, aut ita pepigerint, quemadmodum sit in scriptis legibus. nã scriptæ leges nihil aliud sunt quam conuentiones quædam inter homines. quod autem uera lex à natura proueniat, copiosè docet Cicero primo de legibus. Vbi ponit etiam sententiam illam; Nihil est profectò præstabilius, quam planè intelligi nos ad iustitiã esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse ius. hoc idem etiam Plato multis in locis testatur. Aristoteles sumit exemplum à Sophocle qui Tragediam scripsit Antigona nomine. in qua Polynicis soror Antigona probat æquum esse mortuum Polynicem sepelire, quamuis Creon rex magnis propositis pœnis id fieri uetuisset, argute igitur Antigona argumentatur apud Sophoclem duobus illis senarijs, quibus ait ius sepeliendi non esse nouum, aut nuper inuentum, sed perpetuo uiguisse, ac semper fuisse, adeo ut nullus mortalium sciat, unde originem habuerit. sed quamuis acutè collegerit Antigona iustè fratrem à se sepultum fuisse, tamen à Creonte una cum Argia Polynicis vxore, quæ una cum ea funus procurarat, fuit interfecta. cuius mortem postea Theseus ultus fuisse dicitur, qui Creontem ipsum e medio sustulit. fuit autem Creon Iocasta frater vxoris Oedippi, qui postea quam Etheocles & Polynices fratres singulari certamine congressi mutuis vulneribus conciderunt, Thebanorum imperium sumpsit. sed dominatu regio abusus est, & multa crudeliter fecit, donec tandem à Theseo sublatus est.

TEXT. Et quemadmodum Empedocles ait de non interficiendis animantibus; hoc enim non aliquibus quidem iustum est, aliquibus autem non iustum; Sed lex summa hæc est, extensa per æthera magnã, Acraque immensum, cunctis mortalibus alma. Et quemadmodum ait Alcidas in oratione Messeniaca.

COMM. Alterum exemplum sumit ab Empedocle Agrigentino poeta & Philosopho celeberrimo. qui sicut ait Porphyrius secundo libro, de non necandis animantibus, vehementer abhorrebat ab hac con-

suetudine vescèdi carnibus. itaq; dicebat hoc apud omnes iustissimum videri, & legem quandam esse naturalem quæ cælo delapsa, & per uniuersum terrarum orbem sparsa mentes omnium imbuerit, ne animantes interficiantur. sunt autem duo carmina exametra, quæ citantur ab Aristotele ex poemate quodam Empedoclis. ea nos sensum secuti, latina fecimus.

Pythagoras etiam nefas esse ducebat animantes necare ut earum carnibus vescamur. quam rem copiosè persequitur Ouidius Metamorphoseos libro ultimo.

Parcite mortales dapibus temerare nefandis

20 Corpora. & non ita multo post;

Hæu quantum scelus est in viscere viscera condi, Congestoque auidum pinguescere corpore corpus,

Alteriusque animantem animantis viuere læto.

Alcidas etiam (inquit Aristoteles) de hac lege communi mentionem fecit in oratione Messeniaca. quid autem dixerit in illa oratione, cum oratio non extet, neque Aristoteles adscribat, sciri non potest. Fuit Alcidas Eleates philosophus & rhetor qui scripsit de Musica, & discipulus Gorgiæ Leontini, ut Suidas tradit. Quintilianus libro tertio capite primo inter scriptores artis rhetoricæ hunc etiam numerat. & ait à Platone Palameda appellatum. Aristoteles tertio libro huius operis, multum reprehendit huius oratoris dicendi genus & figuras. Cicero in extrema primi libri Tusculanarum quæstionum nobilem rhetorè uocat. sic enim de illo scribit; Alcidas quidam rhetor antiquus in primis nobilis scripsit etiam laudationem mortis, quæ constat ex enumeratione malorum humanorum. cui rationes eæ, quæ exquisitijs à philosophis colliguntur, defuerunt, uertas orationis non defuit.

Quod autem ad personas attinet, duobus modis distincta sunt ea, quæ facere, aut non facere oportet: uel enim ad totam ciuitatem, uel ad unum aliquem eorum, qui in ciuitate sunt referuntur. itaque duobus modis iustè, & duobus iniustè nos gerere possumus; uel enim erga unum certum ac definitum ciuem, uel erga totam Remp. nam qui adulterium committit, aut uerberat, unum certum hominem iniuria afficit: qui uerò militiam detractat, totam offendit Remp.

Postquã distinxit legem, & docuit aliã esse propriã aliã cõem, nunc transit ad psonas, & eodẽ modo eas distinguit. uel. n. singuli hoies spectant, uel uniuersa ciuitas. itaque duobus modis quod ad psonas attinet, iuste gerere nos possumus, hoc est, uel erga unum ciuem aut alterum, uel erga totam Rẽp. duobus et contra modis iniustè licet gerere. atq; hoc quidẽ apertò exẽplo probat Aristoteles. nam qui (inquit) adulter est, aut qui petulã est in uerberando, singulos hoies iniuria afficit. qui uero dare nomẽ in bello nõ uult, & militiã refugit, ille totã Rẽp. lædit. sunt aut digni pœna quicũq; tã ciuẽ unum quã uniuersam ciuitatẽ offendit. pœnã uero uel maiores uel minores sunt, pro delicti ratione.

nam

nam adulteri apud antiquos morte multabantur. tradunt Hyettum Argium primum fuisse qui legẽ tulerit in adulteros, cū Molurũ in adulterio cū uxore sua deprehendisset, atque eũ occidisset; quã legem postea Draco Atheniensis legislator sit imitatus. Zaleucus apud Locreses legem tulit, ut qui in adulterio deprehensus fuisset, ambo illi oculi effoderentur, ut deinde in perpetua cæcitate uiueret. sed cum eius filius adulter factus esset, ne lex uiolaretur, & ne filius omnino cæcus fieret, iussit alterũ sibi, alterũ filio oculũ erui. auctor est Aelianus. apud Aegyptios adulter mille plagis afficiebatur, mulieri uero adulteræ nares ambæ præcidebantur. Hebræi mulierẽ in adulterio deprehensam laudibus obruebant. Lacedæmonij adulteria non nouere. ideo Lycurgus nullã legem in adulteros sanxit. Romani ueteres concedebãt, ut si maritus uxorem in adulterio deprehendisset, utrunq; impunè necasse posset. sic enim in legibus duodecim tabularum scriptum erat; Mœchum in adulterio deprehensum necato. nam inter priuatas iniurias nulla grauior adulterio putabatur. quare licebat etiam adulterum uel necare, uel castrare, uel plagis afficere. nam Bibienus cum in adulterio Carbonem deprehendisset, eum castrauit, ut Alexander scribit. tradunt Salustium historiarum scriptorem non semel in adulterio deprehensum multis plagis affectũ fuisse. Plutarchus in Problematis, sicuti citat Alciatus Parergon libro secundo, tradit apud Cumæos mulierẽ in adulterio deprehensam in forũ deduci solitam, ut illic lapidi insidens ab omnibus conspiceretur. demum asino impositã per orbem uectari solitam cū ignominia, unde postea dicebatur *ὄνοβατος*. quod alinũ ascendisset. inter iniurias autem publicas ponitur ab Aristotele detrectatio militiæ. nam Solon legẽ tulisse dicitur ut eadem pœna afficeretur, qui militare nollet, & qui in acie locũ deseruisset, & Clypeum abiicisset. Romani censores eos, qui decimũ & septimũ annum egressi militiam detractarent, inter ærarios ignominia causa referebant. nã M. Atilius Regulus, & P. Curius Philo, duo milia iuuenũ, qui cū Annibal Italiam uastaret, militare noluerant, in ærarios retulerunt. neque enim bonus ciuis esse potest, qui non arma capere pro Rep. atque etiam mori si res postulat, paratus sit. Cicero quinta actione in Verre, ostendit à Verre factam iniuriam esse Reip. quod is filiũ suum male instituisset, sic enim ait; Quibus in rebus non solũ filio, uerũ etiam Reip. fecisti iniuriã. susceperas enim liberos non solum tibi, sed etiã patriæ, qui non modo tibi uoluptati, sed etiam qui aliquando usui Reip. esse possent. & quæ sequuntur.

TEXT. Cum igitur iam distincti sunt iniuriarum modi; & cum aliã in Remp. aliã uel in unum priuatum, uel in plures fiant iniuria: deinceps si prius explicauerimus, quid sit iniuriam pati, reliqua persequemur.

COMM. Iam probatũ est ex iniurijs aliquas esse publicas, quæ uniuersam Remp. attingunt, aliquas autẽ priuatas, quibus uel unus priuatus homo, uel

plures offenduntur. atque hi sunt iniuriarũ modi quos se iam distinxisse ait Aristoteles. deinceps autem prius quã accedat ad ea, quæ dicenda sunt, explicare se uelle proponit, quid sit iniuriã pati. licet enim supra definiuerit, quid sit iniuriã facere, & ex eo possit intelligi quid sit pati iniuriam, tamen quod antea breui tradiderat, nunc loco suo plenius & apertius ostendere statuit. ideo dixit *διὰ τὰ ἀσβύτης*. hoc est resumentes eam tractationem quã antea ceperamus. est enim *διὰ τὰ ἀσβύτης* interdum, diligentius aliquid retractare.

TEXT. Est autem iniuriam pati, contra iustitiã offendi ab ijs, qui sponte offendunt; nam iniuriam facere, iam supra docuimus esse uoluntarium.

COMM. Omnis iniuria contra iustitiã est. quia iustitia neminẽ lædi uult. ergo qui accipit iniuriam, contra iustitiã patitur. sed non est iniuria nisi quæ sponte fit. ergo qui patitur iniuriam, ab eis patitur qui sponte offendunt. Quare fit ut iniuriã pati sit cõtra iustitiã offendi ab ijs, qui sponte offendunt. hoc autem probatur ex contrario. nam antea demonstratũ est; iniuriam facere uoluntarium esse. Qui igitur se iniuriã ab aliquo accepisse queritur, in eo debet occupatus esse, ut ostendat eum, quem accusat, sua sponte læsisse. quod in Verrem Cicero diligenter exequitur, numerans iniurias, quas ab eo Siculi acceperant. & pro A. Cluentio de eius matre sic ait; nihil in uita uidit calamitatis A. Cluentius; nullum periculũ mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totũ à matre esset conflatũ & perfectum. & paulò post; præsto est mulier, audax, pecuniosa, crudelis: instruit accusatores, instruit testes, squalore huius & sordibus lætatur, exitiũ exoptat, sanguinem suum profundere omnem cupit. dummodo profusum huius ante uideat. quibus uerbis ostendit incredibilem nocendi cupiditatem.

TEXT. Quia uerò necesse est eum, qui iniuriam patitur, detrimento affici, & inuitum illud accipere; satis ex eis, quæ supra dicta sunt, intelligi potest, quæ sint detrimentorum genera. nam bona & mala prius distincta sunt per se: & quæ sint ea, quæ sponte faciunt homines; nempe quæ intelligentes faciunt.

COMM. Ex superiore definitione ostendit quæ sint ad hũc locũ referenda, nempe genera detrimentorũ omnia, & quæ sponte homines faciunt, quod ita probatur; qui patitur iniuriam, aliquo afficitur, detrimento, & illud detrimentũ inuitus accipit. nam si libenter acciperet, non esset iniuria. omnis enim iniuria fit ei, qui inuitus eã accipit. qui ergo uult intelligere quot modis accipiat iniuriam, eũ scire oportet quæ sint detrimentorum genera. Sed hoc planum est ex eis, quæ supradicta sunt. nam antea declaratum est quæ sint bona, & quæ mala. bona uerò iuuant, mala nocent. tot igitur sunt detrimentorum species, quot malorum, quæ pati homines possunt. præterea cū ab eis iniuriam patiamur, qui sponte lædunt, scire oportet, quæ sint ea, quæ homines sponte faciunt. quod iam dictum est. ea enim sunt, quæ intelligentes faciunt. neque uero sine causa

causa addidit Aristoteles cum, qui patitur iniuriā, inuitum accipere detrimentum. quoniam aliqui sunt, qui sponte detrimentum accipiunt, quibus tunc nulla fit iniuria. ut Zopyrus ille de quo Iustinus libro primo, qui domi se verberibus lacerari toto corpore iussit, nasum, & labia, & aures sibi præcidi, atque ita transfugæ titulo Babyloniam profectus, ea se passum Darii crudelitate simulauit. itaque dux Babyloniorum contra Darium cōstitutus, ei & exercitum & urbem tradidit. Idem ferè factum à Sexto Tarquinio superbi filio narrat Lilius libro primo. is enim transfugit ex composito Gabios, patris i se sæuitiā intolerabilē cōquerēs, qui benigne receptus à Gabinis, & totius exercitus imperator creatus, post nonnulla secunda prælia nactus summam apud Gabinos auctoritatem eos patri Tarquinio subiugauit. Pistratus etiam hac arte sibi dominatum regium acquisiuit, de quo ita Iustinus libro secundo. Quippe uerberibus uoluntariis domi affectus, laceratoque corpore in publicum progreditur, & aduocata concione vulnera populo ostendit, de crudelitate principum, à quibus hoc se passum simulabat, queritur, obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxilium per quos tyrannide occupata per annos triginta quatuor regnauit. est etiam apud Terentium senex quidam Menedemus nomine, se ipsum crucians ipōte sua, quia natus eius abierat.

TEXT. Itaque necesse est, omnia crimina uel contra totam ciuitatem, uel contra priuatos committi, uel ignorante illo & inuito, qui iniuriam facit, uel uolente, & intelligente.

COMM. Colligit distinctionis partes, ut aliquas in aliud tempus reiiciat, de aliquibus autem hoc loco dicat, quæcunque crimina committuntur, ea necesse est, ut uel contra totam ciuitatem, uel cōtra priuatos aliquos cōmittant. q̄ uero crimē cōmittit, is uel inuitus & per prudentiam, uel uolens & intelligens committit. dixit autem hoc loco Aristoteles ἐγκλήματα id est crimina, non autem ἀδικήματα id est iniuriæ. quoniam homo sæpe uocatur in iudicium, etiam si nemini fecit iniuriam. ut cum inuitus & per imprudentiam peccauit. ἐγκλημα uero significat omne crimen, quo quis in iudicium uocatur. ἀδίκημοι tantum quod contra iustitiam fieri solet. sicut apud Latinos, crimen pro omni accusatione ponitur, siue ea iusta sit, siue iniusta. sed iniuria tantum dicitur, quæ à uolente contra iustitiam fit. sunt autem lōgè grauiora peccata, quæ à uolentibus & intelligentibus perpetrantur, quam quæ ab ignorantibus & inuitis. sic etiam illa maiora sunt, quæ contra totam ciuitatem, quæ quæ contra priuatos aliquos committuntur. ut Telegoni parricidium leuius est, quàm Malleoli, quia Telegonus nesciēs & inuitus patrem suum Ulysem interfecit, Malleolus sua sponte matrem necauit. ita maius est peccatum L. Catilinæ quod patriam perdere statuisset, quam quod proprium filium occidisset.

TEXT. Quas autem iniurias sponte, & intelligens quispiam facit, eas uel consultò, & cogitatò, uel perturbatione aliqua animi facit. ac de ira quidem tunc dicemus, cum animi perturbationes explicabimus: quæ uerò de industria faciunt homines: & quomodo affecti, iam supra dictum est.

COMM. Hæc est ὑποδίαλεξις, hoc est subdiuisio. nā etiā quæ sua sponte faciunt homines bipertito distribuuntur. aliqua enim consultò & cogitatò faciūt, aliqua propter aliquam animi perturbationem, ut propter iram aut cupiditatem. sed (ut ait Cicero primo de officiis) in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consultò, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quæ ea, quæ meditata & præparata inferuntur. ut Alexandri Magni peccatum, quo Clytū familiarem suum ira percitus in conuiuio necauit, leuius existimandum est, quam Syllæ crudelitas, qui quos oderat, morte multabat. uerum de ira, & cæteris animi perturbationibus in secundo libro copiosè tractabit, quæ uero sua sponte faciant homines, & quomodo affecti, iam demonstratum est. itaque nihil in hac parte restat, quod hoc loco tractetur.

TEXT. Et quoniam sæpe rei se fecisse consententur, & tamen facti nomen non concedunt, aut id quod nomine illo appellatur, ut sustulisse quidem, sed non furtum fecisse; & priorem percussisset, uerum contumelia non affectisse; & rem habuisse, non adulterium commississe; & furtum fecisse, non autem sacrilegium, quod ea res dei non esset; & coluisse quidem agrum, sed non publicum; & cum hostibus collocutum esse, sed non prodidisse: ideo hæc omnia definire, atque explicare opus erit; quid sit furtum, quid contumelia, quid adulterium; ut si crimen illud reo uel hæere, uel non hæere ostendere uoluerimus, aperiendi quid æquum sit facultatem habeamus.

COMM. Tangit Aristoteles hoc loco statum illū, quem latini definitiuum appellant, græci δρισμόν, cū non de facto, sed de facti nomine cōtrouersia est. quoniam enim tunc utrunque nomē, hoc est & quod intendit aduersarius, & quod concedit reus, definiendum est, & quid sit aperiendum. ideo constitutio definitiua, uel status definitiuus, uel definitio uocatur à Cicerone. Hæc autem statuum siue constitutionum distinctio, qua omnes ferè Rhetores usi sunt, Aristotelis tempore nondum excogitata fuisse uidetur. in his certè libris aperte non traditur Quintilianus libro tertio sic ait; Statum græci εἰσιν uocant: quod nomen primum ab Hermagora traditum putant, sed alij ab Eucrate Socratis discipulo, alij à Zopyro Clazomenio: quæquam uidetur Aeschines quoque in oratione contra Ctesiphontem uti hoc uerbo, cum à Iudicibus petit ne Demosthenem permittant euagari, sed cum dicere de ipso causæ statu cogant. Aristoteles hoc uerbo nunquam in hac significatione (quæ quidem ego scia) usus est. licet in tertio libro quodammodo uideatur controuersias distinguere, cū ait

ait nos criminationibus ita posse occurrere sicut in iudicio illis de quibus arguimur, uel non esse factum, uel non esse perniciosum, uel non illi, uel non tam magnum esse, uel non iniquum, uel non magnum, uel non turpe, aut rem esse pusillam, nam de rebus huiusmodi solet esse controuersia. Quem locum innuit Quintilianus libro tertio cum ait; Aristoteles in Rhetoricis etiā si omne opus diuidit, in ueritatem, & petenda ac fugienda, quod est suaforiæ, & de eodem atque in alio. partiendo tamē ad hæc peruenit; an sit quid, quale, quantum, & quam multum sit quærendum putat. deinde statim subiungit hunc locum; Quodam tamen hoc loco finitionis quoque vim intelligit, quo dicit quædam sic defendi; sustuli, sed nō furtum feci: percussus, sed non iniuriam feci. docet igitur Aristoteles hoc loco Definitionem interdum in iudicio uersari solere, cuius rei sex ponit exempla. primum est, cum quis fatetur, aliquam rem se sustulisse, & tamen negat se furtum fecisse. hoc est quod ait Aristoteles: non fateri τὸ ἐπιγραμμά, hoc est litis inscriptionem, cum quis negat, furti secum agi oportere. ut socius ioci gratia focio crumenam rapit, non eo animo ut ipse eam habeat, sed ut paulo post reddat, ille iratus furti focium accusat. fatetur igitur is, qui crumenam rapuit, se sustulisse, sed tamen non fecisse furtū, quia furtum est cum quis aliena rapit, ut ipse iniuste possideat. se uerò reddere uoluisse. ita si quis rem suam auferat ab eo, qui eam possidet, & furti accusetur, negabit furtum esse. quoniam ea res sibi debetur. ut apud Virgilium in Bucolicis cum Menalcas Damætam furti accusasset hoc modo; Quid domini facient, audent cum talia fures? Non ego te uidi Damonis pessime caprum Excipere insidiis multum latrante lycisca? Damætetas negat esse furtum, cum caper ille suus esset; An mihi cantando uictus non redderet ille Quem mea carminibus meruisset fistula caprum. Si nescis, meus ille caper fuit, & mihi Damon Ipse fatebatur, sed reddere posse negabat. Tradunt enim iurisperiti, rei suæ nullum furē esse. Alterum exemplum est, quando quis fatetur quidem se priorem percussisse, sed non iniuriam fecisse. est enim actio iniuriarum, cum quis aliquē accusat, quod ab eo percussus fuerit. ut si miles ducem in iudicium uocet, aut mercenarius dominum, quod ab eo uerberatus sit, fatebitur Dux à se militem uerberatum, & dominus mercenariū, & tamen eam iniuriam non esse defendent. uel quæ liceat eos uerberare qui subiecti sunt, uel quod illi ab officio suo cessassent. Tertium exemplū est, cum quis fatetur, se cum aliqua muliere rem habuisse, & tamen adulterium non commississe, ut si quis accusetur adulterij, quod cū ea muliere fuerit, quæ meretricio more uitā agat. sicuti Cic. Cæliū defendit, quod licet cū Clodia rem habuerit, nō tamen adulter sit, quoniam illa corpus suum omnibus uulgaret. sic enim ait; si uidua libere, proter-

ua petulanter, diues effusè, libidinosa meretricio more uiueret, adulterum ego putarem, si quis hæc paulo liberius salutasset? Quartū exemplum est, cum quis fatetur se furtum fecisse, non autem sacrilegium. ut si quis pecunias priuatas è loco sacro furripuerit, & accusetur sacrilegij. dicit enim sacrilegium esse rei sacræ oblationem, se uero priuatas pecunias abstulisse. itaque furti non sacrilegij secum agi oportere. eam enim rem quam se abstulisse confitetur, non fuisse Deo consecratā. Quintum exemplum est, cum quis fatetur agrum quidem à se cultum, sed eum non esse publicum. erat enim pœna constituta ijs, qui publicos agros coluissent, & ab eis fructus percepissent, nisi uel à censoribus, uel ab ijs magistratibus quorum intererat eos conduxissent. si quis igitur de hac re accusetur, uidentum erit, an ijs ager tunc publicatus esset, quo tempore cultus fuit ab eo, qui publicum fuisse negat. Sextum & ultimum exemplum est, si quis prodicionis accusetur, quoniam cum hostibus collocutus fuerit. potest enim fateri se cum hostibus quidem collocutum fuisse, non tamen ideo prodidisse. hæc autem duo exempla uel tima pertinent ad eam partem qua dixerat, sæpe non concedi illud, quod nomine illo appellatur, neque enim collocutio cum hostibus, est proditio. neque aratio agri improbatur, nisi ager esse publicus ostendatur. hæc igitur singula definienda sunt. ut, si uel accusare, uel defendere uoluerimus, probare possimus, uel reo crimen hæere, uel non hæere, facultatemque habeamus aperiendi, quod in controuersia est.

TEXT. In omnibus enim his questionibus controuersia est, utrum quod factum dicitur, iniustum improbumque sit, an non iniustum: nam in deliberatione consilioque peccatum est, & omnis iniustitia. his autem nominibus animi sensus, & consilium indicatur, ut contumelia, furtum.

COMM. Declarat cur ea nomina definienda sint, nempe ut intelligatur, an factū quod in iudicium uocatur, iniustum, atque improbum sit, uel tam iniustum ut aduersarii dicunt. aliquando enim dicitur factum non esse improbum, ut qui ioci gratia focio crumenam rapuit, & furti accusatur. aliquando negari nō potest, quin improbum sit factum, sed non tam magnum esse defenditur, ut ab accusatoribus obiicitur. quemadmodum qui furtum à se factum fatetur, sed sacrilegium negat. omnia uero peccata, atque omnis iniustitia pendet à deliberatione, atque à consilio. neque ullum est peccatū nisi uoluntarium, & à uolente atque intelligente commissum. Quare accusatores his utuntur nominibus quibus animi sensus & consiliū indicatur. nā qui concedit se furtū fecisse, non potest deinde negare, quin consultò & dedita opera fecerit, ita qui contumeliā se imposuisse alicui confitetur, nō potest dicere se inuitū fuisse contumeliosum. his enim nominibus semper est adiuncta deliberatio, ut nemo uerè fur aut contumeliosus dici possit, nisi qui sciens & uolens malo; animo furtum fecerit, & con-

& contumeliam imposuerit. hæc est Aristotelis sententia. Quod si quis dicat aliquos naturæ instinctu, aliquos inopia coactos fures fieri. dicemus neque naturam, neque inopiam posse quemquam cogere, ut furetur, nisi eius consensus accedat.

TEXT. Neque enim, qui percussit, omnino contumeliam imposuit, nisi alicuius gratia id fecerit; ut si uoluit eum ignominia afficere, aut ipse uoluptatem capere: neque omnino qui clam aliquid sustulit, furtum commisit; nisi id fecit, ut alteri damnum adferret, & id, quod sustulit, ipse haberet, eadem ratio est etiam reliquorum omnium, quam horum esse diximus.

COMM. Probat iniuriam à consilio atque à uoluntate proficisci, nam quocumque modo percutere aliquem, non est iniuria. ut si quis casu, aut per imprudentiam id faciat. ut si quis feram petens hominem uulneret, aut si quis seruum suum credens se uerberare, liberum ac ingenium uerberet. uel si uerberet, ut castiget & emendet, quemadmodum aliquando parentes filios & magistri discipulos uerberare solent. his enim modis in uerberando non est iniuria. siquidem modus seruetur. quod si quis alterum uerberet, uel ut eum ignominia afficiat, uel ut ipse ex ea re uoluptatem capiat, tunc omnino est iniuria. sicuti Cicero quinta actione in Verrem commemorat à Verre pugnis & calcibus per summam iniuriam concisos fuisse. nam sunt etiam quidam adeo petulantes, ut ex uerberandis innocentibus ac pauperibus uoluptatem capiunt. quod Iuuenalis Satyra tertia sic ostendit; Ebrius ac petulans qui nullum forte cecidit Dat pœnas, noctem patitur lugentis amicum Pelidæ, cubat in faciem mox deinde supinus Ergo non aliter poterit dormire.

Et paulo post;

Dicere si tentes aliquid, tacitus ne recedas Tantundem est, feriunt pariter, uadimonia deinde Irati faciunt. libertas pauperis hæc est, Pulsatus rogat, & pugnis concisus adorat.

Est igitur in uerberando iniuria, cum uel propter alicuius ignominiam, uel propter uoluptatem quis uerberat. furtum autem non semper est, cum quis clam aliquid sustulit. potest enim aliquis uel rem suam clam auferre, uel ioci gratia socio clam aliquid suscipere, quod tamen deinde redditurus sit, quæ sanè furta non sunt dicenda, sed tunc furtum est, cum quis alteri damnum adferre studet, & id, quod surripuit, uult ipse habere; & nunquam amplius reddere. hoc enim animo furta omnia committuntur. ergo qui furti aliquem accusat, in eo occupatus esse debet, ut ostendat illa, quæ sustulit, ea mente sustulisse, ut non redderet, defensor autem contra mentem eius atque animum quæ defendit, à furto abhorreere declarabit. quod Cicero pro Roscio Com. diligenter exequitur. cum is accusatus esset à C. Fannio Cherea, quod socii pecunia fraudasset. ostendit enim Roscium semper fuisse probum, pudentem, castum, liberalem. & eius animum ab omni fraude semper alienum fuisse.

TEXT. Quia uero iustorum & iniustorum duo esse genera docuimus; & aliqua quidem scripta esse, aliqua uero non scripta: de iis quæ scripta sunt, & legibus constituta, iam dictum est; quæ uero non scripta sunt, ea rursus bipertito distribuuntur. Nam alia sunt, quæ & uirtutis, & uitij quandam exuperantiam in se continent; in quibus sunt uituperationes & laudes, ignominie & honores, & præmia: ut ei, qui beneficium dedit, gratiam habere; & ei beneficium reddere, à quo acceperis; & promptum esse ad amicos auxilio subleuandos. & cætera, quæ sunt eius generis. alia uero sunt propria legis & scriptæ quasi supplementa quadam. nam, quod æquum & bonum est, id etiam iustum esse uidetur.

COMM. Supra docuerat rerum iustarum & iniustarum esse duo genera, quorum alterum scriptis legibus contineretur, alterum autem sine scripto à probis uiris seruaretur, ab improbis uiolaretur, nunc admonet alterum iam genus se pertractasse, quod ad ea, quæ scripta sunt, & legibus constituta pertinet. superest igitur ut etiam de eo iure, quod non scriptum est, uerba faciat. Quare docet illud etiam duas in partes diuidi, quarum altera uerfetur in eis rebus, quæ communiter apud omnes ostendat quandam exuperantiam & uirtutis & uitij. propter quam homines uel laudentur uel uituperentur, uel ignominiam uel honorem consequantur. hoc autem est ius naturale & gentium, quod qui seruant, laude, honore, præmiisque decorantur, qui autem uiolant, uituperatione, ignominiaque afficiuntur. neque enim ulla pœna est eis proposita qui ius illud transgressi fuerint, sed omnium consensu damnantur. ut qui beneficii est immemor, & ingratus. quamuis non puniatur, tamen omnibus odio est. sicut est ille, qui in periculis & necessitatibus amicos ac necessarios negligit, in magno uitio est. quod primo de officiis ita Cic. testatur; Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tamen est in uitio, quæ si parentes, aut amicos, aut patriam deserat de hoc iure sic ait Cic. 2. de Inuentione; Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. altera pars non scripti iuris est, quæ quasi ad supplementum uel emendationem scriptæ legis pertinet. quoniam. n. omnia scriptis comprehendi non possunt, & quia leges interdum uidentur esse seueriores, opus est aliquando ad æquitatem recurrere, & ex æquo & bono leges interpretari. quæ laudem Cic. nona Philippica Ser. Sulpitio tribuit; qui ea, quæ proficiscuntur à legibus semper ad æquitatem facultatem quæ referebat. quod autem æquum & bonum est, id est iustum esse solet, itaque; non dubium est, quin sub iure contineatur. Quamobrem ex hoc Aristotelis loco colligitur, duas esse iuris non scripti species, quarum prima dicitur lex communis, de qua supra dictum est, & à iurisconsultis dicitur ius naturale, & ius gentium. altera dicitur æquum & bonum, quo scriptæ leges quasi emendantur & suppleuntur, de quo nunc dicturus est.

Est

TEXT. Est autem æquum & bonum id, quod præter scriptam legem iustum est. quod quidem accidit partim in uitis, partim intelligentibus legum latoribus, atque in uitis quidem, cum aliquid eos latet; intelligentibus autem cum omnia definitè nequeant explicare, sed necesse habent generatim scribere; quamuis non ipsa semper se res habeat, sed plerumque.

COMM. Quod Aristoteles uocat ἐπιεικής, latine dicitur æquum & bonum, cuius eadem esse naturam 5. Ethicorum tradit Aristoteles, ut scriptam legem corrigat & emendet in eo, quod deficit, quia generaliter scripta sit. neque. n. omnia scriptis legibus comprehendere possunt; sed aliqua relinquuntur et ipsi iudicibus ex æquo & bono iudicanda. non est igitur æquum & bonum iure scripto comprehendendum, neque legitimum, sed legitimum iuris emendatio (ut Budæus ait) Aristoteles ait, id, quod præter scriptam legem iustum est, æquum & bonum esse. quod autem aliquid in latatione legum præmittat, duplici de causa fieri potest, hoc est uel in uitis, uel intelligentibus legulatoribus. cum. n. non omnia possimus omnes, ut ait poeta, facile fieri potest, ut legistatores aliquid lateat, quod per ignoracionem cum leges ferunt præmittat, id autem deinde ex æquo & bono statuendum est. sit etiam, ut quamuis rem bene intelligant legistatores, tamen omnia definitè comprehendere nequeant, leges. n. generatim scribuntur, & tamen multa sunt de quibus uniuersè cauere non potest, quia non semper ita se habent, licet plerumque eodem modo fiant. licet igitur legistatores id intelligant, tamen necessitate coacti generaliter suas leges ferunt, tamen si id rectè fieri nequeat. succedit igitur æquitas: quæ (ut ait Donatus) multum ex iure remittit, & æquum & bonum, quod scripto sæpissime opponitur. ut Cic. in Bru. Hoc cum sæpe alias, tum apud centum viros in causa M. Curii cognitum est. ita. n. multa Crassus tum scriptum pro æquo & bono dixit, ut hominem acutissimum Q. Scaeuolam, & in iure in quo causa illa versabatur peritissimum obrueret explorum argumentorumque copia. hinc dicimus æquum bonum impetrare. i. ius suum, contra scriptum, obtinere. ut Philippica. 2. Igitur à quo uiuo nec præsens nec absens quicquam æqui boni impetrauit, apud mortuum factus est gratus. Philippica nona; Ser. Sulpitij scientiam in legibus æquitate explicandis, mirifice commendat.

TEXT. Et cum propter infinitatem non facile possunt omnia persequi; ut uulnerare ferro, & quanto, & quali: deficeret enim prius uita hominem, quam omnia dinumerare posset.

COMM. Multa et præmittuntur in legibus, quæ propter infinitatem dinumerari non possunt. ut si lex sit; Ne quemquam ferro uulnerato. certè non opus est, ut legistator omnia ferrea instrua persequatur, & legi adiungat, uel quantum sit ferrum, uel quale. nam tot sunt euentus, tamque uaria, ut ea dinumerare nemo possit. itaque iudicibus hæc statuenda relinquuntur. neque. n. tanta est uerborum copia, ut omnia definitè possint explicari. quod pro A. Cæcina Cic. docet his uerbis; An hoc dubium est, quoniam neque; uerborum tanta copia sit, non modo in nostra lingua, quæ dicitur esse inops,

sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis appropriis uocabulis nominentur: neque; uero quicquam opus sit uerbis, cum ea res, cuius causa uerba quæ sita sunt, intelligat, quæ lex, quæ Senatusconsultum, quæ magistratus edictum, quæ foedus aut pactio, quæ (ut ad priuatas res redeat) testium. quæ indicia aut stipulationes, aut pacti aut conuenti formula non infirmari aut conuelli potest, si ad uerba rem deflectere uelimus, consilium autem eorum, qui scripserunt, & rationem & auctoritatem relinquamus? & quæ sequuntur. disputat. n. ibi subtiliter & copiose Cic. non esse uerba spectanda cum scriptoris aut dicentis uoluntas intelligitur.

TEXT. Nam siquid adhuc indefinitum sit, de quo leges ferre oporteat; de eo necesse est simpliciter, & uniuersè statuere. Quare si quis annulum ferreum habens, elata manu quempiam percusserit; ex uerbis legis ille reus est, & iniuste facit: re uera autem non facit iniuste. & hoc est quod æquum & bonum appellatur.

COMM. Probat æquum & bonum in consilio & uoluntate legistoris, non autem in uerbis legis esse positum, quod (ut dixi) Cic. copiosissime pro A. Cæcina probat. cum. n. leges feruntur de aliqua re, quæ nondum definita legibus fuerit, simpliciter & uniuersè feruntur. dicit. n. omnis lex esse cõs & generalis, ut non ad hunc aut illum propriè pertineat, sed ad omnes cõiter. nam quæ de uno tantum, aut de certis quibusdam personis feruntur, non leges dicitur, sed priuilegia. quæ legibus uetabantur. ut Cic. pro Domo sua; uetat leges sacrarum, uetat duodecim tabularum, leges priuatis hominibus irrogari, id est. n. priuilegium. ita etiam res quæ nominantur in lege communiter nominantur. ut; Ne quemquam ferro uulnerato. ponamus (inquit Aristoteles) aliquem annulum in manu ferreum habere, & elata manu quempiam percutere. certe non dubium est, quin is contra legis uerba fecerit, cum annulo ferreo uulnerarit, & in lege prohibeatur quisquam ferro uulnerari. dicitur igitur ex lege condemnari. uerum si æquitatem & ueritatem respicere uoluerimus, non is contra legem fecit, neque; puniri debet tamquam si gladio aut pugione uerberasset. neque. n. hoc legistoris consilium fuit ut condemnari uellet, qui annulo ferreo percussisset, sed qui uel gladio, uel hasta, uel pugione, uel alio quouis instrumto bellico, quo posset mortem adferre. duobus igitur modis leges interpretari possumus uel scriptum & uerba sequentes. quod qui faciunt, agere summo iure dicuntur, & ab Aristotele ἀκριβῶς δίκαιοι, unde illud emanauit; summum ius, summa iniuria. uel sniam & consilium legistoris & scriptoris considerantes. quod qui faciunt, æquitatem sequi, & ex æquo & bono statuere dicuntur. quod maximè in iudiciis laudatur. Quintilianus libro septimo locum hunc ita expressit; Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. cum annulo ferreo inuentum magistratus alligauit. illud uero sciendum antiquo tempore ferreos annulos in usu fuisse. quod ostendit Plinius libro trigesimo tertio. adeo ut etiam ij, qui triumpharent, annulos in digito ferreos haberent. atque ita C. Marius de Iugurtha triumphasse tradit.

dit. senatores etiam ferreos gestabant annulos & tantum iis, qui legati ad exteras gētes ituri essent, annuli aurei publicè dabantur. qui tamen eis tantum in legatione utebatur, intra domos uerò ferreis. quo argumento (inquit) etiā nunc sponsæ annulus ferreus mittitur, isque sine gemma. postea uerò cæperunt equites Romani tantum aureis uti. Plinius idem ait, etiam suo tempore Lacedæmonios annulo ferreo uti solitos.

COMM.

Cum igitur æquum & bonum sit eiusmodi; perspicuum est, quæ nam aqua & bona sint, & quæ contra ias; & qui sint æqui & boni homines, & qui contra: nam illa sunt aqua & bona, in quibus quamuis lapsi sint homines, tamen eis ueniam dare oportet.

TEXT.

Ex definitione æqui & boni facile intelligi potest, quæ sint ea, quæ bona & æqua dici debeant, & qui sint hoies æqui, & boni, quique contra ini qui & improbi. nam ea primo sunt æqua & bona, in quibus ratio postulat ut hoibus ignoscamus, & ueniam demus, quamuis peccasse uideantur. ut lex est; uetus imperator nouo imperatori exercitum tradat, alioqui capitale esto. Epaminondas Thebanorum imperator cum bellum gereret contra Lacedæmonios successori suo nouo imperatori noluit exercitum tradere, quia timebat, ne is Remp. malè gereret, ipse uero paucis diebus insignem uictoriam de Lacedæmoniis reportauit. ac cersitur capitis, quia contra legem fecit, cum nouo imperatori tradere exercitum noluerit. uideatur omnino peccasse. uerum quia pro salute Reip. probatur id fecisse, uenia dignus est. hoc ex æquo & bono contra uerba legis statuitur. ita cum lex peregrinum uetet murum ascendere, si quis peregrinus, ut hostes arceret, murum ascenderit, quauis contra legem fecit, tamen uenia dignus est.

TEXT.

Æquum etiam est non pari pœna dignos statuere errores & iniurias, neque errores & infortunia. sunt autem illa infortunia, quæ præter cogitationem eueniunt, & à nullo animi uitio; errores uero, qui non quidem præter cogitationem accidunt, sed tamen malitia carent. iniuriæ sunt illæ, quæ & à cogitatione, & ab animi uitio proficiscuntur: nam etiam quæ impellente cupiditate fiunt, à malitia proueniunt.

COMM.

Acquitas non eodem mō punit errores, & iniurias, neque errores, & infortunia. sunt aut hæc tria distincta uocabula infortuniū, error, iniuria. quæ ita græcè dicuntur, ἀτοχμία, ἀμάρτημα, ἀδίκημα. quorum interdum est idem exitus. ut cedes fieri potest uel pp infortunium, uel pp errorem, uel per iniuriam. sed quamuis idem sit effectus, non tamen pari pœna puniendus est is, qui uel pp infortunium, uel pp errorem quempiam interfecit, atque is, qui per iniuriam cædem fecit. infortuniū id dicitur, quod præter cogitationem accidit, & à nullo animi uitio. ut si quis p superiorē locū ambulās, in lapidem offendat, qui motus in alicuius caput delabatur, atq; eum interficiat. tale fuit Cephalii uenatoris factum, quem cum Procris eius uxor Zelotypia capta clam in nemus secuta fuisset, ut uideret an is cum alia muliere rem haberet,

& se in uepretum quoddam abdidisset. Cephalus ueres commoueri uident, feram ibi latere existimauit. itaque telum eo direxit, & Procrim uxore suam ibi latentem ignarus occidit. quam rem septimo Metamorphoseos Ouidius copiose persequitur. tale fuit etiam infortunium illud, quod nuper Fracisco Briuio summæ spei adolescenti mortem attulit. cum enim quidam adolescentem iaculando se exercebant, & scopum in hostio posuissent, Briuium ultra hostium inambulatem plumbea glande ignari transfuerberunt. error autem is appellatur, qui non accidit quidem præter cogitationem, sed tamen malitia caret. ut Adrastus cum in uenatione in aprum hastā contorqueret, Atym Cræsi regis filium occidit. cogitabat enim aprum interficere, sed sine suo lapsus est, in aliqua tamen culpa est, nam si benè telum direxisset, non eadē illam fecisset. Titinius centurio, sicuti Val. Max. scribit, cum hostem se interficere arbitraretur, du cem suum interfecit, deinde cognito errore suo se ipsum etiam iugulauit. Cicero pro Ligario probat Ligarij factum scelus non esse, sed potius errorem, unde postea dicit; errati ueniam peto. quia longè facilius ignoscitur errori, quam sceleri. iniuria denique illa est, quæ & à cogitatione, & ab animi uitio procedit. nam etiā cupiditas est animi uitium. quare quæ propter cupiditatem contra ius fiunt, iniuriæ sunt. ut Verres qui Quæstor imperatorem suum pecunia spoliavit, Prætor in Sicilia prouinciam expilauit. de quo ita Cicero prima actione; Quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, auaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset, eas omnis sese hoc uno Prætor per triennium pertulisse. debet igitur (inquit Aristoteles) æquitas inter infortunia, errores, & iniurias differentiam ponere, neque omnia pari pœna digna censere.

Humana etiam natura, imbecillitateque ignoscere, æquum ac bonum est; & non ad legem ipsam, sed ad legislatorem animum referre: & non uerba legis, sed legislatoris sententiam spectare.

Pergit ea numerare quæ sint æqua & bona, ut ignoscere peccatis quæ solent ab humana imbecillitate prouenire. quia nemo omnium mortaliū est, qui omnibus horis sapiat, peccant omnes in aliqua re. & (ut ait) Horatius; Nam uitii nemo sine nascitur, optimus ille qui minimis urget. & Catullus; Suus cuique attributus est error. æquitas igitur postulat, ut aliqua delicta condonentur. & præcipuè adolescentibus qui frequenter ætatis feruore, potius quàm malitia peccant, ut pro Cælio Cicero; Datur. n. cōcessu omnium huic aliquis ludus ætati, & ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates: quæ si ita erūpunt, ut nullius uitam labefactent, nullius domum euertant, faciles & tolerabiles haberi solēt. Sic in Adelphis Terentius; Persuasit nox, amor, uinum, adolescentia, humanum est. æquum est et non ad ipsam legem animum referre, sed ad legislatorem, & considerare quid ipse in uita probare solitus.

solitus. nā siquid durum aut dubium in lege fuerit, poterit ex uita legislatoris interpretari, & mitigari. Ut Cicero pro Murena, cum M. Cato illi obijceret, quod contra legem ipse suam faceret, quam tu erat de ambitu, ait se lege sua non prohibuisse liberalitatem in populum neque conuiuia, sed largitionem & corruptelam, mitius igitur legem interpretatur. quin etiam æquum est, non uerba legis, sed legislatoris sententiam spectare. nā, ut primo de Inuentione ait Cicero, omnes leges ad commodum Reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari, sed hanc rem copiosissimè p A. Cæcina persequitur. & docet controuersias non uerbis, sed æquitate diiudicandos, & iura non literis sed utilitate communi exprimentenda.

Neque factum ipsum, sed eius, qui fecit animum considerare: neque partem tantum, sed rem uniuersam perpendere.

COMM.

Sæpe fit, ut quis bono animo & consilio rem aggradiatur, sed infelicem habeat exitum, tunc æquum est, animum eius considerare, non factū eius. ut Cicero bono animo Senatui populoque; R. persuasit, ut hostem iudicaret Antonium, & eum bello persequeretur. ut in libertatem Resp. uendī caretur. & C. Cæsari adolescenti mandandos esse honores censuit, ut alacrior esset ad patriam liberandam. sed hæc omnia calamitosum exitum sortita sunt, quia fuerunt in causa, ut Romana libertas penitus extingueretur, & ipse Cicero miserè necaretur. non tamen æquum est Ciceronem hac de causa uituperare, quoniam hæc bono animo fecit. æquum est etiam perpendere totam rem, non autem partem tantum aliquam. nam si totius rei summa laudabilis est, non debet ideo reprobari, quod aliqua pars aliqua labe sit infecta. quod eleganter in Arte poetica sic Horatius præcipit; Sunt delicta tamen quibus ignouisse uelimus, Nam neque chorda sonum reddit, quem uult manus, & mens.

Postcentiq; grauem perlæpe remittit acutum, Nec semper feriet quodcunque minabitur arcus. Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis

Offendar maculis, quas aut incuria fudit Aut humana parum cauit natura.

Et qui reus est, non qualis nunc sit, sed qualis antea tempore fuerit, et maiori ex parte.

COMM.

Æquum est aliqua peccata condonare uiris illis, qui antea tempore profuerunt, & qui maiori ex parte bene se gesserunt. ut si quis defendat Horatium, qui sororem suam (ponsi morte dolentem interfecit, dicat ei parcendum esse, qui uirtute sua fecerit, ne Albanis Romani seruirent. & si quis pro M. Manlio dicat, qui dominatu regio patriam opprimere cogitabat, narret eius opera factum esse, ne Galli capitolium occuparent. Cicero pro Milone multis rationibus probat Milonē semper Reip. fuisse studiosissimum, & optimum semper ac fortissimum uirum extitisse. deniq; in

omnibus orationibus quos defendit, bonos fuisse viros, & Reip. amatores ostendit, ut facilius eis ueniam impetrare possit.

Et potius bonorum quæ quis acceperit, quam malorum recordari.

TEXT.

Hoc est magni animi & excelsi, obliuisci iniurias, & acceptorum beneficiorum recordari. quod cum intelligeret Cicero, ita pro Q. Ligario Cæsarem laudat; Equidem cum tuis omnibus negociis interesse, memoria teneo, qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus fuerit erga te, & dignitatē tuā, sed parum est me hoc meminisse, spero etiam te, qui obliuisci nihil soles nisi iniurias. natura enim mitis, & ad ignoscendum prompta magnopere laudatur.

Et accepta potius beneficia meminisse quam colata.

TEXT.

Beneficia meminisse debet is, qui accepit, non commemorare, qui contulit, ut ait Cicero. nam qui alicui commemorat beneficia in eum collata, is quasi exprobrat. quemadmodum ait Sosias apud Terentium in Andria; Sed hoc mihi molestum est, nā isthæc commemoratio quasi exprobratio est immemoris beneficii. Cicero de Amicitia; odiosum sanè genus hominū officia exprobrantiū. illud autem ferè uulgo fieri solet, quod ait Cicero pro Murena; Cui placet obliuiscitur, cui dolet meminisse, sed æquitas à nobis exigit, ut contra faciamus.

Et acceptam iniuriam æquo animo tolerare.

TEXT.

Hoc etiam probi uiri officium est, & cuiusdam præstantis uirtutis, facile iniurias condonare, & quanuis inimicū uicisci iustè possit, tamen cum non offendere. hoc etiam significat Biantis præceptum illud, quod apud Aufonium legitur hoc modo.

Quod prudentis opus; cum possit, nolle nocere. Extant exempla multorum qui cum possent inimicos uicisci tamen noluerunt, qui magnas ideo laudes consecuti sunt, ut Lycurgus non solum Alcandro pepercit, qui illi oculum eruerat. sed etiam ita erudit, ut bonum ciuem redderet. Cæsar Augustus pepercit iis, qui in eum coniurauerunt. Dion Alexandrinus in conuiuio quodam conuiciis omnibus affectus nihil penitus respondit, idem fecisse dicitur Pericles Atheniensium imperator. notissima est Socratis patientia, qui iniurias æquisimo animo tolerabat. uerū hæc laus est apud sapientes viros, non apud imperitā multitudinē. nam uulgè ignaui habentur, qui non iniurias uiciscuntur, & qui non pari reddunt, unde superius Aristoteles cum demonstratiuum genus tractaret, dixit honestius esse inimicos uicisci, quam cum eis in gratiam redire. quoniam cum aliquem publicè laudamus, uulgarem potius opinionem, quam sapientum uirorum sententiam sequi debemus.

Et uerbis magis, quam factis, de re decernit uelle.

TEXT.

Æquum est omnia prius experiri, quam armis capiantur. ut cum inter uos est controuersia; longe

longe melius est eniti, vt iudicio & oratione de re decernatur, quam factis & armis disceptetur. hoc est quod etiam apud Terentium Thraso uidit, cum ait;

Omnia prius consilio experiri, quam armis, sapientem decet.

TEXT. *Et ad arbitrum potius, quam ad iudicem, rem deferri uelle; arbiter enim æquum & bonum sibi proponit; iudex autem ipsam legem. neque ulla alia de causa repertus est arbiter, nisi ut æquum & bonum ualeat.*

COMM. Qui æquitatem sequitur, rem potius ad arbitrum, quam ad iudicem deferri uult. quoniam arbiter æquum & bonum sequitur. iudex autem a lege non discedit. & hæc est causa, quare arbiter sit inuentus, ut ex æquo & bono, non ex uerbis legis aliquando iudicetur. Arbiter enim is est, quem litigantes eligunt, ut ipse suo arbitrio de tota controuersia statuatur, & quid æquum sit uideat. Terentius in Heaut. Simo & Crito uicini hic ambigunt de finibus, me cepere arbitrum. & dicitur honorarius arbiter, quoniam hunc illi honorem litigantes attribuunt, ut quod ipse statuerit, ratum habeant. Cicero pro Roscio Com. quid inter iudicium & arbitrium intersit optimè explicat his uerbis; Aliud est iudicium aliud est arbitrium. iudiciū est pecuniæ certæ, arbitrium incertæ. ad iudicium hoc modo uenimus, ut tota litem aut obtineamus aut amittamus. ad arbitrium hoc animo adimus, ut neq; nihil, neque tantum quantum postulauimus, consequamur. & pauld post; Quid est in arbitrio? mite, moderatum, quanto æquius, & melius sit dari. Qui uerò suam rem arbitri iudicio committunt, & se id ratum habituros promittunt, quæ ille statuerit, dicuntur cōpromissum facere. ut ibidem Cicero; de tuarum tabularum fide compromissum feceris, arbitrum sumpseris.

TEXT. *Acea quidem, quæ de æquis & bonis dicenda erant, hoc modo declarata sint.*

COMM. Se iam huic parti satisfecisse ostendit, & declarasse quæ bona & æqua sint, quique boni & æqui homines, nempe qui de summo iure aliquid remittunt, & ea seruant, quæ non ad ius ipsum, sed ad æquitatem spectant, & quanto æquius ac melius sit dari cogitant.

TEXT. *Iniuriæ uerò maiores illæ sunt, quæ a maiore iniustitia proueniunt. itaque minima quæque iniuriæ maxima sunt; ut Callistratus Melanopum accusat, quod tribus dimidiatis obolis, Deo dicatis, templi aedificatores fraudasset; sed in rebus iustis iniustitiæque contra accidit. hæc autem talia sunt eo, quod maiore quadam ui superant; ut, qui tres dimidiatos obolos furatur, etiam quiduis aliud facile committeret.*

COMM. Hoc loco de iniuriarum comparatione uerba facere incipit ut intelligete possit orator quæ maiores, & quæ minores iniuriæ sint. Ac statim esse maiores iniurias ait, quæ a maiore iniustitia proficiscuntur. omnis enim iniuria a uitio prauitate que animi prouenit, sicuti supra iam demonstratum est, ergo quæ a maiori uitio nascitur, ut etiã

maior sit iniuria necesse est, hac ratione probatur minimas quasque iniurias, esse maximas, quod in credibile atque admirabile esse uidetur. sed ita est intelligendum. qui propter res minimas mouentur ad iniuriam faciendam, ille est maximè iniurius, ut qui uiatorem spoliatur propter unum aureum, magis iniurius est, & magis deprauatus quam qui propter mille aureos idem scelus committit. Cicero pro Flacco dat hoc uitio maximo Heraclidi, quod multos Romæ paruus in rebus fraudasset. nã qui fraudat in paruus rebus, id multo facilius in magnis faciet, ergo minimè illæ iniuriæ, sunt existimandæ maximæ, non quidem ex sua ui, sed quia maximum animi uitium indicant. uerba Ciceronis hæc sunt; Itaque cum Roma clã esset profectus multosq; minutis mutuationibus fraudauisset, in Asiam uenit. Aristoteles ex eplũ sumit a Callistrato, qui Melanopum in iudicium uocari, & accusari, quod tribus dimidiatis obolis Deo dicatis templi aedificatores fraudasset. pecunia quidem ea, ualde exigua erat, sed tamè quæ summam hominis auaritiã, & improbitatem ostenderet. nam si in tam exigua re sacrilegium committere non dubitauit, multo facilius maiorem pecuniam surripuisset. erat autem obolus apud Athenienses paruus quoddam numisma, quod sextam drachmæ partem ualebat. sex enim oboli drachmam conficiebant. drachma uerò Atheniensis tantum ualebat, quãtum denarius Romanus. porrò denarius, quatuor sestertios nummos continebat, & asses æreos decem. qua supplicatione colligitur obolum ualuisse septem quadrantes assis ærei. nam Suidas scribit obolum sex chalcos ualuisse. chalcum autem septè minutias. minutiam intelligo quæ uulgo semidenariolũ uocamus. & tres denarioli quadrantem assis ærei conficiunt. itaque cum in obolo sint quadraginta duæ minutia, quæ conficiunt unum & uiginti denariolos, sequitur ut obolus septem quadrantes assis ærei ualeat, hoc est asses cum tribus quadrantibus. fuerunt autem hi duo Oratores Callistratus & Melanopus sæpe inter se dissentientes, ut ait Plutarchus in Demosthenis uita. tamen cum de Rep. dissentirent, sæpe Melanopus pecunia corruptus in Callistrati sententiam descendebat. Vnde colligere licet eum auarissimum fuisse. Sed ait Aristoteles, in rebus iustis, iustitiæque cõtra accidit. is enim iustior meliorque est uir, qui maiori lucro proposito, tamen a iustitia non discedit, ut qui fiduciam accepit, aut magnum auri numerum sine ullo teste atque id impune possit iniuriari, tamen restituit, is iustior est, quam si idem in parua pecunia fecisset. ut, Lycurgus longè iustior est iudicandus, quod Lacedæmoniorum imperium, cum ipse habere posset, tamen Charilao fratris filio reddidit, quam si pecuniam illi pater nam reddidisset. cur autem hæc ita sint, causam addit Aristoteles. uidentur enim in se quandam uim habere cuiusdam supremæ malitiæ. qui enim tres dimidiatos obolos furatur. & in re tam parua sacri-

sacrilegio se inquinare non dubitat, et quoduis aliud in se flagitium admittet. uulgo non dissimile prouerbum nostra lingua celebratur. aiunt. n. Canem qui fures edat, multo facilius & libentius farinas esurum.

TEXT. *Interdum igitur quod maius est, hoc modo iudicatur; interdum etiam ex damni magnitudine.*

COMM. Duas rationes ferè oppositas habet Orator amplificandi criminis. uel enim a uitio prauitateque animi docebit maximam esse iniuriam, etiam si damnum paruus sit, uel ex damni magnitudine dicet iniuriam esse ponderandam, ut qui maius damnum dedit, is etiam maiorem iniuriam intulisse dicatur. ut qui uulnerat aliquem aut interficit, maiorem facit iniuriam, quam qui pecuniam surripit. ideo Cicero cum Verrem accusaret, primò rapinas eius & sacrilegia persecutus est, deinde in extrema actione posuit ab eo factas cædes, & supplicia de ciuibus Romanis iniuste sumpta, quod hæc essent omnium grauissima.

TEXT. *Illæ etiam maior est iniuria, cui par pœna nulla inueniri potest; sed omnes sunt inferiores.*

COMM. Sunt iniuriæ quæ parua pœna puniuntur, aliquibus maior est pœna constituta, aliquibus maxima. sunt etiam tam atroces iniuriæ, quibus nulla pœna par inueniri potest, sed quoquomodo puniantur, semper leuius puniuntur quam oportet. illæ sunt iniuriæ maximæ. quale est parricidiũ, de quo ita Cicero pro Roscio Am. Scelestum Diu immortales ac nefarium facinus, atque eiusmodi, quo uo maleficio scelera omnia complexa esse uideantur. etenim si id, quod præclare a sapientibus dicitur; uultu sæpe læditur pietas, quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti? pro quo mori ipsum, si res postuleret, iura diuina atque humana cogebant. Solon nullam pœnam parricidis constituit, & cum interrogaretur, cur id fecisset, respondit, se tam atrox scelus neminem commissurum putasse. Cicero quarta actione in Catilinam nullam tantam pœnam inueniri posse ostendit, quam non coniuatorum scelus exuperet.

TEXT. *Et cui nulla medicina potest adhiberi; difficile est enim, & omni potentia maius.*

COMM. Iniuriæ quibus remedium aut medicina nõ reperitur maiores sunt, quam quæ sanari possunt. nam quæ sanari atque emendari non possunt, omnino difficilia sunt, atque omnem humanam potentiam exuperant. ut Cicero docet ita spoliatam esse Siciliam a Verre, ut aratores effugerint, & si qui remanserint, non amplius solito more agros colere possint. & in actione secunda sic ait; quam iste per triennium ita vexauit, ut ea restitui antiquum statum nullo modo possit. uix autem per multos annos innocentisque Prætores aliqua ex parte recreari aliquando posse uideatur. ita si quis uitam adimat alicui, longe magis peccat, quam si fortunis spoliatur. nam fortunæ restitui possunt, ui-

ta non potest. paruus autem esse iniurias quæ sanari possunt docet etiam apud Terentium in Adelphis Mitio, cum ita inquit; Fores effregit, restituentur. discedit Vestem, refarcietur: est (Diis gratia) Et unde hæc fiant, & adhuc non molesta sunt.

TEXT. *Et in qua, qui passus est malum, pœnas iudicio sumere non potest; id enim insanabile est, siquidem pœna est castigatio, & medicina quædam.*

COMM. Grauiore iniuriæ sunt, quæ fiunt illis, qui se defendere non possunt, neque iudicio experiri. neque enim iniuriis eiusmodi ulla medicina est. nã pœna flagitii uidetur esse quædam medicina, tales iniuriæ sunt, quæ pupillis & uiduis fiunt, aut mendicis, aut ægrotis, aut denique omnibus qui se tuendi ac defendendi facultatem non habent. improbissimus enim sit necesse est, qui huiusmodi homines iniuriis afficit. ut septima actione in Verrem, uehementer amplificat Verri crudelitatem, qui nauarchos innocentes non tantum crudelissimè uita priuarit, cum illis se defendendi facultatem admississet, sed etiam eorum cadauera sepelienda non prius parentibus reddiderit, quam ab eis certam mercedem accepisset. & tertia actione docet ab eodem iniustissime spoliatum P. Iunium filium pupillum. ita uituperatur Achilles qui cadauer Hectoris nimis contumeliosè lacerauerit, & circa muros Troianos raptauerit. nam in mortuum sæuire cuiusdam immanitatis est, qui se iam defendere nequeat. Virgilius primo Aeneid.

Ter circum iliacos raptauerat Hectora muros Exanimumque auro corpus uendebat Achilles.

Quintilianus primo libro, ubi consuetudinem cedendorum puerorum improbat, ita inquit; Quare hoc dixisse satis est; in ætatem infirmam, & iniuriæ obnoxiam, nemini debere nimum licere.

TEXT. *Et si qui læsus est, & iniuriam accepit, in seipsum grauius animaduertit; nam multo maiori pœna dignus est, qui iniuriam intulit.*

COMM. Quando qui affectus est iniuria tantopere dolet, aut tanto pudore afficitur, ut in se manus conuertat, & seipsum interficiat, aut aliquo modo grauius affligat, tunc non dubium est quin is, qui iniuriam intulit, grauiori supplicio dignus sit. ut Lucretia Tricipitini filia, cum a Sex. Tarquinio per uim stuprata fuisset, sibi ipsa mortem consciiuit. qua de causa non tantum Sex. Tarquinius qui stuprum intulerat, sed etiam pater eius cognomento Superbus Roma expulsus & regno priuatus est. ita L. Virginius propriam filiam necauit, ne ab Appio Claudio uolaretur. itaque Appius Claudius morte multatus est. hæc duo exempla ponit Cicero secundo de Finibus hoc modo; Stuprata per uim Lucretia a Regis filio, testata ciues, se ipsam interemit. hic dolor populi, duce & auctore Bruto, causa ciuitati liber-

tatis fuit. ob cuiusque mulieris memoriam primo anno & uir & pater eius consul est factus. tennis L. Virginius, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam Virginiā filiam sua manu occidit, potius quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur.

TEXT. *Vt Sophocles pro Euctemone, qui, cum iniuriam accepisset, se ipsum iugularat, dixit, se non minorem reo pœnam irrogaturum ea, qua, qui contumeliam passus fuerat, se ipsum multauerat.*

COMM. Exemplo probat id, quod proposuerat. Euctemon quidam cum illatam sibi iniuriam ferre nullo modo posset, se ipsum iugulauit. Sophocles eius iniuriam persecutus, in iudicium uocauit auctorem iniuriæ, & cum probasset, ac perorasset causam, interrogatus à iudicibus qua pœna reum esse dignum censeret, respondit, non minori pœna sibi dignum uideri ea, qua se ipsum affecerat is, qui iniuriam passus fuerat. non est autem dubium, quin eum morte dignum esse censuerit. Erat enim Athenis ea consuetudo, ut reo damnato, prius interrogaretur accusator, qua pœna reum affici uellet, deinde si fraus capitalis non esset, etiam reus interrogaretur, quam quasi æstimationem se commeruisse maximè confiteretur.

TEXT. *Et, quam solus, aut primus, aut cum paucis fecit.*

COMM. Illa est etiam maior iniuria, quam aliquis solus fecit, aut primus omnium, aut cum paucis sociis, ut apud Virgilium Mezentius tormenti genus excogitasse dicitur, ut uiuos homines cum mortuis colligaret, atque ita computrefcere permetteret, sic enim Euander ait Acneid. octauo.

Mortua quin etiam iungebat corpora uiuis, Componens manibusque manus atque oribus ora

Tormenti genus, & sanie taboꝛque fluentes.

Complexu in misero longa sic morte necabat.

Hoc est quod etiam Quintilianus ait libro tertio; Et siquod est exemplum deforme posteris traditum: quale libidinis uir Perfes in muliere Samia instituere ausus dicitur primus. sicut enim in maxima laude ponendum est, cum quis rem honestam primus excogitat: ita turpissimum est, alicuius magni sceleris primum esse auctorem. quod de Orpheo prædicant, quem masculæ Veneris auctorem fuisse ferunt, cum omnes mulieres odio prosequeretur.

TEXT. *Sæpius etiam in idem peccatum incidere, graue est.*

COMM. Qui semel tantum in aliqua re peccat, uideri potest aut fortuito, aut necessariè, aut per im-

prudenciam peccare. itaque omnium consensu illi uenia conceditur. sed qui sæpius in idè peccatum incidit, is iam animi uitio peccare iudicatur. itaque maior illi pœna legibus irrogatur. culpa enim illa (inquit Cicero) bis ad eundem uulgari reprehensa prouerbio est. nam in Græcis sententiis uersiculus est, in quo dicitur, Non esse uiri sapientis bis in eadem re peccare. unde eleganter Publius quodam in Mimo suo sic ait;

Improbè Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit.

Sic Horatius in Arte poetica;

-- & Citharædus

Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem.

TEXT. *Illud quoque maius est, propter quod remedium ac pœna quaesita sunt, & inuenta; ut Argis eos puniunt, qui sunt in causa, ut noua lex constituatur, aut carcer ædificetur.*

COMM. Quando peccatum est eiusmodi, ut ad illud coercendum, opus sit nouo remedio, aut noua pœnæ sanctione, certè grauisimum est iudicandum. quod Argiuorum exemplo probatur. illi enim atrociter eos puniebant, qui fuissent in causa, ut aliqua noua lex ferretur, aut carcer ædificaretur. leges enim ad coercenda maleficia feruntur, carceres autem ad punienda ædificantur. sicut enim medicis & pharmacis non esset opus, nisi homines ægrotarent, ita leges essent superuacaneæ nisi aliqui se improbè gererent, unde prouerbio dicitur; Bonæ leges ex malis moribus procreantur. quod affirmat Cor. Tacitus, cum ait libro xv. usu probatum est, leges egregias, exempla honesta, apud bonos, ex delictis aliorum gigni. Carcer autem ideo repertus fuit, ut eius metu abstinerent homines à maleficiis. Cælius notauit apud antiquos tria fuisse carceris genera, primum quo petulantes inuenes, & parum modesti clauderentur, & nocturno tempore à doctis & sapientibus uiris admonerentur, ut deinceps melius se gererent, & illud carceris dedecus euitarent. Alterum quo claudebantur ij, qui multo ære alieno oppressi, non essent soluendo, aut satisfacere creditoribus nollent. Tertium denique quo malefici homines ad supplicium reseruabantur, tetrum atque obscurum, situque ac pœdore deformatum. sunt etiam hoc tempore multa carceris genera.

TEXT. *Et quod magis belluinos mores imitatur, peccatum grauius est.*

COMM. Quæ potius à bellua quam à homine proficisci uidentur, ea grauiora peccata sunt, ut quæ Tyranni sæpe crudelissimè faciunt. hoc uitium feritas à Cicerone dicitur secundo de Officiis; Sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. ab Aristotele septimo Ethicorum uocatur θυρωδία. qualis immanitas fuit eius mulieris, quam incisis grauidis mulieribus foetus deuorare

deuorare solitam aiunt. aut quibus ferunt delectari offeratos circa Pontum quosdam homines, quorum alios cruda, alios humana carne uesci confirmant. alios commodare ultro citroque liberos in conuiujs. aut quod ferunt de Phalaride. hæc est causa cur Cicero frequenter eos, quos uehementer insectatur belluas, feras, & furias appellet. ut eorum grauiora esse scelera ostendat.

TEXT. *Et quod consultò & cogitatò committitur.*

COMM. Hoc planum ac manifestum est, eas iniurias esse grauiores, quæ consultò & cogitatò fiunt, quæ perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, committuntur. id quod primo de Off. ostendit Cicero, & Demosthenes in oratione contra Midiam. Rhetores duas causas maleficii ponunt impulsione, & ratiocinationem. impulsione uocant, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, ratiocinationem, diligentem & consideratam faciendi aliquid, aut non faciendi excogitationem. Quare grauiora sunt illa, quæ à ratiocinatione, quam quæ ab impulsione proueniunt. ideo leges etiam atrociter eum puniunt, qui consultò & cogitatò quempiam interfecerit, quam si contentione aliqua prouocatus ad iram, eadem fecerit.

TEXT. *Et quod in animis eorum, qui audiunt, potius metum, quam misericordiam excitat.*

COMM. Illud est atrocius, quod audientes, aut uidentes magis ad timorem, quam ad misericordiam commouet. ut id, quod Aeneidos tertio narrat Achemenides de Polyphemo Cyclope; Vidi egomet duo de numero cum corpora nostro Prensa manu magna medio ire supinus in antro. Frangeret ad saxum. sanieque aspersa natarent Limina. uidi atro cum membra fluentia tabo Manderet, & tepidi tremere sub dentibus artus.

Metus enim à misericordia atque à lachrymis mentem ad pericula cõuertit. & de se cogitare homines cogit. cuius rei Cicero libro Tuscul. tertio ponit exemplum notabile; constabat (inquit) eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium uiderent, cum in illo ipso acerbissimo, miserrimoque; spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos uiderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, & ut salutem adipiscerentur fuga. postea quam Tyrum uenissent, tum afflictari lamentarique cœpisse.

TEXT. *Et hæc quidem propria Rhetorum sunt. ut, uno facto multa iura susulisse, aut uiolasse dicant; ut iniurandum, dextras, fidem datam, ius coniugij; sic enim multarum iniuriarum exuperantia demonstratur.*

COMM. Accusatores, & Rhetores omnes, cum aliquod

crimen amplificare uolunt, ostendere conantur illo vno facto multa iura fuisse uiolata. ut si quis accusaret Aegistum quod Clytemnestram Agamemnonis uxorem sibi à marito commendatam uiolasset, posset hoc scelus augere, quod Aegistus iniurandum Agamemnoni datum, dextram cum eo concordia & amicitia gratia iunctam, fidem, ius coniugij, vna cum uxore uiolasset. hoc enim modo plurimæ esse iniuria uidebuntur. hoc proprium est, & peculiare Ciceroni, ut in vno scelere plurimas esse iniurias ostendat. ut secunda in Verrem actione, de facto Verris, qui cum esset Carbonis consulis Quæstor, ab eo cum pecuniis, quas habebat, recessit. hoc quidem vnum est factum, sed ita Cicero multiplicat; Quæstura primus gradus honoris quid aliud habet in se, nisi Cn. Carbonem spoliatum à Quæstore suo pecunia publica nudatum & proditum cõsulem delertum exercitum relictam prouinciam? sortis necessitudinè, religionemque uiolatam? & in sexta actione de rege Antiocho cui Verres candelabrum preciosum ademerat, & è prouincia discedere iusserat; cum audierint à prætore populi R. in prouincia, uiolatum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium populi R. atque amicum. neque dubitandum est, quin in uno facto sæpe multa peccata sint, ut, in patris uita uiolanda (quod ait Cicero) uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui in sede ac domo, atque in Rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eoque pœna maiore dignus est. quid autem sit dextras uiolare, declarat Cicero Philippica undecima, ubi loquitur de scelere Dolabellæ, qui Trebonium nefarie per insidias trucidarat. sic enim ait; Secutæ collocautiones familiarissimæ cum Trebonio, complexusque summa beneuolentiæ falsi indices extiterunt in amore simulato: dextræ, quæ fidei testes esse solebant, perfidia sunt, & scelere uiolatæ. erat igitur dextra fidei, & concordia signum, sicuti Cor. Tacitus libro xvij. testatur. Cicero post reditum in Senatu; qui mihi primus afflicto & iacenti consularem fidem, dextramque porrexit.

TEXT. *Et, in eo loco ubi fontes puniuntur, quod falsi testes faciunt; quem enim locum à scelere uacuum relinquent, qui etiam in ipso iudicio scelus admittere non dubitant.*

COMM. Licet etiam à loco crimè amplificare, ut si quis ibi flagitium aliquod admittat, ubi fontes puniri solent. quod non ita pridem accidisse Mediolani constat. cum enim quidam fur morte ac suspensio multaretur, quod multorum crumenas abscidisse conuictus erat, & magna hominum multitudo ad spectaculum cõuenisset, deprehensus est alius fur, qui cum ceruices ei, qui erat in cruce frangerentur, crumenam cui cuidam absciderat. itaque rerum capitalium præfecti statim etiã illum suspensio tollendum iudicarunt. hoc (inquit Aristoteles) falsi testes faciunt, qui in foro ubi iudicia tractantur, peierare non uerentur.

Est igitur firmum contra illos argumentum. nā si in iudicio scelus committere non dubitāt, multo facilius extra iudicium peccabunt. hac ratione Cicero tertia in Verrem actione scelus Verris amplificat, cum ait; Quæremus etiam quid iste in vltima Phrygia, quid in extremis Pamphiliæ partibus fecerit? qualis in bello prædonum prædo ipse fuerit? qui in foro populi R. pirata nefarius reperiatur? dubitamus quid iste in hostium præda molitus sit, qui manubias sibi tantas ex L. Metelli manubiis fecerit? & quæ sequuntur. ita pro Milone Clodij scelus amplificat, quod in tēplo Castoris in foro Cn. Pompeium per feruum interficere voluerit; comprehensus est in tēplo Castoris feruus P. Clodij, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat. extorta est confitenti sica de manibus, caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico. Sic apud Virgilium Venus libro decimo Troianorum miseras à loco auget. -- non clausa tegunt iam mœnia Teucros
Quin intra portas, atque ipsis prælia miscet
Aggeribus mœrorum, & mundant sanguine fossæ.

Et in primo Aeneidos à loco Pigmalionis scelus augetur, quod Sicheum ante aras occidisset; -- ille Sicheum

Impius ante aras, atque auri cæcus amore
Clam ferro incautum superat.

TEXT. Et ea, in quibus homines erubescere maximè con-
sueverunt.

COMM. Grauiora sunt illa propter quæ solent homines maxime erubescere. vt si vxor adulterio vitata fuerit, aut filia constuprata, multo maior est iniuria, quam si pecuniæ fuerint ablata. Cicero Philippica secunda de Antonio sic ait; sed iam stupra, & flagitia omittam. sunt quædam, quæ honestè non possum dicere. tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quæ à uerecundo inimico audire non posses. & secunda actione in Verrem; in stupris uero & flagitiis, nefarias eius libidines commemorare pudore deterreor.

TEXT. Et, si eum læsit, à quo beneficium acceperat: multis enim modis iniustus est; & quod damnum inferat, & quod benemerenti non gratiam referat.

COMM. Multo maior est iniuria, quæ fit ei, qui beneficium dedit. non enim ea simplex est iniustitia, sed multiplex, cum quis eum offendit, à quo beneficium accepit. primò qui a damnum infert, quod contra ius fasque est. deinde quia ingratus est, quod magnum est vitium, & odiosum. omnes enim ode runt immemorem beneficij. maior etiam ira atque excauescentia concitatur in nobis, cum ab eo lædimur, de quo benemeritum sumus, quam ab alio. sicuti apud Virgilium Dido ostendit; Nusquam tuta fides, eiectum littore, egentem
Excepi, & regni demens in parte locaui,
Amisissam classem, socios à morte reduxi,
Heu furis incensa feror.

Cicero in Oratione pro Deiotaro vehemèter

10 Castorem insectatur, qui Deiotarum auum maternum cum ab eo multa beneficia accepisset, tamen rei capitalis iniuste accusaret; Crudelis (inquit) Castor est, ne dicam sceleratum & impium, qui nepos auum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiæque suæ terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri, & tegere debebat: commendationeque ineuntis ætatis ab impietate & scelere duxerit. & alibi; Sint sanè inimicitia, quæ esse non debent. Rex enim Deiotarus uestram familiam abiectam & obscuram è tenebris in lucem uocauit. quis tuum patrem antea qui esset, quam cuius gener esset, audiuit? sed quamuis ingratus, & impiè necessitudinis nomen repudiaretis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis: non ficto crimine insectari, non expetere uitam, non capitis accessere. & quæ sequuntur.

TEXT. Maius etiam ostenditur, quod contra ius non scriptum commissum est: nam uiri melioris indicium est, nulla coactum necessitate iustum esse: quæ enim scripta sunt, ea necessario seruantur; quæ uero non scripta, non necessario.

COMM. Peccata omnia quæ committuntur, aut fiunt contra ius non scriptum, aut contra ius scriptum. interdum igitur probari potest, quæ contra ius non scriptum fiunt, esse maiora peccata. interdum ea, quæ contra ius scriptum fiunt, primo igitur docet Aristoteles quomodo probari possit, maius esse delictum, quod contra non scriptum ius committitur. Qui nulla necessitate coactus, iustus est, is melior est uir, quam qui iuste se gerere cogitur. sed quæ scripta sunt, iura necessariò seruantur, quæ non scripta sine necessitate. ergo melior est uir, qui non scripta iura seruat, quam qui scripta. quod si melior est, qui non scripta iura seruat, ergo deterior est, qui ea uiolat. nam improbi uiri cum à maleficiis abstinent, id non quia iustitiam colant, efficiunt, sed quia legum pœnas timent. hoc est quod etiam Horatius clamat; Oderunt peccare mali formidine pœnæ.

40 Aristoteles aliquando interrogatus quodnam à Philosophia lucrum reportasset, ita respondit, vt ea sponte libenterque facerem, quæ cæteri legum metu coacti faciunt. ita Cicero scribit bonum uirum non legibus propter metum parere, sed quia rectum & honestum esse intelligit.

TEXT. Contra etiam magis peccare uidetur, qui contra iura scripta quippiam committit: nā, qui scelera, quæ terribilia sunt committit, nec pœnas reformidat; quæto magis in eis iniustus erit, unde nullum sibi damnum impendere uideat?

COMM. Hic locus est superiori oppositus, quo probatur eum magis peccare, atque improbiore esse qui contra leges scriptas peccat, quam qui contra non scriptas. & argumentum ducitur à comparatione maiorum. nam scriptis legibus pœnæ adduntur, quæ legum sanctiones uocantur. leges uero non scriptæ nullam habent adiunctam pœnam.

pœnam. ergo qui terrore legum non mouetur, & pœnas non reformidat, sed contra leges scriptas peccat, is multo facilius in eis rebus erit improbus, unde nullam pœnam nullumque detrimentum pertimescit. Cicero secunda actione in Verrem utrunque complexus est, cum enim Verrem omnium scelestissimum ostendere uelit, eum & contra scriptas leges, & contra iura communia deliquisse ostendit; hoc (inquit) Prætor Siculi neque suas leges, neque nostra S. C. neque communia iura tenuerunt.

TEXT. Ac de iniuria quidem maiore & minore dictum est. Deinceps ea percurrenda sunt, quæ ad probationes artis expertes, pertinere uideantur: nam hæc iudicialium controuersiarum propria sunt. sunt autem numero quinque; leges, testimonia, tabulæ, quæstiones, iusiurandum.

COMM. Hactenus omnes eas probationes diligenter persecutus est, quæ artificiosæ uocantur. & extremo loco docuit quæ maiores, & quæ minores iniuriæ sint, ut ipse repetit. sequitur ut eas etiam probationes aggrediat, quæ artis expertes dicuntur; propterea quod ab ipso oratore non excogitantur, sed extrinsecus assumuntur. cur autem hoc loco de eis potissimum agere uelit, ipsemet explicat, quia propriæ sunt earum controuersiarum, quæ in iudicio tractantur. nam ad alia genera, uel nihil uel parum attinent. quod si quando in demonstratio, & deliberatio genere ponuntur, ideo fit quoniam in omni dicendi genere communis quidam finis est, qui ad iudicium refertur, ut in principio secundi libri docet ipse Aristoteles. quod autem quinque species harum probationum facit, non satis ei conuenit; cum Quintiliano, & Cicerone.

Nam Quintilianus sex numerat species, neque tamen inter eas leges ponit. sic enim ait lib. quinto; Ex illo priore genere sunt, præiudicia, rumores, tormenta, tabulæ, iusiurandum, testes, in quibus pars maxima contentio num forensium consistit. Cicero & in Topicis, & in Partitionibus hæc omnia quæ sine arte putantur, testimonia uocat. quorum duo genera facit, unum diuinum, ut oracula, auspicia, uaticinationes, responsa sacerdotum, aruspicum coniectorum, alterum humanum, quod spectatur ex auctoritate, & ex uoluntate, & ex oratione, aut libera, aut expressa. in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quæ sita. in secundo de Oratore M. Antonius multo plures ponit species. quæ tamen possunt ad has quinque facile reduci. sequenda est igitur hæc Aristotelis diuisio quæ commodissima est, ut quinque sint species probationum artis expertium, leges, testimonia, tabulæ, quæstiones, iusiurandum.

TEXT. Ac primo quidem de legibus dicamus; & quomodo eis in suadendo, & dissuadendo, in accusando, & defendendo utendum sit. Planum est enim, si quis scriptam legem causæ suæ contrariam habeat, ad communem legem ei confugiendum esse; & æquo ac bono tantquam iustiore nitendum: & dicendum hoc esse æquissima sententia iudicare, si quis non omnino scriptis le-

gibus adhaerere uelit.

COMM. Incipit docere quomodo probationibus artis expertes tractandæ sint, atque à legibus initium capit, ex quibus multæ sæpe controuersiæ nascuntur ex variis interpretationibus, dum alii uerba legis defendunt, alii sententiam spectandam esse censeant, alij aliter interpretantur. unde sæpe etiam iniuriæ nascuntur, ut in primo de Officiis ait Cicero; Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, & maliciosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbum. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut, ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Aristoteles docet quomodo in contrarias partes de legibus disputare possimus siue illas contrarias habemus, siue pro nobis, quæ ratio & in Senatu siquid suadeamus aut dissuadeamus, & in foro siquem accusamus aut defendimus multum nobis prodesse poterit. ergo si contraria nobis legis uerba fuerint, ad sententiam legislatoris, & ad communem legem confugiendum est. atque æquo & bono pugandum. ut Epaminondas ei, qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum non tradidit: & cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit. habet igitur legem contrariam. quare dicit, leges scriptas ad commodum Reip. referri oportere, & eas ex utilitate communis; non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. sicuti Cicero primo de Inuentione docet. hoc est quod ait Aristoteles æquo & bono tantquam iustiore nitendum. id enim semper iustius, quod toti Reip. utilius atque honestius est. Sed quid est quod ait Aristoteles; hoc esse æquissima sententia iudicare? Iulius Pollux libro octauo ubi de Iudiciis agit, narrat quemadmodum Athenis iudices antequam litigantium causas audirent, iura re soliti essent, ex legibus se iudicatos in ijs rebus, de quibus essent leges constitutæ, in iis autem, de quibus nullæ scriptæ leges essent, æquissima sententia se uisuros. hoc est igitur quod docet Aristoteles, debere Oratorem ad causæ suæ utilitatē hoc traducere, atque affirmare, nihil aliud esse, æquissima sententia uti, nisi æquitatem amplecti, & non uerba legis, sed uoluntatem legislatoris spectare. nam (ut ait Cicero pro A. Cæcina) si uoluntas tacitis nobis intelligi posset, uerbis omnino non uteremur. quia non potest, uerba reperta sunt, non quæ impedirent, sed quæ indicarent uoluntatem. & infra; scriptum sequi calumniatoris esse; bonique iudicis, uoluntatem scriptoris, auctoritatemque defendere.

TEXT. Et æquum ac bonum semper idem manere, nec unquam immutari, sicuti neque communis lex; in situm est enim in ipsa natura, scriptæ uero leges sæpe uariantur.

COMM. Hac etiam ratione probabit orator iudicem æquo ac bono potius, quam ex scriptis legibus iudicare.

dicare oportere, quoniam scriptæ leges sæpe mutantur, & uariantur, æquum autem ac bonum semper idem manet, & nullo unquam tempore mutatur. quemadmodum neque; communis & uera lex, quæ in ipsa natura penitus est insita, & æterna atque immutabilis. hanc Cicero primo de legibus summam legem appellat. sic enim ait; constituendi uero iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ seculis omnibus ante nata est, quæ scripta lex ulla, aut quam omnino ciuitas constituta. non est igitur æquitas in uerbis, quæ sæpe mutari ac uariari solent, sed in summa ac perfecta ratione quæ semper eadem est. Oratio uero est interpretis mentis, uerbis discrepans, sententiis congruens, ut ibidem ait Cicero.

TEXT. *Vnde illud in Antigona Sophoclis dictum est, ubi tuetur illa factum suum: quod licet contra Creontis legem fecerit, non tamen contra legem non scriptam;*

Hoc namque non hodie aut heri, at semper fuit.

Ideo ego non timeo uiri ullius minas.

COMM. Hoc exemplum etiam supra positum est ab Aristotele, ubi docuit quandam esse legem communem & naturalem, quamuis consensus nulla hominum intercesserit, unde homines intelligant quid æquum aut iniquum sit, nunc autem docet quomodo Antigona factum suum ab æquo ac bono, & à communi lege defendat. quia Creontis legem siue edictum contrarium habebat. edixerat enim Creon, ne mortuum Polynicem fratrem suum sepeliret, alioqui se pœnas de illa sumpturum. uerum Antigona se nullius uiri minas pertimescere ait, neque uelle Creontis legem seruare, quia sit communi legi contraria. cum sepelire mortuos æquum sit semper & ubique. neque enim (inquit) hoc nouum est, ut hodie aut heri natum esse uideatur, sed perpetuis seculorum ætatibus antea fuit. neque quisquam est mortalium, qui nouerit, unde lex illa communis originem habuerit.

TEXT. *Et iustum id esse, quod est uerum atque utile, non autem quod speciem tantum habet; Quare quæ scripta est, non est lex. neque enim legis officium exequitur.*

COMM. Docet qua ratione probare possit Orator, nullam esse legem scriptam, ut facilius suadeat non esse scriptis immorandum, sed æquitatem esse spectandam. sic igitur colligit; iustum id est, quod est uerum atque utile, non autem quod speciem tantum & significationem ueritatis, atque utilitatis habet. sed scripta, neque uera sunt, neque utilia, sed tantum ea significant, & eorum speciem habent, quæ uera atque utilia sunt, ergo in scriptis non est iustitia neque lex. Quare scripta significationes tantum sunt legum, non autem ueræ leges. quoties autem ab æquitate scripta discrepant, etiam à uera & communi lege discrepant. id quod Cicero primo de legibus eleganter his uerbis ostendit; Iam uero stultissimum illud, existimare omnia iusta esse, quæ scita sint in populorum in-

stitutis, aut legibus. etiam ne si quæ sint tyrannorum leges? si triginta illi Athenis leges imponere uoluissent, aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæc leges iuste haberentur? nihil credo magis illa, quam interrex noster tulit, ut Dictator quem uellet ciuium, in dicta causa impune posset occidere. est enim unum ius, quo deuincta est hominum societas, & quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio, imperandi, atque prohibendi: quam qui ignorat, is est iniustus. siue est illa scripta usquam, siue nusquam. ex his colligitur ueras leges, non esse in scripto, sed in recta ratione, atque sententia.

TEXT. *Et rebus iudicandis præpositum esse iudicem, tanquam argentarium, qui id iustum, quod simulatum & adulterinum est, ab eo, quod est uerè iustum, discernat. Et melioris esse uiri, non scriptis legibus, quam scriptis uiri, atque insistere.*

COMM. Utetur etiam hac similitudine, qui sententiam contra scriptam legem defendit, iudicem esse tanquam argentarium in rebus iudicandis. sicut enim argentarius Lydio lapide siue Heraclio, quem in iudicem uocant, aurum atque argentum diligenter experitur, utrum uerum sit, an adulterinum, & quod uerum est probat, quod adulterinum reicit, ita iudex æquitate, tanquam indice, debet simulatam ac fictam iustitiam, à uera iustitia discernere. nam quod cum æquitate congruit, id est uerè iustum. quod autem alienum est ab æquitate, si mulatum & adulterinum est. Lapis igitur quo mæsarij ad probandum aurum utuntur. Lydius uel Heraclius uocatur, ab Heraclia Lydiæ ciuitate. Plinius scribit etiam coticulam à latinis appellari. Dicit etiam Orator bonos uiros potius non scriptas leges, quam scriptas sequi solere, & bene agere propter honestatem non propter timorem.

TEXT. *Et si lex, qua premimur, aliquo modo contraria est iam probatæ legi, aut si secum ipsa pugnat: ut interdum altera lex iubet rata esse, quæcumque inter se homines pepigerunt, altera uerò uetat, pactiones fieri contra leges.*

COMM. Hæc controuersia græco nomine uocatur ἀντινομία cum duæ leges inter se pugnare uidentur. itaque cum ea lex quæ nobis contraria est, repugnat alicui legi probatæ, facile poterimus eam eludere, & infirmare, uel etiam si secum ipsa pugnat, ut si in una parte uetet, quod in alia permittat. exemplum autem hoc ponit Aristoteles; lex est, quæ iubet omnia rata esse, quæ homines inter se pepigerunt. altera lex uetat, pactiones contra leges fieri. quidam inter se pepigerunt nocturno tempore conuenire, & sacrificia peragere, & deo nuncupata uota persoluiere, nescientes esse legem quæ omnia nocturna sacrificia prohibeat. accusatur quod nocturna sacrificia contra legem fecerint, illi se defendunt lege quæ est de pactionibus, quæ iubet rata esse pacta. accusatores obiiciunt legem, quæ uetat pactiones fieri contra leges, & dicunt ea pacta non debere esse rata. hæc controuersia est ex contrariis legibus. Quintilianus ait nunquam esse legem legi

legi contrariam iure ipso. quia si diuersum ius esset, alterum altero abrogaretur, sed eas casu collidi, & euentu, ut si sit lex; Tyrannicidæ imago in gymnasio ponatur. & item lex altera; Mulieris imago in gymnasio ne ponatur. atque accidat ut mulier tyrannum occidat. nam neque; mulieris imago ullo alio casu poni potest, neque; tyrannicidæ ullo alio casu submoueri. uidentur igitur, utra lex potentior, utra antiquior, utra melior.

TEXT. *Et si sit ambigua lex, ut quis eam torquere possit; tunc uidere oportet, in quam partem iustum, atque utile conueniat, deinde illo uti.*

COMM. Nascitur etiam ex ambiguo sepe controuersia, quia quod scriptum est, duas aut plures res significare posse uideatur. tunc igitur in eo laborandum est, ut eam interpretationem, quam nos adferimus, iustam atque utilem esse demonstremus. de qua re multa Cicero secundo de Inuentione, ubi ponit etiam hoc exemplum legis; Meretrix coronam auream ne habeto, si habuerit publica esto. contra eum qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda; & in auro publicando & administrationem & exitum facilem esse, & incommodum nihil inesse. Quintilianus libro septimo scribit Amphiboliæ species esse innumerabiles, adeo ut Philosophorum quibusdam nullum uideatur esse uerbum, quod non plura significet, genera uero admodum pauca. aut enim uocibus accidit singulis aut coniunctis. in singulis, ut Gallus. utrum enim auem, an gentem, an nomen, an fortunam corporis significet, incertum est. in coniunctis, ut, Aio te Acacida Romanos uincere posse. Vnde est controuersia; Hæres meus uxori meæ dare dånas esto argenti, quod elegerit, pondo centum uter eligat, quæritur. uidentur igitur aliquando uter sit secundum naturam magis sermo, semper utrum sit æquius, utrum is, qui sic scripsit ac sic dixit, sic uoluerit. M. Antonius secundo de oratore ait ambiguum esse multa genera, quæ melius intelliguntur à Dialecticis, quam à Rhetoribus, ideo necessariam oratori Dialecticam ait Cicero, cum ob alia multa, tum præcipuè ut sciat ambigua distinguere.

TEXT. *Et si res illæ, propter quas lata lex fuit, non amplius manent, lex tamen adhuc seruat; tunc laborandum est, ut id notum fiat, & hac ratione contra legem pugnandum.*

COMM. Cum accusator nobis legem obiicit, quæ non amplius in usu sit, aut quæ propter eas res lata fuerit, quæ non amplius manent, diligenter id ostendere debemus, atque ita legem eludere, & contra illam pugnare. quod Cicero pro C. Rabirio contra Labienum facit. namque hæc (inquit) tua, quæ te hominem clementem, popularemque delectat; Ilictor, colliga manus; quæ non modo huius libertatis, mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilij, sed Tarquinij superbissimi, atque crudelissimi regis: ista sunt cru-

ciatus carmina, quæ tu homo lenis, ac popularis libentissimè commemoras; caput obnubito, arbori infelici suspendito: quæ uerba Quirites iam pridem in hac Repub. non solum tenebris uetustatis, uerum etiam luce libertatis oppressa sunt. & pro lege Man. contra Hortensium; Obsoleuit iam ista oratio re multo magis, quam uerbis refutata. & pro M. Cælio; uerum hæc genera uirtutum non solum in moribus nostris, sed uix iam in libris reperiuntur. chartæ quoque quæ illam pristinam seueritatem continebant, obsoleuerunt, neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque; uitæ re magis, quam uerbis secuti sumus, sed etiam apud Græcos doctissimos homines, quibus cum facere non possent, loqui tamen, & scribere honestè, & magnificè licebat.

TEXT. *Quod si scripta lex pro nobis facit, tunc dicendum est, æquissima sententia iudicare, non esse ideo iudicibus concessum, ut contra legem aliquid statuatur; sed ne fortasse peierent, si uim ac sententiam legis non bene perceperint.*

COMM. Iam docuit quomodo contra uerba legis, sententiam & æquitatem defendere possimus, nunc ex altera parte docet, quomodo legem scriptam tueamur, si eius uerba pro nobis faciant. Ac primò, quoniam (ut supra diximus) iudicibus concessum erat, æquissima uti sententia, docet quomodo hoc ad utilitatem nostræ causæ traducere possimus. dicemus enim hoc illis non ideo concessum esse, ut contra legem statuatur, & à uerbis legis discedant, sed quia iurant se ex legibus iudicatos, hoc additum esse, ne fortasse peierent, si quod scriptum est sequentes, non satis benè intellexerint, quæ sit legis uis ac sententia. Quare oportere eos omnino quod scriptum est sequi, nisi peierare uoluerint. hanc rem Cicero primo de Inuentione sic expresse; Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis, obtemperare autem legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini. quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquare potuit, quam quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? & quæ sequuntur. Cicero & in primo de Oratore, & in Bruto tradit, quemadmodum in causa quadam M. Curij Q. Sceuola iuris peritissimus ex scripto testamentorum iura defenderit, L. autem Crassus contra scriptum pro æquo & bono pugnarit, & causam uicerit.

TEXT. *Et neminem esse, qui quod absolute bonum est, quærat; sed quod sibi ipsi.*

COMM. Aliud argumentum pro scripta lege, contra eos, qui æquum ac bonum defendunt. quamuis enim concedamus esse quiddam absolute bonum, tamen dicemus neminem esse qui illud quærat, sed omnes id quærere, quod sibi sit utile. alioqui scriptis legibus non esset opus, si oēs id, quod est absolute bonum sequerentur. nunc leges scribuntur, non quæ mortalibus omnibus profint, sed quæ eis tantum, qui in una ciuitate sunt; ergo qui à

scriptis legibus discedit, is à ciuitatis utilitate atque salute discedit, quoniam in scriptis legibus, est ciuitatis salus.

TEXT. *Et nihil differre non latas esse leges, & in nullo esse usu.*

COMM. Leges ideo scribuntur, ut in usu sint, & obseruentur. quod si non eis obtemperetur, idem est, ac si nunquam latae essent. qui ergo scriptum defendit, hoc uti argumento potest, ac dicere, nullam esse differentiam, utrum nunquam latae sint leges, an eis non pareatur.

TEXT. *Et in alijs artibus non utile esse discedere à praeceptis, & callide aliquid excogitare, ut contra medicum; neque enim tantum detrimento adfert erratum medici, quantum mala consuetudo non illi parendi qui imperium habet.*

COMM. A simili ductum est hoc argumentum, artiū praecepta diligenter obseruari debent, neque contra ipsos artifices callide aliquid excogitandum est, ut si aegrotus contra medicum ius urgeret, atque illi parere recusaret. licet enim n. medicus aliquando peccaret, non tamen tantum detrimento aegrotis adfert, illud medici erratum, quam si statuerent omnino non esse medico parendum. haec enim praua consuetudo non parendi illis, qui imperium habent, multa inuehere detrimenta solet. idem etiam de legibus sentiendum. quamuis enim sint aliquae leges asperiores, & quae aliquo modo noceant, non tamen tantum leges illae nocere possunt, quantum si homines assuecant legibus non obtemperare. licet tamen interdum à legibus discedere, cum uel maior utilitas sequitur, uel ab eis quis soluitur. unde Caesar Augustus opera Virgilij potius conseruare uoluit, quam testamento parere, quod tamen leges uolunt, unde ita clamat;

Frangatur potius legum veneranda potestas
Quam tot congestos, noctesque diesque labores
Hauserit una dies. ita Sinon Aeneid. 2. se legibus Graecorum solutum esse ostendit;
Fas mihi graiorum sacra resoluere iura,
Fas odisse uiros atque omnia ferre sub auras
Siqua legunt, teneor patriae nec legibus ullis.

TEXT. *Et hoc esse quod in probatis legibus prohibetur, nequis ipsis legibus quaerat, aut uelit esse sapientior. Et de legibus quidem haec dicta sint.*

COMM. Qui contra scriptam legem contendit, is iniuriosus est in eo, quod non decretis legum acquiescens, probatas ab omnibus leges uiolat. nam hoc ipsum legibus prohibetur, nequis uideri uelit sapientior esse legibus. qui autem à scripto discedit, is leges emendare uelle uidetur. Atque haec quidem sunt rationes quibus & pro legibus, & contra leges disputare potest Orator. Cicero autem libro de Inuentione secundo copiosius etiam hanc disputationem persequitur. & Cornificius ad Herennium libro secundo, & Quintilianus lib. 7. qui tamē ab Aristotele non multum discrepant.

TEXT. *Testium uero duo sunt genera: nam alij sunt antiqui, alij noui. nouorum autem partim periculi participes sunt, partim extra periculum positi.*

10 Nunc aggreditur ad secundum genus probationis inartificiose, quod à testibus ducitur. ac primo testium genera distinguit, deinde in utraque partem disputare docet. facit ergo duo testium genera, quorum alij sunt antiqui, ut poetae, oratores, historici, omnesque illustres auctores: alij uero noui, qui uel periculi participes sunt, si mentiti fuerint, quales sunt ij, qui in iudicijs iurati testimonium dicunt, uel sunt extra periculum positi, ut ij, qui iam de aliqua re simili uel eadem iudicauerunt. Cicero in Partitionibus duo testimoniorum genera facit, alterum diuinum ut oracula, auspicia, Vaticinationes: alterum humanum, quod spectatur ex auctoritate & ex uoluntate, & ex oratione. Aristoteles quamuis non utatur hac distinctione, tamen etiam diuina testimonia attingit infra, cum ait esse testes etiam rerum futurarum, ut uates & augures.

TEXT. *Antiquos testes uoco poetas, & claros auctores, uirosque illustres, quorum sunt aperta iudicia. ut Athenienses Homeri testimonio de Salamine usi sunt.*

COMM. Exponit quinam antiqui testes dicantur. nempe qui clari sunt atque illustres auctores, & quorum aperta sunt iudicia. duo igitur haec concurrant necesse est, ut antiquus testis fide dignus habeatur, primo ut sit illustris & clarus auctor. nam obscuro auctori & ignobili non creditur. deinde ut eius iudicium sit perspicuum, & apertum, ne in aliam partem traduci possit. hoc autem Aristoteles exemplo probat. cum enim inter Athenienses & Megarenses esset orta controuersia de Salamine insula, quam utrique sibi uendicabant, Athenienses Homeri testimonio superiores euaserunt, qui quodam uersu dixit, Aiacem è Salamine suas naues Atheniensibus iunxisse. Quam rem Quintilianus libro quinto capite de exemplis, ita narrat; Neque est ignobile exemplum Megareos ab Atheniensibus cum de Salamine contenderent, uictos Homeri uersu. qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans Aiacem naues suas Atheniensibus iunxisse. Diogenes Laertius in Solouis uita, tradit, quosdam affirmare uersum illum à Solone compositum, & in Homeri Catalogo ab eodem inculcatum, ut Megareos de insulae possessione deturbaret, idem recitat etiam Plutarchus. constat autem Solonem non alia de causa insaniam simulasse, nisi ut Atheniensibus suaderet, recuperandam esse Salaminem quam Megarenses occupant. Athenienses enim graui diu turnoque bello uexati legem tulerant nequis de recuperanda Salamine uerba faceret, alioqui capitale esset. quod aegre ferens Solon furere se simulauit, & in concionem profectus elegiam a se compositam cecinit, qua ita commouit Athenienses animos, ut statim bello repetendam esse Salaminem censuerint.

TEXT. *Nuper etiam Tenedij contra Sigienfes Periandri testimonio sunt adiuti.*

COMM. Aliud addit exemplum, quod suo tempore accidit, Tenedij (inquit) cum nuper contra Sigienfes litiga-

litigarent, ex Periandri Corinthij poemate testimonium sumpserunt, quo superiores euaserunt. Tenedos insula est in mari Aegeo e regione Troiae propè Sigaeum promontorium Troadis, in quo est urbs eodem nomine, hoc est Sigaeum appellata, ut fuidas auctor est. cum igitur vicini essent Tenedij & Sigienfes, de finibus inter eos (ut saepe fit) orta est controuersia, quam Periandri testimonio diremerunt. Periander enim Corinthius qui numeratur in septem graeciae sapientibus, poema quoddam scripsit, in quo bene uiuendi praecepta complexus est, ut auctor est Diogenes Laertius in ipsius Periandri uita. quod autem fuerit illud testimonium quo Tenedij sunt adiuti non satis constat, quia Periandri scripta non habemus. neque Aristoteles id adiungit. sed tamen intelligere possumus in Periandri opere fuisse quiddam quod Tenediorum causae profuerit. fuerunt autem Tenedij in iudicando seuerissimi, adeo ut in iudicio semper carnifex astaret, & elatam securim haberet, ut qui calumniae conuictus fuisset, cum protinus uiuum securi diffecaret, unde proverbium; Tenedia securis, de se uero iudicio; & Tenedius homo, de eo, qui truci & formidabili sit aspectu. & Tenedius patronus, qui causam quam celerrimae expedit. Cicero ad Q. fratrem libro Epistolae 2. Tenediorum igitur libertas, tenedia securi praefata est. Virgilius eam insulam ait olim fuisse nobilissimam;

Est in conspectu Tenedos notissima fama
Insula, diues opum Priami dum regna manebant.

ita dicta fuit à Tene Cygni filio qui in ea insula urbem condidit, ut Cicero tertia in Verrem actione; Tenedo, praetereò pecuniam, quam eripuit, Tenem ipsum, qui apud Tenedios sanctissimus Deus habetur, qui illam urbem dicitur condidisse, cuius ex nomine Tenedus nominatur, hunc ipsum inquam Tene pulcherrime factum, quem quondam in Comitio uidistis, abstulit magno cum gemitu ciuitatis.

TEXT. *Et Cleophon contra Critiam, Solonis elegijs usus est, dicens, eius familiam iam pridem fuisse petulantem, neque enim aliter Solon unquam ita cecinisset; Dic flauo Critiae ut studeat parere parenti.*

COMM. Cleophon orator quidam Athenis fuit, improbus ac turbulentus ciuis, de quo meminit Iocrates in oratione de Pace, & Aeschines contra Ctesiphontem. is cum in Critiam unum è triginta inueheretur, & ostendere uellet Critiae familiam iam pridem fuisse mollem ac petulantem, ex Elegijs Solonis uersum quendam citauit, in quo Solon quendam Critiam leniter taxabat; quod parenti suo parere nollet, & se libidinibus traderet, atque admonebat, ut deinceps à parentis sui consilijs non discederet. dicebat igitur Cleophon; Nunquam certe Solon ea de Critia scripsisset, nisi molli ac petulans fuisset. Solonis duo carmina, quibus haec de Critia dicuntur, citat Proclus in Platonis Timaeum scribens, quae nos in latinum ser-

10 monem ita conuertimus;
Dic flauo Critiae ut studeat parere parenti,
Errantem nam non audiet ille ducem.

Socrates tamen apud Platonem in Charmide, tradit Critiae familiam & ab Anacreone poeta, & à Solone fuisse celebratam, quod in ea fuerint multi praestantes uiri, qui & corporis dignitate, & animi uirtutibus, & omnibus caeteris bonis, quae beatam uitam efficiunt, multum excellere. hic autem Critias, quem Cleophon insimulabat, fuit unus ex illis triginta tyrannis quos Lacedaemonij uictis Atheniensibus imposuerunt. qui licet ciuis Reip. utilis non fuerit, tamen ingenio plurimum ualuit, & eloquens in primis fuit. de quo ita Cicero tertio de Oratore; Quid Critias, quid Alcibiades? ciuitatibus suis quidem non boni, sed certe docti, atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? quin etiam poeta non minus idem Critias fuisse fertur. nam Athenæus libro decimo multos ex eius elegijs uersus citat. & Plutarchus in Cimonis uita sic ait; Critias uero unus ex triginta tyrannis elego carmine diuitias Scopadum, mores & animum Cimonis, & Agesilai trophaea precabatur.

TEXT. *Et rerum quidem praeteritarum testes sunt huiusmodi; futurarum autem etiam uates & augures: ut Themistocles, cum nauali praelio conflegendum esse, probare uellet, oraculum interpretatus est, quod iubebat, ut se ligneo muro defenderent.*

COMM. Docuit qui sint antiqui testes de praeteritis rebus, nunc addit inueniri posse testes etiam de futuris. nam uates & augures quae futura sunt praedicunt. hinc tota Ciceronis oratio de Responso Aruspicum. & tertia in Catilinam actione multa disputat, de ijs, quae praedixerant Aruspices ex Heururia acciti, & praecipue de Iouis simulacro, quod iisdem facere maius, & in excello collocare, & contra atque ante fuerat, ad orientem conuertere iusserunt. quo facto statim coniuratio Catilinae patefacta est. Aristoteles Themistoclis exemplum citat, qui, quo tempore Xerxes Persarum Rex cum innumerabili propè exercitu Graeciam inuasit, Atheniensium imperator factus, oraculum Apollinis interpretatus est, quod iubebat, ut Athenienses ligneo muro se defenderent. uasit enim Themistocles Atheniensibus, ut urbem relinquerent, & naues ingreffi contra Persas nauali praelio confingerent. nam eum esse ligneum murum, quo iubebat Apollo ut se Athenienses tuerentur. hanc historiam Thucydides primo libro narrat, & Herodotus in Polymnia, qui oraculum etiam ponit multis uersibus editum, inter quos illi duo sunt, qui rem hanc complectuntur;
Iuppiter è ligno muris Tritonida donat,
Qui soli inuicti tibi sint, natisque saluti.
sic enim Laurentius Valla interpretatus est. Iustinus de hac re secundo libro sic ait; Aduertente igitur Xerse consulentibus Delphis oraculum, responsum fuerat, salutem muris ligneis merentur. Themistocles nauium praesidium demonstratum ratur,

ratus, persuadet omnibus, patriam municipes esse, non mœnia, ciuitatemque non in ædificijs, sed in ciuibus positam. melius itaque salutem nauibus quam urbi commissuros; huius sententiæ etiam Deum auctorem esse.

TEXT. *Quin etiam prouerbia sunt ex eo genere, quod diuini sunt, testimonia; ut si quis inipiam suadcat, ne sibi senem amicum facere studeat, & hoc utatur prouerbio, In senem .e quod beneficium contuleris.*

COMM. Inter antiqua testimonia censet Aristoteles etiam prouerbia esse numeranda. quæ magnam sapientiam uim habent ad faciendam fidem, ut ait Quintilianus libro quinto, cuius sunt hæc uerba; Ea quoque quæ uulgo recepta sunt, hoc ipso quod in certum auctorem habent, uelut omnium fiunt: quale est, ubi amici, ibi opes. & conscientia mille testes. & apud Ciceronem, Pares autem, ut est in uetere prouerbio, cum paribus facillimè congregantur. Neque enim durassent hæc in æternum, nisi uera omnibus uiderentur. Cicero pluribus in locis prouerbia pro testimonijs usurpat. Aristoteles probat exemplo quomodo prouerbia ualeant ad persuadendum, & probandum, si quis (inquit) suadere cuiquam uelit, ne senis amicitiam appetat, prouerbum illud usurpare poterit, In senem ne quod beneficium contuleris. senes enim uel cito moriuntur, ut referre gratiam non possint. uel semper in dies differunt, unde Horatius de Senes; Dilator, spe longus. apud Diogenianum (ut Erasmus citat) quinque genera ponuntur eorum, quibus benefacere non sit utile. sic enim precipitur; neque in senes, neque in mulierem, neque in puerum, neque in canem alienum, neque in garulum remigem beneficia colles.

TEXT. *Et si quis hortetur quempiam, ut eos filios tollat, quorum patres iam necarit, illud proferat; Stultus qui natos occiso patre relinquit.*

COMM. Aliud addit exemplum omnino crudele & inhumanum, quod tamen prouerbio uulgatum erat. cum quis (ait) patrem alicuius interfecerit, facile poterit impelli ut etiam filium interficiat, si carmen illud, quod prouerbio fertur, ei recitetur. Stultus qui natos occiso patre relinquit. tradunt Philippum Macedoniae Regem Alexandri Magni patrem id carmen in ore frequenter habuisse, & quoties patres interficeret, semper etiam filios interficere solitum. Milites qui Maximinum imperatorem trucidarunt, cum eius esset filium inuaderent dixisse memorantur; ex pessimo genere ne catulum quidem esse relinquentum. Cyrus Persarum Rex cum Lydorum defectionem audiuisset, dixisse fertur, idem mihi accidit, atque illi, qui cum patrem occiderit, eius liberis parcat. ostendens mansuetudinem suam in Lydos defectionis fuisse causam.

TEXT. *Noni autem testes sunt, qui, cum noti illustresque sunt, iam de aliqua re iudicium fecerunt: nam horum iudicia sunt eis utilia, qui de iisdem rebus ambigunt.*

COMM. Iam de antiquis testibus dixit, nunc ad nouos

10 accedit, ac primo de ijs uerba facit, qui sunt extra periculum positi. sunt autem huiusmodi testes uiri clari, atque illustres, qui iam de aliqua re iudicarunt. quod enim iam probatorum hominum sententia confirmatum est, id omnino ijs utile est; qui de eadem re litigant. ut Cicero pro Archia poeta confirmat eum in ciuitatem retinendum, quod cum & Tarentini, & Rhegyni, & Neapolitani ciuitate, cæterisque præmiis donarunt, & quæ omnes, qui aliquid de ingenijs poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarent. hæc autem appellatur à Latinis præiudicia, qualia in Opianicum facta dicuntur à Cicerone pro A. Cluent. & à Senatu aduersus Milonem. confirmantur præcipuè duobus (ut ait Quintilianus) auctoritate eorum, qui pronunciauerunt, & similitudine rerum de quibus queritur. raro autem refelli possunt, nisi forte manifesta in eis culpa erit. aut si non uera esse dicantur. quod Cicero pro Milone facit. probat enim non esse uerum quod ab inimicis Milonis dicebatur, eadem qua P. Clodius occisus erat, senatum iudicasse contra Rempublicam esse factam. & c. n. Pompeium rogatione sua, & de re, & de causa iudicasse. Verum Aristoteles id, quod proposuit, exemplo declarat.

TEXT. *Ut Eubulus in iudicijs contra Charetem usus est eo, quod aduersus Archibium Plato dixerat, re hanc increbrescere; pluresque esse in ciuitate qui se improbos esse fateantur.*

COMM. Plato etiam dum uiuere in magno honore ac pretio fuit, & eius sapientia tanta habebatur, ut eius dicta quasi testimonia putarentur. itaque cum in sermone contra quendam Archibium aliquando mores Atheniensium taxasset, & dixisset eo iam rem peruenisse, ut nihil homines puderet, sed plures in ciuitate reperiuntur, qui se improbos esse fateri non uererentur. hoc Platonis dictum Eubulus orator arripuit, & cum in iudicio Charetem accusaret, ut in eum magis iudices accenderet, quo publicam malefaciendi licentiam refrenarent, dixit id esse uerum quod Plato dixerat, multos esse qui propter impunitatem maleficiorum, ea confiteri non dubitarent. Eubulus orator Atheniensis fuit, de quo multis in locis Demosthenes meminit, & præcipuè in oratione contra Midiam Diogenes Laertius in Xenophontis vita, tradit Eubulum rogationem tulisse. ut Xenophon relegaretur, atque eundem postea etiam tulisse ut restitueretur. meminit huius etiam Plutarchus in vita Phocionis, & ait eum cum Demosthene & Hyperide sibi tantum esse foro, atque curia gloriam quæruisse. Ibidem etiam Charetis meminit, quem rei militaris studiosum fuisse ostendit. & imperatorem ualde strenuum. tradunt hunc in promittendo facilem fuisse, adeo ut nihil unquam cuiquam denegaret, sed deinde nihil ferè præstare solitum. unde factum ut, Charetis pollicitationes, prouerbio dicerentur, de ijs qui benignè promitterent, sed promissa non seruarent.

TEXT. *Noni etiam testes sunt, qui periculi participes sunt,*

funt, si mentiri uisi fuerint.

COMM. Testes quos hactenus numerauit, sunt extra periculum. qui uero testimonium in iudicio dicunt, sunt periculi participes, non quidem eius, in quo reus est, sed quia si mentiti fuerint, uel mercede corrupti, uel alicui gratificantes, grauiter puniuntur. in his autem tractandis maximus est patronis sudor, ut ait Quintilianus, nam & laudandi sunt, si nos eis utimur, & uituperandi, si contra nos dixerint. unde in actionibus communis est locus à testibus & contra testes. Itaque si nos testes producimus, eorum auctoritatem, fidem, religionem prædicabimus. ut Cicero pro Archia poeta; Adest uir summa auctoritate & religione, & fide L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audiuisse, sed uidisse, non interfuisse, sed egisse dicit, si contra nos producuntur, eorum turpitudinem, infamiam, scelera notabimus, ut pro L. Flacco; Nicomedes qui neque in Senatum ulla conditione peruenire potuit, & furti, & pro socio damnatus est. sed multa sunt apud Ciceronem in utranque partem exempla. nonnunquam toti nationi fidem admittit, ut pro Flacco Græcis omnibus, pro Fonteio Gallis.

TEXT. *Atque huiusmodi testes tantum illud testantur; factum fuerit nec ne. sit an non sit: de qualitate uero nihil dicunt; ut si iustum an iniustum sit, utile an inutile.*

COMM. Noui testes, qui periculi participes sunt, tantum de facto testari possunt, non autem de facti qualitate. quare tantum uel factum esse dicunt id, de quo est controuersia, uel non factum, uel esse, uel non esse. utrum autem ea res iusta sit an iniusta, uel utriusque inuisibilis non solent addere. nam hoc uel ad iudices ipsos attinet, uel ad eos, qui magna auctoritate præditi sunt. Quod si testes huiusmodi aliquid de qualitate dicere uoluerint, merito possunt irrideri. sicuti Cicero pro L. Flacco; Timolites ille uicanus, homo non modo nobis, sed ne inter suos quidem notus, vos docebit qualis sit L. Flaccus? respuitur ergo siquid de iusto aut iniusto testes dixerint, & statim in suspicionem ueniunt aut reo, aut accusatori uelle gratificari.

TEXT. *Qui autem remoti sunt, etiam de his maxime sunt idonei testes. sed omnium maxime fide digni sunt antiqui; quia corrumpi non possunt, & probationes ab eorum testimonijs ducuntur.*

COMM. Remotos testes uocat, præiudicia uel à Senatu, uel à iudicibus, uel ab aliquo præclaro viro facta, atque etiam ea testimonia, quæ uel à poetis, uel ab illustribus auctoribus sumuntur. testes igitur huiusmodi à causa remoti, qui antea uel de eadem re, uel de simili pronuntiarunt, etiam de qualitate pronunciaisse uideri possunt. hoc est ostendisse, utrum res sit iusta an iniusta. & hoc est, quod Milonis aduersarij dicebant, eadem qua P. Clodius occisus est, Senatum iudicasse, contra Rempublicam esse factam. & pro A. Cluentio præiudicia, quæ contra Opianicum facta fuerant, condemnatis ijs, qui sce-

10 lerum eius participes fuerant, quam improbus & impius esset Opianicus ostendunt. Sed antiqui testes maxime omnium fide digni sunt, carent enim omni suspitione corruptelæ, quia non amplius uiuunt neque de futuris diuinasse, ac prædixisse uerisimile est. & quanto præstantiores sunt auctores, tanto etiam firmiores probationes ab eorum testimonijs ducuntur. Cicero pro P. Sestio multos uersus ex Accii tragædijs citat ad ea probanda quæ sibi proposuerat. & pro Archia poeta præter cætera quibus probet retinendum esse Archiam in ciuitate, Ennii etiam testimonium citat, qui sanctos esse poetas dixerat.

TEXT. *Quod si quis testes non habeat, poterit dicere, iudicium ex argumentis fieri debere; & hoc esse æquisima sententia iudicare: neque enim argumenta pecunijs deprauari possunt; neque coargui solent, quod mentiantur, aut fallant.*

COMM. Cum iam docuit quot genera testium sint, & quomodo distinguantur, nunc in utranque partem præcepta dat, ac docet quomodo testium auctoritas uel augeri dicendo, uel minui possit. ac primo, qua ratione possit imminui. cum enim aliquis testes non habet, dicit iudicium non ex testibus, sed ex argumentis fieri debere, & hoc est, quod iurati sunt iudices æquisima sententia se iudicatos. nam argumenta firma sunt ac certa, neque uilo modo pecunijs deprauari possunt, quod in testibus plerumque fit. neque argumenta mentiri aut fallere sicuti sæpe testes consueuerunt. Eadem ferè docet Cornificius ad Herennium libro primo; plus oportere signis, & argumentis credi, quam testibus: hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera sunt gesta: testes corrumpi posse uel precio, uel gratia, uel metu, uel similitate. Ci. p. M. Cælio diligenter hæc persequitur, quæ Aristoteles hoc loco præcipit; Equidem vos abducam à testibus, neque huius iudicii ueritatem, quæ mutari nullo modo potest, in uoluntate testium collocari sinam, quæ facillime effingi, nullo negotio flecti ac detorque ri potest: argumentis agemus, signis omni luce clarioribus crimina refellemus. & c.

TEXT. *Qui testes habet contra eum qui non habet, dicit, argumenta, nequaquam pœnæ subiecta esse; nihilque opus fore testimonijs, si ad probandum uerba sufficerent.*

COMM. Docet quomodo fides testibus adiungi possit. nam qui testes habet, dicit argumentis non esse credendum, quæ liberius fingi possunt, quia pœnæ non subiacent, testes autem cum sciant sibi preparatam esse pœnam si falsa dixerint, tantum quæ uera sunt, dicere. deinde à consuetudine ducet argumentum, ideo testes in iudicium adduci solere, quia non putant argumentis fidem adhibendam, quod si uerba sufficerent, nihil opus esset testibus adducere. Cicero pro Archia poeta, testes suos ita corroborat; Est ridiculum ad ea, quæ habemus, nihil dicere, quærere quæ habere non possumus; & de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare; & cum habeas amplissimi uiri religionem,

gionem, integerrimi municipii iusiurandum fidemq; ea, quæ deprauari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare.

TEXT. *Sunt autem testimonia uel de se ipso, uel de aduersario, uel de facto, uel de uita ac moribus. itaque perspicuum est, nunquam fore, ut testimonio utili careamus. nam si de facto testimonium habere non possumus, quod aut causam nostram confirmet, aut aduersarij refellat; certè de moribus non deerit testimonium, quod uel æquitatem nostram ostendat, uel improbitatem aduersarij.*

COMM. Magnam esse utilitatem testimoniorum ostendit, & tamen nullum esse, qui non in iudicio copiam eorum habere possit. sunt enim (inquit) testimonia, uel de se ipso, uel de aduersario, de se ipso, quoniam patronus & reus pro vna persona ponitur, cum orator vel se vel reum innocentem esse testibus probat, ut pro M. Cælio, cum aduersarij dixissent Cælium neque parentibus neque ciuibus esse probatum suis, refellit hoc crimen Cicero testimonio patris & matris, & Puteolanorū municipum, qui Romam ideo venerant, ut Cæliū laudarent. de aduersario, cum orator probat testibus eum, uel id commississe facinus, quo infimitur, uel inquinatis esse moribus. quod actionibus in Verrem frequentissimè Cicero facit. præterea testimonia sunt, uel de facto, uel de uita & moribus. de facto, ut accusatur L. Flaccus de repetundis, quod Asiam prouinciam expilarit. negat hoc se fecisse Flaccus, ad sunt Asiatici testes, qui hoc dicunt. de uita & moribus, ut accusatur à Fannio Cherea Roscius comædus, quod Fannium quadam pecuniæ summa fraudarit. negat Roscius se fraudasse. Cicero de uita & moribus Roscij uerba faciens, & probum eum esse virum, atque ab omni scelere alienum ostendens, ipsorum iudicum testimonio utitur. hac ratione (inquit Aristoteles) nunquam utili testimonio carebimus. semper enim uel de facto, uel de uita ac moribus testes inueniemus. ergo si quando nullum de facto testimonium habere poterimus, quod uel causam nostram adiuuet, uel aduersarij deprimat, ad vitam & mores confugiemus, & testes adducemus uel de æquitate nostra, & eius quem defendimus, uel de aduersariorum improbitate. quarum rerum exempla passim apud Ciceronem reperiuntur.

TEXT. *Reliqua uerò, quæ de teste queri solent, amicus sit an inimicus an neutrum, & spectata fidei an infamis an medijs, et quæcunque sunt eius generis differentia, ex eisdem locis sumuntur, unde etiam entymemata ducuntur.*

COMM. In testibus sæpe spectatur amici ne sint, an inimici, an neutrum, sed medio quodam modo affecti. nam amici testimonio suo conantur amicum subleuare, inimici contra deprimere uolunt inimicum, qui uerò neque amici neque inimici sunt, plerumque ueriores esse solent. præterea consideratur utrum spectatæ fidei sint testes, an infames,

an medijs, nam probi ac religiosi uiri nunquam mentiantur, ac ne pro amico quidem. illud enim Periclis dictum seruatur; Amicis adesse oportet usque ad aras. hoc est, ut ne pro amicitia religio uoletur. itaque qui testes producit, debet eos probos esse uiros ostendere. Infames autem atque improbi homines facile ad peierandum inducuntur, neque testimonij religionem curant, quales eos ostendit esse Cicero, qui contra Flaccum testimonium dixerunt. Medijs uiri, qui neque omnino probi sunt, neque penitus improbi facile uel propter amicitiam, uel propter magnum præmium inducuntur, ut falsum dicant. hæc autem omnia, cæteraq; eiusdem generis, quomodo tractanda sint, inueniet orator ex eisdem locis, unde etiam argumenta ducuntur.

TEXT. *Quod ad tabulas attinet, quibus pacta & conuenta continentur, nulla alia oratione opus est, nisi ut eas orator augeat, aut deprimat; fidem eis addat, aut adimat. nam si pro se faciunt, illis fidem addere, ratasque facere, si pro aduersario, fidem adimere conueniunt.*

Cum tabulæ proferuntur in iudicijs, quibus pacta, & conuenta aliqua, uel contractus, uel testimonia, uel stipulationes, uel aliquid eius generis contineatur, nullum aliud officium est oratoris, nisi ut oratione sua uel earum auctoritatem augeat, uel eleuet atque imminuat. Vel ratas esse debere ostendat, uel irritas. hæc enim argumentando peritus orator facile consequetur. Itaque si pro se facere tabulas intelligat, eis fidem addere conabitur. si pro aduersario, multis rationibus fidem eis adimet. Cicero pro Archia poeta commendat eas tabulas quibus Archias professus fuerat, sic enim ait; At non est professus. immò uero ijs tabulis professus, quæ solè ex illa professione collegioque Prætorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. & quæ sequuntur. Quintilianus libro quinto, contra tabulas quoque sæpe dictum (inquit) sæpe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari, sciamus esse usitatum.

TEXT. *Quod autem ad fidem eis addendam, aut adimendam spectat, nihil differt à testium tractatione: quales enim ij fuerint, qui tabulas scripserint, aut asseruarint, talem etiam fidem habebunt ipse tabula.*

Quibus rationibus fides testibus aut additur, aut adimitur, iisdem (inquit) etiam ipsis tabulis. nam tales habentur tabulæ, quales ij sunt, qui eas uel scripserunt, uel asseruarint. Quintilianus ait in tabulis uel signatorum scelus uel ignorantiam accusari, sed tutius ac facilius esse de ignorantia, quam de scelere dicere, quia pauciores rei fiunt. uidetur autem Quintilianus appellare signatores, quos Aristoteles uocat ἐπιγεγραμμένους. Cicero pro Archia poeta docet propter custodes etiam tabulas infamari solere. Nam cum (inquit) Apii tabulæ negligentius asseruatæ dicerentur, Gabini, quando in columis fuit, leuitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset,

gnasset, Metellus homo sanctissimus modestissimusq; omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum Prætozem, & ad iudices ueniret, & unius nominis litura se commotum esse dixerit. cum igitur tabulas probabimus, dicemus earum signatores, & custodes optimos esse uiros, cum autem improbabimus, contra dicemus.

TEXT. *Cum autem certum est tabulas esse confectas; si pro se faciunt, debet eas orator augere, dicens, eas propriæ ac priuatæ legis uim habere.*

COMM. Nunc præcepta tradit in utranque partem quomodo tabulæ uel confirmari, uel infirmari possint. ac primo quibus rationibus confirmentur ostendit. Si constat (inquit) tabulas esse confectas, quæ causæ nostræ sint utiles, poterimus earum auctoritatem dignitatemque augere, dicentes, tabulam pacti & conuenti, uim eandem habere, quæ propria ac priuata lex habet. quare non minus tabulas, quam leges obseruandas esse. Cicero secundo de Inuentione, Pactum est (inquit) quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. quibus ex uerbis intelligitur quanta uis pactorum sit, ut etiam legibus præstent. quod etiam Cornificius ad Herennium libro secundo sic affirmat; Sunt item pacta quæ sine legibus obseruantur, ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur.

TEXT. *Et tabulæ quidem ratam legem non faciunt; leges autem eas tabulas, quæ legitima sunt, corroborant.*

COMM. Aliud argumentum ad tabularum confirmationem. nam tabulæ quidem non confirmant legem. quia quod inter duos aut plures conuenit, non alios astringit, sed leges uolunt pactiones legitimas esse ratas. nam legibus cauetur, ut qui aliquid inter se pepigerint, modo ne sit iniustum, diligenter obseruetur. Itaque maximam tabularum uim esse oportet, quæ etiam à legibus corroboretur. Cornificius ad Herennium libro secundo sic ait; Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo; Rem ubi pagunt, oratione pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conuicito. scitè uero Aristoteles adiunxit, quæ legitima sunt. nam si tabulæ pacti & conuenti, contra leges fuerint, nullam omnino uim habent. quod Antoninus Imperator ita Basilicæ respondit; Pacta quæ contra leges constitutionesque, uel contra bonos mores fiunt, nullam habere uim indubitati iuris est. quo in loco multa subtiliter Alciatus disputat.

TEXT. *Et omnino lex pactum quoddam & conuentum est: itaque si quis pacti & conuenti tabulas aufert, leges etiam ipsas tollit.*

COMM. A definitione legis argumentum ducit, quo pacta esse obseruanda demonstrat. nam lex (inquit) est pactum & conuentum quoddam. nisi enim ita conuenirent inter se, & paciscerentur homines, nullæ scriptæ leges esse possent. si quis igitur pacta omnia & conuenta auferat, i le etiam leges ipsas euertet. nam pactum est tanquam genus, lex tanquam species, uerum sublato genere tolluntur

etiam species, ut si nulla sit uirtus, neque iustitia esse poterit, ita si nullum sit pactum neque lex scripta erit ulla. diligenter ergo pacta sunt seruanda, ne leges uiolentur. hoc est quod Cicero tertio de officiis ait; Regulus non debuit conditiones & pactiones bellicas perturbare periurio. statuebant autem Prætores pacta & promissa esse seruanda, quæ nec ui nec dolo malo facta sint, ut eodem in libro docet Cicero, nisi tamen æquitas aliud postulet.

TEXT. *Præterea maior pars eorum, quæ homines inter se contrahunt, & sponte faciunt, tabulis continentur: itaque si quis eas irritas faciat, omne commercium hominum inter se tollitur. Et alia, quæ huic disputationi conueniunt, satis patent, in promptuque sunt.*

Hoc formissimum est argumentum, ad tabularum auctoritatem confirmandam. nam omnia ferè quæ homines inter se sua sponte contrahunt; tabulis continentur, ut emptiones, venditiones, stipulationes, obligationes, pacta, promissa, testamenta, legata, donationes, plurimamque eius generis alia. quod si tabulæ fiant irritæ, nullaque sit earum auctoritas, nullum erit inter homines commercium, nemo alteri fidem habebit. nullus erit, qui securè possit aliquid contrahere. Quod autem Aristoteles συλλαγμα uocat, iurisconsulti nostri contractum dicunt, quod Ulpianus testatur, in lege, Labeo, de uerborum significatione; contractum (inquit) uelutroque obligationem esse, quem greci συναλλαγμα uocant, ueluti emptionem, uenditionem, locationem, conductionem, societatem. apud Ciceronem, licet contractus in ea significatione minime reueriatur, tamen contrahere sæpe idem est, quod apud Græcos συναλλαγμα, id est ultro citroque se uicissim obligare, ut in secundo de officiis; in omni re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus & confinijs æquum & facilem. & alibi eodem in libro; Atque his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque; negocijs implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. summam uerò facit huius disputationis Aristoteles, dicens, alia esse eminentia & prompta, quæ pro tabulis dici possunt.

TEXT. *Quod si tabulæ nobis contrariæ fuerint, & pro aduersarijs faciant; primo quæ supra diximus de contraria lege, conuenient ad hanc rationem omnia. nam per absurdum esset, cum male positi legibus, quibus nos legislatores decipiunt, parendum esse non putemus, si tabulis parere necessarium esse dicamus.*

COMM. Alteram disputationis partem ingreditur, & docet quid agendum sit, cum tabulæ nobis contrariæ fuerint: & aduersariorum causa adiuuerint, primo (inquit) iisdem argumentis uti possumus, quibus supra diximus utendum esse, cum legem nobis contrariam habemus. deinde comparatione utemur hoc modo; si leges, quæ sunt inutiles, abrogandas esse censemus, neque illis parendum existima-

existimamus, cur non multo magis iniqua pacta rescindere possumus? res enim prorsus absurda esse videretur, cum pro communi utilitate saepe leges extinguantur, & pro aequitate ab eis plerumque discedatur, si necessarium esse putemus, omnia, quaecunque tabulis continentur, esse seruanda. cum praesertim longè minori periculo tabulae repudientur, quam leges abrogentur. haec autem comparatio maximam vim habebit ad tabulas in firmandas, modo probare possimus aliquid iniquitatis in eis latere, quod vel dolo malo, vel vi, vel ignorantia sint confecta. vel denique contra id, quod ius aequumque postulabat. hinc actiones apud iurisconsultos, De inofficioso testamento, Quod metus causa, De dolo malo, & reliqua.

TEXT. Deinde iudicem ipsum esse iustitiae dispensatorem dicemus: non igitur tabulas spectare; sed id, quod iustius est, debet.

COMM. Ab officio iudicis argumentum contra tabulas ducere licebit. iudex enim est tanquam iustitiae dispensator, qui nihil aliud in iudicando proponere sibi debet, nisi quod iustum, aequumque postulat. non igitur ab eo tabulae spectandae sunt, sed id, quod iustius esse videatur. & secundum id sententiam ferre debet. Quod autem nos iustitiae dispensatorem vertimus, Aristoteles τὸ δίκαιον ἑστῆν elegantiam metaphora dixit. Nā Brabeutae dicebantur illi, qui gymnici ludis praerant, ut Iulius Pollux libro tertio docet, hi (quemadmodum Phauorinus scribit) lauream virgam manu tenebant, quam victori ludorum gymniorum porrigebant. erant igitur Brabeutae proprie ludorum tantum iudices, sed Aristoteles hoc loco transtulit ad iudiciales controuersias. sicut etiam nos dispensatorem iustitiae traslatè diximus. sunt enim proprie dispensatores, qui res domesticas tractant, & earum curam ac rationem habent. hinc dispensatorem belli Plinius dixit, hoc est administratorem. & Cicero pro Rabirio, dicit Rabirium dispensationem regiam suscepisse.

7.ca.39. TEXT. Et iustum quidem detorquere potest neque fraude, neque necessitate ulla; quia natura tale est: tabulae uero & deceptis, & coactis hominibus saepe fiunt.

COMM. Aliud argumentum à comparatione, quod sequitur iudicis officium, quem iustitiae administratorem esse dixit. iudex debet iustum sequi, non autem tabulas. iustum enim est eiusmodi, quod neque fraude alicuius, neque ulla necessitate commutari possit, cum ab ipsa natura tale proficiscatur. at vero tabulae saepe fiunt, vel per fraudem ac dolum, vel per vim; cum homines vel decipiuntur, vel coguntur.

TEXT. Ad haec spectare oportet, an alicui legi uel earum, quae scriptae sunt, uel quae sunt communes; an rebus iustis & honestis tabulae contrariae sint.

COMM. Addit quaedam cautiones quae facile possint tabularum fidem euertere. ut si vel propriae legi alicui, vel communi repugnent, aut rebus iustis & honestis sint contrariae. Leges autem commu-

nes hoc loco sicut etiam superius appellat partes iuris naturalis, & iuris gentium. necesse est autem iniquas esse pactiones, quae vel contra leges, vel contra honestatem fiunt.

TEXT. Videndum etiam est, an tabulae quae proferuntur, alijs tabulis uel posterioribus, uel prioribus contrariae sint: uel enim posteriores erunt ratae, uel priores irritae; uel si priores rectae sint; in posterioribus erit fraus; id autem arripiemus, quod causa nostra utile fuerit.

COMM. Saepe etiam inter se tabulae conferuntur, ut alicui confirmantur, aliae resellantur, & praecipue si contrariae fuerint. nam tunc necesse est, vel priores irritae sint, vel posteriores. neque enim si contrariae sunt, ambo possunt esse ratae. quare tunc arripiemus eas defendendas, quae causa nostra utiliores esse videbuntur. siue illae priores, siue posteriores fuerint. Cicero pro Roscio Comædo comparat ad uersaria cum tabulis, & tabularum auctoritatem auget, quia Fannius aduersarius nullas habebat tabulas, aduersaria uero deprimat, & nullius auctoritatis esse ostendit, quoniam Fannius tantum aduersaria proferebat. uocant autem Latini Aduersaria, tabulas quasdam tumultuarias, quae sine ordine fiebant, tantum ne memoria exciderent ea, quae in illis scribebantur. postea uero ex aduersarijs tabulae iustae atque ordinatae fiebant. sic igitur ait Cicero; Quid est, quod negligenter scribamus aduersaria? quid est, quod diligenter conficiamus tabulas? qua de causa? quia haec sunt membra, illae sunt aeternae: haec delentur statim, illae seruantur sanctè: haec parui temporis memoriam, illae perpetuae existimationis fidem, & religionem amplectuntur: haec sunt deiecta, illae in ordinem confectae. itaque aduersaria in iudicium protulit nemo, codicem protulit, tabulas recitauit.

TEXT. Consideranda est etiam utilitas; & si qua in re tabulae iudicibus aduersentur; & c. eius generis, quae facile uideri, atque intelligi possunt.

COMM. Quia iudices, sicuti etiam ceteri homines, utilitatem propriam sequuntur, & detrimenta fugiunt, ideo debet orator aduertere, an tabulae quae proferuntur ab aduersarijs, iudicibus aliquo modo nocere possint, atque illud aperire, planumque facere. sic enim facile iudices eas tanquam iniquas repudiabunt. possent etiam alia multa proferri contra tabulas, sed quoniam ex eis, quae dicta sunt, sine difficultate possunt intelligi, ideo praetermittit ea Aristoteles, & ad quaestiones transit.

TEXT. Quaestiones uero, testimonia quaedam sunt; quae uidentur ea de causa fidem facere, quia necessitas quaedam eis inest. itaque non difficile est earum uim intelligere, & quae de ipsis dici possunt excogitare.

COMM. Quartum genus probationis inartificiose quaestiones continet. sunt autem quaestiones quando quis torquetur & cruciatur ut verum dicat, ideo Quintilianus tormeta uocat, Aristoteles τὰ κατὰ νότον est quaestiones habere de aliqua re. uult autem Aristoteles esse quaedam testimonia, nempe coacta, & quaedam necessitate expressa, sicut

ut etiam Cicero in Partitionibus. quoniam igitur adest necessitas, uidentur uera dicere qui torquentur. Quintilianus ita inquit; cum pars altera quaestiones uera fatendi necessitatem uocet, altera saepe etiam causam falsa dicendi. quod alijs patientia facile mendacium faciat, alijs infirmitas necessarium. Cicero in Topicis sic de hac re ait; Facit etiam necessitas fidem: quae tum à corporibus tum ab animis nascitur. nam & uerberibus torti, & igni fatigati quae dicunt, ea uidetur ueritas ipsa dicere: & quae à perturbationibus animi fiunt dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim habent, adferunt auctoritatem & fidem. sed non est difficile (inquit Aristoteles) quid quaestiones ualeant intelligere, & quid in utranque partem dici possit inuenire.

TEXT. Nam si pro nobis faciant; eas augere poterimus, ac dicere solas ex omni genere testimonium esse ueras.

COMM. Si quaestiones causam nostram adiuuant, debemus earum auctoritatem augere, ac dicere solum hoc testimoniorum genus esse uerum, cui necessitas adhibetur. Cice. in Partitionibus ita inquit; Sin quaestiones habent, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuant, confirmandum genus primum quaestio erit, dicendum de vi doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam nisi probassent, certè repudiassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum doctissimorum hominum: apud quos etiam (id quod acerbissimum est) liberi, ciuesque torquentur. & c. nam apud Romanos liberum hominem torqueri nefas erat. neque etiam de seruis in dominos queri licebat, nisi vel de incestu, vel de rebus atrocissimis, ut de coniuratione in patriam. nam consule Cicerone detecta Catilinae coniuratione de seruis in dominos quaesitum est. ut in Partitionibus ait idem Cicero pro Roscio Am. cum Cicero patronus seruos in quaestione postulare, qui praesentes erant cum Roscius pater interficeretur, & aduersarii recusarent eos in quaestione dare; concludit Cicero nihil interesse utrum aduersarii quaestione recusent, an de maleficio confiteantur.

TEXT. Quod si nobis contrariae fuerint, & pro aduersario faciant; ueritatem earum euertere licebit, de genere toto quaestionum disputando. quibus enim necessitas adhibetur, non minus falsa, quam uera dicere solent: nam uel dolorem tolerant, uerum occultant; uel facile mentiuntur, ut citius à cruciatu liberentur.

COMM. Quoties causam nostram quaestiones premunt, tunc earum ueritas argumentis labefactanda est. quod facile fiet si de toto genere quaestionum disputauerimus, ac dixerimus in eis nihil certi esse posse. quoniam qui cruciantur tam falsa quam uera proferre solent. sunt enim aliqui patientes ac duri, qui nullis tormentis adigi possunt, ut uerum dicant. ut Zeno Eleates, qui perpeffus est omnia, potius quam socios delendae tyrannidis indicaret, ut secundo Tusc. ait Cicero. sunt alii tam

impatientes, ut nullum dolorem tolerare possint, sed omnia mentiuntur, ut quamprimum à cruciatu liberentur. Cicero pro P. Sylla de toto quaestio genere disputat hoc modo; Quaestiones nobis seruorum ac tormenta accusator minatur: in quibus quanquam nil periculi suspicamus, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque animi, tum corporis, regit quaesitor, flectit libido, corrumpit spes, infirmitas metus, ut in tot rerum angustijs nihil ueritati loci relinquatur. interdum singulae quaestiones irridentur, ut pro Milone; sed quaestiones uigent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio libertatis: quibus nam de seruis? rogas? de P. Clodij, quis eos postulauit? Appius, quis produxit? Appius. Vnde? ab Appio. Dij boni, quid potest agi seuerius? & quae sequuntur. Pro A. Cluentio plurimis rationibus & argumentis probat quaestione, quam de seruis Stratone & Nicostrato Salsia Cluentij mater in Cluentium habuerat, falsam ac fictam fuisse, neque illi fidem adhibendam.

TEXT. Ad haec proderit exempla proferre, quae alijs acciderunt, & ipsis iudicibus cognita sunt.

COMM. Exempla multum ualebunt vel ad confirmandas, vel ad infirmandas quaestiones, & praecipue si iudicibus ipsis cognita fuerint. Val. Max. libro octauo tria ponit exempla quaestio habitari, unum quo probat in quaestioibus aliquando falsum dici, duo quibus ostendit interdum uerum occultari. primum hoc est; Seruus quidam M. Agrij argentarij accusatus est, quod Alexandrum T. Fannij seruum occidisset, ea de causa tortus à domino confessus est eam à se eadem commissam. itaque de illo sumptum est supplicium. paruo deinde tempore Alexander ille, de cuius necre creditum erat, domum redijt. Altera duo exempla sunt haec; Alexander T. Fannij seruus dicebat. C. Flauium equitem Romanum interfecisse; atque ideo septies tortus constantissimè pernegauit, cum tamen uerum esse postea compertum sit. eodem modo Philippus Fuluij Flacci seruus octies tortus ut incestum domini patefaceret, nullum omnino uerbum, quo dominus perstringeretur, emisit. cum tamen alij serui de flagitio domini confessi sint. Idem Val. Max. libro tertio de patientia sic ait; In Theodoro quoque viro grauissimo, Hieronymus Tyrannus tortorum manus frustra fatigauit. rupit enim uerbera, fidiculas laxauit, soluit euleum, laminas extinxit prius quam efficeret, ut tyrannidij conscios indicaret.

TEXT. Iuris uero iurandi ratio quadripartita est. aut enim aduersario dat, & ipse etiam capit iusiurandum, aut neutrum facit; aut alterum facit, alterum nequaquam: uel enim iusiurandum dat, neque tamen capit; uel capit ipse, neque tamen aduersario dat.

COMM. Inter probationes artis expertes ultimo loco ponit Aristoteles iusiurandum. de quo Cicero tertio de offi. ita inquit; Sed in iureiurando, non qui metus, sed quae uis sit, debet intelligi. Est enim iusiurandum

furandum affirmatio religiosa. quod autem affirmatè quasi deo teste promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiã & fidem pertinet. Nã præclare Ennius, O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis. Qui igitur iusiurandũ violat, is fidem uiolat: quã in Capitolio uicinã Iouis Opt. Max. ut in Catonis oratione est: maiores nostri esse voluerunt. Christianis legibus cauetur, nequis iuret nisi coactus, & qui iurat per Deum tantum, non per alia iurare debet, vt Hieronymus testatur. Animaduertendum est autem vt iusiurandum hos habeat comites, veritatem, iudicium, atque iustitiam. si ista defuerint, non iam iusiurandum erit, sed periurium. Quatuor vero modis concipitur in iudicio iusiurandum, vel enim uterque iurat, hoc est & accusator, & reus. cum accusator concedit reo ut iuret, atque etiam ipse iurare paratus est, uel accusator neque ipse iurare vult, neque aduersario credere quamuis iurare paratus sit. uel aduersario concedit, ut iuret, neque tamen ipse iurare uult. uel denique ipse paratus est iurare, neque tamen aduersario iusiurandum concedit. his quatuor modis, qua ratione de iureiurando uerba facere comode possimus docet Aristoteles.

22. q. 2. c. animaduertendũ.

TEXT.

Præterea uidentur est etiam, an iusiurandum iam conceptum fuerit; siue ipse iurauerit, siue eius aduersarius.

COMM.

Antequam præcepta tradat, de tractando iureiurando, prius admonet, ut aduertamus, an super eadem re sit iam conceptum iusiurandum. quod duobus modis accidisse potest, uel si ipse actor iurauerit, uel si eius aduersarius. tria uerò iurisurandi genera apud græcos erant; ἐπιόμοτος ὄρκος quod affirmandi gratia sponte suscipiebatur, κατὰ νόμον inficiandi causa. & ἐπακτός cum quis non sponte sed inuitus iurare cogebatur.

TEXT.

Qui iusiurandum deferre non uult, is dicet, aduersarios facile peierare; ut posteaquam iurauerint, nihil reddant, se uerò confidere, fore, ut iudices non iuratos aduersarios condemnent: & se malle iuratorum iudicium periculum facere; quod melius est, quia iudicibus ipsis credat, aduersarijs autem non credat.

COMM.

Iam quatuor illa membra quæ proposuerat, diligenter exequitur. ac primò docet, quid agendũ illi sit, qui non uult aduersario iusiurandum deferre. tribus igitur ille rationibus uti poterit. primò dicet mores ac uitam aduersariorum se optimè nosse, qui eo sint ingenio præditi, ut non dubitènt peierare, quò non reddant ea, quæ debent. hoc autem probari poterit ex cætera uita, ut si quando alias peierauerint, aut falsum dixerint, aut aliquid improbè & flagitiosè gesserint. nã uerisimile est eum qui in aliqua re sit improbus, etiam in alijs rebus improbum futurum. nam (ut ait Cicero pro Rab. Posth.) ubi semel quis peierauerit, ei credi postea etiam si per plures deos iuret, non oportet. & pro Roscio Com. qui mentiri solet, peierare consueuit. quem ego ut mētiatur inducere possum, ut peieret exorare facile potero. Deinde di-

TEXT.

cet Orator se causa suã confidere, quæ tam sit aperta & manifesta, ut eam in dubium uocare non sit utile. cum sibi dubium non sit quin iudices et non iuratos aduersarios condemnaturi sint. atque ideo nolle se aduersariis iusiurandum deferre. postremo utetur comparatione dicens, se malle iudicem religionem sequi, quos sciat iuratos sententiam laturos, quam aduersariis causam committere, quoniam ipsis iudicibus credat, & eos iustissimos atque integerrimos uiros esse sciat, aduersariis autem nullam fidem habeat, quos impios atque ab omni religione alienos intelligat, aut cupidos & auaros. nam qui auarus est, negligit iusiurandum. ut ait Cicero primo de Inuentione.

Qui non capit oblatum iusiurandum, dicet se pecuniarum causa iurare nolle; quod si improbus esset, facile iuraret: melius enim esse, alicuius utilitatis gratia, quam nullius improbum esse; iuratus enim pecuniam haberet, non iuratus autem minime haberet.

TEXT.

Quintilianus ait difficilem esse recusationem iurisurandi, qui enim iurare non uult, cum aliquid petit, illud sibi deberi, uidetur esse calumniator, & inique petere. tamen ostendit Aristoteles quid tunc faciendum sit. dicit enim qui iusiurandum recusat, nullo modo sibi posse in animũ inducere, ut propter pecunias iuret. atque id probitatis suæ signum esse debere. improbus enim facile iurare solet, ut pecuniam habeat. præstat autem pro aliqua utilitate improbitatem exercere, quam pro nulla. nam si iuratus dixero (inquit) mihi pecuniam deberi, non est dubium quin eam habiturus sim. Si autem non iurauero, pecuniam non habebò. hunc autem locum ita Quintilianus imitatus est, Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle, quæ affirmet, quam dubium cuiquam relinquere, an peierarit. debet enim in iureiurando maxima esse religio. nam (ut ait Hesiodus) qui periurus est homo, non tantum ipse punitur ab immortalis Deo, sed etiam eius filii ac posterij. qui uerò iurisurandi religionem obseruarit, is non tantum ipse, sed etiam eius filii & posterij debita præmia consequentur.

COMM.

Sic enim propter bonitatem ac uirtutem, non autem propter peierandi timorem iurare nolle uidebitur.

TEXT.

Qui supradictis rationibus utetur (inquit) in recusando iureiurando, uidebitur esse uir bonus, & ideo iurare nolle, non quia uereatur peierare, sed quia bonitatem & uirtutem obseruet. nam omnino probi uiri non faciles sunt ad iurandum, & non nisi coacti iurare solent. quin Christianis legibus cauetur, ne iurare liceat. unde illud; Nolite iurare omnino. quod ita tamen interpretantur, ne iurare liceat, nisi cum necessitas postulare uideatur. tunc enim iusiurandum conceditur. itaq; legimus & Diuum Paulum, & alios sanctissimos uiros aliquando iurasse.

COMM.

Cui loco Xenophanis illud dictum bene congruit; non esse æquam pronocationem impij aduersus pium hominem;

hominem; sed consimilem esse, ac si quis robustus imbecillum uel aduerberandum, uel ad uapulandum prouocaret.

COMM.

Xenophanes Colophonius Philosophus ualde pius & religiosus fuisse dicitur, quippe qui contra Hesiodum & Homerum elegias & iambos scripserit, atque illa, quæ de Deis fabulosè & impie scripserant, improbarit, ut auctor est Diogenes Laertius. is igitur dicebat, nõ esse æquam prouocationem impij hominis aduersus pium. quoniam pius homo ualde timidè accedit ad iusiurandum, & semper veretur ne temeritate sua Deum offendat. impius autem qui vel non esse Deum putat, vel si sit, humana non curare existimat, confidenter & audacter iurare solet. itaque in hac prouocatione idem est ac si quis ualens ac robustus miles imbecillum ac debilem hominem ad certamen prouocaret. nam hæc sine dubitatione esset iniqua prouocatio. vixit autem Xenophanes diuissimus, sicut ipse testatur. qui scripsit se à patria septuaginta septem annos peregrinatum fuisse, cum vigesimum quintum ageret annum quando e patria excessit. idem etiã dicebat, in Luna habitari, eamque esse terram multarum urbium & montium. auctor Cicero in Lucullo.

TEXT.

Quod si iusiurandum oblatum recipit; dicet, se sibi ipsi credere, non autem aduersario: atque illud Xenophanis dictum ita conuertet, ut dicat, parem esse prouocationem, cum impius iusiurandum deferat, pius autem iurat.

COMM.

Aliquando paratus est actor iurare, cum tamè aduersario nolit deferre iusiurandum. tunc igitur quid sit dicendum admonet Aristoteles. qui recipit (inquit) iusiurandum hac utetur præmuntione. dicit enim se sibi ipsi credere, cum rem certam habeat & mores ipse suos cognoscat, qui nulla ratione cogi possit, vt falsum iuraret, nolle autem aduersario credere, quem impium esse certò sciat. quo loco poterit Xenophanis dictum commutare, ac dicere, pium hominem posse constanti animo ex hac prouocatione cum impio dimicare. quando qui iusiurandum deferat, impius est, qui autem illud recipit, pius. oportet autem vt qui hac utitur oratione, probatis sit moribus ac religiosus, aut non saltem apertè malus, alioqui meritò ridebitur.

TEXT.

Præterea indignum esse, nolle se iurare in ea re, de qua petit, ut iurati iudices sententiam ferant.

COMM.

Hæc firmissima est ratio eius, qui iusiurandum recipit, ut ostendat iusto sacramento se contendere. nam res (inquit) indigna omnino esset, si nollem in ea re iurare, de qua peto, vt iudices, qui ex legibus iurati iudicant, pro me sententiam ferant. Cicero libro quinto Epistolarum ad Metellum scribens ait se recepisse iusiurandum à Metelli fratre oblatum summa cum sua gloria; Nam cum ille (inquit) mihi nihil, nisi ut iurarem permetteret; magna uoce iurauit uerissimum, pucherrimumq; iusiurandum: quod populus item magna uoce, me uerè iurasse, iurauit.

Si uerò deferat aliis iusiurandum, dicet, pium esse deis ipsis rem totam committere; neque opus esse aduersario, ut alios iudices roget, cum ipsi de tota re iudicandi potestas detur: & rem absurdam eum facere, qui iurare nolit in ea re, de qua postulat, ut iurati iudicent.

TEXT.

Qui deferat iusiurandum uidetur modestissimè facere, qui totam rem aduersario permittat. itaque tribus illis rationibus uti potest. primo uelle se totam rem Deis committere, qui periuria maximè uindicare solent, & nullum scelus impunitum relinquere, quod siquid fraudis aduersarius commiserit, Deos uitores futuros. deinde nõ opus esse iudicem sententia, cum aduersarius ipse de tota re iudex constituatur, & possit arbitrio suo de lite decidere, postremo dicit absurdum & indignum esse, si nolit aduersarius iurare in ea re, de qua postulat, ut iurati iudices sententiam ferant. hunc locum ita Quintilianus expressit libro quinto; At is qui deferat, agere modestè uidetur. cum litis aduersarium iudicem faciat, & eum cuius cognitio est, onere liberet, qui profecto alieno iureiurando stari, quam suo malit.

COMM.

Quia uerò planum iam factum est, quid sigillatim dicendum sit; patet etiam, si copulare duos modos opus fuerit, quid sit adferendum: ut, si ipse quidem capere uelit, non autem dare; aut, si dare quidem non abnuat, sed minime uelit oblatum accipere; aut si simul & dare, & accipere sit paratus, aut neutrum facere uelit. nam ex eis, quæ dicta sunt, hæc copulantur: itaque rationes etiam ex iisdem copulari necesse est.

Cum iam sigillatim declararit omnes modos iurisurandi uel concipiendi, uel recusandi, nunc admonet ex ijs quæ dicta sunt, posse etiam intelligi, qua ratione duo modi copulari possint. ut si actor paratus quidem sit iurare, sed tamen nolit aduersario iusiurandum deferre, aut contra, si deferre quidem uelit, sed non tamen ipse recipere, aut si utrumque facere sit paratus, hoc est, & deferre, & accipere. aut denique si neque deferre, neque accipere uelit. nam argumenta facile reperiri poterunt ex eis, quæ dicta sunt. non est igitur opus eadem repetere.

Quod si iam ab ipso conceptum iusiurandum fuerit, quod huic præsentis contrarium sit; dicet non esse periurium. nam qui facit iniuriam, ille sponte facit; sed peierare est iniuriam facere: quæ uerò sunt uel ui, uel dolo, nequaquam sponte fiunt. huc igitur referre periurium oportet; ac dicere, id in mente, non autem in lingua esse.

TEXT.

Iam docuit quomodo de futuro iureiurando sit in iudicijs agendum. uerum quia nonnunquã accedit, ut iam antea fuerit conceptum iusiurandum, quod sit præsentis iureiurando contrarium, atque id duobus modis, hoc est vel ab ipso actore, uel ab aduersario, nunc docet quomodo etiam hæc pars tractanda sit. Ac primò qui arguitur de contrario iureiurando, debet hac ratio se à periurij crimine liberare, non olim sua sponte iurasse, sed uel metu coactum, uel dolo circumuentum,

COMM.

N atque

atque ideo non esse periurium . nam omnis iniuria proficiscitur à consilio & voluntate, neque quisquam iniuriam facit, nisi qui sponte facit. sed peierare est iniuriam facere, ergo qui peierat, id sua sponte facit. qui autem vel vi coactus, uel deceptus aliquid iurat, is non sponte iurat, itaq; peierare non potest. hoc etiam Cicero tertio de officijs confirmat, ac docet, Iusiurandum aliquando non esse seruandum: vt si prædonibus (inquit) pro capite precium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium: cum hoc non fides esse debet, nõ iusiurandum commune. Non enim falsum iurare, peierare est, sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur more nostro, id non facere periurium est. Scitè enim Euripides ; Iurauì lingua, mentem iniuratum gero.

Hæc Cice. contra quæ Cælius Calcagninus multa disseruit, Ciceronem reprehendens, qui dixerit; falsum iurare, non esse peierare. sed nos hunc Ciceronis locum tum aliàs in nostris contra Cælium decisionibus, ab eius iniuria uendicauimus, tum hoc loco uendicatum putamus apud eos qui nouerint Ciceronem philosophiæ præcepta attemperasse ad Aristotelis doctrinam, non verò ad normam Christianæ pietatis, quam alioqui constat omne mendacij genus merito damnari, atque ab eis abhorretur qui conceptam animis fidem & veritatem etiam ore non constanter asseruerint .

TEXT. *Quod si aduersarius aliàs iurauerit; dicendum est, eum omnia subuertere, qui non stat eis, quæ iuratus affirmauit; hac enim de causa secundum leges nõ nisi iurati iudices sententiam ferunt.*

COMM. Si aduersarius alias iurauerit, deinde nolit iusiurandum seruare, dicet actor, ab eo diuina atque humana iura violari, atque subuerti, qui non esse seruanda censet ea, quæ iureiurando affirmauit. addet etiam nulla alia de causa constitutum esse à maioribus, ut Iudices iurent, se ex legibus iudicatos, nisi quia statuerint ea, quæ quis iurauit,

10 rata ac sancta esse oportere. Semper enim apud omnes gentes maxima fuit iurifiurandi religio. Vehementerque puniri periuros à Deo persuasum fuit. cum apud homines infamiam subeant; qui peierauerint. vnde Cicero secundo de legibus ita inquit; Periurij pœna diuina, exitium, humana dedecus. apud Aegyptios qui periurij conuictus fuisset morte multabatur, quod eodè facto Deos & homines offendisset. apud Indos lex erat, ut periuris manuum & pedum digiti amputarentur. nostris legibus lingua periurij mutilatur. ut quo membro peccarunt, eodem pœnam sentiant.

20 *Nos igitur (inquit ille) postulamus, ut nos Iudices eis maneatis, quæ iurati iudicaueritis, & ipsi non manebimus?* TEXT.

Argumentum à repugnantibus per conformationem. fingit enim actoris verba, quibus artificiosè se quali culpæ socium simulat, cum tamen probet à periurio se plurimùm abhorre. est igitur contentio repugnans, quæ plurimum Iudices mouere potest. debet enim vnusquisque id diligenter seruare, quod ab alijs iustum esse obseruari existimat, sed nos (inquit actor) iustum esse putamus, ut quæ iurati sunt Iudices, ea diligenter obseruent, ergo etiam nos quæ iurauimus, obseruare debemus.

30 *Cætera etiam huius generis querenda sunt, quæ ad amplificandum pertineant. Ac de probationibus quidem artis expertibus hæc dicta sufficiant.* TEXT.

Hæc (inquit) ac cætera huiusmodi argumenta quæ ad amplificandum pertinent, diligenter orator inquirere debet, atque in promptu habere, ut quoties opus fuerit, eis utatur. neque enim omnia colligi possunt ab artis scriptore. sed oportet, vt qui artem discit, ex similibus similia colligat, & quod in vna re præceptum est, etiam ad alias cõsimiles transferat. sic enim facile multum proficiet. hæc igitur (inquit Aristoteles) ad tractationem probationum artis expertium intelligendam sufficere possunt. cætera ipse Orator inueniet.

Primi libri Rhetoricam Aristot. finis.

M. ANT.

M. ANT. MAIORAGII IN SECVNDVM ARISTOTELIS LIBRVM,

De Arte Rhetorica Explanations.

TEXT. *Hactenus ea sunt à nobis demonstrata, quæ ad suadendum & dissuadendum, uituperandum & laudandum, accusandum & defendendum necessaria sunt; nec non quæ opiniones, quæque propositiones eis rebus accommodatæ sunt: ex eis enim sumuntur, & ex eis fiunt argumenta, quibus in unoquoque dicendi genere utamur.*

COMM. **H**ÆC est Aristotelis consuetudo, vt sæpe repetat ea, quæ iam antea declarauit, vt ad ea, quæ consequuntur, quasi gradum quendam faciat. quod etiam hoc loco facit, nam quæ in primo libro tractata sunt, breuiter repetit, antequam ad alia transeat. ait igitur se demonstrasse proprios cuiusque generis locos, quos intelligere, atque respicere debeat is, qui aliquid probare cupit. genera vero causarum à partibus atque effectibus eorum significat, & eodem ordine numerat, quo in primo libro exposuit. docuimus (inquit) hæc, quæ necessaria sunt ad suadendum & dissuadendum, quod est deliberatiui generis proprium, vituperandum & laudandum, quod est demonstratiui, accusandum & defendendum, quod est iudicialis. præterea quæ opiniones & quæ propositiones singulis generibus conueniunt. uocat autem *δὲ* hoc est opiniones quasi syluam ac materiam probabilium argumentorum, quæ sunt in communi opinione posita, vnde propositiones in enthymemate fiunt. quod in primo etiam Topicorum innuit, vbi docet omnes opiniones, quæ in singulis artibus sunt, dialecticas esse propositiones. quoniam dialectica & rhetorica de rebus omnibus ad vulgarem sensum, & communem opinionem disputant. Itaque ex illis opinionibus probabilibus, fiunt propositiones, quibus constantur enthymemata in unoquoque dicendi genere. sunt igitur hæc aperti fontes priorum argumentorum & deliberationis, & exornationis, & iudicij.

TEXT. *Sed quoniam Rhetorica finem sibi proponit ipsum iudicium: (nam etiam in deliberationibus iudicant; & iudiciale genus, nihil est aliud quam iudicium) necessarium est, non tantum ad ipsum orationem aduertere, ut probandi uim habeat, & fidem facere possit; sed etiam se ipsum afficere, & iudicem, qualem*

esse oportet, preparare. Quoniam in primo libro dixerat tres esse probationum species, quas dicendo acquirimus, quarum vna sit in vita ac moribus oratoris; altera in permotione animi, tertia in argumentis, & iam docuerit quibus argumentis in uno quoque genere sit utendum, & quomodo possit orator se bonum esse virum ostendere. Superest vt etiam de animi perturbatione uerba faciat. quam solâ partem ab antiquis rhetoribus tractatam fuisse huius operis initio dixit. quæ licet oratoribus ad uincendum propè necessaria esse videatur, tamen à Philosopho non laudatur, quia non iustum esse uidetur, iudicij animum distorquere atque inflectere ad indignationem, uel inuidiam, uel misericordiam. hæc igitur præcepta mouendorum animorum tanquam Philosophus non probat, sed tanquam orator accuratè persequitur, ut artem nobis integram tradat. Ac primo dicit Rhetoricam sibi proponere finem ipsum iudicium, quod ita intelligendum est, nihil aliud querere oratorem, nisi ut auditores iudicent ea, quæ dicit esse uera, sic enim facile in persuasionem inducentur. non igitur dissentit ab eo, quod alibi dixerat, Rhetoricæ finem esse persuasionem. quoniam persuasio nihil aliud est, quam iudicium quoddam. credunt enim homines ea, quæ uera esse iudicant. itaque persuasio nascitur à iudicio. quod autem uerum sit id, quod ait, probat à fine duorum generum hoc est deliberatiui, & iudicialis. nam qui deliberant, cum oratoris uerba rationesque perceperint, iudicant, utrum id utile sit, an inutile, de quo deliberatur. & in iudiciali genere de iusto, & iniusto iudicatur. duo autem hæc genera posuit, quæ frequentiora, & potiora sunt, demonstratiuum reliquit, uel quia rarius est, uel quia satis constat et in eo, de oratoris facultate iudicari. cum ergo perspicuum sit, in omni rhetorica generalem quendam finem esse iudicium, necessitas postulare uidetur ut orator non tantum argumenta querat, quibus orationem suam probabilem efficiat, de quibus primo in libro dictum est: sed etiam noscat, quomodo se ipsum afficere, ac mouere, & iudicium animos concitare, & quocumque uoluerit impellere possit. Nam oportet ut orator non tantum auditores mouere studeat, sed ut etiã se ipsum afficiat. quod in secundo de oratore Antonius in

Crasso laudat; vt mihi (inquit) non solum tu
incendere iudicem, sed ipse ardere uidearis. Ne-
que enim fieri potest vt doleat is, qui audit, ut ode-
rit, vt inuideat, ut pertimescat aliquid, vt ad fletū
misericordiamque deducatur, nisi omnes ij mo-
tus, quos orator adhibere uolet, iudici, in ipso ora-
tore impressi esse, atque inulti videbuntur. quod
elegantè expressit Horatius;

Vt ridentibus arrident, ita flentibus adsunt
Humani vultus, si uis me flere dolendum est
Primum ipsi tibi, tum tua me infortunia læ-
dent.

Nulla enim mens est (ut ait Antonius) tam ad cō-
prehendendum vim oratoris parata, quæ possit
incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, & ardens
accesserit.

TEXT. *Per magni enim interest ad faciendam fidem pri-
mum in deliberationibus, deinde etiam in iudicijs, ut
orator uir bonus esse uideatur; atque erga eos, qui di-
sceptant, bene animatus: præterea refert etiam, quo-
modo illi ipsi sint affecti.*

COMM. Cum orator in dicendo nihil aliud sibi propo-
nat, nisi vt fidem faciat, debet omni diligentia
ea quærere, quæ fidem facere possint. & quia non
tantum argumentis fides fit, sed etiam bonis mo-
ribus exprimentis, & mouendis animis, ideo de-
bet eniti, ut bonus uir esse uideatur, & erga audi-
tores bene animatus. atq; etiam elaborare, ut au-
dientium animos moueat. de qua re sic Antonius
secundo de Oratore; Horum igitur exprimere
mores oratione, iustos, integros, religiosos, timi-
dos, perferentes iniuriarum, mirum quiddam ua-
let: & hoc uel in principijs, uel in re narranda, uel
in peroranda tantam habet vim si est suauiter, &
cum sensu tractatum, vt sæpe plus quam causa ua-
leat. tantum autem efficitur sensu quodam, ac ra-
tione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat
oratio.

TEXT. *Et oratorem quidem bonum uideri, utilius est in
deliberationibus; auditorem uero bene affectum esse,
multum in iudicijs prodest.*

COMM. Semper quidem est utile vt orator uir bonus ef-
se uideatur, sed tum præcipue eum in deliberati-
uo genere uersatur, & aliquid suadere, aut dissua-
dere cupit. neque enim quisquam ei credit, quem
improbum ac perfidiosum esse putat. iustis autē
& fidis hominibus, id est bonis, ita fides habetur
(quod secundo de officijs ait Cicero) vt nulla sit
in his fraudis iniuriæque suspitio: itaque his salu-
tem nostram, his fortunas, his liberos rectissime
committi arbitramur. hoc obseruat in Orationi-
bus suis diligentissime Cicero, ut pro lege Man-
se pro amicis semper laborasse, atque in causis ca-
ste integreque uersatum esse prædicat. quod cer-
tè boni uiri officium est. sic in oratione contra
Rullum de lege Agraria, multis rationibus osten-
dit se consulem esse popularem, & nihil aliud dies
noctesque cogitare, nisi quomodo salutem at-
que utilitatem communem tueri & augere pos-

fit. sed in iudicialibus controuersijs multum pro-
dest ipsum iudicem afficere, & commouere. vt
inclinatione uoluntatis in nos propendeat.

TEXT. *Neque enim eadem sentiunt, qui amant, &
qui oderunt, qui sunt irato animo, & qui placato;
sed uel omnino diuersa sentiunt, uel saltem magni-
tudine diuersa: qui enim amat eum, de quo iudi-
cium facturus est, uel nihil iniquè fecisse, uel parum
peccasse censet, qui autem odit, contrarium sen-
tit.*

COMM. Ratio cur in iudicijs possit iudicē aut ad bene-
uolentiā, aut ad odium, aut ad iram, aut ad clemen-
tiam impellere. quoniam hæc motiones animi sen-
tentiam mutant, & de eisdem rebus non eodem
modo iudicare homines compellunt, ut vel omni-
no diuersas habeant sententias, ut cum alius iustè
factum esse censet, alius iniustè. uel saltem ma-
gnitudine diuersas, vt cum alius leue peccatum ef-
se, alius graue iudicat. hoc enim amor efficit ut
cum quis de amico iudicaturus est, uel eū nihil
iniquè fecisse censet, uel paruim admodum eius
esse peccatum, contra autem odium, etiam quæ re-
ctè gesta sunt, improbare cogit, & quæ leuia sunt,
tanquam maxima damnare. unde bene Cæsar apud
Sallustium inquit; Omnes homines. P. C. qui
de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira,
atque misericordia uacuos esse decet. haud facile
animum uerum prouidet, ubi illa officiant. hæc
est causa cur accusatores ad iram & odium conen-
tur iudices impellere ut reum condemnent, de-
fensores autem ad clementiam & beneuolentiam
reuocent, ut absoluant. cuius rei passim apud Ci-
ceronem in orationibus exempla uidere licet. om-
nes enim naturæ quodam impulsu & sibi, & suis
fauent, quos autem amant, suos iam esse putant,
externos autem atque inimicos auersantur. ideo
multum ualet in iudicijs gratia, beneuolentia, fa-
uor. sicuti contra etiam inimicitie, odium, solitu-
do magnopere nocent.

TEXT. *Quod si quis concupiscit, & bene sperat, cum iu-
cundum est id, quod fore putatur: sibi id euenturum,
& bono futurum arbitrat: at, si nulla cupiditate
trahitur, & agrè fieri posse putat; contrarium exi-
stimat.*

COMM. Probat etiam spem & cupiditatem plurimum
ualere, ut quis in iudicio aut deliberatione quod
uult assequatur. nam si potest orator efficere, ut
iudex aliquid cupiat, aut speret, quod sibi iucun-
dum fore existimet, & id ex illo iudicio euentu-
rum, & bono futurum ostendat, facile quod uo-
let obtinebit. contra uero si iudex nulla spe aut
cupiditate trahitur, & cum uel non fieri aliquid
posse, uel cum difficultate fieri putat, tunc ni-
hil, aut parum mouetur. hæc est ars qua utitur
Cicero contra Verrem, ut eum iudices condem-
nent, si cupiunt infamiam effugere, & bonam
existimationem acquirere. sic enim incipit;
Quod erat optandum maximè iudices, & quod
vnum ad inuidiam uestri ordinis, infamiamque iu-
diciorum

diciorum sedandam maximè pertinebat; id non
humano consilio, sed prope diuinitus datum, atq;
oblatum uobis summo Reip. tempore uideretur.
& paulo post; adducti enim hominem in quo recō-
ciliare existimationem iudiciorum amissam, redi-
re in gratiam cum populo R. satisfacere exteris na-
tionibus possentis. & in tertia actione in eundē; Ita
que mihi uideor magnā, & maxime ægram, & pro-
pè depositam Reip. partem suscepisse, neque in-
co magis meæ, quam uestre laudi existimationiq;
seruisse. accessi enim ad inuidiam iudiciorum le-
uandam, uituperationemque tollendam.

TEXT. *Quod autem oratores ipsi fide digni uideantur,
tria sunt in causa: tot enim etiam ea sunt, quibus ad
credendum inducimur, præter argumenta. illa uero
sunt prudentia, uirtus, & beneuolentia.*

COMM. Probauit animi cōmōtiones multum ad obti-
nendas causas ualere, nunc probat etiam mores
oratoris sæpe facere fidem. cum ostendit orator
se tria illa esse consecutum. quibus homines indu-
cuntur ad credendum etiam sine argumentis. illa
uero tria sunt; prudentia, uirtus, beneuolentia. nā
prudentibus & sapientibus uiris, quos intelligere
plusquam nos arbitramur, facile credimus, & ijs,
qui probitate præstant, quia probos viros mentiri
non solere certum habemus, & amicis denique;
quos arbitramur, nō minus de nostris rebus, quā
de suis esse sollicitos. Cicero secundo de officijs
duas tantum res ponit prudentiam, & iustitiam,
quia de beneuolentia iam ante dixerat, sic enim
ait; Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici
potest; si existimabimur adepti coniunctam cum
iustitia prudentiam. & paulo post; intelligentie
coniuncta iustitia, quantum uolet, habebit ad fa-
ciendam fidem uiri. iustitia sine prudentia mul-
tum poterit, sine iustitia nihil ualebit prudentia.
hoc autem Xenocratis exemplo probare licet, cui
propter prudentiam & iustitiam plus iniurato iu-
dices quam cæteris iuratis crediderunt. cum. n. ali-
quando testimonium dicere coactus fuisset, & ad
aram more Atheniensium iurandi gratia accessis-
set, uniuersi iudices consurrexerunt, & cum iura-
re prohibuerunt. quod in eo nulla esset omnino
mendacii suspicio.

TEXT. *Decipiuntur enim homines in ijs, de quibus uerba
faciunt; aut consultant, uel propter hæc tria omnia,
uel propter horum aliquid. nam uel propter impru-
dentiam non rectè sentiunt; uel si rectè sentiant, pro-
pter improbitatem sententiam suam non aperiunt;
uel denique prudentes quidem, ac boni uiri sunt, sed
non tamen amici: quo fit, ut aliqui scientes intelligen-
tesque non optima consulant. præter hæc autem ni-
hil est.*

COMM. A contrariis demonstrat tria tantum esse, quæ
faciant oratorem fide dignum uideri. quoniam
etiam tantum tria sunt illa, quæ homines deci-
piunt, & in errorem inducunt, ut mala consilia se-
quantur, nempe imprudentia, improbitas, & ini-
micitia. nam uel pp hæc omnia decipiuntur, ut cū
is, qui consilium dat, imprudēs, improbus, & ini-

micus est, uel propter horum aliquid. nam fieri
potest, ut bonus uir, & amicus sit is, qui consulit,
& tamen per imprudentiam non rectè sentiat.
sed ea censeat esse aggredienda, quæ aut detrimen-
tum aut dedecus adferant. ut pro lege Man. Cice-
ro consilium Hortensii reprehendit, qui dicebat,
bellum Mithridaticum non esse Pompeio deman-
dandum, ne uni omnia concedantur. eum igitur
& bonum esse uirum concedit, & amicum Reip.
sed tamen non rectè sentire. Sæpe etiam aliquis
rectè sentit, sed propter improbitatem non uult
sententiam suam aperire, quin potius contraria
consulit. quæ improbitas sæpe in ipsum auctore
reuertitur. unde prouerbum illud; Malum consi-
lium consultori peiusimum. debet enim consultor
integre iusteque consulere. quoniam (ut aiebat
Plato) consilium res quædam sacra est. nonnun-
quam uero accidit, ut qui consilium dat, uir pru-
dens sit, & bonus, sed non amicus. itaque consilio
suo fallere inimicum studet. putant enim iustum
esse, quacunque ratione inimicos ulcisci. unde
Virgilius;

-- dolus an uirtus quis in hoste requirat?

Quare censet Aristoteles à bono uiro non alienū
esse, quæ mala sunt inimicis consulere, ut ea ratio-
ne si non potest aliter, iniurias suas ulciscatur. eius-
dem enim probitatis ait esse, & amicis beneface-
re, & inimicos ledere. quamuis aliter nobis chri-
stianæ leges præcipiant. iubent enim ut eis etiam,
qui nos odio prosequuntur, beneficiamus. quod
apud Platonem multis in locis Socrates laudat.

TEXT. *Necesse est igitur, ut is, qui hæc tria habere uisus
fuerit, apud auditores fidem inueniat. sed quomodo
prudentes & boni uiri uideantur, ex eis, quæ sunt à
nobis alibi de uirtutibus explicata; sumendum est:
ex eisdem enim locis poterit orator & alium ornare,
& se ipsum talem ostendere. de beneuolentia uero at-
que amicitia nunc, cum de permotionibus animi uer-
ba facere aggrediamur, pariter dicamus.*

COMM. Concludit quod proposuerat, deinde distin-
guit. Siquis (inquit) artificiose consequi po-
tuerit, ut ab auditoribus uir prudens, & bonus,
& amicus existimetur, is sine ulla dubitatione
quicquid uoluerit, facile persuadere poterit. quæ
tria diligentissime Cicero contra Rullum in se
esse demonstrat. nam prudentiam & sapientiam
suam ostendit, cum se intelligere ait, quibus re-
bus egeat Resp. quæ sint aduersariorum consi-
lia, & quæ sint Consulibus partes in tali Reip. tem-
pore. probitatem autem summam præ se fert,
cum nullos se labores, nullas uigilias pro salute
Reip. uitare uelle dicat, & sibi patriam propria
esse uita cariorem. denique se populo Rom. ami-
cissimum, & popularem esse consulem, & gra-
tum ac memorem beneficiorum quæ à Quiriti-
bus acceperat. quæ omnia melius legenda il-
la oratione percipi possunt. quibus autem ratio-
nibus aliquis se prudentem, & bonum uirum esse
possit ostendere iam supra declaratum est, cum de-

cupit, quæ à se fieri possunt. itaque de ira bene illud dictum est;

Dulcior effuso quæ melle in pectore gliscit.

COMM.

Alterum argumentum à genere sumptū, quo probat voluptatem iræ comitari, hoc modo; omnes tantum ea cupiunt, quæ se consequi posse arbitratur, & nemo trahitur eius rei cupiditate quæ se assequi non posse intelligit. qui autem iratus est, putat à se fieri posse quod cupit, ergo est in spe. quare etiam in uoluptate. cum omni spei sit adiuncta uoluptas. hoc etiam Homerus uidit cū iram dixit esse melle dulciorem. hunc uersum est in primo huius operis libro posuit Aristoteles, cum de iucunditate uerba faceret. uidetur autem falsum, quod ait Aristoteles, neminem ea capere, quæ nullo modo se consequi posse arbitratur. cum omnes ferè cupiant esse principes, aut reges, aut pontifices, aut sapientes, aut diuites, quæ uis intelligant, se nunquam tales futuros, neque ullo modo se quicquam eorum consequi posse. uerum sciendum est cupiditates alias esse quietas, quæ homines ad agendum non impellunt, & inanes sunt, atque (ut ita dicam) imaginosæ, ut cum quis cogitat, quæ benè uiueret, si esset princeps. aliæ sunt commouentes, & excitantes ad aliquod opus, de quibus hoc loco sentit Aristoteles. neque enim quisquam trahitur eius rei cupiditate uehementi, cuius adipiscendæ nullam omnino spem habet. Spes enim ea est, quæ huiusmodi cupiditates alit.

TEXT.

Nam, cum propter hoc uoluptas quædam consequitur, tum etiam quia tota mente, quomodo possint inimicum ulcisci, cogitant: illa igitur uehemens cogitatio uoluptatem parit; non aliter atque in somnis accidit.

COMM.

Non tantum propter puniendi spem, sed etiam propter cogitationem iratus uoluptatem percipit. nam toto animo occupatus est in cogitando, qua ratione possit acceptam iniuriam ulcisci. illa uero cogitatio punitionem quasi ante oculos ponit, & efficit ut iratus quasi præsentem lætitiæ fruatur. quemadmodum dormientibus nobis sæpe phantasmata quædam occurrunt maximè iucunda & suauia, quæ uera esse credimus, & eis uehementer oblectamur. ut cū quis somniat se pecunias inuenisse, aut magnū honorē acquisiuisse, aut cū amica sua uersari. Vñ dicitur somnio beatus, qui repete diues efficit, ut in oratione contra Salustium; unde tu, quæ modo ne paternam quidē domū redimere poteris, repente tanquam somnio beatus, hortos præciosissimos, uillam Tiburti, & Cæsaris reliquas possessiones paraueris. & apud Theocritum egloga nona quidam pastor ita gloriatur; Possideo, quæcunque solent sub nocte uideri. In somnis, uim magnam ouium, multasque capellas.

Sicut igitur in somnis gignitur uoluptas, cum iucunda phantasmata nobis occurrunt, ita etiam dum uigilamus, cogitantes quæ cupimus, sæpe non mediocriter delectamur.

Et quoniam negligentia, est opinionis actio in ea re, quæ nullius esse momenti uideatur; mala enim, & bona studio digna esse putamus, & ea præterea quæ ad hæc referuntur; quæ uerò uel nihili sunt, uel ualdè exigua, nullo in precio habemus: tria sunt negligentia genera; contemptio, uolentia, contumelia.

TEXT.

Quoniam in ira tria considerantur, hoc est res propter quas ira mouetur, homines qui irascuntur, & homines contra quos ira concitatur. primo de rebus propter quas ira mouetur, uerba facit Aristoteles. & quia propter apparentem negligentiam mouetur ira, declarat quid sit negligentia, & quæ sint eius partes. hoc enim ratio postulat, ut res primò definiamus, deinde eam diuidamus. Est igitur negligentia, actus opinionis in ea re, quæ nullius esse momenti uideatur. Sicuti enim diligentia nascitur ab opinione, ita etiam negligentia. nam in eis rebus diligentes sumus, quas nostra permagni interesse putamus uel in acquirendo bono, uel in euitando malo. negligentes autem sumus in rebus, quas opinamur nullius esse momenti. probatur ergo negligentia definitio, ex contraria definitione studii uel diligentia; nam studium ac diligentia in eis rebus uersatur, quæ uel bonæ uel malæ sunt, uel saltem ad bona & mala referuntur. quo fit ut negligentia uersetur in eis, quæ nihili putantur, aut ualdè exigua sunt, tales enim res non curamus. sed quia nos opinio pleunquæ decipit, fit ut ea sæpe negligamus, quæ magna diligentia curanda essent, & nullius momenti putemus ea, quæ magni ponderis sunt, ex qua negligentia nascitur ira, uel in aliis contra nos, uel in nobis contra alios. huius autem negligentia quæ græcè dicitur ἀλγωρία tres species numerat Aristoteles, κατὰ φρονησιν, quam nos contemtionem, ἐπιπρασμον, quam uolentiam, ὕβριν, quam contumeliam uertimus. licet aliter alij uerterint. nos enim commoditatem & facilitatē sequimur. Nam Petrus Victorius putat nullum esse latinum uerbum, quod illi græco ἀλγωρία respondeat. cum tamen idem omnino sit apud nos negligentia uel incuria quod apud græcos ἀλγωρία. quod uel ex hoc Aristotelis loco probari potest. nam ἀλγωρία, & ἀσθησιν contraria ponuntur. sed ἀσθησιν studium & diligentiam significat, ut notissimum est, ergo ἀλγωρία incuriam & negligentiam significabit. probat autem Aristoteles tres esse species negligentia, ab effectis cuiusque speciei, & primo ab effectu contemtionis seu despicentiæ.

COMM.

Nam & qui contemnit, is negligit: quæ enim nullius momenti esse censent, ea contemunt, atque eadem quæ nullius sunt momenti negligunt.

TEXT.

Hoc argumentum ad primam syllogismorum figuram ita reduci potest; Quæ nullius momenti esse censent homines, ea negligunt, sed quæ contemunt, ea nullius momenti esse censent, ergo quæ contemunt, ea negligunt. hac ratione probatur contemtionem esse negligentia partem. quod autem quæ contemunt homines, etiā nullius esse momenti censent, & pro nihilo putant, multis

COMM.

multis in locis docet Cicero. ut in tertio de Finibus; Qui magno sit animo atque forti, omnia, quæ cadere in hominem possint, despiciere, & pro nihilo putare. in Diuinatione contra Verrem; quos non sine causa contempsit semper, ac pro nihilo putauit. primo de Officiis; quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent. pro Milone; immo uerò contempsit, ac pro nihilo putauit. quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus uir, negligere potuisset. quo in loco satis ostendit Cicero negligentiam esse contemtionis genus.

TEXT.

Et qui uolentus est, negligere uidetur. est autem uolentia, studium impediendi uoluntates alienas: non ut ipse aliquid acquirat; sed, ne alij quod uolunt assequantur.

COMM.

Probat etiam uolentiam esse negligentia speciem, quoniam qui uolentus est, negligere uidetur. definit autem ipsam uolentiam, quam ἐπιπρασμον uocat, ut eius natura melius intelligatur. sūt enim quidam ita mala mente, maloque animo ut alios impedire studeant, tantum ut eis incommodent, non ut ipsi aliquid assequantur. ij ergo uolenti uocantur, & illud uitium dicitur uolentia. quo præcipuè laborare dicuntur Cordistæ Galatarum populi, de quibus meminit Athenæus libro sexto. nam ij nulla in re utuntur auro, quin potius illud odio prosequuntur, & tamen si quis exterorū aurum habet, eum spoliant, nec quemquam expor-
tate sinunt. ita canes in præsepio, neque ipsi uescuntur auena, neque equos ea uesci patiuntur. unde de uolenti dicuntur esse tanquam canes in præsepio. hoc uitium uidetur expressisse Simo apud Terentium in Andria de Dauo seruo, cum ita inquit; Quem ego credo manibus pedibusque obnixè omnia facturum, magis id adeo mihi ut incommodet, quam ut obsequatur gnato.

TEXT.

Quatenus igitur nihil sibi acquirit, negligit. perspicuum est enim, hunc credere sibi nihil illum nocere posse; nam timeret, non autem negligeret: neque in aliqua re alicuius ponderis prodesse posse; nam studium adhiberet ut illi amicus esset.

COMM.

Docet unde nascatur in homine uolento negligentia, nempe ex eo, quod neque timet illum, cui incommodat, neque aliquid ab eo sperat. quæ de causa qui longè potentiores sunt sæpe uolenti esse solent. neque enim credunt eos, quibus impedimento sunt, sibi nocere posse. nam si crederent, non eos negligere, sed potius timerent. neque ullam ab eis magnam utilitatem sperant. nam si sperarent, non eos impedirent, sed potius eorum amicitiam expeterent. unde cum aliquem à uolentia retrahere uolumus illis aut spem, aut terrorē obijcimus, ut Cicero ad Q. Thermum scribens epistolarum secundo; Nocere tibi iratum neminem posse perspicio: sed tamen tres fratres summo loco natos, promptos non indifertos, te nolo habere iratos, præsertim iure, quos uideo deinceps Tribunos Pl. per triennium fore, tempora aut Reip. qualia futura sint, quis scit? mihi quidem turbulenta

uidentur fore. idem Cicero libro septimo ad Marium Burræ cuiusdam in se uolentiam prædicat; hic (inquit) simiolus animi causa, me, in quem inucheretur, delegerat: persuaseratque nonnullis inuidis meis, se in me emissarium semper fore.

TEXT.

Et qui contumeliam infert, negligit. est enim contumelia; cum quis lædit, ac dolore afficit aliquem in ea re, unde illi qui patitur ignominia nascitur: non ut qui contumeliam infert, aliquid plus habeat, quam ante haberet; sed tantum ut uoluptatem capiat.

COMM.

Contumelia negligentia species est. quoniam contumeliosus cum negligit, cui contumeliam infert. hoc autem à definitione contumelia probatur. Nam contumelia est offensio uoluptatis gratia, cum ignominia eius qui offenditur. quatuor igitur ad contumeliam concurrant oportet. duo ex parte patientis iniuriam, & alia duo ex parte inferentis. Nam qui patitur contumeliam, non tantum offensionem, sed etiam ignominiam accipit: qui uero contumeliam infert, non aliquid habere ex ea querit, sed tantum uoluptatem capit. Est autem & in uerbis & in factis contumelia. in uerbis ut Cicero Tuscul. 4. alternis enim uersibus intorquentur inter fratres grauisimæ contumelia. Cæsar primo de bello ciuili; magna uerborum contumelia interrogans. in factis, ut Brutus ad Ciceronem; neque uiquam exul esse possum, dum seruire, & pati contumelias, peius odero malis omnibus aliis. Cicero in Verrè. 6. quibus tu priuatim iniurias plurimas, contumeliasque imposuisti. huiusmodi fuit ea contumelia qua Attalus Philippi Macedonum regis familiaris Pausaniam affecit. is enim (ut nono libro Iustinus narrat) Pausaniam non suæ tantum, uerum etiam conuiuiarum libidini, ueluti scortum uile subiecit, ludibriumque omnium inter æquales reddidit. quam rem ægre ferens Pausanias, cum à Philippo non posset ultionem impetrare, regem ipsum obruncauit.

TEXT.

Nam qui talionem reddunt, non contumeliam inferunt, sed ulciscuntur.

COMM.

Talionem reddere, est par pari referre, & pro malo malū reddere. quod qui faciunt, inquit Aristoteles, non dicuntur inferre contumeliam, sed ulcisci, ut qui uulnerat eum, à quo pugno sit percussus, & qui maledicit ei, à quo maledictis fuerat prouocatus. qui igitur iniurias ulciscuntur, interdum laudantur. ut Cicero pro Cælio laudat Atracinum in eo, quod patris iniurias persequeretur. qui uero contumeliam inferunt, semper uituperantur. itaque aliud est ulcisci, aliud contumeliosum esse.

TEXT.

Causa uoluptatis eorum, qui contumeliosi sunt, ea est, quod existimant ips, quibus malefecerint, ea ratio ne se magis præstare: quo fit ut iuuenes & diuites contumeliosi sint; quoniam in contumelia inferenda se antecellere cæteris, existimant.

COMM.

Quoniam nemo ferè sine causa maleficium suscipit, uidebatur absurdum esse, quod quis alicui molestiam inferat, sine ullo fructu aut commodo tantum uoluptatis gratia, quod contumeliosi faciunt. ideo

ideo causam aperit Aristoteles. cupiunt enim (inquit) omnes aliis præstare, & superiores uideri, qui uero malefaciunt alicui, uidentur in ea re superiores esse, quare uoluptatem ex contumelia percipiunt. Sunt autem duo potissimum genera hominum qui laborant ambitione, & præstantiores aliis uideri cupiunt, hoc est iuuenes, & diuites. quare cum falsam etiam & inanem gloriam sequantur sæpe contumeliosi fiunt. putant enim si alios neglexerint, & affecerint ignominiam, fore, ut ipsi excellentiores uideantur. ut Midias uir ditissimus Demosthenem Choragum in Dionysiis pugno contumeliosè percussit. extat Oratio Demosthenis in Midiam, qua se tam ingentem contumeliam à Midia affectum esse prædicat, ut nullum unquam Choragus talè acceperit. Alcibiades adolescens maxime contumeliosus fuisse dicitur, ut obuios etiã sine causa pulsaret. & cum aliquando cuiusdam præceptoris ludum ingressus Homerum sibi dari iussisset, atque is non esse sibi Homerum respondisset, pugno & calcibus eum præceptorè male habuit. in quarto Politicorum idem ferè quod hoc loco tradit Aristoteles cum ait, prædiuites homines, & præpotentes contumeliosos esse solere.

TEXT.

Ex contumelia uero nascitur ignominia; & qui ignominia quempiam afficit, illum negligit, quod enim nullius precij est, id nullam habet estimationem neque boni, neque mali.

COMM.

Hac etiã ratione probatur, contumeliã esse negligentiam speciem. quoniam contumeliæ proprium est infamiã atque ignominiam alicui inferre. quod qui facit, sine dubitatione negligit. quoniam eum nihili facit, & neque bonum, neque malum sibi eã adferre posse existimat. alludit autem Aristoteles ad ea uocabula *τιμια, τιμη, τιμια* significat infamiã, quando quis in nullo penitus honore ac precio est, *τιμη* uero precij & honorem significat. atque etiã estimationem. quod autem pro nihilo reputatur, id nullam habet neque boni, neque mali estimationem, itaque prorsus negligitur. sed qui afficitur contumelia, pro nihilo putatur, ergo et negligitur. quare concluditur, contumeliam esse negligentiam partem. quod in Adelphis apertissime Terentius ostendit his uerbis; Omnes quibus res sunt minus secundæ, magis sunt, nescio quomodo, suspiciosi: ad contumeliam omnia accipiunt magis, propter suam impotentiam, se semper credunt negligi.

TEXT.

Quamobrem iratus Achilles ita inquit; Affecit me ignominia, quoniam abstulit ipsam Quod Danaï dederant munus mihi; & alibi;

Me tanquam infamem tenuit, profugumque rebellem.

COMM.

Homeri testimonio probat id, quod supra dixerat, hoc est quod pro nihilo putatur, negligi. nam apud Homerum Achilles primo Iliadis cum matre Thetide conqueritur de Agamemnonis iniuria, qui Briseidem sibi abstulerat, quã ei uirginitatis ergo

10 Danaï dederat. se igitur affectum ignominia ac nullo in precio habitum ab Agamemnone prædicat. nam si eum Agamemnon aliquo in precio habuisset, certè eius animum offendere ueritus fuisset. idem Achilles nono Iliadis cum Aiaci responderet, de eadè contumelia conquestus est. quod Agamemnon non ei honorè ut forti uiro habuisset, sed tanquam infamem hominem & tanquam rebellem ac profugum tractasset. hæc igitur indignationis causa fuit, quod se Achilles neglectum ab Agamemnone sentiebat. ita Cicero libro quinto Epistolarum à Q. Metello fratre se contumelia affectum queritur hoc modo; atque ille (quod te audisse credo) pridie Cal. Ian. qua iniuria nemo unquam in aliquo magistratu improbisimus cuius affectus est, ea me consulem affecit, cum Remp. conseruasset: atque abeunte magistratu, cõcionis habendæ potestate priuauit. his de causis Metello iratus erat Cicero.

Dignum autem censent se ab illis obseruari, qui genere, opibus, uirtute sunt inferiores: & denique, in quacunque re quispiam plurimum excellit, in ea uult obseruari; ut diues in pecuniis à paupere; disertus in dicendi facultate ab indiferto & infante; & qui imperat, ab eo, qui subiectus est imperio; & qui imperare dignus est, ab eo, qui parere debet.

TEXT.

Omnes homines ægre ferunt, & indignantur, cum se negligi intelligunt. itaque omnis ira nascitur ex apparente negligentia. contra uero gaudet, cum se plurimi fieri cognoscunt. quo fit ut quoties aliqua in re præstant, uelint ab eis obseruari, qui in ea re sunt inferiores. ut si quis superior sit aut nobilitate, aut opibus, aut uirtute, facile irascitur & indignatur, nisi, qui inferior est, eum obseruet. aut cum ab ipso inferiore superatur. ut M. Laterensis iratus quod Cn. Plancius genere, opibus, & dignitate inferior, in ædilitate sibi prælatu fuisse, eum de ambitu in iudicium uocauit. sed Cicero Plancium defendens hoc in potestate populi docet esse, ut inferiores superioribus præponat. atque id plerunque accidisse quibusdam exemplis confirmat. M. enim Seiũ equitem iudicio damnatum ait homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo M. Pisoni fuisse prælatum, & Cn. Maniliũ non solum ignobile, uerum sine uirtute, sine ingenio, uita etiam contempta & sordida. Q. Catulo in summa familia nato, sapientissimo, & sanctissimo uiro. poterant igitur Piso & Catulus merito indignari. quod à longè inferioribus superati fuissent. ita Ser. Sulpitius ægre ferebat, quod cum ipse patricius esset. L. autè Murena plebeius, tamen in petitione cõsulatus fuisset à Murena superatus. hoc (inquit Aristoteles) accidit omnibus, ut in quacunque re plurimum excellat, in ea uelint obseruari. cuius rei quatuor ponit exempla. primum est diuitum, qui censent esse dignum, ut à pauperibus obseruentur. efferunt enim animos diuitiã, & qui eis abundant, nobiles & fide digni putantur, nõ recte fortasse; sed uulgi opinio mutari uix potest: ut ait in Topicis Cicero (alterum est eorum) qui dicendi facultate præstant, nam ij uolunt ab indifertis &

COMM.

infantibus obseruari, tanquam patroni & defensores. sicuti etiam nostra tempestate iuriconsulti & caufidici, quos plurimi clientes conseruantur. Tertium exemplum est principum & imperatorum, qui non tantum obseruari sed etiam metu plerunque uolunt. hinc illa uox Tyrannica; Oderint dum metuant, quam multis in locis vsurpat Cicero. Quartum est eorum, qui se dignos imperio putant, quamuis non imperent. nam hi etiam uolunt ab eis obseruari, qui parere debent: quod ni fiat, magnopere irascuntur. tales sunt filij principum, aut agnati, & consanguinei, aut nobilissimæ personæ.

infantibus obseruari, tanquam patroni & defensores. sicuti etiam nostra tempestate iuriconsulti & caufidici, quos plurimi clientes conseruantur. Tertium exemplum est principum & imperatorum, qui non tantum obseruari sed etiam metu plerunque uolunt. hinc illa uox Tyrannica; Oderint dum metuant, quam multis in locis vsurpat Cicero. Quartum est eorum, qui se dignos imperio putant, quamuis non imperent. nam hi etiam uolunt ab eis obseruari, qui parere debent: quod ni fiat, magnopere irascuntur. tales sunt filij principum, aut agnati, & consanguinei, aut nobilissimæ personæ.

TEXT.

Vnde dictum est, Ab Ioue natorum, certè ira est maxima regum. & alibi;

COMM.

Quin etiam deinceps iram sub pectore seruat. indignantur enim propter excellentiam suam. Quod supra dixit Homeri auctoritate probat, apud quem Iliadis secundo. Ulysses uir sapientissimus ait uitandam esse regum iram, quæ maxima existere solet in eos, quibus præstant, nisi sese in officio continuerint. uocat autem reges ab Ioue natos, quoniam (ut etiam Astrologi sentiunt) Iupiter est, qui dominationes & imperia donat. in primo etiam Iliadis libro Chalcas inuitatus ab Achille ut diceret, qua de causa Apollo pestem in exercitum Græcorum immisisset, reformidans Agamemnonis iram, ad quem ea res pertinebat, dixit; regum eam esse consuetudinem, ut cum alicui uiro inferiori irascuntur, quamuis eodem die uideantur iram deponere, tamen semper eam in pectore suo conseruent, ut nacti occasionem totam effundant in eum, à quo se lætos arbitrantur. illa uero est iracundiæ causa; quoniam sciunt se antecellere. qui uero antecellunt, sibi honorem ab inferioribus deferri æquum esse censent, quod cum fieri non uident, tanquam debito suo fraudentur, in iram prorumpunt. ad hoc alluisse uidetur Ouidius primo Metamorphoseos, cum ait; Ingentes animo, dignas Ioue concipit iras.

TEXT.

Ab illis etiam obseruari uult; à quibus aliquis existimasset beneficij affici oportere, uult; à quibus alius benemeritus est; uel quibus in presentia benefacit aut ipse, aut propinquus eius aliquis; aut alius quispiam ipsius gratia; uel etiam si uelut, aut alias uoluerit, obseruari.

COMM.

Qui beneficium alteri dat, aut aliis dedit, in ea re superior esse uidetur, & quasi creditor. itaque vicissim putat se beneficij affici oportere, uultque ab eo obseruari, de quo benemeritus est; quod si non fiat, aut si contra pro beneficio maleficium reddatur, ira merito concitatur id, quod accidisse sibi Cicero contra Bursum quendam ad Marium scribens narrat; oderam (inquit) multo peius huc, quam illum ipsum Clodium. Illi enim oppugnam, huc defenderam. & certè nihil minus est hominis quam beneficiorum obliuisci, atque ingratum esse. neque tantum irascitur, qui ipse beneficium, sed etiam cum propinquus aut affinis, aut alius

aliquis ipsius gratia. cum enim rogatu nostro beneficia in aliquem conferuntur, idem penè est, ad si nos ea faceremus. quin etiam cum animum nostrum promptum ad obsequendum alicui demonstrauimus, & conati sumus illi gratificari, licet res non successerit, iam illum nobis debere putamus, itaque irascimur, nisi nos obseruet. hoc est, quod indignatur Dido quarto Aeneidos cum ita inquit; Nusquam tuta fides. eiectum littore egentem Excepi, & regni demens in parte locaui. Amissam classem, socios à morte reduxi, Heu furiis incensa feror.

Hoc est quod Cicero indignatur pro Deiotaro contra Castorem Deiotari nepotem; Rex enim (inquit) Deiotarus uestram familiam abiectam, & obscuram è tenebris in lucem uocauit. quis tuum patrem antea qui esset, quam cuius gener esset, audiuit?

Ex his iam perspicuum esse potest, quomodo affecti homines irascantur; & quibus, & quas ob res. irascuntur enim cum animo dolent: nam qui dolet animo, semper alicuius rei desiderio tenetur.

TEXT.

COMM.

Iam ea ferè se absoluisse ostendit, quæ de ira proposuerat, tria uero sunt; nempe quomodo affecti irascantur, & quibus, & quas ob res. quæ licet ex eis, quæ dicta sunt, perspicua esse possint, & aperta, nihilominus tamen uberius totam rem explicat. Ac primo dicit homines tunc ad iram esse procliuos, cum aliquo dolore aut ægritudine conficiuntur. qui enim animo dolent, semper aliquid cupiunt, quo ea molestia liberentur. Itaque si quem impedimento sibi esse, quominus eam ægritudinem deponant, esse arbitrantur, illi uehementer irascuntur. quin potius omnes cupiditati ac uoluntati suæ aduersari putant, qui non cum eis dolent, atque ideo plerunque sine causa indignantur. dolori uero coniunctam esse iram in secundo Aeneidos docet Virgilius, ubi Venerem ita loquentem inducit;

Nate quis indomitas tantus dolor excitat iras? Et in primo de Iunone sic ait; Nec dum etiam causæ irarum, seu ique dolores Exciderant animo.

Itaque siue quis ei directò resistit, ut si uentura, ne bibat, siue non directò: tamen idem facere uidetur: & si quis aliquid contra moliat, & si cum possit non adiuuet, siue quocunque alio modo sit animo affectum perturbat, omnibus enim irascitur.

TEXT.

Illi maxime irascuntur homines qui directò cupiditatibus suis obuiam eunt, & eis aduersantur, ut si quis sitientem impediatur, neque bibere permittat. est enim sitis magna quædam bibendi cupiditas, quæ cum expletur, maxime adferre uoluptatem. cum autem expleri non potest, magnam exhibet molestiam. unde pro aliis etiam uehementibus cupiditatibus ponitur. ut in Paradoxis; nunquam expletur nec fatiatur cupiditatis sitis. & de senectute; literas græcas sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, quamuis autem non

COMM.

TEXT.

COMM.

non

non directo quis cupiditatem alterius impediatur, sed idem oblique facere videatur, tamen iram eius concitat. atque etiam magis quando aliquid contra molitur, & studiis eius aduersatur, uel cum adiuuare debet, non uult, & sponte deserit. de quo genere hominum saepe queritur Cicero. ut ad Letum; subito exorta est nefaria Catonis promulgatio, quae nostra studia impediret, & alibi; si esset in iis fides, in quibus summa esse debebat, non laboraremus. & alibi; uehementer quosdam homines, & eos maxime, qui te & maxime debuerunt, & plurimum iuuare potuerunt, inuidisse dignitati tuae. Denique quicumque molestia affecerit eum, qui uehementer aliquid cupit, eius in se iram concitat. nam qui ita affectus est, minimasquasque iniurias sumas putat, & se dedita opera offendi existimat. sicuti Iuno cum uideret Aeneam laetum iam in Italiam uenisse, & urbem substruere, putauit fata sibi esse contraria, & cupiditati suae aduersari. itaque

—stetit acri fixa dolore,
Tum quassans caput, haec effudit pectore dicta;
Heu stirpem inuisam, & fata contraria nostris
Fata Phrygum.

& quae sequuntur.

Sic etiam Dido in quarto cum nullis precibus Aeneam flectere potuisset, ut in Africa maneret, & se non desereret.

—sic accensa profatur.

Nec tibi diua parens: generis nec Dardanus au-

torum, sed duris genuit te caucasus horrens

Cautibus, hyrcanaeque admorunt ubera tygres.

Nam quid dissimulo? & reliqua.

locus est enim notissimus.

TEXT. Quare qui morbo laborant, qui paupertate premuntur, qui amant, qui sitiunt, & denique qui aliquid desiderant, & id assequi non possunt; iracundi sunt, & nullo negotio concitantur.

COMM. Homines iracundi sunt aut natura, aut casu aliquo. natura ut in quibus flaua bilis, aut sanguis abundat casu, ut qui morbo laborant, aut senectute. aut premuntur molestiis, de quibus hoc locus sentit Aristoteles. morbus enim hominem iracundiorē reddit, sicut ostendit Isocrates in Aeginetico, qui difficilis naturae quendam hominem ait propter morbum factum esse morosorem. & quoniam senectus ipsa morbus est, ut ait Terentius, ideo fit ut etiam senes iracundi sint, ut de senectute sic ait Cicero; At sunt morosi, anxii, iracundi, & difficiles senes. Veteres Romani solebant iracundos homines morbosos appellare, sicuti quarto Tuscul. his uerbis ostendit Cicero; bene igitur nostri, cum omnia essent in morbis uitia, quod nullum erat iracundia caedias, iracundos solos morbosos nominarunt. qui uero paupertate premuntur, cum antea res ad uiuendum necessarias possiderent, non tantum iracundi sunt, sed etiam plerumque desperatione quadam inducti, multa maleficia committunt. quod L. Catilinae atque eius sociis accidit. De amantibus non

est dubitandum, quin iracundi esse soleant, quod aperte declarant rixae, uulnera, caedes quae saepe inter riuales exoriuntur. Terentius in Heauton. Noui ego amantium animum, aduertunt grauius quae non censeas.

Generatim autem omnes qui uehementi aliqua cupiditate trahuntur, neque id assequi possunt, quod concupiscunt, adeo sunt iracundi, ut minima quaque de causa concitentur. unde Cicero uerisimile & elegantissimè caecam & temerariam animi dominatricem, cupiditatem appellat.

TEXT. Praecipue uero illis irascuntur, qui eos in praesenti statu negligunt; ut agrotans ei, qui morbum suum negligit, pauper ei, qui paupertatem, miles ei, qui bellum, amans ei, qui amorem; atque eodem modo in reliquis: ducitur enim unusquisque ab animi perturbatione, in qua prius erat, ad iram, quae in singulis rebus excitatur.

Cum docuisset cupiditates, quae non possunt ad exitum deduci, solere homines iracundos efficere. nunc addit, iram in illos potissimum concitari, qui negligere quempiam uidentur in praesenti statu, quam rem quatuor exemplis explicat. agrotus irascitur illi, qui morbum suum negligit. ut Cicero conqueritur de Gallo, quod se agrotantem non uiderit; tu tamen (inquit) cum audisses ab Anitio, uidit enim me nauiscentem, non modo mittendi causam iustam habuisti, sed etiam uisendi. hoc autem experientia docet, agrotos esse difficiles ac morosos, & minima quaque de causa irasci solere. pauper etiam irascitur illi, qui suam paupertatem negligit. unde bene praecipit Hesiodus ne cuiquam unquam paupertatem obiciamus, nisi forte uel ab ignauia, sicuti Proelus adiungit, uel ab intemperantia, & effusione proficiscatur. nam magna digni uituperatione sunt, qui propter uitia sua pauperes euadunt. qui uero casu ac fortuna pauperes sunt illis irascuntur, qui sibi sunt impedimento quo minus leuare paupertatem possint, itaque rustici & agricolae etiam agris irascuntur, cum uotis suis non respondent, ut Virgilius secundo Georg.

Aut unde iratus sylvam deuexit arator

Et memora euerit multos ignaua per annos.

Miles belli gerendi cupidus eis irascitur, qui bellum negligunt; & deestatur. amore captus eis, qui sibi iam amore molesti sunt, uehementer irascitur, ut apud Terentium in Eunuchio Cherea deestatur Archidemide quod sibi impedimento fuisset, quomilatus Virginem quam deperibat, sequeretur. sic enim ait; ut illum Di, deique senium perdat, qui me hodie remoratus est: meque adeo qui restiterim. & paulo post; id equidem adueniens mecum stomachabar modo: neque quanquam esse ego hominem arbitror cui magis bonae felicitates omnes aduersae sent. hoc idem accidit etiam in reliquis cupiditatibus omnibus. cum enim homo in aliqua perturbatione est, & aliquid occurrit ei, quod specie habeat iniuriae, statim ira concitatur. semper autem in singulis rebus, non in toto genere ira est. sicuti etiam supra declaratum est, cum tamen odium in

COMM. Cum docuisset cupiditates, quae non possunt ad exitum deduci, solere homines iracundos efficere. nunc addit, iram in illos potissimum concitari, qui negligere quempiam uidentur in praesenti statu, quam rem quatuor exemplis explicat. agrotus irascitur illi, qui morbum suum negligit. ut Cicero conqueritur de Gallo, quod se agrotantem non uiderit; tu tamen (inquit) cum audisses ab Anitio, uidit enim me nauiscentem, non modo mittendi causam iustam habuisti, sed etiam uisendi. hoc autem experientia docet, agrotos esse difficiles ac morosos, & minima quaque de causa irasci solere. pauper etiam irascitur illi, qui suam paupertatem negligit. unde bene praecipit Hesiodus ne cuiquam unquam paupertatem obiciamus, nisi forte uel ab ignauia, sicuti Proelus adiungit, uel ab intemperantia, & effusione proficiscatur. nam magna digni uituperatione sunt, qui propter uitia sua pauperes euadunt. qui uero casu ac fortuna pauperes sunt illis irascuntur, qui sibi sunt impedimento quo minus leuare paupertatem possint, itaque rustici & agricolae etiam agris irascuntur, cum uotis suis non respondent, ut Virgilius secundo Georg.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

Epist. 7.

toto genere esse possit, ut nemo irascitur omnibus mulieribus, & tamen aliqui genus omne foemineum perosum habent, ut Orpheus & Hippolytus.

TEXT. Ad haec irascitur, si contra accidit, quam expectabat: maiorem enim dolorem adfert magnum, & insperatum incommodum; quemadmodum etiam magnum & insperatum bonum magis delectat, cum ex animi sententia succedit.

COMM. Siquis offenditur praeter spem atque expectationem suam, multo grauius irascitur. ut si quis ab eo impediatur, a quo sperabat auxilium. quemadmodum enim bonum id, quod praeter spem euenit, maiorem delectationem adferre solet, cum eo modo fit, ut uolumus, ita etiam malum improuissimum & inopinatum maiorem dolorem ac tristitiam adfert. in Andria Terentii Carinus adolescens irascitur, quod Pamphilus pollicitus auxilium, postea non praestiterit; Hoccine credibile est aut memorabile Tanta uecordia innata cuiquam ut fiet, Ut malis gaudeant, atque ex incommodis Alterius sua comparent ut commoda? & reliqua.

Cicero pro L. Flacco dolet quod praeter expectationem suam D. Laelius Flaccum accusasset; Nunquam tamen existimaui Indices D. Laelium optimi uiri filium, optima ipsum spe praeditum, summam dignitatis, eam suscepturum accusationem, quae sceleratorum ciuium potius odio & furori, quam ipsius uirtuti atque institutae adolescentiae conueniret. omnia autem improuissa & insperata magis animum mouet uel ad dolorem si mala sunt, uel ad laetitiam si bona. ut in Adelphis Demea, qui putaret filium suum Ctesiphontem frugi esse, postquam insperato reperit eum esse meretriciis amoribus deditum, ita clamat; Hei mihi quid faciam? quid agam? quid clamem, aut querar, o caelum, o terra, o maria Neptuni. at uero in Eunuchio postquam Cherea Pamphilam suam inspirato reperit esse ciuem atticam laetitia gestiens ait; O populares, ecquis me uiuit hodie fortunatio? Nemo hercle quisquam. nam in me plane Di potestatem suam omnem ostendere, cui tam subito tot congruerint commoda.

TEXT. Itaque ex his intelligi potest, quae hora, quae tempora, quae affectiones, quae aetates facile ad iram commoueant; & quando, quoque in loco magis concitentur.

COMM. Qui diligenter ea, quae dicta sunt aduerterit, facile poterit intelligere, quo tempore, & qua affectione & qua aetate sint homines ad iram proniores. nam quod ad horas, & tempora pertinet, mane dum adhuc ieiuni sunt facilius irascuntur, unde prouerbiu illud apud Plautum in Amphitryone; Fames & mora bilem in nasum conciant. pransi uero ac caenati mitiores sunt. quod eleganti similitudine Zeno docuit, cum enim esset natura tristis ac seuerus, tamen in conuiuio fiebat hilarior, atque huius rei causam rogatus dixit etiam Lupi-

num sua natura peramarum, tamen aqua maceratum amaricem deponere. quin etiam saepe diebus festis laetiores sunt homines, quam profectis cum opus faciunt, in conuiuio, in iocis, in colloquutionibus familiarium, contra uero tristiores in feriis negociis, in occupationibus magnis, in laboribus magni momenti est etiam animi affectio, quae uel ad placabilitatem, uel ad iram saepe nos impellit. etiam autem diuerso modo iram concipiunt, nam pueri, & adolescentes propter aetatis feruorem facile irascuntur, sed etiam facile placantur. ut Horatius ait in Arte poetica de puero;

-- & iram
Colligit, ac ponit temere, & mutatur in horas.

Et Terentius in Hecyra;

Pueri inter se quam pro leuibus noxis iras gerunt?

Senes autem grauiores iras concipiunt, neque eas facile deponunt. unde uocantur. sic enim Teucer apud Sophoclem appellat Telamonem patrem suum, iam aetate confectum uir amarus in senectute morosus. oportet etiam considerare quando, & quo in loco magis concitentur. ut qui nobis incommodant cum rem seriā acturi sumus, eis irascimur. sicuti Simo Critoni in Andria; Ita ne attemperate uenit hodie in ipsis nuptiis ut ueniret ante hac nunquam. aut qui in publico loco reprehendunt aut offendunt. ut in undecimo Aeneidos Turnus cum in conspectu Latini regis & totius concilij Drances eum uituperasset;

Talibus exarsit dictis uiolentia Turni,
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uoces.

Illud etiam planum est, omnes magis ad iram pronos esse; cum magis his rebus tenentur.

COMM. Ostendit in ira gradus etiam quosdam esse, ut aliquando magis, aliquando minus homines irascuntur. ut quo quis magis aliquid concupiscit, eo grauius irascitur illi, a quo impeditur, quo minus uoti compos fiat. ita cum quis importune lacessitur, ut Cicero primo Epistolarum ad Lentulum de Crasso;

sed cum me disputantem, non lacessentem lacessisset; exarsit, non solum praesenti, credo, iracundia, nam ea tam uehemens fortasse non fuisset, sed cum inclusum illud odium multarum eius in me iniuriarum quod ego effudisse me omne arbitrabar, residuum tamen insciente me fuisset, omne repente apparuit.

TEXT. Atque haec tenent, quomodo affecti homines, proni sint ad iram, dictum sit. Eis autem irascuntur, qui uel derident, uel ludibrio habent, uel dictis lacessunt; nam haec facere contumelia est.

COMM. Primam partem iam se absoluisse ostendit, hoc est, quomodo sint homines ad iram procliuēs, deinceps docere incipit, quibus potissimum irascantur. neque enim ferē quisquam est, qui cum afficitur contumelia, non indignetur, ergo eis irascuntur, qui derident, uel quodam ludibrio insectantur, uel facietis & aculeatis dictis prouocant, quoniam haec contumeliae specie habent, nam qui derident, etiam contemunt, ut secundo de Oratore; Quare omnes istos me

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

auctore deridere, atque contemnite. Casius ad Ciceronem scribens de Pompeij filio sic ait; Scis quã se semper à nobis derisum putet, vereor ne nos rusticè gladio velit *ἀντιμαχῆσαι*. eadem etiam de causa eis irascuntur qui ludibrio habent, quia despiciant, vt Cornificius quarto ad Herennium; filij parui priuati patris auxilio, ludibrio & despectui paternis inimicis erunt oppositi. præterea facete dicta, præsertim si sint aculeata, solent iram concitare. ut Scipio apud Numantiam cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram. & Q. Catulus à Philippo interrogatus quid latraret, respondit, furem uideo. & Cicero cum C. Popilius iuriscōsultus in iudicio testis productus dixisset, se nihil scire, putas (inquit) fortassis te de iure interrogari. idem cum M. Crassum pro rostris infamaret, quem eodem in loco antea laudauerat, & Crassus dixisset; an non me nuper ex hoc ipso loco laudasti? laudauit (inquit) sed exercendi ingenij gratia argumentum infame sumpseram.

TEXT. *Et ijs, qui lædunt in rebus, quæ speciem habent contumeliæ; necesse est autem, ut talia sint ea, quæ faciunt, neque ut talionem reddant, neque ut aliquam utilitatem habeant; iam enim per contumeliam facere uidentur.*

COMM. Ira grauis concitatur in eos, qui contumeliã tantum gratia lædere uidentur. nam qui alium offendit, uel ut talionem reddat, & acceptam iniuriam uiscatur, uel ut aliquam utilitatem assequatur, is non uidetur contumeliam facere. nam contumelia, est alterius læsio sine ultione, uel utilitate. sed voluptatis tantum gratia (vt supra dictum est)

TEXT. *Et ijs, qui ipsos uituperant, & contemnunt in eis rebus, quibus ipsi maxime student: ut, si quis in philosophia maledixerit eis, & spreuerit, qui se multum in ea profecisse gloriantur; & qui formæ student, si quis eos, in ea re uituperet; atque ita in reliquis.*

COMM. Omnes in arte, atque in studio suo cupiunt excellentes uideri. itaque uehementer irascuntur, si quis eos uituperat in ea re, cuius studiosi sunt. quod duobus exemplis Aristoteles declarat. Sunt enim quidam qui studio sapientiæ dediti, plurimum in ea se, profecisse gloriantur. hos si quis in Philosophia uituperet, & imperitos esse philosophiæ dicat, eorum statim iram in se uehementem excitabit. quidam autem pulchri & formosi uideri uolunt, atque ideo cultu nitido politoque delectantur. hos si quis deformes & sordidos appellet, de repente iratos uidebit. hæc sunt Aristotelis exempla, quibus adiungi possunt alia plurima, ut si quis egregium bellatorem, inertem & fugacem appellet, quemadmodum Drances in undecimo Aeneidos de Turno ait.

-- dum Troia tentat

Castra fugæ fidens & cælum territat armis.

Et paulo post;

Pone animos, & pulsus abi.

ideo Turnus uehementer iratus ita inquit;

Pulsus ego? aut quisquã meritò fœdisimè pulsū

10 Arguet, iliaco tumidum qui crescere Tybrim Sanguine, & Euandri totam cum stirpe uidebit Procubuisse domum. & quæ sequuntur.

TEXT. *Et multò magis irascuntur, quando suspicantur ea sibi non adesse, quibus student; uel omnino se expertes esse, uel non firmiter tenere; uel, etiam si teneant, non existimari.*

COMM. Augetur ira, cum quis honorem ex eo studio maximè cupit, in quo non multum adhuc profecit, si se uituperari sentiat, & præcipue si nondum in eo nomen & existimationem acquisiuit. ut eloquentiæ studio deditus adolescens, qui styli gloriã quærat, si uel nondum bene dicendi rationem assecutus est, uel non plane præcepta seruare nouit, uel denique non existimatur politè scribere. certè non potest iram cohibere, cum se uituperari intelligit. cupit enim omnes studio suo fauere. apud Platonem in Gorgia Polus adolescens irascitur Socrati, quod se artis rhetoriç imperitum argueret, cui præcipue studebat. Cicero in Pisonem uehementer indignatur, quod Piso carmen illud suum reprehendisset;

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Quid nunc (inquit) te asine literas doceam? nõ opus est uerbis, sed fustibus. non dixi hæc togam qua sum amictus, nec arma scutum & gladium vnus imperatoris; sed quod pacis est insigne & otij toga; contra autem arma tumultus atque belli, more poetarum locutus, hoc intelligi uolui, bellum ac tumultum, paci atque otio concessurum. defendit igitur Cicero stomachose atque irato animo uersum suum, qui tamen à multis uituperabatur.

TEXT. *Nam, cum existimant ea sibi firmiter adesse; nihil curant eos, qui se in ea parte uituperant.*

COMM. Is qui artem aliquam præclare didicit, & in ea iam nomè & famam acquisiuit, nihil curat, etiam si qui sint, qui in ea arte ipsum uituperent. sed eos potius contemnit, & irridet. ut si quis Apellem dicat ineptum esse pictorem, aut Phidiam imperitum statuarium, aut Demosthenem impolitum oratorem; merito ab omnibus rideatur. Sicut Zoilus ille, qui Homerum omnium sciētiarum fontem infectari non dubitauit. & C. Caligula, qui Virgiliū vt nullius ingenij, minimæque doctrinæ. T. Liuium ut uerbosum in historia negligentemque carpebat. ut in eius uita Suetonius scribit. hæc est causa cur uiri sapientes sæpe conuiciatoribus suis non respondent, quia sciunt, se iam eam famam adeptos, ut conuicia sibi minimè obesse possint.

TEXT. *Et magis amicis irascuntur, quam ijs qui sunt inimici: putant enim conuenire magis ab eis se bene tractari, quam contra.*

COMM. Cum ab amicis offenduntur homines multò grauius irascuntur, quam si ab inimicis lædantur. cuius rei causa est, quia iustum esse cēsent ab amicis bene tractari, non autem malè. cum autè à quibus beneficium sibi deberi existimant, ab ijs non solum beneficio fraudari sed etiam offendi se uident grauius irascuntur. unde prouerbio fertur, fratrum

fratrum iras esse acerbissimas. nam qui uehementer amant, ijdem etiam uehementer oderunt. sicut ait idem Aristoteles Politicorū septimo. ubi hæc eadem ferè commemorat; Pars (inquit) ea animi, in qua irarum existit ardor, est quæ amicitiam gignit. hæc enim pars est animi, qua ad amorem impellimur. quod ex eo sciri potest, quia magis in familiares & amicos concitatur pars illa, quam in ignotos, si se contemptam putet.

TEXT. *Illis etiam irascuntur, qui uel ipsos honorare, uel de ipsis curam suscipere consueuerant, si postea non idem efficiunt; nam ab eis se tunc contemni putant, nisi enim hoc esset, idem eos esse facturos.*

COMM. Siquis solitus aliquem honorare, postea nõ honorat, aut eius curam habere, postea non habet, iram in se concitat. quoniam is, qui non honoratur, ut solebat, & cuius non habetur ratio more solito, statim se contemni existimat. secum enim ita ratiocinatur: certè nisi me iste contemneret, more solito honoraret, & res meas curaret. est huius rei fati apertum exemplum apud Ciceronem primo Epistolarum ad Lentulum ubi cōqueritur de qui busdam hominibus, quod se deseruissent, cum antea sibi auxilio esse cōsueuissent; Qui me (inquit) homines quod saluum esse uoluerūt, est mihi gratissimum: sed uellem non solum salutis meæ, quæ admodum medici, sed etiam (ut aliptæ) uirium & coloris rationem habere uoluissent. nunc, ut Apelles Veneris caput, & summa pectoris politissima arte perfecit, reliquam partem corporis inchoatã reliquit: sic quidam homines in capite meo solum elaborarunt, reliquum corpus imperfectum, ac rude reliquerunt. ita Venus decimo Aeneidos cum Ioue patre queritur, quod is non sit auxilio Troianis contra Rutulos cum eos iam antea multis calamitatibus criuisset; sic enim ait;

--quid pestem euadere belli Iuuit? & Argolicos medium fugisse per ignes? Totque maris, uastæque exhausta pericula terræ, Dum Latium Teucris reciduaque pergamã quarunt?

TEXT. *Et ijs, qui accepta beneficia non reddunt; aut non æqualem gratiam referunt.*

COMM. Hæc ira iustissima esse uidetur, quæ contra ingratos homines concipitur. qui, cum facultas datur, accepta beneficia reddere nolunt, aut si reddunt, nõ æquali mensura, neque grato animo reddere contendunt. omnes enim (ait Cicero) immemorem beneficii oderunt, itaque non iniusta fuit illa superioris Africani querela, qui, cū sibi uoluntariū exiliū indixisset ob assiduas Tribunorū uexationes, moriens sepulchro suo inscribi iussit; in grata patria, ne ossa quidè mea habes. eodem modo P. Lentulus qui C. Gracchi conatus nefarios fregit, inuidia & obtreccatione indignatione ad ingratum populum Romanū nunquam redire uoluit. Cicero ad Atticum libro octauo se Dionysio cuidam magnopere iratum ostendit, quod is beneficiorum à se acceptorum immemor esset. quem

10 locum ita concludit; nihil cognoui ingratius. in quo uitio nihil mali non inest.

TEXT. *Et ijs, qui conatibus suis resistunt, si inferiores fuerint; Omnes enim isti contemnere uidentur: & hi qui dem tanquam se inferiores, negligunt; illi uero tanquam ab inferioribus beneficia acceperint.*

COMM. Irascuntur etiam eis homines, qui sibi sunt impedimento, quo minus peragere conata sua possint. præcipue si fuerint inferiores. quoniã hac ratione uidentur uelle superiores esse. tam igitur hi qui conatibus resistunt, quã illi qui beneficia non reddunt, contēnere uidentur. nã qui resistunt aliqui conatibus, eum tanquã inferiorē negligūt, qui uero beneficia non reddunt, tanquã ab inferioribus, & à debitoribus acceperint ea reddere non curant. unde sæpe graues oriūtur inimicitia. Cicero quinto Epistolarū ad Metellum scribens ait se illius fratri factū esse inimicum, quod eum comperisset omnē sui tribunatus conatū in suam perniciem parare, atque meditari. de quo etiã ita queritur; Ad III. Non. Ian. cū agere cepisset; tertio quoque uerbo orationis suæ me appellabat, mihi minabatur: neque illi quicquã deliberatius fuit, quam me, quacunque ratione posset, non iudicio, neque disceptatione, sed ui atque impressio ne euertere.

TEXT. *Et ijs, qui in nulla sunt existimatione, si negligere uideantur, magis irascuntur: diximus enim iram esse propter negligentiam aduersus eos, quos non conuenit; conuenit autem inferioribus non negligere præstantiores.*

COMM. Illis, qui uiles sunt, & abiecti, neque in aliquo honore ac precio, faciliè irascimur, si in aliqua re nos parui facere uideantur. hoc autè probatur ex iræ definitione, in qua dictū fuit, iram excitari propter negligentiam in eos, quos non conuenit. Sed qui sunt inferiores, non eis conuenit, ut præstantiores negligant, sed potius colant, & obseruent. hinc ira uehemens apud Virgiliū Turni fortissimi iuuenis contra Drancē, cui frigida bello dextera, sicut ait Virgilius. itaque cum summa contempione Turnus ea uerba profert iratus; --meque timoris.

Argue tu Drance. tot quando stragis acruos. Teucrorum tua dextra dedit, passimque trophæis

Insignis campos.

Et paulo post;

--an tibi Mauors

Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis Semper erit?

50 Sic Ajax apud Ouidium indignatur quod Vlyses contendere secum de armis Achillis auderet, cum robore corporis multo esset inferior. Præmia magna peti fateor. sed demit honorem Aemulus Aiaci. non est tenuisse decorum Sit licet hoc ingens, quicquid sperauit Vlysses. Ipse tulit precium iam nunc certaminis huius Quod cum uictus erit, mecum certasse feretur.

TEXT. *Et amicis irascuntur: nisi uel bene dixerint, uel bene*

bene fecerint: & multo magis, si contraria fecerint: & si non aduerterint quibus rebus indigeant, sicut apud Antiphontem Plexippus Meleagro irascitur; hoc enim negligentia signum est, non aduertere; nam, quae curamus, ea nos latere non solent.

COMM. Saepe etiam inter amicos ira concitatur, quando uel non satis laudant, uel non, quantum possunt, adiuuant. neque enim tunc fungi officio suo uidentur. quoniam amicorum est, amicos laudibus extollere, atque in eos beneficia conferre. quod qui non faciunt, negligere uidentur. ex qua re existit ira & tanto magis, si contra fecerint, hoc est si uel vituperauerint, uel offenderint. Ser. Sulpitius (ut in Oratione pro Murena Cicero ostendit) grauissimè & acerbissimè tulit, Ciceronem amicum suum familiaritatis necessitudinisq; oblitum causam. L. Murenæ contra se defendisse. cui tamen ita Cicero respondet, ut amicitia satisfaciatur. & eam sententiam adiungit, quæ plurimum ad hunc locum facit; cum graue est uerè accusari in amicitia, tum etiam, si falso accusaris, non est negligendum. oportet enim & dictis & factis quantum ius fasque concedit, amicis obsecundare. nam etiam tunc irascuntur amici, cum non aduertimus, quibus rebus indigeant, ut eis, quantum fert facultas nostra, subueniamus. qui enim non aduertit, quodammodo negligere uidetur. siquidem cum alicuius rei magnam curam habemus, nequaquam nos latere potest, quid ei contingat. hoc autem declarat Aristoteles exemplo ex Antiphontis Tragici poetae fabula sumpto. in qua Plexippus iratus à poeta inducitur contra Meleagrum fororis suæ filium, quod Meleager, quibus ille rebus indigeret, non aduertit. fuit autè Plexippus Altheæ Meleagri matris frater, qui cum Toxeo fratre suo uenationi apri Calydonij interfuit, quam octauo Metamorphosis Ouidius describit. aderat etiam Atalanta uirgo quæ Meleager deperibat, atque eius amore torquebatur. itaque cum ab Atalanta leuiter prius actus aper fuisset, deinde à Meleagro interfectus, cupiebat Plexippus Meleagri auunculus apri spolia sibi dari, sed ea Meleager amicæ suæ Atalantæ largitus est. qua de causa iratus Plexippus in Virginem impetum fecit, atque illi spolia per uim abtulit. quo facto Meleager tætopere exarsit ut Plexippum & Toxeum auunculos interfecerit. huius argumenti Tragædiam conscripsit Antiphon, ex qua Aristoteles hoc exemplum sumpsit. fuit autem Antiphon Atheniensis ex Rhannunte Atticæ regionis pago, unde dictus est Rhamnus ius, neque tantum poeta sed etiam Orator fuit. nam Thucydides ait neminem unquam capitis causam Antiphonte melius orauisse. profitebatur etiam se artem tenere, qua ægris animis curationem adhiberet, atque id Corinthi proposita publice tabula scripta, in qua se medicum animorum prædica-
bat. multis autem in locis Aristoteles huius poetæ testimonia citat.

TEXT. *Et ijs, qui infortunijs, quæ ipsis accidunt letantur; & omnino qui in aduersa ipsorum fortuna securo sūt*

animo; hoc enim uel inimici, uel negligentis indicium est.

Non possunt illis homines non irasci, quos intelligunt lætitiâ capere cum aliquod ipsis infortunium accidit, aut qui securo sunt animo neque ullum omnino dolorem ostendunt ob aduersam ipsorum fortunam. hæc enim ij facere solent, qui uel inimici sunt, uel magnopere negligunt. nam inimici lætitiâ capiunt, cum inimicorum infortunia uident. hoc est quod Cicero pro Plancio inquit; Nolite Iudices per vos, per fortunas uestras, per liberos inimicis meis, ijs præsertim quos ego pro uestra salute suscepi, dare lætitiâ, gloriantibus uos iam oblitos mei. & quæ sequuntur. apud Virgilium quarto Aeneidos Dido uehementer indignatur, quod Aeneas suis lachrymis nihil motus esset, neque ullum doloris signum dedisset; Nam quid dissimulo? aut quæ me ad maiora referuo?

Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? Num lachrymas uictus dedit, aut miseratus amantem est?

TEXT. *Et ijs, qui non curant, etiam si dolorem adferunt; unde etiam mala nuntiantibus irascuntur: & æquo animo audientibus ea, quæ existimationem ipsorum ledunt; æquoque animo res malas intuentibus.*

COMM. Amicorum proprium est lætitiâ, non autem dolorem adferre, itaque illis irascimur, qui dolorem nobis adferunt, neque præcauent ægritudinē nostrâ, ut ei obuiâ eant, unde fit, ut eis, qui nobis mala nuntiant, irascamur. & eis, qui æquo animo uituperari nos audiunt, & eis, qui nostra infortunia æquo animo uident. nam quemadmodum eos præmio dignos arbitramur, qui primi res lætas nuntiant. ita poenam mereri putamus, qui libenter mala nuntiant. Quare Sophocles in Antigona sententiam ponit in hunc sensum;

Nemo est malorum nuntium qui diligit.

Et Birrhia Terentianus cum hero suo rem ingratam nuntiaturus esset, ita inquit; Renunciabo, ut pro hoc malo, mihi det malum.

Quin etiam uulgo coruos uocant eos, qui libenter nuntiare mala consueuerunt. qui autem æquo animo uituperari nos audiunt, se inimicos esse ostendunt. oportet enim (ut Epistolarum tertio Cicero docet) ex doctissimis hominibus auctoribus, quorum sunt de amicitia gerenda præclarissimè scripti libri, genus hoc totum Orationis tollere; Disputabant, ego contra differebam. dicebāt, ego negabam. non enim tantum iniuriam faciunt ij, qui maledicunt, sed etiam ij, quorum aures ad audienda maledicta patent. præterea solent amici cum amicorum mala uident, aut audiunt, dolere, atque ingemiscere, sicut ille Terentianus Chremes; lachrymas excusit mihi, miseretque me eius. qui autem non dolent, inimici uidentur. itaque merito eis irascimur.

TEXT. *Nam, qui hoc faciunt, uel negligentibus, uel inimicis similes sunt: amici enim anguntur, nec quisquam est, cum propria mala uidet, quin doleat.*

Hæc

COMM. Hæc est aperta ratio cur illis irascamur, qui æquo animo mala nostra intuentur. nam aut nos negligunt, aut inimici sunt. Si. n. essent amici, æque atque nos dolerent. cum amicorum omnia cõia sint. nemo est autem tam constanti animo, qui non doleat, cum propria mala intuetur. ut Aeneas apud Virgilium cum Pallantem Euandri filium mortuum uidisset; Te ne (inquit) miserandæ puer cum læta ueniret Inuidit fortuna mihi? ne regna uideres Nostra: neque ad sedes victor ueherere paternas? Quin etiam tanta vis est humanitatis, ut pij uiri inimicorum etiam malis doleant, ut idè Aeneas cum Lausum Mezentij filium interfecisset. At uerò ut uultum uidit morientis & ora Ora modis Anchisiades pallentia miris Ingemuit miserans grauius, dextramque tetedit, Et mentem patriæ subit pietatis imago.

TEXT. *Præterea illis irascuntur, qui se negligunt apud quinque hominum genera; apud eos, quibus cum de honore contendunt; apud eos, quos admirantur; apud eos, quibus esse admirationi student; apud eos, quos uerecundantur; denique apud eos, quibus ipsi sunt uenerationi. apud hæc hominum genera si quis ipsos neglexerit, maxime irascuntur.*

COMM. Semper iniquo animo ferunt homines cum negligunt, sed præcipuè apud quinque hominum genera, primo apud eos, cum quibus de honore & gloria contendunt. cupiunt enim aduersarios, sui nominis gloria deterrere. neque pati possunt se illis inferiores uideri. quo fit ut inter excellentes uiros, serè sint aliqua simultates, cum alter alteri dignitate cedere nolit, ut inter Platonem & Xenophotem, inter Themistoclem & Aristidem, inter Fabium Max. & Superiorem Africanum. quæ res aliquando bella intestina generat, ut inter Marium, & Syllam, inter Cæsarem & Pompeium. Secundo apud eos, quos admirantur. nam illos sibi conciliare sua obseruantia, atque amicos facere studet, sed cum apud eos parui penduntur, sua spe se deiectum iri timet. Tertio apud eos, quibus admirationi uolunt esse. res. n. iucunda est, multos habere qui nos, nostraque admirentur. quoniam hoc præstantiæ indicium est. qui uero nos in eorum conspectu paruipedit, qui nos admirantur, ea nos iucunditate priuat, atque dolorem adfert. itaque merito irascimur. Quarto apud eos, quos uerecundantur. ut apud graues & sapientes homines. & Turnus cum à Dræce coram Latino, quæ summe uerebatur, se negligi intelligeret, exarsit, & Dranci uehementer indignatus est; Talibus exarsit dictis uolentia Turni Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uoces.

Quinto & ultimo, apud eos, quibus ipsi sunt uenerationi, ut si quis patrem apud filium negligat, aut præceptorem apud discipulos, merito illi pater & præceptor irascitur. hæc sunt quinque hominum genera, apud quos student omnes esse in honore ac precio. Quare non sine causa magnopere illis irascuntur, qui se apud eos negligunt.

TEXT. *Et ijs, qui negligunt ea, quibus opem non ferre turpe esset; ut parentes, filios, uxores, imperio subditos.*

COMM. Nemo est ferè quin irascatur, & grauissimè feratur, cum eas personas negligi uidet, quas nisi tuetur ac defendat, ignominiam subit. ut cum parentes suos, aut uxorem, aut imperio subditos, uel offendi, uel contemni intelligit, ut L. Manlius cum ruri ageret, & patrem suum à Pomponio Trib. Pl. accusatum audiisset, in urbem subito uenit. & ad Pomponium profectus districto gladio iurare eum coegit, à patris eius accusatione recessurum. ita M. Cotta quo die uirilem togam sumpsit C. Carbonem, à quo pater eius dānatus fuerat, in iudicium uocatum condēnauit. graues etiā iræ concitantur in eos, qui uxorem alicuius uolant. ut Menelaus contra Troianos exercitum coegit per abductam à Paride Helenam. sed plurima sunt eius generis exempla. cum aut imperio subditi læduntur, non tantum iræ, sed et bella sæpe grauissima nascuntur. Sed ut est omnium maximus amor parentum in filios, ita etiam grauissimè parentes irascuntur eis, à quibus filios offendi uident, quod egregie declarat Virgilius in secundo Aeneidos. cum enim Pyrrhus Achillis filium Politem filium Priami coram ipso parente necasset, ita inquit Poeta;

Hic Priamus, quæquæ in media iam morte tenetur, Non tamen abstinuit, nec uoci iræque pepercit.

At tibi pro scelere exclamat pro talibus ausis

Dij, si qua est cælo pietas quæ talia curet,

Perfoluant grates dignas. hoc aut non tantum homines, sed et pecudes, & feræ faciunt, ut quacunque ratione possint, partus suos defendant, & in eo impetum faciant, à quibus illos offendi uident. Quod uerò dictum est de parentibus, filiis, uxoribus, imperio subditis, intelligendum est et de aliis personis, quarum curam suscipere debemus, ut eas negligi non patiamur. quales sunt fratres, sorores, consanguinei, affines, amici, quos turpe est deserere, & non eis opem ferre, cum opus est.

TEXT. *Et, qui beneficiorum acceptorum gratiam non referunt; est. n. hæc negligentia præter id, quod conuenit.*

COMM. Qui beneficium à nobis accepit, neque referre gratiam studet, ei merito irascimur. non tamen pro utilitate, quæ ab eo expectamus, quantum pro honorem quem nobis exhiberi cupimus. cæ uerò cur irascamur ea est, quoniam ingratus ille, contra ius fasque negligere nos uult. omnis aut negligentia non iusta præterque rationem iram concitat. Cic. libro Epistolarum quinto ad C. Antonium scribens, illi se iratum ostendit, quod gratiam sibi referre non studeret; Ego (inquit) si abs te summa officia desiderem, mirum nemini uideri debeat: omnia. n. à me in te profecta sunt, quæ ad tuum commodum, quæ ad honorem, quæ ad dignitatem pertinerent. pro ijs rebus nullam mihi abs te relatam esse gratiam, tu es optimus testis. & quæ sequuntur.

TEXT. *Et ijs, qui dissimulatione utuntur, cum ipsi serio agant; signum enim contemptiois est dissimulatio.*

COMM. Ironia quæ latinè dissimulatio dicitur contemptiois indicium est. nam cum eis quos amamus, aut obseruamus, aperte nobis agendum esse censemus, cum eis aut quos negligimus sæpissime dissimulare con-
sueuimus.

sueuimus. atq; hæc est cā, cur sæpe hoies eis irascatur, qui dissimulatione vtunt, cū ipsi serid agunt, quia se contēni putant. Socrates quasi perpetua ironia utebat. itaq; rhetorū ferē oīum, atque etiā aliorū multorum irā in se concitabat. tradunt etiā inferiorem Africanum dissimulatorem fuisse maximum. quæ res in eo non fuit improbata, quoniā imitari Socratem uidebatur. qđ aut Ironia contēptionis indicium sit apertissimū est, & multis exēplis ostendi pōt. ut in Pisonem Cic. cum esses interrogatus quid sentires de cōsulatu meo, grauis auctor, Calatinus credo alis, aut q Africanus, aut Maximus, & nō Cesoninus semiplacentinus Caluētius. & alibi; tu scilicet hō religiosus & sanctus, fœdus quod meo sanguine in pactione prouinciarum iceras, frangere noluisti. & alibi; errauit. n. nō gustarat istam tuam philosophiam. & pro Cœlio: sed non dubito quin sint pergrauas, qui primum sint talis fœminæ familiares, deinde eam prouinciam susceperint, ut in balneas contruderētur. sed infinita sunt exempla.

TEXT. Et iis, qui sunt in alios benefici ac liberales, nisi et ipsis benefaciant; contēptionis. n. signum est, non iisdē rebus aliquē dignū iudicare quibus oēs alios iudicāt.

COMM. Cū aliquid ab eo petimus, qui in alios beneficus & liberalis esse soleat, irasci solemus, nisi nobis id concedat. cā est, quia negando nos contemnerē vī. cum sua liberalitate nos non esse dignos existimet, qua erga alios p lurimos utit. quinetiā nobis iniuriā fieri putamus, cū aliis multis & plerunq; inferioribus gratificet, si nobis gratificari nolit. ita Tigellius Sardus Ciceroni iratus est, quā cām suā suscipere noluit, cum alios multos defenderet. ut 7. Epistolarum ipse Cic. ostendit. ubi etiā ita se excusat; Capius (ut opinor) olim, Non omnibus dormio: sic ego nō omnibus mi Galle seruiō. Quare cū aliquid impetrare uolumus, multū prodest ea cōmemorare beneficia, quæ, is, quē rogamus, in alios contulit. ut pro Q. Ligario Cic. commemorat quemadmodū Cæsar multos ex Pompeianis conseruasset, ut eū ad ignoscendum Ligario facilius inducat. quin eā orationē ita cōcludit; fac igitur quod de hoie nobilissimo & clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curia, nunc quidem in foro de optimis, & huic omni frequentiæ probatissimis fratribus. ut concessisti illum scnatui, sic da hunc populo, cuius uoluntatem carissimam semper habuisti. mouetur. n. is, qui rogatur, suo ipsius exemplo. timetque ne nisi roganti gratificetur, quodammodo in eū iniurius esse uideatur.

TEXT. Oblitio quoque iram commouet; ut si quis nomen alicuius penē oblitus fuerit. nam etiam oblitio negligentie signum esse uidetur: si quidem ab incuria nascitur oblitio; incuria uero negligentia est.

COMM. Indignatur homines, cum è memoria alicuius effluunt, qui amicus esse uideretur. ut si ille nomē penē fuerit oblitus. causa est, quia qui rei alicuius obliuiscitur, eam negligere uidetur. cuius enim rei curam non habemus, eius obliuiscimur. incuria uero nihil aliud est, quam negligentia quædā.

10 unde fit, ut sæpe qui nō salutant obuiam amicos, eos iram in se concitent, quia negligere uidentur. hinc illud Græcorum prouerbiū, multæ amicitiz non appellando dirimuntur. bene igitur præcepit ille sapiens, quisquis fuit; qui nos admonet, ut libenter obuios salutemus. tradunt Cyrum Persarum regem omnium ferē militum suorum nomina didicisse, diligenterque memoriæ mandasse, ut eos appellando blandius, ad se amādum alliceret, quem imitatus est etiam superior Africanus, & alij nonnulli præstantes imperatores. hinc est, qđ cum raro uel amicos inuisimus, uel ad eos scribuiōne amicitiz, sed occupationibus accidisse. Cicero quinto Epistolarum ad Sestium, Non obliuione amicitiz nostræ, neque intermissione consuetudinis meæ, superioribus temporibus ad te nullas literas misi. qua excusatione vulgo ferē omnes uti norunt.

TEXT. Quibus igitur hominibus irascantur, & quō affecti, & quas ob res, simul explicatum est. Planum est aut, oratorem oportere iudices oratione sua tales efficere, quales ij sunt, qui in irā procliuēs sunt: atque aduersarios eis culpis affines esse ostēdere, quæ iustā irā cōmouēt; & tales esse quibus irasci merito dēant.

COMM. Iā se explicuisse tria illa ostendit, quæ sibi explicanda proposuerat, cū esset de ira tractaturus, hoc est quibus irascatur, & quō affecti, & quas ob res. deinde admonet quid utilitatis in se habeat hæc tā accurata de ira tractatio. nempe ut orator iudices ita afficiat, ut ad iram procliuēs sint, deinde ut ad uersarios ea peccata commississe demonstret; quæ omnium in se iram concitare debeant. hæc diligenter multis in locis obseruat Cicero, sed præcipue secunda in Verrē actione, ubi sic ait; adduxi enim hominem in quo reconciliare existimationem iudiciorum amissam, redire in gratiam cum populo R. satisfacere cæteris nationibus possētis: depeculatorē ærarij, uexatorem Asiæ, atque Pamphiliæ, prædonem iuris Urbani, labem atque perniciem prouinciæ Siciliæ. sed plurima sunt (ut dixi) apud Ciceronem exempla. nam iræ in aduersarios citandæ mirus est artifex.

TEXT. Quoniam autem irasci, & leniri cōtraria sunt; & ira lenitati: uidendum est, quomodo affecti homines lenes sint, & erga quos se leniter gerant, & quibus de causis leniantur.

COMM. Non tantum scire debet orator, quomodo iudicium cum animi ad iram commoueantur, sed etiā quomodo ad lenitatem & clementiam reducantur, ut utraque commoditate quando causa postulat uti possit. nam utraque maximā uim hēt, & lummis eloquentiæ uiribus tractanda est, quod primo de Oratore Cicero illis uerbis ostendit; Quis enim nescit, maximam uim existere oratoris in hominū mentibus uel ad iram, uel ad odium uel dolorem incitandis, uel ab hisce permotionibus ad lenitatem misericordiamque reuocandis? cū igitur iralenitati contraria sit, & iam de ira copiosè uerba fecerit Aristoteles, nunc etiam de lenitate sibi tractandum

standum esse existimat. quam quidem tractationē tres in partes distribuit, sicuti etiam superiorem, hoc est quomodo affecti homines lenes sint, & erga quos leniter se gerant, & quibus de causis leniri soleant.

TEXT. Est autem lenitudo sedatio animi, atque ab ira cessatio.

COMM. Definit primo lenitudinē, ut ex naturæ ipsius explicatione, quæ proposuit, melius tractari, atq; intelligi possint. cum igitur ira tanquam tempestate quadam animus commotus est, opus est illos turbidos motus oratione quasi tranquillare & sedare, quod cum fit, ira cessat, lenitas autem succedit, ita igitur sedatio animi, atque cessatio ab ira uocatur lenitudo latinē, & quædāmodo græcè. quamuis Petrus Victorius existimet, non reperiri latinum nomen par græco, quo uim ipsius græci exprimat, & certè in græco uocabulo quidā est actus, quem nos exprimere non possumus, nisi lenitionem dicamus, quo latini non utuntur.

TEXT. Cum igitur homines irascantur negligentibus, negligentia uerò uoluntaria sit: perspicuum est, esse lenes aduersus eos, qui aut nihil horum faciunt, aut inuiti faciunt; aut saltem facere uidentur.

COMM. Ira, sicuti supra declaratum est, propter negligentiam nascitur. at uero negligentia est uoluntaria, quod si homines irascantur eis, à quibus parui sunt, certe lenes erunt in eos, à quibus obseruantur, & nulla in re læduntur. uel si etiam lædantur, modo qui lædunt, inuiti faciant, aut facere uideantur, tamen ad lenitatem, quam ad iram propensiores sunt, atque hæc est eorum, qui ueniam petunt, consuetudo, ut se inuitos peccasse aut per imprudentiam aut per necessitatem dicant. ut Cicero pro Q. Ligario; itaque Q. Ligarius cum diu recusans nihil profecisset, prouinciā accepit inuitus. & paulo post; tertium est tempus, quo post aduentum Vari in Africa restitit. quod si est criminolum, necessitatis crimen est, non uoluntatis. & alibi conatur illis rationibus aiā Cæsarē ad lenitatem & clementiam traducere, sed ego ad parentē loquor, erraui, temere feci, pœnitet, ad clementiā tuā confugio, delicti ueniā peto, ut ignoscas oro.

TEXT. Et erga illos, qui aliquid fecerunt contra, quam uoluerant.

COMM. Lenes etiam in illos sunt hoies, qui contra uoluntatē aliqd fecerūt. ut si quis in pugna ymbratili colludens, locum graiiter uulneret, ut non raro contingit, uel si lapidem mouens prætereuntem feriat. Cato senior, cum baiulus quidam arcam ferens illum percussisset, deinde dixisset, caue. leniter arridens dixit; nunquid aliud fers præter arcā? Cicero pro Q. Ligario; genus hoc defensionis nō prætermisit. cum ait Ligarij uoluntatem semper à bello contra Cæsarē abhorruisse. & cum fratribus suis fuisse, qui Cæsarē partes tuebantur. quem locum ita cōcludit; uoluntate igitur omnes tecum fuerunt, tempestate abreptus est unus. & reliqua.

TEXT. Et aduersus eos, qui in se ipsos eadem committunt; nemo enim uidetur se ipsum negligere.

10 Non est quod quisquam eis irascatur, qui tales sunt in alios, quales in se ipsos esse solēt, ut si quis labori deditus, alios laborare cogit, & si quis in se ipsum seuerus, etiam in alios seueritate utatur. uerum est enim id quod eleganter ait Onidius; Sic agitur censura, & sic exempla parantur.

COMM. Cum iudex alios quod monet ipse facit.

TEXT. Cic. pro lege Man. neque. n. potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non cōtinet; neque seuerus esse in iudicando, qui alios in se seueros esse iudices non uult. hac de causa belli duces ne in se militum animos excitent, & ut eis lenioribus utantur, sese iisdem laboribus implicāt, quibus milites occupari uolunt, & exemplo sunt milites ad tolerandam famem, sitim, frigus, calorem inuitant. qua in re C. Marius præstitisse legimus. unde milites eius ob summam laborum tolerantiā uulgò, muli mariani dicebantur. sicut auctor est Plutarchus. idem Cyrum etiam facere solitum Xenophon scribit.

TEXT. Et aduersus eos, qui fatentur quidem, sed fecisse pœnitet; cessant enim ab ira non aliter, ac si illis, quos pœnitet, eius rei, qua dolent, pœnas iam dedissent.

COMM. Cum quis peccatum suū fatetur, & eius se penitere ostendit, facile ueniam consequitur, & eos, quos læsit, ad lenitatem & clementiam trahit. nā irati nihil aliud querunt, quam, ut is, cui sunt irati, pœnas det. ij uerò, quos facti pœnitet, dolore atque ægritudine afficiuntur, quæ res perinde est, ac si iam pœnas dedissent. Cic. tamen primo de officiis uidetur de hac re dubitare, cum ita inquit; atque haud scio an satis sit eum; qui facesserit, iniuriæ suæ pœnitere; ut ipse nequid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriā tardiores. sed hæc in re Deū opt. Max. imitari cōuenit. persuasum. n. oēs habēt, Deū illis peccata facile cōdonare, quos peccasse pœnitet, & qui delictorū ueniā petūt. est. n. Dei propriū pro maleficiis beneficia rependere, qđ pro M. Marcello Cic. illis uerbis ostēdit; uerū aiā uincere, iracundiā cohibere, uictoriā temperare, aduersariū nobilitate, ingenio, uirtute præstantē nō modo extollere iacentē, sed et amplificare eius pristinā dignitatem, hæc qui faciat, non ego eum cum summis uiris comparo, sed simillimum Deo iudico. & quia Deus maxime placabilis & clemens est; ideo Cic. primo de officiis ita inquit; Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro uiro dignius placabilitate, atque clementia.

TEXT. Hoc autem ex punitione seruorū intelligi potest: nam eos, qui pernegant, & contradicunt, atrocius punimus; in eos uero, qui fatentur, se iuste puniri, mitiores sumus, & ab ira cessamus.

COMM. Exēplo probat nos in eos esse leniores, qui peccatū suū fatentur, sed eos peccasse pœnitet. cū. n. (inquit) seruos nostros punimus, si qui sunt, qui se peccasse pernegent, & aperta delicta confiteri nolint, in eos longè sumus atrociores, & grauius affligimus. si qui uerò sunt, qui se merito castigari fateantur, & pœnas commouisse dicant, statim nos eorum quodammodo miseret, atque illis parcimus.

Parcimus, iramque omnem remittimus. hoc autem dicit, quia seruos tantum antiqui cedebant, non autem liberos. sicut apud Terentium in Adelphis Sannio indicat, cum enim Aeschinus illi ita minaretur: Nam si molestus pergis esse, iam intro arripere, atque ibi usque ad necem operiere loris. ipse respondet. loris liber? significans liberum, loris cedi non solere. sic etiam in Heautontimorumenno Syrus ita Clitiphonti herili filio sic ait; Hic siquid nobis forte aduersi euenerit, Tibi erunt parata uerba, huic homini uerbera. hac de causa Quintilianus consuetudinem uerberandorum in scholis puerorum improbat, quia id deforme atque seruile est. Nam si cui (inquit) tam est mens illiberalis ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quaque mancipia durabitur.

TEXT. *Id autem in causa est, quod aperta negare impudentia est; & impudentia est negligentia, & contemptio quada: quos. n. ualde contemimus, eos non ueremur.*

COMM. Hæc est ratio cur grauius seruos inflicientes, & se pœnas meruisse negantes, punimus, quam eos, qui peccatum fatentur, & ueniam petunt. nam impudentis est hominis ea negare, quæ sunt plana ac manifesta. sed qui impudens est, negligere & contemnere uidetur. qui autem contemnit, non ueretur. itaque merito iram in se concitat. Cic. tertia actione in Verrem; conatur iudices iratos Verri facere, quod is esset tam impudens, ut ipsos iudices non ueretur. nemo (inquit) quæquam tam audacem, tam amentem, tam impudentem fore arbitrabatur, qui tam nefariis criminibus, tam multis testibus euctus, ora iudicum aspiceret, aut os suum populo R. ostendere auderet, est idem Verres qui fuit semper, ut ad audendum proiectus, sic paratus ad audiendum: præsto est, respondet, defenditur: ne hoc quidem sibi reliqui fecit, ut in rebus turpissimis, cum manifestò teneatur, si reticeat, & absit, tamen impudentiæ lux pudentem exitum quæsisse uideatur.

TEXT. *In eos etiam lenes sumus, qui se humiliter demisseque gerunt, neque contradicunt; uidentur enim se inferiores confiteri: & qui sunt inferiores timent; nemo autem timentibus irascitur.*

COMM. In hac parte Cicero mirificus est artifex. nam ut ad lenitatem & clementiam iudices impellat, in extrema parte defensionum suarum, suppliciter ac demisse rogat eos, ut reorum misereantur. ut pro Fonteio; tendit ad uos Virgo Vestalis manus supplices eadem, quas pro uobis Diis immortalibus tendere consuevit. cauete ne periculosum superbumque sit, eius uos obsecrationem repudiare, cuius preces si Diis aspernarentur hæc salua esse non possent. pro Cn. Plancio; non opibus contendo, non auctoritate, non gratia, sed precibus, sed lacrymis, sed misericordia: mecumque uos simul miserimus & optimus obtestatur parens, & pro uno filio duo patres deprecamur. hoc. n. modo precibus & lacrymis mouentur audientium animi ad lenitatem. Sic et in eos lenes sunt, qui uerbis non aduersantur, neque contradicunt. cuius rei causa est, quæ

10 qui se humiliter gerunt, uidentur fateri se esse inferiores. est autem illa inferiorum consuetudo, ut superiores timeant. nemo autem irascitur eis, à quibus se timeri existimat. sed cum eos se demisse gerere intelligit, eis statim placatur.

TEXT. *Quod autem ira statim cesset in eos, qui se humiliter & demisse gerunt, declarant etiam canes, qui prostratos non mordent.*

COMM. Probat exemplo canum, id esse uerum, quod supra dixerat. nempe iram cessare in eos, qui se humiliter gerunt, & supplices accidunt ad genua, ueniam petentes. canes (inquit) cum aliquem hominem infestantur, ut eum mordeant, si ille se in terram prostrauerit, non mordent, quasi intelligentes eum se submisse gerere. quod autem canibus Aristoteles hoc loco tribuit; Plinius libro octauo de Leonibus affirmat, Sic enim ait; Leoni tantum ex feris clementia in supplices prostratis parcat, & ubi scruit, in uiros priusquam in feminas fremit, in infantes non nisi magna fame. huc facit præceptum illud Anchisæ in sexto Aeneidos;

Tu regere imperio populos Romanæ memento, Hæ tibi erunt artes, paci que imponere morem, Parcere subiectis, & debellare superbos.

TEXT. *Iis etiam lenes sumus, qui serio nobis eum agunt; cum nos etiam ipsi serio agimus; uidentur enim nostri esse studiosi, non autem contemnere.*

COMM. Sicuti illis irascimur, qui in rebus seriis iocantur, ita cum eis lenimur, quos agere serio uidemus, in seriis nostris rebus. qui. n. hoc faciunt non contemnere, sed nostri esse studiosi uidentur. & hoc est, quod primo de Officiis docet Cic. Maxime curandum est, ut eos, quibus cum sermonem conferimus, & uereri, & diligere uideamur. & hæc est etiam causa, quæ eis nos, quos amicos habere uolumus, ita accomodamus, ut ridentibus arrideamus, flentibus adsimus, & una steamus, aut consolando subleuemus. quæ tamē ira faciendæ sunt, ut absint ab adulatione. ne fortasse in illud Græcorum uicium incidamus, quod ita Iuuenalis notat;

Sat. 3. *... ridens maiore cachino*

Concutitur; flet si lacrymas conspexit amici, Nec dolet, igniculum brumæ si tempore poscas, Accipit endromydem, si dixeris æstuo, ludat.

Hæc autem faciunt adulatōres, ut eorum, quibus adulantur, studiosi esse uideantur.

TEXT. *Et ijs, qui pluribus in rebus, quam petieramus, nobis gratificantur.*

COMM. Cum aliquid petimus ab amico, si ille deneget, irasci plerumque solemus, sed si deinde ille dat operam, ut maius beneficium, quam antea petieramus, in nos conferat, statim ab ira discedimus, & in eum leues euadimus. hic est huius loci sensus, licet concisus. res autem ipsa manifesta est. Quis est enim, qui licet iratus amico sit, non statim lenis fiat, cum ab eo plura beneficia accipit, quam petierat?

TEXT. *Et ijs, qui rogant, & deprecantur; nam humiliores demissioresque fiunt.*

COMM. Lenes in eos sumus, quæ nobis supplicat, & quæ opem a nobis

nobis flagitant. quoniam hac ratione se humiliores & demissiores ostendunt. ut Cicero pro Fonteio; Qui affecti iniuriis ad opem iudicum supplices inferioresque confugiunt. & pro Murena; uester est supplex iudices, uestram fidem obtestatur, misericordiam implorat, uestram potestatem ac uestras opes intuetur. at uero Philippica quinta negat aliter cum Antonio pacem esse posse nisi roget & deprecetur. sic enim ait; Pacem uult Antonius, arma ponat, roget, deprecetur.

TEXT. *Et ijs, qui neque contumeliosi sunt, neque derisores, neque contemptores aut ullius hominis, aut bonorum, aut eorum qui nobis similes sunt. & omnino ex contrariis rebus scrutari oportet, quæ lenire animum possint.*

COMM. Si forte nobis accidat ab eis offendi, qui non solent esse contumeliosi, neque quemquam deridere solent aut contemnere, sumus in eos longe leniores neque enim malitia, aut animi uitio laxasse uidentur. cum eorum uita ab omni iniuria abhorreat, sed casu potius, aut imprudentia. quod si etiam derisores sunt, aut contemptores ijs, qui nos lædunt, modo uiros bonos contemnere non solent, aut eos, qui nobis similes sunt. nihilominus tamen cum eis placamur, & ab ira cessamus. cum præsertim absit omnis negligentia suspicio propter quam ira solet excitari. Nam si contumeliosis, & derisoribus, & contemptoribus irascimur, merito in eos qui tales non sunt, lenes sumus. & hoc est quod ait Aristoteles, ex contrariis rebus, nos posse intelligere quæ lenire animum soleant. Qui igitur cupit de uincere sibi hominum uoluntates, & multorum gratiam inire, neminem contemnere aut deridere debet, sed comitate, atque affabilitate cum omnibus uti.

TEXT. *Iis etiam lenes sunt, quos timent, & quos uerentur. nam, donec ita affecti sunt, illis irasci non solent; nullo enim modo fieri potest, ut quis simul timeat, & irascatur.*

COMM. Qui aliquem timent aut uerentur, ei non admittunt irascuntur. neque enim fieri potest, ut quis simul & timeat, & irascatur. nam ira semper est cum ulciscendi spe. qui uero timet aliquem, non sperat se illum ulcisci posse, ergo neque illi irascitur. sed cum eo potius in gratiam redire studet. ita sunt affecti serui erga dominum, subiecti erga principem, filii erga parentes. & denique omnes ferè inferiores erga ualde præstantiores. itaque licet offendantur in aliqua re, tamen sæpe dissimulant, aut leniter non autem iracundè conqueruntur. ut Ilioneus in primo Aeneidos apud Didonem, de Tyrriorum iniurijs leniter conqueritur; Quod genus hoc hominum? quæ ue hunc tam barbara morem

Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ. Bella cient, primæque uetant consistere terra. Si genus humanum & mortalia temnit arma, At sperate Deos memores fandi, atque nefandi.

TEXT. *Et ijs, qui ira perciti commiserint aliquid, aut non irascuntur, aut lenius irascuntur; neque enim propter*

10 negligentiam fecisse uidentur: nam nemo iratus negligit; siquidem negligentia sine animi dolore est, ira uero semper est cum dolore.

COMM. Qui iusta ira commoti peccatum aliquod committunt, in eos multò leniores sumus. quia non uerè pro negligentia aut contemptionem peccasse. cum. n. aliquis irascitur, nequaquam negligit. quod illo argumento probari potest, quoniam ira sine dolore existeret non potest, negligentia uero dolore caret. Itaque iudices loge clementiores sunt in eos, quos iusta ira ac dolore commotos peccasse intelligunt. ut M. Popilius Lenas prætor, cum apud eum mulier quædam accusaretur, quæ matrem percussam fuisse interemisset, neutram in partem ferre sententiam uoluit. quia abunde constabat (ait Val. Max.) eandem uenone necatorum liberorum dolore commotam, quos auia filiae infensa sustulerat, parricidium ultam parricidio esse. eodem modo P. Dolabella, cum proconsul Asiæ obtineret, & apud eum accusata fuisset materfamilias Smyrnea, quæ uirum & filium interemerat, cum ab ijs optimè indolis iuuenem, quem ex priore uiro enixa fuerat, occisum cõpessisset, sententiam ferre noluit. sed eam Athenas ad Arcopagi cognitionem relegauit. Arco pagitæ uero causa cognita & accusatoris, & ream post centum annos ad se reuerti iusserunt. ne uel condemnarent eam, quæ iusto dolore commotam eandem fecerat, uel absoluerent eam, quæ parricidium facturam.

TEXT. *Et ijs lenes sunt, qui ipsos uerentur*

COMM. Qui nos uerentur, nequaquam negligunt. quare siquid in nos delinquit, in eos lenes sumus. quia certum habemus non eos dedita opera peccare. qui diligenter aduertunt, quoniam nobis grati esse possint. hoc autem inter amicos potissimum accidit, ut inter se uereant. ut in Lelio Cic. docet, his uerbis; neque solum colit se inter se ac diligit, sed et uerebunt: nam maximè ornamenti amicitie tollit, quæ ex ea tollit uerecundiam. quare lenes in amicos esse debemus, quamuis aliqua in re lapsi fuerint, & id seruare, quod Horatius præcipit, cum ita inquit; At pater ut nati, sic nos debemus amici Si quod sit uitium non fastidire.

TEXT. *Et, qui contrario modo affecti, quam cum in ira sunt, perspicuum est esse lenes; ut cum ludunt, cum rident, cum dies festos agunt, cum quid rectè gesserunt, cum aliquid ex animi sententia successit, cum saturi sunt.*

COMM. Illi sunt ad lenitatem procliuēs, qui contrario modo sunt affecti, quam cum in ira sunt. cum enim animo dolemus, facile omnibus irascimur, ergo cum omni molestia caremus, facile in omnes lenimur. hinc fit, ut cum ludimus & iocis ac facetijs utimur, lenes sumus. & cum in risu uersamur, & cum dies festos agimus, & cum labore atque industria nostra præclarum aliquod opus confecimus, & cum nobis fortuna fuit ita prospera, ut ex animi sententia successerit id, quod moliebamur, & denique cum potu ciboque sumus expleti. nam hæc omnia molestiam abigunt ex animo, & hilaritatem inducunt. hæc igitur tempora diligenter ab ijs sunt obseruanda, qui alicuius gratia

gratia inire uolunt, nam si contrariis temporibus acceperint, odium potius quam gratiā reportabunt. quod Horatius ad Vinnium Afellam scribens, eleganter illis uersibus indicat;

Vt proficiscentem docui te saepe, diuque Augusto reddes signata uolumina Vinni
Si ualidus, si lætus erit, si denique poscet,
Ne studio nostri pecces, odiumque libellis
Sedulius importes, opera uehemente minister.

TEXT. *In summa, lenes is sunt, quibus doloris uacuitas adest, & uoluptas non contumeliosa; & qui bona spe ducuntur; & qui multo ante tempore, non autem recēti re, iram conceperunt; tempus enim iram mitigat.*

COMM. Generatim ait omnes esse placabiliore, qui nullo dolore premuntur. dolor enim iracūdiore efficit. & qui sunt in aliqua uoluptate non contumeliosa. nam gestiens & intēperata uoluptas non mitiores, sed insolentiores reddit. & qui bona spe ducuntur, placari facile solent. quoniam quādam animo uoluptatem percipiunt. & denique qui iā pridem iram conceperunt, paulatim enim ira cū tempore mitigatur, sicut etiā ægritudo. unde Ouidius; bene multa uetustas lenit. & Cicero tertio Tuscul. Quod ita esse dies declarat, quę procedēs ira mitigat, ut iisdem malis manentibus non modo leniatur ægritudo, sed in plerisq; tollatur. huic contrarium est illud quod uulgo circumfertur; Ira omnium tardissime fenescit. & quod Venus de Iunone libro Aeneidos quinto Neptuno exponit, hoc modo;

Iunonis grauis ira, & inexturabile pectus
Cogunt me Neptune preces descendere in oēs,
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla,
Nec Iouis imperio, fatiue infracta quiescit.

Et quod ait pro Murena Cicero; cui dolet, meminit, tamen plerunque accidit, nisi grauisima fuerit offensio, ut (quod ait Aristoteles) tempus iram mitiget, atque emolliat.

TEXT. *Quin ab altero prius sumpta pœna maiorem in alterum iram minuit, atque sedat. unde bene Philocrates, cum iratum in se populum haberet, & quidam ei dixisset, cur non causam tuam dicis, & te defendis? Nondum est tempus (inquit) quando igitur? cum alii prius condemnatum uidero.*

COMM. Ira nihil aliud est quam ulciscendi libido, quā si quis explere potuerit, postea mitigatur. itaque si quis duobus iratus, de altero pœnam sumat, in alterum statim mitior fit, quamuis in eum maiore iram concepisset. hoc autem bene Philocrates quidam Atheniensis orator intellexit, qui cum proditoris accusatus fuisset, & iratum contra se populum uideret, noluit sese populo committere. & cū amicus quidam ab eo petisset, cur non causam suā diceret, & se defenderet, respondit, nondum esse tempus. cumque ille iterum petisset, quando se defenditurus esset, cum alium (inquit) condemnatum uidero. ira enim impeditus populus & quasi furibundus fortasse etiam innocentem condemnasset. huius Philocratis saepe Demosthenes meminit, in oratione de euentu legatione, & tanquam scele-

10 raturum hominem, & proditorem insimulat. dissentiebat enim à Demosthene in administratione Reip. & cum Aeschine sentiebat. itaque cum aliquando in concione de Philippo Macedoniae rege uerba fierent, & aliter Philocrates, aliter Demosthenes sentiret, exurgens Philocrates dixit; Non est mirandum, uiri Athenienses, si non eadē mihi & Demostheni uidentur; iste enim aquam, ego uero uinum bibo. quod cum audissent Athenienses, ridere cœperunt.

TEXT. *Lenes enim sunt, cum in alium iram suam effuderint. quod quidem Ergophilo contigit; cui cum iudices magis infensi essent, quam Callistheni; tamen eum absoluerunt, cum pridie Callisthenē morte dānasset.*

COMM. Manifesto exemplo declarat, homines leniri cū in aliquem iram suam effuderint. Ergophilus & Callisthenes Atheniensium duces atque imperatores apud populum accusati fuerunt. in utrunque commotus est populus, sed tamen maiorem iram contra Ergophilum, quam contra Callisthenem concepit. uerum quia Callisthenes prior sententiam dixit, morte condemnatus est, sequenti uero die fuit Ergophilus absolutus. hoc autē non alia de causa accidit, nisi quia populus iram omnem in Callisthenem euomuerat.

TEXT. *Et si iudicio conuicerint, leniores sunt.*

COMM. Dum litigant inter se homines plerunque uicissim irati sunt, sed qui iudicio superiores euadunt, irā saepe solent remittere, & erga uictos mitiores fieri. nam in eo iam pœnam dedisse putant aduersarios, quod uicti fuerint. hoc est quod ait et Cicero, se malle iudicio uincere, quam gladio.

TEXT. *Et is, qui maius aliquod incommodum acceperint, quam illis irati ipsi fecissent; existimant enim idem esse, ac si ipsi pœnas de eis sumpsissent.*

COMM. Cum aliquod magnum incommodum inimicis nostris accidit, solemus in eos fieri leniores, atque de ira multū remittimus, quasi nos de illis iā pœnas sumpsissemus. nā ea res nobis lætitiā adfert, quæ dolorē illū expellit, qui semper irā comitatur. Sic Cic. in Pisonem; plura etiam accederunt quā uellē; nā ut amitteretis exercitū, nunquā me hercule optauit. illud et accidit pter optatū meū, sed ualdē ex uoluntate; mihi enim non uenerat in mentē furorem & insaniam optare uobis in quā incidistis, atqui fuit optandum. & quæ sequitur.

TEXT. *Et si priores se læsisse putant, ac se iustē pati; neque enim contra id, quod iustē factum est, ira concitatur; quoniam non amplius se contra, quam oportebat, pati arbitrantur, unde solet ira commoueri.*

COMM. Qui prior læsit, non ualde irascitur ei, à quo offēditur. quoniam intelligit à se profectā iniuriam, & se iustē pati. nunquā autē ira concitatur in eos, qui iustē se gerere uidentur. sed qui par pari refert, uidetur se iustē gerere. non igitur in eū ira commouet. ita Cic. p. Cælio excusat aduersarios suos; faciunt quæ uiri fortissimi solent, læsi dolent, irati efferuntur, pugnant lacesiti. & in oratione pro Milone irā atq; odiū P. Clodij in Milonē iustū appellat, quia Milo Clodiū multis in reb. offenderat.

Qua

TEXT. *Quapropter oratione prius castigare oportet. hac enim ratione minus etiam serui dolent, cū puniuntur.*

COMM. Hunc locum non rectē mihi uidetur intelligere Victorius. putat enim præceptum esse ne facile irascamur, & ne minima quaque de causa accendatur animo. atque ita credit ab Aristotele præcipi, ut nos ipsos prius oratione castigemus, & motū illum animi reprimamus, quoniam ita minus irascemur. sed non hoc Aristoteles sentit, ut ex præcedentibus, & subsequentibus uerbis intelligi potest, uerum præcipit, ut cum aliquem punire uolumus, à quo iniuriam accepimus, eum prius oratione castigemus, & iniuriam in nos illatam commemoremus, atque augeamus, sic enim ille non irascetur, cum intelliget, se iustē puniri. quod facere solent parentes & præceptores quoties liberos castigant, prius enim eos oratione reprehendunt, & eorum peccata uerbis augent, deinde uerbis etiam plerunque afficiunt. sic etiam serui (inquit Aristoteles) minus dolent, cum puniuntur, si domini prius eos oratione castigent, & qua in re peccarunt, ostenderint.

TEXT. *Cessant etiam ab ira, qui putant, non intellectum iri ultionem à se profectam; aut non propter illa, quæ passi sunt: nam ira contra singula personarum accenditur, quod ex eius definitione perspicuum est.*

COMM. Qui non potest inimicum apertē punire, facile mitigatur, quamuis enim occultē ledere possit, tamen si putat fore, ut inimicus non intelligat à se profectam ultionem, aut non propter illam offensionem quam acceperat, plerunque ab ultione desistit. hoc autem ideo fit, quoniam ira non est cōis, sed contra singulas & certas personas accenditur. quod ex eius definitione, quæ supra posita est, intelligi facile potest. hæc est causa, cur, qui puniunt hostem, aut inimicum, saepe nomen suum illi indicent, ut is intelligat sibi parem gratiam referri, ut in undecimo Aeneidos Camilla cū Orinthum traiecisset, ita dixit;

Aduenit, qui ueltra dies muliebribus armis
Verba redargueret, nomen tamē haud leue patrū
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.

TEXT. *Itaque rectē dictum est ab Homero; Dico, me euersor Troiæ cecauit Vlysses. Tanquam sibi non uideretur ultus iniurias, nisi ille sensisset, & à quo, & qua de causa tam malē tractatus fuisset.*

COMM. Homeri exēplo probat id, quod proposuerat. nam in nono Odysseæ libro cum Vlysses Polyphemum dormientem auxilio sociorum obcæcasset, & ex eius antro clanculum euasisset, atque in nauem esset ingressus, clamare cœpit; ò Polypheme, si quis à te mortaliū petiuerit, à quo tā acerba turpique pœna fueris affectus, responde, ab Vlysse illo, qui Troiā euerit, tibi merito perniciē importa tam. hæc. n. magna quædā consolatio est, cū securē quis inimicis insultare potest, postq̄ eos ultus est. nā Vlysses sociorum iniurias sibi ultus esse non uidebatur, nisi Polyphemus intellexisset, & à quo, & qua de causa fuisset obcæcatus. hanc rem tertio

10 Aeneidos Achemenides ita breuiter explicat; Haud impune quidem, nec talia passus Vlysses, Oblitus ue fui est Itachus discrimine tanto. Nam simul expletus dapibus, uinoque sepultus. Ceuicem inflexam posuit: iacuitque per antrum Immensum, saniem eructans, ac frustra cruento Per somnum commixta mero: nos magna precati Numina, fortitūque uices una undique circum Fundimur, & telo lumen terebramus acuto, Ingens quod torua solum sub fronte latebat, Argolici Clypei, aut phæbæ Lampadis instar, Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.

Quamuis igitur socios amisisset Vlysses, tamē postea magnam percepit lætitiā, cum eorū mortem ultus fuisset cæcato Polyphemo.

TEXT. *Quare neque ullis alijs irascuntur, quos non sentire existimant; neque mortuis, quippe qui malorum extremum iam perpeffi sint, neque amplius dolitur, aut sensuri, quarum rerum desiderio tenentur irati.*

COMM. Nemo irascitur eis, quos existimat nihil omnino sentire, sicuti neq; mortuis, qui neq; dolere, neq; sentire pœnā possunt. cū iā extremū malorum passi fuerint. irati uerò cupiunt eos, quos puniunt & sentire, & dolere. quare mortuis non irascuntur: uocat autem Aristoteles hoc loco mortē, malorū extremū, eo quod ultra mortē nihil esse cenfebatur neq; aduersum neque prosperū. sicuti Ethicorum tertio rerū omnium terribilissimā mortē esse dicit, & terminū ac finē eorū quæ mortalibus in uita contingunt. ideo Plinius existimat nullū beneficiū datum homini maius esse, quā quod unicuique in manu est, ut cum uelit ē uita excedat, & ab omni miseria liberetur. sic enim etiam Electra Sophoclis; Nam mortuum dolere uideo neminem.

TEXT. *Quare bene de Hectore cecinit Homerus, uolens Achilles iram contra mortuum sedare.*

Quis furor est, terram sensu uexare carentem?

COMM. Achilles uehementer infensus Hectori, quod amicū ac sociū suū Patroclū trucidasset, cū eo congressus, ipsum interemit, deinde cadaver eius circum muros iliacos raptauit, ut in primo Aeneidos ait Virgilius. Homerus igitur Apollinē inducit, qui rabie & furorē Achilles in Hectorem iam mortuum sedare uolens, ita inquit; Quis te furor Achilles, aut insania exagitat, ut furdā & nihil iā sentientē terrā uexare non desistas? de hac re Cic. prima quæstione Tusculana sic ait; Trahit Hectore ad currū religatum Achilles, lacerari eū, & sentire credo putat: ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi uidetur. at illa sicut acerbissimam rem mœret; Vidi uidere, quod me passa ægerrimē Hectorem curru quadriiugo raptarier.

Quem Hectorem? aut quandiu ille erit Hectore? Melius Accius, & aliquando sapiens Achilles, Imo enim uerò corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli. Non igitur Hectora traxisti, sed corpus quod fuerat Hectoris. hæc Cicero.

TEXT. *Planum igitur est, ex his locis ducenda esse argumēta ab illis, qui placare animos uolūt. atq; eos quidē his rationibus mitigare oportet. illos autem quibus*

trati sunt, ostendere debemus, aut terribile esse, aut
veneratione dignos, aut benemeritos, aut inuitos
fecisse, aut denique propter ea, quæ fecerunt magnum
animo dolorem sentire.

COMM. Qui iudices iratos lenire volunt, oportet vt ab
his locis argumenta ducant. atque ea, quæ dicta
sunt, diligenter considerent, sic enim facile iratos
mitigare poterunt. quin etiam multum proderit,
aliquid de illis, quibus irati sunt, dicere. nã si ostē-
dere poterimus, uel terribiles esse, ut non sit tutū
cum eis inimicitias exercere, vel veneratione di-
gnos, uel benemeritos, uel inuitos fecisse, uel fa-
ctorum maximè pœnitere, statim in eos ira cessa-
bit. ita Latinus apud Virgilium cum Turni & Ru-
tutorum iram in Troianos sedare uellet, ostendit
Troianos, esse veneratione dignos, quod à Deis
originè duceret, & terribiles, quod inuicti essent.
Bellum importunum ciues cum gente decorum,
Inuictisque uiris gerimus: quos nulla fatigant
Prælia, nec uicti possunt abistere ferro.

In 10. *Act.* Et Cicero pro Deiotaro cum Cæsaris iram pla-
care uellet, ostendit Deiotarum esse veneratione
dignum quia Rex esset; semper (inquit) regiū no-
men in hac ciuitate sanctum fuit, lociorum uero
regum & amicorum sanctissimum. quod nomen
hi reges amitterent, te uictore timuerunt, retentū
vero & à te confirmatum posteris etiam suis tra-
dituros esse confido. at uero pro Ligario conatur
Cæsaris iram ea ratione placare, quod Ligarius in
Africa fuisset inuitus, & necessitate coactus, &
quod eum erroris sui pœniteret.

TEXT. *Iam uero, quos amare soleant homines, & odisse,
quibusque de causis ostendamus; ed prius quid amici-
tia sit, & quid amare doceamus.*

COMM. Hactenus de ira atque lenitate diligenter &
copiose tractauit, nunc ad alium animi motū tran-
sit, hoc est ad amorem, & eius contrarium odium,
ut ostendat quos ament homines, & quos odio
prosequantur, & quæ sint amoris, atque odij cau-
sæ. sed prius amicitiae naturam explicat, & quid
amare sit, docet.

TEXT. *Est igitur amare, uelle alicui bona euenire nõ sua,
sed illius ipsius causa, quem diligit; & quantum in eo
est, efficere, ut illa eueniant.*

COMM. Is dicitur aliquem amare, qui cupit ei multa bo-
na euenire, non suæ utilitatis gratia, sed illius ip-
sius causa, quem diligit. & qui pro uiribus suis ni-
titur, ut ea bona eueniant. duo sunt igitur in amā-
do, uoluntas, & conatus. nam qui tantū benè uult
alicui, neque conatur ut illi benè sit, non est uerus
amicus. & qui conatur efficere ut alicui benè sit,
non illius gratia, sed sua, quo possit aliquam uti-
litatem ab eo reportare, nequaquam boni amici
officio fungitur. hoc enim Epicureorum propriū
fuit ut ad propriam utilitatem omnia referrent.
Cicero secundo libro de Inventionem sic amicitia
definit; Amicitia est uoluntas erga aliquem rerū
bonarum; illius ipsius causa, quem diligit, cū eius
pari uoluntate. Idem primo de Natura deorum
sic ait; carum ipsum uerbū est amoris: ex quo ami-

10 citiæ nomen est ductum: quã si ad fructum nostrū
referemus, nõ ad illius commoda, quæ diligimus;
non erit ista amicitia, sed mercatura quædã utilita-
tum suarum. prata, & arua, & pecudum greges di-
liguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur.
hæc autē imperitorū & ignobilium est consuetu-
do, ut eos tantum ament à quibus utilitatem ca-
piunt. unde bene Ouidius.

Vulgus amicitias utilitate probat.

Amicus uerò est qui amat, & redamatur.

TEXT. *Amicus uerò est qui amat, & redamatur.*
COMM. Vt aliquis uerè amicus dici possit, ut ad sit amo-
ris uicissitudo necesse est, & amor utroque
commeet. nempe ut quantum alterū ament, tantū
ipse ab altero ametur. unde Pythagorici dicebant
amicitiam esse æqualitatem, & amicum alterum
ipsum. & Aristoteles amicum esse dicebat, vnam
animam in duobus corporibus habitantem unde
Horatius dimidium animæ suæ Virgilium appel-
lat, ubi sic nauem alloquitur;
Nauis, quæ tibi creditum,
Debes Virgilium finibus atticis
Reddas incolumem precor,
Et serues animæ dimidium meæ.

Sic etiam unanimes appellantur amici, quoniã
(ut ait Salustius) idem uelle atque idem nolle, ea
demum firma amicitia est.

TEXT. *Illi igitur existimantur amici, qui inter se mutuo
sic affecti esse uidentur.*

COMM. Quia sæpe sunt falsæ fucataeque amicitiae, ideo
nõ facile potest uerus amicus à ficto dignosci. sed
qui uidetur aliquem amare illius ipsius gratia, &
conari ut illi bene sit, eius esse amicus existimatur
etiam si sæpe re uera non sit. quin etiam nos ipsi
sæpe fallimur, ut quos nobis esse uerè amicos exi-
stimamus, illi ficti simulati que sint. itaque magna
cautione opus est, ne decipiamur. quanquam (ut
secundo de officiis ait Cicero) ficta omnia celeri-
ter tanquam flosculi decidunt, nec simulatum po-
test quicquam esse diuturnum.

TEXT. *His ita positis, necesse est illum amicum esse, qui
gaudet alicuius rebus bonis, doletque malis non alia,
sed illius ipsius tantum causa.*

COMM. Incipit hoc loco docere, quibus quasi notis, &
signis amici cognoscantur. ac primò ex gaudio &
dolore cognosci ait. nã qui prospera alicuius fortu-
na gaudet, & dolet aduersa, non sua cã, sed illius ip-
sius, cui accidit, gratia, eū amicum esse necesse est. at
que hæc est cã, ut cū aliquid amicis nostris quod iu-
cundū sit, aut utile, aut honestū accidit, eis gratule-
mur, & magnā lætitiã ostendamus ut se à nobis
amari sentiant. cū autē aliquid aduersi contingit,
nos uehementer dolere significamus, & licet eos
cõsolari aggrediamur, tñ nos potius egere cõsola-
tione p̄dicamus. exēpla p̄sim in epistolis Cicero
nis occurrunt, & gratulationū, & consolationū. Ve-
ri autē amici uerè gaudent bonis amicorū, & malis
dolēt. sed adulatores se gaudere & dolere simulāt,
licet re uera neque gaudeant, neque doleant. Vnde
Iuuenalis de Græcis adulatoribus ita inquit; Flet
si lachrymas conspexit amici, Nec dolet.

Omnes

TEXT. *Omnes enim gaudent, cum ea, quæ uolunt, eueni-
runt. & cum accidunt contraria, dolent: itaque dolo-
res & uoluptates indicia sunt uoluntatis.*

COMM. Probat ab effectu eos esse nobis amicos qui bo-
nis nostris gaudēt, & malis dolent. Omnes enim
(inquit) magnam animo lætitiã cupiunt, cū res
ex animi sententia sibi succedunt. cum autem con-
tra uoluntatem eueniunt, dolent. Itaque ex læti-
tia & dolore cognoscitur uoluntas. cum enim p̄-
spera amicorum fortuna gaudeant, ostendunt rē
euenisse ut cupiebant. cum uerò doleant aduersa
fortuna, declarant contra uoluntatem suam ea ma-
la contigisse. sæpe tamen uoluntas non cognoscit̄
tur propter doloris aut lætitiæ dissimulationem. 20
multi enim sunt inuidi aut obtrectatores qui cū
bonis aliorum dolerent, tamen uehementer se gau-
dere simulent. & cum malis gaudeant, fingant se
dolere. quin etiã interdum ut amicos excitemus,
atque illis animum addamus, ostendimus nos
non dolere, sed optimè sperare, licet multum do-
leamus. sic ille Virgilianus Aeneas primo Aenci-
dos;
Spem uultu simulat, premit altum corde dolo-
rem.

TEXT. *Illi etiam inter se sunt amici, quibus eadem bona
ac mala sunt; & qui eosdem habent amicos, & eosdē
inimicos: necesse est enim ut in eis sit uoluntatum con-
iunctio. nam, cum eadem uelit alii, quæ sibi ipsi, certè
illi amicus esse uidetur.*

COMM. Qui ea conditione sunt, ut eadem bona, & ea-
dem mala sentiant, eos inter se amicos esse oportet.
quin etiam sæpe amici fiunt, qui in eadem ca-
lamitates inciderunt, ut qui naufragium una fece-
runt, aut simul ab hoste capti sunt; aut simul in
carcere fuerunt. uel cum aliquod commune peri-
culum imminet, unde prouerbiū; conciliant ho-
mines mala. quod in primo huius operis libro po-
situm est. & qui à Cretensibus Syncretismus dice-
batur, de quo Plutarchus in commentario de fra-
terna caritate meminit. Cretenses enim cum sæ-
pe bellis intestinis & seditionibus agitantur, ta-
men si forte bellum ab exteris nationibus super-
uenisset, statim inter se amici fiebant, & in hostes
irruerant. atque ille Syncretismus uocabatur. præ-
terea qui eosdem habent amicos, & eosdem inimi-
cos inter se sunt amici. quoniam in eis est uolun-
tatum coniunctio. ambo enim eisdem benè uo-
lunt, & eisdem malè. itaque cum pares habeant
uoluntates, meritò amici putantur. neque enim
dubitandum est, quin is, qui eadem uelit alij, quæ
sibi ipsi, sit amicus. nam omnes sibi bene uolunt,
& se ipsos amant. ut alibi docet Aristoteles.

TEXT. *Illis etiam amici sunt à quibus beneficium accepe-
runt uel ipsi, uel ii, quos diligunt, carosque habent: &
præcipuè si beneficia fuerint uel magna, uel prompto
animo collata, uel opportuno tempore; & aut ipso-
rum causa, aut eorum, quibus ipsi benefacere uelle
existimantur.*

COMM. Hoc ferè fit, ut omnes amici sint eis, à quibus
beneficia percipiunt, nisi prorsus ingrati esse uo-

10 lunt, & eis etiam qui suis cognatis & necessarijs
benefaciunt, quin tanto sunt amiciores: quanto
beneficia fuerint uel maiora, uel promptiori ani-
mo collata, uel opportuniore tempore. nam re-
ctè dictum est illud: bis dat, qui cito dat.

Aufonius græcam quandam sententiam ita latinè
vertit,

Gratia quæ tarda est ingrata est gratia, namque
Cum fieri properat gratia grata magis.
atque eandem etiam alio modo,

Si bene quid facias, facias cito, nam cito factum
Gratum erit, ingratum gratia tarda facit.

Cicero ad Quirites de lege Agraria contra Rullū
beneficia Populi Romani in se collata com-
memorat, quibus se plurimum populo debere, atque
illi se amicissimum esse commemorat. & in ora-
tione post reditum suum, tam magna esse Quiri-
tium in se beneficia prædicat, ut tanquam Deos
immortales eos uenerari & colere debeat.

TEXT. *Amicos etiam amicorum amant, & amantes eos,
quos ipsi amant; & amatos ab eis, qui ab ipsis aman-
tur.*

COMM. Cum intelligimus aliquem nostris amicis ami-
cum esse, statim illum amamus, ut Cæsar Tre-
batium carum habuit, quia Ciceronis amici sui
valde amicum esse sciebat, & qui amat eosdem,
quos etiam nos amamus, amicus nobis est, ut Ci-
cero sibi amicum esse Appium pulchrū affirmat,
quia Pompeium & Brutum amaret, quos etiam
ipse Cicero ualde diligeret. & qui amatur ab eo,
qui amatur à nobis, amicus est. Ut Terentius lau-
dabatur à Lælio, Lælius autem à Scipione Aemi-
liano. ergo Scipioni etiam Terentius amicus erat.
sed hæc aperta sunt & manifesta.

TEXT. *Et eos, qui eisdem sunt inimici, & qui illos odio
prosequuntur, quos ipsi oderunt; & qui odio habentur
ab illis, qui ipsi odio sunt. his enim omnibus ea-
dem esse bona uidentur: quo fit ut illis benè uelint;
quod amici proprium est.*

COMM. Hæc contraria sunt eis, quæ supra posita sunt,
sed quæ tamen amorem conciliant. cum enim in-
telligimus aliquem esse inimicum inimico nostro,
statim illum amamus. ut Cicero Milonem ama-
bat, quod P. Clodij inimici sui esset inimicus. ita
qui eos odio prosequitur, quos etiã nos odimus,
amicus nobis est. ut iudices qui Bursam condem-
narunt, quem Cicero plurimum oderat, Ciceroni
sunt amici facti. postremò qui ab illis odio habe-
tur, qui nobis odio sunt, is amicus nobis est. ut
vt Cælius à Clodia odio habebatur, & Ciceroni
Clodia erat odio, ergo Cælius Ciceroni amicus
erat. causa uerò quod hi sint inter se amici illa est,
quoniam eis omnibus eadem esse bona uidentur,
ideo coguntur illis benè uelle. quod amicorum
proprium est. hac ratione Aeneas apud Virgiliū
oçtauo Aeneidos sibi Euandrum conciliat, quod
Daunis se inimicum esse profiteretur, quibus ipsum
Euandrum sciebat esse inimicum. sic enim ait;
Gens eadem quæ te crudeli Daunia bello
Insequitur, nos si pellant, nihil abfore credunt,
Quin

Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant.

TEXT. Amant etiam eos qui benefici sunt, uel in pecuniis erogandis, uel in salute danda: quare liberales, & fortes uiros honorant, atque etiam iustos.

COMM. Viri liberales, & fortes, & iusti uehementer amantur, liberales autem duobus modis sunt, uel in erogandis pecunijs uel in salute danda. nam saepe vir beneficus auxilio & opera plus prodest qua pecunia. idem Aristoteles quarto Ethicorum docet liberales vulgo plusquam ceteros omnes amari, quod multis emolumento sint. Cicero secundo de officijs; beneuolentiam ait beneficijs capi maxime, secundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non superpetit. uehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei, omniumque earum uirtutum, quae pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. fortes autem uiros ait Aristoteles tertio Ethicorum magnos honores apud omnes gentes consequi. quin etiam iusti maxime amantur. hinc Iliionaeus ille Troianorum Orator apud Virgilium regem suum a iustitia pietate & fortitudine commendat, ut eum Didoni gratum & amicum reddat;

Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter: Nec pietate fuit, nec bello maior & armis.

COMM. Tales uero existimant eos, qui non uiuunt ex alienis rebus: ut qui suo sibi labore uictum quaerunt; quales praecipue sunt agricola, & qui ipsi met opus faciunt.

TEXT. Declarat quinam sint illi qui iusti existimantur, & ait eos esse, qui nequaquam aliena sibi uendicant, sed labore & industria sua quae sunt ad uisum vitae necessaria sibi acquirunt. quo in genere primo loco sunt agricola, deinde opifices omnes. nam agricultura maxime iusta est, ut Aristoteles in oeconomicis tradit. neque enim agricolae quicquam ab alijs hominibus accipiunt, neque a uolentibus, ut caupones & mercenarij, neque ab inuitis, ut qui rei militari dant operam. Antiqui Romani (sicut ait Cato) bonum uirum cum laudabant, ita laudabant, bonum agricolam, bonumque colonum. amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. Cicero pro Roscio Am. multis argumentis probare contendit Roscium innocentem esse, sed eo praecipue, quod rusticae vitae deditus esset. quam appellat parsimoniam, diligentiam, iustitiam magistratam. Socrates dicebat agriculturam, omnium artium matrem & nutricem esse. Plato in sua Rep. primum locum assignat agricolae, secundum architecto, tertium textori.

TEXT. Temperantes etiam amant, propterea, quod minime sint iniusti: atque eadem de causa diligunt eos, qui remoti a negocijs uitam degunt.

COMM. Solent homines eos amare, quos modestos & temperantes esse intelligunt. quoniam eos ab omni iniuria abstinere sciunt. atque eadem etiam de causa filios amant, qui suis rebus contenti, procul a

publicis negocijs uiuunt. quos iure beatos appellat Horatius ea cantione;

Beatus ille qui procul negocijs Ut prisca gens mortalium Paterna rura bobus exercet suis.

Cicero pro Fonteio, ut eum iudicibus amicum redderet, frugi & temperantem esse proclamat; Frugi igitur hominem iudices, frugi (inquam) & in omnibus uitae partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis uidetis positum in uestra fide ac potestate. Plutarchus, in Epaminondae uita, tradit eum initio ab iis, qui dominatum Thebis inuaserunt incolumem relictum, quia Philosophiae studiis deditus uidebatur remotus a negocijs uitam degere. putabant enim eum gerendis rebus minus idoneum esse, quod studiis Philosophiae deditus esset, neque facultatem aliquid molendi habere, quoniam paupertate premebatur. haec est causa cur multi uiri sapientes in agris uixerint delectati re sua familiari, ne si res publicas administrarent, in hominum odia incurrerent.

TEXT. Eos etiam amamus, quibus amici fieri studemus: si modo, se id uelle, ostenderit, tales enim sunt, qui praecleara aliqua uirtute ualent; uel qui in honore ac pretio sunt aut apud omnes, aut apud optimos uiros, aut apud eos quos admiramur, aut denique apud eos qui nos admirantur.

COMM. Cum in amicitiam alicuius nos insinuare studemus, & id eum uelle intelligimus, confestim eum amare incipimus. eius autem potissimum amicitiam expetimus, qui in aliqua praecleara uirtute aut arte excellit, cuius etiam nos studiosi simus. ut eloquentiae studiosus, cupit amicus ei fieri, quem in eloquentia plurimum excellere iudicat. strenuus miles fortis imperatoris amicitiam expetit: quin et eum amamus qui in honore ac pretio est, siue ab omnibus honoretur, siue ab optimis uiris, siue ab iis, quos ipsi suspicimus, siue ab iis, qui nos suspiciunt. ut Cicero ad Appium scribens eius amicitiam se magnificere ostendit, quod esset homo nobilissimus, atque honoratissimus. cuius opes, ingenium, liberi, affines, propinqui sibi magno uel ornamento, uel praesidio esse possent, deinde quod Cn. Pompeium eius filiae focerum magnopere suspiceret, cui sciret Appium uehementer carum & iucundum esse. Euander 8. Aeneidos libenter cum Aenea iungit amicitiam, quod eum honoratissimum & fortissimum uirum esse intelligeret, itaque sic ait; ut te fortissime Teucrum Accipio agnoscoque; libens.

TEXT. Amamus etiam eos, qui morum suauitate praestant, & quorum iucunda est consuetudo. tales autem habentur qui sunt ingenio placidi; neque siquid peccatum est, faciles sunt ad reprehendendum; & qui neque controuersi sunt, neque litium amatores: nam huiusmodi homines pugnant, aduersanturque alijs, qui autem pugnant, uelle contraria uidentur.

COMM. Amabiles ij praecipue sunt homines, qui comites, benigni, faciles, suauis sunt in sermone, & in uitae consuetudine iucundi. neque enim diu quicquam

quam durare potest cum homine tristi, moroso, & querulo. sed cum hilari, & iucundo homine libentissime uiuitur. quod Cicero tertio Epistolarum ad Appium scribens ita ostendit; quid illa uincula quibus quidem libentissime astringor, quanta sunt? studiorum similitudo, suauitas consuetudinis, delectatio uitae, atque uictus, sermonis societas, literae interiores. declarat autem Aristoteles quinam sint illi, quorum est iucunda consuetudo. nempe qui sunt ingenio placidi. nam qui sunt iracundi, plerumque etiam sine iusta causa irascuntur, & amicitiam abrumpunt. illi etiam amantur, qui non faciles sunt ad reprehendendum, etiam si quid peccatum fuerit. nam bene praecipit Horatius.

At pater ut nati sic nos debemus amici Siquod sit uitium non fastidire. multa enim sunt in amicitia toleranda. neque controuersi, & litium amatores apti sunt ad amicitiam. quoniam aliorum uoluntatibus & sententij saduersantur, & contraria uelle uidentur, amici autem idem uolunt. dicuntur autem homines controuersi, qui semper aliquid controuersiae quaerunt, ut in dicendo superiores esse uideantur, & qui contentionis cupidiores sunt, quam ueritatis; quo uitio graecos laborasse, primo de Oratore Crassus attestatur. & in Bruto Cicero, Siculos ait, gentem esse natura controuersam. in amicitia uero facilem esse oportet, neque amicorum sententias, nisi admodum peruersae sint, magnopere resistendum.

TEXT. Et qui iocose faceteque alios mordent, & aliorum morsus aequo animo sustinent; quoniam ad eundem finem ambo tendunt, cum & inuadi aequo animo, & inuadere ingeniose possint.

COMM. Homines iocosi ac faceti ualde amantur, etiam si familiares dictis suis leuiter mordeant, modo id sine contumelia faciant, & tanto magis amantur, quanto aequiori animo se uicissim morderi sustinent. Videntur enim ad eundem finem tendere, cum non moleste ferant, si mordeantur, & alios acute atque ingeniose inuadant. Iulius Caesar apud Ciceronem secundo de Oratore multis de causis oratorium esse censet risum mouere, sed praecipue, quoniam ipsa hilaritas beneuolentiam conciliat ei, per quem excitata est. & quoniam ipsum oratorem politum esse hominem significat, & eruditum & urbanum. Aristoteles quarto Ethicorum etiam facete dicta inter uirtutes connumerat, si quis mediocriter eis uti sciat. Cicero usque eo facetiis delectari solitus dicitur, ut etiam saepenumero modum excederet. in orationibus facetissime saepe irridet aduersarios ut Erucium pro Sex. Roscio Cheream pro Roscio Com. Fabricium pro Cluentio, Sex. Neuium pro P. Quintio, Sulpitium & Caetonem pro L. Murena.

TEXT. Eos quoque amamus qui bona nostra laudant; & ea praecipue qua ueuemur ne in nobis plane sint.

COMM. Omnes fauent suis laudibus. itaque diligunt eos a quibus se suaque bona laudari intelligunt. & hoc est quod Isocrates Demonico praecipit, ut cum alicuius amicitiam sibi comparare studet, eum

uehementer laudet, coram eis, qui possint illi, quae dicta fuerunt nunciare. quoniam laus (inquit) initium est amicitiae, uituperatio autem inimicitiae. Trahimur enim omnes laudis studio, & optimus quisque gloria ducitur, ait pro Archia Cicero. cum autem libenter omnes laudes audiamus, tum eas praecipue, quae non plane sunt in nobis. nam quae bona esse in nobis firma putamus, & iam plurimis cognita, ea non egere testimonio credimus. quae sunt autem adhuc incerta, neque uulgo nota, ea cupimus praedicari, quo fit ut eos amemus, qui illa extollunt, & laudant. ut Valerius ille, qui uolebat uideri iuriconsultus, cum tamen esset legum ignarus, cupiebat se laudari in iuris ciuilibus scientia, & iuriconsultus appellari. unde Cicero cum quasi deridens ita scribit; M. T. Cicero S. D. L. Valerio iuriconsulto. Cur enim tibi hoc non gratificer, ne scio: praesertim cum his temporibus audacia pro sapientia liceat uti.

TEXT. Et qui mundi sunt, atque elegantes in apparatu, in uestitu, in omni denique uita.

COMM. Sicuti sordes ab omnibus ferè uituperantur, ita munditia laudatur. quae tamen non odiosa neque exquisita nimis sit, ut primo de officijs docet Cicero, tantum quae fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. spectatur autem elegantia potissimum in apparatu domestico, atque in uestitu. sed in alia etiam uita est adhibenda. quoniam amabilem reddit hominem. ipse Aristoteles nitido uestitu & elegante delectabatur. annulis digitos referre gestabat, & altiore calcamento ut maior uideretur. Demosthenem etiam tradunt (ait A. Gellius) & uestitu ceteroque cultu corporis nitido, uenusto, nimisque accurato fuisse. quin Hortensius Orator adeo delicate lauteque se in uestitu gerebat, ut propè nimis effeminatus haberetur. quae L. Torquatus agresti uir ingenio Dionysiam salutatricem appellauit. cui Hortensius Dionysia (inquit) Dionysia malo equidem esse, quam quod tu Torquate

TEXT. Et qui neque uitia, neque beneficia exprobrare solent; nam qui haec faciunt, controuersi sunt.

COMM. Amantur illi, qui neque peccata cuiquam exprobrant, neque beneficia. nam utrumque odiosum est. nemo enim libenter uitia sua commemorari audit, & is, cui beneficia exprobrantur, quasi ingratus accusatur. ij uero, qui haec exprobrant, sunt homines controuersi ac litigiosi, qui facile in odium hominum incurrunt, ut supra dictum est. Cicero in Lelio; odiosum sane genus hominum officia exprobrantium; quae meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.

TEXT. Et qui non recordantur iniurias, neque aliorum peccata obseruant, sed placabiles sunt; nam quales erga alios esse uidentur, tales etiam in nos futuros existimamus.

COMM. Viri clementes & placabiles maxime diliguntur, qui iniurias facile condonant, & earum postea nunquam recordantur, & qui non curiosi sunt,

sunt, ut aliorum peccata cognoscant. cum enim eorum naturam cognitam habemus, tales etiam erga nos futuros putamus, quales sunt in alios. Cice- ro primo de officijs ita inquit; Nec uero audiendi qui grauius irascendum inimicis putant, idque magnanimitatis & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno & praeclaro viro dignius placabilitate atque clementia. sunt autem odiosi, qui aliorum vitia obseruant. quos ita reprehendit Horatius;

Cum tua peruideas oculis mala lipptis iniunctis
Cur in amicorum vitij tam cernis acutum
Quam aut aquila, aut serpens epidaurius? &
Iuuenalis de hoc hominum genere sic ait;
Scire uolunt secreta domus, atque inde timeri.

TEXT. *Et qui neque maledici sunt, neque incommoda, maculasque uel propinquorum, uel nostra scire uolunt, sed bona tantum; hoc enim uir bonus facere solet.*

COMM. Sicuti maledici homines in odia multorum incurrunt, ita qui a maledictis abstinere, multum amantur, & qui mala nostra uel propinquorum nostrorum nequaquam scire cupiunt, atque adeo si audiunt, statim reiiciunt, & oculere tentant, bona uero nostra libenter audiunt. hoc enim boni uiri officium est, ut bonis tantum rebus delectentur, aliorum mala ne inquirat. quod Plato in Theaeteto Philosophiae studiosis attribuit. qui rerum altissimarum cogitatione occupati, quid alijs accidat, sua nihil interesse censent. Cicero primo de Officijs praecipit esse cauendum, ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus, quod maxime tunc solet euenire, cum studiosè de absentibus detrahendi causa aut perridiculum, aut seuerè, maledicè, contumelioseque dicitur. nam si quis alteri maledicit, petulans uidetur (ut ait Cicero) est autem differentia, inter accusare & maledicere, ut pro Caelio Cicero disputat.

TEXT. *Et qui iratis non aduersantur, aut aliquid serio agentibus: nam qui hoc faciunt, litigiosi sunt.*

COMM. Cum quis iratus est, aut aliquid serio agit, eum odit, qui sibi aduersatur, contra uero amat illum, qui cedit, & nulla ex parte molestus est. oportet igitur aut irato concedere, aut mitibus uerbis ac lenibus ira percitum animum placare. hoc est, quod Pythagoras praecipiebat, ignem gladio non esse fodiendum. hoc est, iratum non esse prouocandum. eodem modo qui serio aliquid agentibus molesti sunt, eorum in se odium excitant, quia litigiosi sunt, & concertationum studiosi. qui uero cedunt, & non aduersantur, ij uehementer amantur. tale ingenium Pamphili describit Terentius in Andria;

Sic uita erat: facile omnes perferre ac pati
Cum quibus erat: cumque una his sese dedere,
Eorum obsequi studijs, aduersus nemini.

TEXT. *Illos quoque amant omnes, quos sui studiosos esse intelligunt; ut qui ipsos admirantur, & esse bonos existimant, & ipsorum consuetudine delectantur: & praecipue qui hoc faciunt in eis rebus, in quibus ipsi cupiunt admirabiles uideri, uel uiri boni, uel suauis, & iucundi.*

10 *cupiunt admirabiles uideri, uel uiri boni, uel suauis, & iucundi.*

COMM. Nemo est, qui non amat eos, quos sui studiosos esse intelligit. nihil enim minus est hominis (ait Cicero) quam non respondere in amore. sunt autem illi studiosi, qui admirantur, qui bonos existimant, & qui consuetudine delectantur. qualem Cicero quarta in Verrem actione Sthenium Siculum erga se ostendit, cum sic ait; atque haec una causa fuisse, quod amicum atque hospitem meum Sthenium quem ego in Quæstura mea singulariter dilexissem, de quo optimè existimasse, quem in prouincia existimationis meae studiosissimè cupi dissimumque cognossem, tam crudeliter, sceleratè, nefarieque tractasses. cum autem omnes sui studiosos ament, tunc eos praecipue, qui sibi fauent, & extollunt, in eis rebus in quibus se excellere uideri uolunt, ut qui poetam in uersibus admiratur, oratorem in dicendi facultate, Philosophum in sapientia, Iudicem in æquitate ac iustitia, facetum hominem in suauitate, & iucunditate consuetudinis. nam omnes suis studijs delectantur. aliena uero non admodum curant. itaque cum aliquorum beneuolentiā nobis conciliare uolumus, ea facilis est ratio, ut eorum esse studiosos ostendamus. atque illos admirari, bonos existimare, faciles, iucundos, exorabiles iudicare. quod ubique Cicero diligenter obseruare solet in orationibus suis, ut pro M. Marcello de Caesare; quem sibi conciliare studebat; tantam mansuetudinè, tam inuolatam, inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam ac penè diuinam tacitus nullo modo praeterire possem. & pro Ligario de Tubero. cuius ego industria, gloriaeque faueo uel propter propinquam cognationem, uel quod eius ingenio, studijsque delector. & quæ sequuntur.

TEXT. *Pares etiam amant, atque eisdem studijs deditos; nisi forte molesti fuerint, aut ex eadem arte uictum quaesierint; tunc enim accidit, quod ait Hesiodus, Et figulus figulo.*

COMM. Plato in Lyfide tradit hoc ferè necessarium esse, ut par pari sit amicus. similitudo. n. est amoris mater. & Cato in libro de senectute sic ait; pares autem cum paribus ut est in uetere prouerbio facillimè congregantur. in hanc sententiā multa congerit Erasmus in adagijs. praeterea qui sunt eisdem studijs dediti plerumque sunt inter se amici, sicuti quarto Tristium Ouidius de se ait;

Temporis illius colui fouiq; poetas,

50 Quotque aderant uates rebar adesse deos.
Cic. in Bruto uehementer se Hortensii morte doluisse praedicat, quod socius & consortem gloriosi laboris amisisset. est tamen hac in re una exceptio. nam si nobis molesti sunt, qui iisdem studijs delectantur, aut si ex eadem arte sibi uictum quaerunt, non possunt amici esse. ideo Cicero, ut ostendat sibi amicitiam fuisse cum Hortensio, sic ait; cum praesertim non modo nunquam sit aut illius a me cursus impeditus, aut ab illo meus: sed contra semper

semper alter ab altero adiutus & communicando, & monendo, & fauendo. quoties autem ex eadem arte uiuunt homines, tunc id accidit, quod ait Hesiodus, Et figulus figulo inuidet, & faber fabro. semper enim ferè inter eiusdem artis professores aliqua est inuidia.

TEXT. *Et qui earundem rerum desiderio tenentur; modo sint eiusmodi res, ut eas aequaliter ambo consequi possint: sin minus idem accidit, quod in artificibus.*

COMM. Qui res easdem desiderant, inter se sunt amici. ut qui urbanam uitam amant inter se, & qui rusticam eodem modo, ita peregrini qui in patriam redire cupiunt, se uicissim amant. sed si res eiusmodi sunt, ut duo pariter eas consequi non possint, tunc qui eas cupiunt nullo modo possunt amicitiam inter se conseruare. nam idem eis accidit, quod artificibus, ut si duo pariter eiusdem mulieris amore capti sint, aut regnum ac principatum appetant. neque enim amor, neque regnum pati socium aut consortem potest. unde Lucanus,

TEXT. *Eos quoque amant, quibus cum adeo familiares sunt, ut non pudeat coram eis, illa facere, quæ uulgo turpia uidentur; nisi forte illos contemnant.*

COMM. Multa sunt, quæ licet re uera turpia non sunt, tamen uulgo turpia habentur, ut ructare, pedere, uentrem exonerare, & eius generis cætera, quæ sunt interdum necessaria. ergo ille amicus esse cognoscitur, quem non pudet hæc coram facere, quod eleganter & facetè Martialis ita expressit; Nil aliud uideo quo te credamus amicum

Quam quod me coram pedere Crispe soles.
hoc autem faciunt etiam nobiles & domini coram uilibus personis & seruis quoniam eos contemnant. ideo adiungit Aristoteles, nisi forte eos contemnant. quos enim contemnant, non amant. Cicero in Pisonem illi tanquam graue flagitium obiecit, quod coram se & C. Pisonem ructauerat. & M. Antonio etiam obiecit, quod tantum uini hausisset, ut illi postridie in conspectu populi uomere necesse fuerit.

TEXT. *Et eos amant, apud quos uerentur illa committere, quæ re uera turpia sunt: & apud quos in honore ac precio esse student.*

COMM. Qui sunt honoris & gloriae studiosi, quæ turpia sunt ubique uitare student, sed coram eis praecipue quos uehementer suspiciunt, & plurimum amant. hoc ergo signum est amoris & reuerentiæ, cum quis aliquo praesente quæ turpia sunt aggredi non uult, quod aliquando fit et in rebus non ita turpibus, ut L. Crassus in primo de Oratore; Equidem cum peterem magistratus solebam in prehensando dimittere a me Scæuolam: cum ei ita dicerem, me uelle esse ineptum. id erat petere blandius, quod nisi ineptè fieret, bene non posset fieri: hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo praesente ego ineptus esse minimè uellem. eodem modo cum quis studet in honore ac pre-

10 cio apud aliquem esse, declarat sese illum amare. neque enim curat iis probari, quos negligit.

TEXT. *Et quos optant amulos atque imitatores habere rerum suarum, non autem obtrectatores, eos aut amant, aut sibi amicos fieri cupiunt.*

COMM. Viri excellentes in aliquo artis genere cupiunt imitatores sibi atque amulos laudum suarum parere, qui tamen non sint obtrectatores, sed potius admiratores. itaque eos amant, & sibi amicos fieri desiderant, quos uolunt suorum esse studiorum imitatores. ut L. Crassus. Orator Sulpitium amabat. quoniam is in dicendo Crassum imitari contendebat, & Cicero M. Caelium in eodem ualde commendat, quod in eloquentiae studiis suarum laudum esset emulato. Euander apud Virgilium octauo Aeneidos ut filium suum Aeneae gratiorem faceret, ait se uelle, eum imitorem, & amulum uirtutis Aeneae fore.

Hunc tibi praeterea spes & solatia nostri
Pallanta adiungam: sub te tolerare magistro
Militiam, & graue Martis opus, tua cernere facta

Assuescat, primis & te miretur ab annis.
qui uero sunt inuidi atque obtrectatores, licet nos imitari, nostrasque uirtutes exprimere studeant, eos tamen amare non possumus.

TEXT. *Et quos in acquirendis aliquibus bonis adiuuant; nisi forte in ipsos grauiora mala casura essent.*

COMM. Ex uoluntate etiam sepe amor cognoscitur, ut alteri cupit quidem auxilio esse, uerum timet ex ea re sibi maius detrimentum euenturum, atque ideo cessat, profecto hic amicus est iudicandus, etiam si non auxiliū ferat, non enim ei deest uoluntas, sed grauius malum pertimescit. ut qui amicum exulem & egentem cupit in domum recipere, deinde audit illi aqua & igni interdictum, & cautum esse nequis eum in domum recipiat, alioqui res ea capitalis sit. quod in historiis saepius accidisse legimus. Cicero pro Plancio uehementer extollit Plancii ipsius pietatem & amorem erga se, quod non ueritus edictum & legem Clodii se domo eieciturum & exulem in domum recepisset, & sibi socius in exilio fuerit.

TEXT. *Eorum quoque amicitiam expetunt, quos uident non minus absentes amicos diligere, quam praesentes.*

COMM. Isocrates in principio orationis quæ ad Demonicum scribit, ait, hanc esse proborum hominum, & maiorum differentiā, quod mali tantum praesentes amicos amant & obseruant, probi autem etiam distinctos interuallo locorum & absentes non minus amant quam praesentes. quo fit ut prouerbum, quo dicunt, non esse amicos eos, qui procul uitam agunt, non ad probos homines, sed ad malos atque improbos referatur, de quibus ita Propertius;

Quantum oculis, animo tam procul ibit amor.
eos igitur merito diligimus, quos uidemus non minus diligere qui sunt absentes amicos, quam qui praesentes adsunt.

Itaque

TEXT. *Itaque nemo est, quin eos diligat, qui mortuorum* 10
amicitiam colunt.

COMM. Quoniam probi hominis est etiā absentes ami-
cos diligere, sit vt oēs amēt eos, q̄ mortuorū ami-
corum curā habent, & eorum memoriā colunt. ta-
les enim ēt erga se futuros sperāt. vt Simo ille Te-
rentianus Pamphilū filiū suum in eo vehementer
cōmendat, quod parue consuetudinis gratia Chry-
sidis mortē desleret, quid (inquit) si ipse amasset?
quid mihi hic faciet patri? Cicero ad Atticum
libro duodecimo de Triario loquens sic ait; A-
mo illum mortuum. tutor sum liberis. totam dō-
mum diligo.

TEXT. *Et omnino quicumque amicus ualde amicus sunt, &* 20
eos, cum opus est, non deserunt; cum enim omnes bo-
nos diligant, tum eos precipue, qui boni amici sunt, &
qui nihil apud se fingunt.

COMM. Quos in amicitia colenda uidemus acres & dili-
gentes esse, eos multū amare solemus, eos grāci
uocant φίλους hoc est amicis amicos, quod uer-
bum in Phormione Terentius expressit, cum ita
inquit; Solus est homo amico amicus. Vbi Dona-
tus ait prouerbiū esse, quod apud Appollodorū
poetam, cuius est Phormio grāca comedia, ita le-
gitur *μόνος φίλος αὐτῶν φίλων τῶν φίλων*. i. solus nouit di-
ligere amicos. nam qui ita sunt affecti, nunquam
amicos, cum opus est, deserunt. cum interim 30

(quod ait Horatius,
Diffugiant cadis cum fece siccatis amici.
Ferre iugum pariter dolosi. generatim quidem
bonos omnes amare consueuimus, sed eos precipue
qui boni sunt amici, qui nihil fingunt nihil si-
mulan. sed simplicis ueritatis sunt amatores. Nam
in specie fictę simulationis pietas esse non potest,
ait Cicero.

TEXT. *Tales autem sunt, qui mala etiam sua narrant, &*
aperiunt; nam (ut supra dictum est) cum amicis nos
non pudet ea dicere, aut facere, quæ uulgo turpia ui-
dentur. itaque si, quem pudet, is non amat; certe quem
non pudet, is amans esse uidetur. 40

COMM. Non est dubitandum quin illi sint amici, qui
nobis mala sua cōmunicant; & aperiunt. vt eis re-
mediū quærant. iam enim supra declaratum est,
nullum nobis esse pudorem cum amicis ea dicere,
atque etiam facere, quæ uulgō homines pro turpi-
bus habere solent. ut si quis amico narret filiaē stu-
prium, aut furum filij, quod licet turpe sit, non ta-
men ipsius culpa accidit. neque sanē. id ei narra-
ret, quem non esse amicum intelligeret. ergo ita
colligi potest; si is non est amicus, cuius nos pu-
det, is certe amicus erit, cuius nos nequaquam pu-
det. hæc omnia ferē Cicero primō ad Atticum li-
bro cōmpletur, cum se Romę nullum amicum
habere docere uelit, sic enim ait; Nihil mihi nunc
scito tam deesse, quam hominē eum, qui cum om-
nia, que me cura aliqua afficiunt, una communi-
tem, qui me amet, qui sapiat, qui cum loquar, ni-
hil fingam, nihil dissimulem, nihil obtegā.

TEXT. *Eos quoque amamus qui non formidolosi sunt,*
& quibus confidimus: nemo enim, quē metuit, diligit.

COMM. Quamuis aliquis potens sit, & magnas opes ha-
beat, tamen si nobis non est horribilis ac formido-
losus, ut fidenter cum eo uersari possimus, & auxi-
lium ab eo sperare, solemus eum amare. neque. n.
fieri potest, vt cum aliquem metuimus, eundē dili-
gamus. Quod Cicero secundo de officijs affirmat
his uerbis; rerum autem omnium. nec aptius est
quicquam ad opes tuendas, quam diligi; nec alie-
nius quam timeri. præclare Ennius: Quem me-
tuunt oderunt,
Quem quisque odit, periisse expetit. & paulō
post;
Malus enim custos: diuturnitatis metus: contra-
que
Beneuolentia fidelis est vel ad perpetuitatem.
Amicitia species sunt: sodalitas, necessitudo, to-
gnatio, cateraque eius generis.
Ethicorum octauo libro diligentius amicitia
species persequitur. hic autē tres tantū ponit, sōda-
litatem; necessitudinem, cognationem. sed alias ēt
esse ostendit. Sodalitas amicitia quædam est in re-
bus leuioribus ut in cōuiuijs & ludis ac iocis. Ca-
ius Iuriscōsultus ait, sodales eos dicit; qui sunt eiuf-
dem collegij. Necessitudo est arctior amicitia,
quæ ex familiaritate & frequenti consuetudine
contrahitur. cognatio est eorum amicitia qui sunt
eiufdem gentis ac familiae.

TEXT. *Conficiens autem amicitio beneficium est. & præ-*
cipue, quod ultrò defertur, non expectatis precibus;
& quod quando collatum est, non commemoratur.
tunc enim intelligitur ipsius gratia factum esse, non
alia de causa.

COMM. Multa quidem sunt, quæ amicitiam concilient,
sed beneficia præcipue sunt eius conficiencia. at-
que illa præsertim quæ quis non rogatus sua spon-
te conferre solet. nam qui alicui ultrò bene facit,
statim eius sibi animū obligat. sed cauendum est,
ne cum alicui beneficium dederimus, illud dein-
de frequenter cōmemoremus. hoc. n. odiosum est,
& à quadam animi leuitate prouenit. sed cum file-
tur, tunc apertum est, non alia de causa datum esse
beneficiū, nisi eius ipsius cui datū est, gratia. quo
fit ut gratissimum habeatur. Cicero secundo de
officijs ita inquit; Beneuolentiæ præcepta uideā-
mus: quæ quidem beneficijs capitur maximē: se-
cundo autē loco benefica uoluntate beneuolentia
mouetur etiam si res forte non suppedit. Sunt etiā
aliæ causæ conficientes amicitia, neque enim tan-
tum liberalitas & beneficentia conciliat amicitia,
sed etiam iustitia, fides, comitas affabilitasque ser-
monis, & omnes uirtutes, quæ pertinent ad man-
suetudinem morum ac facilitatem. tum etiam laus
eius quem amicum habere desideramus.

TEXT. *Quod autem ad inimicitias & odium attinet, per-*
spituum est, ex contrarijs locis sumenda esse argu-
menta.

COMM. Declarauit quibus modis homines amicitiam
inter se concilient, nunc autē ostendit facile ex cō-
trarijs locis intelligi posse, quæ sint inimicitiarū
& odij causæ: atque vnde loci sumendi sint, qui ad
eam

eam tractationem pertineant. nam rerum contra-
riarum ex contrarijs locis argumenta sumenda
sunt, quoniam (vt ait Cicero) contrariorum con-
traria sunt consequentia.

TEXT. *Inimicitiarum uerò conscientia sunt ira, uolentia,*
criminatio.

COMM. Tria potissimum illa sunt, quæ solent inimici-
tias contrahere, primo loco ponitur ira, quæ est vl-
ciscendi libido, quæ cum prorumpit statim seditio-
nes, vulnera, cædes eam subsequuntur. secundo
uolentia, quæ ludibrij causa fit, vt alicui incom-
moda importentur. tertio criminatio, sicuti enim
laus initium est amicitia, quod ait Isocrates ad
Demonicum scribens, ita criminatio principium
est inimicitiarum.

TEXT. *Sed ira concitatur ex ijs rebus, quæ ad ipsum refe-*
runtur; inimicitia uerò etiam ex ijs, quæ minimè ad ip-
sum pertinent. saepe enim aliquem odio prosequi sole-
mus, si talem esse suspicamur.

COMM. Quamuis ira sæpe sit inimicitiarum initium, ta-
men inter iram & inimicitias plurimum interest.
primo enim ira tantum ex ijs rebus excitatur quæ
ad se ipsum & ad suos pertinent. at uero inimicitie
ex improbitate, atque ex alijs rebus, etiam si non
ad ipsum pertineant. cum enim intelligimus ali-
quem esse uel furem, uel proditorē, uel impiū, uel
latronem eum statim odio prosequimur, & inimi-
cum habemus, etiam si nos nunquam læserit. qđ
elegantissime Cicero quinta in Verrem actione
declarat his uerbis; An tu maiores uillas inimici-
tias putas esse, quam contrarias hominum senten-
tias, ac dissimilitudines studiorum, & uolunta-
tum? fidem sanctissimam in uita qui putat, potest
ei non inimicus esse, qui Quæstor consulem suū,
consilij commisisse, pecunia tradita, rebus omni-
bus creditis, spoliare, relinquere, prodere, oppu-
gnare ausus sit? pudorem & pudicitiam qui colit,
potest animo æquo istius quotidiana adulteria,
meretriciam disciplinam, domesticum lenociniū
videre? qui religiones Deorum immortalium reti-
nere uult, ei, qui sana spoliari omnia, qui ex Thē-
sarum orbitis prædari sit ausus, inimicus non esse
qui potest? & quæ sequuntur.

TEXT. *Huc accedit quod ira semper contra singulos exci-*
tatur; ut contra Calliam, aut Socratem: odium autem
etiam contra genera hominum; nam furem, & calum-
niatorem omnes oderunt.

COMM. Altera differentia iræ & odij seu inimicitiarum
hæc est, quod singulis tantum hominibus irasci so-
lemus, non autem uniuerso alicui hominum gene-
ri. qui enim irascitur, uel Callia, uel Socrati, uel
alicui semper homini irascitur. odium autem &
inimicitia geruntur etiam contra uniuersum ali-
quod genus, vt fures omnes odio prosequimur, &
calumniatores, & infidiatores, & sicarios, & reli-
quos improbos. nam si alicuius familiares & ami-
ci fuerimus, atque is sacrilegus, aut proditor fiat,
ab eo statim recedimus, & eum inimicum nobis
factum esse putamus, etiam si nulla in re nobis
iniuriam fecerit. quod ideo fit, quia tales ho-

mines generatim odio prosequimur.
Atque ira quidem tempore sanari potest, odium
non potest.

COMM. Tertia differentia inter iram & odium, quod
ira plerunque temporis longinquitate sanatur. ne-
que enim immortales inimicitias gerere contra
aliquem qui mortalis est debet, & boni uiri solēt
exorabiles esse. sed odiū nunquam sanari potest,
quia naturale est, & innatum homini, vt quæ con-
tra honestatem fiunt, uerē amare non possit. Vide-
tur autē Cicero, in oratione quam habuit ad Qui-
rites post reditum suum, contra Aristotelem senti-
re, cū ita inquit; odium uel precibus mitigari po-
test, uel temporibus Reip. cōmuniq; utilitate de-
poni, uel difficultate uisciscendi teneri, uel uetusta-
te fedari. Sed ibi Cicero pro iracundia odium po-
suit, uel satis apparet. sicuti etiam pro Cælio; ma-
gnū odium uideo cum crudelissimo dissidio ex-
stitisse. & pro Milone; at ualuit odium, fecit iratus.
proprie tamen odium generale est in homines im-
probos. ira autem in singulas personas.

TEXT. *Præterea studet ira dolorem inuere; sed inimici-*
tia magis damnum importare gestiunt.

COMM. Quarta differentia iræ & odii siue inimicitia, il-
la est; quod ira proprie dolorem inuere studet.
plerunque enim ira percitus contentus est par pa-
ri referre, quod eum, cui iratus est, mordeat, & quā-
uis damnum non dederit, tamen cessat ab ira, cum
intelligit, à se magno dolore affectum illum, cui
fuerat iratus. odium autem præter dolorem, uult
etiam adferre detrimentum. nam quem quisque
odit, periisse expetit, vt ait Cicero.

TEXT. *Nam qui iratus est alicui, uult eum sentire, cum*
ulciscitur; inimicus uero nequaquam hoc curat.

COMM. Hæc est ratio differentia præcedentis. iratus. n.
(inquit) animo suo non satisfacit, nisi cum uisciscitur,
ille cui dolorem adferet, lædi se sentiat, & à
quo lædatur, & qua de causa intelligat. qui autem
odit ac inimicus est, agit occultius, neque curat,
utrum ille quē offendit, sentiat à se offendi nec ne,
sed omni ratione illum extinctum cupit.

TEXT. *Quæ uero dolorem faciunt, omnia sensum mouent:*
sed, quæ maxime mala sunt, minimè sentiuntur, ut ini-
ustitia, & dementia; prauitas enim presentia sua nul-
lum dolorem adfert.

COMM. Non sine causa uult iratus dolorem inferre, quia
quæcunque uim habent dolorem faciendi, sensum
mouere solent. vt iurgia, cōtumelia, uerbera, male-
dicta, atque eius generis plurima. sunt autem mul-
ta mala & ea quidem maxima quæ licet adsint ali-
cui, non tamen illi dolorem adferunt, neque sen-
tiuntur, qualis est improbitas & insaniam. quæ ne-
quaquam iratus optat ei, quem uiscisci cupit, sed
inimicus, & odio cōmotus maxime cupit inimico
suo illa contingere. quod in Pisonem Cicero his
uerbis ostendit; Quæ est igitur pena? quod suppli-
ciū? id mea sententia, quod accidere nemini po-
test, nisi nocenti, suscepta fraus, impedita & op-
pressa mens conscientia, bonorum omniū odium,
nota iusti Senatus, amissio dignitatis. & infra; mi-
hi enim

hi enim non venerat in mentem furorem & insaniam optare vobis, in quam incidistis, atqui fuit optandum rursus alibi, ego te non recordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste, aut Athamante dementiorem putem? Sæpe autem accidit ut animi prauitas, & dementia non modo nullum dolorem adferat, sed et lætitiã. quam. n. multi sunt, qui suis vitiis, & inhonestis voluptatibus delectentur? qui etiam se peccasse gloriantur? iam vero, multi dementes & insani voluptatē immensam ex insania sua percipiunt, dum se diuites, aut reges, aut imperatores esse opinantur. aut cantus & modulationes suauissimas audire sibi videntur. qualis ille Arguius apud Horatium epistolarum secundo.

Qui se credebat miros audire tragædos
In uacuo lætus sessor, plausorq; theatro,
Sed postea cum ope cognatorum ab ea insania liberatus fuisset,

~ pol me occidistis amici

Non seruastis ait: cui sic extorta uoluptas,
Et demptus per uim mentis gratissimus error.

TEXT. *Ira etiam aduertam habet ægritudinem; sed odium ægritudine uacat: nam qui iratus est, dolet; qui autem odit, non dolet.*

COMM. Est et illa inter iram & odium differentia, quod ira nunquam sine dolore atque ægritudine esse potest. odium uero plerumque est sine dolore. iratus enim se contemptum esse, atque iniuriam accepisse arbitratur. quæ res eum ex recordatione concitat, & angit. ut in secundo Aeneidos uenit ait; Nate quis indomitas tantus dolor excitat iras? & in primo de Iunone sic ait poeta; Nec dum etiam causæ irarum sæuique dolores Exciderant animo. qui uero odio prosequitur sæpe nihil dolet. nam improbos & scelestos homines odio habemus, etiam si nunquam nos offenderit. atque illos propter scelera sua perditos cupimus. hoc animo sumus in prædones, parridas, fures, sicarios, proditores, & cæteros eius generis homines.

TEXT. *Et iratus ob multas aduersarij calamitates nunquam ad misericordiam flebitur; qui autem odit, nunquam ulla mouetur misericordia: nam iratus uult eum, cui irascitur, uicissim angere, & dolorem sentire; sed qui odit, uult eum, quem odit, extinguere, & perire.*

COMM. Addit aliam iræ atque odii differentiam. quoniam plerumque accidit, ut iratus, cum aduersariū suum multis calamitatibus oppressum uidet, misericordia moueatur, atque illum, si facultas datur, subleuet. ut Tiberius Gracchus fecisse dicitur. cū enim L. Scipioni Asiatico vehementer iratus esset, & cum eo apertas inimicitias exerceret, tamen cum eum iniuste damnatū in carcerem duci uideret, intercessit, & tribunicia potestate, qua tunc erat præditus, liberauit. eodem modo Metellus Macedonicus longo tempore Scipioni Aemiliano iratus & inimicus cum audiisset eum domi suæ nefarie interfectum, uultu mestissimo in publicum

10 profectus dixit; ciues nostræ urbis mænia sunt euerfa. deinde filiis suis præcepit, ut eius funus eomitarentur, nunquam enim fore ut præstantioris uiri funus aspicerent. hæc sæpe accidunt inter ciues bonos, qui licet irascantur, non tamen omnino cupiunt aduersarium suum extinctum. sed qui odit, nulla prorsus unquam misericordia commouetur, sed potius gaudet, cum eum, quem odit, opprimi, extinguere, & perire intelligit. cupit enim eum non esse, nomemque eius penitus aboleri desiderat. cum interim iratus nihil aliud querat, nisi ut aduersarius uicissim doleat, & à se offendi sentiat. neque mortē aduersarii, sed ultionem tantum exoptet. quod si ultionis cupiditas ad uitã & sanguinē usque procedat, iam non amplius ira, sed odium est appellandum. quod pro Ligario Cice. sic ostendit. externi isti mores usque ad sanguinem incitare solent odium aut leuium Græcorum aut immanim barbarorum.

TEXT. *Ex his perspicuum est, quomodo quis amicos, & inimicos ostendere possit qui sint; & qui non sint, quomodo facere possit; & qui se dicunt esse, quomodo disturbare queat: & cum est controuersia, utrum aliquid propter iram, an propter inimicitias factum sit, quomodo ualeat, in quam partem uoluerit, qui dicit, id traducere.*

30 Docet quã utilitatē ex superioribus locis orator habere possit. plurimū enim refert orationem ita conformare, ut quoscunque uoluerimus, ij uel amici, uel inimici esse uideantur, & inferere nouas amicitia uel odii opiniones, & euellere insitas. quã nobis comoditatem loci iam supra declarati facile præstant. & præterea si quando controuersia accidit de aliquo facto, utrum propter iram an propter odium euenerit, intellectis iræ, atque odij differentis, facile poterit Orator quamlibet uoluerit partem tueri ac defendere.

TEXT. *Quæ uero timeant homines, & quos, & quomodo affecti, planum fiet ex ijs, quæ modo dicemus.*

40 Cum de ira fati multa disputarit, nunc transit ad aliam animi comotionē, hoc est ad metum. in quo tractando sequitur eundem ordinē quem in superioribus. tria. n. sibi discutienda proponit, primo quæ sint res illæ, quas homines timere soleant. deinde qui sint homines, qui timeantur. tum quomodo affecti sint homines in timore, sed prius de finit quid sit timor aut metus, ut quæ proposita sunt facilius explicentur.

TEXT. *Est autem metus ægritudo quadam, uel perturbatio ex opinione impendentis mali, quod aut interitum nobis, aut dolorem adferre possit.*

50 Metus neque præteriti neque presentis est mali, sed impendentis ac futuri. tantū. n. abest ut præterita mala timeamus, ut et ex eorū recordatione iucunditatē quandã sentiamus, unde Euripides, Suauis est malorū præteritorū memoria. & Virg. -- forsan & hæc olim meminisse iuuabit.

& Seneca.

Quod fuit durum pati meminisse dulce est,
Quæ uero presentia mala sunt, ea non metum incutiunt, sed

sed merorem atque ægritudinem. Est igitur metus futuri mali opinio. sed quia non omnia mala timet homines, idcirco recte additum est ab Aristotele, malum id, quod metum adfert, esse huiusmodi, ut uel interitum homini, uel tristitiam ac dolorem possit adferre. ut si metuamus ne nos inuadat inimicus, aut ne in grauem morbum incidamus, aut ne ignominia subeamus, aut opes uel cognatos amittamus. datus autem à natura metus est hominibus, ut caueant nocitura priusquam ueniant. unde metum pœnæ sapientes dicunt esse uirtutis elementum. hac de causa Lacedæmone prope suum tribunal timoris templum Ephori constituerunt, quia Remp. nulla re magis quam metu corrigi putarent. Solon dicebat omnem Remp. metu pœnæ, & spe præmiorum optimè gubernari.

TEXT. *Neque enim omnia mala timeantur, ut, ne iniustus fiat, aut hebeti taroque ingenio. sed ea tantum, quæ uel magnos dolores, uel interitum adferre possint.*

COMM. Vulgò homines non omnia mala timeant, imò uero sæpe quæ grauissima sunt mala, non modo non reformidant sed etiam appetunt, ut iniustitiam. nam apud Platonē in Gorgia Calicles summam iniustitiam si modo lateat, uel summas vires habeat, magnopere esse expetendam censet, cū tamen nullum malum sit iniustitia grauius. ita ne mo ferè timet ne taro ingenio fiat, licet hoc malū graue sit. illa uero quæ dolorem uel interitum ferunt omnes timeant, ut dedecus, mendicitatē, morbum, mortem, cæteraq; eius generis. hinc Rhetorum campi cum aliquo diffuaderet uel suadere uolunt, ut euentura mala propohant, & quasi oculis subiiciant, nisi prouisum fuerit, quod in Catilinã, & in Antonium copiosissime Cicero facit.

TEXT. *Et præcipuè si illa non longinqua sint, sed proxima, ut iam impendere uideantur; nam, quæ ualde longinqua sunt, non metuuntur. sciunt enim omnes fore ut moriantur; sed quoniam id propè non esse putant, ideo nullam curam suscipiunt.*

COMM. Ea mala præcipuè metum incutiunt, quæ propinqua esse uidentur, quia parua spes est, ea uitari posse, nisi magna festinatio adhibeatur, ut apud Virgilium Aeneas cum eius pater Anchises egredi ex urbe recusaret, ut illi metum inijceret, sic ait; Iamque adit multo Priami de sanguine Pyrrhus Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.

quod si mala sint longinqua, non magnum solent metum inijcere, quod aperto exemplo declarat Aristoteles. nemo est. n. qui non intelligat aliquando sibi esse moriendum. uerum quia se diu uicturos sperat, & longè mortem abesse, ideo uel nihil, uel parum admodum metuunt. ita Sinon apud Virgilium ut Troianis metum adimeret, ait Græcos Mycenæ quidem petiisse, sed tamen se præparare, ut iterum ad Troiam de improviso ueniant, sic enim ait, Et nunc quod patrias uento petiere Mycenæ Arma Deosque parant comites, pelagoque remenso.

10 Improvisi aderunt. hoc enim sine longo tempore fieri non poterat.

TEXT. *Quod si metus est eiusmodi, necesse est, ut ea omnia sint horribilia & pertimescenda, quæ nos perdendi uim magnam habere uidentur; aut eiusmodi detrimenta importandi, quæ acerrimos animi dolores pariant.*

COMM. Iam ex definitione metus incipit ea colligere, quæ homines metuere cogant. ac primo loco sunt ea, quæ nos perdere facile possunt. hæc enim præcipue timere solemus. secundo loco ea ponuntur, quæ magnas tristitias pariunt. ut amissio parentū, coniugum, liberorum, fratrum, fortunarum, ut ignominia, carcer, exilium, plurimaque id genus alia. quæ Cicero. 4. in Catilinã actione quasi uno fasce complectitur, cum sic ait. Videor. n. mihi hanc urbem uidere, lucem orbis terrarū, atque arce omnium gentium subito uno incendio concidentem: cerno animo sepultam patriam, miseros atque insepultos aceros ciuium: uersatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, & furor in uestra cede bacchantis. & quæ sequuntur. & in extrema parte eiusdem orationis ita inquit; Quapropter de summa salute uestra populique R. P. C. de uestris coniugibus ac liberis, de aris, ac focus, de fanis, ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque uniuersa Rep. decernite diligenter ut institulistis, ac fortiter.

TEXT. *Itaque talium etiam rerum signa terrorem incutiunt. tunc enim in proximo iam esse uidetur id, quod est horribile: hoc uero ipsum periculum est, horribilis rei appropinquatio.*

COMM. Impendentium malorū signa nos perterrefaciunt, ut reges ac principes cometarum ortus. nauas Helicæ, quod appellant, sidus. agricolas tonitrua, & murmurantes nubes. timeant enim tunc ne grandine fata uineæque contendantur. Virgilius primo Georg. ostendit multa signa mortem Cæsaris & ciuilia bella præcessisse, ut defectus Solis, auguria tristia, Aetnæ incendiū, armorum in Cælo strepitus, terræ motus, uoces incerto auctore, simulachra mortuorum uisa, locutio bestiarum, sudor statuarum, inundatio Eridani, fibræ minaces, cruor in puteis, ululantes in urbibus lupi, crebra fulgura, cometæ, quæ omnia malorum impendentium signa fuerunt. sic in primo Aeneid. cum ostendere uelit Aeneam uirum fortissimum non sine causa timuisse, cum orta esset tempestas, ita inquit,

Eripiunt subito nubes cælumque diemque Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra, Intonere poli & crebris micat ignibus æther, Præsentemque uiris intentant omnia mortem. hæc enim signa declarant, res horribiles proximas esse, quo fit ut periculi metus nos inuadat, nam periculum nihil aliud est, quam appropinquatio rei pertimescendæ.

TEXT. *Tales sunt inimicitia, iræque illorum qui malum aliquod importare possunt: perspicuum est enim eos & uelle, & posse; quo fit ut ad inferendum bellum parati sint.*

COMM. Pertimescendæ sunt eorum inimicitia, qui facie malū nobis possunt importare, quales sunt principes, diuites, potentes, gratiosi, eloquentes, robusti, & si qui sunt eius generis ceteri. nam cū inimici fiunt, nocere uolunt & possunt, itaque data occasione statim malum inferre aggrediuntur. Quare bene Cicero Q. Thermum pro prætorem admonet, ut trium fratrum nobilissimorum inimicitias uitet, sic. n. ait, nocere tibi iratum neminem posse perspicio: sed tamen tres fratres summo loco natos, promptos, non indifertos, te nolo habere iratos, præsertim iure, quos uideo deinceps Tribunos pl. per triennium fore. tempora autem Reip. qualia futura sint, quis scit? mihi quidem turbulenta uidentur fore. cur ego te uelim incidere in terrores tribunitios? sic etiam Homerus Iliados primo docet non esse regem aut potentem hominem prouocandum. quamuis enim iram statim deponere uideatur, tamen occasionem nactus, offendere non dubitat.

TEXT. *Et iniustitia si uires nacta fuerit, horribilis est; iniustus enim is est, qui consulto se iniuste gerit.*

COMM. Timendi sunt iniusti homines cum offendendi uires habent. neque. n. de uoluntate eorum dubitandum est, cum iniustus ille dicatur, qui non casu aut imprudentia peccat, sed qui consulto & dedita opera male se gerit. unde prouerbio dicitur, iniustitia sola occasio deest, primo Politicorum Aristoteles quantopere sit iniustus homo pertimescendus, & quā sceleratus ita ostēdit. vt. n. homo si omnibus suis partibus & numeris perfectus absolutusque sit, multo ceteris animantibus antecellit: sic si à lege & iustitia remotus sit, nulla ferarum fraus est tanta, nulla malitia, quæ possit cum eius malitia contendere. Nam cum iniustitia armis instructa sit horribilis maximè, hominiquè; à natura quasi arma quædam data sint prudentiæ ac uirtutis, quibus in contrarias partes plurimum uti possit, nihil eo si uirtute uacet, esse potest sceleratius, nihil immanius, nihil denique ad libidinem & intemperantiam abiectius. Tales sunt tyranni ut Mezentius de quo ita Virgilius in 8.

Quid memorem infandas, cædes? quid facta tyranni

Efferam? Dii capiti ipsius generi; referuent.

Mortua quin etiam iungebat corpora uiuis

Componens, manibusque manus atque oribus ora.

TEXT. *Virtus quoque affecta contumelia, si uires adepta est, perspicuum est enim, cum afficitur contumelia, semper eam ulcisci desiderare, sed cum potest, tunc id efficere.*

COMM. Quanto quis maiori uirtute atque animi magnitudine præditus est, tanto horribilior est, si contumelia afficiatur, ut paria faciendi potestatem habeat. neque enim dubium est, quin cum iniuriam accipit is, qui fortitudine præcellit, ulcisci desideret, itaque facultatem nactus animum suū statim explet. hoc est quod Cicero ad Atticum scribens libro secundo metuere se dicit, ne Pompeius ab ini-

micis contumelia affectus in Remp. sequat. Et timo (inquit) tam uehemens uir, tamque acer in ferro, & tam insuetus contumeliæ, ne omni animi impetu dolori & iracundiæ parcat. sic Aeneas apud Virgilium audita Pallantis morte, Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen

Ardens limitem agit ferro, te Turne superbum Cæde noua quærens, Pallas, Euander in ipsis omnia sunt oculis. sic Hetrusci multis à Mezentio contumeliis affecti tandem in eum impetum fecerunt. Virgilius:

At fessi tandem ciues infanda furentem

Armati circumsistunt, ipsumque domumque, Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.

Metus etiam eorum, qui malum aliquod inferre possunt, horribilis est: nam huiusmodi homines semper ad offendendum parati sunt.

Nou solum inimicitia atque iræ potentium hominum horribiles sunt, ut supra dictum est, sed et eorum metus. quoties. n. aliquem metuunt, eum omni ratione tollendum esse statuunt. hanc rem primo de officiis ita explicat, Atque illa quidē iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sepe à metu proficiuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Sic reges & principes eos plerumque necare solent à quibus metuunt ne priuentur imperio. cuius rei in historiis infinita sunt exempla. neque. n. tantum alienos à familia, sed plerumque etiam cognatos, & fratres, & liberos ipsos interficiunt, ut securi postea dominari possint.

Et quoniam plerique sunt improbi, & cupiditatis siti trahuntur, atque in periculis timidi; plerumque etiam horribile est, in aliorum fide ac potestate uitā suam collocatam habere. quare, qui alicuius magni facinoris conscij sunt, iidem sunt etiam horribiles; ne aut facinus illud indicent, aut socios deserant.

Non est tutum (inquit) alicui fidere, & arcana cuiquam committere, quibus patefactis uitæ periculum adeatur. atque hoc tribus potissimum de causis, primo quia plurimi sunt improbi atque infideles, qui leui etiam de causa secreta patefaciunt. secundo quia pauci sunt, qui non cupiditatis siti trahantur, & spe lucri socios atque amicos decipiant. tertio quia plerique sunt in periculis timidi, atque ideo ut ipsi periculum euadant, amicos produnt. Itaque uehementer timendi sunt illi, qui sceleris alicuius magni conscij sunt, sepe enim uel propter propositū indicij præmiū scelus illud indicat, uel propter periculi timorē eos deserunt, quibus fidē dederant. hæc est causa cur improbi soleant eos diligere, colere, & in sinu gestare, qui flagitiorum suorum conscij sunt, quia semper timent ne ab eis prodantur. quam rem Iuuenalis Satyra tertia sic expressit.

Quis nunc diligitur nisi conscius? & cui feruens Aestuatur occultis animus semperque tacendis?

Nil tibi se debere putat, nil conferet unquam

Par-

Participem qui te secreti fecit honesti, Carus erit Verri, qui Verrem tempore quo uult Accusare potest. tanti tibi non sit opaci Omnis arena Tagi, quodque in mare uoluitur aurum,

Ut somno careas ponendaque præmia sumas Tristis, & à magno semper timearis amico. Et non ita multo post de græculis hominibus, Scire uolunt secreta domus, atque inde timeri.

TEXT. *Et qui iniuriam facere possunt, semper eis formidabiles sunt, qui sunt ad iniuriam expositi; plerumque enim homines facultatem nacti iniuriam inferunt.*

COMM. Sunt quædam hominum genera quasi superiora, quæ semper ferè timeantur ab inferioribus, ut nobiles ab ignobilibus, diuites à mendicis, urbani à rusticis, milites à paganis, patroni à cliētibus, & ita de ceteris eius generis. atque ideo coli & obseruari uolunt, alioqui facile iniurias inferunt. neque ferè quisquam audeat eos offendere, unde Iuuenalis de militum commodis ita inquit Satyra ultima: Commoda tractemus primum communia, quorum Haud minimum illud erit, ne te pulsare togatus Audeat, imo & si pulsetur dissimulet, nec Audeat excussos prætori ostendere dentes. & inferius paulo post,

-- audeat ille

Nescio quis, pugnos uidit qui, dicere uidi Et credam dignum barba, dignumque capillis Maiorum, citius falsum producere testem Contra paganum possis, quam uera loquentem Contra fortunam armati. hospites etiam infideles & ambigui formidabiles sunt eis qui hospitio suscipiuntur. itaque Venus apud Virgilium de Aenea suo uehementer erat sollicita cum apud Tiroso hospitaretur; Quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilingues

Vrit atrox Iuno, & sub noctem cura recurfat.

TEXT. *Et qui iniuriam acceperunt, uel se accepisse arbitrantur; semper enim ulciscendi tempus obseruant.*

COMM. Semper ille metuendus est, qui uel accepit iniuriam, uel se accepisse putat. quoniam ultionis aut cupidus, & gratiæ referendi tempus obseruat. ut nunquam is, qui fecit iniuriam securus esse possit. ita Cicero pro Milone probat Clodij Miloni fecisse insidias, quod ab eo læsus & accusatus fuisset. ille erat (inquit) ut odisset primū defensorē salutis meæ. deinde uexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremò etiā accusatorem suum. reus. n. Milonis lege Plotia fuit Clodius, quo ad uixit, quo tantum animo hoc tyrannū tulisse creditis? quātū odiū illius, & in homine iniusto quā est iustum esse? & alibi narrat Milonem nunquam sine præsidio custodia que proficiisci quoquā solitum, quia Clodium quē offenderat, metuebat. semper (inquit) ille, & quantum interesset P. Clodij se perire, & quanto illi odio esset, & quantum ille auderet cogitabat. Quāobrem uitā suam quam maximis præmijs proposi-

10 tam & penè addictam sciebat, nunquam in periculum sine præsidio, & sine custodia prouehabat.

TEXT. *Et qui iam fecerunt iniuriam, si potestatem habent, horribiles sunt, cum semper talionem reformident; hoc autem esse horribile iam supra dictum est.*

COMM. Nō minus metuendi sunt illi, qui nobis iniuriā fecerunt, quā qui à nobis acceperunt. nam iniurius homo pertuo timet, ne is, qui accepit iniuriam sibi talionem reddat. atque ideo iniuriā facere fortissimè perseuerat. & quacunq; ratione potest eum, quem sibi putat inimicum, opprimere conatur. ut Chrysofonus Sex. Roscium cuius patrem interfecerat, & cuius bona inuaserat, insectari tamen non desisteat, ut eo sublato securus esse possit. itaque Cicero pro Sex. Roscio. se hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tā amplum & copiosum posse obtinere, dānato & eiecto, sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. & inferius ita Roscium loquentem inducit, patrem meum cum proscriptus non esset, iugulastis, occisum in proscriptorum numerum retulistis: me domo mea primum expulstis, patrimonium meum possidetis, quid uultis amplius? etiam ne ad subsellia cum ferro atque telis uenistis, ut hic aut iuguletis aut condemnatis Sex. Roscium?

30 *Et qui de iisdem honoribus, aut præmijs certant, si eadem ambo consequi non possunt: tales etiam inter se perpetuò digladiantur.*

COMM. Cōpetitores eiusdem honoris aut præmijs semper inter se sunt inimici, si forte sit honor aut præmiū eiusmodi, ut idem ambo cōsequi nequeant. itaque alter alteri formidabilis est. nā quādiu durat ea contentio, hostilē animum alter in alterum gerit. hinc plerumque insidias, uenenæ, cædes, quæ nostra etiā tempestate nimis frequēter accidunt. hanc rem Cice. primo de Officijs ita explicat, Maximè autem adducuntur plerique ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ uel cupiditatem inciderint, quod. n. est apud Ennium, Nulla sancta societas nec fides regni est, id latius patet: nam quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, ut difficilissimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo temeritas. C. Cæsar, qui omnia iura diuina & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat principatum. hoc est quod etiam Lucanus in primo libro clamat,

Nulla fides regni socijs, omnisque potestas Impatiens consortis erit, nec gentibus ullis Credite, nec longe fatorum exempla petantur Fraterno primi maduerunt sanguine muri.

TEXT. *Et qui sunt horribiles iis, qui potentiores sunt, & infirmioribus sunt horribiles, facilius enim infirmiores quam fortiores lædere possunt.*

COMM. Eos metuere debemus, quos metuunt illi, qui nobis meliores ac potentiores sunt. nam qui potentiores nobis offendere possunt, multo facilius etiā nos offendent. ut qui potest urbem euertere, long-

ge facilius domum euertet, & qui Leonē aut aprū prostrauerit, etiam ceruum aut capreā prosterneat.

TEXT. *Atque eadem de causa sunt etiam horribiles illi, quos meliores reformidant: & qui necem eis attulerunt, qui ipsis praestantiores erant.*

COMM. Hic locus parū à superiore discrepat, atque idē ferē est, nisi qđ supra uidetur eos intelligere, qui apertē sunt formidabiles ijs, qui sunt nobis potētiōres, quales sunt principes, belli duces, quos etiā primarij ciuitatis uiri saepe reformidant. hoc autē loco de illis loquitur, quorum uires sunt illā quidem occultiores sed tamen ab eis timentur, qui sunt nobis firmiores. tales. n. etiam à nobis metuēdi sunt. & praecipue si iam alicui necem attulerint, qui nobis esset potentior. Cicero pro Milone causam adfert, cur potius ab vrbe discedere uoluerit, quam Clodio resistere, quia timebat ne multi ciues interficerentur, cum iam Clodius ēt potentioribus esset formidabilis factus. Seruorum (inquit) & egētium ciuium, & facinorosorum armis meos ciues meis cōsiliis periculisq; seruatos pro me obijci nolui: uidi. n. uidi hunc ipsum Q. Hortensium lumē & ornamentum Reip. penē interfici seruorū manu cum mihi adesset: qua in turba C. Vibienus Senator uir optimus, cum hoc cum esset vna, ita est multatus ut vitam amiserit. itaque quando illius postea sicca illa quam à Catilina acceperat, conqueuit? hęc intenta nobis est: huic ego uos obijci pro me non sum passus, hęc insidiata Pompeio est: hęc istam Appiam uiam, monumentum sui nominis, nece Papyrii cruentauit.

TEXT. *Et qui in minores aggredi solent, uel enim iam horribiles sunt, uel elato animo statim fiunt.*

COMM. Cauendū etiam ab illis est, qui minoribus iniuriam faciunt, quia fortasse iam tales sunt, ut ēt nobis nocere possint, uel paulatim audaciores fiunt, & nos aggredi audebunt. alitur. n. impunitate audacia. hi quatuor proximi loci quodam ordine procedunt. nam primus locus potestatis tantū considerationē habet, ut eos timeamus qui possunt etiā fortiores nobis offendere. Secundus pter potestatem addit ēt signa laedendi, cū iam timent illi, qui nobis meliores sunt, ut etiam nos timeamus. Tertius locus sumitur ab effectu lesioneque iā illata, quia timeri debent ii, qui necem praestantioribus, quā nos simus, attulerunt. quartus ex incremento qđ illis accidere solet, qui iam aliquos offenderunt, paulatim enim potentiores fiunt, ita ut saepe multo maiores uel interficiant, uel sibi subiiciant.

TEXT. *Ex illis autem, qui iniuriam acceperunt: & qui inimici sunt, aut aduersarij maxime horribiles sunt, non qui ad iram sunt procliuēs, & libere loquuntur, sed qui sedati sunt, & dissimulatores, & uersuti. incertū est enim, an propē sint ad malē faciendum, neque unquam perspicuum est, quam longē absint.*

COMM. Omnes quidem timere debemus, quos uel offendimus, uel inimicos nobis esse scimus, uel aduersarios. sed tamen magna est inter eos differentia. nam qui sunt ad irā pcliuiores, quiq; libere loquuntur, & animū suum aperiant, ij non valde me

tuendi sunt. raro. n. minas excedunt, quoniā corā ira facile deferuescit, quod bonorū uirorū est proprium, qualem se fingit Sinon apud Virgilium 2. Aeneidos.

Nec t. acui demens, & me fors si qua tulisset, Si patrios vnquam remeassem victor ad Argos. Promisi ultorem, & uerbis odia aspera moui. nam qui apertē est inimicus facile cauendo uitare possumus. qui uero sedati sunt, & dissimulatores & uersuti maximē sunt horribiles, quia non se foras ostendunt, neq; facile cognoscere possumus utrū animū exulceratū habeant, & malefacere cogitent nec ne. & cū eos putamus aliud agere, tunc praecipue nos inuadunt. itaq; nunquā satis aduersus eos parati esse possumus. hanc Aristotelis sententiam confirmat ea C. Caesaris uox; cui cum aliquando M. Antonius & Dolabella delati essent, tanquā in eum coniurassent, Nō hos (inquit) ego pingues & politos pertimesco, sed illos macilentos, & cogitabundos. M. Brutum & L. Cassium intelligens, à quibus deinde fuit interfectus. nec male poeta quidam ita praecipit.

Demissos animo, & tacitos uitare memento. Homerus Vlysem suū sedatū fingit, & dissimulatorem, & uersutum, qui procorum iniurias leniat que æquo animo se tolerare fingeret, donec occasionem nactus omnes ad unum contrucidauit.

TEXT. *Omnium autem horribilium illa maxima sunt, in quibus siquid peccatum fuerit, non est emendandi locus; sed uel omnino corrigi nequeunt, uel remedia nō sunt in nostra, sed in aduersariorum potestate: & in quibus uel nulla sunt auxilia, uel multum ardua.*

COMM. Sunt quaedam res eiusmodi, ut quamuis in eis semel aut iterū peccatum fuerit, tamen emendari possunt, de quibus non admodum metuere debemus, quales sunt merces, cōtractus, pecuniae, sunt alia res, in quibus siquid peccatū fuerit, corrigi nullo mō pnt, & de illis maximē solliciti esse debemus, ut ne vitam amittamus, aut eos, quos caros habemus, aut aliquā corporis partē, aut ne in hostiū potestate deueniamus, & q̄ sūt eius gñris. qn illa ualde sūt horribilia, q̄ uel nullo auxilio subleuari pnt, uel sūma cū difficultate corrigunt. ut siq; infamia notatus fuerit. nō. n. facile dedecus & uitae sordes eluunt. uel siq; in eū locū deuenit, ut circūsessus ab hostibus euadere nō posse uideat. hęc. n. & animi & corporis pericula sine dubio sūt metuēda. & quāto quis & animi & corporis uirtutibus magis excellit, tāto ēt magis metuere debet, ne in hōdi periculū incidat, à quo se extricare non possit. qđ apud Virgiliū rex Latinus 12. Aeneid. ita docet, O praestans animi iuuenis quantum ipse feroci Virtute exuperas, tanto me impensius æquum est Consulere, atque omnes metuentem expendere casus.

TEXT. *Ut autem summam dicam, horribilia sunt illa omnia, quae, cum alijs eueniunt, uel impendent, misericordia digna sunt.*

COMM. Hęc est una cōis rerum omnium horribilium notio. nam ex aliorū calamitate misericordia nasci solet.

solet. quęcunq; igitur misericordiam excitant, cum alijs eueniunt, uel euentura sunt ea omnia sunt horribilia. cum enim cogitamus eadē illa nobis accidere posse, cum quodam terrore concutimur. sic Aeneas tertio Aeneid. apud Virgilium, cum miserum Polydori fatum audisset, qui crudeliter à Polymnestore Thraciæ rege trucidatus fuerat, horrore magno concussus ita inquit, Tum uerò ancipiti mentem formidine pressus, Obstupui, steteruntque comæ & uox faucibus exit.

Et in nono cum Euryali mater acerbā filij mortē flebiliter conquesta fuit, poeta subiungit, Hoc fletu concussi animi, mæstusque per omnes It gemitus, torpent infractæ ad prælia uires. Ita Cicero 3. de Oratore cum ostendere uelit L. Crassi Oratoris mortem opportunam fuisse, inter cætera sic ait; Non uidit eorum ipsorum qui tum adolentes Crasso se dicarant, horribiles miserisque casus.

TEXT. *Atque hæc quidem ferē sunt, quæ horribilia dicuntur, & quæ maximē homines timere solent, sed quomodo affecti sint animo, qui timere, iam dicamus.*

COMM. Transit ad secundum huius partis membrum absoluto iam primo. non enim omnia persequi necesse est, quæ horribilia uideantur, sed ea satis est explicasse, quæ maiore vim habeant, & quæ maxima sunt. nā ex his ēt ea, quæ minora sunt, intelligi facile possunt. sequitur ergo ut uideamus, quomodo sint affecti illi homines, qui timore concutuntur. hoc. n. secundum fuit huius diuisionis membrum. nam non omnes timidi sunt, sed illi tantū, qui putant sibi malum aliquod euenire posse, quod aut interitum aut mærorem afferat. & hoc est quod addit Aristoteles.

TEXT. *Cum igitur metus cū expectatione sit patiendi aliquid, quod perdere ualeat, perspicuum est, neminem eorum esse in metu, qui nihil se mali passuros arbitrantur, neque quemquam ea timere, quæ se non passurum putat, neque eos metuere à quibus nihil mali expectat, neque eo tempore formidare, cum nihil mali futurum existimat.*

TEXT. Ex definitione timoris haud difficulter intelligi potest, qui sint ij, qui timeant, & qui nō timeant. metus. n. semper mali expectationem adiunctam habet. itaque si quis nihil mali se pati posse persuasum habet, ille nunquam est in metu. qualis est uir sapiens & iustus qui praeter culpam & peccatum, nihil existimat in uita accidere posse quod sit horribile ac pertimescendum (ut ait Cicero) de quo sic etiam Horatius,

Si fractus illabatur orbis Impavidum ferient ruinae. sunt et quidā uiri fortes & bellicosi, qui uel suis uiribus confidentes, uel uitā pro laude pacisci uolētes nullo metu concutuntur, qualis Hercules fuisse dicitur, & Achilles, & Alexander Magnus, & C. Caesar, & alij multi. sunt et qui licet in aliquibus rebus timidi sint, aut aliquo tempore, tamen alijs in rebus, & alio tēpore non timeant, & licet hunc hominem metuāt,

tamen alium non reformident. hoc est igitur quod ait Aristoteles, neminem neque eas res, neque eos homines timere, à quibus se nihil mali passurum arbitratur. ut Polyphemus apud Homerum cum uideret Vlysem exigua statura uirum, & minimi roboris, si secum compararetur, quamuis sibi praedictū foret ab augure, ut ab externo homine caueret, tamen eum non formidauit. itaque in fraudem incidit. Quare bene p̄cipiūt illi, qui nos admonēt, ut ēt ab infimis caueamus, quoniā (ut prouerbio dicitur) inest sua etiam formicis ira: & qui nimium securi sunt, ij multa facilius pericula subeunt. sepe fit etiam ut aliquo tempore non timeamus, quæ alias timuimus, quia non amplius impendere nobis malum arbitramur, ut Cicero contra Catilinā actione. 2. abiit, excessit, euasit, erupit, nulla iam pernicies à monstro illo, atque prodigio manibus ipsis intra mania comparabitur.

TEXT. *Necesse est igitur eos esse in metu, qui se aliquid mali passuros existimant a certis personis, & qui, quæ passuri sunt, & quo tempore cogitant.*

COMM. Qui cōtrarij sint illis, quos supra posuit, in metu esse necesse est. ut qui certas personas esse intelligunt, qui sibi mala machinantur, & ea mala grauius esse, & iam impendere existimant. ut Cicero cōtra Catilinā, magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus inter sit. nobiscū uersari iā diutius non potes, non ferā, nō patiar, nō sinā. magna Dijs immortalibus habēda est gratia atq; huic ipsi Ioui Statori antiquissimo custodi huius urbis, q̄ hanc tā tetram, tam horribilem, tamq; infestam Reip. pestem toties iam effugimus. non est sapius in vno homine salus summa periclitanda Reip. & quæ sequuntur.

COMM. *Qui autem plurimis fortuna bonis abundant, aut se abundare putant, ij se nihil passuros arbitrantur, atq; ideo contumeliosi sunt, & aliorum negligentes, & audaces ac confidentes. tales autem efficiunt diuitia, robur corporis, amicorum copia, potentia.*

COMM. Diuites & fortunati hoies ita prosperitati suę cōfidunt, ut uel nullū, uel paucissimos mortales timeant. neq; n. quemquē existere posse cēsent, qui sibi malū inferat, & alios potius à se, quā se ab alijs formidare oportere iudicant. itaq; contumelias in multos inferre non dubitant. & multos negligere atq; contēnere. quin ēt fiunt insolentes, audaces, & confidentes. quatuor autē praecipue sunt res, quæ contumeliosos & audaces hoies efficiant, hoc est: diuitia, robur corporis, amicorū copia, & potētia. hinc illa Rhetorū ars, ut quoties aduersarium in inuidiam adducere uolunt, eius uim, potētiā, diuitias, cognationem, pecunias proferant, atque eorū uim arrogantem & intolerabilem, ut his rebus magis uideatur, quā uis suæ confidere. qđ Cic. p P. Quintio copiose & eleganter facit. tales aut homines multi reformidant, neq; contra eos quicquā dicere aut facere audent, qualē Turnum fuisse Drances apud Virgilium undecimo Aeneid. ostendit, his quidem uerbis, cuncti se scire fatentur.

Quid fortuna ferat populi, sed dicere mustant,
Det libertatem fandi, statusque remittat,
Cuius ob auspiciū infautum, moresq; sinistros
Dicam equidem licet arma mihi, mortemque mi-
netur.

Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Confedisse urbem luctu.

TEXT. *Neque illi timent, qui se iam grania passos existi-
mant, & qui iam omnem futuri spem abiecerunt, ut
qui ad extremum supplicium adducuntur.*

COMM. Duo sunt genera hominū desperatorum, qui
iam timorē omnē abiecerunt, primū corū qui iā se
grauissimas calamitates p̄pessos arbitrantur. hi. n.
non modo nihil timent, sed etiam mori desiderāt,
vt Euryali mater apud Virgilium nono Aeneid.
Figite me si qua est pietas, in me omnia tela
Conijcite ò Rutuli me primam absumite ferro.
& Dido cum ab Aenea dereliqueretur, & eius ab-
sentiā nullo modo se pati posse intelligeret,
Mortem orat, tædet cœli cōuexa tueri. itaq; paulo
post seipsam increpat, qđ nō Aeneā bello p̄secuta
fuisset, eū nihil sibi iā iā morituræ metuēdū eēt cū
sic ait; Quē metui moritura? Alterū genus despera-
torū qui nil timent, eorū est, qui iā & extremū sup-
pliciu passuri sunt, neq; vllā sp̄ salutis habent. nō
est igitur mirū si pleriq; eorū, qui condēnati sunt,
constanti animo suppliciu ac mortē subeunt, qui
cum salutis spe metus etiam recedit. neque enim
vllus ibi metus esse potest, ubi nulla spes relinqui-
tur, ut subiungit Aristoteles.

TEXT. *Nam, qui timet, necesse est, aliquam salutis spem
habeat in ea re, de qua sollicitus est: Cuius rei signum
est, quod metus cogit homines diligentius consultare,
nemo autem de rebus eis consultat, in quibus nihil am-
plius spei relictum est.*

COMM. Probat in desperatis hominibus nullū timorem
esse posse. qui. n. timēt, in vtranq; partē rapiūtur,
spemq; metumq; inter dubii, sicut ait Virgilius. &
spem habent in ea re, de qua solliciti sunt, ut mater
dū uiuit ægrotus filius, timet quidē ne moriā, sed
tamen etiā uicturū sperat. eo uero mortuo non iā
amplius timet, sed dolet. qđ aut timori semp̄ adiū-
cta sit aliqua spes, probatur ab effectu. nā cū in me-
tu sunt homines multo diligentius consultare so-
lent, quid faciendū, aut fugiendum sit, cū uero nul-
lā spes relicta est, nemo amplius consultat. itaque
desperatis uetat Hippocrates adhibere medicinā
(ut ait Cicero) atque hęc causa est, cur in despera-
tione frequenter homines longē fortiores esse so-
leant, quia timorē omnem abiciunt. itaque bene
dixit Imperator quidā fugientibus hostibus pon-
tes aureos esse substruendos. ne si fugere impediā-
tur, in desperationem incidentes, fortius dimicēt.

TEXT. *Itaque cum utile erit inducere timorem iudicibus,
tunc eis rationibus uti oportebit, quibus ostendamus
eos tales esse, ut pati possint: ut si dicamus alios etiam
maiores passos fuisse. uel ostendamus pares aut hoc tē-
pore pati, aut antea passos esse, & ab ijs à quibus ni-
hil mali metuebāt, & præterea passos ea, quæ nunquā
putassent, & quo tempore minimē expectabant.*

10 Cū Oratori propositum sit, Iudiciū mētes, quo
uelit, impellere, plurimumq; ad impellendū me-
tus ualeat, diligenter aduertere debet, quando uti-
le sit, iudicibus timorem inducere, & tunc eas ra-
tiones exquirere debet, quibus apertē probet eos
aliquid mali passuros nisi prouideant. cuius rei mi-
rificus artifex est Cicero tum alibi, tum in Verrē,
vbi multis in locis timorem incutit Iudicibus fo-
re, vt ab eis ad alium ordinem iudicia transferan-
tur, nisi Verrem condemnarint. nunc (inquit) ho-
mines in speculis sunt: obseruant quemadmodum
vnusquisque uestrum gerat in retinenda religio-
ne conseruandisque legibus. & alibi, Etenim sine
dubio Iudices in hac causa ea res in discrimen ad-
ducitur: reus est enim nocentissimus: qui si con-
demnatur, desinent homines dicere, his iudicijs pe-
cuniam plurimū posse. sin absoluitur, desinemus
nos de iudicijs transferendis recusare. metus autē
ex aliorum qui passi sunt cōmemoratione, & ex
circumstantiis, vt eas appellāt, maximē commoue-
tur. ut si securi sint Iudices, eos in metū facile co-
nijciemus, si ostēdemus maiores etiam quam ipsi
sint, mala perpeffos fuisse, uel qui sunt eis pares,
uel nunc pati, uel aliās passos præter omnem expe-
ctationem, cum eos offenderint illi, quos non ti-
mebant, & quibus in rebus minimē sperabant, &
quo tempore securos se arbitrabantur. Cicero ter-
tia cōtra Verrē actione metū incutit Iudicibus ex
eo quod Cn. Carboni propter Verris proditiōē
acciderat. Nunc (inquit) quamuis sint homines
qui mortuum Cn. Carbonē oderint, tamen hi de-
bent, non quid illi accidere uoluerint, sed quid ip-
sis in tali re metuendū sit cogitare. cōe est hoc ma-
lū, cōis metus, commune periculū, nullæ sunt oc-
cultiores insidiæ, quā eæ, quæ latent in simulatio-
ne officij. & quæ sequuntur. in eadem actione me-
tum Iudicibus commouet ex eo, quod Verres pu-
pillum quendā spoliarat, cōis (inquit) est cā, com-
mune periculū, cōi præsidio talis improbitas tan-
quam aliquod incendiū, restinguēda est. habemus
enim liberos paruos, incertū est quā longa nostrū
cuiusq; uita futura sit, consulere uiui ac prospice-
re debemus ut illorum solitudo & pueritia quam
firmissimo præsidio munita sit. quis est, n. qui tue-
ri possit liberū nostrorum pueritiam. contra im-
probitatem magistratuum? & c. pro L. Man. bellum
contra Mithridatem suadens metum Quiritibus
addit, fore, ut, nisi bellum suscipiant, gloriam, so-
cios, uectigalia, bona multorum ciuium amittant.

TEXT. *Cum autem planum factum sit, quid sit metus, &
quæ sint ea quæ metuenda sunt, & quomodo affecti
homines metuant, & eisdem perspicuum etiam est,
quid sit confidere, & quibus in rebus confidentes
sint, & quomodo affecti confidant: nam confidentia ti-
mori contraria est, & quæ confidentiam adferunt, eis
contraria sunt, quæ metum incutiunt.*

COMM. Quoniā contrariorū est eadem disciplina, sicut
alibi docet Aristoteles, ideo si quis vnum contra-
riū benē tractare didicit, bene ēt alterum tractare
sciet. cum igitur timor, & confidentia sint inter se
contraria,

cōtraria, & quæ confidentiā adferunt, eis opponā-
tur, quæ timorem iniiciant, sequitur vt qui nouit
quid timor sit, & q̄ sint ea q̄ timorē adferāt, is etiā
intelligat quid sit confidentia, & quæ sint ea, quæ
confidentiam pariāt. Sed iā supra declaratum est,
quid sit metus, & quæ sint ea, quæ metuēda sunt,
& quomodo affecti homines metuant, ergo etiam
perspicuum est, quid sit confidere, & quibus in re-
bus confidentes sint, & quomodo affecti confidāt.
Quamuis autē apud Latinos confidens, & cōfidē-
tia plerunq; in malā partē capiuntur: tamen hoc
accidit propter malam loquēdi consuetudinē, ut
tertio Tuscul. auctor est, Cicero. sunt. n. uocabula
media, & tam in laude, quam in uitio poni pos-
sunt. sed cum hic Aristoteles de perturbationibus
animi loquatur, quæ sapius in uitio ponūtur, ideo
nos confidentiam & confidentem potius quam fi-
dentiā & fidentem uertimus: licet timidē, & fi-
denter opponantur vt aduersa. Cicero de diuinat.
libro 2. Timidē fortasse signifer. euellebat, quod fi-
denter infixerat. Græcum etiam uocabulum d̄p̄-
sos medium est, & tam in uitio, quam in laude po-
nitur. quamuis Suidas ita distinguat ut d̄p̄sos qui
dem sit laudis, d̄p̄sos autem uitij, quem etiam Pha-
uorinus sequitur.

COMM. *Quare confidentia spes quadam est cum opinione
proxima salutis futura, & rerum horribilium uel nō
futurarum, uel longē remotarum.*

TEXT. Cum metui confidentia cōtraria sit, necesse est
ut spei subiiciatur, tanquam eius species quadam
ideo in definitione confidentiæ ponit Aristoteles
spem tanquā genus, reliqua uero differentiæ gra-
tia subiungit. qui. n. opinatur fore, vt breui tempo-
re salutem assequatur, & nihil horribile subeat, is
sine dubio confidere solet. Semper igitur confidē-
tiæ coniuncta est salutis opinio, & spes fugæ peri-
culorū, neque cum timore unquam esse potest, vn-
de fidentes animi dicuntur qui sine ullo timore so-
se periculis obijciunt, qualis fuit ille Sinon apud
Virgilium, qui se ignotum uenientibus ultro
Obtulerat fidens animi, atque in utrunque para-
tus

Seu uersare dolos seu certē occumbere morti.
Sepe etiam qui confidit, res horribiles uel sibi
non euenturas putat, vel à se longē esse remotas.
& hoc est quod ualētes homines etiā si senes sint,
tamen mortem quæ rerum omnium maximē hor-
ribilis est, non timent, quia longē adhuc à se remo-
tam esse putant. nemo est. n. tam senex, qui se non
putet annum posse uiuere.

TEXT. *Confirmatur enim animus, cum mala longē absunt,
& quæ confidentiam adferunt, sunt uicina.*

COMM. Duo sunt p̄cipua quibus animus confirmatur.
primū cū mala longē absunt, neq; .n. ea facile sibi
nocere posse existimat. alterū cū spes salutis est p̄-
xima, statim. n. erigitur, & cōfidentior fit. atq; hęc
ars est eorū, qui consolari aliquē cupiunt, ut osten-
dāt eos non diutius in calamitate futuros, sed bre-
ui fore ut salutē adipiscātur, sicut apud Ciceronē
multis in locis uidere licet. quod autē salutis spes

10 confidentiores faciat, aperte Virgilius decimo Aē-
neidos ostendit. cum enim Troiani obfessi tenerē-
tur, nec eis ulla fugæ spes esset relicta
Miseri stant (inquit) turribus altis
Nequicquam & rara muros cinxere corona.
sed postquam redeuntem Aeneam regem suum
cum exercitu uiderunt,
-- clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ è muris, spes addita suscitāt iras.
Tela manu iaciunt.

TEXT. *Et si peccatum corrigi atque emendari potest.*
COMM. Sicuti mala quæ nullo remedio sanari possunt
grauem metum incutiunt, ita quæ possunt emen-
dari atq; cōrrigi cōfidentiores faciunt. qualia sunt
20 illa, de quibus Mitio apud Terentium,
Fores effregit, restituentur, discedit
Vestem, relascietur, est, Dijs gratia,
Et vnde hęc fiant, & adhuc non molesta sunt.
ita Cicero pro Cælio confidentius de eo loquitur,
quia licet propter adolescentiam in aliquibus pec-
casset, tamen illa omnia erant eiusmodi, vt facile
corrigi possent.

TEXT. *Et si auxilia uel multa, uel magna, uel utraque si-
mul adesse uidentur.*

COMM. Cū in periculo sunt homines si auxilio destitū-
tur animo cadunt, & timore cōcutiuntur. sed si mul-
ta & magna sese auxilia offerant, statim confiden-
tiores fiunt & benē sperāt. hac arte Turnus apud
Virgilium cum Latinus de uictoria desperans cū
Troianis pacem habere cogitaret, eius animum
confirmare nititur ostendens nōn defutura mul-
ta & magna auxilia. sic enim ait,
Non erit auxilio nobis Aetolus & Arpis,
At Messapus erit, felixq; Tolumnius, & quos
Tot populi misere duces, nec parua sequetur
Gloria delectos Latio, & Laurentibus agris.
Est & Volscorum egregia de gente Camilla
Agmen agens equitum, & florentes ære cateruas.
TEXT. *Et si iniuriam neque nos accepimus, neque alijs in-
tulimus.*

COMM. Qui neq; laesus fuit à quoquā, neque ipse quem
quā læsit, is solet fidenter & securē uiuere. cur. n.
timeat, si nulla est omnino timendi cā? ut uero for-
midabiles ij sunt, qui uel acceperunt iniuriā, uel in-
tulerunt, ita securi sunt & confidentes ij, qui neq;
acceperunt, neq; intulerunt iniuriā. Quare frequē-
ter huiusmodi hoies incauti opprimuntur, sicuti Si-
cheus à Pigmaliōne genero suo, quem nihil me-
tuebat, quia nunquam eum offenderat, neq; ab eo
fuerat offensus, de quo ita Virgilius,
-- ille Sicheum

Impius ante aras, atque auri cæcus amore
Clam ferro incautum superat.
TEXT. *Et si uel nulli sint aduersarij, uel si sint, nocendi fa-
cultatem non habeant, uel etiam si habeant faculta-
tem, nobis amici sunt.*

COMM. Aduersarij plerunq; timorē incutiunt, quia ma-
iori ex parte hostilē animū gerunt. itaq; cū nullos
habemus aduersarios confidere solemus, & timo-
rem omnem abijcere. Sepe etiam fit, vt quamuis
P 4 aduer-

aduersarios habeamus, si fuerint imbecilles ac debiles nequaquam eos timeamus, sed viribus nostris cōfidamus. quin interdū accidit, ut aliqui uerbo quidē sint aduersarij, sed re uera amici. tūc igitur ēt confidimus. hic igitur locus tria membra continet, primū cum nullos habemus aduersarios, ut si cedant omnes, alterum cum infirmos aduersarios habemus, quos facile superare possimus, Tertium cum ij, qui aduersarij uidentur nobis amici sunt. his enim de causis confidentiores sumus.

TEXT. *Vel si beneficia in nos contulerunt, aut à nobis acceperunt.*

COMM. Hoc interdum euenire solet, ut qui nobis aliās beneficia dederunt, aut quibus nos dedimus, deinde fiant aduersarij atque æmuli. tunc igitur etiā confidere solemus eos nobis non nocituros. nam qui beneficia contulit, amicus esse solet, & obseruat ne beneficia sua corrumpat. qui uero accepit beneficia non uult ingratus uideri. in quam infamiam incideret, si eos læderet qui ipsi antea bene fecerunt. hoc est quod excusat Cicero pro Murena quod sibi esset contra Seruium Sulpitium in ea causa suum aduersarium dicendum, cum tamen Seruius sibi esset amicus. uult enim ei timorem adimere, ne putet secum inimico animo Ciceronē acturum. Quare (inquit) quod dandū est amicitia, largē dabitur à me, ut tecum agā Serui nō secus ac si meus esses frater, qui mihi est carissimus: isto in loco quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici stadium pro amici periculo dicere. his enim uerbis uult Seruium confidentem reddere.

TEXT. *Vel si plures sunt, quibus eadem conducunt, aut præstantiores, aut utrumque simul.*

COMM. Hæc res in periculis maximam confidentiam parit, quando nos plures esse uidemus, quam sint aduersarij, aut inimici. uel quando uiribus nos esse superiores intelligimus, aut quando utroque superamus, hoc est & uiribus & multitudine. quā rem eleganter Cicero contra Catilinā actione secunda persequitur, cū Romanos excitat ut fidenti animo sint, & ne Catilinæ copias pertimescant. sic. n. ait, Instruite nunc Quirites contra has tam præclaras Catilinæ copias uestra præsidia, uestræque exercitus, & primū gladiatori illi confecto & saucio consules imperatoresque; uestros opponite, deinde contra illam naufragorum eiectā ac debilitatā manum florē totius Italiæ ac robur educite: iā uero urbes coloniarum ac municipiorum respōdebunt Catilinæ tumulis syluestribus, neque uero ceteras copias, ornamenta, præsidia uestra cum illius latronis inopia, atque egestate debeo cōferre.

TEXT. *Ipsi uerò homines hoc modo confidentes esse solēt, si multis in rebus prosperè se gesserunt, & nullum incommodum passi sunt.*

TEXT. Declarat quomodo affecti sunt homines, qui confidunt, cum enim secundam longo tempore fortunā habuerint, & multa prosperè gesserint, nec unquam incommodum ullū, aut raro passi fuerint,

tunc maximè confidentes esse solent, quia fortunæ mutationem non metuunt. ita Cicero pro L. Man. cōmemorat quā feliciter in omnibus rebus se Pompeius gesserit, ut Romani confidant, si bellum Mithridaticum ei cōmiserint fore ut id eadē felicitate conficiat, quæ cætera iam antea confecit. Itaque (inquit) non sum prædicaturus Quirites, quantas ille res domi, militiæque; terra, marique; quā taque felicitate gesserit, ut eius semper uoluntatibus non modo ciues assenserint, socij obtēperarint, hostes obedierint, sed etiam uenti tempestatesque obsecundarint. C. Cæsar felicitati suæ tantū confidebat, ut cum aliquando Aruspex exta esse tristitia nunciasset, responderit, ea fore læta, simul atque ipsi placuerit. Annibal cum apud regē Prusiam exularet, auctorque ei committendi prælij esset, atque is non idem sibi extis portendi diceret, An tu (inquit) uitulinæ carunculæ quam Imperatori ueteri maui credere?

Et si in pericula sæpius inciderunt, & tamen incolumes euaserunt.

Qui iam ex multis aliis periculis erepti sunt, & sæpius aduersam fortunam experti, tamen euaserunt incolumes, ij constanti ac fidenti anima esse solent, quod ueteranis militibus accidit, & strenuis imperatoribus. Aeneas apud Virgilium hoc argumento sociorum suorum animos confirmat, & bene sperare iubet, sic enim ait, O socij, neque enim ignari sumus ante malorum, O passi grauiora, dabit Deus his quoque finem, Vos & Scyllæam rabiem, penitusque; sonantes Accestis scopulos, vos & Cyclopea saxa Experti, reuocate animos, mœstumque timorem Mittite, forsan & hæc olim meminisse iuuabit.

Duobus enim modis homines timore non concutuntur, uel, quod ea mala nunquam experti sunt, uel quod auxilia parata habeant: quod accidit in marinis periculis, nam qui tempestatem nunquam experti sunt, ij se se incolumes euasuros confidunt: qui uerò habent auxilia, propter usum & experientiam confidunt.

In magnis periculis homines duabus præcipue de causis confidere solent, uel quia nunquā huiusmodi pericula subierunt, neque intelligunt, quid in se calamitatis habeat, unde puerbium illud apud Græcos, Dulce bellū inexpertis, uel quia facile sperant euadere eò, quod auxilia sibi suppetant idonea. hoc aut Aristoteles probat eorū exēplo, qui in mari periculis expositi sunt. nā ii sæpe duabus diuersis de causis confidunt, quia diuerso modo, affecti sunt, qui nūquam turbulentas maris tempestates sunt experti, & qui longo usu & experientia didicerunt, quibus auxiliis naufragia uitari possint. nā tempestatum inexperti non agnoscunt in quanto periculo uersentur, atque ideo confidunt. experti uerò licet periculi magnitudinem uideant, tamen si auxiliis non destituantur, nequaquam animo cadunt, sed potius benè sperant. hanc utrāque confidentiam expressit bene Virgilius, alteram in Lauso, qui propter inscitiam belli contra Aeneam cōgredi ausus est, quem sic Aeneas increpat,

Quo

Quo moriture ruis, maioraque viribus audes?

Fallit te incautum pietas tua. poeta uero subiungit.

Nec minus ille Exultat demens.

Alteram in Turno qui propter experientiā belli, & propter auxilia præparata licet ingentē exercitum uenisse cum Aenea contra se uideret, nihil tamen commotus est, Hæc tamen audaci Turno fiducia cecidit Littora præripere, & uenientes pellere terra, Vltro animos tollit dictis, atque increpat ultro.

TEXT. *Confidunt etiam, cum uident rem illam paribus & similibus metum non adferre, neque inferioribus, & ijs, quibus se præstantiores arbitrantur.*

COMM. Si quando propter imminens aliquod periculum homines in metum incidunt, deinde uident rem eam, quam timent, nequaquam paribus suis ac similibus timorem incutere, neque etiam inferioribus, statim animo confirmantur, & turpe sibi existimant, timidiore ijs uideri, qui sibi uel pares sunt, uel etiam inferiores. hac arte uti solent ij, qui uel adhortantur aliquem ad pericula subeunda, uel consolantur. proponunt enim sæpe exempla eorum, qui uel pares sunt, uel inferiores, ut si illi fidenti animo pericula subeunt, aut tolerant, multo fidentius superiores ferant. Cicero libro Tulcu. secundo, Spartæ uero pueri ad aram sic uerberibus accipiuntur, ut multus è uisceribus sanguis exeat, nonnunquam etiam, ut cum ibi essem audiebam, ad necem quorum non modo nemo exclamauit unquam, sed ne ingemuit quidem. quid ergo? hoc pueri possunt, uiri non poterunt? & quod mos ualet, ratio non ualebit?

TEXT. *Existimant autem se illis præstare, quos uicerunt, aut quibus uel potentiores, uel similes uicerunt.*

COMM. Quia dixerat homines confidere, cum uident etiam eos fidenti esse animo quibus se præstare existimant, ideo nūc exponit qui sunt illi, quibus se præstare homines arbitrantur. Ac primo se præstare putant eis, quos iam uicerunt. uictores enim maiori ex parte uictis imperant, & superiores habentur, unde prouerbum illud, Quid nisi uictis dolor. deinde si potentiores, aut similes uicerunt, se præstantiores arbitrantur. ut si Romani Carthaginenses uicerunt, qui Macedonibus uel potentiores uel similes erant, & certe etiam ipsis Macedonibus Romani se præstare putabunt, quamuis ipsos nondum uicerint.

TEXT. *Et si plura, & maiora sibi adesse putat eorum, quibus qui excellunt, horribiles esse solent, qualia sunt, pecuniarum copia, robur militum, firmitas amicorū, & regionis, & apparatus belli uel omnium, uel certe maximorum.*

COMM. Quanto quis omnibus copiis instructior est alio, tātō magis se illi præstare existimat. & tū præcipuè cum eis rebus magis abundat, quæ formidabiles homines efficere consueuerunt. e quarum numero quinque præcipuè numerat, ac primo loco pecuniam ponit, sine qua, Demosthene teste, nihil omnino fieri potest eorum, quæ necessaria

sunt, & qua qui abundant, quicquid uolunt, efficiunt. nam (ut est in prouerbio) pecuniæ omnia obediunt. Philippus Macedonum Rex dicere solebat, nullam arcem esse tam munitam quæ non facile posset expugnari, si modo a sellus onustus auro in eam ingrederetur. secundo loco ponit robur militum. nam milites strenui sæpe uictoriā ex hostibus reportant. Cicero pro Marcello fatetur in bellis militum robur plurimum ualere. & Pyrrhus Epirotarum Rex cum Romanos milites aduersis tantum vulneribus prostratos uideret, exclamauit se talibus militibus totum orbem terrarum. facile subacturum. Tertio loco ponit amicorum firmitatem, multa enim per amicos tãquam per instrumenta quædam efficiunt ut ait Aristoteles. neque illi potentia deesse potest, cui potentes sunt amici, unde prouerbio dicitur, ubi amici ibi opes. Quarto loco ponit regionis firmitatem. princeps enim quāto munitiores & fortioribus præsiidiis instructas urbes & arces suas habent, tanto se potentiores existimant. ultimo loco ponit apparatus belli, quem qui copiosorem habet, is se superiorē fore sperat. hæc omnia si quis habeat, non sine causa se præstantissimum existimat. quod si nō omnia, saltem ea, quæ maxima putantur, si habeat, non minus se præstare iudicat.

CONFIDUNT ETIAM SI INIURIAM INTULERINT AUT NEMINI, AUT PAUCIS, AUT NON HUIUSMODI HOMINIBUS, QUOS TIME-RE DEBEANT.

COMM. Innocentes homines maximè omnium securi, & fidentes esse solent. quid enim is timeat, qui neminem unquam offendit, nulli fuerit iniurius? itaque hæc est certissima securitatis & tranquillitatis uia, neminem lædere. proximus huic ille est, qui paucis iniuriam fecit. nam iis exceptis, ab omnibus aliis secutus est. tertio loco sequitur ille, qui licet multos offendat, tamen uiles & abiectos homines lædit, qui periculum ei creare, aut non possunt, aut non audeant. Cicero pro Marcello conatur ostendere Cæsari non esse timendas insidias, qui neminem læserit eorum, qui uiuunt, & omnibus benefecerit. sic enim ait, sed quisquam est iste tam demens: de tuis ne tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eorum numero qui una tecum fuerunt? non est credibilis tantus in illo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, huius uitam non anteponat suæ. at si tui nihil cogitant sceleris, cauendum est, nequid inimici qui omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia uitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt, ut aut nulli supersint de inimicis, aut qui superfuerunt amicissimi sint.

TEXT. *Et omnino quoties sperant Deos sibi fore propitios, & aliquid boni portendere uel signis, uel oraculis, uel aliis quibusdam rebus.*

COMM. Nihil eis hominibus fidentius est, qui se Deo curæ esse putant, ut nihil omnino tam horribile sit, quod eis metum incutere possit. declarant hoc exempla tot hominum sanctissimorum, quos religio nostra Martyres uocat, qui fidentissimo animo gra-

mo grauisimos cruciatus & mortem subie-
runt, quia persuasum habebant, se post hanc ui-
tam longe beatiorem aliam cum ipso Deo uictu-
ros. veteres etiam illi quamuis ueram religionem
non sequerentur, tamen multis iudiciis se cogno-
scere posse putabant, utrum Dei sibi propitij es-
sent an irati. Sic Tolumnius apud Virgilium duo
decimo Aeneidos.

Accipio, agnoscoque deos me me duce ferre
Corripite o Rutuli. & alibi in eodem libro,
Nequa meis est dictis mora, Iuppiter hac stat.

Sæpe enim boni aliquid Dei portendere viden-
tur, vel signis aliquibus, ut in secundo Aeneidos,
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit læuum, & de cælo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.

Hinc auguria, extispicia, omina cæteraque eius
generis quæ antiqui diligenter obseruabant, quo-
rum pleni sunt libri, uel oraculis & responsis Deo-
rum; ut Aeneas multa acceperat se regnum in Ita-
lia quietum habiturum, unde in 1. Aeneidos sic ait,
Tendimus in latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt. sunt etiã aliæ notæ plurimæ quibus
homines se Deorum uoluntatem intelligere pos-
se existimant, quæ uehementer animum confir-
mant, si bona aliqua portendunt. ut Cicero tertia
contra Catilinam actione se Deorum auxilio R. P.
ait à Catilinæ coniuratione liberaffe, qui multis
signis ac portentis ut mala cauerentur, præuncia-
runt, sic enim ait, Quamquam hæc omnia Quiri-
tes ita sunt à me administrata ut Deorum immor-
talium nutu atque consilio & gesta, & prouisa ef-
se uideantur. idque cum coniectura consequi pos-
sumus, quod uix uideatur humani consilii tantarum
rerum gubernatio esse potuisse, tum uerò ita præ-
sentes his temporibus opem & auxilium nobis tu-
lerunt, ut eos penè oculis uidere possemus. & quæ
sequuntur.

TEXT. *Iracundia namque confidentes homines facit: cum
autem quis non facit iniuriam, sed eam accipit, tunc
iracundia mouetur: Deus uerò creditur eis esse auxi-
lio, qui iniuriam acceperunt.*

COMM. Hæc est ratio cur ij fidentiores sint, qui Deos
sibi fore propitios sperant. nam iracundia solet ho-
mines confidentes efficere, quam Peripatetici qua-
si cotem fortitudinis esse dicunt (ut testis est Ci-
cero) innocentes autem homines, qui neminem
offendunt, cum afficiuntur iniuria, uehementius
irasci solent, & freti conscientia sua confidentio-
res fiunt, quia persuasum habent, Deum eis auxi-
liari solere, qui iniuria fuerint affecti. Virgilius
Aeneidos secundo Priamum inducit fidentissime
loquentem contra Pyrrhum Achillis filium, quod
in eius conspectu Politem eius filium intere-
misset,
Hic Priamus quamquam in media iam morte te-
netur,
Non tamen abstinuit, nec uoci iræque pepercit,
At tibi pro scelere exclamat, pro talibus ausis
Dij, si qua est cælo pietas, quæ talia curet

10 Perfoluant grates dignas, & præmia reddant
Debita, qui nati coram me cernere lætum
Fecisti, & patrios foedasti funere uultus.

CONFIDENTES ETIAM SUNT, cum priores aggressi
sunt, & existimant uel tunc se nihil incommodi pati,
uel postea non passuros, uel quod cupiunt confe-
cturos.

COMM. In bello sæpe confirmatur animus, cum prælium
præoccupantes uictoriam sperant, neque ullum
incommodum pertimescunt in præsentia, neque
postea. uel si etiam aliquod incommodum subeu-
dum sit, tamen persuasum habent, se rem ex sen-
tentia sua confecturos. hac arte utuntur impera-
tores in adhortandis militibus ut ultro hostes in-
uadant. ut Turnus apud Virgilium.

20 Quod uotis optastis adest perfringere dextra.
In manibus Mars ipse viri, nunc coniugis esto
Quisque suæ, tectique memor, nunc magna re-
tecto

Facta patrum, laudes, ultro occurremus ad undam
Dum trepidi, egressisque labant uestigia prima,
Audentes fortuna iuuat.

Huius rei plurima sunt apud T. Liuium exēpla.
Ac de ijs quidem, quæ metum incutiunt, & de ijs,
quæ confidentiam adferunt, hætenus dictum sit. Qui-
bus autem in rebus uerecundi sint homines, atque in
uerecundi, & erga quos, & quomodo affecti, deinceps
explicandum est.

COMM. Transitione utitur more suo qua breuiter repe-
tit, quid proximè supra docuerit, & quid postea
sit tractaturus. iam (inquit) de metu & confiden-
tia satis multa uerba fecimus, docuimusque quo-
modo Iudicibus & auditoribus uel metus iniici
possit, uel fidentia concitari. deinceps autem eo-
dem ordine declarare constituimus quid uerecun-
dia sit atque inuerecundia, & quæ sint res aut ho-
mines qui uerecundiam moueant, & quomodo
sint affecti homines cum uerecundantur. ponit
autem Aristoteles uerecundiam non inter uirtu-
tes ut cæteri ferè solent, sed inter animi commo-
tiones ut Ethicorum libro quarto, atque hoc in lo-
co uidere licet. quæ in re tamen Alexander Aphro-
disæus uidetur ab Aristotele dissentire. Cicero nõ
tantum uirtutem esse uult uerecundiam, sed etiã
omnium uirtutum custodem, sine qua nihil re-
ctum esse possit, nihil honestum. uult etiam ho-
minis esse propriam, sic enim ait, quarto de Fini-
bus, Hoc solum animal natum est pudoris, & uere-
cundiæ particeps.

TEXT. *Esto igitur uerecundia quadam ægritudo, pertur-
batioque in eis malis, quæ ignominiam ac dedecus
ferre uidentur, cum aut sunt, aut fuerunt, aut futura
sunt.*

COMM. Hæc est uerecundiæ definitio. uult enim Ari-
stoteles uerecundiam esse animi perperfectionem qua-
dam non autem habitum, ex quo concludit non
esse uirtutem, quia uirtutes sunt habitus ut in secun-
do Ethicorum aperte ostenditur. Quia uero mul-
ta sunt animi perturbationes & uariæ, ideo decla-
rat quæ perturbatio sit iracundia. cum enim timet
homines

homines in eiusmodi mala incidere quæ dedecus
& ignominiam adferant, tunc uerecundia afficiū-
tur. ea uero mala uel præterita sunt ut siquid tur-
piter iam gestum, ex cuius recordatione rubor ena-
scitur, uel præsentia, ut cum quis in re turpi depre-
henditur, uel futura, ut cum alicuius consilia de
turpitudine aliqua propalantur. itaque ad omnia
tempora uerecundia pertinet. idem Aristoteles
quarto Ethicorum ita inquit, De uerecundia au-
tem non est quod ut de aliqua uirtute dicendum
esse uideatur, siquidem perturbationi est quam ha-
bitui similior. itaque definitur esse metus quidam
dedecoris & infamiæ. eodemque modo nascitur
quo metus is, qui in rebus asperis formidolosusque
cernitur. ex his intelligi potest uerecundiam esse
quandam timoris speciem. merito igitur cum de
metu supra tractauerit, nunc de uerecundia quæ
timori subiicitur tractare incipit.

TEXT. *Inuerecundia uerò negligentia quadam est, & ani-
mi securitas in eisdem illis malis.*

COMM. Inuerecundia magna reprehensione digna est,
quia honoris famæque contemptio est, cum quis
seculo animo dedecus atque ignominiam subit.
C. Cæsar Caligula nihil sibi magis placere quam
inuerecundiam prædicabat. erat enim tyrannus om-
ni scelere inquinatus. Hesiodus ait uerecundiam
hominibus multum nocere atque eandem prodes-
se. nam quædam est inuerecundia laudabilis quæ
rusticum pudorem expellit. est etiam quædam im-
probanda uerecundia quam Græci *δυσωπία* uo-
cant, de qua Plutarchus opusculum quoddam cõ-
scripsit. Euripides impudẽtiam ait inter homines
omnium morborum esse maximum. Xenophõ in
primo libro de Cyri disciplina scribit inuerecun-
diam ad omnem turpitudinem esse ducem maxi-
mam.

TEXT. *Quod si uerecundiæ natura ea est, quam explicui-
mus, necesse est in eiusmodi malis homines uerecunda-
ri, quæ uel ipsis turpia sunt, uel eis quorum curam ha-
bent.*

COMM. Postquam uerecundiæ naturam explicuit, nunc
ostendit quæ sint ea mala quæ cogant homines af-
fici uerecundia. sunt enim aliqua mala quæ metum
incutiant, ut quæ dolorem aut interitum afferunt,
de quibus supra dictum est cum de metu uerba fa-
ceremus. sunt alia mala quæ tantum turpitudinẽ
& infamiam important, uel nobis uel iis, quos cu-
ramus, & caros habemus. hæc autem sunt in qui-
bus uerecundia uersatur, nulla autẽ est magna tur-
pitudine quæ non ab animi uitio proficiatur. ita-
que uerecundia semper ob aliquod uitium excita-
tur. quo fit ut in pueris & adolescentibus uerecun-
dia sit laudabilis, quoniam libidini parent, & in multos
errores & peccata incidit, à quibus deterrent pro-
pter uerecundiam. senes uerò quod afficiantur ue-
recundia nemo laudauit unquam (ut Ethicorum
quarto docet Aristoteles) Nihil enim existima-
mus senes facere oportere eorum, ex quibus uere-
cundia nascitur. itaque Diogenes Cynicus cum
adolefcentem erubuisset uideret, dixit, Euge adole-

10 scens, talis est uirtutis co'or.

TEXT. *Talia uerò sunt ea opera, quæ ab animi uitio pro-
ficiscuntur: ut in prælio Clypeum abijcere, uel in fu-
gam uerti, quod à timiditate nascitur.*

COMM. Declarat quæ sint ea mala propter quæ homi-
nes uerecundantur. & ait illa esse, quæ ab aliquo
animi uitio proficiuntur. ut siquis propter igna-
uiam præsidium reliquit, aut Clypeum abiicit in
prælio, aut in fugam uersus est. nam apud ueteres
Græcos dedecoris & ignominie plenum erat Cly-
peum abiicere. adeo ut Lacedæmonij Archilochus
poetæ finibus suis iusserint excedere, quod scri-
psisset fatius esse Clypeum abijcere, quam interire.
unde Rhypaspidis infami nomine dicebantur
qui Clypeum abiicissent. qua infamia notatus fuit
etiam Demosthenes. Aristoteles Ethicorum quin-
to inter ea quæ lex uetat, commemorat etiam hæc,
non deserere ordinem, non in fugam uerti, nõ ar-
ma proijcere. Horatius ad hanc rem alludit cum
ita inquit,
Tecum Philippos & celerem fugam
Sensi relicta non bene parmula.

TEXT. *Vel depositum non reddere, quod nascitur ab inini-
stitia.*

COMM. Hoc idem ferè Cicero. 3. Tuscul. qui propter
auaritiam clam depositum non reddidit, quod est
iniustitia. debet enim is, qui depositum accepit
bona fide semper reddere, nisi forte res aliqua suc-
cedat, propter quam nõ reddere depositum sit ho-
nestum, quod fieri posse Cicero. 3. de officiis do-
cet, his uerbis, Neque semper deposita reddenda
sunt, si gladium quis apud te sanæ mētis deposue-
rit, repetat insanians, reddere peccatum sit, nõ red-
dere officium. quid si is, qui apud te pecuniam de-
posuerit, bellum inferat patriæ, reddes ne deposi-
tum? non, credo. facies enim contra Rem. quæ
debet esse carissima. Sic multa quæ natura hone-
sta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta.

TEXT. *Et rem habere quibuscum nefas est, uel ubi, uel
quando non oportet, quod intemperantiæ proprium
est.*

COMM. Tertium exemplum ab intemperantia sum-
psit, quæ proprie in eis rebus est, quæ ad tactum
pertinent, ut. 3. Ethicorum docet. Sunt enim intem-
perantes qui uel gula, uel rebus uenericis nimium
dediti sunt. non autem omnis uenus est improba-
da, sed ea tantum, quæ neque personas, neque lo-
cum, neque tempus respicit. neque enim cum om-
nibus mulieribus rem habere oportet, ut cum co-
gnatis, aut affinis, aut alienis uxoribus, neque
in omni loco, ut in tēplo, in foro, neque omni tem-
pore, ut diebus festis, cum sacrificandum est. ita exagi-
tatur P. Clodius qui sorores suas constuprauit, &
C. Cæsar Caligula. Sic in fabulis Ajax Oilei, quod
in Palladis tēplo Cassandram uiolasset. & Cynich
quos non pudebat in foro cum mulieribus con-
cumbere. sic qui sacris operam daturus est eo tem-
pore debet à Venere abstinere. Tibullus. 1.
Discedat ab aris Cui tulit hesternæ gaudia nocte
Venus, Casta placeant superis.

TEXT. *Et questum ex minutis rebus facere, aut turpibus, aut ex ijs, ex quibus non posse fieri uideatur, ut à pauperibus, & mortuis, unde celebratum est prouerbum illud; etiam à mortuo tributum exigere, à sordibus enim hoc, & illiberalitate nascitur.*

COMM. Indecorum est, & sordidum ex minutis rebus questum facere, ut Titus Vespasianus non mediocriter uerecundabatur, quod eius pater etiam ex lotio uestigial caperet. sed Vespasianus pater pecuniam Titi naribus apposuit, petens an ea male oleret, unde natum est illud, lucri bonus est odor ex re qualibet. uituperantur etiam turpes questus ut meretricum & lenonum, & scurrarum, & circūforaneorum, & qui fiunt ex pauperibus ut auari solent etiam infimos homines & mendicos spoliare. quod Verrē in Sicilia fecisse Cicero coarguit, qui sic aratores expoliaret, ut eis solum uertere necesse fuerit. ponit autem Aristoteles hoc loco prouerbum olim apud Græcos celebratum, Etiam à mortuo tributum exigere, quod in auaros principes potissimum dicebatur. qui etiam cadauera uenderent, ut Cicero. 7. Actione Verri objicit, qui cum multos Siculos occidisset, eorum cadauera non nisi accepto precio patribus & cognatis ad sepulturam reddebat. hoc etiam Virgilius. 1. Aene. in Achille notat.

Exanimumque auro corpus uendebat Achilles.

Super hoc adagio declamat Erasmus in principum auaritiam. hæc autem quia nascuntur ab auaritia, & illiberalitate, ideo uerecundiam afferunt, cum propanantur.

TEXT. *Et eis, qui indigent non pecunia subuenire, cum possis, aut minus quam oporteat subuenire.*

COMM. Videtur etiam auarus ille, qui cum opibus abundet, & alterius egestatem facile subleuare possit, tamen nihil porrigit, aut siquid tribuit, id per paruum pusillumque est, ut non illi, qui accipit, allevationem afferre queat. tales sunt multi, qui quauis diuites sint, tamen non solum externos, sed etiam affines & cognatos suos egere, & fame confici patiuntur. quæ sanè res eis magno dedecori est. cum beneficentia & liberalitate nihil sit naturæ hominis accommodatius, ut. 1. de Off. ait Cicero. Alexander Magnus, cum quidam miles ab eo petisset dotem filiabus suis, iussit ei quinquaginta talenta numerari; cum autem ille dixisset sibi decem sufficere, respondit Alexander, Tibi quidem fortasse satis est decem accipere, mihi autem decem dare non est satis.

TEXT. *Et à tenuioribus minusque abundantibus auxiliū, & pecuniam capere.*

COMM. Habet hoc adiunctam omnino turpitudinē, ut qui potentior est ad tenuiorem confugiat, & ab eo pecuniam atque auxiliū petat. hoc enim quodammodo contra naturam est, & tamen ita comparatum est, licet iniquè, sicut ait ille seruus apud Terentium in Phormione, ut ij, qui minus habent, semper aliquid addant ditioribus. coguntur tamē aliquando potentiores à tenuioribus auxiliū petere, quod licet eos pudeat, tamen necessitate cō-

sti hoc faciunt, ut apud Virgilium Aeneas cum ab Euandro peteret auxiliū, fortunam suam excusat.

Optime Graiugenum, cui me fortuna precari Et uitta comptos uoluit prætere ramos, Non equidem extimui. & quæ sequuntur.

Aut mutuo eam sumere, cum existimatur aliquis à te petiturus.

COMM. Notat quorundam ingenium callidum & ueterrimum, qui ut facilius illiberalitatem suam occultent, egere se pecunia semper simulant, & cum amicus aliquis pecuniam ab eis mutuo petiturus est, ipsi præoccupant, & ab alio mutuo sumunt, quæ res profectò magno est dedecori. Martialis Gellium quendam notat, qui semper in ædificando erat occupatus, ut petentibus numeros amicis facilius denegare posset, quod magnos in ædificiis sumptus faceret:

Oranti nummos ut possit dicere amico

Vnum illud uerbum Gellius, ædifico.

Aut iterum petere, cum aliquis, quos dedit, nummos repetiturus est.

COMM. Hoc sæpe faciunt ij, qui non possunt in tempore pecuniam mutuo sumptam reddere, cum enim sciunt eum, qui dedit, repetiturum, ipsi præoccupant, & alias etiam pecunias petunt, tempusque reddendi sibi prorogari postulant. hoc tamen facere pudet eos, qui suæ fidei, atque honoris rationem habent.

Aut contra, repetere, cum iterum ille. petiturus est.

COMM. Hoc minus habet turpitudinis, & tamen cum ars deprehenditur pudorē adfert. interdum enim is, qui semel pecuniam dedit, cum uidet iterum eum egere, cui dedit, ueritus ne ille iterum petat, eam repetit, quam antea dederat, non quia speret tunc illam se recuperaturum, sed ne is, amplius sibi molestus sit.

TEXT. *Turpe est etiam aliquid laudare, ut illud posse uidearis.*

COMM. Sunt quidam ita perfrixtæ frontis homines, ut cum uident amicos aliquid habere, quod sibi placeat, non desinant coram eis illud uolenter laudare, admirari, & se cupidos eius ostendere, ut id auferant. Solent enim ingenui ac liberales uiri, cum aliquid uident amico placere, cuius ipsi dominifunt, illud sua sponte offerre ac donare. Cicero. 6. actione in Verrem hoc exprimit, cum enim Rex Antiochus Verrem ad cœnam inuississet, & suas omnes copias exposuisset, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro; iste (inquit) unum quodque vas in manus sumerè, laudare, mirari. Rex gaudere Prætori populi R. satis iucundum & gratum illud fuisse conuiuium; postea quam inde discessum est, cogitare iste nihil aliud, nisi quemadmodum Regem ex prouincia spoliatum expilatamque dimitteret.

TEXT. *Et cum semel repulsam passus sis, nihilominus id petere nam hæc omnia sordidum, illiberalitatisque signa sunt.*

COMM. Magna est infamia, rem eandem iterum ac sæpius ab eo petere, qui se daturum semel negauit. aut auxiliū ab eo postulare, qui semel repudiavit. quod tamen in calamitatibus aliquando facere necessitas cogit, ut Cicero cum semel à Q. Metello petiisset auxiliū quo tempore exulabat, & ab eo neglectus fuisset, non dubitauit tamen iterum petere, quod eius epistola declarat ad Q. Metellum libro epist. 5. hæc autem omnia quæ supra commemorata sunt (inquit Aristoteles) signa sunt auaritiæ & illiberalitatis, cum quis excusationem querit, ne amico subseruiat, aut cum laudat aliquid, ut illud auferat, aut cum sæpius id petit, quod antea negatum fuerat. atque ideo pudorem afferunt.

TEXT. *In presentia uerò, coramque laudare quempiam adulationis est.*

COMM. Solent adultores, ut potentiorum gratiam in eam in presentia laudare, uolenterque extollere, quæ res profectò à viro ingenuo alienissima est, & magnam apportat infamiam. quod cum ingenuus adolescens ille Ctesiphon apud Terentium intelligeret in Adelphis, ita inquit: Ah uereor coram in os te laudare amplius, Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam facere existimes. hoc uitio cumulata est Græcorum natio, qui non tantum bona, sed etiam vitia laudare solent, ut gratiam hominum aucupentur. quod egregie Iuuenalis Satyra. 3. sic ostendit.

Quid quod adulandi gens prudentissima, laudat Sermonem indocti, faciem deformis amici.

& quæ sequuntur.

TEXT. *Et bona plusquam satis sit laudare, mala uerò obscurare.*

COMM. Hoc etiam adulatoris est proprium, ut si quæ bona sint in eo, quem laudat, ea uolenter amplificet, admiretur, longè maiora quam sint, esse dicat. si uero mala sint in eodem, ea non attingat, vel obscurare contendat, & abolere profus, ne appareant. Cicero de Amicitia, semper auget assentatio. id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. qui uerò gaudent adulatione, fictus ad eorum uoluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam uanam, testimonium esse laudum suarum putant. quod ait in eodem loco Cicero.

TEXT. *Et cum quis dolet, maiorem eo dolorem ostendere, & alia quæcunque sunt eiusmodi, turpia sunt, quoniam indicia sunt assentationis.*

COMM. Illa quoque est adulatorum consuetudo, ut non modo gaudeant & rideant, cum uident eos, quibus adulantur, gaudere, & ridere, sed etiam fleant, cum flentes uident, & maiorem quam illi dolorem ostendant, quod etiam Iuuenalis Satyra 3. Græcis attribuit, Natio comæda est, rides? maiora cachino. Concutitur, flet si lachrymas aspexit amici Nec dolet.

Hæc (inquit Aristoteles) & cætera huius generis turpia sunt, & infamiam afferunt, quoniam sunt adulationis signa, quæ ab homine ingenuo penitus est aliena.

TEXT. *Turpe est etiam eos labores ferre non posse, quos aut seniores, aut delicati homines, aut qui cum imperio sunt, aut denique imbecilliores ferunt, hæc enim omnia mollitudinis signa sunt.*

COMM. Sicuti laudantur ij, qui corpus & animum suum affluferunt, ut magnos labores sustinere facile possint, quoniam labor (ut aiebat Plato) est gloriæ pater, & nihil sine labore, quod laudabile sit effici potest, ita solent illi vituperari, & iustam infamiam subire, qui non possunt eos labores sustinere, quos alij sustinent, qui uel seniores sunt, uel qui molliter & delicate uiuere consueuerunt, uel qui sunt aliquo in magistratu uel dignitate constituti, uel denique qui aliquo modo sunt infirmiores, atque imbecilliores. quatuor autem res numerat Aristoteles, quæ solent homines à laboribus abstrahere, quæ sunt, senectus, delicata uita, imperium, imbecillitas. nam & senibus labores minuendi sunt, & qui delicate uiuunt, labores ferre non possunt, & principes excusantur à laboribus, & imbecilles iustam habent cessandi causam. si quis ergo uel à seniore, uel ab eo, qui delicate uiuit, uel ab eo, qui cum imperio est, uel ab imbecilli homine superetur in laborando, certe is non poterit dedecus subterfugere. hæc de causa plerumque senes, & imperatores primi labores subeunt, ut iuniores, & milites pudeat, si à labore abstinuerint, cuius rei sunt in historiis exempla plurima.

TEXT. *Et ab alio beneficium accipere, idque sæpius.*

COMM. Viri magno animo præditi sibi turpe esse existimant, ab aliquo beneficium accipere, quoniam in eo quod accipiunt, inferiores esse uidentur. itaque magis facere beneficium, quam accipere contendunt quod si sæpius accipere beneficium cogantur, id uerò mortis instar putant. & potius egere uolunt, quam ab inferiore quicquam accipere. hoc autem liberalis uiri proprium est, ut Ethicorum quarto docet Aristoteles, ut multis dare beneficium uelit, à paucis accipere. Cicero tamē ad Curionem scribens Epistolarum libro secundo, ut causæ suæ seruiret ita inquit, estque animi ingenui cui multum debeas, eidem plurimum uel le debere.

TEXT. *Et alicui beneficia exprobrare turpe est, hæc enim signa sunt animi pusilli, ieiuni, atque abiecti.*

COMM. Cicero de Amicitia genus hominum odiosum uocat eorum, qui beneficia exprobrare solent, sic enim ait, Odiosum sanè genus hominum beneficia exprobrantium, quæ meminisse debet is, in quæ collata sunt, non commemorare, qui contulit. Aristoteles ait, hæc esse signa pusilli animi, & abiecti, cum quis libenter beneficium accipit, & cum aliis exprobrat ea, quæ contulit. indignantur enim etiā infimi homines, & serui ipsi cum exprobrari sibi audiunt beneficia, sicuti Sossia apud Terentium in Andria, cum ita inquit, Sed mihi hoc molestum est, nam isthæc commemoratio, Quasi exprobratio est immemoris beneficii.

Et de

TEXT. Et de se ipso predicare, ac magna quadam polli- 10
ceri.

COMM. Hoc expresit Cicero primo de Officijs, ubi
sic ait, Deforme etiam est de se ipso predicare fal-
sa praesertim, & cum irrisione audientium imitari
militem gloriosum. hoc tamen uitio notatus est
ipse Cicero, quod de se ipso gloriosius predicare
soleret, quod non tantum illi P. Clodius & caeteri
inimici obiiciebant, uerum etiam M. Brutus, qui
ei fuit amicissimus. ut in ipsius Bruti Epistola ad
Atticum videre licet. Socrates apud Platonem mul-
tis in locis Sophistas irridet, qui de se magna quae-
dam pollicebantur, & omnia se scire profiteban-
tur. Catullus facetissimè Suffenum quendam irri-
det, qui cum esset ineptissimus, tamen se mirifi-
cum esse poetam existimabat.

TEXT. Et quae aliorum sunt, sibi uendicare, quod arrogan-
tia signum est.

COMM. Sunt quidam adeo gloriosi & vani ostentato-
res, ut aliorum res sibi attribuant, ut Batillus ille,
qui Virgilianos uersus à se factos Augusto Cæsa-
ri perluasit. quidam etiam ut diuites uideantur, ho-
spitibus uicinos fundos aut aedes suas esse prædi-
cant. hæc omnia (inquit Aristoteles) ab inani qua-
dam arrogantia proueniunt. hoc uitium in Thra-
sone uasre callideque ludit apud Terentium adu-
latorum ille princeps Gnatho, cum sic ait: Labo-
re alieno magno partam gloriam, uerbis sæpe in
se transmutet, qui habet salem, Quod in te est.
huiusmodi homines apud Græcos uulgato pro-
uerbio Salacones appellantur.

TEXT. Atque eodem modo in singulis animi uitiiis facta,
indiciaque, & quae sunt iis similia, turpia sunt, & in-
famiam afferunt.

COMM. Ne singula persequatur, concludit opera om-
nia quae à uitiiis nascuntur, & indicia notaque ui-
tiorum, & quae uitiiis aliquo modo similia sunt, ue-
recundiam gignere, atque efficere, ut homines eru-
bescant, cum in eis deprehenduntur. tria sunt igitur
hæc distincta atque separata, quae faciunt eru-
bescere. primo uitiosa opera, turpesque actiones,
ut si quis in adulterio deprehendatur, aut furto. Se-
cundo indicia notaque uitiorum, ut si quis in cõ-
spectu populi uomere cogatur, propter crapulam
aut ebrietatem, quod Cicero. 2. Philipp. M. Anto-
nio obiicit. uel si quis ita loquatur, ut obscurnita-
tem aliquam, aut turpem cupiditatem præ se fe-
rat. Tertio quae uitiiis similia sunt, quamuis neq;
uitia, neque uitiorum notae sint, ut si iuuenis se-
niori non assurrexerit, aut de via non cesserit, aut
contra sententiam eius aliquid dixerit, aut fecerit.
hæc enim caeteraque huius generis licet uitia non
sint per se, neque uitiorum indicia, tamen infamiã
sæpe afferunt, & hominem erubescere cogunt.

TEXT. Praeterea turpe est, non esse participem rerum ho-
nestarum, earum, quas uel generatim omnes partici-
pant, uel pares simileque uniuersi, uel saltè plurimi.

COMM. Declarat Aristoteles hoc loco, non solum affi-
nem esse alicui uitio turpe esse, uerum etiam ab
honestis rebus esse uacuum, ignominiam afferre.

debet enim unusquisque pro uirilj parte conari,
ne in rebus honestis ab ullo superetur, aut saltem
à paribus, & sui ordinis hominibus. exempli gra-
tia, si nobiles omnes literas & Musicam discant,
turpe erit uiro nobili, si neque literas neque Mu-
sicam didicerit. ut cum Græci summam eruditio-
nem sitam esse putabant, in neruorum uocumque
cantibus, & in epulis Lyra circuferretur, Themis-
tocles quoniam illam recusasset, habitus est indo-
ctior, ut primo Tuscul. scribit Cicero. Turpe fuit
igitur Themistocli fidibus non didicisse, cum cae-
teri nobiles omnes Musicae operam darent.

Pares autem similesque uoco illos, qui sunt eiusdem
nationis, ciuitatis, aetatis, familiae, denique qui a quo
iure uiuunt.

Quonia aliquis dubitare posset, qui nam sint
pares similesque declarat Aristoteles quos ipse
hoc loco pares atque similes uocet. quinque autem
modis ostendit aliquos pares ac similes dici pos-
se. primo si fuerint eiusdem nationis, ut Itali, Ger-
mani, Galli, Hispani, singuli inter se pares simi-
lesque dici possunt. ut Itali magnanimi, Germani
fortes, Galli fideles, Hispani callidi. quod si qui de
generant à natione sua uituperantur. Secundo qui
sunt eiusdem ciuitatis, ut Romani, Mediolanen-
ses, VENETI. Tertio qui sunt eiusdem aetatis
ut pueri inter se, adolescentes, iuuenes, senes.
Quarto qui sunt eiusdem familiae, ut Cornelij,
Fabij, Iulij. Quinto qui e quo iure uiuunt, ut Chri-
stiani, Iudaei, Mahometani. omnes enim isti ali-
quo modo pares inter se, similesque dici possunt.

Nam omnino turpe est, non rerum huiusmodi esse
participes, ut eruditionem aliquo modo non degustasse
se. atque ita de reliquis.

Postquam ostendit quinam pares ac similes in-
ter se dici soleant, nunc ad propositum reuertit-
ur, & ait omnino turpe esse res huiusmodi non
participare, quae paribus & similibus communes
esse uideatur. ut si quis Vrbanus nulla penitus do-
ctrina sit excultus. neque enim ignominiam ullo
modo subterfugere potest, cum omnes Vrbanj ho-
mines aliquam doctrinae operam dare soleant. ita
si quis Christianus ignoret, quae christianae persua-
sionis summa capita sint, quibus fidem habere oportet,
& quae certa esse credendum sit, aut nesciat
qua deprecatione quotidie sit utendum, certè om-
nium irrisione ludatur, & magnam infamiam
subeat. sic Cicero pro L. Flacco Heraclidem quen-
dam Temnitem irridet, qui cum iam senex esset,
non tamen unquam in patria sua promulgatos
honores & omnibus ferè concessos assequi po-
tuerat.

Quae omnia turpiora sunt, si ipsius culpa euenisse
uisa fuerint. sic enim ab animi uitio magis proficisci
uidentur, si ipse causa fuerit malorum, quae uel antea
fuerunt, uel nunc adsunt, uel postea futura sunt.

Aliqui excusantur quod uel ob egestatem, uel
ob aduersa tempora, uel quia magistri defuerint,
eruditionem assequi non potuerunt. nam uerè di-
xit Iuuenalis,

Haud

Haud facile emergunt quorum uirtutibus obstat
Res angusta domi.

Verum si quis ob negligentiam suam, & prauam
uiuendi rationem, cum ei facultas daretur, doctrina-
nam percipere noluit, is nullam habet excusatio-
nem, sed maxima uituperatione dignus est. nam
omnia mala quae sibi culpa sua quis contraxit, lon-
gè turpiora sunt, quam quae sine culpa eueniunt.
quoniam illa certum est, ab animi uitio prouenire,
quae res ruborem & infamiam semper annexam
habet, siue mala ea, iam praeterita sunt, siue sunt
praesentia, siue futura. sic apud Virgilium decimo
Aeneidos Iuno Venerem irridet, quod conquire-
retur de calamitatibus Troianorum & filij suae
Aeneae quarum ipsa causa fuerat, sic enim ait,
Me duce Dardanius Spartam expugnauit adul-
ter?

Aut ego tela dedi, fouiue cupidive bella?
Tunc decuit metuisse tuis. nunc fera querelis
Haud iustis assurgis, & irrita iurgia iactas.

TEXT. Verecundantur etiam homines, cum aut patiun-
tur, aut iam perpessi sunt, aut se passuros intelligunt
ea, quae ignominiam & opprobria ferre possunt. hu-
iusmodi uero sunt ea, quae uel ad obscurnum corporis
ministerium, uel turpium factorum pertinent, in qui-
bus quis contumelia afficitur.

COMM. Verecundia transferitur ad omnia tempora. cum
enim quis aut in praesentia patitur aliquid, quod
ignominiam afferre possit, aut iam alio tempore
perpessus est, aut intelligit se in futuro perpessu-
rum, rubore suffundi solet. uel ex intelligentia præ-
sentis turpitudinis, uel ex memoria praeterite, uel
ex prouidentia futurae. declarat autem Aristoteles
quae dicat ignominiam afferre. nempe cum quis
alteri seruit uel turpi corporis ministerio, uel in
aliqua re alia quae turpis & inhonesta habeatur, ut
affici contumelia merito possit. cuius generis plu-
rima Cicero Verri, & M. Antonio obiicit, & Sal-
lustius ipsi Ciceroni. ita Numanus nono Aenei-
dos molliciem & desidiam Troianis obiecit,
Vobis picta croco & fulgenti murice uestis
Desidia cordi, iuuat indulgere choreis
Et tunicae manicas, & habent redimicula mitrae
O uerè Phrygiae, neque enim Phryges.
& quae sequuntur.

Tanta est autem uerecundiae uis & honesta-
tis, ut multi pra pudore eorum, quae passi fuerunt,
mori uoluerint, ut Lucretia, Cyane, Sophronia,
multi nequid turpe paterentur sibi mortem con-
sciuerint, ut Theoxena ne à Philippo Macedonum
rege uiolaretur, & Damocles adolescens ut De-
metrij Poliorcetae tim subterfugeret.

TEXT. Et quae ad intemperantiam attinent, siue quis uo-
lens, siue inuitus patitur, dedecus afferunt.

COMM. Turpis & Venerea libido, quae ab intemperan-
tia nascitur, tam maribus quam foeminis summam
affert ignominiam, tantoque maiore, quanto quis
acrius illi non resistit. siue igitur quis sua sponte
alicuius libidini se subiiciat, siue inuitus idem pa-
tiatur, in magno dedecore est. itaq; Pausanias no-

bilis adolescens, quamuis per uim pudicitiam ami-
sisset, tamen illam contumeliam pati diutius no-
luit, & Philippo regi Alexandri Magni patri mor-
tem intulit, quod iniuriam suam, ut par esset, uici-
sci neglexisset, quo facto laetus interiit. multo ta-
men grauior est eius ignominia, qui uolens ali-
quid turpe patitur, unde huiusmodi homines fem-
piterna macula notati ab omnibus honoribus ex-
cluduntur, & si deprehensi fuerint, & qui agunt,
& qui patiuntur, misera & infami poena morteque
multantur. qui uero uim à se repellunt, etiam si
eum, qui uim afferre conatur, interfecerint meri-
to laudantur. Cicero pro Milone sic ait. pudicitiam
cum eriperet militi Tribunus militaris in exerci-
tu C. Marij propinquus eius imperatoris, interfe-
ctus ab eo est, cui uim afferebat. facere enim pro-
bus adolescens periculosè, quam perpeti turpiter
maluit: atque hunc ille uir summus scelere solu-
tum periculo liberauit.

Et quae ad uiolentiam, cum inuitus patitur. nam
huiusmodi patientia ab ignauia, & timiditate profi-
citur, sicut etiam iniurias acceptas non ulcisci.

COMM. Cum aliquis nobis uim infert, si uiolentiam il-
lam libenter subimus, neque recusantes, ea dede-
cus non habet, ut cum inter ludendum nos amici
verberant, aut supplantant, aut uulnerant, sicut in-
terdum accidit, a quo animo ferre, laudi non ui-
tio datur. Sed cum nos inuitos aliquis offendit, &
eam uiolentiam a quo animo patimur, tunc certe
dedecus & infamiam effugere non possumus. nam
ea patientia non à uirtute aliqua, sed à uili atque
timido animo prouenit, qui uim vi repellere non
audeat. quod si forte quis excusationem habeat,
quod cum offenderetur, se defendere non potue-
rit, uel quod potentior esset inimicus, uel quod ex
improviso fuerit oppressus, uel aliqua alia de cau-
sa, profecto magnam deinceps ignominiam subi-
bit, nisi acceptas iniurias ultus fuerit. quod cum in-
telligeret callidus ille Sinon apud Virgilium. 2.
Aen. ita se ipsum laudat,

Nec tacui demens, & me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem uictor ad Argos
Promisi ultorem, & uerbis odia aspera moui.

Turpe enim Sinoni fuisse, ducis & propin-
qui sui Palamedis mortem Vlyssis fraudibus illa-
tam a quo animo ferre, & ultionem animo non agita-
re. hæc quidem ita uulgo existimantur. uerum sa-
pientes tolerandas esse censent iniurias, neque ma-
lum pro malo reddendum.

Hæc igitur, caeteraque huius generis sunt, quae ho-
mines uerecundantur.

COMM. Primam partem se iam absoluisse ostendit, &
docuisse, quae sint ea, propter quae homines uere-
cundia afficiantur, restat, ut doceat etiam qui sint
homines, quos uereri soleamus, & quomodo affe-
cti uerecundia capiamur.

TEXT. Quoniam autem uerecundia opinio quadam est
ignominia, atque eius ipsius gratia, non autem eorum,
quae inde proueniunt, & nemo bonam querit famam,
nisi propter illos, qui de se existimant: necesse est, ho-
mines

mines affici uerecundia propter illos, quorum rationem ducunt.

COMM. Cum ostendere velit, qui nam sint illi homines, quos vereamur, & propter quos uerecundia afficiamur, primo uerecundia definitionem repetit, quæ est opinio uel timor ignominia, eius ipsius ignominia tantum, non alterius rei gratia. neque enim qui uerecundatur aliud timet, nisi ut bonam famam & existimationem amittat, non autem ut pecuniis priuetur, aut aliquod incommodum accipiat. quamuis plerumque accidat, ut quis præter infamiam, etiam detrimentum accipiat. & ex ignominia sæpe damnum nascatur, tamen qui uerecundatur, non damnum sed infamiam timet. quærit enim bonam famam conseruare. nõ quidem apud omnes. sed tantum apud eos, qui de se existimare atque iudicare uerè possunt. Itaque fit, ut omnes eos uereamur, & propter illos uerecundia afficiamur, quorum rationem ducimus, & quos in honore, ac precio habemus. neque enim seruos nostros uereamur, aut pueros, aut agrestes & abiectiones homines, quoniam eorum de nobis existimationem parui pendimus. sed ciues, nobiles, maiores, æquales, denique omnes quorum existimationem de nobis magni facimus, uereri solemus. ut Sp. Caruilius, cum grauiter claudicaret ex vulnere ob Remp. accepto, uerecundabatur in publicum prodire, ne propter claudicationem fortasse aliquam subiret infamiam. cui mater præclare grauiterque dixit, quin prodi mi Spuri, ut quotiescunque gradum facias, toties tibi tuarum uirtutum ueniat in mentem.

TEXT. *Eorum autem rationem ducunt, qui sui admiratione capti sunt, & eorum, quos ipsi admirantur, quosque in admirationem sui trahere desiderant, & quibuscunque de honore ac dignitate contendunt, & denique quorum existimationem non contemnunt.*

COMM. Numerat eorum hominum genera, quorum rationem ducere soleamus, ac ea quinque esse præcipua ostendit. primum eorum, qui nos admirantur, & magnos atque excellentes uiros esse non arbitrantur. necesse est enim ut eos amemus, eis faueamus, & uereamur ne forte sententiam mutant. itaque magnam eorum rationem ducimus. quippe hoc est homini naturale, ut aliis præesse, & multos ad sui admirationem concitare velit. unde Themistocles cum esset interrogatus cuius uocem libentissimè audiret, eius (inquit) à quo meæ uirtutes optimè celebrantur. Secundum eorum est, quos ipsi admirantur, & præstantes esse uiros iudicamus, tales enim homines magna cum obseruantia colimus, quia de nobis eos bene existimare uolumus. uera enim laus est, quæ à laudato uiro proficiscitur. ita Cicero pro P. Quintio, se Q. Hortensii eloquentiam uehementer uereri ostendit, quoniam ipsum Q. Hortensium admirabatur. Tertium est eorum, quos in admirationem nostri trahere desideramus, & à quibus excellētes iudicari cupimus. quod accidit cum nouum aliquem magistratum gerimus, aut cum alicuius dignitatis candidati su-

mus, aut cum tunc primum aliquod negocium agredimur. solemus enim omni uti diligentia, ut aliquam de nobis admirationem concitemus. hoc eleganter Cicero pro Milone declarat, ubi sic ait, Scio enim quam timida sit ambitio, quantaque & quam sollicita cupiditas consulatus, omnia nõ modo quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscure cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam fictam falsam per horrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. & quæ sequuntur. Quartum est eorum, quibuscum de honore ac dignitate contendimus. licet enim eos superare contendamus, non tamen contemnimus, si modo tales esse putamus, qui nobiscum digni sint comparari, sed eos potius ueremur, quoniam socios & consortes gloriosi laboris habemus, ut in Bruto Cicero de Q. Hortensio prædicat, cum quo certare (inquit) erat gloriosius, quam omnino aduersari non habere. Quintum denique eorum omnium est, quorum existimationem de nobis non contemnimus, eos enim obseruamus, & ueremur, & ut bene de nobis sentiant, laboramus.

TEXT. *At uerò sui admirationem apud eos, mouere uolunt, atque ipsi etiam eos admirantur, qui bonum aliquod in se habent eorum, quæ honore digna indicantur.*

COMM. Hoc loco declarat illa duo prima hominum genera, quæ sint, nempe qui nos admirantur, & quos ipsi admirantur. & ait illos esse in quibus sit aliquod bonum honore dignum. sciendum igitur esse uaria bonorum genera, nã aliqua dicuntur ueneranda, quia sunt præstantissima, qualis est sapientia, & plurimarum rerum cognitio. aliqua dicuntur laudabilia, quales sunt honestæ actiones & rectè facta. aliqua dicuntur præstantia, quales sunt dignitates, magistratus, imperia, quia, qui sunt in eis constituti, reliquis præstare creduntur. aliqua dicuntur utilia, quod ex eis emolumenta capiamus, ut diuitie. aliqua denique iucunda uocantur, quæ nobis uoluptatem afferunt, ut quies & animi relaxatio. sed ex omnibus bonis, nulla maiorem admirationem concitant, quam ea, quæ triua Græcè, Latine ueneranda nuncupantur. summam enim sapientiam, & scientiam omnes admirantur.

TEXT. *Et à quibus impertiri sibi quippiam ardentè cupiunt, cuius illi domini sint, ut amatores.*

COMM. Vehemens cupiditas sæpe nos in alicuius admiratione inducit. ut cum uidemus aliquem id bonum possidere, quod nos ardentè cupimus, quod amatoribus accidit, ait Aristoteles. illi enim allesti pulchritudine, præstantique forma uehementer eam admirantur, uerentur, & amicæ suæ omni ratione placere student. uim enim maximam habet pulchritudo, adeo ut Socrates exigui temporis Tyrannidem eam appellaret, & Carneades regnum, quod nullis satellitibus egeat. Aristoteles autem dixisse fertur, pulchritudinem longè maiorem habere uim ad commendandum, quàm accurate scriptam epistolam.

TEXT. *Cum paribus autem similibusque de honore, ac dignitate contendunt.*

Quia

Quia dixerat nos eos uereri quibuscum de dignitate contendimus, nunc ostendit, quinam ij sint, & ait esse æquales similesque. pulchrum est autem ab eorum nemine, qui sunt eiuſdem ætatis superari, sed longe pulchrius est æqualibus ac similibus antecellere, pulcherrimum uerò cum maioribus etiam natu comparari. quare Crassus primo de Oratore apud Ciceronem ait, non sibi cohortandum esse Sulpitium & Cottam, sed magis utrunque collaudandum uideri, quod tantam iam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis solum, sed cum maioribus natu compararentur.

TEXT. *Viros uero prudentes obseruant, tãquam eos, qui uera prædicare soleant, tales autem sunt senes, atque eruditi.*

COMM. Adfert causam cur prudentes homines obseruare, & uereri solemus, quoniam (inquit) eos uera de nobis prædicare posse cognoscimus. nam (ut est in primo Ethicorum) unusquisque de iis uerè iudicat, quæ intelligit, & eorum æquus est estimator. & Cicero, Statuere quid sit sapiens uel maxime uidetur esse sapientis. docet autem qui sint illi, quos prudentes existimemus, nempe senes, & eruditi. Senes quia magnum rerum usum & experientiam habent, & ætatis longæ beneficio, multa uidere, audire, tractare potuerunt, quibus ex rebus prudentia nascitur. eruditi uero propter uariam rerum scientiam & cognitionem prudentes existimantur. quod si quis senex sit, & eruditus, is sanè prudentissimus haberi solet. hanc utranque prudentiam M. Antonius apud Ciceronem. 2. de Oratore sic expresse. Qui est uerfatus in rebus, uel usu quem ætas denique affert, uel auditione, & cognitione quæ studio & diligentia præcurrit ætatem. in Topicis sic ait Cicero, Nam & ingenioſos, & opulētos, & ætatis spacio probatos, dignos quibus credatur, putant. maior tamen ex usu atque experientia rerum quam ex doctrina prudentia præcurritur, ut in epistolis ait Cicero. qua de causa etiam Aristoteles hoc loco senes eruditos præposuit.

TEXT. *illa etiam uerecundiam mouent, quæ in oculis omnium ac propalam fiunt: unde etiam prouerbiū illud; pudorem in oculis esse.*

COMM. Cum quis in multorum hominum conspectu peccat, plurimum solet erubescere, quod erroris sui multos esse testes uidet. quo fit ut multi sint in concione timidi, neque uerba coram multitudine facere audeant, quæ infamiam subire uereantur. nonnulli etiam dicturi in concione, uel coram principe obmutescunt. quod duobus celeberrimis & eloquentissimis uiris Demostheni & Theophrasto accidisse legimus. at in priuata domo, & loco solitario multa facimus, quæ nequaquam in foro, & celebri loco faceremus. unde natum est prouerbiū (inquit Aristoteles) pudorem in oculis esse. quia conspectus uel incutit pudorem uel renouat. & hac de causa dixit Ouidius, noctem pudore vacare, quia noctu nõ uidemus obseruatum

est etiam cæcos impudentiores esse, quia sensu uidentendi carent. unde fortasse poetæ finxerunt cupidinem esse cæcum, quia sit impudens. & pueri ac puellæ cum pudore afficiuntur oculos tegunt, & honestiores mulieres rectis oculis nequaquam uirōs aspiciunt, & cum loquuntur uultum demittunt. ut Virgilius primo Aenēidos, de Dione,

Tum breuiter Dido uultum demissa profatur,
Et in 3. de Andromacha.

Deiecit uultum, & demissa uoce locuta est.

TEXT. *Atque hac de causa magis eos uerecundantur, qui semper secum futuri sunt, & qui suas aduertant actiones, eo, quod hæc utraque sint in oculis.*

COMM. Quia quæ palam fiunt, & in oculis multorum uerecundiam mouent, ideo fit, ut duo genera hominum potissimum uereamur, hoc est qui semper nobiscum sunt, & qui nostras aduertunt actiones. nam externos, & peregrinos & qui sunt à nobis breui discessuri, præsertim si sint incogniti, nõ admodum uerecundamur, neque illos qui nobiscum una uersantur, si suis in rebus occupati, non aduertunt, quid à nobis fieri soleat. quod si nobiscum perpetuò uiuant, & actiones nostras aduertant, certè plurimum uerecundari solemus, quoniam hoc utrunque est in oculis, & iam dictum est pudorem in oculis habitare. sic Cicero quamuis cum Luceio frequenter uiueret, & suas illi actiones probaret, tamen uerecundia impeditus, nunquam ausus est illi coram cupiditatem suam explicare. Quare sic ad eum scribit Epistola libro quinto. Coram me tecum eadem hæc agere sæpe conantem deterruit pudor quidam penè sub rusticus, quæ nunc expromam absens audacius. Epistola enim non erubescit. Ardeo cupiditate incredibili, & quæ sequuntur.

TEXT. *Et eos, qui eidem culpæ minimè sunt obnoxij, perspicuum est enim eos in contraria esse sententia.*

COMM. Eiusdem flagitij scelerisque socij & participes nequaquam inter se uerecundantur. sed qui in aliquo crimine est, eum uerecundantur, qui ab eo peccato est alienus, quoniam intelligit eum à se discrepare. ut intemperans homo coram temperato uiro nequitiam suam proferre non audeat, sed eam abscondit, at uero cum intemperanti non solum eam proferet, sed etiam de illa gloriabitur. ut Chæra Terentianus Antiphonis socij sui conspectum non timet, licet habitu esset indecoro, sed ei flagitium suum quod uirginem uitiaſset, cum lætitia narrat. sed Antiphonis patrem & matrem ueretur, quos sciebat, à tali flagitio abhorrere, & alios etiam fugitat, qui tali culpæ non erant obnoxij. sic enim ipse loquitur in Eunuchio, Dum ante ostium sto, notus mihi quidam obuiam

Veni, ubi uidi, ego me in pedes quantum queo
In angiportum quoddam desertum, inde item

Q In

In aliud, inde in aliud, ita miserrimus
Fui fugitando nequis me cognosceret.

TEXT. *Et qui minimè proclives sunt ad ignoscendum eis, qui peccare uideantur.*

COMM. Non admodum ueremur eos, qui lenes sunt, & faciles ad ignoscendum, sed qui seueri sunt & asperi, neque facile cuiquam ignoscunt, eos magnopere ueremur, quod elegantissimè Terentius in Adelphis in persona duorum fratrum Mitionis & Demæ expressit. nam Mitionem lenem, clementè, placidum fingit, itaque Aeschinus & Ctesipho adolescentes non eum multum uerebantur. Demæam uero fingit, seuerum, tristem, truculentum, quare iidem adolescentes eius filij maximopere illum ueriti fugiunt, nec cum eo esse uolunt, ipse igitur Demæa super hac re ita secum queritur, Illum amant, me fugitant, illi credunt consilia omnia. Illum diligunt, apud illum sunt ambo, ego desertus sum.

TEXT. *Nam quæ quis ipse facit, ea dicitur uicinis non uitio uertere: quare quæ non facit, sine dubitatione uitio uertit.*

COMM. Pauci sunt homines, qui ea damnant, & aliis uitio uertant, quibus ipsi delectantur, ut a lotus & intemperans, non eum uituperat, qui gula & libidini seruit, ut Mitio Terentianus, qui suam semper egit uitam in ocio, & in conuiujs, non damnat Aeschinum, & Ctesiphontem amantes, potantes, unguenta redolentes, at ea, quibus aliquis non delectatur, alijs uitio uertit, ut Demæa qui uenit ad Mitionem saepe clamitans, Quid agis Mitio? Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

TEXT. *Cur potat? Cur in his rebus sumptus suggeris? Erat enim Demæa agrestis, sauius, tristis, parcus, truculentus; tenax, ut ipse de se confitetur.*

TEXT. *Eos quoque uerentur, qui omnia facile enunciant: nihil enim differunt, non uideri peccasse, & peccatum non enunciant.*

COMM. Cum intelligimus aliquem peccata nostra enūciaturum, cum ueremur, & ab eo diligentissimè cauemus, quoniam flagitia nostra quam occultissima esse cupimus, sic enim facile boni uiri existimabimus, si peccata latuerint, quia quorum peccata non enunciantur, illi plerumque nihil peccasse uidentur, hæc de causa Semiramis (ut in historiis legimus) cum aliquem iuuenem ad concubitum suum admisisset, erat enim intemperantissima femina, statim eum occidi iubebat, ne flagitium suum enunciareret, & in fabulis, Tereus Philomenæ quam uirginem uiciarat, linguam extraxit, ne cuiquam id scelus indicare posset, & in coniuratione, contra Cæsarem M. Brutus ideo Ciceronem noluit admittere, quod eius loquacitatem ueretur.

TEXT. *Illi uerò facile enunciant, qui iniuriam acceperunt, eos quod obseruare soleant.*

COMM. Qui à nobis iniurias acceperunt, ij diligenter

10 obseruare solent, siquid à nobis peccatum fuerit, atque illud enunciare. quocirca vitare eos oportet, ne id forte accidat, quod Stalerio accidisse scribitur, qui ea locutus est, inimicis subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumque prolatis rei capitalis iure damnatus est. huic simile quiddam ait in Topicis Cicero de Lacedæmonio Pausania accepimus. Cicero se ideo Veris accusatorem profitetur, quod ab eo multas iniurias accepisset.

TEXT. *Et maledici; nam si nihil peccantibus detrahunt, quanto magis peccantes inuadent?*

COMM. Obtrectatores & maledici homines aliorum enunciare peccata facile consueuerunt. quod argumento probatur à maiorum comparatione. solent enim maledici bonis uiris & nihil peccantibus detrahere, ergo multo magis eis detrahent, quæ aliqua in re peccare nisi fuerint. Cicero pro Cælio neminem posse falsam famam peccatorum subterfugere censet in maledica ciuitate. sed pro L. Flacco, uehementer Flaccum laudat, & optimum uirum esse docet eo argumento, quod in maledicentissima ciuitate omne crimen effugisset.

TEXT. *Et qui in notandis proximorum peccatis occupati sunt, quales sunt derisores, & Comici poetæ: nam hi quoque quodammodo maledici sunt, & peccata enunciant.*

COMM. Eos etiam uereri debemus, qui diligentiam in ea re ponunt, ut aliorum peccata notent, quod scurræ, derisores, comici & satyrici poetæ facere solent. hi enim maledicos quodammodo imitantur, dum aliorum peccata diuulgant. in hoc tantum differunt, quod maledici sibi unum illud proponunt, ut alicui maledictis suis infamiam inurant, poetæ uerò ac derisores, ut risum audientibus moueant, & uera uitia notent, atque corrigant. ut de Horatio Persius scribit, Omne uas vitium ridenti Flaccus amico tangit, & admissus circum præcordia ludit.

40 Quod autem antiqui poetæ comici uitia notare, atque patefacere solent, sic Horatius primo Sermonum ostendit, Eupolis, atque Cratinus, Aristophanesque poetæ. Atque alij quorum comædia prisca uirorum est, Siquis erat dignus describi, quod malus, aut fur, Quod mæchus foret, aut sicarius, aut aliqui Famosus: multa cum libertate notabant.

Interdum etiam bonos & sapientes uiros in comædijs deridebant, ut Aristophanes in Nebulis Socratem.

TEXT. *Eos etiam uerentur, qui sibi nulla in re unquam refragati sunt, ij enim admirari quodammodo uidentur.*

COMM. Qui nobis in rebus omnibus assentiunt, & quicquid ab eis petimus, sine ulla repulsa concedunt, hoc quadam nostri admiratione ducti facere uidentur, quod optimè de nobis sentiant. itaque tales homines uereri solemus, ne sententiâ mutent, & aliquid de nobis mali suspicari incipiant. potest et hic lo-

hic locus aliter intelligi, nam uerbum quo utitur hic Aristotele. ἀποτύχημα, à presenti ἀπολετυχάνω deducitur, quod interdum frustrari spe significat, interdum peccare, labi, decipi. primam significationem nos secuti sumus. nam omnino solemus eos uereri, apud quos nunquam spe nostra frustrati sumus, & qui nobis omnia petentibus concesserunt. altera significatione potest ita uerti, ut dicat Arist. nos uereri illos, inter quos nihil unquam pecauimus, & nulla in re lapsi sumus. quod et uerum est.

TEXT. *Atque ideo uerentur etiam eos, qui tunc primum aliquid à se petunt, quippe cum nihil adhuc apud illos existimationem suam esse læsam intelligant.*

COMM. Hoc sanè fieri solet, ut cum quis tunc primum aliquid à nobis petit, ei libenter, si facultas detur, morem geramus, & nos id denegare quodammodo pudeat. uidentur enim qui rogant, bene de nobis sentire, & probos atque officiosos existimare. quam eorum opinionem confirmare, atque augere cupimus. quod si denegemus ea, quæ petunt, statim existimatio illa, quam de nobis habebant, imminuitur, quod minimè uellemus. hæc etiam ars est eorum, qui petunt. censent enim iustum esse, ut ilioneus ille Troianorum orator apud Virgilium primo Aeneid. ita Didonem adhortatur, -- officio nec te

Certasse priorem Pœniteat. itaque Dido uerecundia quadam affecta primo regni sui nouitatè excusat, qua durius erga hospites se gerere cogetur, deinde liberaliter, & auxilium & opes pollicetur, Auxilio tutas dimittam, opibusque iuuabo.

TEXT. *Huiusmodi sunt illi quoque, qui nuper amicitiam inire uoluerunt. propterea quod ea tantum aduertunt, quæ in ipsis sunt optima.*

COMM. Nostram existimationem eodem modo nihil esse læsam apud eos putamus, qui nobis amici fieri cupiunt, conspexerunt enim quæ optima sunt in nobis. atque ideo nostram expetunt amicitiam. nam si male de nobis sentiret, non certe se in amicitiam insinuare studeat. tales igitur etiam homines uereri solemus, ne aliter sentiant. Statuunt autem sapientes comes quidem & affabiles erga omnes esse oportere, sed non tamen omnes in amicitiam admittendos esse. Quare Solon præcipiebat, ne facile nobis amicos compararemus, sed quos semel in amicitiam nostram receperimus, ne postea reijciamus. idem significare uoluit Pythagoras cum in Symbolis suis ita præcepit, Ne cui uis dextram porrigas. i. ne quemlibet hominem, in amicitiam & familiaritatem admittas.

TEXT. *Quare Euripidis responsum ad Syracusanos iure laudatur.*

COMM. Satis constat Syracusanos & Siculos omnes quadam Euripidis admiratione ductos, eum præter ceteros poetas laudare solitos, & prædicare, atque eius Tragedias & carmina magno in honore ac precio habuisse. tradit enim Plutarchus in Nicæ uita, quo tempore uicti fuerunt Athenienses à Sy-

racusanis, & fusi fugatique per totam Siciliam sedibus incertis uagarentur, & pasim à Siculis trucidarentur, eos omnes, qui uersus Euripidis memoria tenerent, & recusarent, fuisse conseruatos. tanta erat apud Siculos Euripidis reuerentia. sed quodnam fuerit hoc Euripidis responsum ad Syracusanos, de quo meminit Aristoteles hoc loco, non satis constat. suspicari licet, Syracusanos absentis Euripidis amicitiam uehementer expetuisse, atque illum ad se publicè euocasse, sicut etiam Archelaus Macedoniae rex cum ad se accersiuisset, Euripidem autem respondisse, ipsos Syracusanos tantum ea considerare, quæ in se optima uiderentur, atque ideo suam amicitiam expetere, quod si præterea cogitarent, sibi multa deesse, quæ in eo homine esse debent, qui sit Remp. administraturus, aut toti populo satisfactorus non eos, tanta cupiditate flagratos, ut Syracusas accederet. hoc enim responsum cum Aristotelis sententia plurimum conuenit.

TEXT. *Tales sunt etiam ueteres familiares qui nullius flagitij conscij sunt.*

COMM. Quia semel partam bonam existimationem ueri cupimus, ideo non tantum nouos amicos ueremur, sed etiam ueteres familiares, atque eos præsertim qui nobis nullius sceleris conscij sunt. nam qui peccata nostra cognita habent, illos non ueremur, sed timemus, unde Iuuen.

Scire nolunt secreta domus, atque inde timeri.

TEXT. *Solent autem uerecundari homines non solum in eis, quæ dicta sunt, quæ re uera sunt obscæna, sed etiam in eis, quæ signa sunt: ut non modo cum ueneri indulgent, sed etiam cum eius rei signum aliquod edunt: neque tantum cum turpia faciunt, sed etiam cum de illis loquuntur.*

COMM. Quæ uerecundiam mouent ita distinguuntur, ut alia sint obscæna & turpia, ut incestus, adulterium, alia turpitudinis signa sint, ut attractio mulieris, osculû, impudica locutio. non solum igitur facta ipsa turpia uerecundantur homines, sed etiam turpium factorum signa. quod exemplo declarat Aristot. omnes. n. cum indulgent ueneri secreta petunt loca, ne ab aliquo uideant, quod si in eo actu deprehendatur, uehementer eos pudet, modo rectè instituti sint. nam Cynicorum impudentia damnatur, qui tanquam canes in foro propalam coire cum mulieribus non erubescant. præterea qui signum aliquod uenerum edunt, si conspiciantur ab eis, quos uerentur, statim erubescunt. ut apud Terentium Aeschinus, cum meretricis hostium pulsasset, Mitione patre superueniente, uerecundari cepit. id enim signum erat meretricis consuetudinis. neque tantum turpia facta, sed etiam sermo turpis uerecundiam mouet, est enim sermo quasi factorum umbra, quadam, ut aiebat Democritus. nam qualis uir talis etiam oratio solet esse. Quare bene Ifo-crates Demonico præcipit, ut existimaret ea, quæ facta turpia sunt, nullo modo dictu honesta esse posse.

TEXT. *Eodem modo non tantum prædictos homines uere cundantur, sed eos etiam qui possunt illis, quæ facta fuerint, enunciare, quales sunt illorum serui, aut amici.*

COMM. Sicuti non tantum facta turpia, sed etiam eorum signa uerecundiam mouent, ita non tantum graues homines ueremur, sed etiam eos, qui facta nostra narrare illis possunt. quo fit, ut seruos illorum, & amicos hac de causa uerecamur, quia possunt ea, quæ fiunt, enuntiare. sæpe etiam eorum, quos suspicimus seruos & amicos colimus, ueremur, hilari vultu excipimus, non propter ipsos, neque enim illos magnificamus, sed quia cupimus eorum dominis gratificari, & gratiam illorum promereri. sic Athenienses (ut Plutarchus in uita Caronis scribit) Demetrium Pompeij libertum summis honoribus affecerunt, ut ipsius Pompeij gratiam inirent.

TEXT. *Nihil autem omnino ueremur eos, quos ualde contemnimus; & quibus non credi solere putamus: nemo enim est, qui puerulos, aut belluas uereatur.*

COMM. Verecundia propter infamie metum excitatur. apud eos autem infamiam timemus, apud quos in honore esse cupimus. sed cum aliquos ualde contemnimus, non timemus ab eis infamiam, itaque neque eos uereri solemus. tales sunt pueri paruuli qui nondum intelligentiam habent, uiles atque abiecti homines, & mendaces, quibus nemo credit. utitur autem duobus exemplis Aristoteles hoc est puerulorum & belluarum, quas nemo uereri solet, quia turpis & honesti nullum discrimen neque pueruli neque belluæ possunt habere. idem de illis censendum est, qui nullius existimationis sunt, & mendaces ab omnibus putantur, aut calumniatores, aut malefici.

TEXT. *Neque eadem de causa ueremur familiares & externos: nam familiares in eis rebus ueremur, quæ ad ueritatem spectant, externos uero in eis, quæ ad opinionem & instituta.*

COMM. Ex eis quæ facimus aliqua sunt, quæ familiares & notos cælare cupimus, aliqua uero quæ externos & ignotos. nã quæ re uera sunt turpia, ut adulterare, furari, fraudare, ea si committimus, ueremur ne familiares & noti id intelligant. quæ uero tantum opinione & institutis habentur turpia, neque re uera sunt, in eis ueremur externos & ignotos, etiam si inter familiares ea committamus, ut in conuiuio atque in societate familiarium, uir grauis frontem exporriget, iocabitur, ludet, saltabit, quod minimè faceret, si hospites & ignoti homines adessent. hæc enim indecora & turpia putantur. itaque Cicero pro Murena & pro Deiotaro diligenter aduersarios refellit, qui Murenam, & Deiotarum in conuiuio saltasse dixerant.

TEXT. *Qui autem uerecundia capiuntur ita sunt affecti; primo si apud se habeant huiusmodi homines, quales diximus eos esse, quos uerentur.*

COMM. Hactenus docuit quas res, & quos homines uereri soleamus, nunc docet et qui sint illi, qui uerecundia afficiantur. Ac primo solent ij uerecundari, qui cum hmoi hominibus uerantur, quales iã

supra demonstrati sunt, quos plerique uereri solent. Tales autem erant, uel qui nobis admirationi sunt, uel qui nos admirantur, uel quibus admirationi nos esse cupimus, uel quorum ope aliqua in re indigemus, quam non obtineremus si existimationem perdidissemus.

Repetit breuiter quos hoies uereri soleamus, ut ostendat quomodo affecti uerecundia capiamur. quatuor autem hæc genera sunt, primum eorum qui nobis sunt admirationi uel propter scientiam aliquam ut egregij philosophi, summi oratores: uel propter dignitatem, ut principes, magistratus: uel propter integritatem uitæ, ut religiosi. Secundum eorum qui nos admirantur, quod putent in nobis aliqua esse bona excellentia, cupimus enim eos in tali sententia perseverare. Tertium eorum, quibus admirationi esse cupimus, quod adhuc uirtutes nostras non agnouerint, & illis notas facere cupimus. Quartum eorum, quorum ope indigemus. uolumus. n. ut bene de nobis existiment. nã si malã opinionem conciperent, & nos improbos existimarent, non sanè quod ab eis expectamus, præstarent.

Atque hi uel si præsentibus sint, ac uideant, quemadmodum Cydias in concione dixit, cum de Samiorum agrorum diuisione tractaretur; rogabat enim Athenienses, ut mentibus suis cogitarent, omnes Græcos non solum audituros esse, sed etiam in corona stare, atque adesse, ut spectarent, quæ ab ipsis decernerentur.

Oportet (inquit) ut illi homines, quos supra diximus, uel præsentibus adsint, ac uideant, uel in propinquo loco sint. nam si locorum interuallo disticti fuerint, nequaquam eos uerebimur. hoc autem probat Aristoteles exemplo Cydiæ nobilis oratoris, qui coram populo Atheniensi orationem habuit, quæ suadebat ei, ne Samiorum agros uiritim diuideret. cum enim Athenienses Samum insulam occupassent, inter se deliberabant, utrum eam Samiis redderent, an agros & domos uiritim Atticis ciuibus diuiderent, & colonos in eam insulam mitterent. in hac deliberatione pugnabat utilitas cum honestate, nam honestum erat insulam reddere, sed utile uidebatur eam retinere. uicit autem (ut sæpe fit) utilitas honestatem. nam Athenienses Samiorum agrorum diuiserunt, ut apud Isocratem in Panegyrico videre licet. qui conatur Athenienses in hac re defendere. Cicero etiã primo de Natura Deorum, narrat Epicuri patrem Neoclem in hanc insulam habitatum uenisse, quoniam agrorum partem acceperat, sic enim ait, de Epicuro loquens, Pamphilum quendam Platonis auditorem ait à se Sami auditum: ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus, quod in eam pater eius Neocles agripeta uenerat. cum igitur Cydias eam diuisionem agrorum dissuaderet, ut facilius Athenienses ab ea sententia retraheret rogabat, ut fingerent mentibus suis, liberæ sunt enim cogitationes, & quicquid uolunt, id tanquam præsens intuentur, omnes Græcos esse præsentibus & in concione stare, ut audirent, & uiderent quid ab eis

ab eis decerneretur. sic enim eorum quasi præsentiam ueriti non audent rem turpem decernere. hoc exornationis genus conformatio dicitur à Cornificio, quo sæpe etiã Cicero utitur ut in Catilinam actione. i. rogat ipsum Catilinam, ut mente sua fingat, patriã adesse quæ de eius sceleribus conqueratur, & pro M. Cælio Appium Cæcum à mortuis reuocat, & quasi præsentem inducit, qui Clodium de impudicitia reprehendat.

TEXT. *Vel si in propinquo loco sint, & facile percepturi, quæ fiunt.*

COMM. Non tantum præsentium pudet, sed eorum et qui uicini sunt, & facile possunt ea percipere, quæ turpiter facta fuerint. ita Latinus i. 2. Aen. apud Virgilium se Rutulos & Italos uereri ait, quia uicini erant, atque ideo nolle pati ut Turnus ad mortem tendat,

Quid consanguinei Rutuli, quid cætera dicit Italia, ad mortem si te (fors dicta refutet)

Prodiderim natam & connubia nostra petentem?

TEXT. *Quare qui in calamitate sunt, ab ijs conspici nolunt, qui ipsos olim emulabantur: nam qui emulantur, etiam admirari solent.*

COMM. Hæc est (inquit) causa, ut qui miseris & calamitatibus premuntur, & ex beatis miseri facti sunt, eorum conspectum fugiant, à quibus olim fortunati putabantur. nam qui bene de aliquo sentiunt, & felicem existimant, eum æmulantur, atque eius admiratione capiuntur. cum autem afflictum uident, statim sententiam immutant, neque emulantur, neque admirantur. ita Sinon ille Virgilianus de calamitate sua loquens quod Palamedem propinquum suum amisisset, ita ait,

Afflictus uitam in tenebris, luctuque trahebam.

Ex hoc euenit (ait Cicero. 3. Tuscul.) ut in animi doloribus alij solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

Qui miser in campis mœrens errabat alais Ipse suum cor edens, hominum uestigia uitans.

Sic etiam in Thelamone pulso patria, exultante, atque egente, hæc admiratio fiebat, Hiccine est Thelamon ille, modo quem gloria ad cælum extulit? Quem spectabant, cuius ob os Graij ora obuertebant sua?

TEXT. *Quin etiam illi pudore afficiuntur, quicumque aliquid habent, quod dedecus afferat, uel à se commissum, uel à maioribus suis, uel ab alijs quibusdam, quibuscumque propinquitate aliqua coniuncti sunt, & denique quorum infamiam ad se pertinere putant.*

COMM. Conscientia mille testes (ut est in prouerbio) bene etiam Ouidius Conscia mens recti famem mœdacia ridet. qui uero peccauit, semper timet ne peccatum suum patefiat, & facile pudore afficitur. nam difficile est (ut idem ait Ouidius) crimen non prode re uultu. cum igitur aliquid est eiusmodi quod dedecus afferre possit, id est pudorem affert, cum obiicitur. siue commissum est ab eo cui obiicitur, ut si quis obiiciat Clodio quod sacra bonæ Deæ polluerit, aut quod sorores stuprauerit, siue à maioribus eius, ut Cicero Pisoni obiicit, quod eius auus Mediolanensis

præco fuerit, & uilis atque abiectus homo. siue à propinquis, ut si quis sorores aut consobrinas metrices, aut impudicas habeat. siue denique ab eis, quorum infamia ad se pertinet, ut si filius improbe se gerat, aut discipulus, aut seruus. hæc enim omnia pudorem & uerecundiam afferunt.

Tales autem sunt ij, quos prædiximus; & præterea qui ex ipsis pendent, ut quorum magistri, aut consiliarij fuerunt,

Non solum peccata maiorum, cognatorum, & affinium pudorem afferunt, sed etiam eorum qui à nobis pendent, ut eorum quos docuimus, aut quibus consilium dedimus. tales. n. plerumque discipuli solent esse, quales eorum magistri, quo fit ut discipulorum peccata sæpe in magistrorum infamiam recidant. idem est de consultoribus sentiendum, unde prouerbum, Malum consilium consultori pessimum. Polycrates in accusatione Socratis, illi ut probrum obiecit, quod Alciabiadem turbulentum & perniciosum ciuem discipulum habuisset.

Præterea pudore afficiuntur, qui pares aliquos si milesque habent, quibuscumque de honore ac dignitate certant: multa enim, eorum uerecundia commoti, faciunt, & multa etiam præmittunt.

Honoris dignitatique contentio, multo uigilantiores homines reddit. Itaque solent ij, qui de honore dignitateque cum alio contendunt, pudore affici si quando superantur. multa igitur faciunt, quæ sine æmulo nequaquam facerent, & multas et voluptates præmittunt, quas nisi æmulum haberent, sequerentur. hæc autem contentio est hominibus utilissima, sicuti scribit Hesiodus. nam certare gloriosius est, quam omnino aduersarium non habere.

Et cum in conspectu eorum futuri sunt, & cum eis uersaturi, qui peccati conscij sunt, magis etiam tunc uerecundantur. unde Antipho poeta, cum iussu Dionysij ad supplicium duceretur, & uideret alios, qui una secum erant morituri, cum è carcere exirent capita obuoluere, dixit, quid est quod capita obuoluatis? an ueremini, ne quis horum cras uos uideat?

Augetur uerecundia cum ii, qui ignominiam passi sunt, cum eis uersantur, qui sceleris conscij sunt, unde sæpe fit, ut qui dedecus patiuntur, patriam deserant, & in alias regiones quasi exulatum proficiscantur. quod eleganter Virgilius. 3. Geor. ad tauros transtulit.

Victus abijt, longeque ignotis exulat oris Multa gemens, ignominiam, plagasque superbi Victoris.

Hoc autem Aristoteles, Antiphontis exemplo probat, qui cum ad supplicium duceretur, una cum alijs quibusdam dånatis, & uideret alios obuoluere capita ne agnoscerentur à circumstantibus, eos quodammodo reprehendit, quod pudore afficerentur, cum opus non esset, cum essent uita discessuri, & quasi in exilium abituri. non opus est (inquit) ut uerecundemini, cum nemo eorum, qui nunc adsunt, cras sit

vos uisurus. Antiphō primo poeta tragicus fuit, deinde capit orationes conscribere, & Thucydidis magister fuit. primus autem omnium in iudicio pro se optimè dixit, ut auctor est Quintilianus. sed cum legatione fungeretur, Syracusas nauigauit, quo tempore Dionysius in Sicilia rerum potiebatur, & cum in conuiuio Dionysij quæretur quod nam æ præstâtissimum esset, aliis aliud approbantibus, Antiphō præstare illud omnibus dixit, quo statuz Harmodij & Aristogitonis essent conflata. quo dicto Dionysius ita exarsit, ut interfici hominem iusserit. honestissimi autē homines etiam in ipsa morte prouident, nequid indecorè faciant, & uerecundè mori student, quod Suetonius de Iulio Cæsare scribit, cum ita inquit, Vtque animaduertit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obuoluit, simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet etiam inferiore corporis parte uelata.

TEXT. *De uerecundia igitur hac dicta sint. quæ uero ad inuerecundiam pertinent, ex contrarijs erunt manifestæ.*

COMM. Declarata sunt ea, quæ ad uerecundiã spectant, quod si quis de inuerecundia scire uelit, aut dicere, is contraria consideret. contrariorum enim contraria sunt consequentia. & eadem est doctrina contrariorum.

TEXT. *Quibus autem hominibus gratiam habeamus, & quibus de causis, & quomodo affecti, tunc erit perspicuum, cum gratiam ipsam definiuerimus.*

COMM. Iam transit ad gratiam & beneficium, & eundem ostendit ordinem se seruare uelle, quem etiã in superioribus obseruauit. primò enim docebit, quibus hominibus gratiã habeamus, deinde quas ob causas, postremo quomodo affecti. quæ tria nõ satis benè percipi possunt nisi prius explicatum fuerit, quid sit ipsa gratia, quare in primis gratiam definit.

TEXT. *Sit igitur illa gratia, per quam, is qui facultatem habet, dicitur egenti beneficium suppeditare, nõ quod aliquid iam acceperit, neque quod utilitatem aliquã inde speret, sed tantum ut illi commodet, cui beneficium tradit.*

COMM. In hac descriptione gratiæ, quatuor sunt aduertenda, primò non esse gratiam, nisi cum beneficium egenti datur. secundo non esse gratiam, cum aliquid ei damus à quo iam acceperimus. Tertio non esse gratiam, ex qua utilitatē speramus. Quarto non esse gratiam, nisi quæ ab animo commodã di & beneficiendi proficiscitur. Est igitur gratia, cum indigenti succurrimus, à quo nihil acceperimus, & à quo nihil speramus, ut illi commodemus, & beneficiamus. hæc quidē proprie est gratia, sed communiter etiã gratia capitur pro remuneratione, & pro remunerandi uoluntate. Itaque Cicero secundo de Inuentione, Gratiam dicit eã esse, quæ in memoria, & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat. Sed hic Aristoteles gratiam

eam definit, quæ proprio nomine beneficium dicitur.

TEXT. *Magna uero illa gratia est, quæ ualde egentibus præstatur: uel quæ magna & ardua tribuit, uel quæ opportunè fit, uel quam aut solus, aut primus, aut copiosè præstitit.*

COMM. In beneficio tria sunt, nempe qui accipit, quod datur, & qui dat. & ex horum trium conditione augetur beneficium. Ac primo quidem quanto magis indiget is, qui accipit, tãto maius beneficium uidetur, ut qui ualde esurienti cibum suppeditat, aut nudo uestem, aut qui e carcere liberat, aut à prædonibus redimit. Secundo, quod datur, quanto maius est, aut difficilius, aut opportunius, tanto etiam magis beneficiũ augetur, ut qui multas pecunias donat, aut magistratus, aut imperia, uel qui in maxima penuria frumentum largitur. Tertio qui dat, beneficium auget, si uel solus dat, uel primus, uel copiosè. hæc omnia tangit Aeneas apud Virgilium primo Aeneidos, cum Didonis beneficium amplificare uult, sic enim ait.

O sola infandos Troiæ miserata labores, Quæ nos reliquias Danaum, terræque, marisque Omnibus exhaustos iam casibus, omniũ egenos Vrbe, domo socias.

TEXT. *Indigentia uero sunt appetitiones; atque illa præcipuè quæ nos angunt, cum eas explere nõ possumus.*

COMM. Quia dixerat magnam illam esse gratiam, quæ ualde egentibus præstatur, nunc declarat qui sunt indigentes, & in quos hoc nomen indigentia cadunt. neque enim tantum pauperes sunt indigentes, sed quicumque aliquid uehementer appetunt. Itaque omnis appetitio quædam est indigentia, cum ea tantum appetamus, quæ nondum habemus, sed præter cæteras, illæ appetitiones, quæ nobis dolorem afferunt, cum eas non possumus explere, uocantur indigentia, ut cum quis famescit, aut sitit, neque tamen cibum aut potum habet.

TEXT. *Tales sunt omnes cupiditates, ut amor.*

COMM. Cupiditates omnes effrenatæ, quæ ad uoluptatem feruntur, cum satiari non possunt, dolorem & molestiam afferunt, ut amor. ponit autem Aristoteles hoc exemplum, quia nulla est acrior cupiditas quam amoris. qui nonnunquam ita hominem immutat, ut non cognoscat eundem esse, sicut ait comicus. ita magnum se accipere beneficium existimant ij, qui cum amant, adiutores habent, ut amata re potiantur. Sic ille Terentianus Cherea lætitia exultans clamat ò Parmeno mi, ò mearum uoluptatum omnium inuentor, inceptor, perfector.

TEXT. *Et cum quis est in aliquo dolore corporis, aut in periculo, nam qui periclitatur, & qui dolet concupiscit.*

COMM. Auxilio indigent illi, qui vel corporis dolorem aliquem habent, uel animi, ut qui sunt in morbo, aut periculo. cupiunt enim sani, atque incolumes esse. Quare beneficium magnum esse putant, cum quis eos aut à morbo, aut à periculo liberat.

ita

ita Græci diuinos honores Hippocrati donarunt, quod eos à peste liberaffet. & Cicero Lentulum auctorem, parentem, Deum suæ salutis appellat, quod is consul ab exilio reuocandum Ciceronem esse censuit.

TEXT. *Atque hac de causa qui paupertate premuntur, & qui in exilio sunt, si quis eis in minimis etiam rebus subueniat, propterea quod multum indigent, & in tali tempore constituti sunt, magnum se beneficium accepisse existimant.*

COMM. Auxilium quod pauperibus, & exulibus præstatur, quamuis sæpe re ipsa minimum sit, tamen plerunque maximum existimatur propter egestatē, & propter temporis opportunitatem. ut Cicero pro Cn. Plancio plurimum amplificat ea, quæ Placius exuli sibi beneficia dederat, & longè maiora facit. quæ re uera fuissent, unde aduersarij dixerunt eum, arcem ex cloaca facere, & saxum e sepulchro uenerari pro Deo.

TEXT. *Vt qui stoream in Lycio præbuit.*

COMM. Hoc exemplo probat Aristoteles res etiã minimas indigentibus & exulibus plerunque magnas uideri. licet autem historia sit ignota, neque satis constet, quinam præbuerit illã stoream in Lycio, aut qui acceperit, tamen sensus est apertissimus. Quidam (inquit) cū in Lycio, quod erat gymnasium Athenis, exule & pauperem humi cubantē uidisset, misericordia motus, stoream illi præbuit, quæ sibi pauper & exul ille pro lectulo substerneret, atq; hoc magnũ ab eo beneficiũ existimatũ fuit.

TEXT. *Oportet igitur in huiusmodi rebus ac temporibus subuenire. uel si non sint eiusmodi modo sint aut parua, aut maiora.*

COMM. Qui sibi aliquem obligare beneficio uolunt, ij tria potissimũ tempora gratificandi obseruare debent, hoc est uel cum in maximo aliquo desiderio est, uel cū dolore corporis premitur, uel cum periculis afficitur. nam tribus his rebus subuenire optatissimũ & gratissimum est. Si uero alia tempora subueniendi contigerint, quæ non sint huius generis, modo sint parua, uel maiora statim et subueniendum est. ut cum de honore agitur, aut cum de absentis fama sine causa detrahitur, & si qua sunt eius generis.

TEXT. *Cum igitur placitum factum sit, & quando, & quibus in rebus beneficium fiat, & quomodo affecti sint. ij, qui faciunt: perspicuum est. etiam his rationibus præparandos esse auditores, ut demonstrat orator, hos quidem aut esse, aut fuisse in huiusmodi tristitia atque indigentia; illos autem in tali necessitate suppeditasse aliquid, quod eos subleuare posset.*

COMM. Ostendit quomodo possint ea, quæ dicta sunt, oratori in dicendo prodesse, cum enim & tempus, & res, & animus cognoscitur ab oratore, facile potest ex eis auditores præparare, atque illis persuadere, maximum beneficium esse collatum. ut si docuerit eos, qui acceperunt, in dolore, aut egestate fuisse, qui uero dederunt, in tempore præsto fuisse, atque auxilio suo subleuasse. Sic amplificat Cicero Philippica tertia Cæsaris Octauiani benefi-

cium erga Remp. quod cum in maximo periculo ciuitas esset, statim ei subuenerit, sic enim ait: Cæsar adolescens, penè potius puer incredibili ac diuina quadam mente, atque uirtute, tum, cū maximè furor arderet Antonij, cumque eius à Brundisio crudelis, & pestifer reditus timeret, nec potestulantibus, nec cogitantibus, nec opinantibus quidem nobis, quia fieri posse non uidebatur, firmissimum exercitum inuictò genere Veteranorum militum comparauit, patrimoniumque suum effudit, & cætera.

TEXT. *Ex his etiam facile perspicere potest, quomodo remoueri gratia possit, & effici ne beneficium præstitisse uideantur. uel enim dicemus eos commodi sui gratia subuenire, aut iam subuenisse, quod beneficium uocari non debet, uel casu, fortuitoque accidisse, uel necessitate coactos subuenisse.*

COMM. Docet quomodo beneficium uel profus tolle re, uel saltem eleuare atque imminuere possimus, ita ut neque beneficium uideatur. nam primo qui beneficium dat, commodum & utilitatem eius, cui dat, non suam spectare debet. cum igitur tollere beneficium uolumus, probare conabimur eum qui aliquid dedit, tantum commodi sui gratiã dedisse, ut si quis ei subueniat, à quo longè plura sit reportaturus, non enim ille beneficiũ dat, sed coneratur. præterea beneficium consultò & dedita opera fieri debet, quæ uerò casu fortuitoque accidit, ea minimè beneficia sunt. Itaque cū eleuabimus beneficium, dicemus id casu ac fortuito accidisse: ut qui carcerem fregit, quo patre liberaret, & uacuum patre multos etiam liberauit. Ad hæc, beneficium non est, nisi uoluntarium, quod autem fit ex necessitate, beneficiũ nõ appellat. dicemus igitur necessitate coactum profuisse, ut qui uicinum incendium extinguit, ne ipse cum tota domo conflagret, uicino quidem profuit, sed coactus, ideo nihil ei uicinus debet.

COMM. *Vel eos beneficium reddidisse, non autem dedisse, siue illi se debere scirent, siue ignorarent; nam utroque modo aliquid pro aliquo redditur: quare neque hoc modo beneficium est.*

TEXT. *Qui prius ab aliquo beneficium acceperunt, cum illi postea subueniunt, non dicuntur beneficium dare, sed reddere. ergo qui remouere gratiam cupit, dicet eum qui benefecit, beneficium reddidisse, non autem dedisse. quia propter merita in se alias collata deuinctus erat. nihil autem refert, utrum ille sciat se debere, an ignoret. nam utroque modo siue sciat, siue nesciat, quod acceperat, reddere uidetur, itaque hoc beneficium dici non oportet. Atque hac de causa filij, quamuis pluribus in rebus parentes adiungunt, nunquam tamen illis beneficium dare proprie dici possunt, quia debent eis omnia, uel que unquam parem referre gratiam ualent. Singula etiam summa genera consideranda sunt, nam beneficium est, uel quod rem hanc tradidit, uel tantam, uel talem, uel tali tempore, uel in opportuno loco.*

COMM. Beneficium uel augeri, uel minui dicendo potest, si quis ipsa summa genera, quæ categoriæ uocantur, diligenter consideret, ut in substantia primo, quid datum sit. utrum cibus, an uestis, an pecuniæ, an consilium, nam hæc inter se specie differunt, & aliis alia uel maiora uel minora sunt. in quantitate consideratur beneficij, magnitudo, ut maius est beneficium centum aureos egentij donare, quam uiginti quinque. in qualitate spectatur bonitas & utilitas ipsius beneficij nam aliud alio melius & utilius est. ut principibus longe melius beneficium dat, qui bene consulit, quam qui munera preciosa largitur. tempus etiam in beneficio dando plurimum ualet, cum cito fit & opportune, unde illud, Bis dat, qui cito dat. & Aufonius Gratia quæ tarda est ingrata est gratia, namque Cum fieri properat, gratia grata magis.

Denique locus etiam sæpe auget aut minuit beneficium, ut gratius interdum est quod extra patriam degenti datur, quam quod in patria, quod in villa, quam quod in urbe, nonnunquam etiam contra.

TEXT. Signum autem non beneuoli animi est, si in re minori non subuenerunt: aut si inimicis eadem commoda, uel equalia uel maiora tribuerunt. tunc enim perspicuum est, eos nostri causa nequaquam ea fecisse.

COMM. Nonnulla signa colligit, quibus cognoscere possumus eum, qui nobis aliquid dedit, nequaquam beneficium dedisse, ut si alias rem maiorem nobis concessit, deinde nolit minorem concedere. hoc enim signum est neque illam priorem beneficiendi nobis gratia tribuisse. sed aliam fortassis ob causam. nam qui maius beneficium dat, multo facilius quod minus est, dabit. ut qui uitam pro amico periculis exponit, longe facilius pecunias profundet. quod si quis pro altero uitæ periculum se subiisse dicat, deinde eidem pecunias aliquas roganti non tribuat, certum est, neque pro illo uitæ periculum subiisse. præterea si uel eadē, uel equalia, uel maiora concessit inimicis, non est putandus nobis dedisse beneficium. nam planum est, eum nequaquam amore nostri ductum ea tribuisse, sed alia quædam secutum. ut Cicero nequaquam ab Antonio se beneficium accepisse uult, quod illi uitam Antonius concessisset, quam adimere poterat. hoc enim sæpe etiam hostibus conceditur.

TEXT. *Nel si quis sciens res uiles & abiectas tribuat, nemo enim est, qui se uilibus & abiectis rebus egere fateatur.*

COMM. Qui pecunias adulterinas, aut equum morbosum donat, sciens esse talem; non dicitur beneficium dare. quis enim est qui se rebus eiusmodi fateatur indigere, neque quisquam ei deuinctus esse uult, qui res uiles & abiectas tribuit, ut oleret, poma, quæ plerumque uilia sunt, ut Calabri hospitibus munera de quibus ita Horatius,

Non quo more pyris uesci Calaber iubet hospes
Tu me fecisti locupletem, uescere lodes,
Iam satis est, at tu quantum uis tolle benigne
Non inuisa ferēs pueris munuscula paruus,

10 Tam teneor dono quam si dimittar onustus
Ut lubet hæc hodie porcis comedenda relinques.
Ac de gratia quidem collata, aut non collata, satis dictum est.

More suo concludit, ut ad alia transeat. dictum est (inquit) quomodo possit intelligi, utrum quod datur, beneficium sit nec ne.

TEXT. *Quæ autem res miserabiles sint, & quorum hominum misereamur, quomodoque ipsi affecti deinceps dicamus.*

COMM. Cum de misericordia sit uerba facturus, proponit ea tria, quæ et in cæteris animi commotionibus querenda esse censuit. primò quæ res sint illæ, quæ misericordiam excitare soleant, deinde qui sint homines misericordia digni, postremo quomodo affecti misericordia moueamur. sed prius misericordiam ipsam definit, ut quæ proposita sunt, facilius explicentur.

TEXT. *Est autem misericordia quedam ægritudo, suscepta ex opinione mali, quod aut interitum, aut dolorem afferat ei, qui illa fortuna sit indignus.*

COMM. Hæc est misericordiae definitio, quam ita Cicero expressit Tuscul. 4. Misericordia est ægritudo ex miseria alterius, iniuria laborantis. nascitur autem ab opinione mali non cuiuslibet, sed eius tantum, quod uel interitum afferat, uel dolorem. interitum, ut si utrum innocentem iniuste torqueri uideamus, aut crudeliter ab hostibus interfici, statim eius misericordia commouemur. dolorem, ut si quis in exilium mittatur, & à parentibus atque amicis distrahatur, aut aduersa fortuna uexetur. hinc rhetorum campi in Epilogis seu perorationibus, qua in re præcipue dominatus est Cicero. ut sæpe Iudices etiam ipsos flere cogeret, & ad misericordiam animos eorum impelleret.

TEXT. *In quod quidem malum fieri posse putamus, ut uel nos incidamus, uel eorum aliquis, qui cari nobis esse debent: & præsertim cum id malum propinquum esse uidetur.*

COMM. Cogitatio proprii periculi maiorem concitat misericordiam. cum enim aliquem in eam calamitatem uenisse uidemus, in quam uel nos, uel aliquis ex nostris amicis incidere potuisset, uehementer misereri solemus. & præcipue quando non longe à nobis, uel à nostris eam miseriam abesse putamus. ut Aeneas decimo Aeneid. apud Virgilium cum Lausum Mezentij filium interemisset, recordatus Aescanij filij sui, cui talis calamitas euenire potuisset magna commotus est misericordia. sic enim ait poeta,

At uero ut uultum uidit morientis & ora
Ora modis Anchisiades pallentia miris
Ingemuit miserans grauitè; dextramque tetendit.

Et mentem patriæ subiit pietatis imago.
Qui uero misericordiam mouere uolunt, solent ea commemorare, quæ uel ipsis, quos rogant, uel eorum amicis accidere potuissent, ut Turnus in 12. Aen. fuit & tibi talis
Anchises genitor, Danni miserere senectæ.

Illud

TEXT. *Illud enim planum est, necesse esse ut is, qui moueri misericordia debet, talis sit, ut aliquid mali pati posse existimet aut se, aut suorum quempiam: & malum eiusmodi, quale dictum est in definitione, aut illi simile, aut propinquum.*

COMM. Misericordiam Aristoteles proficisci uult ex cõscientia propriæ infirmitatis. nam qui talis est ut nihil se pati posse existimet, alterius misericordia non mouetur, quales sunt Tyranni, & præferoces homines, & nimium sibi arrogantes, uel qui nihil unquam mali passi sunt. bene enim apud Virgilium Dido. 1. Aen. ait,
Non ignara mali miseris succurrere disco.

Qui igitur intelligit & se, & suos fortunæ telis obiectum esse, & facile fieri posse, ut aut ipse, aut eius amici in similem calamitatem incidant, is ad misericordiam procliuis esse solet.

TEXT. *Atque hac de causa, qui penitus afflictus sunt, misericordia non mouentur; nihil enim amplius se pati posse existimant cum iam perpepsi sint: & qui se ualde fortunatos existimant. nam hi potius contumeliosi sunt; cum enim omnia sibi adesse bona censeant, planum est eos non timere, ne aliquid mali patiantur, nam hoc etiam ipsum in bonorum numero est.*

COMM. Ex supra posita misericordiae definitione colligit duo esse genera hominum. qui misericordia non mouentur. primū eorum, qui penitus afflictus sunt, alterum eorum, qui perbeati sibi uidentur. nã afflictus homines & ingentibus malis oppressi, cum nullum amplius malum grauius extimescant, omnem penitus humanitatem exuunt, & immites, atque efferati fiunt. & quadam desperatione ducti, nihil neque Deos, neque homines verentur, itaque neque cuiusquam misereantur. At uero qui ualde fortunati sunt, ad contumeliã potius quam ad misericordiam inclinare solent. putant. n. nihil sibi deesse, quod ad iucundam & felicem uitam attineat, quo fit, ut reliquos omnes, præ se contempnant, & nihil omnino pertimescant, quia neminē sibi nocere posse putant. nam hoc etiam inter cætera bona connumerantur, cum quis non timet, ne aliquid sibi mali contingat. timor. n. felicitatē minuit. Quod aut penitus afflictus non misereantur, declarant historiarum, in quibus uidemus aliquando contigisse, ut in obsessis urbibus parètes fame coacti proprios filios deuorarent, & plerumque ne in hostium potestatem deuenirent, proprijs manibus interfecerint. de fortunatis hominibus non dubium est, quin plerique contumeliosi sint, & immites, atque ad misericordiam alieni. sed qui neque penitus afflictus, neque ualde fortunati, qualis hominum maxima pars est, ij facile misericordia mouentur, nam (ut ait Iuuenalis) mollissima corda Humano generi dare se natura fatetur
Quæ lachrymas dedit, hæc nostri pars maxima sensus.

TEXT. *Si uero putant se in aliquod malum cadere posse, qui antea passi quidem sunt, sed incolumes euaserunt.*

COMM. Cū dixisset eos misericordes esse solere, qui pu-

10 tant se, aut suos in aliquod malum cadere posse, nunc incipit exponere, quinam sint eiusmodi homines. ac primo ponit eos, qui mala sunt alijs experti, licet postea liberati fuerint. tales enim præteritas miseras in memoriã reuocantes, & de futuro tempore solliciti, facere non possunt, quin afflictorum misereantur, præcipue si eos innocentes esse intelligant. unde Sinon ille Virgilianus, se innocentem fingit, ut facilius Troianos ad sui misericordiam moueat,

-- miserere laborum
Tantum, miserere animi non digna ferentis.
Cum autem Troiani multa mala fuissent experti, facile eius miseri sunt, unde ait Aeneas,
His lachrymis vitam damus, & miserescimus vltro.

TEXT. *Atque etiam senes cum propter prudentiam tum propter usum multarum rerum.*

COMM. Senes timidi & misericordes esse solent, atque hoc duabus de causis, primò quia iuuenibus prudentiores sunt, deinde quia plura sunt experti, multasque temporum varietates viderunt. ideo multarum calamitatum memores facile lachrymas fundunt, & misereantur. hoc est quod Virgil. 2. Aen. inuit, cum ita ait,
Ipse uero primus manicas atque acta leuari

30 Vincla iubet Priamus.

TEXT. *Et imbecilli, & ij, qui natura timidiore sunt.*

COMM. Imbecilli hoies & natura timidiore, cū se iniurijs expositos intelligant, & aliorum aduersam fortunam vident, misericordia commouentur, cogitant enim facile fieri posse, ut in idem malum incidant. hac de causa pueri, & mulieres magis affici misericordia solent, quam viri, quia natura timidiore sunt, & imbecilliores.

TEXT. *Et qui doctrina excolti sunt. nam hi res humanas bene reputant.*

COMM. Eruditi uiri fortunæ inconstantiam & mutabilitatem considerantes, & humanarum rerum varietatem, intelligunt omnibus fortunæ telis hominum uitam expositam esse, uariasque nobis semper miseras imminere, quare miserari afflictos & subleuare cõtendunt. quauis de uiro bono Virgilius ita dicat,
-- miseratus egentem

Cur aliquem fracta pensis mente dolorem.
quasi uir bonus misericordia moueri non debeat, sed uel ex Stoicorum sententia locutus est, uel doctet non ita misereri oportere, ut fracta mente esse uideamur. nam quicquid nimium est, improbat.

TEXT. *Et qui parentes, aut liberos, aut coniuges habent, hac enim ipsorum sunt, & prædictis malis exposita.*

COMM. Magnū est vinculum parentum, liberorum, & coniugum. nam fieri non potest, ut qui, uel parentes, uel liberos, uel coniugem habet, modo sit humanus, non de illis sollicitus sit, cum intelligat eos ex se pendere, & multis malis expositos esse. quare cum aliorum parentes, aut liberos, aut coniuges in calamitate uidet, de suis cogitans, subito misericordia

cordia comouetur. sic Aeneas apud Virgilium cum Priamum interfici videret, statim suorum recordatus horrere cepit, & de illis seruandis cogitare. sic enim ait,

At metum primum saeuus circumstetit horror
Obstupui, subijt cari genitoris imago,
Vt regem aequauum crudeli vulnere uidi
Vitam exhalantem, subijt deferta Creusa
Et direpta domus, & parui casus Iuli.

TEXT. Et qui in fortitudinis affectione non sunt, ut in iracundia, aut confidentia, nam huiusmodi affectiones quid futurum sit non cogitant.

COMM. Qui neque nimium iracundi sunt, neque nimium confidentes ad misericordiam haud difficulter inclinant. sed contra illi, in quibus magna est iracundia, aut confidentia, uix commoueri ad misericordiam possunt, nam cum ita sunt affecti, non cogitant, quae sibi mala possint euenire. uocat autem Aristoteles iracundiam & confidentiam fortitudinis affectiones, quia peripatetici, sicuti scribit Cicero, dicebant iracundiam esse cotem fortitudinis, & animi comotiones utiliter hominibus a natura datas. quod autem iracundia tollat misericordiam aperte Virgilius in 12. Aen. ostendit, ubi Aeneas, cum iam inclinaret ad misericordiam Turni, viso Pallantis Baltheo quem Turnus interfecerat, statim exandunt, & relicta misericordia Turnum in

terfecit, sic enim ait poeta.
Ille oculis postquam saui monumenta doloris.
Exuuiasque hausit, furijs accensus & ira
Terribilis, tu ne hinc spolijs indute meorum
Eripiare mihi?

TEXT. Et qui nequaquam ad contumeliam procliuus sunt, nam contumeliosi non cogitant, se malum aliquod pati posse, sed qui inter hos interiecti sunt.

COMM. Qui ab omni contumelia uacui sunt misereri solent. ipsa enim contumelia uim omnem misericordiae tollit, siquidem contumeliosi homines nihil de suis malis cogitant, neminem. n. sibi nocere posse existimant. itaque fortiter facere contumeliam persequerant, quales sunt Tyranni, qui sine ulla misericordia crudeliter homines necant, ut ille Mezentius, de quo ita Virgilius in 8.

Mortua quin etiam iungebat corpora uiuis
Componens manibusque manus, atque oribus ora

Tormenti genus, & sanie, taboque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.

Qui uero sunt inter hos interiecti, hoc est, qui neque in iracundia, & confidentia magna sunt, neque contumeliae uitio laborant, ij misericordes esse solent, quales ostendit Virgilius in 9. Troianos fuisse cum Euryalus abiturus matrem suam Ascanio commendaret,

— Percussa mente dedere

Dardanidae lachrymas, ante omnes pulcher Iulus,
Atque animum patriae strinxit pietatis imago.

TEXT. Praeterea qui plurimum reformidant, & magno pauore consternati sunt, misericordia non mouentur, quoniam de propria salute solliciti sunt.

Sicuti magna confidentia, ita magnus etiam timor misericordiam omnem expectorat. cum. n. quis in summo timore constitutus est, de sua tantum salute cogitat, & quid alijs accidat non multum aduertit. Cicero libro Tuscul. tertio ita scribit, Constabat eos qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium uidissent, cum in illo ipso acerbissimo, miserissimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos uiderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, & ut salutem adipiscerentur fuga, posteaquam Tyrum uenissent, tum afflictari, lamentarique cepisse.

TEXT. Sunt autem illi misericordes, qui putant aliquos aequos ac bonos esse. nam qui neminem probum esse putat, is omnes homines malo dignos esse iudicabit.

COMM. Non potest misericordia comoueri, nisi qui de aliquibus bene sentit, & putat bonos esse uiros atque calamitate indignos. qui. n. eam opinionem concepit, ut neminem penitus inueniri posse bonum uirum existimet, is nullius miseretur, cum omnes malo dignos esse iudicet. talis fuit olim Athenis Timon ille cognomento μισάνθρωπος, qui omnes oderat homines. & ex aliorum calamitatibus uoluptatem percipiebat. Cicero Tuscul. 4. cum ita misericordiam definiuisset, Misericordia est aegritudo ex miseria alterius iniuriam laborantis, subiunxit eam rationem, nemo enim parricide aut proditoris supplicio misericordia commouetur. Itaque opus est, ut qui misericordia commoueri debeat ob alicuius calamitatem, eum bonum esse uirum, & ea calamitate indignum existimet.

TEXT. Atque omnino talis est quisque, cum recordatur sibi, aut suis eiusmodi mala euenisse, uel timet ne aliquando aut sibi, aut suis eueniant.

COMM. Concludit ea, quae inesse nobis oportet, ut ad misericordiam moueamur, quae tria sunt. primum ut eum qui patitur, bonum esse uirum putemus. alterum, ut recordemur aut nos, aut nostros in simile calamitate olim incidisse. tertium ut cogitemus fieri posse, ut aliquando uel nos ipsi, uel aliquis ex nostris, in idem malum incidat. Sed nihil est quod maiorem misericordiam comoueat, quam cum innocentes homines propter improborum scelera patiuntur, ut Cicero 3. Actione in Verrem de supplicio Philodami atque eius filij, Quid lachrymarum ipsum Neronem putatis profudisse? quem fletum totius Asiae fuisse? quem luctum & gemitum Lampfacenorum? securi esse percussos homines innocentes, nobiles, socios populi R. atque amicos propter hominis flagitiosissimi singularem nequitiam, atque improbissimam cupiditatem?

TEXT. Quo modo igitur affecti homines misericordia moueantur, dictum est.

COMM. Iam primam partem huius affectionis se aboluisse ostendit, & docuisse, qualiter oportet eos affectos esse, qui misericordia moueri debeant, restant etiam duae partes, hoc est quae sint res miserabiles, & quorum hominum misereri soleamus.

TEXT. Quae uero miserabilia sint, ex definitione satis patet. quae enim aegritudinem & dolorem adferunt, & ad in-

ad interitum perducunt, omnia miserabilia sunt, & quaecunque perdendi uim habent, & quae mala a fortuna proueniunt, magna que sunt.

COMM. Ex definitione misericordiae qua supra posuit, intelligi posse ait, quae res miserandae esse uideantur, ut tamen res apertior sit, quatuor ipse genera calamitatum ponit, quae misericordiam moueant. primum earum quae aegritudinem adferunt, ut exilia, spoliationes, propinquorum mortes, infamiae, caeteraque eius generis. Secundum earum, quae corpori dolorem & cruciatum important, ut tormenta, laniationes membrorum, mutilationes. Tertium earum, quae perdendi uim habent, ut graues morbi, magna pericula. Quartum earum quae a fortuna aduersa nascuntur, praecipue si magnae fuerint, ut de Priami calamitatibus poetae fabulantur, & de Hecuba eiusdem Priami uxore.

TEXT. Quae uero dolorem adferunt, & interitum, sunt mortes, uerbera, corporum uexationes, senectus morbi, & cibi penuria.

COMM. Hic exempla quaedam proponit, ut facilius intelligatur, quae sint res miserandae. mortes. n. primo solent misericordiam excitare, uel eorum, qui mortui sunt, uel eorum, qui sunt in luctu. multi. n. mortuorum vicem dolent, & eos miseros appellant, plerique etiam eorum miserentur, qui sunt in luctu. ut in 9. Aen. Troiani non tantum Euryali mortui miserentur, sed eius etiam matris miserabiliter filij mortem lugentis, Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnes It gemitus torpent infractae ad praelia uires.

Sunt etiam aliquae mortes non miserabiles, sed gloriosae, ut quae pro patria appetuntur, de quibus ita Cicero. 1. Tuscul. clarae uero mortes pro patria optatae, non solum gloriose rhetoribus, sed etiam beatae uideri solent. uerbera etiam & corporum uexationes dolorem & interitum adferunt, unde misericordiam excitant. hanc rem copiose persequitur Cicero contra Verrem actione ultima, ubi plurimos docet a Verre per iniuriam crudeliter uerberatos, uexatos, atque omni cruciatu affectos. Senectus praeterea calamitosa facile misericordiam excitat, ut Cicero pro M. Caelio, Constituite nobis ante oculos huius etiam miseri senectutem, qui hoc uino filio nititur. & quae sequuntur. Quin etiam morbi saepe interitum adferunt, ideo miserabiles esse solent. nemo est enim tam inhumanus qui non amici sui, graui morbo laborantis misereatur. fames denique ac cibi penuria miserabilis est. unde pro uerbum, miserimum genus mortis est, fame mori. hac de causa etiam inopia miserabilis, ut Cicero pro Rab. Posth. Ecquis est ex tanto populo qui bona C. Rabirij Posthumi nummo festertio sibi addici uelit? sed miserum me, quanto haec dixi cum dolore, & reliqua.

TEXT. Quae a fortuna proueniunt mala sunt huiusmodi, ut amicis penitus spoliari, aut cum paucis relinquere, quo fit ut miserabile sit, ab amicis, & familiaribus diuelli.

COMM. Incipit enumerare fortunae mala, ac primo lo-

co ponit id quod est grauissimum, cum quis amicis spoliatur, aut cum paucis relinquitur. quanto enim gratior & optabilior est bonorum uirorum amicitia, tanto grauior & acerbior est eorum priuatio. unde legimus etiam fortissimos viros in amicorum funeribus multas profudisse lachrymas, uehementerque animo perturbatos. quin cum ab amicis & familiaribus aliquis distrahitur, ac diuellitur, maximum dolorem & tristitiam sentit. Cicero pro Cn. Plancio, Atque (ut spero) nemo erit tam crudeli animo, tamque inhumano, qui a me mei seruatorem capitis diuellat, ac distrahat. idem pro Milone, Sed quo est illa magis diuina virtus, eo maiore a te dolore diuellor. sic etiam miserabile est a patria discedere, ut Aeneas apud Virgilium, Littora tu patriae lachrymans portusque relinquo, Et campos ubi Troia fuit.

TEXT. Deformitas, imbecillitas corporis, membri alicuius priuatio.

COMM. Miserabiles ij sunt, qui ualde deformes sunt, & quasi naturae monstra, quique maxime sunt imbecillo corpore, aut morbofo, & qui membro aliquo priuati sunt, & quibus manus amputatae sunt aut pedes. de his etiam Ethicorum. 3. meminit, & ait misericordiam excitare, neque cuiquam obijci merito posse, siquidem uel a natura, uel ab aliqua aduersa fortuna prouenerunt. quod si quis uitio suo deformis fiat, aut imbecillo corpore, aut sicui propter scelus aliquod aures aut manus amputentur, is certe nulla dignus erit misericordia. at uero si talia patiatur innocens ab inimicis, eius omnes boni miserebuntur, ut Deiphobo Priami filio accidit, de quo ita Virgilius in 6. Atque hic Priamiden laniatum corpore toto Deiphobum uidit lacerum crudeliter ora, Ora manusque ambas, populataque tempora raptis Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares.

TEXT. Et unde bonum aliquod prouenire oportebat, inde malum accidere, atque hoc saepius euenire.

COMM. Omnino miserabile est, cum quis ex ea re malum percipit, unde multum boni sperabat, de qua re Cicero pluribus in locis conqueritur, quod cum patriam a Catilinae coniuratione seruasset, & inde maximam bonum & tranquillitatem speraret, propter illud egregium factum suum in plurimas & turbulentissimas tempestates incidit. sic Euryali mater apud Virgilium in 9. Aen.

— hoc mihi de te

Nate refers. hoc sum terra marique secuta.
Et apud Catullum Ariadna de Theseo a quo destituta fuerat, ita merito conqueritur, Certes ego te in medio versantem turbine leti Eripui, ac potius germanum amittere creui, Quam tibi fallaci supremo in tempore deesse.

Pro quo dilaceranda feris dabor, alitibusque Præda, neque iniecta tumulabor mortua terra. Cicero pro Milone, Quodnam concepi tantum scelus, aut quod in me tantum facinus admisi Iudices, cum illa indicia cois exitij, indagauis, patefeci, protuli,

protuli, extinxi, omnes in me meosque redundant ex illo fonte dolores.

TEXT. *Et cum bonum aliquod tunc accidit, cum iam prodesse non potest, ut Diopithi, qui, cum ei a rege munera missa fuissent, mortuus est inuentus.*

COMM. Illud quoque miserandum est, cum eo tempore bonū aliquod superuenit, quo iam de re sic actum, neque ullum amplius remedium reperitur, ut iam bonum illud nihil prodesse possit. hoc autem Aristoteles quadam historia probat. Diopithes in egestate longo tempore fuit, multaq; passus est, tandem Persarum rex magna ad eum numera destinavit, quibus lautē copioseq; uiuere potuisset, sed antequam ad eum munera deferrentur, diē suum obiit. itaque regis liberalitate frui non potuit, hoc omnino miserandum est. Diopithes Atheniensis, ut suus ex Aeliano citat, legē tulit, ut si quis cuius Atheniensis in Piræo pernoctasset, extremo supplicio afficeretur, cum autem accidisset ut ipse diutius in Piræo moratus exire non posset, & inuitus ibi pernoctare coactus esset, ab inimicis suis in iudicium uocatus, & condemnatus est. coniectare igitur licet, eum in exilium actum fuisse, atque diu rerum inopia laborasse, quo tempore id acciderit, quod Aristoteles hoc loco memorat.

TEXT. *Et sicui nihil unquam boni accidit, uel si accidit, eo frui non potuit.*

COMM. Miserum est, nunquam à malis uacare, nihil vnquam boni percipere, miserius etiam cum bonum aliquod accidit, eo frui non posse. sunt. n. quos ad uersa fortuna perpetuo premit, ut Briseis apud Ouidium clamat,

An miseros tristis fortuna tenaciter vrget.

quibus mala ex malis eueniunt, Cicero pro L. Sylla. Quid enim erat mali, quod huic spoliato honore, fama, fortunis deesse videretur? aut cui nouæ calamitati locus ullus relictus esset? vrget eadem fortuna quæ cæpit, repetit nouum mœrorem, non patitur hominem calamitosum uno modo afflictum uno in luctu perire.

TEXT. *Atque hæc quidem, & cætera huiusmodi sunt, quæ homines ad misericordiam mouent.*

COMM. Ex his (inquit) intelligi potest, quæ res misericordiam excitent. licet enim non omnia cōmemorata sint, tamen horum, quæ dicta sunt, exemplo, reliqua etiam cognoscuntur. itaque secunda pars huius tractationis est absoluta, restat etiam tertia, quam deinceps explicat.

TEXT. *Miserentur autem eorum, qui familiares sunt, nisi forte sint magna necessitudine coniuncti, nam hos non aliter ac seipsos habent.*

COMM. In hac tertia parte quærit quinam ij sint homines quorum misereri soleamus, ac primò satis constat notorum nos, magis quam ignotorum misereri. cum igitur familiaribus nostris aliquid mali cōtingit, eorum misericordia capimur. nisi forte con sanguinei fuerint, aut magna necessitudine coniuncti. tunc enim non tantum eorum miseremur, sed tanto dolore conficimur, quanto si nobis idem malum accidisset. sic erga parentes, liberos, coniu-

ges, fratres, affecti plerunq; sumus, ut non minus eos, quam nos ipsos diligamus. maior igitur quadam nos tunc inuadit perturbatio, quam misericordia, cum eos aduersa aliqua fortuna premit. quod accommodatissimo exemplo probat Aristoteles.

TEXT. *Itaque Amasis, cum ad supplicium duci filium suum uideret, lachrymas non effudit, ut fertur. cum autem amicum mendicantem conspexisset, tunc illachrymavit: hoc enim miserabile est, illud uero atrox ac terribile.*

COMM. Herodotus in Thalia narrat hanc historiam, sed in hoc ab Aristotele dissentit, quod non ab Amasi factum hoc fuisse, sed ab eius filio Psammenito tradit. cum enim à Cambyse Persarum rege Psammenitus captus fuisset, & regno spoliatus, in ea misera fortuna uidens & filiam suam feruili modo affectam, & filium miserabiliter ad supplicium duci, nullam penitus lachrymam emisit. at postea cum ueterem quendam amicū suū, qui valde diues antea fuerat, bonis omnibus spoliatum, uideret in exercitu cibum mendicare, sic indoluit, ut non solū lachrymas funderet, sed etiam frontem feriret. hoc autē postquam Cambyse renūtiatū fuisset, iussit à Psammenito peti, cur pro amico lachrymasset, & non pro filia, neque pro filio. cui Psammenitus ita respondit, d. fili Cyri, mea domestica mala multò erant maiora, quam ut ea de flere possem, at uerò amici fortuna digna lachrymis fuit, qui in extremo senectutis limine, ex plurimis opibus, ad summam uenit inopiā. cum igitur bene respondisse uisus fuisset, iussit eum Cambyse ad se duci, & apud se deinceps in honore semper habuit.

TEXT. *Quod. n. atrox ac terribile est, differt ab eo, quod est miserabile, quippe quod eiiciendi misericordiam uim habeat, & sepius in contrarium ualeat.*

COMM. Res atroces ac terribiles non modo misericordiam non excitant, sed etiā eā plerunque ex animis eiiciunt, atque homines immites & quasi effratos reddunt, quod elegantissime Cicero pro Roscio Am. docet, ubi de crudelitate loquitur, his qui dem uerbis, hanc pati nolite diutius in hac Re. uersari, quæ non modo id habet in se mali, quod tot ciues atrocissimè sustulit, uerū et hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine in cōmodorū. nā cū omnibus horis aliquid atrociter fieri uidemus, aut audimus, et qui natura mitissimi sumus assiduitate molestiarū sensum omnē humanitatis ex animis amittimus. hoc est quod ait Aristoteles, quod atrox est, sepius in contrarium ualere, hoc est non modo non excitare misericordiam, sed etiā duos & inexorabiles homines reddere.

TEXT. *Mouentur etiam misericordia, cum intelligunt rem atrocem esse propinquam.*

COMM. Cū aliquē amicū nostrū, aut familiarē aut notū intelligimus breui moriturū, aut in aliquā grauē calamitatē incasurū, eius misericordia cōmoueri solemus. hac arte rhetores in perorationibus utuntur, ut ante oculos ponant, quot miseris reo sint repente euenturæ si forte cōdenatus fuerit. ut Cicero

ecero pro L. Murena, postquam enumerauit, quod mala Murenæ essent euentura si condemnaretur, ita concludit, Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima mansuetudine, & misericordia uestra Iudices conseruate populi Ro. beneficium & cætera.

TEXT. *Parium etiam ac similiarum miserentur; sunt autem pares ac similes uel ætate, uel moribus, uel habitibus, uel dignitate, uel genere: in his enim omnibus magis apparet eisdem periculis expositos esse.*

COMM. Maximè solent homines eorū misereri quos sibi pares ac similes esse intelligunt, cuius rei causa est, quia se iisdem periculis expositos esse uident. & supra iam demonstratū est eos potissimū esse misericordes, qui se putant in eadem mala posse incidere. Sed quia pares non uno modo dicuntur, ideo diligenter exponit Aristoteles quot modis aliqui pares dici possint. & quinque præcipue modis pares ac similes uocari posse homines docet. primò ætate, ut pueri inter se pares dicuntur, & iuuenes, & senes, unde illud prouerbiū pares cū paribus facile congregantur; & illud, æqualis æqualem delectat. Secundo moribus, ut boni inter se pares ac similes sunt, & improbi eodem modo. Cicero, nihil est copulatius quam morum similitudo bonorum. Iuuenalis, Magna inter molles concordia. Tertio habitibus, ut qui in eadem arte, aut scientia uersantur pares ac similes dicuntur, ut poetæ inter se, & oratores, & medici, & fabri. Quarto dignitate, ut qui eundem gerunt magistratū ut consules inter se, & prætores, & belli duces, & Reip. administratores, & senatores. Quinto genere, ut qui sunt ex eadem familia, ut Cornelij, Scipiones, Fabij. atque hi qui dem omnes ait Aristoteles, parium suorum misericordia commouentur.

TEXT. *Nam omnino hoc etiam in loco ita statuendum est, omnia, quæ ne accidant nobis timemus; cum alijs euenierint, solere nos ad misericordiam commouere.*

COMM. Repetit quod supra posuerat, quoniā generale quiddam est, ad omnia quæ misericordiam mouent. cum. n. homines uident alijs euenisse ea, quæ ne sibi euenirent, timebant, ipsi quidem recreantur, sed tamen misericordia mouentur. & eum, cui malum accidit, miserum existimant, ut Sinon ait apud Virg. 2.

Assensere omnes, & quæ sibi quisque timebat Vnius in miseri exitium conuersa tulere.

TEXT. *Quoniam autem res acerba cum propè esse uidentur, misericordiam mouent, cum autem longè absunt, ut quæ multis annis antea fuerunt, aut postea futurae sunt, quas neque timeant, neque recordantur, uel non omnino misericordiam mouent, uel non eodem modo: necesse est ut casus illi, qui representantur formis, uocibus, uestitu, ac denique actione longè miserabiliores sint. hoc enim modo efficiunt, ut malum propè esse uideatur, cum ipsum oculis subiiciant, quod aut futurum est, aut iam præterijt.*

COMM. Aristoteles hoc loco probat ea, quæ oculis subiiciuntur, & uidentur, multò magis animos concitare, & misericordiam cōmouere, quā quæ tantū

audiuntur. quod etiam Horatius in Arte poetica sic affirmat.

Segnius irritant animos demissa per aurem, Quam quæ sunt oculis subiecta fidelibus, & quæ Ipse sibi tradit spectatur. ideo sepe Oratores in perorationibus reos sordidatos, aut infantes, aut uestes cruentas, aut aliquid eiusmodi proferunt, quo maiorē iudicibus misericordiam moueant. ut M. Antonius cū Aquiliū defenderet, cū in iudiciū produxit, & in causa peroranda tunicā eius diloricauit, & iudicibus cicatrices aduersas senis imperatoris ostendit. & T. Labienus cū C. Rabirium accusaret, Saturnini iā pridē interfecti imaginem protulit, ut eius memoriā reficiens misericordiam populo concitaret, & M. Antonius postea triuuir Cæsaris interfecti cruentā uestē populo R. ostendit. cuius misericordia cōmotus populus ad conuictorū ades accurrit, ut eas incenderet. huius autē rei rationem sic reddit Aristoteles, res acerba tunc misericordiam mouent, cū uicinæ esse uidentur, sed cū longinquæ sunt non eodem modo. nā quæ iā diu præterierunt, uel non amplius in memoria sunt, uel si sunt, nequaquā animū mouent. quæ uerò futurae sunt, si longe abesse putantur, non reformidantur, itaque neque animos mouent. at quæ uel uicinæ sunt, uel præsentēs, atrocitate suā non possunt, animos non mouere, ut cū aliquē innocentē iugulari uidemus, aut miseris modis excruciarique fit, ut quæ representantur in tragediis per histriones, qui formas, uestes, & uoces eorū, qui quodā calamitates perpessi sunt, quia tunc accidere uidentur, plerunque misericordiam excitent, & spectatores sepiusimè lachrymas effundere cōpellat. hoc idē accidit et de futuris miseris, cum ante cernuntur animo, & quasi oculis audientū subiiciuntur. cuius rei Cicero mirus est artifex, ut in Catilinam actione. 4. Nō atrocitate animi moueor, quis. n. est me mitior? sed singulari quadā humanitate & misericordia. uideor enim mihi hanc urbē uidere, lucē orbis terrarū, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentē: cerno animo sepultam patriā, miseros atque inséultos acruos ciuium, & quæ sequuntur. ita etiā de præterito tempore, ut pro Milone. quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius uidimus? templū sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, arā sociorū, portū omnium gentium, sedē ab uniuerso populo R. concessam uni ordini, inflādari, excindi, funestari. & reliqua. at uero de presenti multa sunt exempla, ut pro Cn. Plancio, Quid me aspectas? quid mea promissa repetis? quid meam fidem imploras? & paulo post, huc exurge tamen quæso reti-nebo, & complectar, &c.

TEXT. *Atque hæc de causa, quæ nuper acciderūt, aut breui futurae sunt, miserabiliora uidentur: quin etiam ipsa indicia, atque actiones, ut uestes illorum, qui casus acerbos pertulerunt, & quæ sunt eius generis: & orationes, quas habuerunt ii, qui essent in calamitate, ut qui iam iam essent morituri.*

COMM. Ex prædictis colligit quinque rerū genera, quæ facile

facile misericordiam concitant, primò que paulo ante acciderunt, nam quasi adhuc presentia sint, ita animum mouent, ut Cicero pro Cn. Plancio, ui me inquam, Plancius, & complexu suo retinuit, multoque mensis à capite meo non discessit, abiecta quæstoria persona comitisque sumpta. o excubias tuas Cn. Planci miseris, o flebiles vigilias, o noctes acerbas, o custodiam etiam mei capitis infelicem. Secundo quæ breui sunt futura, sic enim oratione repræsentari possunt, quasi iam adsint, ut pro Milone, hunc sua quisquæ sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum à vobis ad se uocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit, hanc ingrati si eiecerit, miseram si amiserit. Tertio indicia rerum miserabilium facile misericordiam mouent, vt cruentæ uestes, aut effusus cruor, aut auulsum membrum, ut de Cæsaris interfecti ueste, quam populo Romano M. Antonius ostendit, supra diximus. ut Cicero quendam à Verre fortunis spoliatum sine bulla & ingenuitate insignibus in iudicium produxit, ut in 3. contra Verrem actione legitur. Quarto actiones honestæ eorum, qui casus acerbos tulerunt misericordiam excitant. vt 3. in Verrem actione, grandis natu parens adductus ad supplicium, ex altera parte filius, ille pro pudicitiam liberorum, hic pro vitam patris famamque, non de suo supplicio, sed pater de filij morte, de patris filius. Quinto orationes calamitosorum miserabiles sunt, cuius rei pulcherrimum exemplum est apud Virgilium in 4. Aen. cum Dido iam iam esset moritura.

Dulces exuuiæ dum fata, Deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exoluite curis,
Vixi, & quem dederat cursum natura peregi,
Et nunc magna mei sub terras ibit imago. & reliqua.

Diuus Augustinus ait, se nunquam hæc carmina legisse quin flere cogeretur. Talis est oratio illa matris Euryali in 9. Aenid. tota pathetica.

Hunc ego te Euryale aspicio? tunc illa senectæ Sera meæ requies? potuisti linquere solam Crudeles? & quæ sequuntur.

TEXT. *Maximè uerò miseratio concitatur, si in illis acerbissimis casibus fortes, & constanti animo fuisse dicantur. nam hæc omnia quia uicina uidentur, magis misericordiam mouent: quod ille, qui patitur, tali fortuna sit indignus, & acerbitas illa quasi oculis subiiciatur.*

COMM. Qui magno & constanti animo casus acerbissimos subit, is præcipue misericordia dignus est. quia uir eiusmodi uidetur innocens, & dignus calamitate. quare cum orator aliquem ostendit, maximo animo graues miseras pertulisse, facile misericordiam excitat, quod duabus potissimum de causis accidit, primò quod uir fortis & constans tali fortuna sit indignus, deinde quod illa calamitas ita repræsentatur, vt quasi oculis subiiciatur. hæc de causa fit, vt hostes etiam interdum propter alicuius fortitudinem & constantiam moueantur, vt de Porfena legimus, qui, cum Mutium hostem suum uideret constanti animo

dextram manum exurere, qua deceptus fuerat, cum ipsi Porfenam uellet obtruncare, statim misericordia motus, illi pepercit. ita Cicero pro Milone conatur iudices ad misericordiam concitare Milonis fortitudinem prædicando. his (inquit) lachrymis non mouetur Milo, est quodam incredibili robore animi septus, exilium ibi esse putat, ubi uirtuti non sit locus, mortem naturæ finem esse, non pœnam, sit hic ea mente qua natus est, quid uos Iudices? & cetera.

TEXT. *Misericordiam uerò maximè opponitur illa, quae nemesis dicitur, quam nos indignationem appellare possumus. nam alicuius infortunio, qui indigne patitur, angustia ac dolore, cum ab eisdem moribus proficiscatur, ei quodammodo contrarium est, quod est dolere prospera alicuius fortuna, qui ea sit indignus.*

COMM. Cum satis iam de misericordia dixerit, transit ad aliam animi commotionem, quæ græco uocabulo Nemesis appellatur. nam apud Latinos nomen non habet, sed indignatio dici potest. atque hæc etiam in uiro bono est, cum improborum hominum prosperos successus, & secundam fortunam uidens egre fert, & indignatur, quia res uidetur iniusta, quod improbi beatè uiuant, probi uero miserè. Laudatur ergo nemesis, sicuti misericordia, quam uis misericordiae contraria sit, non propter se bonum enim bono nunquam contrarium est, sed propter res subiectas. nam misericordia est in malis, nemesis in bonis rebus. misericordia enim mouetur aduersa fortuna bonorum hominum, Nemesis autem prospera fortuna improborum excitatur. utraque tamen ab eisdem moribus prouenit. & in utraque dolor quidam est, nam misericordia dolet infortunio hominis innocentis, Nemesis dolet felicitate hominis improbi. atque hac ratione maximè inter se opponuntur. hæc est Aristotelis sententia. uerum antiqui Nemesis pro Dea coluerunt, quæ superbos homines & arrogantes ulcisci credebatur. Macrobius. i. Satur. Nemesis (inquit) contra superbiam colitur. Catullus

precesque nostras Oramus caue despicias oculo
Ne pœnas Nemesis reposita à te
Est uehemens Dea, ledere hanc caueo. Platonem dicunt Nemesis Angelum esse diuini iudicij, sicuti Cælius annotauit. Peripatetici, quemadmodum Plutarchus scribit, duas has commotiones, hoc est Nemesis & Misericordiam uocant ἀσεία παθήματα, hoc est ciuiles perturbationes, quoniam ciuilibus & mansueti animi indicia sunt. Aristoteles secundo Ethicorum Nemesis mediam ponit inter ὀργὴν & ἐπιχαρῆσανίαν, id est inuidiam, & peruersam lætitiā. itaque Nemesis laudabilis est, inuidia uero uituperabilis, & detestanda, quæ bonis alienis cruciatur, ita etiam peruersa lætitia, quæ malis alienis lætatur.

TEXT. *Atque hæc commotiones ambæ, bonæ in dolis ac uirtute sunt. decet enim cum eis dolere, atque eorum misereri, qui mali aliquid indignè patiuntur: illis autem indignari, qui præter merita sua fortunati sunt. quicquid præter dignitatem accidit, iniustum est.*

TEXT.

COMM.

TEXT.

TEXT.

Laudat more suo hanc utranque commotionem, quoniam à bona indole naturaque ambæ proficiscuntur. sicuti decet (inquit) eius misereri, qui malè indigne patitur, ita decet indignari, cum quis indignus feliciter agit. quod probatur hac sententia. quicquid alicui præter dignitatem accidit, iniustum est. hæc quidem Aristoteles. sed Stoici uitiosam esse misericordiam putabant, unde Seneca dixit, Non miserebitur sapiens, sed succurret. & Virgilius 2. Georg. Neque ille Aut doluit miserans inopem, aut inuidit habenti. & in Epigrāmate de uiro bono, sic se reprehendit, Miseratus egentem, Cur aliquem fracta pensens mente dolorem?

TEXT. *Atque hæc de causa Deis etiam ipsis hoc attribuitur, ut indignentur.*

COMM. Probat à cōi consensu Nemesis laudabilem animi commotionem esse. solent enim homines omnia, quæ laudabilia sunt Deis attribuere, nihil autem quod sit uituperabile. sed hanc commotionem Deis attribuimus, & dicimus eos indignari contra superbos, & arrogantes homines. Igitur laudabilis est, & à bona natura proficiscitur.

TEXT. *Posset autem aliquis suspicari, inuidiam misericordiam eodem modo esse contrariam, tanquam uicina sit, aut eadem quæ nemesis, sed ab ea diuersa est.*

COMM. Hoc in loco uult Nemesis ab inuidia distinguere, quoniam aliqui suspicari possent, aut eandem esse, aut parum admodum inter se differre, eo quod ambæ misericordiam opponantur, tanquam ei contrariæ. Sed ipse docet inuidiam multum à Nemese distare, & penitus diuersam esse. quod etiam Cicero sensit ad Cælium scribens, cum ita inquit, Sed plane gaudeo, quoniam τὸ νημεσῶν interest τὸ φθονῶν.

TEXT. *Quamuis enim etiam inuidia sit ægritudo, quæ animum perturbat ob alterius res secundas, non tamen ob eius res secundas, qui sit indignus, sed qui sit equalis, aut similis.*

COMM. Non est mirum si aliqui decepti sunt in his rationibus, & eandem esse putarunt, quoniam aliquam habent similitudinem. sicut enim nemesis, ita. n. inuidia est ægritudo, quæ animum perturbat ob alicuius res secundas. sed in hoc differunt, quod Nemesis ægre fert tantum indignos homines & improbos opibus & dignitate florere, & laudabilis est animi commotio. inuidia uero nullum inter bonos & malos discrimen habet, uerum bonis alienis cruciatur, siue illa dignè, siue indignè accidant, & inter æquales ac similes præcipue regnat. quod et uulgò dicitur, inter pares semper est inuidia. sic Hesiodus, Et figulus figulo inuidet, & faber fabro. quod etiam Ethicorum secundo ait Aristoteles, & infra hoc eodem libro.

TEXT. *Commune est autem omnium qui inuidet, & qui indignantur, ut id efficiant, non quia sibi detrimentum aliquod ex eo prouenire possit, sed quia bonum ei, cui nolent accideri, meque enim iam esset inuidia, aut Nemesis, sed potius metus, si quis ideo doleret ac perturbaretur, quod ex alterius bona fortuna, sibi malum*

aliquod esset euenturum. Causam perturbationis inuidie & Nemesis communem querit. omnes. n. qui inuidet, & qui indignantur hoc habent commune, ut propter aliena bona perturbentur. sed eius perturbationis causa non inde nascitur, quod putent illa bona aliena sibi detrimentum aliquod aut damnum allatura, sed quia bona illis euenerunt, quibus potius malè optaret, & quos nihil habere boni cuperent. cum autem dolemus, alicui bonum eiusmodi euenisse, quod nobis aliquo modo nocere posset, tunc ea perturbatione non Nemesis aut inuidia uocatur, sed metus potius. quo enim feliciorum fortunam habent inimici nostri, eo fiunt insolentiores, & in nobis metus duplicatur, cum audimus inimicum nostrum aut opibus, aut dignitatibus auctum.

TEXT. *Illud uerò perspicuum est, diuersas animi affectiones ab inuidia atque ab indignatione concitari. nam qui aereore conficitur, cum uidet indignos aduersa fortuna concuti, idem latabitur, aut saltem dolore carebit, cum uiderit, malo dignos homines infortunij agitari.*

COMM. Diligenter ostendit in quo differant, Nemesis & inuidia. & primo docet Nemesis in probis tantum uis esse. deinde ostendet inuidiam tantum in malis hominibus uersari. probus. n. inuidet nemini. quo fit ut diuersæ sint affectiones Nemesis, & inuidiæ. nam is, in quo Nemesis est, ita est affectus, ut etiam misereatur, cum uidet innocentes homines calamitate premi. & lætetur, aut saltem dolore careat, cum scelestos uidet, meritis supplicij affici. ergo hæc tria frequenter in bono uis coniuicta reperiuntur, indignatio, misericordia, lætitia. indignatio, cum improbus homo feliciter agit. misericordia cum innocens affligitur. lætitia cum scelestus punitur.

TEXT. *Neque enim quisquam uir probus dolorem concipit, cum parricidas aut sicarios extremum pati supplicium intellexerit. decet enim in rebus eiusmodi gaudere: quemadmodum etiam cum aliquis pro dignitate fortunatus est, & bene rem suam gerit, hæc enim ambo iusta sunt, & bono uiro lætitiā afferunt.*

COMM. Acquitas hoc & iustitia postulat, ut malis malè, bonis benè eueniat. uir autem probus & iustus tunc maximè gaudet, cum parricidas, sicarios, & huiusmodi consceleratos homines è medio tolli, & extremo supplicio affici uidet, non aliter atque tunc magnopere gaudet, quando probis atque integris uiris res suas feliciter atque ex sententia succedere intelligit. nam quia sunt hæc ambo iusta, non possunt bono uiro non magnam afferre lætitiā. Cicero Tuscul. 4. nemo (inquit) parricide aut proditoris supplicio misericordiam commouetur. Claudianus Rufini scelesti supplicio uehementer se lætatum ostendit, cum ait, Abstulit hunc tandem Rufini pœnam uultum. Absoluitque Deos, iam nos ad culmina rerum. Iniustos creuisse queror. tolluntur in altum. Vt lapsu grauiore ruant. eodem modo qui bonum uirum

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

uirum bene res suas gerere uidet, si bonus etiam ipse est, gaudet.

TEXT. Nam necesse est, ut speret ad se quoque peruentura esse commoda, quae sui similis consecutus est.

COMM. Laetitia quam vir probus, ex probi uiri felicitate, & prospero successu percipit, inde nascitur, quod cum sibi conscius sit, & probitatem suam agnoscit, statim in spem erigitur fore, ut, quod sui simili contingit, idem etiam sibi contingat. iustum est enim ut qui pari virtute sunt, pares etiam dignitates consequantur.

TEXT. Haec autem omnia sunt eiusdem uitae, atque naturae, sicuti contraria contrarios et mores indicant: id est, non qui malis aliorum delectatur, & qui est inuidus.

COMM. Haecenus docuit misericordiam, & indignationem, & laetitiam in bono viro esse, nunc ad contraria transit, hoc est ad inuidiam, & peruersam laetitiam, quas affectiones ambas in eodem malo homine docet esse. nam quae contraria sunt (inquit) contrarios etiam mores indicant, sed haec contraria sunt, misericordia & inuidia, honesta laetitia, & turpis laetitia, ergo ille, in quo inuidia, & turpis laetitia reperitur, diuersus est ab eo, in quo misericordia, & honesta laetitia est. hic enim probus uir est, ille improbus. qui uero inuidi sunt, & ob aliena bona cruciantur, iidem etiam malis alienis delectari solent. quamuis enim haec duo uitia distincta sint, nempe inuidia, & peruersa laetitia, tamen in eodem homine semper ferè esse solent.

TEXT. Nam, ex qua re quispiam angitur, cum oritur, aut iam adest; necesse est, hunc eadem gaudere, cum eam uidet euanescere atque interire.

COMM. Probat in eodem homine necessario esse inuidiam, & malevolentiam. nam quae επιχρηστικα dicitur ab Aristotele, Cicero malevolentiam inter pretari uidetur. sic enim Tusc. 4. scribit, Malevolentia est uoluptas ex malo alterius sine emolumento suo. ea est igitur malevolentia quam peruersam & turpem laetitiam supra diximus. quam in eodem esse, in quo est inuidia sic Aristoteles ostendit. qui dolet & cruciatur aliqua re, cum eam oriri, aut adesse uidet, idem gaudet cum eandem rem uidet euanescere atque interire, sed qui dolet alieno bono, tunc illud uidet adesse, inuidus est, qui uero gaudet, cum aliquem uidet bono priuari, maleuolus est, ergo qui inuidus est, idem etiam est maleuolus. Itaque Cicero saepe inuidos & maleuolos coniungit, ut pro Cor. Balbo. ut omnium maleuolorum, iniquorum, inuidorum animos frangeremus.

TEXT. Quapropter haec omnia misericordiam excitari prohibent. inter se uero differunt ijs de causis quae traditae sunt: & omnia aequaliter utilia sunt ad efficiendum, ne res aliquae miserales esse uideantur.

COMM. Haec (inquit) omnia utilissima sunt, ad auertendam ab animis iudicum misericordiam, qui enim in aduersarios suos uel indignationem, uel inuidiam, uel malevolentiam excitare potest, is omnem facile misericordiam auertet. nam quamuis haec tria inter se differant, indignatio, inuidia, malevolentia, propter eas causas, quas supra diximus, tamen

aequaliter omnia uim habent auertendae misericordiae.

TEXT. Primum igitur de libera indignatione, quam Nemesi in uocant, dicamus, & quibus homines indignantur, & quas ob res, & quomodo affecti, deinde etiam de reliquis uerba faciamus: quamuis haec plana sint ex ijs, quae iam supra dicta sunt.

COMM. Cum sibi proposuerit hoc loco de ijs animi commotionibus uerba facere, quae misericordiam extinguere solent, primo de Nemesi tractare aggreditur, atque eundem seruat ordinem, quem etiam in superioribus tractandis obseruauit. nam primo docet contra quos homines indignari libere soleamus, deinde quas ob res indignatio libera concitatur, tum quomodo affecti homines indignentur, quod cum explicauerit, proponit etiam de reliquis motionibus misericordiae contrarijs se esse dicturum. haec autem, quae ad Nemesin attinent, iam ferè plana esse facta ait, ex supra dictis, attamen eadem copiosius & uberius explicat, quo res tota clarior, & aptior sit. quod autem Nemesi libera indignatio latine dici debeat, ostendit Horatius in Menam Pompeij Magni libertum scribens hoc modo, Vides ne sacram mentiente te uiam

Cum bis ter uinarum toga
Ut ora uertat huc & huc euntium
Liberrima indignatio?

deinde causam indignationis hominum adiungit, quod cum esset indignissimus pluribus tamen opibus polleret, & longe se nobiliores contemneret. Sectus flagellis hic triumphalibus

Præconis ad fastidium,
Arat falerni mille fundi iugera,
Et Appiam mannis terit,
Sedilibusque magnus in primis eques
Othone contempto sedet.

haec igitur libera est indignatio, quae pro uilis alicuius, aut improbi hominis felicem successum excitat.

TEXT. Nam si indignari nihil aliud est, quam dolere prospera alicuius fortuna, qui ea sit indignus: primum illud perspicuum est, non fieri posse, ut quis propter omnia bona, quae eueniunt, indignetur: nemo enim ei, qui iustus, aut fortis euadit, aut uirtutem aliquam acquirat, indignatur.

COMM. A definitione liberae indignationis probat, nullo modo fieri posse, ut propter omnia bona quae alicui eueniunt, excitetur indignatio. Qui enim indignatur, dolet prospera eius fortuna, qui sit indignus. ut si consceleratus homo diuitijs & dignitatibus affluat, & ei quotidie res felicias succedant. Quod si quis impius homo iustus fiat, aut ignauus & imbellis, fortis & strenuus euadat; aut denique uitiosus & inquinatis moribus uirtutem amplectatur, & in ea multum proficiat, certe propter haec nemo indignabitur, cum tamen omnium maxima bona sint. hoc autem ideo fit, quoniam huiusmodi bona, nequaquam a fortuna donantur, sed magno labore, studio, & industria comparantur. Itaque nullus eorum, qui talia bona possidet, eis indignus est, sed potius alijs etiam bonis dignus esse iudicatur. magni igitur uirtus omnis aestimanda est quae eos omnes

omnes in quibus est, omnibus bonis dignos efficit, & hominum uoluntates conciliat.

TEXT. Neque enim ob res, quae sunt his contrariae, misericordia commouetur.

COMM. Probat a contrarijs propter uirtutem indignationem non exoriri. quoniam neque propter uitia, misericordia nascitur. neque enim quisquam alicuius miseretur, quod sit impius, aut ignauus, aut fur, aut proditor, sed eum potius odio prosequitur, & cum eius generis hominibus mala eueniunt, nemo eorum miseretur, quia dignos omni supplicio iudicat. sed potius gaudent omnes cum scelerati homines ingentibus malis affliguntur.

TEXT. Sed ex diuitijs, & potentia, & ceteris huiusmodi rebus indignatio nascitur, quibus (ut in summa dicam) boni tantum uiri digni sunt, atque illi, qui a natura consecuti bona sunt, ut nobilitatem, pulchritudinem, & quae sunt eius generis cetera.

COMM. Indignatio libera tunc exoritur, cum homines uiles, & abiectos, atque improbos uidemus magnas sibi diuitias, & opes, & potentiam acquisiuisse, quoniam eis bonis profus indigni sunt. quod ita Iuuenalis egregie docet,

Patricios omnes opibus cum prouocet unus
Quo tondente grauis iuueni mihi barba sonabat,

Cum pars niliacae plebis cum uerna canopi
Crispinus, tyrias humero reuocante lacernas
Ventilet aestiuum digitis sudantibus aurum,
Nec sufferre queat maioris pondera gemmarum,
Difficile est Satyram non scribere. & paulo post,
Quid referam quanta siccum iecur ardeat ira,
Cum populum gregibus comitum premat hic spoliator

Pupilli prostantis. nam diuitijs, opibus, potentia, felicitate, uiri tantum boni digni sunt, & illi, quibus natura propicia fuit, & pulchros, aut nobiles fecit. quamuis enim illi, qui ualde nobiles sunt, maximas opes & potentias acquirant, tamen nemo indignatur, quoniam eis bonis digni uidentur. eodem modo, qui pulchritudine, ac corporis dignitate praecellunt, etiam si in magno sint honore ac precio nullam tamen hominum indignationem in se concitant. quoniam omnes pulchritudine capiuntur, & rem quandam esse diuinam existimant. ex his intelligi facile potest, indignationem ab inuidia plurimum distare. nam sapientibus etiam, & uirtute praeditis, & nobilibus, & pulchris inuideri solet, cum tamen ob eiusmodi bona nemo indignetur.

TEXT. Et quoniam, quod antiquum est, parum distare uidetur ab eo, quod est naturale, necesse est in eos, qui bonum idem possident, si nuper id acquisierunt, atque ob id feliciter ac prospere uiuunt, indignationem concitari.

COMM. Res antiquae quodammodo uidentur esse naturales, ut qui ex ea familia natus est, in qua multi

praecleari uiri fuerunt, quia iam antiquo tempore nobilis est, uidetur a natura nobilis esse, & qui a parentibus opulentis ac diuitibus est ortus, uidentur esse diues a natura. sed iam dictum est, in eos, qui a natura bona aliqua consecuti sunt, indignationem non concitari, ergo neque in eos qui iam pridem nobiles sunt, ac diuites concitatur. reliquum est igitur, ut in eos concitetur, qui idem bonum nuper adepti sunt, & propter illud honorifice & prospere vitam degunt. hoc autem Sallustius de Cicerone testatur, qui cum nouus homo esset, & consulatum peteret, multos nobiles indignari cogebat, donec tandem Catilinae coniuratio remoueret indignationem. sic enim ait Sallustius, Ea res in primis studia hominum accendit, ad consulatum mandandum M. T. Ciceroni. namque antea plerumque nobilitas inuidia aestuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si cum, quamuis egregius, nouus homo adeptus foret. Sed ubi periculum aduenit, inuidia, atque superbia post fuere.

TEXT. Maiorem enim dolorem inurunt, qui nuper diuites facti sunt, quam, qui diu in amplo patrimonio uixerunt.

COMM. Exemplis declarat propter noua bona, non autem propter antiqua concitari indignationem. non enim dolemus quod aliquis in amplo patrimonio natus sit & ab opulentis parentibus, sed quod aliquis praeter dignitatem repente diues euadat, cum antea pauper, & abiectus esset, ut si forte thesaurum inueniat, aut a principe aliquo magna dona referat, aut haereditatem, quae nihil ad eum attineret, consequatur. aut denique alia ratione sine ullo suo merito diuitijs comuletur. ut Chryfogonus Syllae libertus, Demetrius Pompeij magni, Menas & Menebrates Sex. Pompeij sanguine Quiritium & proscruptionum licentia ditatos, ut ait Plinius.

TEXT. Eodem modo, qui magistratus, & potentiam, & copiam amicorum, & multos ac probos filios, & huius generis cetera nuper adepti sunt.

COMM. Quod de diuitijs supra dictum est, idem etiam de ceteris bonis intelligendum est. ut si quis praeter dignitatem nuper aliquem magistratum adeptus sit, aut aliquam potentiam, aut si multos habeat amicos, qui illi adsint, cum amplectantur & curent, aut cum ipse sit improbus, si multos bonae indolis filios habeat, & denique si quod huiusmodi bonum nuper adeptus est, quo indignus esse uideretur. nam haec omnia cogunt homines indignari.

TEXT. Et praecipue cum propter haec aliquod aliud eis bonum acciderit. magis enim offendunt animos noui diuites, quam qui iam pridem diuites erant, cum propter diuitias honorem aliquem, aut magistratum acquisierint: quod eodem modo reliquis etiam in rebus accidit.

COMM. Bona quae supra commemorata sunt, non tantum ipsa se iuuant, sed etiam ad alia bona gradum quaedam faciunt, ut si pauper aliquis diues euadit, non tantum

cum id commodum habet, vt diuitijs fruatur, sed etiam frequenter accidit, vt propter diuitias nuper acquisitas, honores & magistratus adipiscatur. ergo tunc maximè indignatio concitatur, cum quis præter dignitatem non tantum bonum aliquod assequitur, sed etiam deinde propter illud idem bonum etiam alia nanciscitur. hoc autem probat Aristoteles eorum exemplo qui nuper diuites euaserunt. nam si forte huiusmodi homines, propter acquisitas nuper diuitias, aliquem magistratum aut dignitatem adipiscantur, longè magis ad indignationem accendunt animos nostros, quam si eandem dignitatem ij, qui iam pridem diuites erant, assequerentur. atque hoc non tantum in diuitijs, sed etiam in alijs eiusmodi bonis accidere solet.

TEXT. *Huius autem rei causa est, quod alteri res suas habere uidentur, alteri uerò minimè: quod enim semper in eodem statu spectatum est, id æquum iustumque uidetur; quare nomi diuites uidentur res non suas habere.*

COMM. Causam explicat, cur veteres diuitiæ nequaquam indignationem moueant, nouè uero præcipuè moueant. nemo enim indignatur, quæ res suas obtineat, sed omnis indignatio nascitur ex eo, quod quis res non suas, sed alienas occupet. Sed qui iam pridem diuites sunt, & semper in eodem statu perseuerarunt, æquum iustumque esse uidetur, vt honores ac dignitates assequantur, & suis diuitijs atque opibus fruantur. qui uero tanquam somnio (quod aiunt) beati, repentino diuites euadunt, ij propter nouitatem res alienas occupasse creduntur, itaque mouent indignationem. uidetur enim minimè tolerandum esse, quod quis alienas res occupet, & illis fruatur. quin tanto maior deinde nascitur indignatio; quanto magis, ob diuitias nuper acquisitas honoribus ac dignitatibus augentur, hæc enim omnia nobilium & præstantium uirorum propria, non nouorum hominum esse putantur.

TEXT. *Et quoniam non omne bonum cuius homini congruit, sed est proportio quædam, & conuenientia, ut, exempli gratia, speciosa arma non iusto uiro, sed forti conueniunt; & clare nuptiarum affinitates non ijs, qui nuper diuites facti sunt, sed nobilibus, atque illustri genere natis, congruentes sunt: fit, ut etiam cum probus uir, quod ei non conuenit, assequitur, aduersus eum indignatio concitetur.*

COMM. Quoniam aliquis opinari posset, tantum contra malos atque improbos homines indignationem concitari, probare uult Aristoteles hoc loco, posse interdum fieri, vt etiam contra probum uirum concitetur indignatio. nam in bonorum distributione quædam proportio, conuenientiaque seruanda est, vt vnusquisque ea bona, quæ sibi suisque rebus congruentia sunt, assequatur. neque enim omne bonum cuius homini congruit, quod duobus exemplis Aristoteles confirmat. sicut enim exempli gratia duo boni uiri, quorum alter iustitia præcedat,

alter fortitudine. qui ambo de speciosis armis contendunt, & quærat uter eorum dignior sit, qui arma illa speciosa consequatur, haud dubium est, quin longe magis forti uiro, quam iusto conueniant. uidetur autem Aristoteles hoc exemplum sumpsisse ab illa peruulgata contentione, quam aiunt inter Aiace & Ulysses fuisse de Achillis armis, post ipsius Achillis mortem. quam Ouidius decimotertio Metamorphoseos elegantissimè describit. additis utriusque orationibus admirabili officio confectis. quo in certamine superior euasit Ulysses, fortisque uiri tulit arma disertus, quamuis Ajax Ulyssè longe fortior esset. itaque tanta indignatione correptus est Ajax, ut in furorē conuersus sit, & denique sibi ipse mortem conscuerit. alterum exemplum tale est. sint duo iuuenes, ambo probi & diuites, sed alter eorum nobilis & illustri loco natus, alter nouus homo, & nuper diues factus, atque hi ambo puellam uirginem præclaris ortam parentibus uxorem petant, non est dubium, quin huiusmodi nuptiæ magis ei congruant, qui sit illustri genere natus. quoties igitur contra euenit, ut aliquis quod sibi minus congruit, assequitur, quamuis probus uir atque integer sit, tamen in se hominum indignationem mouet. quod M. T. Ciceroni accidisse constat, quem plerique nobiles Romani ferre non poterant, quod homo nouus eisdem honores ac dignitates assecutus fuisset, quas multi nobilissimi uiri consequi nunquam potuerant.

TEXT. *Illud etiam indignationem mouet. quando inferior cum superiore contendit; & præcipuè si in eadem re dispares fuerint; unde illud ab Homero dictum est;*

Illo redit retro non ausus tendere contra Aiace Telamone satum: nam Iuppiter ipse indignabatur forti committere inertem.

COMM. Indignum est, & minimè ferendum, ut aliquis multo inferior velit cum superiore contendere, præcipuè in eodem studio atque artificio, ut si malus pictor Apellem ad certamen prouocet, aut infans rhetor Demosthenem, aut gregarius miles strenuum bellatorem. atque hæc quidem res non tantum homines sed etiam Deos ad indignationem mouet, quod Homeri auctoritate probat Aristoteles, apud quem undecimo Iliadis Cebriones quidam Troianus Græcos quidem inuaserat, sed cum Aiace Telamonis filium contra se uenientem conspicatus fuisset, cum eo congregari non ausus est, uerum retrò celsit. hoc autem ait Homerus, ideo factum est, quia Iuppiter indignabatur inertem & longe inferiorem hominem Cebriorem cum Aiace fortissimo bellatore committere. idem Ajax apud Ouidium 13. Metam. indignatur quod Ulysses secum de Achillis armis contendere auderet. Itaque cepit exclamare;

— agimus pro Iuppiter inquit, Ante rates causam, & mecum confertur Ulysses. & paulò post;

Præ-

Præmia magna peti fateor, sed demit honorem Aemulus Aiaci, non est tenuisse superbum. Sit licet hoc ingens, quicquid sperauit Ulysses. Ipse tulit precium iam nunc certaminis huius. Qui cum uictus erit mecum certasse feretur.

TEXT. *Quod si non in eodem studio fuerit inferior, tamen quocumque modo minor cum superiore contendit, indignationem mouet: ut si musicus cum iusto uiro de dignitate contendat, nam iustitia multo præstantior est arte musica.*

COMM. Quia dixerat indignum esse, ut quis inferior in eadem re, cum præstantiore contendat, ut Cherilus poeta cum Homero, nunc adiungit non tantum in eodem studio, sed in omni re sine simili, siue dissimili, quoties minor cum superiore contendit, indignationem moueri. & exemplum duarum rerum diuersarum affert. Sint enim duo præstantes uiri, sed in diuerso genere, quorum alter sit excellens Musicus, ut Timotheus, alter iustissimus uir, ut Aristides. profectò Timotheus quamuis in arte sua foret omnium excellentissimus, tamen contra se hominum indignationem concitaret, si cum Aristide uellet de dignitate contendere. propterea quod iustitia uirtus est, quæ longo interuallo musicam artem post se relinquit. Cicero pro L. Murena comparat quidem artem militarem cum iuris ciuilibus scientia, sed eam longe præstantiorem esse demonstrat. itaque facetissimè Seruium Sulpitiū irridet, qui cum esset iurisconsultus, uellet tamen cum L. Murena imperatore de dignitate certare, & indignaretur, quod in petitione consulatus L. Murena sibi fuisset antelatus.

TEXT. *Iam igitur planum est, contra quos homines, & quibus de causis indignatio moueatur. hæc enim sunt, quæ diximus; & si qua sunt eius generis cætera.*

COMM. Duas simul partes se absoluisse ostendit, nempe quibus potissimum hominibus indignari soleamus, & quas ob res, quamuis enim non fuerint omnia numerata, tamen ex eis, quæ dicta sunt, cætera etiam omnia facile intelligi possunt. restat igitur solum, ut doceat, quomodo affecti homines indignentur.

TEXT. *Eorum autem animi facile mouentur ad indignationem; qui maximis bonis digni sunt; & ea possident; cum etiam indignos eadem possidere uident: neque enim iustum est, dissimiles homines paribus bonis accumulari.*

COMM. Non omnes homines ad indignationem procliuēs sunt, sed ii tantum, qui ita cæteris præstant, ut pro dignitate sua maxima bona consecuti sint. huiusmodi enim homines, cum uident indignos eadem bona consequi, quæ ipsi possident, facere non possunt, quin indignentur. quoniam iniustum esse uidetur, ut qui dissimiles sunt, similia pariaque bona adipiscantur. hoc est quod Ajax apud Ouidium ait. non est tenuisse superbum. Sit licet hoc ingens, quicquid sperauit Ulysses.

Nam quanto quis in aliqua re præstantior est, tanto se maioribus præmijs dignum iudicat. ea uero quæ uiles & abiecti homines consequuntur, nequaquam magna habentur, aut si magna sunt, & iis paria quæ iam præstantes uiri sunt adepti, nihil præcipuum horum excellentia uidetur iam habere quæ res facile mouere solet indignationem. neque enim uir præstans humilibus æquiparari potest.

TEXT. *Secundo loco mouentur ad indignationem, qui pro bi, studio si que uiri sunt: nam huiusmodi homines uerè iudicant; & quæ iniusta sunt oderunt.*

COMM. Duabus de causis probat studiosos ac probos uiros indignari solere. primò quia uerè iudicant, atque ideo benè intelligunt, qui præmijs, qui pœna digni sint, & qui prosperam, qui aduersam fortunam habere mereantur. deinde quia magno odio prosequuntur ea, quæ sunt iniusta. supra uerò demonstratum est, iniustum esse, ut qui dissimiles sunt, similia pariaque bona consequantur, quamuis igitur in uiros probos inuidia non cadat, tamen cadit indignatio, ex quo perspicuum est, indignationem plurimum ab inuidia differre; sæpe autem indignatio risum consequitur. quia uiri studiosi ridet eorum insaniam qui se bonis & præstantibus comparare audent, deinde iidem indignantur, quod huiusmodi temeritas & audacia plerumque feliciter succedat. sic Horatius in Arte Poet.

Sic mihi qui multum cessat, fit Cherilus ille. Quem bis terque bonum cum risu miror, & idem Indignor.

TEXT. *Tertium genus est eorum, qui honores appetunt, & aliquas sibi res gerendas mandari cupiunt. & præcipuè si illos honores desiderant, quos alij iam, eis indigni consecuti sunt.*

COMM. Ambitiosi omnes, & qui elato sunt animo, magnarumque rerum appetentes ad indignationem procliuēs esse solent. tantoque magis cum eisdem honores assequi non facile possunt, quos uident inferiores homines, & longe indigniores assecutos. Sic M. Laterensis uehementer indignatus est, quod in ædilitatis petitione sibi Cn. Plancius antelatus fuisset. Sic Q. Carulus in summa familia natus, sapientissimus & sanctissimus uir, quod Cn. Manlius non solum ignobilis, uerum sine uirtute, sine ingenio, uita etiam contempta ac sordida superior euaserit.

TEXT. *Denique illi facile indignantur, qui præclara de se ipsis iudicia faciunt, atque eis rebus se dignos putant, quibus alios non putant.*

COMM. Concludit hanc partem effato generali. quicumque (inquit) sibi multum arrogant, & se alijs uirtute antestare existimant, facile indignantur. tales enim homines seipos magnis & amplis honoribus dignos esse arbitrantur, & reliquos præ se contemnunt, ut Sallustius ait de Q. Metello, cui quanquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor.

R 2 animus

animus, & superbia, commune nobilitatis malum. & alibi de eodem Metello, Interim Roma per literas certior fit prouinciam Numidiam Mario datam, nam consulum factum antea acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum percussus, neque lachrymas tenere, neque moderari linguam, vir egregius in alijs artibus, nimis molli ter ægritudinem pati. Quam rem alij in superbiã vertebant, alij bonum ingenium contumelia accẽsum esse, multi quòd iam parta victoria, ex manibus eriperetur. nobis fatis cognitum est, illum magis honore Marij, quam iniuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alij, quam Mario traderetur.

TEXT. *Atq; hac de causa qui seruili ingenio sunt, & abiecti homines, & honoris contemptores, non mouentur ad indignationem: nihil enim est eiusmodi quo se dignos existiment.*

COMM. Tria hominum genera memorat superioribus contraria, qui nequaquam indignari soleant. primum eorum, qui seruili sunt ingenio, neque animum audet, ad res magnas & excelsas erigere, sed ignauie suæ sibi conscij facile patiuntur alios, quã uis genere ac nobilitate inferiores, altius euolare. Secundum eorum est, qui uiles sunt & abiecti, ut operarij, & opifices, & eius generis homines, uel etiam improbi & negligentes, qui satis intelligunt se nullam assequi posse dignitatem. Tertium est eorum, qui licet egregij sint, tamen honores ac dignitates contemnunt, & pro nihilo putant. itaque non indignantur etiam si uideant, longe infra se positos homines extolli & honorari, sed hi pauci admodum sunt.

TEXT. *Ex ijs, quæ dicta sunt etiam perspicuum est, quando uel gaudere, uel saltem non dolere debeamus, cum aliqui homines aduersa fortuna premuntur, & res suas infeliciter agunt, aut quæ cupiunt, non consequuntur: nam ex contrarijs contraria dignoscuntur.*

COMM. Qui dolet improborum hominum fortuna prospera, & cum uidet indignos ad opes & honores euehi, idem etiam ferè gaudere solet improborum calamitate, & cum uidet eos deprimi, & opibus atque honoribus spoliari, qui contra iustitiam euecti fuerant. hæc enim affectio, quæ Nemesi quodammodo opponitur, ab eadem indole, atque iisdem moribus proficiscitur. Quare qui bene intelligit, quæ sint ea, quibus ad indignationem moueamur, idem etiam intelliget quando gaudendum sit aduersa aliorum fortuna, & inanibus uotis. quod in Pisonem Cicero bene & eleganter exprimit, his (inquit) ego rebus pascor, his delector, his perfruo, quod de uobis hic ordo opinatur, non secus ac de terribilibus hostibus. quod non equites Romanorum terri ordines, quod cuncta ciuitas odit, quod nemo bonus, nemo denique ciuis est, qui modo se ciuem esse meminerit, qui uos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsa consulatus uestri perhorrescat. hæc ego sem-

per de uobis expetiui, hæc optaui, hæc precatus sum.

TEXT. *Quapropter his rationibus orator sanè iudices ita præparare sua oratione poterit, ut eos, qui sui miseri dicunt oportere, doceat indignos esse, qui misericordiam consequantur. non autem fieri posse certum est, ut eorum quis misereatur, qui misericordia sunt indigni.*

COMM. Hæc omnia quæ de indignatione, & lætitia indignationi opposita dicta sunt, ad auertendam misericordiam ualent. itaque docet Aristoteles hoc loco quomodo Orator eis uti debeat. nempe cum reus iudices rogat ut sui misereantur, contra debet actor supra dictis rationibus ostendere non eum ulla misericordia dignum esse. nam ita facile misericordiam auertet, quoniam nemo est, qui putet eius hominis miserendum esse, qui nulla misericordia dignus esse uideatur. ut Cicero 4. in Verrem actione. Nunc uerò quid faciat Hortensius? auaritiæ ne crimina frugalitatis laudibus deprecetur? at hominem flagitiosissimum, libidinosisimum, nequissimumque defendit. an ab hac eius infamia nequitia uestros animos in aliam partem fortitudinis commemoratione traducat? at homo inertior, ignauior, magis uir inter mulieres nequam, impura inter uiros muliercula proferri non potest. at mores commodi? quis contumacior? quis inhumanior? quis superbior? at hæc sine cuiusquam malo? quis acerbior? quis insidiosior? quis crudelior unquam fuit?

TEXT. *Neque illud obscurum est, propter quæ bona, & quibus hominibus, & quomodo affecti soleant inuidere: siquidem inuidia est ægritudo quædam concepta ex felicitate eorum bonorum, quæ dicta sunt, cum paribus ac similibus eueniunt, non ut qui inuidet, aliquid inde commodum ferat, sed quia nollet eos, quibus inuidet, ea bona possidere.*

COMM. Postquam satis multa uerba de Nemesi fecisse sibi uidetur, nunc ad inuidiam transit, & ea tria proponit, quæ etiam in reliquis commotionibus pertractauit, hoc est propter quæ bona inuidia concitetur, & quibus hominibus inuideri soleat, & quomodo affecti homines inuideant, quæ tamen omnia ex ijs, quæ iam supra dicta sunt, haud difficulter intelligi possunt. Ac primo quidem ipsam inuidiam definit, quam tamen Cicero 3. Tuscul. mauult inuidiam appellare. ab inuidendo (inquit) inuidia rectè dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen inuidiæ; quod uerbum ductum est à nimis intendo fortunam alterius. Est igitur inuidia dolor quidam animi, conceptus ex alterius felicitate, propter ea bona, quæ fortunæ munere proueniunt, ut propter opes, diuitias, honores, dignitates, gloriam. nam propter uirtutem inuidia non excitatur. nemo enim cuiquam inuidet, quod uir iustus sit, aut temperans, nisi fortasse quia dignitas & gloria uirtutem sequitur. & præcipue si pares ac similes ea bona consequantur, pauci

pauci enim longè maioribus & potentioribus inuidet, sed inter pares ferè est inuidia. neque inuidus aliquam utilitatem referre sperat, etiam si ille, cui inuidet, bonis priuetur, uerum tam malo prauoque ingenio est, ut angatur & crucietur, quòd is, cui inuidet, prosperè suas res agat. hanc eandem ferè inuidentiæ definitionem Cicero Tuscul. 4. ponit, Inuidiam (inquit) esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil noceant inuidenti. nam si quis doleat eius rebus secundis, à quo ipse lædatur, non rectè dicitur inuidere: ut si Hectori Agamemnon. qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is inuidet profectò. ex hac definitione satis patet, nunquam in bonum uirum, sed tantum in improbos homines inuidiam cadere. & hoc est, quod in Timæo dixit Plato, probus enim inuidet nemini.

TEXT. *illi autem inuidia mouentur, quibus aliqui pares sunt, aut esse uidentur; pares autem uoco aut genere, aut cognatione, aut ætate, aut habitu animi, aut dignitate, aut fortunis.*

COMM. Quia dixerat in definitione, inuidiam esse dolorem, qui concipitur ex bonis, quæ paribus ac similibus eueniunt, nunc declarat, quinam pares sint, aut esse uideantur. nam hi facile mouentur ad inuidiam. quamuis etiam supra docuerit, qui pares similesque dici debeant, cum de uerècundia uerba faceret, atque hoc loco sex modis aliquos pares à se uocari ostendit, primo qui sunt eiusdem generis ac nationis, ut Itali inter se, & Galli, & Hispani, & Germani. facilius enim Italus inuidet Italo quam Germano, etiam si eadem bona sint ambo consecuti. Secundo qui sunt eiusdem cognationis ac familiæ, ut Cornelij, Fabij, Iulij, pares ac similes inter se uidentur. Tertio qui sunt eiusdem ætatis, ut pueri inter se, adulescentes, iuuenes, senes. Quarto qui sunt in eodem animi habitu, ut qui eandem artem aut scientiam profitentur, ut medici inter se, & iurisperiti, & mercatores, & figuli, & fabri. Quinto qui sunt in eadem dignitate siue imperio ac magistratu, ut belli duces inter se, & senatores, & prætores, & tribuni. Sexto qui fortunas æquales possident, aut non multum inæquales, ut opulenti ac diuites inter se. nam hi omnes plerunque sibi uicissim inuidere solent. Cicero 2. de Orat. Inuidet autem homines maxime paribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent euolasse: sed etiam superioribus inuidetur sæpe uehementer, & eo magis si intolerantius se iactant, & æquabilitatem communis iuris, præstantia dignitatis, aut fortunæ suæ transeunt.

TEXT. *Et qui omnia ferè bona consecuti sunt, quo fit, ut, qui res præclaras gerunt, & qui fortunati sunt, ad inuidiam sint procliuēs; quoniam quicquid alijs bonis contingit, id sibi eripi existimant.*

COMM. Procliuēs sunt ad inuidiam illi, qui omnibus ferè bonis abundant. soli enim abundare uellent, & cum alijs quoque bona eadem euenire intelli-

gunt, discruciat. sicut etiam illi, qui res magnas administrant, & prospera fortuna utuntur. cuius rei causa est, quia putant ea bona, quæ alijs contingunt, sibi quodammodo eripi atque extorqueri. hinc dissidiam, contentiones, iræ sæpe existunt, & uulnera etiam atque cedes. quoniam (ut ait Antonius) plerique sunt inuidi, maximeque est hoc commune uitium, & peruagatum. & cum quis inuidet eos impedire contendit, quibus inuidet, quo minus iisdem bonis perfruantur.

TEXT. *Et qui eximios honores in aliqua re sunt adepti, & præcipue qui sapientiæ uitæque beata compotes esse uidentur.*

COMM. Qui uehementer honorantur in aliqua arte, aut studio plerunque sunt inuidi. quoniam se solos in ea re laude dignos esse opinantur, & alios omnes præ se contemnunt, & quasi longe inferiores despiciunt, nec aliquid eis honoris impertiri ferè possunt. tantoque magis inuidi sunt, quanto sapientiores, & beatiore existimantur. ij uerò uidentur fortunatè, beateque uiuere, quibus (ut ait Cicero) cum auctoritate, rerumque gestarum gloria, tum etiam sapientiæ laude perfrui licet. at huiusmodi uiri perpetuo timent, ne aliorum res præclare gestæ suam gloriam obscurant: quo fit, ut inuidiæ stimulis agitentur. quod Lucanus de Pompeio & Cæsare his uerbis testatur.

— stimulos dedit emula uirtus
Tu noua ne uetères obscurant acta triumphos
Magne times, te iam ferens, ususq; laborum
Erigit, impatiensq; loci fortuna secundi,
Nec quenquam iam ferre potest, Cæsar uerè priorem
Pompeius ue parem.

TEXT. *Et qui gloriæ sunt appetentes, magis inuidi sunt, quam, quos gloria non commouet.*

COMM. Ambitiosi homines, & gloriæ cupidi maiori ex parte sunt etiam inuidi. nam qui uel propter ignauiam uel propter egregiam sapientiã gloria non commouentur, ij raro solent inuidiam laborare. qui uerò gloriæ sunt appetentes, & laudis cupidi, ij dolent pares ac similes altius euolare. itaque laudum alienarum obrectatores sunt, & alios deprimunt, se ipsos autem extollunt. quod si quenquam ante se uident, molestissimè ferunt, hæc de causa dixit Cicero, Miserrima est omnino ambitio, bonorumque contentio.

TEXT. *Et qui sapientes uideri uolunt, cum eius gloriæ sint appetentes, quæ sapientiæ debetur.*

COMM. Sunt quidam homines, qui non tam esse sapientes laborant, quam uideri uelint, & in numero sapientum haberi. ij magnopere sunt inuidi. sed quia non ueram, sed adumbratam sapientiam habent, ideo facile contemni solent. neque ullam sapientiæ ueram laudem assequuntur. tales dicuntur prouerbio, Barba & pallio sapientes. Horatius, Iussit sapientem crescere barbam.

TEXT. *Deniq; qui in aliquo studio laudem assequi cupiunt, omnibus inuidet, qui in eodem uersantur.*

COMM. Summam facit omnium eorum, qui solent inuidere. quicunque inquit, in aliqua re cupit excellere, omnibus inuidet, qui in eadem re versantur. neque enim quæquam sibi præponi, aut æquari æquo animo ferre potest, ut si quis laudem petat, aut medicinæ, aut iurisprudentiæ, discruciatibus si quem alium in eloquentia, aut medicina, aut iurisprudentia laudari intellexerit. in eis uero qui diuersis in studijs occupati sunt, nõ tam frequens est inuidia. raro enim iurisconsulto medicus inuidet, aut oratori poeta, aut agricola mercatori.

TEXT. Et qui angusto pufilloq; sunt animo, nam eis omnia uidentur esse magna.

COMM. Homines angusti pufilli; animi solent inuidere, laborare, cuius rei causam illam affert Aristoteles, quod res omnes, quamuis parua sint, magnas existimant. & cum eas aliquem adeptum vident, anguntur animo, & cruciantur. hoc est quod eleganter dixit Ouidius.

Fertilior seges est alienis semper in agris,

Vicinumq; pecus grandius vber habet.

Idem Ouidius 2. Metam. ubi describit inuidiam ita ait,

Sed uidet ingratos, intabescitq; uidendo
Successus hominum. carpitq; & carpitur unã,
Suppliciumque suum est.

TEXT. At uero propter quæ bona soleant inuidere, iam dictum est. Omnes enim res, atque opera, ex quibus laudem, honorem, & gloriam querunt, & omnia fortuna commoda gignere inuidiam solent, & ea maxime quæ aut ipsi appetunt, aut se habere oportere censent.

COMM. Secundam huius loci partem aggreditur, quam paucis absoluit, quia perspicua est ex ijs, quæ iam supra dicta sunt, nempe quæ sint ea bona, quæ inuidiam moueant, & illa esse ait, ex quibus laus, honor, gloria queritur, & quæ fortuna prospera tribuuntur, ut opes, ac diuitiæ, & quæ magnopere cupiunt, ut sine illis non satis commode se posse uiuere existiment. hæc eadem ferè M. Antonius 2. de Orat. docet. cum ait laudi atque gloriæ maxime inuideri solere. & non ita multo post ait, inuidetur autem præstanti, florenti; fortunæ. Sallustius in Iugurtha, Meminisse debemus post gloriam, inuidiam se qui. idem in Catil. Plerunque ex opulentia inuidia oritur. interdum etiam ex uirtute inuidia oritur. Cicero pro Cor. Bal. Est enim huius seculi labe quædam & macula uirtuti inuidere.

TEXT. Ob eas etiam res inuidia mouetur, quibus se aut paulo superiores, aut paulo inferiores esse uident.

COMM. Qui in aliqua re longè cæteris antecellit, & omnes longo interuallo post se relinquit, maior inuidia dicitur, quia nemo amplius illi inuidet. nemo enim se posse sperat ad eam excellentiam peruenire. unde Horatius de se,
Et iam dente minus mordeor inuido,
sed hoc in uiuis raro contingit, quia omnes omnia sperant, ideo bene dixit Ouidius,
Pascitur in uiuis liuor, post facta quiescit.
Et Horatius,

10 Vrit enim fulgore suo qui prægrauat artes
Infra se politas, extinctus amabitur idem. eodem modo nemo inuidet eis, qui longè sunt inferiores, quia non timet unquam ab eis superari. restat igitur, ut præcipue paribus inuideant, sicuti iam demonstratum est, deinde illis, qui uel paulò superiores, uel paulò inferiores sunt.

TEXT. Nec dubium esse potest, quibus inuideant; nam hoc unã cum alijs dubium est. illis enim inuidet, qui propinqui sunt, aut tempore, aut loco, aut ætate, aut gloria, quam obrem illud uulgo celebratur;
Vicinus inuidere uicino solet.

Cum iam declaratum sit, quinam inuidi esse soleant, & quas ob res, satis patet etiam qui sint illi, quibus inuideant. sed ut res apertior sit, hæc etiam partem accuratè persequitur. Ac primo (inquit) eis homines inuidere, qui propinqui sunt. quatuor autem præcipue modis aliqui propinqui dici solent. aut tempore, ut qui magistratum, uel unã adepti sunt, uel parum diuerso tempore. nam si alter eorū maiorem laudem acquirit, alterius in se inuidiam concitat, & qui eodem tempore ceperunt alicui arti aut studio incumbere, cum alter melius se gerit, & magis in ea re proficit, statim alteri fit inuidiosus, quod non fieret, si is qui peritior euadit, multo ante alterum ei studio incumbere cepisset. aut loco propinqui dicuntur, ut qui uicini sunt; unde prouerbiū, Inuidus uicinarum oculus. qui uerò magno locorum interuallo disiuncti sunt, non ita uicissim inuidet, ut qui Mediolani degit, nemini eorum inuidet, qui Bizantijs uitam agunt, aut ætate, raro enim puer seni inuidet, aut senex puero, sed qui parum inter se ætate distat, ij sibi uicissim inuidet. aut denique gloria propinqui sunt, qui præclare se suis in negocijs gerunt, & alter timet, ne ab altero superetur. Quare illa excusatio Q. Fabij Maximi, quia utitur apud T. Liuium, ad extinguendum inuidiæ crimen, quod Africano superiori aduersaretur, non satis eum purgat. nam quauis ætate propinquus non esset, quia ualde senex erat, cum Africanus adhuc ualde iuuenis esset, tamen erat gloria propinquus, quæ res facile poterat inuidiam excitare. Carmen autem illud, quod Aristoteles citat hoc loco, non tantum ad uicinos pertinet, sed ad omnes qui aliquo modo propinqui sunt. Quam re eleganter exprimit apud Ciceronem Brutus in libro de Claris Oratoribus, de ipso Cicero, & Ser. Sulpitio uerba faciens, simul (inquit) illud gaudeo, quod & equalitas uestra, & pares honorum gradus, & artium studiorumq; finitima uicinitas tantum abest ab obtrectatione inuidiæ, quæ solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare uestram gratiam, sed etiam conciliare uideatur.

TEXT. Inuidet etiam illis, quibuscum de honore certant. certant autem cum ijs quos modo diximus: cum ijs uero, qui multis antea seculis uixerunt, aut postea sunt orituri, uel qui iam mortui sunt, nemo de honore contendit.

COMM. Honoris certamen inuidiam mouet, itaque omnes ferè

ferè illis inuidet, quibuscum de honore certant, à qua tamen labe Cicero in præfatione Bruti se uè dicare conatur, quod nunquam Hortensio quocum de honore contendebat, inuiderit, at illi fortasse Q. Hortensius inuidebat. declarat autem Aristoteles quibuscum soleant homines de honore contendere, nempe cum eis quos propinquos esse supra dixit aut tempore, aut loco, aut ætate, aut gloria. nemo enim cum ueteribus, ut cum Hectore, Achille, Aiace de honore certat, neque cum posteris, qui nundum in lucem uenerunt. sed neque cum mortuis, qui iam sentire non possunt, unde Plancus non illepide (sicuti Plinius in præfatione scribit) qui cum diceretur Asinius Pollio orationes in eum parare, quæ ab ipso, aut liberis post mortem Planci æderentur, ne respondere posset, cum mortuis non nisi larua luctari. quo dicto sic repercutit illos, ut apud eruditos nihil impudentius uideretur.

TEXT. Neque cum ijs, qui apud Herculis columnas habitant; neque cum ijs, à quibus putant se longo interuallo aut suo, aut aliorum iudicio superari, neque contra, cum ijs, quibus se multum præstare existimant, & quod de personis, idem etiam de rebus sentiendum.

COMM. Nemo cum eis de honore certat, qui magno locorum interuallo disiuncti sunt, ut qui natus est in Græcia, non contendit cum ijs, qui apud Herculis columnas habitant. sunt autem Herculis columnæ uersus occidentem solem in extremo Europæ atque Africæ margine, ubi Oceanus angusto freto, quod Herculeum uocant, terras ingreditur, & mare mediterraneum efficit, ac primo ingressu à dextra parte Mauritaniam, à læua Beticam Hispaniã alluit. atque in Mauritania mons est, qui Abila dicitur, una è columnis Herculis. huic è regione in Hispania mons alter opponitur, quem Calpen uocant, & est altera Herculis columna. ultra columnas Herculis antiqui nullas esse terras habitabiles existimabant, sed ab Oceano totam eam regionem occupari. uerum postea multæ insulæ, maximæque regiones à nauigantibus repertæ sunt. Itaque Aristoteles columnas Herculis hoc loco ponit pro extrema terrarum parte. addit præterea neminem esse qui cum longe superioribus de honore contendat. siue illi superiores sint aliorum iudicio, siue suo. quis enim cum eo certet, quem à se nullo modo uinci posse speret? ut si cornix cum lusciniâ de cantu certet, & lepus cum leone de fortitudine. neque contra, quisquam cum longè inferiore contendit, ut strenuus imperator, cum milite gregario, aut uir doctissimus cum imperito, aut ciuitatis princeps cum opifice, aut orator eximius, cum infantissimo homine. cum enim uir longè superior, cum inferiore contendit, eum honorare quodammodo uidetur. quod in uatinium his uerbis ostendit Cicero, Quare ne tibi hunc honorem à me haberi forte mirere, quod interrogem quem nemo congressu, nemo aditu, nemo suffragio, nemo ciuitate, nemo luce dignum putet. Solent enim magni uiri uiles

10 & abiectos potius contemnere, quam cum eis certare. hæc autem quæ dicta sunt, non tantum in personarum, sed etiam in rerum dissimilitudine considerantur.

TEXT. Quoniam autem æmulos studiorum suorum, & riuales, & denique omnes, qui eadem desiderant, superare contendunt, necesse est etiam, ut eisdem maxime inuideant, unde dictum est, Et figulus figulo.

COMM. Iam supra dictum est homines eis inuidere, quibus cum certant, hic autem declarat, qui sint illi, quibuscum certare soleamus, & quos superare contendamus. Ac primo loco ponit æmulos studiorum. nam æmulatio. maximus quidam stimulus est, ad animos nostros uehementer excitandos ad uictoriam. secundo loco riuales ponit, qui eiusdem rei amore capti sunt, aut eandem foeminam amant, inter quos maximæ sæpe exoriuntur inimicitia. Tertio ponit omnes qui eadem desiderant, cuiuscunque sint generis, aut ordinis. fieri enim non potest, quin inter eos inuidia nascatur. quod Aristot. Hesiodi auctoritate probat, apud quem duo uersus leguntur in hunc sensum; Et figulus figulo, & fabro faber inuidet, atque Pauper pauperie presso, atque poeta poeta.

TEXT. Et qui sero, uel nunquam id, quod cupiebant, affecti sunt, ijs inuidet, qui celeriter idem, ac facile acquisierunt.

COMM. Res hæc maxime peruagata est, & quotidie ferè accidit, ut qui dignitatem, aut honorem, aut rem aliquam cuius desiderio maxime teneretur, magna cum difficultate consecutus fuerit, aut nunquam assequi potuerit, ijs maxime inuideat, qui rem eam facillimè consecuti sunt. ut apud Virgilium Drances, quia non poterat parem Turno gloriam acquirere, uehementer illi inuidebat, sic enim ait in. 1. 1. poeta,

Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua inuidia, stimulisque agitabat amaris.

TEXT. Atque illis etiam inuidet, qui id querunt, quod si assequi potuerint, & ad exitum perducere, probro ipsis futurum sit, nanque etiam huiusmodi homines propinqui ac similes sunt.

COMM. Nobiles nouis hominibus maxime solent inuidere, quia noui homines propria uirtute freti dignitates, atque honores querunt. quos si affecti fuerint, ita plerunque se gerunt, ut nobilium gloriam obscurent, atque eorum quodammodo luminibus officiant. quoniam igitur hi homines propinqui ac similes sunt, ideo facile in inuidiam incidunt, quod apud Sallustium Marius nouus homo consulatum adeptus longa oratione persequitur. est enim omnino quædam nobilitatis infamia, probrumque, ac dedecus, cum à nouis hominibus dignitate atque honore superatur. Itaque semper nobiles humili genere natis infesti sunt, atque eisdem magnopere inuidet. quod Cicero nouitati suæ contigisse multis in locis testatur.

TEXT. *Perpicuum est enim ipsorum culpa fieri, ut id non assequantur: quare dolor molestiaq; , quam ex eo capiunt, inuidiam gignit.*

COMM. Hæc est ratio cur inuideant, quia satis apparet, id accidere sua culpa, ne æqualem honorẽ assequantur, cum pares sint, aut etiam superiores. nam si laborare uoluissent, aut diligentia uti, fortasse idem assequi potuissent. quam rem longa oratione Cicero pro Cn. Plancio disputat. nam M. Laterensis nobilissimus uir magno dolore molestiaq; afficiebatur, quod in ædilitatis petitione sibi Cn. Plancius præpositus fuisset, atque ideo vehementer illi inuidebat. atque etiam in iudicio de ambitu uocarat. Cicero autem Plancium defendens in ipsum Laterensem causam conijcit, qui negligens in præhensando, atque in populo supplicando fuisset, cum in terim Plancius nihil eorum prætermisisset, quæ ad conciliandos plebis animos pertinere uiderentur.

TEXT. *Eis præterea solent inuidere, qui possident illa, quæ ipsis conueniebant, aut quæ quondam ipsi possidebant: quare senes iunioribus inuident.*

COMM. Cum quis alterum habere uidet ea, quibus ipse dignus esset, aut quæ quondam ipse possidebat, facile mouetur ad inuidiam. & hæc est causa (inquit) cur plerunque seniores soleant iunioribus inuidere. quoniam se ab eis æquari dignitate, aut etiam superari intelligunt. sic Q. Fabius Maximus is, qui cunctator dictus fuit, crescenti Scipionis gloriæ plurimum inuidere solitus traditur. sic Talu puerum ob summam artis fabricæ cognitionem Dædalus inuidia motus ex alta turri præcipitasse memoratur.

TEXT. *Et qui magnos sumptus in aliqua re comparanda fecerunt, is inuident, qui paruo sumptu rem eandem consecuti sunt.*

COMM. Sæpe fit, ut aliquis aut paruo aut nullo sumptu rem eam consequatur, quam alius non nisi magno sumptu consequi potuit. hinc igitur magna inuidia nascitur. nã qui magnos in aliqua re sumptus fecit, cum uidet alium idem sine sumptu consequi, discruciat, atque illi multum inuidet. ut si quis magna largitione magistratum adeptus est, quem alius postea gratis adipiscatur, aut propter egregiam uirtutem suam. Male enim res agitur (inquit Cicero) cum id, quod uirtute fieri debet, id tentatur pecunia.

TEXT. *Quin illud quoque planum est, quæ ob res huiusmodi homines gaudeant, & quibus in personis, & quomodo affecti: quo enim modo non sunt affecti cum dolent, eo modo affecti contrarijs rebus letabuntur.*

COMM. Qui benè intelligit, quibus rebus maleuoli & scelesti homines dolent, idem intelliget etiam quibus iidem homines gaudeant. inuidorum enim hi mores sunt, ut bonis alienis doleant, & malis gaudeant. quod Quidius. 2. Metam. ostendit, cum de inuidia ita inquit, *Quis est illi dolor, nisi quem uisi fecere dolores.* Quod si hæc autem letitia, quæ ex malis alienis percipitur, ab iniquo & maleuolo animo nascitur, unde malè

uolètia dicitur à Cicerone, sicuti supra docuimus. ualet autem plurimum maleuolentia, sicut etiam inuidia ad misericordiam extinguendam. & hoc est quod subiungit Aristoteles.

TEXT. *Quod si ita preparati iudices fuerint, & demonstratum erit, eos, qui, uel misericordiam, uel aliquod bonum consequi digni habiti fuerant, tales esse, quales diximus, planum est eos nunquam ab illis misericordiam consecuturos, in quorum potestate res tota posita est.*

COMM. Si Orator hac arte usus fuerit, & effecerit, ut Iudices aut inuideant bonis aduersariorum suorum, aut malis eorundem lætentur, nunquam ad misericordiam commouebuntur, licet antea putassent eos esse misericordia dignos, aut tales, ut eorum rationem habere oporteret. hæc est igitur causa, quare de inuidia ac maleuolentia tractauit. ut doceret, quomodo sit auertenda misericordia. Cicero pro P. Quintio eleganter & argute contra Sex. Neuium hæc tractat, & inuidiam ac maleuolentiã in illum concitat, cum ita inquit; non comparat se tecum gratia P. Quintius Sex. Neui, non opibus, nõ facultate contendit, omnes tuas artes, quibus tu magnus es, tibi concedit, fatetur, se non belle dicere, nõ ad uoluntatem loqui posse, non ab afflictã amicitia transfugere, atque ad florentem aliam deuolare, non profusis sumptibus uiuere, non ornare magnificè splendideq; conuiuium, non habere domũ clausam pudori & sanctimonie, patentem atque adeo expositam cupiditati, & uoluptatibus, & quæ sequuntur. apud Virgilium Aeneidos 10. Iuno ut auerteret misericordiam Iouis in Troianos quæ uenit concitauerat, multa colligit, cur neque Aeneas neque Troiani misericordia digni sint, & illud iacit ad extremum,

Tunc decuit metuisse tuis, nunc fera querelis Haud iustis assurgis, & irrita iurgia iactas.

TEXT. *Iam uero, quomodo affecti sint qui æmulantur, & quæ bona, & in quibus hominibus posita, soleant æmulari, deinceps perspicuum fiet.*

COMM. Nunc de æmulatione uerba facere aggreditur, quæ licet quandam cum inuidia, & cum libera indignatione similitudinem habere uideatur, tamen ab utraq; discrepat, id, quod ex eius definitione, & ex eis, quæ ipse tradit Aristoteles intelligi facile potest. Sequitur autem eundem ordinem, quem est in superioribus: nam primo docet quomodo affecti sint, qui æmulantur, deinde quæ sint ea bona, quæ æmulationem moueant, tum qui sint homines illi, quos æmulari soleamus. hæc est illa contentio, quam Hæsius ait humano generi ualde utilem esse, cum uicinus uicinum æmulatur, & eum in rebus honestis, & gloriatione dignis superare totis uiribus contendit.

TEXT. *Est enim æmulatio, quædam ægritudo, quæ nascitur ex eo, quod in similibus ac paribus uideantur esse bona quædam honorifica, quæ bona possint, etiam in eum cadere, qui ita affectus non, quod alij bona illa euenirent, sed quod eis ipse careat.*

COMM. Hæc est æmulationis definitio, quæ postea probat

bat Aristoteles hanc affectionem esse bonam. licet enim sit ægritudo quæ nascatur ex bonis honorificis alterius, tamen qui æmulatur, non ideo dolet, quod alter benè habeat, sicut inuidus facere solet, sed quia ipse non eadem bona possideat, cum se dignum existimet, quia sit par ac similis ei, qui consecutus est. Itaque manibus pedibusque contendit, ut etiam ipse bona eadem acquirat. Cicero Tuscul. 4. sic ait; *Æmulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut & in laude, & in uitio nomen hoc sit. nam & imitatio uirtutis, æmulatio dicitur, sed ea nihil hoc loco uisum, est enim laudis, & est æmulatio ægritudo, si eo, quod quis concupierit, alius potiatur, ipse careat. & alibi, cum sit æmulantis angustia alieno bono, quod ipse non habeat, obtristat autem angustia alieno bono, quod id etiam alius habeat. Ex uerbis igitur Ciceronis intelligimus duplicem æmulationem esse, alteram malam, de qua Plinius in Panegyrico sic ait; Nihil est tam pronum ad similitudinem, quam æmulatio in foeminis præfertim, ea porro maxime nascitur ex coniunctione, aliter equalitate, ardescit inuidia, cuius finis est odium. hæc etiam infensa æmulatio dicitur. alteram autem bonam, quæ est uirtutis imitatio, de qua hoc loco sentit Aristoteles, atque ideo subiungit;*

TEXT. *Quo fit, ut æmulatio bona sit, & honorum uirorum affectio; sed inuidia mala est, & malorum hominum: nam æmulatio concitat hominem, ut talis fiat, quo possit illa bona consequi, sed inuidia proximum conatur, eisdem bonis spoliare.*

COMM. Ponit apertam & facilem differentiam inter æmulationem & inuidiam. nam æmulatio cadit in bonum uirum, in quem non cadit inuidia: probus enim ait Plato, inuidet nemini, cum tamen meliores & præstantiores semper æmuletur. Solet enim æmulatio rebus in omnibus ingenium, & industriam, & profectus alere, quoniam hominem uocitat, ut talis fieri studeat, qualis est is, quem æmulatur, ut eisdem honoribus ac dignitatibus consequi possit. inuidia uero dolet, cum bona proximi uideret, & si quo modo possit, libenter illum spoliaret. Cicero in Præfatione Bruti ubi mortem Hortensij deslet, ostendit inter se & Hortensium nunquam inuidiam ullam fuisse, sed tantum uirtutis æmulationem. Quo tandem (inquit) animo eius interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius, quam omnino aduersarium non habere? cum præfertim non modo nunquam sit aut illius à me cursus impeditus, aut ab illo meus. sed contra semper alter ab altero adiutus, & communicando, & monedo, & fauendo. de hac æmulatione intelligit Andromache apud Virgilium. 3. Aeneidos, cum ab Aeneade Ascario eius filio illa petit, *Ecquid in antiquam uirtutem animosque uiriles? Et pater Aeneas, & auunculus excitat Hector?*

TEXT. *Necesse est igitur eos ad æmulandum procliuẽs esse, qui se eis bonis, quæ non habent, dignos existimant. nullus autem eis se bonis dignum censet, quæ nullo modo egnire possent.*

COMM. Iã incipit aperire quomodo affecti sint ij, qui æmulantur. ac primò docet eos esse procliuẽs ad æmulandum, qui de se ipsis benè existimant, & audentes sunt, & magno constantique animo. qui putant se dignos esse, ut ea bona, quæ alios habere uident, & quibus ipsi carent, adipiscantur. modo talia sint ea bona, ut ab ipsis acquiri possint. nam nemo tam insipiens est, ut putet ea sibi deberi bona, quæ nulla ratione consequi potest. unde fit ut uicinos tantum æmulentur, & pares ac similes, ut Virgilius non Platonem aut Demosthenem æmulatus est, sed Homerum, & Theocritum, M. Tullius non Homerum aut Hesiodum est æmulatus, sed Demosthenem oratorem, quoniam etiam ipse Orator fuit, atque ita de reliquis. & hoc est quod ait Hæsius, uicinus uicinum æmulatur. Cicero pro M. Marcello, illo æmulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum. Virgilius. 10. Spemque meam patriæ quæ nunc subit æmula laudi.

Quin etiam æmulus non tantum qui similem honorem ac dignitatem appetit, sed etiam qui eandem flagitat, appellatur, ut Ajax apud Quidium cum Vlysses de Achillis armis cum eo contendere indignans ita inquit, *Præmia magna peti fateor, sed demit honorem Aemulus Ajax.*

TEXT. *Quapropter adolescentes, & magnanimi uiri solent æmulatores esse: & qui ea bona possident, quæ honoratis uiris conueniunt. talia uero sunt diuitiæ, copia amicorum, magistratus, & cætera eius generis.*

COMM. Adolescentes qui sibi ferè magna polliceri solent, & de se benè existimant, eorum, quos admiranantur, æmulatores esse solent. quod prudens ille senex Euander apud Virgilium. 8. Aeneid. intelligens unicum filium, quem habebat, Pallantem Aeneas tradit, ut à primis annis eius æmulator fieret, sic enim ait, *tu cernere facta*

Assuescat, primis & te miretur ab annis. Is enim æmulatur (ut r. Tuscul. ait Cicero) qui ea habent, quæ nos habere cupimus. quo fit ut et magnanimi uiri qui laudis & gloriæ præter ceteros appetentes sunt, æmulatores esse soleant. atque illi etiam æmulantur, qui bonis eis abundant, quæ uiris honestis apta sunt. ut qui diuitiis affluunt, qui multos habent amicos, qui sunt in aliqua dignitate, atque magistratu constituti. unde propter æmulationem etiam inter clarissimos uiros aliquando simultates, & inimicitie nascuntur, ut apud grecos inter Themistoclem, & Aristidem, inter Xenophontem & Platonem, apud Romanos inter Fabium Maximum & Scipionem superiorem, inter Liuium Salinatorem, & Claudium Neroem. sæpe etiam sine ulla simultate aut odio est imulatio quæ honestissimam existimatur, qualem Cicerus docet inter se & M. Marcellum fuisse, atque ita inter se, & Q. Hortensium. hæc illa est æmulatio quam ait Quintilianus, in literis maxime profectus alere.

COMM. Nam

TEXT. Nam quia eiusmodi bona conueniunt eis, qui bene animo conformati sunt, tanquam ipsis quoque conueniat probis esse uiris, idcirco talia bona emulatur.

COMM. Diuitia, copia amicorum, magistratus, eis praeicipue conueniunt, qui bene animo conformati sunt, ac probi uiri. quo circa qui talia bona possident, aut habere cupiunt, probos se viros praestare student, & eorum mores emulantur, quos in honore ac precio esse videt. nobiles enim, & diuites, & gratiosi homines longe magis ad praestantiorum emulationem excitantur, quam obscuro loco nati, & inopes, & ab amicis destituti. nam hi quadam desperatione ducti, non audet animum ad altiora tollere. illi uero magna spe fulti, nihil est tam magnificum, quod sibi non promittant, & se consecuturos non arbitrentur.

TEXT. Atque illi etiam emulatores sunt, quos alij bonis dignos existimant.

COMM. Saepe fit ut aliquis magis aliis de se, quam sibi credat, itaque cum intelligit se dignum ab aliis existimari, qui bona aliqua consequatur, ad emulationem eorum excitatur, qui iam ea bona consecuti sunt. hac de causa qui adhortatur, saepe etiam laudes immiscere solent, ut facilius quae uelint, persuadeant. Cicero pro Sestio, uosque adolescentes & qui nobiles estis ad maiorum uestrorum mutationem excitabo, & qui ingenio & uirtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem in qua multi homines noui & honore, & gloria floruerunt cohortabor. & quae sequuntur.

TEXT. Et quorum aut maiores, aut cognati, aut domestici, aut gens, aut ciuitas in precio ac honore fuit, earundem rerum emulatores sunt: nam ea iam propria esse bona putant, atque illis se dignos arbitrantur.

COMM. Sunt quaedam propria quasi studia familiarum, ciuitatum, gentium, in quibus posterum maiorum suorum emulatores esse solent, ut Romae Scaularum familia iuri civili dedita erat, unde multi fuerunt in ea praestantes iurisperiti. quod ita Cicero primo de Officiis testatur, Quorum uero patres aut maiores in aliqua gloria praestiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere. & pro L. Flacco, Quod maxime florere in generis sui gloria uiderat, laudem patriae in libertate uindicandae praetor adamarat. ita qui sunt eiusdem ciuitatis potius ciues suos emulantur, quam externos, ut apud Romanos tot belli duces eximij propter emulationem extiterunt, sicut apud Athenienses tot oratores, & Philosophi, apud Lacedaemonios tot patientes & laborum tolerantis uiri. Super etiam gentium studia, quae gentis eiusdem homines emulantur, ut Chaldaei magnam Astrologiae dabant operam, Iudaei caerimoniis, Cilices auguriis, Itali rei militariae, Persae ueteres frugalitati ac temperantiae: cur autem hoc accidat, rationem addit Aristoteles, quia bona illa quae iam pridem in sua familia, aut ciuitate, aut natione fuerunt, iam propria atque sua existimant, & se illis dignos praestare student. hoc est, quod ait Cicero, reliquas nationes posse pati seruitutem, populi Romani

10 propriam esse libertatem.

TEXT. Quod si bona, quibus honos debetur, emulanda sunt, necesse est uirtutes eiusmodi esse: & quaecumque bona sunt alijs utilia, & benefica. nam omnes beneficos & probos uiros honorant, atque in precio habent.

COMM. Transit ad secundam huius capitis partem ut doceat, quae sint ea bona, quae concitent homines ad emulandum. & quoniam in emulationis definitione dixerat eam excitari propter ea bona quae sunt honorifica, & quibus honos debetur, nunc ostendit, quibus bonis honos debeat. ac primo loco uirtutes ponit, quae sine dubitatione laudabiles & honorificae sunt, itaque etiam emulanda. secundo loco ponit utilia bona. quoniam non tantum boni uiri ac uirtute praediti laudem & honorem adipiscuntur, sed etiam ij, qui multis utiles sunt, ac benefici. Cicero pro P. Sestio docet quae bona sint emulanda, cum ait, haec imitamini per Deos immortales. qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis. haec ampla sunt, haec diuina; haec immortalia, haec fama celebrantur, monumentis annualium mandantur, posteritati propagantur. intelligit autem omnia quae ciuitatibus ac Rebus utilia sunt.

TEXT. Nec non cuncta illa quibus propinqui ac uicini frui possunt, quales sunt diuitiae, pulchritudo, magis, quam bona ualeatudo.

COMM. Summam facit eorum bonorum, quae sunt emulanda. nempe omnia quibus etiam propinqui frui possunt, non tantum is, qui possidet. tales sunt diuitiae, nam qui diues est, multis prodesse potest, & beneficentia atque liberalitate uti. talis est etiam pulchritudo, quae spectantium oculos mouet, & mirifice delectat. quo fit, ut magis emulanda sit, quam bona ualeatudo. haec enim uni illi prodest, & delectationem affert, qui eam habet, illa uero ferere omnes intuentes oblectat, ut res quaedam diuina uideatur. sicuti copiose disputat Isocrates in Helenes encomio. emulatio diuitiarum magis in uiris est, quam mulieribus. Hesiodus ait, emulatur uicinus uicinum ditescere festinantem. pulchritudinis autem emulatio magis est in mulieribus quam in uiris, itaque non contentae naturali uenustate, addunt etiam saepe fucati medicamenta candoris & ruboris, ut ait Cicero.

TEXT. Neque obscurum est, quinam sint emulandi, nempe ii, qui huiusmodi bona possident, qualia sunt ea, quae diximus. ut fortitudo, sapientia, magistratus, nam qui magistratum gerunt, de multis bene mereri possunt.

COMM. Tertio loco declarat, quos emulari soleamus, licet hoc ex supra dictis intelligi possit, eos enim emulamur, qui praeditis bonis ornati sunt, ut qui fortitudine praestant aut sapientia, aut qui sunt in aliquo magistratu constituti. cuius rei causa est, quia qui sunt in magistratu multas occasiones habent, ut de plurimis bene mereantur, quae res sane gloriola est, & magnopere expetenda. Sic igitur in bello sunt emulationes inter fortes milites, centuriones, duces, tribunos, & ceteros similes, ut ex historiis permultis exemplis intelligi potest. in

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

Rep. sapientiae sunt emulationes, ut inter iurisperitos, Senatores, medicos, philosophos, reliquosque pares. neque desunt emulationes in magistratibus, qui in unaquaque ciuitate perquam uarij sunt. tanto autem magis sunt emulanda bona, quanto pluribus utiliora esse possunt, quoniam ea possidenti maiorem laudem & gloriam acquirunt.

TEXT. Imperatores quoque, & oratores, ceterique omnes, qui talia praestare possunt.

COMM. Duae tangit artes quae reliquis omnibus antecellunt ut pro L. Murena docet Cicero, hoc est artem imperatoriam & eloquentiam. uerba Ciceronis haec sunt, Duae sunt artes quae possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris altera oratoris boni. ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. & de re militari sic in eadem oratione, rei militaris uirtus praestat ceteris omnibus. haec nomen populo R. haec huic urbi eternam gloriam peperit. haec orbem terrarum parere huic imperio coegit, omnes urbanae res, omnia haec nostra praecleara studia, & haec forensis laus, & industria latent in tutela ac praesidio bellicae uirtutis. de eloquentia uero ita primo de Oratore. Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quam opere ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in ciuitate non est igitur mirum si haec duae artes praeter ceteras emulandae sunt, quae tantas in se uires habeant. nam ex ceteris etiam ut quaeque magis hominibus prodesse potest, ita magis emulanda est.

TEXT. Illi etiam emulandi sunt, quibus plurimi similes esse student, uel quibus plurimi noti, uel amici fieri cupiunt.

COMM. Res quaedam praecleara est, habere plurimos qui similes esse studeant, & qui familiares & amici fieri cupiant. hoc enim excellentiae cuiusdam indicium est. ideo tales homines emulandi sunt, quos omnes tanquam florentes expetunt, & obseruant. in hac re Cicero de se gloriatur contra Pisonem, & Vatiniuum, quod multi sui similes esse cuperent, & suam amicitiam expeterent, nemo autem illos congressu dignos existimaret.

TEXT. Et quos multi admirantur, aut quos illi ipsi admirantur: & quorum laudationes, & enuonia uel a poetis uel ab oratoribus praedicantur.

COMM. Cum aliquem intelligimus multis hominibus de se admirationem concitare, statim eum dignum esse, quem emulemur, arbitramur, aut si non multis, sed nobis tantum ipsis admirationi est, nihilominus emulari studemus. atque illos propterea quos intelligimus uel a poetis, uel ab oratoribus celebrari, siue uiuunt, siue mortui sint, ut C. Caesar in Hispania cum imaginem Alexandri Magni uidisset, eius egregia facta recordatus ad eius emulationem totus conuersus est. & Alexander ipse, cum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset, fortunatum Achillem appellauit, quod fuit uirtutis. Homerum praecone inuenisset. multi etiam uiuentes, & a poetis, & ab oratoribus celebrantur, ut Pompeius

10 à Cicerone, Messala à Tibullo, quorum extant eximia laudationes.

TEXT. Contemnunt autem eos, qui sunt his contrarii: contemptio enim emulationi contraria est, & emulari, atque contemnere sunt inter se contraria.

COMM. Sicuti bonis supra demonstratis instructos emulamur, ita priuatos eis, aut etiam contrariis uitij inquinatos contemnimus, & indignos esse nostra consuetudine iudicamus. haec enim inter se contraria sunt, contemptio, & emulatio, contemnere, & emulari. quos autem contemnimus, eis aliquando ne respondere quidem uolumus, aliquando uero contumelias etiam uexamus, quod in Vatiniuum Cicero eleganter exprimit hoc modo, Si tua tantummodo Vatini quid indignitas postulare, spectare uoluisset, fecissem id, quod his uehementer placebat, ut te, cuius testimonium propter turpitudinem uitae, fordesque domesticas nullius momenti putaretur, tacitus dimitterem: nemo enim horum aut ita te refutandum ut grauem aduersarium, aut ita rogandum ut religiosum testem arbitrabatur. sed fui paulo in te intemperantior, quam debui, odio enim tui, in quo & si omnes propter tuum in me scelus superare debeo, tamen ab omnibus penè vincor, sic sum incitatus, ut cum te nominus contemnerem quam odissem, tamen uexatum potius quam despectum uellem dimittere.

TEXT. Necesse est autem eos, qui ita affecti sunt, ut uel aliorum emulatores sint, uel sui emulatores habeant, contemptores esse eorum hominum, qui sunt malis iis obnoxii, quae contraria sunt illis bonis, quae emulantur.

COMM. Qui sunt emulatores bonorum, ijdem ut sint etiam malorum contemptores necesse est. nam qui rem aliquam suspicit, eius contrariam contemnit. ut qui diuites admiratur, pauperes despicit. qui doctorum hominum studiosus est, imperitos negligit. cum igitur aliqui iam ad emulationem animum applicuerint, aut tales fuerint, ut sui emulatores habeant, statim eorum contemptores fiunt, in quibus nulla uident ex eis esse bona, quae ipsi uel student assequi, uel iam assecuti sunt, & multo magis etiam contemnunt. Si contrarijs malis aut uitij infectos uident. ut ille Numanus apud Virgilium. 9. Aen. cum suos laudasset. quod in perpetuis laboribus nutriti etiam in senectute uires & animum eundem obseruarent, Troianos deinde tanquam contrarijs uitij deditos ita contemnit, Vobis picta croco, & fulgenti murice uestis Desidij cordi, iuuat indulgere choraeis, Et tunicae manicas & habent redimicula mitrae, O uere phrygiae, neque enim phryges.

TEXT. Quare saepe numero fortunatos homines contemnunt, cum fortuna quidem eis prospera est, sed tamen sine iis bonis, quibus honos tribui solet.

COMM. Causam affert, cur saepe accidat, ut etiam fortunatos homines aliquando contemnamus, neque quos emulemur, dignos esse putemus. cum enim quis praeter dignitatem suam bene res suas gerit, & prosperam habet fortunam, cum tamen propter improbi-

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

improbritatem, aut ignauiam, aut humilitatē ma-
lo dignus esset, facile contemnitur ab ijs, qui ma-
gno sunt, atque excelso animo, qui non ex fortu-
nā inconstantia, sed ex bonis animi, atque ex vir-
tute uirum iudicant. hoc bene Cicero expresit in
Corneliana, sicut ipse citat in Oratore ad Brutū.
neque me diuitiā mouent, quibus omnes Africa-
nos & Lælios multi uenalitij mercatoresque supē-
rarunt: neque uestis aut cœlatum aurum & argen-
tum, quo nostros ueteres Marcellos Maximōsq;
multi Eunuchi e Syria Aegyptoque uicerunt, ne-
que uerò mouent me ornamenta ista villarū, qui-
bus L. Paulum, & L. Mumium, qui rebus his urbē,
Italiamque omnem refererunt, ab aliquo video
perfacile. Deliaico aut Syro potuisse superari. bo-
na uerò quibus honos tribui solet, ut artes egre-
giæ, scientiæ, uirtutes, & siqua alia sunt eius gene-
ris, solent homines in admirationem & æmulatio-
nem adducere.

TEXT. Sed iam satis dictum est, quibus modis perturbatio-
nes animi inferantur, aut euellantur in sita, unde si-
dei faciendæ rationes ducuntur. nunc de moribus ser-
mo nobis deinceps instituendus est, qui secundum
animi commotiones, habitus, etates, fortunas uari-
antur.

COMM. Transitione utitur more suo, ut ad sequentia
quasi gradum faciat, hæc tunc (inquit) de pertur-
bationibus animi diximus, quomodo inferi ani-
mis audientium possint, aut euelli, quatenus ad
fidem faciendam attinet, quoniam facilius com-
moti animi ad credendum inducantur, quam se-
dati, deinceps uolumus de moribus hominum ver-
ba facere, qui non iidem sunt in omnibus, sed qua-
tuor potissimum rebus immutari solent, hoc est à
commotionibus animi, ab habitibus, ab ætatibus,
à fortunis. hoc autem loco mores uocantur, non
qui à uirtutibus aut uitiiis nascuntur, quoniam illi
habitus sunt. sed proprietates quædam hominum
quasi naturales, quas Plutarchus eius partis ani-
mi, quæ rationis expertus est, qualitates esse uult. de
quibus ita Cicero de lege Agraria, Non ingenerā-
tur hominibus mores tam à stirpe generis, ac se-
minis, quam ab ijs rebus, quæ ab ipsa natura loci,
& à uitæ consuetudine suppeditantur, quibus ali-
mur & uiuimus. Carthaginenses fraudulentis &
mendaces, non genere, sed natura loci quod pro-
pter potus suos multis & uariis mercatorū & ad-
uenarum sermonibus ad studium fallendi studio
quæstus uocabantur. Ligures montani duri, atq;
agrestes: docuit ager ipse, nihil ferēdo nisi multa
cultura, & magno labore quæsitum, Campani sem-
per superbi bonitate agrorum, & fructuum.

TEXT. Voco autem animi commotionem, iram, cupidita-
tem, ceteraque eius generis, de quibus supra dixi-
mus, habitus uerò, uirtutes, & uitia, sed de his etiam
ante dictum est, & simul explicatum, quæ sibi singuli
homines proponant, & quarum rerum gerendarum
studio teneantur.

COMM. Cum quatuor proposuisset, quæ mores mutare
soleant, de duobus iam à se dictum ostendit, hoc

est de commotionibus animi, & de habitibus. ita-
que superest etiam ut de reliquis duobus disserat,
i. de ætatibus, & fortunis. ostendit aut exēplis, q̄
sint animi cōmotiones, & q̄ habitus. cōmotiones
sunt (inquit) ut ira, & cupiditas, & eius generis re-
liqua, quæ supra iam explicata sunt. habitus sunt,
ut uirtutes, & uitia. de quibus in primo libro dictū
est, cum de genere demonstratiuo uerba fierent.
& quia propter uarias animi cōmotiones, & pro-
pter diuersos habitus studia etiam diuersa homi-
nes sequuntur, & aliud atque aliud sibi faciendū
proponunt, etiam de hac re disputatum est. & ex-
plicatum ad quas res impellat ira, ad quas cupidi-
tas, ad quas misericordia, ad quas amor, atque ita
de reliquis. eodem modo quid probi uiri, uirtute-
que præditi studeant, quid contra improbi, & sce-
lesti moliantur, & quemadmodū utriusque studii
delectentur, ostensum est.

TEXT. Aetates autem sunt adolescentia, media ætas, se-
nectus. fortunas uerò uoco nobilitatem, diuitias, ciui-
lem potentiam, & ea quæ sunt his contraria, & deni-
que prosperitatem, & infortunium.

COMM. Duo reliqua iam aggreditur, quæ mores uaria-
re solent, hoc est ætates, & fortunas. tres autem
tantum ætates facit, hoc est adolescentiam, mediā
ætatem, & senectutem, non quod plures esse non
possint, sed quoniam in his potissimū tribus mo-
res mutantur. uel quia pueritiæ mores non solent
oratores admodum aduertere. Horatius tamen in
Arte poetica quatuor ætatū mores describit, hoc
est pueritiæ, adolescentiæ, uirilil ætatis, & sene-
ctutis. Varro quinque faciebat hominum ætates
rotunda quadam & facili diuisione, ut quinto de-
cimo quoque anno uariantur. nam à die natali us-
que ad quintum decimum annum pueros uoca-
bat, quod essent pueri. inde ad triginta annos ado-
lescentes, quod corporis uiribus adolescerent. pos-
tea ad quadraginta quinque iuuenes, quod Rep̄
in bello iuuarēt. deinde ad sexaginta seniores, qui
consilio ualerent, & corpus senesceret. post sexa-
gesimum annum ad finem usque uitæ senes uoca-
bat, quod senio laborarent, donec conficerentur.
fortunas uocat Aristoteles eo modo quo etiā Ci-
cero, quæ à fortuna non à consilio proueniunt, ut
nobilitatem, opes, potentiam, atque his cōtraria,
ignobilitatem, paupertatem, impotentiam atque
abiectionem. in summa omnis prosperitas, & cala-
mitas fortuita fortunæ nomine continetur.

TEXT. Adolescentes igitur, quod ad mores attinet, cupi-
ditatibus astuant, atque illa conantur efficere, quæ
concupierint.

COMM. Iam mores adolescentium explicat, quos ait cu-
piditatibus trahi, & quæ cupiunt efficere conari
sic etiam Horatius in Arte poetica, ubi poetæ cen-
set, cuiusque ætatis mores notandos esse, iuuenes
esse sublimes & cupidos ait. Sublimis cupidusq;
Homerus. 3. Iliados ait adolescentiū mentes sem-
per esse suspensas. hoc autem propter sanguinis
feruorem accidere putant. nam quibus sanguis
magis feruet, ij pluribus cupiditatibus trahuntur,
Cicero

Cicero pro M. Cœlio, ipsa natura profundit adole-
scentiæ cupiditates, quæ si ita erumpunt, ut nul-
lius uitam labefactent, nullius domum euertant,
faciles & tolerabiles haberi solent.

TEXT. Sed ex omnibus corporis uoluptatibus maximè ue-
neri dediti sunt, atque in ea potissimum incontinentes
esse solent: uerum facile mutantur, & ea, quorum cu-
piditate trahuntur, cito fastidiunt.

COMM. Adolescentes, omnes quidem uoluptates se-
quuntur, sed amoribus & ueneri præcipuè dediti
sunt, quod etiam. 3. Ethicorum Homeri testimo-
nio probat, & ipsa nos docet experientia, quam in
continentes in amoribus iuuenes esse soleāt. Sed
illud etiam quasi proprium habent, ut facile mu-
tentur, & quod antea magnopere cupiebant, pos-
tea negligant, & fastidiant. quod ita expresit
Horatius,

-- & amata relinquere pernix.

Hac de causa ueteres solebant amores mere-
tricios adolescentibus cōcedere, ne in alienas uxo-
res peccarent, quia putabant non fieri posse ut à
Venere penitus abstineant. unde Horatius pri-
mo Ser.

Quidam notus homo cum exiret fornice, maeste
Virtute esto, inquit sententia dia Catonis,
Nam simul ac uenas inflauit tetra libido,
Huc iuuenes æquum est descendere, non alienas
Permolere uxores.

Sic Cicero M. Cœlium excusat ab ætate, quod
cum Clodia consuetudinem haberet.

TEXT. Et uehementi quidem cupiditate mouentur, sed in
eis ardor ille celeriter extinguitur: illorum enim uo-
luntates acutæ quidem sunt, sed non tamen diuturnæ,
qualis ægrotorum fitis, ac fames esse solet.

COMM. Adolescentium cupiditates quamuis acres sint,
& uehementes, tamen instabiles sunt, & paruo tē-
pore perseverant, quod etiam Plato testatur cum
suspectum haberet Dionysij iunioris ingenium.
sunt enim acutè & intentæ uoluntates iuuenum
& magno impetu negocia aggrediuntur, sed dein-
de cessant, neque diuturnæ sunt, eo modo quo so-
lent ægroti nonnunquam uehementer cibum &
potum appetere, sed deinde facile fatiantur,
hanc naturam in Bruto fuisse declarant C. Cæsa-
ris uerbā, quæ à Plutarcho recitatur in ipsius Brū-
ti uita, Hic (inquit) adolescens non satis certō
scio quid uelit, sed quicquid uult, uehementer
uult. Sic ille Nisus apud Virgilium. 9. Aen.
Dij ne hunc ardorem mentibus addunt
Euryale? an sua cuiusque Deus sit. dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid iam dudum inuadere
magnum
Mens agitāt mihi, nec placida cōtenta quiete est.

TEXT. Præterea facile excandescunt, & leui de causa ira-
suntur, atque illum animi impetum sequuntur. &
omnino semper inferiores, & uicti ab ira discedunt:
nam propter ambitionem, ac honoris studium pati nō
possunt, ut ab ullo negligantur, sed grauitur ferunt,
cum se iniuria affecti existimant.

COMM. Ad iram propensi sunt adolescentēs, adeo ut mi-
nima quaque de causa irascantur, neque animū
regere ualeant. neque si uelint iram coercere faci-
le possunt, quo fit, ut irā tanquam præda sint, &
ab ea tranuersi rapiantur. hoc autem accidit pri-
mum ob sanguinis feruorem, qui maximè calet in
adolescentia. deinde propter ambitionem, cupiūt
enim honores ac dignitates, & cum assequi non
possunt id, quod cupiunt, indignantur, quasi ne-
glecti, & iniuria affecti. hanc excandescēntiam iu-
uenilem expresit in Turno Virgilius undecimo
Aeneidos.
Talibus exarsit dictis uiolentia Turni
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uo-
ces.
Et in quinto Aeneidos de Gya adolescente
sic ait,
Tum uero exarsit iuueni dolor osibus ingens,
Nec lachrymis caruere genæ, segnemque Menæ-
tem.
Oblitus decoris que sui, sociumque salutis
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.
Talis naturæ Magnum Alexandrum præcipuè
fuisse legimus, ut propter iuuenilem excandescēn-
tiam multa patraret, quorum eum deinde magno
pere pœnitebat.
Et ambitiosi sunt, uel potius uictoria cupidi. cupit
enim adolescentia ceteris antecellere, uictoria uero
quadam excellentia est.

nima quaque de causa irascantur, neque animū
regere ualeant. neque si uelint iram coercere faci-
le possunt, quo fit, ut irā tanquam præda sint, &
ab ea tranuersi rapiantur. hoc autem accidit pri-
mum ob sanguinis feruorem, qui maximè calet in
adolescentia. deinde propter ambitionem, cupiūt
enim honores ac dignitates, & cum assequi non
possunt id, quod cupiunt, indignantur, quasi ne-
glecti, & iniuria affecti. hanc excandescēntiam iu-
uenilem expresit in Turno Virgilius undecimo
Aeneidos.

Talibus exarsit dictis uiolentia Turni
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uo-
ces.

Et in quinto Aeneidos de Gya adolescente
sic ait,

Tum uero exarsit iuueni dolor osibus ingens,
Nec lachrymis caruere genæ, segnemque Menæ-
tem.

Oblitus decoris que sui, sociumque salutis
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.

Talis naturæ Magnum Alexandrum præcipuè
fuisse legimus, ut propter iuuenilem excandescēn-
tiam multa patraret, quorum eum deinde magno
pere pœnitebat.

Et ambitiosi sunt, uel potius uictoria cupidi. cupit
enim adolescentia ceteris antecellere, uictoria uero
quadam excellentia est.

COMM. Adolescentes studio gloriæ efferuntur, itaque
sunt ambitiosi, & aliis præstare contendunt, atq;
alios superare. nam ipsa uictoria quandam præ-
fert excellentiam. hanc affectionem Cicero quin-
to de Finibus pueris attribuit, cū ita inquit, Quā-
ta studia decertantium sunt? quanta ipsa certami-
na? ut illi efferuntur letitia cum uicerint? ut pude-
re uictos? ut se accusari nolunt? quam cupiunt laudari?
quos illi labores non perferunt, ut æqualium
principes sint? Quintilianus etiam eū adolescentē
uehementer probat, qui ualde sit ambitiosus. licet
enim ipsa per se uitium sit ambitio, frequenter ta-
men est causa uirtutum. in oratione pro M. Cœ-
lio Cic. docet in adolescentia maximè studiū glo-
riæ uigere, cum sic ait, Non loquor de sapientia, q̄
non cadit in hanc ætatē, de impetu animi loquor,
de cupiditate uincendi, de ardore mentis ad glo-
riam. quæ studia in his iam ætatibus nostris con-
tractiora esse debent, in adolescentia uero tanquā
in herbis significant quæ uirtutis maturitas, &
quantæ fruges industriæ sint futuræ. Quintilia-
nus. 1. Mihi ille detur puer, quem laus excitet,
quem gloria iuuet, qui uictus fleat. hic erit alean-
dus ambitu, & c.

TEXT. Et hæc ambo potius quam studium pecuniæ sequi-
tur: neque enim pecuniæ desiderio trahuntur, quoniā
egestatem, aut indigentiam nondum experti sunt,
quemadmodum illud Pittaci dictum in Amphiarao
ostendit.

COMM. Ambitione magis & studio gloriæ ducuntur
adolescentes, quam pecuniæ cupiditate, cuius rei
signum illud est, quod ut aliquem honorem aut
celebr-

TEXT. Et hæc ambo potius quam studium pecuniæ sequi-
tur: neque enim pecuniæ desiderio trahuntur, quoniā
egestatem, aut indigentiam nondum experti sunt,
quemadmodum illud Pittaci dictum in Amphiarao
ostendit.

COMM. Ambitione magis & studio gloriæ ducuntur
adolescentes, quam pecuniæ cupiditate, cuius rei
signum illud est, quod ut aliquem honorem aut
celebr-

celebritatem acquirant, maximam pecuniarum uim saepe profundunt. hoc autem ideo fit, quia nondum experti sunt egestatem, neque aduertunt, quam sit eorum interdum vita misera, qui rerum ad uitam necessariorum indigent. quod olim Pittacus Mitylinæus unus è septem Græciæ sapiētibus, quodam in Amphiarum dicto suo comprobauit. hanc adolescentis naturam, quod pecuniarum minime studiosus sit Horatius in Arte Poeti ca uno uersu sic expresit, Vtiliū tardus prouisor, prodigus aris.

Cicero laudat M. Cælium in eo, quod nullos nimios sumptus fecisset, nullum æs alienum contraxisset, uersuram fecisset nullam. quasi tam prudens esset, ut supra ætatem saperet. contra M. Antonium uehementer insectatur, quod patrimoniū ingens dilapidasset, & breui tempore plurimas pecunias profudisset.

TEXT. Neque prauo ingenio sunt, sed simplices & aperti, quia nondum multa flagitia didicerunt.

COMM. Non sunt malitiosi adolescentes, neque improbi, sed potius fatui, atque simplices. & eiusmodi ut ab improbis hominibus in fraudem allici facile possint, cuius rei causa est, quia nondum aliorum flagitia intellexerunt, & ut ait Plato. 3. de Reip.

TEXT. Nondum habent in animo suo rerum earum exemplaria, quas improbi uiri perpetrare solent, ad quæ respicientes possint cautiore euadere, quia de causa facile decipiuntur, Cicero sexta in Verrè actione sic ait de Antiocho Syria rege quem Verrès se fellerat, Antiochus qui animo & puerili esset ex regio nihil de istius improbitate suspicatus est.

TEXT. Sicut etiam credali, quia non saepe decepti sunt. COMM. Facile credunt adolescentes, quæ res maxime periculosa est, & multorum malorum causa. hoc autem ideo fit, quia paruum adhuc usum rerum habent, & non saepe decepti fuerunt. nam qui se melius atque iterum decipiuntur, illi paulatim cautiore fiunt, & tandem illud Epicharmi Siculi dictum obseruant dicebat enim Epicharmus ne uos esse sapientia non credere.

TEXT. Et bona spe aluntur eo, quod natura calidi sunt, non aliter atque illi, qui uino madent. simul enim quia nondum multis in rebus spe frustrati sunt.

COMM. Semper adolescentes spei pleni sunt, & sibi magna pollicentur. quod ab ætatis feruore nasci docet Aristoteles. sunt enim calidi natura. & ille calor magnos spiritus efficit. ut in ebriis etiam accidit, qui maximas spes concipiunt. ut idem, in Problematibus docuit. Horatius ad Torquatum Quid non ebrietas designat.

TEXT. Operta recludit, Spes inebet esse ratas.

COMM. Accedit etiam alia causa, quia patris adhuc in rebus frustrati sunt. ideo se facile sperant omnia consecuturos. neque rerum ac negotiorum difficultatem animo uoluunt. sicuti ebrii, uini calore oppressi, non possunt multa cogitare, sed in quantum inanem lætitiā profusi, multa bona sperant.

TEXT. Quin magna ex parte spe uiuunt, est enim spes futuri temporis, memoria uero præteriti: adolescentibus autem quod futurum tempus, longum est, quod uero præteritum est paruum. primis enim temporibus ætatis nihil est, quod se meminisse putent, omnia uero sperant.

COMM. Vita (inquit) adolescentium maiori ex parte pendet à spe. cuius rei causam probabilem affert, quia spes tantum ad futurum tempus pertinet, sicuti memoria ad præteritum. in adolescentia uero tempus præteritum paruum est, & futurum tempus longum fore putatur, quare longe maior spes quam memoria est in adolescente. quid enim recordari aut meminisse potest primis temporibus, cum nihil adhuc memoria dignum gesserat certè potest omnia sperare, qui se diu uicturum putat, & aliorum prosperos successus uidet. hanc spem adolescentium Virgilius in decimo Aeneidos eleganter expresit ubi de Anxure loquitur, quem Aeneas interfecit.

TEXT. Dixerat ille aliquid magnum, uimque affore uerbo Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat, Canicemque sibi, & longos promiserat annos.

TEXT. Et propter hanc, quam dixi, causam, facile decipiuntur, quia facile sperant.

COMM. Ex hoc loco, pulchra & uerissima sententia elicitur, Qui facile sperat, facile decipitur. unde cum adolescentes facile sperent, ideo fit, ut etiam nullo ferè negotio decipiantur.

TEXT. Fortiores quoque sunt alii, quoniam iracundi, ac spei semper pleni. quorum alterum non timere, alterum confidere facit: neque enim quisquam iratus timet, & qui bonum aliquid sperat, audentior euadit.

COMM. Solent adolescentes maiori ex parte cæteris fortitudine præstare, cuius rei duplex est causa: prima quod ad iram propensi sunt, altera quod à spe nunquam destituntur. iracundia uero facit hominem intrepidum ac fortem, quia fieri non potest, ut quisquam simul timeat, & iratus sit, bona spes confidentiam parit, & audaciam, nam qui uictoriam sperat, animum suum confirmat, & in dubiis rebus fortior efficitur. Ergo in adolescentia duo sunt fortitudinis fundamenta, nempe iracundia & spes. nam Peripatetici (quod ait in Tusculanis Cicero) iracundiam cotem fortitudinis esse dicebant. Aristoteles Ethicorum tertio genus quoddam fortitudinis ab iracundia, feruoreque animi proficisci docet, atque item alterum ad spei, quam quis animo firmam contempit, quod autem spes fortiores efficiat, docet etiam Virgilius his uerbis, -- spes addita fulcit iras.

TEXT. Et uerecundi sunt, quia nihil aliud adhuc honestum esse censent, nisi quod ex institutione legeque didicerunt.

COMM. Docet quæ de causa soleant adolescentes esse uerecundi, quia cum per ætatem nondum ipsi per se quæ uerè bona sint, & honesta cognoscere potuerint, tantum ea putant honesta esse, quæ ex puerili institutione, & ex lege, atque consuetudine didicerunt.

didicerunt. itaque quoties aliquid eiusmodi committunt, quod sit contra ea, quæ hominum opinio ne honesta esse iudicantur, statim erubescere solent. hoc autem indicium probitatis habetur, quoties adolescens præ uerecundia rubore suffunditur. ideo Cato Censorius dicere solebat, magis sibi placere adolescentes qui erubescerent, quam qui palleferent, quoniam rubor probæ indolis indicium est. Cicero pro M. Cælio uocat Atratinum optimum adolescentem eo, quod pudore impeditur, quo minus in turpi oratione diu uersaretur. neque (inquit) id quod animaduertere poteratis, pudor patiebatur optimi adolescentis in tali illi oratione uersari. Diogenes Cynicus cum aliquando uidisset adolescentem erubuisse, confide (inquit) adolescens, talis est enim virtutis color.

TEXT. Sunt etiam magnanimi adolescentes, quia nondum uitæ miserias senserunt, sed expertes sunt earum, quæ in uita accidunt necessitatum. nam se magnis rebus dignum esse censere, magnanimitas est. hoc autem eius est proprium qui spei plenus est.

COMM. Duabus de causis ait adolescentes esse magnanimos. primo quia nondum usum rerum perceperunt, atque ignorant, quam difficile sit, ea sibi comparare, quæ ad uitam honeste ac liberaliter degendam necessaria sunt. neque enim molestias, labores, curas, quæ frequenter accidunt, experti sunt, deinde quia spei pleni sunt, ut supra demonstratum est, & de se præclare sentiunt, magnisque rebus se dignos existimant. quod magnanimitatis est proprium. nam quarto Ethicorum Aristoteles eum esse magnanimum definit, qui se rebus magnis dignum existimat, quibus re uera dignus sit. itaque magnanimitas in honoribus ac dignitatibus proprie uersatur. licet aliquando pro animi fortitudine poni soleat, unde magnanimi duces dicuntur. & Virgilius Aeneam suum frequenter magnanimum uocat.

TEXT. Et ea potius amplecti uolunt, quæ honesta sunt, quam, quæ utilia, magisque ex institutione uiuunt, quam ex ratiocinatione. nam ratiocinatio ad utilitatem impellit, uirtus autem ad honestatem.

COMM. In adolescentia pauci sunt, qui diuitias accumulunt, & quæ utilia sunt, sequantur. sed ea potius est adolescentium natura, ut quæ dignitatem habent & gloriam sequantur. causa est quia naturam & institutionem morum amplectuntur, non autem ratiocinatione multum utuntur. nam qui ratiocinari solent, utilitatem considerant, uirtus uero honestatem ac dignitatem sibi proponit. hoc autem à magnanimitate nascitur. nam nihil tam magni & excelsi animi est, quam contemnere diuitias, ut ait Cicero, & honori gloriæque studere. Cicero pro M. Cælio sic ait, Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potius à gloria, quàm incitandi fuerunt. docet igitur sua sponte adolescentes ad gloriam incitari solere. deinde paulo post, si quem etiam minimorum horum aliquid offendit, si purpuræ genus, si amicorum cæteruz, si splendor, si nitor, iam ista deseruerint, iam

20 ætas omnia, iam dies mitigarit. quibus uerbis ostendit adolescentes non utilia curare sed magnifica & splendida, postea uero paulatim mitigari.

TEXT. Et studiosi sunt amicorum, atque sodalium magis quam in aliis ætatibus constituti, propterea quod eorum consuetudine delectantur, & nondum quicquam ad utilitatem referunt, ita neque amicos.

COMM. Omnes quidem ferè homines amicos & sodales amant, & eorum studiosi sunt in quacunque ætate constituti fuerint. sed adolescentibus omnium maxime student amicis & sodalibus gratificari. quod duabus de causis potissimum fit. primò quia consuetudine & conuictu delectantur, & una cum amicis uiuere uolunt, deinde quia non propter utilitatem amicos querunt, ut alii ferè solent. sicut enim neque cætera quæ agunt, ad utilitatem referunt, ita neque amicitias. hinc est, quod nemo ferè adolescens solitariam agere uitam potest, neque diu procul ab æqualibus suis degere, sed magnam uoluptatem ex æqualium consuetudine capit, & si liceret, semper cum sodalibus uersari uellet. hanc autem naturam Horat. in Arte pueris attribuit, cum ait, gestit paribus colludere.

TEXT. Et quicquid peccant, in eo, quod est maior & uehementius peccant, & contra Chilonis præceptum, omnia nimis faciunt. nimium enim amant, nimium oderunt, atque ita in alijs rebus omnibus: quippe qui se scire omnia existimant, & asseuerent omnia, quæ causa est, ut nimis etiam omnia faciant.

COMM. Omnia peccata uel modum excedunt, uel ab eo deficiunt. nam ipsa morum uirtus in medio consistit, unde aurea dicitur mediocritas ab Horatio. & Aristoteles in Ethicis aperte docet, omnem uirtutem esse mediocritatem. itaque unicuique uirtuti duo sunt opposita uitia. alterum mediocritatem excedens, alterum ab ea deficiens, ut liberalitatem effusio excedit, auaritia non attingit, sed ab ea deficit. adolescentium igitur natura talis est, ut semper in eo, quod nimium est peccent, nunquam autem in eo, quod parum. Sunt enim prodigi, sunt audaces. nimium amant, nimium oderunt. putant omnia se intelligere, de omnibus asseueratè enunciant. & denique nimis omnia faciunt, contra Chilonis sapiētissimi uiri præceptum. nam Chilo Lacedæmonius, qui connumeratur in septem, præcepit, ut nequid nimis fieret. quod præceptum deinde in prouerbum abiit. Terentius in Andria, id arbitror adprimè in uita esse utile, ut nequid nimis. hæc est causa cur ille Terentianus Simo tantopere filium suum Pamphilum laudet & extollat, quod reliquorum adolescentium uitia non se queretur. neque in aliquo studio nimium esset occupatus.

TEXT. Sic enim ait, Quod plerique omnes faciunt adolescentuli Vt animum ad aliquod studium adiungant, aut equos Alere, aut canes ad uenandum, aut ad philosophos, Horum ille nihil egregiè præter cætera

Studebat, & tamen omnia hæc mediocriter. Nam omnino uerum est id, quod ait Horatius, Est modus in rebus, sunt certi denique fines Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

TEXT. *Et quas iniurias faciunt, eas propter contumeliã, non propter malitiam inferunt.*

COMM. Prompti quidem sunt ad iniuriã faciendam, sed non ut damnum alicui dent, aut quia malitiosi sunt. uerũ quia contumeliosi sunt, & honorem ac dignitatem inimicorum violare gaudet. qui mores etiam eorum sunt, qui magnas diuitias possident, & ingentes corporis uires habent, ut tertio Politicorum idem Aristoteles tradit. Cic. pro Caelio cognouit hos esse mores adolescentium ut plerunque contumeliosi sint, ideo ita iuuentuti præcipit, ne incurrat in alterius domum atque famam, ne probrum castis, labẽ integris, infamiam bonis interat, ne quem interimat, ne interfit insidiis, scelere careat.

TEXT. *Et facile misericordia commouentur, quoniã omnes probos esse, ac meliores quam sint existimant: sua enim ipsorum innocentia ceteros metiuntur. itaque illos indigna pati iudicant.*

COMM. Procliuẽs ad misericordiam adolecentes esse solent. ratio est, quia benẽ de omnibus sentiunt, & bonos esse uiros putant, & multo meliores quã sint, esse iudicant. hoc autem ideo fit, quia plerunque sunt ipsi innocentes, & probi. credunt enim alios etiam esse sui similes, & cum aliqua calamitate pressos uident, putant illos indigna pati, atque iniuste affligi. quã res (ut est antea demonstratũ) maxime solet misericordiam concitare. Virgilius hanc adolescentium naturam misericordem, expressit in Afcanio, Euryalo, & Niso. nam Afcaniũ misericordia motum sepe lachrymantem inducit, Euryalum matris suã lachrymas non posse perferre docet. Nisum Euryalo mortuo superstitem esse noluisse.

TEXT. *Et risus studiosi sunt, quo fit, ut faceti iocosi que sint: urbanitas enim erudita quedam contumelia est. Tales igitur sunt adolescentium mores.*

COMM. Latĩ sunt atque hilares adolecentes, & risum libenter undique captant, itaque iocis, salibus, & facetiis student. nam urbanitas sepe ualde commendatur: & licet contumeliã adiunctã habeat, tamen ab eruditione, & doctrina sepe proficiscitur. quare non immerito inter uirtutes connumeratur. Cicero pro Caelio scribit, maledictionem quã facetiis iactatur, urbanitatẽ nominari. quid autem habeant utilitatis ioci, sales, & facetiã urbanã, copiosẽ declaratur apud Ciceronem libro de Oratore secundo. debent tamen in risu & facetiis adolecentes intemperantiam & scurrilem dicacitatem euitare, & præcipue ne turpi & obscãna imitatione risum captent. Quintilianus enim ita scribit. Non dabit mihi spem bonę indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut uideatur. atque hæc etiam quã sint mores adolescentium satis declaratum est.

TEXT. *At uerò senes, & qui iam grandes nati sunt, con-*

10 *trarijs fere moribus plerunque præditi reperiuntur.*

COMM. Cum iam adolecentiũ mores explicuerit, nunc ad senes transit, ubi quæri potest, cur non prius de ijs dixerit, qui sunt in media ætate constituti, si cut ordo postulabat. sed quæstio facile soluitur, ex uerbis ipsius Aristotelis, qui ait senes contrariis fere moribus esse præditos adolescentium moribus. contraria enim contrariis apposita & collata melius intelliguntur. neque mirum si contrarios habent mores, cum inter se multum distent, adolecentes enim in uitã quasi principio consistunt, senes autem in fine. & adolecentes calidã feruentisquẽ naturã sunt, senes autem frigidã atque rigentis. diuersa porrò natura morum diuersitatem parit.

TEXT. *Quoniam enim multos annos uixerunt, pluribusque in rebus decepti sunt, atque ipsi aberrarunt, & magna negotiorum pars malis abundat: nihil plane confirmare solent, ac longẽ minus quam oporteat, omnia faciunt, & se opinari non scire quicquam prædicant, & de quaque re ambigentes, semper adiungunt Forsan, & Fortasse, atque ita omnia dicunt, nihil autem asseueranter efferunt.*

COMM. Primo senum mores explicat, qui ab experientia nascuntur. quam ex longa uitã consuetudine perceperunt. atque ait senes nihil planẽ solere cõfirmare, sed de omnibus fere dubitare. cuius rei triplicem causam adfert, primò quòd ab aliis sepe, & pluribus in rebus decepti sunt, ut nihil sibi certi audeant, de aliis promittere. secundo quod ipsimet frequenter aberrarunt, & sua culpa in errores inducti sunt, ut etiam de se ipsis dubitare cõpellantur. tertio quòd in rebus ipsis, atque negociis multa mala reperiuntur, & contra uoluntatẽ nostram accidentia, ut nunquam de ullo negotio securi esse possimus. his de causis fit, ut senes qui multa sunt experti, nihil planẽ cõfirmare audeant, & semper timidiores frigidioresquẽ sint, quã oporteat in negociis administrandis. & de omni re dubitent, atque ambigant, neque quicquam asseueranter affirmant, ut solent adolecentes, uerum si spicari & opinari se dicant, nihil autem scire. quo fit ut etiã illa dubitandi aduerbia frequenter usurpent, Forsan & Fortasse. & quemadmodum adolecentes in eo, quod nimium est peccant, ita senes in eo, quod est parum. sic etiam Horatius de senes. Vel quod res omnes timidẽ gelidẽque ministrat.

50 Quod autem senes efficiunt, ut nihil asseueranter efferant, id olim Academici philosophi diligẽter obseruabant, qui nihil sciri, nihil percipi posse censebant. apud Romanos in iudicio testes etiam si ea dixissent, quã ipsi uidissent, & planẽ cõperta haberent, tamen non se scire, sed arbitrari dicebant. quod Cicero pro Fonteio declarat, ubi quẽdam testem ita refellit, Qui primum illud uerbũ consideratissimum nostrã consuetudinis arbitrator, quo nos etiam tum utimur, cum ea dicimus iurati, quã cõperta habemus, quã ipsi uidimus, ex toto testimonio suo sustulit, atque omnia se scire dixit. putabant enim ueteres asseuerationem

10 sionem in rebus omnibus sustinere, prudentis esse hominis.

TEXT. *Etingenio prauo, morosoque sunt: est enim cacoethia uitium, cum in deteriore partem omnia capiuntur.*

COMM. Sicuti adolecentes aperti sunt & simplices, ita senes maleuolam ac prauam naturam habent, & nihil unquam à quoquã bono animo factũ putant, sed in deterius omnia trahunt, quod uitium græco nomine cacoethia nominatur. uno autem latino explicari fortasse non potest. duobus commode potest, ut dicatur morum perueritas. Iuuenalis neutro genere protulit, & pro mala peruersaque consuetudine usurpauit, cum ita inquit, --tenet insanabile multos

Scribendi cacoethes, & egro in corde senescit.

Sed Aristotelis definitio naturã senum mirẽ conuenit, qui in peiorem partem omnia interpretantur, & de quocunq; facto dubitatur, id senes malo consilio factum arbitrantur.

TEXT. *Et suspiciosi sunt eo, quod nemini credant: credunt autem nemini propter experientiam & usum.*

COMM. Habent semper senes mala aliqua suspicãta, & fraudem ac dolum in omnibus rebus timet, quia, secundum Epicharmi præceptum, nemini credunt, nulli fidem habent, hoc autem à longa rerum experientia nascitur. nã in longã uitã multe fraudes & multa mala solent homines experiri. hæc duo uicãta cacoethiã & suspiciõis quã senibus Aristoteles attribuit, Terentius in Adelphis eis omnibus assignat, qui sunt in aliqua calamitate constituti. sic enim ait. Omnes quibus res sunt minus secundã, magis sunt nescio quomodo suspiciosi: ad contumeliã omnia accipiunt magis propter suam impotentiam, se semper credunt negligi.

TEXT. *Atque eadem de cã neq; uehementer amant, neq; uehementer oderunt: sed ex Biantis præcepto amant tanquam osuri, & oderunt tanquam amaturi.*

COMM. Eadem inquit causa, hoc est experientia multarum rerum, efficit, ut senes neque in amando, neque in odio habendo uehementes sint, sed Biantis præceptum seruent, qui iubebat, ut ita amaremus, quasi aliquando essemus osuri, & ita odifemus quasi aliquando essemus amaturi. Volebat igitur Bias & amorem & odium in nobis esse mediocre. quemadmodum in senibus esse docet Aristoteles. Cicero libro de Amicitia tradit hanc Biantis uocem ita Scipioni displicuisse, ut diceret, nullam uocem amicitia inimiciorem reperiri posse. neque putaret à Biante uiro sapiente profectam, sed ab impuro aliquo atque ambizioso homine, qui omnia ad utilitatem & potentiam suam reuocaret. itaque diligenter & accurate illam refellit, & ostendit in amicitia nullo modo sequendam esse.

TEXT. *Parui quoque animi sunt, quoniam longa ætas eorum spiritus fregit: nihil enim magnum, nihil eximium appetunt, sed ea tantum, quã sunt ad uitam necessaria capiunt.*

10 Quia magnanimos esse adolecentes docuerat, nunc contra senes angusto & pusillo animo esse docet. & huius rei causam affert, quia longum tẽpus & confecta ætas eos humiles reddidit, & animum eorum ita depressit, ut non amplius se erigat, nihil amplum, nihil gloriosum expetat, itaq; nihil aliud senes ait cogitare, nisi quomodo uiuãt & diu uitam producant. nam (ut ait Cicero) nemo est tam senex qui se non putet annum posse uiuere. hoc autem uitium pusilli animi, non tantum in senibus est, sed aliquando etiam in aliis ætatibus, cum quis etiam si dignus sit magnis honoribus, tamen se indignum existimat. de quibus ita Cicero primo de Finibus, Ecce alij minuti, & angusti, aut omnia semper desperantes. tales autem homines solent esse auari & illiberales, ut primo de Officiis Cicero, Nihil enim est tam angusti animi, tamque parui, quã amare diuitias. & hoc est quod subiungit Aristoteles, senes quia parui atque angusti sunt: animi, ideo illiberales atque auaros esse.

TEXT. *Atque illiberales sunt, nam pecunia in eis numerantur, quã sunt ad uitam necessaria: simul etiam longo usu didicerunt, quam difficile sit pecuniam acquirere, & quam facile sit eandem amittere.*

COMM. Duabus de causis senes ait auaros esse solere. primo quia tantum ea curant, quã sunt ad uitam necessaria. & pecuniã sunt eiusmodi, ut ad uitam esse necessaria uideantur. deinde quia difficultatem acquirendã pecuniã, & amittendã facilitatẽ intelligunt re ipsa atque longa experientia docti. hoc uitium senilis auaritiẽ notat etiam Terentius in Adelphis, cum ita inquit, Solum unum hoc uitium affert senectus hominibus

Attentiores sumus ad rem omnes, quam sat est.

Et Cicero in libro de Senectute, Auaritia uerò senilis (inquit) quid sibi uelit non intelligo. potest enim quicquam esse absurdius, quam, quo minus uia restat, eo plus uaticini quærere? Plautus in Aulularia facetissime describit senem quendam Euclionem auarissimum, ut senilem naturam exprimat. Poetã fingunt Tantalum fame & siti confectum, neque poma capiti imminetia, neque undam labris uicinam capere posse, quo figmento senes auaros denotarunt, Horatius in Arte.

Multa senem circumueniunt incommoda, uel quod

Querit, & inuentis miser abstinet, ac timet uti.

TEXT. *Sunt etiam timidi, semperque uerentur, ne aliquid sibi mali contingat. nam contrario modo affecti sunt atque adolecentes. sunt enim gelidi ac refrigerati, adolecentes autem feruentes. quare senectus aditum timiditati patefecit. timor enim refrigeratio quãdam est.*

COMM. Senes esse timidos, & mali semper aliquid expectantes antequam adueniat, ea ratione probat, quod homines contrario modo se habeant in senectute,

S quam

quam in adolescentia. dū enim adolescentēs sunt, uigore ætatis calidi sunt & feruētes, & propter sanguinis feruorem magnos spiritus concipiunt, & timorem abiiciunt. cum autem ad senectutem peruenerint, cessat ille feruor sanguinis, & paulatim gelidus fit sanguis, & refrigeratur, quo fit, ut etiam spiritus minores fiant, & facile timor ingrediatur. nequē enim aliud timor est, quam quedam refrigeratio. quod multis in locis eleganter & erudite Virgilius expressit, ut in secundo Aeneidos, Obstupuere animi gelidusque per ima cucurrit Ossa tremor.

Idem in 3. mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.

Rursus in eodem,
Tum gelidus toto manabat corpore sudor.
& infra,
At fociis subita gelidus formidine sanguis Dirigit.

& in 6.
—gelidus Teucris per dura cucurrit Ossa tremor.

& in 12.
Videre Aufonii, gelidusque per ima cucurrit Ossa tremor.

& in 1. Aeneidos,
Ex templo Aeneæ soluuntur frigore membra.
Quod autem senes gelidi sint ac refrigerati, declarat. idem Virgilius lib. 5. Aeneidos, ubi sic Entellum loquentem facit,

—Sed enim gelidus tardante Senecta,
Sanguis hebet, frigentque effæta sanguine uires.

Et in 8. Euandrum ita loquentem inducit,
Sed mihi tarda gelu, seclis que effæta senectus Inuidet imperium.

Ergo propter refrigerationem senes maiori ex parte timidi sunt, quod etiam Horatius in Arte sic expressit,

Vel quod res omnes timide gelideque ministrat.

TEXT. *Et cupidi uita sunt, præsertim exacta ætate, atque extremo tempore: cupiditas enim absentium rerum est, & omnes cuius rei indigentes sunt, eam maximè desiderant.*

COMM. Homines natu grandiores, quò morti uiciniores ac propinquiores fiunt, eò uitæ cupidiores esse solent. huius rei causa est, quia cupimus ea, quæ non habemus. senes autem ætate iam decrepita atque extrema, uita quodammodo priuati esse uidentur. itaque illam magnopere cupiunt, nā hoc omnibus commune est, ut ea maximè desiderēt, quòrum indigentes sunt. hoc est quod etiam Horatius de sene dixit,

Dilator, spe longus, iners, auidusque futuri.
Cato apud Ciceronem libro de senectute, sic ait,
Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem uidetur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longe abesse. sed ipse Cato multis rationibus probat non esse timendam mortem, & ad extre-

10 mum contra senum aliorum naturam ita de se concludit, Quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis uagiam, ualde recusem. nec uero uelim quasi decurso spacio à calce ad carceres reuocari.

Difficiles etiam & queruli sunt, quod ipsum quandam animi angustiam indicat.

Sæpe sine cā senes de ministris suis, & de amicis conqueruntur, neque unquam sibi satisfactū putant, & frequenter hunc & illum cum querimonia insimulant. quo uitio qui præditi sunt, à Græcis φιλαίτιοι uocantur. quo uocabulo usus est Cicero libro Epistolarum. 3. ad Appiū. Horatius in Arte poetica duobus latinis id græcum uerbū expressit, cum ait de Sene. Difficilis, querulus. & Silius Italicus libro 13. Senectutem queribundam uocat, quòd sæpe querantur senes.

Et in uiuendi ratione sibi utilitatem, non honestatem proponunt. atque hoc supra modum faciunt eo, quod sui ipsorum amantes sunt. nam quod utile est, priuatum usum respicit, quod autem honestum est, communem.

Hoc etiam ab adolescentium moribus plurimum discrepat. nam adolescentēs utilitatem negligunt, & potius gloriam atque honestatem amplectuntur. at senes contra sequuntur utilitatem, & potius commodorum suorum quam honestatis rationem habent. hoc autem ideo fit, quoniā senes nimium se ipsos amant, & ea quærunt, non quæ ad alios sed ad se ipsos pertineant. Sed inter honestum & utile ea est differentia, quòd honestum ad alium refertur, utile uerò ad seipsum, & ad fructum commodumque proprium. hac igitur in re senes Epicurum & eius sedatores imitantur, qui dicebat, utilitatis propriæ gratia esse omnia faciendā. neque aduertendum quid honestas aut communis utilitas postulat. notandum autē quod ait Aristoteles hoc loco honestum id esse, quod simpliciter & communiter bonum est, nō autem quod priuatum tantum usum respicit.

Inuerecundi quoque potius quam uerecundi sunt: cum enim non æquè honestatem, ac utilitatem curēt, parui faciunt etiam quales uideantur.

Verecundia non admodum in senes cadit, quoniam ætatis uitio magis utilitatem appetunt, quā dignitatem. itaque modo lucrari possint, aut aliquid utile consequi, non curant, quid de se homines loquantur, aut sentiant. nam adolescentēs sunt innocentes & uerecundi, ut bene audiant, & ut rurem bonum colligant, erubescunt. senes autem qui aliorum de se exultationem parui faciunt, neque sua multum interesse putant, quales uulgo habeantur, omnem facile uerecundiam exuunt. nam (ut primo de legibus ait Cicero) ut quisque maximè ad suum commodum refert, quæcunque agit, ita minimè est uir bonus. hinc est quod plerique senes improbi sunt & auari, quia sunt inuerecundi. uerum est enim quod ait Cicero, sine uerecundia nihil rectum esse posse, nihil honestum.

Neque

TEXT. *Neque ulla spe ducuntur, cum propter experientiam (magna enim negotiorum pars malis abundat, unde fit, ut in deteriore parte pleraque cadant) tum etiam propter timiditatem.*

COMM. Duplici de causa senes ait à spe defici, primo propter longum usum & experientiam, qua perspectum habent, hominum spes esse fallaces, cum in omnibus negotiis multa mala reperiantur, & humanæ res infortunatos plerumque exitus habeant. deinde propter timiditatem qua præditi sunt, sunt enim plerique senes timidi, sicuti supra dictum est, timor autem spem adimit, & desperationem inducit. Cicero in epistola quadā ad Cælium, Recordor enim desperationis eorum, qui senes erant adolescente me. Horatius in Arte uidetur ab Aristotele dissentire. nam ubi de sene loquitur, ait eum esse spe longum, sic enim scribit, Dilator, spe longus, iners, auidusque futuri.

Sed dicere possumus, Aristotelem hoc loco de negotiis uerba facere, in quibus senes uix adduci possunt, ut aliquid boni sperent euenturum. quippe qui semper infelicem exitum timeant, Horatium autem de uita senum uerba facere, qui longa spe uiuendi ducuntur, nemo enim tam decrepitus est, qui se annum non putet posse uiuere.

TEXT. *Uiuentque memoria potius quam spe, quod enim reliquum est uitæ, paucum est, præteritum autē multum: & spes ipsa futuri temporis est, memoria uero præteriti.*

COMM. Non tam de futuris rebus senes cogitare solēt, quam de præteritis. cum enim longo tempore uixerint, frequenter ipsi secum ea, quæ uiderunt, audierunt, fecerunt, memoria repetunt. & omnem ferè cogitationem suam ad rerum præteritarum memoriam referunt. cumque non multum uitæ sibi reliquum esse posse intelligant, non audent sibi multa promittere, neque magna sperare. spes enim omnis ad futurum tempus refertur, memoria uerò ad præteritum. quo fit ut senes memoria potius quam spe uitam traducant.

TEXT. *Quæ quidem causa est etiam loquacitatis in senibus: neque enim cessant ea narrare, quæ superiori tempore gesta sunt, quoniam ex recordatione uoluptatem capiunt.*

COMM. Quia frequenter de præteritis rebus senes cogitant, ideo fit ut loquaces sint, & semper narrare studeant ea, quæ ipsi uiderunt, aut fecerunt. sentiunt enim in narrando magnam uoluptatem. dum res præteritas memoria repetunt. quod quidem Homerus expressit in Nestore sene, quem sæpe narrantem inducit ea, quæ superiori tempore, uel à se, uel à cæteris heroibus gesta fuerant. & Virgilius in octauo Aeneidos Euandrum ita de se loqui facit,

Qualis eram cum primam aciem Præneste sub ipsa
Straui, scutorumque incendi uictor acceros,

10 Et regem hac Herilum dextra sub tartara misi.

& quæ sequuntur.

Hoc est quod ait Horatius de sene.

—laudator temporis acti

Se puero.

Cicero cum senectutem laudaret, non potuit eam ab hoc loquacitatis uitio excusare. sic enim apud eum Cato loquitur, Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarū prouectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam uitii uidear uendicare.

TEXT. *Ira senum acres quidem, & acuta sunt, sed tamen imbecilla.*

COMM. Facile senes irascuntur, uerum tamen non perferant in ira. quoniam imbecillitatem suā agnoscunt, & propter timiditatem, non audent ad illa aggredi, quæ ira suadet. itaque indignari quidem & minari solent, sed non offendere, neque iram ex plere. statim enim animum remittunt, propterea quòd in eis non diutius efferuescit sanguis propter refrigerationem ætatis. ira uerò nihil aliud est quam feruor sanguinis circa cor.

TEXT. *Cupiditates uero partim omnino defecerunt, partim autem languidæ factæ sunt. itaque neque cupiditate flagrant, neque aliquid impulsu cupiditatis efficiunt. sed ad lucrum omnia referunt. quare temperati esse uidentur: huiusmodi homines. cupiditates enim remiserunt, & pecunie seruiunt.*

Hoc magnum esse bonum in senectute Cato censeuit, quòd ea cupiditatibus careat. quæ uel penitus deficiunt, uel ita languidæ fiunt, ut non amplius molestæ sint. Cicero de senectute ita scribit, Bene Sophocles cum ex eo quidam iā confecto ætate quæreret, uteretur ne rebus ueneris, Dij meliora (inquit) libenter uerò isthinc tanquā à domino agresti ac furioso profugi. cupidus enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere, satiatis uerò & expletis iucundius est carere, quā frui. senes igitur cum neque cupiditatibus flagrēt neque quicquam cupidè faciant, temperati esse uidentur. abstinent enim ab omnibus ferè uoluptatibus, & pecuniam totis uiribus cogere laborant. quo fit ut auari, atque illiberales sint, ut supra de claratum est.

TEXT. *Et magis in degenda uita ratiocinationem, quam morem sequuntur; nam ratiocinatio ad utilitatem, mos ad uirtutem spectat.*

COMM. In hoc etiam adolescentibus senes contrarij sunt, quod adolescentēs infitos à natura mores & uirtutum semina sequuntur, neque quid utile sibi sit ratiocinantur, sed quid honestum cogitant. senes autem id potius faciunt, quod ratiocinatio dicitur, quam quod infiti mores à natura. nam ipsa ratiocinatio, cogitatioque rerum suarum ad utilitatem homines impellit. mos autem ac natura uirtutem sequitur. neglecto igitur more atque instinctu naturali senes maiori ex parte bonum illud, quod conducit, amplectuntur, neque dignitatis

COMM. gnitati admodum studiosi sunt.

Et quas iniurias faciunt, magis propter malitiam, quam propter contumeliam inferunt.

Omnis iniuria uel damnum, uel dedecus affert ei, cui fit. iniuria quæ damnum affert, malitia uocatur, quæ uero dedecus contumelia. senes igitur, cum damnum potius inimicis inferre, quam dedecus studeant, non contumeliosi, sed malitiosi sunt. atque in hoc etiam ab adolescentibus differunt. nam adolescentes ignominia potius inimicos suos quam detrimento afficere student.

TEXT. *Mouentur etiam misericordia. non tamē ea de causa qua iuuenes. nam iuuenes propter humanitatem, senes propter imbecillitatem misericordes sunt: existimant enim omnia incommoda sibi ita uicina esse, ut etiam iam passuri sint, hoc autem misericordis proprium est.*

COMM. In hac re senes cum adolescentibus conueniunt, cum in aliis ferè omnibus diuersi sint. quod utriusque facile misericordia commouentur. sed tamen causa diuersa est. nam adolescentes ideo misericordes sunt, quia bene de omnibus sentiunt, & humani sunt, neque quemquam calamitate premiuent. senes autem quia suam imbecillitatem uident, & timent ne in eadem mala incidant, ideo misericordia mouentur. nam se omnibus calamitatibus & fortunæ telis propositos esse putant. neque ullum esse incommodum aut malum in quod facile non possint incurrere. quæ cogitatio misericordis hominis propria est. Sic Chremes ille Terentianus cum Menedemi tristitiam audiisset, ab eo discēdēs ait, Lachrymas excusit mihi, miseretque me eius. & alibi idem, Somnum hercle ego hac nocte oculis non uidi meis Dum id quæro, tibi qui filium restituerem.

TEXT. *Vnde queruli sunt ac morosi, minimè uerò faceti, neque iocorum studiosi. querulum enim & iocosum contraria sunt.*

COMM. Proni sunt ad querimonias & lachrymas senes, ideo neque facetiis, neque ridiculis delectantur, sicut adolescentes. Sunt enim hæc inter se contraria, nempe, esse querulum, & esse iocorum studiosum. hoc uidetur expressisse Cato apud Ciceronem cum ait, At sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes. & paulo post, Contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore, odiosa omnis offensio est. hæc sunt causæ, cur senectus queribunda esse soleat, & à iocis ac facetiis aliena.

TEXT. *Adolescentium igitur & seniorum mores huiusmodi sunt.*

COMM. Iam duarum ætatum adolescentiæ & senectutis mores expressit, qui ferè contrarij esse solent, propter diuersam earum ætatum naturam. deinceps admonet quid hæc explicatio morum Oratori prosit.

TEXT. *Quare, cum omnes eas orationes approbent, quæ moribus suis conueniunt, ac similes sunt, nequa-*

10 *quam obscurum est, quomodo possint Oratores ita dicere, ut & ipsi, & orationes suæ tales esse uideantur.* COMM.

Sicuti similitudo morum beneuolentiam conciliat, ita etiam oratio quæ similes mores exprimit. nam nemo est, qui non eam orationem probet, quæ moribus suis accommodata est. quare Orator cognitis cuiusque ætatis moribus facile poterit ita dicere, ut omnium sibi uoluntates deuinciat. & eorum similis apud quos uerba facit, esse uideatur. nihil est enim quod magis auditores demulcere, ac detinere valeat, quam si benè cuiusque ætatis mores exprimantur. quod Horatius in Arte sic ostendit,

Si plausoris eges aula morantis, & usque Sessuri, donec cantor Vos plaudite dicat, Aetatis cuiusque notandi sunt tibi mores Mobilibusque decor naturis dandus & annis.

Hoc est quod etiam M. Antonius apud Ciceronem secundo de Oratore tradit, Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores Oratoris effingat oratio.

TEXT. *Qui in media ætate constituti sunt, per spicuum est, eos mares etiam medios seruare, & quod in utrisque illis nimium est, amputare.* TEXT.

30 Nunc ad mediam ætatem transit, quam uult esse temperatam ita, ut neque in eo quod est nimium, neque in eo, quod parum est peccet. quod ipsius uirtutis est proprium, ut mediocritatem tenet. omnis enim exuperantia, & omnis defectio uitiosa est. mediocritas uero maximè laudabilis. Itaque mediæ ætatis uiri, quod in adolescentia & senectute nimium est, amputant, & quod utriusque deest, suppleunt. atque ita medios mores obseruant.

TEXT. *Neque enim ualde confidentes, quod est audacia, neque ualde timentes sunt, sed in utroque se bene gerunt.* TEXT.

40 In adolescentia florentique ætate solent homines esse confidentes, audaces, & temerarij, in senectute uero demissi, timidi, & ignaui. sed in ætate media, quæ constans & uiriliter à Cicero dicitur, neutro laborare uitio. neque enim sunt ualde confidentes, ut temere pericula adeant. neque ualde timentes, ut ignauiter, pericula fugiant. uerum fortes & constanti animo sunt, ut quoties opus est, pro honestate se cuius periculo exponant.

TEXT. *Neque omnibus temere credunt, neque omnibus fidem derogant; sed ex ueritate potius omnia iudicant.* TEXT.

50 Adolescentes, contra Epicharmi Siculi præceptum, nimis creduli sunt, senes autem nimis increduli. Verum mediæ ætatis uiri ab utroque uitio abhorrent, atque ita assensionem sustinent, ut neque omnibus fidem habeant, neque omnes

nes mentiri putent. sed diligenter & accuratè considerent, quid ipsa ueritas postulare uideatur, & quid uerum, quid falsum esse possit.

TEXT. *Neque tantum sibi honestatem in degenda uita, neque tantum utilitatem, sed utranque proponunt.*

COMM. In hoc etiam ab adolescentibus & senibus uiri differunt, quod adolescentes utilitatem negligunt, & honestatem sequuntur, senes magis utilitatis studiosi sunt. uiri autem in actionibus suis & honestatem & utilitatem sibi proponunt, quod Horatius eleganter in Arte sic explicat.

Conuersis studiis ætas animusque uiriliter Quærit opes & amicitias, inseruit honori, Commisitisse cauet, quod mox uitare laboret.

Est igitur uirorum uirtus quodammodo propria. Nam (ut ait Cicero) appellata est ex uiro, uirtus.

TEXT. *Neque ad parsimoniam, neque ad largitionem inclinant, sed ad id, quod maximè conuenit.*

COMM. Senes parci sunt tenaces & auari, adolescentes largi profusi & prodigi, uiri mediam sequuntur uiam, ut neque sint auari, neque prodigi, sed cum opus est, & ratio postulat, liberaliter sumptus faciant. quo fit ut pecuniæ non solum quærendæ, sed etiam collocandæ rationem habeant, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios sed etiam liberales.

TEXT. *Eodem pacto se habent in eis, quæ ad iram, & ad cupiditatem pertinent.*

COMM. Iram & cupiditatem uiri constantes ita moderantur, ut nihil in eis reprehensione magna dignum appareat. nam neque præcipites sunt ad iram ut adolescentes, neque cupiditatibus æstuant, sed animum uincunt, iracundiam cohibent; cupiditates refrenant, & corpus ita afficiunt ut obedire consilio rationique possit.

TEXT. *Et temperantes sunt cum fortitudine, & fortes cum temperantia. nam in adolescentibus & senibus hæc distincta sunt: adolescentes enim fortes quidem sunt, sed intemperantes, senes autem temperantes quidem, sed timidi.*

COMM. Media ætate uiri duas præclaras uirtutes coniunctas habere solent, hoc est fortitudinem & temperantiam, quæ in cæteris ætatibus inter se separatae sunt. siquidem homines in adolescentia, quam uis animo forti sint, & intrepidè pericula subeant, magna tamen ex parte sese uoluptatibus tradunt, & intemperantiam sequuntur. at uerò senes licet à uoluptatibus ablineant, & temperantiam amplectantur, tamen animo timido sunt ac demisso. soli igitur uiri fortitudinem cum temperantia coniunxerunt, atque hoc par nobile uirtutum sic amplexi sunt, ut ex eo magnum honorem & gloriam referant. quod si forte aliquis adolescens

10 has duas uirtutes affectus fuerit, is præter cæteros maximè celebratur, & in ore omnium uersatur. ut Scipio ille superior qui postea Africanus dictus est, cum quartum & uigesimum annum agens in Hispania Carthaginem expugnasset, & ad eum à militibus suis uirgo captiua adducta fuisset, adeo eximia forma, ut quacunque incederet, omnium oculos in se conuerteret, eam tamen inuolantem & intactam parentibus & sponso reddidit.

TEXT. *Atque (ut in summa dicam) quascunque res utiles adolescentia, & senectus inter se diuiserunt, eas simul omnes habet ætas media: in quibus autem illæ ætates uel excedunt, uel deficiunt, eas ad mediocritatem, & conuenientiam hæc eadem ætas adducit.* TEXT.

COMM. Breuiter colligit mediam ætatem omnium esse præstantissimam, quoniam ipsa una habet omnia, quæ sunt in aliis ætatibus bona diuisa. nam adolescentia multa bona possidet, quibus senectus priuata est. contra senectus etiam bona quædam habet, quæ non habet adolescentia. uerò ætas media possidet omnia bona quæcunque uel in adolescentia, uel in senectute esse possunt. præterea cum adolescentes frequenter in eo, quod nimium est, peccare soleant, senes autem, in eo, quod est parum, hæc utraque uitia ætas media corrigit, & ad mediocritatem atque conuenientiam omnia reducit. nam in ea præcipuè consilium & prudentia uiget. unde celebratur apud Græcos quoddam Hesiodi carmen (ut quidam existimant) in hanc sententiam, Adolescentium opera, uirorum consilia, senum uota. quoniam prima ætas robore & audacia ualet, media consilio & prudentia, tertia religione & pietate.

TEXT. *Viget autem maximè corpus ab anno trigésimo ad quintum & trigésimum usque. mentis autem uigor atque animi nono & quadragesimo anno maximè perspicitur.* TEXT.

40 Quia mediam ætatem magnopere commendauit, quod omnia in se bona habeat, quæ in mores hominum cadere possunt, nunc docet quibus potissimum annis ætas illa terminetur, & annos ei viginti tribuit, quibus & corporis & animi uires summe uigent. incunte igitur anno trigésimo summum uigorem & corpus & animus habere incipit, & corporis quidem uigor summus annos tantum quinque perseuerat, nempe ad quintum & trigésimum usque. mentis autem perfectus uigor annos uiginti durat, nempe ab incunte trigésimo, usque ad finem quadragesimi noni. hoc est usque ad septimam annorum hebdomadem. uidetur autem hoc Aristoteles à Solone sumpsisse. qui quadam in Elegia septenarij numeri uim explicans dixit in septima annorum hebdomade mentem hominum, intelligentiam, & consilium ad summum peruenisse. sed in hoc ab Aristotele discrepat, quod quarta hebdomade corpus uigere censet, Aristoteles

Aristoteles uero usque ad quintam. nisi dicamus Solonem de principio uigoris corporei, Aristotelem de fine sensisse. sic enim parum inter se discrepant.

TEXT. *Ac de adolescentia quidem, senectute, & medietate, earumque singularum moribus hæc dicta sufficiant. At uero de fortunæ bonis, quæ mores hominum uariare solent, deinceps dicamus.*

COMM. Transitione utitur ad fortunæ bona, quæ magnam uim habent ad mores fingendos. hæcenus (inquit) de tribus ætatibus diximus, hoc est, adolescentia, medietate, & senectute, & de moribus, qui singulas ætates comitari solent, nunc dicendum est, de bonis, quæ nobis fortunæ beneficio prouenire solent, quoniam ea, mores hominum, non minus quam ætates, uariant. ut enim alij sunt adolescentis mores, alij uiri, alij senis, ita nobiles ab ignobilibus, diuites à pauperibus, potentes ab impotentibus diuersos mores habere consueverunt. de quibus dicere iam Aristoteles aggreditur.

TEXT. *Nobilitatis ille mos est, ut, qui eam possidet, honoris sit appetentior. est enim hoc commune omnium, ut, cum bonum aliquod possident, illud accumulare student. nobilitas autem parentum & maiorum dignitas est.*

COMM. Inter fortunæ bona nobilitas primo loco numeratur. casu enim & fortuna accedit, ut quis aut nobilis aut ignobilis nascatur. neque est in cuiusquam potestate quibus parentibus oriatur. ergo nobilium mores describit, & ait nobiles præter cæteros honoris appetentes esse solere. quoniam hoc innatum est omnibus hominibus, ut bona, quæ possident, augere, atque amplificare contendant. nobiles autem iam honorem ac dignitatem à parentibus suis & maioribus acceptam possident. itaque omni ope nituntur, ut quotidie maiorem honorem ac dignitatem acquirant. hæc ratione Cicero pro lege Man. Quirites excitat, ne gloriam maiorum deserant, uerum eam augeant, Et quoniam (inquit) semper appetentes gloriæ præter cæteras gentes atque auidi laudis fuistis, delenda est uobis illa macula Mithridatico bello superiore suscepta. & infra. Videte, ne ut illis pulcherrimum fuit, tantam uobis imperij gloriam relinquere, sic uobis turpissimum sit, illud quod accepistis tueri & conseruare non posse. & pro P. Sestio. Vosque adolescentes & qui nobiles estis ad maiorum uestrorum mutationem excitabo. est enim nobilitas quasi stimulus quidam ad honorem.

TEXT. *Præterea nobiles sunt ad alios contemnendos pro ni, usque eo ut illos etiam contemnant, qui nunc in eisdem honoribus sunt, in quibus olim ipsorum maiores fuerunt. quoniam hæc, si interuallo temporis remota sunt, magis quam propinqua ac nuper facta, solent honorari, & maiori gloriatione digni uideri.*

COMM. Nobilitati semper coniuncta est despicientia.

nam uiri nobiles quoscunque putant aliquo modo se esse inferiores ac contemunt. neque tantum humiles & qui nullos honores adepti sunt, sed etiam eos, qui magnas dignitates consecuti sunt, si noui fuerint, & nullis maiorum imaginibus commendati. & præsertim quos uident in eisdem esse dignitatibus, quæ iam pridem in sua familia fuerunt. ut Ciceronem consulem, sed nouum hominem contemnebant ij, qui in consulari familia patriciaque nati fuissent. opinantur enim homines huiusmodi honores ac dignitates longe præstantiores, & maiori gloria dignas, si antiquæ fuerint, & familiæ suæ iam pridem inhæserint, quam si recentes sint, & nuper acquisitæ. hæc nobilium naturam Cicero pro P. Quintio sic expresit; Quemadmodum solent homines nobiles, seu perperam facere cæperunt, ita in utroque excellunt, ut nemo nostro loco natus assequi possit. Et Sallustius in coniuratione Catilinæ ita de Cicerone consulatum petente scribit, Namque antea pleraque nobilitas inuidia æstuat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum quamuis egregius, nouus homo adeptus foret.

TEXT. *Nobile uero dicitur, id quod in familie uirtute consistit generosum, quod à maiorum suorum natura non degenerat. quod maiori ex parte nobilibus non contingit, multi enim uili atque abiecto animo sunt.*

Docet quæ differentia sit inter nobile, & generosum. & ait nobile ad familiæ uirtutem pertinere, generosum autem ad eum, qui maiorum suorum uirtutem imitatur. Itaque præclarus est esse generosum, quam nobilem. nobilis enim maiorum tantum uirtute gloriaque conspicuus est, generosus autem & uirtute maiorum & sua celebratur. itaque generosi omnes sunt etiam nobiles, sed non oēs nobiles sunt generosi. plerique enim nobiles degenerant à maioribus suis, & humili ac demisso animo fiunt, atque ad ignauitiam & securitatem delabuntur. ita Cicero Pyrrhum Epirotarum regem primo de Offi. uocat regem generosum ac potentem, quod Acacidarum uirtutem imitaretur. sic in Bruto Scipionum stirpem generosam uocat, quod in ea multi præclari uiri fuerint, sic enim exclamat, O generosam stirpem, & tanquam in unam arborem plura genera, sic in istam domum multorum insitam atque illuminatam sapientiam. contra uero nobiles etiam improbos appellat, ut pro M. Cælio Clodiam infamem & meretricio more uiuentem mulierem nobilem uocat. & Q. Cicero de Petitione consulatus, Qui nequaquam sunt tam genere insignes, quam uitiis nobiles. & secundo de Offi. Phalaris cuius præter cæteros est nobilitata crudelitas. ergo nobile potest etiam in malam partem capi, generosum semper in bonam capitur. Virgilius tertiam Georg.

Continuo pecoris generosi pullus in aruis

Altius

Alius ingreditur, & mollia crura reponit.

TEXT. *Vt enim in agris, & ijs, quæ terra nascuntur, sic etiam in familijs plerumque factus uberior existit. & interdum si bona familia fuerit, nascuntur in ea per aliquod tempus eximii uiri, deinde paulatim iterum se remittit.*

COMM. Eleganti similitudine utitur, quæ docet post aliud quod tempus familias degenerare, & deteriores fieri. nam ut terra fœcunda, & frugifera arbores sæpe multis annis uberes fructus emittunt, deinde paulatim sterilefcunt, ita in una familia nonnunquam multi eximij & præclari uiri nascuntur, postea uero degenerant. quod plurimis exemplis probari potest. nam neque Catonum sapientia, neque Fabiorum prudentia, neque Scipionum dignitas, neque uirtus Cæsarum diuturna fuit. hoc est quod ait Virgilius,

--sic omnia fatis

In peius ruere, ac retro sublapsa referri.

Sic Homerus Odysseæ libro quinto clamat paucissimos esse filios, qui patribus similes sint, & maiori ex parte deteriores esse. quod etiam Euripides in Heraclidis testatur. unde prouerbium apud Græcos celebratur, in hunc sensum.

Heroum filij noxæ.

TEXT. *Nam præclari ingenij familia in mores insanos degenerant; ut qui ab Alcibiade genus ducunt, & à Dionysio priore: quæ uero stabili pacatoque ingenio sunt, ad stoliditatem & ignauiam delabuntur, ut qui à Cimone, & Pericle, & Socrate progeniti sunt.*

COMM. Ingenia laudabilia non omnia sunt eiusdem generis, nam alia sunt acuta, prompta, uelocia, alia firma, solida, & pacata. qui acuto sunt ac ueloci ingenio uiri uidentur quodam quasi furore concitari ita, ut nunquam fere conquiescere possint, sed semper in aliqua re sint occupati. horum filij degenerantes à parentibus insani fiunt, & præcipites, ac furiosi, quales ij fuerunt qui ab Alcibiade, & Dionysio priore geniti sunt. fuit enim Alcibiades præstantis ingenij, atque admirabilis, ut ex eius uita, quam Plutarchus copiosè scribit, intelligi potest. & Dionysius Superior ingenio & eruditione multum ualuit, ut Cicero Tuscul. 5. ostendit. tamen horum posterij fuerunt insani, & quodammodo fures, inquit Aristoteles. Qui uero sunt ingenio firmo solido & pacato plerumque stolidos & ignauos procreare liberos solent, quod tribus exemplis Aristoteles probat. primo Cimone Atheniensis, qui Milciadis filius fuit, & homo tam splendidus & liberalis, ut omnes ferè redditus suos ciuibus distribueret, & quotidie domi conuiuium pararet, ad quod paslim pauperes confluerent. & si quem nobilem ciuem inopia premi iutelligeret, ei clam pecunias subministraret. quin etiam dux in bello fuit egregius. nam Persas non semel superauit, & ingentem gloriam consecutus est. filium tamen habuit stolidum & ignauum. Secundo Periclis exemplo

probat Aristoteles à solidis & firmis ingenijs stolidos filios procreari. fuit enim Pericles uir summus in rebus bellicis, & eloquentia tanta, ut tonare, fulminare, & permiscere Græciam diceretur. huius uitam Plutarchus copiosè scripsit. Tertium exemplum est Socratis, qui sapientissimus omnium ab oraculo iudicatus fuit, cuius tamen filij tardi & hebetes fuerunt.

TEXT. *Qui autem mores à diuitijs proueniant, in promptu est omnibus uidere. Sunt enim diuites contumeliosi & superbi. hæc uero labem inurit eis diuitiarum copia. nam ita sunt affecti, quasi omnia bona possiderent. sunt enim diuitiæ quasi precium ac æstimatio dignitatis omnium aliarum rerum: unde fit, ut diues omnia sibi emere, ac parare posse uideatur.*

COMM. Mores diuitum ait omnibus esse notos, quia diuitiæ secum semper arrogantiam ac superbiam afferunt. nam qui diues est, putat se aliis omnibus antecellere, & omnia bona possidere. quia pecuniæ sunt quasi æstimatio reliquarum rerum omnium. unde in prouerbis Græcorum dicitur, pecuniis omnia subiecta esse. quæ de causa Horatius pecuniam uocat reginam. sic enim ait, Scilicet uxorem cum dote, fidemque, & amicos, Et genus, & formam regina pecunia donat.

Hinc fit ut diuites contumeliosi sint, & superbi. quia pecuniis suis omnia posse emere, & sibi parare putant. Horatius, Licet superbus ambules pecunia, Fortuna non mutat genus. Cicero de lege Agraria contra Rullum ita inquit, Cæpani semper superbi, bonitate agrorum & fructuum, magnitudine urbis, salubritate, descriptione, pulchritudine. ex hac copia atque rerum omnium affluentia primum illa nata sunt, arrogantia, quæ à maioribus nostris alterum Capua consulem postulauit, deinde ea luxuries, quæ ipsum Annibalem armis etiam tum inuictum, uoluptate uicit, atque omnes quidem propter diuitias se insolentius efferunt, & cristas tollunt, sed præcipuè fœminæ. nihil est enim diuite atque opulenta fœmina superbius, nihil arrogantius, quod Iuuenalis eo uersu testatur,

Intolerabilius nihil est, quam fœmina diues. Quam autem contumeliosi sint diuites, eleganter idem Iuuenalis Satyra tertia explicat, ubi sic ait, Dicere si tentes aliquid tacitus ne recedas.

Tantumdem est, feriunt pariter, uadimonia deinde Irati faciunt, libertas pauperis hæc est, Pulsatus rogat, & pugnis concisus adorat, Ut liceat paucis cum dentibus inde reuerti.

TEXT. *Sunt etiam delicati, & Salacones, ac deliciae si quidem sunt, cum propter ipsas delicias, in quibus uersantur, tum quia felicitatem suam ostentare*

ostentare gaudent: Salacones autem & inaniter elati, quoniam omnes ferè solent in eis rebus, quas ipsi amant, atque admirantur, occupari, atque in eis toti esse, & quia putant alios eadem emulari, quæ ipsi suscipiunt.

COMM. Duo vitia simul tangit, quibus omnes ferè diuites infecti sunt. primum est, quod sint delicati, molles & teneri. quia versantur ferè semper in delitiis, & molliter etiam uiuunt, ut beati ac felices existimentur. gaudent enim suam beatitudinem ostentare, cum in uictu tum in uestibus, & magnificis apparatus. huc accedit, quod à teneris molliter & delicatè nutriuntur, quod eleganter ita Quintilianus ostendit, Infantiam statim deliciis solui- mus. mollis illa educatio quam indulgentiam uocamus neruos omnes & mentis & corporis frangit. quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? & quæ sequuntur. Alterum uitium est, quod Salacones sint, & Solæci. vbi notandum Salacones ab antiquis dici solitos, qui sibi nimium arrogarent, & cæteris omnibus antestare uellent. nam (vt Suidas scribit) Salacon uir quidam fuit, qui cū esset pauper, tamen uolebat haberi ditissimus. unde Salacones dicti sunt nimium arrogantes homines. Cicero in Epistolis scribens ad M. Fabium Gallum, cognosce (inquit) meam causam, & istius Salaconis iniquitatem. proprie uero Salacones dicti sunt, qui propter copiam rei familiaris, & ingentes opes sibi multum tribuunt. Auctor ille prouerbiorum non uidetur huius uocabuli uim intellexisse, cum ita scribat, Salacon quidam extreme paupertatis homo effecit, ut omnes fortuna tenui Salacones dicerentur, & ipsa paupertas Salaconia. certè si locum hunc ille aduertisset, nunquam in talem errorem incidisset. neque enim Salaconia paupertas dicitur, neque Salacones pauperes simpliciter, ut ipse opinatur. sed qui nimium in diuitiis gloriantur, & ditiores etiam quam sint uideri uolunt. ut ex hoc loco facile potest intelligi. nam Hesychius nihil illum auctorem adiuuat, qui dicit Salaconiam esse arrogantiã in paupertate. aliud est enim paupertatem significare, ut putat ille auctor, aliud arrogantiã in paupertate, cum scilicet pauper haberi diues querit, ut sentit Hesychius. Theophrastus uero (quemadmodum idem Hesychius scribit) Salaconem appellauit eum, qui sumptum facit, quando minime opus est, quod sæpe ditissimi homines faciunt. Solæci autem ij uocantur, qui uitioso & barbaro sermone utuntur, à Solis quæ ciuitas Ciliciæ fuit, unde etiam Solæcismus. sed hoc in loco Solæco uocat Aristoteles eos, qui inaniter se ostentant, & efferruntur animo. qua in significatione usus est etiam Plutarchus in Dionis uita. & Xenophon libro. 2. de Cyri Pedia. Diuites igitur Salacones sunt & Solæci, hoc est nimium arrogantes, & inaniter elati. cuius uitij causa est, quoniam uident alios ferè omnes homines in eis rebus occupatos esse, quas ipsi possident. neque enim

10 ferè quisquam est, qui non accumulare diuitias studeat, & qui non lucro inhiat, atque in eo totus sit. quæ res diuitum animos extollit, & sibi nimium tribuere facit. adeo ut existiment omnes homines eadem emulari, quæ ipsi suscipiunt, & admirantur. ergo quasi supra alios positi sint, ita gloriantur.

Atque hæc iure suo quodammodo faciunt. multi enim sunt, qui diuitum ope indigant. unde illud est Simonidis poetæ dictum de sapientibus & diuitibus. cum enim Hieronis uxor ab eo petisset, utrum præstaret diuitem ne esse, an sapientem, diuitem respondit. nam se passim uidere sapientes in foribus diuitum commorantes.

COMM. Addit quandam quasi excusationem diuitum, quod non sine causa gloriari uideantur, cum multi ad eos confugere soleant, & ab eis auxilium atque opem flagitare. quæ res profecto egregia atque gloriosa est, posse opibus suis multis hominibus opitulari. hoc autem Simonidis poetæ testimonio probat, qui censuit esse melius multas habere diuitias quam esse sapientem. uxor enim Hieronis Syracusarum. regis aliquando petiuit à Simonide utrum esset melius fieri sapientem an diuitem? ille uerò statim respondit, melius esse, fieri diuitem. atque hoc ab euentis probauit. quoniam uiri sapientes diuitum domos frequentant, & eos tanquam superiores obseruant. Plato libro de Rep. sexto, sententiam hanc Simonidis refellit, & omnino falsam esse ostendit. Aristippus Cyrenæicus (Sicuti Diogenes Laertius libro secundo scribit) cum à Dionysio Tyranno fuisset interrogatus, cur sapientes uiri diuitum domos frequenter adeant, cum diuites rarò soleant ad sapientes accedere? respondit, quia sapientes intelligunt quibus rebus egeant, diuites autem non intelligunt. Simonidis autem sententiam uidetur Horatius expressisse; libro Ser. secundo; cum ita inquit, —omnis enim res

40 Virtus, fama, decus, diuina, humanaque pulchris Diuitiis parent.

EFFERRUNTUR ETIAM INANITER, quia putant se dignos esse, qui alijs imperent. ea namque se habere arbitrantur, quæ, qui possident, alijs imperare digni sunt.

COMM. Hæc in diuitibus est inanis arrogantia maxima causa, quod imperio se dignos arbitrantur. cum enim amplas diuitias, & ingentes opes se possidere uideant, putant ea de causa se cæteris præesse oportere. quare neque magistratibus cedere uolunt. quod Satyra prima Iuuenalis faceret docet, ubi quendam libertinum diuitem ita loquentem facit,

Sed quinque tabernæ Quadringenta parant, quid confert purpura maius

Optandum? si Laurenti custodit in agro Conductas

Conductas Coruinus oues, ego possideo plus Pallante, & Licinis, expectent ergo tribuni, Vincant diuitiæ, sacro nec cedat honori Nuper in hanc urbem pedibus qui uenerat albis.

TEXT. Atque, ut in summa dicam, qui mores insipientis fortunati sunt, idem etiam diuitis esse solent.

COMM. Diuitiæ plerunque mentem ita præstringunt atque obcæcant, ut hominem insipientem reddant. quod Horatius ait, Stultitiam patiuntur opes, & mimus ille, Fortuna quem nimium fouet, stultum facit. Menander, ut refert Stobæus, dixit diuitias esse cæcas, atque eos qui diuitijs gaudent cæcos fieri. hoc est, quod ait Aristoteles hoc loco, tales esse diuitum mores, quales sunt insipientis hominis ac fortunati. Cicero libro de Amicitia sic ait, Nec quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. ex quo potest colligi, plerunque diuites intolerabiles esse. quia insipientis fortunati mores imitantur.

TEXT. Plurimum uerò differunt mores eorum, qui nuper diuites facti sunt, ab eis, qui iam pridem erant diuites, nam nuper ditati magis omnibus uitijs, atque illis deterioribus cumulati sunt.

COMM. Hoc sanè perspicuum est, longè importuniores, & arrogantiores esse, qui nuper diuites euaserunt, quæ qui in amplo patrimonio nutriti sunt, & à maioribus suis diuitias acceperunt. quod elegantissimè Cicero contra Rullum de lege Agraria sic ostendit, Singularis homo priuatus, nisi magna sapientia præditus, vix facile se se regionibus officij, magnis in fortunis, & copijs continet, nedom isti ab Rullo, & Rulli similibus conquisiti, atque electi coloni Capuæ in domicilio superbie, atque in sedibus luxuriæ collocati non statim conquisituri sint aliquid sceleris & flagitij: imò uero etiam hoc magis quam illi ueteres, germanique Capani, quod in uetere fortuna illos natos & educatos nimia tamen rerum omnium copia deprauabant, hi ex summa egestate in eandem rerum abundantiam traducti non solum copia, uerum etiam insolentia commouebuntur.

TEXT. Quaedam enim est quasi ignorantia adiutiarum, nuper esse ditatum.

COMM. In omnibus rebus bene tractandis experientia & arte opus est, & qui rudis est atque inscius alicuius rei, nullo modo potest ea bene uti. Quare qui nuper diuites facti sunt, cum rationem diuitijs bene utendi propter insolentiam ignorant, in multos plerunque errores incurrunt. & eo magis quia propter diuitias insolentes facti, bene consulentes non audiunt, & in omnibus rebus suo arbitrio utuntur. vnde non sine causa uulgo dicitur, cauedum esse à rusticorum potestate.

TEXT. Et iniurias inferunt, non quidem ob malitiam, sed uel per contumeliam, uel per incontinentiam, ut cum pulsant homines, & supra committunt.

COMM. Mores diuitum in hac parte cum adolescentium moribus conueniunt. quod utriusque sunt contumeliosi, & incontinentes: nam qui diuitijs abundat, non solet ob malitiam iniurias inferre, neque dâ-

10 num alicui propter auaritiam dare, aut fraudando, aut spoliando, aut aliquo alio modo, sed quia putat se plurimum alijs præstare, ideo plerumque contemnit, & contumelios afficit, uiuitque incontinenter. adeo, ut sæpe liberos homines uerberet, & castis domibus stuprum inferat. Sunt enim diuitiæ quasi quædam ad malum irritamenta. quod Ouidius. 1. Metam. ait eo uersu, Effodiuntur opes irritamenta malorum.

Aristoteles quarto Politicorum ait in omni ciuitate tres esse hominum species, hoc est diuites, pauperes, mediocres, inter quos mediocres sint optimi. quia medium semper est optimum, diuites uerò plerunque pessimi. unde non sine causa fuit olim ea sententia celebrata; Diues aut iniquus, aut iniqui hæres. Plato quinto de legibus ait, ualde diuites homines non esse bonos. Plutarchus in uita L. Syllæ, tradit quendam Syllæ gloriantem, ita dixisse; Quomodo uir bonus esse potes, qui tam ingentes diuitias possides, cum à patre nihil acceperis?

TEXT. Eodem modo mores eorum, qui cum imperio ac potestate sunt, maiori ex parte sunt perspicui.

COMM. Qui diuitum mores agnouerit, is etiam facile mores eorum, agnoscat, qui in aliquo imperio atque potestate constituti sunt, quoniam inter eos parua solet esse differentia. nam diuites se dignos imperio putant, atque ita se gerunt, quasi prælint alijs, atque in potestate sint.

TEXT. Partim enim iisdem moribus præditi sunt, quibus diuites, partim melioribus: sunt enim potentes honoris appetentiores, et animo magis uirili, quam diuites, expectant enim eas res, quas propter potentiam tractandi facultatem habent.

COMM. Viri potentes in ciuitate, magistratumque aliquem gerentes, licet plerunque diuitum mores imitentur, tamen in eo sunt præstantiores, quod magis sunt honoris & gloriæ studiosi, quam illi, qui pecunijs tantum abundant. suntque animo magis alto atque exaggerato, & res eas gerere student, quas propter potentiam, in qua constituti sunt, bene se administrare posse confidunt. itaque ijs hominibus, cum adhortati sunt, semper dignitas, honor, laus, & gloria proponenda est, ad quæ licet sua sponte satis incitati sint, tamen etiam adhortatione plurimum confirmantur. ut Cicero cū audiuisset Curionem tribunum ple. esse factum, eum adhortatur ut in illo magistratu præclare se gerat, atque etiam ei præscribit quo modo se gerere debeat. sed longè melius & artificiosius ad Quintum fratrem suum, qui Asiæ præerat, scribens, admonet eum, qua ratione possit, magnum honorem & gloriam, ex prouincia domum reportare. quæ sanè epistola multo est elegantissima, & optima.

TEXT. Sunt etiam multo magis studiosi propter curam ac diligentiam, quam habere coguntur, ut potentiam conseruent.

COMM. Quia multi sunt qui potentibus insidiantur, ut eorum ipsi potentiam habeant, ideo fit, ut studiosiores

fiore sint & uigilantiores uiri potentes quam diuites, nisi enim curam & diligentiam adhiberent, nullo modo potentiam suam diutius conseruare possent. itaque potentia conseruanda gratia maxima quæque pericula subire non dubitant. & animo uigilanti semper excubant, ut & se, & subiectos suos tueantur. hoc est quod olim Aegyptii significare uoluerunt, cum apertum oculum in sceptro pingentes, optimum principem eo signo declarabant, quem oculis esse apertis ac uigilantibus oportet. quemadmodum etiam Homerus secundo Iliadis ostendit, cum ait, non oportere principem dormire solidam noctem, cuius potestati populi commissi sunt, & qui res tantas administrare curareq; debet. Cicero pro L. Man. miram Pompeii diligentiam in obeundis negociis celebrat.

TEXT. *Sunt excelsi potius animo, quam graui ac contumaci: dignitas enim eos conspectiores efficit; atq; hac de causa modestè se gerunt.*

COMM. Habent quidem principes uiri altum animum atque excelsum, sed tamen non sunt graues aut contumaces, neque tam insolenter se efferunt, ut in odium ac molestiam incurrant, quod diuites plerumque faciunt. cum enim intelligant se propter dignitatem suam esse celebres & conspicuos facilitate & modestiam amplectantur, quæ res eos multo clariores & amabiliore. reddit hæc est ea facilitas quam in Pompeio Cicero tantopere celebrat. ut is (inquit) qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse uideat. & paulo post, Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis uirtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem uicti dilexerint. dicuntur autem graues & contumaces ij, qui propter insolentiam & elationem animi nimiam, odiosi sunt ac molesti, ut uix tolerandi esse uideantur, quales sunt multi ex eorum numero, qui diuitiis abundant. his opponuntur faciles ac modesti.

TEXT. *Est autem excelsitas animi quadam lenis & honesta grauitas.*

COMM. Declarat quæ sit excelsitas animi, quæ græco nomine *εὐδοκία* dicitur. & hoc facit, quia supra dixerat, principes excelsi esse debet, sed quæ sit lenis & honesta, ut quandam præ se maiestatem ferat cum elegantia & lenitate. & hæc est, quæ *εὐδοκία* hoc est, animi excelsitas uocatur. hæc etiam in oratione sapè perspicitur, ut Cicero pro L. Man. de Pompeio. Iam quantum consilio, quantum dicendi grauitate & copia ualeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, uos Quirites hoc ipso in loco sapè cognostis. nam dignitatem imperatoriam appellat Cicero, quam Græci *εὐδοκία* uocant.

TEXT. *Quod si forte potentes iniuriam inferant, non in paruis, & minutis rebus, sed in magnis obesse studet.*

COMM. Vitanda est ira principum, quia nunquam paruas inferunt iniurias, sed maximas. & quamuis cum offenduntur, dissimulare uidentur, tamen postea uel leuem nacti occasionem uel uita spoliant, uel

10 fortunis euertunt. quod apud Homerum Chalceas Iliadis primo testatur. ideo Callisthenem Aristoteles admonuit, ut cum Alexandro Magno uel nunquam loqueretur, uel ea tantum diceret, quæ illi iucunda uideretur. quod præceptum si seruasset, non tam misere periisset. tradunt autem hæc sententia ab Aesopo illo fabulatore profectam, hoc est, cum regibus aut quamminimè aut quam uicundissimè loquendum esse. quam ita Solon uertit, imo uerò uel quamminimè, uel quamoptimè.

20 *Fortuna prosperitas eos mores habet, qui sigillatim explicati sunt. nam illa, quæ magnæ prosperitates esse uidentur, ad hæc, quæ modo diximus, tendunt: & præterea bonam magnamque liberorum copiam, & quæ corporis bona sunt, fortunæ prosperitas adfert.*

COMM. Siquis scire cupit, qui sint hominis fortunati mores, is consideret propter quas res homines fortunati existimantur. sic enim facile intelliget, quibus moribus præditi sint. ille enim fortunatus existimatur, qui nobilis, diues, & potens fuerit, ergo qui mores nobilium, diuitem, & potentium fuerint, iidem etiam fortunatorum erunt. nam magna prosperitas in primis hæc tria requirit nobilitatem, diuitias, potentiam, sed quales nobilium, diuitem, & potentium sint mores supra iam explicatum est, unde facile potest intelligi quinam etiam sint fortunatorum mores. Sed ut cumulatior prosperitas sit, opus est, ut etiam bona magnaque liberorum copia adsit, qualis Q. Metello homini fortunatissimo adfuisse dicitur, & denique ut quæ corporis bona sunt, nulla ex parte deficient. hæc enim omnia quodammodo uidentur à fortuna proficisci. constituamus igitur hominem, qui nobilis sit, & diues, & potens, & qui multos habeat probos & liberaliter institutos filios, sitque bona prosperaque corporis ualitudine, certè nihil ei maius fortuna tradi poterit. sed inuenitur, cui hæc omnia suppetant, & qui sua sorte contentus sit. Quod

40 si cui fortuna benignius e blandita fuerit, is plerumque fit elatior & imprudentior, adeo uerum est illud, quod passim dicitur, Fortunam non solum ipsam esse cæcam, sed etiam eos, quos amplexa fuerit cæcos efficere. nam (ut ait) Sallustius, Res secunda animum etiam sapientum fatigant, quod Virgilius in 10. Aeneid. asserit.

Nescia mens hominum fati, fortisque futurae Et seruare modum rebus sublata secundis. Ouidius etiam primo de Arte amandi sic ait, Luxuriant animi rebus plerumque secundis. Nec facile est æqua commoda menti pati. Hoc est, quod Aristoteles hoc loco subiungit.

50 *Solent autem homines superbiores & inconsiderantiores ob prosperitatem esse.*

COMM. Duo mala secum adfert bona fortuna, primum est, quod superbam hominem efficit. quasi enim propter uirtutem ac sapientiam suam prospere agat, ita gloriatur. Cicero pro Domo sua. Quamquam & insolentia dominatus extulerat animos, & erat incredibili armatus audacia. & ad Trebatium, utrum

ueram superbiorum te pecunia facit? & Horatius in odis,

Licet superbus ambules pecunia Fortuna non mutat genus. Alterum uitium est, quod bona fortuna facit imprudentem & inconsideratum hominem. sperat enim illa fore stabilem & diuturnam, quæ temporis momento plerumque variatur. ideo multi propter unum aliquem felicem successum, ita se extollunt, ut imprudenter paulo post in maximam calamitatem deueniant. quod Minutio magistro equitum contra Annibalem euenisse legimus, qui cum paruam quandam victoriam reportasset, tota acie deinde cum Annibale congredi ausus in extremum discrimen adductus est. & nisi a Fabio Maximo fuisset adiutus, cum toto exercitu periisset.

TEXT. *In illo uerò uno quod optimum est, fortunati excellunt, quod pie deos colunt, atque in illos bene affecti sunt, eis que confidunt propter ea bona, quæ beneficio fortunæ consecuti sunt.*

COMM. Sicuti plerique calamitosi maximeque afflicti homines quasi desperatione quadam adducti Deis maledicunt, & blasphemij inuadunt, & quasi despicatui habent, ita plerique fortunati illud optimum in se continent, ut Deos religiosè colant, eis continenter gratias agant, magnam erga illos affectionem ostendant, & denique nunquam eos sibi defuturos sperent. nam quæ bona sunt à Fortuna consecuti, ea se putant à Deis ipsis habuisse. quare gratiam Deis habent. hoc autem Aristotelis dictum uidetur esse contrarium ei, quod Pythagoras dicere consueuerat, tum maxime in mentibus hominum religionem uersari, cum in aliquibus sunt miserij constituti. sed id ita debet intelligi, cum in timore periculorum sunt homines, tunc religiosè Deos precari, ut mala auertant. quod si feliciter euaserint, tunc gratias Deis agunt, tunc pie Deos colunt. si uero in maximam calamitatem incidant, unde nulla sit spes euadendi, tunc desperatione fracti Deis etiam ipsis maledicunt, & contumeliosus in-

TEXT. *Ac de moribus quidem qui ab ætate, atque à fortuna proueniunt, satis dictum est. nam quæ sunt ijs, quæ diximus contraria, facile ex contrarijs intelligi possunt, ut qui sint pauperis, & infortunati, & impotentis mores.*

COMM. Concludit se totam eam partem absoluisse, quæ ad mores cuiusque ætatis, conditionis, & Fortune pertinet. quod si quis obijciat. non esse dictum ab Aristotele de moribus ignobilium, pauperum, infelicium, & impotentium, respondet ipse, uerum hoc quidem esse, sed ex contrarijs contraria sine difficultate intelligi posse. ut qui bene didicit, quibus moribus homo diues præditus sit, is etiam intelliget, quos mores pauper homo sequatur. atque ita de reliquis. quoniam omnium contrariorum est eadem disciplina. uocat autem Aristoteles *ἀδύνατον* hominem, qui nullam habet in ciuitate potentiam, quem nos priuatum dicimus. quamuis interdum etiam apud Latinos impotentes dicantur,

10 tur, qui nihil in ciuitate possunt, ut Cicero pro L. Mur. Valeant hæc omnia ad salutem innocetium, ad opem impotentium.

TEXT. *Illud uerò non dubium est, quin omnis usus orationum, quæ persuadendi uim habent, ad iudicium referatur, in ijs enim rebus, quas nouimus, & de quibus iam iudicauimus, non amplius opus est oratione.*

COMM. Hactenus docuit Aristoteles quæ propria singulorum generum esse uideant, deinceps autem ea uult aggredi, quæ cõmunia sunt uniuersæ Rhetoricæ, sed antequam hoc faciat, breuiter more suo docet, quid hactenus effecerit, & summam ea repetit, quæ supra tractata sunt, atque in primis confirmat, cuiuslibet orationis usum qua aliquid persuadere conamur, ad aliquod iudicium referri. nam in ijs tantum rebus persuadendi gratia utimur oratione, quæ dubitationem habent. ubi enim nulla dubitatio est, ibi non opus est uti persuasione, quia de rebus, quas cognitæ & perspectas habemus, iudicium iam fecimus. nulla uero dubitatio tolli potest, nisi de illa iudicetur. quo fit, ut omnis oratio probabilis ad iudicium referatur.

TEXT. *Est autem iudicium etiam, si quis cum uno tantum probabili oratione utatur, uel suadendo, uel dissuadendo, ut qui admonent, aut aliquid persuadere conantur, facere solent. neque enim minus est iudex, quod unus tantum sit.*

COMM. Quia suspicari fortasse quispiam posset, iudicium tantum in multitudine fieri, cum aliquid publice tractatur, non autem cum priuatè cum uno tantum homine uerba facimus, ideo tollit hanc opinionem, & ait etiam si cum uno tantum ita loquamur, ut aliquid ei probare uelimus, id iudicium appellari. quemadmodum cum aliquem admonemus quid faciendum sit, aut fugiendum, ut Ilocrates ad Demonicum scribens. aut cum aliquid alicui persuademus, ut Socrates Alcibiadi peruasit, nihil inter eum, & quemlibet baiulum aut operarium interesse. ut Theodorus peruasit Ptolomæo ut Pompeium obruncaret, dicens mortuos non mordere. neque enim quisquam dicere potest, non esse iudicem eum, qui unus tantum sit. cum unusquisque de eo, quod audit, per se solus iudicare possit.

TEXT. *Nam quicumque est ille, cui aliquid persuadendum sit, is (ut in summa dicam) iudex est; siue contra litigantem quis disserat, siue propositam aliquam sententiam defendat: nam oratione uti necesse est, atque illa refellere, quæ contra dici possunt; cum eis enim tanquam cum aduersario contendit.*

COMM. Probat in omni causarum genere iudicium uersari. nam Rhetoricæ finis est persuadere dictione. non potest autem Orator persuadere, nisi sit aliquis cui persuadeat. porrò nemo persuadeat, nisi quæ audiuerit, uera esse iudicet. itaque fit, ut omnes, quibus aliquid persuadendum est, iudices sint. atque hoc in iudiciali genere, atque deliberatiuo certum est. nam in iudiciali contra litigantem orator disserit uincendi gratia, iudices autem sententiam ferunt. in deliberatiuo autem orator sumit aliquam

aliquam sententiam defendendam, quas deliberantes sequi debeant. at uero qui deliberant, statuunt, & iudicant, quid faciendum sit. Est autem magna similitudo iudicialis, & deliberatiui generis. Sicut enim in iudiciali necesse est, ut argumenta nostra confirmemus, & aduersariorum refellamus, siquidem uictoriam reportare studemus, ita etiam in deliberatiuo prius exponenda nostro sententia est cum eius approbatione, deinde refellenda est eorum sententia, qui à nobis dissentunt. Quare eum eis tanquam cum aduersarijs in iudicio contendimus. ut Cicero pro L. Man. contra Catulum & Hortensium.

TEXT. *Eadem ratio est etiam in exornationibus; ad au-*
scultatorem enim, tanquam ad iudicem habetur
oratio.

COMM. In demonstratiuo genere, quod genus à Cicero ne dicitur exornatio, fit etiam iudicium. nam licet ibi nemo adsit, qui aliquid statuatur, ut in iudiciali & deliberatiuo, tamen auscultator, qui delectationis gratia solet audire, de ipsius Oratoris facultate iudicat. Quare solent Oratores in hoc genere quantum possunt, artem & ingenium ostentare, atque omnibus ornamentis & floribus oratorijs ludere. quod Isocrates in Busiride, & Helena, & Euagora fecit. & nos in Panegyrico, quem Angelo Arcimbaldio Mediolanensi Archiepiscopo diximus. quo in genere licet etiam multa fingere. modo id uerisimiliter, & ingeniosè fiat.

TEXT. *Sed omnino tamen proprie dicitur ille iudex, qui in*
ciuilibus controuersis de iis, quæ in questionem ue-
niunt, sententiam fert. nam de controuersis quæ in fo-
ro uersantur, & de quibus in concione consultant,
quomodo sese habeant, queritur.

COMM. Licet communiter etiam in demonstratiuo genere iudex ille dici possit, qui de oratoris ingenio & facultate iudicat, tamen propriè iudex tantum in ciuilibus controuersis dicitur, quæ uel ad iudiciale genus uel ad deliberatiuum pertinent. siue enim in foro causa tractetur, siue in concione sententia proponatur, semper queritur, quomodo sese res habeat. itaque in utroque genere iudice opus est. uocat aut Aristoteles πολιτικός δῶνας quas Latini ciuiles controuersias uocant. eque uero uel in litibus constituta sunt, unde iudiciale genus, ut Brutus ad Ciceronem, Flauius noster de controuersia, quam habet cum Dyrhachinis hereditariam, sumpsit te iudicem. uel in deliberationibus & sententijs dicendis, unde genus deliberatiuum, ut Cicero ad Lætulum; hac controuersia usque ad noctem ducta senatus est dimissus. in demonstratiuo autem genere, nulla est ciuilis controuersia. quia nemo aduersatur, & res certæ uel pro certis dicuntur, quare nullum est in eo genere proprium iudicium.

TEXT. *Quod autem ad Rerump. mores attinet, in delibera-*
tiuo genere satis à nobis antea dictum est. quare sim-
iliter etiam declaratum uideri potest, quomodo, qui-
busque rationibus possimus orationem nostram mora-
ram efficere.

Cum oratoris labor & industria ad eum finem tendat, ut in suam sententiam auditores adducat, & ut ij, qui decernendi potestatem habent, ita iudicent, ut ipsi Oratori commodum est, atque ad hanc rem oratio morata plurimū conducatur, idcirco docet Aristoteles se omnia quæ ad mores effingendos pertinet, iam absoluisse. nam proximè docuit, cuiusque ætatis & conditionis mores. primo autem libro cum de genere deliberatiuo uerba faceret, & Rerump. species distinxisset, declarauit quibus moribus unaquæque Resp. delectetur. ex quibus omnibus intelligere facile potest Orator, quibus rationibus possit orationi suæ mores attingere. hæc enim una est, ex illis tribus probandi formis, quæ ab arte proficiuntur, de quibus in primo libro dictum est.

TEXT. *Cum autem in unoquoque dicendi genere diuersi fi-*
nes sint, & de omnibus eis sumptæ sint ac declaratæ
opiniones, atque propositiones, ex quibus fidem faci-
unt, & qui deliberant, & qui laudant, & qui liti-
gant, & præterea demonstratum sit, unde ducantur
orationes, quæ bene mores exprimant, superest ut ea
commemoremus, quæ communia sunt omnium ge-
nerum.

Declarat quid hæc docuerit, & quid deinceps docere instituit. cum enim tria sunt rhetoricæ genera, atque in unoquoque genere diuersi fines sint, ut in deliberatiuo utilitas, in iudiciali æquitas, in demonstratiuo honestas, iam copiosè declaratum est, unde propositiones sumantur, atque opiniones, quibus in deliberando probetur id, quod propositum est. utile, in iudicijs nostram causam æquam iustamque esse, in demonstrando, quæ laudamus, ad honestatem omnia retulisse. quibus rebus fides fit in unoquoque genere. præterea demonstratum est, quomodo morata fieri possit oratio. nam cuiusque ætatis & conditionis mores in proxima superiori parte sunt expressi. Quare superest tantum ut ea declarentur, quæ totius artis rhetoricæ communia sunt, & ad omne causarum genus pertinent. Quod autem ait Aristoteles esse eiusmodi, in primo libro dixit, tres esse probationum species, quas dicendo acquirimus, quarum una in uita ac moribus exprimendis posita sit, altera in permouendo atque afficiendo, prout opus fuerit, auditore, tertia in ipsa oratione, cum aut probatur aliquid, aut probari uidetur. nunc igitur ostendit se duas primas species absoluisse. docuit enim quæ mores sint cuiusque ætatis & conditionis, & quibus de causis animi permoueantur. tertiam autem partim iam explicatam esse, partim autem explicandam. nam quæ probatio in ipsa est oratione uel à proprijs cuiusque generis propositionibus atque principijs nascitur, uel à communibus omnium. Sed ea quæ fit ex proprijs propositionibus, iam in primo libro declarata est. restat igitur ut eam probationis partem explicet, quæ omnibus dicendi generibus accommodata est.

TEXT. *Necesse est enim ut in omni genere dicendi quæra-*
tur, quid fieri, aut non fieri possit.

Quod

COMM. Quod fieri potest, aut non fieri, commune est omnium generum. itaque necesse est, ut in omni dicendi genere locos Orator habeat, quibus ostendat, rem eam, de qua uerba facit, talem naturam habere, ut confici possit. nam si probatum ab aduersarijs fuerit, eam nullo modo posse confici, statim omnis controuersia dissoluitur, & tota perit oratio. ut in iudiciali genere probat Cicero non potuisse Roscium Amerinum à filio necari. cum filius Ameriæ fuerit eo die, quo Roscius Romæ fuit interfectus. in deliberatiuo probat idem Cicero cum M. Antonio pacem fieri non posse, qui fuerit hostis patriæ iudicatus. in demonstratiuo, ut si quis ideo Numam Pompilium laudat, quod Pythagoræ studiosus auditor fuerit, quod Ouidius facit libro Metam. 15. cum ex historijs constet Numam duobus propè seculis ante Pythagoræ tempora Romæ regnasse.

TEXT. *Et hi quidem aliquid futurum, illi uero factum esse*
demonstrare contendant.

COMM. Necesse est (inquit) ut oratores eius, quod fieri potest, aut non potest, cognitionem habeant. nam si forte deliberandum sit, de futuro uerba sunt faciendæ. quare probandum est id, quod suadet, futurum esse. Si uero in iudicijs uersandum, probare oportet id, quo de controuersia est, factum esse, aut non factum. idem in exornationibus usu uenit, ut quod factum esse dicitur, uideamus an fieri potuerit. ergo in omni dicendi genere possibilis atque impossibilis cognitio necessaria est.

TEXT. *Quin etiam de magnitudine rei differere, commu-*
ne est omnium generum: omnes enim & amplificare,
& imminuere solent, & suadentes & dissuadentes,
& laudantes & uituperantes, & accusantes & de-
fendentes.

COMM. Amplificationem omnibus generibus esse communem docet. quoniam & in deliberatiuo genere cum aliquid suadent aut dissuadet Oratores illud amplificat, quod utile esse probare uolunt, & in demonstratiuo maximè uirtutes eorum augent, quos laudant, & eorum uitia, quos uituperant. denique in iudiciali solent accusatores crimina amplificare, defensores autem minuere. quibus de causis necesse est oratorem scire de magnitudine rerum & paruitate differere. Quintilianus octauo putat omnem uim Oratoris in augendo minuendoque consistere. quod à Gorgia Leontino sumpsit. qui (ut ait in Bruto Cicero) iudicabat hoc Oratoris maxime proprium, rem augere posse laudando, uituperandoque; rursus affligere. L. Crassus apud Ciceronem tertio de Oratore sic ait; Summa autem laus eloquentiæ est, amplificare rem ornando, quod ualet non solum ad augendum aliquid, & tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abijciendum. id desideratur omnibus ijs locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, uel cum explanamus aliquid, uel cum conciliamus animos, uel cum concitamus. Sed in hoc quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus Oratoris est, & pro-

pria maximè. Turnus apud Virgilium undecimo Aeneidos vim hanc amplificandi Dranci inimico suo concedit, quem magnum esse Oratorem inquit, sic enim ait, Proinde tona eloquio, solitum tibi, & paulo post,

— proinde omnia magno

Ne cessa turbare metu, atque extollere uires Gentis bis victæ, contra premere arua Latini, hoc est, quod erat inuidiosum in antiquis Sophistis, & quod Socrati quidam obijciebāt. quod, pffiteretur se tenere scientiam, qua causa deterior, dicendo melior fieri posset. Agefilaus Lacedæmoniorum rex hanc amplificandi rationem & artem irridebat. cum enim apud eum quidam Oratorem laudaret, quod res exiguas mirifice uerbis amplificaret, Ego (inquit) eum pessimum esse futorem arbitror, qui paruis pedibus magnos calceos inducat. Sed hoc ideo dixit, quoniam apud Lacedæmonios in nullo precio erat eloquentia, qui dicendi breuitate magnopere delectabantur.

TEXT. *Hæc postquam explicauerimus, tunc communiter*
de enthymematibus, siquid habemus, dicere conabi-
mur, ac de exemplis etiam, ut, quæ reliqua sunt, adiun-
gentes, incepto operi finem imponamus.

Proponit omnia quæ deinceps hoc in libro tractaturus est. postquam (inquit) explicauerimus ea, quæ præposita sunt. hoc est, de eo, quod fieri potest, aut non potest, & de magnitudine rei, tunc etiam de enthymematibus, & exemplis uerba faciemus, atque ita finem habebunt ea, quæ ad probationem attinent. Quoniam autem in primo libro docuit, quomodo propria cuiusque generis enthymemata possint inueniri, ideo nunc ait, se communiter de eis tractare uelle. & quia non admodum multa sunt enthymemata communia, sicuti primo in libro testatus est, ideo uerba illa uoluit adiungere, siquid habemus, quasi diffideret se partem illam copiosè posse tractare, quam tamen ingeniosè, sicut alia omnia perfecit. de exemplis etiam uerba facit, quia exempla sunt inductiones rhetoricæ. his declaratis, nihil erit amplius explicandum, quod ad fidem faciendam pertinere uideatur.

TEXT. *Ex locis autem communibus amplificatio demon-*
stratiui generis est maximè propria, sicut antea dictum
est; quod uero factum est, iudicialis generis: de factis
enim rebus iudicium fieri solet. denique quod fieri po-
test, & futurum est, deliberantibus conuenit.

Tria proposuerat, quæ generum omnium dicendi communia esse dixerat. hoc est, factum esse, fieri posse, & amplificationem. nunc autem ait hæc non ita esse communia, ut in omnibus generibus æqualiter ualeant, sed alia in alijs magis ualere. ut amplificatione utimur quidem etiam in iudicijs, & deliberationibus, sed tamen ea, demonstratiuo generi magis conuenit, ut in primo libro demonstratum est. eodem modo queritur in demonstratiuo an facta sint, aut fieri potuerint, quæ laudantur aut uituperantur. sed tamen in iudicijs multo diligentius de facto queritur. itaque factum.

ctum esse, aut nō esse, proprium erit iudicialis ge-
neris. denique vtrum res fieri possit nec ne, licet
interdum in exornationibus, & iudicijs queratur,
propriè tamen hæc quæstio deliberantibus accō-
modata est, qui de futuris rebus consultare solēt,
sicuti iudicium ad res iam factas pertinet. Conclu-
dit igitur Aristoteles id, quod Cicero multis in lo-
cis docet; amplificationem in demonstratio, quæ
stionem de facto in iudiciali, quæstionem de futu-
ro in deliberatio genere propriè uersari.

TEXT. *Primum igitur de eo, quod fieri, aut non fieri po-
test, uerba faciamus.*

COMM. Ex tribus illis, quæ communia sunt omnium
generum, primum uidentur, quid fieri possit,
aut non possit. hic sciendum est quod Græci *δύσκολον*
uocant ueteres Latinos non uno uocabulo ex-
pressisse, quia possibile durum esse uocabulum pu-
tabant. tamen aliqui nequaquam id uerbum refu-
gerunt. nam Quintilianus libro. 3. capite 8. sic ait,
Melius igitur qui tertiam partem dixerunt *δύσκολον*,
quod nostri possibile nominant, quæ, ut dura
uideatur appellatio, tamen sola est. Plautus tamen
in Stichō non refugit hoc uocabulum, cum ait,
Possibile est tandem stantem stanti suauium dare
amicum amicæ. apud Ciceronem certè nusquam
reperitur.

TEXT. *Ac primo quidem si contrarium eiusmodi est, ut
aut esse, aut factum esse possit; etiam alterum contra-
rium eandem naturam habebit: ut si fieri potest, ut ali-
quis bonam ualetudinem recuperet, eundem etiam in
morbum incidere potuisse certum est. eadem enim est
contrariorum potestas, quatenus contraria sunt.*

COMM. Primus locus intelligendi quid fieri possit, aut
non possit, à contrarijs sumitur. cum enim dubita-
tur vtrum aliquid fieri possit, nec ne, uidentur
est an id habeat contrarium. quod si habere reper-
tum fuerit, tunc uidentur an id contrarium eam
habeat naturam, ut aut esse, aut factum esse possit.
quod si habet, etiam id de quo dubitatur fieri pote-
rit. nam contrariorum eadem est potestas & disci-
plina, quatenus contraria sunt. hoc autem exem-
plo probat Aristoteles. nam morbus & bona uale-
tudo contraria sunt. quod si fieri potest, ut aliquis
ærotus pristinam ualetudinem bonam recupe-
ret, non dubium est, quin etiam in morbum inci-
dere potuerit. tale est illud, quod in Topicis ponit
Cicero,

MMOD *Seruare potui, perdere an possim rogas?
nam seruare & perdere contraria sunt. & in ora-
tione pro Milone, Eius igitur mortis sedetis ulto-
res, cuius uitam si putetis per uos restitui posse
nolitis? & pro Q. Ligario. Quorum igitur impuni-
tas Cæsar tuæ clementiæ laus, eorum ipsorum te ad
crudelitatem acuet oratio? sed aduertendum est
in contrarijs semper alterum esse præstantius alte-
rum deterius, quod si id, quod præstantius est, fie-
ri potest, etiam quod deterius fieri poterit, non au-
tem contra. ut seruare & perdere contraria sunt,
sed seruare præstantius est, perdere uero deterius.
quod si quis seruare potest, poterit etiam perdere.*

sed non contra, neque enim qui perdere potest,
idem etiam potest seruare. ut qui mortem adfert,
non potest uitam reddere, & qui rem candidam
uertit in nigram, non potest iterum eandem facile
candidam efficere. sed qui donare uitam potest,
mortem etiam potest adferre, & qui facere candi-
dum potest, nigrum etiam potest efficere.

TEXT. *Et quæ similia sunt, si alterum eorum fieri potest,
etiam alterum poterit.*

COMM. Secundus locus à simili ducitur. nam si quod si
mile est, fieri potest, etiam id, de quo dubitatur fie-
ri poterit, ut si Cæsar Pontem in Rheno confice-
re potuit, etiam Carolus eodem modo poterit. sic
C. Marius nouus homo Romæ consulatum adeptus
est, etiam M. Cicero similiter homo nouus ad
pisci poterit. Si Demetrius isthmum perfodere
nullo modo potuit, neque Cæsar ullo modo pote-
rit. Si Galli Romam expugnare potuerunt, etiam
Annibal poterit. hæc enim exempla similia pluri-
mum ualent in suadendo & dissuadendo.

TEXT. *Et si quod difficilius est, effici potest, etiam id,
quod est facilius, poterit effici.*

COMM. Qui probat ea, quæ difficiliora sunt effici posse,
etiam quæ faciliora sunt effici posse probabit.
ut si Milo Crotoniata poterat taurum tollere, non
dubium est, quin etiam vitulum ferre posset. talia
sunt illa, quæ Cornificius ad Herennium libro. 4.
ponit, Quos ex collibus deiecimus, cum his in Cæ-
po metuimus dimicare? Qui cum plures erant,
paucis nobis exequari non potuerunt. hi postquā
pauciores sunt, metuimus ne sint superiores tale
est illud Aeneæ primo Acneidos,

TEXT. *O passi grauiora, dabit Deus his quoque finem.
Et si quid potest fieri bonum, aut pulchrum, id est
simpliciter fieri poterit. difficilius est enim domum ef-
fice pulchram, quam domum esse.*

COMM. Locus hic à superiore pendet, & eius quasi quæ-
dam pars est. quoniam ab eo, quod difficilius est,
sumitur. difficilius est enim aliquid benè pulchre-
que efficere, quam simpliciter efficere. Itaque quod
bene pulchreque fieri potest, sine dubitatione pote-
rit etiam fieri. quod exemplo probat Aristoteles.
Architectus qui domum pulchram extruere po-
test, simpliciter etiam domum sine pulchritudine
poterit extruere. nam omnino difficilius est face-
re domum pulchram, quam facere domū. ita poe-
ta qui pulchros & elegantes uersus pangit. aut ora-
tor qui politas scribit orationes, aut pictor, qui be-
ne cuiusuis animantis effigiem exprimit. cum eis
liberit, poterunt sine cura uersus, orationes, ima-
gines fingere.

TEXT. *Et quod principium habere potest, id etiam finem
habebit. nihil enim neque fieri incipit eorum, quæ nul-
lo modo fieri possunt, ut quod dimetiens lateri sit com-
parabilis, hoc neque initium capit sui ortus, neque fit.*

COMM. Cum de fine alicuius rei dubitamus utrum fie-
ri possit nec ne; uidentur, an eiusdem rei princi-
pium possit esse. nam uerisimile est, quod princi-
pium habere potest, etiam finem habere posse. quod
à contrario probat Aristoteles. quæ enim (inquit)
fieri

fieri nullo modo possunt, ea neque fieri incipiunt.
hoc autem exemplo geometrico probatur. linea
dimetiens, quæ diuidit quadratum in duas æqua-
les partes, quia nullo modo potest habere commu-
nem mensuram cum aliquo quadrati latere, ideo
neque unquam habere incipit, neque habet. hoc
autem exemplo multis in locis utitur Aristoteles,
cum aliquid significare uult, quod nulla ratione
possit fieri. ab hoc loco potest argumentum eius-
modi deduci. quomodo Cæsar Britannos subiget,
cum in Britanniam nullus sit accessus? non pote-
rit Cæsar Gallos debellare, quia pecunias non ha-
bet, quibus milites congreget. item à contrario,
Annibal à Marcello uinci cæpit, ergo etiam debel-
lari profus poterit. ita Cicero pro L. Man. docet
bellum Mithridaticum nō esse ita magnum, ut sit
pertimescendum, quia Mithridates iam à L. Lucul-
lo & Murena uinci cæperat. huc pertinet id, quod
vulgo dicitur. Dimidium facti qui cæpit habet. sic
Aulonius,

TEXT. *Incipe, dimidium facti est cæpisse, super sit
Dimidium, rursus hoc incipe, & efficies.*

TEXT. *Et quod finem habere potest, id etiam principium
habebit: nam à principio cuncta proueniunt.*

COMM. Hic locus superiori oppositus est. quoties e-
nim uidemus aliquid finem habere posse, statim
intelligimus posse etiam habere principium. ni-
hil enim omnino fieri potest, quod non ab ali-
quo principio proueniat. Cicero libro primo Tu-
scul. nam ex principio oriuntur omnia. ipsum autē
nulla ex re alia nasci potest, nec enim esset id prin-
cipium, quod gigneretur aliunde. Cicero pro M.
Marcello eleganter hoc loco utitur, cum à bellis quæ
Cæsar confecerat, argumentatur ea principium
tale habuisse ut cōfici possent. sic enim ait; domui-
sti gentes immanitate barbaras, multitudine innu-
merabiles, locis infinitas, omni copiarum genere
abundantes: sed tamen ea uicisti, quæ & naturam
& conditionem, ut uinci possent, habebant. nulla
est enim tanta uis, tantaque copia, quæ non ferro
ac uiribus debilitari frangi que possit. huiusmodi
sunt hæc argumēta. non sunt indomiti Parthi, nā
eos Ventidius superauit. non est homini negata
rerum futurarum præsentio. nam multi quæ futu-
ra erant, scitè prædixerunt.

TEXT. *Et, si, quod posterius natura, aut ortu factum esse
contingit, etiam id, quod prius, est. ut si fieri potest, ali-
quem esse uirum factum, id etiam puer fieri potuit; nā
hoc prius fieri solet. & contra, si quis puer fieri po-
test, etiam uir fieri poterit; nam illud est princi-
pium.*

COMM. Locus hic apertus & facilis est. nam si postero-
ra sunt, necesse est etiam, ut priora fuerint. ut si-
quis uir est, prius puer fuerit necesse est. si quis exi-
mius est philosophus, necesse est ut prius philoso-
phiam didicerit. potuit L. Opimius C. Gracchum
debellare, ergo potuit etiam contra illum arma su-
mere. potuit Xerxes pontem super Helesponto cō-
ficere, ergo potuit etiam aptā ad id opus materiā
comparare. potuit Cæsar Remp. occupare, ergo po-

tuit etiam Pompeium pro Rep. pugnantem uince-
re. in summa quotiescūque id, quod posterius est,
fit, etiam quod prius est, fieri potuit. ut, si Venetiæ
sunt in mari ædificatæ, etiam ibi fundamenta iaci
potuerunt.

TEXT. *Quæ ratio uicissim retro cōmeat, ut si quod prius
est, fieri potest, etiam id, quod est posterius fieri
poterit. ut, si quis potest in mari fundamenta iace-
re, poterit ibi etiam ædificare. fundamentum enim
est ædificii principium. & supra dictum est ea,
quæ principium habere possunt, posse etiam fi-
nem habere.*

TEXT. *Illaque effici possunt, quorum amor, & cupidi-
tas à natura insita est. nam plerunque fit, ut nemo di-
ligat, aut cupiat ea, quæ fieri nullo modo possunt.*

COMM. Docet Aristoteles alibi Deum, & naturam ni-
hil frustra moliri. sed natura quendam amorem &
cupiditatem hominibus ingenerauit, quod non
frustra fecisse credendum est. quod si quæ cupi-
mus & amamus nullo modo fieri possent, amor &
cupiditates in nobis frustra essent. quo fit ut ea,
quorum amor & cupiditas à natura nobis inseri-
tur, effici possint. quod etiam ipse usus & experi-
tia docet. nemo enim, nisi planè demens sit, & cō-
munis sensus expers, ea diligit, aut cupit, quæ nul-
lo modo fieri possunt. ut nemo naturaliter uolare
cupit, aut in feram conuerti, sed omnes à natura
scire desiderant. ergo fieri potest ut scientiam ha-
beant. trahimur enim omnes (ait Cicero) cognitio-
nis & scientiæ cupiditate, in qua excellere pulchrū
putamus. facit autem amor & cupiditas, ut quæ su-
pra modum difficilia, & pene impossibilia uiden-
tur, facile fiant. hoc est, quod in Oratore ad Bru-
tum ait Cicero, Nihil difficile amanti puto. & in
Epistolis, Nihil est quod studio & amore effici nō
possit. hoc est, quod fictis fabulis sapientissimi uir-
ri poetæ dixerunt, ab amore omnia domari. sic
Virgil.

TEXT. *Omnia uincit amor. & secundo de oratore M.
Antonius, Diligentia præcipuè colenda est nobis,
hæc semper adhibenda, hæc nihil est, quod non af-
sequatur.*

TEXT. *Et ea quorum scientia, atque artes sunt, naturam
hanc habent; ut esse & gigni possint.*

COMM. Artes & scientiæ tantum earum rerum sunt,
quæ fieri possunt. itaque cum alicuius rei scientiā
aut artem esse cognouerimus, statim intelligemus
etiam eam fieri posse. ut si scientia est, qua uiuum
argentum in aurum conuertatur, ut quidam pro-
fitentur, ergo uiuum argentum in aurum conuer-
ti poterit. si nauigandi scientia est, ergo potest ali-
quis scitè nauigare. si ars est aliqua dicendi, ergo
potest aliquis artificiose dicere, Cicero benè scit,
quomodo animi dicendo moueantur, ergo potest
animos mouere dicendo. pro Cor. Balbo multis ar-
gumentis probat Cicero, Pompeium esse peritissi-
mum iuris & fæderum Romanorum, itaque con-
cludit ab eo Cornelium Balbum iure potuisse ro-
mana ciuitate donari.

TEXT. *Et ea fieri possunt, quorum principium ortus est in
eis*

eis, quae nos cogere, aut persuadere possumus. haec autem sunt, quibus aut opibus praestamus, aut domini sumus, aut amici.

COMM.

Quoties id, de quo deliberamus, ab eis pendet, quae in potestate nostra nos habemus ita, ut cogere possimus, non est dubitandum, quin fieri possit. tria uero sunt hominum genera, quos, ut aliquid faciant cogere, aut quibus peruadere possumus. primum eorum, quibus opibus praestamus, ut reges & principes cogere subiectos possunt, alterum eorum, quorum domini sumus. seruos enim nostros pro imperio cogere possumus. Tertium eorum, qui nobis amici sunt, quibus facile persuadere solemus, ut nobis obsequantur. itaque quoties uel a subiectis, uel a seruis, uel ab amicis res pendet, ea facile conficietur. sic Cicero probat M. Antonium facile opprimi posse, quod tota Italia senatus pareret, quod Octavius Veteranos milites imperio contineret, qui pro Reip. libertate parati erant dimicare. quod ipse Octavius se potestati Senatus tradidisset.

TEXT.

Et quorum partes effici possunt, etiam totum: & contra, si totum fieri potest, etiam partes. nam si obstragulum, & ligula, & solea fieri possunt, etiam calcei possunt fieri: & si calcei, potest etiam obstragulum, & ligula, & solea.

COMM.

A confectione partium intelligitur, an totum fieri possit, & contra, a totius confectione, cognoscitur, an partes fieri possint. cum enim partes possunt fieri, potest etiam totum, & cum totum fieri potest, possunt etiam partes. ut si fundamenta, & parietes, & tecta fieri possunt, etiam domus potest, & si domus potest fieri, possunt etiam fundamenta, & parietes, & tecta. locus est facilis, ad quem probandum Aristoteles utitur hoc exemplo, si calcei singulae partes fieri possunt, etiam totus calceus fiet. & si totus calceus potest fieri, possunt etiam singulae partes. sed in enumerandis calcei partibus utitur quibusdam uocabulis non satis apud auctores tritis, ideo Trapezuntius in conuersione sua relicto hoc Aristotelis exemplo, ipse aliud substituit, a uestimenti partibus sumptum. Victorius autem in his calcei partibus nihil extricat. nos Latinis uocabulis & (ut opinor) ad Aristotelis sensum accommodatis Graeca expressimus. nam quod Aristoteles προσχίμα dixit, Theodorus Gaza in Probl. Sectione trigesima, proficissum uertit, non satis Latine, licet ad Graecum uerbum accommodate, nos obstragulum interpretati sumus. est enim apud Latinos obstragulum pars anterior ac superior calcei, uel socci, uel crepidae, quo uocabulo Plinius utitur libro. 9. cap. 35. ubi de unionibus loquitur, cum ita scribit, quin & pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, sed totis focculis addunt. Quod autem κεραλὶς ab Aristotele dicitur, nos ligulam uertimus. erat enim ligula pars calcei apud ueteres, sicuti scribit Sex. Pompeius. quae γλωττα Graece dicitur. Julius Pollux libro septimo inter calcei partes etiam γλωττα. i. ligulam numerat. Iuuenalis Satyra quinta, ligulam pro toto cal-

ceo posuit, cum ita inquit, & ligulas dimittere sollicitus ne Tota salutatrix iam turba peregerit orbem. Martialis libro. 2. Non extrema sedet lunata ligula planta. facile autem adducor ut credam ligulam a capite κεραλὶς Graece fuisse dictam, a linguae similitudine, quae in capite est. Sed utinque sit, certum est, ligulam esse calcei partem. Tertia calcei pars, quae γλωττα ab Aristotele dicitur, Latine solea dicitur a nobis quadam similitudine. γλωττα enim propriae tunicae significat, uerum in calceo tunica non est, sed ut in uestimentis tunica est inferior, ita in calceis solea est enim solea pars ea calcei quae pedibus subijcitur, sic dicta quod solo pedis subijciatur, ut Festus auctor est. Sunt igitur tres calcei partes, obstragulum quae superior pars est, solea quae est pars inferior, & ligula, quae iam in usu desinit esse apud nobiles, sed adhuc in rusticorum calceis adiungi solet, sicut etiam Luna, quam in calceis rusticarum mulierum saepe obseruauimus, cum apud ueteres Romanos id esset insigne nobilitatis, & patricij tantum Lunas in calceis gestarent, ut Plutarchus auctor est. Iuuenalis de Quintiliano, Appositam nigrae lunam subtextit alata. nam cum Senatores fierent, lunatos calceos sumebant. Cice. Philippica tertiadecima, Est etiam Asinius quidam senator uoluntarius, lectus ipse a se, apertam curiam uidit post Caesaris mortem, mutauit calceos, pater conscriptus repente factus est. Et si genus fieri potest, etiam species fieri poterit; & si species, etiam genus: ut si naus fieri potest, etiam triremis; & si triremis, etiam naus. Quoties genus eiusmodi est, ut fieri possit, que libet etiam species fieri poterit. ut si quis aptus est ad uirtutem percipiendam, poterit iustus, prudens, fortis, & temperatus euadere. si quis scientiam percipere potest, etiam geometriam percipere poterit. hic autem locus conuertitur, ut si quis Grammaticus fieri potest, etiam sciens fieri poterit, si iustus esse potest, etiam uirtute praeditus erit. Aristotelis exemplum hoc est. Si naus potest fieri, etiam triremis, quinqueremis, actuaria, scapha, celox, ponto, limbus, mioparo, liburnica caeteraque naues fieri poterunt. sunt enim plurimae nauium species. & si quaelibet naus, ut triremis, aut scapha potest fieri, poterit etiam naus. posita enim qualibet specie, ponitur etiam genus. ut Cicero pro lege Man. probat Pompeium in omni genere belli peritissimum, quia diuersa bella confecerat, quorum species enumerat, sic enim ait, Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna Reip. ciuile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex ciuitatibus, atque ex bellicosissimis nationibus, seruile, nauale, uaria & diuersa genera & bellorum, & hostium non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam quae huius uiri scientiam fugere possit. Et si alterum eorum, quae sub eandem rationem ca-

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

dunt, fieri potest; etiam alterum poterit, ut si duplum fieri potest, etiam dimidium poterit, & si dimidium etiam duplum.

COMM.

Sunt quaedam uocabula, quae mutua confirmatione praestant, ut si unum sit, et alterum esse necesse sit, quae semper natura simul sunt, & simul intereunt, ut pater & filius, nam si pater est, ut et filius sit necesse est, & contra. quod si alterutrum tollatur, et alterum tollitur, ut si filius intereat, non amplius eius pater uocatur. huiusmodi autem uocabula, quae sunt innumerabilia, Graece dicuntur προσχίμα, ut in praedicamentis eandem Aristoteles appellat, ut hoc in loco, barbari nostri temporis relatiua nominant. Cicero dicit ea, quae sub eandem rationem ueniunt. Quintilianus libro. 5. capite de Argumentis ita scribit; Illa quoque, quae ex rebus mutua confirmatione praestantibus dicuntur, quae proprii generis quidam uideri uolunt, & uocantur ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα. Cicero ex rebus sub eandem rationem ueniuntibus, forte consequentibus iunxerim, si portorii Rhodijs locare honestum est, & Hermaeonti conducere, & quod discere honestum, & docere. At uero in Topicis Cicero sic ait; Na alia quoque sunt contrariorum genera, uelut eorum, quae cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplicum, multa pauca, longum, breue, maius, minus. in his igitur possumus ab utroque libet incipere, ut alterum confirmemus. ut si duplum esse potest, et simplicum seu dimidium esse poterit, & si dimidium esse potest, et duplum poterit esse. & si multa esse possunt, et pauca, & si pauca, et multa. nonnunquam his aliqua adiunguntur, quae ualde uerisimilia sunt, ut si pater fortis est, etiam filius erit fortis. quo genere argumenti eleganter utitur Horatius Odarum libro quarto, Fortes creantur fortibus, & bonis Est in inuencis, est in equis patrum Virtus, nec imbellem feroces Progenerant aquilae columbae. tale est illud, quod vulgo dicitur, Mali corui, malum ouum, & nunquam ex malo patre, bonus filius.

TEXT.

Et quod sine arte, atque apparatu fieri potest, id magis adhibita arte, ac diligentia fieri poterit: unde ab Agathone dictum est, Fortuna quaedam agenda nobis obijcit, Quaedam simul fert casus & necessitas.

COMM.

Multa fiunt casu, sine ulla arte & apparatu, quibus si quis arte & diligentia adderet, multo melius & praestantius fierent. nam ars & diligentia plurimum actiones omnes adiuuant, ut imperitus aliquis de caelo & sideribus aliquid bene & uere differere potest, sed astrologus qui arte didicit & in ea se exercuit, longe melius & uerius de iisdem disputabit. ita aliquis subito factum uulnus alligabit, & bene fortasse curabit, sed id chirurgus melius efficiet. robustus homo temere in hostem irruens, cum fundere ac fugare potest, sed idem robustus si prudentiam & artem militarem adhibeat, securus uictoriae reportabit. hunc autem locum Aristoteles Poetae Agathonis auctoritate comprobatur. fuit enim Agatho poeta Tragicus ut Suidas testatur Platonis amicissimus, cuius etiam in aedibus symposium illud ubi

tam multa de amore disputata sunt, celebratum fuisse memorant. Aristoteles multis in locis huius poetae meminit, & eius carmina testimonii loco citat, ut in sexto Ethicorum, cum ait fieri non posse, ut quod factum est, infectum sit, & recte (inquit) Agatho Nam solo hoc, etiam Deus ipse, carere uidetur, Interfectum ut faciat, quod factum est. & non ita multo post, citat eiusdem Agathonis senarium, qui locum etiam hunc illustrat, cuius est hic sensus, Namque ars fortuna, fortunaque; diligit artem. multa enim casu & fortuna fiunt, quae melius arte fierent. itaque fortuna uidetur artem amare atque desiderare ad perfectionem suam. eodem modo ars nisi prosperam fortunam & sortem habeat, plerumque uirtutem suam explicare non potest. quo fit ut etiam ars fortunam diligit & desideret. ad eundem sensum tendunt duo senarii qui ponuntur hoc in loco; Multa nobis fortuito eueniunt, quae nequaquam euentura putabamus, quae nos facere oporteat. ea igitur plerumque sine arte, & apparatu facimus. multa etiam necessario nobis agenda sunt, alioquin haud commodum uitam degere possemus. his autem solemus artem & diligentiam adhibere, quamuis in eis etiam fortuna multum possit. adeo in omnibus fortuna dominatur. Summa est huius loci, res omnes multo melius confici posse, si ars & diligentia adhibeatur, quam si temere & sine diligentia tractentur. est igitur omnibus in rebus adhibenda ars & diligentia.

TEXT.

Et siquid a deterioribus, uel impotentioribus fieri potest; id multo magis ab ijs, qui sunt his contrarij, fieri poterit: unde dictum illud Isocratis; qui rem indignam esse dixit, & grauem, si Euthymus quidem didicisset, ipse uero non posset inuenire.

COMM.

Cum inferiores atque impotentiores aliquid facere possunt, idem certe superiores & potentiores facilius efficiunt. ut si priuatus homo potest auctoritate sua ferocientem multitudinem cohibere, longè facilius eam princeps egregius prohibebit. Si mulier omnia perpeti potest, potius quam concios delendae Tyrannidis indicet, multo facilius uir constans patietur. Cicero. 2. Tuscul. hoc utitur argumento; ergo haec ueteranus miles facere poterit, doctus uir, sapiensque; non poterit ille uero melius, ac non paulo quidem. & paulo post; ergo hoc poterit, Sanius spurcus homo, uita illa dignus locoque; uir natus ad gloriam, ulla parte animi tam mollem habebit, quam non meditatione, & ratione corroboret? itaque turpe est etiam ab inferiore suoperari, unde Tharcon ille apud Virgilium militem suos sic increpat;

Femina Palantes agit? atque haec agmina uertit? Quo ferru? quid ue haec geritis tela irrita dextris? hac de causa sibi putabat Isocrates turpe esse, quod ab Euthyno quodam nullius ingenii homine uinci uideret. cuius dictum refert Aristoteles. dicebat igitur Isocrates rem indignam esse, neque ulla modo ferendam, quod Euthynus rem quandam didicisset, quam ipse non posset inuenire, aut excogitare. difficilius est quidem

T aliquid

aliquid inuenire, quā inuētū ab alio perdiscere, sed Isocrates tanto se p̄stantiorē Euthyno censebat, ut indignaretur, non posse partem eius rei difficilio rē c̄ticere, cuius Euthynus faciliore p̄stitisset.

TEXT. *Qua uerò fieri non possunt, facile percipiuntur ex contrarijs eorum, quae dicta sunt.*

COMM. Qui bene perceperit, quō probetur, rem fieri posse, is etiam intelliget, quō probetur, non posse fieri. nā ex contrarijs argumenta deducuntur, quō tics probandum erit id, quod proponitur, frustra suscipi, quoniam ad exitum deduci non poterit. cō trariorum enim semper cōtraria sunt cōsequētia.

TEXT. *Quod si queratur utrum aliquid factum sit, an non factum, his modis considerari potest; Primo, si, quod à natura fieri minus est aptum, factum est, etiam id erit factum, quod fieri magis est aptum.*

COMM. Iam transit ad facti coniecturam, & docet quibus quasi uestigijs indagare possimus, utrum aliquid factum sit, nec ne. & cum multis modis hoc intelligi possit, ait illum esse primum, ut facti naturam uideamus comparando. nā si factum est id, quod à natura fieri minus aptum erat, etiam illud erit factum, quod magis aptū erat fieri. ut si Clodius ēt amicis suis insidias struere solitus erat, multo facilius credendum est inimico suo Miloni insidias struxisse. si Catilina propter auaritiam & nuptias Horestilla proprium filium necauit, ergo ēt putandum est, eū in patriā, ut dominus fieret, con iurasse. Si Roscius trecenta sestertia, cum lucrari posset, ea contempsit, non dubitandum quin etiā quinquaginta, quae postea lucrari potuit, cōtempserit. Si Roscius Capito homo audax & licarius multos ferro, multos ueneno interfecit, ergo credibile est, etiam Roscium Amerinum inimicum suum inermem à cœna redeuntem ab eo fuisse interfectum. hęc exempla sumpta sunt ex orationibus Ciceronis, ubi copiosissime tractantur. Sed satis est locum ostendere. tale est illud, Si Cato fuit in pueritia constantissimus, eundem adulta etate multo constantiorem fuisse.

TEXT. *Et, si, quod posterius fieri consuevit, factum est; id etiam, quod prius, factum est: ut si quis rem aliquam oblitus est, etiam aliquando illam didicit.*

COMM. Siquis p̄bare pot̄ id, qd̄ posterius fieri solet, esse factū, is etiā facile p̄babit, qd̄ fieri prius solet, factū esse. ut si quis dicat Cicero nē ab exilio reuocatum, statim intelligitur, eū exulasse. si quis Messalam dicat omnes scientias oblitum fuisse, & memoriam omnē amisisse, igit̄ antea memor erat, & sciētias didicerat. talia sunt signa, quae rē subsequuntur, ut cruentū habuit gladiū, deprehensus est in loco, ubi cadauer inimici iacebat, ergo cedem cōmisi. corpus mortui tumidū fuit & liuidum, ergo ueneno sublatus est. titubauit, expalluit, inconstanter locutus est, ergo fuit conscius. Clodius uenit expeditus in equo, cum armatis hominibus, & electis, & Miloni non longē à fundo suo factus est obuiam, ergo insidias ibi fecerat.

TEXT. *Et si quis quippiam efficere potuit, & uoluit, non dubium est, quin fecerit; omnes. n. cū aliquid possunt,*

TEXT. *& uolunt, id ēt efficiunt, cū nihil eis impedimento sit.*

COMM. Duo sunt, q̄ homines ad aliquid faciendum impellunt uoluntas & potestas, quorum si alterum deest, nihil sit. Itaque si probare potuerimus aliquem & uoluisse, & potuisse, probabimus etiā fecisse, quia uoluntati & potestati nihil est impedimēto, ut si Capito Rosciū interficere uoluit, quoniam erat inimicus, & potuit, quoniam Romae erat gladiatorum impunitas; & Capito armatus, Roscius inermis incedebat, ergo etiam interfecit. hęc in uarijs partē ingeniose pro Milone tractantur à Cicerone. Clodius uoluit insidias Miloni struere, qm̄ illum oderat, & suis nefarijs conatibus resistere intelligebat, potuit ēt struere insidias ante fundum suum, ubi propter insanas substructiones hominum mille facile latere posset ualentium aduersari, ergo insidias struxit. contra uerò, Milo noluit insidias struere; neq; enim Clodium oderat, & eū uiuere cupiebat tanquam materiam & segetem gloriae suae, neq; potuit, qm̄ erat in Rheda penulatus cum uxore, & ancillarū grege, ergo non struxit insidias. hęc in ea oratione diuinitus tractant.

TEXT. *Et si uoluntatem habuerit, nullaque res eum exter na prohibuerit.*

COMM. Interdum uoluntas sola sufficit ad rem perficiendā, licet potestas desit, modo nulla res externa uoluntatem impediatur. ut Vlysses cupit Aiace occidere, sed non potest, quia multo fortior est Ajax. accidit autem ut illum dormientem in sylua reperiatur, atque ita interficiatur, quia tunc nihil eum impedit. Cicero pro P. Sestio, elegātī similitudine locum hunc expressit hoc modo; Sed ita est Iudices, ut, si gladiū paruo puero, aut si imbecillo seni, aut debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat, sin ad nudum uel fortissimi uiri corpus accesserit, possit acie ipsa & ferri uiribus vulnerari. ita cū hominibus eneruatis, atque exanguibus consulatus tanquam gladius esset datus, qui per se se pungere neminem unquam potuissent, hi summi imperii nomine armati Remp. contrucidauerunt.

TEXT. *Et si res illa fieri potuit, & qui fecisse dicitur iratus erat.*

COMM. Accidit aliquādo, ut quāuis aliquid faciendi potestatem habeamus, tamen uoluntas absit, atq; ideo nō id efficiamus. qd̄ si forte ira superuenerit, tunc idē aggrediamur. ut Alexander Clytū interficere poterat, sed nolebat, qm̄ erat amicus. postea cū iratus esset eū interfecit, sed eo facto tāto opere doluit, ut uix à se manus abstinerit. distincta est igit̄ ab ira uolūtas. nā multa facimus irati, q̄, si abesset ira, nequaquam facere uellemus. Cicero pro Milone, At ualuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor iniuriā, punitor doloris sui. deinde probat in Milone nulla fuisse, in Clodio maxima.

TEXT. *Et si facultatem habuit, & concupiuit; nam plerique si potuerint, ea faciunt, quorum desiderio tenentur, improbi quidem propter incontinentiam, probi uero quia res tantum iustus desiderant.*

COMM. Qui probare potest facultatem & cupiditatem alicuius rei faciendae in aduersario fuisse, is etiam rem

rem fuisse factam facile probabit. nam hoc ita cōparatū est, ut oēs homines siue probi fuerint, siue improbi, si possint ea, quae cupiunt efficiunt. sed in hoc differunt, quod improbi trahuntur ab incontinentia, & pro libidine sua res administrant, probi uerò quaecumque faciunt, ad iustitiam referunt. cupiebat Clodius Ciceronem exterminare, sed non poterat, cū priuatus esset. ergo dedit se in adoptionem homini plebeio, ut Tribunus plebis fieret, quem magistratum cum adeptus fuisset, legem tulit, qua Ciceronem urbe expulit, & eidem aqua & igni interdixit, facultatem igitur nactus, quod cupiebat, effecit. contra Cicero uir iustus Remp. saluam esse cupiebat, sed eam à coniuratione Catilinae, nisi ope Senatus liberare non poterat, ergo praesidio Senatorum armatus Catilinam euertit.

TEXT. *Et si quid futurum erat, aut aliquis facere paratus erat; nam probabile est, cum quis facturus fuerat, etiam fecisse.*

COMM. Hęc ante negocij gestionem considerantur in coniecturis, quid dixerit, quid fecerit, quid apparuit. nā dicta & facta coniecturā plurimū adiuuant. ut pro Milone Cicero narrat, quid fecerit, & dixerit Clodius antequā insidias Miloni strueret. palā (inquit) agere cepit, & apertē dicere, occidendum Milonem. seruos agrestes & barbaros, quibus syluas publicas depopulatus erat, Hetruriamque uexarat, ex Appenino deduxerat, quos uidebatis. res erat minime obscura: etenim palam dicebat consulatum Miloni eripi non posse, uitam posse. si gnificauit hoc saepe in Senatu, dixit in concione. quin etiā Fauonio fortissimi uiro quarenti ex eo qua spe furcret Milone uiuo, respondit triduo illum, ad summum quatruiduo periturum. hęc omnia probabilia sunt ad ostendendum à Clodio factas insidias fuisse.

TEXT. *Et si omnia facta sunt, quae natura ordine uel ante illud, uel eius gratia fieri solent; ut si fulgurauit, etiam tonuit; & si sollicitauit, etiam confecit.*

COMM. Cum aliquid esse factum probare uolumus, ea diligenter perscrutanda sunt, quae naturae ordine prius fieri solent, & eius gratia, quod probaturum sumus. hoc autē duobus exemplis ostendit Aristoteles. nam fulguratio tonitruum praecedere solet, ergo si fulgurauit, ēt tonuisse credibile est. & sollicitatio stuprum aut adulterium praecedit, ergo si quis mulierem sollicitauit, & saepe cum ea locutus est, uerisimile est, ēt stuprū aut adulterium commisisse. contra uero si nūquam sollicitauit, aut nunquā cū ea locutus est, non est credendū, rem habuisse. ita Simo ille Terentianus, cū audiuisset Pamphilum filium suum à socijs ad Chrysidem una perductum, ita inquit, certē captus est, habet.

TEXT. *Et si ea facta sunt, quae natura ordine postea consequuntur, uel quorū gratia fiunt alia; factum ēt illud est, quod est prius, & quod aliorū gratia fit: ut si tonuit, et fulgurauit; & si confecit, etiam sollicitauit.*

COMM. Hic locus superiori oppositus est, & à cōsequētibz deducitur. nā ex posterioribus plerūq; priora cognoscuntur, ut si tonuit, scimus etiā fulgurasse,

& si quis adulteriū cōmisiit, intelligimus ēt sollicitasse. Valet autem multū hic locus in coniecturis, cū ea explicantur, quae gestum negociū cōsequi solent. ut Cicero probat Milonem insidias non fecisse, quia post interfectum Clodium Romā uenit, & se populo R. atque senatui cōmisiit. & pro Roscio Amerino probat Roscium non à filio: sed ab accusatoribus interfectum, ab ijs, quae conlecta sunt. sic. n. ait; Occiso Sex. Roscio primus Ameriā nunciat Manlius Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliēs & familiaris istius T. Roscii, & nūciat domum non filii, sed Titi Capitonis inimici. & cū post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuncius hic Ameriā uenit. decem horis nocturnis sex & quinquaginta millia passuum cisis peruolauit; non modo ut exoptatū inimico nuncium primus adferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum, telumque paulo ante ē corpore extractum ostenderet.

TEXT. *Ex his autem omnibus aliqua necessaria sunt; aliqua maiori ex parte fieri solent.*

COMM. Pauca sunt necessaria eorum, quae ab oratore tractantur, sed pleraque tātum probabilia sunt, quia maiori ex parte eodem modo fiunt, ut in primo libro dictum est. Sunt tamen aliqua necessaria, quae propria rerū notae dicuntur. ut, si lac habet mulier ergo peperit, & si peperit, cū viro cōcubuit. hęc necessaria sunt, & aliter esse nō possunt. sicut ēt qdam p̄currentia, ut si cor laesum habet, ergo morietur. Si sanguinem ē pulmone remisit, sanus fieri non potuit. sic enim Ouidius, Cernis, ut ē molli sanguis pulmone remissus Ad stygias certo limite ducat aquas? Sed hęc (ut dixi) pauca sunt, probabilia uero sunt infinita.

TEXT. *Quod uerò non factum esse dicitur, facile probatur ex contrarijs eorum, quae dicta sunt.*

COMM. Si eā postulabit, ut aliquid nō factū fuisse p̄bandū sit, ex contrarijs locis argumenta deesse nō poterūt. ut Cice. p̄bat à Roscio patrē nō fuisse interfectū, qd̄ huiusmodi sceleribus reclamatione ipsa natura, qd̄ ab eo uolūtas huius malefici abesset, qd̄ in eo nulla esset effrenata cupiditas. q̄ nullum odiū in patrem, nulla denique parricidii causa.

TEXT. *Atque ex iisdem locis intelligitur etiam, quid futurum sit. Nam, quod est in potestate nostra, atque uoluntate situm, id etiam erit.*

COMM. Quibus locis aliquid iā factū esse p̄batur, iisdē ēt futurū aliquid esse p̄babitur. ut si is, qui potuit, & uoluit, rē effecit, ita ēt qui p̄tatem habet, & uolūtatē, rē efficiet. fieri. n. fere solet, ut q̄ possumus, & volumus, ea faciamus. q̄ si uel facultas deest, uel uolūtas, nihil confici solet. qd̄ p̄ L. Man. Cice. illis uerbis ostendit; Etenim illud primū parui refert, uos publicanis amissa uectigalia postea uictoria recuperare: neque. n. iisdē redimēdi facultas erit p̄ calamitatem, neq; aliis uoluntas propter timorē.

TEXT. *Et, quae cupiditas iubet, & ira, & cogitatio, si potestati coniuncta sunt, erunt.*

COMM. Qui potestatem habent alicuius rei faciendae, COMM.

uel non sciendæ, si in cupiditatem, aut iram, aut cogitationem eius rei inciderint, ad eam faciendâ aggrediuntur. ut Romani diruendâ Corinthi potestatem habent, & cupiunt eam propter illatas legatis iniurias delere, iratiq; sunt, quod Corinthij non modo ius gentium uolarint, sed etiam populi R. maiestatem contempserint, & præterea cogitant, eam ciuitatem opportunam esse ad bellum reparandum, ergo illam destruent. Ita Cicero pro L. Man. bellû cõtra Mithridatem esse suscipiendû docet, quod Romani sint appetentes gloriæ, & maculam superiore bello susceptam delere cupiant. quod irati sint Mithridati, qui una die tota Asia tot in ciuitatibus, uno nuncio, atque una literarû significatione ciues R. necandos trucidandosque denotauit. quod cogitent in eo bello agi salutem sociorum atque amicorum, & certissima populi R. uectigalia, & bona multorum ciuium, quod denique possint ei bello egregium imperatorem Pompeium præficere.

TEXT. *Præterea si in procinctu est, ut fiat, aut si futurum est, erit; nam plerunque sunt ea potius, quæ futura erant, quæ non futura.*

COMM. Possumus affirmare futurum aliquid esse, cum ij, quorum interest in procinctu sunt, & iam iam rem aggressuri, ut si uiderimus acies instructas ab utraque parte, & milites ad prælium præparatos, prælium futurum esse dicemus. uel si quem uiderimus lateres & cimenta præparantem, eum ædificaturum asseremus. & longè facilius hæc esse futura credemus, si operam aliquem dare uidemus, ut rem gerat, quam si tantum dicat se gesturû. nã ita solet euenire, ut ea potius fiant, quæ quis facere parat, & quæ aggreditur, quam de quibus nihil cogitat. hic est huius loci sensus. uocat. n. Aristoteles, τὰ μέλλοντα. i. futura, q̄ in procinctu sunt, ut fiant, & quæ quis non tantum cogitat, sed et efficere præparat. at uero τὰ μὴ μέλλοντα. i. nō futura, de quibus agendis nihil hæcenus cogitatum est.

TEXT. *Et si iam omnia extiterunt, quæ natura præcedere solent, ut si nubes coactæ sunt imber erit.*

COMM. Cum uidemus iam omnia præcessisse, quæ rē præcedere solent, tunc affirmamus rē futurâ. ut si coactas nubes conspexerimus, & cælum obscuratû, atque austrum flantem sine dubitatione dicimus futuram pluuiam. itaque si mulierem nouum iam mensē gestantem uterum uiderimus, dicemus eam breui parituram. faceret Socrates, cum uxor eius Xantippe post multa iurgialotio eum perfudisset, dixit, sciebam post tonitrum imbrem sequi solere.

TEXT. *Et si, quod huius gratia fit, factum est; uerisimile est etiam hoc futurum: ut, si fundamentum, et domus.*

COMM. Cum ea præparata fuerint, quæ alicuius gratia fiunt, affirmare solemus illud futurum, ut cū fundamenta iacta fuerint, & allata materia, domû futurâ dicimus. non quia necessariû sit domum fore: possunt. n. impedimenta multa superuenire, ne domus perficiatur. sed quia plerunque fit, ut qui fundamenta iacit, et domum perficiat, ideo uerisimile

est, ut iactis fundamentis, fiat domus. si miles equos & arma parat, dicimus eum ad bellû profecturum. si adolescens Aristotelis opera coemerit, dicimus eum Philosophiæ operam daturum. Cicero pro lege Man. ab apparatu Mithridatis argumentatur, magnum bellum futurum, cum ita inquit; Quantum illud bellum futurum putatis, quod cõiungant reges potentissimi, renouent agitata nationes, suscipiant integræ gentes, nouus imperator uester accipiat uetere expulso exercitu?

De magnitudine autem & paruitate rerum, & de maiore, & minore, & omnino de magnis & paruis, ex ijs, quæ iam tradita sunt, nobis perspicuum esse potest. nam in ijs, quæ diximus de genere deliberatiuo, de magnitudine etiam bonorum & de maiore ac minore simul diximus.

Quia supra dixerat omnium generum cõe esse de magnitudine & paruitate rerû differere, cū in omni genere aliquid amplificare, atque imminuere opus sit, ideo consequi uidebatur, ut hoc loco diligenter de rerum magnitudine disputaret. sed hæc partem iam à se perfectâ ostendit. nam cum in primo libro de genere deliberatiuo tractaret, & bonorum formas explicaret, docuit etiã quæ magna, & parua bona sint, & quæ maiora, & minora. quo fit, ut eodem sit in loco de malis etiam tractatum, cum eadem sit contrariorum scientia. quare totus hic locus iam explicatus est. nam ex deliberatiuo genere quicquid opus fuerit, ad alia genera traduci potest. cum præsertim omnia genera dicendi quoddam habeant commune uinculum, & inter se cognatione iungantur.

Quare cum in unoquoque genere finis propositus bonus sit, ut utilitas, honestas, æquitas, perspicuum est, inde sumendas esse cuiusq; generis amplificationes.

Probat à fine, ea, quæ de magnitudine bonorum in deliberatiuo genere declarata sunt, ad omne dicendi genus pertinere. finis enim cuique generi propositus bonus est, ut in deliberatiuo finis est utilitas, in demonstratiuo honestas, in iudiciali æquitas. hæc autem omnia bona sunt. quare quoties finē alicuius generis amplificare uolumus, ex eis, quæ tradita sunt in deliberatiuo genere, amplificandi rationem sumemus.

At uerò præter hæc de magnitudine simpliciter, & de exuperantia querere, inanem est suscipere sermonem. nam ad usum maiore adferunt utilitatē, quæ sigillatim traduntur, quæ quæ generatim atq; uniuersè.

Quia posset aliquis simpliciter querere, quid magnitudo sit, & quid exuperantia, docet Arist. eã rē, nihil ad præsens opus, & dicendi rōnem pertinere. neq; enim hoc in opere sunt omnia diligenter excutienda, sicuti supra traditū est, uerū eã tñ quædã sunt, quæ dicendi facultatē augere possint. qd̄ si quis alia scrutetur, inanē & alienū à proposito sermonē suscipit, hic. n. aliter fit ac in scientiis. nã in scientiis magis ea profunt, quæ generatim atq; uniuersè traduntur, quia scientiæ sunt rerû generalium & æternarû, quæ aliter se habere non possunt. sed in rhetorica cæterisque artibus, quæ ad usum tendunt, magis ea pro-

ea profunt, quæ sigillatim, atque in specie traduntur, quam quæ in genere. ut rhetori maiorem adfert utilitatem scire, quanta sit magnitudo boni, de quo agitur, quam scire simpliciter quid sit magnitudo, quid exuperantia, quid bonum, atque ita de singulis.

TEXT. *Ac de eo quidem, quod fieri potest, aut non potest, & utrum aliquid factum sit an non factum, & utrum futurum sit an non futurum, denique de magnitudine & paruitate rerum, hæc dicta sufficiant. Reliquum est, ut de probationibus, quæ communes sunt omnium generum dicamus, cum iam de proprijs dixerimus.*

COMM. Transitione utitur, frequenti more suo, quæ repetit ea, quæ iam explicata sunt, & proponit, q̄ sit deinceps explicaturus. iam (inquit) supra docuimus quatuor illa, quæ sunt omnium generum cõmunia, primum quid fieri possit aut non, secundum, utrum aliquid factum sit an non. Tertium, utrum aliquid futurum sit an non futurum. Quartum, de magnitudine & paruitate rerum. deinceps autem probationis eas explicare cõstitimus, quæ ad omnia dicendi genera pertinent. nam quæ probationes sunt cuiusque generis propriæ, ut quibus in deliberatiuo sit utendum, quibus in iudiciali, quibus in demonstratiuo, satis in primo libro fuerunt explicatæ. nunc eas probationes inuestigabimus, quæ ad omne dicendi genus accommodari possunt, & quibus cuiusque generis argumentum potest expoliri.

TEXT. *Sunt autem communium probationum genera duo; exemplum atque enthymema: nam sententia enthymematis pars est. primo igitur de exemplo dicamus, quod inductioni per quã simile est; inductione uerò quod damus est principium.*

COMM. Primo libro docuit oratorē habere duo instrumenta, quibus rationes suas probet, hoc est exemplum & Enthymema, quæ probationibus Dialecticis ex altera parte respondeant. nam exemplum est tanquam inductio, enthymema uero tanquam syllogismus. hoc autem in loco de ijs, diligentius tractare constituit. ac primo dicit hæc duo genera probationum omnis rhetoriæ cõmunia esse. & quia posset aliquis etiam sententiam inter cõmunia probationum genera connumerare, dicit Aristoteles sententiam per se non esse probationis genus, sed esse partem Enthymematis, quod inferius postea probabit. Ac primo quidem de exemplo uerba facere incipit, & ait illud inductioni esse perquam simile. sicut enim inductio quod concludere uult, ex indiuiduis plerunque, atque ex singularibus colligit, ita etiam exemplum. quo fit ut inductio sit quoddam principium probationis, unde et exempla proueniant. duo sunt enim sciendi principia sensus & intellectus. uerum sensus apprehendit ea, quæ singularia sunt, intellectus autem generalia. probantur autem omnia uel per inductionem, uel per syllogismum. Quamobrem inductio sensus instrumentum est, syllogismus uero intellectus. & cognitio nostra, quæ à sensu originem habet, per inductionem acquiritur, quæ autem habet ori-

ginem ab intellectu, per syllogismum. hæc est causa, cur dixerit Aristoteles inductionem quoddam esse principium.

TEXT. *Duo sunt exemplorum genera, alterum quo res gestas commemoramus; alterum, quo nos ipsi fingimus aliquid perinde ut gestum. atque hoc secundum genus iterum in duo diuiditur, quo alterum collatio, alterum fabula dicitur; quales sunt Aesopica, & Libycæ fabulæ.*

COMM. Aristoteles exempli nomine, comprehendit historias, similitudines, fabulas, quæ probandi gratia afferuntur. ita duo facit exemplorum genera, alterum uerum alterum fictum. uerum est quod alia historiam ac rem gestam continet. ut Cicero pro lege Manil. Legati quod erant appellati superbius Corinthû patres uestri totius Græciæ lumē extinctum esse uoluerunt: uos eum regem inultū esse patiēmini, qui legatum populi R. consularē, uindictis, ac uerberibus, atq; omni supplicio excruciatum necauit? fictum est quod uel collationem, uel fabulâ continet. collatio est similitudo rei quæ probandi gratia adducitur. ut pro A. Cluentio Cicero, ut corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege suis partibus, ut neruis, ac sanguine & membris uti nō potest. fabula est res olim ab alijs ficta, qua orator interdum utitur ad probandum, ut pro lege Man. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur: quam prædicant in fuga fratris sui membra in ijs locis, qua se parens persequeretur dissipauisse, ut, eorum collectio dispersa, merorūque patrius celeritatem persequendi retardaret. Hæc autem tria, quæ Aristoteles exempli nomine comprehendit, Cicero separat, & seorsum tradit, ut in Partitionibus, ubi sic ait; Maximam autem facit fidem ad similitudinem ueri, primum exemplum, deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnunquam & si sit incredibilis, tamen homines commouet. Sed Aristoteles duas tradit exempli ficti species collationem, & fabulâ. Quintilianus libro quinto tradit; Hesiodum auctorem fabularum fuisse, sed Aesopicas fabulas ideo dici, quoniam eas Aesopus excoluerit. quin etiam à gentibus nomina traxerunt à quibus inuentæ fuerunt ut Aphthonius docet. nã aliæ Libycæ, aliæ Cypriæ, aliæ Aegyptiæ fuerunt appellatæ. Libycæ uero fabulæ dictæ sunt, uel quod in Libya repertæ fuerint, uel quod Libyci populi mēdaces sunt, & multa fabulatur, uel quod in Libya multa monstra gigni solent. unde uulgo dicitur. Semper aliquid noui fert Libya. Theon etiam Rhetor in progymnasmatis suis Libycarum fabularum meminit, & Dion Prusensis. ducunt autem animos fabulæ præcipue rusticorum, qui capti uoluptate facile ijs, quibus delectantur, assentiunt.

TEXT. *Est autem exemplum res quædam eiusmodi; ut si quis diceret, oportere contra Persarum regem arma parare; neque pati, ut in suam potestatem Aegyptum redigat. etenim antea Darius nō prius in Græciã traiecit, quã Aegyptum cepisset, sed ea capta traiecit: atque iterum*

serm Xerxes non prius Græciā inuasit, quā Aegyptū occupauit, qua cum potius esset, tunc inuasit Græciam. quare etiam iste capta Aegypto, copias in Græciam traiecit. non igitur hoc illi permittendum.

COMM. Primo libro naturam exempli diligenter aperuit, nunc autem docet, quomodo exemplo sit utendum. & cum duo sint exemplorum genera, uerū, & fictum, prius de uero, deinde de ficto uerba facit. quod autē ait est huiusmodi. quodam tempore rex Persarum Aegyptum inuasit, ut eam regionē in potestatem ac ditionem suam redigeret. Aegyptij uero ab Atheniensibus auxilium contra Persas petiuerunt. deliberant ergo Athenienses utrū Aegyptiis auxilium ferant, an eos in potestatem Persarum redigi patiantur. quidam Orator Atheniensis suadet Atheniensibus, ut Aegyptiis auxilium ferant, neque patiantur Aegyptum à Persis occupari, quoniam ea res toti Græciæ maximè periculosa esset. futurum enim ait, ut si rex Persarum Aegyptum sibi subiiciat, statim in Græciā ueniat, & Græcis bellum inferat. hoc autem duobus exemplis probat. primò quod Darius non ausus est prius Græciam tentare, quam Aegyptum occupasset. secundo quod Xerxes idem effecit. qui postquā Aegyptum subiecisset, ad expugnandam Græciam uenit. ergo etiam hic Persarum rex, qui bellum Aegyptiis intulit, si eos debellare potuerit, postea Græciam inuadet, quod nullo modo ferendū est, itaque subueniendum est Aegyptiis & opem ferendam. hoc est Aristotelis exemplum. apud Cicero-nem huius generis plurima sunt. ut pro Milone, probat exemplis, hominem sceleratum interficere, ut Milonem defendat, qui Clodium sceleratum hominem interfecerat. neque enim (inquit) posset, aut Hala ille Seruilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut me consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos ciues interfici nefas esset. prima actione in Catilinā probat exemplis licere sibi Catilinam interficere; Deceuit quondā Senatus ut L. Opimius Cō. uideret, nequid Resp. detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre natus, auis, maioribus. Occisus est cum liberis M. Fuluius consularis. simili. S. C. C. Mario, & L. Valerio Cō. permissa est Resp. num vnū diem postea L. Saturninum Trib. pl. & C. Seruilius mors à Reip. pœna remorata est: at nos vigesimum iam diem patimur hebecere aciem horū auctoritatis. Quintilianus ait exemplum aut simile esse; aut dissimile, aut contrariū. simile est, iure occisus est Saturninus, sicut Gracchi. dissimile, Brutus occidit liberos prodiciones molientes. Manlius uirtutē filii morte multauit. contrariū, Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadē sociis abstulit. sed ibi multa & egregia de exemplis Quintilianus.

TEXT. Collatio est, qua Socrates frequenter uti solebat; ut si quis dicat, magistratus sorte creari non oportere; nam id esset simile, ac si quis. athletas eligeret sorte; nō qui pugnare ualeant, sed quicumque contigerint, uel

10. sorte ducta nautarum aliquem sumere, cui nauis gubernacula traderentur; tanquam oporteat eum, quem fors tulerit, non qui peritus sit, nauem gubernare.

Socrates in disputationibus, ut eos, cōtra quos disliceret, facile refelleret, ferè semper inductione per collationem siue similitudinem facta utebatur. ut in Dialogis Platonis apertè uideri potest. nam omnis inductio aut per exemplum, aut per collationem, ut per enumerationem partium fieri solet, ut nos in Partitionibus Ciceronis copiosè docuimus. exemplum Aristotelis est huiusmodi. quidam probare uult, magistratus non sorte sed electione creandos esse, atque hac similitudine utitur. sicuti Athleta non illi in certamen prodeunt, quos cunquē fors obtulerit, sed qui periti sunt, & pugnare ualent, & sicuti nauis non eligunt sorte, cui nauis gubernacula tradant, sed eum qui gubernandi peritum esse intelligunt, ita magistratus non sorte creandi sunt, sed illi, qui Reip. benè administrandæ rationem tenent. Cicero primo de inuentione sic ait, Similitudo autem in contrariis, & in paribus, & in iis rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maximè spectatur, in contrariis hoc modo; Nam si iis, qui imprudenter læserunt ignosci conuenit, ijs, qui necessario profuerunt, haberi gratiā non oportet. ex pari. sic, Nam ut locus in mari sine portu nauibus esse nō potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse. in ijs rebus quæ sub eandē rationem cadunt hoc modo probabile cōsideratur, Nā si Rhodius turpe non est portorium locare, nec Hermacreonti quidem turpe est conducere. prima actione in Catilinā pulchra est similitudo hoc modo; ut sæpe homines ægri, morbo graui, cū æstu febriq; iactantur, si aquā gelidā biberint. primò releuari uidentur, deinde multo grauius uehementiusq; afflictiuntur, sic hic morbus, qui est in Rep. releuatus istius pena uehementius uiuis reliquis ingrauescet. Quintilianus lib. 8. sic ait, p̄clare uerò ad inferendā rebus lucē repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt quæ p̄bationis gratia inter argumēta ponuntur, aliæ ad exprimendā rerum imaginem cōpositæ. & paulo post. Sed illud quoque de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitque sublimem, floridam, iucundam, mirabilem.

Fabula est, ut ea Stesichori contra Phalarim, & Aesopi de turbulento oratore. Stesichorus. n. cum Himerenses ducē exercitus sui cū summa potestate Phalarim creassent, atque illi custodes corporis dare constituisset: cum multa alia differuisset, tandem eis hanc fabulam narrauit: Equus olim pratum solus depascēbat; cum ceruus superueniens illi pascua disturbauit. equus uerò ceruum punire cupiens, quendam hominē interrogauit; an sibi suam operam in puniendo ceruo prestare posset: ille se posse respondit, modo frænum equus reciperet, ac se in dorsum ascendere pateretur, manu iacula gestantem. quam cum equus conditionem accepisset, & hominem dorso recepisset, non modo ceruum non puniuit, sed in hominis seruitutem red-

reductus est. uos igitur (inquit) caute, ne, cum uelitis hostes uestros ulcisci, idem quod equus ille, patiamini. iam enim frænum recepistis, postquam ducem exercitus cum summa potestate Phalarim elegistis: quod si custodes etiam illi corporis dederitis, & ascendere permiseritis, iam in eius seruitutem deuenietis.

COMM. Nunc ad fabulā transit, quæ est secūda species exēpli ficti, & duobus exemplis ostendit, quomodo fabula probandi uim habeat, ac primum quidē exemplum Stesichori poetæ lyrici est, alterum Aesopi fabulatoris. nam Stesichorus poeta Siculus fuit, ex Himera ciuitate, uir maximo ingenio præditus, & quem Homero perquam similem ferunt, quamuis Lyrica scripserit. hic poeta cum uideret Ciues suos Phalari scelesto ac perfidioso homini imperium in hostes cum summa potestate tradidisse. & præterea corporis quoque custodes eidem uelle tradere. ueritus ne, si id fecissent, libertatem amitterent, eos hac fabula ab incepto retrahere conatus est: quā Horatius eleganter epistolarum libro primo latinè sic expressit;

Ceruus equum pugna melior communibus herbis Pellebat: donec minor in certamine longo Implorauit opes hominis; frænumque recepit, Sed postquam uictor uiolens discessit ab hoste,

Non equitem dorso, non frænum depulit ore. Græci cum bellī duces eligerent, aliquando summā illis potestatem dabant, ut quicquid egissent, firmum ac ratum esset. eos autē quibus id concesserant, αὐτοκράτορας appellabant, quales erant apud Romanos dictatores, & consules cum eis senatus committebat, ut uideret nequid Resp. detrimenti caperet. Himerenses igitur stultè fecerāt qui summum imperium Phalari cōscelerato homini tradidissent, sed et longè stultius fecissent si illi fatelites, & corporis custodes tradidissent, quibus facile Remp. occupare potuissent, quod certè fecissent, nisi Stesichorus eos hac fabula retraxisset. hic Phalaris postea Agrigentīnorū ciuitatē occupauit, & crudelissimus oīum tyrannus euasit. Cic. 2. de Offi. ita scribit, Testis est Phalaris: cuius est p̄ter ceteros nobilitata crudelitas, qui non ex insidiis interiit, sed in quæ uniuersa Agrigentīnorū multitudo impetū fecit. Val. Max. lib. 3. scribit Zenonē Eleatem cum quibusdā aliis in Phalaridem coniurasse, & cum detecta coniuratione Zeno uario cruciatus genere torqueretur, ut socios indicaret, proximū quēq; ac fidissimū Tyranno suspectū reddidisse. deinde (inquit) increpitans Agrigentīnis ignauitā, ac timiditatem, effecit, ut subito mentis impulsu concitati Phalarim lapidibus prosternerent.

TEXT. Aesopus in Samo, cum oratorem quendam turbulentum defenderet, qui rei capitalis insimulabatur, & de uita periclitabatur: ita dixit; Vulpes quædam cum fluuium pertransire uellet, in uoraginē decidit: & cū exire inde nullo modo posset, multa diu perpesa est; plurimāq; canina musca cuti eius adhaeserunt. cum autem herimaceus per eam regionem uagaretur, atq;

10 illam conspexisset, misericordia motus, interrogauit, an caninas muscas à se abigi uellet. illa uerò non permisit: & cum huius rei causam herimaceus peteret; dixit, Quoniam istæ iam satiatae sunt, & parum sanguinis exugunt. quod si tu istas abegeris, alia fame confecta superuenient, quæ reliquum sanguinem meum totum absumunt. Eodem modo (inquit) O uiri Samij, nihil hic orator uobis amplius nocet: est enim locuples, quod si hunc interficiendum curaueritis, alij pauperes succedent, qui depeculantes Remp. pecunias omnes uestras publicas dilapidabunt.

COMM. Aesopus in insula Samo, cū oratoris cuiusdam improbi parocinium suscepisset; eum hac fabula defendit ac liberauit. quæ res sanè declarat fabulas persuadendi uim magnam habere. cum uitium confitendo, tamen reum Aesopus à periculo exemerit. cum enim ait, eum pecunia publica locupletem iam esse factum, certè uitium & crimen confitetur. sed cum non amplius nocere dicat, quia satiatus pecunia sit, ut illæ caninæ mulcæ sanguine vulpis, quodammodo defendit. postea uerò timorem incutiens, ne eo sublato deteriores Remp. capeffant, utile esse ostendit eum liberare. Quantam autē persuadendi uim habeant fabulæ declarauit Menenius Agrippa, qui cum plebs romana à senatu defecisset, & hostili odio Senatorium ordinem infectaretur, una fabula mentes omnium flexit. quam rem T. Liuius libro secundo ita narrat; Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facūdum uirum, & quod inde oriūdu erat; plebi carum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quam hoc narraffe fertur. Tempore, quo in homine, non ut nunc, omnia in unum consentiebant: sed singulis mēbris suum cuique cōsiliū, suus sermo fuerat: indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio uentri omnia quari: uentrem in medio quietum nihil aliud, quā datis uoluptatibus frui: conspirasse inde ne manus ad os cibum ferrent, nec os accipere datum, nec dentes cōficerent. hac ira dum uentrem fame domare uellent, ipsa unā membra, totumq; corpus ad extremam tabem uenisse. inde apparuisse, uentris quoque haud segne ministerium esse: nec magis aliquam alere eū, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo uiuimus uigemusq; diuisum pariter in uenas maturū confecto cibo sanguinem. comparando hinc quā intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes hominū. Cicero pro Milone cū probare uelit licere interdū hominem interficere p̄ter cætera argumēta fabulam et ad rem confirmandā adfert, Itaq; (inquit) hoc iudices nō sine causa fictis fabulis doctissimi homines memoria prodiderunt, eū, qui patris ulciscendi causa matrē necauisset, uariatis hominū sententiis, non solum humana, sed etiam deę sapientissimæ sententia liberatum. Horatius libro Epistolarum primo fabula utitur ad probandum non esse plebis iudicia sequenda, neque alienis erroribus insistentium.

Quod si me populus Romanus forte roget, cur Non ut porticibus sic iudicij fruar iisdem, Nec sequar aut fugiam quæ diligit ipse, uel odit, Olim quod vulpes egrotò cauta Leoni Respondit, referam, quia me uestigia terrent, Omnia te aduersum spectantia, nulla retrorsum. tradunt Demosthenè quo tempore Magnus Alexander Thebas diruit, una fabula sibi, & cæteris oratoribus uitam conseruasse. cum enim Alexander petiisset ab Atheniensibus, ut oratores qui cursum uictoriæ suæ conati fuerant impedire, sibi ad necem dederent, & Athenienses propter timorem ad eos dedendos inclinarèt, in medium progressus est Demosthenes, atq; ita est exorsus. Lupus olim cum ouibus pacem & perpetuum fædus firmare pollicitus est, sed ea conditione, ut oues sibi canes omnes traderent, quam cum oues conditionem acceperunt, & canes Lupo tradidissent, custodibus postea spoliata, lupo præda factæ sunt, atque ab eo deuorata. Quod nisi caueatis, viri Athenienses, idem uobis accidet. nam Alexander nos custodes uestros ideo petit ad necem, ut postea uos arbitrio suo perdere valeat.

TEXT. *Sunt autem huiusmodi fabulæ concionibus accommodata: atque hanc in se commoditatem habent; quod arduum est, res gestas, exempla; ijs, quæ tractantur, similia inuenire, fabulæ autem facile est.*

COMM. Docet quid utilitatis habeant in se fabulæ. nam concionibus (inquit) accommodata sunt. conciones enim ex imperitis hominibus ferè constant, qui (ut ait Quintilianus) & simplicius quæ ficta sunt, audiunt, & capti uoluptate facile ijs, quibus delectantur, cõsentunt. ideo poetæ qui præcipuè delectare uolunt, frequentibus fabulis utuntur. & concionatores ad uulgi animos commouendos plerunque fabulas fingunt. sicuti in sacris literis res fictæ docendi gratia trãsuntur, quas Græco nomine parabolas uocant, quæ in euangelijs etiã frequentes sunt. nam similitudine quadam homines imperitos ad ueritatis cognitionem quasi manu ducunt. est etiam alia fabulæ utilitas quod facile inueniri potest, & idem sæpe conficit quod exemplum. nam exempla semper inuenire difficile est, nisi qui omnium historiarum, & omnis antiquitatis peritus sit. opus est enim ut exempla sint ijs, rebus similia, quæ tractantur. non est autem præptum subito memoriam omnem ueterem cogitatione euoluere, ut exempla similia excogitentur. cum interim liceat ex tempore fabulam fingere.

TEXT. *Nam eas ita fingere sicuti collationes licet; modo quis id, quod simile est, perspicere possit: quod ij facile faciunt, qui sapientiæ studijs incubuerunt.*

COMM. Non cui uis tamen promptum est fingere fabulas, sed ingenio & eruditione, opus est, finguntur eo modo quo parabolæ siue collationes fingi solent, ab ijs, qui, quod simile est, in quaque re perspicendi facultatem habent. hoc autem sine philosophiæ cognitione non fieri facile potest. qui uero sapientiæ studijs incubuerunt, ij sine ulla difficul-

tate collationes & fabulas fingere possunt: quæ de causa fabularum amator quodammodo philosophus dici potest (ut in procæmio primæ Philosophiæ tradit Aristoteles. nã qui fabulas amat, ea discere studet, quæ sunt admiranda, siquidem ex rebus admirandis, & incredilibus fabula constat. quicumque uero propter admirationem alicuius rei, conantur eam intelligere, ij philosophi sunt, ut Alexander Aphrodisæus ait. Quin Aesopos fabulator inter Philosophos connumeratur, quia suis in fabulis præcepta ad uitæ honestæ degendæ rationem utilissima docet. Plato etiam & eius sectatores omnia ferè sapientiæ mysteria fabulis inuoluunt, ut ingenia excitentur ad ea intelligenda. sunt qui homericas etiã fabulas putent doctissime confictas, & res cognitione dignissimas sub illis uerborum inuolucris continere. quo fit ut illas alij aliter interpretentur.

TEXT. *Ac fabulæ quidem facilius excogitantur, sed in de liberationibus exempla longè sunt utiliora: nam quæ futura sunt, plerunque paria similiaque sunt ijs, quæ iam facta sunt.*

Nunc fabulas cum exemplis comparat. & ait in ea quidem re fabulas exemplis præstare, quod facilius excogitantur, & præsentibus rebus accommodantur. sed tamen exempla multò maiore uim in deliberationibus ad persuadendum habere. quia quæ facta sunt, cum ob oculos ponuntur, uidetur ea, quæ futura sunt, quodammodo repræsentare. nam plerunque fit, ut futura cum eodem consilio administrantur, similia euadant eis, quæ iam antea facta sunt, ut si quis alicui persuadere uelit, ut aulas principum fugiat, ubi multa sunt pericula, uariæ curæ, plurimæ sollicitudines, magis eum mouebit, si recitet eorum exempla, qui in aulis miserè perierunt, aut infeliciter gesserunt, uel antiqua, uel recentia. nam quæ recentia sunt, magis etiam monere solent, quam si fabulã eã recitet, quã Horatius Sermonum libro secundo copiosè refert in hunc sensum. Mus quidam rusticus, urbanum murè hospitio suscepit, & cum benignè pro paupertate sua tractauit. sed urbanus lautis mensis principum assuetus, apparatus illi hospitis rustici contempsit, & secã in urbem ad splendidiore menses ire iussit. cui cū rusticus obtemperasset, & in urbem, in domum quandam locupletem peruenisset, & copia rerum circumfluente sibi iam beatus uideretur, de repente ianuis apertis ingens strepitus auditus est. itaque mures ambo,

Currere per totum pauidi conclaue, magisque Exanimes trepidare, simul domus alta molossis Personuit canibus. tum rusticus haud mihi uita Est opus hac ait: & ualeas me sylua cauuque Tutus ab insidis tenui solabitur eruo. Ergo longè beatius est, securum in paupertate ac libertate uiuere, quam curarum plenū in magnis copiis, & in seruitute semper esse cum timore.

TEXT. *Is autem poterit exemplis tanquam demonstrationibus uti, qui argumentorum copiam non habuerit: nam per ea fides fit.*

Magna

COMM. Magna est exemplorum utilitas. nam plerunque demonstrandi uim habet, cum argumenta nõ suppetunt. quoties igitur accidit, ut in causis argumenta nobis desint, possumus ad exempla confugere, quibus non aliter quam argumentis sæpe fides fieri solet. ut pro Cor. Balbo Cicero cum probare uelit, non esse dubitandum quin Pompeius Cor. Balbo iure ciuitatem dederit, duobus exemplis utitur. primo Metelli Numidici, quo causam dicente cum ipsius tabulæ circumferrentur inspiciendi nominis causa nemo fuit, quin remoueret oculos, & se totū auerteret, ne forte quod ille in tabulas publicas retulisset, dubitasse quisquam, uerum ne an falsum esset, uideretur. altero Xenocratis philosophi, qui cum sanctè grauiterque uixisset, & testimonium publicè dixisset, & (ut mos Græcorum est) iurandi causa, ad aras accederet, una uoce omnes iudices, ne is iuraret reclamationum. cum igitur (inquit Cicero) Græci homines, spectati uiri noluerint religionem uideri potius, quam ueritate fidem esse constrictam, nos etiam in ipsa religione & legum & fœderum conseruanda, qualis fuerit Cn. Pompeius dubitabimus. sed exempla sunt huius generis apud Ciceronem plurima. sicut enim Demosthenes enthymematibus abundat, & rariius exemplis utitur, ita Cicero frequentissima exempla conglobat.

TEXT. *Quod si quis habet argumenta; debet exemplis pro testimonijs uti, quæ tanquam probationes, & conclusiones sint argumentorum. nam exempla. Si præponantur argumentis, uim inductionis habent; sed Oratoribus induction non est, nisi paucis admodum locis accommodata: at uero si postponantur, testimoniorum uim habent; testis autem ubique ad persuadendum aptus est.*

COMM. Aliquando accidit ut in causa nostra multis argumentis abundemus. tunc (inquit) exempla nobis uicem testimoniorum præbebunt. sicut enim testes cum aliquid probatum est adhiberi solent, qui rem ita esse testentur: ita etiam exempla post argumenta sunt quasi probationes argumentorū, & conclusiones. Sed in oratione solent exempla uel argumentis præponi, uel postponi. quod si præponantur argumentis, sunt tanquam inductiones & probationum initia. ut Cicero pro Milone, cū probare uelit, licere interdum hominem interficere, statim ab exemplis incipit, & post exempla, nõ nulla etiam argumenta colligit, Negant (inquit) intueri lucem fas esse ei, qui a se hominem occisum esse fateatur: in qua eadem urbe hoc homines stultissimi disputant, nempe in ea, quæ primum iudicium de capite uidit M. Horatij fortissimi uiri, & quæ sequuntur. notandum uero quod ait Aristoteles hoc loco, inductionem non esse Oratoribus accommodatam, nisi paucis in locis, quod omnino uerum est, si de inductione Dialectica intelligamus, quæ per interrogationem & responsionem fieri solet, quæ Socrates in sermonibus suis plurimum utebatur, usque eo, ut etiam in Apologia quam coram iudicibus pro se habuit, ab ea nõ pro-

tuerit abstinere. Sed Oratores inductionis loco, ponunt exempla, quæ quoties argumentis præponuntur, inductionis uim habent. hoc autem in oratione fit frequentissimè. quod si post argumenta quis exempla ponat, tunc uicem testimoniorum subibunt, & maiorem quandã uim habeant, quoniam testes in omni dicendi genere plurimum ad persuadendum ualent. ut pro Roscio Am. Cicero cum multis argumentis antea probasset, non esse credendum ab aliquo filio patrem interfectum, postea unum adiungit exemplum; Nõ ita multis (inquit) ante annis aiunt T. Clælium quendã Teracinensem, hominem non obscurum, cum canatus cubitum in idem conclaue cum duobus adolescentibus filiis isset, inuentum esse manè iugulatum. cum neque seruus quisquam reperiretur, neque liber, ad quem ea suspitio pertineret, id ætatis autem duo filij propter cubitum ne sensisse quidem se dicerent, nomina filiorum de parricidio delata sunt. narrat deinde quomodo fuerint absoluti. quin etiã fabulam addit loco testimonij, Videtis ne quos poetæ nobis tradiderunt patris ulciscendi causa supplicium de matre sumpsisse, cum præsertim Deorum immortalium iussu atq; oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent furia, neque consistere usquam patiantur.

TEXT. *Atque ideo cum quis exempla proponit; necesse est, ut multa congerat, quod si postponit unum satis est; nam etiam testis unus, qui probata fidei sit, multum adiuuat.*

COMM. Exempla uel præponuntur argumentis, uel postponuntur. si præponuntur, sunt tanquam inductiones. quare sicut inductiones nõ ex uno sed ex pluribus similibus fiunt, ita cum præponuntur exempla, non vnū sufficit, sed opus est multa congerere. ut Cicero pro Milone, cum probat licere interdum hominem interficere non vnum M. Horatij qui sororem interfecit exemplum ponit, uerum septem continuato ordine congerit. ita prima actione in Catilinam multis exemplis probat licere sibi Catilinam interficere. si uero postponatur, satis erit vnum proferre, quia tunc sunt tanquam testimonia. & in iudicijs vnus testis probatæ fidei plerunque totam causam adiuuat. uerum hoc hodie non feruatur. neque enim vnus tantum testis fidem facit, sed opus est ut saltem duo sint, aut tres. quod etiam apud Romanos obseruabatur. Quintus enim Sceuola uir excellentissimus, testis in reum productus (ut Val. Max. scribit) cū id respondisset, quod salutem periclitatis magnopere læsurum uidebatur, discedens adiecit, ita sibi credi oportere, si & alij idem asseuerassent: quoniam vnus testimonio aliquem credere, pessimi esset exempli.

TEXT. *Quot igitur sint exemplorum forma, quomodaque sit eis utendum, & quo tempore declaratum est.*

COMM. Docuit esse duas exemplorum species, nempe ueram, & fictam, uera quidem continet semper historiam aliquam ac rem gestam, falsa uero diuiditur in collationem & fabulam. utendum est autem exemplis

exemplis in concione potissimum, quia valent ad persuadendum. quod si præcedant argumēta. sunt tanquam inductiones, si vero sequantur, sunt tanquam testimonia. quare si exemplis ante argumēta volumus uti, plura congerere debemus, si vero post argumenta satis erit vnum adhibere. atque hæc de exemplis dicta sufficiant. deinceps ad sententias transeundum est, quæ sæpe in orationibus adhiberi solent, cum quia grauem & splendidam orationem faciunt, tum quia partes sunt entymematum.

TEXT. *Quod autem ad sententias dicendas attinet; cum quid sententia sit, expositum fuerit, simul etiam perspicuum erit, quibus de rebus, quo tempore, quibusque personis conueniat in oratione sententias proferre.*

COMM. Cum de sententia verba facturum sit, prius eius naturam definiendo quid sit, explicandam esse censeo. nam si quis bene intellexerit quid sit sententia, non dubitandum est, quin etiam sit intellecturus illa tria, nempe quibus in rebus sententiis uti debeat, & quo tempore, quibusque personis conueniant. neque enim omnibus in rebus opus est sententiis uti; neque semper, neque cuilibet personæ conueniunt. Quintilianus libro octauo sic ait, sententiam veteres quod animo sensissent uocauerunt. id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in vsu quotidiano quasdam reliquias habet. nam & iuraturi ex animi nostri sententia, & gratulantes ex sententia dicimus. hæc Quintilianus. nos apud Latinos auctores uocabulum hoc variis modis usurpari notauimus, ac primo quidem pro opinione, ut hæc mea est sententia, vel pro iudicio, ut Terentius in Adelphi. & errat longe, mea quidem sententia. secundo pro voluntate seu desiderio, ut ex sententia res successit. tertio pro re iudicata, ut iudex sententiam tulit. Quarto pro significatione, ut verborum sententia. Lucretius libro 4. Internoscere uerborum sententia quæ sit.

Quinto pro materia de qua uerba fiunt. Cicero. 1. de Off. plura in eam sententiam ab eisdem contra uerecundiam disputantur. & alibi, Multa dici possunt in hanc sententiam. Sexto pro re subiecta orationi quæ sit ordine disposita. Cic. 1. de Oratore, uerborum sonitus inanis nulla subiecta nec sententia, nec scientia. Septimo pro lumine orationis, unde figuræ sententiarum dicuntur, quæ à uerborum figuris plurimum distant, & oratio sententiosa dicitur, quæ variis dicendi luminibus sit illustrata. Octauo pro deliberatio genere, quia qui deliberant, & alios audiunt sententiam suam exponentes, & ipsi dicunt, quid sentiant. Nono, pro qualibet periodo quæ sensum habeat integrum. ut, si esset in ijs fides, in quibus summa esse debet, non laboraremus. Decimo pro oratione sumpta de uita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita breuiter ostendit, hoc modo, Difficile est primum uirtutem reuereri, qui semper secunda fortuna sit vsus. & in hac significatione sententia hoc in loco accipit Aristoteles: quæ uel ad rem a-

tum refertur, ut Nihil est tam populare quàm bonitas, uel ad personam, ut Princeps, qui uult omnia scire, necesse habet multa ignoscere. quin etiam ita distinguitur, ut alia sit simplex, quales sunt illæ, Nequid nimis, Nosce teipsum, alia duplex ut illa; Obsequium amicos, ueritas odium parit. omnis autem sententia uersatur in ijs rebus, quas uel expetimus, uel refugimus, itaque pertinet ad humanas actiones, & uitæ rectè degendæ quasi moderatrix est, unde Isocrates bene Demonicum admonet, ut in colligendis sententiis apes imitetur, quæ ex omni flore decerpunt, quod ad mel conficiendum utile esse uideatur. Sed iam ab Aristotele sententiæ definitionem audiamus.

TEXT. *Sententia igitur, est enunciatio, non quidem singularum rerum, aut hominum, ut qualis sit Iphicrates; uerum generis uniuersi: neque tamen omnium rerum absolute, generatimque, ut siquis rectum curuo contrarium esse dixerit, sed earum rerum omnium, quæ ad humanas actiones pertinent, & quas in agendo uel expetimus, uel declinamus.*

COMM. Sententiam definiens Aristoteles, primo ponit eius genus, quia definitio constat ex genere, & differentiis. dicit autem esse enunciationem. nam enūciatio, est propositio, quæ sensum integrum habeat, & aliquid esse uel non esse significet. sed quia enunciationes aliquæ singulares sunt, quæ de vna tantum re, uel de vno homine proferuntur, ut qualis est equus Alexandri, qualis est Iphicrates, aliquæ uero generales sunt, quæ de uniuerso genere dicuntur, ut omnes sibi melius esse malunt, quam alteri. docet Aristoteles sententiam non esse singularum rerum, aut hominum, sed esse generis uniuersi. sunt enim sententiæ legibus & decretis perquam similes. quæ non sigillatim de vno, sed generatim de omnibus feruntur. ut, Nulla re homines ad Deos propius accedunt, quam salutem hominibus dando. præterea cum enunciationes generales ita distinguantur, ut aliæ ad cognitionem rerum pertineant, ut utrum curuum recto contrarium sit, an Mundus prouidentia regatur, utrum respiciat sub aqua pisces, aliæ uero ad actionem, ut an Respiciat administranda, an excolenda sit iustitia, docet Aristoteles, sententiam non esse rerum earum, quæ ad cognitionem pertinent, sed quæ ad actionem, quas in agendo uel expetere, uel declinare solemus. erit igitur hoc modo perfecta sententiæ definitio, Sententia est enūciatio generis uniuersi rerum earum omnium, quæ ad humanas actiones pertinent, & quas in agendo uel expetimus, uel declinamus. quibus autem uerum sit quod ait Aristoteles, sententiam esse generis uniuersi, tamē interdum Oratores eas ad personam uertunt, ut Cicero pro Ligario, Nihil habet Cæsar, nec fortunā tuā maius, nec natura melius quam ut uelis seruare quam plurimos. ita quæ erant rerum propria (ut ait Quintilianus) fecit hominis. nam si quis Cæsaris personā detrahat remanebit integra sententia hoc modo; Nihil habet nec fortuna maius, nec natura melius, quam ut uelis seruare quam plurimos. Itaque

cum laudamus aut uituperamus, solemus ea, quæ generatim sententiosè proferuntur, ad personas accommodare. ut hæc est sententia; ad principes aditus priuatorum faciles esse debent, & liberæ que rimoniæ de aliorum iniuriis. quam sententiam ita uertit ad Pompeium Cicero; Iam uerò ita faciles aditus ad eum priuatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse uideatur. item illa est sententia; turpissimum est habere domi omnia uenalia. quam sententiam ita ad Antonium Cicero uertit; cum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent uenalia. dixerat olim Periander Corinthius eam sententiā; Exercitatio potest omnia. qua laude potissimum Demosthenes celebratur, quod exercitatione sit omnia consecutus.

TEXT. *Quare cum Enthymemata nihil aliud ferere sint, quam rerum huiusmodi ratiocinationes, siquis uel conclusiones, uel principia enthymematum sine ratiocinatione sumat, erunt sententiæ, qualis est illa; Quicumque prudens est uir, is ne liberos Optet suos nimis scientes effici.*

COMM. Dixerat supra sententiæ earum rerum esse, quæ ad humanas actiones pertinent, & quas in agendo uel expetimus uel declinamus. nunc addit etiā enthymemata ferere omnia quibus orator utitur, ex huiusmodi rebus confici, quæ ad actiones humanas pertinent. quare fit, ut sententiæ ferere sint enthymematum partes. est enim enthymema syllogismus de rebus, quæ ad uitam & mores attinent. ex quibus sunt etiam sententiæ, Quod siquis enthymema dissoluat, is profecto intelligit uel conclusionem eius, uel principium esse sententiā. ut, Clodius iure fuit interfectus, quoniam erat insidiator. hoc est enthymema. quod si dissoluatur, in sententiam eius conclusio euadit, quam ita Cicero pronunciat; insidiatori uero, & latroni, quæ potest adferri iniusta nex? Catilina est exterminandus, est enim proditor patriæ. enthymema est ex propositione, & ratione. sume rationem, quæ conclusio est enthymematis, & uide à quo principio pendeat, statimque sententiam conficies hoc modo, Quicumque patriæ proditor est, ille exterminari debet. in summa in omni enthymemate rhetorico sententiā latet, uel in conclusione uel in propositione. non tamen omnis sententia pars est enthymematis, neque enim hæc ratio uicissim retro comeat, ut postea docet Arist. Cum autem enthymema constet ex propositione & ratione, propositio nem Aristoteles principium uocat, rationem uero uocat conclusionem. nam interdum ipsa propositio sententia est. Ut, omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ, sola enim uirtus in sua potestate est, omnia præter eam subiecta fortunæ sunt. item, optima uiuendi ratio est eligenda, eam enim incundam consuetudo reddet. interdum uero ipsa ratio sententia est, ut Cicero pro M. Marcello, ea uicisti, quæ & naturam & conditionem ut uinci possent habebant, nulla est enim tanta uis,

tantaque copia, quæ non ferro ac uiribus debilitari frangique possit. & pro Q. Ligario, Noli obsecro dubitare C. Cæsar similem gloriæ laudem quàm sæpissimè quærere. nihil est enim tam populare quam bonitas. Iam igitur satis constat, cur dixerit Aristoteles uel principia uel conclusiones enthymematum esse sententias. profert autem exemplum Aristoteles ex Euripidis Medæa: sunt enim duo senarij uersus ab ipsa Medæa pronunciat. quæ cum expelleretur à Creonte Corinthiorum rege, quod esset sciens & perita multarum rerum, & maleficiorum, dixit hanc sententiam, Nō debere parentes, qui prudentes sunt, operā dare, ut filij sui multa discant, & plurimarum scientiam percipiant. quam sententiam subiecta ratione comprobauit. uersus autem Euripidis nos ita Latinos reddidimus,

Quicumque prudens est uir, is ne liberos Optet suos nimis scientes effici.

TEXT. *Hæc quidem est sententia. quod siquis adiungat causam, & cur ita sit explicet, iam totum simul erit enthymema: ut,*

Nam præter illam cui applicant se ignauiam, Parant sibi liuorem acerbum ciuium.

COMM. Duo senarij qui supra positi sunt, per se sententiam absoluunt. quibus si causa addatur, & ratio cur ita sit explicetur, tunc id totum simul, hoc est sententia, & causa uel ratio simul iuncta, faciet enthymema. uidetur autem illa Medææ sententia absurda, & præter communem omnium opinionem, omnes enim ferere cupiunt filios suos esse quàm eruditissimos. sed illi duo senarij adiuncti probabilè ratiocinationem efficiunt, quos ita nos conuertimus,

Nam præter illam cui applicant se ignauiam, Parant sibi liuorem acerbum ciuium.

Duæ sunt igitur causæ, cur liberi nimis magnæ operam studiis scientiarum dare, non debeant. prima, quod ignaui fiant, & desides, & ad res alias gerendas inepti, sicut apud Platonem in Theæteto Socrates eleganter explicat. unde Neoptolemus ille apud Ennium dicebat, philosophandum quidem esse sed paucis, nam omnino haud placet, cuius sententiā apud Ciceronem secundo de Oratore M. Antonius approbat. altera causa est, quia qui scientia cæteris antecellunt, in multorum inuidiam & obrektionem incurrunt. ergo fieri potest enthymema hoc modo; nemo debet operam dare, ut filij sui multum in scientiis proficiant, nā præterquam, quod ignaui & desides euadent, etiā in multorum inuidiam & obrektionem incident. uult igitur Aristoteles, ex sententiā & ratione fieri enthymema, uocatque syllogismum siue ratiocinationem, quoties sententia cum ratione copulatur. quoties autem disiungitur à ratione sententia, tunc dicitur syllogismus auferri. & hoc est quod supra dixit conclusiones uel principia enthymematum, ablata ratiocinatione sententiæ esse. interdum uero sententiæ cōglobantur sine rationibus præceptorum loco, ut pro P. Sestio Cicero amemus

amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis, praesentes fructus negligamus, posteritati & gloriae seruiamus. id esse optimum putemus, quod erit rectissimum. speremus, quae uolumus, sed quod acciderit, feramus. cogitemus denique corpus uirorum fortium, magnorumque hominum esse mortale, animi uero motus & uirtutis gloriam sempiternam.

TEXT. *Et illa, Nemo beatus rebus est in omnibus. rursus illa, Nemo omnium omnino uirorum liber est, est sententia, sed si iungatur cum sequenti, fiet enthymema, Fortuna enim aut est seruus, aut pecunia.*

COMM. Pergit ostendere sententias addita ratione fieri enthymemata, quod si ratio non adiugatur sententiae tantum dicuntur, ut illa, Nemo beatus rebus est in omnibus. senarius autem hic a nobis ita conuersus, Euripidis fuit, in prologo Stenobaeae tragediae, sicuti docet Aristophanis interpres. quae quidem tragedia non amplius extat. sententia autem uerisissima est, quam ita Horatius Latine expressit,

-- nihil ab omni Parte beatum.

Aliam sententiam addit Aristoteles, sumptam ex Euripidis Hecuba. quam ipsamet Hecuba protulit, cum Agamemnon ostendisset se aperte nolle Polymnestori Thracum regi nocere, qui Polydorum Hecubae filium propter auri cupiditatem interfecerat, quia Graecorum exercitum reformidaret. clamat igitur Hecuba nullum esse uirum omnino liberum. cum etiam ipse rex regum Agamemnon iram populi pertimesceret. ergo si tantum ille senarius proferatur, erit sententia, Nemo omnium omnino uirorum liber est.

Quod si subsequens etiam senariolus addatur, qui superioris rationem continet, tunc ambo simul copulati enthymema conficiunt; hoc modo;

Nemo omnium omnino uirorum liber est. Fortunae enim aut est seruus, aut pecuniae.

Sunt etiam aliquae sententiae duplices, quibus si ab utraque parte ratio addatur, fiunt enthymemata, ut Terentius in Phormione, Non rete accipitri teditur, neque miluio, Qui male faciunt nobis, illis qui nihil faciunt teditur. haec est duplex sententia, cui statim rationem adiungit, ut fiat Enthymema, Quia enim in illis fructus est, in his opera luduntur. Idem Terentius in Hecyra, Nam qui amat cui odio ipse est, bis facere stultè duco, Laborem inanem ipse capit, & illi molestiam adfert.

TEXT. *Quod si ea est sententiae natura quam diximus; necesse est quatuor esse sententiae species, uel enim rationem adiunctam habent, uel sine adiecta ratione proferuntur.*

COMM. Postquam declarauit quid sententia sit, & quomodo ex ea fiat enthymema, nunc querit quot sententiae species sint. & ait esse quatuor. quae ita distribuuntur. Omnis sententia uel rationem adiunctam habet, uel sine ratione profertur. atque ita duae sunt

10 species. rationem adiunctam habet illa Terentij in Adelphis; Homine imperito nunquam quicquam iniustius, Qui, nisi quod ipse facit, nihil rectum putat: sine ratione est illa in eadem comedia, Pecuniam in loco negligere, maximum interdum est lucrum. haec duae species iterum singulae in duas diuiduntur, quo fit, ut quatuor sint omnes sententiae species. nam quae rationem adiunctam habent, uel sunt partes enthymematum, uel sunt quidem enthymematicae, sed non tamen enthymematum partes. quae uero sine ratione proferuntur, uel praecognoscuntur ab omnibus, uel simul atque prolatae fuerint ab audientibus approbantur. prima igitur sententiae species est pars enthymematis, altera est enthymematica, Tertia est per se cognita, Quarta consensu probata. quas species sigilatim explicat Aristoteles.

TEXT. *Atque illa rationis ac probationis egent, quae uel admirabile quippiam uel controuersum enunciant: quae uero nihil alienum a multorum opinionibus habent, nullius rationis indigent.*

COMM. Ostendit quomodo duae primae sententiarum species distinguantur. sunt enim aliquae primo aspectu quoddammodo admirabiles, & quae non facile credantur, sed in controuersia sint, quod alij ueras, alij falsas existimant. has igitur subiecta ratione probare oportet, qualia sunt illa quae stoici paradoxa uocant. ut, nihil bonum, nisi quod honestum, uirtus per se contenta est ad beatè uiuendum. Solus sapiens est diues. haec enim non uulgo creduntur, nisi adiecta ratione probentur. tales sunt etiam illae, quae controuersum aliquid enunciant. de quo alij aliter sentiant. ut publica utilitas propriae uitae est anteponenda. bona existimatio diuitiis praestat. melius est accipere iniuriam quam inferre. nam hoc genus omne sententiarum probationem requirit. at uero sententiae illae, quae non sunt ab opinione uulgari disiunctae, sed id enuntiant, quod omnibus uerum uidetur, nullius probationis indigent. ut Terentius in Eunuchis:

Omnia prius experiri quam armis sapiens decet.

Cicero in Epistolis, Tempori cedere, id est necessitati parere, semper sapientis est habitum. Virgilius in Bucolicis,

Trahit sua quemque uoluptas.

TEXT. *Ex his necesse est, quasdam esse, quae nullam ideo rationem requirant, quoniam ab omnibus conceduntur, ut illa; corpus habere bene constitutum, optimum est, ut nobis quidem uidetur: in hanc enim sententiam plerique omnes consentiunt. quaedam uero simul ac enunciantur, perspicuae sunt eis, qui aduertunt ut illa;*

50 *Nemo est amans qui sempiternè non amet.*

COMM. Ex illis sententiis, quae probatione non egent, aliquae sunt eiusmodi, ut eas omnes credant, & quasi praecognoscant, quaedam quasi naturali notione, ut si quis dicat, optima res est, esse sanum. haec sententia tam aperta est, ut ei nemo contradicat. nam in epigrammate etiam deliaco, quod primo Ethicorum Aristoteles recitat, dicitur, optimum esse,

esse, bene ualere. & Metrodorus putabit illum esse beatum, cui corpus esset bene constitutum, & exploratum haberet, ita diu futurum. uulgo etiam omnes dicunt, rem quandam pulcherrimam esse sanitatem. quae igitur sententias omnes homines uel saltem plerique ueras esse putant, illarum probatione non indigent. ut Cicero, Nomen pacis dulce est, & res ipsa salutaris. Sallustius, Virtus aeterna clara quae habetur. sunt item aliae sententiae, quae licet ante nesciantur, tamen simul atque fuerint audita, atque intellectae, creduntur, ut ea, quae in Troa dibus apud Euripidè Hecuba pronunciat, in hunc sensum.

Nemo est amans, qui sempiternè non amet.

Veri enim amantes licet interdum dissentiant, & irascantur inter se, tamen postea iterum etiam amorem redintegrant, neque ullae tam graues iniuriae solent existere quae uero amantes penitus ac perpetuo disungere possint, huius generis est illa Terentij sententia; amantium irae, amoris redintegratio est.

TEXT. *Earum autem quae rationis egent, aliqua sunt Enthymematis partes, ut illa; Quicumque prudens est uir, -- & cetera.*

Aliquae uero uim habent Enthymematis, unde uocantur enthymematicae, neque tamen sunt enthymematis partes: quae quidem etiam magnopere praecelant. tales sunt illae, in quibus eius, quod dicitur, causa apparet, quemadmodum in illa; Ne immortale odium mortali in pectore serues.

nam si quis ita enunciet; Ne immortale odium serues, erit sententia; id uero, quod adiungitur, mortali in pectore, causam exprimit.

COMM. Duas sententiarum species explicuit, quae subiecta ratione non indigent, nunc ad alias duas accedit, quae fidem non faciunt, nisi ratione comprobentur. ac prima quidem species est illa, quae pars est enthymematis, qualis est ea, quam supra posuit ex Euripidis Medaea sumptus, Quicumque prudens est uir, is ne liberos Optet suos nimis scientes effici.

Non enim integrum locum citat Aristoteles, breuitatis causa, quod sapientissimè facit. haec autem sententia non esset credibilis, nisi addita ratione probaretur. itaque pars enthymematis uocatur. sunt aliae sententiae, quae uocantur enthymematicae, non quia sunt enthymematis partes, sed quia uim habent enthymematis, & in se quasi clausam rationem habent. quae quidem sententiae maximè laudabiles sunt, & plurimum excellunt. quia simul enunciantur, & in eis quasi expressa causa seu ratio uidetur. huius generis duo ponit exempla Aristoteles, quorum primum est.

Ne immortale odium mortali in pectore serues.

Hic uersus apud graecos senarius est, & inter sententias diuersorum auctorum circumfertur. nos quia commodius uidebatur, ex ametro latino fecimus. docet autè Aristoteles quomodo haec sententia, rationem adiunctam habeat. nam si quis

10 tantum ita dicat, Ne immortale odium serues. sententiam proferet, sed cum addantur ea uerba, mortali in pectore, causa ratioque exprimitur, cur odium immortale esse non debeat.

TEXT. *Eodem modo etiam illa, Eum mortalia curare decet, qui mortalis est, non immortalia.*

COMM. Alterum ponit exemplum enthymematicae sententiae. quod etiam decimo Ethicorum citauit. licet ibi sententiam hanc uituperet. quod inutilis hominibus esse uideatur, & a magnis rebus deterere. qui uero fuerit auctor huius sententiae non satis constat. quidam haud sanè malus poeta, quem Catonem uulgo nominant ita latine sententiam hanc expressit,

Mitte arcana Dei, caelumque inquirere quid sit, Cum sis mortalis, quae sunt mortalia cura.

Huc alludit etiam Horatius cum ita inquit; Quid aeternis minorem consiliis animum fatigas?

Apud Latinos etiam huiusmodi sententiae frequenter inueniuntur, ut Sallustius in Iugurthino; At ingenij egregia facinora, sicut anima, immortalia sunt. nam si dixisset, ingenia egregia facinora immortalia sunt, sententiam protulisset. Sed cum addiderit, sicut anima, rationem similitudine expressit. sicut etiam in illa eiusdem operis; Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uideatur. enthymematicam enim sententiam facit illud, quod additur, Quia plus potest,

TEXT. *Ex his, quae dicta sunt, iam perspicuum est, quae sententiae species sint, & quibus rebus singulae conueniant. quoties enim de illis ambigitur, aut aliquid praeter opinionem continent, tunc semper addenda est ratio.*

COMM. Iam satis declaratum est, quae sententiarum species sint, & quomodo inter se distinguantur. nam quatuor esse diximus. quarum aliqua rebus indubitatis, & certis conueniunt, quae sine ratione proferuntur, aliqua uero conueniunt rebus de quibus ambigitur, & quae aliquid praeter communem opinionem enunciant, quibus rationem semper oportet addere. nam si proferrentur sine ratione, statim audientes eas rejicerent, neque ullam oratori possent utilitatem adferre, sed potius ei fidem abrogarent, ut si quis ita proponat; melius est iniuriam accipere, quam inferre. nisi rationem addat, statim omnium irrisione ludetur. sed si rationem subiungat hoc modo, nam qui facit iniuriam semper improbus est, qui uero iniuriam accipit, probus esse potest. animus acquiescit. ita si quis dicat, supplicum misereri non oportet, uidebitur impropria sententia. sed si quis addat rationem, quia misericordia perturbat animum, & uerum iudicium confundit. facile fiet probabilis.

TEXT. *Sed uel praepone licet rationem, & uti sententia pro conclusione, ut si quis ita dicat; Ego quidem quoniam declinare inuidiam oportet, atque ignauiae nomen fugere, dico sapientiae studijs operam dare non oportere. uel ipsam enunciare sententiam,*

tiam, deinde rationem addere.

COMM. Duobus modis enunciare sententias admirabiles, hoc est, quæ præter communem opinionem sunt, possumus. uel enim rationem præponemus, & sententiam tanquam conclusionem adiungemus, uel contrâ. primo loco ponemus sententiam, deinde rationem pro conclusione. hoc autem ex è plo supra posito ex Euripidis Medæa probat. sed ad commodum suum conformat. dixerat Medæa, non esse studiis sapientiæ dandam operam. quæ sententia communi opinioni repugnat. ergo illâ duabus rationibus probauit, prima quod ignaui euadunt ij, qui literis dant operam, altera, quod in multorum inuidiam incurrunt. ergo licet has rationes sententiæ præponere hoc modo; Ego sane, cum euitanda sit inuidia, nomenque ignauiæ fugiendum, cenſeo sapientiæ studiis operam dare non oportere. uel præponere sententiam, & rationes subiungere hoc modo; Non est sapientiæ studiis danda opera. nam & inuidiam hominibus constant, & ignauos atque desidios efficiunt. Seneca scribens ad Lucilium sic ait; Sine fastidio implendus est uenter. quid enim, ad rem pertinet, quid accipiat, perditurus quicquid acceperit? proposuit igitur sententiam, deinde rationem adiunxit, poterat etiam rationem proponere hoc modo; cum uenter, quicquid acceperit, perditurus sit, sine fastidio implendus est. ex hoc loco bene potest intelligi, quod supra dixit Aristoteles, sententiam esse uel principium, uel conclusionem entymematis. cum enim ratio præponitur, tunc sententia est tanquam conclusio, cum uero subiicitur ratio, tunc sententia est entymematis principium.

TEXT. Quoties autem non sunt quidem præter opinionem, sed aliquid obscuritatis habent, tunc aptè & concinnè ratio est adiungenda.

COMM. Nunc de illo sententiarum genere loquitur. quod entymematicum supra dixit. quæ licet non sint contra communem opinionem, tamen aliquid in se habeant, quod incertum esse uideatur. oportet igitur huiusmodi sententiis concinnè rationem inferere, ne de illis quisquam dubitare possit. Vt, Quoniam uita ipsa qua fruimur breuis est, memoriam nostri quam maximè longam efficiamus. cum omnibus fortunæ telis proposita sit uita nostra, quicquid accidit, moderatè feramus. in sola uirtute, quæ claros homines reddit, uera nobilitas est. hoc sententiarum genus maximè probatur ab Aristotele, quoniam una continuatione sententiam inclusa ratione breuiter & eleganter explicat.

TEXT. Conuenient etiam huiusmodi locis apophthegmata Laconica.

COMM. In omnibus locis, in quibus sententiæ benè posite sunt accommodari, breuiter etiam & scitè dicta, qualia sunt illa, quibus Lacones præcipue delectantur, conuenient. apophthegmata uertit Erasmus, breuiter & scitè dicta. Plutarchus librum confecit, quem Apophthegmata Laconica inscripsit. quod à Laconibus quibusdam uiris esset pronun-

ciata. sed Laconica uocabantur etiam si ab aliis, quam à Laconibus essent dicta, quod morem Laconum imitarentur. nam dicendi breuitate Lacones utebantur, unde etiam Laconismus pro breui loquentia ponitur. Erasmus octo libros Apophthegmatum collegit, unde potest quis sibi copiâ arbitrio suo parare.

TEXT. Et quæ per ænigmata proferuntur, ut si quis idem diceret, quod Stesichorus apud Locrenses dixit: non oportere contumeliosos esse, ne cicadæ humi canant.

COMM. Obscura quoque dicta, quæ græcè dicuntur ænigmata sæpe uim sententiarum habent. quod ex è plo probat Aristoteles. Stesichorus enim poeta, cum uideret Locrenses esse contumeliosos, & multis hominibus iniuriam inferre, uolens eos admonere ut à contumeliis abstinere, dixit ut cauerent, ne cicadæ in agro Locrensi humi canerent. nam hoc ænigmate rerum omnium uastitatem eis minabatur, siquidem cicadæ solent in arboribus canere. quod si tecta omnia, atque omnes arbores excindantur, tunc necesse erit, ut Cicadæ humi canant, cum nihil habeant, in quod ascendant. Eustathius libro tertio Iliadis hoc ænigma sic interpretatur; minatus est quidam se facturum, ut apud hostes cicadæ humi canerent. hoc est, se uastaturum eorum regionem & arbores excisurum. ut necessario cicadæ humi canerent. Strabo libro sexto tradit cicadas quæ in Locrensi agro uersantur sonantius canere, cum in Rhegino agro uicino mutæ sint. Quintilianus libro octauo de ænigmate sic ait; Hæc allegoria quæ est obscurior, ænigma dicitur, uitium meo quidem iudicio, siquidem dicere dilucidè uirtus. L. Crassus. 3. de Orat. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. etenim ex eo genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata. Cicero. 2. de Diuin. Iam uerò quo pertinent obscuritates, & ænigmata somniorum. Sunt igitur ab Oratore perquam raro ænigmata usurpanda, quia uitiosam efficiunt orationem, cuius præcipua uirtus est perspicuitas.

TEXT. Seniori autem homini potissimum conuenit sententias dicere. atque illi præcipue qui magnum rerum usum habeat.

COMM. Non cuius homini conuenit sententiis uti, sed eis tantum, qui iam seniores sunt, & magnum rerum usum habent. tales enim propter auctoritatè quam longo tempore, & usu acquisuerunt, monendi & præcipiendi facultatem habent, & quasi magistri docere possunt, quid faciendum, aut fugiendum sit. hoc est, quod in octauo libro Quintilianus ait; ne passim & à quocunque dicantur. magis enim decent eos, in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobilè, si iudicet in dicendo, & quodammodo præcipiat? Cornificius libro quarto ad Herennium ita monet; Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur. neque tamen quilibet senex aptus est ad sententias proferendas, sed is tantum, qui peritus rerum sit, & multa

multa tractauerit, multaque experientia doctus fuerit, uel qui plurimum in studiis sapientiæ profecerit, talibus enim uiris facile credere solemus.

TEXT. Indecorum enim est iuniori sententias dicere, sicuti etiam fabulas comminisci. de ijs uero quemquam dicere, quorum ignarus est, stulti, ac rudis ingenij proprium est.

COMM. Probat à contrariis seniori tantum & perito uero sententias conuenire. nam si à puero, uel ab imperito proferantur nullam dignitatem habent. est enim res quædam indecora, cum puer aut adolescentulus, quasi aliorum magister, sententias loquitur. quoniam ad eam ætatem pertinet discere, non autem docere. sicuti neque puero conuenit fabulas fingere, quamuis ætas illa fabulis præcipue delectetur, quas à maioribus audire debet, & per eas in rebus honestis erudiri. quod si quispiam imperitus ac ignarus de aliqua re pronunciare uelit, nonne stultus & insipiens ab omnibus habebitur? quare iuuenes, & imperiti homines debent hoc negocium dicendarum sententiarum senioribus, & longo usu peritis relinquere.

TEXT. Huius autem rei signum est, quod agrestes homines maximè sententias loquuntur, & facile de re qualibet enunciant.

COMM. Quod stulti & rudis ingenij proprium sit, de rebus incognitis iudicare, probat à rusticorum consuetudine. qui cum omnium imperitissimi sint, tamen frequentissimè sententias loquuntur, & quædam quali uiuendi præcepta tradunt, neque quicquam pensi habent in rebus iudicandis, sed temerè de quauis re pronunciant. hoc autem propter stultitiam faciunt, & quia res grauiore ignorant. qui igitur eodè ingenio, quo rustici præditi sunt, eodem etiam uitio laborant, & de rebus incognitis temerè iudicant.

TEXT. Generatim autem aliquid proferre, quod nequaquam generale sit, maximè conuenit in conuestione, atque amplificatione. hoc uel in principio, uel postquam aliquid conclusum fuerit.

COMM. Debet orator diligenter cauere nequid dicat, quod apertè falsum sit. & præcipue nequid generatim proferat, quod nequaquam ad omnes eius generis homines pertineat, ut si quis dicat omnes iuriconsultos auaros esse, aut omnes mercatores mendaces quamuis plerique tales sint, tamen in uitium incidet, quoniam aliqui forte iuriconsulti liberales reperiuntur, & aliqui mercatores ueridici. conceditur tamè interdum oratori, ut ea dicat, quæ apertè falsa sunt, & generatim proferat, quæ nequaquam generalia sunt, tunc, cum de calamitatibus suis, aut eorum, quos defendit, conqueritur, aut cum amplificatione utitur. cuius rei plurima sunt apud Ciceronem exempla. ut pro Milone sunt hæc apertè falsa; omni in hominum cætu gratiis agendis, & gratulationibus habendis & omni sermone celebramus. & paulo post, omnibus in terris & iam uersatur, & semper habitabit nominis mei gloria. item illa, ò terram illam beatam, quæ hunc uirum exceperit, hanc ingratam si eiecerit,

10 miseram si amiserit. pro Cn. Plancio, Nihil tam inhumanum, tam immane, tam ferum quam committere ut beneficio non dicam indignus, sed uictus esse uideare. pro lege Man. Cicero cum Pompeij laudes amplificat ea dicit, quæ sunt apertè falsa; Qui sæpius cum hoste confligit, quam quisquam cum inimico concertauit, plura bella gessit, quæ cæteri legerunt, plures prouincias confecit, quam alij concupiuerunt. & alibi, ut eius semper uoluntatibus non modo ciues assenserint, socii obtemperarint, hostes obederint, sed etiam uenti tempestatesque obsecudarint. in summa ferè semper Cicero cum utitur cōuestione uel amplificatione, solet aliquid dicere, quod ueritatem excedat. Sed hic Aristoteles de sententiis loquitur, quæ sæpe generatim proferuntur in conuestione & amplificatione, quamuis generales non sint. ut apud Catullum Ariadna cum de Theseo amante conqueritur, ita clamat.

Iam iam nulla uiro iuranti scemina credat,
Nulla uiri speret sermones esse fideles.
ita Dido irata quarto Aeneidos ait,
Nusquam tuta fides.

Apud Euripidem Hecuba cum Vlysses ingratum animi crimine accusaret, dixit, omnes eos, qui populares honores ambiunt, beneficiorum immemores esse. nihil autem interest utrum in conuestione atque amplificationis principio, an in fine utamur eiusmodi sententiis, cum utrobique supra ueritatem aliquid extollere liceat.

TEXT. Licebit etiam uti peruulgatis, communibusque sententiis, si causæ nostræ profuerint. nam quia communes sunt, tanquam omnium consensu probatæ, rectè se habere uidentur: ut si quis adhortetur ad periculum subeundum eos, qui litare non potuerint, & id dicat; Augurium, ut patriam serues, bellare, secundum est.

COMM. Hactenus docuit quomodo nos ipsi sententias excogitare & conformare debeamus, & quot sint earum species, quomodoque tractentur: nunc ait nos aliorum etiam sententiis in oratione nostrâ uti posse, & præcipue si peruulgatæ fuerint, & communes. atque huius rei rationem addit. quia huiusmodi sententiæ multum ualent ad fidem faciendam. cum enim communes sint, omnium iam consensu uidentur approbatæ. hoc autem tribus exemplis illustrat, primum est Homerî carmen peruulgatum & tanquam prouerbium à multis celebratum, quod hunc sensum habet; optimum augurium est pro patria pugnare. ergo si quis uelit eos ad bellum pro patria gerendum adhortari, qui litare non potuerunt, & quibus exta portedere tristitia uideantur, & qui infausta notarunt auguria, poterit hoc homerico uti carmine, Augurium, ut patriam serues, bellare, secundum est.

Aiunt Epaminondam Thebanorum ducem, ante Leuctricam uictoriam, cum esset congressurus cum Lacedæmoniis, & litare non potuisset, ex taque tristitia apparerent, hunc uersum pronunciasse. Cicero in Catone maiore sententiam huius carminis

carminis ita expresit; cum de Q. Fabio Maximo loqueretur; Augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro Reip. salute gererentur, quæ contra Remp. fierent, contra auspicia fieri.

TEXT. *Et qui concitat inferiores: Mars est communis.*

COMM. Alterum exemplum. cum quis (inquit) inferiores excitare cupit, ne timeant cum superioribus congreddi, poterit ea peruulgata sententia uti. Mars est communis. quæ sententia sumpta est ab Homero, ex libro decimosextimo Iliadis. & à multis postea tum Græcis tum Latinis auctoribus usurpata. Cicero Philippica undecima. Sed ut concedam incertos exitus esse belli, Martem communem, tamen pro libertate, uitæ periculo decernendum. idem pro P. Sestio; Homini studioso fortasse uictoriæ, sed tamen nimium communem Martem bellique casum metuenti. apud T. Liuium frequenter hæc sententia reperitur, ut libro. 8.

Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt,

Marsque communis, aduersa pugna euenisset?

Et alibi, Martemque belli communem proponere animo. rursus alibi: & arma, & comunis Mars belli decernet. carmen autem Homeri nos ita uertimus.

Communis Mauors uincens læpe trucidat.

TEXT. *Et qui adhortatur, ad inimicorum filios interficiendos, etiam si fuerint innocentes;*

Stultus, qui natos, occiso patre, relinquit.

COMM. Carmen hoc etiam primo libro huius operis ab Aristotele citatur. ubi de testibus uerba facit, & docet, peruulgatas sententias testimoniorum nim habere. Clemens Alexandrinus ait esse Stasini poetæ. Philippus Macedoniæ rex frequenter hanc sententiam usurpabat. de quo ita T. Liuius libro decimo de bello Maced. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. postremo negare propalam cepit, factis tutum sibi quicquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret. est autem tanta uis in his peruulgatis sententiis, ut etiam pessimæ causæ earum ope superiores fiant. id, quod declarat Ptolemæi factum, in Pompeium. cum enim post Pharsalicam pugnam Pompeius Cæsaris impetum fugiens in Aegyptum peruenisset, deliberantibus Ptolemæi consiliariis utrum Pompeium reciperent, an è regione iuberent discedere, Theodorus Chius Ptolemæi præceptor, censuit recipiendum & interficiendum esse, addens uulgatam illam sententiam; Mortui non mordent. quod statim à Ptolemæo ceterisque comprobatum est. de hoc genere sententiarum intelligit in Partitionibus Cicero cum ita inquit; Ad commouendos autem animos maximè proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. quales sunt illæ. ex malo genere ne ratulus quidem relinquendus. Percant amici, dū

una inimici intereant. hanc posteriorem sententiam citat Cicero pro Deiotaro, & ait immanem esse.

Quadam etiam prouerbia uim sententiarum habent, ut illud; Atticus inquilinus.

Prouerbia & sententiæ distinguuntur. neque enim omnia prouerbia sententiæ sunt. neque omnes sententiæ prouerbia. ueruntamen plurima huiusmodi reperiuntur, quæ simul & prouerbia sunt, & sententiæ, ut, ubi amici, ibi opes. conciliant homines mala. conscientia mille testes. Mali corui malum ouum. & sexcenta alia. quæ tamen potius sententiæ, quam prouerbia uocantur. sunt alia quæ tantum prouerbia dicuntur, non autem sententiæ, ut Adonidis horti, prora & puppis; Duabus anchoris fultus, inter sacrum & saxum. quæ tamè interdum uim sententiarum habent; ut Atticus inquilinus. quod de molestis atque odiosis uicinis dici solebat. sumptum ab Atticis qui cum in Samum insulam migrassent, indigenas expulerunt. conuenit igitur in illos, qui munus aliquod nuper adepti, superiores eiiciunt. erit igitur quasi sententia, si quis dicat, Atticum inquilinum esse uitandum.

Licet etiam sententias proferre contra illas, quæ iam pridem sunt peruulgatae. uoco autem peruulgatas, ut illa est: nosce te ipsum. & illa; nequid nimis.

Nemo debet existimare sententias peruulgatas esse tam firmas & sanctas ut nemo possit eas labefactare. licet enim interdum aliquid etiam contra illas dicere, & alias quæ contrariæ sint sententias proferre. & tunc præcipuè, cum eas reprobando meliores uiri, aut ingeniosiores uideri possumus. quæ sint autem sententiæ peruulgatæ duobus exemplis ostendit, quorum primum est, Nosce te ipsum. hæc sententia Chilonis Lacedæmonij fertur esse, quæ pro foribus templi delphici inscribi solebat, ut ait Plato in Charmide, quasi Deo digna uideretur. unde Iuuenalis, è cælo descendit

— fama celebrata per orbem
Litera, cognosci quæ sibi quemque iubet.

Cic. ad Quintum fratrem; Et illud γινώθι σεαυτόν noli putare ad arrogantiam minuendam solum esse dictum, uerum etiam ut bona nostra norimus. Alterum exemplum est; Nequid nimis. quam sententiam quidam Biantis esse dicunt, & una cum superiore foribus delphici templi inscribi solitâ. Terentius in Andria seruum Sofiam ita loquentem inducit, Nam id arbitror adprimè in uita esse utile, ut nequid nimis. Plinius libro undecimo. Perniciosissimum autem & in omni quidem uita quod nimium. Aristoteles ait, in omni re plus nocere, quod nimium est, quam quod parum.

Atque hoc tunc faciendum est, cum is, qui dicit, uel ex ea re melior esse uidebitur, uel aliqua perturbatione commotus erit.

Duo tempora incurrunt, quibus commodè sententias peruulgatas reprehendere possumus, primo cum eas uituperando meliores esse uideamur.

nam

nam qui sententias improbas uituperat, ipse probus uir esse uideatur. ut Cicero pro Deiotaro: de Domitio dixit uersum græcum eadem sententia, qua etiam nos habemus latinum, Pereant amici, dum una inimici interdicant. quod ille si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus, uersus immanis. Secundo cum aliqua perturbatione commotus est is, qui dicit, tunc enim ei conceditur etiâ contra uulgatas opiniones sentire. ut Menedemus ille apud Terentium, ita inquit, Aut ego profecto ingenio egregie ad miseriam natus sum, aut illud falsum est, quod uulgo audio dici, Diem adimere ægritudinem hominibus.

TEXT. *Est autem cum animi perturbatione dictum, ut si quis iratus affirmet, falsum esse, quod se ipsum noscere oporteat. Nam hic (inquit) si seipsum nouisset, nunquam exercitum ducere se dignum esse censuisset.*

COMM. Exemplum adfert ad probandum, licere contra uulgatas sententias cum animi perturbatione aliquid dicere. perturbationem autem hic intelligimus omnem animi motum uehementem, uel ad laudandum uel ad uituperandum. ad laudandum, ut si quis extollat Iphicratem Atheniensem ducem, qui cum esset adolescens & ignobili loco natus, tamen multa egregie gesit, & multas auspicio suo uictorias reportauit. posset ita contra sententiam celebratam dicere, ubi sunt qui dicant, oportere quemque seipsum noscere? profecto falsum hoc est, neque à quoquam magnopere attendendum. nam si Iphicrates seipsum noscere uoluisset, & genus suum atque ætatem respexisset, nunquam exercitum ducere se dignum esse censuisset, atque ita Resp. magnis & egregiis uictoriis, quas per ipsum assecuta est, spoliata fuisset. Cicero ad Atticum libro. 2. ut eius literas laudet, contradicit illi uulgatæ sententiæ, uiua uox magis afficit. sic enim ait; ubi sunt qui aiunt, Ζώνης φωνὴς μᾶλλον ἐνέργηται εἴηαι; quanto magis uidi, ex tuis literis, quam ex illius sermone, quid ageretur? ita siquid Fabricium laudet, quod magnis pecuniis sollicitatus à Pyrrho, tamen à iustitia non discesserit, ita poterit, sententiam illam impugnare, Pecuniæ omnia obediunt. declarauit profecto Fabricius falsum esse quod uulgo iactatur, omnia pecuniis obedire. qui cum infinitam pecuniarum uim impune lucrari posset, maluit tamen probus uir esse quam pecuniosus. ad uituperandum uerò possumus contra uulgatas sententias dicere hoc modo; ut si quis dicat falsum esse, quod uulgo dicitur. Malè parta cito dilabuntur, cum Dionysius rapinis & sacrilegiis plurima congeserit, quæ non solum ipse ad senectutem usque conseruarit, sed etiam filio suo reliquerit.

TEXT. *Melior esse uidebitur, qui dixerit, non esse uerum, quod aiunt, ita amare oportere, ut aliquando sis osurus, sed potius oportere ita odisse, ut sis amaturus.*

COMM. Interdum accidit, ut uulgatas sententias uituperando meliores esse uideamur. quo tempore licet

eas securè uituperare, quod Aristoteles exemplo comprobatur. aiunt enim Biantem Prieniensem qui connumeratur inter septem, ita præcepisse; Ama tanquam osurus, oderis tanquam amaturus. si quis igitur hanc sententiam inuertat, hoc modo; non ita amare oportet, ut aliquando sis osurus, sed ita oportet odisse, ut aliquando sis amaturus, is profecto uir esse bonus, & mitis ingenij uidebitur. Cicero in libro de Amicitia, de Scipione sit ait; Negabat ullam uocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quam eius qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset osurus. Nec se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante esse dictum; crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cuiusdam & ambitionosi. aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam.

TEXT. *Sed oportet oratione patefacere, quid ipsi sentiamus: quod si minus, causam addere oportet, ut si, uel ita dicamus, amare oportet, non quemadmodum aiunt, sed tanquam sis semper amaturus, illud enim alterum insidiatoris est: uel hoc modo; nequaquam mihi placere potest id, quod uulgo dicitur: uerum enim amicum ita amare oportet, tanquam perpetuo sis amaturus.*

COMM. Duobus modis contra peruulgatas sententias ita disputare possumus ut meliores ipsi uiri esse uideamur. primo si in dicendo sententiam nostram aperiamus, altero si causam addamus cur ab ea nos discrepamus. & causam quidem diffensionis à ceteris, hoc modo addere poterimus. Non ita amare oportet, ut uulgo dicunt, tanquam aliquando sis osurus, sed tanquam sis semper amaturus. illud enim improbi hominis atque insidiatoris est. Sententiam autem nostram aperiemus hoc modo; Nunquam mihi placere potuit id, quod uulgo dicitur, Ama tanquam osurus, oderis tanquam amaturus. oportet enim, ut uerum amicum ita diligamus, tanquam perpetuò simus amaturi. idem in alia sententia faciemus, ut, Non benè dictum illud est, Nosce te ipsum, multi enim si ignobilitatem & ætatem suam atque vires aduerteret, à præclaris operibus auerterentur. uel. Nequaquam mihi satisfacit illud dictum, Nosce te ipsum. frangit enim animos hominum, & in rebus gerendis tardiores efficit.

TEXT. *Sed neque illud probò; Nequid nimis: nam improbos homines supra modum odisse conuenit.*

COMM. Illa quoque sententia uulgata, Nequid nimis, quam supra Chilonis Lacedæmonij fuisse diximus, ita reprehendi potest, ut reprehendentis mores esse meliores uideantur, ut si quis ita dicat; Non possum id omnino probare, quod uulgo dicitur, Nequid nimis. improbos enim & conceleratos homines supra modum odisse laudabile est.

TEXT. *Magnam autem in dicendo utilitatem adferunt sententiæ, primo propter rudem & inanem auditorum naturam; gaudent enim si quis generatim locutus, eas opiniones tetigerit, quas ipsi sigillatim habent.*

Duabus de causis docet Aristoteles, sententias in oratione maximam utilitatem & fructum adferre. quarum primam multis uerbis explicat, antequam ad secundam accedat. est igitur prima causa cur sententia magnam uim habeant in dicendo, quia plerunque apud rudes & imperitos habetur oratio, qui quadam inani scientia persuasione capiuntur. cum id ab Oratore probari audiant, quod iam ipsi scire quodammodo se putabant. Orator enim cum sententias loquitur, eas communiter & generatim profert, ut, carere culpa maximum est in rebus aduersis solatium, auditor autem, qui iam se culpa vacuum esse intelligit, in aliqua re molesta & aduersa, statim sententiam illam audiens exhilaratur, & uerissimam esse iudicat. ita si quis ope amicorum sustentatus, & quae cupiebat assecutus audiatur ab Oratore sententiam illam, ubi amici, ibi opes, facere non poterit, quin gaudeat, & eam sententiam approbet. iam enim sigillatim eam opinionem conceperat, quam generatim deinde ab Oratore proferri audit. nempe hunc & illum amicum sibi esse colendum & retinendum, cuius ope fuerat adiutus, hoc enim apud animum suum statutum habebat. posthac audiens eis opes non deesse, qui amicis abundans, magno gaudio cumulatur. & secum prudentiam suam laudat, quod amicos sibi compararit. haec est Aristotelis sententia, quam deinceps clarius explicat.

TEXT. *Quod autem dico clarius exponam, unde etiam perspicuum erit, quomodo ipsas opiniones uenari oporteat. Sententia enim, quemadmodum antea dictum est, generalis est enunciatio, qui uero audiunt tunc latentur, cum id generatim dicitur, quod ipsi antea in parte uerum esse credebant: ut si quis malos uicinos, aut filios improbos habeat, cum sane probabit qui dixerit, Nihil est uicinitate molestius, aut, Nihil stultius quam liberos procreare.*

COMM. Debet Orator diligenter aduertere quid auditores opinentur ac sentiant. hoc enim ad persuadendum uim habet maximam. itaque clarius exponit Aristoteles id, quod supra dixerat, ut etiam ab Oratore possit intelligi, quomodo opiniones audientium uenari oporteat. cum enim sententia generalis quaedam sit opinio, sicuti supra declaratum est, cum sententiae naturam ac definitionem euolueremus, fit ut auditores tunc non mediocriter latentur, cum ab Oratore audiunt id uniuersè dici atque affirmari, quod ipsi antea aliqua ex parte experti erant, aut uerum esse opinabantur. confirmantur enim nostrae opiniones, cum prudentibus uiris idem uideri intelligimus. & nobis ipsis sapientiores uidemur. hac ratione fit, ut Oratores facile mentes audientium, quo uelint, impellant. magna enim laetitia afficiuntur, cum eas sententias audiunt, quas ipsi iam quodammodo intelligebant, & se non paruo ingenij acumine praestare credunt. suamque ipsorum solertiam secum admirantur, quae causa est illius inanis laetitia, quam ani-

mo concipiunt. gaudent enim omnes cum aliquid ingeniose putant se intelligere. probat autem hoc, quod dicit Aristoteles duobus exemplis. primum hoc est, si quis improbos habeat uicinos, à quibus molestia saepe afficiatur, & audiat oratorem ita dicentem, Nihil est uicinitate molestius, confestim hanc sententiam probabit, & uerissimam esse dicet. alterum exemplum est illud, si quis prauos habeat filios, qui magnis curis parentes onerent, & audiat illam sententiam, Nihil stultius quam liberos procreare. sine dubitatione ueram esse confirmabit, quamuis re ipsa non omnino uera sit.

TEXT. *Quare diligenter oportet aliqua ratione conijcere, quid sentiant, existimentque auditores. deinde generatim illud enunciare. Atque haec quidem una est utilitas, quae ex sententiis dicendis percipitur.*

Plurimum difficultatis est in uenandis audientium opinionibus, multae sunt enim in animis hominum latebrae, multi recessus. ut non cognosci facile possit, quid quisque sentiat. itaque debet Orator omni diligentia scrutari, quid sentiant, & quid existiment auditores. quod cum intellexerit, generatim illud enunciatis, coget eos in sententiam suam descendere. hoc est quod apud Ciceronem secundo de Oratore M. Antonius ait se diligenter obseruare. his quidem uerbis; sic quidem cum agredior ancipitem causam, & grauem ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione, curaque uersor, ut odoror quam sagacissimè possim, quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid uelint, quo deduci oratione facillimè posse uideantur. Si se dant, & (ut ante dixi) sua sponte, quo impellimus inclinant, atque propendent, accipio quod datur, & ad id unde aliquis flatus ostenditur, uela do. sin est integer, quietusque iudex, plus est operis, sint enim omnia dicendo excitanda nihil adiuuante natura, sed tantam uim habet illa, quae rectè à bono poeta dicta est flexanima, atque omnium regina rerum Oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut stantem inclinare, sed etiam aduersantem & repugnantem, ut imperator bonus ac fortis capere possit. haec Antonius, ex quibus intelligi potest, quanta sit utilitas in cognoscendo quid sentiant atque existiment auditores.

TEXT. *Est etiam altera longe melior, quod sententiae moratas orationes efficiunt. Orationes autem mores habere dicuntur, in quibus dicentis sensus aperitur: quod in omnibus sententiis dicendis accidit eo, quod, qui sententiam dicit, generatim enunciat, quid ipse de rebus expetendis sentiat. quare si bona sententiae fuerint, probum etiam Oratorem uideri faciunt.*

COMM. Haec est secunda causa, quare sententiae multum utilitatis in dicendo adferant, quod Orationes moratas efficiunt. dicuntur autem Orationes moratae illae, quae dicentis mores exprimunt, & in quibus tanquam in speculis imago animi perspicitur.

perspicitur. nam plerunque uerum esse solet id, quod Socrates aiebat, Qualis uir, talis oratio. sepe etiam in oratione boni mores finguntur, ut facilius fides fiat. Cicero pro P. Quintio sic ait; Quia, quod uirum bonum facere oportebat, id loquebatur Naeuius, credidit Quintius, eum qui orationem bonorum imitaretur, facta quoque imitaturum. Ratio autem, cur in dicenda sententia mores exprimantur illa est, quod qui sententiam dicit, generatim enunciat mentem suam, & aperit quid sentiat, de rebus expetendis & fugiendis. ex qua re non difficulter intelligi potest, utrum bonus an malus sit is, qui dicit. nam si bonae sententiae fuerint, uirum bonum oratorem uideri faciunt, si uero male, malum. debet igitur Orator semper à malis sententiis abstinere, & bonas tantum atque laudabiles inuestigare. Nam quis non eum bonum uirum existimet, qui ita loquatur, ut Cicero pro Milone facit ipsum Milonem loqui? Addit haec quae certè uera sunt, fortes & sapientes uiros non tam praemia sequi solere rectè factorum, quam ipsa rectè facta: se nihil in uita nisi praclarissimè fecisse, siquidem nihil sit praestabilius uiro, quam periculis patriam liberare, beatos esse quibus ea res honoris fuerit. à suis ciuibus, nec tamen eos miseros, qui beneficio, ciues suos uicerint: sed tamen ex omnibus praemiis uirtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriae. esse hanc unam, quae breuitatem uitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret ut absentes adessemus, mortui uiueremus. hanc denique esse cuius gradibus etiam homines in caelum uideantur accedere. certe nihil hac oratione moratius nihil sublimius, nihil ad commouendum accommodatius fieri potest. sed huiusmodi plurima sunt apud Ciceronem exempla, quibus uel se, uel eos, quos defendit, optimos uiros uideri facit.

TEXT. *Atque haec quidem de sententia, & quid ipsa sit, & quot eius sint species, & quomodo sit utendum ea, quamque utilitatem habeat, dicta sufficiant.*

COMM. Iam eam tractationem, quae ad sententiam attinet, se absoluisse ostendit, cum illa quatuor explicauerit, quae ad huiusmodi tractationem esse necessaria uidebantur. nempe, quid sit sententia, & quae sint eius species, & quomodo sit eis utendum, & quam utilitatem in dicendo adferant. haec enim omnia sigillatim diligenterque sunt explicata. quare nihil amplius superest, quod hoc loco de sententia dicendum esse uideatur.

TEXT. *De argumentis uero generatim primo dicamus, quemadmodum ea quaerere oporteat, deinde sigillatim etiam eorum locos explicemus. sunt enim haec duo inter se distincta, ac diuersa.*

COMM. Nunc transit ad enthymemata, quae latine dici possunt argumenta, ea uero quomodo tractaturus sit, exponit. primo enim generatim docet, cuiusmodi esse debeant, ex qua materia, quaque

forma constituentur. deinde sigillatim tradit locos unde deducantur. haec autem duo plurimum inter se differunt, & specie distincta sunt. itaque separatim etiam ea tractat.

TEXT. *Quod autem Enthymema syllogismus quidam sit, antea dictum est; & quomodo sit syllogismus, & in quo differat à Dialecticis, & quod in colligendo neque ea, quae remota sunt, neque omnia, quae dici possunt sumere oporteat. illud enim obscurum est propter distantiam, hoc autem garrulitatis est, quia perspicua dicuntur.*

COMM. Cum sit de enthymemate uerba factururus, prius ea repetit, quae primo in libro declarata sunt. ut ostendat se nihil quod necessarium sit, praetermittere. nam scire oportet, quid Enthymema sit. & antea dictum est, esse quandam syllogismi speciem, qua Oratores potissimum utantur. deinde scire oportet, quomodo sit syllogismus, & in quo differat à Dialecticis. & dictum est, esse syllogismum imperfectum ex uerisimilibus & signis. qui eundem usum oratori praebet, quae perfectus ille Syllogismus Dialectico. & qui non tam materia quam forma distinguatur à Dialectico syllogismo. postremo sciendum est, ex quibus rebus omnes syllogismi consistunt, & dictum est, ex ijs consisti, quae neque ualde remotae sint ac distantes, neque ualde propinquae atque omnibus obuia. nam longè petita atque accersita res obscuriorem efficiunt orationem. quod in oratore uitium est uel maximum. res autem propinquae, atque omnibus obuia, propter claritatem & perspicuitatem suam facile contemnuntur, & uanum atque garrulum Oratorem uideri faciunt. uocat autem Aristoteles τὰ πρόπαιδες, quae procul ab imperitorum intelligentia sensuque disiuncta sunt. quae non nisi ab eruditis hominibus, & in disciplinis multum ac diuersatis intelligi possunt. ut quae à Mathematicis & Philosophis traduntur. Itaque magna reprehensione digni sunt oratores, & concionatores ij, qui coram populo de rebus occultis, & à communi sensu ualde remotis disputant. quia uel perperam intelliguntur, uel fastidium auditoribus mouent: neque sanè probandus est ille, qui res tantum maximè perspicuas, & nulla probatione indigentes colligit, neque quicquam acutè atque ingeniosè concludit. sed omnia plana atque aperta complectitur, ut res manifestior fiat. hoc enim garrulitatis crimine carere non potest.

TEXT. *Atque haec etiam causa est, cur imperiti homines apud plebem facilius, quam eruditi, quod uolunt, persuadant: quemadmodum poeta quoque restantur; qui aiunt imperitos in turba concinnius ac probabilius dicere. docti enim uiri ad res suas probandas communibus & generalibus utantur; indocti uero sumunt ea, quae cognita habent, atque in promptu sunt.*

COMM. Hic aliud agens explicat quaestionem de qua nonnulli dubitarunt, cur accidat, ut imperiti homines cum in turba uerba faciunt, ingeniosiores uulgo uideantur, & facilius, quae uolunt persuadant.

deant, quam eruditi? & hoc ita clarum est, ut
etiā in carminibus suis poetę uerum esse fateatur.
nam Euripides in Hippolyto Tragedia scribit
eos, qui apud sapientes uiros nihil dicendo ualēt,
apud imperitos plurimum ualere. quem locum
etiam Plutarchus citauit in opusculo de Liberorū
educatione. Aristoteles hanc adfert causam; quod
eruditi dicunt ea, quę in uniuerso genere sunt, &
communia. quoniam artes & scientię, quibus prę
diti sunt, generalia tantum amplectuntur, & sin
gularia negligunt. hęc autem ab intelligentia uul
gi remota sunt, quia uulgius magis ea, quę singu
laria sunt, & sub sensum cadunt animaduertit. spe
cies autem rerum & genera non facile cōcipit. de
quibus omnes scientię sunt. at uero imperiti ra
tiones suas atque argumenta ducunt ex rebus cog
nitis & apertis, quę in promptu sunt omnibus,
& sensibus accommodatę, quare fit ut probabilio
res esse uideantur. Quintilianus libro secundo po
nit hanc quęstionem; Quare ineruditi ingeniosio
res uulgo habeantur? deinde eam multis allatis ra
tionibus soluit, ac primo quidem ait accidere ui
tio malę iudicantium, qui maiorem habere uim
credunt ea, quę non habent artem. deinde multa
etiam esse ait, quę imperitos naturaliter fallant.
quia rudia politis maiora, & sparsa compositis nu
merosiora creduntur. propter hoc etiam (inquit) 30
interdum uidentur indocti copiam habere maio
rem, quod dicunt omnia, doctis est electio & mo
dus. nonnullas etiam alias adfert causas. Quinti
lianus, quę si quis quęrit, ab eo petat. Aristoteles
enim una, quę uerissima est, contentus fuit. Pri
mum igitur hoc pręceptum est, ut in conficiendis
argumentationibus, ne res eas sumamus, quę uel
à re ipsa ualde remotę sunt, uel nimis uulgares &
uicinę uidentur.

TEXT. Quare non ex omnibus, quę probabilia uidentur,
sed ex certis ac definitis sumenda sunt argumenta, ut
ex eis, quę uel disceptatores ipsi probant, uel ij, quo
rum sententiam sequuntur.

COMM. Ex hoc primo pręcepto sequitur, ut non om
nia, quę probabilia sunt, Oratori sint accommo
data. multa enim à doctis & sapientibus uiris pro
bantur, quę uulgo uel non intelliguntur, uel non
creduntur, uel etiam ridentur. Sunt igitur certa
quędam & definita, quę tractari debent ab Ora
tore, nempe ea, quę probantur ab ipsis iudicibus,
uel ab eis, quorum ipsi iudices sententiam sequū
tur, ut legulatoribus, magistratibus, principibus.
iudices enim uel sententiam suam atque opinio
nem in iudicando sequuntur, uel aduertunt, quid
legibus constitutum sit, uel quid maiores magi
stratus aut principes pręscriperint. quod si ca,
quę dicuntur ab Oratore ab horum opinione, nō
discrepant, omnino probabilia sunt, & facile fidę
faciunt. & hoc est quod odorari quam sagacissimę
debet Orator, quid sentiant atque existiment ij,
qui sententiam laturi sunt, ut ad eorum opinionē
quam maximę fieri potest, orationem suam ac
commodet.

TEXT. Et hoc ita uideri, uel omnibus, uel maximę parti,
perspicuum esse debet.

COMM. Cum iudicibus aliquid probare contendit Ora
tor, quod non ipsi iudices sentiant, sed ij, quorum
sententiam iudices sequi debeant, ut legumlato
res, & probati iurisperiti, tunc non satis est unū
aut alterum ita sentientem in medium adducere,
ut Trebatium, aut Scęuolam, sed oportet ostende
re uel omnes legumlatores & iurisperitos in
ea esse sententia, uel maximam eorum partem. ut
siquis, exempli gratia, Milonem defendens, dicat,
in periculis omnem esse honestam rationem expe
diendę salutis, & licere uim ui repellere, quoniam
id Manilio uideatur, certę non erit hoc probabi
le, sed si ostendat, omnes iurisperitos, aut
maiorem partem ita sentire, statim fiet proba
bile.

TEXT. Neque tantum ex necessarijs colligendum est, sed
etiam ex eis, quę plerunque fiunt.

COMM. Cum res omnes, quę fiunt, ita distinguantur,
ut aliqę semper & eodem modo fiant, quę neces
sarię dicuntur, aliqę frequenter & ex maiori par
te, aliqę raro atque fortuito, debet Orator non
tantū eas inuestigare, quę necessarię sunt, & sem
per eodem modo fiunt, quoniam hęc pauca sunt,
& ad humanas actiones ferē non pertinet, de qui
bus Oratoribus est assidua tractatio, sed eas pręci
pue quęre debet, quę plerunque fieri solent, &
à communi opinione non abhorret. quę uerō for
tuitę sunt & rarissimę accidunt, eas prętermitte
re debet Orator, quia nihil, aut parum admodum
ad persuadendum ualent. ergo duo genera rerum
tractat Orator, hoc est necessarię, & uerisimiles.
argumenta quę ex necessarijs conficiuntur in ar
te oratoria dicuntur ab Aristotele τεκνίρια, sicut
in primo libro declaratum est. hęc in Partitioni
bus Cicero uocat proprias rerum notas, quę ali
ter esse non possunt. ea uero argumenta, quę fiūt
ex ijs, quę plerunque eueniunt, uocat Aristote
les ἐπιότα. Cicero uerisimilia siue probabilia, quę
licet non semper uera sint, & aliquando fallant, ta
men ex maiori parte uera esse solent, & raro
falsa.

TEXT. Atque illud primo sciendum est; necesse esse, ut,
qui de aliqua re dicturus est, & argumentaturus, uel
oratorio syllogismo, uel quocunque alio, quę in ea re
sunt, cognita & perspecta habeat uel omnia, uel sal
tem aliqua. nam si nihil cognitum habueris, nihil erit
unde argumentari possis.

COMM. Hoc pręceptum commune est, nō tantum om
ni generi causarum, ut iudiciali, deliberati
uo, & demonstratiuo, sed etiam omni doctri
nę, & omni disputationi, ut antequam de ali
qua re dicere aggrediamur, prius cognoscamus
uel omnia, uel saltem aliqua eorum, quę ad
eam rem pertinent. insipientis enim est, ac
planę dementis hominis, de ea re uerba fa
cere, quām penitus ignorat. nam quid erit,
unde possis argumenta deducere, si nihil cog
nitum habueris? quod si tenuem & obscu
ram

ram cognitionem tenueris, quid erit unde possis
aptę, distinctę, copioseque disputare? uerissimę
enim dictum est ab Horatio,
Scribendi rectę, sapere est principium & fons.
Plato in Symposio negat eum rectę quicquam de
laude posse dicere, qui rem, quam laudat, non in
telligit. quod in rebus omnibus idem ualeet. nam
qua ratione fieri potest, ut quis causam aliquam
benę agat, quam uel penitus ignoret, uel non sa
tis cognitam habeat? M. Antonius libro secundo
de Oratore pręcipit idem quod Aristoteles hoc
loco, sic enim ait; Riserit aliquis fortasse hoc prę
ceptum, est enim non tam acutum, quam necessa
rium. magis quę monitoris non fatui, quam crudi
ti magistris. Hoc enim primum pręcipiemus, quaf
cunque causas erit acturus, ut eas diligenter peni
tusque cognoscat. & paulo post ita inquit; Nemo
potest de ea re, quam non nouit, non turpissimę
dicere. rursus infra; cum rem penitus causamque
cognoui, statim occurrit animo, quę sit causa am
bigui. Atque utilissimum quidē esset omnia, quę
sunt in causa, penitus cognoscere, sic enim maior
copia maiorque dicendi facultas daretur, quod si
omnia cognosci possunt, danda saltem est opera
ut multa cognoscantur. nam quanto plura cog
nita fuerint, tanto melius & accuratius causa tracta
bitur.

TEXT. Dico autem hoc modo; ut, si consilium dandum sit
Atheniensibus, utrum bellum suscipiendum sit, nec
ne; quomodo id facere poterimus, nisi copias eorum
cognitas habuerimus? utrum nauales sint an pedestres;
an utriusque generis, & quantę sint: deinde quę sint
eorum uectigalia, qui amici, qui inimici: pręterea quę
bella iam antea gesserunt, & quomodo; ceteraque
eius generis.

COMM. Exemplis illustrat id, quod supra dixerat, oport
tere causam habere cognitam, de qua dicturi su
mus. ac primum quidem exemplum est in delibe
ratiuo genere. ut si deliberent Athenienses, uel
Lacedæmonij, uel Romani de bello gerendo, utrum
suscipiendum sit bellum, nec ne. necesse est, ut qui
bene sententię dicturus sit, cognoscat eorum cop
ias, quos ad bellum adhortaturus est, utrum in ter
ra, an in mari ualeant, an utrobique. & utrum satis
magne sint, ut hostium impetum sustinere, aut
etiam hostes debellare possint. Secundo loco opus
est, ut ciuitatis uectigalia nota habeat; unde com
meatus & stipendia militibus comparari possint.
sunt enim uectigalia (sicut ait Cicero) subsidia bel
li. Tertio noscat, qui amici, & qui inimici futuri
sint. hinc enim sæpe maximę rerum gerendarum
momenta pendent. & auxiliarij milites sæpe uel
uictoriam, uel belli offensionem importat. Quar
to scire oportet, quę bella ciuitas iam antea gesse
rit, & quo exitu. nam ex pręteritis facile de futuris
coniecturam facere possumus. Cicero Philippica
tertia cum bellum contra Antonium suscipere. P.
C. adhortatur, enumerat copias, quibus debellari
possit Antonius. ac primo loco ponit, firmissimū
exercitum inuictio genere ueteranorum militum,

quem C. Cæsar adolescens compararat. deinde le
gionem Martiam incredibili uirtute, quę Albę
confederat, tum legionem quartam quę contra
Antonium stabat, Denique D. Bruti exercitum,
qui Galliam cisalpinam tenebat. postremo cōsen
sum Municipiorū coloniarumque provincię Gal
lię, quę omnes ad auctoritatem Senatus, maiesta
temque populi R. defendendam conspirasse uide
bantur. Pro L. Man. ubi suadet Romani ut bellum
contra Mithridatem suscipiant, & illud Pompeio
gerendum committant. hęc omnia diligenter per
sequitur. nam Pompeij copias & terra & mari ua
lentes commemorat, & Asię provinciam cele
brat, unde uectigalia maxima proueniebāt, & ami
cos Asię populos, inimicos autem Mithridatem
& Tigranem. bella etiā à Sylla, & Murena, & Lu
cullio contra Mithridatem gesta narrat. Sic etiam
Turnus apud Virgilium, non esse deferendū bel
lum contra Aenęam suadet, quoniam non defutu
rę sint copię, quamuis Diomedes auxilium ferre
denegasset;

Non erit auxilio nobis Aetolus & Arpi
At Messapus erit, felixque Tolumnius, & quos
Tot populi misere ducēs, nec parua sequetur
Gloria, delectos Latio, & Laurentibus agris,
Est & Volcorum egregia de gente Camilla

30 Agmen agens equitum, & florescentes ceteras.
Et si laudandi fuerint, quomodo id prestabimus,
nisi naualem eorum pugnam & uictoriam apud Sala
minem insulam, aut terreste prælum in Marathone
cognitum habuerimus; aut quę pro salute filiorum
Herculis gesserunt. & siquid est aliud eius generis:
omnes enim à bonis, quę insunt in aliquibus uel inesse
uidentur, laudare consueuerunt.

COMM. Alterum exemplum in demonstratiuo genere
sensus est, non possumus quemque laudare; nisi
bona, quę illi insunt, aut inesse uidentur, cognita
habeamus. ut si laudare Athenienses uoluimus;
nequaquam id commodę prestare poterimus, ni
si res ab eis pręclare gestas intellexerimus, ut ui
ctoriam quam de Xerse Persarum rege tulerunt
apud Salaminem insulam duce Themistocle. fuit
enim illa uictoria insignis ac memorabilis, de qua
ita Cicero primo de Off. citeturque Salamis claris
simę testis uictorię. Herodotus in urania copio
sę pugnam hanc describit. uictorię autem in Ma
rathone de Medis duce Milciade reportarūt Athe
nienses. de qua idem Herodotus in Erato uerba
facit. Cicero primo de Off. ita inquit, quę magno
animo & fortiter, excellenterque gesta sunt, ea ne
scio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc
Rhetorum campus de Marathone Val. Max. scri
bit, trecenta millia Persarum ab Atheniēsisibus in
Marathone, duce Milciade fuisse cęsa. q̄ uerō pro
filijs Herculis Athenienses gesserunt Iocrates in
Panegyrico narrat, & Euripides in Heraclidis. tria
sunt hęc Atheniensiu p̄clara opera, q̄ gratia exem
pli sunt ab Aristot. posita. nā eiusdē generis ēt mul
ta narrari possunt. siquidē in laudando solent Ora
tores diligenter inquirere, quę cumq; bona sunt in

co, quem laudant, vel quæ esse videntur. vt Lucre
tius libro sexto sic Athenienses laudat;
Primæ frugiferos fœtus mortalibus agris
Dididerunt. quondam præclaro nomine Athe-

Et recreauerunt vitam, legesque rogarunt.
Et primæ dederunt solatia dulcia vitæ.

Cicero pro L. Flacco sic Athenienses in cœlū
effert; Ad sunt Athenienses vnde humanitas, do-
ctrina, religio, fruges, iura, leges ortæ, atque in om-
nes terras distributæ putantur; de quorum vrbis
positione, propter pulchritudinem etiam inter
Deos certamen fuisse proditum est, quæ vetustate
ea est, vt ipsa ex sese suos ciues genuisse dicatur, &
eorum eadem terra parens, alrix, patria dicatur,
auctoritate autem tanta est, vt iam fractum pro-
pè ac debilitatum Græciæ nomen huius vrbis lau-
de nitatur.

TEXT. Eodem modo ex contrarijs vituperant: aduertunt
enim siquid in eis turpe est, aut inesse videtur; ut quod
Athenienses reliquos Græcos in seruitutem redege-
runt, & quod Aeginetas, & Polidæatas, qui cum ip-
sis contra barbarum pugnauerant, & se strenuè for-
titerque gesserant, sibi seruire coegerunt; & si qua
sunt eiusmodi: quin etiam querunt an in aliquem
alium errorem vniuersa ciuitas delapsa sit.

COMM. Quod si quis (inquit) Athenienses vituperare
voluerit, id nequaquam facere poterit, nisi sciat,
quid contra iustitiam & æquitatem commiserint,
& quid in eis turpe sit, aut esse videatur. vt si di-
cat ab Atheniensibus, postquam maris imperium
occupassent; Græcos in seruitutē fuisse redactos,
hoc enim iniquum & tyrannicum fuit. sed illud
atrocius, quod Aeginetas & Polidæatas, quorum
egregia virtus contra barbaros enituerant, ex vr-
bibus proprijs vna cum liberis & coniugibus, cru-
deliter expulerunt, & in eas ipsi colonos transmi-
serunt. Val. Max. libro nono, capite de crudelitate,
tradit Athenienses statuisse, vt Aeginetarum iuue-
tuti pollices abscinderentur, vt classe potest popu-
lus in certamen maritimarum virium secum de-
scendere nequiret. Cicero tertio de Offic. sic ait;
Durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, vt Aegi-
netis, qui classe valebant, pollices præciderentur,
eodem modo Potidæatas longo tempore bello fa-
tigatos, tandem cum singulis tantum vestimētis
ex vrbe dimiserunt, & eorum agros & possessio-
nes occuparunt. hæc igitur qui vituperare voluit
Athenienses diligenter inuestigare debent. & præ-
terea si quem in alium errorem deprehendere po-
terit vniuersam ciuitatem incidisse, vt quod Mil-
ciadem præstantissimum imperatorem, & optimè
de Rep. meritum in carcere mori coegerint, quod
Aristidem iustissimum hominem eiecerint è ciui-
tate, quod Phocionem virum innocentissimum
indignissime cruciarint. & si qua sunt huius gene-
ris cætera.

TEXT. Idem quoque in accusando & defendendo fieri so-
let: nam ea spectantes, quæ insunt, accusant, & defen-
dunt.

In iudiciali etiam genere necesse est causam
prius cognoscere, quam ad agendum accedamus.
nam quomodo potest orator quempiam in iudi-
cium vocare, & accusare, nisi sciat, quid ab eo ne-
farie turpiterque gestum fuerit? aut quomodo de-
fendere poterit, nisi rei vitam & mores explicet?
ideo Cicero cum Verrem esset accusaturus in Si-
ciliam prouinciam. quam per triennium Verres
obtinuerat, profectus, diligentissime quæsiuit,
quid ab eo flagitiosè, turpiter, auare, crudeliter,
actum fuisset. atque ita paratissimus ad accusandū
venit. quod etiam in defensionibus obseruabat,
vt nunquam nisi diligenter præmeditatus, ad oran-
dum accederet.

TEXT. Nihil autem interest siue de Atheniensibus, siue
de Lacedæmonijs. siue de aliquo Deo, siue de homine
agatur. etenim si Achilli consilium dare uouerimus,
aut eum laudare, aut vituperare, aut accusare
aut defendere, quæ ipsius personæ hærent, aut
hæerere videntur, sumenda sunt, ut de illis dica-
mus.

COMM. Sicuti hoc præcepti cuiuslibet generi causarum
commune est, ita etiam cuiuslibet hominum gene-
ri, neque enim quicquam interest, de quo homi-
ne, aut Deo, aut de qua ciuitate, aut de quo popu-
lo verba faciamus, nam quamuis Atheniensium
exemplo supra sit vsus Aristoteles, poterat etiam
Lacedæmoniorum, vel Thebanorum, vel Roma-
norum vel quorumlibet aliorū vti. ita sicut Achil-
lem pro exemplo ponit, etiam Mlysem, vel Dio-
medem vel Thestem, vel quemuis alium hominē
ponere potest idem de reliquis sentiendum: nam
(vt primo de Inuentione Cic. docet) Omnes res
argumentando confirmantur, aut ex eo, quod per-
sonis, aut ex eo, qd negocijs est attributū. vt, exē-
pligratia, sit Achilles nobis propositus, cui suade-
re aliquid velimus, vel quem laudemus aut vitupe-
remus, vel quem accusamus aut defendamus, cer-
tè necesse erit ea considerare, ac videre, quæ ipsius
personæ hærent, aut hæerere videntur. has autē res
Cicero vndecim esse putat, quæ personis attribu-
tæ sunt, hoc est, naturam, uictum, fortu-
nam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta,
casus, orationes, quas si quis in unaquaque causa
bene intellexerit, ei uerba deesse non poterūt. mo-
do has res ad finem cuiusque causæ rectè dirigat.
nam (ut in primo libro declaratum est) in demon-
stratiuo genere finis est honestas & turpitudō, in
deliberatiuo, utilitas & detrimentum, in iudiciali
æquitas & iniquitas, ad quos fines omnis sem-
per oratio tanquam ad proprium scopum est di-
rigenda, & hoc quod Aristoteles hoc loco sub-
iungit.

TEXT. Quod si laudamus, aut vituperamus, spectare oportet,
siquid in eo sit honestum aut turpe: si accusamus,
aut defendimus, siquid iustum aut iniustum: si consi-
lium damus, siquid est, quod prodesse, aut obesse
possit.

COMM. Quamuis omnis causa confirmetur ex ijs, quæ
rebus & psonis attributa sunt, tamē hæc est inter
causas

causas differentia, quod cum in demonstratiuo
genere versamur, & aliquem laudamus aut vitu-
peramus, omnis oratio nostra eo spectat, ut osten-
damus, quid in eo quem laudamus honestum sit,
vt quam nobili genere natus sit, quam liberaliter
educatus, quam laudabili uita & moribus prædi-
tus sit, quas res egregiè gesserit, ita quid in eo, quæ
uituperamus, turpe sit, ut in secunda Philippica
Ciceronis in Antonium uidere licet, quæ flagitio-
rum & scelerum Antonij refertissima est. cum au-
tem iudiciale genus tractamus, & aliquem accusa-
mus aut defendimus, tunc id vnum spectandum
est, quod iustum aut iniustum esse videatur. ut Ci-
cero contra Verrem quæ ille iniuste gesserit, com-
memorat. & pro Milone docet iuste Clodium à
Milone fuisse interfectum. Denique cū uersamur
in deliberatiuo genere, & consilium damus, tunc
aduertimus quid in causa sit, quod prodesse aut
obesse possit, ut Cicero pro lege Man. docet in eo
bello, quod suadere uolebat, agi gloriam populi
R. agi salutem sociorum atque amicorum, agi cer-
tissima populi R. uectigalia & maxima. agi deniq;
bona multorum ciuium. quæ omnia sine dubita-
tione sunt utilissima.

TEXT. Idem etiam in qualibet re faciendum est: ut si quæ
ratur, utrum bona sit iustitia, an non bona; ex ijs, quæ
ipsi iustitiæ, aut bono insunt, colligere oportet.

COMM. Quod in personis fit, idem etiam in rebus fieri
solet. ut ex ijs, quæ rei inhærent, uel inherere vidē-
tur, omnis causa confirmetur. ut si quæstio propo-
natur, utrum iustitia bona sit nec ne? spectanda
sunt ea, quæ iustitiæ, atque bono insunt, atque ita
colligere, & argumentari in utranque partem lice-
bit. utitur autem hoc exemplo Aristoteles, quia
Sophistæ quidam probare conati sunt, iustitiam
rem esse malam. sicut apud Platonem in Gorgia
Calicles, & in libris de Rep. Thrasymachus. tra-
dunt Carneadem Romæ audiente Catone Censo-
rio iustitiā summo opere laudasse, remque esse opti-
mam probare cōtendisse. postmodum uero eius diei,
eodem audiente Catone magnis eloquentiæ uiri-
bus improbasse iustitiam, & rem omnium pesti-
mam esse, conatum ostendere. Quare Cato fuit au-
ctor, ut statim ex urbe Carneades emitteretur;
quoniam talis uir, quæcumque uoluisset, persuade-
re posse uideretur. Quintilianus libro duodecimo
de hac re sic ait; Neque Carneades ille, qui Romæ
audiente censorio Catone non minoribus uiribus
contra iustitiam dicitur differuisse, quam pridie
pro iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit.

TEXT. Quare cum omnes ita demonstrare uideantur, siue
accuratius, siue popularius argumententur; neque
enim ex omnibus sine discrimine, sed ex ijs, quæ singu-
lis rebus adsunt, propositiones sumuntur: & hoc cum
ratione faciunt, quoniam perspicuum est, aliter fieri
nullo modo posse; hanc dubium esse potest, quin sit
necessarium, quemadmodum in Topicis dictum est, in
singulis rebus delectas habere propositiones earum
rerum, quæ sæpe accidunt, ac maxime opportuna
sunt.

COMM. Concludit opus esse, ut Oratores delectum ha-
beant earum rerum, quæ sæpe accidunt, & ad pro-
bandum in primis opportuna sunt, ut in singulis
causis parati instructique ad dicendum ueniant.
omnes enim (inquit) qui aliquid demonstrare uo-
lunt, siue accuratè id faciant, hoc est ualidis ac de-
monstratiuis rationibus, siue populariter, & infir-
mioribus argumentis ut Oratores solent, hæc uia
sequuntur, & diligenter aduertunt, quid in illis re-
bus sit, de quibus dicturi sunt. nam qua ratione
fieri potest, ut ex omnibus sine ullo discrimine
possint argumenta ducere? cum ea, quæ penitus
disiuncta sunt, neque ullam habet cum re, de qua
disputatur, cognitionem, ad probandum nullam
uim habere possint? Ergo (ut ait Agricola) ut ad
alterius confirmationem aliquid possit adhiberi,
coniunctum quadam ratione, & uelut cognatum
esse oportet illi cui probando adhibetur; taleque
uideri, ut non subsistere res sine illo, si affirmes,
non subuerti si neges, possit. Propositiones autē,
quas in singulis rebus delectas habere oportet, è
locis petuntur, è quibus, tanquam è thesauro quo-
dam, omnia faciendæ fidei instrumenta reposita
sunt. Est enim locus quædam communis rei nota,
cuius admonitu quid in quaque re probabile sit,
inueniri potest. quamuis autem loci communes
sint, non tamen ex communi confusaque rerum
sylua propositiones captantur. sed scrutandum
est, quæ rebus ipsis adsint, de quibus acturi su-
mus.

TEXT. Atque etiam in rebus, quæ repente euenerunt,
idem ordo seruandus est, neque enim respicere oportet
ad ea, quæ sunt infinita, sed quæ rebus illis adha-
rent, de quibus est oratio: atque illorum plurima col-
ligere, quæ ad rem ipsam quam proximè accedunt.

COMM. Cum Orator præmeditatus & paratus ad dicē-
dum uenit, facilius ea, quæ cuiusque rei propria
sunt, uidere potest, & communia, nihilque ad pro-
positum faciendū prætermittit. sed cum eis subito
repenteque dicendum est, ut in causis & contētio-
nibus sæpe accidit, tunc maior est difficultas. sed
tamen conari debet. Orator, ut eundem ordinem
seruet, neque ad ea respiciat, quæ communia sunt
& infinita, sed mentem ad ea quam celerrimè con-
uoluat, quæ causæ inhærent, & cum ipso negocia
continentia sunt. & ex eorum numero quærat ea
potissimum; quæ causæ suæ maximè propinqua
sint. hæc autem facultas longa exercitatione, & ma-
gno ingenio indiget. nam (ut ait Crassus) & animi
atque ingenii celeres quidam motus esse debent;
qui ad excogitandum acuti sint, & assidua ac dili-
gens exercitatio scripturaque subitam & fortuitā
orationē debet præcedere. Omnes enim loci, qui
modo insunt in ea re, de qua dicimus, inquirendi-
bus nobis, omnique acie ingenij contemplanti-
bus ostendunt se, & occurrunt.

TEXT. Quanto enim plura quis habuerit eorum, quæ re-
bus adsunt, tanto facilius demonstrabit: & quanto ea
propinquiora fuerint, tanto ad probandum erunt ac-
commodiora, & minus communia.

COMM. Ostendit huius præcepti utilitatem, duo enim simul præcepta sunt. primo ut quamplurima colligantur eorum, quæ causæ inhærent, deinde ut ea quamproxima rei sint. nunc utriusque præcepti rationem adfert. nam quo quis plura colligit argumenta, tanto facilius, quod uult, demonstrat. sicuti multi testes facilius fidem faciunt. & quæto fuerint argumenta illa magis causæ propinqua & affinia, tanto magis erunt apta ad faciendam fidem, cum à communitate discedant. communia namque cum ad plures pertineant, non possunt aliquid de uno facile probare. ut si quis Ciceronem laudet, quod consul fuerit, hæc non erit propria Ciceronis laus, sed communis multorum quoniam etiã alij plurimi consules fuerunt. sed si quis in eo Ciceronem extollat, quod à coniuratione Catilinæ patriam liberarit, id iam erit Ciceronis proprium. idcirco solent oratores cum aliquid amplificare uolunt, id ostendere proprium ac singulare esse, non commune, ut Cicero pro M. Marcello; nam bellicas laudes solent quidam extenuare uerbis, easque detrahare ducibus, communicare cum militibus, ne propriae sint imperatorum, & certè in armis militum uirtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classis, commeatus multum iuuant: maximã uero partem quasi suo iure fortuna sibi uendicat, & quicquid est prosperè gestum, id penè omne ducit suum. at uerò huius gloriæ C. Cæsaris, quam es paulo ante adeptus socium habes neminem, totum hoc quantumcunque est, quod certe maximũ est, totum est (inquam) tuum.

TEXT. *Voco autem communia hoc modo; ut, si quis Achillem laudet, quod homo fuerit, & quod ex numero semideorum, & quod ad bellum Troianum profectus sit. hæc enim alijs etiam multis acciderunt: quare qui hæc commemoraret, non magis Achillem, quam Diomedem laudaret.*

COMM. Ut res apertior sit, & facilius intelligatur, declarat quæ communia uocet, & quæ propria. nam communia sunt, quæ non uni tantum sed pluribus conueniunt. ut si quis Achillem laudare uelit, & illa tria commemoret, primo quod Achilles homo fuerit, non autem bellua, deinde quod non ex ignobili genere natus sit, sed è numero semideorum fuerit, tum quod ad illud memorabile Troianorum bellum profectus fuerit. certè non erunt hæc Achillem propria, neque Achilles hoc modo solus laudabitur, nam alij etiam multi, & homines fuerunt, & heroes, & ad bellum Troianum profecti. ut Diomedes, Ajax, Vlysses, Agamemnon. non igitur hæc laus magis ad Achillem pertinet, quam ad eos, qui cum heroes essent, in bello uersati sunt.

TEXT. *Propria uerò illa dico, quæ nemini alij contigerunt, ut quod Hectorem Troianorum optimum interfecerit, & Cygnum, qui cum uulnerari non posset, & eos omnes exire de nauis prohibebat, & quod omnium esset maxime iuuenis, & quod iureiurando non astrictus, ad id bellum profectus sit, & alia, quæ sunt huius generis.*

COMM. Quæ uni tantum homini aut rei accidunt illa

uocantur propria, quæ ueram habent laudem si bona sunt, & honesta, ueram uituperationem si mala, & turpia. quatuor autem Achillis propria commemorat, quibus iure solus laudari potest. primò quod Hectorem omnium Troianorum fortissimum & optimum singulari certamine congressus interfecerit. cum alij fere omnes eum reformidarent. Secundo, quod Cygnum Neptuni filium, qui eam à patre uirtutem acceperat, ut à nemine uulnerari posset, qua fretus in litore constiterat, & neminem Græcorum è nauibus exire patiebatur, morti dederit. sed quomodo necatus fuerit ab Achille. Cygnus qui uulnerari non poterat, declarat Ouidius libro Metam. duodecimo his uersibus;

Quem super impulsus resupino corpore Cygnum
 Vi multa uertit, terræque affixit Achilles,
 Tum Clypeo genibusque premens præcordia duris
 Vincla trahit galeæ, quæ presso subdita mento
 Elidunt fauces, & respiramen, iterque
 Eripiunt animæ.

Tertio proprium Achillis fuit, quod omnium heroum in bello Troiano maximè iuuenis fuerit. nondum enim lanuginem emiserat, quo tempore ad bellum profectus est. quippe qui matris consilio muliebri veste indutus inter puellas Lycomedis regis latebat, ne ad bellum proficisceretur. Quarto, quod poterat bellum detrectare si uoluisset, quoniam iureiurando non erat astrictus sicut reliqui heroes, tradunt enim Tindarum Helenæ patrem cum uideret Helenam filiam suam propter pulchritudinem à multis procis expeti, ueritum ne prælium aliquod exitiale nasceretur propter eius nuptias, iureiurando adegisse protos omnes, ne armis inter se decertarent, sed fortes iacerent, & is, cui fors obligasset, uxorem Helenam haberet, reliqui uerò omnes, si qua uis Helenæ marito pararetur, auxilium ei ferrent. quam conditionem omnes libenter acceperunt, quoniam unusquisque fortem sibi propitiam augurabatur. itaque iureiurando astricti, cum à Paride Helena rapta fuisset, ad eam repetendam, aut bello recuperandam uenerunt. sed Achilles cum esset adolescentulus, neque Helenæ nuptias appetisset, eo iureiurando nequaquam astrictus fuit. quo si uel maior eius laus quam ceterorum heroum fuerit, reliqui enim iureiurandi religionem compulsi uenerunt ad bellum gerendum, Achilles eo uinculo solutus, sua sponte, quamuis sibi pereundum esse intelligeret, una cum reliquis bellum administravit. hæc igitur & huiusmodi cetera, quæ propria sunt eius causæ, quam tractandam suscepimus, diligenter à nobis inquirenda sunt.

Atque hoc quidem unum est, ac primus delectus habendi locus, & similis, qui in Topicis traduntur.

Uerò iam ad istum expositum locum ostendit, quo docuit, oportere delecta atque parata habere ea, quæ

ea, quæ in singulis rebus sunt, de quibus dicturi sumus, ita ut communia prætermittantur, & propria sumantur. itaque locus hic primus ad delectum habendum pertinet earum rerum, quæ opportuna sunt, & ab oratoribus frequenter tractari solent. uocat autem topicum, quia similis est eis, de quibus in Topicis agit. nam uersa topica Rhetori & Dialectico communis est, & æquè tractatur ab utroque, quod ex Cicerone notissimum est.

TEXT. *Quæ uerò sint enthymematum elementa iam dicamus. elementum autem, & locum enthymematis, pro eodem capio.*

COMM. Postquam generatim de enthymemate uerba fecit, nunc ad locos sigillatim explicandos accedit, sicuti supra proposuerat. neque enim omnia enthymemata in singulis locis latent, sed certa quædam ac propria cuiusque loci reperiuntur, quæ diligenter eruenda sunt. duo uero nomina ponit, quæ uult eandem habere significationem, hoc est elementum & locum, sicut etiam Theophrastus dixit locum esse principium & elementum. & Cicero secundo de Oratore sic ait; Neque illa elementa desiderare, quæ, ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quæ sint in homine laudanda. sicut enim ex elementis omnia constituuntur, ita ex locis enthymemata fiunt.

TEXT. *Primum igitur dicamus, de quibus necesse est primum dicere. nam enthymematum sunt species duæ: quedam enim demonstrant aliquid esse, aut non esse; quedam autem refellunt, quæ ita inter se differunt, sicut in Dialecticis elenchus & syllogismus.*

COMM. Antequam ad locos accedat, prius explicat, quot sint enthymematum species. hoc enim prius sciendum est. ut postea melius intelligatur, qui nam loci sint huic uel illi speciei magis accommodati. duas igitur facit enthymematis species, quarum altera demonstrat aliquid esse, uel non esse. & ideo enthymemata quæ in ea continentur *δεικτικά*, hoc est demonstratiua dicuntur, & uel aientia sunt uel negantia. altera uero refellit, quæ ab aduersarijs dicta sunt, & idcirco uocantur hæc enthymemata, *ελεγκτικά*, id est, redarguentia. atque hæc species duæ sic inter se distinguuntur, quemadmodum apud Dialecticos syllogismus & elenchus. Syllogismus enim probat aliquid esse uel non esse, elenchus autem docet id, quod ab aduersario dictum est, esse falsum. Atque enthymema quidem demonstratiuum & aientis est huiusmodi; ut pro lege Man. hoc bellum maxime uestris animos excitare, atque inflammare debet, in quo agitur populi Romani gloria. & illud; Quid quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen uocatur? regno expulsus est Ariobarzanes rex socius populi R. atque amicus, imminent duo reges toti Asiæ non solum nobis inimicissimi, sed etiam uestris socijs atque amicis. & pro Q. Ligario; causa tum dubia, quod erat aliquid, in utraque parte quod probari posset. nunc ea certè melior est existimanda, quam etiam Diu diuenerunt. enthymema uerò demonstratiuum & negans est eiuusmodi, ut pro lege Man. Neque enim

potest exercitum is continere imperator, qui seipsum non continet, neque seuerus esse in iudicando, qui alios in se seueros esse iudices non uult. Enthymema redarguens seu refellens est huiusmodi. ut pro Milone; Negant intueri lucem fas esse ei, qui à se hominem occisum esse fateatur; in qua tãdem urbe hoc homines stultissimi disputant? nẽpe in ea, quæ primum iudicium de capite uidit M. Horatij fortissimi uiri: qui nondum libera ciuitate, tamen populi R. comitijs liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur.

TEXT. *At illud enthymema demonstrare dicitur, quod ex concessis propositionibus concludit: illud autem refellere dicitur, quod ex propositionibus non concessis concludit.*

COMM. Declarat utranque speciem enthymematis quid sit. & primò demonstratiuum enthymema dicit illud esse, quod fit ex propositionibus, quibus assentitur is, quo cum disputamus; & quæ multorum opinionibus conueniunt. ut, si feræ partus suos diligunt: qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? si pietati summa tribuenda laus est, debetis moueri cum Q. Metellum tam pie lugere uideatis. pro Milone, Liberæ sunt cogitationes nostræ, & quæ uolunt, sic intuentur, ut ea cernimus quæ uidemus. at uerò Enthymema redarguens illud esse dicit, quod ex propositionibus fit, quæ non conceduntur, ut pro Milone; Nam quid esset ingratus, quam lætari ceteros, lugere eum solum, propter quem cæteri lætarentur? & alibi; excitare eum, si potestis, ab inferis, frangetis impetum uiui, cuius uix sustinetis furias insepulti. iam alibi; eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse nolitis?

TEXT. *Ac iam ferè singulis in dicendi generibus declarati sunt à nobis utiles ac necessarij loci. nam in unoquoque genere delectus sunt à nobis propositiones; & ostensum ex quibus locis argumenta sumantur de bono & malo, de honesto & turpi, de iusto & iniusto. quin etiam de moribus & animi commotionibus, & habitibus eodem modo locos antea declarauimus.*

COMM. Enthymematum loci ita distinguuntur ut alij sint proprii, alij communes, & proprii quidem illi dicuntur, qui ad unum aliquod dicendi genus pertinent, ut ad demonstratiuum, aut iudiciale, uel ad unam aliquam animi commotionem siue excitandam siue sedandam, ut iram, aut inuidiam, uel ad unam aliquam ætatem seu conditionem ut adolescentiam, nobilitatem, communes autem loci dicuntur ij, unde possunt argumenta deduci, quæ non ad hoc aut illud tantum dicendi genus pertinent, sed communiter ad omnia. sed de proprijs locis iam satis multa uerba fecit Aristoteles: nam in primo libro docuit, quomodo propositiones in unoquoque dicendi genere possint inueniri; ut in deliberatiuo genere de bono & malo, in demonstratiuo, de honesto & turpi, in iudiciali, de iusto & iniusto. in hoc autem secundo libro de commotionibus animi, & de moribus cuiusque ætatis & ordinis copiosè locutus est. itaque priorum argu-

argumentorum sedes iam satis explicatae sunt. superest ut etiam de communibus dicatur.

TEXT. Nunc uero alio modo generatim atque uniuersè de omnibus agamus; & dicamus accuratè, qui loci sint ad refellendum, & qui ad demonstrandum accommodati: nec non unde ducantur ea, quae speciem quidem habent enthymematam, licet re uera non sint enthymemata, quoniam neque syllogismi sunt. His autem declaratis, definiemus etiam unde solutiones, & obiectiones ad argumenta labefactanda sumi possint.

COMM. Proponit omnia quae deinceps hoc in secundo libro tractaturus est, quae tria sunt. primo enim generatim se traditurum pollicetur locos ac sedes argumentorum omnium, quae uel ad confirmandas rationes nostras, uel ad refellendos aduersarios accommodata sunt. deinde, quia quaedam sunt quasi argumenta, quae speciem habent enthymematam, quamuis re uera non sint enthymemata, quoniam neque syllogismi sunt, ait se declaraturum unde huiusmodi argumenta deducantur, & quomodo cognosci atque intelligi possint, postremò reliquis iam expolitis, spondet se patefacturum rationem, qua dissolui possint aduersariorum argumenta, atque illis occurri, ne quod uelint, colligant. magna enim uis artis oratoriae pendet ab hac ratione, ut aduersariorum argumentis occurrere, atque ea labefactare ualeamus. quod optimè M. Antonium fecisse testis est Cicero. sic enim primo de Orat. Crassum cum Antonio loquentem inducit; atque haud scio an aliter sentias, & utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine: qua tibi nemo unquam praestitit.

TEXT. Atque unus quidem eorum, quae demonstrant enthymematam locus est à contrarijs. Spectare enim oportet, an contrarium contrarium insit: nam si non insit, erit negandum; si autem insit, erit affirmandum; ut si quis probet temperate uiuere bonum esse, quoniam intemperantem agere uitam noxium est.

COMM. Primus hic locus utilissimus & frequentissimus est à contrarijs, & magnam habet in dicendo non solum uim, sed etiam uenustatem. verum quoties à contrarijs argumentari uolumus diligenter uidere oportet, an contrarium contrarium insit, ut si probare uolumus, uoluptatem esse bonam, uidentum est, an dolor sit malus. nam si ita sit, confirmare poterimus, si uerò contrarium non erit in contrario, non affirmare, sed negare debemus. ut si quis dicat pacem semper esse expetendam, quod bellum semper fugiendum sit. hoc enim facile refellemus hoc modo, cum bellum aliquando necessarium sit, non est pax semper expetenda. Aristoteles quatuor exemplis utitur, quorum primum illud est; utile est temperate uiuere, quoniam agere uitam intemperantem noxium est. Quintilianus libro quinto sic ait; frugalitas bonum, luxuria. n. malum. Cicero in topicis ait enthymemata quae sunt ex contrarijs acutissima esse, atque ideo sola proprie nomen commune possidere, eius (inquit) generis, haec sunt;

10 Hunc metuere, alterum in metu non ponere. Eam quam nihil accusas damnas, Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri. in orationibus frequentissimè à contrarijs argumenta ducit Cicero, ut pro Milone; Quoniam modo ille uos uiuus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit; item; Nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes saluum etiam confidentem uolunt. item, Quem igitur eum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria iniquo loco, alio no tempore, periculo capitis non dubitauit occidere; item, Quae fuisset igitur iusta causa restituen di mei, nisi fuisset iniusta ei sciendi? frequenter etià inter se contraria in oratione elegantissime opponuntur. ut in Catilinam; hoc uerò quis ferre possit inertes homines fortissimis uiris insidiari? stultissimos prudentissimis, ebriosos sobrijs, dormientes uigilantibus? item; Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudine: hinc continentia, illinc libido: de nique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, uirtutes omnes, certant, cum iniquitate, cum luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cum uitijs omnibus. sed haec (ut dixi) frequentissima sunt.

TEXT. Vel, quemadmodum in oratione Messeniaca; Nam si bellum praesentium malorum causa est, ea per pacem emendare ac corrigere opus est.

COMM. Alterum exemplum à contrarijs, sumptum ex oratione quam Alcidamas orator apud Messenios siue Mamertinos habuit, in qua pacem eis suadere studebat, de Alcidamante iam in primo libro dictum est, exemplum uerò est apertissimum, quod ita Quintilianus libro quinto conuertit, si malorum causa bellum est, erit emendatio, pax. Qui igitur pacem suadere uult, enumeret mala quae ex bello proueniunt, & bona quae ex pace, sic enim à contrarijs facile quod uult, probare poterit.

TEXT. Et illud; Si iniusta in illum est omnis iracundia, Qui quempiam laesit per imprudentiam; Non est habenda ei ulla iure gratia, Necessitate qui coactus profuit.

COMM. Tertium exemplum à poeta nescio quo sumptum, quatuor senarios uersus complectitur, sane per quam elegantes, ut ex Sophoclis aut Euripidis officina profecti uideantur, locum tamen adhuc unde sumpti sint, reperire non potui, sententiam eorum breuiter ita Quintilianus interpretatus est; Si ueniam meretur, qui imprudens nocuit, non meretur praemium qui imprudens profuit. nos in his uersibus uertendis, & numeros & figuras latinè exprimere conati sumus. Sunt autem in hoc exemplo tria contrariorum paria, quae inter se concinne conferuntur, prudens imprudens, le-

dere prodesse, poena praemium. ab his tota uis argumenti pendet hoc modo; cum aliquis imprudens quempiam laedit, non est poena dignus, ergo etiam, cum aliquis prudens cogitur alicui prodesse, non est praemio dignus. Volunt enim imprudentiam interdum excusari, unde Terentius in Eun. Si id est peccatum, peccatum imprudentia est Poeta: non qui furtum facere studuerit.

TEXT. Et illud; Falsum quod est, ut saepe fit probabile. Dicendo; sic plerumque contra usu uenit, Ut uera non queant probari ullo modo.

COMM. Quartum & ultimum exemplum à contrarijs tribus senariis continetur, quorum hic sensus est, quemadmodum accidit interdum ut ea, quae falsa sunt, dicendo probabilia fiant, ita nonnunquam accidit, ut quae uera sunt, nullo modo probari possint. sunt enim haec inter se contraria, falsa uera, probari non probari. Cicero in Topicis quatuor genera contrariorum facit, primum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia stultitia, tarditas celeritas, candidum nigrum, quae proprio nomine aduersa dicuntur. secundum genus est eorum, quae priuanti dicuntur à Graecis ἐπιτιμία, ut dignitas indignitas, uisus caecitas. Tertium eorum, quae cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca, longum breue, maius minus. Quartum eorum, quae negantia uocantur, à Graecis ἀποπατία, contraria aientibus, ut, si hoc est, illud non est. horum omnium contrariorum est eadem ratio, atque doctrina; & orationem maximè illustrare, atque exornare solent. quo circa frequenter à bonis oratoribus usurpantur.

TEXT. Alius locus est à casibus similibus; nam eodem modo uel inesse, uel non inesse oportet: ut, si quis probare uelit, non omne iustum esse bonum, nam etiam quicquid iuste fit, bonum est. nunc autem iuste mori non est expetendum.

COMM. De hoc loco nonnulla dicta sunt, in primo libro, cum de comparatione bonorum uerba fierent, ubi Aristoteles posuit hoc exemplum. Si fortiter se gerere pulchrius, & magis expetendum est, quam temperanter, etiam fortitudo magis erit expetenda, quam temperantia. uocantur autem Aristoteles casus similes, quae coniugata dicuntur, à Cicero, hoc est ea, quae orta ab uno uariè commutantur, ut, sapiens, sapientia, sapienter. unde huiusmodi est argumentum, si compascuus est ager, ius est compascere. M. Antonius secundo de Orat. ponit hoc exemplum; Si pietati summa tribuenda laus est, debetis moueri, cum Q. Metellum tam pie lugere uideatis. Terentius in Heauton. ita argumentatur ab hoc loco; Homo sum, humani nihil alienum à me puto. exemplum Aristotelis probat à coniugatis, non omne iustum esse bonum. hoc modo; Si omne iustum est bonum, ergo quicquid iuste fit bonum. Sed iuste mori non est bonum, non igitur omne iustum est bonum: quod autem iuste mori non sit bonum, probatur, quia non est expetendum. melius est enim iniuste condemnari &

10 mori, quam iuste. unde Socrates cum uxor eius maximè lamentaretur, quod ad mortem iniuste condemnatus fuisset. ò stulta (inquit) mulier; an malles me iuste fuisse condemnatum? praestat igitur iniuste mori, quam iusto supplicio affici.

TEXT. Alius locus est ab iis, quae sub eandem rationem cadunt. nam si eorum alteri contigerit uel honeste, uel iniuste aliquid facere, etiam alteri perpeti. & si uni iussisse, etiam alteri paruissse: ut Diomedon publicanus de uetigalibus dixit, Si enim uobis ea uendere, non turpe est, neque nobis emere.

COMM. Sunt quaedam uocabula inter se ita affecta, ut unum sine altero neque esse, neque intelligi possit, quae Graecè dicuntur πρὸς τι, uel ἀπὸς ἀλλήλων. Cicero uocat ea, quae cum aliquo conferuntur, uel quae sub eandem rationem cadunt, ut in nominibus, pater filius, dominus seruus, discipulus magister: in uerbis, emere uendere, dare accipere, locare conducere, in aduerbijs, cito serò, saepe raro, cuius generis sunt omnia etiam comparatiua, ut magis minus, quae inter se conferuntur. Ex horum genere plurima sunt eiusdem rationis & quasi aequalia inter se, ut quod uni conuenit, etiam alteri conueniat, & si alteri contigerit honeste quippiam facere, et alteri contingat honeste perpeti. & si alteri iuberè fas est, etiam alteri parère. quod exemplo declarat

30 Aristoteles. quidam publicanus nomine Diomedon reprehendebatur, quod redimendis publicis uetigalibus rem familiarem amplificaret. is uero pro se, suoque ordine uerba faciens, ita se defendit, argumento sumpto ab iis, quae sub eandem rationem cadunt; Si uobis ò ciues non turpe est uetigalia uendere, neque nobis publicanis ea emere turpe erit. hoc exemplum uidetur expressisse, uel saltem imitatus esse Cicero primo de Inventionibus, ubi ita ait; In iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur; Nam si Rhodijs turpe non est portorium locare, nec Hermacreonti quidem turpe est conducere. Cicero in Oratore ad Brutum ita argumentatur ab hoc loco; cur aut discere turpe est, quod scire honestum est, aut quod nosse pulcherrimum est, id non gloriosum docere? pro M. Marcello, ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria.

TEXT. Et si, qui damnum accepit, honeste, & iuste multa tus est; ita etiam, qui damnum illud dedit, & contra, si qui damnum dedit, honeste & iuste fecit, ita etiam qui passus est.

COMM. Alterum exemplum ab eodem loco, quo docet haec quae sub eandem rationem cadunt, inter se conuerti & reciprocari, atque uicissim retro commere. nam haec duo, damnum dare, & damnum accipere, sub eandem rationem cadunt. ponamus ergo aliquem damnum accepisse, idque iuste & honeste, ut si quis maleficii conuictus, in carcerem coiectus fuerit, & pecunijs multatus à Pratore, certe non erit dubitandum quin Prator iuste & honeste damnum illud dederit. eodem modo contra, si iuste populus Romanus Corinthum euer-

tit, &

tit, & Corinthiorum bona diripuit, quod ius gentium violassent pulfatis Romanorū legatis, iuste etiam Corinthij euersionem vrbis & direptionē passī sunt. idem etiam in pramijs ualebit, ut si laudabile fuit Pompeio Cor. Balbum Romana ciuitate donare, propter eius virtutem, etiam Cor. Balbo ciuem Romanum à Pompeio fieri laudabile fuit.

TEXT. Sed hoc in loco potest existere captio: si enim quispiam iuste necatus est, etiam iuste passus est; uerum a te fortasse pati non debuit. atque ideo separatim considerare oportet, an qui passus est, pati dignus erat, & qui fecit, facere debebat: deinde ita eis uti, sicuti causa postulat.

COMM. Hęc admonitio est ne quando in captionem incidamus. quoniam non cuiuslibet hominis est, malefici animaduersio, neque cum aliquis necari dignus est, à quouis homine iuste potest interfici. ut si Orestes accusetur, quod Clytemnestram matrem interfecerit, atque is ita se defendat, illa digna erat, quæ interficeretur, quoniam & adultera fuit, & patrem meum Agamemnonem impie trucidauit, hæc concedere poterit accusator, sed tamē ita crimen intendere; quamuis illa mori digna esset, non tamen à te filio mater interfici debebat: hæc distinctione utitur Thais meretrix apud Terentium in Eunucho, ubi ita Chorem reprehendit, quod virginem uitiafferet; Non te dignum Cherea fecisti, nam si ego digna hac contumelia sum maxime, at tu indignus, qui faceres tamen. oportet igitur (inquit Aristoteles) ista separatim considerare, utrum qui passus est, pati dignus erat; & qui fecit, facere debebat. nam si hæc bene intellexerimus, facile poterimus etiam, quid causa postulet, intelligere.

TEXT. Nam interdum hæc inter se discrepant; neque quicquam prohibet, quin discrepare possint: ut in Alcmaone de Theodectis, Quis non tua scelus parentis oderat? at ille respondit, oportere seorsum hæc distincteque considerare: eumque Alphesibæa rogaret, quo modo? subiunxit ille, Dignam mori illam censuerunt, non tamen à me necari debuisse.

COMM. Probat exemplo, quod dixerat, non à quolibet hominem conuictum & mori dignum, occidi iuste posse. facile enim accidere potest, ut hæc inter se discrepēt, quis, & à quo occidatur. ut in Tragedia Theodectis, quæ Alcmaon inscribitur, intelligi potest. nam Theodectes Aristotelis socius etiam arti poetice operam dedit, & Tragicus poeta fuit. scribit enim Stephanus de Urbibus quinquaginta fabulas à Theodecte fuisse editas, inter quas fuit etiam Alcmaon. tradunt ab Alcmaone matrem Eriphilem interfectam fuisse, quoniam illa patrem Alcmaonis ac maritum suum Amphiarum latentem Adrasto indicarit, cum is ad bellum Thebanum proficisceretur, & Amphiarum uatē secum habere uellet. nam Amphiarus prouiderat fore, si ad bellum iret, ut terra absorberetur, at

que ideo latitabat. uxor autem eius Eriphile capta desiderio monili aurei, quod Adrastrū filia collo suspensum gestabat, pollicita est, se maritum indicaturā, si monile illud sibi donaretur. quod statim Adrastrus fecit. atque ita coactus est Amphiarus ad id bellum proficisci, ubi terra absorptus est. sed prius Alcmaonem filium de fraude matris certiore fecit, & ut iniurias suas uoluceretur imperauit. Alcmaon igitur postquam audiuit patrem interiisse, confestim matrem aggreditur, atque illam obruncat, de qua sic ait Virgilius in sexto, męstamque Eriphilem crudelis nau monstrantem vulnera cernit. postea cum esset condemnatus de parricidio, & aufugisset ad fluuium Phegeum, interrogatus est ab Alphesibæa Phegei filia, cur condemnatus fuisset à iudicibus, cum omnes mortales scelus matris eius odio prosequerentur? & merito necatam fuisse censerent. respondit Alcmaon, hæc distincte & seorsum consideranda esse. cumque iterum instaret Alphesibæa, quomodo sint hæc distinguenda, subiunxit Alcmaon, Iudices quidem censuisse dignam fuisse Eriphilem, quæ necaretur, sed non tamen à filio necari debuisse. atque ideo dixit ea uerba; Dignam mori illam censuerunt, non tamen à me necari debuisse.

TEXT. Et quemadmodum in iudicio Demosthenis, & eorum qui Nicanorem occiderant; postquam enim iuste interfecisse iudicati sunt, etiam ille iuste necatus existimatus est.

COMM. Exemplū hoc apertissimū est, licet historia nota sit, quia non constat, quinam fuerit ille Nicanor interfectus. neque utrum Demosthenes hic fuerit ille princeps oratorum, an alius quispiam. quoniam multi Demosthenes celebrantur. sed (ut dixi) sensus est apertissimus. cum enim Nicanor interfectus fuisset, in iudicium uocati sunt eius interfectores, tanquam rei de cede. Demosthenes autem eos defendebat. accusatores asserabant Nicanorem iniuste impieque cesum fuisse. Demosthenes contra dicebat eos, qui Nicanorem interfecerant, iustā & legitimam eius interficiendæ causam habuisse, idque multis argumentis comprobauit. itaque cū illi crimine cædis absoluti fuissent, simul etiā iudicatum fuit, Nicanorē iure necatū fuisse. eadē fuit causa Cælii Plocii, quæ C. Marius Imperator absoluit, & iuste fecisse iudicauit cū Clusium interfecisset, Clusiuque sororis suæ filiu tribunū militū iure cæsum pronunciauit, quia Cæliū de stupro cōpellare ausus fuerat. de quo ita Cicero pro Milone; Pudicitiam cū eriperet militū Tribunus militaris in exercitu C. Marii propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim asserabat. facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille uir summus scelere solum periculo liberauit.

TEXT. Et de illo, qui Thebis necatus est, de quo iudicium est constitutum; utrum mori dignus esset, tanquam iniustum sit, eum interficere, qui mori dignus sit.

Vtitur

Vtitur Aristoteles recenti exemplo, quod paulo ante acciderat, quam hæc scriberet. quidam dicunt Timolaum Thebanum mercede corruptum à Philippo Macedoniae rege, Thebanorum Rēp. prodidisse. postea uerò de illo fuisse iudicium constitutum, utrū propter illam proditionem morte dignus uideretur. & cum in eum pronunciatum fuisset, & dignus morte iudicatus, uenia illi data est, à quo fuerat interfectus. statuerunt enim illi Iudices, non esse contra iustitiam, cum hominem interficere, qui ea commisit, propter quæ mori debeat. hoc est quod etiam Cicero pro Milone ait; Infidiatori uerò & latroni quæ potest adferri iniusta nex?

TEXT. Alius locus est ex maiore, & minore: ut, Si ne dii quidem omnia sciunt, multò minus homines. hoc autem est eiusmodi; Si res non inest in eo, in quo magis esse deberet, perspicuum est, neque in eo esse, in quo minus esse debet.

COMM. Hic locus à Cicerone dicitur, ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum, & est frequētissimus apud oratores, quoniam omnia exempla complectitur. nam omne exemplum aut est maius, aut par, aut minus. itaque triplex est hic locus, uel enim à maiore, uel à pari, uel à minore licet argumentari. atque à maiore quidem hoc modo, Si Dei non habent rerum omnium scientiam, multo minus homines. uis autem huius argumentationis ab hac ratione pendet, quando res non est in eo, in quo magis esse deberet, neque in eo erit, in quo minus esse debet. Ut si Annibal imperator præstantissimus imperium romanū euertere non potuit, multo minus Antiochus rex delicijs deditus illud euertet. ita Cicero, Cæsarem perferre nō potuimus & Antonium perferemus? uocat Aristoteles argumentum à maiore cum negatur Antecedens, quod frequentius est, & magis probabile, ut etiam consequens tollatur. ut, si consuli non licet iniusi populi legem aliquam abrogare, neque pratori licebit, à minore uero uocat, quoties antecedens affirmatur. quod rarius est, & minus probabile, ut etiam consequens affirmetur. ut Qui fallere consueuit patrem, tanto magis audebit cæteros. Qui sacrilegium fecit, faciet & furtum. Omnium est communis inimicus, qui fuit hostis suorum. hæc est Aristotelis sententia, ut à maiore dicatur, quod est frequentius, & magis probabile. à minore uero, quod est rarius & minus probabile. sed Cicero aliter sentit, nam à maiore uocat, quod magis est uel improbandum uel laudandum, à minore uero quod minus uel improbandum uel laudandum est. itaque eadem argumentatio Aristoteli erit à minore, & Ciceroni à maiore, quoniam diuersam rationem sequuntur, ut illud Terentij; Qui fallere consueuit patrem tanto magis audebit cæteros, Ciceroni est à maiore, quoniam maius flagitium est fallere patrem, quam cæteros. Aristoteli uero est à minore. quia minus probabile est, & rarius accidit, ut quis patrem fallat, quam cæteros. & hoc est, quod subiungit Aristoteles.

TEXT. Illud autem, Qui patrem cedit, etiam propinquos caderet, ex minore est: nam si id inest, quod minus esse debet, etiam id inerit, quod magis esse consueuit.

COMM. Hoc argumentum si flagitium respicias, erit à maiore. quoniam maius peccatum est, patrem cedere, quam propinquos. sed si respicias probabilitatem & consuetudinem, erit à minore, quoniam minus probabile est, & rarius fit ut quis patrem cedat, quam ut propinquos. & hoc est, quod sequitur Aristoteles. quoties enim inest in aliqua re aut homine id quod minus debet esse, inerit etiā id quod magis esse solet. ut Terentius in Andria; Hic paræ consuetudinis gratia mortem huius fert tā familiariter, quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri? Cicero pro lege Man. Ius legationis uerbo uiolatū illi persecuti sunt, uos Legatū populi Romani omni supplicio interfectū inultū relinquetis? in Verrem 3. Quid putandum est Verrem in Sicilia, & externis locis fecisse, qui Romæ tam improbè latrocinatus est?

TEXT. Hic autem locus in utranque partem ualeat, siue rem inesse demonstrandum est, siue non inesse.

COMM. Locus ex comparatione ualeat ad confirmandū & negandum, siue ex maiore siue ex minore ducatur. ad confirmandum ut Cicero pro Milone, Etenim si in gladiatoris pugnis, & in infimi generis hominum conditione atque fortuna timidos & supplices, & ut uiuere liceat, obsecrantes, etiā odisse solemus, fortes & animosos, & se acriter ipsi morti offerentes seruare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiā non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis ducibus facere debemus? pro Q. Ligario, Quam multi essent de uictoribus qui te crudelem esse uellent, cum etiam de uictis reperiantur? Sexta in Verrem, Etenim si Atheniensium sacra summa cupiditate expetitur, ad quos Ceres in illo errore uenisse dicitur frugesque attulisse, quantam esse religionem conuenit eorum, apud quos eam natam esse, & fruges inuenisse constat? ad negandum ualeat etiam hæc argumentatio, ut tertia Philippica, L. Brutus regem superbū nō tulit, Decimus sceleratum atque impium regnare patietur? pro L. Man. illi libertatem ciuium immunitam non tulerunt, uos uitam ereptam negligetis? Verres ciuibus Romanis non pepercit, ergo multo minus cæteris.

TEXT. Item etiam si neque magis neque minus. unde illud dictum est.

TEXT. Dicendus est ergo miser parens tuus, Qui filios amisit, non autem erit Oeneus, miser, cui Gracia flos totius Extinctus est natus.

COMM. In comparatione spectantur etiam quæ paria sunt. quando alterum neque magis neque minus altero est, ut illud apud Virgilium. 4. Aeneidos, -- si te Carthaginis alta Phœnissam, Libycæque; aspectus detinet urbis, Quæ tandem Aufonia Teucros considere terra Inuidia

Inuidia est? & nos fax externa querere regna. Cicero in Topicis, si consilio iuuare ciues & auxilio aqua in laude ponendum est: pari gloria debent esse ij, qui consulunt, & ij, qui defendunt. tale est illud, Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, etiam ob dicendum falsum testimoniū accipiet. Aristoteles multis exemplis utitur, quorum primum ē Tragædia sumptum est, sunt autē duo senarij integri, & dimidiatus unus in Græco exemplari, sed nos in tres cum dimidio uertimus, ut cōmodius sensū aperiremus. Fabula est huiusmodi. Cum ingens aper Calydoniam regionem deuastaret, multi robusti iuuenes ad uenationē eius congregati sunt. inter quos fuit et Atalanta uirgo, à Meleagro Oenci filio adamata. quæ prima ferum illū aprū vulnerauit. Itaque cum Meleager aprum postea confodisset, caput eius abscissum Atalantæ donauit honoris gratia, tanquam illa mortis apri causa fuisset. Verum duo iuuenes Thoxeus & Plexippus auunculi Meleagri, qui uenationi interfuerāt, agrē ferentes honorem eū Atalantæ dari, caput apri per uim illi eripuerunt. quo facto tanto perē Meleager exarsit, ut ambos auūculos interfecerit. hoc cum Althæa Meleagri mater audiisset, utroque fratre priuata filiū suū diris imprecationibus insecuta ad mortem impulit. post Meleagri mortē Althæa Thestium parētem suum omnium miserimum esse dicebat, quod filios suos amississet. cui quidā in Tragædia respondit, etiā Oencū Meleagri patrē esse miserum, quod filio præstanti uirtute fuisset orbatus. est igitur argumentum ex comparatione parium, hoc modo: si Thestius miser dicendus est, qui filios amisit duos, quos solos habebat, etiam Oeneus miser est dicendus, qui cū vnicum haberet filium, eo priuatus est.

TEXT. *Et si non iniuste gessit Theseus, neque Alexander.*

COMM. Alterum exemplū ex parium comparatione. Si quis Paridem Priami filiū, qui Alexander etiam dicitur fuit, defendere uellet, quod Helenam rapuerit, posset exemplo Thesei, qui eandem Helenam antea rapuerat, hoc modo argumentari; si Theseus cum Helenā rapuit, non se iniuste gessit, ergo neque Paris iniuste se gessit existimandus est, cum eandē Helenam rapuerit. Plutarchus in Thesei uita narrat, quemadmodum Theseus Helenam adhuc puellam, & nondum maturam uiro rapuerit, & quemadmodum à Tyndaridis fratribus bello fuerit repetita. quod etiam Isocrates in Encomio Helenæ affirmat.

TEXT. *Et si Tyndaridæ non iniuste gesserunt, neque Alexander.*

COMM. Tyndaridæ fratres Helenæ, Castor & Pollux duas puellas Leucippij filias, hoc ē Phēbē & Elaiā rapuerunt, sicuti Stephanus de urbibus testatur. Itaque eorum exemplo Paris defendi potest. nam si Castor & Pollux nō iniuste duas puellas rapuerunt, ergo neque Alexander eorum sororem Helenam iniuste rapuit. cum enim par sit crimen, pariter etiam omnes uel absolui, uel condemnari de-

bent. sed cum Tyndaridæ in Deorum numerū recepti fuerint, nihil iniuste gessisse debent existimari.

TEXT. *Et si Hector iuste Patroclum interemit, etiam Achillem Alexander.*

COMM. Achilles à Paride per dolū hoc modo fuit interfectus. post mortem Hectoris & Trōili filiorum Priami petiuerunt inducias Troiani ut cadauera suorum sepelirent. quas cum Græci concessissent, Achilles uidit Polyxenā uirginem pulcherrimam Priami filiam, cuius amore statim captus est. hoc cum Hecuba Priami uxor persensisset, pollicita est se daturam Achilli filiam in uxorem si à bello abstineret. Achilles iuuenis & cupidus, nocte quadam ex composito uenit in Apollinis templū, ubi promiserat Hecuba, se cū filia Polyxena præstolaturam. sed cum templum ingressus fuisset Achilles, & supplex Deum adoraret, Alexander, qui latebat in insidiis eum sagitta confixit, atque ita mortuus est Achilles. tradunt autem Apollinē Achilli iratum propter cædem Hectoris direxisse sagittam Paridis in Achillis corpus. de qua re sic Virgilius in Sexto;

Phæbe graues Troiæ semper miserate labores
Dardana qui Paridi direxti tela, manusque
Corpus in Aeacidæ. Iam uero quemadmodū ab Hectore Patroclus interfectus fuerit, notissimum est. cū enim propter abductā ab Agamemnone Briseidem iratus Achilles bello abstineret, Patroclus ut Troianos perterrefaceret, armis Achillis indutus in mediū processit. uerū Hector intrepidus putans eum Achillē esse cōminus congressus interemit. licet igitur ita Alexandrum defendere; si Hector Patroclum hostē iuste necauit, ut patriā conseruaret, etiam Alexander Achillem iuste interfecit. eadē enim fuit utriusque causa, quā uis aliter uterque rem gesserit. Hector enim aperte, atque ex congressu Patroclum sustulit. Alexander occultē atque ex insidiis Achillem occidit. sed dolus an uirtus quis in hoste requirat?

TEXT. *Et si alij artifices non sunt improbi, neque philosophi.*

COMM. Multi fuerunt, qui philosophiā improbant, & Philosophos ignauos, desidēs, & inutiles Reip. dicerent. sicut in Theæteto Socrates ostendit, & in Gorgia Callicles sentit. nonnulli etiā tanquam impios damnarunt philosophos, undē Cicero primo de Inuentione inter argumenta uerisimilia ponit etiam illud; Eos, qui Philosophiæ dant operam, non putare Deos esse. qui ergo probare uult Philosophos non esse improbos, si poterit ex comparatione parium ita argumentari, si cæteri artifices non sunt improbandi, neque Philosophi improbari debent, qui liberales artes profitentur.

TEXT. *Et si imperatores non habentur mali, quamuis sepe uincantur, ita neque Sophistæ.*

COMM. Sicut imperatores in bello pro uictoria dimicant, ita etiā Sophistæ in disputando. sed interdum accidunt, ut imperatores, quamuis egregii sint, tamen belli offensionē accipiant, & Sophistæ in disputando

sputando licet acuti sint, interdū tamen superantur. procedit igitur argumentum à pari; hoc modo; Si malus non habetur is imperator, qui cum sepe fuerit uictor, semel ab hoste superatur, neque sophista malus haberi debet, quamuis nonnunquam in disputando vincatur.

TEXT. *Si priuatus quisque gloriæ uestræ debet esse studiosus, etiam nos Græcorum gloriā curare debetis.*

COMM. Siquis Atheniensibus, uel alicui alij græcæ ciuitati persuadere uellet, ut omnium græcorum gloriā studiosè curarent, posset hoc argumento à pari sumpto id facere, si cuiusque priuati officium est, ut uestræ gloriæ cupidus atque studiosus sit, uestrum etiam erit officium uiri Atheniensis, ut reliquorum Græcorum gloriā studiosè curetis. pluribus autem exemplis à pari usus est Aristoteles, quoniam frequentius hoc argumentandi genus usurpamus. est enim quasi quædam inductio qua probatur, quod in re pari ualet, etiam in hac ualere, quæ par est, ut quoniā usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam ædium. Quoniam iure M. Manlius qui Romæ regnum affectabat, trucidatus est, iure etiam Sp. Calsius eiusdem criminis reus trucidari potest. Si Tib. Gracchus iure cæsus est, qui statum Reip. perturbat, etiam C. Gracchus Tiberij frater eadem molens iure necandus est.

TEXT. *Alius locus est à tempore, quod spectandum est: ut Iphicrates in oratione contra Harmodium; Si priusquam hæc gererem, postulasset à uobis, ut mihi statuam erigeretis, si ea consecissem, nonne eam mihi decernissetis? nunc postquam conseci, non decernetis? ne igitur committatis, ut, quod beneficium expectantes, pollicemini, id accepto beneficio auferatis.*

COMM. Sæpe à tempore ducuntur argumenta, quod et Quintilianus & Cicero testantur. ut P. Clodius à tempore se defendebat, cum accusaretur de pollutis Bonæ deæ sacrificijs. nam se eo tempore, quo dicebatur in operto Bonæ deæ fuisse, non Romæ sed Interamne fuisse dicebat. Aristoteles exemplum sumit ex oratione, quam Iphicrates dux Atheniësiū contra Harmodium habuit. cum enim Iphicrates ob rem præclare gestam ab Atheniensibus erigi sibi statuam peteret, Harmodius quidam illi aduersabatur, & negabat eum esse statuam dignū. at Iphicrates inter cætera argumenta quibus probaret sibi statuam deberi, posuit etiam hoc à tempore sumptum; si uobiscum pacisci noluissem uiri Atheniensis priusquam ad hoc negocium accedere, si illud ex sententia consecissem, ut tum denique me statua donaretis, an non libentissimè conditionem hanc accepissetis, & sine dubitatione statuam polliciti fuissetis? nunc cum omnia rectè feliciterque gesserim, erit aliquis uestrum, qui dubitet, mihi statuam decernere? Videte ne nobis turpe sit, quod cum beneficium aliquod expectatis, promittere soletis, id accepto iam beneficio auferre. Plutarchus existimat, eam orationē quam Iphicrates pro se contra Harmodium habuit, à Lyfia oratore scriptam fuisse. nam solebat Lyfias mul-

10 tis orationes scribere, quibus uel se defenderent, uel alios accusarent. sed aliqui uolunt, non à Lyfia, sed ab ipso Iphicrate conscriptam, qui præter cæteras uirtutes etiā facundus ac disertus fuit. Cicero sæpe argumentatur à tempore, ut pro Cælio, fuit assiduus mecum Prætor me, non nouerat Catilinam: Africam tū Prætor ille obtinebat; secutus est annus, causam de pecunijs repetundis Catilina dixit: mecum erat hic, illi ne aduocatus quidem uenit unquam. deinceps fuit annus, quo ego consulatum petiui, petebat Catilina mecum, nunquam ad illum accessit, à me nunquam recessit. item; poterunt ne meliori tempore proficere, quam cum Licinius uenisset? cum in manu teneret uenenū pyxidem? Sed Aristoteles uidetur à tempore uocare argumenta illa, quæ ficta epicheremata uocantur à recentioribus. quale est illud Ciceronis pro Cor. Balbo, Etenim si Cn. Pompeius ab hinc annos quingentos fuisset, is uir, à quo senatus adolescentulo atque equite Romano sæpe cōmunis salutis auxiliū petisset, cuius res gestæ omnes gentes cum clarissima uictoria terra marique peragrassent, cuius tres triumphus testes essent, totum orbem terrarum nostro imperio teneri, quæ populus R. singularibus honoribus decorasset: si nunc apud uos id, quod is fecisset, contra factū diceretur, quis audiret? nemo profecto; mors enim cum extinxisset inuidiam, res eius gestæ semperterni nominis gloria niterentur. cuius igitur audita uirtus dubitationi locum non daret, huius presentis experta, atque perspecta obtrectatorum uocelædatur? huius generis multa sunt apud Ciceronem exempla. quæ nos argumenta à fictione uocare consueuimus. quale est etiam illud, quod hoc loco subiungit Aristoteles.

TEXT. *Et rursum si quis Thebanis diceret, debere eos adiutum in Atticam Philippo tradere. nam si hoc petisset, priusquam contra Phocenses eis auxiliū tulisset, certe polliciti fuissent. absurdum igitur erit; si, quoniam illis fidem habuit, neque id tunc contendit, ei nunc transitum non dederint.*

COMM. Thebani bellum contra Phocenses gerebāt, & cum illud soli sustinere nō possent auxiliū à Philippo Macedoniae rege Magni Alexandri patre petiuerunt, quo adiutore Phocenses debellarunt. postea uerò cum Philippus contra Atheniensis bellum suscepisset, à Thebanis petiuit, ut aditum sibi in Atheniësiū regionem daret, quo facilius Atheniensis opprimeret. ponamus igitur Thebanos consultare utrum Philippo transitum in Atticam patefaciant an non. certè qui Philippi causam tueretur, ita à tempore posset argumentari, Si quo tempore petitum auxiliū, à Philippo misistis uiri Thebani contra Phocenses, illud à uobis Philippus postulasset, ut, si quando foret opus, aditū illi in Atticam præbretis, an non ei sine ulla dubitatione polliciti fuissetis? quod igitur, fide ac societate uestra fretus, à uobis eo tempore non contendit, id ei nunc, tantis acceptis beneficijs, denegabit? tradit Plutarchus in uita Demosthenis, cum

sum Thebanorum animi propter recentia beneficia ad Philippum inclinarent. Demosthenem incredibili quadam ac penè diuina facultate dicendi eis persuasisse, ut à Philippo deficeret, & cum uniuersa ferè Græcia contra illum conspirarent. sunt etiam alia argumenta à tempore, in quibus commoditas aliqua, vel incommoditas spectatur. ut p. Milone, quem si interficere uoluisset quantè, quoties occasiones, quam præclaræ fuerunt? potuit ne cum domum ac deos penates suos illo oppugnantem defenderet iure se ulcisci? potuit ne ciue egregio & uiro fortissimo P. Sestio collega suo uulnerato? & quæ sequuntur. alibi uero non esse credibile colligit, Milonem occidendi Clodij consilium eo tempore sumpsisse; quo petebat cõsulatum. Ipsi uero Ciceroni fuit obiectum ab Antonio, q̄ in medio ciuiliũ armorum fremitu dicax fuerit. Dido apud Virgilium argumentatur à tempore, non debere Aeneam discedere,

Quin etiam hyberno moliris sidere Classem,
Et medijs properas aquilonibus ire per altum.

TEXT. *Alius locus sumitur ex ijs, quæ contra nos dicuntur, cum ea uertimus in aduersarium. locus autem hic multum excellit, ut in Teucro.*

COMM. Quidam hunc locum inuersionem appellant, cum ea sumimus quæ contra nos dicta sunt, & in aduersarium uertimus. Aristoteles ait hunc locum plurimum excellere in dicendo, vimque maximam habere. quemadmodum (inquit) in Teucro Tragedia. sed ex Teucro uerba non citat, quia fortasse tunc erant notissima, neque opus erat ea recitare. quo genere dicendi, nos etiam frequenter utimur. neque enim ea, quæ peruulgata sunt, recitamus, sed locum tantum ostendimus. ut si dicamus equos ex coloribus sæpe dignosci, ut in Georgicis. & interdum à poetis egregiè maris tempestates describi, ut in primo Aeneidos. sic Aristoteles ait hunc locum, quo uertimus in aduersarium ea, quæ contra nos dicuntur, multum excellere, ut in Teucro. neque Teucro uerba citat, quæ tunc, cum esset in manibus ea tragedia, facile quibus uidere ac legere poterat. nunc cum illa interierit, quæ uerba fuerint in ea, scire non possumus. neque tamen hoc impedimento est, quominus locum hunc rectè intelligamus, quia subiicit Aristoteles statim aliud exemplum, quo totam rem apertè explicat, cum ait.

TEXT. *Quò loco usus est Iphicrates contra Aristophontem, cum interrogans, an ipse accepta pecunia nauis proditurus esset, quod cum ille negasset, ergo (inquit) quod tu, cum sis Aristophon, non fecisses, ego Iphicrates feci?*

COMM. Quintilianus libro quinto ubi de usu argumentorum uerba facit, ita locum attigit; Atque Aristoteles quidem potentissimum putat, ex eo, qui dicit, si sit uir optimus: quod, ut optimum est, ita longè quidem, sed sequitur tamen, uideri. Inde. n. illa nobilis Scauri defensio, Quintus Varius Suetonensis ait Aemilium Scaurum Remp. populi R. prodidisse, Aemilius Scaurus negat. cui simile

quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia Remp. proditurus esset, isque negasset. Quod igitur (inquit) tu non fecisses ego feci? hæc tunc Quintilianus. quibus uerbis totum hunc locum expressit. Plutarchus in præceptis ciuilibus tradit Iphicratè in dicendo nõ fuisse parè Aristophonti, sed ab eo sæpe eloquentia uinci atque obrui solitum. Itaque uictus aliquando Iphicrates ab Aristophonte, dixisse fertur, aduersariorum quidem histrio melior est, sed fabula mea præstantior. Sed hoc argumento, quod Aristoteles recitat. ita dicitur Aristophontem oppressisse, ut ille, quid responderet, ex tempore non haberet. neque mirum cum Iphicrates melior uir haberetur, & uitæ probitas maximam uim habeat, ad fidem faciendam. Cicero pro Roscio Comædo sic locum huc usurpauit. Pro Deum hominumque fidem: hoc aut Roscius unquam à Cluuius petijisset, si festertium millies in iudicium haberet: aut Cluuius Roscio petenti concessisset, si uniuersæ pecuniæ particeps esset? uix medijs fidius tu Fanni à Ballione, aut aliquo eius simili hoc postulare auderes, & impetrare posses. Item in eadem oratione, Quemadmodum si Fannius Roscium fraudasse diceretur, utrumque ex utriusque persona uerisimile uideretur, & Fannium per malitiam fecisse; & Roscium per imprudentiam deceptum esse, sic cum Roscius Fannium fraudasse arguatur, utrumque incredibile est, & Roscium quicquam per auaritiam appetisse, & Fannium quicquam per se bonitatem amisisse. tota uis huius argumentationis à uita & moribus utriusque aduersarij pendet. Itaque non sine causa dixit Arist. multum hunc locum excellere, uerum cautionem quandam adhibet, ne ridiculum argumentum appareat, quare subiungit.

Sed oportet aduersarium uideri procliuiorem ad iniuersionem, alio qui res ridicula uideretur: ut si quis hoc contra Aristidem accusantem diceret, nam ad accusatoris perfidiam hoc referendum est.

COMM. Nunquam ualet hoc argumentum, nisi cum accusator reo uidetur improbius esse, atque ad scelus perpetrandum procliuior. nam si quis contra uirum meliorem se, hoc argumento utatur, res tota ridicula uidebitur. ut si Aristides iustissimus uir, Hyperbolum improbum hominem accuset, quod de patriæ prodicione cogitarit, non poterit Hyperbolum ita argumentum inuertere, Tu cum sis Aristides, nunquam adduci posses, ut patriam proderes, & ego, qui sum Hyperbolum patriam prodere cogitauit, quod si inuertat, risum omnibus concitabit, neque quicquam causam ac defensionem suam adiuuabit. hoc enim argumenti genus ad accusatoris perfidiam pertinet, ut si accusator improbus tale facinus non commisisset, neque reus uir probus commisisset uideatur. quoties autem accusator probus existimatur, ut M. Cato, & Ser. Sulpicius L. Murenæ accusatores, tunc hoc argumenti genere superfedendum est, & alijs utendum.

Omnino

TEXT. *Omnino enim debet accusator esse reo melior, si minus hoc argumento semper coarguetur.*

COMM. Quoties ad accusandum aliquis accedit, is diligenter aduertere debet, ne uirum se meliorem in iudicium uocet, alioquin facile poterit hoc argumento coargui, & à reo per inuersionem eludi. Cicero quinta in Verrem actione, sane quam eleganter id, quod ait hoc loco Aristoteles, expressit, cū ita inquit, Omnes qui alterum iudices nulli impulsu inimicitijs, nulla priuati læsi iniuria, nullo præmio adducti in iudicium Reip. causa uocant, prouidere debent, non solum quid oneris in præsentia tollant, sed etiam quantum in omnem uitam negocij suscipere conentur: legem enim sibi ipsi indicunt innocentiam, continentiam, uirtutumque omnium, qui ab altero rationem uitæ reposcunt, atque eo magis & quæ sequuntur. L. Crassus dicebat nullius rei tam se pœnitere, quam quæ adolescens Ca. Carbonem accusasset. nam uitam suam pluribus, quam uellet obseruari oculis arbitrabatur. Carere enim debet omni uitio, qui in alterum paratus est dicere.

TEXT. *In omni uero negotio se absurdè gerit ille, qui in alijs ea reprehendit, quæ uel ipse facit, uel nactus occasione, faceret.*

COMM. Generalis est hæc & uera sententia. neque nullam aliorum emendandorum auctoritatem habere potest is, qui eodem uitio laborat, quo alium reprehendit, immo potius omnium irrisione ludetur, quoties in alijs damnat, quæ ipse facit. Iuuenalis Satyra secunda uehementer eos insectatur, qui uitia reprehendunt, cum ipsi sint maximè uitiosi.

Loripedem (inquit) rectus derideat, Aethiopem albus.

Quis cœlum terris non misceat, & mare cœlo

Si fur displiceat Verri, homicida Miloni?

Clodius accuset Mæchos? Catilina Cethegum?

In tabulam Syllæ si dicant discipuli tres?

Cicero secunda Philippica, P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti, quid nam homines putarent, si tamen occisus esset, cum tu illum in foro inspectante, populo R. gladio stricto insectus es? negociumque transegisses, nisi ille se sub scalas tabernæ librariæ coniecisset, iisque oppilatis impetum tuum compressisset? pro Q. Ligario multis uerbis ostendit Cicero, Q. Tuberonem absurdè facere, qui Ligarium eo crimine in iudiciu uocet, quo & ipse & pater eius teneretur.

TEXT. *Vel qui alijs ea suadet, quæ ipse, nec facit, nec ullo modo faceret.*

COMM. Ille etiam absurdè se gerere existimandus est, qui conatur alijs ea persuadere, à quibus ipse refugit, & quæ facere, nunquam animum induceret. ut si quis alij suadeat, ut pecunias suas pauperibus largiatur, cum ipse ne teruntium quidem unquam inopi subministret, aut si quis alterum adhortetur

ut antelucano tempore surgat ad studia, cum ipse quotidie ad multam lucem dormiat. Turnus apud Virgilium, cum Drances eum excitaret, ut contra Aeneam congrediretur, qui illum ad certamen prouocabat, ostendit Drancem fugacem & imbellem cum ait,

— Possit quid uiuida uirtus.

Experiare licet, nec longè scilicet hostes
Quærendi nobis, circumstant undique muros.

Imus in aduersos, quid cessas? an tibi Mauors
Ventosa in lingua, pedibusque fugacibus istis
Semper erit?

TEXT. *Alius locus à definitione: ut, Demonium nihil aliud est, quam uel Deus, uel Dei opus. qui uero putat aliquod opus esse Dei, necesse est illum etiam deos esse putare.*

COMM. Definitionem uocat Aristoteles hoc loco omnem uocabuli explicationem, & omnem rei alicuius descriptionem. neque enim oratores ita subtiliter definitionem tractant, ut logici faciunt, sed omnem alicuius rei explicationem Oratores definitionem uocant, siue ea uera definitio sit, & naturæ explicatio, siue sit descriptio quædam & apertior eius rei declaratio, de qua agitur, de qua re multa diximus in Partitionibus Ciceronis & in

Oratore ad Brutum. Cicero primo loco definitionem ponit. quoniam, ut aiebat Plato, Omnis quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio debet à definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputatur. Sunt autem quinque potissimum definitionis species, licet plures à Boetio numerentur, prima constat ex genere & differentia, ut homo est animal rationis particeps. Animal est corpus uiuum & sentiens. Altera ducitur à causis, ut a materia, Ira est feruor sanguinis in corde. a fine, ut Ira est appetitus ultionis. ab efficiente, ut Felicitas est præmium uirtutis, à forma, ut Mundus est uniuersa complexio globosa. Tertia ducitur ab effectis uel officijs, ut Magnes Lapis est, qui ferrum attrahit. Luna sidus est, cuius ui fluunt ac refluunt maria. Prætor est, qui iuri dicendo in ciuitate præest. Quarta ducitur à partibus, ut Mensis est spacium triginta dierum. Dies ciuilis est spacium uiginti quatuor horarum. Rhetorica est inueniendi, disponendi, & eloquendi scientia. Quinta ducitur ab accidentibus, quæ propriè descriptio uocatur, ut Mulus est animal quadrupes ex equa & asino genitum. Ibes sunt aues excelsæ, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro. quæ auertunt pestem ab Aegypto, cum uolucres angues ex uastitate Libyæ uento Africo inuertas interficiunt atque consumunt. sic. n. Ibes Cicero definit 1. lib. de Nat. Deorum. Aristoteles hoc loco sumit exemplum ex Apologia Socratis, cum. n. accusatus fuisset Socrates, quæ deos esse non putaret, hoc argumento se defendere conatus est, Ego palam omnibus semper testatus sum, adesse mihi demonium quoddam, a quo regor, & prohibeor.

TEXT. *Vel qui alijs ea suadet, quæ ipse, nec facit, nec ullo modo faceret.*

COMM. Ille etiam absurdè se gerere existimandus est, qui conatur alijs ea persuadere, à quibus ipse refugit, & quæ facere, nunquam animum induceret. ut si quis alij suadeat, ut pecunias suas pauperibus largiatur, cum ipse ne teruntium quidem unquam inopi subministret, aut si quis alterum adhortetur

beor, si quando contra ius fasque aliquid ag-
gredi paratus sum. Sed Dæmonium aut Deus
est, aut certe Dei quoddam opus, quod si existimo
aliquod opus esse Dei, cum dæmonium adesse mi-
hi fatear, necesse est, ut etiam deos esse existimem.
hoc igitur argumentum à Dæmonij definitione
sumptum est.

TEXT. *Et quod Iphicrates dixit. Ille maxime generosus
est, qui optimus. Etenim in Harmodio, & Aristogito-
ne nihil ante generosum fuit, quam generosè se ges-
serunt.*

COMM. Hermodius quidam Iphicratis aduersarius, de
quo supra mentionem fecit Aristoteles, cum ne-
garet Iphicrati statuam ob res eius gestas erigi de-
bere, præter cætera dixit etiam Iphicratem igno-
bilem esse minimeque generosum. cui respondes
Iphicrates à definitione probat, se aduersario suo
generosiorum esse, quamuis ille à claris maiori-
bus oriundus esset. Quis est enim (inquit) ma-
ximè generosus? an non is qui optimus? nam qua
de causa maiores sui Harmodius & Aristogiton
nobilitati fuerunt? num quia parentes nobiles &
rerum gestarum gloria claros habuerint? minime
uero. nihil enim in eis antea generosum fuit, quã
ipsi generosè se gesserunt, & interfecto tyranno
ciuitati libertatem restituere conati sunt. quod si
illi non maiorum uirtute, sed sua generosi facti
sunt, cur ego non generosus existimer, qui res eas
gesse, propter quas multi nobilitati sunt? hoc argu-
mento superbiam aduersarij sui Harmodij, qui ab
illo Harmodio celeberrimo, qui primus Athenis
statua decoratus est, originem ducebat, Iphicra-
tes represit. cum ostenderet, ueram nobilitatem
non in genere, sed in uirtute constitutam esse. un-
de rectè Iuuenalis ita cecinit.

Tota licet ueteres exornent undique ceræ
Atria, nobilitas sola est atque unica uirtus.

TEXT. *Præterea se uerius propinquum illorum esse di-
xit, Nam res (inquit) meæ gesta, magis sunt pro-
pinqua factis Harmodij & Aristogitonis, quam
tua.*

COMM. Aliud argumentum Iphicratis contra eundem
Harmodium aduersarium suum, qui ualde mole-
stus illi erat. cum enim Harmodius e clarissima fa-
milia natus esset, Iphicrati frequenter ignobilita-
tem obijciebat. & eius honori atque dignitati ad-
uersabatur. Iphicrates autem conabatur ostende-
re se generosiorum & nobiliorem esse, quam ipse
esset Harmodius. nam quis (inquit) clarorum ui-
rorum propinquior est? utrum qui coniunctione
sanguinis illos attingit, an qui præclaris rebus ge-
stis quam simillimus est? certe uiri fortes & egre-
gij magis illorum propinqui esse uolunt, qui suã
uirtutem æmulantur, quamuis obscuro genere na-
ti sint. quam eorum, qui claro genere nati, se totos
secordia ignauiaque tradiderunt. est igitur hoc
argumentum à definitione Propinqui deductum
queritur enim qui uerius appellari debeat pro-
pinquus, utrum qui sanguine coniunctus est, an

qui est rebus gestis & uirtute similis. Plutarchus
Iphicratis perquam scitum & acutum dictum cõ-
memorat. cum enim Harmodius nobilis quidem
sed parum probatus homo, minimeque maiorum
suorum uirtutibus respondens ignobilitatem illi
obiecisset, confestim ita respondit, Meum genus
a me incipit, tuum in te definit. Iuuenalis satyra
octaua eos acriter insectatur, qui nobilitate maio-
rum suorum inflati, cæteros tanquam ignobiles
contemnunt, cum ipsi nihil egregium gerant.
Quis enim, inquit, generosum dixerit hunc qui
Indignus genere & præclaro nomine tantum Infi-
gnis? & tandem Satyram ita concludit,

Malo pater tibi sit Therfites dummodo tu sis
Acacidæ similis, uulcaniaque arma capessas
Quam te Therfitæ similem producat Achil-
les.

TEXT. *Et quemadmodum in Alexandro scriptum est: om-
nes in hac esse sententia, ut intemperantes eos existi-
ment, qui non unius corporis pulchritudine frui con-
tenti sunt.*

COMM. Veteres oratores solebant orationes suas, qui-
bus aliquos ornarent, eorum nomine, quos lauda-
rent, inscribere. sic Isocrates orationem eam, qua
Cypri regem Euagoram celebrat, inscribit Euago-
ram. sic ea qua Buirim laudat, Buiris appellatur.
ergo credibile est, etiam Alexandrum orationem
fuisse, qua Priami filius Alexander ornaretur, &
à criminibus, quæ illi obijciebantur, quod rapuis-
set Helenam purgaretur. Orator igitur ille, quis
quis fuit, cum ostendere uellet Alexandrum non
debere intemperantem appellari, quamuis amori-
bus Helenæ totus esset deditus, argumentum à
definitione intemperantis duxit. Quis est (in-
quit) intemperans, aut in quem potissimum ita ca-
dit appellatio? nempe in eum, qui non una mulie-
re contentus est, cuius pulchritudine fruatur, sed
modo hanc, modo illam appetit, & quotcunque
egregia forma facieque liberali uidet, eas om-
nes secum habere desiderat, sed Alexander una
Helena contentus fuit, & cum ea semel potitus
fuisset, nunquam aliam mulierem appetiuit. non
igitur intemperans appellari debet. tale illud est
argumentum Ciceronis in Paradoxis, Quem. n.
intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo ho-
mine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio
est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus
sit, qui nihil querat, nihil appetat, nihil optet am-
plius. & quæ sequuntur.

TEXT. *Vnde etiam Socrates dixit, ad Archelaum se pro-
ficisci nolle, propterea quod ignominia sit, beneficia
non posse reddere, non aliter atque, non posse ulcisci
iniurias.*

COMM. Socrates ab Archelao Macedoniae rege ditissi-
mo, multis propositis præmijs & ad opes & ad
dignitatem, inuitatus, ut ad eum accederet, nun-
quam assentiri uoluit, sed potius eius promissio-
nes cõtēnere uidebatur. cū autem ab amicis inter-
rogaretur, cur ad tantū regē pficisci noller, à quo
plurima

plurima beneficia esset accepturus, respondit,
se omnem ignominiam atque contumeliam uitare
uelle, quod si ad Archelaum accederet, se igno-
miniam subiturum. hoc autem ab ignominia de-
finitione probabat, hoc modo; Ignominia est, ac-
cepta beneficia reddere non posse, non aliter at-
que non posse iniurias ulcisci. Satis autem constat
Socratē cum à multis regibus benignissimè inui-
taretur, nunquam ad ullum accedere uoluisse, &
missas à multis pecunias, quamuis esset admodū
pauper, repudiasse. malebat enim potius indigere,
quam acceptis pecunijs quodammodo libertatem
suam uendere.

TEXT. *Omnes enim isti rem ipsam definiētes, & quid sit
aperientes, concludunt ea, quæ uolunt.*

COMM. Concludit quinque exempla proposita ducta
esse à definitione. nam qui ita argumentati sunt,
rem ipsam prius definiunt, & aperuerunt, quid
esset. deinde conclusio nem, quam uolebant, adiū-
xerunt. multum ualet etiam hic definitionis locus
ad distinctionem, & ad quæstionem de eodem &
altero, ut non idem est Tyrannus, & rex. nam rex
est, qui iustitiam seruat, & nō tam propriam, quã
subiectorum utilitatem querit. Tyrannus autem
omnia pro libidine sua administrat, & non quid
subiectis, sed quid sibi suisque rationibus utile sit
cogitat. Cicero pro Roscio Cor. aliud est iudiciū,
aliud arbitrium. iudicium est pecuniæ certæ, arbi-
trium incertæ. pro M. Cælio, Aliud est maledice-
re, aliud accusare, accusatio crimen desiderat, rem
ut definiat, hominem ut notet, argumento pro-
bet, teste confirmet. maledictio autem nihil habet
propositi præter contumeliam: quæ si petulantius
iactatur, conuicium, si facietius urbanitas nomina-
tur. fit etiam sæpe definitio ex contrarijs, ut Ho-
ratius,
Virtus est uitium fugere, & sapientia prima
Stultitia caruisse. Interdum uocabula tantū
ipsa definiuntur, ut Cicero pro P. Sestio, Qui ea,
quæ faciebant, quæque dicebant multitudini iu-
cunda esse uolebant, populares: qui autem ita se
gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarē-
tur, optimates habebantur.

TEXT. *Alius locus est, cum aperitur quot modis aliquid
dicatur: ut in Topicis, de eo, quod rectè factum di-
citur.*

COMM. Primo libro Topicorum diligentissimè docet
Aristoteles, qua rōne scire possimus, utrum id uo-
cabulum de quo agitur, uno modo dicatur, atque
unam tantum habeat significationem, an dicatur
pluribus modis, & uarias significationes habeat.
quæ cognitio plurimum ualet ad distinctionem
& solutionem argumentorum. nam alio modo di-
cimus sanum hominem, qui corpus habeat bene
constitutum, alio modo sanum cibum, qui confi-
ciens sit sanitatis. alio modo sanam urinam, quæ
sanitatis signum sit. cum igitur aliqua dictio plu-
ra significat, opus est aperire, quot modis dicatur,
sicut in Topicis declaratum est. ut si dicatur ali-
quid rectè factum esse, quia non uno tantum mo-

do rectè factum dici solet, oportet declarare, quot
modis aliquid dicatur rectè fieri. primo enim re-
ctè fieri dicitur, quod honestè fit, ut qui pro pa-
triæ salute dimicat, rectè facit. Et qui Deum col-
lit, qui iustitiam seruat, qui cupiditates coercet.
Secundo modo dicitur rectè fieri, quod fit utili-
ter, ut qui rem suam familiarem diligenter curat,
rectè facit. & qui sanitati studet, & qui pro suo ue-
ctigali sumptus facit. Tertio modo rectè fieri di-
citur, quod fit artificiosè, atque ingeniosè, ut re-
ctè Chrylippus disputat, Aristoteles rectè docet,
Vitruuius rectè ædificat. ars enim recta ratio est
rerum gerendarum. Cicero, primo libro Tusculana-
rum quæstionum, ab hoc loco probat, mortuos
uitæ commodis non carere, sic enim argumenta-
tur; an potis, qui non est re ulla carere. Triste. n.
est nomē ipsum carendi, quia subiicitur hæc uis,
habet non habet, desiderat, requirit, indiget. opi-
nor hæc incommoda sunt carentis, caret oculis,
odiosa cæcitas, liberis orbitas. & paulo post; care-
re hoc significat, egere eo, quod habere uelis. inest
enim uelle in carendo, nisi cum sic tanquam in fe-
bri dicitur, alia quadam notione uerbi. dicitur. n.
alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas,
& non habere te sentias, etiam si id facile patiare.
carere enim malo id non dicitur, non enim esset
dolendum. dicitur illud bono carere, quod est ma-
lum. sed ne uiuus quidem bono caret, si eo non in-
diget, sed in uiuo intelligi tamen potest. regno ca-
rere, dici hoc in te satis subtiliter non potest: pos-
set in Tarquinio, cum regno esset expulsus. at in
mortuo ne intelligi quidem potest. carere enim
sentientis est, nec sensus in mortuo est, ne carere
quidem igitur in mortuo est. Cato apud Cicero-
nem hac ratione probat sapientem uirum esse re-
gem, diuitem, & pulchrum. nam rex dicitur non
solum, qui regnum obtinet, sed etiam qui bene se
ipsum regit. diues non tantum qui multas habet
pecunias, sed etiam qui sua forte contentus est.
pulcher non tantum qui corporis dignitate con-
spicius est, sed etiam qui uirtutibus est exorna-
tus. animi enim lineamenta sunt pulchiora quam
corporis.

TEXT. *Alius locus à diuisione, ut cum omnes qui iniu-
riam faciunt, trium rerum aliqua impellantur. uel
hac, uel ista, uel illa, hic duabus rebus impelli nullo
modo potuit, de tertia uero, neque ipsi aduersarij in-
mulant.*

COMM. Hunc locum M. Antonius apud Ciceronem se-
cundo de Oratore uocat à partitione, atque hoc
exemplum ponit, aut senatui parendum de salu-
te Reip. fuit, aut aliud consilium instituendum,
aut sua sponte faciendum. aliud consilium super-
bum, suum arrogans. utendum igitur fuit con-
silio Senatus. Quintilianus libro quinto uocat
exremotione partium, quia remotis alijs parti-
bus una sola relinquitur, uel omnes pariter re-
mouentur. Vt hic seruus quem tibi uendicas,
aut uerna tuus est, aut emptus, aut dona-
tus, aut testamento relictus, aut ex hoste ca-
ptus,

ptus, aut alienus. deinde remotis prioribus, supererit alienus. Periculofum, ait Quintilianus, & cū cura intueđu genus, qui si in proponēdo unū qđlibet omiserimus, cū risu quoq; tota res soluit. aliquando remouentur omnes partes, ut Cicero in Topicis, si neque censu, neque uindicta, neque testamento liber factus est, non est liber, neque est ulla earum rerum, non est igitur liber. tale est hoc Aristotelis exemplum, quo probatur aliquis iniuriam non fecisse, hoc modo, cum omnes homines ut iniuriam faciant trium rerum aliqua impellantur, uel propter iram, uel propter utilitatem, uel propter uoluptatem; & hic homo neque iratus unquam illi fuerit, neque aliquam ex iniuria poterat utilitatem sperare, neque ipsi aduersarij dicunt in accusatione sua uoluptatis gratia factum, restat igitur ut iniuriam nullo modo fecerit. Cicero pro L. Man. probat Pompeium esse summum Imperatorem à partium enumeratione, cum ita proponit; ego enim sic existimo, in summo Imperatore quatuor has res in se oportere, scientiam rei militaris, uirtutem, auctoritatem, felicitatem. deinde multis rationibus probat, in Pompeio quatuor has res inesse. tandem ita concludit, Quare cum & bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, & cum ei Imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis uirtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitabitis Quirites, quin hoc tantum boni, quod à Dijs immortalibus oblatum & datum est, in Rēp. conseruandam atque amplificandam conferatis? ita frequenter accidit, ut enumeratio partium totam unam orationem & bene longam efficiat.

TEXT.

Alius locus ab inductione, ut illud ex Peparethia; matres de filijs ubique uerum discernere. nam Athenis, cum Mantias orator de filio dubitaret, illi mater indicauit. & Thebis, cum Ismenias, & Stilbo de filio contenderent, Dodonis Ismenia filium esse dixit. itaque postea Thebaliscum Ismenia censuerunt.

COMM.

Inductio est, cum ex multis singularibus probatur aliquid generatim atq; uniuersè. quo genere probationis ferè semper usus est Socrates, ut in Platonis Dialogis aperte uidere licet. Aristoteles quatuor exemplis docet, quomodo ab inductione ducantur argumenta, quorum primum ex oratione quadam, quæ Peparethia dicta est, desumpsit. est autem Peparethus insula una ex Cycladibus, in qua fuit oppidum eiusdem nominis, quod à Philippo Macedoniae rege post secundum bellum punicum, dirutum fuit, ne à Romanis occuparetur. in eo igitur oppido, cum de puero quodam nata esset controuersia cuiusnam filius esset, cum plures uiri cum eius matre rem habuissent, orator censebat à matre petendum esse, quod ea sola uerum aperire posset, atque hoc modo argumentabatur ab Inductione, Matres de filijs ubiq; possunt uerum discernere, quod exemplis multis intelligi

pot. Athenis. n. cum inter Mantiā oratorē, & quendam aliū ciuem, de puero nata esset cōtētio cuius esset filius, pueri mater controuersiam sustulit, & cuius esset indicauit. Idem Thebis accidit, cum enim duo Thebani ciues Ismenias & Stilbo de filio contenderent, quod Ismenias suum esse diceret, Stilbo uero sibi uendicaret, Dodonis pueri mater totam litem dissoluit. nam Ismenia filium adiudicauit. is autem puer Thebaliscus uocabatur. itaque post eam controuersiam Thebaliscus Ismenia uocatus est. hoc primum Aristotelis exemplum est ab Inductione, quo satis intelligitur, duas aut tres historias siue exempla, sufficere ad aliquid uniuersè confirmandum. ut si quis probare uelit, omnes Philosophos esse ueritatis amatores, quoniam Pythagoras, Plato, Aristoteles, nil aliud quam ueritatem inuestigabant. Sed tamen quo plura colliguntur, eo magis res ipsa confirmatur. Cicero pro Milone, cum probare uelit, sceleratos ciues iure interfici posse, quinque exempla conglobat; eo quasi uno fasce complectitur, cum ita inquit; neque enim posset aut Hala ille Seruilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut me consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos ciues interfici nefas esset. sed huius generis exempla sunt apud Ciceronē plurima.

Et quo Teodestes usus est in lege si nemo proprios equos eis committit, qui negligēter alienos curarunt. neque quisquam naues suas eis tradit, qui alienas euerterunt, & si hoc in rebus omnibus ita se habet, nō debemus eis uti in salute nostra tuenda, qui salutem alienam malè defenderunt.

COMM.

Theodestes Aristotelis socius, quodā in opere, quod νόμος siue lex inscribatur, cum probare uellet, non debere nos eis salutem nostram tuendam committere, qui nullum unquam rectè defendere potuerūt, usus est inductione à similibus, hoc modo; si nullus tam insipiens, qui proprios equos illis curandos tradat, à quibus uidet alienos negligenter curari, neque quisquam ita fatuus, ut à quibus uidet aliorum naues euerfas, eis suas gubernādas tradat, & hoc omnibus in rebus obseruari solet, quid est, quod in salute nostra tuenda illis utamur, qui salutem aliorum malè defendere soliti sunt? hæc est Socratica inductio à similibus, ut qui probare uelit eum esse generosum quod uirtute præditus sit, ita poterit inductione à similibus argumentari. si pomum id generosum est, non quod ex pulchra sit arbore decerptum, sed quod sit pulchrū & suaue, & equus generosus est, nō quod sit ex equa nobili natus, sed quod uiribus & cursu reliquis antecellit, ita uir ille generosus est, non qui natalium splendore gloriatur, sed qui magna uirtute præditus sit. uerum Socrates interrogatione ferè semper uti solebat, nihil. n. ipse uolebat affirmare, sed ex aliorum responsione quæ uellet concludere solebat.

Et quo Alcidas utitur, ut probet sapientes ab omnibus honorari; Parij. n. Archilochū, quāuis maledicus esset, honorarūt, & Chij Homerū, quos eorū ciuis non

non esset, & Mytilenæi Sapphonem quanquam esset mulier, & Lacedæmonij Chilonem in senatum elegerunt, cum tamen ad literarum studia duriores essent, & Itali Pythagoram, & Lampfaceni Anaxagoram peregrinum hominem sepulchro decorarunt, & in hunc usque diem colunt.

COMM.

Tertium exemplum ab Alcidas oratore sumpsit, quem oratorem sæpe nominat. cum igitur probare uellet Alcidas sapientes homines ubique magno in precio atque honore esse, tali inductione probauit; Archilochus apud Parios, quamuis poeta maledicus esset, tamen in magno honore fuit. & Homerus apud Chios, quamuis non esset eorum ciuis, & Sappho licet esset mulier apud Mytilenæos, & Chilo, qui connumeratur in septē sapientibus apud Lacedæmonios, quamuis Lacedæmonij studia literarum penè contemnerent. & Pythagoras apud Italos & Anaxagoras apud Lampfacenos licet peregrinus esset, sepulchro publice decoratus est, & ad hunc usque diem cultus. ergo magno ubique precio uirtus æstimatur. notanda uero uis huius inductionis. nam ut firmior appareat, singulis exemplis unam exceptionem apposuit, ut Archilochus poeta, quod maledicus esset. Homero, quod non esset Chiorum ciuis. Sapphoni, quod esset mulier, Chiloni quod apud literarū contemptores uiueret, Pythagoræ & Anaxagoræ, quod apud peregrinos habitarent. quæ tamen exceptiones impedimento non fuere, quo minus honorarentur.

TEXT.

Et illud, Athenienses donec Solonis legibus usi sunt beati fuere, & Lacedæmonij, dum Lycurgi legibus paruerunt, & apud Thebanos, cum primum ciuitatis principes studio sapientia se dare ceperunt, statim beata ciuitas extitit.

COMM.

Hoc quartum est exemplum, quo probatur id, quod Plato sexto de Rep. libro posuit, tum beatas fore ciuitates, quando uel sapientes imperant, uel qui Reip. præsuat, sapientum consilijs utuntur. hoc autem trium ciuitatum exemplo probat, quæ aliquo tempore bene beateque uixerunt, nam Athenienses donec Solonis sapientissimi viri legibus obtemperauerunt beati fuere, & Lacedæmonij quo tempore Lycurgi leges diligenter obseruarunt, & Thebani cum eorum principes studio sapientia se dediderunt, beati statim extiterunt, ergo quæcunque ciuitas, uel à sapientibus regitur, uel ab ijs, qui sapientibus obediunt, iure beata dici potest. Sunt autem tres præcipue species inductionis, prima ducitur ab exemplis quæ apud oratores frequentissima est ut Cicero pro Cor. Balbo; Si M. Crassus, si Q. Metellus, si L. Sylla, si C. Marius, si Senatus, si populus R. iure fœderatos homines ciuitate donarunt, etiam Cu. Pompeius L. Cornelium fœderatum iure potuit ciuitate donare. Secunda ducitur à similibus, quæ Socratica inductio uocatur, quoniam ea frequenter Socrates utebatur, ut si agricola, bonus est, qui fertiliores & meliores agros reddit, & pastor ille probandus est, qui meliores pecudes efficit, ita etiam

10 princeps laude dignus est, qui subditos suos facit esse meliores. Tertia ducitur à partibus & totum colligit, uel à singularibus ad generalia procedit, ut si iustitia est animi habitus, & prudentia, & fortitudo, & temperantia, ergo omnes uirtutes sunt animi habitus. Si patres conscripti, patricijque omnes, & equester ordo, & plebs omnis Milonem diligit, ergo populus R. uniuersus eum diligit.

Alius locus de rebus iudicatis aut iisdem aut similibus, aut contrariis: & præcipue si omnes semper ita iudicarunt; sin minus, saltem quamplurimi, aut qui sapientes sunt uel omnes, uel maior eorum pars; aut qui probi uiri sunt: uel si ipsi iudices alias ita statuerunt, uel ii, quorum iudicium ipsi iudices sequuntur, uel si ita illi iudicarunt, contra quos statuere nihil licet, ut qui domini sunt, aut quibus non honestum est contradicere, quales sunt Dei, parentes, magistri.

COMM.

A rebus iudicatis argumentum plerumque firmum deducitur. quod enim semel auctoritate sapientum uirorum constitutum est, id uidetur immutandum non esse. Cicero primo de Inuentione sic ait, Iudicatum est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso; communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicauerunt. Commune est, quod omnes uulgò probauerunt, & secuti sunt huiusmodi ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate. Velut Gracchi patris factum, quem populus R. ob id factum, quod insciente collega in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit. Aristoteles res iudicatas ita distinguit, ut aut eadem sint, aut similes, aut contrariæ. eadem sunt, de quibus sententia lata est, aut decretum interpositum, ut Cicero pro Flacco, actionem se daturum negauit, re iudicata stari ostendit placere. & pro Sylla, Status enim Reip. maximè iudicatis rebus continetur. Similes sunt, quæ eodem ferè præmio aut pœna dignæ sunt. Ut, si M. Manlius qui Romæ regnum affectauit, morte dignus iudicatus est, etiam Sp. Casius eodem crimine conuictus, mori debet. Si cæteri legati qui pro patria mortem obierunt, statua digni iudicati sunt, etiam Ser. Sulpitius in legatione pro patria mortuus statua decorari debet. contrariæ sunt, quæ plurimum inter se distant. ut M. Marcellus in bello Syracusis expugnatis, fana non esse spolianda sed potius ornanda censuit, C. Verres in pace socijs atque amicis Syracusanis, e fanis ornamenta omnia sustulit. Valent autem plurimum res iudicata, quando omnes semper ita iudicarunt, ut, nemini quis noceat, nisi lacesitus iniuria, ut uim ui repellere iustum esse. Vel quando plerique ita censent, ut apud inferos impijs pœnas esse constitutas, certum esse in cælo pijs animis constitutum

locum ubi beati a quo sempiterno perfruantur. 10 vel quando sapientes omnes, aut maior pars eorum ita censet, ut melius esse iniuriam accipere quam inferre, labores uoluptatibus esse potiores, animum nostrum immortalem esse uel quando probi uiri ita iudicant, ut melius esse detrimentum aliquod pati, quam litigare. publicam utilitatem proprijs commodis anteponebam. uel quando ipsi iudices alias ita statuerunt. ut si Mimis ille, qui nominatim Accium poetam in scena compellauit, iterum apud eosdem iudices accusetur, à quibus antea fuerat absolutus. Vel quando illi statuerunt, quorum iudicium ipsi iudices sequuntur, ut si in priuato iudicio tractetur aliquid, de quo iam in Senatu decretum sit. uel apud prætorem agatur de illa re, de qua iam princeps sententiam tulit. uel quando ita iudicauerunt illi, qui potestatem habent, & contra quos non licet aliquid decernere. ut si dominus de Seruo suo iudicium fecit, aut si rex de subiectis. quis enim dominis & regibus resistere potest? uel denique quando sic illi statuerunt, quibus nequaquam honestum est contradicere, quòd nobis superiores sint, atque illis omnia debeamus, quales sunt dei, parentes, & magistri. quibus ita deuincti sumus, ut nunquam eis parem gratiam referre ualeamus. ex his intelligi potest, res iudicatas omnes ab aliquorum auctoritate pendere, & quanto præstantiores illi fuerunt, qui iudicauerunt, tanto etiam res iudicatas esse firmiores, & minus conuelli aut labe factari posse. colligit autem Aristoteles uaria exempla rerum iudicarum.

TEXT. *Quemadmodum in Mixidemidem Antocles dixit, si Eumenides sibi honestum esse duxerunt, in Ariopago causam suam tractari, Mixidemides non honestum sibi ducet?*

COMM. Antocles orator satis celebris apud Athenienses, ut pote quem aliquando de pace legatum ad Lacedæmonios missum testis est Xenophon Græcarum rerum libro sexto, cum Mixidemidem quædam apud Ariopagitas in iudicium uocaret, atque is in Ariopago seuerissimo iudicio nollet causam dicere, iudicesque Ariopagitas recusaret, à Dearum Eumenidum auctoritate probare uoluit, non debere Mixidemidem Ariopagitarum iudicium subterfugere. nam si deus (inquit) Eumenides immortalis conditione natus statuerunt honestum esse sibi causam suam agi apud Ariopagitas, cur Mixidemides mortalis homo sibi non honestum esse censet in eodem iudicio contedere? de iudicio autem Orestis intelligit. nam postquam Orestes matrem Clytemnestram interfecisset, cum furiam quæ etiam Eumenides uocantur, exagitare cæperunt, neque unquam eum ulcisci destiterunt, donec in Ariopago parricidij causa dicta est, & cum perorata causa sententiæ iudicum uariarent, Pallas Dea sapientia censuit Orestem absolendum, atque ita furiam cum Oreste conciliauit. qua de causa Orestes postquam absolutus fuit, Mineræ templum erexit, apud quod templum, etiam facellum Furiam

rum ædificatum fuit, quas Athenienses *αἰετὰ θεὰ* id est, uenerandas deas appellant, ut ait Pausanias. in eodem loco, ferunt etiam Martem causam dixisse, cum Alirrhothium interemisset, unde locus Ariopagus, id est campus martius fuit appellatus.

TEXT. *Vel quemadmodum Sappho dixit, mori omnino esse miserum, quoniam etiam dei ita iudicauerunt; nisi enim ita esset, mori uoluissent.*

COMM. Sappho docta & ingeniosa mulier in Lesbo insula nata, multa præclare scripsisse fertur, & inter sui temporis poetas celeberrimum nomen tenuisse. usque eo, ut nonnulli eam decimam musam appellauerint, & Aristoteles hoc loco exemplum ab ea sumere non dubitet. ea igitur cum probare uellet mortem esse rem acerbam & miseram, à Deorum iudicio sumpsit argumentum hoc modo; omnino mori miserum est, sic enim etiam ipsi Dei censuisse uideri possunt. nam nisi res quædam misera mors esset, Dei mori uoluissent. nunc cum eam tantopere fugiant, ut nunquam experiri uelint, sed immortales esse perseuerent, non dubium esse potest, quin miseram esse censeant. Cicero pro Q. Ligario probat à Deorum iudicio causam Cæsaris fuisse meliorem quam Pompeij. sic enim ait; causa tamen dubia, quod erat aliquid in utraque parte quod probari posset, nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiam Di adiuerunt.

TEXT. *Vel quemadmodum Aristippus contra Platonem, qui nescio quid, ut illi uidebatur, arrogantius dixerat; At qui sodalis noster nihil unquam huiusmodi protulit, Socratem uero innuebat.*

COMM. Aristippus Cyrenaicus Platonis condiscipulus & Socratis auditor fuit, à quo Cyrenaica philosophia manauit. Porro Socrates in sermonibus suis nihil neque arroganter unquam neque asseueranter proferebat, sed de omnibus rebus dubitabat, & se illud unum tantum scire, quod nihil sciret, aiebat. cum igitur aliquando Plato nescio quid arrogantiùs asseuerantiùsque dixisset, Aristippus, cum quasi eo arguens, dixit; certè à Plato, nihil unquam à sodale nostro tale prolatum est. Socratem autem, quamuis magister fuisset, sodalem tamen appellauit. nam apud Græcos *ἐταῖρος*. i. sodales dicebantur omnes qui eiusdem sectæ essent, & qui eadem sententias in Philosophia sequerentur. Igitur à Socratis auctoritate atque iudicio duxit argumentum Aristippus, nihil arrogantius ab homine Philosopho Socratisque imitatore dici debere. Sic apud Virgilium Aeneidos secundo Priamus Pyrrhum arguit ab eius patris Achillis auctoritate,

At non ille, satum quo te mentiris Achilles
Talis in hoste fuit Priamo, sed iura fidemque
Supplicis erubuit, corpusque exangue sepulchro
Reddidit hecstoreum, meque in meâ regna remisit.

TEXT. *Et Hegesippus in Delphis Apollinem interrogauit, cum iam oraculum Olympici Iouis audisset, an eadem*

dem illi, qua patri uiderentur, tanquam turpe esset 10 contraria sentire.

COMM. Hoc factum Xenophon lib. 4. Rerum Græcarum, non Hegesippo sed Agefipoli Spartano attribuit. cum enim iam Olympici Iouis oraculum interrogasset, an cum Argiuis faciendæ sibi essent induciæ, atque responsum à Ioue retulisset, Delphos ad Apollinem concessit, & interrogauit, an idem ei, quod patri suo Ioui, de eadem re uideretur. à quo statim responsum accepit, idem omnino sibi quod patri uideri, nullaque in re se à patris iudicio dissentire. Cicero pro Milone conatur ostendere Clodium Deorum iudicio iure fuisse interfectum, cum ita inquit, Non est humano consilio, ne mediocri quidem Iudices deorum immortalium cura res illa perfecta: religiones mehercule ipsæ, atque cum illam belluam cadere uiderunt, commouisse se uidentur, & ius in illo suum retinuisse. & paulo post. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicimus, ut antè ipsum sacrarium bonæ Deæ quod est in fundo T. Sestij Galli, in primis honesti & ornati adolescentis, ante ipsam (inquam) Bonam deam prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit quo teterrimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario uideretur, sed ad hanc insignem pœnam referuatus.

TEXT. *Et quod de Helenâ scripsit Isocrates, eam esse rare uirtutis, quoniam Theseus ita iudicauit.*

COMM. Quintum exemplum à Thesei iudicio sumptum, quod Isocrates in Helenæ Encomio posuit, cum enim probare uellet, Helenam fuisse lectissimam sceminam raræque uirtutis, præter cætera argumenta, posuit etiam illud ab auctoritate Thesei, qui tantopere Helenæ præstantiam admiratus est, ut eam puellam adhuc, nec dum uero maturam rapuerit, ut sibi eum tempus foret, uxorem haberet. Cicero pro Archia poeta, probat Archiam uirum esse doctissimum & ingeniosissimum, quòd Q. Metellus Numidicus, & M. Aemilius, & Q. Catulus pater & filius, & L. Crassus & alij multi præstantissimi uiri talem esse iudicauerunt.

TEXT. *Et de Alexandro quem tres Deæ iudicem elegerunt.*

COMM. Cum Iuno, Pallas, & uenus inter se de pulchritudine certarent, Alexandrum Priami filium, tunc inter pastores degentem, iudicem elegerunt, ut ea pulchritudinis palmam referret, quam ille cæteris præstare censuisset. Isocrates igitur in eodem Helenæ Encomio, probat miram Helenæ fuisse uenustatem ab Alexandri iudicio, qui cum antea dearum iudex fuisset, & optimè de pulchritudine iudicare sciret, Helenæ formam admiratus, eam rapuit, & in Troiam secum asportauit.

TEXT. *Et de Euagora, quod uir esset eximius, ut ait Isocrates, quoniam Conon fractis opibus alios omnes posthabuit, atque ad Euagoram profectus est.*

COMM. Vltimum exemplum huius loci sumit ab eodem Isocrate. scripsit enim Isocrates elegantem & artificiosam orationem in Euagoræ Cypriæ regis honorem, quæ etiam Euagoras inscribitur. atque inter

cæteras summas eius regis laudes illam etiam commemorat, à Cononis Atheniensis præstantissimi uiri iudicio sumptam. quod cum Atheniensium opes à Lacedæmonijs afflictæ atque fractæ fuissent, Conon dux Atheniensium, quamuis ad alios multos reges & populos confugere posset, tamen alijs omnibus posthabitis ad Euagoram se contulit, & eum tanquam portum quendam calamitatum suarum esse tutissimum censuit. Cicero pro lege Manilia probat Cn. Pompeij magnam esse auctoritatem, quòd Quirites de illo multa & præclara iudicia fecerint, quod Mithridates & Tigranes eius auctoritate moti se continuerint, quod Cretenses ad eum in ultimas propè terras legatum miserint. hic igitur locus ab auctoritate, uel à iudicio, longè lateque patet. & apud scriptores cuiusque generis frequentissimus est. nam (ut Quintilianus ait) si quid ita uisum gentibus, populis, sapientibus uiris, claris ciuibus, illustribus poetis referri potest.

TEXT. *Alius locus ab enumeratione partium, sicut etiam in Topicis.*

COMM. Hic locus inductioni perquam similis est, uel sub inductione continetur. sunt enim plures inductionis species, ut supra iam demonstratum est. ualet autem uel ad confirmandum totum, uel ad infirmandum. ad confirmandum hoc modo; ut si quatuor tantum res in summo Imperatore requiruntur, scientia rei militaris, uirtus, auctoritas, felicitas, & in Cn. Pompeio sunt hæc quatuor res, ergo Pompeius summus est imperator. ad infirmandum hoc modo, ut si tribus tantum modis à seruo libertas acquiri potest censu, uindicta, testamento, & Sotia neque censu, neque uindicta, neque testamento factus est liber, non est igitur liber. sed Aristotelis exempla uideamus.

TEXT. *Si anima motus est, quoniam est motus? uel enim hic, uel ille.*

COMM. Plato dixit animam esse perpetuam motionem, cuius sententiam multis argumentis refellit Aristoteles, atque hoc potissimum ab enumeratione partium, cum enim sex tantum sint motionis species, generatio, corruptio, accretio, diminutio, alteratio, loci mutatio, si anima motio est, uel generatio erit, uel corruptio, uel accretio, uel diminutio, uel alteratio, uel loci mutatio. quod si nihil horum esse deprehenditur, nullo modo potest esse motio, sed neque generatio est, neque corruptio, neque accretio, neque diminutio, neque alteratio, neque loci mutatio, non est igitur motio. Cicero quarta in Verrem actione eleganter hoc loco utitur, ut ostendat in Verre nihil esse, quo uitia defendi possint. Nunc uero quid faciat Hortensius? aut ritia ne crimina frugalitatis laudibus deprecetur? at hominem flagitiosissimum, libidinosissimum, nequissimumque defendit. an ab hac eius infamia nequitia uestros animos in aliam partem fortitudinis commemoratione traducat? at homo inertior, ignauior, magis uir inter mulieres nequam, impura inter uiros mulierculam pro-

ferri non potest. at mores commodi? quis contumacior? quis inhumanior? quis superbior? at hæc sine cuiusquam malo? quis acerbior? quis insidiosior, quis crudelior unquam fuit?

TEXT. *Et illud exemplum ex Theodectis Socrate: Quod fanum uiolauit quem Deum non coluit eorum, quos ciuitas ueneratur?*

COMM. Theodectes orationem scripsit, quam Socrate appellauit, in qua Socratem ipsum impietatis reū defendebat. cum enim aduersarij dicerent Socratem impium esse, Deosque non putare, sic argumentatus est Theodectes, Si Socrates impius est, uel aliquod fanum uiolauit, uel aliquem Deū non coluit, sed quod fanum à Socrate uiolatum esse dicitur? quem Deum Socrates eorum, quos ciuitas nostra ueneratur, non coluit? certe Deos omnes colit, fana non uiolat, non igitur impius est. Cicero pro Cælio, possum omnes latebras suspicionū peragraré dicendo, non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultā di maleficij spes, non ratio ulla, non uestigium maximi facinoris reperietur. Quintilianus uocat hoc genus argumentationis à remotione partium, quod ait esse periculosum & cum cura intuendum, quia si in proponendo unum quodlibet omiserimus cū risu quoque; tota res soluitur. Tutius (inquit) quod Cicero pro Cecina facit, cum interrogat, si hæc actio non sit, quæ sit. Simul enim remouentur omnia. uel cum duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrunlibet sufficiat, quale Ciceronis est, unum quidem certè nemo enim tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse iudiciū, aut ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum, si doceo non ab Habito, unico ab Oppianico, si ostendo ab Oppianico, purgo Habito.

TEXT. *Alius locus est, quoniam in plurimis rebus accidit, ut eas bonum & malum consequatur, ex eo, quod sequitur, suadere aut dissuadere, accusare aut defendere, laudare aut uituperare, ut eruditionem consequitur inuidia, quod est malum, & sapientia, quod est bonum: non est igitur scientijs danda opera, quoniam inuidiam subire non oportet. imo uero scientijs opera danda est, quoniam sapientem fieri oportet.*

COMM. Hic locus à consequentibus uocatur, & omni causarum generi communis est. siue. n. in deliberatio genere uersemur, & suadeamus aut dissuadeamus, siue in iudiciali, & accusemus aut defendamus, siue in demonstratio, & laudemus aut uituperemus, licet consequentia uidere, quoniam ita ferè natura comparatum est, ut rebus etiam bonis aliquod malum sit adiunctum, quod ab eis nos retrahere possit, aut propter quod eas uel accusare, uel uituperare ualeamus. ut ecce doctrina res quædam est præstantissima, quia sapientes homines efficere solet. sed tamen plerunque secum inuidiā adfert, & homines à negocijs & cura rerum domesticarum abstrahit. ergo locus hic in utranque partē disputare docet, nam si quis suadere uelit, ut scientiæ demus operam, poterit ostendere quanti sit fa-

cienda sapientia, quæ per scientiam acquiritur, quot honores, quot dignitates, quot præmia uiri docti consequantur. si quis autem nos à studijs scientiæ uelit retrahere, poterit ostendere, quantam sibi inuidiam conflare soleant eruditi uiri, quot obtrectatores, quot maleuolos habeant, quantum detrimentum sit rem familiarem negligere, perpetuis in laboribus uersari, uoluptates omnes prætermittere, corporis salutem non curare. hoc Aristotelis exemplum est. Quintilianus libro secundo ponit hanc quæstionem an utilis sit eloquentia, quæ potest in utramque partem hoc modo tractari. nam qui dicit inutilem esse sic à consequentibus argumentabitur, Eloquentiam esse quæ pœnis eripiat scelestos, cuius fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in peius, nec seditiones modoturbæque populares, sed bella etiam inexpiable excitantur, cuius denique tum maximè sit usus cū pro falsis contra ueritatē ualet. qui uero utilem esse contendit, ea commemorabit, quæ L. Crassus apud Ciceronem primo de Oratore, Neque uero mihi quicquam præstabilius uidetur, quam posse dicendo tenere hominum cæsus, mentes allicere, uoluntates impellere quo uelit, unde autem uelit deducere. & quæ sequuntur. ita si quis uelit diuitias laudare, poterit commoda plurima commemorare, quæ ex eis percipimus. si uero uituperare uoluerit, poterit ostendere, quantam arrogantiam, quantam ignauiam, quantam denique luxuriam hominibus adferat. in summa copiosissimus est hic locus, & in eis rebus omnibus ualet, quibus & bene, & male uti licet, & in alijs etiam quibusdam, ut apud Ciceronem secundo de Natura deorum, Balbus multis laudibus rationem extollit. tertio uero libro Cotta multis argumentis eandem rationem improbat. ita primo de Diuinatione Q. Cicero probat à consequentibus inter homines esse Diuinationem, at uero secundo libro M. Cicero multis argumentis nullam esse diuinationem ostendit.

TEXT. *Hic locus in arte Callippi præcipue tractatur; in qua sumitur etiam, quod fieri potest, & alia, de quibus à nobis iam antea dictum est.*

COMM. Quam copiosus sit hic locus ostendit, de quo penè solo Callippus artis rhetoricæ scriptor antiquus uerba fecerit, & alia quædam pauca adiunxit, ut de eo, quod fieri potest, aut non potest, de quo supra iam multa pertractata sunt. Aristoteles libro primo priorum ubi docet, quomodo liceat argumentorum, quæ ipse media uocat, copiam comparare, docet à consequentibus plurima duci argumenta, quidam hæc appellant adiuncta, quidam cōiter accidentia, ut si quis probare uelit, uoluptatē esse bonam, uidentur esse, quæ sint ea, quæ bonum consequuntur, ut quod sit utile, quod eligendum, quod ex petendū, quod naturæ accommodatū, quod iucundū, & si qua sunt huius generis alia. Si uero cōtra probare uelit uoluptatē esse malam, debet ea diligenter scrutari, quæ malum consequuntur, ut quod sit damnosum, quod respuendum, quod fugiendum,

dum, quod à natura alienum, quod tristitiam secū adferat. hæc in arte sua Callippus diligenter persecutus est, quæ plurimum ualent ad differendum in contrarias partes. non satis autem constat utrum Callippus iste, de quo meminit Aristoteles hoc loco, sit is, qui Platonis auditor fuit, quem Suidas tradit à Syracusanis interfectum fuisse, quoniam regnum affectabat, de quo Plutarchus in Dionis uita, fuit autem Dionis Syracusani proditor, & improbus ac scelestus homo, an alius quispiam, qui de ratione dicendi scripserit. certè Quintilianus libro tertio, ubi scriptorēs artis commemorat, huius Callippi non meminit. quem etiam Aristoteles ostendit imperfectam artem tradidisse, quoniam unum tantum locum tractauit, paucis quibusdam adiunctis.

TEXT. *Alius etiam, quando ex duobus contrarijs, quæ cōsequuntur, aut suadere, aut dissuadere opus fuerit, & eo, quo diximus modo, in utranque partem uti. differt autem hic locus à superiore, quoniam in eo quæcumque eueniunt, qualiacunque sint, opponuntur. hic autem tantum ea, quæ contraria sunt.*

COMM. Locus hic, non aliter atque superior, à consequentibus dicitur. sed tamen ita distinguitur, ut in superiore, non contraria, & quæ plurimum inter se distant, opponantur. sed quæcumque consequi solent, ut scientiam consequitur inuidia & sapientia, quæ nequaquam inter se contraria sunt. uoluptatem consequitur iucunditas uitæ, & rerū honestarum negligentia, quæ non sunt contraria. in hoc autem loco, quæ contraria sunt opponuntur, ut iustum iniustum, probum improbum. ut apud Ciceronem primo de Inuentione, si improbus est, cur uteris? Si probus cur accusas? & alibi ex poeta nescio quo; Nam si ueretur, quid eum accuses, quod est probus?

Sin inuerecundum animi ingenium possidet Quid eum accuses, qui id parui auditu existimat?

Quod conuersione sic reprehendetur; Imo uero accusandus est. nā si ueretur, accuset. non enim parui auditu existimabit, sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuset, non enim probus est. hoc genus argumentationis Cicero cōplexionem uocat. in qua utrum concesseris reprehenditur. hoc genus (ut Quintilianus docet) plurimum ualet in altercando, qua in re Q. Hortensium multum ualuisse Cicero docet in Diuinatione, cum ita Cæciliū alloquitur; quoties ille tibi potestatem, optionemque facturus sit, ut eligas utrum uelis, factum esse necne, uerum esse an falsum, utrum dixeris, id contra te futurum.

TEXT. *U. Sacerdos quadam filium suum à publicis concionibus absterrebat, Nam si iusta dixeris, aiebat, homines te odio prosequuntur: si uero iniusta, Deos offendes. imo uero dicit aliquis, concionari oportet. nā si iusta dixeris, Deos tibi conciliabis, sin iniusta homines.*

COMM. Exemplo declarat, quomodo tractetur hic locus in utranque partem. quidam adolescens Orator fieri cupiebat, & in concione de publicis re-

bus uerba facere. sed eius mater, quæ sacerdos erat hoc illi dissuadere tentabat, quia plerique concionatores malè audiebāt. itaque hoc dilemmate usa est; Fili, nulla quæso tibi res cum populo sit, neque in concione uerba facere studeas. necesse est enim ut aut iusta, aut iniusta dicas. si iusta dicere tentaueris, homines te magno prosequuntur odio, Si uero uolueris iniusta dicere, deorum indignationem non effugies. hoc argumentum (inquit Aristoteles) ita conuerti potest. Imò uero mater omnino mihi utile erit concionari, Si enim iusta dixeris, deos amicos & propitios habebis, si uero quæ iniusta sunt, defendero, mihi homines conciliabo.

tale est illud, quod A. Gellius libro quinto capite decimo de Protagora Sophista, & de Euathlo eius discipulo refert. cum enim Euathlus artis Rhetoricæ cupidus esset, accessit ad Protagoram, & cum eo pactus est, quantum mercedis ei daret, dimidiumque statim numerauit, reliquum uero se tunc daturum pollicitus est, cum artem didicisset; hoc est, cum causam aliquam bene perorasset & uicisset. postea uero cum Euathlus multū in arte profecisset, neque tamen ullam causam reciperet, cū Protagoras magister in iudicium uocauit, atque ita exorsus est; Disce stultissime adolescens utroque modo fore, uti reddas, quod peto, siue contra te pronunciatum fuerit, siue pro te. nam si contra te lis data erit, merces mihi ex sententia debetur, quia ego uicero. si uero secundū te iudicatum fuerit, merces mihi ex pacto debetur, quia tu uiceris. ad ea respondit Euathlus, Disce tu quoque magister sapientissime, utroque modo fieri uti non reddam, quod petis, siue contra me pronunciatum fuerit, siue pro me. nam si iudices pro mea causa senserint, nihil tibi ex sententia debetur, quia ego uicero, si contra me pronunciauerint, nihil tibi ex pacto debebo, quia ego non uicero. hoc dilemmatis genus græci uocant *ἀρτίστροφον*, eo quod in aduersarium retorqueri solet. Scitum est illud Antigoni regis, à quo cum frater peteret, ut causa, quam habebat cum aduersario quodam, non in foro, sed domi cognosceretur, is ita respondit; Si causam iniustam habes, cur litigas? Si iustam, cur hominum conspectum refugis? potuit autem ita frater respondere, debes hoc mihi, si me amas, concedere. nam si causa mea iniusta est, minorem infamiam priuatim, quam publice subibo, si iusta melius & facilius domi cognosceretur.

TEXT. *Hoc autem idem est cum eo, quod uulgo dicitur pro ludem & sales emere.*

COMM. Auctor Prouerborū, locum hunc Aristotelis citat & ita legit, *τὸ ἐλαιὸν ἀπὸ σαλῶν καὶ τὸς δὲ σαλῶν*, hoc est, oleum & salem emere. & ait hoc prouerbio significari, nonnunquam remedijs contrarijs utendum esse, nunc acrimonia, nunc lenitudine. Sal. n. (inquit) mordet ac siccatur, oleum lenit, & humectat. sic medici oleum addūt sali, ne plus satis erodatur, & qui sapiunt, admonitionis acrimoniam, bonis uerbis leniunt. hæc ille. quæ potius ex ingenio suo commentus uidetur, quam ex alicuius ueteris,

ris scriptoris interpretatione. sūt quibus placeat, solim hoc prouerbio præcipi solitū. ita nos instruce oportere, ut insipientium argumentis & dilemmatis facile occurrere, atq; ea refellere possimus. tradit enim Aristophanis interpres in Nubibus, hanc apud ueteres fuisse consuetudinem, ut qui desiperent, Sale & oleo perungerentur. quoniam id aduersus dementiam remedium præsens existimabatur. oleum igitur & salē (aiunt) emere oportet, uel, ne tanquam insipientes utamur argumentis, quæ in nos retorqueri possint, uel ut argumenta, quæ ab aduersariis tanquam desipientibus, proferuntur, diluamus. Sed omnino prouerbium obscurum est, & ipsa uetustate delectum. itaque coniectura tantum uti possumus. mihi magis placet ea lectio quæ in manu scripto, reperi το ελος πρίασαι και τος ελας, hoc est paludem & sales emere. ut sit sensus, ut bona habeamus interdum aliqua mala subeunda sunt. & aliquod accipiendum est incommodum, ut maiorem utilitatem consequamur. ut si quis emere salinas cupiens, id obtinere non possit, nisi etiam uicinam paludem emat. atque hic sensus huic loco maxime conuenit. uulgo etiam dicunt, neminem posse carnes sine ossibus emere. quasi omni utilitati sit adiuncta incommoditas aliqua. itaque potest aliquis dicere, concionandū est omnino, quoniam utilissimum est populo quæ iusta sunt persuadere, etiam si fortasse aliquos homines offendamus. oportet enim & paludem & sales emere. sicuti prouerbio dicitur.

TEXT. *Et hæc ratio blasofis, hoc est inuersio uocatur: cum duorum contrariorū utrunque bonum & malum consequitur: ita, ut utraque sint utrisque contraria.*

COMM. Blasofis apud græcos significat obliquitatem crurum qualis est in cancris; ranis, & lacertis, & blasfi dicuntur, qui crura distorta, & in partem exterioriorem uersa gerūt, quos latini ualgos & uatios dicunt, ut Budæus censet. quamuis blasfi dicantur etiam qui lingua sunt impedita, qualis initio Demosthenes fuisse dicitur. hinc igitur apud rhetores hoc argumētū genus Blasofis dicebatur, quod in contrarias partes uergeretur. & est quando duo contraria proponuntur. quorum utrunque bonū aliquod & malū consequitur, & utraque sunt utriusque contraria. ut in exemplo supra posito, iusta dicere, & iniusta dicere sunt inter se contraria, & eorum utrunque bonum & malum consequitur. nā qui iusta dicit, bonum id assequitur, quod eū Deū diligunt, malum autem id, quod homines illi fiūt irati, ita contra, qui iniusta dicit, bonum id habet, quod amatur ab hominibus, sed in id malum incidit, quod Deos offendit. hoc modo quædam inuersio fit, siue obliquitas, quæ blasofis appellatur.

TEXT. *Alius est locus, quando quidem homines non eadem palam & occultè probare solent, sed palam quidem iustā & honesta maxime laudant, occultè uerò magis utilia cupiunt, cum ex his quispiam conatur aliter concludere.*

COMM. Nunc locum aggreditur ab apertis & occultis sententiis, qui magnam disputantibus utilitatem

10 adfert, ut etiam in Elenchis docet Aristoteles. nā plerique homines solent aliter palam sentire, aliter occultè. palam enim omnes honesta iustaque laudant. ut pro patria mori, potius quam cum uoluptate uiuere, paupertatem ferre, potius quam iniustè ditescere, nemini nocere, plurimis beneficere, continentem & temperatè uiuere, cæteraq; huius generis, nemo est ferè quin apertè laudet, & ab omnibus expetenda esse dicat, uerū pauci sunt qui eadem occultè probent, plerique enim magis quæ sunt utilia uel iucunda persequuntur. nam (ut ait Iuuenalis) probitas laudatur, & alget. ab hoc loco totam ferè secundam Satyram finxit Iuuenalis.

20 Ultra Sauromas fugere hinc libet, & glaciale Oceanum, quoties aliquid de moribus audent. Qui Curios simulant, & bacchanalia uiuunt. Perius etiam Satyra secunda sic ait;

Mens bona, fama, fides, hæc clare & ut audiat hospes.

Illa sibi introrsū, & sub lingua immurmurat, o si Ebullat patruī præclarum lunus.

& cætera. Cicero in Partitionibus docet huius loci usum per distinctionem personarum ubi sic ait; hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera, alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, alterum humanum expositumque quod rebus omnibus dignitatem anteponat. itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisque uirtus, illi autem alteri quæ stus, emolumentum, fructusque proponitur, atque etiam uoluptas. Quare uel apertas sententias sequi licet, ut Cicero pro P. Sestio, hæc imitamine per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudē, qui gloriam quæritis, hæc ampla sunt, hæc diuina, hæc immortalia, & quæ sequuntur. uel occultas sententias, & cupiditates hominum proferre, ut pro M. Cælio, detur aliquid ætati, sit adolescentia liberior, non omnia uoluptatibus denegentur, nō semper superet uera illa & directā ratio, uincat aliquando cupiditas uoluptasque rationem. hæc enim licet apertè non probentur, tamen occultè tanquam uera conceduntur. pauci sunt enim aut certe nulli, qui hac indole uirtutis & continentie, sint, ut respuant omnes uoluptates, omnemque uitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione conficiant, quos non quies, non remissio, non æqualium studia, non ludi, non conuiuia delectent, nihil in uita expetendum putent, nisi quod sit cum laude, & cum dignitate coniunctum. Quamobrem orator uidebit, utrum causæ suæ magis conueniat, id ne, quod palam & apertè laudatur, an id quod homines occultè cupiunt. nam utrum cunquē benè concluderit, fidem auditoribus faciet.

30 Illa sibi introrsū, & sub lingua immurmurat, o si Ebullat patruī præclarum lunus. & cætera. Cicero in Partitionibus docet huius loci usum per distinctionem personarum ubi sic ait; hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera, alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, alterum humanum expositumque quod rebus omnibus dignitatem anteponat. itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisque uirtus, illi autem alteri quæ stus, emolumentum, fructusque proponitur, atque etiam uoluptas. Quare uel apertas sententias sequi licet, ut Cicero pro P. Sestio, hæc imitamine per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudē, qui gloriam quæritis, hæc ampla sunt, hæc diuina, hæc immortalia, & quæ sequuntur. uel occultas sententias, & cupiditates hominum proferre, ut pro M. Cælio, detur aliquid ætati, sit adolescentia liberior, non omnia uoluptatibus denegentur, nō semper superet uera illa & directā ratio, uincat aliquando cupiditas uoluptasque rationem. hæc enim licet apertè non probentur, tamen occultè tanquam uera conceduntur. pauci sunt enim aut certe nulli, qui hac indole uirtutis & continentie, sint, ut respuant omnes uoluptates, omnemque uitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione conficiant, quos non quies, non remissio, non æqualium studia, non ludi, non conuiuia delectent, nihil in uita expetendum putent, nisi quod sit cum laude, & cum dignitate coniunctum. Quamobrem orator uidebit, utrum causæ suæ magis conueniat, id ne, quod palam & apertè laudatur, an id quod homines occultè cupiunt. nam utrum cunquē benè concluderit, fidem auditoribus faciet.

40 Atque hic quidem locus præter cæteros, qui contra communem opinionem proferuntur, plurimum ualent.

Sunt quidem etiam aliqui loci alij, quorum ope probari

probari potest aliquid, contra receptas & uulgatas hominum opiniones, sed hic omnium præstantissimus est, quoniam eo semper uti possumus, uel in affirmando, uel in refellendo. cum enim inter se contrarie sint apertæ, & occultæ sententiæ, qui confirmat apertas, occultas refellit, & contra qui occultas confirmat, refellit apertas, quas ob res se per ansa datur ex hoc loco in contrarias partes disputandi, & hæc est causa cur hunc locum Aristoteles tantopere commendet.

TEXT. *Alius locus, cum eadem ex proportione conueniunt: ut Iphicrates, cum eius filium, qui magno quidem erat corpore, sed adhuc ætate puerili, cogere uel lent onera publica sustinere, dixit, si pueros, qui magno sunt corpore, uiros existimatis; ergo etiam uiros, qui pusillo corpore sunt, pueros existimare debetis.*

COMM. A proportione sæpe firma ducuntur argumenta. nam seruata proportione necesse est idem euenire. fit autem inter quatuor proportio, ut in numeris sicut se habent sex ad nouē, ita octo ad duodecim, ergo etiam contra, sicut se habent duodecim ad octo, ita nouem ad sex. interdum etiam in tribus tantum fit proportio, sed quod mediū est, bis numeratur, ut sicut se habent duo ad quatuor, ita quatuor ad octo. quod autem fit in numeris, idem etiam in reliquis rebus omnibus, quæ sibi proportione respondent, ut sicut se habet filius ad patrem, ita pater ad auum. sed filius in potestate patris est, ergo etiam pater est in aui potestate. ab hoc loco duxit elegans & argutum Iphicrates Atheniensem dux argumentum; quo probauit, non debere filium suum ante constitutam ætatem onera publica sustinere. erat enim apud ueteres ea consuetudo, ut ante decimū septimum ætatis annū pueri essent immunes, postea uero sumpta uirili toga nomen in militiam dare cogebantur, & alia publica onera subire. cum igitur Iphicrates filium haberet magno quidem corpore, sed qui nondum ad ætatem constitutam peruuisset, & quidam ciues cum uellent, ad onera sustinenda impellere, quod dicerent magnum esse, sic eos refellit Iphicrates à proportione, sicuti se habent pueri magno corpore ad uiros, ita uiri pusillo corpore ad pueros, ergo si pueri qui magno corpore sunt, uiri debent existimari, etiam uiri, qui sunt pusillo corpore pueri sunt existimandi. Sed cum hoc absurdum sit, ut qui uiri sunt, pueri existimetur, etiam illud eadem ratione absurdum erit, ut qui pueri sunt, uiri habeantur. Quintilianus libro quinto proportionem, quæ analogia græco nomine dicitur, similitudini subiicit, sic enim scribit; Analogiam quidam à simili separauerunt, nos eam subiectam huic generi putamus. nam ut unū ad decem, sic decem ad centum simile certè est, & ut hostis, sic malus ciuis. quamquam hæc ulterius quoque procedere solent, si turpis dominæ consuetudo cum seruo, turpis domini cum ancilla. Cicero primo de legibus ab hoc loco sic argumentatur; uerè dici potest magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum. idē

10 pro A. Cluentio; ut corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege suis partibus ut neruis ac sanguine & membris uti non potest. uerum (ut benè Quintilianus sentit) multæ similitudines proportioni sibi respondent, ut, Quod oculus in corpore, id mens in animo, quod paterfamilias in domo, id princeps in Rep. sicut malus pastor est, qui deglubit oues, ita malus princeps qui subiectos perdit. Quod in rebus, quæ sentiuntur, Sol est, id, in rebus, quæ intelliguntur, Deus. ita pro L. Murena Cicero docet in græcis artificibus eam esse proportionem inter aulædos & Citharædos, quæ inter iurisconsultos & Oratores.

20 Et quo Theodectes usus est in lege. Nam si propter modestiam, probitatemque mercenarios milites ciuitate donatis, ut Strabacem & Charidemum, nonne milites eos mercenarios exterminabit, qui nefaria scelera perpetrarunt?

COMM. Alterum exemplum à proportione quo Theodectes usus est in quadam lege. cum enim probare uellet, quosdam improbos milites, qui mercede conducti fuerant, in exilium agendos & exterminandos esse, sic argumentatus est, in mercede conductis militibus eadem proportio esse debet, improborum ad pœnam, quæ proborum est ad præmiū. sed milites mercenarios, qui præclare se gesserunt, ciuitate donare soletis, sicuti iam Strabacem & Charidemum in ciuitatem a ciuibus, ergo etiam eos, qui se improbè nefarieque gerunt, ab urbe uestra remouere, atque exterminare debetis. nam Solonis hæc sententia fuit, statum Reip. pœna, præmioque contineri.

TEXT. *Alius locus ab euentu, si idem est, ut etiam eadem dicantur ea, à quibus id euenit: ut quod Xenophanes dicebat, eodem modo impios esse illos, qui dicerent deos esse natos, atque eos, qui dicerent deos interire. nam utroque modo fit, ut aliquando dei non sint.*

COMM. Hic locus & copiosus & utilis est, quoties ostendere uolumus res quæ uidentur esse diuersæ, uel eandem penitus esse, uel eandem habere vim ac potestatem. debemus id, quod ab eis euenit considerare. nam si idem est rerum illarum euentus, dicemus etiam res eandem esse, uel eiusdem esse potestatis. quod exemplo declarat Aristoteles. Xenophanes, cum uideret aliquos esse, qui de natura Deorum differerent, & natos esse existimaret, qui etiam Theologi dicebantur, ut Hesiodus, & magno erant in honore ac precio apud uulgares homines, & imperitam multitudinem, dixit illos esse impios, & tantum peccare, quantum si dicerent, Deos mori atque interire. quod à religione penitus alienum est. hoc autem probabat ab euentu, quoniam utroque modo siue Dei nati esse dicantur, siue interire, fit ut aliquando Dei non sint, quod dictū impium est. hoc genere argumentationis frequentissime utitur Cicero, quod per comparisonem fieri solet, ut nona Philippica, cum probare conatur Ser. Sulpitium tam esse dignum statua, quam illos, qui ferro essent in legatione interfecti, quoniam ei uitam abstulerit ipsa legatio. itaque

itaque post nonnulla exempla ita concludit, Non igitur magis Octauium Leptinum, nec Vercingetorix rex eos, quos modo nominavi, quam Scipio Sulpitium occidit Antonius. is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. quarta Philippica similem esse M. Antonium Spartaco, & Catilinæ confirmat eò, quòd in patria Antonius ut illi bellum gereret, apud Virgiliū Aeneidos decimo Venus ab euentu probat Troianos in iisdem esse malis, quibus fuerant, cum Troia obsideretur.

--nunquam ne leuari

Obsidione fines: muris iterum imminet hostis
Nascentis Troiæ, nec non exercitus alter,

Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Ar-
pis,

Tyrides, equidem credo mea uulnera restant.

Cicero primo de Officiis colligit pari laude dignos esse qui bene Remp. administrant domi, & qui foris egregie bella gerunt. quoniam utriusque ciuitatis statum confirmant.

Et omnino quòd euenit, ex utroque probare oportet, unum atque idem esse, ut, Non enim de Socrate, sed de toto hoc studio iudicaturi estis, utrum philosophia danda sit opera, nec ne.

Quoties (inquit) incidit hic locus, debet Orator probare, quòd ex utroque eueniet, unum atque idem futurum, ut maioris mali uel boni comparatione iudicij animi magis moueantur. quòd ostendit exemplo sumpto ex oratione pro Socrate, cū esset à Melito uocatus in iudicium. quo exemplo uolebat orator, quicumque fuit illius orationis auctor, iudicibus persuadere, ne Socratem condemnarent, omnis philosophiæ ciuili parentem. nam idem esse dicebat, damnare Socratem, & damnare totum Philosophiæ studium. turpe autem fuisset iudicibus, studium philosophiæ damnare, & sententia sua statuere non esse philosophiæ dandam operam. turpe igitur etiam Socratem condemnare. Cicero pro Lege Man. hac ratione Quiritibus suadet, ut uetigalium Asianorum rationem habeant. nam si illa amiserint, etiam pecunias quas Romæ haberent, amissuros eos affirmat. Non enim (inquit) possunt una in ciuitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. à quo periculo prohibete Remp. & mihi credite id, quòd ipsi uidetis. hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro uerfatur, implicita est cum illis pecuniis asiaticis, & cohæret, ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. tale est illud pro A. Cluentio, Non illi uos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipij statu, dignitate, comodisque omnibus sententias laturos. & pro Milone, Non enim potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illum telis, aut uestris sententijs esse pereundum. pro C. Rabirio colligit Cicero si damnandus est Rabirius quòd arma contra Saturninum sumpserit, eodem crimine plurimos honestissimos uiros

in summum capitis periculum esse uenturos.

Et terram atque aquam dare, esse idem quòd seruire.

Tertium hoc exemplum est, sumptum à consuetudine regum Persarum, qui eos, ad quos accedebant, terram atque aquam poscere solebāt, qua petitione sibi rerum omnium potestatem tradi uelle significabant. de hac consuetudine meminit T. Liuius initio belli Asiatici his quidem uerbis, nisi crederent Persas, cum aquam terramque à Lacedæmoniis petiuerūt, gleba terræ & hauitu aque eguissē. quo ex loco potest intelligi Persas aliquando aquam terramque à Lacedæmoniis petiuisse, qua petitione uolebant, sub ditionem suam eos redigere. potuisset igitur aliquis Lacedæmoniis facile suadere, ne aquam & terram Persis darent, quoniam idem esset, ac si eorum seruos se esse confiterentur. Cicero in Diuinatione contra Verrem, ut ostendat Q. Cæciliū non fore bonum & acerrimum Verris accusatorem ait, Q. Cæciliū accusatorem constituere, esse idem quòd Verrem absoluere. sic enim Hortensium Verris patronum loquentem inducit, Non enim illud peto, quòd solco, cum uehementius contendī, impetrare, reus ut absolua-tur, non peto, sed ut ab hoc potius, quam ab illo accusetur, id peto. da mihi hoc, concede. quòd facile est, quòd honestum, quòd non inuidiosum. quòd cum dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamia illud dederis, ut is absolua-tur cuius causa laboro.

Et communis pacis fieri participes idem esse, atque imperatum facere.

Quartum & ultimum huius loci exemplum est huiusmodi, Græci pacem cum Philippo Macedoniae rege facturi Athenienses inuitarunt, ut pacis illius communis participes fieri uellent, quo uersa Græcia à bello quiesceret, Orator quidam Atheniensibus dissuadet pacem, & admonet, ne cum aliis Græcis conditiones pacis admittant. atque hoc utitur argumento, Non debetis Athenienses huius communis pacis participes fieri, nam hoc perinde est, atque si parere, atque imperata facere uoueritis. Cicero philippica quinta uult idem esse Mutinam obsidere, & Romam, cum tamē maxima sit differētia. sic enim ait. Quid interest, per Deos immortales, utrum hanc urbem oppugnet, an huius urbis propugnaculum? coloniamque populi R. præsidij causa collocatam?

Cum autem alter utrum sumi possit, id erit sumendum, quòd nobis utile est.

Hoc ab Oratoris prudentia pendet, ut cū duæ res sint, quæ penè sint eadem inter se, sumat eam ad probandū, quæ causæ suæ magis conuenire uideatur. nam si nobis utile erit eandem esse probare, id faciendū est, sin autem diuersas esse proderit ostēdere, id quoque conari debemus. ut si quis dixerit, idem esse uitium, de fama alicuius detrahere, & bonis ac fortunis aliquē spoliare, nos contra magnum inter famam & fortunas discrimen esse docebimus.

Alius locus est ex eo, quòd idem non eadem semper eli-

per eligunt aut antea, aut postea, sed diuersis temporibus diuersa: ut in illo est enthymemate, si, cum in exilio essemus, pugnauimus, ut in patriam rediremus, nunc postquam reuersi sumus, in exilium abibimus, ne pugnemus? aliquando enim in patria manere pugnando elegerunt, aliquando uero patria potius discedere, quam pugnare uoluerunt.

Non semper homines eodem sunt animo, neque in eadem sententia perseverant, sed uel ratione consilioque, uel aliqua animi perturbatione mutantur. Quòd si quis cum ratione consiliū mutet, is laude potius quā uituperatione dignus est. nam (ut ait Cicero) nunquā præstantibus in Republica gubernanda uiris laudata est in una sententia perpetua permanens. Si uero quis animi perturbatione sententiam mutet, is facile reprehendi poterit ex hoc loco, quòd sibi non constat, neque eandem semper honestatem sequatur. & quòd aliquando cum laude secutus est, nunc cum ignominia relinquat. sumit autem exemplum Aristoteles ex oratione Lysia oratoris egregij, qui quadam in oratione, de qua Dionysius Halicarnasus meminit, Athenienses, postquam in urbem expulsis Lacedæmoniorum tyrannis, & ijs qui statum popularem sustulerant, reuertissent, hortatur, ut in sententia pugnandi permaneant, & aduersarios suos ab urbe procul arceant, & hoc facit Enthymemate à contrariis deducto, hoc modo; An non hoc nobis turpissimum esset Athenienses, si, cum essemus in exilio, pugnauimus, ut in patriam rediremus, nunc postquam reuersi sumus, iterum in exilium abire rimus, ne pugnemus? hæc autem (inquit Aristoteles) fuit iusta reprehensio. nam illi ciues, non in eadem sententia constiterunt, modo enim omni ratione in patria manere uolebant, & sese armis defendere, modo potius quam armis decertare, discedere à patria statuerunt. sic Cicero prima philippica Dolabellam, & Antonium reprehendit, quòd non in eadem sententia conseruandæ libertatis consistisset. sic enim cum Antonio loquitur; Num huiusce, cum pro salute Reip. tanta gessisses, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ penitebat? unde igitur subito tanta ista mutatio? & cum Dolabella sic loquitur. Recordare quæ so Dolabella consensus illum theatri, cum omnes earum rerum obliuisti, propter quas tibi fuerat offensus significauerunt se nouo beneficio memoriam ueteris doloris abiecisse. hanc tu P. Dolabella (magno loquor cum dolore) hanc tu (inquam) potuisti æquo animo tantam dignitatem deponere? ualeat igitur hic locus ad improbandam inconstantiam & lenitatem, atque ad exhortandos homines ut in bene instituta sententia perseuerent.

Alius locus est, cum quis dicit, aliquid eius gratia esse, aut factum esse, cuius gratia neque est, neque factum est.

Magnam habet vim hic locus, quoniam exquisit causam illam, quæ finis dicitur, & quo consilio, cuius rei gratia quicque fiat. multæ sunt enim in hominibus simulationes, multæ fraudes, multi

doli, & sæpe fit, ut quis amoris aut utilitatis amicorum gratia se quippiam facere dicat, cum tamē longe aliam mentem habeat. quòd si poterit Orator ostendere nequaquam aduersarium eo consilio, aut eius rei gratia fecisse, aut facere, quòd fecerit, aut facit, qua ille affirmat, facile poterit eum refellere. quòd Cicero de lege agraria contra Rullum copiosissime facit. nam Rullus legem agrariam ad populi R. utilitatem se ferre uelle simula-bat, cum tamen longe aliud spectaret. Cicero igitur multis rationibus & argumentis probat, non eius rei gratia, quam fingebat, legem à Rullo factam fuisse. ut ibi, neque si qui agros populo R. possidentur, si aliud quiddam obscure moliuntur, aliud specie ac specie simulationis ostentant populares existimandi sunt. & alibi, Atqui ego à primo capite legis usque ad extremum reperio Quiritēs, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi uti decem reges ærarij, uel Ligastum, prouinciarum omnium, totius Reip. regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarū domini constituerentur legis agrariæ simulatione atque nomine. Denique in tota illa oratione nihil aliud agit, atque molitur Cicero, nisi ut aperte ostendat, non eius rei gratia legem à Rullo fuisse propositam, qua ille se ferre legem illam simula-bat. ita pro Milone, Clodium ait Præturam petiuisse, non quia honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed ut Remp. arbitrio suo dilacerare posset.

Ut si quis alicui quid donaret, ut illud deinde idem auferens, dolorem inureret.

Hoc, quòd pro exemplo ponit Aristoteles sæpe reges & principes facere solēt, ut suos familiares & aulicos magnis muneribus cumulent, & dignitatibus exornent, non quòd illos ament, aut illis bonis ipsos diu frui uelint, sed ut eisdem postea spoliētes magno dolore & cruciatu afficiant.

--tolluntur in altum

Vt casu grauiore ruant.

Unde etiam illud dictum est;
Felicitates, atque opes dat maximas
Fortuna multis, non quod illos diligit,
Sed de gradu præstantiore ut decidant.

Tres uersus iambicos senarios pro exemplo citat, quorum nos sententiam totidem senariis latinis interpretati sumus. sed cuius poetæ sint, neque Aristoteles addit, neque nos adhuc scire potuimus. sunt autem elegantes, & eorum sententiam impugnat, qui quosdam homines, quia fortunati sunt, & felices, putant ab ipsa fortuna diligere atque amari. non est ita (inquit poeta) neque enim eos fortuna omnes diligit, quibus magnas opes & felicitates donat, sed id facit, ut cum in altum eos extulerit, postea grauiore casu præcipitentur. hanc sententiam C. Cæsar primo libro de bello gallico sic expressit, Consuevit enim Deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, iis secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem

mitatem concedere. Sic contra sæpe fit, ut bo-
nos uiros multis calamitatibus affligi Deus patia-
tur, non quod illos odio prosequatur, sed ut dein-
de beatiore suo sempiterno perfruantur.

TEXT. *Et illud ex Antiphontis Meleagro;*
Non tam necandi causa apri conuenerant,
Quam maxima uirtutis ut testes forent
Meleagri, apud Græcos:-

COMM. Antiphon poeta Tragicus fuit, & orator exi-
mius, quem Thucydides ait primū omnium pro
se causam capitis optime perorasse, de quo multa
Plutarchus. hic Tragœdiam scripsit inter cæteras
Meleagrum nomine, quoniam in ea de calamito-
sa Meleagri morte tractabat, sed in ea tragœdia,
dum Meleagri uirtutem extollere laudando uel-
let, dixit ex uniuersa Græcia concursum à præstā-
tissimis & fortissimis uiris esse factum, quo tem-
pore quidam ferus & immanis aper totam regio-
nem Calydoniam deuastaret, non tantum ut aprū
interficerent, quantum ut eximie uirtutis Melea-
gri testes forent. fuerunt igitur Græcis illis heroi-
bus duo fines propositi, unus ut aprum necarent,
alter ut Meleagri præsentem uirtutem intueren-
tur. priorem illum poeta minuit, ut hunc secundū
amplificet, quasi non uenturi fuissent, nisi Melea-
gri uirtutis se spectatores fuisse credidissent. hanc
aut aprū Calydonij uenationē, & heroes, qui illi in-
terfuerunt, copiosè describit Ouidius Metamor-
phosis suæ libro octauo. & Homerus meminit no-
mī Iliadis.

TEXT. *Et illud ex Theodectis Aiace, & Diomedes Vly-
sem socium elegerat, non quod eum honoraret, sed ut
comes se esset inferior. hac enim etiam de causa po-
tuit illud à Diomede fieri.*

COMM. Theodectes tragœdiam conscripsit Aiace
nomine, sicut etiam Sophocles, in qua, cum Vly-
ses gloriaretur, ex omnibus Græcis se unū à Dio-
mede præstantissimo uiro socium electum fuisse,
quod eum Diomedes & consilio præstare, & ma-
nu promptum esse cognosceret, contra Ajax hanc
rem in Vlyssis uituperationem conuertit, non. n.
(inquit) te Diomedes ideo socium elegit, quod te
honorat, aut egregium esse iudicet, sed ut comitē
inferiorem habeat. nam si alium forte socium ele-
gisset, uerebatur, ne aliquid suæ laudis & gloriæ
amitteret, nunc cum ignauum & imbellem comi-
tem habeat, quicquid eximie facit, id totum suum
existimat, neque timet, ut tu aliquid ex tua laude
decerpas. hæc autem Aiace ratio uerisimilis est,
quia fieri potest, (inquit Aristoteles) ut Diome-
des ea mente atque consilio comitem Vlysem ele-
gerit. difficile enim est, de alienis cogitationibus
iudicare. ita Cicero tertia in Verrem actione, cum
negare non posset. C. Verrē à L. Sylla magnis mu-
neribus donatum fuisse, causam turpem adiūgit,
ut Verrem magis uituperet. ait enim non ideo L.
Syllam ea munera Verri dedisse, quod illum ami-
cum sibi esse uellet, sed quia Carbonis proditor
fuerat. habuit (inquit) honorem ut proditori, non
ut amico fidem. ita pro Q. Ligario, quo magis Tu

beronis crudelitatem augeat, ait eum accusatione
sua non id querere, quod ceteri accusatores so-
lent, ut reus condemnetur, sed ut uita priuaretur.
Hæc (inquit) non modo mirabilia sunt, sed prodi-
giis similia quæ dicam, non habet eam uim ista ac-
cusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut nece-
tur. hoc egit ciuis Romanus ante te nemo. & pau-
lo post, non tu ergo hunc patria priuare, qua ca-
ret, sed uita uis. Sic Ilioneus Troianorum Orator
apud Virgilium primo Aeneidos ut Didoni me-
tum adimeret, ait Troianos nō ea de causa in Afri-
cam uenisse, ut aliquid hostile molirentur, sed co-
ctos tempestatibus. est autem copiosissimus hic
locus, & frequentissimus, & in coniecturalibus
causis ualde necessarius. ut pro Roscio Amerino,
dicebat accusator Erucius Roscium odio patri suo
fuisse. quod cum pater in prædia rustica relegat.
contra Cicero, nō quia pater eum oderat, sed quia
ualde amabat, ait prædiis rusticis præfecisse. in ca-
dem oratione docet Cicero Roscium ab aduersa-
riis fuisse accusatum, non quia parricidium com-
misisset, sed quia bona eius aduersarij inuasent,
quæ uiuo Roscio diutius tenere non possent. pro
Q. Ligario probare conatur Ligarium in Africa
diu fuisse, nō quia Cæsaris esset inimicus, sed quia
propter belli tumultum illinc euadere non potue-
rit. quoties igitur querimus qua mente, quo con-
silio sit aliquid gestum, possumus ex hoc loco ar-
gumenta ducere.

TEXT. *Alius locus est communis disceptantium, & deli-
berantium: ut ea consideremus, quæ uel impellere, uel
retrahere possunt, & quorum causa solent homines
aliquid aut efficere, aut euitare, hæc enim si adsunt,
rem aggredi oportet, ut si fieri potest, si facile est, si
utile uel sibi uel amicis, uel noxium, & perniciosum
inimicis. aut si minor est pœna, quam id, quod expe-
tunt. nam his rationibus suadere solent, & contrarijs
dissuadere.*

COMM. Locum aggreditur communem iudicialibus
controversiis, & deliberatiuo generi. cum ea dili-
genter aduertimus, quæ possunt homines ad ali-
quid agendum impellere, uel retrahere. & cum ea
cōsideramus, quæ sunt in causa ut aliquid homi-
nes faciant, aut euitent. nam si res huiusmodi ad ef-
se probare potuerimus, facile quod uolumus esse ag-
grediendum suadebimus. quinque uerò numerat
quæ in deliberatiuo genere plurimum ualent. pri-
mum est, si fieri potest. cum enim de aliqua re de-
liberamus si quis probare potest eam effici nullo
modo posse, statim omnis deliberatio tollitur. ut
nō poterit Cæsar isthmum perfodere. nō poterit
in Africam Annibalem Scipio retrahere. non po-
terit Scythas Alexander debellare. quod si constat
fieri posse, tunc uidendum est etiam quam facile.
nam (ut ait in Partitionibus Cicero) quæ perdiffi-
cilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici
non possint. ut si deliberet Xerxes an pontem su-
per Hellepontum faciat, dissuasor ostendere pote-
rit id esse difficillimum, atque ideo dimittendum. ue-
rum quamuis res perdifficilis & perardua sit, ta-
men

men sæpe fructu & dignitate, quæ percipitur ex
ea, compenatur, ut Cicero pro P. Sestio; Est la-
bor, non nego. pericula magna, fateor. multæ inli-
diæ sunt bonis, uerisimè dictum est, sed te id, quod
multi inuideant, multique expetant, incitatio sit (in-
quit) postulare, si tu laborem summa cum cura ef-
feras nullum. hoc igitur secundum est, ut postquā
ostenderit rem fieri posse, doceamus etiam fa-
cilem & proliuam esse. Tertium est, ut uel eis,
quibus consilium damus, uel amicis eorum re fore
uulsi simam ostēdamus. mouetur enim animus
statim utilitatis cōmemoratione. nam omnis deli-
berationis finis est utilitas, ut pro lege Man. Cice-
ro docet utilissimum fore bellum contra Mithri-
datem, quoniam in eo agitur populi R. gloria, agi-
tur salus sociorum atque amicorum, aguntur cer-
tissima populi R. uectigalia & maxima, aguntur
bona multorum ciuium. hæc enim omnia sunt uti-
lissima. Quartum est ut doceamus noxium & per-
niciosum inimicis id fore, quod suademus. omnes
enim inimicis suis malefacere, atque incommoda
re concupiscunt. cum adolescens quidam à Dioge-
ne Cynico petisset, qua ratione posset inimicos
suos ulcisci, respondit Diogenes, si te quam opti-
mè gesseris. nam uirtutes & egregia facta magnū
inimicis dolorem afferre solent, amicis autem gau-
dium & lætitiā. Quintum est si minor pœna sit
quam id quod expetunt, nam æquo animo pœnā
subeunt homines, cum maiorem utilitatem aut uo-
luptatem ex facto suo percipiunt. Cicero in Parti-
tionibus locum hūc ita expresit, aut si iudicij pœ-
na leuior, quam facti præmium. quod Verrem in
Sicilia cum prætor esset, fecisse dicit, tantum enim
rapuit, ut deinde iudicij pœnam non timeret. Qui
ita (inquit) dicitur, ijs esse metuendum, qui, quod
ipsis solis satis esset, surripuissent, se tantum ra-
puisse, ut id multis satis esse possit. ita facile pecu-
niæ cupido suadere poterimus, ut omni ratione lu-
crari studeat, neque infamiam auaritiæ timeat, cū
diuitiæ maiorem uoluptatem, quam auaritiæ sus-
picio dolorem. sic enim apud Horatium auarus
quidam loquitur.

--populus me sibilat, at mihi plaudo
Ipse domi, simul ac nummos contemplor in arca.
Hæc sunt rationes quibus aliquid Orator suade-
re potest, & contrariis dissuadere.

TEXT. *Quin ex iisdem & accusant, & defendunt, quibus
enim argumentis dissuadent, iisdem etiam defendunt,
& quibus suadent etiam accusant. uno uero hoc loco
tota Pamphili, & Callippi ars continetur.*

COMM. Ostendit locum hunc non tantum in delibera-
tionibus, sed etiam in iudiciis multum ualere. si-
quidem dicendi genera ita commiscuntur, ut qui-
bus argumentis aliquid dissuademus, iisdem etiā
defendamus, & quibus suademus, eisdem accu-
semus. cum enim aliquid dissuadere uolumus, osten-
dimus id, aut nullo modo fieri posse, aut non faci-
le, aut nullam utilitatem habere, aut inimicis gra-
tum fore, aut maiorem esse in eo molestiam atque
periculum, quam emolumentum. ita cum defen-

dimus ostendere conamur, reum efficiendi facul-
tatem non habuisse, aut difficulter id facere po-
tuisse, aut nullum ex eo facto fructum sperasse.
aut inimicis rem gratam facere noluisse, aut deni-
que non tam stultū fuisse, ut parua utilitatis gra-
tia tantum periculum subire uellet. hæc enim om-
nia defensionem adiuuant, & coniecturam uerifi-
miliorem efficiunt. contra uero cum accusamus,
eos locos persequimur, quibus utimur in suaden-
do. ut facultatem habuit committendi sceleris, fa-
cile committere potuit, magnas utilitates in eo si-
bi propositas intelligebat, inimicum ulcisci cupie-
bat. periculum se perumpere posse sperabat. qua-
re tantum mutata dicendi ratione, eodem manen-
te loco, poterimus & deliberationes, & iudiciales
controversias tractare. quod cū intelligerent duo
rhetores antiqui Callippus & Pamphilus totam
artem suam Rhetoricam super hoc uno loco fun-
dauerunt, ex quo intelligitur, quam imperfecte
atque imperitè illi artem tradiderint. De Callip-
po meminit Plutarchus in Dione, quem Platonis
quidem auditorem fuisse dicit, sed scelestum ho-
minem, quippe qui Dionem per prodicionem oc-
ciderit, Pamphilum autem quasi per contemptio-
nem L. Crassus apud Ciceronem tertio de Orato-
re ita nominat, Pamphilum quem nescio quem fina-
mus in infulis tantam rem, tanquam pueriles de-
licias aliquas depingere. de hoc meminit etiam
Suidas.

TEXT. *Alius locus ex iis, quæ fieri quidem uidentur, sed
sua sponte incredibilia sunt, quoniam non creden-
tur, nisi aut iam essent, aut prope essent.*

COMM. Argumentum ab incredibili, uel ab effectu, uel
ab aliqua similitudine probatur. cū enim aliquid
sua spē est incredibile, si effectus appareat, mul-
to magis animos mouet ad credendum. ut quod
mater extinctum filium suum cupiat, hoc sua spē
te uidetur incredibile. quoniam matres ferè om-
nes filios suos tenerè amant, sed Cicero pro Cluē-
tio probat ab effectis Sassiā Cluentij matrem
filio suo mortem machinari. Quare ita Iudices cō-
tra illā excitat, Quo enim est ipsum nomen aman-
tius indulgentiusque maternum, hoc illius ma-
tris, quæ multos iam annos, & nunc cum maximè
filium interfectum cupit, singulare scelus maiore
odio dignum esse ducetis. pro Cor. Balbo docet à
summa Cn. Pompeij præstantia, ueram illam esse
sententiā, quæ uulgo incredibilis esse putabatur,
Qui omnes animo uirtutes penitus comprehen-
disset, omnia quæ facere uellet, facillimè tractare.
sæpe etiam similitudo facit, ut quæ putantur in-
credibilia, uera esse uideantur, cuius exemplum
paulo post ipse ponit Aristoteles.

TEXT. *Imò magis credi debent, homines enim aut ea, quæ
uera sunt, aut uerisimilia credunt. quod uero incredi-
bile est, neque uerisimile, & tamen fit, id ut uerum sit
neceffe est: neque enim, quia uerisimile sit, aut proba-
bile ita uidetur.*

COMM. Hæc est confirmatio huius loci ab adiunctis.
dicit enim Orator, rebus huiusmodi, quæ uulgo
incrē-

incredibiles existimantur, maiorem esse fidē adhibendam cum fieri perspicitur, quam si essent uerisimiles. cū enim homines duobus modis ad credendum inducantur, hoc est, uel cum uera, uel cū uerisimilia dicuntur, quod in credibile est, omnino non est uerisimile, quare necessitas cogit, ut cum accidit, uerum sit. neque enim dici potest, ita uideri; quia uerisimile sit, aut probabile, cū sit præter omnium opinionē. Itaque si uerisimile nō est, ut uerum sit, necesse est. Cicero pro Roscio Amē, multis rationibus ostendit incredibile esse patrē à quopiam filio interfici. quem locum ita deinde cōcludit, Quare hoc quo minus est credibile, nisi ostenditur, eo magis est, si conuincitur, uindictam. Sic etiam fit in alijs rebus omnibus, quanto enim minus uerisimilia dicuntur, & ab hominū opinione abhorrentia, tanto illa deinde firmius creduntur, cum ostenduntur. ex hoc loco, qui de rebus admirandis scribunt, uberē materiam hauriunt, extat opusculū sub Aristotelis nomine, de Mirabilibus rebus, in quo multa non uerisimilia recitantur.

TEXT. *Sicuti Androcles Pittheus dixit, cum legem quam reprehenderet, & ei dicenti obreperent, Egent leges alia lege, quae illas corrigat. nam & pisces salis egent. at qui uerisimile non est, neque probabile, cum in falso pisces nutriantur, salis indigere.*

COMM. Androcles quidam rhetor, cū in concione legē reprehenderet, & populus id ægre ferens obstreperet, neque audire uellet, dixit, sepe fieri, ut leges alia lege indigeant quæ illas corrigat & emendet, cum autē hoc incredibile uideretur, quadam similitudine probare conatus est. dixit enim etiam pisces, quamuis in mari falso nascantur & nutriantur, tamen, ut diu conferuentur salis indigent. at qui (ait Aristoteles) hoc uerisimile non est, neque probabile, & tamen est uerum. nam nisi fale condiantur pisces, facile computrescunt. ita leges etiam interdum alia lege sunt emendandæ.

TEXT. *At qui etiam oliuæ egent oleo, cum tamen hoc incredibile sit, ut ex quibus oleum conficitur, illa oleo indigeant.*

COMM. Alia similitudo, qua idem probatur. nā etiā oliuæ (inquit) ut conferuentur, egent oleo, cum tamen hoc incredibile uideri possit. nihil enim eius rei indiget, qua abundat, sed oliuæ abundat oleo, cum ex eis oleum conficiatur, non igitur olei indigent. & tamen usus aliter ostendit, cum in oleo feruentur oliuæ. notandum est hanc apud Athenienses fuisse consuetudinem, ut oliuas in oleo cōferuarent, atque illis ita conditis pro obsoniis uerentur. sed uarijs modis apud ueteres condiebantur oliuæ, ut Palladius docet. in Attica regione magna erat olearum copia, quæ arbor erat Palladi dicata, ut Virgilius, Palladia gaudet sylua uiuacis oliuæ.

TEXT. *Alius locus ad refellendum accommodatus cum inter se dissidentia spectamus, siquid in aduersarij persona possimus inuenire, quod dissideat, ex omnibus temporibus, actionibus, orationibus, ut. Iste quidem*

ait se uobis amicum esse, sed tamen cum triginta tyrannis coniurauit.

Ad reprehensionem aduersarij multum ualet hic locus, cum aliquid ostendere possumus ab eo dictum, aut factum, quod minime conueniat. ut si pugnantia dixerit, aut inter se discrepantia, aut ab alijs dissidentia, quo in loco sunt præterita & præsentia tempora consideranda, ut si aliter alias dixerit, aut gesserit, quam nunc dicat, aut gerat. Sunt etiam actiones & orationes diligenter aduertendæ, an aliquo modo inter se discrepent. nam ita re felli facillime poterit aduersarius, si qua in eius dictis aut factis repugnantia reperiatur. exemplum primo ponit Aristoteles, cum præteritis factis præsentia dicta repugnant, quidam ciuis Atheniēsis dicebat se Reip. amicum esse, statuque illo populari gaudere. sed eius aduersarius mentiri eum ab antea cta uita ita probauit, quod cum illis triginta tyrannis, qui Remp. euerterant, coniurasset. huius rei pulcherrimum exemplum est apud Ciceronē in secunda Philippica cum ita inquit, Tam autem eras excors ut tota in oratione tecum ipse pugnares, ut non modo non cohærentia inter se diceres, sed maximè dissociata atque contraria, ut non tanta mecum, quanta tecum tibi esset contentio. uitri cum tuum fuisse in tanto scelere fatebare, pœna affectum querebare. & paulo post, Nihil profecto sapis. quid est enim dementius quam cum ipse contra Remp. perniciofa arma ceperis obijcere alteri salutaria? tale est illud Iuuenalis Satyra secunda.

--castigas turpia, cum sis
Inter socraticos notissima fossa cinædos.

TEXT. *Aut etiam seorsum in persona nostra, ut, Iste quidem ait me sectatorem esse Litium, sed tamen non potest ostendere quemquam à me unquam in iudicium uocatum.*

Hic locus tribus modis tractatur uel à persona aduersarij, ut in superiori exēplo, uel à nostra persona, uel ab utriusque. refutatur aduersarius à persona sua, cum ostenditur ea dicere, quæ contraria sint alijs dictis, aut factis ipsius, ut Sallustius contra Ciceronem, etiam ne aures nostras onerabis tuo odio, etiam ne molestissimis uerbis insectaberis cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. qua si uero togatus, & non armatus ea, quæ gloriaris confeceris. Cicero in Pisonem, Tu es ille cui crudelitas displicet? cui cum Senatus luctum ac dolorem suum uestis mutatione declarandum censuisset, cum uideres mœrere Remp. amplissimi ordinis luctu, ò noster misericors quid facis? quod nulla in Barbaria quisquam tyrannus. & quæ sequuntur. à persona uero nostra refutatur aduersarius, cum ea falsa ostenduntur, quæ in nos ab eo dicta sunt, ut in Aristotelis exemplo, aperte mentitur aduersarius meus, qui me sectatorem esse litium ait, cum nullum unquam hominem in iudicium à me uocatum ostendere possit. Cicero pro Roscio Com. Nonne ut ignis in aquam cōiectus continuo restinguitur & refrigeratur, sic referuens falsum

falsum crimen in purissimā & castissimā uitā colatū statim concidit, & extinguitur? Roscius sociū fraudauit? pōt hoc homini huic hærere peccatum? qui medius fidius, aucter dico plus fidei, quam artis, plus ueritatis quā disciplinæ possidet in se.

TEXT. *Parim uero in nostra atque aduersarij persona, ut, Iste neminem unquam sua pecunia subleuauit, ego autem multos uestrum ab hostibus captos redemi.*

COMM. Tertio modo tractatur hic locus ab utriusque persona hoc est à nostra, & aduersarij, cū ostendimus aduersarij facta plurimū à nostris discrepare, nolq; utilitatem at tulisse Reip. aduersarium autē uel nihil profuisse, uel et damnum dedisse. ut si ita dicamus, Inique me aduersarius auaritiæ, Iudices, insinulat, cum ipse pecunia sua neminem unquā adiuuerit, ego uero liberalitate mea multos ciues ab hostibus captos redemerim. hæc autem appellatur contentio, cū inter se contraria comparantur. quo genere frequentissime Cic. utitur ut in Pisonem, Atque ut tuum latissimum diem cum tristissimo meo conferā, utrū tandē bono uiro & sapienti optabilius putas sic exire à patria, ut oēs sui ciues salutē, incolumitatem, reditū precentur, quod mihi accidit, an qd tibi proficiscēti euenit, ut oēs execrarentur, male præcarentur, unā tibi illā uiam & perpetuā esse uellent. Idem. 8. Philippica, Nam me tecum iracunde agere dixisti folere, nō est ita uehementer me agere fateor, iracunde nego. omnino irasci amicis nō temere soleo, ne si merentur quidem. itaque sine uerborum contumelia à te dissentire possum, sine animi summo dolore nō possum. parua est. n. mihi tecū, aut parua de re dissentio ego huic uidelicet faueo, tu illi? imo uero ego D. Bruto faueo tu M. Antonio. ego conseruare cōloniam populi R. cupio tu expugnare studes.

TEXT. *Alius locus est, cum homines, uel res non uidentur affines ei culpa, cuius accusantur, causam eius criminis, quod præter opinionem accidit, explicare, est. n. aliquid propter quod ita uideatur, ut, Mulier quoddam, cum se filio subiecisset, ut eum blandius saluaret, uisa est stuprum cum adolescente illo commisisse, sed explicata causa, statim crimen solutum est.*

COMM. Interdum accidit, ut hoies, aut res in turpē aliquam opinionē eius uitii ueniāt, qd ab eis præsus alienū antea esse uidebatur. ut si. Cato proditor esse dicatur, aut Xenocrates adulter, qd ille cum hostibus occultè loqui uisus fuerit, hica autē cum matrona nocte sit deprehensus. at qui neutri horū crimen illud hærere uidetur, qm Cato Reip. sit amatissimus, Xenocrates aut continentissimus. causā igitur querere oportet, cur Cato cū hostibus occulte locutus fuerit, & cur Xenocrates nocturno tēpore cū matrona sit deprehensus. quod si cā fuerit explicata, statim crimen erit dissolutum. ut si. Cato dicat se cū hostibus occultè locutum fuisse, ut eorum consilia scrutaretur, & intelligeret, quomelius Remp. administraret, non aut ut eam proderet. & Xenocrates probet se comitē eius matrone fuisse, cui necesse esset, nocte pro salute uiri sui amicos adire, cum is esset in uitæ periculo consti-

tutus. idq; sine lucerna fecisse, quo res esset occultior, & ab aduersariis non intelligeretur. hoc mō purgabitur crimen illud, quod licet incredibile uideretur, & præter omnium opinionem, tamen iā erat uulgatum & disseminatum, & facere fidem cum admiratione cæperat. exemplum quod affert Aristoteles est hoc, Quædam mulier cum filium suum diu non uisum uehementer osculari atque amplecti cuperet, ei se subiecit, atque os ori admo- uuit, brachiisque suis totum illum implicuit. sed cum à quibusdā in eo habitu uisa ac spectata fuisset, existimata est, cum filio suo stuprum cōmississe, atque ita infamis haberi cæpta est. licet. n. uerisimile non esset, tantum scelus à matre fuisse commissum, ut cum filio suo corpus misceret, tamen habitus ille atque actus in quo uisa fuerat, facinus clamitare uidebatur. sed postquā intellectum & ostensum fuit, id à matre factum desiderio exosculandi & amplectendi filij, quem longo tempore non uiderat, statim ab eo crimine liberata fuit.

TEXT. *Et in Aiace Theodectis, Vlysses Aiace causam explicat, cur cum ipse esset Aiace fortior, non tamen esse uideretur.*

Theodectes poeta tragicus fabulam Aiace nomine conscripsit ut et supra dictum fuit. in qua facit Vlysses & Aiace inter se uerbis altercantes. atq; inter cætera quæ Vlysses contra Aiace dixit, illud et addidit, se Aiace longè esse fortiozem. & qm hoc pter omnium qui utrunque norat, opinio nem erat, cām explicuit Vlysses, cur quāuis ipse esset Aiace fortior, tñ alijs non esse talis uideret. nā nisi cām addidisset, merito rideri poterat, qd ea diceret, q; contra omnium sniam essent. quam uero cām attulerit Vlysses, neque Arist. addidit, neque nos scire possumus, quia Theodectis fabula non amplius extat. hæc aut appellatur Græco noie paradoxo, q; pter oīum opinionē proferunt, q; nisi firmis rōnibus probent, incredibilia uideri solent, ut illa Stoicorū, Qd nihil bonū nisi uirtus. Qd solus sapiens sit diues. & illa, q; leguntur in euangelio, Beati qui psecutionem patiuntur pp iustitiā, quoniam ipsozum est regnū cælorum. Beati estis cū maledixerint uobis hoies, & persecuti uos fuerint, & dixerint omne malū uerbu aduersum uos mentietes pp me, gaudete & exultate quoniā merces uestra copiosa est in cælis. nam si tollas causam his paradoxo additā, nihil incredibilius eis uidebitur.

TEXT. *Alius locus est à cā, ut si cā extiterit, factum esse dicatur, si nō extiterit, non esse factum. nam simul est causa cum eo, cuius est causa, & sine causa nihil est.*

Causarum locus latissimè patet, & maximam oratori dicendi copiam subministrat. nam cū aliquid factum esse probare uult orator, cām explicare debet, cum autem factum negat, cām nullā uis se doceat. fere. n. fieri solet, ut cā semper cum eo sit, cuius est cā, neq; quicquam sine cā fiat. ut cum in patriam Catilina cōiurauit, quoniā magnæ re alieno pressus soluendo non erat. & scelerum suorū pœnas se daturū aliqñ timebat. cur M. Antonius triumuir Ciceronem interficiendum denotauit, quoniam

qm̄ in eum acerrime Cic. fuerat inuectus. diligēter autem Cic. in orationibus suis causas factorū inuestigat, ut pro Milone, probat P. Clodium multas habuisse causas, cur Milonem interficere cuperet. ut satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. itaque illud Casianum, cui bono fuerit, in his personis ualeat, & si boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe paruo. contra uero pro Roscio Am. copiosè probat nullam fuisse causam, quare patrem Roscius interficeret, aut quare pater filiū odisset. Nam (inquit) ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri à filio sine plurimis, & maximis causis, sic hoc uerisimile non est, odio fuisse parenti filiū, sine causis multis, & magnis, & necessariis. quam aut latè pateat hic locus, & quā utilis sit in omni rōne differendi, quāq; sint uarię cārum species, nos copiose docuimus in commentariis, quos olim in Partitiones Ciceronis conscripsimus. non. n. tantū philosophi & oratores, sed et historici & poetæ rerū gestarum causas frequenter inuestigant, & explicant, ut apud T. Liuium videre licet. & apud Virgilium, qui primo statim ita canit,

Musa mihi. causas memora, quo numine læso,
Quid ue dolens regina deum tot uoluere casus
Insignem pietate uirum, tot adire labores
Impulerit, tantæ ne animis cœlestibus iræ?

Sic etiam apud Homerum & Herodotum frequentissime causæ rerum explicantur.

TEXT. *Vt Leodamas in defensione sua dixit: cum enim Thrasylbulus eum accusaret, ac diceret, eius nomen tanquam infamis & hostis in columna, quæ in arce erat, olim incisum fuisse, sed ab eo, cum triginta rerū potirentur, fuisse abrasum, respondit illud non esse uerisimile. Nam mihi (inquit) triginta tyranni magis credidissent, se quas cum populo gessissem inimicitias, in columna signatas uidissent.*

COMM. Exemplum hoc à cā negatione ducitur, ut si nulla cā fuit, neq; factum fuisse ostēdatur, Thrasylbulus, cum triginta illos tyrannos exegisset, quos Lacedæmonij deuictis Atheniēsis impoluerat, Leodamantem perduellionis reum fecit, & maiestatis accusauit, qd̄ eum cū triginta illis tyrannis consensisse diceret, & hostem populi Atheniensis fuisse. qd̄ ut magis confirmaret, addidit ipsū Leodamantē olim à populo Atheniensī notatū infamia fuisse, atq; eius nomē in columna, q̄ erat in arce posita, publicè fuisse inscriptū. nā hæc fuit olim apud Athenienses consuetudo, ut in colūna nomē eorū inscriberent, quos infamia publice notarēt, qui idcirco *συνήθη* postea dicebant. sed cū eo tpe, quo Thrasylbulus Leodamantē accusaret, Leodamantis nomen in colūna non extaret, neq; uestigiū ullum eius nois appareret, Thrasylbulus dixit, ab ipso Leodamante fuisse abrasum quo tpe triginta rerū potirent, apud quos ipse multū gratia ualere, atq; hoc fecisse, ne publica suæ infamiae nota conspicerēt. ad hoc crimen ita Leodamas respon-

dit, ut diceret, non esse ullo mō uerisimile, neque ullā fuisse cām, cui regnantibus triginta tyrannis, qui Atheniensī populo maxime erant infensi, nomen suum uellet ex columna abradere, si fuisset inscriptum. nā (inquit) si triginta uidissent in columna signatas inimicitias, quas ego cū populo gessissem, pp̄ quas me tanquam hostem notasset, multo maiorem mihi fidem adhibuisset, & longe maiorem apud illos gratiam nactus fuisset.

TEXT. *Alius locus est, uidere an melius alia rōne ac nia potuissent ea geri, quæ uel suadet faciendā esse, uel facit, uel iā fecit. peripicuum est. n. nisi ita sit, eū non fecisse. nā nemo sciēs uolensq; ea, q̄ deteriora sūt, eligit.*

COMM. In defensione uidere dēt Orator, an qd̄ arguēt reus fecisse, potuerit cōmodius aut melius alio tēpore, uel alio loco, uel alio mō facere. nā si probatum fuerit, neq; tps, neq; locū, neq; modū idoneū fuisse, facile crimen esse falsum ostendēt. quia nemo est, qui sua sponte q̄ deteriora sunt, eligat. qd̄ aut ait Arist. uel suadet faciendā. sic est intelligendū, ut sæpe et qui malū consiliū dedit in iudicium uocetur, non aut tm̄ is, qui malefacit. parum. n. interest, inter suaforē facti, & factorē. ab hoc uero loco sapisimè Cic. deducit argumēta, ut pro Milone, probat non in aīo fuisse Miloni ut Clodium interficeret, cum eius occidendi multas & præclaras occasiones p̄termiserit. Quē si (inquit) interficere uoluisset, quantæ, quoties occasiones quā præclarę fuerunt, potuit ne cum domum ac penates suos illo oppugnante defenderet, iure se ulcisci? & q̄ sequuntur. quē locū ita cōcludit. Quē igitur cū oīum grā noluit, hunc uoluit cū aliquorū querela? quē iure, quē loco, quē tpe, quē impune non est ausus, hunc iniuria iniquo loco, alieno tpe, periculo capitis, non dubitauit occidere. pro Deiotaro. Quid ait medicus? nihil de ueneno, at id fieri potuit, primo occultius in potione, uel in cibo. deinde et impunius fit, qd̄ cū est factū negari p̄t. si palā te interemisset, oīum in se gentiū non solū odia sed et arma conuertisset, si ueneno Iouis. qui dē illius Hospitalis numen. nunquā cælare potuisset, hoīes uero. fortasse cælauisset. qd̄ igitur & occultius conari, & efficere cautius potuit, id tibi & medico callido, & seruo, ut putabat, fidelis nō credit, de armis, de ferro, de ifidiis cælare te noluit? pro A. Cluentio, Iā uero illud quā nō probabile, quā inusitatū Iudices, quā nouū, in pane datū uenenū? facilius ne potuit quā in poculo? latentius potuit abditū aliqua in parte panis, quā si totum colliquefactum in potione esset? celerius potuit comēsum, quā epotū in uenas atque in omnes partes corporis permanere? facilius fallere in pane, si esset animaduertum, quam in poculo, cum ita confusum esset, ut fecerni nullo modo posset?

TEXT. *Sed hoc falsum est, sæpe. n. accidit, ut, quod facere melius erat, postea cognoscatur cū incertū esset antea.*

COMM. Hunc locū esse captiosum & fallacē ostendit. nā sæpe fit ut hoīes decipiātur, & primo nō aduertāt, qd̄ melius & cōmodius sit. post factū aut id cognoscant, quod antea ignorauerant. multa enim sunt,

sunt, quæ si iterū fieri possent, multo melius quā antea fierent. tempus. n. & usus rerum agēdarum rōnem aperit. præterea sæpe accidit, ut audaces & temerarij non aduertāt quid melius aut deterius, sed impetū animi sequant, sicuti contra callidi & astuti sæpe non audent aggredi quæ excogitarūt. qd̄ ita pro A. Cluentio Cic. ait, Hoc uno mō Iudices sæpe multorum improbitate depressa ueritas emergit, & innocētię defensio interclusa respirat, qd̄ aut ij, qui ad fraudē callidi sunt, non tantū audēt, quātū excogitant, aut illi, quorū eminet audacia, atq; p̄iecta est, à consiliis malitiæ deferuntur.

TEXT. *Alius locus est, uidere, an quicquam geri debeat, quod rebus iam gestis contrarium sit, ut Xenophanes cum ab eo petissent Eleatæ, utrum, cum Matutæ sacrificarent, lugerent, nec ne: consuluit, ut si deam illam esse putarent, ne lugerent, si hominē, ne sacrificarent.*

COMM. Hic locus ex inspectione & consideratione pugnantium ducitur, & ab utraque parte concludit, iō rhetores complexionem uocant, & ex eo firma ducuntur argumenta. de hoc Cic. 1. de Inuētiōne sic ait, Complexio est, in qua utrum cōcesseris, reprehenditur, ad hunc modū, si improbus est, cur uteris? Sin probus, cur accusas? in orationibus Ciceronis multa sunt huius loci exempla, ut pro Q. Ligario, Nunc q̄ro utrū uestras iniurias, an Reip. persequamini? si Reip. quid de uestra in ea cā perseuerantia r̄ndebitis? si uestras, uidete ne erretis, qui Cæsarem uestris inimicis iratum fore putetis, cum ignouerit suis. pro M. Cœlio, si. n. tam familiaris erat mulieris quam uos uultis, istos quoque seruos familiares esse dominæ sciebat, sin ei tanta consuetudo, quanta à uobis inducitur, non erat, quæ cū seruis patuit familiaritas esse tanta? item pro eodem, si tam familiaris erat Clodiæ, quā tu esse uis, cū de libidine eius tā multa dicis, dixit profecto, quo uellet aurū, si tam familiaris non erat, non. dedit, ita si uerū tibi Cælius dixit, o immoderata mulier. sciens tu aurum ad facinus dedisti? si non est ausus dicere, non dedisti. Exemplū Aristotelis hoc est. Xenophanes Colophonius philosophus cum ab eo petissent Eleatę an in sacrificiis Matutæ deæ, luctus emitterent, erat. n. illa consuetudo apud ueteres aliquos, ut cum Deis aliquibus sacra facerent, immensas lamentationes & luctus effunderent, & pectus atque caput percuterēt, sic Aegyptij suum Osirim colebāt. sic Eleatæ Matutam, quæ fuit Ino Cadmi filia & Græcis Leucothea appellata, de qua ita Cicero libro Tuscul. primo, Quid? Ino Cadmi filia nonne Leucothea nominata à Græcis Matuta habetur à nostris? quem imitatus Ouidius sexto Fastorum sic ait, Leucothoe Graiis, Matuta uocabere nostris.

In portus nato ius erit omne tuo.

Cū igitur à Xenophane uirō sapiente petitum esset ab Eleatis, an lugēdum esset in Matutæ sacrificiis. ita respondit; si Deam esse Matutam putatis, ne lugete, sin hominem ne illi sacrificate.

TEXT. *Alius locus est, ex ijs, quæ male facta sunt, uel accusare, uel defendere. ut in Carcini Medæa, quidam*

Medæam accusat, dicens ab ea filios interfectos, quoniam illi nusquam apparebant. in hoc enim peccaret Medæa, quod filios suos amandasset. sed ipsa se defendit, quod Iasonem potius quam filios interfecisset, si quempiam interficere uoluisset. nam omnino peccasset, nisi hoc fecisset, cum illud alterum perpetrasset.

Sæpe fit ut in accusando, aut defendēdo, aliquis nobis dicendi materiā suppeditet, & tunc ab hoc loco ducimus argumēta. in accusando quidem cum error à reo commissus ansam fingēdi eriminis accusatori præbet. in defendendo autem cum ab eodem errore reus occasionem sui defendēdi arripit. quod exemplo probat Arist. ducto e Carcini Medæa. fuerunt autem duo Carcini poetæ Tragici, ut Cyraldus asserit, quorū alter Agrigentinus, qui cum fabulam meditaretur à serpente demorsus occubuit, alter Atheniensis qui centum & sexaginta fabulas edocuit, cum tamen in una sola uictor fuerit, hunc Aristophanes in Pace (id nomen est comœdię) multis conuiciis lacerat, de quo intelligit hoc loco Arist. Medæam. n. fabulam cōscripsit, in qua fingit Medæam ipsam suos filios amandasse, cum necē Iasoni marito suo propter pellicatum meditaretur. unde quidam cū Medææ filii non apparerent, cæperunt illam accusare tanquam filiorum interfectricem, errauerat enim in eo Medæa, quod filios amandare nō debuerat, ut res esset occultior, & in suspicionem parricidij non incurreret. Sed Medæa ex eodem errore suoducit argumentum hoc modo; falsum est, qd̄ mihi ab aduersariis crimen obiicitur, non. n. necaui filios, sed amandauī. nam si quempiam interficere uoluisset, Iasonem potius à quo grauem iniuriā acceperam, quam innocentes filios occidissem, quod si tam graue scelus, ut uultis, perpetrassem, nonne deinde magnopere peccassem, nisi etiam Iasonem statim trucidassem? est autem hic locus communis de quo licet in utranque partem disputare. ut accusant aliqui Ciceronem tanquam perniciosissimi belli & triumuiratus auctorem, quoniam Octauianum Cæsarem ita amplexus est, ut cum uehementer extulerit, & ad magnas dignitates euexerit, qui deinde cum Antonio & Lepido Remp. occupauit. nam omnino peccauit in eo Cicero, quod Octauianū sperabat libertati Romane fauturū, & contra Antoniū quē ipse oderat, armalaturū. aliqui uero Ciceronē defendunt, quod animus eius sit spectandus, non aut exitus rei, bono. n. animo pro salute Reip. Cic. se Octauiani fautorē præbuit, nō ut Remp. euerteret, quā propria uita chariorē habebat. ab hoc loco totā orationē p̄ C. Rabirio posthumo Cic. duxit, nā peccauerat in eo Rabirius qd̄ multas pecunias Ptolemæo regi Aegyptio mutuo dedisset, quas ut reciperet, postea coactus est in Aegyptum p̄ficisci, & ipsi regi quodamō se subijcere, atque ei seruire, hinc nā occasione aduersarij C. Rabiriū accusarūt duplici crimine, hoc est Repetundarū, & Maiestatis, qd̄ contra leges pecuniam accepisset, & qd̄ contra dignitatē equitis R. externo regi seruiuisset, at eum defendens

defendens Cic. fatetur in eo peccasse Rabirium quod pecunias regi mutuo dederit, sed à crimine Reputandarū & Maiestatis defendit. Itaq; sic eā orationem exorditur, Siquis est Iudices, qui C.

TEXT. - *Alius locus est à consequente, ut in Alexandro, quod uir esset excelso animo, quia solus in Ida monte, relicta aequalium consuetudine, uitam ageret. nam quia excelso animo uiri tales sunt, etiam hic talis uideri possit.*

COMM. Hæc fallacia consequentis, tota pendet ab hominum inscitia atq; imperitia, qui nō satis discernere sciunt, quæ consequentia sint, & q̄ nō, & plerunq; putant ea reciprocari, & vicissim retro commutare, q̄ minimè reciprocantur. hinc multæ fallaciæ nascuntur, q̄ & à quadam intelligentia proficiunt, & ab aliquo sensu. atq; ab intelligentia quidem, ut si quis intelligat oēs philosophos esse eruditos, & putet et̄ uicissim, oēs eruditos esse philosophos, à sensu uero, ut si quis uideat omne mel esse flauum, & putet et̄ uicissim omne flauum esse mel. aut quoties pluit terrā fieri madidam uideat, deinde cogitet, quoties terra madida est pluuisse. exemplum Aristotelis à cōi quadam magnanimitate uirorum consuetudine ducitur. solent. n. magno & excelso aīo uiri plerūq; solitudine delectari, neq; sese inter gregarios committere. quod si quis putaret, hoc retro commutare, oīno deciperetur hoc modo. magno & excelso animo uiri solitudine delectantur, ergo quicunq; delectantur solitudine magno & excelso animo uiri sunt. hoc. n. falsum est. quia tristes et̄ & melācholici uiri & mulieres solitudinem amant. usus est hac fallacia rhetor ille, quicunq; fuerit, qui Paridem seu Alexandrum Priami filium laudauit. nā inter ceteras eius laudes illam et̄ posuit, qd̄ excelso animo uir esset, qd̄ cū probare uellet, eā rōnem addidit, qd̄ solus in Ida monte, relicta suorum aequalium consuetudine, uitam ageret. nā quia magnanimitate uiri tales esse solent, ut solitariam uitam amplectantur, etiā Paris magnanimus uideri posset. uerum (ut dixi) non hæc ratio conuertitur. multi enim solitariam uitam amant, etiam si non sint magnanimitate.

TEXT. *Et quia uestitu nimio indulget, & noctu uagatur, adulter est: tales enim sunt adulteri.*

COMM. Hoc idē exēplū posuit et̄ in Elenchis, qd̄ à consequenti signo ducitur. ut, quoniā adulteri solent optime uestiri cultoque esse corpore, & nocturno tpe uagari, qui uestitu nimio indulget, & noctu uagat, adulter esse uis. sed hoc non necessario sequitur, licet. n. oēs adulteri, se multū exornent, & noctu uagent, non tamen quicunq; se multum exornant, & noctu uagent, sunt adulteri. hæc autē fallacia latè patet, cū ea, q̄ plerunq; fiunt, semper fieri ponimus, ut fortes creant fortibus, & bonis Est in iuuenis, est in equis patrū uirtus. ergo et̄ in Scipione uirtus est paterna. hoc. n. falsum est. iuuenes intemperantes esse solent, ergo et̄ Cælius est intemperans. ita signa et̄ naturalia q̄ Physiognomones sequuntur, plerunq; decipiunt. ut Zopyrus Socratem stupidū esse dixit, & bardum quod iugula conca-

ua non hret. addidit et̄ mulierosum in quo Alcibiades cachinum dē sustulisse. talia sunt illa argumenta, si diues est, erit insolens. si pauper, aīo demisso, si senex, auarus, si mulier, inconstans & mutabilis, si mater est, filium diligit. nam licet hæc plerunq; uera sint, tamē interdū falsa reperiuntur.

TEXT. *Eodem modo si quis mendicos diceret esse beatos, quod in sacris locis suo arbitrio canunt, & saltant: atque exules itidem beatos, quod ubicunq; terrarū uoluerint, domicilium habere possunt, quoniā. n. hæc ij facere possunt, qui beati uidentur, et̄ qui hæc faciunt, beati uideri possunt, differt autem quō hæc fiunt, atq; iō in eā fallaciā quæ à defectu nascitur, hoc et̄ incidit.*

COMM. Siquis ita argumētaret, Diuites ac beati hoīes quicquid uolunt, id sibi licere arbitrantur, et̄ si in templo cauere aut saltare uoluerint, aut mō in hac mō in illa ciuitate domiciliū hre, neq; .n. est quicquā qui illos impediatur, sed potius oēs fere laudat, q̄cunq; ab opulentis & fortunatis fiunt. igif̄ quicunq; faciunt ea, q̄ uoluerint, ij diuites ac beati sunt, oīno fallaciter concluderet. nā hoc mō fit, ut mendici, atq; exules beati ac diuites sint. nā mendici sacris in locis suo arbitrio canunt & saltant, & exules extra patriā ubicunq; uolunt, domiciliū hre possunt. Sed hæc rō non retro commeat. licet .n. beati faciant, q̄cunq; uoluerint, non tamē, qui faciunt, q̄cunq; uoluerint, sunt oēs beati. alioqui mendici & exules beati essent. quoniā illi ut stipē cogāt in tēplis arbitrio suo canūt & saltāt, hi uero uagi quocunq; aīus fert, eo pficiscunt. sed magna est dīa quō hæc fiunt. quare pōt hoc et̄ aliud fallaciæ genus p̄tinere, quæ nascitur à defectu, cū quis non plenè, sed præcisè loquitur. nam si quis hæc dīa plenè explicet, decipi nullo mō poterit.

TEXT. *Alius locus est, cum eam dicimus esse cām, quæ cā non est: ut quod una cum factō, aut post accidit; nam illud ita accipiunt, quasi propter factum euenierit. & hoc ii præcipue utuntur, qui in Rep. uersantur: ut Demades aiebat, Demosthenem in administratione Reip. malorum omnium causam, & auctorem fuisse. nam postquam is ad Remp. accessit, bellum exortum est.*

COMM. Cū alicuius facti non ueram cām, sed falsam assignamus, in hanc fallaciā incidimus. ut si quis dicat eruditionē arrogantē cām esse. quoniā nōnulli pp̄ doctrinā arrogātes sūt. aut diuitias ignauitæ esse cām, qd̄ pleriq; diuites sint ignaui. Sæpe uero fit hæc fallacia, cū aliquid una cum factō, aut post factum accidit. nam ita id homines accipiunt, quasi propter illud factum euenierit. ut si quis concepta iam in domo flamma ignarus accedat, & hostium aperiat, unde statim ignis exardescat, & totam domum incendat, deinde qui hostium aperuit, tanquam incendij auctor accusetur. hæc fallacia (inquit Aristoteles) ii præcipue utuntur, qui res ciuiles tractant, & in Remp. uersantur. quod exemplo Demades oratoris probat, qui cum esset Demosthenis inimicus, eum tanquam malorum omnium, quæ tunc erant in ciuitate, causam & auctorem insimulabat. atque illo argumento utebatur, quod postquam Demosthenes ad Reip. admi-

administrationem accessisset, bellum ingens esset exortum. atqui nulla est hæc conclusio; postquam Demosthenes ad Remp. accessit, bellum exortum est, ergo Demosthenes auctor & causa belli fuit. ita M. Antonius dicebat Ciceronis cā bellum ciuile esse natum, quod eius opera Pompeius à Cæsaris amicitia disunctus esset. contra uero Cicer. 2. Philippica dicit ipsum M. Antonium omnium malorum quæ in bello ciuili acciderunt causam fuisse, sic. n. ait; ut igitur in feminibus est causa arborum, & stirpium, sic huius luctuosissimi belli semē tu fuisti. doletis tres exercitus populi R. interfectos, interfecit Antonius, desideratis clarissimos ciues, eos quoq; eripuit nobis Antonius. auctoritas huius ordinis afflicta est, afflixit Antonius. omnia denique quæ postea uidimus (quid autem mali non uidimus?) si rectè ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio, ut Helena Troiana, sic iste huic Reip. causa belli, causa pestis, atq; exitij fuit. ita Virgilius in sexto Aeneidos, Causa mali tanti cōiunx iterum hospita Teucris,

TEXT. *Alius locus est à defectu, cum nec quādo, nec quomodo additur, ut si quis dicat ab Alexandro iustè Helenam fuisse abductam. nam Helena pater optionem dederat. neque enim semper eodem modo pater optionem dedit, sed initio tantum, cum eā in ptate haberet.*

COMM. De hoc loco iam supra mēto facta est, cum eo fallacia prouenit, quod, quod argumentatur, præcisè loquitur, neque ea explicat, quæ opus est explicare, ut quo tempore, aut quo modo res gesta sit. multa enim aliquo tpe conceduntur, quæ alio prohibentur, modus et̄ rō rei gerendæ multum refert. exemplum Aristotelis ab historia sumptū huiusmodi est. cum Helena Tyndari filia iam ad ætatem nobilem peruenisset, & cæteris omnibus eius ætatis sceminis pulchritudine antecelleret, multi ex uniuersa Græcia principes eius nuptias appetebat, & alter alteri minabatur. itaque Tyndarus Helenæ pater, ueritus ne propter filiam suam prælium inter procos eius committeretur, iuuenes illos omnes conuocauit, & iureiurando astrinxit, ut quicumque illa obtigisset, eum reliqui omnes in ea retinenda adiuuarent, neque sinerent illi à quocumque iniuriam fieri. quam cum illi conditionem libenter accepissent, quia unusquisque sibi illam euenturam sperabat, Tyndarus optionem filię dedit, ut quem uellet ex omnibus sibi maritum eligeret, at illa Menelaum elegit. post aliquod tempus cum in Græciam Alexander Priami filius aduenisset, absente Menelao secū Helena non inuitā abduxit, unde postea Græci bellū in Troianos susceperunt. Siquis igif̄ Rhetor, Alexandri factū defendens, ita argumētaret: Alexander Helenā iuste secū abduxit, pater. n. Helenæ dederat optionē, ut quæ ipsa uellet, sequeretur, oīno captiose argumentabitur quoniā neq; tps neque modū explicuit in afferenda facti rōne, non. n. perpetuo tpe concessit filię Tyndarus, ut quæ uellet uirū eligeret, sed initio tantū, cum ea nondum esset alicui mrimonio copulata, & cū eam hret in ptate, postea uero

quæ ea Menelao nupsit, tūc desit esse in ptate patris. neq; amplius habuit eā facultatem eligendi uiri, quā illi p̄ concesserat. latè uerò patet hic locus per ea q̄ negociis & personis attributa sunt. cū .n. aut persona, aut cā, aut modus, aut tps, aut locus reticeret, hæc captio fit, quā à defectu uocamus. ut, licet furē nocturnū interficere. non tamen patrem aut matrem, licet fures sint, filio necare licet. dānandus est Horat. qui sororē interfecit. at illa preceptū hostē populi R. dolebat. licet cū uxore propria rē hre. sed nō cōtra naturā. licet iocari, & ride re, sed nō in luctu publico, aut aliena calamitate. licet canere & saltare, sed nō in templo aut foro.

TEXT. *Vel si quis dicat cadere liberos, homines esse contumeliam. neque enim hoc quocunq; modo uerum est, sed quando quis prior lādere incipit.*

COMM. Alterum exemplum huius fallaciæ, quod à defectu modi & tps ducitur. si quis. n. ita uniuersè pronūciat, cadere liberos esse contumelia, captio sè pronūciabit, quoniā hæc snia non est perpetuo uera, neq; .n. cōtumelia est liberū hoīem pcutere, q̄n is prior incipit lādere, aut q̄n quis se, aut aliquē suorū defendit. sed tūc est cōtumelia, cū qs sine iusta cā nolēter incipit manus afferre locio.

Præterea sicut in litigiosis disputationibus fit inanis Syllogismus, cum absolutè simpliciter que ponitur aliquid, quod non simpliciter, sed cum aliqua adiunctione poni debet, ut apud Dialecticos, cum dicitur id quod non est, esse. quod. n. non est, est id, quod nō est. Et, quod incognitum est, scientia comprehendit, scitur. n. quod incognitum est, esse incognitum. sic et̄ in Rhetoricis fit inane enthymema, cū id simpliciter esse uerisimile ponitur, quod aliquo mō tantū est uerisimile.

Inter eos syllogismos, qui non ueri sunt, sed tantum apparētes, apud Dialecticos ponit in genus, qd̄ fit, cū aliquid absolute concludit, qd̄ tantū aliquo mō uerū est. ut si quis dicat, mons aureus est opinabilis, ergo mons aureus est, Cæsar est mortuus, ergo Cæsar est. qd̄ nō est, est id, quod nō est, ergo qd̄ non est, est. qd̄ incognitum est, scia comprehendit pot̄ esse incognitū, ergo qd̄ incognitū est, scia comprehendit pot̄, quod syllogismorū genus sophisticū est & captiosum. at igitur Aristoteles et̄ in arte rhetorica hmoi aliqua enthymemata fieri solere, sicut in litigiosis disputationibus quando ponitur aliquid absolute uerisimile esse, quod non omnino sed aliqua ex parte tantū uerisimile sit. ut si quis dicat, opes ac diuitias omnino malas esse, quoniā eis plerique male utuntur: aut paupertatē esse magnopere expetendā, quod industrios homines efficiat. aut non administrandam esse Remp. quia nos auocet à studiis bonarum artium. bonæ leges improbis hominibus perniciosæ sunt. igitur bonæ leges sunt malæ.

TEXT. *Hoc autem nō generatim accidit, sicut etiam Agathon ait; Verisimile forsitan quis esse diceret, multa euenire, quæ haud uerisimilia sunt. fit enim aliquando id, quod non erat uerisimile, quare uerisimile est etiam præter uerisimile.*

COMM.

Illud, quod non est simpliciter verisimile, sed tantum aliquo modo, non generatim accidere solet. quod etiam Agathon poeta intellexit. qui in fabula quadam dixit, illud etiam verisimile dici posse, quod multa hominibus eueniant, quae prius non esse verisimilia videbantur. nam verisimilia proprie dicuntur, quae uel semper eodem modo uel plerumque fiunt, ut quod mater filios diligit, quod bonis bona eueniant, quae uero praeter omnium opinionem & consuetudinem eueniunt, ea nequaquam uerisimilia proprie dici possunt, ut quod uir prudentissimus deceptus sit, quod mater filium iugularit. & quamuis haec non sint uerisimilia, tamen interdum accidit, ut fiant. quare concludi potest, uerisimile esse, fieri aliquid, quod non sit uerisimile. ut, non uerisimile est patrem a filio sine graui causa fuisse interfectum. sed si quis sit filius profligatissimus, qui multas iam caedes fecerit, pro caetera eius audacia uerisimile est, ab eo parentem interfectum fuisse. itaque uerisimile est, ut aliquid sigillatim fiat, quod generatim uerisimile non est.

TEXT. Quod si ita est, id etiam quod uerisimile non est, uerisimile erit, sed non tamen simpliciter uerum, ut in litigiosis disputationibus, cum non additur ex qua parte, & quocum collata, & quo in loco, gignitur captio, ita etiam in hac arte, cum de uerisimili uerba fiunt, quod non simpliciter, sed aliquo modo sit uerisimile.

COMM.

Si uera est (inquit) Agathonis poetae sententia, quod uerisimile non est, uerisimile erit. hoc est, quod non est uerisimile simpliciter & absolute, uerisimile erit ex aliqua parte, uel aliquo modo. ut non est uerisimile, quod uir aliquis sapiens & robustus, sua sponte medicet, & iniuriam a deteriore patiatur. & tamen Ulysem uirum sapientem & robustum sua sponte mendicasse, & a deteriore iniurias accepisse, quo ad exoptatum finem suum perueniret, & de inimicis suis poenam fumeret, uerisimile est. Itaque sicut apud Dialecticos cum litigandi & altercandi gratia disputatur, sepe fiunt captiones & lycophantia. ita et apud Rhetoricos, ut quando tamen in parte uerum est, & non additur ex qua parte: ut si quis dicat Aethiopem simul nigrum & candidum esse, quia nigram faciem candidos dentes habeat. aut eundem hominem simul agrum & sanum esse, quod aeger pedibus sit, reliquo corpore valeat. aut Socratem & doctum, & ignorantem esse. quia bonus est philosophus, malus rhetor. uel quando non exprimitur, quibus cum res, de qua agitur, comparatur. ut si quis dicat idem esse magnum & paruum, quonia equus si ad canem comparetur, est magnus, si ad Elephantum est paruus. aut eadem esse multa & pauca, ut viginti si ad tria comparent, multa sunt, si ad centum pauca. uel quando non additur quo in loco aut tpe. ut si quis contendat licere choreas agere, & personas induere. non enim in foro aut in templo licet, neque omnino tpe, ut in luctu publico, aut matutino tempore.

TEXT.

Ex hoc autem loco ars Coracis est conscripta. nam si reus affinis non est culpa, cuius accusatur, ut si fuerit infirmo corpore, qui pulsasse dicitur, facile defen-

ditur. non enim est uerisimile. quod si culpa affinis est, ut si fuerit robustus, dicitur non esse uerisimile. quoniam sciebat ille si fecisset, uerisimile iussum iri.

Corax & Tisias ut Cic. & Quintilianus tradunt, huius artis Rhetoricae inuentores fuerunt. nam in Bruto sic ait Cic. Itaque ait Aristo. cum sublatis in Sicilia tyrannis res priuatae longo interuallo iudiciis repeterentur, tum primum quod esset acuta gens illa, & controuersa natura artem & praecipua Siculos Coracem & Tisiam conscripsisse. quam autem fuerit ars illa Coracis imperfecta licet ex hoc loco intelligere. nam in vna tantum fallaci ratione posita erat ponebat igitur Corax duo uerisimilia genera. quorum alterum simplex & absolute, alterum imminutum & ex aliqua tantum parte uerisimile esset. deinde iubebat aduertere in defensionibus & accusationibus, utrum, qui accusatur, affinis culpa sit nec ne. hoc est utrum crimen eius personae conueniat, an non. non enim omne crimen omni personae conuenit, ut adulterium puero non conuenit, neque timido caedes, neque sapienti proditio, atque ita de reliquis. sunt etiam crimina quae conueniant, ut auaro fraus, diuiti & iuueni adulterium, feroci & robusto caedes. quando ergo crimina non conueniunt, neque reus affinis esse culpa uidetur, tunc in defensione, priori genere uerisimilium hoc est simplici & absolute per negationem utendum est, ut si quis petulantiae accusetur, quod aliquem iniuriose percussisse dicatur, & is, qui accusatur, infirmo ac debili corpore sit, facilis erit defensio. quoniam non est uerisimile, qui sit infirmo corpore, eum esse petulantem. & ad percutiendum pronum. cum autem crimen conuenit, & reus uerisimile culpa affinis, tunc in defensione, secundo genere uerisimilium, quod imminutum est, & ex aliqua tantum parte uerisimile utendum erit. ut si is, qui petulantiae accusatur, sit robustus, defensor dicet non esse uerisimile commissum illud esse ab eo facinus, cuius facile redargui posset, & quanto robustior est, tanto semper diligentius cauisset, ne petulantiae posset uerisimiliter accusari. in accusatione uero sit contra, nam si reus affinis esse culpa uidetur, priori genere uerisimilium per affirmationem utendum erit, ut si is, qui accusatur caedis, audax, auarus, & tenuis fuerit, facilis erit accusandi ratio, quoniam uerisimile est ab audaci, auaro, & tenui caede esse factam, quod si crimen non conuenit, neque reus est affinis culpa, tunc secundo genere uti opus est. ut si Cato proditoris accusetur. dicet. non accusator, uerisimile esse factam ab eo proditionem, quoniam sperabat se facile posse eam occultare. prope quod intelligebat, homines de se ac moribus suis bene sentire, neque fore, ut quisquam crederet, eum esse probitorem, quem bonum esse uirum & patriae amatorem opinarentur.

Eodem modo etiam in alijs. nam uel affinis esse culpa, uel non affinem oportet. utraque autem uidentur esse uerisimilia. sed alterum tantum est uerisimile, alterum autem non simpliciter uerisimile est, sed ut antea dictum est.

Qua late pateat hic locus ostendit, potest enim omni causa

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

Et hoc est, quod ait, cum inferiori, dicendo superior fieri posse. unde homines iure optimo Protagorae professione a quo animo ferre non poterant. est enim hoc falsum, non autem uerum, quamuis esse uerisimile uideatur. neque in ulla arte reperitur, praeterquam in Rhetorica atque Sophistica.

COMM.

Paulo ante Aristotelis aetatem fuere quidam magistri dicendi, qui Sophistae dicebantur, ij profitebantur se tenere artem, qua dicendo quis efficere posset ut inferior causa, superior esse uideretur, de quibus ita Cicero scribit in Bruto, Tum etiam magistri dicendi multi subito extiterunt, tum Leontinus Gorgias, Thralymachus Chalcedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Chius, Hippias Eleus in honore magno fuit, alijque multi temporibus eisdem docere se profitebantur arrogantibus sane uerbis, quemadmodum causa inferior, ita enim loquebantur, dicendo superior fieri posset. Protagoras igitur Abderites de quo hic Aristoteles loquitur acerrimus Sophistarum fuit, ut A. Gellius testatur, qui libro quinto, capite tertio narrat, quemadmodum Democritus cognita Protagorae, qui in adolescentia baiulus erat, solertia, eum erudierit. ita ut postea docere ceperit, & cum ingentem a discipulis pecuniam acciperet, polliceretur se id docere, quanam uerborum industria causa infirmior fieret fortior, hanc eius arrogantiam eruditi uiri non poterant aequo animo ferre, quoniam non ueritate sed mendacio potius nitentur. & id sequebatur, quod fictum & adumbratum quadam uerisimilitudine uideretur, licet re ipsa non esset probabile. quod quidem ab omni arte alienum est. nam omnes artes id inquirunt, quod aut uerum aut uerisimile est. duae solae reperiuntur artes, quae non tantum quod simpliciter & omnino uerisimile est, sed etiam quod aliquo modo tantum uidetur uerisimile, sequuntur, hoc est Rhetorica & Sophistica. quam rem M. Antonius libro de Oratore secundo ita apud Ciceronem expresse, ut igitur in eiusmodi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scientiam non saepe perueniat, quae opinionibus hominum, & saepe errores aucupetur, ita dicat, si causam putatis esse, cur audiatis. Quibus ex uerbis intelligitur, oratores saepe mendacia sectari solere, & errores aucupari, ut iudices in sententiam suam adducant, & auditoribus id persuadeant, quod sibi proposuerunt. idem etiam Sophistae faciunt. sic nam appellatur, qui lucri & ostentationis gratia philosophantur.

TEXT.

Ac de argumentationibus quidem, & quae uera sunt, & quae tantum apparent, haec tenuis dictum est. sequitur ut dicamus etiam qua ratione dissolui possint.

Iam locos argumentationum absoluit, quarum duo genera esse docuit, nam aliae uerae sunt argumentationes, aliae tantum apparent uerae, quauis non sint re ipsa. deinceps igitur docere instituit, quibus modis argumenta solui refelli que possint.

Duobus autem modis argumentationes dissoluntur, uel contra argumentando, uel reprehendendo.

Cum aduersarium nostrum refellere uolumus, e duobus alterum faciamus oportet. uel. n. afferemus in contrariam partem argumenta, quae uel grauiora sint, uel aequae grauiora, atque ita per argumentorum contentione ostendemus nihil ab aduersario firmiter esse conclusum. uel ea reprehendemus, quae comprobandi causa suspit aduersarius, demonstrabimusque id, quod concludere ille uelit, non effici ex propositis, nec esse consequens. utroque genere praclare utitur Cicero pro Roscio Am. nam primo argumentatur a Roscio patre non fuisse interfectum, quod obieciabant aduersarii, quoniam neque audax, neque ficarius, neque luxuriosus esset Roscius, sed uir probatis moribus. deinde reprehendit Erucij accusatoris argumenta tanquam inania & leuia. Ego (inquit) res tam leues qua ratione infirmum, ac diluam reperire non possum. Quid ais Erucij tot praedia tam pulchra, tam fructuosa. Sex. Roscius, filio suo relegationis ac supplicij gratia colenda ac tuenda tradiderat? quid hoc? & reliqua.

Perspicuum est autem ex iisdem locis in contrariis partes disputandi facultatem suppeditari: nam argumentationes ex probabilibus ducuntur. uerum probabilia saepe sunt inter se contraria.

Hunc locum ita expresse M. Antonius apud Ciceronem. 2. de Orat. iam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultate ex iisdem suppeditari locis. huius rei ratio est, quoniam Rhetoricarum argumentationes non ex necessarijs, sed ex probabilibus ducuntur. at uero saepe fit, ut probabilia sint inter se contraria, exempli gratia, probabile est, uoluptatem esse bonam, quoniam astantes omnes eam appetunt, probabile est esse malam, quoniam multorum malorum causa est. ita diuitiae sunt utiles ac bonae, sunt et plerumque perniciose. docti uiri plerumque bene sentiunt. interdum decipiuntur & errant. rumores saepe ueri sunt, saepe etiam falsi. denique nihil est ferè apud Rhetores, quod non in contrarias partes disputari posset, quo fit ut in hac arte exercitato nunquam desit copia dicendi. siue accuset, siue defendat, siue laudet, siue vituperet, siue denique suadeat aliquid, siue idem dissuadeat.

Reprehensiones uero (sicut in Topicis traditur) quatuor modis afferuntur, uel enim ab ipsa re, uel a simili, uel a contrario, uel a rebus indicatis.

Quatuor modis, quae conclusa sunt ab aduersarijs, reprehendere possumus, & ostendere non esse uerè conclusa. primo ab ipsa re, de qua agitur, quae reprehensio est omnium potētissima, cum aut generatim ostenditur id esse falsum quod conclusum est, aut ex aliqua parte uerum non esse. secundo a simili, tertio a contrario, quarto ab ijs, de quibus iam lata sententia est, & ab alijs iudicatis. hos autem modos ait et in Topicis esse traditos, cum tamen in ijs, qui extant, Topicorum libris, non inueniat haec distributio. quauis 8. Topicorum lib. doceat

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

doceat quō refelli possint aduersarij, sed nō hunc ordinē sequit̄, quē fortasse topicū appellat, quā ad artē inueniēdi p̄inet. oīa uero quæ tradit hoc in loco subiectis exēplis illustrat, quo res sit facilior.

TEXT. *Dico aut̄ ab ipsa re, ut si quis concluderit amorē esse bonū, duobus modis affertur reprehensio, uel generatim atque uniuersē, cum quis dicit, omnem indigentiam esse malam, uel sigillatim atque ex parte, quoniam uulgo non diceretur, Caunius amor, nisi etiam amores quidam essent improbi.*

COMM. Primus reprehensionis modus, qui ab ipsa re ducitur labefariā tractatur. uel in uniuerso genere, uel in parte. in uniuerso genere, cū totum genus probat̄ non conuenire. ut si quis concluderit, amorē esse bonū, uideū est, in quo gñe sit amor. nā si genus ipsius nō erit bonū, neq; amor bonus erit. v̄ autē amor esse quædam indigentia, p̄ desiderū rei amatæ. quare Plato dixit in conuiuio amorem esse paupertatis filium. Sic igitur argumentari licet à genere contra illum, qui dixerit, amorem esse bonum, omnis indigentia mala est, amor est indigentia, igitur amor malus est. in parte uero reprehenditur, cum aliquid ostenditur, conclusioni non cōuenire, ut in eodem exemplo, cum dicitur, amor est bonus, imo uero sunt amores aliqui inprobi dicit aduersarius, ut is, qui prouerbio celebratur, Caunius amor. nam Byblis puella quædam fuit, quæ fratris sui amore turpissimo capta, cum cum deperiret, neque frui posset, tantam uim lachrymarum profudit, ut mærore interierit. itaque poetæ fingunt eam in fontem fuisse conuersam. quam fabulam Ouidius nono Metamorphoseos copiose persequitur. & eam ita incipit; Byblis in exemplo est ut ament concessa puellæ, Byblis apollinei correpta cupidine fratris Non soror ut fratrem, nec qua debebat amauit.

Hac de cā factum est, ut uulgo, Caunius amor, pro turpi atque nefario poneretur. & in prouerbum abierit, de quo Stephanus, Hesychius, Suidas, & Diogenianus meminerunt, & nouissime Erasmus. huius generis reprehensiones quæ ab ipsa re ducuntur, multæ sunt apud Ciceronē. ut pro Milone cum dixissent aduersarij, nefas esse ei lucē intueri, qui à se hominem occisum esse fateretur, probat Cicero sæpe licere hominem occidere. pro Rab. Posth. probat licere arma capere contra magistratum feditiosum & improbum. pro L. Murena contendit, non esse contra legem de Ambitu, publice aliquid populo largiri. pro M. Cælio sic à genere confutat. sunt etenim ista maledicta peruulgata in omnes quorum in adolescentia forma & species fuit liberalis.

TEXT. *A contrario affertur reprehensio, ut si concludum sit, à bono uiro cunctos amicos beneficijs accumulari, sed neque improbus cunctos amicos incommodis afficit.*

COMM. Secundus reprehensionis modus à contrario ducitur, nam (ut ait Cic.) contrariorum contraria sunt consequentia. itaque si unum contrariorum uerum est, etiam alterum erit uerum, si uero unū est falsum, etiā alterum falsum erit. ponamus igitur

esse conclusum ab aduersario, eam esse boni uiri naturam, ut omnes amicos suos beneficijs accumulet, certe hoc à contrario facile refellemus hoc modo, sicuti uir improbus nō omnes amicos suos in commodis afficit, ita neque uir probus cunctos amicos beneficijs accumulatur. hinc omnia ducuntur Enthymemata quæ à contrarijs appellantur, & omnium firmissima habentur, quibus utitur frequentissime Cicero, ut pro Milone, Quem igitur omnium gratia noluit, hunc noluit, cum aliquorum querela quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitauit occidere? & alibi, Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse nolitis? pro Q. Ligario, Quorum igitur impunitas Cæsar tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum te ad crudelitatem acuet oratio?

A similibus autem, ut si conclusum sit, eos, qui iniuriam acceperunt, semper odio prosequi. Sed neque ij, qui beneficium acceperunt, semper diligunt.

Similia uocat Aristoteles hoc in loco, quæ sibi uicissim proportionem quadam respondent, etiam si contraria esse uideantur. ut accipere iniuriam, & accipere beneficium, uidentur esse contraria, & tamen tanquam à similibus deduci potest argumentum & reprehensio afferri, hoc modo, si cōcluserit aduersarius, eos, qui iniuriam acceperunt, semper esse infensos, & semper odio prosequi. dicemus hoc esse falsū à simili ratione, quoniam neque illi, qui beneficium acceperunt, semper diligere solent. ita si quis dixerit, sapienti propter uitæ breuitatem dolendum esse, sic à simili reprehendetur, ut Cicero de Senectute, Quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet contentus esse, neque. n. histrioni ut placeat, peragenda est fabula, mō in quocunq; fuerit actu probeatur, neq; sapienti, usq; ad plaudite uiuendū. Quod si quis concluderit, corporis pulchritudinē esse re expetendam, ita reprehendetur à simili, ut Virgilius in Bucolicis;

O formose puer nimium ne crede colori
Alba ligustra cadunt, uacinia nigra leguntur.
Si uero quis dixerit à sapiente facile omnia superari, ita refelletur, ut Cic. ad Q. Fratrem ait Epist. 1. Quemadmodum gubernatores optimi uim tempestatis, sic sapientissimi uiri fortunæ impetū persæpe superare non possunt. atque etiam hoc reprehensionis genus frequens est.

Res uero iudicatur sumuntur à præclaris, & illustribus uiris, ut si quis concluderit, ebrijs ignosci oportere, quoniam imprudentes peccant, affertur ita reprehensio; Nō igitur esset Pittacus laudandus, qui maiores pœnas in suis legibus proposuit, si quis ebrius peccasset.

Cum ostendere possumus præclaros & sapientes uiros aliter sensisse atque iudicasse, quam aduersarij concluderint, tunc ea reprehensio ducitur à rebus iudicatis, ut si dicat aduersarius, debere nos ebrijs ignoscere, cum in aliqua re peccat, quoniam

niam id imprudenter faciunt, nos statim Pittaci Mitylenei, qui fuit unus è septem Græciæ sapientibus, auctoritatem opponemus. is enim tantum absuit, ut ebrijs ignoscendum esse censeret, ut etiā duplo magis puniendos esse statuerit, quicumque per ebrietatem peccassent. facilis est, & aperta hæc reprehensio. quoties enim aliquid dicitur, contra sapientum hominum sententiam, toties afferri potest, ut si quis dicat, uxorem diuitem ac nobilem esse quærendam, ea Cleobuli sententia refutabitur, uxorem sibi parem esse deligendam. quam Quidius etiam ad fœminas transtulit eo uersu; Siqua uoles apte nubere, nube pari.

Ita si quis dicat, uoluptati esse indulgendum, refelletur Platonis auctoritate, qui dixit, uoluptatē esse malorum, qua homines capiuntur, ut hamo pisces. atque item auctoritate Archytæ Tarenti, qui nullam capitaliorem peccatē, quā corporis uoluptatem dicebat à natura datam, ut de Senectute scribit Cicero.

TEXT. *Et quoniam ea, ex quibus enthymemata sunt, quæ uero numero sunt, probabile, exemplum, propria nota, signum; nam enthymemata, quæ constant ex iis, quæ plerunque ita sunt, uel fieri uidentur, ea sunt ex probabilibus, quæ autem inductione constant, ex uno simili, uel pluribus, hoc est, cum quis posito generali, uult illud ex singulis probare, sunt ab exemplo; quæ uero constant ex necessario signo, sunt à propria nota, quæ denique sunt uel ex generali aliqua re, uel singulari, siue illa uera fuerit, siue non, sunt à signis, sed probabile non semper uerum est, licet plerunque fiat, per spicuum est, nos huiusmodi enthymemata semper euertere posse, atque illis occurrere. quæ reprehensio erit quidem apparens, non tamen semper uera, nam qui occurrit, non ideo refellit, quia non sit probabile, sed quia non sit necessarium.*

COMM. Vult Aristoteles hoc in loco docere, nunquam Oratori deesse refellendi facultatem, quoniam ea natura est illarum rerum quæ traduntur in hac arte, ut aliquid semper contra eas dici possit, neque enim omnino necessaria sunt, neque eiusmodi ut aliter se habere non possint, uerum facile mutabiles sunt, & uel hoc uel illo modo fiunt. ut autem hoc ostendat, repetit ea breuiter, quæ primo libro declarata sunt, hoc est probationes rhetoricas quæ enthymemata dicuntur, quatuor modis fieri, uel à probabili, uel ab exemplo, uel à propria nota, uel à signo. quo in loco notandum est id omnino esse uerum, quod nos secundo Reprehensionum nostrarum libro cōtra Nizolium copiose docuimus, Enthymema apud antiquos scriptores tribus modis intelligi, communiter, propriè, & maximè propriè. communiter enthymema uocatur omnis ab Oratore præparata ad probandum materia siue illa necessaria sit, siue probabilis, siue artificiosa siue artis experta; itaque Cicero ait in Topicis, omnem sententiam apud Rhetores enthymema dici, & Quintilianus libro quinto sic ait. Nam enthymema unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat, & alibi sic ait, Igitur enthy-

mema & argumentum ipsum, id est rem quæ probationi alterius adhibetur appellant, & argumenti elocutionem, qua in significatione capitur hoc in loco ab Aristotele, cum ait ea, ex quibus enthymemata fiunt, quatuor numero esse. probabile, exemplum, propria nota, & signū. communiter igitur enthymema pro omni probatione rhetorica ponitur, proprie uero tantum argumentationem rhetoricam, siue oratorum syllogismum significat, & ab exemplo ita distinguitur, ut syllogismus ab inductione, sicuti primo posteriorum docet Aristoteles & superius hoc eodem libro sic ait; Sunt autem communium probationum genera duo exemplum, atque enthymema. atque in primo libro ita dixerat, omnes fidem faciunt demonstrandi gratia uel exempla dicendo, uel enthymemata, præter hæc enim omnino nihil est. igitur enthymema proprie dictum, prout ab exemplo distinguitur, idem est quod argumentatio rhetorica. maximè uero propriè rhetores enthymemata uocant eas argumentationes, quæ ex contentione contrariorum & pugnantium fieri solent. itaque Hermogenes hoc solum genus enthymematum uidetur agnoscere, & Aristoteles ad Alexandrum scribit ex contrarijs tantum enthymemata constare, quem secutus est in Topicis Cicero, nam de hoc enthymematis genere ita scribit, Ex hoc illa rhetorum sunt, ex contrarijs conclusa, quæ ipsi enthymemata appellant, non quod non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur, sed ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Græcos suum, sic cum omnis sententia enthymema dicatur, quia uidetur ea, quæ ex contrarijs conficiatur acutissima, sola proprium nomen possidet. Quintilianus libro quinto de hoc enthymemate maximè proprio sic ait: ex pugnantibus uero quod etiam solum enthymema quidam uocant, fortior multo probatio est, Tale est illud Ciceronis pro Milone, Eius igitur mortis sedetis ultores cuius uitam si putetis per uos restitui posse nolitis. Sed ad hunc Aristotelis locum redeamus, ubi enthymema communiter capitur pro omni rhetoricæ probatione. cum enim Orator ex eis argumentatur, quæ plerunque eodem modo fiunt, uel fieri uidentur, tunc à probabili ducitur enthymema. ut M. Cælius optimarū artium studijs maxime deditus est. nulla igitur est in eo luxuries. cum autem ab uno simili, uel pluribus argumentatur, tunc enthymema est ab exemplo, ut si Scipio Nasica iuste Tiberium Gracchū mediocriter statum Reip. labefactantem interfecit, etiam Cicero consul Catilinam orbem terrarum cæde & incendijs uastare cupientem iuste potuit interficere. quod si ducatur argumentum à necessario signo, dicitur enthymema à propria rei nota, ut, Quoniam peperit mulier, cum uiro cōcubuit. Denique cum ab uno uel pluribus siue generalibus siue singularibus eventis aliquid Orator colligit, enthymema uocatur à signo, ut expalluit, suam quæ fuit, inconstanter locutus est. igitur

Plus commisit. hæc autem omnia quodammodo probabilia dici possunt, quia plerunque fiunt, propria tantum nota necessario concludit, reliqua uero non semper uera sunt, quamuis plerunque ita fiant. itaque semper eis occurrere licet, & tãquam parum firma euertere. nam tota hæc materia, qua enthymemata constant, præter pauca quædam in quibus sunt propria rei notæ, probabilitate quædam tantum fulcitur, non autem ulla necessitate, quo fit ut omnia quæ ex ea fiunt argumenta, dissolui labefactarique possint. Sed illa, quæ contra affertur reprehensio licet uera esse uideatur, non tamen semper est uera. propterea quod is, qui refellere contendit, non ideo reprehendit, quod non sit probabile, quia apertè mentiretur, sed quia nõ sit necessarium. nam hoc uerum est, nempe quod probabile tantum est, non esse necessarium. ut probabile est, à iuvene & cupido uirginem, quã in potestate sua diu habuerit, esse uitiatam, non tamen necessarium est. potest enim aliqua de causa iuuenis ille à uirgine abstinuisset.

TEXT. *Atque ideo propter fallacem hanc concludendæ ratione u argumentis magis abundat defensor, quam accusator; uerisimilibus enim utitur accusator ad probandum n: sed non idem est soluere aliquod argumentum, quod non sit uerisimile, & quod non sit necessarium, nam quod plerunque fit, habet eam naturam, ut semper refelli possit, aliter non esset tantum probabile, sed sempiternum & necessarium.*

COMM. Cicero & Quintilianus uidentur ab hæc Aristotelis sententia discrepare, qui putant longe difficilius esse defendere, quam accusare; sicuti difficilius est sanare uulnera, quam facere. unde labores defensionum sæpe iactat Cicero, sed ut concedamus defendere difficilius esse, quam accusare, uerum tamen erit, quod ait hoc in loco Aristoteles, defensorem argumentis magis abundare, quã accusatorem. propterea quod fallaci hac concludendi ratione sæpe iudicem decipit, cum probat ea, non esse necessaria, quæ sunt ab accusatore conclusa quæ quidem facilis est & prompta probatio: siquidem accusator uerisimilia ferè tantum & probabilia sequitur. in hoc igitur latet fallacia; quod non idem est argumentum soluere & refellere, quia non sit uerisimile, & quia non sit necessarium. multum enim inter se differunt uerisimile, & necessarium, nam quod necessarium est, semper eodem modo fit, quod autem uerisimile est, non semper fit eodem modo, sed plerunque tantum, quod autem fit plerunque, facile refelli potest, & ei semper licet occurrere. si enim refelli non possit, esset sempiternum & necessarium. hæc fallacia sæpe in defensionibus suis utitur Cicero, pro Roscio Am. cum accusator probabili signo conclusisset Roscium patri non placuisse, quia cum duos haberet filios, alterum apud se semper habebat, ipsum autem Sex. Roscium rus ablegarat. instat Cicero non esse hoc indicium odij necessarium. neque enim omnes patres, qui ruri filios suos esse uolunt, eos odio prosequuntur, sed plerique hoc ideo fa-

ciunt, ut filii rerum suarum curam habeant. pro M. Cælio multis rationibus contendit, non ideo necessarium esse, ut M. Cælius sit improbus, licet cum Catilina familiaritatem habuerit, & adoleseciam uoluptatibus dederit.

TEXT. *Iudex autem existimat, cum ita refutatam sit, aut non esse uerisimile, aut nihil ad iudicium suum pertinere, sed (ut diximus) fallaci conclusione decipitur: neque enim oportet ipsum tantum ex necessariis iudicare, sed etiam ex uerisimilibus. & hoc est quod dicitur æquisima sententia iudicare.*

Nunc aperit qua ratione iudex a defensore decipiatur, & in errorem inducatur. cum enim audit accusatoris argumenta, tanquam non necessaria refutari, statim existimat etiam non esse uerisimilia, neque ad suum iudicium pertinere. atque ita fallaci conclusione decipitur. quoniam non oportet eum tantum ea spectare quæ necessario concludunt, quæ paucissima solent esse, uerum etiam quæ probabilitatem aliquam in se cohibent. hoc enim pertinet ad id, quod iurati sunt, se æquisima sententia iudicaturos. nam cum multa uerisimiliter concurrunt, ad aliquod scelus probandum æquisimum esse uidetur, ut reus condemnetur. hoc olim apud Romanos seruabat Casius ille, de quo ita Cicero, pro Roscio Am. L. Casius ille, quæ populus R. uerissimum & sapientissimum iudicem putabat, identidem in causis quærere solebat, cui bono fuisset, sic uita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe, atque emolumento accedere. hunc quæsitorum ac iudicem fugiebant, atque horrebant ii, quibus periculum creabatur. ideo quod tamen si ueritatis amicus erat, tamen natura non tam propensus ad misericordiam quam implicatus ad seueritatem uidebatur. in hæc sententiam ait idem Cicero septima in Verrem actione: Iudex esse bonus nemo potest, qui suspicionem certa non mouetur. & primo de officiis ita inquit; sic nos si acres ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresque uitiorum, magna intelligemus sæpe exparuis. Est igitur boni iudicis, ex suspicionibus, ex signis, ex uerisimilibus argumentis, per sæpe moueri, neque expectare, ut omnia crimina necessario probentur. ut hoc in loco docet Aristoteles.

TEXT. *Non igitur satis est, si defensor docuerit, non esse necessarium; sed oportet, ut ostendat etiam non esse uerisimile. hoc autem fiet, si in reprehensione docuerit rem plerunque aliter fieri solere.*

COMM. Quamuis defensor probeat ea crimina, quæ sunt ab accusatore reo obiecta non esse necessario probata, non tamen ideo reum liberat; neque factis officio suo facit, oportet enim ut ostendat, nõ esse uerisimilia. quod ita demum consequetur, si docuerit, aliter quam accusator obiecit, rem plerunque fieri. ut cum Roscius Amerinus de patricidio accusator, & ab accusatore dicitur, uerisimile esse patrem à Roscio interfectum, quoniam est pater oderat, & rus ablegarat. non satis est, ut Roscius patronus dicat, hoc non consequi necessario, ut filius,

ut filius, quem pater odit, & res ablegat, ad patricidium impellatur. Sed oportet ut ostendat, tam atrox scelus raro accidere solere, atque ab iis tantum filiis committi, qui singulari sint audacia, qui mores feros habeant, immanemque naturam, & uitã uitiiis flagitiisque omnibus deditam, & denique omnia ad perniciem profligata atque perdita (ut ait Cicero) portentum atque monstrum certissimum, esse aliquem humana specie & figura, qui tantum immanitate bestias uicerit, ut propter quos hanc suauissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce primaria, cum etiam feras inter sese partus atque educatio, & natura ipsa conciliet. hæc enim & multa alia Cicero diuinitus in oratione pro Roscio disputat. ut ostendat rem plerumque aliter fieri solere, quam accusator obiecit. quin etiam, quod aduersarius odij signum esse dixerat, id Cicero potius amoris indicium fuisse contendit, quod pater rebus rusticis Roscium filium præficeret, quod eum magnopere diligeret, cum igitur defensor probare potest, contrarium eius, quod accusator obiecit, sæpius euenire, tum sane crimen facile dissoluet. ut parentes sæpius amoris quam odij causa filios suos rebus rusticis præficeret, ut rem familiarem tueri, atque amplificare discant.

TEXT. *Potest autem duobus modis hæc afferi reprehensio, uel à tempore, uel à rebus ipsis, quod si utrunque coniungatur, tunc erit firmissima. nam si frequentius res ita fiet, hoc erit magis uerisimile.*

COMM. Refutatio uerisimilis argumentationis duobus præcipue modis fieri potest, uel à tempore, uel à rebus ipsis. à tempore cum sæpius aliter euenire probatur, quam ab accusatore dictum sit, ut si dixerit accusator, adulterium ab eo commissum, qui familiaris cum muliere loqui, & ridere uisus sit. immo dicet defensor, sæpissime euenit, ut uiri cum mulieribus familiariter loquantur, & rideant; neque tamen adulterium committant. à rebus ipsis ut si accusator dixerit, eum esse superbum & insolentem, qui maxima scientia præditus sit, immo defensor inquietus, plerique docti uiri mitiores & humaniores esse solent. Quod si defensor utrunque coniungere poterit, & ostendere tamen tempore, quàm a rebus ipsis id quod ipse defendit, frequentius accidere, tunc erit illa firmissima reprehensio, nam illud erit magis uerisimile, quod euenire sæpius ostendetur. ut si accusator dixerit, senem in conuiuio nudum saltauisse, immo dicet defensor, ea ætate, uel nulli uel paucissimi solent in conuiuio saltare. cum iuuenes etiam honesti soleant ab huiusmodi turpitudine abhorreere. Cicero pro Deiotaro; Qui igitur adolescens nondum tanta gloria præditus nihil unquam nisi seuerissimè & grauissimè fecerit, is ea existimatione, eaque ætate saltauit?

TEXT. *Reprehenduntur etiam signa, & argumenta, quæ a signis ducuntur, etiam si extent, aperta que sint, quæ admodum antea dictum est. nam in Analyticis decla-*

ratum est, nullum signum uim habere concludendi.

COMM. Cum rationem ostenderit, qua uerisimilia siue probabilia refelluntur, nunc docet etiam signa atque omnia, quæ à signis argumenta ducuntur eueri facile posse. quamuis enim signa extent, aperta que sint, tamen alio semper deriuari possunt. ut in primo libro declaratum est, atque etiam libro Priorum secundo. ad extremum, docuit nullum esse signum, quod uim habeat concludendi necessariam; nisi illud signum sit propria rei nota. ut si quis cruore resperfus in eo loco deprehensus sit, in quo inimicus eius fuerit occisus. hæc certe signa sunt aperta cædis, maximamque suspicionem habent, sed tamen reus affirmare potest, se casu in eum locum uenisse, & interueniendum sanguinem sibi è naribus profuxisse, unde resperfus fuerit, uel à se feram in ea solitudine occisam cuius cruore resperfus fuerit. ita Cethegus cum in eius domo tela plurima deprehensa fuissent, & coniurationis accusaretur, dixit se ab adolescentia semper armorum fuisse studiosum. Et M. Cælius cum ei Catilinæ familiaritas obiiceretur, & tanquam conscius coniurationis accusaretur, dixit se deceptum, quia Catilinam probum esse uirum existimabat, sunt etiam alii multi nobilissimi uiri, qui eiusdem familiaritate uterentur.

TEXT. *Atque etiam exemplorum eadem reprehensio est, quæ uerisimilium: nam si unum tantum proferre poterimus aliter factum, soluta est argumentatio; quoniam non est necessaria, quamuis & plura, & sæpius aliter facta fuerint.*

COMM. Sicuti uerisimilia argumenta soluuntur, ita etiam exempla. quamuis enim aduersarius noster plura collegerit exempla ad suam sententiam confirmandam, quæ sæpius euenierint, tamen si nos unum tantum aut alterum proferre potuerimus, quod aliter sit factum & approbatum tota aduersarii argumentatio soluta erit, tanquam minimè necessaria. ut si dixerit aduersarius; abstinendum esse ab administratione Reip. quoniam multi præclari uiri cum optime Respublicas administrassent, infelices exitus habuerunt, ut apud Græcos Miltiades, Themistocles, Paches, apud Romanos Scipio superior, & inferior. Scipio Nasica, Rutilius, Opimius, & alij multi, immo nos dicemus nõ ideo Remp. deferere debemus, propter aliquorum calamitates, cum & æquisimum sit Remp. adiuuare, & aliqui summo cum honore in administratione Reip. usque ad extremum uitæ diem uixerint, ut Cato Cenforius, & Fabius Max. & Quintus Metellus.

TEXT. *At uero si plura fuerint, & sæpius eodem modo facta, contendendum est id, de quo agitur, uel non esse simile, uel non similiter factum, uel denique aliquo modo ab alijs differri.*

COMM. Nunquam deerit occasio nobis contra exempla disputandi. quamuis enim plura congerantur ab aduersario, quæ sæpius eodem modo facta sint, & causæ

& causa nostrae aduersentur, tamen nos ostendere conabimur id, de quo agitur, uel nullam cum eis habere similitudinem, uel non eodem modo factum, uel denique aliquam habere cum eis, quae dicta sunt, differentiam, ut si uel tempus, uel locus, uel modus, uel causa, uel res uel persona sit diuersa. ut pro M. Caelio Cicero; Ego, si quis Iudices hoc robore animi, atque hac indole uirtutis, ac continentiae fuit, ut respueret omnes uoluptates, omnemque uitae suae cursum in labore corporis, atque in animi contentione conficeret, quem non quies, non remissio, non aequalium studia, non ludium, non conuiuia delectarent, nihil in uita expectandum putaret, nisi quod esset cum laude, & cum dignitate coniunctum hunc mea sententia diuinis quibusdam bonis instructum, atque ornatum puto. ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omnesque eos, qui haec ex minimis tanta fecerunt. uerum haec genera uirtutum non solum in moribus nostris, sed uix tam in libris reperiuntur, Chartae quoque, quae illam pristinam seueritatem continebant, obsoleuerunt, neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque uitae re magis, quam uerbis secuti sumus, sed etiam apud Graecos doctissimos homines, quibus cum facere non possent, loqui tamen & scribere honeste, & magnifice licebat. alia quaedam mutatis Graeciae temporibus praecipua extiterunt, & quae sequuntur, ita si quis diceret, auspicia diligenter esse obseruanda, multosque sapientissimos, & clarissimos homines proferret, qui nihil olim nisi auspicio aggredierentur, dicemus illa exempla, nihil ad hoc tempus, nihil ad nostros mores ac leges pertinere.

TEXT. Indicia uero ae propria nota argumenta nequam in eo reprehendi possunt, quod non recte concludant; quod ex ijs, quae dicta sunt in Analyticis perspicuum est. restat igitur ut demonstremus id non esse uerum, quod dicitur, quod si certum est, esse uerum, & esse propriam rei notam, nullo modo labefactari potest. iam enim omnia demonstratione clara sunt.

COMM. Illud genus signorum, quod certum habet indicium, & ab Aristotele τεκμήριον à Cicerone propria rei nota dicitur, si uerum sit, semper necessario concludit, ut si uerum sit, mulierem lac habere: necessarium est, eam peperisse, & si uerum sit, aliquem spirare, necessarium est, eum uiuere. Itaque nunquam reprehendi potest, tanquam non recte concludat. Quod si uolumus id refellere, probare oportet, antecedens non esse uerum, ut mulierem lac non habere, aut aliquem non spirare, nam si certum sit, antecedens esse uerum, nullo modo consequens euertere poterit, quoniam aperta est, & clara demonstratio, ut si constat mulierem peperisse, necessario sequitur eam cum uiro concubuisse. si certum est aliquem in facie cicatricem habere, necesse est eum uulnus accepisse.

TEXT. Iam uero amplificatio, & diminutio non sunt enthymematis elementa. idem enim ego, elementum &

locum appello. est autem elementum siue locus in quae multae argumentationes incidunt: amplificatio uero & diminutio sunt argumentationes ad ostendendum aliquid esse magnum aut paruum, sicut etiam esse bonum aut malum, uel iustum aut iniustum, & in ceteris eodem modo. haec autem omnia sunt, in quibus syllogismi atque enthymemata uersantur. quod si nulum horum est locus enthymematis, neque amplificatio aut diminutio erit locus.

Cum uniuersam oratoris materiam bipartito supra distribuisset, hoc est in proprios & communes locos, & proprios appellasset eos, qui singulis tantum generibus adhibentur, ut deliberatio, aut iudiciali, communes autem qui omnibus generibus conueniunt, deinde communes docuisset in triplici esse differentia, quod alii sedes sint eius, quod fieri aut non fieri potest, alij amplificandi, & diminuendi, alij denique communium argumentorum, nunc ne fortasse aliquis in errorem inducatur, docet ipsam amplificationem & diminutionem non esse enthymematis elementum, atque hoc tribus potissimum rationibus probat, quarum prima haec est; elementum enthymematis & locus idem est, quod si amplificatio & diminutio locus non est, neque elementum enthymematis erit. Secunda haec est, locus non est idem quod argumentatio, quoniam sedes est ipsius argumentationis, sed amplificatio & diminutio sunt argumentationes ad ostendendum aliquid esse magnum aut paruum, igitur non sunt loci. Tertia est, sicut aliquae argumentationes sunt, ad probandum aliquid esse bonum aut malum, ut in deliberatio genere, aliquae ad probandum iustum aut iniustum, ut in iudiciali, & in ceteris eodem modo, ita sunt etiam argumentationes ad probandum aliquid esse magnum aut paruum. nam in his omnibus syllogismi atque enthymemata uersantur. Si igitur argumentationes de bono aut malo, de iusto aut iniusto loci non sunt, neque amplificatio aut diminutio locus erit. cum Aristotele sentit etiam Cicero in Partitionibus qui amplificationem non inter locos numerat, sed eam ita definit, ut dicat, uehementem esse argumentationem, quo in loco praclare docet, quibus modis amplificatio fiat, sicut etiam Quintilianus in octauo.

TEXT. Nec sane argumenta, quibus refellimus; diuersam habent speciem ab ijs, quibus confirmamus. perspicuum est enim duobus modis argumentum solui, uel per demonstrationem, uel per reprehensionem: per demonstrationem, ut cum probatur contrarium, exempli gratia, si quis demonstrauit rem factam esse, qui soluere uult, ostendit, non esse factam; & contra si quis ostendit, non esse factam, qui uult soluere, factam esse demonstrat. quare non est in argumentandi ratione differentia; ambo enim iisdem utuntur, cum aut esse, aut non esse argumentantur.

Quamuis confirmatio & refutatio diuersae partes esse uideantur, tamen eadem est species argumentorum, quibus & confirmamus & refellimus, & ab eisdem locis, tam ad refellendum, quam ad

ad confirmandum argumenta ducuntur, quod ea ratione probat Aristoteles; duobus modis argumenta dissoluntur, uel per demonstrationem uel per reprehensionem. per demonstrationem cum rem aliter se habere ostendimus, quam aduersarius dixerit, & contrarium probamus. ut si dixit aduersarius rem esse factam, nos contra non esse factam demonstrare contendimus, ut Milonis aduersarij dicunt à Milone factas fuisse insidias, & id multis argumentis probare conantur. contra Cicero Milonis defensor non esse factas à Milone insidias contendit, & ad hoc ostendendum, multis etiam ipse utitur argumentis. ita si dixit aduersarius rem non esse factam, nos contra demonstrabimus esse factam, ut Sillanus ait; Ser. Sulpitius non est dignus statua, quia non est mortuus pro patria in legatione, non enim fuit interfectus, ut ij, qui statua decorati fuerunt, immo uero ait Cicero nona Philippica Ser. Sulpitius statua dignus est. nam pro patria mortuus est, cui mortem attulit ipsa legatio, quam pro patria susceperat. certum est igitur non esse differentiam in argumentandi ratione, siue quis affirmet, siue quis refellat, siue accuset, siue defendat, nam ambo iisdem argumentis utuntur, cum rem aut esse, aut non esse probare conantur.

TEXT. Reprehensio uero non est enthymema: sed quemadmodum in Topicis docetur, nihil aliud est reprehensio quam opinionem aliquam asserere, qua planum fiat, non esse bene conclusum, aut aliquid sumptum, quod falsum sit.

COMM. Quod si per reprehensionem argumenta dissoluntur, non per aliam speciem argumentandi refelluntur, quam fuerant confirmata. nam ipsa reprehensio, non est enthymema neque argumentatio, sed ut docetur in arte Topica, fit duobus modis, uel cum opinionem in medium adducimus, qua probemus non esse bene conclusum ab aduersario, uel cum ostendimus, aliquid pro ue-

ro sumptum esse, quod falsum sit. interdum enim quamuis antecedentia concedamus, ipsam conclusionem negamus, cum dicimus id, quod conclusum est non sequi necessario. ut, si quis ita argumentetur; Clodius Milonis erat inimicus, ergo Milo eum oderat. Cicero concedit antecedens, quia negare non poterat, Clodium fuisse Miloni inimicum. sed opinionem quandam affert, qua probet, non esse bene conclusum, hoc est, Clodium Miloni odio non fuisse. Quid enim (inquit) odisset Clodium Milo segetem ac materiam gloriae suae? interdum uero negatur antecedens, & esse falsum ostenditur, ut si quis dicat omnem uoluptatem esse secundum naturam, atque ideo esse laudabilem. dicemus id, quod sumptum est, esse falsum. neque enim uerum est, omnem uoluptatem esse secundum naturam. licet aliqua uoluptas sit naturalis.

TEXT. Ac de exemplis quidem, & sententijs, & argumentationibus, & denique de ijs, quae ad sensus animi proferendos pertinent, qua ratione possimus eis abundare, & quomodo ea soluere ualeamus, satis dictum est. Reliquum est, ut etiam de elocutione, & dispositione uerba faciamus.

Concludit hunc secundum librum per enumerationem eorum, quae in posteriore parte tractauit. ait enim se uiam ac rationem ostendisse, qua exempla, sententiae, argumentationes, & alia, quae ad sensus animi proferendos attinent, bene tractari possint, & quomodo liceat eorum copiam habere, quibusque modis aduersariorum argumenta reprehendantur. deinde proponit materiam tertii libri, & ostendit, quid adhuc super sit ad huius artis absolutionem, & ait duo esse reliqua, nempe elocutionem, & dispositionem, de quibus, in subsequenti libro tertio disputabit, cum iam in duobus superioribus inuentionem absoluerit.

Secundi libri Rhetoricorum Aristot. finis.

M. ANT.

M. ANT. MAIOR AGII
IN TERTIVM ARISTOTELIS
LIBRVM.

De Arte Rhetorica Explanations.

TEXT. Cum tria sint, quæ in arte dicendi pertractare oportet; primum unde probationes ducantur, alterum qua sit utendum elocutione, tertium quomodo partes orationis disponendæ sint: iam de probationibus dictum est, & ostensum quot sint illa, ex quibus ducantur; diximus enim esse tria, atque ea, quæ sint explicuimus: & cur eum numerum non excedant; omnes enim qui de aliqua re iudicaturi sunt, uel quia ipsi affecti sunt aliquo modo, uel quia putant eos, qui dicunt, dignos esse, quibus fides habeatur, uel quia claris argumentis res probata est, in persuasionem inducuntur.

COMM.

COMM. N HOC tertio libro de elocutione, & dispositione tractare uult Aristoteles quæ duæ sunt rhetoricæ reliquæ partes. Sed prius omnia summam comprehendit, quæ ad artem dicendi pertinet. & ostendit quid iam declaratum sit, in duobus libris superioribus, & quid in hoc tertio super sit explicandum. Tria sunt (inquit) quæ totam dicendi artem perficiunt, hoc est inuentio, elocutio, dispositio. nam primo excogitare oportet, quibus argumentis id probatur sumus, quod tueri ac sustinere uolumus, dein de quibus uerbis & ornamentis quæ inuenimus, explicare possumus, tum quo ordine singula proferramus. hoc est quod in Oratore ad Brutum ait Cicero debemus Oratorem uidere, quid dicat, & quo quicque loco, & quomodo. Sed quoniam inuentio est omnium difficillima, ideo prius de illa tractauit, & duobus eam superioribus libris explicuit, nam docuit esse tria quæ probandi uim habeant, & quæ diligenter excogitare debet Orator, neque plura, neque pauciora esse posse, effectus enim eloquentiæ est audientium approbatio. quare unum illum sibi scopum proponere debet Orator, ut fidem faciat, & iudices atque auditores in persuasionem inducat. ad hoc autem efficiendum tria requiruntur, primo ut audientium animi afficiantur ita, uti causæ nostræ utile est, & uel ad misericordiam, uel ad indignationem, uel ad odium, uel ad amorem moueantur, atque impellantur, in quo uno regnat oratio (ut ait Cicero) deinde ut ipse orator in dicendo uir bonus esse uideatur, sic enim auditores ei facile fidem habebunt. tertio ut rem ipsam, de qua agitur, argumentis probet. atque hæc

tria quibus rationibus inueniantur, iam supra copiose declaratum est. sicut enim cum habetur oratio, tria ad sint necesse est, auditores, orator, & res, de qua agitur. ita etiam tria requiruntur ad probandum, ut singulis singula tribuantur, hoc est motus animorum auditoribus, uitæ probitas oratori, argumenta ipsi rei.

TEXT. Dicitur etiam unde trahantur enthymemata: sunt enim quæ dicuntur enthymematum species; sunt etiam qui loci nominantur.

COMM. In primo libro dictum est, enthymemata esse corpus & quasi fundamentum rhetoricæ probationis, & esse duo enthymematum genera. nam aliqua sunt singulorum tantum generum propria ut demonstratiui, uel iudicialis, uel deliberatiui, aliqua uero sunt omnium communia, quæ propria sunt cuiusque generis, suis formis continentur, quæ communia sunt omnium suos locos ac sedes habent, unde ducantur, est igitur apud Aristotelem interspeciem, & locum enthymematis, hæc differentia, quod species enthymematis unius tantum est generis propria, ut deliberatiui, locus autem enthymematis est communis omnium generum, ut locus definitionis, quo & in deliberatiuo, & in iudiciali & in demonstratiuo genere uti possumus, atque ita de reliquis sentiendum est, qui loci nominantur.

TEXT. Reliquum est ut de elocutione dicamus: neque satis est ea tenere, quæ dicenda sunt; sed etiam scire oportet, quomodo sint dicenda. hoc enim multum etiam prodest ad efficiendum ut oratio bene morata uideatur.

COMM. Proponit quid deinceps tractare instituat, & qua de causa: consequens est (inquit) ut de elocutione, & orationis forma uerba faciamus. Primo quia debet Orator non tantum inuenire quæ dicenda sunt, sed etiam intelligere quomodo sint dicenda, nam eadem res varijs modis enunciata, sæpe uaria ac diuersa esse uidetur, modus autem in rebus omnibus est optimus, deinde quoniam hæc eloquendi ratio ualde utilis est ad exprimendos Oratoris mores, & ad efficiendum, ut oratio uera esse uideatur, & à sincero animo profecta, quæ res sine dubitatione causis omnibus multum prodest. nam oratio omnino est interpretis mentis, & in ea sæpe tanquam in Speculo relucet uel boni, uel mali mores, unde Socrates dicere solebat, qualis uir talis oratio; & Solon, orationem morum esse ima-

imaginem, sed qui bonus orationis est artifex etiam si ipse bene moratus non sit, tamen orationi suæ bonos mores, cum opus erit, affinget.

TEXT.

Ac primo quidem, ut ordo nature postulat, quæ situm est, id quod re ipsa primum erat; unde ipsæ res probabilitatem habeant: secundo qua ratione eas eloqui ac disponere conueniat: tertium id est, quod horum omnium uim habet maximam, sed nondum à quo quam pertractatum est, quod ad actionem, & pronuntiationem facit.

COMM.

Artes quoad fieri potest naturam imitantur, & non statim perfectæ fiunt, sed paulatim augentur, & expoliuntur. nihil enim (ut ait Cicero) simul inuentum est, & perfectum. ergo etiam in arte Rhetorica, quæ paulo ante Aristotelis ætatem florere cœpit, idem quod in alijs accidit. nam primo cœperunt illud inquirere, quod naturam primū erat, ut ea reperirent, quibus oratio probabilis fieret, & quibus rationibus causas suas confirmarent, aduersarios autem refellerent. postea uero cogitare cœperunt, quibus uerbis, quoque ordine res inuentas explicarent. Itaque tres Rhetoricæ partes factæ sunt, Inuentio, Elocutio, Dispositio. Verum non satis esse uidetur inuenire, eloqui, disponere, nisi quis etiam agat, & pronunciet, cum in actione, & pronuntiatione maxima quædam uis esse uideatur. sed (inquit Aristoteles) nemo ad huc de hac parte tractauit. quo in loco duo notanda sunt. primum Aristotelis tempore nondum ulla fuisse actionis, & pronuntiationis præcepta tradita, cum de alijs Rhetoricæ partibus multi pertractassent. alterum Aristotelem censere. maximam in pronuntiando uim existere. hanc Cicero corporis eloquentiam uocat, quoniam reliquæ partes rhetoricæ potius ad animum referuntur. nam inuenire, eloqui, disponere non corporis, sed animi officia sunt. pronuntiare uero, quod à uoce & à motu pendet, non ad animum sed ad corpus referatur. duos enim sensus in agendo afficere debet Orator, hoc est auditum & uisum. auditus afficitur uoce clara & suaui, uisus autem apto totius corporis motu. Quintilianus ait actionem quasi uitam orationis esse. Cicero in Oratore ad Brutum sic ait. Nam & infantes actionis dignitate eloquentiæ sæpe fructum tulerunt; & disertis deformitate agendi multi infantes putati sunt. ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit & primas, & secundas, & tertias actioni. quantum autem studii Demosthenes actioni tribuerit, declarat M. Antonius primo de Oratore ad extremum, & Plutarchus in Demosthenis uita. aiunt Cn. Lentulum non alia de causa fuisse inter magnos oratores numeratum, nisi propter egregiam actionem, quin apud Græcos Demades propter actionis dignitatem longo tempore Demostheni par existimatus est, sicut apud Romanos Hortensius Ciceroni. C. Gracchus in deflenda fratris nece totius populi R. lachrymas concitasse dicitur. hinc illa uiua uox apud auctores tantopere celebratur, quam in se magnam efficitatem habere uerisimè prædicant. hoc est;

10 quod in hoc loco ait Aristoteles actionem omnium partium rhetoricæ uim habere maximam. At uero de memoria quam aliqui numerant inter rhetoricæ partes nihil Aristoteles meminit, quoniam ut ait in Oratore Cicero, memoria communis est multarum artium.

TEXT. Quæ res etiam à tragicis atque epicis poetis serò animaduersa est: nam initio poetæ ipsi tragædias suas agebant.

TEXT.

COMM. Non debet cuiquam mirum uideri, si actio & pronuntiatione quæ tam utilis est, in soluta oratione tam diu latuit, cum etiam in arte poetica, in qua multò magis est necessaria, serò cognita fuerit. nã antiquis illis temporibus quibus inuenta est comœdia atque tragœdia nulli erant actores nulli histriones. Sed ipsimet poetæ fabulas suas in teatro agebant, quod etiam Plutarchus in uita Solonis apertè ostendit, cum ait Solonem in theatrum uenisse, & Thespim ipsum poetam tragicum suas fabulas agentem spectasse, sicut antiquorum mos erat. hoc etiam Horatius in arte poetica inuit;

COMM.

Ignotum tragicæ genus inuenisse camænæ Dicitur, & plaustris uexisse poemata Thespis, Quæ canerent, agerentque peruncti fecibus ora.

30 Quin etiam Homerum Epicorum principem legimus sua carmina recitare solitum. quem summa cum dignitate imitatus est longo post tempore Virgilius.

TEXT. Perspicuum est autem, etiam in arte dicendi tale aliquid esse, quod ad actionem pertinet, quale in arte poetica; de qua re cum alij quidam studiosè pertractarunt, tum præcipue Glauco Teius.

TEXT.

COMM. Quamuis nullus (inquit) de actione rhetorica pertractarit, tamen nemini dubium est, quin etiam in hac facultate sint agenda præcepta quædam sicut in arte poetica. quæ iam suos habet magistros, qui uocem, & corporis motum, pro re, pro loco, pro tempore, pro persona decore moderari doceant. nam de uoce & gestibus histrionum multi pertractarunt. atque inter alios præcipue Glauco Teius. De hac re dolet etiam Cicero tertio de Oratore, quod ab Oratoribus prætermissa essent agenda præcepta, hæc (inquit) eo dico pluribus, quod genus hoc totum Oratores qui sunt ueritatis ipsius actores, reliquerunt, imitatores autem ueritatis histriones occuparunt. Cornificius etiam ad Herennium libro tertio, neminem de pronuntiatione diligenter scripsisse tradit. Quintilianus un decimo libro curiosè persequitur omnia, quæ ad aptam pronuntiationem pertinere uideantur. Aristoteles hoc in loco pauca quædam attingit, quia nondum erat ars ulla pronuntiandi apud rhetores. uult tamen aptam pronuntiationem esse necessariam ad monendos auditores, quam ait potius à natura quam ab arte proficisci.

COMM.

TEXT. Est autem actio in uoce posita, quomodo ea uti oportet, ad singulos animi motus. ut quando magna, quando parua, quando media utendum sit.

TEXT.

COMM. Hoc loco uidetur Aristoteles in uoce tantum actionem ponere cum reliqui motum etiam corporis adiungant. in quo maximam esse uim etiam muti homines declarant, qui gestibus ita ferè omnia expriment, ut intelligantur. ideo Cicero pronuntiationem ita definit, ut dicat esse moderatorem uocis & corporis ex rerum & uerborum dignitate. sed Aristoteles id tantum attigit, quod maioris est momenti. quia non accurate (ut diximus) de actione tractat, docet tamen plurimum ualere uocem ad singulos animi motus concitandos, sed diligentè aduertendum est, quando magna uoce uti oporteat, quando parua, & quando mediocri. nam aliud genus uocis iracundia sibi sumit, aliud miseratio ac mæror, aliud metus, aliud uis, aliud ioluptas, aliud molestia. Iracundia sumit uocem acutam, incitatum, crebro incidentem, ut quousque tandem abutere Catilina paciẽtia nostra? quã diu nos etiam furor iste tuus eludet, quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? & quæ sequuntur. Miseratio ac mæror, uocem flexibilem, plenam interruptam, flebilem requirit, ut, Quo me miser conferam? quo uertam? in Capitolium ne? at fratris sanguine redundat. an domum? matrem ne ut miseram lamentantemque uideam & abiectam? Quæ sic a C. Graccho (inquit Cicero) acta esse constat, oculis, uoce, gestu, inimici ut lachrymas tenere non possent. Metus demissam, hæsitantem & abiectam uocem postulat, ut quid respondebo liberis meis qui te parentem alterum putant? quid tibi Quinte frater, qui nunc abes, conforti mecum temporum illorum, me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille seruasset? Vis quærit uocem contentam uehementem, imminatam quadam incitatione grauitatis, ut, Quid enim Tubero tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? uoluptas effusam, lenem, tenentem, hilaratam, ac remissam uocem poscit, ut Dij boni, boni quid porto, sed ubi inueniam Pamphilum, ut metum in quo nunc est adimam, atque expleam animum gaudio. Molestia sine commiseratione graue quiddam, & uno pressu ac sono obductum genus uocis habere debet. ut Nam mihi ante oculos dies noctesque uersatur squalor uester & mæror, & infirmitas ualetudinis tuæ, spes autem salutis pertenuis ostenditur, inimici sunt multi, inuidi pene omnes, eijcere nos magnum fuit, excludere facile est. hæc qui præcepta seruauerit, facile uocem cum opportunitate uariabit.

TEXT. Et quomodo soni uocis adhibeantur, ut acutus, grauis, medius.

COMM. Ad pronuntiationem maximè pertinet, sonos uocis diligenter aduertere, ne ab una syllaba ad aliam transferantur, quod esset maximè uitiosum, quo uitio præcipuè gallica natio nostro tempore laborat. atque ideo Galli ferè omnes ineptissime pronuntiant. quia sonos uocum transponunt, &

10 immutant. sunt autem tres soni uocis, qui etiam toni uocantur, acutus, grauis, & inflexus, quem Aristoteles medium uocat. Nã uoces (ut ait Crassus) ut chordæ sunt intentæ, quæ ad quenque tactum respõdeant, acuta, grauis, cita, tarda, magna, parua, quas tamen inter omnes, est suo quæque in genere mediocri. uerum tonos obseruare longè difficilium est apud græcos, quã apud latinos. quoniam latini ferè syllabarum quantitates in pronuntians sequuntur, quod græci non faciunt.

TEXT. Quibus præterea numeris utendum sit, in unaquaque animi perturbatione concitanda.

COMM. Numeri etiam multum ualent ad animos in agendo concitandos, nam alii pedes animum commouent, & perturbant, alii sedant, & tranquillunt, sicut etiam Hermogenes docet. Sed de numeris infra copiosius agetur. nam hic tantum ea numerat, quæ in actione requiruntur. quod autem numeri uim animorum mouendorum habeant, declarat etiam Cicero, cum ait; nihil esse tam cognatum mentibus nostris, quam numeri atque uoces, quibus & excitamur, & incendimur, & lenimur, & languescimus, & ad hilaritatem & ad tristitiam sæpe deducimur.

TEXT. Tria sunt enim, quæ considerantur, qui in hoc studio uersantur, hoc est, magnitudo, sonus, numerus: quibus qui bene utuntur, ij ferè solent ex certaminibus uictoriam reportare.

COMM. Ex prædictis tria esse colligit, quæ considerare debent illi, qui de actione ac pronuntiatione tractant, primo loco magnitudinem uocis ponit, ubi etiam paruitalatem & mediocritatem intelligere debemus. interdum enim extollenda est uox, & (ut ait poeta) magno ore tonandum, interdum remittenda ad uulgarem usque loquendi consuetudinẽ interdum æquabili & temperata uarietate distinguenda. Secundo loco sonus siue harmonia ponitur, qui est concentus ex acuto graui, & inflexo tono constitutus, qui aptam intentionis remissionisque uocum mensuram seruat, ut in cantibus fieri consueuit. nam qui tonos immutat, is totam pronuntians rationem euertit, ut galli homines tacere consueuerunt. Tertio loco numerus collocatur, qui certa pedum ratione constat, de quo infra suo loco dicetur. quantum autem hæc tria ualeant in agendo declaratur ab effectu, quoniam & histriones & Oratores, qui tribus his rebus bene uti sciunt, ex certaminibus uictoriam & præmia reportant. hoc est quod in tertio de Oratore Crassus ait, Actio inquam in dicendo una dominatur, si ne hac summus Orator esse nullo modo potest. mediocris hac instructus summos sæpe superare. huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias.

TEXT. Et quemadmodum in arte poetica plus hoc tempore ualent histriones, quam poeta; sic etiam in ciuilibus controuersis. quod uitio fit rerum publicarum.

COMM. In agendis fabulis histriones (inquit) maiorem hoc

hoc tempore quam poetæ uim habet. quamuis. nã fabula sit pulcherrima, & summo artificio confecta, tamen nisi ab histrionibus agatur appositæ & accurate, statim exploditur, atque exhibitur, contra uero licet fabula non sit admodum exulta neque artificiosa, tamen si Roscius aliquis aut Aelopus illam agat, mirificè placet, laudatur, & cum plausu excipitur, idem (inquit Aristoteles) accidit in foribus causis & ciuilibus controuersis. nam qui orator inepte pronuntiat, etiam si reliquis in rebus multum excellat, tamen ab auditoribus contemnitur, & exploditur, quod accidisse Demostheni Plutarchus scribit, quo tempore primum ad rem. accessit, adeo ut desperatione quadam ductus eloquentiam derelinquere cogitauit. itaque in Piræum secessit, & a foro cæpit abstinere. sed ab Eunomo Thrasio reprehensus, quod cum eius oratio similis esset Periclis orationi seipsum per ignauiam proderet, iterum in forum reuersus nihilominus contemnebatur, donec Satyrus histrio, ut Plutarchus ait, uel Andronicus, ut Quintiliano placet, sic eum exercuit in actione, ut deinde alter uideretur. contra multum tantum ob actionis dignitatem maximam sunt laudem consecuti. hoc autem euenire solet uitio rerum, quæ ita corruptæ sunt, ut aurum uoluptatem undique aucupentur, & eam rebus, etiam serijs anteponant. nam in optimo reip. statu nequaquam hæc accidere possunt, ubi res ipsæ, non autem uerba, neque artificium dicendi spectatur, & ubi animos commouere orator prohibetur, ut initio primi huius operis libri dictum est.

TEXT. Nondum tamen de his ars ulla conscripta est. quæ doquid em etiam illa, quibus ornatur oratio sero in lucem uenerunt.

COMM. Quamquam apta pronuntians magnas utilitates oratori præbet, tamen (inquit) nulla adhuc ars est confecta, quæ præcepta tradat ad actionem & pronuntians spectantia. quod nemini mirum uideri debet, cum et orationis ornamenta sero fuerint amma uersa, atque in lucem educta. nam (ut ait Cicero) multis seculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuit reperta, quam ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata. Gorgias aut Leontius qui præceptor Isocratis fuit, primus orationem expolire, & figuris uariare cepit, & eam uerborum concinnitatem que ex comparibus, ex similitudine, ex contrariis constat, excogitauit. Thasy-machus uero Chalcedonius numerum oratorum inuenit, quos deinde secutus est egregius orator Isocrates, qui utrumque longe superauit, & ita docere cepit, ut eius domus quasi eloquentiæ officina uideretur, unde plurimi dicendi principes exierunt. huius gloria commotus Aristoteles, cepit etiam ipse pomeridianis horis in arte dicendi iuuenes exercere, dicens sibi turpe esse tacere, & permittere ut Isocrates loqueretur. Itaque paulo ante Aristotelem orationis ornamenta reperta fuerunt, & ad artem reducta, cum tamen nullus de actione

ante Aristotelem pertractasset. **TEXT.** Et sanè, si quis rectè reputet, tota res leuis & importuna est. uerum, cum omnis ars dicendi ad opinionem hominum accommodetur, non tanquam honeste rei, sed tanquam necessaria curam ei studiumque impendere debemus.

COMM. Cum utilitatem actionis explicuerit, nunc etiam eius naturam ostendit. nam si (inquit) uerè iudicare uoluerimus, res quædam est minus honesta, neque sapienti uiro digna, sed leuis & importuna, simulata uoce, & corporis motu, quasi præstigijs quibusdam ita iudicium, & auditorium animos occupare, ut uerum uidere non satis queant, sed ita commouentur, ut oratori commodum esse uideatur. Sed tamen, quoniam tota facultas oratoria non ad ueritatem, sed ad opinionem hominum accommodatur, non debemus hanc partem, quæ uim omnium maximam habet negligere, sed ei studium & diligentiam adhibere, non quia res sit honesta aut recta, sed quia est oratori necessaria. nisi enim adhibeatur in agendis causis, ipsi rei periclitantur. quod Athenis Socrati, Romæ P. Rutilio accidit, de quibus primo de Oratore M. Antonius, ac de Rutilio primum hoc modo; talis uir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis ciuitate res ageretur, nemo ingemuit, nemo in clamoribus patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo se imploret, nemo supplicauit, quid multa? pedem nemo in illo iudicio suppleuit, credo ne Stoicis renunciaretur. deinde ita de Socrate, Imitatus est homo Romanus & Cõs. ueterem illum Socratem, qui cum orantium sapientissimus esset, sanctissimeque uixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex, aut reus, sed ut magister, aut dominus uideretur esse iudicium, & reliqua.

TEXT. Nam certè æquum erat, ut nihil aliud in oratione quaereretur, quam ut ijs, qui audiunt, nec molestiam, nec lætitiã afferremus: uisum est enim ipsis tantum rebus in iudicio contendere. cetera uero omnia, quæ præter probationes adhibentur, superuacanea sunt; sed tamen (ut antea dictum est) propter auditoris uitium, plurimum ualent.

COMM. Hæc in primo libro copiosius disputata sunt, ubi docuit, non esse iustum commouere animos iudicum, & eos detorquere uel ad iracundiam, uel ad misericordiam, uel denique ad aliquẽ affectum, cui igitur tria sunt, quæ inducunt auditores ad credendum, affectus, mores oratoris ipsa oratione expressi, & argumenta quæ ex rebus ipsis ducuntur, duo illa prima sunt omnino iustitia & directæ ratione aliena, tertium solum iustum est, quia simplicem ueritatem sequitur, & res, ita ut sunt, ostendit; hoc est igitur quod ait Aristoteles, æquum esse, ut in oratione nihil aliud quaeratur, quam ut iudices & auditores nullo modo afficiantur, neque molestiam aut lætitiã animo concupiant, sed animo tranquillo & quieto rem uerè intelligant, ut de illa iuste iudicare possint.

hoc enim ipsa iustitia postulat, ut de rebus ipsis tantum, in iudicio contendatur. cetera uero omnia, quæ ab oratoribus adiunguntur, ut affectus, orationis ornamenta, dicendi lenocinia, uocum in flexiones, corporis gestus, & similia, in ciuitatibus bene institutis, sunt superuacanea. solæ probationes apud sapientes iudices necessariæ sunt. Sed quoniam uiuitur non cum perfectis hominibus, neque plane sapientibus, sed cū ijs, in quibus præclare agitur, si aliqua significatio uirtutis appareat ideo fit, ut, propter auditorum uitium, & naturam quodammodo deprauatam hæc, quæ in oratione, præter probationes adhibentur, plurimum ualeat, & ad uincendum planè necessaria esse uideantur. quin alij rhetores, præter Aristotelem qui philosophi grauitatem seruat, in his solis orationem regnare ac dominari uolunt.

TEXT. *Quin ipsa eloquendi ratio necessarium quiddam habet in omni disciplina. nonnihil enim interest ad rem explicandam hoc an illo dicendi genere quis utatur, non tamen tantum quantum in hac arte. uerum hoc ex opinione pendet, & auditoris gratia queruntur. itaque nemo Geometriam hoc modo docere instituit.*

COMM. Non tantum in arte rhetorica, sed etiam in aliis disciplinis (inquit) elocutio nescio quid necessitatis habere uidetur, quoniam ad mentis interpretationem, & ad animi sensa exprimentenda magna differentia est, utrum quis uno dicendi genere, an alio utatur. hanc rem L. Crassus primo de Oratore copiose persequitur. quod etiam exemplis intelligere possumus, cum etiam multi philosophi propter eloquentiam magnopere laudati fuerint, ut Plato, qui tam eximie locutus est, ut Iouem ipsum, si loqueretur, ita locuturum dicerent, ut Aristoteles, quem aureum flumen orationis fundere Cicero dixit, ut Theophrastus, qui diuinitate loquendi nomen inuenit, ut Xenophon quem apem & atticam musam propter orationis suauitatem appellarunt. contra alii, quod elocutionem claram & suauem spernerent, propterea sunt improbi ut Heraclitus Ephesus, qui propter orationis obscuritatem, tenebrosus fuit appellatus. ut Chrysippus qui ieiune & exilliter multa conscripsit. ut nostrates philosophi, qui tam spinose barbarèque loquuntur, ut à plerisque contemnantur. non tamen in aliis disciplinis tantum ualeat elocutio, quantum in arte rhetorica. est enim rhetoricæ propria, composita oratio & ornata, & artificio quodam & expolitione distincta. quæ auditoris gratia comparatur, & quam si ceteri artifices adhibent, non ipsius rei, quam tractat, gratia, sed, ut auditores & lectores alliciat adhibere solent. hoc autem intelligi facile potest ex illis disciplinis in quibus res tantum ipsæ queruntur, illæ enim omnem orationis ornatum tanquam mutilum respuunt. qualis est Geometria. quis enim artem geometricam ita docet, ut de expolienda oratione sollicitus sit? nemo sane. quoniam (ut ait Manilius)

Ornari res ipsa negat, contenta doceri.

TEXT. *Ars igitur illa, cum in lucem uenerit, idem efficit, quod ars histrionica. quidam tamen hactenus nonnihil de ea præcipere tentarunt, ut Thrasymachus in Miserationibus.*

Ad actionem reuertitur, de qua nondum fuerat ars una constituta, cum tamen ars histrionica iam floreret. tantam (inquit) utilitatem oratori afferet apta pronuntiatio, quantum poetis ars histrionica. licet autem nondum in lucem uenerit, tamen nonnulli fuerunt qui de illa præcipere aliquid tentarunt. ut Thrasymachus Calcedonius Sophista magni nominis de quo Plato sæpe meminit, & Cicero in Oratore, is enim cœpit de numeris oratoriis uerba facere, ut iam supra dictum est, & cum de Miserationibus tractaret, quædam etiam de actione præcepta tradidit. quoniam in ea parte orationis, qua miserationem concitare querit Orator plurimum actio ualeat, de qua re ita Cicero de fe in Oratore, Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod etiam si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant. in quo ut uideret excellere, non ingenio sed dolore assequerbar, & paulo post; Nec uero miseratione solum mens iudicium permouenda est, qua nos ita dolenter uti solemus, ut puer in infante in manibus perorantes tenuerimus, ut alia in causa excitato reo nobili sublato etiam filio paruo, plangore & lamentatione completeremus fori sed etiam est faciendum ut irascatur iudex, mitigetur, inuideat, faueat, contemnat, admiretur, oderit, diligat, cupiat, satietate afficiatur. speret, metuat, lætetur, doleat. quibus ex uerbis satis intelligi potest, quare Thrasymachus in Miserationibus tractandis de actione meminerit, & præcepta quædam de illa tradiderit.

TEXT. *Atque hoc quidem, quod ad agendum attinet, a natura potius habetur, & paruo eget artificio: quod autem ad ornandam orationem spectat, id iam artis indiget. quare qui hoc facere possunt, eodem modo uictoriam ex contentionibus reportant, sicut oratores illi, qui plurimum in actione ualent. nam quæ scripta sunt orationes, magis ornatu ipso uerborum, quam sententijs ualent.*

Nunc aperit quæ sit inter actionem & elocutio nem differentia, ut intelligi possit, quare de elocutione multa uerba faciat, de actione uero pauca scribat. nam actio (inquit) parui indiget artificii, quoniam à natura potius quam ab arte nascitur. quod ita tertio de Oratore Crassus affirmat; Quare in hac nostra actione secundum uocem uultus ualeat, is autem oculis gubernatur. atque in iis omnibus, quæ sunt actionis inest quædam uis à natura data. hoc est quod etiam Horatius in Arte poetica sic ait, Formatur enim natura prius nos intus ad omnem Fortunarum habitum: iuuat, aut impellit ad iram.

Aut ad humum mœrore graui deducit, & angit. Post effert animi motum interprete lingua.

Quæuis aut à natura, clara uox, & aptus corporis motus habeatur, tamè est ars & exercitatio multum potest, quæ ipse Demosthenes ostendit, quem (ut ait Valerius Max.) alterum natura, alterum exercitatio peperit. Cicero primo de Oratore sic ait, Tum uocis & spiritus, & totius corporis, & ipsius linguæ motus, & exercitationes, non tam artis indigent quam laboris. At uero elocutio, qua oratio expolitur & exornatur, tota ferè artis est. unde uulgo dicunt, poetam nasci, Oratorem fieri, quoniam propria est Oratoris, apta, distincta, & ornata oratio, quæ arte & exercitatione perficitur. & sicut Oratores illi, qui naturæ muneribus instructi plurimum in agendo ualent, ita etiam illi, qui politice eloqui possunt, & uarijs figuris atque ornamentis suam orationem uariant, ex certaminibus uictoriam reportare consueuerunt, quin elocutionem esse rem gratisimam & iucundissimam ex eo intelligi potest, quod orationes, quæ scriptæ sunt, multum legentes oblectant. quod accidit magis propter ornatum uerborum, quam propter sententijs. quoniam sæpe de rebus non admodum serijs aut grauibus tractant. hoc autem in orationibus Isocratis uidere licet, in quibus est summa iucunditas, de quibus fortassis hoc in loco sentit Aristoteles.

TEXT. *Cœperunt autem poetae primo, sicuti natura postulat; aliquid de elocutione tractare, siquidem nomina rerum imagines sunt: atque in nobis nulla pars est, quæ magis, quam uox ad imitandum apta sit. Vnde epica, & histrionica, atque aliæ artes huiusmodi confectæ sunt.*

COMM. Querit unde primo nata sit elocutio, & qui primi fuerint auctores orationis conformandæ, atque ait poetas fuisse primos, quod ea ratione probatur, quia poesis nihil aliud est, quam imitatio, ut in libro de Arte poetica docet Aristoteles. at nomina rerum simulacra sunt, & imagines, siue imitationes, sicut etiam Plato in Cratylo confirmat. nomē (inquit) est imitatio uocis eius rei, quæ imitatur, ac nominat. cum autem homini usque ab infantia cupiditas imitandi sit innata, atque omnium animalium homo maximè sit aptus ad imitandum, nulla tamen par est in homine, quæ maiore uim habeat imitandi quam uox ipsa. quare à uocis imitatione natæ sunt artes plurimæ, ut epica, quæ regum, imperatorum, ducum res gestas & bella carminibus exametris exprimit, & histrionica, quæ comædias, tragœdias, Satyras, mimos amplectitur, & cuiuslibet ætatis, ordinis, conditionis hominum mores & uitas uoce repræsentat. Satis autem constat poetas fuisse primos, qui non tantum elocutionem conformarint; sed etiam scribere cœperint. nam, ut Strabo refert, atque Eustathius confirmat, Pherecydes atque Hecateus primi fuerunt, qui solutam orationem scribere inceperint, cum antea carmine tantum scribi solitum esset. Cicero primo Tuscul. scribit, apud Græcos antiquissimum e doctis genus fuisse poetarum. Pontanus in eo Dialogo qui

Actius inscribitur, hanc Aristotelis sententiam ita explicat; Itaque dum poeta hæc ipsa & fingunt, & facta suauiter, magnificè, admirabiliterque loquuntur, alios ipsi eloqui docere. nam imitati eos postea, qui causas egere, qui in Senatu de capiendis consilijs disseruere, qui res gestas memoriæ mandauere, eloquentiam perfecerunt solitam illam ac uagantem, quo fit ut omne dicendi genus à poetica manauerit. nam & primi doctorum omnium cū extiterint poeta, omnia quoque carmine ac numeris sunt complexi. testisque horum omnium est Homerus, qui quantum ubique dicendo ualeat, & suspiciunt docti, & admirantur indocti. quod autem ait Aristoteles, nomina esse rerum imagines, id ex Platonis sententia dixisse uidetur. nam Plato nescio quid diuinum esse in nominibus existimauit, adeo ut apud eum Socrates nefas arbitretur nomina diuina uel leuiter immutare, quod iam olim rebus singulis sua nomina consecrata fuerint. quin Democritus Abderites aiebat nomina esse uocales rerum imagines, & Pythagoras maximam illum sapientia fuisse præditum censet, qui primus nomina rebus imposuerit.

TEXT. *Et quoniam poeta, licet plerunque res inanes proferant; tamen propter elocutionem gloriam acquisiuis se uidebantur, ideo factum est, ut elocutio poetica primo probaretur, qualis est Gorgia.*

COMM. Causam explicat, quare primi Oratores, qui ornate dicere conati sunt, poeticam elocutionem maxime probarint, cum tamen ea res uitio non careat, ut postea declarabitur. hoc (inquit) ideo factum est, quoniam poetæ propter elocutionem solam magnum sibi honorem & gloriam comparasse uidebantur. cum plerunque res quæ à poetis tractantur inanes sint, & commentitiæ, atque eiusmodi ut potius rideri, quam suspici atque in pretio haberi debeant. ita igitur secum argumentabatur. poetæ sunt in magno honore ac pretio propter poemata sua, quæ ex rebus, & uerbis constant, Sed res poeticæ dignitatem non habent, quæ magna ex parte fuitiles sunt, & inuisæ, ergo uerba sunt, quæ gloriam poetis afferunt. hac ratiocinatione inducti Oratores illi primi poeticam elocutionem amplexi sunt, gloriam & honorem ex ea sperantes. Itaque Gorgias Leontinus poeticæ elocutionis auidior fuit, & his festiuitatibus insolentius abusus est. quas Isocrates (ut ait in Oratore Cicero) cum tamen audiuisset, in Thessalia adolescens senem iam Gorgiam, moderatius temperauit. tradunt Gorgiam, cum Athenas uenisset, & ad populum concionem habuisset, orationis nouitate multos in admirationem traxisse, & nonnullos atticos oratores cœuitio infecisse, ut poeticam elocutionem tanquam optimam sequerentur.

TEXT. *Quinetiam hoc tempore multi imperiti homines existimant tales oratores optime loqui: sed hoc minime uerum est; alia est enim oratoria, alia poetica elocutio; quod ex ipso euentu potest intelligi.*

COMM. In soluta oratione, quæ poeticæ est, apud peritos homines laudè herè non potest, quæuis aliqui sint imperiti

riti, iudicio tam deprauato, qui putent eos Oratores optimè dicere, qui poetica uerborum licentia exultant. & poetarum flosculos undiq; delibēt, qua in re omnino decipiuntur, quoniam aliud est poetice, aliud oratorie dicere. neque priscorum poetarum uerba, sunt Oratorum locutioni accommodata. quod intelligi facile potest ex eo, quod poetis ipsis accidit, qui ut oratoribus in dicendo finitimi fierent, totam penè priscam dicendi rationem commutarunt.

TEXT. *Neque enim qui tragœdias conscribunt, adhuc eo dicendi genere utuntur: sed quemadmodum tetrametros uersus reliquerunt, & ad iambos se contulerunt eo, quod ex omni metrorum genere iambicum est orationi soluta simillimum; sic etiam ea uerba reliquerunt, quæ à communi loquendi consuetudine abhorrent; & omnem illum ornatum abiecerunt, quo prisci poetæ tragici utebantur, & quo adhuc utuntur ij, qui uersus heroicos pangunt, itaque ridiculum est eos imitari, qui ipsi non amplius eo dicendi genere utuntur.*

COMM. Argumentum à comparatione cōtra illos, qui in soluta oratione poeticā locutionē probāt. tragici inquit, poetæ non amplius hoc tpe sequuntur illud priscum dicendi genus à cōsuetudine uulgaris sermonis remotum, ergo multo minus Oratores illud sequi debere. magnam igitur factam esse mutationem in poetis ostendit, qui non tantum numeros, sed etiam dicendi genus immutarunt, ut communem loquendi consuetudinem sequerentur. prius. n. in tragœdijs tetrametros uersus frequētissimè usurpabant, cum adhuc poesis esset Satyrica, & ad saltandum accommodatior, ut in Arte poetica scribit Aristoteles. magis enim petulans & lasciuia, quam grauis & sententiosa tunc erat tragœdia, in qua Satyri saltantes introducebātur. itaque uersibus etiam ad saltandum accommodatis uti opus erat, quales sunt tetrametri, qui etiam octonarii à latinis dicuntur, quod octo pedibus constarent, & non tantum iambos sed etiam choræos & tribrachios pedes continebant. nam hi pedes celeres sūt, & saltationibus apti, sicut infra dicemus. postea uero tragici poetæ, qui grauitatem & pondus fabulis suis addere cupiebant, illos celeres & lasciuos tetrametros reliquerunt. & ad iambicos se contulerunt, e quorum numero trimetros potissimum, atque dimetros usurparunt. hoc autem ideo fecerūt, quoniam nullum carminis genus est orationi solutæ similius, quam iambicum. in comœdijs igitur & tragœdijs hunc numerū ideo frequentissimum adhibuerunt, quoniam quādā ueritatis similitudinē habere uideat. ut ij, qui fabulas agunt, quodammodo loqui naturaliter appareant. eadem rōne poetæ recentiores uerba et illa repudiarunt, quæ à uulgari genere sermonis abhorret, & ornāmēta illa, quibus prisci poetæ utebantur. neque sane tragici comicique cum heroicis poetis in dicendi genere conueniunt, q̄ heroici magniloquentiam sequuntur, tragici uero & comici quotidianum sermonem imitantur. Quocirca ridicule faciunt oratores illi, qui poeticam eam locutionem imitantur, quam et ipsi poetæ

repudiarunt. cū in dicendo uitium uel maximū sit (ut ait Cicero) a uulgari genere orationis, atque à consuetudine communis sensus abhorre.

TEXT. *Perpicuum igitur est, non esse nobis omnia diligenter explicanda, quæ ad elocutionem attinent, sed tantum ea, quæ ad oratoriam elocutionem, de qua sermonem instituimus. nam de illa altera diximus in ijs, quæ de Arte poetica sunt à nobis pertractata. maneat igitur illa firma.*

COMM. Stringit à præsentī tractatu poeticam elocutionem, non (inquit) est à nobis hoc in loco de omni elocutione disputandum, sed de illa tantū, qua expositur soluta oratio, & qua ipsi oratores utuntur. quoniam de Arte rhetorica totus hic à nobis sermo susceptus est. at uero de poetica elocutione, satis multa uerba fecimus eo in libro, ubi de poetarum arte studioque pertractauimus. itaque non est opus ea repetere, quæ satis accurate declarata sunt.

TEXT. *Hic autem elocutionis uirtus esse statuatur, ut aperta sit, atque dilucida. cuius rei signum est, quod nisi oratio rem declaret, finem suum non asequetur.*

COMM. Iam de oratoria locutione tractare incipit, cuius primam esse uirtutem ait, ut sit dilucida atq; perspicua. nam ea de causa nata est oratio, ut sensa mentis aperiat, quod si obscura fuerit, finem suum assequi non poterit. Quintilianus li. 1. capite. 6. sic ait; Oratio cuius summa uirtus est perspicuitas, q̄ sit uitiōsa si egeat interprete idem li. 2. ca. 3. Nā & prima est eloquentiæ uirtus perspicuitas. Cicero in Partitionibus cum quinque lumina orationis enumeret, primo loco dilucidū ponit, q̄ ait fieri uisitatibus uerbis p̄priis & bene dispositis. oportet aut ut orator & rerum & uerborum claritatem sequatur, ne ea tractet, quæ ab auditoribus intelligi nō possint, aut ne iis utatur uerbis, quæ à communi loquendi consuetudine abhorrent. Claritatem uero esse maximam orationis uirtutem ex eo potest intelligi, qd̄ optimus quisque scriptor etiam clarissimus est, ut apud Græcos Homerus, Demosthenes, Isocrates, apud Latinos Virgilius, Cicero, Cæsar. ut uerissimum sit illud, quod Quintilianus ait, erit eo obscurior, quo quisque deterior.

TEXT. *Sed nec humilis, nec nimis elata esse dēt, uerū ipsi rebus cōueniēs. nā poetica locutio non humilis quidem est, sed tamen soluta orationi non conuenit.*

COMM. Altera uirtus elocutionis est, ut reb. ipsis cōueniat, neq; aut humilior aut elatior sit, q̄ res postulet, elocutio nāq; poetica nō iō reiciit. ab oratore qd̄ sit humilis, sed q̄ orationi solutæ non est cōueniens. is igitur uere est eloquens (ut in oratore ait Cic.) qui & humilia subtiliter, & magna grauitate, & mediocriā tēperate potest dicere. neque. n. eloquēs alia re potius q̄ elocutione censetur. Elocutio autem omnis rebus accommodari debet, alioquin eas rectè significare nō poterit, porro rerum tria genera sunt, aliquæ. n. sunt humiles, aliquæ magnæ, aliquæ mediocres. itaque totidem et elocutionis genera esse debent. quo fit ut res humilis tenuiter & subtiliter tractari debeant, magnæ uero sublimiter & grauitate, mediocres denique leniter, &

temperatè. quam enim in decorum est (ait Cicero) de stillicidijs cū apud unum iudicem dicas amplifimis uerbis & locis uti communibus. de maiestate populi R. summissè & subtiliter? elocutio nimium humilis contemni solet, nimis elata solet irrideri, ut Horatius in arte poetica.

Fortunam Priami cantabo & nobile bellum.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatum?

Itaque merito Staius à doctis uiris irridetur, tã quam nimis turgidus & inflatus, quippe qui suam Achilleidem ita sit exorsus.

Magnanimum Acacidem, formidatamque tonanti Progeniem, & patrio uetitam succedere cœlo

Diua refer. in summa debet Orator diligenter aduertere quid, ei causæ, quam tractet, conueniat, & quid deceat, deinde totam elocutionem ipsis

TEXT. rebus accommodare.

TEXT. *Ex nominibus autem & uerbis illa præcipue dilucidam orationem efficiunt quæ propria sunt: non humilem autem sed exultatam, & ornata alia reddūt de quibus in Arte poetica dictum est.*

COMM. Cum duas elocutionis uirtutes esse dixerit, nūc ostendit quibus ex uerbis illæ uirtutes constent. uerba (inquit) propria faciūt orationem dilucidā. uerba autem alia de quibus in Arte poetica dictū est, faciunt ornata & polita. ea uero sunt translata, iuncta, peregrina. ac propria quidem uel nata sunt, uel reperta. natia, quæ significata sunt sefu, ut homo, equus, reperta, quæ ex ijs facta sunt, ut humanus, equinus. octo uerò modis præcipue proprietates capitur. primo ratio ipsa significandi proprietates dicitur, & sua cuique appellatio, ut uirtus, uitium, corpus, color. Secundo cum unum uerbum principaliter unam habet significationem, sed etiam similitudine quadam ad alias transfertur, ut sanum proprie de animali non ægroto dicitur, sed cibus etiam sanus uocatur, & urina sana. Tertio cum res communis pluribus in uno habet nomen eximium, ut carmen commune nōmē est, sed carmen funebre proprie nōnia dicitur. Quarto cum nomen commune multis unū peculiariter p̄p excellentiam attribuitur, ut cum dicimus oratorem proprie Ciceronem intelligimus, cum philosophum, Aristotelem. Quinto proprium uocatur, quo nihil significantius esse potest, ut Cato dixit C. Cæsarem ad euertendam Remp. sobrium accessisse. Horatius, Annibalem dirum. Sexto ex adiectis nominibus proprium dicitur, ut dulce mustum, dentes albi. Septimo quod bene translatum est, ut ira ardere, inflammatum esse cupiditate. Octauo quod in aliquo præcipuum est, ut Fabius proprie cunctator dictus, & Plato diuinus, hæ uero proprietates perspicuam & illustrem orationem efficiunt. quæ uero splendidam & ornata reddūt deinceps ostendemus.

TEXT. *Quippe uerborum immutatio facit orationem uideri grandiore. quemadmodum enim erga peregrinos, & erga ciues affecti sunt homines, ita etiam erga orationem, itaque dictionem reddere peregrinam oportet. res enim externas homines admirantur. quod autem*

gignit admirationem suaue est.

Variare orationem maximè oportet, nam, ut ait Cicero, omnibus in rebus similitudo est satiatis mater. immutatio uero locutionis & uariatio facit orationem uideri grandiore & admirabilior. sicut enim homines ea, quæ quotidie uident, & quæ uicina sunt, quamuis sint eximia non multum admirantur, ut sapientissimos & præstantissimos ciues suos, quæ uero rara sunt, & peregrina quadam cum admiratione suspiciunt, et si non admodum sint eximia, ut peregrinos mediocri prudentia præditos. ita etiam in oratione faciunt. cum enim nullum nouum, nullum à communi consuetudine loquendi remotum uerbum, nullam figuratam locutionem, nullam externam dictionem audiunt, nihil omnino commouentur, sed quadam satietate afficiuntur. cum autem nouum aliquod dicendi genus, à uulgari & quotidiano diuersum auribus insonat, tunc eriguntur, animum aduertunt, & magna uoluptate complentur. quare laborandum est, ut oratio peregrina uideatur, cum illud exploratum sit, homines solere res externas admirari. quicquid autem admirationem gignit, illud iucundum est ac suaue. ut in primo libro dictū est. quod autem homines res domesticas fastidiāt, etiam Cicero queritur primo de Finibus his quidem uerbis; Ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. huc spectat illud ex euangelio, nullum in patria sua prophetam esse gratum.

TEXT. *Ac in poetarum quidem scriptis multa sunt, quæ hoc efficiunt: sed ibi ea conueniunt; nam res & personæ de quibus agunt poetæ, ualde à cæteris remotæ sunt. sed in oratione soluta multo paucioribus uti licet ornamentis, cum etiam ipsum argumentum multo sit inferius.*

COMM. Quoniam dixerat, curandum esse, ut oratio à communi consuetudine remota, & quodammodo peregrina uideatur, nunc ait hoc esse poetis longe facilius, quam oratoribus. quoniam poetæ de rebus & personis tractāt, quæ ualde sunt à cæteris remotæ, & hoc est quod oratio poetica maiorem dignitatem & splendorem habet. nam de deis immortalibus, de cœlestibus rebus, de regum & heroum fortibus & casibus poetæ canunt, ut Iopas ille Virgilianus in primo Aeneidos, Qui canit errantem lunam, solisque labores, Vnde hominum genus, & pecudes, unde imber & ignes Arcturū, pluuiasq; hyadas, geminosque Triones Quid tantum oceano properent se tingere soles. Hyberni, uel quæ tardis mora noctibus obstet.

At in septimo sic intonat,

--dicam horrida bella.

Dicam acies, actosque animis in funera reges. Tyrrenamque manum, totamq; sub arma coactā Hesperiam, maior rerum mihi nascitur ordo. Maius opus moueo.

Sed oīo soluta cū argumēta multo inferiora tractet, ut cās forenses, & res ciuiles atq; cōes, multo

etiam paucioribus ornamentis utitur. de qua re
Hococrates in Euagora conqueritur, quod poetis
maiori cum libertate liceat & peregrinis, & nouis
& translatis nominibus uti, atque efficere ut Dei
ipsi ad homines accedant, & cum eis colloquatur,
& cū quibus uoluerint, cōgrediatur, oratoribus au-
tem hæc omnia sint denegata. Crassus apud Cice-
ronem tertio de Oratore sic ait: Inusitata sunt pri-
sca ferē & uetusta & ab usu quotidiani sermonis
iā diu intermissa, quæ sunt poetarum. licentiæ libe-
riora, quam nostræ, sed tamen raro habet et in ora-
tione poeticum aliquod uerbum dignitatem.

TEXT. *Quin etiam in hac arte ualde esset indecorū, si aut
seruus, aut ualde iuuenis, aut qui de rebus admodum
minutis agit, elegantiori, atque ornatiori sermonē ute-
retur, est enim etiam in soluta oratione decorum, quo
& contrahi & dilatari debeat.*

COMM. In elocutione oratoria rerū & psonarū rō dili-
genter haberi debet, ut sicut poeta, Reddere perso-
næ scit conuenientia cuique, ita et orator, si fortas-
se cōtingat inducere loquētē seruū hōmīnē, aut
puerum, non debet eis politioerem attribūere ser-
monem, sed eorū pprīū & quōtidianū. ita si ora-
tor ipse de rebus ualde minutis uerba faciat, uerba
ampla, grādia deuitabit, & ornāmēta sublimiora,
nam in soluta et oratione, nō minus q̄ in arte poe-
tica quoddā est decorum, q̄ oratores docet, aut ora-
tionem contrahere, q̄n opus est, aut eam ampliāre,
atque dilatare. Cicero p̄ Milone ubi de Seruorum
qōne uerba facit, oēm penitus ornatū abijcit, & uer-
bis uulgaribus utit, ut cū sic ait; heus ubi Rufcio,
ubi Casca Clodius insidias fecit Miloni? fecit, cer-
ta crux. nullas fecit. sperata libertas, quid hac qō-
ne certius? pro M. Cœlio Clodia fratrē minorē ita
loquentem inducit, quid tumultuaris soror? quid
infantis? quid clamore exorsa, uerbis paruam rem
magnam facis? uicinum adolescentem aspexisti.
candor huius te & proceritas, uultus, oculique
p̄pulerunt; sapius uidere uoluisti. nonnunquam
in iudem hortis uisa nobilis mulier. & quæ se-
quuntur. quid cum de minutis rebus agit Cicero
quam subtiliter & acutē, quam tenuiter & demis-
se loquitur? declarat hoc illa, quā pro. A Cæcina
habuit oratio, quæ tota ferē in tenui dicendi gene-
re uersatur. declarant epistolæ plurimæ, quōtidia-
nis uerbis contextæ. sed nullus est modus uel con-
trahendæ, uel dilatandæ orationis, quem non artifi-
ciose Cicero usurparit.

TEXT. *Quare danda est opera, ut hoc clam fiat, ne uideamur
fictē dicere, sed ut nobis dictat ipsa natura: sic
enim erit probabilis oratio, illo uero modo cōtrarium
eueniet. nam oratorem tanquam insidiatorem suspec-
tū habent, non aliter atque permixta uina.*

COMM. Quamuis Orator artificiosē loquatur, tamē ar-
tem ipsam quantum potest occultare debet; ne uideatur
fictē dicere, sed ex animo, atque ut ueritas
& natura ipsa dictat. nam hoc modo facile fidem
faciet, & quæcunque uult, probabit. quod si ars de-
prehensa fuerit, non modo fidem auditor non ha-
bebit, sed etiam tanquam insidiatorem uitabit ip-

sum Oratorem. quemadmodum ij, qui uino dele-
ctantur, solent habere suspecta plura uina simul
confusa & temperata, ne ab eis capiantur & inebri-
entur. hoc præceptum etiam in amore Ouidius
tradit, ut ars occultetur.

Si latet ars, prodest, affert deprehenfa pudorem.

M. Antonius secundo de Oratore sic ait; suspi-
cionem artificii apud eos, qui res iudicent, oratori
aduersariam esse arbitror, imminuit enim & orato-
ris auctoritatem, & orationis fidem. eadem penē
dixit in primo libro de Inuentione, ubi de exordio
præcepta tradit, sic enim ait; ex his suspicio quæ-
dam apparationis, atque artificiosæ diligentia nati-
scitur, quæ maxime orationi fidem, Oratori adimit
auctoritatem. Aristoteles ualde apposita similitu-
dine utitur hoc in loco, sicut enim uina plura per-
mixta incautos facile decipiunt, & inebriant, ita
uerba artificiosè prolata, & ficto animo composi-
ta, facile auditores in errorem inducunt, itaque la-
tere debent, & ita pronuciari, ut à natura prouē-
nere uideantur. hoc est quod ait Quintilianus li-
bro quarto: optimæ uero præparationes erūt, quæ
latuerint, ut à Cicerone sunt quidem utilissimæ
prædicta omnia per quæ Miloni Clodius, nō Clō-
dio Milo insidiatus esse uideatur. plurimum tamē
facit illa callidissima simplicitatis imitatio; Milo
autem cum in Senatu fuisset eod die quoad Sena-
tus est dimissus, domum uenit, calceos & uestimē-
ta mutauit, paulisper dum se uxor, ut fit, comparat,
commoratus est. quam nihil preparato, nihil festi-
nato fecisse uidetur Milo? quod non solum rebus
ipsis uir eloquentissimus, quibus moras & lentum
profectionis ordinem ducit, sed uerbis etiam uul-
garibus, & quōtidianis, & arte occulta consecutus
est. hæc Quintilianus.

TEXT. *Debet igitur esse oratio, qualis esse Theodori uox
uidebatur ad aliorum histrionum uocem comparata.
nam eius ipsius qui dicebat, illa esse uidebatur, uoces
autem reliquorum alienæ.*

COMM. Naturam personarum imitari debet Orator in
dicendo; atque ita eloqui ut nihil fictum nihil si-
mulatum esse in oratione uideatur. nam ficta om-
nia celeriter tanquam flosculi decidunt, nec simu-
latum quicquam potest esse diuturnum. talis deni-
que debet eē oratio, qualis uidebat esse uox Theo-
dori tragici histrionis. quoties ad aliorum histri-
onum uocem comparabatur. nam ita cuiuslibet æta-
tis, ordinis, conditionis, sexus, hominum uocem
imitabatur, ut non histrionis uox, sed eius ipsius
personæ, quæ loquens inducebatur, esse uideretur,
cum aliorum histrionum uoces, ut erant, ita etiam
alienæ uiderentur, de hoc histrione libro septimo
Politicozum ita inquit, profecto haud male de hoc
Theodorus tragædiarum actor censuit, neminem
enim unquam uel leuem actorē ante se agere pas-
sus est, quod eis quæ prima audiuntur, spectato-
rum animi conciliari soleant. meminit etiam Plu-
tarchus multis in locis de hoc histrione nomina-
tim in eo libro i quo tractat, quo mō quis sine inui-
dia seipsum laudare possit. debet igitur Orator
ma-

magnam in eo diligentiam adhibere, ut quamuis
summo artificio utatur in dicendo, tamen eius lo-
cutio propria naturalisque esse uideatur.

TEXT. *Facile uero artificium occultatur, si quis è commu-
ni sermonis consuetudine uerba seligens, orationē suā
componat, quod Euripides obseruat, & primus hanc
rationem ostendit.*

COMM. Occultandi artificii rō (inquit) illa est, ut orator
uerba seligat è cōi sermonis consuetudine, & ex de-
lectis uerbis orationem suam cōponat. hoc enim
modo duas res utiles assequetur. primò quia dicen-
di genus suspectum esse minime poterit, quod usi-
tatis uerbis, & quodammodo ijs, qui audiunt inna-
tis, utatur. deinde quia in ipso uerborum delectu,
quod, ut Cæsar aiebat, initium est eloquentiæ, po-
terit elegantiora sumere, nimis uero plebeia atque
uulgaria dimittere, sic. n. erit ornata oratio, & quo-
dammō noua atque peregrina, neque tamen ob ar-
tificium suspecta, hanc (inquit) rōnem secutus est
Euripides, & primus fuit, q̄ uiam hāc aperiret. cū
ante illum poetæ multo liberiores esēt in dicēdo,
& uoces alienas, remotissimas à uulgari consuetu-
dine, & nimis dure translata usurparent, ut ex tra-
gædijs Aeschili facile intelligi pōt. usus igitur quo-
tidiani sermonis, cum uerborum delectu usurpa-
tus, non tantum Oratoribus, sed etiam poetis ma-
ximam asferre laudem potest. at uero contra, ni-
hil, ut ait Quintilianus, odiosius est affectatione.
unde fit, ut qui nimis uetusta, aut obsoleta, aut ex-
terna uerba orationi suæ frequenter inculcant, me-
rito rideantur.

TEXT. *Cum autem è nominibus & uerbis oratio consti-
tuatur, & nominum tot sint species, quot in arte poe-
tica decl. ratum est, rarius Orator & paucioribus in
locis uti debet peregrinis, & iunctis nominibus & fa-
ctis: ubi uerò deceat uti, postea dicemus.*

COMM. Quæ uocabula rarius & quæ frequentius usur-
pare debeat Orator hic explicat. ois. n. oratio consti-
tuatur e noibus & uerbis. sed nominū uariæ sunt
species, ut in Arte poetica demonstratum fuit. sūt
enim propria, hoc est patrij sermonis uocabula,
sunt peregrina, quæ ab Aristotele dicuntur glossæ
hoc est linguæ, sunt translata, sunt figurata, sunt fa-
cta, sunt extensa, sunt contracta, sunt immutata.
ex his tot formis, tres tantum excipit, quibus uti ra-
rius, & paucioribus in locis Orator debeat, hoc est
peregrina, iuncta nomina, quæ et extensa uocatur,
& facta. quibus tamen aliqui utitur, sed quibus in
locis eis uti liceat, postea declarabit. quas Aristote-
les γλῶττας appellat, nos peregrina uertimus, ea de
cā, qm̄ infra docet Aristoteles cū affectus mouere
uolumus, posse nos uti peregrinis uerbis, & iunctis
& factis. quo in loco apertè uocat ea ζῆνα hoc est
peregrina, quas hic appellat γλῶττας. i. linguas.
Quintilianus l. i. ita scribit, protinus. n. pōt inter-
pretationem linguæ secretioris, quas Græci glos-
sas uocant, dum aliud agitur ediscere. Aristoteles
in Arte poetica sic ait, Proprium quidē dico, quo
singuli utuntur, glottam uerò quo cæteri. quibus
ex uerbis satis liquet glottas esse, quibus utuntur

aliæ nationes & idem uocabulum posse esse pro-
priū, & peregrinū, pprīū eorum, qui in patrio ser-
mone illo utitur, peregrinū aut aliis nationibus,
q̄n in hetrusco sermone siquis latinū ponat uoca-
bulū, id quoddamō peregrinum dici poterit, & si-
quis in latino sermone græcum, atque ita de aliis.

TEXT. *Cur aut eis abstinere debeat, iam dictum est: nempe
quia, magis quam oporteat, orationem immutant.*

COMM. Repetit cām quare debeat Orator peregrina, et
iūcta noia, & facta dimittere, neque eis uti nisi cer-
tis locis. qm̄ (inquit) plusquam conueniat, & utile
sit, orationē mutāt, & à quotidiano sermone ita re-
mouent, ut ficta esse uideatur, & artificium appa-
reat. quæ res plurimum causæ nocet.

TEXT. *Propria uero tantum nomina atque sua, & trans-
lata ad uoluntatem orationem exornandam sunt utilia. cui-
us rei signum est, quod his solis omnes utuntur. nam
in loquendo translatis, & suis, & proprijs nominibus
quilibet utitur.*

COMM. Cum ois oratoria locutio debeat a cōi loquēdi
cōsuetudine, delectu tñ uerborum adhibito, pma-
nere, pspicuum est duo tñ uerborum gñā suffice-
re, ad eā exornandam, hoc est pprīa, & trāslata. qd̄
ex argumēto, pbari pōt. q̄ in familiari colloctio-
ne, & quōtidiano sermone, nemo est, qui nō & p-
prijs, & trāslatis noibus utatur. pprīa duobus mo-
dis appellat Aristoteles, primo, quibus passim oēs
eiusdem nationis utuntur, ut in Arte poetica ipse
mct explicat, & tunc eis opponuntur glottæ ac pe-
regrina uerba. Secundo quibus ipsæ res primo si-
gnificatur, & tūc eis opponuntur trāslata uerba. Ci-
cero cōiūgit utrūq̄ue modum in tertio de Oratore
cū ait. Atq; in hoc gñe p̄sape mihi admirandū uir,
quid sit, quod omnes translatis, & alienis magis de-
lectantur uerbis, quam proprijs ac suis. nam pro-
pria sunt opposita trāslatis, & sua alienis. quæ igi-
tur peregrina supra nominauimus, ea possumus
et ex auctoritate Ciceronis, aliena uocare. Quod
aut ait Aristoteles quemlibet hominem non tan-
tum proprijs atque suis, sed et translatis uti nomi-
nibus, id et Cicero in Oratore ad Brutum ita con-
firmat, ubi de tenui Oratore loquitur; translatione
fortasse crebrior, qua frequentissimè sermo om-
nis utitur, non modo urbanorum, sed et rusticorū.
siquidem est eorum gemmare uites, sitire agros,
lætas esse segetes, luxuriosa frumenta. Quintilia-
nus lib. 8. de translatione sic ait: Quæ quidem cum
ita est ab ipsa nobis cōcessa natura, ut indocti quo-
que ac non sentientes ea frequenter utantur, tum
ita iucunda, atque nitida ut in oratione quanlibet
clara proprio tamen lumine eluceat.

TEXT. *Quare dubium esse non potest, quin si quis hoc recte
fecerit, consequatur, ut, & peregrina uideatur eius
oratio, & ars lateat, & aperte dicat, quæ locutionis
oratorie uirtus est.*

COMM. Concludit se iam tria docuisse, quæ ad uirtutem
locutionis Oratoricæ pertineāt. nam siquis, inquit,
ea, quæ docuimus diligenter obseruauerit, primo
consequetur, ut eius oratio noua, & nescio quid
peregrinitatis in se habere uideatur, cum ex

delectis tatum uerbis fuerit composita, deinde ut artificium lateat, quia non sint aliunde petita nomina, neque inusitata, neque prorsus inaudita, tum ut aperta dilucidaque sit oratio, quod proprijs nominibus explicetur, & translationes adhibeantur, quæ solent illustriorem & clariorem reddere totam orationem. uidetur autem Aristoteles inter peregrina translationem etiam constituere, quod in Arte poetica apertissime facit, cum ita inquit; peregrinum appello glottam, & metaphoram, & extensionem, & quicquid non est proprium. quem imitatus in Oratore Cicero, inter aliena translationem ponit, nam ita scribit; in alienis aut translato, aut factum, aliunde, aut mutuo, aut factum ab ipso, aut nouum aut priscum & inusitatum.

TEXT. Nomina quæ sunt ambigua Sophistæ conueniunt, ex iis enim fallaciter concludit. quæ uero cognominata, poetæ sunt utilia. uoco autem propria & cognominata ut eo, & uado, & proficiscor, hæc enim & propria sunt, & inter se cognominata.

COMM. Sunt quædam nomina, quæ multas habent significationes, ut canis, quod animal terrestre latrans, & piscem marinum, & sidus cæleste significat, hæc à græcis dicuntur homonyma, à latinis ambigua, à dialecticis recentioribus æquiuoca, quod æqualiter multa uocent, hoc est significant. atque hæc quidem nomina Sophistæ apta sunt, qui non uerè aliquid concludere, sed fallere, atque in errorem inducere tentant. uel efficere ut aduersarius res absurdas concedat, ut, quicquid currit habet pedes, fluuius currit, igitur fluuius habet pedes. Qui pecunijs indiget, pauper est, imperator pecunijs indiget, ergo imperator est pauper. quod est sanum, bene ualet, urina est sana, ergo urina bene ualet. hi ineptijs, & ridiculis conclusiunculis Sophistæ delectantur. itaque nomina quæ sunt ambigua uenantur, ut quos uoluerint, captionibus suis irretiant. contra uerò poetæ qui numeris astricti sunt, sed uerborum sibi licentiâ usurpant, frequenter multa uerba idem significantia congerunt, huiusmodi uero nomina græcè synonyma dicuntur, uel polyonyma, latine uero cognominata, quod latinum uocabulum pauci aduertunt. cum tamen eo Cicero in Partitionibus utatur, & cognomines ij dicuntur, qui inter se sunt eiusdem nominis. sunt igitur cognominata interdum etiâ propria, ut hæc tria uerba idem significant, eo, uado, proficiscor. & hæc tria nomina, terra, humus, tellus. poetæ igitur cognominatis frequenter utuntur. ut Virgilius initio tertij libri Aeneidos quater idem dixit uerbis cognominatis.

Postquam res Asiæ, Priamiq; euertere gentem immeritam uisum superis, ceciditque superbum Ilium & omnis humo fumat neptunia troia.

Sæpe etiam Oratores cognominatis utuntur, ut abijt, euasit, excelsit, erupit, & pro Milone; hæc tanta uirtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur, ei jcietur.

TEXT. Quid igitur horum unumquodque sit, & quot sint

10 translationis species, & quem fructum poetæ & oratori translationes ferant, dictum est (ut antea monuimus) in Arte poetica.

Quoniam Orator horum omnium nominum naturam habere cognitam debet, ut eis commo-
suo uti possit, & hic eam Aristoteles non aperiat, locum ostendit ubi hæc omnia fuerant iam ab eo diligenter tractata. nam in arte poetica singula explicat, ac docet quot modis translationes fiant, & quantam utilitatem & poetis & oratoribus afferant. itaque non uult eadem hoc in loco repetere.

TEXT. Tanto autem maiorem industriam in transferendis nominibus oratio soluta postulat, quanto pauciora ad exornandum adiumenta, quam uersus habet: cum præsertim orationem dilucidam, & iucundam, & peregrinam translatio faciat, neque eam ab alio quisquam accipere possit.

Supra dixerat poetæ habere multo plura ornamenta quam Oratores, quod etiam Iocratidis testimonio probauimus. postea uero translationes Oratori concessit. nunc igitur admonet longe maiori industria opus esse Oratori, ut scitè nomina transferat, quam poetæ, & tãto maiori quanto pauciora habet adiumenta quibus orationem suam exornet. est enim quali necessaria translatio, quod his uerbis Cicero testatur. Tertius ille modus transferendi uerbi latè patet, quem necessitas genuit inopia coacta & angustiis. præterea tria maxima bona secum affert opportuna translatio. primo quod orationem apertam ac dilucidam facit, quàm primam esse uirtutè orationis supra docuimus. Secundo quod magnam habet suauitatem, uel quod ingenij specimen est quoddam ait Cicero, transilire ante pedes posita, & alia longe repetita sumere, uel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat, quæ maxima est delectatio. Tertio quod efficit, ut oratio peregrina uideatur, & admirationem excitet. est enim translatio quasi mutatio quædam, cum, quod non habeas, aliunde sumas. huc accedit ea translationis laus, quæ eam ab alio non possumus accipere, sed opus est, ut ingenij nostri acumine eam excogitemus, dum à propria significatione, per similitudinem quædam uerbum ad aliam rem deducitur. quidam hunc locum ita intelligunt, ut significet Aristoteles, non posse translationem accipi ab alio, quod. f. nihil habeat simile. nam aliud dicitur, quod penitus est diuersum. constat autem à penitus diuerso nullam accipi posse metaphoram, quæ semper à similitudine quædam ducitur, & hoc est quod tertio de Oratore Crassus inquit; Similitudinis est ad uerbum unum contracta breuitas. quod uerbum in alieno loco tanquam in suo positum, si agnoscat, delectat, si simile nihil habet, repudiatur. atque hæc sanè interpretatio mihi non displicet, licet priori magis assensiat.

TEXT. Oportet autem & addita ad nomen, & translationes accommodatas sumere. hoc autem fiet, si ex proportionem ducantur: sin minus indecorum apparebit; contraria nanque inter se collata maxime perspiciuntur.

In

COMM. In tractatione uerborum uis eloquentiæ maxime perspicitur, nam etiam si optima sint uocabula, tamen uenustatem omnem & gratiam amittunt, nisi quis eis opportunè, & accommodatè utatur. hoc est quod ait Aristoteles, oportere ad dita ad nomen & translationes accommodatas sumere. uoco autem addita ad nomen quæ Græcè Epitheta nominantur, & à grammaticis adiectiua, Quintilianus apposita uocat, sic enim ait octauo libro ornat etiam ἐπιθετον, quod rectè dicimus appositum. Cicero in Partitionibus aditum ad nomen appellat, ut nos uertimus. erunt, inquit, accommodata epitheta, & laudabiles translationes, si ducantur ex proportionem. nam si proportio non conferuetur, statim apparebit id, quod est indecorum, quoniam quæ contraria sunt & non conuenientia, cum inter se conferuntur, magis fiunt perspicua. uideamus igitur in epithetis primo quomodo sit proportio conferuanda, deinde etiam in translationibus. nam si contrarium epitheton contrario nomini conueniet, etiam id quod apponere uolumus erit accommodatum, ut si pauperem demissum & humilem appellare uoluerim, uidebo an diues rectè arrogans & superbus dicatur. si læta iuuentus benè dicitur, bene etiam tristis senectus appellabitur. & si tràquilla pax bene dicitur, etiam turbulentum bellum rectè dicitur. quod si contraria nomina non fuerint, uidendum est an contrarium epitheton eidem nomini conueniat. tunc enim id, quod addere uolebam, non erit accommodatum, ut si bene dixit Virgilius Monstrum horrendum, informe, male dicit, qui, Monstrum amabile, formosum appellat. interdum etiâ contraria epitheta eidem conueniunt, cum qualitates aut quantitates mutantur, ut mala mens, malus animus, bona mens, bonus animus, lati humeri, lata frons, angusti humeri, angusta frons. interdum plura epitheta eidem nomini adduntur, ut singularis eximiaque uirtus, incredibilis sapientia ac pene diuina, multaque eiusdem generis quæ passim occurrunt apud bonos auctores. & poetæ præcipuè sibi laudes epithetorum usurpant, ut in arte poetica ait Aristoteles. Virgilius hoc in genere sicut in aliis rebus excellit, ut in quarto Aeneidos Hinc Numidæ infreni cingunt, & inhospita Syrtis Hic deserta siti regio, lateque furentes Barcæi.

Sæpe etiam epitheta uim efficientis causæ exprimunt. præcipuè apud poetas, quam figuram Grammatici Metonymiam uocant, Rhetores hypallagen, ut Virgilius in sexto Aeneid. Luctus & ultrices posuere cubilia curæ Pallentesque habitant morbi, tristisque senectus Et metus & male suada fames, & turpis egestas.

Tale est illud, Infelix lolium & steriles dominantur auenæ. sic Horatius. Pallida mors æquopulsat pede, pauperum tabernas, Regumque turres. Sic lætam uictoriam dicimus, calamitosam offensionem, bellum triste, pacem salutarem ab effectu. quibus epithetis etiam in soluta oratione frequenter utimur.

10 quenter utimur. in translationibus proportio seruabitur eodem modo si contraria contrariis adhibeantur, ut si senectus, occasus uitæ rectè dicitur, etiam infantia rectè dicitur ortus uitæ. Si uir ignauus in actionibus suis dicitur esse frigidus, qui diligens est & sedulus appositè calidus uocabitur. oportet autem magnam esse similitudinem eius rei ad quam transfertur uocabulum cum ea, à qua tranfertur. ut ardere amore, inflammatum esse cupiditate. quod si minima similitudo sit, merito ridetur metaphora, ut in eo Furij carmine, Iuppiter hybernâs cana niue conspuat alpes. & illud Enniji merito reprehensum; cæli ingentes fornices.

TEXT. Sed uidere oportet, sicuti iuueni purpura, ita seni quid conueniat, neque enim eadem eum uestis decet.

COMM. Docet qua ratione proportionem seruare ualeamus, si diligenter ea, quæ opposita sunt, obseruemus. exempli gratia iuuenis & senex opposita sunt, ergo non eadem ambobus conueniunt, quoniam (ut ait ille) non omnibus annis omnia conueniunt. quod si purpura iuueni conuenit, aliud querendum est uestis genus, quod seni conueniat. quoniam non eadem uestis eum decet. idem in translatione seruandum est, ut si adolescentia flos ætatis appelletur, non poterit eodem modo senectus appellari. sed dicitur ætas matura, uel ingrauescens, uel emerita. quæ omnes sunt translationes. ita si pax dicatur tranquilla, uel serena, uel candida, uel iucunda, bellum dicitur turbulentum, uel procellosum, uel atrum, uel molestum atque odiosum. atque hoc modo proportio seruabitur tam in epithetis, quam in translationibus. nam frequentissime epitheta per translationem proferuntur.

TEXT. Et si quem exornare uolueris ab eis, quæ sunt in eodem genere præstantissima translationem sumere debes, si uero uituperare, ab eis, quæ sunt deterrima.

COMM. Quoniam translationes plerumque uel laudandi, uel uituperandi gratia adhiberi solent, admonet Aristoteles ut quotiescunque laudationis gratia translationem adhibere uolumus, transferamus ea, quæ sunt in eodem genere præstantissima, quoties autem uituperationis gratia, tunc ea transferamus, quæ sunt omnium deterrima. exempli gratia uolumus aliquem laudare, quod sit prudentissimus & temperatissimus, per translationem igitur eum uocabimus, clarissimum ciuitatis lumen, & exemplar antiquæ seueritatis. contra, uolumus uituperare, quod sit ignauus, & uoluptatibus deditus, appellabimus eum tenebricosum hominem è popina extractum. Cicero pro Milone, cum iudices à Pompeio delectos laudare uellet, ita per translationem exornauit, delegit è florentissimis ordinibus ipsa lumina. cum autem Clodium tanquam importunissimum hominem uituperare uellet; ita dixit; atque illam belluam iudicij laqueos declinatam irretitam teneret. & alibi, aliter perire pestis illa non potuit. sed quoniam hoc præceptum Aristotelis paulo obscurius uidebatur, ideo nonnullis illud exemplis illustrat.

TEXT. Dico autem hoc modo, quoniam contraria sunt in eodem

eodem genere: ut si quis dicat, mendicantem deprecari, deprecantem uero mendicare. quoniam utrunque est petere, certe id faciet, quod ante dictum est.

COMM.

Contraria sub eodem genere semper sunt. uel propinquo, uel remoto. propinquo ut candor et nigror sub colore, dulce & amarum sub sapore, uirtus & uitium sub habitu, remoto. ut fortitudo & ignauia sub qualitate. uerum est igitur semper contraria sub eodem esse genere, sicut hæc duo mendicare, & deprecari, quæ tanquam contraria sunt, & eorum genus est petere, nam & qui mendicat, petit, & qui deprecatur. sed in hoc differunt, quod alterum uerbum est laudis, alterum uituperationis, deprecari enim dicuntur, qui aliquid à Deis immortalibus postulant, & piis votis ab eis opem implorant. quod omnino est laudabile. qui enim hoc faciunt, se Deis subiiciunt, & eorum prouidentia res humanas administrari consentunt. mendicare uero dicuntur illi qui stipem, cibum, potum, & cetera, quibus producere uitam ualeant, uel hostiatum, uel in publicis locis confidetes, petunt. quod certe abiectissimorum est hominum. ergo (inquit Aristoteles) ita per translationem immutabimus, cum laudare uolumus eum, qui uictum medicet, dicemus illum deprecari. quam artem uidentur etiam ipsi mendici intelligere, cum amore Dei, & religionis ergo petunt. cum autem uituperare uolumus eum, qui Deum asidue deprecetur, dicemus illum asidue mendicare. hac ratione seruabimus id præceptum, quod supra positum est.

TEXT.

Quemadmodum Iphicrates Calliam uocabat Metragyrtem, non autem Daduchum. at ille respondit, profanum esse Iphicratem. nam si initiatus fuisset, non ipsum Metragyrtem sed Daduchum appellasset. ambo enim hæc nomina sunt ministrorum magna Dea, sed alterum honestum est, alterum abiectum.

COMM.

Secundum exemplum eiusdem præcepti, quo usus est Iphicrates in uituperando Callia, & ipse Callias in Iphicratem acutè retorsit. quod ut melius intelligi possit, sciendum est olim apud Athenienses & ceteros græcos multos, fuisse qui Matris Magnæ sacris initiarentur religionis gratia, quoniam putarèt initiatos post mortem recta ad superos euolare, si ea sacra caste coluissent, quoniam, ut ait Tybullus, casta placent superis. & Virgilius castos sacerdotes in beatorum sedibus collocat. Sic enim ait in Sexto Aeneidos, Quique sacerdotes casti dum vita manebat.

Sed inter sacerdotes illos Magnæ matris erat maxima differètia. quoniam alij nobiliores & præstantiores erant, alij uiliores & abiectiores. inter nobiliores erant, qui Daduchi dicebantur, quod in peragendis sacris lampades gestarèt, ut nostro tempore publicis in splicationibus, qui digniores sunt sacerdotes sacram hostiam circumferunt, & proximi funalia tenent accensa. at uero inter ignobiliores erant Metragyrtes, qui pro sacris peragendis stipem à populo petebant, & nummos eo modo cogebant, quibus in usu sacrorum uterètur, ita uero dicti sunt à congreganda stipe pro Deo-

rum matre. uerbum est enim compositum à mater, & agyrta. sunt enim agyrta qui sub religionis nomine mendicant. Cicero libro secundo de legibus appellat famulos Idææ matris, cum sic ait; præter Idææ matris famulos, eosque certis diebus, ne quis stipem cogito. nam omnino Cicero Metragyrtes intellexit. mirum est Erasmmum uirum alioqui doctissimum in hoc uocabulo fuisse deceptum, qui in prouerbio Metragyrtes non Daduchus putat Metragyrtem à Mithra dictum, quod Persæ solem mithram appellant, quasi Solis essent sacerdotes, cum à matre denominati sint, & Matris Deū essent famuli stipem cogentes, & tympana pulsantes, ut rectè Budæus sentit. nā Plutarchus in Cleomenis uita Ptolemeum Aegypti regem irridens Metragyrtem appellat, quod esset mollis & effeminatus, & uoluptatibus sordidis datus, quales erant Metragyrtes, quem locum Tudertinus interpretis non intellexit, nam mitratum inepte conuertit. si cut etiam hoc in loco Hermolaus Barbarus hallucinatus est. cum tamen apertè Iulius Pollux libro tertio scribat Metragyrtem Phrygiæ Deæ sacerdotem significare. Suidas scribit Metragyrtem fuisse quendam, qui cum Athenas uenisset, mulieres matri Deorum initiabatur, Athenienses autem illum interfecerunt, ac præcipitem in barathrum quoddam deturbarunt. sed cū deinde pestis exorta fuisset oraculum acceperunt, ut interfecit placarent, ideo locum illum, in quo Metragyrtem interfecerant, matri Deorum consecrarunt, & Metragyrtes ipsi statuam erexerunt. Sed ut ad rem redeamus, Iphicrates cum uituperare Calliam uellet, Matris magnæ sacerdotem, uocauit illum Metragyrtem, non autem Daduchum, ut si quis hoc tempore uituperans Episcopum, uocaret eum sacrificulum, aut ædituum. nam Callias eo nomine gloriabatur, quod esset Daduchus, de quo Xenophō libro Rerum græcarum sexto. sic autem Callias Iphicratis conuicium represit, ut diceret, omnino profanum esse Iphicratem, & à sacris alienum, neque rebus diuinis operam dare solitum. nam si sacris (inquit) initiatus fuisses, profecto intellexisses me non esse Metragyrtem, sed Daduchum. qui enim frequenter sacrificiis interfunt, sacerdotes agnoscere solent, & nobiliores ab ignobilioribus discernere. Subdit autem Aristoteles hæc duo nomina ministrorum esse Magnæ Deæ, ut alij Metragyrtes, alij Daduchi uocarentur, sed alterum honestum est. nam Daduchus nomen erat dignitatis, ut hodie Episcopus, uel Abbas, uel præpositus. alterum abiectum. Metragyrtes enim, ut diximus, is erat, qui tympana pulsabat, & stipem cogebat, sicut hodie qui custodes uocantur, uel clericuli, qui ære campano sacrorum signa dant, & pecunias ad usum sacros à populo petunt. qui certè non adeo magno in pretio esse solent. quod autem tales essent Metragyrtes, declarat etiam Clearchus apud Athenæum libro duodecimo, qui Dionysium iuniorē Sicilia tyrannum infelicem exitum habuisse memorat. factus (inquit) Metragyrtes, & tympanorum

20

panorum gestator miserè uitam finiuit.

30

panorum gestator miserè uitam finiuit.

40

panorum gestator miserè uitam finiuit.

50

panorum gestator miserè uitam finiuit.

panorum gestator miserè uitam finiuit.

TEXT.

Et alij quidem Dionysii aduatores, ipsi uero se artifices appellabant. hæc autem ambo translata sunt, sed alterum sordidorum est hominum, alterum contra.

COMM.

Apud Athenienses erat sacra Liberi patris, qui Dionysius etiā, & Bacchus dicebatur, & Lænæus pater, unde sacra Liberalia, & Dionysia, & Bacchanalia, & Lænæa dicta sunt. ter autè singulis annis magno apparatu Dionysia Athenis celebrari solebant, in quibus uarias fabulas agebant. nam in eis (ut Libanius refert) & tragici, & comici poetæ, & tibicinum chori contendebant. choros autem ipsæ tribus constituebant, & ornabant, quæ decem erant numero, atque in unaquaque tribu Choragus unus erat, qui sumptus necessarios suppeditaret. aderant etiam magistri, qui scenas ornarent, & actores exercebant, & choros institueret. quos uulgo Dionysocolacas uocabat, hoc est Dionysij aduatores, quod in gratiā Dionysij laborarèt, & eius laudes canendo celebrarent. sed quoniam hoc uocabulum sordidum & abiectum uidebatur, ut aduatores dicerentur, ipsi se artifices appellabant. sicut etiam Athenæus eos appellat libro quinto, cum ita inquit; post eos ibat Philiscus poeta qui Dionysij sacerdos erat, & omnes ipsius Dionysij artifices. ambo autem hæc uocabula (inquit Aristoteles) translata sunt, siue aduatores Dionysij, siue artifices dicantur. Sed hæc est differentia quod alterum est sordidorum hominum. nam aduatores appellari sordidum est, alterum contra. artifex enim laudis nomen est. hæc est uera huius loci interpretatio. nam qui uolūt hunc locum ad familiares Dionysij Sicilia tyranni referre, non mihi sanè probantur. qui ab aliis aduatores Dionysij uocarentur, ipsi se artifices appellarent. quod arte sua scirèt Dionysij animum tractare. nisi fortasse hoc, à sacrificiis illis, & ludis Liberi patris, ad Dionysium tyrannū transfuissent. quod fieri facile potuit, cum nomen illud esset uulgatissimū, & ita Bacchi histriones dicerentur. Epicurus sane, sicuti Diogenes Laertius scribit, cum Platonicis malediceret, eos Dionysocolacas appellare conueuerat, quoniam Plato cum utroque Dionysio, patre (inquam) & filio Sicilia tyrannis aliquo tempore uixit. & nonnulli Platonis familiares cū Dionysio diu uixerūt, unde ansam arripuit Epicurus, ut eos Dionysij aduatores uocaret duplici conuicio, & quod essent aduatores, & quod histriones imitarentur.

TEXT.

COMM.

Et prædones hoc tempore se conquisitores uocant.

Apud antiquos turpe non erat, prædonem aut latronem appellari. quod Thucydides primo libro copiosè docet, & Numanus ille apud Virgilium libro nono ita se laudat, Canicium galea premimus, semperque recentes. Conuectare iuuat prædas, & uiuere rapto.

Et apud Lacedæmonios laudabile erat occultè furari. postea uero cæperunt fures & prædones odio haberi, & id nomen uituperari. itaque ait Aristoteles hoc tempore quo nomen prædonum ma-

gno uitio datur, qui prædones sunt, mutant sibi nomen, & loco prædonum se conquisitores uocant, quod magno studio pecuniam undique conquirant, & hoc modo rem familiarem amplificet. hoc autem nomen laudis est, ut quis uocetur conquisitor. uel (ut ita dicam) lucrator. hoc enim græcum illud *πρῶσις* proprie significat.

Quare licet eū, qui se iniuste gessit, dicere lapsum esse, qui uero lapsus est, iniuste se gessisse: ita eum, qui furatus est, sumpsisse, uel depopulatum esse.

TEXT.

Hæc ratio ualet etiam ad amplificandum & imminuendum in causis forensibus, ut si defendamus eum, qui iniuste se gesserit, dicemus eum esse lapsum, & per imprudentiam peccasse, ideo illi esse ignoscendum. si uero accusemus eum, qui leuiter peccarit, dicemus eum iniuste se gessisse, & magnam fecisse iniuriam, ideo esse puniendum. eodè modo, qui defendit furem, dicit, eum sumpsisse ream, de qua furti arguitur, non furatum esse: qui uero accusat, dicit eum depopulatum fuisse: nam accusatio semper crimen auget, atque amplificat, defensio minuit, atque extenuat.

Illud autem, quod apud Euripidem Telephus ait, remo imperans, & in Mysiam descendens, indecorum est: maius est enim imperare, quam conueniat. itaque non latet.

TEXT.

Quoties maior est, aut minor translatio, quam conueniat reprehendi debet, quoniam proportionem non seruat. quare uitiosæ translationis exemplum ponit Aristoteles, sumptum ex fabula Euripidis, quæ Telephus inscribatur. nam hoc tempore non amplius extat ea tragædia. reprehendit autem Euripidè quod dixerit remo imperare. quoniam maius est hoc uerbum imperare, uel regnare, ut græcum uerbum sonat, quam remo conueniat. quo fit ut translatio latere non possit, sed ars affectata appareat, quod uitiosum est, ut supra demonstratum fuit. alibi etiam idem Euripidès dixit *κατὰ τὴν ἀνακτῆς*, id est, remi reges, quod eodè modo uitiosum est. nam gubernatores nauium non bene reges uocantur, cum hoc uerbum quadam maiestate plenum sit, & potius diuinum quam humanum. itaque uiris tantum excellentissimis accommodari debet, & ad ea, quæ sunt in suo genere præstantissima transferri, ut rex ferarum, Leo, regina auium, aquila, rex apum. quæ per translationem dicuntur. hoc est quod tertio de Oratore Crassus ait, Nolo esse aut maius quam res postulat, ut tempestas comestationis, aut minus, ut comestatio tempestatis. nolo esse uerbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum. Quidnam est obscuro, quid te adiri abnuit? melius esset, uetas, prohibes, absterres. non debet igitur esse translatio uel humilis, ut, saxea est uerruca, uel sordida, ut stercus curiæ, uel obscœna, ut castratam esse Remp. uel dura, ut capitis nives, uel nimis poetica, ut pastor populi, uel dissimilis, ut florida Senectus. Metaphora enim (ut ait Quintilianus) aut uacantè occupare locū dēt, aut si in alienum uenit, plus ualere eo, quod expellit.

COMM.

EST

TEXT. Est etiam interdum in syllabis ipsis error, cum non iucunda uocis signa sunt, ut Dionysius cognomento Aeneus in Elegijs suis poesim appellauit, stridorem Calliopes. quoniam ambæ uoces sunt, sed improbanda est translatio, quæ fit in uocibus non significantibus.

COMM. Magna diligentia adhibenda est in transferendo, quoniam non tantum in rebus peccatur, sed etiam in uerbis, atque adeo in syllabis ipsis, ac sono uerborum, si uoces, quæ transferuntur, syllabas habent inuauas atque asperas, & res ipsa iucundas ac suauas requirat. tunc enim syllabæ sonique iucundæ uocis signa esse non possunt. in quod uitium incidit Dionysius poeta elegiarum scriptor qui cognomento Ferreus uel Aeneus dicebatur. is enim in suis Elegijs poesim appellauit *κραυγὴν καλλιόπης*, idest, stridorem Calliopes. quamuis enim ambæ uoces sint, hoc est, & poesis, & stridor, tamen hæc metaphora uituperanda est, quæ fit in uoce aspera, nihilque significante, nam stridor aspera uox est, nihilque significat, præter inanem quendam & odiosum strepitum. at poesis uocem habet iucundam, suauem, amabilem, & bene significantem. itaque non stridor, aut clangor, aut strepitus, sed cantus, aut oda, aut harmonia Musarum uox est appellanda. nam fortasse etiam Horatius iuste reprehendi potest, qui ita de procis Penelope uerba faciens, dixit,

Ad strepitum Citharæ cessatum ducere curas.

Cum suauius esset, Ad sonitum, uel Ad cantum.

Sed hoc tamen longe minus uitiosum est, quàm illud Dionysij cum Horatius de Cithara, Dionysius de Calliopa Musa loquatur. Athenus libro quinto decimo narrat, quæ de causa Dionysius hic fuerit Aeneus appellatus. quoniam (inquit) Atheniensibus persuadere conatus est, ut numismate æneo uterentur. quod si rem asperam & odiosam significare uolumus, debemus etiã syllabas & uoces asperas inuestigare, alioqui translatio carere uitio non poterit, ut Virgilius in Bucolicis cum imperitum cantorem notare uellet, ingeniosissime uoces transtulit, hoc modo;

non tu in truiis indocte solebas

Stridenti miserum stipula disperdere carmen.

Quatuor enim translatis uocibus mirificè ignorantiam cantoris expressit, quæ omnes asperitatē quandam à suauitatu alienissimam habet. quod si dixisset, clamanti uarium palea diffunderè carmen, quamuis totidem sint translatae uoces, tamē quia non seruant illam asperitatem, omnia laude carebunt.

TEXT. Præterea uidendum est, ne longe ducantur translationes, sed ex propinquis atque eiusdem generis, ut quæ proprium nomen non habent, eis illud imponatur, quod statim affine esse uideatur: ut in celebri illo enigmate; *Hominem uidi, æs igne, in homine conglutinantem. hæc enim affectio proprio nomine caret. sed tamen in ambobus est appositio quadam. conglutinationem igitur appellauit ipsam cucurbitulæ adiectionem.*

Metaphoræ quæ nimis è longinquo ducuntur, semper uitiosæ sunt, ut capitis niues, pro furiibus, hoc est quod Crassus præcipit tertio de Oratore. Deinde uidendum est (inquit) ne longe simile sit ductum, Syrtim patrimonij, scopulum libentius dixerim. Charybdim bonorum, uoraginē potius, facilius enim ad ea, quæ uisa, quàm ad illa, quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. debent igitur ex propinquis, atque eiusdem generis metaphoræ duci, ut quæ proprium nomen non habent, eis similitudine quadam imponatur, ut agros sitire, lætas esse segetes. Ouidius,

Luxuriat phrygio sanguine pinguis humus.

COMM. Nam humum luxuriare, & esse pinguem, duæ sunt, appositæ & accommodatæ metaphoræ. hæc enim de causa fuit inuenta metaphora, ut rebus quæ nomine carent, aliquod nomen addatur, quod affinitatem aliquam habere uideatur. hoc autē declarat Aristoteles quodam eo tempore celebri & peruulgato enigmate, quod ita proponebatur, ut uerbum uerbo reddamus, *Hominem uidi, igne es in homine conglutinantem.* quo enigmate significabat auctor, se uidisse hominem, idest chirurgum aut medicum, qui cucurbitulas ad eliciendum sanguinem, quas uulgo uentosas appellant, homini egroto scilicet, imposita flamma (sicuti fieri solet) apponeret. sunt autem in hoc enigmate tres metaphoræ, omnes è propinquo & simili ductæ. nam primo ipsas cucurbitulas appellauit æs, à materia ex qua fiebant eo tempore. nam licet hodie fiant ex uitro, tamen apud antiquos ex ære fieri consueuerant, quod apertè Cornelius Celsus ostendit libro secundo capite undecimo cuius hæc sunt uerba, Cucurbitularum duo genera sunt, æneum & cornu, Aenea altera parte patet, altera clausa est, cornu altera parte æque patens, altera foramen habet exiguum. in æneam linamentum ardens conijcitur, ac sic os eius corpori aptatur, imprimiturque donec inhæreat, & quæ sequuntur, Paulus Aegineta libro sexto etiam ex uitro fieri suo tempore solitas ostendit. sed tamen æneas longe uitreis anteponit, quoniam ad sanguinem euocandum maiorem uim habent, propterea quod maiorem flammam sustinent, uitreæ uero facile frangantur. Sic igitur cucurbitula æs appellatur, ut ensis, ferrum dicitur, & pecunia argentum, & lectus pluma. secunda translatio est à genere, nam igne pro flamma posuit; quæ in cucurbitula concipitur ardente linamento. quod autē flamma sit ignis species, affirmat Aristoteles Topicorum libro quinto. tertia ducitur à simili propter inopiam proprii uocabuli, nam conglutinare proprie de materia dicitur, quæ alteri materiæ glutine aptatur, unde glutinatores, qui glutine aliquid coniungunt. cū autē illa affectio atque actio apponendæ cucurbitulæ nomine careat, usus est auctor illius enigmati si militudine quadam à glutinatoribus ducta, quoniam in utraque actione quædam est appositio, sicut enim faber glutine lignum ligno accommodat, ita medicus corpori egrotantis cucurbitulam appo-

nit,

nit, hac de causa illam adiectionem cucurbitulæ conglutinationem uocauit. sic igitur explicatum est illud ænigma. nam idem est ac si dixisset. uidi medicum, qui cucurbitulas, in quas linamentum ardens coniecerat, ægrotantis corpori sic apposuit, ut inhærent. hæc autem ideo pluribus uerbis explicui, quoniam interpretes quidam peruersè locum hunc conuerterunt. Plutarchus in conuiuio septem sapientum, quod nos olim adolescentuli in latinum sermonem conuertimus, hoc ænigma attribuit Eumeti puellæ doctissimæ, quæ à patris nomine Cleobulina fuit etiam appellata. nã eius pater Cleobulus, inter septem numeratur. Sic enim in eo conuiuio loquitur Aescopus, An non magis ridiculum est, hæc enigmata soluere nõ posse? quæ illud est quod paulo ante quam cænamus nobis ista puella proposuit: uidi hominem igne es in homine conglutinantem. quid hoc est? posses ne dicere? imo uero neque intelligere possum (inquit Cleodemus) Atqui nemo magis (inquit Aescopus) quam tu, hoc nouit. neque quisquam melius facit. quod si negaueris cucurbitulas huius rei testes habebis, Tunc ridere cepit Cleodemus. utebatur enim ipse cucurbitulis, plusquam alij tolerent eius temporis medici, & maxime per eum cepit hoc genus curationis in usu esse, & ubique diulgari.

TEXT. Atque omnino ex bene confectis ænigmatibus licet egregias translationes sumere. nam ex translationibus ænigmata fiunt, quare perspicuum est ratione sumptam esse translationem.

COMM. Siquis aduertat ænigmata quæ bene confecta sunt, & uulgo laudantur, poterit ex eis laudabiles sumere translationes. propterea quod ænigmata omnia ab ipsis translationibus oriuntur. itaq; nõ dubium est, quin ea translatio, quæ ex bene confecto enigmate sumitur, sit cum ratione sumpta. ponamus enim exempli gratia unum ænigma, & uideamus, quomodo ex eo, commodæ translationes sumi possint. notum est carmen illud de glacie, Mater me genuit, eadem mox gignitur ex me.

Mater est aqua, unde glacies gignitur, sed cum liquefcit glacies, iterum in aquam conuertitur. Ergo, qui dixerit, aquam glaciei matrem, aut glaciem aquæ filiam, bene atque appositè duo uocabula transferet, hoc est quod significare uult Aristoteles. quod autem ex translationibus ænigmata fiât, affirmat etiã L. Crassus tertio de Oratore his quidem uerbis, Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. etenim ex hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata. iam cum fluxerunt continuæ plures translationes (ut ait Cicero) alta plane fit oratio, itaque genus hoc græci appellant allegoriam, nomine recte, genere melius ille, qui ista omnia translationes uocat. intelligit autem Cicero Aristotelem qui hoc in libro allegoriam sub translatione comprehendit, quoniam re uera nihil aliud est allegoria, quam continuata translatio, ut ea Virgilius in Georgicis, Sed nos immensum spaciis confecimus æquor.

Et iam tempus equum spumantia soluere colla.

Debet à pulchris rebus dici translatio.

In oratione deformitas omnis fugienda est, & pulchritudo atque elegantia querenda. quam obrere (ut ait Crassus) in translatione fugienda est omnis turpitudine earum rerum, ad quas eorum animos qui audiunt, trahet similitudo. nolo morte dici Africani castratâ Remp. nolo stercuri dici Glauciã, quamuis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio. Quædam etiam (ut ait Quilianus) parum speciosa dictu per translationem explicantur, ut Virgilius tertio Georgicorum; Hoc faciunt nimio ne luxu obtusior usus

Sit genitili aruo, & sulcos oblimet inertes.

Talia sunt, liberis operam dare, uentrem exone rare. quæ si propriis nominibus dicerentur, essent omnino deformia. Illa uero pulchra sunt, & ad ornatum mire faciunt, lumen & ornamentum Reip. nunc imperij nostri splendor illis gentibus lucret. è florentissimis ordinibus ipsa lumina. claritas generis, flumen aureum fundens orationis, & innumera ab alijs, quibus ubique scatet Cicero. Sed illa etiam quæ significantiorem faciunt orationem inter pulchra numerantur, ut pro Milone, Et quid ceteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum, semper putauit Miloni esse subeundas.

TEXT. Nominis autem pulchritudo (sicuti Lycimnius tradit) aut est in sono, aut in significatione, & turpitudine similiter, sed præter hæc, tertium quiddam est, quo fallax conclusio Sophistarum soluitur. neque enim uerum est, quod Bryson dixit; neminem esse qui turpiter loquatur, cum idem significetur siue hoc, siue illo modo dixeris. hoc autem falsum est, nam aliud alio nomen magis est proprium, & rei magis simile, & magis accommodatum, ut res oculis quasi subiiciatur.

COMM. Quoniam à pulchris rebus translationes esse ducendas docuit, nunc querit, quæ sit nominis pulchritudo, quoniam nomina sunt rerum notæ. sed tamen sæpe fit, ut res pulchræ turpi notentur nomine, & contra res turpes honesto nomine significantur. at Orator turpia semper & sordida nomina fugere debet, siue res honestas siue turpes tractet. nam si contingit esse necesse rem turpem significare, debet orator nomen eius rei proprium dimittere, & à re pulchra nomen aliud mutuare. neque enim dicet Orator concumbere cum muliere, sed rem habere. neque merdam appellabit, ut Martialis, sed detractionem confecti consumptique cibi, ut Cicero de Vniuersitate. Itaq; cum pulchris nominibus in translatione sit utendum, uidendum est quibus in rebus sit nominis pulchritudo, & Lycimnius quidem rhetor, Gorgiæ Leontini auditor ac sodalis, ut Halicarnasseus in uita Lysie scribit, aut in sono, aut in significatione pulchritudinem nominis esse censuit, & eodem modo turpitudinem. sed hæc enumeratio tanquã manca & immutata reprehenditur ab Aristotele, quoniam præter sonum & significationem, est quiddam tertium à Lycimnio prætermisum, quod ad orationis

orationis pulchritudinē faciat, & quo fallax quādam Sophistarum conclusio dissoluitur. quod quale sit intelligemus, si conclusionem illam Sophistarum prius explicauerimus, & refutauerimus. ait enim Bryson Sophista, Neminem esse qui turpiter loquatur. neque ulla esse turpia uocabula. nam si duo sunt, quæ idem significant, aut ambo pariter obscæna erunt, aut neutrum, ut cacare, & uentrem exonerare, sed uentrem exonerare non est obscænum, ergo neque cacare. quod itē de aliis omnibus quæ turpiora uidentur, sentiendum est. hæc est Brysonis ratio, quam Stoici postea studiose defenderūt. ut epistolarum libro nono Cicero testatur his uerbis, Placet Stoicis suo quamque rē nomine appellare. sic enim differūt nihil esse obscænum, nihil turpe dictu, & quæ sequuntur. nam tota illa epistola ad Papirium Pætum de hac re docte & ingeniose Cicero disputat, & Stoicorū sententiam defendit. sed tamen in extrema epistolæ parte sic ait, Ego seruo & seruabo (sic enim assueui) Platonis uerecundiam. Aristoteles Brysonis conclusionem nonnullis rationibus euerit, quarum prima hæc est, Quæuis aliqua nomina idem significant, non tamen sunt æque turpia, aut æque honesta, quoniam facile fieri potest, ut aliquod nomen sit alio magis proprium, & magis simile, & magis accommodatū ad rē oculis subiiciendā. cum illud nomen quis audit, ob similitudinem quasi oculis rem ipsam cernere uideatur. ut si quis rem ueneriam dicat, & membra ueneri dedicata, honeste loqui putabitur. sed si ipsum actum coeū di cum muliere, & pudenda membra propriis nominibus appellet, quia rem turpem, quasi oculis subiicit, turpiter loquetur.

TEXT. Præterea non eodem modo rem sese habentem hoc & illud nomen significat, quare hæc etiam de causa aliud alio pulchrius, aut deformius nomen existimandum est.

COMM. Altera est ratio, quod sæpe eadem res, aliquo modo est honesta, & aliquo modo turpis. ergo uocabula quæ rem exprimunt, quatenus est honesta, debent honesta existimari, quæ uero notant rem, quatenus est turpis, omnino sunt turpia. atque ita hæc est ratio fit, ut aliud alio nomē pulchrius aut deformius existimetur. ut rem habere cū muliere, duabus de causis fieri potest; uel ut filij generentur, & hoc modo res est honestissima, si legitime fiat, uel ut libido tantum expleatur, & ita res turpis est. licet igitur una tātum res sit, aliquo modo est honesta, & aliquo turpis. itaque si quis dicat, liberis dare operam, honestissime loquetur. si uero concumbere uel quidpiam tale, turpissime loqui uidebitur. ita uirile membrum honeste dicitur, mentula turpiter. mulieris pudenda non deformiter dici putantur, cunnus si quis dixerit, obscænum habebitur.

TEXT. Ambo quidem & honestum, & turpe significant, sed non quatenus est honestum aut turpe, uel eandem quidem rem, sed aut magis aut minus.

COMM. Quia poterat instare Bryson aduersarius di-

cens, ambo uocabula rem eandem significare, atque ideo uel utrūque esse obscænum, uel neutrū. quia uocabula non exprimunt causas actionū, sed res ipsas. hoc uerum quidem esse fatetur Aristoteles, sed ait esse differentiam in uerbis, quoniā res possunt esse & honestæ & turpes. quædam igitur uerba, res, quatenus honestæ sunt, exprimunt, quædam autem quatenus turpes. ut Virgilius equarum uuluam, genitale aruum honeste nominauit. at Catullus epigrammatum licentia ductus, ita turpiter ait,

Præterea rictum, qualis defessus in æstu,
Meientis mulæ cunnus habere solet.

Vel sæpe etiam aliud uerbum alio magis aut minus rem eadem exprimit. quod satis est ad probandum alia esse honesta, alia turpia uocabula. quo fit ut in translatione sit hoc diligenter aduertendum, ut honestioribus uerbis semper utamur.

TEXT. Translationes igitur à rebus ducenda sunt, quæ uel uoce, uel potestate, uel aspectu, uel alio aliquo sensu pulchra sint. plurimum enim interest, si quis potius auroram dicat, roseam, quam purpuream, aut, quod adhuc est deterius, rubram.

Reuertitur ad propositum, refutata Brysonis sententia. cum enim proposuisset, à pulchris rebus translationes esse ducendas, postea quæsiuit, quibus in rebus esset pulchritudo uerborū, & ex Lycimnij rhetoris sententia dixit esse, aut in sono, aut in significatione. nunc suam explicat sententiam, & ait in quatuor rebus esse uerborum pulchritudinem, primum in uoce, deinde in potestate, tertio in aspectu, quarto in aliis sensibus. vno autem exemplo probat referre plurimū, utrū trāslatio sensus nobis aut magis aut minus efficiat. Homerus (inquit) auroram ῥόδωδ' ἀκτυλον, hoc est roseos digitos habentem appellat, quæ certe pulchra est metaphora. quoniam illam rosæ uenustatem amabilem, oculis nostris quasi subiicit. quod si quis dicat aurorā puniceos digitos habentem, multum de illa uenustate detrahet, si uero dicat, rubros digitos habentem longe adhuc deterius erit translatio. atque in uoce quidem est pulchritudo, cum rebus ita uoces accommodantur, ut res aspera uerbis asperis enūciatur, iucunda iucundis. ut in primo de Oratore Cicero; Nam qui locus quietis & tranquillitatis plenissimus fore uidebatur, in eo maxime molestiarum & turbulentissime tempestates extiterunt in potestate cum significantius uocabulum ponitur, ut inflammatum esse cupiditate, longe maiorem habet vim, quam si quis dicat, vehementer cupere. in aspectu. quoniam oculorum sensus est acerrimus, ut ait Crassus, ideo pulcherrime sūt translationes, quæ ad aspectū referuntur, ut splendor generis, claritas familiarum, lumen Reip. decus & ornamentum ciuitatis. ab aliis etiam sensibus pulchra translationes fiunt, ut ab auditu, murmur maris, sonitus orationis, ventorum strepitus. ab odoratu, odor uirbanitatis. odorari pro intelligere, & presentire. à gustatu, dulcedo sermonis, dulcedo gaudium,

gaudium, amara voluptas, acerbitas molestiarum, à tactu, ut mollitudo humanitatis, durities animi.

TEXT. Quin etiam in epithetis licet à deteriori & turpiori additamentum sumere, ut Orestes matricida, licet etiam ab honestiore, ut patris ultor.

COMM. Epitheta, quæ supra diximus à Cicerone uocari, addita ad nomen, trāslationibus adiunguntur. & sæpe uim habent maximam uel ad laudandum, uel ad uituperandum, uel ad augendum, uel ad minuendum. nam quoties à deteriori & turpiori sumuntur, ad uituperationem spectant, ut Orestes matricida, Brutus Cæsaris imperatoris interfector. L. Sylla Romanæ plebis euerfor. quoties autem ab honestiori, laudationis uim habet, ut Orestes, patris ultor, Brutus patriæ liberator, Sylla nobilitatis propugnator. ad augendum crimen ualēt in accusationibus, ut secunda in Verrem actione, depeculatorem ærarij, uexatorem Asiæ atque Paphiliæ, prædonem iuris urbani, labem atque perniciem prouinciæ Sicilia: ad imminuendum etiā crimen adduntur, ut pro M. Cælio, qui primoribus labris gustassent. genus hoc uitæ, & extremis ut dicitur, digitis attigissent. Sic auarum hominem; parcum appellabimus, prodigum liberalem, temerarium fortem, ignauum cautum, uerisipellem prudentem, ut quō uitio datur, in laudem conuertatur.

TEXT. Et Simonides cum ei parua mercedem traderet is, qui mulabus uictoriam consecutus fuerat, noluit eum carmine suo celebrare, tanquam indignum putaret in mulas carmen condere. postquam uero iustam illi mercedem tribuit, ita canere cepit; Saluete ò uolucrum filia equorum.

COMM. Probat alio exemplo pulcherrimo, quod supra dixerat, posse nos & à turpiori, & ab honestiori epitheta sumere. Simonides (inquit) poeta lyricus, summo uir ingenio, sed lucri paulo cupidior, cum ab Anaxila Messenio (sicut Heraclides Ponticus auctor est) rogaretur, ut uictoriam suam celebraret, quam in ludis Olympicis mularum quadrigis fuerat consecutus, & parua ei mercedem Anaxilas polliceretur, respondit, nolle suo carmine mulas celebrare, quod ea res indigna esse uideretur, cum ipse maioribus in rebus uersari solitus esset. uerum postea quam Anaxilas mercedem auxit, & Simonidi cumulate satisfecit, confestim Simonides Odam suauissimam conscripsit, cuius initium hoc est quod ponit Aristoteles hoc in loco, Saluete ò uolucrum filia equorum.

Neque enim poterat mulas magis laudare, quā à generis nobilitate, quod ab equis essent procreata, qua in re, quod turpe erat, tacuit. namque etiā asinorum erant filia, cum ab equis & asinis multum nascatur. quod autem erat honestum, prædicauit, & eas salutauit tanquam à uelocibus equis progenitas. laudat igitur Aristoteles Simonidis artem, qui cum mulas uituperaret, si uolens uocauit, quod latine sonat, ex dimidia parte asinas: cum autem easdem laudaret, appellauit, δειλοπέδων θυγατέρες

uelocium filias equorum. Notandum est, olim solitos etiam mulabus in Olympicis ludis currere, quod non tantum ex hoc loco, sed etiam ex Pindaro satis liquet. qui Olympiorū Oda sexta Agesiam Syracusanum celebrat, qui mularū curru uictoriam ex Olympiis reportauerat. ubi tamē interpret ait octogesima quinta Olympiade, sublato esse mularum curru.

TEXT. Possunt etiam ipsa nomina diminui. est autem diminutio, qua uel malum, uel bonum minus uideri facit, ut Aristophanes in Babylonij cauillatur; cū pro auro, dicat aurulum, & pro uestimento uestimentulum, & pro conuicio conuiciolum, & pro morbo morbulum. caute uero rem utranque tractare oportet, & in utraque modum seruare.

COMM. Nomina (inquit) diminui sepe solent, ut uel bonum, uel malum minus uideatur. bonum, ut gloria, pro parua gloria. pulchellus homo, pro mediocriter pulchro. malum, ut febricula, pro parua febre, pauperculus, pro mediocriter paupere; sed latini sæpe, etiam blandiendi gratia, nomina diminuant, ut corculum, animula, labellum, ocellus. & alia plurima. Aristophanes apud Græcos diminutis nominibus delectari uisus est, ut ex eius comædiis patet. Aristoteles hoc in loco quatuor exempla ponit, ex fabula Aristophanis, quæ non amplius extat, quæ Babylonij inscribatur. in cafabula, pro auro dixit aurulum, pro uestimento uestimentulum, pro conuicio conuiciolum, pro morbo morbulum. Sic enim græca uerba Aristophanis latine reddi possunt, licet hæc diminuta nomina, uel nunquam, uel raro apud Latinos reperiantur. quin in oratione graui, & in heroico uersu huiusmodi nomina diminuta locum non habent, nisi forte aliqua necessitas ea usurpare cogat. in epistolis uero, elegiis, epigrammatibus, dialogis ceterisque eius generis inscriptionibus adhiberi possunt, sicut etiam epitheta. sed tamen caute (inquit Aristoteles) utranque rem, hoc est epitheta, & diminuta nomina tractare oportet, & in eis usurpandis modum seruare, qui in rebus omnibus est optimus.

TEXT. Quatuor autem modis elocutio frigida fit, primo iniungendis nominibus: ut Lycophron Cælum appellat Polyprosoyon, & terram Megalocoryphon, & litus, Stenoporon.

COMM. Quod sine ulla gratia est ac uenustate, neque audientes aliquo modo excitat, sed languorē quædam potius animis inducit ac tædium atque molestiam, id græci δειλόν latini frigidum appellare consueuerunt. Cicero pro A. Cæcina, caue in ista tam frigida, tamque ieiuna calumnia delitescas. in libro de Claris oratoribus. T. Iuuentium scribit, nimis lentum in dicendo, & penè frigidum fuisse. & ibidem, acumen M. Pisonis sæpe stomachosum nonnunquam frigidum. tertio libro Epistolarum ad Quintū fratrem, accusatoribus (inquit) frigidissimis utitur. in Oratore ad Brutum ait, ridicula domo allata plerunque esse frigida. & M. Antonius libro de Oratore secundo monet, ut quæ

quæ frigidiora sunt uitemus. Igitur Aristoteles hoc in loco docet, quot modis elocutio frigida fieri soleat, ut cognito hoc vitio possimus illud facilius euitare, & docet quatuor modis elocutionem frigidam fieri posse, Primo in coniunctione siue compositione verborum, Secundo in peregrinarum uocum usu, Tertio in epithetis non accommodatis, Quarto in translationibus indecoris. primo igitur exempla ponit eius elocutionis, quæ frigida fit, in iungendis nominibus, dicuntur autem nomina iuncta, quæ grammatici composita uocant, ut armipoteles, grandiloquus, pestifer. quibus poetæ frequentius, quam Oratores utuntur, licet interdum etiam oratores admittant huiusmodi nomina ex coniunctione facta & nouata. nam de uisitatibus nihil hoc in loco dicimus, quæ frequentissima sunt apud Oratores, & maiorem vim habent quam simplicia, ut in Partitionibus Ciceronis docuimus: sed orator non diceret, mare uel uolum, ut Virgilius, neque horrifera Boream, neque aprum memoriuagum, ut Catullus, neque alia sexcenta, quæ passim apud poetas occurrunt. Aristoteles tria nomina iuncta reprehendit, quibus Lycophron poeta tragicus usus fuerat. primum est Polyprosopon, quod significat multarum facierum. sic enim Lycophron cælum appellauit, propter stellarum uarietatem, & formas diuersas, quod uerbum latine multiforme dici potest, uel, ut quidam uerterunt, multifrontium. Secundum est Megalocoryphon, quod latine magnos uertices habentem sonat. terram autem ita nominauit, propter montium eminentiam, & collium. nos ficto nomine magnicervicam, uel grandiuerticem uertere possumus. Tertium est Stenoporon, quod angustas uias habentem interpretatur. sic enim litus appellauit. quoniam apud litora sæpe sunt angustæ fœmitæ, nos angustiuuium ficto nomine uertimus, ut uicium hoc latine intelligamus. quæ enim frigida locutio uideretur, si quis ita diceret; Thales in cælum multifrontium aspiciens, per grandiuerticem terram propè litus angustiuuium ambulabat. quis hæc sine risu uerba posset audire? hoc uicio cumulatæ est Apuleij Madaurensis locutio, quid enim frigidius eo membro: ueneram, & ex ossam saltationem explicat. ita sagam diuinipotentem dixit, & domuitionem, & plurima alia. **TEXT.** Et Gorgias adulatorem uocauit, Ptochomusam. dixit etiam peierantes, & deierantes. **COMM.** Tria etiam Gorgiaz Leontini uerba iuncta tanquam frigida notat, primo quod adulatorem appellauit, Ptochomusam. id est doctè mendicantem, nam adultores omnia loquuntur ad gratiam, non alia de causa nisi ut aliquid ab eis accipiant, quibus adulantur. itaque quodammodo scite atque doctè mendicant. si quis latine uelit fingere, dicat licet, adulator doctipetês. deinde quod dixerit, *ἐπιπρίσσαντας, & κατὰ τὸν ἄριστον*. & uerba sunt ex coniunctione nouata, sicut apud Latinos peierantes, & deierantes, tantum addita præpositione. sed apud Latinos in frequenti usu est, deierare, & peierare,

quæ sunt iuncta uerba, apud Græcos autem *ἐπιπρίσσαντας, & κατὰ τὸν ἄριστον* non ita sunt in usu. quare Hermolaus ut etiam apud nos illam nouitatem seruaret, uertit Gorgiaz uerba praeueros, & probeueros satis accommodata ad uitium ostendendum. quod autem uerba addita præpositione coniuncta dicantur, docet etiam L. Crassus tertio de Oratore, qui uerbum expectorare, ait ex coniunctione factum. **TEXT.** Et quemadmodum Alcidas, furore quidem animus plenus, igniuoma uero facies erat. & Finiferentem existimauit eorum alacritatem futuram, & Persuasione orationum statuit esse finiferentem, & Caruli colorem maris planiciem, quæ omnia propter duplicationem uidentur esse poetica. **COMM.** Alcidas rhetor fuit insignis de quo supra dictum est, is tamen hoc in loco ab Aristotele reprehenditur, quod nonnulla uerba nimis licentiosè coniunxerit. quatuor igitur membra recitat ex Alcidas scriptis, in quibus tria uerba iuncta reprehendit. primum membrum est hoc; furore quidem animus plenus, igniuoma uero facies erat. in quo nomen est illud iunctum græcè *πυρίχρον*. quod latine colorem ignis habentem significat, unde ignicolor, à quibusdam uertitur. quod irati quodammodo ardere uideantur. sed id uocabulum neque apud Græcos est oratorium, neque apud Latinos, siue ignicolor, siue igniuoma facies dicatur. Secundum membrum est. Finiferentem existimauit eorum alacritatem futuram. Tertium autem, persuasionem orationum statuit esse finiferentem. in quibus duobus membris, unum tantum uerbum iunctum reprehenditur. id est *πυρίχρον*, quod finem adferentem significat, sed in uerbo non est apud Græcos, sicut neque apud nos, finiferens, aut finiferum. Quartum membrum est, Carulicorem maris planiciem, in quo notatur *καρυχρον* ex coniunctione factum: quod significat caruleum colorem habentem. hæc (inquit Aristoteles) propter compositionem & duplicationem non oratoria sed poetica esse uidentur. Laberius poeta in Mimis suis, Arietes reciprocicornes, & laniscutes uocauit. Tertullianus bestias exugues, & excornes uocat, quæ unguibus & cornibus carent. **TEXT.** Atque hæc una quidem est frigida locutionis causa. Altera uero est, cum quis peregrinis uocibus utitur, ut Lycophron Xersem pelorium hominem appellauit, dixit etiam Sciron sinuis homo. **COMM.** Iam primum modum frigida locutionis exposuit, nunc secundum aggreditur, qui nascitur ex uisitatibus peregrinarum & barbararum. quo uicio præcipue laborat apud nos ex ueteribus Plautus, & recentioribus plurimi, sed præcipue Apuleius, Apollinaris, Martianus, alioqui satis eruditus. Cicero tertio de Oratore, uocem Romanam nihil ualere peregrinum. notat Aristoteles Lycophrontem in duabus uocibus quibus usus est, primo quod Xersem regem appellauit *πέλιον ἄριστον*, hoc est ingentem uultumque hominem. cum Peloro, uel pelorio uox sit externa atque peregrina, quod mostrosus & prodigiosus significat. Eustathius thessalam

thessalam fuisse uocem uel innuere, cum scribit apud Thessalos Pelorum Iouem fuisse cultum, & Peloria fuisse sacra Iouis apud Thessalos, Iliadis libr. 17. Idem tamè Eustathius libr. 3. Odyssæ *πέλιον* quæ si *πέλιος ὄψος* dictum scribit. hoc est, quod montis magnitudinè æquare uideatur. deinde quod dixerit Sciron sinnis homo, nam Sciron insignis latro fuit à Theleo interfectus, qui hospites acceptos è quodam scopulo in mare precipites dabat, dictus autem est Sinnis à Lycophrone propter detrimenta quæ hoibus importabat. nam Sinnis latronè & perniciosum hominem significat, ut Eustathius auctor est in Iliadis libro quod uox à Lemniis est deducta, ut idè Eustathius ceter. siquidè Lemniis Sinties fuerunt appellati, à uerbo *σίνωμαι* quod nocere significat, uel quod armorum inuentores fuerunt, quod maxime nocent, uel quod olim essent pirate. itaque postea *σίνης*, uel *σίντος* uel *σίνης* latro fuit appellatus, qualis Sciron. **TEXT.** Et Alcidas dixit, athyrma poesis, & natura atasthaliam, & mera animi ira exacutum. **COMM.** Notat èt Alcidasantem Rhetorem, quod peregrinis uocibus & oratori non conuenientibus usus fuerit. tres autem uoces ponit quas Alcidas usurpauerat. prima est, athyrma, quod uox antiqua est & peregrina, & re leuem, ac ludicram significat. Sicut enim athyrmata, quod latini crepudia uocant, quod pueris dant ludi gratia, à crepando & obrepando dicta. quo uocabulo usus est Homer. libr. 18. Odyssæ. cum sic ait; *— δίδωδ' ἀπ' ἀθύρματα θυμῷ.* Vbi Eustathius ait apud antiquos athyrmata idè fuisse quod *ταίρια*. id est ludicra quibus paruuli delectant. uox igitur hæc prisca est & oino poetica. uel. n. Arist. ea uerba quæ mere poetica sunt, inter peregrina constituit. Itaque reprehendit Alcidasantem, quod cum superuacaneè ornatu artis poetice significare uellet, dixit athyrma poesis. scilicet uox est atasthalia, quod errore & peccatu significat, sed oino poetica est. ea multis in locis utiè Homer. nota tim uero in. 1. Odyssæ. ubi de sociis Vlyssis ita ait; *Αὐτῶν γὰρ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο. 1.* suis ipsorum stultis periire. ubi Eustathius ait Atasthaliam non tantum significare dementia quod damnis abundet, sed èt detrimentum quod in conuiuuiis ex ebrietate nascitur. unde satis intelligi potest frigidè dictum ab Alcidasante; naturæ atasthaliam. Tertia uox est *τὸ θύρω*, quod significat exacuo, & proprie de apris dicitur, quoniam indignantur contra canes, & eos dilaniant. hoc uerbo usus est Euripides in Phœnis *κατὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς θύρωντες ἀγρίαν γένου*. i. tanquam apri maxillam asperam exacuentes. quod quidem Euripides ab Homero sumpsit, qui libr. Iliadis. 13. de apro sic ait, *αὐτὰρ ὀδύνας θύρει*. i. sed dentes exacuit, ubi Eustathius ait, hoc esse proprium suis agris, ut propter iram dentes exacuat, ideo Virgilius etiam tertio Georgicorum ita inquit; Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit sus. & in quarto eiusdem operis de ira apum sic ait; Spiculaque exacuunt rostrois. **TEXT.** Quod si quis ad hominem transferat, & dicat,

cum ira exacutum esse, frigidè sanè atque inceptè locutus fuisse putabitur. ut Alcidas. **TEXT.** Tertius modus frigida locutionis est, cum quis epithetis uel longe petitis, uel intempestiuis uel crebris utitur. nam in poesi lac album dicere conceditur, at uero in soluta oratione sunt indecètia huiusmodi epitheta. **COMM.** Tertium modum aggreditur frigida locutionis qui fit, quoties epitheta non apta adhibentur. in quibus tria uitia notat. possunt. n. esse uel longe petita, ut desultoria scientia, ientaculum ambulatorium, apud Apuleium, aut intempestiua & inania, ut lac album, niger æthiops, humida uina. aut denique nimis crebra, ut Apuleius Hymettos attica, & Isthmos Ephyræa. & Tenaros Spartiaca, glebæ felices, æternū libris felicioribus creditæ mea uetus profapia est. poetæ quidem longe liberiores sunt in epithetis, quæ oratores, itaque concedit eis ita dicere, Lac niueū potes, purpureamque sapâ, ut Ouidius, neque reprehendit poeta si dixerit, dentes albi, Cygnus cæcidus, niger coruus, durus adamas, ferrea seges telorū, sed apud oratorè (ut ait Quintilianus) quæ nihil efficiunt, epitheta redundant. **TEXT.** Quædã èt si quis crebrius utatur arte detegunt, pluraque faciunt eam esse poësim. quæ quidè uti oportet, quoniam quotidiani sermonis consuetudinè immutat, & elocutionè peregrinam facit, sed mediocritate opus est. **COMM.** Quamuis epitheta bona sint & accommodata, non tamen crebrius utendū est, alioquin erit oratio frigida, atque affectata, quæ artificium detegit. & efficit, ut is potius poeta quæ orator esse uideat, quod sanè uitio indiq; scætat Apuleius, ut cū ait; Postquam ardua montiū, & lubrica ualliu, & rosca cespitiū, & glebosa caporū emerfi, me equo indigena per albo uehens, & reliqua. opus est quidè interdū uti poetica locutione, quæ excitent audientiu animi, quia sermonè quotidianū uariat, & quædam orationi peregrinitatè adfert. sed modū seruare opus est, ne artificiu detegat, & ne nimis poeticè loquamur. in hac re mirus est artifex Cic. qui sæpe in rebus grauioribus planè poeticis uti epithetis, & figuris, atque id tamen sine arte, & naturæ ipsius ductu facere uel, ut pro Milone, quod illa exclamatione multis epithetis exornata magis poeticè? uos. n. Albani tumuli atque; luci, uos, inquam, imploro atque obtestor, uosque Albanorum obrute aræ sacrorum populi R. sociæ & æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, subtractionū insanis molibus oppresserat, & quæ sequunt. **TEXT.** Quoniam si modum excedit maius est uitium quæ si quis ex tempore loquatur. nam subita diffinitio uirtute caret. nimis autem ornata uitiosa est. **COMM.** Hæc est ratio, quare mediocritas diligenter obseruanda est, & cauendū ne nimis poeticè loquamur. hoc enim (inquit) magis damnum est, quam si temere atque inconsideratè loquamur. cum enim subito dicimus. atque ita ut èt alij loquunt, oratio quæ de nostra uirtutibus oratoriis caret, sed non tantum ideo uituperari merito potest. cū autè nimis curiosus sumus in exornando, & modum transgredimur, tunc oratio fit uitiosa, iureque uituperatur. nihil est. n. odiosius **A 2** affecta.

affectione (ut ait Quintilianus) quicquid aut modum excedit, & importune inculcat, id affectatum est.

TEXT: Quapropter Alcidas oratio frigida uidetur, qui non tanquam condimentis, sed tanquam cibus utitur epithetis, adeo crebra, & maiora quam deceat, & aperta usurpat.

COMM: Alcidas antequam rhetorem multum in eo uituperat, quod opportunè epithetis uti nesciat, atque ideo frigida oratione suam efficiat; quoniam hic ornatus orationis tanquam condimentum quoddam esse debet, qui suauiorè elocutione reddat. ut n. condimenta quae epulis adhibentur, si moderata sint, & accommodata, longe suauiores & gratiores epulas efficiunt: si uero sint immodica, aut non conuenientia fastidium & nauisem mouent, ita epitheta, & reliquis orationis ornatus modicus & accommodatus esse debet, alioqui fastidium auribus audientium affert. peccat igitur Alcidas, qui non tanquam condimentis, sed tanquam cibus & epulis affatim epithetis utitur. quasi eis folis uelit auditorum famem atque auditatem explere, nimis enim crebra usurpat, & maiora, quam rei, de qua agitur, conueniat, & adeo aperta atque manifesta, ut omnibus ars appareat. quod exemplis probat Aristoteles.

TEXT: Non enim sudorem dicit, sed humidum sudorem, neque ad Isthmia, sed ad Isthmiorum celebritatem, neque leges, sed ciuitatum reginas leges. neque cursorum, sed animi impetu cursorio. neque museum, sed, inquit, cum natura museum accepisset, & tristem animi curam. neque gratia, sed popularis gratia fabricator, & dispensator uoluptatis audientium, neque ramis. sed syluae ramis occultauit. neque corpus uelauit, sed corporis pudorem, & cupiditatem animi representatricem. hoc autem & iunctum est, & epitheton, quare poema fit, & ita immensam improbitatis exuperantiam.

COMM: Ut probet Alcidas epithetis immodicè atque importunè uti, duodecim locos ex eius scriptis citat, omnes uitiosos, aut saltem ociosos, quorum primus est, quod non simpliciter sudorem dixit sed ineptè humidum sudorem, quasi et aridus aut ficans sudor inueniatur. uel quasi nota non sit omnibus sudoris natura humida, & licet hoc poetis concedi fortasse possit, tamen in oratore frigidum est. alter locus est, ubi non contentus dixisse Isthmia, dixit ad Isthmiorum celebritatem. quod ideo uitiosum est, quia notissima erat ea celebritas, quae apud Isthmum fiebat, & satis erat dixisse aliquem profectum esse ad Isthmia. erant autem Isthmia ludii, qui in honore Melicertae & Neptuni apud Isthmum celebrabantur, magno totius ferè Graeciae conuentu. Tertius locus est, ubi dixit, ciuitatum reginas leges, hoc fortasse tolerari posset, quoniam omnino uis omnis, & salus ciuitatis in legibus sita sit, & Plato in conuiuio eodem ferè modo locutus sit, sed inter crebra epitheta hoc quoque reprehenditur ab Aristotele, quod si esset rarum gratiam hiet. Quartus locus est ubi dixit animi impetu cursorio, cum satis esset dicere, cursu. quod non tantum est affectatum, sed et ridiculum, & insulsum. ut si quis dicat, Titium animi impetu cursorio domum rediisse. Quintus est, ubi

dixit, cum naturam Musae accepisset. est autem Musae locus Musis & bonis artibus consecratus. fortasse natura Musae uocauit Alcidas Gymnasium in quo de rebus naturalibus disputaret, quod tamen ineptum est. Sextus est, ubi inquit, tristem animi curam. nam iam superuacaneum est illud epithetum, quoniam cura animi, quaedam secum tristitia & molestia semper habet. Catullus tamen dixit, Et tristes animi leuare curas, & Virg. 4. Georg. Nate licet tristes animo deponere curas.

Sed hoc in poetis non est uitiosum. Septimus est, popularis gratia fabricator, cum satis esset, gratia fabricator, uel opifex dicere. Octauus locus est, dispensator uoluptatis audientium, quod affectatum esse, quis non intelligit? sic n. orator appellat, qui delectare studeat. Nonus est, Syluae ramis occultauit, cum satis esset ramis, dicere. sunt enim in syluis rami. Decimus, corporis pudorem uelauit, quasi non satis esset dicere, corpus uelauit. neque enim alia de causa corpus uelant praeter pudorem, nisi ut quod calare oportet, ne appareant. Undecimus est ubi ait; & cupiditatem animi representatricem. quo in loco duplex uitium esse censet Aristoteles. primo quia affectatum & insulsum est epitheton, deinde quia poetico more compositum. quod efficit ut in poema euadat oratio. uocabulum enim illud *δυσχερὴ* omnino poeticum est, & compositum, quo utitur et Aristophanes, & significat id, quod alicuius rei imaginem praese fert, atque illam representat. itaque nos representatricem uertimus. Duodecimus locus est, ubi ait, Et ita immensam improbitatis exuperantiam. Satis enim erat dicere immensam improbitatem, si cupiebat rem augere. dicere uero immensam exuperantiam, cum omnis exuperantia modum excedat, & quodammodo sit immensa, fatuum est & ineptum.

Itaque cum poetico more loquatur, quia rem indecoram faciunt, & ridiculi, & frigidi sunt, & propter loquacitatem incidunt in obscuritatem. quicquid enim inculcatur ei, qui rem iam percepit, splendorem adimit, & tenebras offundit.

Generatim ostendit quot incommoditates incurrant oratores illi, qui poetica locutione delectantur. primo enim rem faciunt indecoram, quoniam poeta praesertim apud Graecos quasi aliena lingua locuti sunt, ut apud Cic. lib. de Orat. 2. M. Antonius testatur, & Plotanus in eo Dialogo, qui Actius inscribitur, compositè docet, deinde ridiculi fiunt & frigidi, propter affectationem illam odiosam ac molestam. nam quid magis ridiculum aut frigidum est ea dicendi ratione, qua utitur Apuleius. 1. Floridorum, cum ita inquit; Neque enim iustius religiosam moram uiatori obiecerit, aut ara floribus redimita, aut spelunca frondibus inuibrata, aut quercus cornibus onerata, aut fagus pennis coronata, uel enim colliculus sepimine consecratus, uel truncus dolamine effigiat, uel cespes libamine humigatus, uel lapis unguine delibutus. quae res uis continere possit cum haec audiat? praeterea in magnam uitium incidit, propter istam inanem & futilem loquacitatem, quod obscuro fiunt. cum enim auditor ipsam rem semel percepit, si quis deinde plura uelit inculcare, tollit omnem orationis splendorem, & animo audientis tenebras offundit. quare omnino uitanda est huiusmodi locutio.

TEXT.

COMM.

Solent

TEXT: Solent autem homines uulgo iunctis uti uerbis, tum alicui rei nomen nondum est impositum, & facilis est compositio, ut *χρὸνος τριβών*, quod est tempus frustra consumere, sed si hoc frequentius fiat, erit omnino poeticum.

COMM: In coniungendis uerbis debet orator uulgi consuetudinem imitari. nam homines uulgo cum re aliquam uno nomine non possunt exprimere, uidentque facilem esse compositionem, tunc nomina coniungunt. hoc uno exemplo probat Aristoteles. cum uellent (inquit) significare uno uerbo tempus frustra consumere, dixerunt *χρὸνος τριβών*, quod uerbum compositum est ab hoc nomine *χρὸνος*, quod significat tempus, & *τριβών*, quod significat tero & consumo. talia sunt apud Latinos uilipendo, magnifacio, procraftino, perennes, & multa alia. sed perennare potius poeticum est, ut Ouidius,

Defuit ars uobis, arte perennat amor.

Potest igitur etiam orator interdum ex coniunctione uerba noua proferre, ut Cic. 2. Philippica, Hunc tu agrum compransoribus tuis & collusoribus diuidebas. sed hoc rarius efficere debet, ne locutio poetica uideatur, ut si dicat, expectorare, aut uersutiloquas malitias.

TEXT: Quare iuncta nomina Dithyrambicis poetis sunt aptissima, sunt enim hi grandiloqui, ac sonori.

COMM: Dithyrambici poetae, qui Bacchi laudes tumido & inflato ore decantabant, compositis uerbis & nominibus, ut poesis grandior & magis sonora uideretur, frequenter utebantur. hoc est quod ait Aristoteles iuncta nomina Dithyrambicis esse aptissima. cuius rei rationem affert, quoniam hi poetae sunt grandiloqui & sonori. unde Horatius audaces appellat quarto Carminum ubi de Pindaro ita loquitur. Seu per audaces noua Dithyrambos Verba deuoluit, numerisque fertur, Lege solutis. ubi Acron ait, ideo audaces fuisse appellatos, quia caeteris rhythmis uehementiores sunt, & saepe numeros uariant. uel fortasse melius, quia noua uerba frequenter fingunt. quod Horatius aperte dicit.

TEXT: Voces autem externa poetis herouicis conueniunt, habent enim in se granditatem & maiestatem.

COMM: Epici poetae qui res gestas regumque ducumque & tristia bella (ut ait Horatius) canunt, uocibus externis interdum utuntur. quoniam ei generi conueniunt. nam in se nescio quid grande, & quodammodo arrogans externa uoces habent, quod heroicæ maiestati sit accommodatum. quae uulgarè consuetudinem fastidire uideatur. ut Arma uirum, tabulaeque, & troia gaza per undas. gaza enim peregrina uox est. & in secundo Aeneid. Et iam argiua phalanx instructis nauibus ibat.

Nam phalanx macedonicum est uocabulum. & in decimo, Coryti; leues humeris & latifer arcus. siquidem Corytus est theca sagittarum, sed externa uox.

TEXT: At uero translatio iambicis apta est, quo metri genere nunc utuntur (ut antea dictum est)

COMM: Translatio quae in communi sermone etiam rusticorum frequentissima est ideo iambicis apta est, quoniam iambus maximè quotidianum sermonem imitatur, atque ideo poetae comici & tragici eo po-

tissimum metri genere (inquit) hoc tempore utuntur, sicut antea demonstratum est. in iambicis autem esse frequentes translationes cum ubique uidere licet, tum in illa Horatii Cantione, Quid immerentes hospites uexas canis Ignauus aduersum lupos? Quin huc inanes, si potes, uertis minas, Et me remorsurum petis? quae tota ferè translationibus constat.

Quartus modus frigidae locutionis fit in translationibus. sunt enim etiam indecorae translationes, & haec quidem propter ridiculum. nam comici etiam poetae translationibus utuntur, illa uero propter nimiam granditatem tanquam tragicae sunt.

In quarto frigidae locutionis modo uitiosae translationes ponuntur. quoties sunt indecorae, uel quia ex nimis humili genere sermonis ducuntur, & ideo fiunt ridiculae, quibus etiam comici poetae risus captandi gratia utuntur, uel quia nimis altae atque exaggeratae sunt, ut tragicam quandam granditatem praese ferant. prioris generis sunt eiusmodi, ut si quis dicat Iouem mingere cum pluit, aut spuerre cum mingit, ridiculus erit, ut Furius; Iuppiter hybernas cana niue conspuat alpes.

Alterius generis est, ut si quis dicat, motes belli fabricare, campos pacis auferre, aut lingua caelum ferire. in utroque genere Plautus ridendi gratia plurimus est. ut in Amphitruone. Quisquis huc uenerit, pugnos edet. item gestiunt pugni mihi. ite, uox mihi ad aures aduolauit. item, Quo ambulastu, qui uulcanum in cornu conclusum geris? Sed pene infinita sunt exempla, quibus ludit Plautus.

Quin etiam obscura fita si longe petantur, ut Gorgias, pallida atque exanguia negocia: Tu uero haec turpiter seminasti, male autem messuisti, nimis enim poeticè dicta haec sunt.

Translationes illustrandae orationis gratia solent adhiberi, itaque semper uitiosae sunt, cum sunt obscurae, tunc autem fiunt obscurae, cum nimis longe petuntur, ut Gorgias Leontinus dixit, pallida, atque exanguia negocia. duxit enim ab animalibus ad facta, quod nimis è longinquo fit. nam animalia pallida proprie atque exanguia dicuntur, quibus sanguis deest. ita peccaret ille, qui Syrtim patrimonij, aut Charybdim bonorum diceret. reprehendit etiam illam Gorgiae locutionem, ut nimis longe petita, & plane poetica, Tu uero haec turpiter seminasti, male autem messuisti. nam ab agricolis deducta est, & de flagitioso negotio dictum est à Gorgia, quod tamen non admodum uerè esse uituperandum, cum praesertim illud a Cicerone laudetur, de Orat. 2. quod M. Pinnarius Rufus M. Seruilio respondit, cum enim M. Seruilius ita illum interrogasset, Dic mihi M. Pinnari, num si contra te dixerò, mihi male dicturus es, ut caeteris fecisti? ut sementem feceris, ita metes, inquit. atqui haec est iucunda, & suauis translatio, non admodum illi qua Gorgias usus est, dissimilis.

Et quemadmodum Alcidas, philosophiam esse legum propugnaculum, & Odysseam esse pulchrum humanam uitae speculum, & nullum huiusmodi ludicrum

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

poesi afferens. nam hac omnia sunt aliena à fide faciendâ, propter eas, quæ dicta sunt.

COMM. Tres Alcідamantis metaphoras reprehendit, tanquam nimis affectatas, & alienas ab arte oratoria, atque à fide faciendâ. prima est, quæ philosophiam appellat, aggerem atque propugnaculū legum, quoniam docet, nihil contra leges agendum, atque illis obtemperandum. altera est, quod Odyssæam Homeri uocari, pulchrum humanæ uitæ speculum. quoniam (ut ait Horatius) — quid uirtus, & quid sapientia possit Vtile proposuit nobis exemplar Vlysem.

Ut homines in eo poemate tanquam in speculo uidere possint, quid sibi agendum sit, & quid fugiendum. Tertia est, in qua dixit, nullum huiusmodi ludicrum poesi afferens. ubi uocabulo externo & translato intempestiuè usus est, nam Athyrma, quod nos ludicrum uertimus, peregrina uox est, ut iam supra docuimus. hæc uero translationes illud habent uitij, quod artificium detegunt, & oratori fidem abrogant.

TEXT. Illud uero Gorgiæ contra hirundinem quæ superuolans cibi reliquias in eum demisit, optimè poetæ tragico conueniret: dixit enim; Turpe tibi ò Philomela. nam aui quidem licet id effecerit, non turpe fuit, uirgini uero turpe fuisse. scitè igitur conuicium fecit, dicens id, quod fuerat, non autem quod est.

COMM. Gorgiæ dictum in hirundinem ponit, quod tamquam poetæ tragici laudari potest, non tanquam oratoris. cum (inquit) aliquando Gorgias sub dio spatia retur, & hirundo superuolans eum stercore inquinasset, suspiciens dixit, Turpe tibi ò Philomela, tanquam cum aliqua uirgine, non autem cum aui loqueretur. Philomelam enim poetæ tradunt olim uirginem fuisse, quæ postea sit in hirundinè conuersa. Virgilius

Quas illi philomela dapes, quæ dona pararit.

Nam (inquit Aristoteles) in auem nulla turpitudo cadere potest, itaque non est turpe hirundini stercore in hominem demittere, quare si Gorgiæ dictum, in hirundinem accipiatur, frigidum erit & ineptum. quod si capiatur tanquam in uirginè, erit acutum & salum, hoc. n. esset uirgini turpissimum, si ex alto aliquo loco, corpus in caput hoīs exoneraret. Scitum igitur est hoc apophthegma. quia non dixit hirundini quæ tunc erat, sed quæ olim fuisset, quia quondam uirgo fuisse putabatur. hæc autem figura est hypallage, quam Arist. sub trāslatione comprehendit. ut Cic. annotauit. uariant autem poetæ in hoc, quæ aliqui Philomelam in Luscinia, aliqui in hirundinem fuisse conuersam tradunt.

TEXT. Imago uero etiam ipsa translatio est. parum. n. ab ea differt. nam cum poeta de Achille dicit, Tanquam Leo irruerat, imago est: cum autem, Leo irruerat, est translatio. quoniam enim ambo fortes sunt, translato nomine Achillem uocauit Leonem.

COMM. Sub translatione comprehendit imaginem, quæ est breuior similitudo, ut eam Quintilianus appellat lib. 8. ubi totum huc Aristotelis locum exprefit. probat autem Arist. exemplo parum à translatione

ne imaginem referre. nam cum (inquit) Homerus de Achille ita loquitur, tanquam Leo in prælium irruerat, imagine utitur, cum autem sine illo comparationis aduerbio simpliciter ait, leo in prælium irruerat, translatio est, quæ à similitudine profici scitur, nā quia sunt ambo fortes, hoc est & Achilles, & Leo, ideo ipsum Achillem per Metaphorā Leonē appellauit. Cic. 1. de Inuentione sic ait; Imago est oratio demonstrans corporū, aut naturarū similitudinem. Cornificius ad Herennium lib. 4. sic ait. Imago est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio, ut lbant in prælium corpore tauri ualidissimi, impetu Leonis acerrimi similes. imago est illa Virgilij in secundo Aeneid.

--inde lupi ceu

Raptores atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies.

Cic. in Vatinius pulcherrima imagine utitur, cū ita inquit. Repente. n. te, tanquam serpens è latibulis, oculis eminentibus, inflato collo, tumidis ceruicibus intulisti. Idè in L. Pisonem, sed qui tanquam truncus atque stipes, si stetisset mō posset sustinere tamen titulū consulatus. atque hæc quidè imagines si quis adimat aduerbiū illud similitudinis, trāslationes fiēt. ut, Leges sunt tãquã ppugnacula muri; quæ tranquillitatis atque ocij. imago est. Sed ita, leges propugnacula muri; sunt tranquillitatis atque ocij, translatio erit. hoc est, quod docet Arist.

TEXT. Vtilis est autem imago etiam in soluta oratione, sed ea raro utendum, quoniam magis poetæ decet.

COMM. Quamuis imago ipsa fusior & ornatior magis poetæ quam oratores deceat, tamen si raro adhibeatur, èt in soluta oratione utilis est. ut Philipp. 13. Qui domini patrimonium circumplexus, quasi thesaurum Draco uidetur Arist. appellare imagines eas similitudines quibus frequētissime utitur poetæ, quæ certe solutæ orationi minimè conueniunt. qualis est illa Virgilij de Turno in 12. Aeneidos; Attollitque animos. Pœnorum qualis in aruis Saucius ille graui uenantum uulnere pectus, Tum demū mouet arna Leo, gaudetque comantes Excutiens ceruice toros, fixumque latronis Impaudus frangit telum, & fremit ore cruento, Haud secus accenso gliscit uiolentia Turno.

Hæc est imago poetica sicut aliarum plurimarum, quæ licet immensam poesi uenustatē afferant, non tamē oratori sunt accommodatæ. illæ uero breues & oratoriarum. 1. de Orat. Ac tantum in iudicia & cōiunctas, tanquam in aliquod pistrinum detruendi & cōpingi uidebam. 1. Tuscul. Gloria uirtutem tanquam umbra sequitur, 2. de Orat. timide tãquam ad scopulum, sic tuam mētem ad philosophiā appulisti.

TEXT. Vsurpandæ uero sunt imagines eo modo, quo translationes. nihil enim aliud sunt, quam translationes, ea, quam diximus, ratione differentes.

COMM. Quæ de translationibus præcepta tradita sunt, ea ad imagines èt p̄tinent. quas ita debemus usurpare, sicuti translationibus utimur. nā omnino imago nihil aliud est, quam trāslatio, addito aduerbio similitudinis, ut cum in Pisonē ait Cic. atque adeo

uos

uos geminæ uoragines, scopulique; Reip. trāslatione utitur. sed si dixisset, atque adeo uos tanquam geminæ uoragines scopulique; Reip. imagine usus esset. quæ res est ad intelligendum facillima.

TEXT. Sunt autem imagines huiusmodi, ut Androtion contra Idrieum dixit; eum similem esse canibus, qui uincti catenis domi tenentur; nam illi soluti postea in oēs incurrunt, sic Idrieum uinculis solutum factum esse acriorē.

COMM. Nonnulla profert imaginum exempla, quo res apertior & clarior sit. ac prima quidem hæc est, qua Androtion contra Idrieum usus est. nā Idrieus (ut coniectare licet) per aliquod tempus in uinculis fuerat, deinde carcere liberatus, cum eam ignominia iniquo animo ferret, aduersarios suos acriter inlectabatur, ut eis talionem redderet, & pari referret. Itaque Androtion eius aduersarius comparauit illum canibus, qui catenis uincti tenentur. nam si accidit, ut soluantur, omnes inuadunt. talis est illa qua usus est Aeschines contra Demosthenem, dixit. n. cum similem esse tibiis. quibus si lingua adimatur, reliquum corpus erit inutile, & Demosthenes respondit; Aeschinē bilanci esse similem, quæ in eam partem inclinat, in quâ maius pondus imponitur, ita Aeschinem, eorum esse amicū, à quibus pluribus donis esset corruptus.

TEXT. Et Theodamas, Archidamū dicebat, Euxeno Geometriam ignoranti, simile esse, hac enim proportione, èt Euxenus Archidamo Geometriā sciētis similis erit.

COMM. Altera imago hæc est, qua Theodamas contra Archidamum usus est. comparabat enim eum Euxeno Geometre, dicebatque nulla alia in re Archidamum ab Euxeno differre, nisi quod Euxenus esset Geometriæ peritus Archidamus imperitus. quod si Euxenus Geometriam ignoraret, nulla plane esset inter Archidamum & Euxenum differentia. quod cæteris in rebus pares essent, & ipsè uitiis inquinati. nam conijcere licet, Euxenum improbum fuisse hominem, & id tantum in se boni habuisse, quod Geometriam intelligeret, qua arte Archidamus erat priuatus, ut in aliis omnibus Euxeno par & similis esset. in Geometriæ cognitione solum ab Euxeno superaretur. atque hæc imago potest ex proportione commutari hoc modo; si Archidamus Euxeno Geometriam ignoranti similis est, ergo Euxenus Archidamo Geometriam sciētis similis erit. hoc est si Archidamus Geometriam disceret, tum planè Archidamo similis esset. Talis est ea, qua Polemo usus est in Sophocle laudando (ut scribit Diogenes Laertius) dixit. n. Sophoclem Homerum esse tragicum, & Homerum Sophoclem epicum esse. & illa, Magistratum esse legem loquentem, & legem esse mutū magistratū. rursum illa, poesim esse picturam loquentem, & picturam, mutam esse Poesim. multæ sunt igitur huiusmodi similitudines atque imagines quæ sibi uicissim ex proportione respondent.

TEXT. Et id, quod est in Platonis Politia, eos, qui mortuorum corpora spoliunt catellis esse similes, qui lapides quidem mordent, sed eos, qui iecerunt non attingunt.

Hanc imaginem posuit Plato in quinto libro de Rep. ubi docet auari esse animi, & abiecti hominis indicium mortuos spoliare. & pusillæ mulierisque cogitationis, mortui cadaver esse inimicum existimare. cum iam ipse hostis euolauerit, & id tantum reliquerit, quo dimicabat. an putas (inquit) qui hoc faciunt, aliter se gerere, quam canes, qui sæuiunt in lapides, quibus icti fuerint, eos uero qui lapides coniecerunt, attingere non audēt?

TEXT. Et quod de populo dixit, eum esse similem nauclero uo ualido quidem, sed surdaastro.

COMM. In sexto libro de Rep. Plato hac utitur imagine. cum. n. Socrates dixisset, tunc beatas fore Respublicas cum autem sapientes eas regerent, aut qui illas regunt sapientibus obtemperarent, postea utitur hac similitudine atque imagine, ut dicat ciuitatem quæ rectorem non habeat, esse tanquam nauem sine gubernatore, quæ nauclerum ualidum quidem & robustum habeat, sed surdastrum, & rerum maritimarum imperitum, in qua singuli nauarum imperandi cupiditate trahantur, atque ita inter se contentant, & nauclerum quasi stupore attonitum circumstant, & precibus ac minis rogēt, ut sibi clauum tradat, & aduersarios eiiciat, quo in loco nauem pro ciuitate posuit, nauclerum pro populo, nauas inter se contententes, pro magistratibus qui Remp. administrant. Horatius populū R. belluæ multorum capitum comparauit. Cicero pro L. Murena, populi inconstantiam, freto atque Euripo comparat; quod fretum (inquit) quem Euripum tot motus, tantas, tam uarias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos æstus habet ratio comitorum?

TEXT. Et quod de poetarum uersibus, quos adolescentibus, nulla pulchritudine præditis dixit esse similes; nā illi quidem cum defloruerint, hi uero si dissoluantur, non idem amplius esse uidentur.

COMM. Idem Plato libro de Rep. decimo, cum ostendisset poetæ non ipsam ueritatem attingere, sed tantum simulacra uirtutis imitari. sicuti pictores artificio suo faciunt ut aliquis sutor esse uideatur, quamuis ipsi sint eius artis imperiti: ita poetæ de quacunque re canant, sic illam numeris & harmonia exornant, ut perite dicere uideantur. Sed si quis eos uersus harmonia numeris; spoliauerit, & ad solutam orationem deduxerit, omnē statim gratiā & uenustatem amittent. ut adolescentes qui minime sunt formosi, dū in illo ætatis flore consistunt, aliquid pulchritudinis habere uidentur, sed cū primum ætas defloruerit, corporis eorum deformitas tota penitus apparet. Isocrates in Euagora hoc idem sine imagine dixit, si quis (inquit) eorū, qui excellentes habentur, poetarum carmina metro spoliet, & ornamenta poetica remoueat, multo certe inferiora, quam nunc habeantur. esse uidebuntur.

TEXT. Et quod Pericles de Samiis dixit, eos similes infantibus esse, qui cibum quidem capiunt, sed tamen plorant.

COMM. Pericles Atheniensium celeberrimus imperator, cum insulam Samum in Atheniensium ditio-

hem redegisset, & postea Samiorum commodis, tanquam eorum patronus studeret, atque illi beneficia quidem oblata reciperent, sed tamen perpetuo de Atheniensibus conquerentur, facitissime dixit; Samios infantibus esse perquam similes, qui cibum quidem a nutricibus accipiunt, sed tamen plorare non desinunt. quidam amicus noster, hominem alienas mentas cupidissime appetentem, qui tamen uitium hoc dissimulabat, & rogari uolebat, antequam ad conuiuium accederet, facete coram dixit, similem esse foeminae intemperati, neque tamen prostratae pudicitiae, quae rem habere cum amante recusat quidem, sed tamen uim sibi afferri uehementissime desiderat.

TEXT. Et Bœotios ilicibus dixit esse similes, ut enim ilices se uicissim frangunt, ita Bœotios inter se praeliari.

COMM. Idem Pericles Bœotios ilicibus comparabat. nam ex ilicibus fiunt cunei & clauae, quibus deinde ilices aliae frangantur. est. n. ilex e genere quercuum arbor dura & robusta, atque aptissima ad usus ignis necessarios, quae cuneis scindi solet, unde Virgilius in sexto Aeneid. cuneis & sisfile robur scinditur. & in primo Georg. Nam primi cuneis scindebant sisfile robur.

Bœotij uero domesticis atque intestinis seditionibus laborabant, & inter se frequentissime dimicabant. itaque uenusta est haec Periclis imago, sicut (inquit) ilices se uicissim frangunt, ita Bœotij inter se digladiantur. Themistocles dicebat se Platano similem esse, ad quam homines, cum pluit, confugiunt, ut ab imbre protegantur, cum autem sudum est, folia decerpunt & euellunt, sic Athenienses in aduersis rebus (inquit) ad me confugiunt, in prosperis autem me inuadunt, & offendunt.

TEXT. Et Demosthenes dixit populum eis esse similem, qui in nauis nauiscant.

COMM. Hic Demosthenes non ille est, qui fuit oratorum praestantissimus, sed alius in Rep. magni nominis, de quo Thucydides meminit, qui cum Nicia bellum gessit contra Siculos. hic igitur populum Atheniensem eis comparabat, qui solent in mari nauiscare. cum enim praeter solitum aliquis in mari nauigat, solet nauiscare. sic populus saepe est quae recta sunt, fastidit. quod ita Cic. pro Milone testatur; Nihil. n. est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam uoluntas erga nos, sensusque ciuium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed et in recte factis saepe fastidiunt.

TEXT. Et Democrates nutricibus oratores comparabat; quae cibos ipsae deuorant, salina aut pueros inungunt.

COMM. Democrates cum inuaderet oratores sui temporis, tanquam expilatores Reip. qui eos fructus, quos populus Atheniensium capere debebat ipsi interceptiebant, & exiguam partem populo relinquebant, dixit eos nutricibus esse similes, quae cibos praemandunt, quos infantibus tradant, sed meliorem partem ipsae deuorant, aliquid autem salinae permistum pueris in os inferunt. hinc factum est, ut praemandum in os inferere dicantur, qui omnia etiam minima in docedo psequuntur. 2. de Ora. Cic.

10 sic ait, Atque omnia minima masha (ut aiunt) nutrices, infantibus pueris in os inferant. Nonius ex Lucilio citat hoc carmen: sperans si aetatem eandem proferre potest, Manum ex ore daturum.

Et Antisthenes Cephisodotum tenuem ac gracilem hominem, thuri dixit esse similem, quod cum absumitur, hilaritatem affert. has. n. omnes, & tanquam imagines, & tanquam translationes proferre licet. TEXT.

COMM. Antisthenes, qui Cynicae sectae princeps & auctor fuit, cum Cephisodotum quendam gracilem & macrum hominem paulatim tabescerem, & recta ad mortem properantem, tanquam improbum & omnibus inuisum notare uellet, dixit esse thuri similem, quod cum incenditur & absumitur, odore suo iucundo praesentes exhilarat, sic eum ut perditum ciuem interitu suo multis hominibus gaudium excitare. iam igitur satis declaratum est, quomodo fiant imagines, sed in arbitrio atque iudicio oratoris est, utrum eis tanquam imaginibus, an tanquam translationibus. utat, quoniam parua est inter eas distantia, & exigua mutatio facta uel imagines uel translationes sunt.

TEXT. Quare quicquid probatur, cum tanquam translationes prolata fuerint, perspicuum est, et imagines esse posse. nam imagines, sunt translationes orationis conformatioe indigentes.

COMM. Facillimum esse docet ex translationibus imagines conformare. cum imagines nihil aliud sunt, quam translationes, quae orationis conformatione indigeant, addita similitudinis particula. ideo quaecumque laudabiles erunt translationes illae facile possunt ad imagines traduci hoc modo; pro M. Caelio ait Cic. uideor mihi iecisse fundamenta defensionis meae, haec est translatio. conuerte hoc modo, uideor mihi tanquam fundamenta iecisse defensionis meae, erit imago. pro P. Sestio est haec pulchra translatio, ubi de P. Clodio loquitur; hanc terram immanemque belluam, uinctam auspiciis, alligatam more maiorum, constrictam legum sacratarum catenis, soluit subito legum consulum. conuerte hoc modo, hunc quasi tetram immanemque belluam, & statim fiet imago.

TEXT. Verum semper oportet eam translationem, quae a proportione ducitur, ab utraque parte sibi respondere, atque in rebus eiusdem generis fieri, quod exemplo declarat; si quis. n. Bacchum ridere uelit, tanquam ebriosum & inertem, parum idoneum ad bella gerenda, poterit translate dicere, phiala esse Bacchi Clypeum, & eadem ratione commutata, si quis Martem laudare uelit, tanquam sobrium & bellicis rebus semper intentum, dicet Clypeum esse Martis phialam. ita si uisus dicatur esse corporis intelligentia, recte etiam intelligentia uisus animi esse dicetur. & si bene gubernator ciuitatis dicatur, etiam rector nauis bene dicetur.

COMM. Supra demonstratum est, quasdam esse translationes, quae sibi vicissim ex proportione respondent. eas ait Aristoteles hoc loco oportere sibi ab utraque parte respondere, atque in rebus eiusdem generis fieri, quod exemplo declarat; si quis. n. Bacchum ridere uelit, tanquam ebriosum & inertem, parum idoneum ad bella gerenda, poterit translate dicere, phiala esse Bacchi Clypeum, & eadem ratione commutata, si quis Martem laudare uelit, tanquam sobrium & bellicis rebus semper intentum, dicet Clypeum esse Martis phialam. ita si uisus dicatur esse corporis intelligentia, recte etiam intelligentia uisus animi esse dicetur. & si bene gubernator ciuitatis dicatur, etiam rector nauis bene dicetur.

TEXT. Ac oratio quidem ex ijs, quae dicta sunt componitur. Haec-

COMM. Haecenus de simplicibus uerbis locutus est, & docuit quae usurpanda sint ab Oratore, & quae fugienda, quoque modo sint tractanda, quoniam ex eis, tanquam ex materia quadam oratio componitur. ut enim domus ex lignis lapidibus & cemento constructura, ita oratio ex simplicibus uerbis, quae nisi structura quadam artificiosa inter se coniungantur, laudabilem orationem efficere non possunt. Itaque deinceps de uerborum coniunctione differit.

TEXT. Initium autem & fundamentum elocutionis est emendate loqui.

COMM. Oratoria elocutio debet in primis esse emendata, & omni uitio carere, ut omnis barbarismi, & solacissimi foeditas absit (ut ait Quintilianus) quae disciplina traditur a Grammaticis, ut nullum sit in uerborum constructione uitium, siue graeco sermone utamur, quod Aristoteles uocat, ελλυμίζεω, hoc est ita loqui, ut graeci sermonis proprietates appareat, siue latino, siue haetrusco, siue quocumque alio. quam partem Cicero praetermisit, quia facile esse suo tempore putabat, cum omnes latine loquerentur, & tamen quasi digito monstrauit, unde possit hauriri, cum ita scribit; Praetereamus igitur praecipua latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit, & subtilior cognitio, ac ratio literarum alit, ac consuetudo sermonis quotidiani, ac domestici libri confirmant, & lectio ueterum oratorum ac poetarum. & in tertio de Oratore; inquam (inquit) haec, quae cognitionem habent facilem, usum necessarium. nostro tempore sunt haec maxime difficilia, cum neque graecum, neque latinum sermonem natium habeamus, sed tamen a Grammaticis, non a Rhetoribus sunt petenda. Arist. breuiter haec perstringit, & necessaria tantum attingit.

TEXT. Hoc autem ex quinque rebus constat. Prima est in coniunctionibus, ut quis eas, sicuti natura postulat, uel ante, uel post in ordine colloquet, ut inter se respondeant; ut, quidem, & ego quidem, postulat, uero, & ille uero.

COMM. Ut emendate loquamur quinque rebus potissimum nos consequi posse docet, primo ut recte coniunctionibus utamur, secundo, ut proprietate seruemus, tertio ut ambigua uitemus, quarto ut genera distinguamus, quinto ut numeros obseruemus. Ac primo quidem de coniunctionibus uerba facit, quo in loco aduertendum est Arist. appellare coniunctiones et pronomina coniunctionibus apposita. ut, ego quidem, ille uero. nam tres tamen orationis partes olim faciebant, nomen, uerbum & coniunctiones, quas posteriores deinde auxerunt. coniunctiones igitur ita distinguuntur, ut aliae praeponi uelint in ordine, aliae uero postponi, quaedam et sibi uicissim respondent. oportet igitur eis, sicuti earum natura postulat, neque ordinem perterere, alioqui uitium erit, ut haec duae coniunctiones, quidem, & ego quidem, praeponi solent, & post se duas illas postulare, uero, & ille uero. ut consilium quidem praecedere debet, actio uero subsequi. Ego quidem bono animo hoc feci, ille uero mala in parte accepit. Ingenium quidem diligentiam

excitat, diligentia uero perficit ingenium. ego qui dem illi subleuauit, ille uero mihi nocere studuit. Sed eas oportet ita inter se respondere, ut facile memoria comprehendi possint, quod fiet, si non nimis longo intervallo disiunctae fuerint. TEXT.

COMM. Non solum curandum est, ut opportune coniunctiones collocentur, sed et ne nimis longo intervallo sibi respondeant, nam hoc memoria impedit, & orationem confusam reddit. Itaque tamen spacium inter coniunctiones esse debet, quantum memoria facile comprehendi possit. peccant. n. nonnulli, qui periodos usque eo protrahunt, ut uno spiritu pronunciari non possint. & multa saepe in media periodo inculcant, quae confusam & perturbatam orationem reddant. ut si quis ita dicat, Postea quam mihi renunciatum est de obitu filij tui, qui ualde ingeniosus erat adolescens, & omnibus amabilis, gratiosus & suauis, & qui iam plurimum in literis profecerat, oes. n. aequales suos longo iam intervallo superauerat, & cum natu maioribus contendebat, adeo ut oes admirarentur, & de eius ingenio atque doctrina sibi magna pollicerentur, sane quod pro eo ac debui, grauitate molesteque tuli. certe quia duae ille coniunctiones postea quam, & sanequam, nimis longo intervallo disiunctae sunt, uitiosa est oratio. quod si ita dicamus, ut Ser. Sulpitius ad Ciceronem; Posteaquam mihi renunciatum est de obitu Tulliae filiae tuae, sanequam pro eo ac debui, grauitate, molesteque tuli. bene & eleganter dixerimus. nam ea est coniunctionum distantia, quam auditor recordari facile possit, ut Aristoteles praecipit.

TEXT. Neque oportet ante coniunctionem necessariam, aliam coniunctionem collocare: nam hoc paucis in locis conuenit: ut, Ego uero postquam mihi rem narrauit, uenit enim ad me Cleon rogans, atque obsecrans, eis in societatem assumptis profectus sum.

COMM. Docet non oportere coniunctiones coniunctio nibus accumulare, priusquam sententia sit perfecta, quoniam haec res magnam gignit obscuritatem, & odiosam ac molestam reddit orationem. hoc est quod ait, non oportet esse, ante coniunctionem, quae necessaria est, ad sententiam orationis absoluendam, aliam coniunctionem inculcare. quoniam haec res uel nunquam, uel certe rarissime conuenit. atque hoc exemplo probat, quod ipse fortasse ab aliquo scriptore sumit, cuius nomen non ponit, ne uideat aliquam cupiditate uituperare. Sic. n. ille, Ego uero postquam mihi rem narrauit, uenit. n. ad me Cleon rogans atque obsecrans, eis in societate assumptis profectus sum. nam in hac periodo priusquam absolueretur sententia, quae incepta fuerat ab illis coniunctionibus, Ego uero postquam, alia coniunctio fuit inculcata quae est illa, uenit. n. quod sane tollit omnem orationis splendorem. sed hoc exemplum quod ponit Arist. non est admodum uitiosum, quoniam una tantum coniunctio fuit inculcata. sunt qui plures & longiores periodos commisceant, ut nihil odiosius aut affectatius esse possit. nup quodam amicus meus orationem ad me detulit, quam ita exorsus fuerat, Quaequam nulla mihi Iudices est cum aduersario meo inimicitia, quae multa in me meosque beneficia contulit, & postquam ciuitas nostra

à turbulentissimis belli tempestatibus capit con-
 quiescere, mecum familiariter uixit, quoniam is-
 dem studiis ambo dediti sumus, & antequam eius
 pater moreretur, quotidie cum meo, qui adhuc ui-
 uit, uersabatur, atque eius cōsobrinus sororē meā
 habet in matrimonio, & præterea quātum ego po-
 tui semper ante hac eius commoditate studui. cu-
 ius rei cum ipse, tum alij multi, qui utrunque no-
 scunt, testes esse possunt, neque enim res est ob-
 scura, cum una ambo publice causas agamus, &
 multorum patrocinia simul suscipiamus. non po-
 tui tamen facere, quin pro salute Aurelij Cottæ,
 quem inquisitissime oppugnat, hanc causam suscipe-
 rem, & eius iniquitati, quātum facultas mea fert,
 aperte resisterem. hoc ego exordium cum perle-
 gissem, iucunde ridere cæpi. quod ille admiratus,
 qui se magnifice dixisse putabat, causam à me que-
 siuit, cur illud non probarem. ego statim ei locum
 hunc Aristotelis ostēdi, atque interpretatus sum,
 deinde monui, ut huiusmodi inanes inculcationes
 uerborum & coniunctionum fugeret, quod ille
 uitium cum libenter agnouisset, ingentes mihi
 gratias egit, & se illud postea uitaturum recepit.
 in hoc uitium incurrunt etiam illi, qui parenthe-
 ses, aut longiores, aut frequentiores suis scriptis
 interponunt, semper enim uitiosa est parēthesis,
 nisi cum breuis est, & quodammodo necessaria.

TEXT. *Nam in his uerbis multæ coniunctiones interposi-
 tæ sunt, antequam necessaria coniunctio reddatur. &
 si magnum interuallum esset inter initium, & illud
 uerbum, profectus sum, esset obscura locutio. Atque
 hic quidem unus est emendatè loquendi modus in
 coniunctionibus.*

COMM. Vitium notat, quod in superiori exemplo com-
 missum est. multæ (inquit) coniunctiones inculca-
 tæ sunt, atque interpositæ, priusquam necessaria
 coniunctio redderetur. quod si plures etiam in-
 teriectæ fuissent, aut maius fuisset interuallum in-
 ter initium orationis, & illud ultimum uerbum,
 profectus sum, certe etiam uitiosior, & obscurior
 locutio facta esset. ut si ita dixisset, Ego uero, po-
 stea quam rem mihi narrauit, uenit enim ad me
 Cleon rogans atque obsecrans, ut quamprimum
 in forum accederem, neque diutius eius fortunas
 periclitari paterer, sed non tantum ipse uenire, ue-
 rum etiam alios, qui præsentés aderant, mecū ad-
 ducerem, eis in societatem assumptis profectus
 sum. hæc sane esset obscura locutio, quare uitandæ
 sunt huius generis interpositiones, quæ nimis in
 longum protrahuntur. Atque ita iam explicatus
 est primus modus emendatæ locutionis, qui fit in
 coniunctionibus.

TEXT. *Altera est, cum proprijs ac suis nominibus res ap-
 pellantur, non autem circumscribuntur.*

COMM. Altera pars emendatæ locutionis, est quando
 res appellamus proprijs atque suis nominibus,
 non autem eas multis ambagibus circumscribi-
 mus. hoc est, quod et Quintilianus libr. 8. docet,
 cum de perspicuitate loquitur, primus (inquit) in-
 tellectus est, sua cuiusque rei appellatio, nam qui

relictō proprio nomine rei, uult eam describere,
 sæpe in obscuritatem incidit, ut si quis medicus
 (ut ait Cicero secundo de Diuinatione) egroto im-
 peret ut sumat, Terrigenam, herbigradam, domi-
 portā, sanguine cafsā, potius quā hoium more Co-
 chleā dicere uelit. nā Pacuianus (inquit) Amphio,
 Quadrupes tardigrada, agreftis, humilis, aspera,
 Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci,
 Euiscerata, inanima, cum animali sono,

Cum dixisset obscurius, tum Attici respondēt,
 non intelligimus nisi apertè dixeris, at ille uno
 uerbo, testudo, non potueras igitur hoc à princi-
 pio Cytharista dicere? sunt igitur huiusmodi cir-
 cumscriptiones uerborum uitiosæ cum rem pro-
 prio ac suo nomine possumus appellare, ut si quis
 pro oculis dicat, eam corporis partem, qua uide-
 mus, pro auribus, ea membra, quibus sonos perci-
 pimus. pro equo, animal aptum ad sessorem susti-
 nendum & hinniendum. quæ licet etiam sint aper-
 tæ, tamen sæpe ridiculæ sunt. ut (quod ait Quinti-
 lianus) ille, qui in actione Ibericas herbas, se solo
 nequicquam intelligente dicebat, nisi irridēs hęc
 uanitatem Casius Seuerus Spartum eum dicere
 uelle indicasset. risimus nuper ludi magistrū quē-
 dam, qui cum nos domi suæ ad bibendum inuita-
 ret, dixit, uultis ne ingredi ad Bacchum meum sa-
 lutandum? Sunt tamen descriptiones quædā, quæ
 minime uituperantur, quæ rem clariorē efficiunt,
 & ornatum afferunt orationi, de quibus hic nō lo-
 quimur. nam hoc in loco damnatur eorum uanitas,
 qui cum rem aliquā proprio nomine possunt
 apertè dicere, uolūt eam obscure circumscribere.

Tertio est, cum ambigua uitantur.

Ambiguitas orationis ei uitanda est, qui cupit
 emendate loqui. nam (ut in Partitionibus ait Cice-
 ro) ambiguitate fit obscura oratio, quare quod ambi-
 guum est, semper est uitiosum, nisi fortasse id de-
 dita opera fiat, ut statim dicetur. Cornificius ad
 Herennium libro quarto, Ambigua uitanda sunt,
 quæ obscuram reddunt orationē. fit ambiguitas
 uel in simplicibus uerbis, cū uerbū aliquod plura
 significat, & incertū sit, qua in significatione sit
 capiendū, ut Taurus & bouē significat, & fidus cœ-
 leste, & montē, & est propriū nomen uiri. uel in cō-
 iunctis, cū una oratio duas aut plures diuersas sen-
 tentias hęc pōt, ut in illo Ennij carmine Aio te Aea-
 cida Romanos uincere posse. utraq; ambiguitas
 diligenter est euitanda. de hac re tota sic ait Quin-
 tilianus libr. 8. cap. 2. uitanda in primis ambiguitas,
 non hæc solū, quæ incertū intellectum facit, ut Chre-
 metē audiui percussisse Demegā, sed illa quoq; quæ
 si turbare non potest sensum, in idē tamen uerbo-
 rum uitium incidit. ut si quis dicat, uisum à se ho-
 minem librum scribentem. Nam etiam si librū ab
 homine scribi pateat, male tamen cōposuerat, fe-
 ceratque ambiguum, quantum in ipso fuit.

*Hęc uitanda sunt, nisi quis contraria pro se face-
 re existimet. quod ij faciunt, qui, cū nihil habēt, quod
 dicant, aliquid tamen dicere uideri uolunt. huiusmodi
 a. hoies poetico more talia proferūt, ut Empedocles.*

TEXT.
COMM.

Duo præcepta superiora semper ab Oratore ser-
 uanda sunt, hoc est, ne in rebus apertis, & suo
 proprio ac certo nomine signatis, circumscriptio-
 ne utatur, & ne ambigūe loquatur, nisi for-
 tasse intelligat, contraria sibi prodesse posse. tunc
 enim licet & uerborum circumscriptio, & am-
 biguis uti, non quia laudabile sit, sed quia neces-
 sarium, cum non aliter Orator in causa possit esse
 superior. hoc autem (inquit Aristoteles) ij plerun-
 que facere solent, quos in causis uerba deficiunt,
 & nihil habent quod dicant. nam uagari incipiunt
 & circumlocutionibus uti, & poetico more finge-
 re, ut aliquid tandem dicere uideantur, in quo ui-
 tium multum est Empedocles. Cicero pro Roscio
 Am. Erucium accusatorem facete irridet, quod cū
 nihil haberet, quod diceret contra Roscium, ta-
 men inania quædam nugatoriaque proferebat. Em-
 pedoclem multis in locis Aristoteles damnat, quæ
 & ambigūe locutus sit, & sibi ipse sæpe sit contra-
 rius. Cicero in Lucullo sic ait, isti physici cum hæ-
 rent aliquo loco exclamant, quasi mente incitati,
 Empedocles quidem ut interdum mihi furere ui-
 deatur, abstrusa esse omnia, nihil nos sentire, nihil
 cernere, nihil omnino quale sit posse reperire. pri-
 mus autem Empedocles mouisse aliqua circa Rhe-
 toricem dicitur ut ait Quintilianus libro tertio ca-
 pite primo.

TEXT. *Nam circuitus ille uerborum cum longus sit, faci-
 le decipit, & auditores sic ab eo afficiuntur, ut impe-
 rita multitudo cum ariolos audit ambigua loquentes,
 temere enim assentitur. quale est illud;
 Cræsus Halym penetrans magnam peruertet opum
 uim.*

COMM. Exponit quam utilitatem interdum habeat ora-
 tor ex longo uerborum circuitu, & circumlocutio-
 ne, atque ex ambiguis dictis. facile enim auditores
 decipiuntur, qui cum multa uerba audiunt, ma-
 gna cum grauitate prolata putant ea, quæ dicun-
 tur esse uera, iisque temere assentiuntur. cum autē
 audiunt ambigua, sic afficiuntur, ut ij, qui ariolos
 audiunt, atque oracula, quæ etiam imperiti putant
 se intelligere, sed tamen in eis facile decipiuntur.
 sicuti deceptus est Cræsus Lydorum rex. is enim
 cum oraculum adisset, ut peteret an exercitū suū
 ultra Halym fluuium cōtra hostes traduceret, hoc
 responsum habuit;

*Cræsus halym penetrās magnam peruertet opum
 uim.*

Nam (ut ait Cicero secundo libro de Diuinatione)
 hostium uim se se peruersurum putauit, per-
 uertit autem suam: est autem facillimum in ambi-
 guis decipi, quare qui decipere uolunt, ambigua
 loquuntur, ut diuinatores, & Sophistæ, & inter-
 dum etiam Oratores uincendi gratia, sed cum am-
 bigue multa dicantur, qui nouit, quomodo quic-
 que eorum diuidi explanari que oporteat, nunquā
 decipitur. sunt etiam quædam ambigua dicta ri-
 dicula & faceta, quæ in primis acuta, atque in-
 geniosa putantur, ut in secundo de Oratore ait
 Cicero.

*Nam arioli generibus rerum utuntur in prædican-
 do, quoniam in eis minus peccatur. ut qui ludit par im-
 par, facilius diuinat, si uel paria, uel imparia esse di-
 cit, quam si certum numerum explicat.*

COMM. Hęc ars (inquit) est diuinantium, ut generatim,
 non autem particulatim futura prædicant, quod i-
 deo faciunt, quia minus peccatur in generibus,
 quam in singularibus. ut si aliquid e longinquo lo-
 co quis uideat, facilius cognoscet esse animal, quā
 esse equum, aut bouem. eodem modo facilius co-
 gnoscet esse hominem, quam esse Fabium, aut Cor-
 nelium. ita qui ludit par impar, ait Aristoteles, cum
 interrogatur à socio, quid manu teneat, facilius di-
 uinat, cum dicit esse paria, uel imparia, quam si di-
 cat esse quinque aut decem. ludus hic est uulgaris
 inter pueros etiam nostro tempore, de quo ita Ho-
 ratijs, Ludere par impar, equitare in arundine lon-
 ga. solent enim pueri uel lapillos, uel fabas, uel ali-
 quid aliud manu comprehendere, deinde ita sociū
 interrogare, quod manu teneo, est ne par, an im-
 par? quod si interrogatus diuinat, uictoriam conse-
 quitur. atque ita uicissim ludunt, interdum etiam
 pecunijs expositis de hoc ludo sic ait Ouidius in
 Elegia de Nuce;

Est etiam par sit numerus qui dicat an impar.

Vt diuinatas auferat augur opes.

COMM. Facilis est autem diuination, quoniam duo tan-
 tum sunt hæc numerorum genera, par & impar.
 quod si quis ad singulares numeros descendat, &
 uelit explicare, quot sint ea, quæ à socio manu te-
 nentur, ut quatuor, aut sex, aut octo, quoniam hi
 numeri penè sunt infiniti, facile peccabit; & longè
 rarius diuinabit idem quod in alijs generibus fit, ut si
 quis dicat Græcos esse uanos ac mendaces, minus
 errabit, quam si dicat hunc, uel illum Græcum ut
 Demosthenem, uel Thucydidem uanum ac men-
 dacem esse.

TEXT. *Ita qui dicit aliquid futurum, facilius diuinat, quā
 si addat, quando, quo fit, & ut uates non adiungant,
 quando.*

COMM. Rationem affert quare uates & augures in diui-
 nationibus suis certum tempus non explicet, ne-
 que dicat, quando id euenturum sit, quod ipsi præ-
 dixerint. quoniam hac ratione untus peccant, si di-
 xerint simpliciter aliquid futurum, quam si certū
 tempus addant, & diem atque horam, qua id futu-
 rum sit enunciēt. nam si Chaldæus dicat, Catilina
 interficietur, respiciens ad eius prauas actiones,
 & fortasse etiam ad influxum siderum, facile diui-
 nabit. sed si dicat, Catilina cum ad annum quadra-
 gesimum peruenerit, mense Septembri, die Martij
 hora uigesima interficietur, rarissime diuinabit.
 hoc in loco uidetur Aristoteles omnem diuinationem
 tollere, atque eos, qui diuinandi artem profi-
 tentur, ostendere, nihil aliud esse, quam fallaces ho-
 mines, qui artificio suo multos in errorem indu-
 cant, quod etiam Cicero secundo libro de Diuina-
 tione copiose persequitur, ubi docet, nullam omni-
 no diuinationem esse, in historiis tamen multa ex-
 empla habemus eorum, qui non tantum annū sed
 etiam

etiam diem prædixerunt, in quo magnum periculum alicui immineret. notissimum est id, quod C. Cæsari accidit, cui Spurina augur prædixerat, ut Idus Martias caueret, & cum eo ipso die Cæsar Spurinam irrideret, tanquam uanum, quod Idus Martias sine ullo suo periculo uenissent, Spurina respōdit, uenere quidem Idus Martias, sed nondum præterire. paulo post Cæsar in Senatu fuit à coniuratis multis uulneribus confossus. sed tot sunt huius generis historiae, ut impudentia sit, omnem penitus diuinationem negare, quamuis plurimi sint mendaces & fallaces diuinatores, plurimi etiam sint qui ad diuinandum cacodæmonum opera utantur, qui fit ut eam artem tanquam superstitionem atque illicitam, merito rejiciat christiana religio.

TEXT. *Hæc enim omnia similia sunt; quare nisi fiant alienius rei gratia sunt fugienda.*

COMM. Ambigua, circumlocutiones, generalia dicta, sunt inter se similia, & ad fallendum accommodata, quare debet Orator, qui bonus uir est, ea refugere, neque unquam eis uti, nisi fortasse aliquando necessitas cogere uideatur.

TEXT. *Quarta est, cum genera distinguuntur; quod Protagoras fecit, qui dixit alia nomina esse uirilia, alia muliebria, alia neutra. hæc enim etiam accurate seruanda sunt: ut, Illa autem reuerfa, & collocuta discescit.*

COMM. Quarta res, quæ locutionem emendatā facit, est cum genera non confunduntur, sed ita distinguuntur, ut quæ uirilia sunt, uirilibus accommodentur, quæ muliebria muliebribus, quæ neutra neutris. quam distinctionē Protagoras Abderites primus obseruauit, & admonuit ex consuetudine bene loquentium. dixit enim alia esse nomina masculina, alia fœminea, alia *οὐδὴν* hoc est uasa, & instrumenta, quæ neque masculina, neque fœminea sunt, quæ postea Grammatici *ὀδὴν* i. neutra uocarunt, hanc eandem diuisionem in Arte poetica facit Aristoteles. Cicero in Partitionibus consecutionem uocat, cū genera, numeri, tempora, personæ, casus diligenter obseruantur. sic enim ait; Consecutio autem ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. nam ut in simplicibus uerbis, quod non est latinum, sic in coniunctis quod non est consequens uituperandum est. Aristoteles ponit exemplum consecutionis in genere, de fœmina sic inquit, Illa autem reuerfa, & collocuta discescit: nam si postquam dixit, Illa autem reuerfa, postea subiunxisset, & collocutus discescit, esset genere perturbata oratio. sed hæc facillima sunt, & a Grammaticis petenda.

TEXT. *Quinta est, cum multa, & pauca & unum rectè quis appellat: ut, Hi cum accessissent, me percusserrunt.*

COMM. Non tantum ad genera, sed etiam ad numeros in uerborum constructione respiciendum est, ne forte perturbentur. ut multa & pauca plurali numero (ut uocant Grammatici) unum autem singulari proferatur. quod exemplo demonstrat. ita enim

10 bene dicitur, Hi, cum accessissent, me percusserrunt. quod si quis dicat, Hi, cum accessissent, me percussit, numero esset oratio perturbata.

Omnino quod scribitur eiusmodi esse debet, ut & legi, & proferri facile possit, quæ duæ res eodem modo fiunt. hoc autem, non habet ea locutio, in qua multe sunt coniunctiones, & quæ non facile interpungi potest, qualia sunt Heracliti scripta.

COMM. Qui laudabile aliquid conscribere cupit, is duo debet ante omnia providere, primo, ut quod scriptum est, sine ulla molestia atque impedimento legi facile possit, deinde ut eadem facilitate proferri pronuntiarique ualeat, quæ duo sunt ita inter se connexa, ut alterum ex altero pendeat. quod enim in legendo facile intelligitur, idem etiam in pronuntiando facile percipitur. contra uero cum in legendo laboratur, etiam in pronuntiando eodem scripto laborari necesse est. quo uitio laborat primo ea locutio, quæ multas habet coniunctiones, deinde illa quæ non facile potest interpungi. nam coniunctiones sunt illæ quidem utilissimæ in oratione, si bene collocentur, & sibi uicissim opportunè respondeant, sicuti supra demonstratum est, sed quoties multiplicantur, & inculcantur ita, ut in locum nimis spacium protrahatur oratio, & sensus implicetur, magnam afferunt obscuritatem. itaque minus frequentes coniunctiones uitandæ sunt. In ter punctio uero facit orationem apertam & illustrem, sed ea, quæ interpungi non bene potest oratio, ut molesta sit, & obscura necesse est. quo genere scribendi delectatus est Heraclitus Ephesius, qui ideo *σκοτεινός* fuit appellatus, quoniam obscure scriberet, de quo ita Lucretius primo libro. Heraclitus inquit quorum dux prælia primus clarus ob obscuram linguam. Cicero secundo de Finibus, ut Heraclitus, cognomento qui *σκοτεινός* perhibetur, quia de natura nimis obscure memorauit. hoc utroque uitio laborasse Fusium quendam & Pomponium tertio de Oratore Crassus ostendit his uerbis; Eisdem res autem simul ac Fusius, aut uester æqualis Pomponius agere cœpit, non æque, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo, ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaque insolentia ac uerba uerborum, ut oratio, quæ lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem & tenebras afferat, atque ut quodam modo ipsi sibi in dicendo obstrepere uideantur. de hoc genere hominum qui confusè scribunt, sic ait primo Tusculanarum Cicero; Sed mandare quenquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare possit, nec delectatione aliqua alligere lectorem, hominis est, intemperanter abutentis, & ocio & literis.

Magna enim difficultas est, Heracliti scripta notis atque interpunctionibus distinguere; quia dubium est, cuiam parti uerba hæreant, posteriori ne, an priori, quod ex operis eius initio intelligi potest, ubi ita inquit; Rationis eius, quæ uere est, semper, ignari sunt homines: incertum est enim utri parti illud aduerbium semper, sit applicandum.

Cau-

Causam explicat quare scripta Heracliti sint obscura, neque facile possint interpunctionibus distinguui, nam uir ille dedita opera ita scripsit, ut plerumque dubium sit, utrique parti uerba in medio posita cohareant; hoc est, utrum præcedenti, an subsequenti. quod exemplo probatur, sumpto ab initio eius operis quod Heraclitus de Natura scripsit. Sic enim id opus exorsus est; Rationis eius, quæ uere est, semper, ignari sunt homines. incertum est autem, ait Aristoteles, utri parti sit applicandum illud aduerbium, semper. Vtrum ita dicat, Rationis eius, quæ uere est semper; an ita semper ignari sunt homines. loquitur autem Heraclitus de ratione diuina, quæ semper uere est, cum reliqua omnia nunquam uere sint. sed in perpetuo fluxu posita, continenter mutantur, & modo oriuntur, modo intereant. adeo ut eundem fluuium nemo possit bis ingredi. quam opinionem secutus est etiam Plato, qui sic ait in Timæo; Quid est, quod semper sit, neque ullum habet ortum, & quod gignatur, nec unquam sit, quorum alterum intelligentia, & ratione comprehenditur, quod unum semper, atque idem est. alterum quod affert opinionem per sensus, rationis expertis, quod totum opinabile est, id gignitur & interit, nec unquam esse uere potest. quo ex loco potest intelligi, illud aduerbium, semper, priorum parti esse applicandum, hoc modo, Rationis eius quæ uere est semper, nam in rebus naturalibus Plato secutus est Heracliti opinionem, ut tantum ea, quæ ratione & intelligentia comprehenduntur, semper uere sint, quæ uero sub sensum cadunt, nunquam uere sint. nam omnino rationes rerum & notiones siue species solæ conseruantur, atque æternæ sunt, singularia uero continenter mutantur, & modo nascuntur, modo intereunt, ut hominum species semper est, singuli homines nascuntur, & moriuntur, atque ita in reliquis rebus omnibus sit, præterquam in cœlo, quod æternum & impatibile esse statuunt. illa uero ratio sempiterna, de qua sensit Heraclitus, quæ semper uere est, nihil aliud est, quod Deus optimus Maximus, quem nemo hominum perfecte intelligit; & hoc est, quod ait Heraclitus, Homines ignaros esse rationis eius, quæ semper uere est, de qua docte & eleganter Cicero sic ait in Academicis. Partes autem esse Mundi omnia, quæ in sunt in eo, quæ natura sentiente teneantur, in qua ratio perfecta inest, quæ sit eadem sempiterna: nihil enim ualentius esse, à quo intereat, quam uim animum esse dicunt Mundi, eandemque esse mentem, sapientiamque perfectam, quem Deum appellant, omniumque rerum quæ sunt ei subiectæ, quasi prudentiam quandam, procurantem cœlestia maximè, deinde in terris ea, quæ pertinent ad homines.

TEXT. *Præterea sit solacismus, cum in uerborum coniunctione, non redditur unicuique uerbo, quod exigit. ut, si dicas. Sonitum & colorem uideo, non bene dixeris, quia non est commune, sed, sentiens, quod est commune.*

COMM. Solacismus est (inquit) & maximum in loquen-

10 di ratione uitium quoties duo uel plura nomina copulamur uni uerbo quod non ambobus aut omnibus sit commune, uel cum distinguere uolumus quoties non unicuique uerbo id assignamus, quod exigere uideatur. ut exempli gratia, si quis uelit, sonitum & colorem copulare, non bene dicet; Sonitum coloremque uideo, quoniam uidere, non est commune sonitus, & coloris, sed ad colorem tantum pertinet. neque enim sonitus uidetur, color autem uidetur. itaque uitiosum est dicere, Sonitum coloremque uideo, quod si dicas, Sonitum coloremque sentio, bene dixeris, quia sentire commune est utriusque. tam enim sonitus, quam color sentitur, hoc est sensibus percipitur. hæc est Aristotelis sententia. quod si hæc distinguere uolueris, utrique quod conuenit, & proprium est, assignare debes, ut sonitum audio, & colorem uideo. multi igitur imprudentes in hoc uitium incurunt, ut quod dixit; uasa omnia, pecunias, equos, seruos secum abduxit. neque enim abducere commune est omnibus, sed equis, & seruis tantum. Itaque dicendum erat, uasa omnia & pecunias abstulit, equos & seruos secum abduxit. in hunc errorem uidetur incidisse Virgilius in duodecimo Aeneid. cum ita ait, Disce puer uirtutem ex me, uerumque laborem, Fortunam ex alijs.

Quia discere non est commune uirtutis & fortunæ. sed eum excusat ratio carminis. in soluta certe oratione non haberet excusationem.

Fit etiam obscura locutio, nisi initio posueris id, quod multis interpositis postea dicendum est: ut, paraueram; postquam cum eo collocutus fuisset, hæc, & hoc modo, discedere. rectius enim dixeris; Paraueram discedere, postquam collocutus cum eo fuisset hæc, & hæc, & hoc modo.

COMM. Præceptum hoc utilissimum est, ad effugiendam orationis obscuritatem. ut quando multa sunt dicenda atque inculcanda, initio periodi ponamus illud, quod postea multis interpositis esset dicendum. sic enim & nimis longas sermonis continuationes & tardas uerborum traiectiones, atque hyperbata quæ uocantur, facile uitabimus. ponit autem exemplum primo uitiosum, deinde admonet, quomodo possit emendari. si quis enim ita dicat, Paraueram, postquam cū eo collocutus fuisset de rebus meis domesticis, ut eas me absente procuraret, res rusticas frequenter inuiferet, in urbe uadimoniam obiret, accepti & expensi rationem haberet, domum intrueret, filijs & seruis cibos & uestimenta pararet, ab urbe discedere. certe quia multa sunt inculcata, priusquam incepta sententia absolueretur, fit obscurior oratio. Quod si quis ita dicat, Paraueram ab urbe discedere, postquam cū eo collocutus fuisset, & quæ sequuntur, nihil obscuritatis habebit. hunc autem loquendi modum quo usus est, hoc in loco Aristoteles, interdum etiam latini usurpant; breuitatis gratia, ut Cicero primo de Inuentione; Quidnam amplius desideratis Iudices cum uobis hoc & hoc planum factum sit? & Quintilianus libro sexto, Licet etiam dubitare, nunquid & nos fuerit,

gerit, & quid respofurus fit aduersarius his, & his. nam cum orationem habemus, illa deinde sunt explicanda, sicuti notarij solent, qui in stipulationibus & scriptis suis, frequenter ponunt, & cætera. Sed cum opus est ea dilatare, tunc omnia explicant ita igitur etiam Aristoteles hoc in loco, postquam cum eo collocutus fuiffem hæc, & hæc, & hoc modo, si enim singula explicentur, ut nos supra conati sumus, fit contextus sermonis traiectione tam tardus, ut in hyperbatum finis eius differatur. qd euitandum esse, benè cenfet Aristoteles. de hac re sic ait Quintilianus libro octauo capite secundo; Etiam interiectione, qua & oratores & Historici frequenter utuntur, ut medio sermone, aliquem in serant sensum, impediri solet intellectus, nisi quod interponitur breue est, nam virgilius illo loco, quo pullum equinum describit cum dixisset;

Nec uanos horret strepitus

--compluribus insertis alia figura, quinto demum uerso redit,

--Tum si qua sonum procul arma dedere

Stare loco nescit.

--Talis est ille locus in secundo Aeneidos, ubi

Aeneas ita socios alloquitur.

--Iuuenes fortissima frustra

Pectora, si uobis audentem extrema cupido

Certa sequi, quæ sit rebus fortuna uidetis,

Excessere omnes adytis, arisque relictis

Dij, quibus imperium hoc steterat, succurritis urbi

Incenfa, moriamur, & in media arma ruamus.

Nam longe clarior & apertior fuisset oratio, si ita dixisset,

--Iuuenes fortissima frustra

Pectora, si uobis audentem extrema cupido

Certa sequi, moriamur, & in media arma ruamus.

Illa igitur interiectio plurium uerborum per aliam figuram Sensem & intellectum impedit. quocirca semper quod interponitur breue esse debet.

TEXT. Ad locutionis autem amplitudinem & granditatem hæc proderunt; primum si definitionem loco nominis ponas: exempli gratia, si non circulum dicas, sed figuram planam, cuius extremitas paribus a medio radijs attingitur. qui uero breuitati studet, is contra, nomen loco definitionis ponat.

COMM. Quoniam omnis uis oratoris (ut ait Quintilianus) in augendo minuendoque consistit: ideo diligenter amplificandi minuendique præcepta notanda sunt, quæ ex hoc loco tractare incipit Aristoteles. Ac primo quidem ad orationis amplitudinem & granditatem, ait illud prodesse, si definitionem loco nominis ponamus. ut, si pro philosophia, rerum humanarum atque diuinarum scientiam dicamus. Si pro Rhetorica, apte, distinctè & ornate dicendi facultatem. pro homine Animal sagax, prouidum, acutum, memor, plenum rationis & consilij, ut primo de legibus definit Cicero. exemplum Aristotelis est, si pro circulo, dicas, figuram planam,

cuius extremitas paribus a medio radijs attingit. sic enim nos latine uertimus hanc Circuli definitionem, quam alii barbarè sunt interpretati. quam ex libro de uniuersitate Ciceronis accepimus, ubi ait Mundum esse globosum, cuius omnis extremitas paribus a medio radijs attingitur. potest etiam ita definiri latine. Circulus est forma plana, cuius a medio tantum abest extremum, quantum idem a summo. ut in secundo de Natura Deorum notauimus, hæc ideo adscripsi præter consuetudinem meam, quia nonnulli putant, circulum non posse benè latine definiri. Sæpe igitur in amplificando, pro uno nomine, definitio ponitur, quæ pluribus uerbis explicatur, ut Cicero pro Milone, cum posset breuiter ita dicere, uidimus curiam incendi. tamen curiam definiens ita dilatauit. uidimus templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilij publici, caput urbis, aræ sociorum, portum omnium gentium, sedem ab uniuerso populo R. concessam uni ordini, inflammari, excindi, funestari. hoc est quod in Partitionibus ait Cicero ad amplificandum definitiones conglobatas maxime ualere, ut secundo de Oratore M. Antonius historiam ita de finit; Historia est testis temporum, lux ueritatis; uita memoriæ, magistra uitæ, nuncia uetustatis. in peroratione pro Milone conglobatam gloriæ definitionem ita ponit, Esse hanc unam, quæ breuitatem uitæ posteritatis memoria consolaretur, quæ efficeret ut absentes adessemus, mortui uiueremus. hanc denique esse, cuius gradibus homines in cælum uideantur ascendere. in commentario nostro quem scripsimus in Partitiones Ciceronis, obseruauimus a Cicerone, quatuor potissimum rationibus ex uno uerbo per amplificationem, plura uerba fieri, hoc est, per definitionem siue descriptionem, per enumerationem, per interpretationem, & per incrementum, quarum omnium exempla posuimus. Quoties autem breuitati studemus (inquit Aristoteles) tunc contra, nomen loco definitionis ponere debemus. atque ita definitionem ad unum uerbum reuocare, ut in Partitionibus docet etiam his uerbis Cicero, Ex oratione autem cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur. ut si quis pro eo, qui potest consilio atque oratione, & Senatus, & populi, & eorum qui res iudicant, mentes permouere, dicat oratorem pro laudatarum artium omnium procreatrice, atque parète philosophiam dicat. pro Troiani belli scriptore, Homerum.

TEXT. Quod si quid acciderit obscenum, aut parum decorum, id si erit in definitione, nomen usurpabimus. si autem in nomine definitionem.

COMM. In ciuili oratione uitanda est omnis obscenitas & turpitude, neque ullum penitus uerbum admittendum est, quod aut inuerecundum aut parum decorum esse uideatur. sed quoniam interdum nos cogit necessitas, de rebus parum dictu speciosis uerba facere, tunc uti hac arte debemus, ut aduertamus utrum illa obscenitas sit in uerbo, an in definitione. nam si in uerbo fuerit ad definitionem confugere poterimus, si uero in definitione, confugie-

fugiemus ad uerbum. atque ita facile uitabimus obscenitatem, huius rei sunt in promptu exempla. Quod enim poetis epigrammatum & satyrarum, conceditur, non idem heroicis poetis, aut oratoribus conuenire putandum est. licet igitur Catullus, Martialis, Iuuenalis uerba obscenissima usurpet, non tamen Virgilius aut Cicero eis unquam utuntur, sed cum eas res appellare opus est, uerbis honestis circumscribunt. non igitur culum nominabit Orator, neque cacæe dicet; ut Catullus dixit, sed ita describet, ut pro culo, dicat, partem corporis ad naturæ necessitatem datam, ut Cicero primo de officiis, pro cacare, dicat, ipsi necessitati corporis parere. atque ita pro uerbo definitionem ponet. Contra uero cum in definitione uerbi est obscenitas, uerbum ipsum Orator usurpabit, definitionem fugiet, ut, generare, uerbum est honestum, sed eius definitio turpis. neque enim potest quisquam actum ipsum generandi explicare, nisi obscenas corporis partes nominet, & earum coniunctionem. quod quam obscenum sit, quis non intelligit?

TEXT. Erit etiam grandis oratio quæ translationibus & epithetis illustrabitur, modo ne in poeticam licentiam exeat.

COMM. Translationes & addita ad nomen grandem & illustrem orationem efficiunt. sed aduertere semper opus est id, quod supra dictum est, ne nimis poetica sit oratio. quantum autem dignitatem & grauitatem orationis translationes adferant, atque epitheta penè infinitis exemplis ostendi potest, sed nos duobus aut tribus erimus contenti, poterat ita Cicero pro L. Murena dicere; non enim potuisti uirtutem uestram ostendere, sed duobus translatis uerbis ita illustrauit; Nullum enim uobis fors campum dedit, in quo excurrere uirtus, cognoscique posset. in Pisonem cum liceret ita dicere; Qui Remp. conseruassem, multo splendidius, & grauius dixit; Qui in maximis turbibus ac fluctibus Reip. nauem gubernassem, saluamque in portu collocassem. pro Milone, cum dicere posset, atque illum inuitum in iudiciu uocaret, maiori quadam grauitate dixit; Atque illam belluam iudicii laqueos declinantem iam irretitam teneret. de Epithetis nulla est dubitatio, quin plurimum orationem illustrent, si bene accommodata fuerint, ut iam supra copiose disputatum. poterat ita Cicero pro lege Man. proponere, dicendum est enim de Cn. Pompeij uirtute, sed duobus adiectis epithetis maiorem in modum membrum illud illustrauit, hoc modo, Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque uirtute. sed hoc (ut dixi) frequentissimum est.

TEXT. Et si ex uno plura fiant, quod poeta sæpe faciunt; ut quamuis unus tantum portus sit, tamen dicunt, Intra portus Achaicos, tale est illud;

COMM. Luctu scatenes has tibi do epistolas. Possumus (inquit) orationem augere, cum pro numero unius, multitudinis numeru usurpamus, quod poetæ frequenter faciunt, & hoc duobus exemplis probat. quamuis enim de uno tantum portu

loquatur poeta, tamen dicit, intra portus Achaicos. & apud Euripidem Iphigenia, cum epistolam unâ Orestis fratri suo daret, quem tamen non agnoscebat, ut eam deferret, ad Orestem, quem esse absentem arbitrabatur ita dixit;

Luctu scatenes has tibi do epistolas.

Huius generis plurima sunt etiam apud Latinos poetas & oratores exempla. Vt virgilius Georgicorum secundo, ubi de Italia loquitur; Extulit hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,

Quamuis unus tantum Marius, & unus Camillus celebris fuerit. in primo Aeneidos de Sicheo sic ait;

--Ora modis attollens pallida muris Crudeles aras traiecta que pectora ferro Nudauit.

Quamuis unum os, & unum pectus tantum Sicheus haberet.

Sic etiam Cicero ad Brutum cum de se tantum loqueretur; Populo (inquit) imposuimus, & oratores uisi sumus. Sed hoc frequentissimè facit, ut, cum de se tantum loquitur, numero multitudinis utatur; ut ad Lentulum, Nos in causa auctoritatem eominorem habemus, quod tibi debemus. Quintilianus libro. 8. cap. 6. sic ait; Maximè autem in orando ualebit numerorum illa libertas; nam & Liuius sæpe sic dicit; Romanus prælio uictor, cum Romanos uicisse significat. ubi docet Quintilianus non tantum cum multitudinis numerum pro singulari ponimus, sed etiam contra, cum singularem pro numero multitudinis, orationem exornare.

TEXT. Et si nomina non coniungantur, sed separatim singula proferantur, ut, eius mulieris, quæ nostra est: & contra breuiter hoc modo, nostra mulieris.

COMM. Ad augendam orationem pertinet disiunctio nominum, & membrorum, cum licet copulari possint, tamen non copulantur, sed separatim singula proferuntur, quod exemplo facili ostendit, si quis enim dicat; Eius mulieris, quæ nostra est, ornatum abstulit, nescio quid grandius oratio uideretur habere, quam si dicat; nostræ mulieris ornatum abstulit. hoc enim ad dicendi breuitatem spectat. ita si dicamus, is, qui Reip. gubernacula tenet. grandius erit, quasi dicamus, gubernator ciuitatis. & amor, quo seipsum unusquisque diligit, amplius & grandius est, quam, Amor sui.

TEXT. Et si in dicendo copula adiungantur, nam contra breuius dicitur, detracta copula, modo ne dissoluta sit oratio; ut, eo profectus sum, atque differui, & eo profectus differui.

COMM. Etiam hoc facile est, dilatatur, inquit, oratio si copula adiungatur, contrahitur, si adimitur copula. modo ne oratio dissoluta fiat, quoniam esset uitiosa, nisi ex arte proficisceretur. exemplum hoc est, si dixeris; Eo profectus sum, atque differui. ita, Animum tuum & uoluntatem laudo, grauius, quàm Animi tui uoluntatem laudo. ita, Cicero, In puppi sedebamus, clauumque tenebamus, cum breuius, detracta copula potuisset hoc modo dicere. in puppi

sedentes clauum tenebamus. Virgilius.
Molemque & montes insuper altos Imposuit.

Magnificentius dixit, quam si dixisset, molem montium, sed huius generis plurima sunt.

TEXT. *Atque etiam illa Antimachi ratio utilis est, nempe ea commemorare, quæ rei non adsunt, quod ille facit in celebrando colle Theumesso: Est quidam modicus collis, quem spiritus afflat, & quæ sequuntur. nam hoc modo infinite potest oratio amplificari.*

COMM. Pulchrum est hoc præceptum, quo Antimachus poeta uti solebat in carminibus suis, ut cum in aliqua re celebranda nobis oratio deest, tunc ea commemoremus, quæ rei non adsunt, & probemus inde magnopere laudabilem esse, quod multis rebus malis careat, quæ in aliis rebus inueniuntur. hac ratione usus est Antimachus, cum Theumessum agri Bœotii collem celebraret & poemate quod ita incipit; Est quidam modicus collis quem spiritus afflat, pluribus enim uersibus collem eum laudauit Antimachus, ut testis est etiam Strabo libro nono. sed Aristoteles hoc loco principium tantum poematis citat, quoniam notissimum erat, ut si quis hoc tempore dicat celebratum esse portum à Virgilio hac ratione, Est in secessu longo locus, hoc factis esset, quoniam omnes sciunt eam descriptionem esse in primo Aeneidos. sic Antimachus in primo libro Thebaidos collem hunc celebrauit, ut Stephanus est auctor. aduertendum est autem quod ait Aristoteles, hoc modo posse orationem infinite amplificari, quoniam ea penè infinita sunt, quibus singulæ res carent, ut si uelim Cæsarem laudare, mihi que desit oratio, confugiam ad ea, quæ Cæsari non adsunt, & eis commemorandis orationem amplificabo, ut Cæsar non crudelis est, ut multi principes, non auarus, non intemperans, non superbus, non contumeliosus, atque ita licebit plurima persequi. hac ratione usus est Virgilius in secundo Georgicorum ubi laudat Italiam, sic enim ait;

Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Inuertere satis immanis dentibus hydræ
Nec galeis densisque uirum seges horruit hactis.

Et paulo post in eiusdem laudibus.

At rabidæ tigres absunt, & sæua Leonum
Semina, nec miseros fallunt aconita legentes.

Quia etiam Cicero in Pompeij laudibus hanc rationem non prætermisit, cum ait; Non auaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam reuocauit, non libido ad uoluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Sic etiam arrogans ille Phariseus in sacris literis seipsum laudans, Deo gratias agit, quod non sit talis, quales reliqui sunt homines, quod non sit raptor, non inuidus, non maleficus.

TEXT. *Atque hæc quidem ratio in utranque partem utilis est, & in bonis, & in malis, quæ non adsunt commemorandis. Unde etiam poeta nomina confinxerunt,*

10 ut Achordum, Alyrum, quas appellationes à priuatione sumpserunt.

Magna est huius rationis utilitas siue laudare siue quis uituperare uoluerit. nam in utranque partem plurimum ualet hoc modo. Si enim laudare uoluerimus, mala quæ non ad sunt commemorabimus, ut iam supra dictum est. Cicero Quintum fratrem laudans ita inquit: non itineribus tuis perterri homines, non sumptu exhauriri, non aduentu commoueri. uel utraque simul hoc est & bona, & mala commemorantur, sed bona adiunguntur, mala remouentur, ut in eadem epistola; cum urbs custodem, non tyrannum, domus hospitem, non expilatorem, recepisse uideatur. Plinius in Panegyrico Traiani perquam sanè artificiosè sic ait; Non enim periculum est, ne cum loquar de humanitate, exprobrari sibi superbiam credat, cum de frugalitate, luxuriam, cum de clementia crudelitatem, cum de liberalitate auaritiam, cum de benignitate, liuorem, cum de continentia, libidinem, cum de labore, inertiam, cum de fortitudine, timorem. Cicero pro M. Cœlio cum non haberet fortasse quæ bona commemoraret, in laudando Cœlio mala remouet, hoc modo, In M. Cœlio nulla luxuries reperitur, nulli sumptus, nullum æs alienum, nulla conuiuiorum ac lustrorum libido. quoties autem uitu perare uolumus, bona quæ non adsunt, commemorabimus. unde (inquit Aristoteles) etiam poeta nomina à priuatione confinxerunt uituperandi gratia, ut Achordum, & Alyrum. quæ duo uocabula sunt à Musica desumpta, nam Achordum dici potest instrumentum musicum cum eius chordæ non bene sunt intentæ, neque inter se conueniunt, quo tempore si tangantur, insuauem, & iniucundum sonum emittunt. eodem modo alyrum dicitur, quod & suauitate priuatum est, quam lyra seu cithara fundere consueuit. cuius generis etiam apud Latinos sunt infinita penè nomina, ut, excors, & uecors dicitur, stolidus & fatuus homo, quasi sine corde, aut deprauato corde sit, in quo putabant esse sapientiam. iners uocatur piger & desidiosus, quasi nulla arte præditus. iā ignauus, imperitus, amês, demês, inhumanus, impius, intemperas, insipiês, impudicus & infinita alia sunt à priuatione desumpta. Sed in uituperando frequentissimè bona quæ non adsunt commemorantur, ut improbius qui uituperatur appareat. Cicero pro A. Cluentio de Sasia Cluentii matre. Deinde ita flagrare cœpit amentia, sic inflammata ferri libidine, & eam non pudor, non pudicitia, non pietas, non macula familiæ, non minimum fama, non filii dolor, non filiarum meror à cupiditate reuocaret. aliquando in uituperando tolluntur aliqua mala, ut grauiora ponantur, quod tertia in uerrem actione Cicero facit hoc modo; Non enim furem sed ereptorem, non adulterum, sed expugnatorem pudicitia, non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque, non sicarium, sed crudelissimum carnificem ciuium, sociorumque in uestrum iudicium adduximus. pro Milone de Clodio: cui iam nulla lex erat, nullum ciuile ius, nul-

nulli possessionum termini, qui non calumnia litium, non iniustis iudiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat.

TEXT. *Hoc idem magnopere probatur in eis translationibus, quæ ex proportionibus ducuntur, ut si quis dicat tubæ sonitum esse cantum alyrum.*

COMM. Sed quædam translationes à proportionibus ducuntur, de quibus iam supra diximus, ut si quis dicat libros esse tela philosophi, & tela esse libros militis. aut, amicos esse diuitias uiri liberalis, & diuitias esse amicos auari. in huiusmodi translationibus (inquit Aristoteles) ualde commendantur hæc nomina quæ à priuatione sumuntur. quod exemplo declarat, si quis enim dicat, tubæ sonitum, esse cantum a lyra suauitate multum alienum, & planè alyrum, optimè dicit. uideamus igitur proportionem, quæ semper est in quatuor rebus, ut Geometria docent, uocemus autem docendi gratia sonum tubæ, clangorem, & lyra sonum tantum. Sicut igitur tuba ad clangorem, ita lyra ad cantum se habet, & conuersa proportionem, sicuti clangor ad tubam, ita cantus ad Lyram, & permutata proportionem, sicuti tuba ad cantum, ita lyra ad clangorem. quare possumus hac ratione dicere, tubæ sonum, esse cantum alyrum, hoc est sine lyrica suauitate, & lyra sonum esse clangorem musicum. ita si quis dicat, tristitias esse animi epulas insuaues, aut aliquem ab epulis discendi semper infatigatum discere.

TEXT. *Decorum autem illa seruat oratio, quæ motus animi miscet, & quæ mores exprimit, & quæ subiectis rebus conuenit.*

COMM. Iam de orationis decoro uerba facere incipit, quod maximi esse momenti non minus in eloquentia quam in cæteris rebus sapientes statuerunt, de quo ita Cicero in Oratore ad Brutum; Sed est eloquentia sicut reliquarum rerum fundamentum sapientia. ut enim in uita, sic in oratione nihil est difficilius, quam quid deceat uidere. πρέπον appellant hoc Græci, nos dicamus sanè decorum. de quo præclare & multa præcipiuntur, & res est cognitione dignissima. huius ignoratione non modo in uita, sed sepius in poematis, & in oratione peccatur. Aristoteles tribus in rebus ponit orationis decorum, primo in motibus animi, secundo in moribus exprimendis, tertio in subiectis rebus. primum ad ipsos auditores pertinet, secundum ad oratorem, tertium ad causam, de qua agitur. decet enim & miscere motus animi quando causa postulat, ut iudices contra improbos incitentur, eos oderint, illis irascantur, seuerè condemnent, & puniant. contra uero tueantur innocentes, diligant, in eos comes & misericordes sint, & benigne absoluant. de iis autem motibus animi satis in secundo libro dictum est. decet etiam in oratione mores amabiles exprimere. nihil arroganter de se dicere, non se nimium deprimere, se beneficium & officiosum ostendere. de qua re etiam supra satis dictum est. denique decet analogiam & proportionem rerum earum, quæ

tractantur conseruare, ut humiliat demisse, mediocria temperate, magna sublimiter dicantur. hanc decori diuisionem uidit etiam Cicero in Oratore ad Brutum, cum ita inquit; Semperque in omni parte orationis ut uita, quid deceat, est considerandum: quod & in re, de qua agitur, positum est, & in personis, & eorum qui dicunt, & eorum, qui audiunt.

TEXT. *Erit autem rebus conueniens, si neque de rebus amplissimis tenuiter & summissè, neque de tenuibus rebus grauius & amplè quis dixerit.*

COMM. Sigillatim tria illa explicat, quæ ad orationis decorum pertinent, ac primo docet, quomodo possit analogia seruari ita ut oratio rebus conueniat. neque enim ullo modo conuenit ut res amplissimæ grauisimæque tenui & summissa oratione tractentur, neque contra, ut res tenues, graui & amplè stylo proferantur. Quam enim (ait Cicero in Oratore) indecorum est, de stillidiis cum apud unum iudicem dicas, amplissimis uerbis, & locis uti communibus, de maiestate populi R. summissè & subtiliter, & magna grauius, & mediocria temperatè potest dicere.

TEXT. *Sed neque abiecto nomini ornatus est adhibendus, alioqui comædia uidebitur: quod crebro facit Cleopho. talia enim quadam profert, ac si diceret, uenerandam ficum.*

COMM. Ut in rebus decorum seruetur, illud etiam aduertendum est, ne abiectis nominibus ornatum aliquem elegantiorē adhibeamus. quod non oratoriam dignitati, uerum potius comicæ dicacitati conuenit. Comici enim poeta ut risum concitent, sæpè numero supra decorum res aliquas exornant, ut Cleophon facere crebro solitus est. is enim ait Aristoteles, uilibus & abiectis nominibus excellentiorē oratum adhibet, ut non dubitaret etiam dicere, uenerandam ficum. Græcum illud epithetum, πόννη, rebus tantum cœlestibus ac diuinis accommodatur. Sic enim frequenter Homerus deas appellat, ridiculum igitur esset πόννην σκυλῆν, id est uenerandam ficum dicere, hoc est planè quod græco prouerbio dicitur, τὸν ἐν σακῆ μύρον id est, in lente unguetum, quoties egregia res aliqua, uili & abiectæ adiungitur, ut si quis dicat, egregiam atque præstantem meretriculam, honestissimum & grauisimum ganeonem, optimum & integerrimum scurram, eruditissimum cerdonem, præstantissimum tabernarium, amplissimum olitorē, quæ si ridiculi gratia dicantur, interdum leporem quendam & urbanitatem præ se ferunt, si uero serio proferantur, omnino sunt uitiosa, & ab oratore magnopere fugienda.

TEXT. *Motum animi miscet oratio irarum plena; cum de aliqua contumelia agitur.*

COMM. Qui se contumelia affectum ab aliquo probare uult, in oratione uti debet irarum plena; quomotum animi miscet, & iudices ad indignationem concitet, alioqui fidem facere non poterit: quod Demosthenes summus orator ostendit; eum enim cuiusdam ad eum accessisset, ut eo patrono uteretur

10 **tu** contra illum à quo se uulneratum esse dicebat, idque lentè ac remissè peteret, negauit Demosthenes id esse uerum, neque se patrocinium eius suscipere uelle dixit. tunc ciuis ille, elata uoce clamare cepit & uociferari uerissimum esse quod diceret, & se graui contumelia affectum. itaque summa cū indignatione discedebat, cum Demosthenes eum reuocans dixit. nunc demum intelligo te uera dicere, cum animi dolorem ostendas. hac ratione Cicero. M. Calidum hominem alioqui disertissimum refutauit, quod ille cum Q. Gallium accusaret ueneficij cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto, & manu tenere diceret, tam solutè egisset, tam leniter, tam oscitanter, Tu istuc (inquit) M. Calidi nisi fingeres, sic ageres? praesertim cum ista eloquentia alicorum hominum pericula defendere acerrimè soleas, tuam negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi? qui etiam ex infantium ingenijs elicere uoces, & querelas solet? in hac re mirabilis est ubique Cicero. quin etiam Virgilius mira frequenter arte motus animorum exprimit, ut in undecimo Aeneidos, cum Turnum inducit respondentem Dranci, qui de illo contumeliosè conuersionatus fuerat, sic enim ait;

Talibus exarsit dictis uolentia Turni
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uoces.

Neque enim magis iratum animum effingere potuisset, quam in illa finxit oratione, quam Iurino attribuit.

TEXT. Quod si impleatur turpia facta tractanda sunt, id cum indignatione, cauteque & quasi timide faciendum est.

COMM. Quoties ea tractamus, quæ sunt contra religionem & honestatem, plena impietatis & turpitudinis, magnam indignationem ostendere debemus, & illa tam cautè timideque proferre, ut ab eis toto animo atque omni cogitatione abhorreere uideamur, ut Cicero tertia in Verrem actione, Tantæ ne tuæ Verres libidines erūt, ut eas capere ac sustinere, non prouinciarum populi R. non nationes extræ possint? tunc quod uideris, quod audieris, quod concupieris, quod cogitaris, nisi id ad nutum tuum praesto fuerit, nisi libidini tuæ, cupiditati que paruerit, immittetur homines expugnabuntur domus? ciuitates non modo pacatæ, uerum etiam sociorum atque amicorum ad uim, atque arma confugient, ut ab se, atque ab liberis suis legati populi R. scelus, atque libidinè propulsare possint? pro A. Cluentio de Sasia Cluentij matre, Nubit genero Socrus nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis omnibus omnium. O mulieris scelus incredibile, & praeter hanc unam in omni uita inauditum, o libidinem effrenatam & indomitam. o audaciam singularem. non timuisse si minus uim deorum hominumque famam, at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiarum? non parietes denique ipsos superiorum testes nuptiarum? perfregit, ac prostrauit omnia cupiditate ac furore, interdum etiam caute, & quasi timide

dè quæ turpia sunt, idè Cicero persequitur, ut hoc in loco præcipit Aristoteles. nam in secunda Philippica de Antonio sic ait; sed iam supra & flagitia omittam, sunt quædam, quæ honestè non possum dicere. tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quæ à uerecundo inimico audire non posses.

Si uero laudabilia cum animi uoluptate.

TEXT.

COMM.

Cum aliquid in oratione nostra ponimus, quod laudabile sit, id cum animi uoluptate facere debemus, ut ostendamus nos eis magnopere delectari, quod ita Cicero pro Lege Man. facit. Pro diuim mortales, tanta ne unius hominis incredibilis ac diuina uirtus tam breui tēpore lucem afferre Reip. potuit? & infra; Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cælo delapsum intuentur. rursus infra; humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis uirtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem uicti dilexerint. sed tota illa pars, qua Pompeium laudat, talis est, ut magnam animi uoluptatem præ se ferat. sic etiam pro Cor. Balbo; O Cn. Pompeii sic latè longèque diffusa laus ut eius gloriæ domicilium communis imperij finibus terminetur. sic Aeneas apud Virgilium Didonem laudans animi uoluptatem ostendit,

Quæ te tam læta tulerunt

Secula? qui tanti talem genuere parentes?

Si miserabilia demissè, at humiliter, & in cæteris eodem modo.

TEXT.

COMM.

Si res tractamus miserabiles, demissa atque humili oratione uti debemus, ut animos iudicum per conquestionem ad misericordiam moueamus. cuius rei Cicero mirabilis est artifex, ut in hac parte longè Demosthenes superior habeatur, quod eius perorationes declarant, quas tantum legentes, quasi lachrymare compellimur. ut pro Milone, O me miserum, o infelicem, reuocare tu me in patriam Milo potuisti per nos, ego te in patria per eodem retinere non potero? quid respondebo liberis meis qui te parètem alterum putant? & totus ille locus. sed (ut dixi) omnes fere perorationes defensionum apud Ciceronem maximam habent miserationem ut eis nihil artificiosius excogitari possit. apud Virgilium nono Aeneidos oratio est matris Euryali, qua nihil miserabilius, nihil demissius, & luctuosius inueniri potest.

Hunc ego te Euryale aspicio? tu ne illa senectæ Sera meæ requies? potuisti linquere solam Crudelis? nec te sub tanta pericula missum Affari extremum miseræ data copia matri?

et quæ sequuntur. notissimus est enim locus. hoc igitur modo etiam in cæteris pro rerum, quæ tractantur uarietate motus animi miscere licet.

Locutio enim rebus accommodata ad persuadendum plurimum ualet. nam animus auditoris in errorem trahitur, qui ea uere dici putat, quoniam in eiusmodi rebus ita se homines habent. quare licet ita se res non habeat,

TEXT.

habeat; ut orator dicit, tamen ita se habere putant.

COMM.

Magnam esse uim in elocutione docet, quæ bene rebus accommodatur. adeo ut interdum non minus quam argumenta persuadeat, hoc autè ab errore quodam auditorum nascitur. nam auditoris animus in errorem trahitur, cum in seipso quodammodo ita rōcinatur, hoies in eiusmodi reb. ita sunt affecti, ut hic Orator se affectū oratione sua ostendit, ergo quæ dicit uera sunt. sed hæc est fallacia, quæ à consequentibus fieri solet, ut in 2. lib. docuimus, neque. n. hæc ratio uicissim retro commeat, aut conuertitur, Qui contumelia sunt affecti, magna cum indignatione illū accusant; à quo sunt contumeliam passi. Igitur etiam qui cum indignatione accusant, contumelia sunt affecti. potest enim quis fictè, & simulatè cum indignatione dicere, qui tamen nulla fuerit affectus contumelia. eadem ratione demissè & humiliter interdum Orator dicit, ut misericordiam moueat, cum tamen fortasse res illa, de qua dicit, nulla sit miseratione digna. itaque decipitur auditor, & quamuis non ita se habeat res, ut Orator dicit, tamen propter eius artem & locutionem ita se habere putat. qui uult igitur auditores commouere, seipsum prius commoueat oportet, & ita se afficiat, quomodo cæteros affici uult, quod etiam Horatius in Arte sic præcipit,

Si uis me flere, dolendum est

Primum ipsi tibi, tua me infortunia lædent.

Ita M. Antonius secundo de Oratore; Neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut inuideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes ij. motus, quos orator adhibere uolet iudici, in ipso oratore impressi esse, atque inuisti uidebantur. Quod autem indignatio, conquestio, misericordia simulari possint oratione, declarant poetæ tragici, qui in rebus fictis & commentitiis ita uehementes sunt in dicendo, ut sæpe uel legentes tantum lachrymare compellant, declarant histrones qui in agendo maximum sæpe animi dolorem præ se ferunt. ut secundo de Oratore M. Antonius testatur.

TEXT.

Atque auditor semper eodem modo afficitur, quo orator, etiam si non uerè dicat, qua de causa multi oratores ita uehementèr commouent auditores, ut eos quasi attonitos reddant.

COMM.

In p̄tate est oratoris ut auditorem quō uelit afficiat, nam prout affectus est orator ipse, ita et auditor afficitur, neque refert utrū uera an falsa dicat. sic. n. in fictis rebus afficitur, ut in ueris. Itaque multi oratores cum hoc intelligant, tantopere commouent auditorum animos, ut attoniti quodammodo esse uideantur. quod præter cæteros Pericles fecisse dicitur, quem tonare, fulminare, permiscere Græciam dixit Eupolis. de hac re gloriatur Cicero in Oratore ad Brutum, sic enim ait. Quo genere nos mediocres, aut multo et minus, sed magno semper usi impetu, sæpe aduersarios de statu omni deicimus. nobis pro familiari reo summus

Orator non respondit Hortensius. à nobis hō audacissimus Catilina in Senatu accusatus obmutuit. nobis priuata in cā magna & graui cū cœpisset Curio pater respondere, subito assedit, cū sibi uenenis ereptam memoriam diceret. Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod et si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant, in quo ut uideret excellere, non ingenio, sed dolore assequabar. tradunt Virgilium cum 6. Aenei. librum recitaret coram Augusto, & eius Sorore Octauiā, atque ad eum locū peruenisset ubi Marcelli Octauiæ filii mortè deflebat, tam uehementèr oēs, qui aderant, commouisse, ut ipsa Octauiā animo deficeret, & alii præ nimio fletu quasi attoniti redderentur. unde Augustus Virgilio silentium imperauit. sed is se ad finem libri peruenisse respondit. Hegesias Cyrenæicus humanæ uitæ calamitates tanta dicendi grauitate persequabatur, ut plerique eo audito sibi statim manus inferrent, & mortem consciscerent, qua de causa à rege Ptolemæo prohibitus est ea dicere. M. Antonius ille disertus, cum Marius & Cinna quosdam milites ad eum interficiendum misissent, tam uehementi oratione eos cohibuit, ut obstupescerent, & eo incolumi relicto discesserint, sed paulo post P. Antonius, qui eum non audierat, subito irruens diuinum in dicendo hominem trucidauit.

Quin hæc a signis ducta demonstratio mores exprimit, quoniam singula hominum genera, singulosque habitus sua quædam propriaque consequuntur oratio.

TEXT.

Tertiam decori partem aggreditur, quæ est, ut oratio mores exprimat. hæc (inquit) oratio quæ a signis ducitur, non tantum animos mouet, sed et dicentis mores exprimit, quoniam hoc oēs penè exploratum habent ex oratione cuiusque mores & habitus animi cognosci. unde prouerbiū illud uulgo celebratum; Qualis uir, talis oratio. Itaque Socrates apud Platonem, Charmidem loqui iubetur, ut cum uideat, quasi ex eius oratione de moribus & habitu iudicaturus esset. cum enim diuersa sint hominum genera diuersos etiam mores & habitus obtinent, quo fit ut etiam diuerso modo loquantur, nam arrogantis hominis oratio timida est & inflata, Demissi, humilis & abiecta, Tristis, seuera & aspera, Urbani, faceta & iocosa, Rustici dura & inculta, Benigni comis & affabilis, Inuidi, ieiuna & maledica, Impudici lasciuia & obscena. atque ita de reliquis. Ergo quoties Orator indignatur propter res impias & inhonestas, ostendit se uirum bonum atque integrum esse; quoties innocentium miserias & calamitates deflet, se humanū & misericordem esse declarat. atque his tanquam signis mores suos affingit orationi, ut bonus omnino uir appareat. hoc est quod ait Aristoteles hanc demonstrationem a signis ductam, hoc est à moribus animi, qui significantur in oratione, mores exprimere.

B b Genera

TEXT. Genera autem intelligo singulas aetates, ut puer, uir, senex, & mulier, & uir, & Lacon, uel Thessalus.

COMM. Quia dixerat singula hominum genera, & singulos habitus propriam orationem habere, nunc declarat, quae dicantur hominum genera, & qui dicantur habitus, genera (inquit) primum uoco singulas aetates, qualis est puer, uir, senex. Omnes enim uiri simul unum genus hominum conficiunt, ita omnes uiri simul, & omnes senex. neque dubitandum est, quin sicuti mores singularum aetatum diuersi sunt, ut in 2. lib. docuimus, ita et oratio sit diuersa, nam alio modo loquitur puer, alio uir, alio senex. uitam enim hominum in hac tres aetates Aristoteles distinguit. praeterea sexu quoque discernuntur hominum genera, nam est genus muliebre, & genus uirile, si quidem alia oratio muliebri conuenit, alia uiro. de nique nationes etiam ad hominum genus distinguendum ualent, unde dicimus Agesi laum Laco-nem genere fuisse, Achillem Thessalum. Ergo genera hominum tribus rebus distinguuntur, hoc est, aetate, sexu, natione. quidam addunt conditionem aet fortunam, quoniam aliter loquitur diues, aliter pauper; & ordinem. nam mercator alio sermone utitur, alio miles, alio agricola. sed haec duo potius ad habitum uidentur referenda. Horatius in Arte poetica uidetur quinque differentias statuisse, cum ita inquit;

Intererit multum Dauus ne loquatur an Heros,
Maturus ne senex an adhuc florente iuuenta
Feruidus an matrona potens, an sedula nutritrix,
Mercator ne uagus, cultor ne uirentis agelli,
Colchus an Assyrius, Thebis nutritus an Argis.

Prima differentia est in fortuna, secunda in aetate, tertia in sexu, quarta in ordine, quinta in natione, ergo tribus Aristotelis differentiis duae sunt ab Horatio additae. hoc est Fortunam, & ordinem.

TEXT. *Habitus uero quibus uita hominum informatur, non enim quouis habitu uita uariatur. quare qui uerba ad habitum accommodat, is mores affingit orationi, neque enim eodem modo agrestis homo dicere, quae uir ingenuis artibus expositus.*

COMM. Habitum hoc in loco non in tam ampla significatione capi uult ut in Dialecticis capitur, hoc est, pro omni uita consuetudine stabili & firma, quae non facile mutari possit. quoniam non omnis eiusmodi consuetudo mores euariat, ut qui sordidas artes tractant, ceterique lanij, coqui, factores, piscatores, ut ait Terentius, ceterique opifices mercenarii, nihil enim prohibet eos isdem esse moribus, quae uis diuersos animi habitus contraxerint propter artium uarietatem. ita qui sunt ingenuis artibus exculsi, ut Grammatici, Rhetores, Dialectici, Mathematici, philosophi possunt isdem esse moribus, licet haec scientiae sint distinctae. quid ergo uolo (inquit Aristoteles) hoc in loco eos habitus intelligi, quibus uita hominum informatur, & ab aliis distinguitur, qui uariare mores solent, quales sunt eruditio, ignorantia, mercatura, agricultura, militia, ceteraque huiusmodi. nam sine ulla dubitatione

ne uir eruditus alio modo loquetur quam imperitus & indoctus. eadem ratione aliter mercator quam agricola, aliter miles quam pastor. hoc est, quod elegans ille poeta cecinit;

Nauita de uentis, de tauris narrat arator,
Enumerat miles uulnera, pastor oues.

Debet igitur Orator non tantum genera hominum, sed etiam habitus respicere, ut ad eos uerba sua accommodet, sic enim facile mores oratione exprimet, hoc est quod etiam Horatius docet in Arte poetica.

Respicere exemplar uitae, morumque iubebo
Doctum imitatore, & ueras hinc ducere uoces.

TEXT. *Afficiuntur etiam auditores ea ratione, qua ad satietatem usque utuntur, qui orationes scribunt; Quis autem nescit? Omnes intelligunt. assentitur enim auditor, ueritus ne, quod ceteri omnes intelligunt, ipse solus ignoret.*

COMM. Est quaedam ratio (inquit) utilis quidem ad mouendos auditorum animos, sed qua tamen nimis frequenter utuntur quidam oratores, qui orationes domi conscribunt. ea uero est, cum ostendimus ea, quae dicuntur a nobis esse clara & aperta, & omnibus nota, uel per interrogationem hoc modo; Quis autem nescit? Quis est, qui hoc non intelligat? Cui dubium hoc esse potest? Quis hoc ignorat? uel etiam ita sine interrogatione, omnes hoc intelligunt, Omnes sciunt. Nemo est, qui nesciat. nam auditor, cum has dicendi formulas audit, confestim assentitur, quoniam ueretur ne a se solus earum rerum ignarus esse uideatur, quas alii omnes intelligunt. fortasse uero notat Illocratem; cuius erat emulus in arte dicendi, apud quem crebro reperiuntur haec uerba, quae ipse Aristoteles citat, ubi aduertendum est etiam illa, quae sunt laudanda, gignere satietatem, si nimis frequenter usurpentur, unde Cicero primo de Inuentione praecipit, orationem esse maximè uariandam, quoniam in omnibus rebus similitudo est satietatis mater. hoc dicendi genere etiam Cicero frequenter utitur, ut pro Milone; An uero Iudices uos soli ignoratis? ibidem. Quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? in Exordio librorum de Oratore. Quis autem dubitet? & paulo post. Quis ignorat? Sic Dido primo Aeneidos.

Quis genus Aeneadam, quis Troiae nesciat urbem?

TEXT. *Verum figuris omnibus & opportunè & importunè uti licet. at in omni exuperantia per uulgatum est illud remedium. nam oportet ipsum se sua uoce corrigere. tunc enim uerum esse uidetur, cum orator ostendit se id intelligere, quod facit.*

COMM. Nonnullos Oratores supra reprehendit, quod in scribendis orationibus ad satietatem usque illa figura uterentur. Quis nescit? Quis non intelligit? nunc addit hoc esse commune omnibus dicendi figuris. ut eis & opportunè uti possimus & importunè. Quod si nobis oratorum suspi-

suspicio, ne fortasse uideamur in aliqua re modum excedere, paratum est (inquit) illud uulgatum remedium, ut nos ipsos nostra uoce corrigamus, & quasi reprehendamus, quod fines excesserimus. sic enim intelligent auditores, nos non per imprudèntiam peccare, sed praclare intelligere quod facimus, & id dedita opera facere, ut magis ueritas elucescat. hoc frequenter facit Cicero, ut pro P. Sestio, Et si me attentissimis animis summa cum benignitate auditis iudices, tamè uere nequis forte uestrum miretur, quid haec mea oratio tam longa, ac tam altè repetita uelit, & infra. Sed elatus odio, & meo, & Reip. nomine, quorum ille utri sit inimicior nescio, plura dixi, quam dicendum fuit in furiosissimum atque egentissimum ganeonem. rursus in eadem, Quae hoc loco iudices nequam leuitate ductum ad insolitum genus dicendi labi putetis. pro A. Cluentio ita se excusat; Nam illud me non praeterit cuiusmodiunque mater sit, tamen in iudicio filii de turpitudine patris dici uix oportere. non essem ad ullam causam idoneus iudices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus, atque in ipsa natura positum atque infixum est, id ego cum ad amici pericula depellenda adhiberet, non uiderem, facile intelligo non modo reuerere homines parentum iniurias, sed etiam animo a quo ferre oportere, sed ego ea, quae ferri possunt, ferenda, quae taceri, tacenda esse arbitror. Sic igitur Orator semper cum ueretur, ne modum excedere uideatur, se ipsum corrigere, excusare, rationem consilii sui reddere debet, ne per inscitiam id facere existimetur, sed quia id ipsa causa postulat. huc pertinent illae reiectiones, Sed quid ego plura commemoro? Quorsum tam multa de re minimè dubia? Quid uerbis opus est? sunt enim correctiones quaedam.

TEXT. *Neque seruanda semper est proportio, ut omnia consentanea uideantur, sic enim fallitur auditor. dico autem, ut si nomina dura fuerint, non semper etià dura uoce, & uultu, & reliquis, quae consentanea sunt, utatur is, qui dicit, alioquin aperta fient omnia.*

COMM. Artis praecipua sunt illa quidem diligenter obseruanda, sed ita tamen ne ipsum artificium appareat, quod ab oratore callido & astuto semper debet occultari. ergo, inquit Aristoteles, interdum in oratione debemus a proportione discedere, neque committere ut omnia sint consentanea, & optimè sibi uicissim respondeant. sic enim fiet ut auditor decipiatur, neque artem aduertat, sed existimet uos rem ipsam, perinde ut est, exponere, nimiam enim diligentia plerumque nocet. unde solebat Apelles Protogenem reprehendere, quod manum de tabula nesciret tollere. nam est quaedam etiam diligens negligentia. sicut in Oratore ad Brutum ait Cicero. Sed quo res manifestior sit, exemplum ponit Aristoteles eiusmodi. Supra dictum est uerba rebus esse accommodanda, quod omnino seruandum est, sed non ita tamen ut semper omnia proportione respondeant, ut si nomina, exempli gratia, dura

fuerint, non semper uocem etiam duram, & uultum, & gestum, & actionem omnem adhibere debemus, ut omnia sint consentanea. nam si hoc perpetuo fecerimus, nullo modo poterit artificium latere, sed omnia fieri aperta, fidemque nobis omnè abrogabunt: idem in reliquis et rebus intelligendum, ut ne semper paria paribus, contraria referantur, licet interdum maximam habeant uenustatè, & numerosam efficiunt orationem, sed quod nimium est, semper aures offendit.

Si uero aliquid seruatum fuerit, aliquid non tegetur artificium, & tamen idem efficietur, uerum tamen si mollia duriter, aut si dura molliter proferantur, si de prorsus carebit oratio.

COMM. In dissimulatione artis magna erit utilitas, quae fiet, si in aliqua parte orationis seruetur ars, in aliqua negligi uideatur. hoc enim modo latebit, & tamè orator quod uult efficiet, & finem suum consequetur. nam ars uel maxima censetur, astutè ipsam artem dissimulare. Sed tamen illud aduertendum est, ne oratio penitus a rebus discrepet, quod maximum esset uitium, ut si ea, quae mollia sunt, duriter proferantur, aut quae sunt dura, molliter. neque enim hoc modo posset oratio fidem ullam facere, quae a rebus ipsis penitus esset aliena. mediocritas igitur quaedam seruanda est, ut neque omnia praecipua artis perpetuo sequamur, neque ea prorsus contemnamus. Semper enim in eo, quod aut nimium, aut parum est, peccatum esse solet, & quod ait Horatius uerissimum est.

Dum uitant stulti uitia in contraria currunt.
Prudens autem & callidus orator bene omnia temperabit,
Ut neque omnia, neque nihil obseruet.

Ei uero, qui commouere animos quaerit, conueniunt epitheta, iuncta nomina, & peregrina.

COMM. Pollicitus fuerat supra se declaraturum ubi peregrinis & iunctis nominibus uti liceret, quod nunc persequitur, in ea (inquit) orationis parte, qua uolumus animos commouere, licebit uti epithetis, & iunctis nominibus, & peregrinis, ut cum irati sumus, quod in Pisonè Cicero facit, ibi enim sunt epitheta. Et cum isto ore foetido teterrimam nobis popinam inhalasces. itè, Tu ex tenebricosa popina consul extractus, cum illa salutarice tosa. Item, Illud funestum animal ex nefariis stupris, ex ciuili cruore ex oium scelerum impunitate, & flagitiorum impunitate concretum, ubi sunt et iuncta nomina. sicut ibi, contaminatum spiritum pertimescerem. & ibi, Et non Cesoninus semiplacentinus Caluentius. Iam uero illa peregrina sunt, neque collegae tui Cymbala ac Crotala fugi. rursus illa, non tragico illo Oreste; aut Athamante dementiorem putem. nam illa et quae poetica sunt, in uer peregrina ponimus. sicut ultima actione in uerrem, ut Verris scelera amplifcet poeticè plane loquitur hoc modo; non enim Carybdim tam infestam, neque Scyllam nauis, quam istum in eodem freto fuisse arbitror, hoc etiam iste infestior, quod multo se pluribus & maioribus canibus succinxerat Cyclops alter, multo importunior. multa etiam

uerba græca & peregrina illis accusationibus interponit.

TEXT. *Ignoscitur enim irato si dixerit, se passum esse malum cæliuagum, aut pælorium.*

COMM. Multa uerba conceduntur iratis, quæ si animo quieto dicerentur, reprehensione non carerent. Quis enim auditores uitium illorum uerborum agnoscant, tamen quia putant animum iracundia præpeditum, ea proferre, non modo ignoscunt, sed et plerumque assentiuntur. ut si quis contumelia affectus, clamet se malum cæliuagum esse perpeffum, hoc est, tam magnum, ut ad cælum usque protendatur. sic. n. græcum uocabulum, *εραβόμικες*, latinè sonat, quod uno uerbo non potest apud nos exprimi, nisi dicam cæliuagum, ut nos uertimus, aut cæliuolū, sed satis est, quod intelligitur, hoc esse nomen ex coniunctione factum, quod soluta orationi minimè conuenit, nisi cum ab irato pronunciat. alterum uerbum hoc est, *τελαρίον*, peregrinum est, neque orationi conueniens, ut iam supra demonstratum est. interdum etiam irati fordida uerba usurpant, quod ita Quintilianus 8. lib. testatur. An cum dicit in Pisonem Cicero, cum tibi tota cognatio in Sarraco aduehatur, incidisse uidetur in fordium nomen, non eo contemptum hominis, quem destructum uolebat, auxisse? duræ etiam translationes irato conceduntur, ut in Pisonem, Atque adeo uos geminæ uoragines scopulique Reip. & paulo post; Nunquam te in tot flagitia in gurgitasses.

TEXT. *Et quando iam orator auditores obsederit, atque extra se rapuerit uel laude, uel uituperatione, uel ira, uel amicitia, ut etiam Isocrates in Panegyrico, in extrema parte, cum ait, Famam autem, et memoriam. & Qui quidem tolerarunt. nam extra se rapti oratores huiusmodi uerba fundunt, quæ qui audiunt eodem pacto affecti recipiunt, atque approbant.*

COMM. Tempus & opportunitatem ostendit, qua com modè possit Orator & epithetis, & iunctis nominibus, & peregrinis uti pro arbitrio suo copiose. cum (inquit) iam Orator auditores obsederit, & orationis suæ ui quasi extra se rapuerit, ut iam non uerba, sed res ipsas tantum attendant, uel insigni aliqua laude commoti, uel acri uituperatione citati, uel ob conceptam à dicente iram inflammati, uel denique beneuolentia atque amore conciliati, tunc exultare uerborum licentia poterit, & quodam quasi diuino spiritu mentes audientium sursum ac deorsum uersare, quod Isocrates in Panegyrico facit, ex eo loco ubi ita, inquit, Famam autem & memoriam, & existimationem, quantum oportet arbitrari, aut uiuentes habituros, aut morientes posteris suis relicturos, qui in eiusmodi negociis principatum obtinuerint? & quæ sequuntur. rursum in eo loco: Quis est enim, qui aut præstantiores eis uiros, aut græcorum amantiore fuisse demonstrare possit, qui quidem tolerarunt oculis spectare, & reliqua. cum enim oratores, quodam animi impetu, & mentis uiribus excitati, & quasi diuino spiritu afflati, uerba huiusmodi fun-

dunt, sic auditores afficiunt, ut iam extra se positi faueant, ut admirentur, approbent, & libentissimis auribus accipiant ea, quæ restinctis animorum incendijs irriderent. huius nos rei exempla plurima multo pulcherrima possemus ex Ciceronis orationibus afferre, sed paucis contenti erimus, ne prolixiores simus quàm oporteat. ergo pro Cor. Balbo, sic excurrit in Cn. Pompeii laudem; O nationes, urbes, populi, reges, Tetrarchæ, Tyranni, testes Cn. Pompeii non solum uirtutis in bello: sed et religionis in pace, uos denique mutæ regiones imploro, & sola terrarum ultimarum, uos maria, portus, insulæ, litoraque. quæ est enim ora, quæ se des, qui locus, in quo non extent huius cum fortitudinis tum uero humanitatis, tum animi, tum cõsiliis impressa uestigia? huic quisquam incredibili quadam, atque inaudita grauitate, uirtute, constantia præditum fœdera scientem neglexisse, uiofasse, rupisse dicere audebit? nihil enim hac laude sublimius, nihil audacius inueniri potest, in qua sunt peregrina uerba, & planè poetica, & iuncta, & addita. peregrina sunt illa Tetrarchæ, Tyranni, poetica locutio plane est ea, uos denique mutæ regiones imploro, & sola terrarum ultimarum. iuncta & addita sunt, Incredibili quadam atque inaudita grauitate. in uituperatione uero pulcherrimum illud exemplum est pro Milone de Clodii sceleribus, uos enim Albani tumuli, atque luci uos, inquam, imploro atque obtestor, uosque Albanorum obrutæ aræ sacrorum populi R. sociæ & æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat. uestræ tum aræ, uestræ religiones uiguerunt, uestra uis ualuit, quam ille omni scelere polluerat. tuque ex tuo edito monte Latialis sancte Iuppiter, & cætera. iam in Pisonem illa summa cum indignatione proferuntur; Meministi ne cœnum, cum ad te quinta fere hora cum C. Pisonem uenisset nescio quo e gurgustio te prodire, inuoluto capite soleatum? & cum isto ore fatido teterrimam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti ualitudinis, quod diceret uinolētis te quibusdam medicaminibus solere curari. quam nos causam cum accepissemus, quid enim facere poteramus? paulisper steterimus in illo ganearum tuarum nido re, atque fumo. Vnde tu nos cum improbisime respondendo, cum turpissime eructando eiecisti. Ad amicitiam conciliandam Archiæ poetæ Cicero poetica licentia spirituque illo, quem entheū, uel enthusianum appellant, illa protulit; Sit igitur iudices sanctum apud uos humanissimos homines hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaria uiolauit. Saxa & solitudines uoce respondent, bestia sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt, nos instituti rebus optimis non poetarum uoce moueamur? hæc enim & cætera huiusmodi quamuis licentiosè dicta uideantur, tamen propter nouitatem, & uim eximiam sic in admirationem trahunt audientium animos, ut faueant, processumque uelint, neque inquirant, quod

quod reprehendant.

TEXT. *Quare etiam poetis conueniunt, cum poetis res quædam diuina sit.*

COMM. Poetæ longe maiorem sibi licentiam usurpant in scribendo quam oratores, itaque frequentius et epithetis, & factis ex coniunctione uerbis & peregrinis utuntur. poetis enim res quædam diuina est, quæ à quodam furore proficiscitur, de qua Plato in Ione multa fecit uerba. nam Democritus dixit; Musarum fores sine furore frustra pulsari. Virgilius igitur poetarum apud nos princeps & epithetis frequentissimis utitur, ut in quarto Aeneidos, Hinc Numidæ infreni cingunt, & inhospita Syrtis, Hinc deserta siti regio lateque furætes, Barcæi. in 6. male suada fames, & turpis egestas. in tertio, Monstrum horrendum, informe, ingens. & factis ex coniunctione, ut, Despiciens mare uel uolum. &, Horrifera inuasit Boreas. &, Armipotens belli præses. &, Terræ omniparentis alumnis, & peregrinis, ut, Troia gaza per undas. & Meonia mentum mitra. Et, iam argiua phalanx.

TEXT. *Vel igitur hoc modo, uel cum Ironia licet huiusmodi uerba usurpare, sicuti Gorgias faciebat, & in Phædro Socrates.*

COMM. Iam explicuit, quomodo sine uitio liceat, epitheta, iuncta nomina, & peregrina usurpare, nunc aliã addit etiam rationem, qua duo summi uiri Gorgias Leontinus, & Socrates utebantur. hoc est, ut per ironiam huiusmodi uerba proferamus. Gorgias enim egregius orator per ironiam multa uerba innouabat, & poetica licentia utebatur, quod et apud Platonem in Phædro Socrates facit, ubi se diuino spiritu afflatum simulans de rebus amatorijs differit. quod etiam Cicero frequenter facit ridendi gratia, ut pro P. Sestio, ut illo supercilio Resp. tamquam Atlante cœlum niti uideretur. paulo post. nobilitate ipsa blanda conciliatricula commendatus. tertio Epistolarum, ullam Appietatem aut Létulitatem ualere apud me plus quam uirtutis ornamento existimas? pro M. Cœlio pufio cum maiore sorte cubitauit. in eadem oratione ridiculi gratia ita poetice loquitur de Clodia; nam nunquam hera errans hanc molestiam nobis exhiberet, Medæa animo ægra, amore sæuo saucia.

TEXT. *At uero forma orationis neque uersibus constare, neque numerorum prorsus expertis esse debet.*

COMM. Iam ad numerum oratorium transit, de quo licet nonnulla tradat utilissima præcepta, tamen hæc pars à Cicerone longè melius & accuratius in Oratore ad Brutum pertractata est, ut in commentarijs nostris, quos in illud opus scripsimus, copiosè docuimus. longe enim maiorem usum & experienciã habuit in oratoria facultate Cicero, quam Aristoteles. itaque non mirum est, si in aliquibus rebus ab Aristotele libere dissentit. Omnem autem illum ornatum qui in collocatione uerborum spectatur, tribus in rebus consistere Cicero tradit, hoc est in iunctura, in concinnitate, & in numero. nam si oratio fuerit ex uerbis bene inter se coniunctis, & concinne, & numerosè constructa, tunc erit maxime

laudabilis, & planè oratoria. Primo igitur sententiam Aristotelis de numero oratorio uideamus, & quibus in rebus Cicero cum Aristotele sentiat, & in quibus dissideat. Ait enim Aristoteles, formam orationis, neque uersibus constare debere, neque prorsus esse numerorum expertem. hanc Cicero sententiam in Oratore ad Brutum ita commendat: Sed quis omnium doctior? quis acutior? quis in rebus uel inueniendis, uel iudicandis acior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est aduersatus infensus? is igitur uersum in oratione uetat esse, numerum iubet. tradunt autem Thrasymachum fuisse primum, qui numerum oratorium inuenit, sed neminem in eo genere scientius uersatum Isocrate Cicero testatur. perspicuum est igitur numeris strictam orationem esse debere, carere uersibus.

TEXT. *Illud enim orationi fidem adimit, quoniam artificiosè ficta esse uidetur, & simul auditorem auertit a causa, facitque ut attendat, quando simile aliud iterum ad aures accedat. Sicuti pueri solent præconem præoccupare, quem sibi patronum adoptet is, qui manumittitur, ut Cleonem.*

COMM. Rationem affert, quare non debeat oratio constare uersibus. ex ea nanque duplex incommodum consequitur. primum quia talis oratio persuadere nullo modo potest. quoniam præmeditata & artificiosè conficta esse uidetur. atque ita creditur esse insidiarum plena. quæ res à faciendâ fide alienissima est. Alterum quia mentem auditoris auertit ab ipsa causa, & allicit ad ipsas numerorum festiuitates considerandas, itaque dum occupatus est auditor in attendendo illo inani artificio, uerborum que lepore & concinnitate, rem ipsam non animaduertit, atque omnè affectum abijcit ex animo, hoc est quod ait Cicero, Detrahit præterea actionis dolorem, aufert humanum sensum actoris, tollit funditus ueritatem & fidem. in hac re Persius etiam Pedium quendam Oratorem ridet, qui nimis erat Oratoris numeris deditus, & ita eos librabat, ut eodem modo semper ferè caderent, quo nihil in oratione uitiosius esse potest, sic enim ait; Fur es, ait Pedio, Pedius quid? crimina rasis Libras in antithetis, doctas posuisse figuras Laudatur. Vtitur autem Aristoteles uenusta, & apposita similitudine, ut ostendat, quam uitiosum sit in oratione uersum sectari, & efficere, ut clausula frequenter eodem modo finiantur. Idem, inquit, efficiunt auditores, cum orationem uersibus constantem audire cœperint, quod plerumque pueri in foro cum præconem publicè aliquid enunciantem audiunt, nam propter consuetudinem edictorum, quæ publicari sæpe audierunt, præconis uerba præoccupant, & ipsi uerbis suis præcurrunt, & cum risu prædicunt ea, quæ deinceps præco dicturus est, quod etiam hoc tempore fieri à pueris notissimum est. erat autem ea consuetudo apud antiquos ut cum aliquis seruus publice manumitteret, ipse sibi patronum aliquem adoptaret, in cuius patrocinio & clientela deinceps uiueret. præco autem elata

uoce clamabat exempli gratia, Danus à Cleone manumissus est, & sibi posthac eundem Cleonem patronum adoptat. pueri igitur hunc morem & cōsuetudinem intelligentes, cum uerba præconis adiunt, clamantis, Danuis, a Cleone manumissus est & sibi posthac eundem, non expectant ut præco finiat, sed ipsi succinunt, Cleonem patronum adoptat, eodem modo (inquit Aristoteles) audientes, cum numerosam orationem audiunt, quasi ex uersibus conflata, & iam clausulam unam aut alteram uersu finientem audierint, statim ipsi animo subsequentem clausulam præoccupant, & quadam inani lætitia perfusi, uerba tantum, non rem attendunt.

TEXT. Hoc autem genus orationis, quod est numerorum expers, sine caret, neque cōsistit. oportet autem aliqua terminatione concludi, non tamen metrica. nam in sua ue est, & obscurum, quod non terminatur.

COMM. Alterū genus orationis, quod numero caret, omnino est uitiosum, ut copiosè Cicero docet in Oratore. nam oratio quæ numerorum expers est, aut est infracta & amputata, aut inanis, aut incondita, aut curta, aut claudicans, aut redundans, quæ omnia uitia numerus emendat. & efficit, ut apta, & finita pronuncientur, ut oratio impleatur, ut elegans sit uerborum structura, ut plenum habeat orbem suum, ut certo ordine cōtinuetur, ut nihil superuacaneum adijciatur. Sunt igitur sex uitia orationis numero spoliata. quæ omnia uno uerbo comprehendit Aristoteles, cum ait, quod numero caret, esse ἀπέραντον. hoc est non certo fine terminatum. nā oportet omnino ut finem habeat, & insistat oratio, ita tamen, ut in metrum non desinat. quod. n. non apte finitur atque terminatur, duo maxima in se uitia continet. nam primo insuauis est atque molestum & aures offendit, quarum sensus est fastidiosissimus, deinde obscuritatem gignit, & tenebras animis offendit, ut non facile possint aduertere, quando sententia terminetur. mediam igitur uiam tenere oportet, ut neque uersus in oratione sit, neque ita numeris priuetur, ut non aptè cadat, neque bene consistat.

TEXT. Omnia quidem numero finiuntur, sed is numerus, qui in orationis forma spectatur, rhythmus est, cuius etiam metra partes sunt. quo fit ut oratio rhythmum quidem habere debeat, non autem uersum; alioquin esset poema: neque tamen exquisitè rhythmum seruare oportet, sed quadam tenus.

COMM. Quam posset aliquis obijcere, nullam orationem esse numerorum expertem, quoniam omnis oratio est finita, & quicquid finem habet, id etiam ut numerum habeat, necesse est. quandoquidem omnia numero finiuntur. concedit quidem omnia numero finiri, si numerus generatim capiatur. Sed quia uariæ sunt numerorum species, definit, quam ipse speciem hoc loco intelligat, & ei nomen proprium assignat. loquor (inquit) de eo numero qui in modo & figura orationis spectari solet; qui proprio nomine rhythmus dicitur. uerum sub rhythmo continetur, & oratorius & poeticus numerus, un-

de metra, & carmina omnia sunt rhythmici partes siue species. hoc est igitur quod dicimus orationem debere quidem rhythmum habere, nō autem uersum. nam si uersus in oratione fuerit, nō amplius soluta oratio erit, sed poema potius. neque tamen exquisitè & accuratè opus est in oratione, rhythmum obseruare, ita ut omnes orationis partes certis pedibus constent, sed tantum ex quadam parte, ut in initio periodorum, & in clausula. nam in principio satis est unum aut alterum obseruare, in fine uero duo atque etiam tres pedes diligenter aduertendi sunt, quod ita Cicero præcipit in Oratore; Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo, adiūgo quod minimū sit, proximum superiorem, sæpe etiam tertium. hoc est quod ait Aristoteles quadatenus tatum numeros esse in oratione seruandos.

Ex numeris autem herous grandis est, & elegans, & indigens harmonia. iambus autem ipsa est imperitorum oratio, ideo ex omni genere carminum, in iambica maximè loquentes incidunt, oportet autem orationem plenam esse grauitatis, & in admirationem inducere.

Hic locus torsit ingenia multorum hominum eruditissimorum, quoniam in se maximam difficultatem habet, itaque alii aliter interpretantur. Sed nos optimi præceptoris M. Tullii Ciceronis sententiam sequemur, qui mihi unus uidetur mentem Aristotelis intellexisse. quamuis Petrus Victorius Ciceronem uexet & concidat. primo quod ipse sibi cōtraria scripserit, deinde quod Aristotelis sensum non perceperit, qua in re planè ipse Victorius decipitur, neque Aristotelem, neque Ciceronem intelligit, ut paulo post luce clarius apparebit. nam Vincentium Magium doctissimum Philosophum & olim præceptorem meum, rogatum uelim, ut si quando nostros hos commentarios legerit, æquo animo ferat, me nullo modo probasse huius loci correctionem; qua ipse utitur in commentariis suis, quos erudite scripsit in Poeticam Aristotelis. nam fas esse non arbitror, tam liberè uerba mutare in antiquis scriptoribus, ut ipse facit. illud autem omni ratione probo, atque affirmo, quod idē Magius contra Victorii sententiam ait, Aristotelem existimare numerum heroum esse grauem, & aptum orationi. Sed quæ præterea adiungit, non satis mihi faciunt. Itaque dicam ego prius quod sentiam, deinde Ciceronem a calumnia Victorii defendam. Cum de numeris orationis tractaturus esset Aristoteles, cogitauit quatuor esse potissimum rhythmorum genera quæ possunt orationem ingredi, hoc est heroum, iambicum, trochaicum, & pæanicum, de his igitur quatuor sententiam suam tulit. ac primo quidem de heroo, quem Dactylum esse Quintilianus existimat, melius autem Cicero, non tantum Dactylum, sed etiam Spondæum, & Anapestum inter herooos numeros collocat, quoniam hi tres pedes paria habent interualla, ut postea docebimus. ait igitur Aristoteles, numerū heroum esse quidē gradē & elegatē & aptū ad orato-

TEXT.

COMM.

oratoriam granditatem & maiestatem, sed tamen harmonia, & temperatione aliorum pedum humiliorum indigere. nam herous per se numerus nimis altam & exaggeratam orationem efficit, & exametrorum magniloquentiæ est accommodatior. quod si reliquorum numerorum harmonia se peret, qua in soluta oratione maximè indiget, tūc grandem & elegantem efficit orationem, atque talem ut in admirationem facile auditores inducat. Iambicum autem numerum penè contemnit, quod imperitorum sermoni simillimus sit, & idcirco ait, iambum esse ipsam imperitorum orationem. quod ea ratione probat, quoniam in quotidiano sermone, non in aliud carminum genus, quam in iambicum frequentius homines incidunt, atque hac de causa comædiæ & tragædiæ, in quibus inter se personæ familiariter colloquantur, & eo modo, quo populariter fieri solet, ex iambicis numeris construuntur. Sed oportet in dicendo granditatem efficere, & auditores in admirationem adducere, cui rei iambicus per se numerus non est accommodatus, quare ad heroi temperationem est confugiendum, qui est amplius & grandis ut iam dictum est. neque sanè trochaicus numerus per se conuenit orationi, quoniam nimis incitatus est & lubricus, propter syllabarum contractionem & breuitatem, ideo saltationibus lasciuus est aptior. superest igitur unus pæanicus numerus, qui per se orationi possit accommodari, quoniam ex eo uersus non efficitur, & tamen oratio repletur atque artificium tunc maxime latet, cum pæanico numero orator utitur. Quocirca numerus hic aliis omnibus est anteponendus. Nam reliqui si continuentur uersum efficiunt, quo fit, ut eorum continuatio uitanda sit, ut si duos aut plures dactylos. uel iambos uel trocheos Orator contemnet, in uitium incidet. pæan autem continuari potest, quoniam nunquam est periculum, ut ex eo uersus efficiatur. Hæc est, ut ego quidem arbitror, tota de numeris oratoriis Aristotelis sententia, quam maiori ex parte Cicero probat, ut iam ostendemus. prius enim Aristotelis uerba sunt consideranda, quæ parum cautos in errorem facile possunt inducere, nam primo numerus herous σέμνος dicitur, quod proprie uenerandum & sublimen significat, siquidem à uerbo σέβω deriuatur, ut uult Eusthatius libro quarto Iliadis, quod uerbum ad cultum deorum pertinet, unde et σέμνα θεαί id est, uenerandæ Deæ apud Athenienses dicebantur Eumenides, sed ad alias etiam res transfertur, ut ἀήμα σέμνον uenerandus aspectus, & honesta facies. σέμνος λόγος oratio grauis & sublimis, unde Xenophon in cōuiuio compositum uerbum protulit, σέμνα λόγια, quod significat, graui oratione uti, & σέμνα λόγια sicuti Budæus interpretatur latine uenustus est sermo & grauis. & Iepidus sciteque compositus sic appellat Halicarnasæus rhythmos Ilocratis, atque hæc in significatione capitur hoc in loco, σέμνος, ut significet Aristoteles heroum numerum ad orationem grauem pertinere, quod aperte siquidē declarat illud, quod postea sequitur, σέμνος non

τέτυτα γένεσθαι, quod nos ita uertimus, oportet autem orationem plenam esse grauitatis, quia sic optimus magister Cicero locum hunc intelligit, cum in oratore sic ait; plenam tamen eam uult esse grauitatis, ex quo facile potest intelligi, quantopere decipiatur & Victorius, & Franciscus Robertellius. qui putant heroum numerum penitus ab Aristotele repudiari. cum primo dicat Aristoteles, heroum esse σέμνον. i. grauem, paulo post præcipiat; σέμνοσ τε γένεσθαι hoc est, grauitatem orationi adhibendam, quod quis non uidet, idem esse, ac si diceret, admittendum esse numerum heroum in oratione. certe miror in re tam aperta, tam eruditos uiros fuisse hallucinatos. cum præsertim apud Hermogenem legere potuerint, quibus rebus & modis σέμνος λόγος. i. grandis oratio fieri possit. cum enim docuisset Hermogenes orationem de Deis immortalibus & de rebus diuinis atque humanis quæ magnitudinè habeant esse grandem & quibus figuris, quo genere dicendi, quibus uerbis oratio illa constet, ostendisset, tunc demum adiūxit, dactylum, & anapestum, cum numerum huic potissimum grandi orationi conuenire, qua in re profecto cum Aristotele sentit. quid quod in subsequenti uocabulo tantopere laborant. & Victorius, & Magius, ut non se satis extricare possint? concludantque locum esse omnino deprauatum? cum tamen mihi res esse facillima uideatur, neque ullum esse mendum in scriptura. quid autem eruditos uiros mouerit, ut tantopere dubitarent, apriendum est. neque enim sine magna causa dubitarunt. nam λεκτικός dicitur hoc in loco numerus herous ab Aristotele, quod uocabulum potius humile quiddam, ac demissum, quàm graue & amplum significare uideatur, cum præsertim idem Aristoteles in Arte poetica iambicum uersum omnium maximè λεκτικόν esse dixerit; cuius hæc sunt uerba; μάλιστα γὰρ λεκτικόν τῶν μετρῶν τὸ ἱαμβικόν ἐστίν. quæ sic uerti commodè possunt. iambicum. n. maximè omnium carminum in orationem cadit. Cicero sic ait in Oratore; Et sunt, qui iambicum putent, quod sit orationi simillimum. itaque quod Aristoteles λεκτικόν dixit, Cicero uertit, orationi simillimum. hoc autem in loco iambum Aristoteles repudiatur, quod nimis e uulgari sermone esse uideatur. quod si iambicus numerus maxime omnium λεκτικός est, ut in Arte poetica dixit Aristoteles, & humilis atque nimis e uulgari sermone, quomodo fieri potest, ut herous numerus λογικός dici possit, cum sit amplius & grandis, & omnino diuersus à iambos? Hac ratione motus primo victorius putat hoc in loco deesse negationem, quam ipse uult ad iungi, ut dicatur, ἢ λογικόν quasi non aptus orationi, atque hoc auctoritate Demetrii probare contendit, qui numerum heroum ἢ λογικόν esse dixerit, ut sit idem λεκτικός apud Aristotelem, quod λογικός apud Demetrium. Magius uero noster audacius tres dictiones immutat, atque ita legendum censet; ὁ μὲν ἥραος σέμνος, ἀλλὰ λεκτικὸς ἐστὶν ἀρμονίας ἀσέμνος, ut sit sensus, herous quidem grauis est, & hac ratione aptus orationi, sed cum careat har-

monia soluti sermonis, redditur eidem ineptus. Ego uero non temere mutandam esselectionem Aristotelis existimo, cum in omnibus exemplaribus ita legatur καλεκτικός, atque hæc lectio cum Aristotelis sententia optimè quadret. neque enim absurdum est, aut inconueniens, ut quamuis iambicus, & herous numerus inter se plurimum diuersi sint, tamen uterque λεκτικός dicatur; idest aptus orationi, sed diuersa ratione. nam iambicus ideo uocatur λεκτικός, quod pasim ab omnibus usurpatur, & in omnium orationem cadit. & quotidiano sermoni simillimus est, herous autem numerus alia ratione λεκτικός appellatur, quod scilicet elegantem & uenustam orationem reddat, si cum iambo, reliquisque numeris quadam harmonia temperetur. nam propter sublimitatem suam hic numerus; in soluta oratione solus poni non debet quoniam harmonia semper ac modulatione temperationeque; aliorum numerorum indiget. quod si solus profertur, sine reliquorum harmonia, tunc nimis altam & exaggeratam orationem efficiet. est igitur herous, λεκτικός quidem & aptus orationi, sed indiget harmonia. neque dubitandum est, quin λεκτικός sæpe bonam in partem capiatur apud Græcos. est. n. idem ferè quod apud nos disertus & elegans. quod interdum ponitur pro eo, qui multum loquitur, & si humilis sit & impolita, uel non satis exulta oratio, ut Horatius; Fœcundi calices quem non fecere disertum? & Catullus, Est enim leporum, Disertus puer & facetiarum. interdum uero pro eo, qui politè uenusteque loquitur, ut, M. Antonius cognomèto disertus fuit appellatus: ita λεκτικός apud Græcos pro diserto, & eleganter loquente frequenter ponitur, unde λεκτικότητος superlatiuum nomen apud Xenophontem pro disertissimo reperitur, ut Iulius Pollux libro secundo capite de uoce annotauit, qui etiam apud Demosthenem λεκτικός inueniri tradit. Idem Pollux libro quarto capite de Theatro inter personas puellarum ponit etiam λεκτικὴν, quam depingit, benè comatam, flauis capillis, & candido colore. λεκτός autem unde λεκτικός deriuare uidetur, significat elegantem & præstantem uirum, unde λεκτοὶ dicuntur ἀριστοὶ, idest optimates, & principes in ciuitate, sicut ait Phauorinus. Quin Hesy chius ita scribit, λεκτόν, ὡς σεμνόν, quasi penè sit idem, quod secundo loco ponit Aristoteles, cum eo, quod primo loco posuerat, ut heroum grauem & elegantem esse significet, sed ea uerba subiungit, καὶ ἀρμονίας δεόμενος, idest, & indigens harmoniæ. quæ ego lóge aliter interpretor, quam Victorius. is enim multa turbat, & inuoluit, sed nihil affert, quamobrem hic locus apertior fiat, quin peruersè interpretatur. putat enim Aristotelem, significare, heroum esse penitus uacuum à numero quæ libenter recipit soluta oratio. & ideo dici egere harmoniam, quod ubi ea non sit, non ualde accommodatus esse possit. tuncque uigeat cum harmoniam coniunctam habet, quæ (inquit) prosæ orationi comès non est, sed poematum propria, unde, ait, parum aptus esse intelligitur orationi soluta: hæc

Victorius, qua in sententia uidentur etiam reliqui interpretes fuisse, uerum ego harmoniam hoc in loco non ad uarios in cantu sonos referendam arbitror, sed ad orationis compositionem, & numerorum temperationem. sicut enim harmonia non ex uno aliquo sono, sed ex plurium sonorum uaria cõpositione conficitur, ita numerus oratorius non ex heroo tantum constare potest, quia nimis altus & sublimis est, sed eget harmonia & temperatione ut cum reliquis humilioribus misceatur, & ea uarietate mentes auditorum oblectet, & orationem plenam grauitatis efficiat. Quis enim nescit harmoniam non ex uno tantum sublimi sono, qualis est herous numerus constare posse? sed ex acutis & grauibus & mixtis ac temperatis confici solere, ut omnes inter se bene congruant? quid porro est harmonia, nisi dissimilium concordia? quod ita Quintilianus libro primo testatur, Nec illa modo contenti dissimilium concordia, quam uocant harmoniam. cum igitur ait Aristoteles heroum numerum egere harmonia, idem est ac si dixisset, egere dissimilium concordia, & permixtione aliorum numerorum, quoniam per se nimis est elatus & grandis. harmonica enim ratio cogit rerum naturam sibi ipsam congruere, ut secundo libro Plinius testatur. Itaque si harmonica ratione herous hic numerus in oratione collocatus fuerit, & aliorum numerorum uarietate temperatus, sublimem, grandem, plenam admirationis orationem reddet, qualem hoc loco uult esse Aristoteles. & qualem M. Antonius apud Ciceronem libro de Oratore secundo ostendit, cum ita inquit; Quis enim cantus moderata orationis pronuntiatione dulcior inueniri potest? quod carmen artificiosa uerborum conclusionè aptius? Quid? quod multi existimant heroum numerum etiam in iis, quæ demisso atque humili sermone dicuntur, maxime conuenire, præsertim si iambico temperetur? quod Comici tum Græci, tum Latini uiderunt, apud quos heroici numeri frequentissimè usurpantur. quod ideo fieri Terentianus existimat, ut quæ loquuntur e uulgari sermonis consuetudine sumpta uideatur. sic enim de hac rescribit; Sed qui pedestres fabulas socco premunt, ut quæ loquuntur sumpta de uita putes, uittiant iambum tractibus spondaicis. Quin etiam Asconius Pedianus ait a comicis eade causa dactylos pedes in iambicis uersibus frequenter poni solere, quia quotidianum sermonem imitari student. quod nostrum Ciceronem non fugit, qui dactylum & amplioribus & humilioribus accommodatum esse censet, modo cum aliis numeris misceatur. quæ si quis diligentius aduertat, intelliget profecto uel nihil omnino, uel certe parum hac in re Ciceronem ab Aristotele discrepare, cum Aristoteles, ut nos interpretamur, aptum quidem orationi numerum heroum esse censeat, cum λεκτικὸν appellet, sed harmonia, & temperatione permixtioneque cæterorum numerorum egere dicat. At dicet, aliquis, si numerus herous ab Aristotele probatur, cur illi pæanem anteponit? & cur

non

non ita multo post ait, cum & duos reliquos iambicum & trochaicum esse dimittendos? at qui duabus his quæstionibus iam à nobis supra responsum est, pæanem ea de causa præter cæteros ab Aristotele probari, quia numerus per se satis plenus est, & continuari potest, ut uersum nunquam efficiat. quod reliquis non accidit, Iambus enim & dactylus (ait Cicero) in uersum cadunt maximè. itaque ut uersum fugimus in oratione, sic hi sunt euitandi cõtinuati pedes. quibus in uerbis Cicero multo optimè sententiam Aristotelis interpretatus est. cum enim præcipit Aristoteles ut heroum, iambicum, & trochaicum numerum dimittamus, non ita capiendum est, quasi penitus abijciendi sint hi numeri, sicuti Victorius existimat, alioqui mutos fieri oporteret. cum in omnè orationem & dactylus, & iambus, & trochæus cadat, & horum omnium maximè iambus, ut ipsemet Aristoteles testatur. sed intelligendum est ab Aristotele præcipi, ut in continuatione dimittantur, & continuati uitentur, ut rectissimè uertit in Oratore Cic. & tertio de Orat. Crassus, qui ita inquit, Iambum & trochæum frequentem segregat ab Oratore Aristoteles. & hæc est causa quoniam continuati uersum efficiunt, & eam temperationem atque harmoniam, quam requirit oratio, non habere possunt, si singuli per se proferantur. nam herous per se grandior est, quam desideret soluta oratio, iambus humilior & abiectior, trochæus incitator & lasciuior. Iam igitur (ut opinor) satis explicata est à nobis Aristotelis sententia de numeris oratoriis. reliquum est, ut etiam Ciceronem à Victorij calumnia defendamus. nam duabus de rebus grauisimis ausus est Victorius Ciceronem non minus omnium apud nos doctrinarum, quæ eloquentiæ parentem accusare. primò enim lenitatis & inconstantia grauisimum omnium uirum accusat, quod sibi ipse contrarius sit, ac pugnantia dicat, deinde ignorantia doctissimum hominem quod Aristotelis sententiam non intelligat. Sed qua in re primo sibi contrarius est Cicero? Quod (inquit) tertio de Oratore Crassus de Aristotele uerba faciens, ita inquit; Quare primum ad heroum nos dactyli, & anapesti, & spondæi pedem inuitat. in Oratore uero ad Brutum sic ait; Quod longe Aristoteli uidetur secus, qui iudicat heroum numerum grandiore quam desideret soluta oratio. certe hæc primo aspectu parum accuratè Victorio consideranti, contraria uisa sunt, sed si quis diligentius aduertat, nullam penitus in eis repugnantiam inueniet, & istam Victorij calumniam ex eo natam, quod neque Ciceronis, neque Aristotelis sententiam sit assecutus. Nam tertio de Oratore, Crassus ex Aristotelis uerbis hunc sensum uerissimum elicit, ut nos quidem Aristoteles ad heroum numerum inuitet, sed tamen ei pæanè longe præponat. quod illis uerbis aperte declarat: probatur autem ab eodem illo maximè pæan. in Oratore uero ad Brutum sentit idè omnino. nã ostendit, quæ admodum Aristoteles heroum numerum cū iam-

bo comparet, & heroum grandior em quidem iudicet, quam oratio soluta postulet, iambum autè nimis humilem & è uulgari esse sermone. quoniã oratio neque abiecta esse debet, neque nimis alta. sed tamen eam uelit esse plenã grauitatis, ut eos, qui audient, ad maiorem admirationem possit adducere. quid est quæso, quod ait Aristoteles, uelle plenam esse grauitatis orationem, nisi nos ad heroum numerum inuitare? deinde quid sibi uult illa particula aduersaria, plenam tamè nonne corrigi id, quod ante dixerat? hoc est, heroum grandior em quidem esse, quam soluta orationi cõueniat, sed tamen admittendum, ut plena grauitatis fiat oratio? alioqui quomodo in admirationem ducet audientes, nisi fuerit alta & exaggerata? Quid præterea? nonne idem adiungit Cicero ad Brutum, quod tertio de Oratore Crassus dixerat? pæanem ab Aristotele maxime probari? qua igitur in re sibi contrarius est? equidem non uideo, nisi quod Victorius, cui propter uariam eius eruditionem alioqui faueo, libenter, non aduertit quid Aristoteles & quid Cicero senserint. Cicero inquit, heroum numerum credidit omnibus locis ab Aristotele laudatum & alijs numeris præpositum, non animaduertens accuratè quid de illis Aristoteles præciperet. ubi hoc ait Cicero? ubi tu hoc in Ciceronis operibus explicatus es? nam neque in tertio de Oratore, neque in Oratore ad Brutum hoc dicit, cum in utroque loco dicat pæanem ab Aristotele maximè probari. neque sane in reliquis Ciceronis operibus tale quicquam inueni, ut Cicero diceret, ab Aristotele numerum heroum præter cæteros in oratione fuisse commèdatum. tu si nouum aliquod Ciceronis opus habes, ubi hoc dicat, illud proferre debes sed nimirum error tibi accidit ab illo aduerbio, primum, quod ita Crassus tertio de Oratore dicat; Quare primum ad heroum nos dactyli, & anapesti & spondæi pedem inuitat, neque aduertisti, non ad præstantiam numerorum, sed ad hunc locum Aristotelis aduerbium illud referri. nam Aristoteles primo loco de heroo mentionem facit, cum ita inquit; Ex numeris autem herous grauis est, & elegans, & harmoniæ indigens, sed non ita multo post, pæanem omnibus antepone. primum igitur, hoc est primo loco, nos ad heroum pedem Aristoteles inuitat, sed deinde pæanem maximè probat. Verum ait Victorius, hos pedes herous Aristoteles aperte fugiendos esse præcipit, imo uero hoc aperte falsum est, nam ad heroum numerum primo nos inuitat, ut iam copiose docuimus, deinde cum de pæane uerba facit, qui solus in oratione cõtinuari potest, ait reliquos illis de causis esse dimittendos, quas iam commemorauerat, hoc est heroum propter granditatem, iambum propter humilitatem, trocheum propter lasciuiam. & præterea quoniam ex illorum continuatione uersus efficiuntur, non igitur penitus censet esse fugiendos, quod fieri nullo modo potest, sed, ut optimè Cicero interpretatur, uitandam eorum singulorum esse continuationem, quæ uitia illa

illa continet, quæ sæpe iam dicta sunt. cum enim heroum numerum, aut iambicum, aut trochaicum iubet Aristoteles esse dimittendum, non ita capere debemus, quasi unum pedem heroum, ut dactylum, aut unum iambum, aut unum trochæum fugiendum esse præcipiat, quod nimis imperitè Victorius existimat, sed numerum constantem ex multis pedibus herois, aut ex multis iambis, aut ex multis trochæis, qui numeri sunt omnino in oratione uitiosi propter causas superius commemoratas. numerus autem pæanicus etiam si continetur, atque ex pluribus pæanibus construatur, non tamen habebit ea uitia, quæ reliqui pedes continuati subeunt. atque ita Cicero sensum Aristotelis optimè percepit, & luculentissime interpretatus est, & ubique sibi constat. & à Victorio iniquissime accusatus est. Hæc adeo pluribus agere uolui tribus de causis, primo, ut Aristotelis mentem à nullo adhuc interprete (quod sciam) benè perceptam, dilucide explicarem, deinde, ut Ciceronem ab iniustissima Victorij accusatione, atque calumnia liberarem, Tum ut à præceptore meo Vincetio Magio summo philosopho palmam acciperem, quam ille suis in commentariis in Artè poeticam Aristotelis mihi pollicitus est, his quidem uerbis; Quod si quispiam me nimis in immutandis uerbis cõtextus audacem affirmet, sciat is, me libenter illi palmam concessurum, qui absque literæ immutatione, uel absque propria uocum significationis euerfione locum hunc Rhetoricæ fideliter explicauerit. hæc enim (ut opinor) omnia nos præstitimus, licet ille neminem fore putauerit. Cum hæc literis mandarem editi sunt in lucem de Numero Oratorio libri quinque, quos Iouita Rapicius benè sanè atque eleganter conscripsit. eos equidem ego statim summa cum audacitate perlegi. ut uiderem siquid in eis esset, quod hos commentarios nostros auctiores efficere posset, atque in eorum secundo reperi Iouitam ipsum penè cum Victorio sentite super huius loci interpretatione, sed ita Ciceronem excusare, quod tertio de Oratore sub L. Crassi persona loquatur, ut non sententiam suam proferat, sed ut, quid Crasso placeret, ostendat. amauit enim (inquit) L. Crassus membra & periodos heroum numero claudere, & eum numerum putauit alijs antepedendum, quod ut uideretur aliqua ductus auctoritate fecisse, Aristotelis uerba ad opinionis suæ confirmationem trahere poterat, aut forsitan trahebat. ut siquid peccatum est in uerborum Aristotelis interpretatione, id Crassi culpa non Ciceronis intelligamus esse commissum. At uero circa finem eiusdem libri quasi seipsum emendans, quod fortasse melius rem cogitauerat, uel postea commetarios nostros in Oratorem ad Brutum uiderat, ubi de hac eadè re multa diximus, primo Terentiani uersus, quos ego paulo supra citauit, recitat, deinde hæc uerba subiungit; Ex his apparet Terentianum intelligere spondaicos tractus, in quibus non spondeus est solus, sed ij quoque qui pares sunt ei temporibus.

bus. Dactylus, Anapæstus, proceleumaticus, sermonibus uulgi esse accommodatos. quod ipsum Asconius quoque sensit, qui ait Comicos poetas illa quoque loca quæ iambo debebantur Dactylicis pedibus occupasse, dum quotidianum sermonem imitari uolunt. & à uersificationis observatione spectatorem ad actum rei conuertere, ut non fictis, sed ueris affectibus interesse uideatur. quibus uerbis hic quoque Dactylum quotidiano sermoni aptum esse declarat. quare uix adduci possum ut credam non uidisse Aristotelem quod Comici & grammatici uiderint. quod Cicero intellexerit, & memoriæ prodendum putauerit, quod denique usus ipse comprobabit. sed cū heroum *σέμνον* appellet, & *λεκτικόν*, hoc mihi uidetur dicere quod Cicero ait, & amplioribus, & ijs, quæ demissa sunt esse idoneum. ut quamuis sescuple proportionis pedes alijs anteponat, heroes tamē non repudiet, ac ne iambum quidem ac Trochæum penitus ab oratore segreget, sed frequentem esse uetet. quod Crassus uidetur intellexisse cum in tertio de Oratore inquit; iambum & trochæum frequentem segregat ab Oratore Aristoteles Catule uerter, non enim iambum & Trochæum simpliciter, sed iambum & trochæum frequentem dicit, ut Aristoteles non omnino hos ablegarit, sed monuerit cauedum esse ne crebri essent, ne percussiones eorum insignes uersum facerent, & orationem nimis humilem. Quibus Rapicij uerbis perlectis uehementer sanè gauisus sum, quod eruditus uir & elegans tandem in sententiam meam descendisset. atque idcirco etiam eius uerba huc ascribere mihi libuit.

At uero trochæus Cordaci aptior est, quod aperte tetrametra declarant, in quibus numerus incitatus est, & lubricus.

Trochaicus (inquit) numerus solute orationi minime conuenit. cum potius lasciuus & molli-bus saltationibus quæ cordaces uocantur aptior, hoc autem intelligi potest ex eo, quod carmina tetrametra, quæ in chorejs & saltationibus adhiberi solent, ex hoc numero constant, qui quidē incitatus & lubricus est, & rotato quodam cursu defertur. unde etiam, nomē habet. *τροχός*, enim rotam significat, à quo uocabulo Trochæus deducitur. at uero tetrametra carmina, ex octo trochæis constat, siuè chorejs, nā eodē spacio trochæus, & choreus est, siquidē trochæus proprie tres syllabas breues habet, ut, facere, dominus, Decius, idco Tribra-chus, etiam appellatur, ut libro decimo Quintilianus testatur, & nos in commetarijs nostris, in Oratore copiosè docuimus, choreus, autem ita dictus est quod chorejs & saltationibus aptus sit, eodem modo quo trochæus. sed choreus, constat ex longa syllaba & breui, ut Marcus, ore, dicit. Longa uero syllaba tantum habet spacij, quantum duæ breues, quo fit, ut Trochæus & choreus eodē spacio sint, ut ait Cicero, atque hac de causa Grammatici nullam inter trochæum & choreum differentiam constituunt, cum tamen re uera sit ea, quam diximus,

mus, ut trochæus proprie tres breues habeat syllabas, choræus priorem longam, alteram breuem. ait autem Aristoteles Trochæum cordaci aptiorē, quo significat tenerum, & lasciuum, & incitatum esse numerum. Cordax enim saltationis cuiusdam lasciuæ & impudentis genus fuit, quo ueteres in cõuiujs ridiculi gratia uti solebant. Vlpianus Demosthenis interpres Olynthiaca secunda cordacismum appellat, atque ita describit; *κορδακισμός ἐστὶν εἶδος ὀρχήσεως αἰσχροῦ καὶ ἀπρεπῆς*, Cordacismus est species saltationis obscenæ atque indecoræ. idem ferè tradit Aristophanis interpres. huius saltationis meminit etiam Athenæus libro quarto-decimo, & Lucianus in Icaromenippo. certe apud Græcos *κορδακίζειν* turpiter & indecore saltare significat. Theophrastus cum uecordem hominem significare uellet, dixit eum etiam sobrium nō dubitaturum cordacem saltare. ex quo intelligitur non sobriorum, sed eorum qui bene poti essent, hanc saltationem propriam fuisse. hac de causa dixit Aristoteles trochæum esse *κορδακικώτερον* idest Cordaci magis aptum, quam solute orationi. Cicero in Oratore, de hoc Aristotelis loco sic ait; Trochæum autem nō probat, uel minime, qui est eodem spacio, quo choræus, Cordacem appellat, quia contractio & breuitas, dignitatem non habet. Quintilianus libro decimo, tradit trochæum ut nimis currentem ab Aristotele damnari.

TEXT. *Reliquus est pæan, quo quidem usi sunt ij, qui à Trasymacho profecti sunt; sed tamen eius naturam non intelligebant.*

COMM. Vnum pæanicum numerum per se probat Aristoteles, quo princeps Trasymachus uti cæpit, is enim oratorij numeri auctor fuisse tradit, & post eum deinceps omnes ferè qui orationes scribebant, eo numero delectabantur, neque tamē eius uim atque naturam intelligebant: ideo uult eā ipse Aristoteles explicare. cum præsertim hic numerus in orationem quasi sponte sua incurrat, & omnes eo utantur, sed (ut ait Cicero) non sentiant cum utantur.

TEXT. *Est autem tertius pæan, atque inter eos, quos diximus, medius. est enim ut tria si ad duo conferantur; ex illis uero alter est, ut unum ad unum, alter autem ut duo ad unum: harum autem proportionum sesqui altera media est. atque hic est pæan.*

COMM. Explicat breuiter omnium numerorū naturā, ut declarat quæ sit pæanis uis & facultas. uult. n. eum esse mediū, & quasi interiectum inter alios. nam omnes pedes aut sunt æquales, aut duplices, aut sesquipli. æquales dicuntur ij numeri, uel pedes qui paria habent temporum interualla, quales sunt omnes heroi, ut spondeus, dactylus, & anapestus. nā spondeus duas habet longas syllabas, quæ certè sunt æquales. sciendū est enim breuem syllabā unum habere tempus, longam duo temporā. itaque longa syllaba duarū breuiū uim habet. quo fit ut dactylus qui primā longā, duas subsequentes breues habet, æqualis sit spondeo, sicut et anapestus qui duas primas breues habet, tertiam

longam. quin etiā amphibrachus est æqualis, qui tribus syllabis cõstat prima & tertia breuibus, media longa, ut fuere. est etiā Pyrrhichius inter æquales qui fit ex duabus breuibus, ut Deus. duplices sunt quatuor, iābus ex breui & longa, ut dies choreus: ex longa & breui, ut solus. Trochæus ex tribus, ut dominus. Molossus ex tribus longis, ut, ductores. Sesqui maiores uel sesquipli, uel sesqui alteri, quod idē est, quatuor sunt, Bacchius ex breui & duabus longis, ut amantes. Palimbacchius e duabus longis & breui, ut edilis. Creticus e prima & tertia longa, media breui, ut maximos. pæan quatuor habet syllabas tres breues & unā longā, longa uel breues præcedit, ut definite, uel eas subsequitur, ut domuerant. atque hi pedes omnes simplices appellatur, qui numero sunt tredecim, quinque æquales spondeus, dactylus, anapestus scilicet qui etiā amphibrachus dicitur, & Pyrrhichius. quatuor duplices, iambus, choreus, Trochæus uel Tribra-chus, & Molossus. quatuor sesqui alteri, Bacchius, palimbacchius, Creticus, & pæan. Sed pæan (ut ait Cicero) numerus à quibusdam, non pes habetur, quod plures habeat syllabas quam tres. nam qui tribus syllabis plures habent, compositi pedes uel duplices uocantur, ut dispondeus ex duobus spondeis, ut præceptores, dichoreus ex duobus chorejs, ut comprobauit. huius generis sexdecim numeratur, quatuor pæanes, quatuor epitriti, duo ionici, proceleumaticus, dijambus, dichoreus, dispondeus, choriambus, & antispastus. pæanes omnes habet tres breues syllabas & unā longam, sed cum longa primo ocomponitur dicitur pæan primus, ut Iatitia, cū secundo loco, secundus pæan, ut potètia, ita tertius pæan, qui tertio loco longā habet, ut alienus, quartus, qui quarto loco, ut celebritas. Epitriti contra omnes habent tres longas & unā breuē. si breuis primo loco fuerit, erit primus Epitritus, ut sacerdotes, si secundo, secundus, ut cõditores, si tertio, tertius, ut concordia, si quarto, quartus, ut confirmatur. Ionici ambo ex duabus longis & duabus breuibus constant. sed cum duæ longæ præcedūt, ionicus à maiore dicitur, ut prudentia, cū autem breues anteponuntur, ionicus à minore uocatur, ut uiguerunt. proceleumaticus quatuor habet breues, ut reseruit, dijambus, dichoreus, dispondeus noti sunt, choriambus ex choreo & iambo, ut uirginitas, antispastus ex iambo & choreo, ut amatoris. hi pedes omnes atque numeri cadūt in solutam orationem. qui quomodo sint inter se miscendi & temperadi in Oratore Ciceronis satis copiosè docuimus. nunc sensum Aristotelis uideamus, qui ait pæanem esse mediū eorum numerorum, de quibus antea dixerat, & esse: ut tria ad duo. nam docuimus omnes heroes æquales esse, iambum autem & trochæum duplices: cū igitur pæan neque sit æqualis, neque duplex, ut sit tertius necesse est, cū uero sit sesquiplus æquales proportionem superat, & à duplicibus superatur. quo fit ut aliorū medius esse uideatur, ut optimè sentit Cicero. præterea cū tres habeat breues syllabas,

syllabas, quæ tria temporum interualla conficiunt, & unam longam quæ duo tempora continet, merito dicitur esse, ut tria, si ad duo conferantur. porro sesquialter, uel sesquialter, uel sesquialter dicitur, ab arithmetica proportione. quoties enim maior numerus minorem semel & dimidiâ eius partem continet, sesquialtera proportio uocatur, ut tria ad duo, sex ad quatuor, nouem ad sex, duodecim ad octo. Sed ex reliquis numeris alter est (inquit) ut unum ad unum, uel duo ad duo. & ideo dicitur æqualis, ut spondæus, qui duas habet longas, quarum una est æqualis alteri. & dactylus qui habet unam longam & duas breues, quarum longa duabus breuibus est æqualis. atque ita est, ut duo tempora, ad reliqua duo. alter uero est, ut duo ad unum. & hac de causa duplex uocatur, ut iambus, qui unam breuem habet, alteram longam, sed longa ad breuem collata est duplex, & sicut duo ad unum, idem etiam de choræo, & trochæo sentiendum. quare perspicuum est, sesquialterâ proportionem harum duarum esse mediam ex qua pæan constituitur. Cicero sic locum hunc expressit in Oratore; Pes enim qui adhibetur ad numeros partitur in tria, ut necesse sit partem pedis, aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse maiorem. ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesqui pæan, qui pedes in orationem non cadere, qui possunt? quibus ordine locatis, quod efficitur, numerosum sit, necesse est.

TEXT. Reliqui igitur propter iam prædictas causas relinquendi sunt, & quia in uersum cadunt maximè pæan autem admittendus, nam ex hoc uno prædictorum omnium numerorum uersus nullo modo conficitur. itaque maximè latet.

COMM. Duæ sunt causæ cur heroes, iambicos, & trochaicos numeros & continuatos pedes in orationem admittere non debemus. prima est, quia heroes nimis est grandis, iambicus nimis humilis, trochaicus nimis lasciuus. altera est, quia pedes illi continuati in uersum cadunt maximè. sed pæan accommodatissimus orationi est, quoniam ex eo uersus efficitur, nullo modo potest, ut ex aliis omnibus fit. & hac de causa, quamuis continetur, non tamen apparet, sed artificium latet, & auditores fallit. Sed cum tria sint dicendi genera, iambus (ut ait Cicero) frequentissimus est in ijs, quæ demisso, atque humili sermone dicuntur, pæan autem in amplioribus in utroque dactylus, ita in uaria, & perpetua oratione hi sunt inter se miscendi, & temperandi, sic minime animaduertetur delectationis aucupium, & quadrandæ orationis industria: quæ latebit eo magis, si & uerborum & sententiarum ponderibus utemur. quo in loco Cicero tres tantum pedes nominat, iambum, dactylum, & pæanem, sed pro iambo duplices omnes intelligit, pro dactylo æquales, pro pæane sesquialteros, ut nos in Oratore pluribus exemplis ostendimus. nam in clausulis demissæ orationis octo potissimè pedes conueniunt qui duplices uocantur, quatuor simplices, iambus, choræus, trochæus, & Molo-

10 sus, & quatuor compositi, diambus, dichoræus, choriambus & antispastus. ut in oratione pro A. Cæcina videre licet. At uero in clausulis grauisissima orationis, qualis est pro Cor. Balbo, sex potissimum numeri optimè conueniunt, quatuor sesquialteri, pæan, bacchius, palimbacchius, & creticus, qui sunt omnes pares, deinde ionici & epitriti. herois reliquis omnibus permiscantur, & in oratione temperata plurimum ualent. præcipue si dichoræo, antispasto, choriambo, duobusque ionicis misceantur, ut pro L. Manilio Cicero iucundissime facit. exempla quilibet in singulis clausulis ad uertere potest.

20 Nunc igitur uno tantum pæane utuntur, atque in orationis principio, sed finè à principio differre oportet. duæ uero sunt pæanis species inter se contraria. quarum altera principio conuenit, sicuti etiam utuntur, atque is est pæan cuius prima syllaba longa est, tres uero postrema breues sunt. ut, Delogena, seu Lyciam, & auricome, o Hecate, nate Iouis. alter autem contra, cuius tres primæ breues sunt, postrema longa. ut, humum & aquam, inde Thetidem occuluit horrifera nox. atque hic bene concludit. breuis enim syllaba quoniam est imperfecta mutilata ac mancama efficit orationem. itaque sententiam oportet longa syllaba terminari. atque ipsum finem notum esse, non scriptoris opera, neque propter aliquam notam appositam, sed propter numerum.

COMM. Reprehendit oratores sui temporis quod in numero oratorio dupliciter peccarent. primò quod uno tantum pæane uterentur, cum duo sint eius genera, deinde quod tantum in orationis principio illum obseruarent, cum multo magis in fine sit numerus obseruandus. neque sit eodem modo finienda sententia, quo capta est. itaque distinguit ipse pæanis genera, quæ duo sunt inter se opposita atque contraria, unum quod principio conuenit, alterum quod fini. primum (inquit) pæanis genus quo utuntur oratores primam habet syllabam longam, & tres subsequentes breues. quod orationis initio bene conuenit. ut in illo Apollinis hymno cuius principium est Delogena siue Lyciam. duo sunt enim pæanes integri, & abundans syllaba. quo ex loco potest intelligi hos numeros pæanes fuisse dictos, quod in laudibus Apollinis adhiberentur, quem pæana Græci uocauerunt. quin hymnus siue cantus in honorem Apollinis pæan appellatur. ut Virgilius in 6. Latumque choro pæana canentes.

50 Declarat hoc etiam sequens exemplum, quod ponit Aristoteles; Auricome, o Hecate, nate Iouis. quod ex tribus pæanibus integris constat. modo nulla fiat in prima dictione collisio. in quo quidem exemplo tribus epithetis exornatur Apollo, nam Auricomus uocatur à radiatorum splendore, Hecatus, ab emissionem luminis in lóginquas partes. natus Iouis, a nobilitate generis, quod à Deo sol genitus fuerit. Alterum genus pæanis huic contrarium est, nam tres primæ syllabæ breues sunt, postrema est longa, ut in illo exemplo; Humum, & aquam,

aquam, inde Thetidem occuluit horrifera nox. Sic enim utcumque uertimus Aristotelis exemplum, ex antiquo aliquo scriptore sumptum, quod ex quatuor pæanibus constat, factis collisionibus hoc modo; hum' et æqu' in, de Thetid' oc, culuit hor, rife-râ nox. Sed in exemplo græco tantum est una collisio, nos aliter uertere non potuimus. sed hoc parum refert, modo res intelligatur. cum præsertim reliqui interpretes, ne conati quidem sint, latinè hæc exempla exprimere. Cicero tertio de Oratore sensum huius loci Aristotelis sic expressit, Ab eodem illo maximè pæan probatur, qui est duplex, nam aut à longa oritur, quam tres breues consequuntur, ut hæc uerba desinite, incipite, comprimite, aut à breuibus deinceps tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt, domuerant, sonipedes. atque illi philosopho ordiri placet à superiore pæane, posteriore finiri. de hoc eodem pæane sic ait in Oratore ad Brutum; Quam commodissime putatur in soluta orationem illigari, cum sit duplex. nam aut è longa & tribus breuibus, qui numerus in primo uiget, iacet in extremo, aut totidè breuibus & longa, in quem optime cadere cęsent ueteres, ego non plane reiicio, sed alios antepono. Sed quid causæ est, cur is pæan, qui postremam habet longam, bene concludat? quia (inquit Aristoteles) breuis syllaba est imperfecta, atque ideo mutilata & curtam efficit orationem. præsertim si tres ultimæ breues fuerint, quod accidere necesse est. cum primus pæan in fine ponitur. atque ideo. vel nunquam vel certè rarissimè, trochæus, qui tribus ex syllabis breuibus constat, orationem concludit. nam longa syllaba longè melius oratio terminatur. finis enim sententiæ atque orationis sua sponte debet apparere, numeroque ipso concludi, non ipsius scriptoris opera atque diligentia, neque propter aliquam notam aut signum appositum, sed propter ipsum absolutum uerborum orbem quem accipientes aures conquiescant. hunc locum Cicero sic expressit in Oratore. Hanc igitur siue compositionem siue perfectionem, siue numerum uocari placet, & adhibere necesse est, si ornate uelis dicere, non solum, quæ ait Aristoteles, & Theophrastus, ne infinite feratur ut flumè oratio, quæ non aut spiritu pronunciantis, aut interductu librarij, sed numero coacta debet insistere, uerum etiam quod multo maiorem habent apta uim quam soluta. Duabus igitur de causis numerum esse necessarium in oratione uult Cicero, quarum priorem tantum Aristoteles hoc loco posuit. primo igitur (inquit) adhibendus est numerus, ne, tanquam fluit en aliquod infinite feratur oratio, sed alicubi consistat. nõ autem insistere debet spiritu pronunciantis, aut interductu librarij, sed coacta numero, nam qui pronunciat, non ideo sententiam terminat, quia insistit, alioqui posset etiã mediam orationem abrumpere. sed ideo solet insistere, quia sententia numero terminata est. eodem modo librarius qui scribit orationem, utitur interductu, hoc est distinctione, & puncto in clausulis,

10 sed distinctio atque punctum non efficit, ut sententia sit absoluta, alioquin ubicumque poneretur, sententiam absolueret. sed idcirco interductu librarius utitur, quia numero finitâ sentit esse sententiam. hæc igitur prima causa est, propter quam numerus in oratione necessarius esse uideatur. Altera est, quoniam ea, quæ apta sunt, & composita, beneque disposita longe maiorem vim habent, quam quæ soluta sunt & libera, ut modicus exercitus si bene dispositus & instructus fuerit, facile multitudinem ingentem, vagam & palantem superabit.

TEXT. Iam igitur declaratum est, numerosam esse oportere orationem, non autem extra numerum, & qui numeri talem eam faciant, quoque modo sunt in ea collocandi.

COMM. Concludit hanc totam de numeris tractationem & ait se declarasse non expertem numerorum orationem esse debere, sed oportere numerosam esse, & præterea tradidisse, qui numeri sint oratorij, & qua ratione debeant in oratione collocari. sed (ut ingenue fatear) nimis præcise fecit hoc Aristoteles, qui nos vni tantum pæani addictos esse uoluit, quod nec fieri commodè potest, nec ullo modo fieri debet. longe melius Cicero qui pedes omnes in orationem admittit. & ita temperare docet, ut omnibus dicendi generibus quam optime accommodentur. herois uero præcipue Cicero delectatur, quod ita pæanibus, epitritis, ionicis, & reliquis admiscet, ut iunctura quædam suauis & mirabilis appareat. sumamus enim ex epli gratia, exordiū orationis pro L. Manilia, quod est maximè numerosum, & trium aut quatuor periodorum principia, atque clausulas consideremus, ut uideamus Ciceronis artificium in numeris. tres autem tantum aut duos pedes in principio, & totidem in fine obseruantur, ut ipse met Cicero docet. incipit igitur statim à duobus herois numeris spondæo & anapesto, cui creticum adiungit, qui est æqualis pæani, & Ciceroni maximè familiaris. Quamquã mihi semper frequens terminatur hæc periodus duobus herois & pæanico numero, hoc est spōdæo, dactylo, & bacchio, nã bacchius æqualis est pæani, ut supra dictum est, susceptæ prohibuerunt. Secunda periodus incipit à duobus herois spondæo, & scolio, nã scolius æqualis est dactylo. itaque potest inter heroes numerari, sicut etiam anapestus, post quos sequitur molossus; Nam cum antea per ætatem terminatur autem duobus herois & pæanico sicut prima, hoc est duobus spondæis & bacchio, transmittendum putauit. Tertia incipit à pæane & iambo, sed ut iambo humilitas extolleretur, statim addit alterum pæanem. deinde anapestum, Ita neque hic locus uacuum unquam ab iis, terminatur autè tribus grauisissimis numeris, spondæo epitrito & dichoræo, fructu est amplissimum cōsecutus; quæ quidem clausula nihil aut grandius aut iucundius fieri potest. Quarta periodus à tribus spondæis, & bacchio incipit, ut ipso numero tarditate remittetur, Nam cum propter dilationem terminatur autem

autē duobus herois & bacchio, alijs præscribere-
tis. his igitur paucis exemplis intelligi facile po-
test, quantopere numerus herous & pænicus Ci-
ceroni placeat, quem & in principio & in fine pe-
riodorum frequentissime collocat. uoco autē pæ-
nicum numerum non tantum ipsum pænem, sed
etiam alios qui cū pæne paribus sunt interuallis,
qui tres sunt, creticus quē Cic. maximē pbat, bac-
chius, & palimbacchius. atq; hi numeri & amplifi-
simi sunt & iucundissimi, & Ciceroni maximē fa-
miliares. Sed dichoreis etiam & ionicis & epitri-
tis libentissime claudere solet. præsertim cum rei
grauitas id postulare uideatur, ut pro L. Manilia
cum uirtutis Pompeij testes inuocat regiones, ex
eo loco testis est Italia, primam & secundam perio-
dum dichoræo terminat, tertiam epitrito, quartā
ionico, quintam epitrito, sextam, & septimam di-
choræo, octauam & nonam epitrito. atque ita si-
quis aduertat, ubique maximum Ciceronis artifi-
cium in numeris obseruandis intelliget. ut meri-
to sit in hac re non tantum Aristoteli antepone-
ndus, à quo iure suo libere dissentit, sed omnibus,
quicumque unquam de numeris aliquid locuti
sunt.

TEXT. *Elocutionem uero uel tractam ac pendente[m] esse
necesse est, quæ coniunctione sit una, quales sunt Di-
thyramborum cantiones, uel ambitu comprehensam
& similem ueterum poetarum antistrophis.*

COMM. Postquam de numeris tractauit, nunc accedit
ad elocutionem, ut ostendat, quæ elocutio maxi-
mè probetur. duplex (inquit) est elocutio, altera so-
luta & libera, cuius partes subsequentes sepe à su-
perioribus pendent, & ita trahuntur, ut coniu-
ctionibus copulentur, altera uero apta & coniu-
cta suis membris atque periodis. prior illa species
elocutionis plerumque cernitur in familiari ser-
mone, in epistolis illaboratis, in historiis, in anna-
libus, quæ sua sponte fusa sunt, & quasi perpetuo
cursu feruntur ad finem, nec prius insistant, quā
res ipsa fuerit explicata, tales sunt (inquit Aristo-
teles) Dithyramborum prælusiones & cantiones,
quæ ἀναστροφῶν græcè dicuntur. nam Dithyrambi
maximè licentiosi erant, neque leges carminum
magnopere obseruabant. unde Horatius, Seu per
audaces noua Dithyrambos Verba deuoluit, nu-
merisque fertur Lege solutis. altera elocutio lôgè
melior & laudabilior, quæ certo ambitu compre-
henditur, & aures implet, & quasi in seipsam nu-
meris suis conuertitur, & connexas inter se partes
habet, quales erant ueterum poetarum antistro-
phæ, atque conuersiones, quæ quasi in orbem per-
fecta sententia apposite recurrebant, ut apud Pin-
darū uidere licet. Crassus tertio de Oratore, quas
Aristoteles hic anastrophas uocat, uidetur conu-
ersiones interpretari, ubi præcipit, ut illam elo-
cutionem tractam ac pendente[m] fugiamus, &
hanc ambitu comprehensam amplectamur. sed
efficiendum est (inquit) illud modo uobis, ne
fluat oratio, ne uagetur, ne insinat interius,
ne excurrat longius, ut membris distinguatur,

10 ut conuersiones habeat absolutas.

TEXT. *Sed tracta ac pendens elocutio priscorum est, quæ
Herodotus Thurius in historia uititur, atque eo
tempore ferè omnes utebantur, nunc autem perquam
pauci.*

COMM. Antiqui scriptores cum orationis ornamenta
nondum in lucem uenissent, tracta illa & penden-
te oratione utebantur. neque enim certo ambitu
sententiam clauderant, sed singulas penè senten-
tias absoluebant, quas postea coniunctionibus in-
ter se colligabant, hoc genere scribendi usus est in
historia sua Herodotus Thurius, cuius exordium
primi libri ponit Aristoteles. Sic enim opus suū
inceptit, ἡ πόλις ἠδὲ τὸ ἔθνος ἰσορίας ἀπόδειξις. i. Herodo-
ti Thurij hæc est historia expositio. nam Herodo-
tum & ueteres omnes numero caruisse declarat
etiam Cicero, qui in Oratore sic ait; Itaque & He-
rodotus, & eadem, superiorque ætas numero car-
uit, nisi quando temere ac fortuito. & scriptores
perueteres de numero nihil omnino, de ora-
tione præcepta multa nobis reliquerunt, nihil igitur
aliud est tracta elocutio nisi carens numeris
& soluta.

TEXT. *Voco autem tractam ac pendente[m] elocutionem,
quæ nullum ex se finem habet, nisi res, quæ exponitur,
ad finem peruenierit, quæ sanè est iniucunda, quo-
niam infinitè fertur: omnes enim uidere finem exoptant.*

COMM. Quo res apertior ac manifestior sit, declarat,
quam pendente[m] appellet orationem, nempe illā,
quæ per se nullum habet finem, neque unquā in-
sistit, nisi quādo tota res fuerit explicata. quod elo-
cutionis genus molestum & odiosum est, neque
ullam in se iucunditatem habere potest. propterea
quod nimis est profluens, & sine caret. at omnes
homines in omnibus suis negociis & actionibus
finem uidere magnopere desiderant. hanc elocutionem
Crassus tertio de Oratore, uocat loquacitatem pe-
rennem, & profluente[m], cum ita inquit; Nam si ru-
dis & indocta putanda est, illa sine interuallis lo-
quacitas perennis, & profluens.

TEXT. *Quapropter cursores cum ad flexiones peruene-
runt, uehementer anhelant, ac penè deficiunt. cum an-
tea non laborent, quia metam prospiciunt.*

COMM. Similitudine probat eam sententiam, quam su-
pra posuit, nempe, omnes exoptare finem uidere.
Qui currunt (inquit) in stadio, donec metam pro-
spicere possunt, nihil fere uidetur laborare, sed cū
ad eas flexiones perueniunt, ubi meta occultatur
ita, ut eam amplius uidere non possint, tunc uehe-
menter anhelant, & quasi deficiunt. ubi notandum
est in stadio, ubi cursores, & quadrigæ certabant,
fuisse quasdam flexiones, quas καμπήνας uocabāt.
ad quas cum peruenissent, non amplius metam
uidebant, quia illam pertransferant, sed summa ar-
te opus erat, equos flectere ad alteram partem ne
in metam impingerent in reflexione, unde Hora-
tius,

—metaque feruidis Euitata rotis.

& Varro ait in Circo Flaminio solitos circa
metam

metam equos currere. ad quam rem sic allusit Vir-
gilius in quinto
Hic uiridem Aenzas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater, unde reuerti
Sciunt, & longos ubi circumflectere cursus.
Cum enim ad flexiones illas peruenissent, non
amplius metam post tergum relictam uidere po-
terant, sed opus erat reuerti, & ut ait Virgilius,
cursum circumflectere. quo in loco, maximus erat
labor, & summa opus erat industria. unde non mi-
rum si cursores anhelabant. & in illis flexionibus
penè deficiebant.

TEXT. *Ac tracta quidem pendensque oratio talis est.*
COMM. Declaratum est (inquit) qualis sit oratio tracta.
ac pendens. hanc Cicero continuatam ac produ-
ctam uidetur appellare, cum tertio de Oratore sic
ait; Quod si cōtinuatio uerborum hæc soluta mul-
to est aptior, atque iucundior, si est articulis, mem-
brisque distincta, quam si cōtinuata ac producta.
Aquila Romanus perpetuam interpretatur cum
ita inquit, Aut perpetua, quæ Græci ἀρομένη λέξι
appellant, quæ ita connectitur, ut superiorem elo-
cutionem semper proxima sequatur, atque ita se-
riem quandam significatus rerū explicet. sed quo
modo sit appellanda satis intelligitur orato-
riæ maiestati non conuenire.

TEXT. *Ambitu uero comprehensa est, quæ periodis con-
stat. periodum uoco orationem, quæ principium &
finem ex se habet, & eam magnitudinem, quæ facile
perlustrari possit.*

COMM. Alterum genus elocutionis aggreditur, quod
est laudabile & iucundum, itaque multa de hoc præ-
cepta tradit, & quomodo fieri debeat, accuratè ex-
ponit. hoc genus appellat κατεπραμένη λέξι, id est
elocutionem conuersam, quæ periodis suis in se
quodammodo conuertitur. declarat autem quid
sit periodus, & ait orationem esse, quæ principiu
& finem ex se habet, & quæ non sit maior, quam
quæ mentis oculis facile perlustrari possit, & per-
cipi. unde intelligi potest, Aristotelem damnare
nimis longas periodos, ut infra docebimus, quia
sensum & intelligentiam confundunt. Cicero in
Oratore ad Brutum docet periodum multis no-
minibus latinè uocari, cum ita scribit; In quo quæ-
situm est, in toto ne circuitu illo orationis, quem
Græci περίοδον, nos, tum ambitum, tum circuitu,
tum comprehensionem, aut continuationem, aut
circumscriptionem dicimus. Est autem periodus
apud Græcos propriè uiarum circuitus, unde περί-
οδος uerbum quod circumeo significat. Sed dein-
de generaliter ad omnem circuitum transfertur.
hinc periodo Victores, sicuti Festus ait, dicebatur
olim Hieronica, q Olympia, Pythia, Nemea, Isth-
mia uicissent, quæ res maximam apud Græcos di-
gnitatem habebat, sicuti libro nono Vitruuius te-
statur. hinc etiam periodica febres dicuntur à me-
dicis, quæ statis diebus quodam quasi circuitu re-
uertuntur, qualis est tertiaria, & quartana. Cicero
periodum plenam quæ bene aures impleat, e qua-
tuor membris constare uult, sic enim ait in Orato-
riæ

re; constat enim ille ambitus, & plena comprehen-
sio è quatuor fere partibus, quæ membra dicimus
ut & aures impleat, & ne breuior sit, quā satis sit,
neque longior. quamquam utrunque nonnūquā
uel potius sæpe accidit, ut aut citius insistendum
sit, aut longius procedendum, ne breuitas defrau-
dasse aures uideatur, ne ue longitudo obtudisse.
Sed omnis periodus aut duobus membris est con-
tenta, ut pro P. Quintio; Quæ res in ciuitate dicitur
plurimum possunt, hæc contra nos ambæ faciūt in
hoc tempore. aut tribus. ut prima Philippica; An-
tequam de Rep. P. C. dicam ea, quæ dicenda hoc
tempore arbitror, exponam uobis breuiter consi-
lium & profectio[n]is & reuersionis meæ. aut qua-
tuor, quæ iam plena, & perfecta est; ut pro A. Cæ-
cina; si quantum in agro locisque desertis audacia
potest, tantum in foro, atque iudiciis impudentia
ualeret, nō minus in causa cederet A. Cæcina Sex-
Ebucij impudentiæ, quam tū in uisacenda cef-
sit audaciæ. fiunt etiam è quinque membris perio-
di, & sex, & septem. sed magnopere cauendum est,
ne tam longa sit, ut non commodè intelligentia
comprehendi possit.

TEXT. *Huiusmodi autem oratio suauis est, & facile per-
cipi potest. Suauis quidem eo, quod illi contraria est,
quæ infinitè fertur, & quia semper auditor aliquid
se tenere existimat, cum semper aliquid ei determina-
tum sit, contra uero nihil prauidere. nihilque absolu-
tum habere, est insuauis.*

COMM. Duas uirtutes habet (inquit) illa oratio quæ pe-
riodis comprehensa est, primo quod est suauis &
iucunda. deinde quod facile percipi atque intelli-
gi potest. Ac primo quidē ea de causa suauis est,
quia contraria est illi orationi, quæ infinitè fertur,
quam supra demonstraui[m]us insuauem ac mole-
stam esse. quæ loquacitas perennis & profluens à
L. Crasso dicitur. hæc enim ita conficitur, ut qui
audit, semper aliquid se tenere arbitretur. quia fi-
nem ac terminum periodi uidet. & absolutam esse
sententiam intelligit, quæ res animum refect, &
ad sequentia præparat, hoc autem est omnino sua-
ue. Sicut illud est molestum & insuauis, nihil præ-
uidere posse, nihilque absolutum habere. quod in
ea sit oratione, quæ nullum ex sese finem habet,
neque insistit, sed continuata & producta est.

TEXT. *Facile autem percipitur, quia memoriæ facile man-
dari potest. & hoc accidit. quia numerum habet in pe-
riodis, quæ res omnium maximè apta est ad recordan-
dum: atque hæc causa est, cur omnes facilius carmi-
na, quam solutam orationem recordentur. quia nume-
rum habent, qui illa metiatur.*

COMM. Altera uirtus eius orationis, quæ periodis com-
prehenditur hæc est, quod nullo ferè labore perci-
pitur, quoniam memoriæ facile mandatur. hoc ue-
ro propter numeros accidit, quibus colligata est.
nihil enim omnino est aptius ad recordandum ip-
sis numeris, qui quodammodo sunt hominū natu-
rales. unde Plato dixisse fertur hominem ideo
sapientissimum omnium animalium esse, quod
numerare sciat. hæc etiam (inquit Aristoteles)
causa

causa est, cur omnes homines multo facilius carmina memoria mandant, quam solutam orationem, quia carmina certum habent numerum pedum, & certam modulationis mensuram, quam facile memoria sequitur. Cicero libro Tuscul. secundus, hoc dulcedini poetarum attribuit, quod memorie mandentur. sic enim ait, Ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam edificentur. sed illa dulcedo maiori ex parte a numeris proficitur. Verissimum autem est, & omnibus fere notum quod ait Aristoteles, longe facilius nos carmina memoria mandare, quam solutam orationem. & haec fortasse causa fuit, cur antiqui carmine tantum scriberent, ut melius possent meminisse. nam ante Pherecidem Syrum, qui Pythagorae magister fuit, nemo solutam scripsit orationem, omnes carmine scribebant. postea vero Pherecides & Hecataeus soluta orationis usum introduxerunt. namque etiam Philosophi Parmenides & Empedocles sapientiae praecepta versibus explicuerunt, sicut apud nos Lucretius & Manilius. & quae ad honeste uiuendi rationem attinent, omnia fere primo fuerunt versibus explicata.

TEXT. Oportet autem in periodo sententiam absolui, non autem abrumpi. Sicut in illis iambicis Sophoclis; Haec est quidem Calydon. solum potitus est Quo olim Pelops.

Nam si periodus diuisa fuerit sensus contrarius elicitur. ut in praedicto exemplo. Calydonem in Peloponneso esse.

COMM. Ambitus uerborum non tantum suis numeris absolutus & perfectus esse debet, sed etiam habere sententiam integram & perfectam, ut nihil intericiatur, aut inaequetur, nihil addatur. quo uideatur abrumpi sententia. & quod ait in Oratore Cicero, ut neque orator uerbum ita traiciat, ut de industria factum intelligat, ut, neque inferciat uerba, quasi rimas expleat, minus numeros sequens concidat, delumbetque sententias. haec enim periodorum diuisio, & quasi abruptio, praeter cetera uita illud etiam habet, quod saepe contrarium sensum efficit ei, quem scriptor intendit. hoc autem probat Aristoteles exemplo quadam e Tragedia sumpto cuius auctorem Sophoclem citat. licet. n. egregius scriptor Sophocles fuerit, nihil tamen prohibet eum aliquo in loco uitiose locutum fuisse, sicut in illis iambicis, ubi incipit ita narrare; Haec est quidem Calydon. solum potitus est Quo olim Pelops.

Et quae sequuntur. sic enim (inquit) diuisa est, & abrupta haec periodus, ut ex ea contrarius sensus elici facile possit. uidetur enim significare Calydonem in Peloponneso esse quod omnino falsum est, cum in Aetolia Calydon sit, e regione Peloponnesi. hoc autem accidit, propter interpolationem uerborum; solum potitus est, quo olim Pelops. non enim haec uerba sunt coniungenda cum illis; Haec est quidem Calydon. sed cum subsequens, ut ueris sensus habeatur. sed hoc (ut uult Aristoteles) est uitiosum. quod autem quidem illa

iambica, quae citat Aristoteles, non Sophocles, sed Euripidis aiunt esse, ex fabula quae Meleager inscribatur, & quae non amplius extat, parum refert ad huius loci sententiam, satis enim intelligitur uitium in eis notatum ab Aristotele. facile uero fieri potest, ut uitio librariorum poetae nomen sit immutatum, & pro Euripide, Sophocles appositus, cum hi poetae ambo tragicorum principes habeantur.

TEXT. Duplex autem est periodus, nam altera membris constat, altera simplex est.

COMM. Omnis periodus uel unum tantum membrum continet, atque unam conuersionem, atque haec simplex appellatur, ut nihil est, quod non longinquitas temporum excipiente memoria, prodendisque monumentis efficere atque assequi possit. aut duo uel plura membra complectitur, quae composita recte dici potest. ut, Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui seipsum non continet, neque seuerus esse in iudicando, qui alios in se seueros esse iudices non uult.

TEXT. Ex membris constat ea locutio, quae perfecta est, & distinctas partes habet, & spiritum auctoris non impedit. non in ipsa diuisione sicut in praedicta periodo, sed in toto ambitu.

COMM. Periodus illa, quae conficitur ex membris, omnino tria ut habeat, oportet primum, ut perfecta non tantum inchoatam sententiam habeat, alterum ut in ea sint distinctae partes, quae membra dicuntur, tertium ne longior sit, quam spiritus dicentis patiat, & in ea facile possit orator interspirare, non quidem propter diuisionem & abruptionem, ut in periodo supra dicta quam ex Sophocle citauimus, sed propter ipsum uerborum ambitum. uult igitur Aristoteles ita membra copulari in periodo, ut perfectam quidem efficiant sententiam, sed tamen eorum distinctio appareat, ut facile pronunciari possit, sine ullo spiritus impedimento. ut, Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cuius in exercitu ueneant centurionatus, atque uenerint? haec enim periodus ex duobus membris conflata perfecta habet sententiam, sicut illa ex tribus; tanta ne unius hominis incredibilis ac diuina uirtus tam breui tempore lucem afferre Reip. potuit, ut uos, qui modo ante hostium Tyberinum classem hostium uidebatis, ij nunc nullam intra Oceani ostium praedonum nauem esse audiat?

TEXT. Membrum uero est altera periodi pars.

COMM. Videtur Aristoteles tantum ex duobus membris uelle periodum constare, cum membrum alteram periodi partem esse definiat. quod etiam Demetrius annotauit. sed Cicero uult etiam ex pluribus membris constare periodum, ut supra demonstrauimus. potest tamen haec membri definitio ita intelligi, ut quaecumque pars compositae periodi capiatur a reliqua separata, membrum dicatur, atque ita semper erit altera pars periodi, quamuis ex multis membris periodus constet. uerum aliquando membrum per se spectatur, cum membrum

bratim & per disunctionem orator loquitur, ut, Qui Siciliam adiit, Africam explorauit, inde in Sardiniam cum classe uenit. Item, Ciues assenserint, socij obtemperarint, hostes obediuerint. interdum in compositionem periodi uenit, ut, Non. n. solum bellandi uirtus in summo atque perfecto imperatore quaerenda est. hoc enim unum est membrum, sed quia nondum est absoluta sententia, per se intelligi non potest, addendum est igitur alterum; sed multae sunt artes eximia, huius administrationis comitesque uirtutis.

TEXT. Simplicem periodum eam appello, quae ex uno membro constat.

COMM. Cicero dissentit ab Aristotele, non enim ex uno tantum membro constare uult periodum, sed semper ex pluribus. haec autem quam Aristoteles simplicem periodum uocat, ipse Cicero membrum nominat. sed hoc parui refert, modo intelligamus interdum uno membro sententiam perfectam esse posse, ut, Nunquam praesentibus in Rep. gubernanda uiris laudata est in una sententia perpetua permansio &, Dies adimit hominibus aegritudinem. Horatius, Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas, Regumque turres.

TEXT. Oportet autem & membra, & periodos neque mutilas esse, neque longas.

COMM. In omnibus rebus & quod parum, & quod nimium est, uituperatur, quod autem est mediocre laudatur. Itaque etiam in membris & periodis mediocritas est quaerenda, ne uel non compleas uerbis, quod proposueris (ut ait in Partitionibus Cicero) uel redundes. cum enim quod propositum est, uerbis non completur, mutila sint membra, atque periodi necesse est, cum autem aliquid redundat, longitudinis uitio laborant. utrumque autem uitium diligentissime fugiendum est. hoc idem praecipit in Oratore ad Brutum ita posuit Cicero; constat autem ille ambitus, & plena comprehensio e quatuor fere partibus, quae membra dicimus, ut & aures impleat, & neque breuior sit, quam satis sit, neque longior: quamquam utrumque nonnunquam, uel potius saepe accidit, ut aut citius insistendum sit, aut longius procedendum, ne breuitas defraudasse aures uideatur, ne uel longitudo obtudisse.

TEXT. Quod enim curtum est, saepe cogit auditorem offendere. necesse est enim ut, cum adhuc ultra tendit animo & mensura eius termini, quem in seipso conceperat, abrumptur, cessante oratore, quasi obice quodam offendantur.

COMM. Docet quae incommoda in se habeant membra & periodi curtum atque mutilum. cogunt. n. (inquit) saepe auditorem insistere atque offendere, & haere tanquam in salebra, quod non mediocre fastidium & molestiam gignit. Nam cum adhuc auditor ultra tendit animo, certamque mensuram atque terminum in seipso conceperat, si prius cessat oratio, quam ad eum terminum quem sibi constituit animus auditoris peruenit, necesse est, ut quasi in obice impingat, & offendantur. nam (ut ait Cic.) facile aures, curta sen-

tiunt, & ab eis, quasi repulsa resiliunt. non aliter atque ij solent, qui dum currunt, & ad metam festinant, iniecto derepente obice impediuntur & corruunt.

TEXT. Longae uero periodi faciunt, ut auditor relinquatur. ut qui ultra metam progrediuntur, eos post se relinquunt, qui una deambulabant. eodem modo longae periodi iam in orationem exeunt, & Dithyramborum cantionibus similes sunt.

COMM. Quae nimis redundantia sunt in oratione uitium illud habent, ut ea non possit auditor animo suo prosequi, sed eos terminos excedant, quos in seipso iam auditor conceperat. itaque fit ut ipse auditor quasi deseratur, & longo interuallo relinquatur. quemadmodum in deambulando nonnunquam fieri solet, ut aliquis eorum, qui una deambulant, ultra terminum ac metam progrediatur, quae alij sua spatia conficiunt. tunc. n. necesse est, ut qui metam egreditur, alios post se relinquat, qui uel subsequi nolunt, uel non possunt. ita periodi quae nimis longae sunt, animum auditoris post se relinquunt. & iam non periodi sed orationes dici possunt, & similes sunt (inquit) Dithyramborum cantionibus, quae ἀναβολαὶ dicuntur, de quibus etiam supra meminimus, cum de pendente & tracta oratione loqueretur. dicuntur autem ἀναβολαὶ hoc est commemoratioes, uel dilationes, quod longius euagantur, ante quam ad propositum sese referant, & concludant. qualis est illa Horatij cantio libro carminum quarto, qua Drusi laudes complectitur, quam ita incipit, Qualem ministrum fulminis alitem Cui Rex deorum regnum in aues uagas Permisit expertus fidelem. Iuppiter in Ganymede flauo. & quae sequuntur, nam antequam expleat sententiam, plurima carmina interponit. sunt igitur Anabolas commemoratioes & productiones sententiarum in longum, quibus Dithyrambici poetae potissimum utebantur, & interdum etiam Lyrici, Antistrophe autem sunt conuersiones, & quasi reditus ad propositum, uel ad idem genus carminum, quibus frequentissime Pindarus utitur.

TEXT. Quare idem hac in re contingit, quod Democritus Chius Melanippidi per iocum obiecit, cum ille pro Antistrophis, Anabolas usurpasset; Is se ipsum ledit, alium qui ledere qucrit, At carmen longum uati ipsi pessima res est.

Hoc enim etiam in eos dici potest, qui longis membris delectantur.

COMM. Ut ostendat omnino damnandas esse longas periodos & longa membra, quae cum auditoribus fastidium gignunt, tum etiam ipsis oratoribus molestae sunt. utitur exemplo Democriti Chij, qui Melanippidem Lyricum poetam facetissimè risit, quod Anabolas delectaretur in suis carminibus, & conuersiones atque Antistrophas quibus alij poetae utebantur, relinqueret, ut pro eis, anabolas usurparet. sumplit igitur Democritus ab Hesiodo duo carmina

mina quibus Melanippidem irriteret, quorū hęc est sententia; Is sibi ipsi mala struit, quicunque alteri mala struit, At uero malum consilium consulti est pessimum, ē quibus alterum protulit intergrum ut erat ab Hesiodo cōscriptum hoc modo;

Ο ται τω κακα τω χει αν ερ αλλω κακα τω χει. Is seipsum lædit, alium qui lædere querit.

Alterum uero commutauit. cum enim ita fecisset Hesiodus,

Η δε κακα βελη τω βελω σαρτι κακιση. Consultum malè consultori pessima res est.

ipse Democritus ita uertit in Melanippidem, Η δε μακρα αναβολη τω ποιησαρτι κακιση

At longum carmen uati ipsi pessima res est.

Voluit significare dilationes illas & productiones carminum, siue suspensiones, non tantum auditoribus & lectoribus esse molestas, sed etiā poetis ipsis odiosas. quod idem (inquit Aristoteles) accidit etiam ijs, qui longis membris delectantur, etiam & aliis & sibi ipsi sunt molesti.

Contra uero, quæ breuiora, quam opus sit, habent membra, ne periodi quidem sunt: nam ipsum auditorem præcipuè rapiunt.

Sicuti damnantur illæ periodi, quæ metæbris nimium longis constant, ita quæ breuiora membra continent, quam conueniat, improbat. quoniam nimis uelociter procedunt, & auditore quodammodo præcipite. nec secum rapiunt, adeo ut ne periodi quidem dici mereantur, quare modus quidam in eis est adhibendus, ut neque deficient, neque redundant.

Elocutio quæ membratim profertur, partim distincta est, partim opposita.

Duo genera facit eius orationis, quæ membratim fertur, uel enim membra soluta sunt ac libera, sine ullis contrariis oppositis, ut pro lege Manilia: nam cum hostium copiarum non longe absunt, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum nauigatio conquiescit. Item, qui Siciliam adiit, Africam explorauit, inde in Sardiniam cum classe uenit. & hæc à Cornificio uocatur Disiunctio. uel membra singula, opposita habent sua contraria ex altera parte respondentia, quæ contentio nominatur, ut cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed uictoriis, non stipendiis, sed triumphis est traducta. pro L. Murena; Te gallo- rum, illum buccinarum cantus exuscitat, tu actionem instituis, ille aciem instruit, tu caues ne tui consultores, ille ne urbes, aut castra capiantur. ille tenet, & scit ut hostium copiarum, tu ut aquarum pluuiarum arceantur, ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis.

Distincta quidē est. ut; Sæpius admiratus sum eos, qui celebritates congregarunt. & eos, qui gymnica certamina constituerunt.

Exemplis ab Isocrate sumptis declarat duo illa elocutionis genera, quæ proposuit. nam Isocrates nobilissimam orationem, quæ Panegyricus inscri-

bitur, ab elocutione distincta sic incepit; sæpius admiratus sum eos, qui celebritates congregarunt, & eos, qui gymnica certamina constituerunt. sicuti Cicero tertiam Philippicam ita capit, serius omnino. P. C. quam tempus Reip. postulauit, aliquando tamen conuocati sumus.

Opposita uero illa est, cum uel in utroque membro contrarium est alteri contrario constitutum, uel idem membrum ē contrariis constat, ut. Nam his quidem plura quam domi possidebant, acquisierunt. illis uero domi satis agri, quo se alerent, reliquerunt. hæc. n. contraria sunt; sequi & remanere, satis & plus. Itē; itaque & pecunias acquirere, & frui cupientibus. nam acquirere & frui, inter se opponuntur.

Opposita elocutio duobus modis fit, uel enim membra ita distinguuntur, ut unum alteri contrarium sit, uel unum atque idem membrum ex contrariis constat. prioris generis est illud exemplum ex Panegyrico Isocratis sumptū, ubi ueteres Athenienses laudat, qui cum Barbaris bellum intulissent, & ijs, qui ad bellum profecti sunt, & ijs qui domi remanserunt, multum profuere. Nam his (inquit) qui secuti sunt, plura quam domi possidebant, acquisierunt: eis uero, qui domi remanserunt, satis agri, quo se alerent, reliquerunt. hæc autem (inquit Aristoteles) contraria sunt, sequi & remanere, satis & plus. ubi aduertendum est contraria communiter uocari ab Aristotele hoc in loco, quæcunque aliquo modo sunt opposita, etiam si propriè non sint contraria. huius generis exempla sunt apud Ciceronem plurima, ut pro lege Manilia; Illi libertatem ciuium Romanorum immunitam non tulerunt, uos uitam ereptam negligetis? ius legationis uerbo uiolatum illi persecuti sunt: uos legatum populi Romani omni supplicio interfectum inultum relinquetis? Alterius generis cum unum atque idem membrum ex contrariis constat ex eadem Isocratis oratione sumptis illud exemplum; Itaque & pecunias acquirere, & frui cupientibus, est autem sensus imperfectus, quia satis habuit Aristoteles ea recitare, quæ inter se opponuntur, nam acquirere & frui quodammodo contraria sunt. tale est illud Ciceronis; Ita illum in persequendi studio mæror, hostilitia retardauit. mæror enim & lætitia sunt inter se contraria.

Item illa; sæpe accidit in eiusmodi rebus, ut prudentes aberrant, & insipientes rectè gerant. Statim quidem præmia fortium uirorum obtinuerunt, sed non ita multo post imperium maris acquisierunt. Terram quidem nauigasse, maria uero ambulasse: Hellepontum quidem coniunxit, Athonem uero perdidit: Qui natura ciues essent, lege priuati sunt ciuitate: ex eis. n. alij malè perierunt, alij turpiter seruati sunt; Priuatè quidem seruis uti barbaris, publicè uero partim multos sociorum seruos esse; uel uiuentes habere, uel morientes relinquere.

Addit alia septè exēpla, ex eadē oratione sumpta, quores aptior & manifestior sit. primū continet prudentes & insipientes, aberrare, & rectè gerere. Alterū, statim

statim & post, obtinere & acquirere. Tertium terram & maria, nauigare, & ambulare, Quartum, Hellepontum & Athonem, coniungere & perfodere, Quintum, naturam & legem, malè perire, & turpiter seruari. Sextū, priuatè & publicè, seruos & socios. Septimum, uiuentes & morientes, habere & relinquere. Semper autem, ut ait in Oratore Cicero, cum contrariis opponuntur contra numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt, & cum sine industria. quare Cicero ipse frequentissimus est in hoc genere. sicut iam supra demonstratum est. pro P. Sestio; sed mihi omnis ratio est cum uirtute non cum desidia, cum dignitate, non cum uoluptate, cum ijs, qui se patriæ, qui suis ciuibus, qui laudi, qui gloriæ, non qui somno & conuiujs, & delectationi natos arbitrantur. In Pisonem; Homini ille honorem, non generi, moribus non maioribus meis, uirtuti perspectæ, non auditæ nobilitati deferebat. Plinius in Panegyrico; Non enim periculum est, ne cum loquar de humanitate, exprobrari sibi superbiam credat, cum de frugalitate luxuriam, cum de clementia crudelitatem, cum de liberalitate auaritiam, cum de benignitate liuorè, cum de continentia, libidinè, cum de labore inertiam, cum de fortitudine timorem, sed plurima sunt apud optimos quosque auctores huius rei exempla.

Et quod ita Pitholaum, & Licofronem quidam in iudicio dixit; Hi cum domi essent, uos uendebant, postquam ad nos uenerunt, ipsi empti sunt. in his enim omnibus id est, quod antea diximus.

Addit aliud exemplum eiusdem generis, in quo inter se opponuntur contraria. quidam enim Orator in iudicio cum Pitholaum & Lycophronem in se ceterum, & mutatam eorum fortunam inuaderet, cum (inquit) hi domi suæ essent, uos uendebat, at postquam ad uos uenerunt, ipsi empti sunt. hic enim sunt posita, domi essent, ad nos uenerant, uendebant, empti sunt. Tale est illud Ciceronis pro Roscio Am. Prædia mea tu possides, ego aliena misericordia iuuo, mea domus sibi patet, mihi clausa est in his omnibus exemplis (inquit Aristoteles) est id, quod antea diximus arbiter, hoc est opposita elocutio. Qui nam uero fuerint Pitholaus & Lycophron de quibus meminit hoc in loco Aristoteles, non satis constat nisi forte credere uelimus fuisse duos fratres Thebes uxoris Alexandri Ferrei Tyranni qui, sicuti Diodorus scribit, impulsu à sorore Tyrannū interfecerunt, ac primo Reip. moderatè ministrantes maximis honoribus à suis ciuibus affecti sunt, postea uero dominatum regium inuaserunt, contra quos Philippus Magni Alexandri pater diu bellum gessit, sed hi tres uisè memoratur, Pitholaus Lycophron, & Typhisphus, qui tandem à sociis deserti Philippo urbem tradiderunt, & fide ab eo accepta ad Phayllum profecti sunt.

Iucunda uero est huiusmodi locutio, quoniam contraria maxime nota sunt, & cum inter se conferuntur sunt etiam notiora. Et quia ratiocinationis for-

mam præ se fert; elencus enim contrariorum collectio est.

Duas affert rationes, quare opposita elocutio, quæ etiam contemptio uocatur, iucunda sit, altera est, quia contraria continet, quæ cum per se notissima sint, tum ex aliorum contentione fiunt etiam notiora. nihil autem iucundius est perspicua, & illustri oratione, quæ res ipsas quasi oculis subijcit, & efficit ut eas non audire sed uidere uideamur, qualis est illa Ciceronis contra Verrem contentio; conferte hanc pacem cum illo bello, huius Prætoris aduentum cum illius Imperatoris uictoria, huius cohortem impuram, cum illius exercitum inuictum, huius libidines, cum illius continentia, ab illo, qui caput, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas. quid enim hac oratione suauius aut illustrius inueniri potest? altera est iucunditatis ratio, quod hæc locutio ex contrariis argumentationi similis est, & probationis uim habet. siquidem ea ratiocinationis forma quæ Elenchus dicitur, nihil aliud est, quam contrariorum collectio, uocat enim Aristoteles Elenchum cōtradictionis syllogismum, qui fere idem est, aut non admodum in suo genere diuersus ab eo, quod rhetores uocant Enthymema à repugnantibus, uel à contrariis, quod omnium habetur acutissimum, ut in Topicis ait Cicero. Tale est illud pro Q. Ligario; Quorum igitur impunitas Cæsar tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum te ad crudelitatem acuet oratio? & pro Milone; Eius igitur mortis sedetis ultores cuius uitam si putetis per uos restitui posse nolitis? sunt autem hæc enthymemata & ingeniosissima & iucundissima.

Oratio igitur huiusmodi contentio nominatur.

Hæc (inquit) elocutio quæ conficitur ex contrariis uocatur antithesis, id est contentio. sic enim Cornificius libro ad Herennium quarto; contentio est, cum ex contrariis uerbis oratio conficitur hoc pacto; habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. uel cum res inter se contrariæ conferuntur. ut, Nam qui rationibus suis inimicus semper fuerit, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare?

Compar uero dicitur cum equalia membra sunt.

Interdum elaborat orator, ut uerba uerbis quasi dimensa & paria respondeant, quam exornationem & concinnitatem Græci περισωων & ισόκωλον uocant, Cornificius compar appellat, cum ita inquit; Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, quæ constant, ex pari ferè numero syllabarum. ut, In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias cōparabat. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutē cōparauit. Quintilianus lib. 9. sic ait; Etiam ut sint mēbris æqualibus quæ ισόκωλον dicitur, ut, si

quantum in agro locisq; desertis audacia potest, tantum in foro atque iudiciis impudentia uale-

TEXT. Assimilatio uocatur cum extremae partes utriusque membri similes sunt. necesse est autem hoc uel initio, uel in fine fieri: atque initio quidem nomina semper similia sunt, in fine uero similes sunt extremae syllabae, uel eiusdem nominis casus, uel nomen ipsum.

COMM. Assimilatio, quae παραμύωσις graece dicitur, multas complectitur exornationes, uel enim initio membrorum fit, uel in fine. Si fit initio, nomen tantum similitudo quaedam spectatur, quae latine dicitur agnominatio, ut Virgilius, puppesque tuae, pubesque tuorum. Deligere oportet, quae uelis diligere. Auium dulcedo te duxit ad auium. Amari iucundum est, si curetur nequid in fit amari Terentius; Na inceptio est amentium, haud amarium. si fiat in fine, uel extremae syllabae similes sunt, & appellatur similiter desinens, ut eius semper uoluntatibus non modo ciues assenserint, socij obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam uentri tempestatesque obscurarint. uel casus similes sunt, & appellatur similiter cadens, ut labor in negociis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo. quamuis Aristoteles casus intelligere uideatur, quae ab eodem nomine uariè commutantur, & à Cicerone coniugata dicuntur, ut homo, humanus, humaniter. Itaque dixit eiusdem nominis casus, ut, humaniter eum tractare debes, cum ipse sit tam humanus. Terentius homo sum, humani nihil à me alienum puto. Cicero pro Roscio Am. Etenim rectum putabat, pro coru honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. sed hos casus uult Aristoteles tantum in fine παραμύωσιν, id est assimilationem facere, ut, uiri temperatis est, omnia gerere temperate. uel denique nomen ipsum in fine repetitur, quae conuersio nominatur, ut ex quo tempore concordia de ciuitate est sublata, libertas est sublata, fides est sublata, amicitia est sublata. Ex his intelligi potest assimilationem esse tanquam genus, quae ad plures species pertineat.

TEXT. Initio igitur fiunt hoc modo: Agrum accepit agrum ab eo.

COMM. Illustrat exemplis partes assimilationis, ac primo ponit eius exempla quae fit initio, quae agnominatio dicitur. & graece quidem ager incultus & desertus ἀργός uocatur, quasi ignauus. unius igitur tantum literae mutatio facta est, uel potius transpositio, ut ἀργός ἀργός dicatur. nos ut graecam figuram latine exprimeremus, translate & improprie, agrum agru uertimus. nae aeger tantum de animalibus proprie dicitur, quamuis Virg. egra segete dixerit; Aerebant herbae, & uictum segetis agra negabat.

3. Aen. TEXT. Placati donis, pacatique ore fuerunt.

COMM. Alterum exemplum eiusdem assimilationis. est autem Homeri carmen, sumptum ex nono Iliadis, ubi Phoenix Achilli suadet, ut cum Agamemno-

ne in gratiam redeat, cum etiam alij multi praclarum uiri acceptis iniuriis tamen postea placati fuerint. graece ita profertur;

Δωρήτοι τ' ἐπέλοντο: παραρήτοι τ' ἐπέεδι. agnominatio est in illis nominibus δωρητοι & παραρητοι quam nos imitati sumus in illis, placati & pacati.

In fine uero hoc modo; Non putarunt ipsum perurum peperisse, sed eius causam exitisse; In cura quidem plurima, in spe uero minima.

Altera species assimilationis est, cum extremae syllabae membrorum similes sunt, & dicitur, similiter desinens, & similiter cadens. cuius duo ponit exempla, quorum in altero tantum extremae syllabae spectantur, ut peperisse, & exitisse, in altero uero & syllabae & casus, ut plurima & minima. priori simile est illud pro P. Sestio: eaque non silentio consulum dissimulantur, sed & uoce, & sententia comprobarentur. posteriori illud; si non subtilius disputandum, at certe dolentius deplorandum.

Casus autem eiusdem nominis hoc modo; Est uero dignus aerea statua, qui non dignus est aere.

Tertia species assimilationis fit in casibus eiusdem nominis, quod eleganti exemplo declarat Aristoteles, uel ab aliquo auctore sumpto, uel ab ipso facto. potest autem dici in hominem uilem & abiectum, qui tamen maximos honores ambiat, & eis se dignum putet. nae apud antiquos, qui se in Republica gessissent, aereis statuis decorabantur. nae Phalereo Demetrio legimus ab Atheniensibus trecentas fuisse statuas erectas. Romae etiam genus hoc honoris erat frequentissimum. at uero uilis & abiectus homo non aere aut aere dignus dicebatur, quod asses ex aere fierent. hoc igitur exemplum per ironiam ita pronuntiandum est. Est uero dignus aerea statua, qui non dignus est aere.

Idem nomen hoc modo; Tu illi cum uiueret, dicebas male, & nunc in eum scribis male.

Quarta assimilationis species est, cum idem nomen in fine membrorum repetitur, quod uno exemplo docet Aristoteles, Tu illi uiuenti dicebas male, nunc in mortuum scribis male. sed haec rarior est, quam sint superiores. interdum idem nomen initio membrum saepius repetitur, & alterum in fine eodem modo iteratur, quae figura dicendi complexio nominatur, ut Cicero de lege Agraria contra Rullum; Quis legem tulit; Rullus. quis maiorem partem populi suffragiis priuauit? Rullus. Quis comitiis praesuit? Rullus.

Fit etiam in una extrema syllaba; ut, quodnam passus es malum, si hominem uidisti ignauum?

Illam quoque dicitur assimilatio, cum extrema tantum syllaba, eodem modo desinit, licet aliud nihil simile sit, ut in exemplo quod ipse Aristoteles attulit, in quo cum duo membra sint, extrema tantum syllaba utriusque membri, non eadem est, sed similiter desinit. ut Cicero pro lege Man. Qui saepius cum hoste conflixit, quam quaquam cum inimico concertauit. Itaque, Non libido ad uoluptatem, non amoenitas ad delectationem.

Possunt

TEXT. Possunt etiam interdum haec omnia coniungi, ut idem sit & contentio, & comparatio, & similiter desinens.

COMM. Haec ornamenta, quae diximus, cum per se magnam uenustatem habent, tum multo maiorem si inter se coniungantur. nam interdum eadem uerborum comprehensio talis erit ut in ea sint, & contrariis contraria relata, & paria paribus, & membra similiter desinentia. qualis est illa pro Milone, de qua ipsemet Cicero gloriatur, Est enim haec iudices non scripta sed nata lex. quam non didicimus, accepimus, legimus, uerum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expresimus. ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. In Pisonem, ut mihi illa omnia immortalem gloriam deriderint, tibi sempiternam turpitudinem infixierint.

TEXT. Principia uero periodorum in libris ad Theodectem, ferè sunt à nobis enumerata.

COMM. Ex hoc loco potest intelligi quantopere decipiantur illi, qui putant hos libros rhetoricos, esse illos quos ad Theodectem scripsit Aristoteles, cum ipsemet Aristoteles diuersos esse ostendat. simul etiam tollitur eorum dubitatio, qui ambigunt utrum à Theodecto, an ab Aristotele fuerit illud opus compositum. ut lib. 2. Quintilianus, qui ita inquit; A quo non dissentit Theodectes, siue ipsius id opus est, quod de Rhetorica, nomine eius inscribitur, siue (ut creditum est) Aristotelis. hic enim aperte pro suis illos libros citat. Atque hunc esse locum opinor, quem Val. Max. octauo libro capite de Cupiditate gloriae sic innuit, cum de Aristotele uerba facit, Is namque Theodecti discipulo oratoriae artis libros, quos ederet, donauerat: molestaeque postea ferens titulum eorum sic alij cessisse, proprio uolumine quibusdam rebus insistentem, planius sibi de his in Theodectis libris dictum esse adiecit.

TEXT. Sunt et falsae quaedam contentiones, ut Epicharmus fecit: Interdum unus illorum ego eram, interdum apud illos ego.

COMM. Fit interdum (inquit) ut ea tanquam contraria inter se opponantur, quae re uera non sunt contraria. quae quidem falsae contentiones uocantur. qualis est illa Epicharmi, interdum unus illorum ego eram, interdum apud illos ego. huius generis est illa Ciceronis in Pisonem, sed longè uenustior & elegantior; uoluit ille senatum interficere, Vos sustulistis, leges incendere, uos abrogastis.

TEXT. Et quoniam de his iam satis diximus; sequitur, ut aperiamus, unde urbana, & praecleara dicta deducantur. quae quidem formare ingeniosum est hominis, uel exercitati, uiam autem & rationem eorum tradere, huius est doctrinae proprium. de illis igitur dicamus, atque illa enumeremus, hinc potissimum exordio sumpto.

COMM. Aggreditur rem in Oratore praeclearam, de qua Cicero secundo de Oratore multa differuit. hoc est de urbanitate, praeclearisque dictis. & ait ingeniosum esse hominis & ualde exercitati, urbana & praecleara dicta formare atque proferre. sed tamen Rhetoricae artis esse proprium de illis tractare, & uiam ac rationem aperire, qua possint inueniri. uult igitur

deinceps de illis disputare, & eorum species enumerare, nequid intactum relinquat, quod ad huius artis perfectionem attineat. uocantur autem haec urbana dicta, quoniam qui degunt in urbibus inter politos & eruditos homines saepius in eis excellunt, rustici autem homines ab urbanitate atque elegantia plerumque sunt alieni. in hoc genere Siculi, & Rhodij, & Bizantij, & praeter ceteros Attici olim excelluerunt, unde etiam Attici sales, Atticus lepos, & Attica eloquentia prouerbio celebratur. Sed apud Ciceronem Caesar existimat à natura potissimum & ingenio urbanitatem proficisci, nullo autem modo doctrina posse tradi. postea tamen quaedam praeccepta iocandi tradit utilissima, quibus natura & exercitatio possit adiuuari. Quocirca sentit idem omnino Cicero cum Aristotele, nempe naturam primum ad facetias & urbanitatem ualere plurimum, deinde artem & exercitatio nem. prodest autem urbanitas, uel quod beneuolentiam oratori conciliat, uel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum: maximeque quod tristitiam ac feruorem mitigat, & relaxat. odiosasque res saepe, quas argumentis dilui, non facile est, ioco risuque dissoluit.

TEXT. Natura hoc institum est omnibus, ut cum aliquid facile discunt, uoluptatem sentiant, nomina uero semper per aliquid significant, quare quaecumque nomina. rei alicuius notitiam nobis inserunt, ea iucundissima sunt.

COMM. Hoc primum praecceptum est urbanitatis; ut ea nomina quaeramus quae noui aliquid auditoribus facile ostendant. ex eis enim hilaritatem nasci, probat hoc argumentum. quod omnes homines naturae quodam instinctu scire desiderant, & cum aliquid sine labore ac facili discunt, semper uoluptatem sentiunt, ipsa uero nomina sunt ea de causa inuenta, ut semper aliquid nobis ostendant: itaque fit, ut illa omnia nomina, quae sunt eiusmodi, ut facilem alicuius rei notitiam & scientiam nobis afferant, iucundissima sint, quam illud cito, & sine difficultate efficiunt, propter quod inuenta sunt nomina. quae sint igitur huius generis nomina uidentur est.

TEXT. Ac peregrina quidem nomina nobis ignota sunt, propria uero iam cognita.

COMM. Duo genera nominum remouet ab urbanitate, hoc est peregrina, & propria. sed diuersa ratione. nam peregrina sunt nobis incognita, quare place re non possunt, cum nullam notitiam afferunt, quia non intelliguntur, propria uero, quia cognita sunt, nihil noui ostendunt, itaque non admodum sunt iucunda. quamobrem neque in peregrinis nominibus, neque in propriis ulla est urbanitas.

TEXT. Sed translatio maxime hoc efficit. Cum enim quis senectutem appellat stipulam, inserit nobis cognitionem ac notitiam propter genus: haec enim ambouiriditatem amiserunt.

COMM. Prima uirtus urbanitatis est in translatione siue metaphora, quae nomen à propria significatione in aliam transfert, & nouam semper alicuius similitu-

similitudinis iucundæ notitiam affert. quod exem-
plo declarat Aristoteles. si quis (inquit) senectute-
m appellet stipulam, nostro statim animo cog-
nitionem nouam afferet, propter genus ipsum, quo-
nam ambo hoc est senectus & stipula iam uiridi-
tatem amiserunt; atque ita sunt in aridorum gene-
re, neque amplius reuirescere possunt. Cicero pro
M. Cælio iucundissimam efficit orationem fre-
quenti metaphora cum ita inquit; Præestit ani-
mus iam uidere, primam lautos iuuenes mulieris
beata ac nobilis familiares, deinde fortes uiros ab
imperatrice in insidiis atque in præsidio balnearum
locatos. ex quibus requiram, quonam modo
latuerint? aut ubi? alueus ne ille, an equus Troia-
nus fuerit? qui tot inuictos uiros muliebri bellum
gerentes tulerit, ac texerit? in secundo de Oratore
cum de facietis loquitur, ita inquit; Ex translatio-
ne aut, ut cum Scipio ille maior Corinthiis statuâ
pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent impera-
torum: turmales dixit displicere. Sed ea potissi-
mum iucunda est translatio quæ rem quasi ocu-
lis subiicit, ut Ouidius cum significare uellet,
amorem abscondi non facile posse, sic in-
quit;

quis enim cælauerit ignem,
Lumine, qui semper proditur ipse suo?

TEXT. *Quinetiam poetarum imagines idem efficiunt, ita-
que si bene posita fuerint, Urbanus sermo uidetur.
est enim imago (sicut antea dictum est) translatio, quæ
tantum adiunctione differt.*

COMM. Imagines poetarum eo fere modo, quo transla-
tiones iucundam orationem, & urbanam efficiunt,
modo bene posita fuerint, cuius rei causa est, quo-
nam (ut supra demonstrauimus) imago transla-
tionis quædam species, & est ab ea tantum adiunctio
ne similitudinis differt, nam si rapacem hominem
dicimus lupum esse translatio est, si uero dicimus
esse tanquam lupum est imago. uocat autem ima-
gines poetarum, quia frequentius eis utitur poe-
te licet interdum etiam oratores eas usurpent. ut
supra docuimus. quod autem iucundam reddant
orationem non est dubium. quid enim suauius il-
la imagine Turni, quam Virgilius ita ponit?

Attollitque animos. Pœnorum qualis in ar-
uis

Saucius ille graui uenantum uulnere pectus

Tum demum mouet arma Leo, gaudetque co-
mantes

Excitans ceruice toros, fixumque latronis
Impaudus frangit telum, & fremit ore cruento.

Vel illa Ciceronis in Vatinius? Repente enim
te tanquam serpens e latibulis oculis eminetibus,
inflato collo, tumidis ceruicibus intulisti. uult ta-
men Aristoteles iucundior esse metaphoram,
quia breuior est, & magis animum mouet, itaque
subiungit.

TEXT. *Atque ideo minus est iucunda, quia longius pro-
trahitur, & non dicit, hoc, illud esse, atqui non hoc
est, quod animum querit.*

COMM. Duabus de causis ait imaginem esse translatione
utiliorem

minus iucundam. primo quia longius protrahitur,
nam translatio breuior est, imago plerumque mul-
tis uerbis indiget. deinde quia non dicit hoc, illud
esse, ut, non dicit, Achillem esse Leonem, aut, amo-
rem esse ignem, aut senectutem esse stipulam, sed di-
cit esse tanquam Leonem, & utitur similitudine,
quæ tunc non querit animum, cum in re est occupa-
tus. magis enim delectatur, cum audit, hoc illud
esse, quæ cum audit, hoc esse tanquam illud. quod
exemplo facile potest intelligi; clamatur apud Te-
rentium Thais hoc modo; scelestam, ouem Lupo com-
missisti, hæc est iucundissima & urbanissima trans-
latio, quod si quis ex ea faciat imaginem hoc mo-
do; scelestam, puellam tanquam ouem adolescenti tan-
quam lupo commisit, confestim omnem ferè urba-
nitatem amittet. quæuis enim similitudo sæpe rem
illustrat, & explanat, tamen auditoris animus cupit
re intelligere potius quam rei similitudinem.
itaque magis delectatur, cum audit huiusmodi tra-
slationes; splendor generis, claritas nominis, orna-
mentum Reip. quam cum imagines aut similitu-
dines audit, ut, Scipiones fuisse tanquam belli ful-
mina, orationis copiam esse tanquam flumen.

TEXT. *Neceesse est etiam illam elocutionem, atque illa ar-
gumenta urbana esse, quæ nos in alicuius rei cognitio-
nem celeriter ducunt. quare neque argumenta illa pro-
batur, quæ in promptu sunt, (dico autem esse in prom-
ptu, quæ sunt omnibus nota, & non indigent, ut qua-
rantur) neque illa, quæ cum prolata sunt, adhuc ta-
men ignorantur.*

COMM. Altera uirtus urbanitatis est in elocutione at-
que argumentis, quæ nobis alicuius rei cognitio-
nem celeriter afferunt. itaque duo genera argumē-
torum reprobant, tanquam ad iucunditatem non ido-
nea, quorum alterum nimis notum est, alterum ni-
mis ignotum. nam illa argumēta quæ sunt in prom-
ptu atque omnibus nota, delectare non possunt,
cum nihil nouum doceant, neque animum ad in-
telligendum & inuestigandum excitent, imo ue-
ro sapienter contemnuntur, ut pote nimis trita,
& uulgaria. illa uero, quæ cum prolata sunt, non
facile intelliguntur propter obscuritatem, omni-
no delectationem habere non possunt, sed potius
molestiam & fastidium auribus afferunt. quam-
obrem hæc duo genera argumentorum sunt re-
linquenda.

TEXT. *Sed illa, quæ simul atque profertur, nos in cog-
nitionem ducunt, etiam si prius nihil sciremus, uel quæ
paulo post intelligentia comprehenduntur. hoc n. mo-
do quasi disciplina gignitur, sed illo nequaquam.*

COMM. Iucunda & urbana sunt (inquit) illa enthymema-
ta, quæ cum audiuntur, efficiunt ut rem statim in-
telligamus, etiam si prius eam ignoraremus, uel si
non statim percipimus; saltem paulo post apprehen-
damus, nam ita fit, ut in nobis quædam disci-
plina gignatur. illo uero modo, quem supra dixi-
mus, neque statim, neque paulo post, quicquam
discimus. Sunt autem huius generis penè infinita
enthymemata, quæ iucundam orationem efficiant,
ut a coniugatis, pro M. Cælio; uos laboriosos
existi-

existimet, quibus ociosis ne in communi qui-
dem ocio licent esse. à genere, pro eodem; Id nun-
quam tam acerbe feret M. Cælius, ut eum pœni-
teat, non deformem esse natum. sunt etenim ista ma-
ledicta peruulgata in omnes quorum in adolescentia
forma & species fuit liberalis. Item, datur enim
concessum omnium huic aliquis ludus ætati, & ipsa
natura profundit adolescentiæ cupiditates. ab ef-
fectis, ut aliquot enim in causis eum uideram fru-
stra litigantem. ab efficiente, ut, Quod quidem fa-
cerem uehementius nisi intercederent mihi ini-
micitia cum istius mulieris uiro, fratrem uolui
dicere, semper hic erro. à repugnantibus, ut,
Ideo ne ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amo-
rum turpissimorum quotidie fœdera fereres?
sed (ut dixi) penè infinita sunt huius generis.

TEXT. *Atque in sententia quidem eorum, quæ dicuntur
talia potissimum excellunt argumenta: in locutione ue-
ro conformanda, si contraria contrariis opponantur,
ut, Eam pacem, quæ aliis omnibus communis est, exi-
stimant suis priuatis rebus esse bellum. contrarium
est enim bellum paci.*

COMM. Orationis iucunditas atque urbanitas, aut est
in ipsa sententia rerum, quæ dicuntur, aut in elocu-
tionis forma. de sententia iam dictum est, cum de
claratum sit, quæ argumenta maximè probentur,
restat, ut de forma elocutionis dicamus. eam igitur
primo iucundam esse censet Aristoteles elocu-
tionem, in qua contraria contrariis opponuntur,
& exemplum affert ex oratione Isocratis, quæ ad
Philippum de pace scripsit, ubi quosdam Græcos
homines notat, qui pacem turbare conabatur, exi-
stimantes priuatis suis rebus bellum esse utilius.
quo in loco bellum paci opponitur. Sed apud Ci-
ceronem hæc concinnitas contrarium est frequen-
tissima & iucundissima; ut pro M. Cælio de Cati-
lina; Quis clarioribus uiris quodam tempore iu-
cundior? quis turpioribus coniunctior? quis ci-
uis meliorum partium aliquando? quis tetrior
hostis huic ciuitati? quis in uoluptatibus inqui-
nator? quis in laboribus patientior? quis in
rapacitate auarior? quis in largitione effu-
sior?

TEXT. *In uerbis, si translatio adhibeatur, quæ neque sit
aliena, difficile enim percipitur, neque uulgaris. ni-
hil enim commouet.*

COMM. In ipsis uocabulis erit uenustas & suauitas, si
bene translata fuerint, ut iam supra dictum est,
sed primo uidentum est, ne translatio sit aliena,
& nimis remota. sic enim esset uitiosa, quoniam
non facile percipi posset, ut si quis diceret, Syrtim
patrimonij, aut Carybdim bonorum. deinde ne
sit uulgaris & abiecta. nam auditorem nihil affice-
ret, multa sunt enim translationes in promptu,
atque omnibus notæ, quæ parum aut nihil mouent,
ut animo uoluerit, desiderio teneri, diem consume-
re; & huiusmodi sexcenta, quæ licet bonæ sint, &
uulgatissimæ, nihil animos mouere possunt. itaq;
sunt illæ inuestigandæ, quæ mouendi uim habeant,

ut iucunda & urbana fiat oratio. quales sunt illæ
pro Milone, delegit è florentissimis ordinibus ip-
salumina. Item, fontem perennem gloriæ suæ per-
didit, Item, Atque illam belluam iudicij laqueos
declamantem iam irretitam teneret. Item, pollue-
rat stupro sanctissimas religiones, senatus graui-
sima decreta perfrugerat. nam huiusmodi transla-
tiones uehementer animos mouent, atque ad as-
sentendum impellunt.

TEXT. *Et, si rem oculis subiiciat, magis enim oportet, quæ
sunt, uidere, quam, quæ postea sint futura.*

COMM. Victorius hoc ad translationem refert, ut dicat
Aristoteles eam translationem esse laudabilem,
quæ rem ante oculos constituit. sed omnino deci-
pitur, ut aperte constat ex iis, quæ sequuntur. nam
ad locutionem ipsam, non ad translationem est re-
ferendum. tres enim species elocutionis probat.
Aristoteles tanquam iucundas & urbanas, primam
in qua contrariis contraria referuntur, alteram in
qua sint egregiæ translationes, tertiam, quæ rem
oculis subiiciat, quæ quidem elocutio uocatur
ἐπέχειν, ut in sequenti uersu docet Aristoteles. Est
igitur huius loci sensus. Præter ea, quæ dicta sunt,
elocutio probatur, & excellit, cum rem ante ocu-
los constituit, atque efficit, ut non audire, sed uide-
re uideamur. nam ut animi commoueantur, res quæ
fiunt uidere oportet, non eas audire quæ postea fu-
turæ sunt. De hac re Quintilianus libro octauo
sic ait. Magna uirtus est, res, de quibus loquimur,
clare, atque ut cerni uideantur, enunciare. Non
enim satis efficit, neque (ut debet) plenè domina-
tur oratio, si usque ad aures uolet, atque ea sibi iu-
dex de quibus cognoscit, narrari credit, non expri-
mi & oculis mentis ostendi. Plurimum (inquit) in
hoc genere, sicut in cæteris eminent Cicero. An-
quisquam tam procul à concipiendis imaginibus
rerum abest, ut cum illa in Verrem legit, stetit so-
leatus prætor populi Romani cum pallio purpu-
reo, tunicaque talari, muliercula nix in littore,
non solum ipsum os intueri uideatur, & locum, &
habitum, sed quædam etiam ex iis, quæ dicta non
sunt, sibi ipse adstruat? Ego certe mihi cernere
uideor & uultum, & oculos, & deformes utriusq;
blanditias, & eorum qui aderant, tacitam auer-
sionem, ac timidam uerecundiam. hæc Quintilia-
nus. hæc autem exornatio græco nomine dicitur
ἐπέχειν, Quintilianus euidenciam uocat, Cicero
illustrem explanationem. sic enim in tertio de Ora-
tore Crassus, & illustris explanatio, rerumq; quasi
gerantur, sub aspectum penè subiectione. Cicero p
Milone, Videte nunc illum primum egredientem
e uilla subito. sæpe tamen hæc inter se commiscē-
tur, ut contentio cum euidencia, & euidencia cum
translatione, ut septima in Verrem, Ipse inflam-
matus scelere ac furore, in forum uenit, ardebant
oculi, toto ex ore crudelitas emicabat. pro Milo-
ne; Age nunc iter expediti latronis, cum Milo-
nis impedimentis compara te, semper ille antea
cum uxore, tum sine ea, nunquam non in rheda
dum in equo, comites Græculi quocunq; ibat, etiā

cum in castra Hetrusca properabat, tum nugarum in comitatu nihil. & qua sequuntur. Nam in his & illustris explanatio est, & contentio, & translationes.

TEXT. Tria igitur haec sunt consideranda, translatio, contentio, eidentia.

COMM. Ut elocutio iucunda sit atque urbana, tribus his rebus efficitur (ut iam ante docuimus) si in ea fuerint appositae atque accommodatae translationes, si contraria contrariis opponantur, si denique res dicendo subiiciatur oculis. quare sunt haec tria diligenter ab oratore consideranda.

TEXT. Cum autem translationum genera sint quatuor, illa maxime excellent, quae sunt ex proportione: quae admodum Pericles dixit, de iuuentute, quae in bello perierat, sic est ciuitate sublata, ut si quis uer ex anno tolleretur.

COMM. De Translatione iam supra dictum est, & copiosius in Arte poetica, ubi etiam eius species numerat, & explicat, in praesentia uero docet, quae translationes maxime excellent, & urbanae sunt, atque ait illas esse, quae ex proportione ducuntur, cuius generis multa ponit exempla, ac primum Periclis est Atheniensium Imperatoris, qui, sicut etiam in primo libro dictum est, cum orationem haberet in eorum laudem, qui in bello perierant, dixit, ita iuuentutem est ciuitate sublata, ut si quis uer ex anno tolleretur. nam quatuor in rebus semper est proportio, quae ita procedit, in hoc exemplo, quod uer est in anno, idem est iuuentus in ciuitate. Sed uer anni pulcherrima & praestantissima pars est, itaque etiam iuuentus est pulcherrima & praestantissima ciuitatis pars. Herodotus in Polyhymnia dictum hoc Geloni Syracusano attribuit. cum enim Lacedaemonij atque Athenienses peteret ab eo societatem & auxilium contra Xersem Persarum regem, respondit Gelo se praesto futurum Graecis, modo, uel maritimarum rerum, uel terrestrium sibi imperium committerent, quam conditionem cum recusassent, iussit legatos Graecis renunciare, uer ab eis ex anno sublatum esse. nam se atque exercitum suum totius Graeciae florem esse indicabat.

TEXT. Et Leptines de Lacedaemonijs dixit; non oportere pati, ut Graecia alter oculus erueretur.

COMM. Alterum exemplum translationis a proportione ductae, cum enim Lacedaemonij grauer essent afflicti, & quidam apud Athenienses censeret, eorum urbem esse penitus euertendam, Leptines dixit, non esse ferendum, ut Graeciae alter oculus erueretur. nam hac ratione Graeciam lectissimae feminae comparauit, cuius duo oculi essent Athenae, & Lacedaemon, quod si Lacedaemon euerteretur, altero oculo Graecia priuaretur. itaque omnem uenustatem amitteret, sicuti femina cum unum amittit oculum, non amplius pulchra dici potest quod igitur oculus in corpore, haec Lacedaemoniorum urbs in Graecia.

TEXT. Et Cephisodorus, cum Chares Olynthiaci bellum temporis uellet administrationis suae rationes reddere, id agere ferens dixit, cum in furno populum

inclusum haberet, uelle reddere rationes.

COMM. Tertium exemplum translationis a proportione ductae, ne quod ut melius intelligatur, sciendum est apud Athenienses, qui Democratia, hoc est, populari statu utebantur, hanc fuisse consuetudinem, ut qui in aliquo magistratu fuissent, & aliquid publice procurassent, administrationis suae deinde populationes redderent, & si bene se gessissent, atque utilitati Reip. studuisse probarentur, honores & praemia consequerentur. at uero qui aliquid in Reip. offenderent, debitas poenas luebant. Igitur Chares, cum Athenienses in bello contra Olynthios gerendo essent occupati, studebat administrationis suae rationes reddere, sperabat enim eo tempore populum erga se mitem futurum, quonia opera sua uehementer indigebat. erat enim satis strenuus imperator. Itaque Cephisodorus dixit, Charetem, cum in furno populum inclusum haberet, uelle rationes reddere. ut enim qui in furno sunt inclusi, nihil aliud curant, quam ut quamprimum exeant, ne suffocentur, ita qui graui bello premuntur, nihil aliud student, quam ab eo, quam celerrime fieri potest, liberari. Tradunt hanc Charetem Atheniensium ducem solitum fuisse plurima cuius polliceri, neque tamen quicquam praestare. quo factum est, ut uulgo Charetis pollicitationes, dicerentur de ijs, qui facile benigneque promitterent, sed postea nihil aut pauca praestarent.

TEXT. Idem cum Athenienses aliquando hortaretur, ut in Euboeam irent, postquam rei frumentariae prospexissent, dixit, oportere Miltiadis decretum in expeditionem proficisci.

COMM. Addit aliud eiusdem Cephisodoti dictum metaphorice. Athenienses cum montanam haberet regionem, frumento utebantur importato, itaque saepe necesse erat in alias regiones ire frumentum, cum domi suae non haberent, unde aleretur, cum igitur bellum contra Euboeenses olim a Miltiade decretum fuisset, & propter inopiam rei frumentariae nunquam fuisset susceptum. Cephisodorus, postquam uidisset, satis ab Atheniensibus rei frumentariae prouisum fuisse, dixit, tunc demum oportere Miltiadis decretum in expeditionem proficisci, ut quod Miltiadis decretum egerat in iubendo, id res frumentaria prouisa ageret in exequendo. sic enim a proportione erit translatio.

TEXT. Et Iphicrates postquam Athenienses cum Epidaurijs, & omni ora maritima foedus percussissent, id agere ferens, dixit, ipsos belli uatica sustulisse.

COMM. Quoniam haec translationes a proportione ductae sunt acutae atque ingeniosae, ideo Aristoteles multa exempla recitat, Iphicrates egregius Atheniensium Imperator, moleste ferens ab Atheniensibus cum Epidaurijs, & ijs, quorum maritima inuadebant, foedus fuisse percussum, dixit ab eis belli uatica fuisse sublata. uoluit enim declarare, Epidaurios & ora maritima in bello magnam Atheniensibus utilitatem afferre, ut sit haec

haec proportio; quod uaticum est iter facientibus, idem est Epidaurus & ora maritima bellum gerentibus Atheniensibus.

TEXT. Et Pitholaus, eam nauem, quae Paralus uocabatur, dixit esse clauam populi. Sestum autem arcem frumentariam Piraei.

COMM. Athenienses nauem quandam mira celeritatis habebant, quae Paralus dicebatur, a quodam Paralo antiquo heroe Atheniensium, de quo meminit et Cicero in Verrem actione sexta, eam nauis in marinis negocijs & praelijs Atheniensibus erat utilissima, quod hostes de repente inuaderet, & saepe necopinantes opprimeret. quae de causa Pitholaus eleganter eam populi clauam appellauit, ut quod Hercules uelut robustissimo uiro claua est, idem populo Atheniensi Paralus esset. idem Pitholaus, cum uideret Athenienses maximam frumeti uim quotannis a Sesto, quod oppidum erat in Helleponto, Athenas conuehere, atque in Piraeum, qui portus erat, & emporium Atheniensium, dixit, Sestum esse Piraei arcem frumentariam, quam translationem usurpauit etiam apud Romanos M. Cato, qui Siciliam dixit esse Reip. Romanae cellam penariam, ut quod arca frumentaria, uel cella penaria est priuatis hominibus, idem esset Sestus Atheniensibus, & Sicilia Romanis.

TEXT. Et Pericles Aeginam tolli iubebat, quae esset Piraei lippitudo.

COMM. Aegina insula est (ut ait Strabo) Cycladum nobilissima, quae maris aliquando imperium tenuit, & in praefo nauali de principatu cum Atheniensibus contedere non dubitauit, in ea fuit urbs eiusdem nominis cum insula, frequenter autem Aeginetae cum Atheniensibus dissidebant, itaque cum esset opposita & uicina Piraeo Atheniensium nauali & emporia uidebatur eius gloriam obscurare, & quasi Piraei luminibus offuscere, quare Pericles Atheniensium Imperator suadebat Atheniensi populo, ut Aegina destrueretur, quod esset tanquam Piraei lippitudo, ut enim lippitudo, qui morbus est oculorum, uisum impedit & offuscatur, ita Aegina Piraei splendorem imminuebat. Cicero libro de officijs tertio ita scribit, durius etiam Athenienses, qui sciauerunt, ut Aeginetae, qui classe ualebant, pollices praeciderentur, hoc uisum est utile, nimis enim imminuebat propter propinquitatem Aeginae Piraeo; sed nihil quod crudele & utile non est, quod inueniatur.

TEXT. Et Merocles, cum probum quendam hominem appulisset, dixit, se illi nulla in re esse improbiorem, illi uero denis, quod in rebus improbitatem exercere, se uero denis.

COMM. Hic locus ualde est obscurus, & a nullo adhuc interpretatus, quod sciam explicatus, neque enim apparet ubi sit translatio, neque quomodo seruetur proportio, quae a contextura est utendum. Ego sane uocatum esse elegantem & facium existimo, dum ab eo nomine, quod proprie foetum & filium significat, translatum uerbo, uisum, ut enim filii a patribus gignuntur, ita uisura a pecunijs creantur.

denis. sed erant usurae, quae concedebantur, & a probis etiam uiris exercebantur, ut trientes, & semisses usurae, sicuti nostro tempore illi etiam qui boni uiri conceduntur ita scenerantur, ut ex centum aureis creditis, annuo spacio quinque profcenore exigant, erant etiam usurae, quas tantum improbi, & auari exercebant, ut centesima, & quinquagesima. dicebantur autem centesima, quae centum mensibus sortem aequabant. itaque ex centum quotannis duodecim profcenore exigebant, quinquagesima uero quae mensibus quinquaginta sortem aequarent, hoc est duplicata centesima, quae quotannis ex centum, quatuor & uiginti profcenore exigebant, quam usuram nostro tempore utinam aliqui non sequerentur, immo non superarent. Ut longum sint antiquis improbis improbitates. Sed ad propositum Merocles cum accusaretur, tanquam improbus scenerator, & decem haberet filios, nominauit quendam probum uirum, qui tres tantum filios haberet, & dixit se illi uiro nullam in re improbiorem esse, nam illum tantum tantum scenoribus improbitatem exercere, pro numero filiorum, se uero denis, quoniam tot haberet filios, iocus igitur est acutissimus, & translationem habet, atque proportionem, translationem quidem a filiis ad scenora, proportionem autem aequalem hoc modo, ut se habent tres filii, ad tria scenora, ita decem filii ad decem scenora. hinc ego sensum huius loci putare esse, si quis meliore inueniuerit, libenter eum sequar.

TEXT. Et illud Anaxandridae iambicum de filiabus suis, quae nubendi tempus transferant. O uirgines, uos non stitistis nuptijs.

COMM. Anaxandridas eleganter in filias suas iam detulas iocatus est, quae non amplius aptae nuptijs propter aetatem uidebantur, dicens eas nuptijs non stitisse. Est enim metaphora sumpta ab uis, qui in iudicium uocati, die praestituto non adfuerunt, sed legitimum tempus transire patiuntur, nam tales homines a Graecis dicuntur ἀπρονυμφαί, quasi legitimum diem transgressi. latine dicuntur, non stitisse. Cicero pro P. Quintio, Veniunt frequentes, testificantur isti, P. Quintium non stitisse, & festinasse quod uulgo dicunt, in iudicio non comparuisse. satis igitur, in hoc ioco Anaxandridae, apparet translatio, & proportio, quasi diceret, curiosa cecidistis o uirgines, neque amplius nubere potestis, quia legitimum dies nuptiarum pertransiuit.

TEXT. Et illud Polyucti, in Speusippum quendam apoplexia laborantem; eum non posse conuiescere, quamuis a fortuna in penthesyringo morbo colligatus esset.

COMM. Polyuctus orator Atheniensis in speusippum quendam attonitum hominem, & apoplexia laborantem, & tamen in Reip. multum auctorem, neque in aliqua certa sententia permanentem, ingeniose iocatus est, dixit enim ita: quamuis a fortuna Speusippus iste sit in penthesyringo colligatus, & tamen adhuc quiescere non potest, uis uis iocum & translationem.

translationis est in eo, uocabulo Pentefyringum. quod erat genus uinculi, quo nocentes homines ita in carcere colligabant, ut se mouere nullo modo possent, atque id ita fuit appellatum, quoniam erant in eo quinque foramina in quæ, caput, brachia, & pedes ita inferebantur, ut nullo modo se extricare, aut euadere possent, idem accidit ijs, qui apoplexia corripiuntur: nam ita corpore stupent, ut se mouere non possint: aliquando uero totum corpus, aliquando pars una tantum corporis, ut brachium aut crus attonitum redditur ab apoplexia. patet igitur metaphora & proportio. ut enim ijs, qui in carcere sunt pentefyringo constricti, ita qui apoplexia debilitati sunt, mouere se nullo modo possunt. & tamen Spenfippus, apoplexia correptus, animo quiescere non poterat. unde locus intelligitur Polyucti uenustissimus.

TEXT. *Et Cephisodotus triremes uocabat, pistrina uaria.*

COMM. Apud ueteres, serui qui grauiter deliquissent, in pistrinum tradebantur, ut molas circumagerent, quam pœnam Simo ille Terentianus Dauid seruo suo minatur, at uero condemnati multi publicis triribus affigebantur, ut remos impellerent, quemadmodum fit etiam nostro tempore. quare Cephisodotus faceret triremes uaria pistrina uocauit, quod in triribus remiges ita puniuntur, ut in pistrino serui. Uaria autem appellauit, quia triremis uariis picturis distingui solet, atque hæc mea interpretatio magis conuenire uidetur, quam quod ait Victorius, ideo triremes à Cephisodoto pistrina dictas, quod frumentum Athenas comportarent.

TEXT. *Cynicus autem cauponas uocabat Attica Phiditia.*

COMM. Diogenes Cynicus multis rationibus intemperantiam & luxuriam Atheniensium insectabatur, Lacedæmoniorum autem parsimoniam suspiciebat, & continenter laudabat. Erant autem apud Lacedæmonios conuiuia publica, in quibus frequenter epulabantur, quæ Phiditia uocabantur, quod in eis parca ac temperate cibum sumerent, nam Phiditia parsimoniam significat, de quibus Cicero quinto Tusculanarum Quæstionum sic ait: Quid uictum Lacedæmoniorum in Phiditiis non uidemus? erant igitur Phiditia, quasi scholæ sobrietatis ac temperantiæ. Quamobrem facetissimè iocatus est in Athenienses Diogenes Cynicus, qui dixit, cauponas esse Attica Phiditia. ut in Phiditiis Lacedæmonij frequenter epulabantur, ita Athenienses in cauponis. sed longe alia de causa, nam Lacedæmonij in Phiditiis epulabantur, ut temperantiam exercerent, Athenienses in cauponis, ut uoluptati indulgerent.

TEXT. *Athenienses in Sicilia ciuitatem effudisse, atque hæc quidem translatio est, & subiectio sub oculos.*

COMM. Athenienses quodam tempore bellum contra Siculos suscepere, ut eam insulam si fieri posset, in ditionem suam redigerent. Sed infelicissimum exitum habuerunt, ut copiosè Thucydides scribit, adeo ut omnes ferè milites cum ducibus calamitosè perierint. Iocrates in oratione de Pace tradit in eo bello fuisse quadraginta millia Atheniensium, & ducentas sexaginta trirentes. Ut non sine causa dixerit Aesion ciuitatem ab Atheniensibus in Siciliam fuisse effusam. quod Aesion dictum (inquit Aristoteles) non tantum elegantem in se translationem habet, sed etiam rem oculis subiicit. Ut enim ex aliquo uase pleno, uinum aut aqua effunditur, cum inuertitur, & cum murmure quodam atque impetu liquor effluit, ita milites ex urbe Athenarum in triremes ut in Siciliam transmitterent, cum tumultu descendebant, atque ita hæc translatio, cum ciuitas effusa dicitur, re ante oculos ponit.

Et illud, ita ut Græcia clamorem ediderit, quodammodo & translatio est, & subiectio sub oculos. Hoc quoque dictum Aesionis; ita ut Græcia clamorem ediderit, duplicem habet uirtutem, nam & translationem habet egregiam; & rem quasi oculis subiicit. facit enim ut Græciam, quasi mulierem aliquam clamantem & ululantem, uidere uideamur. ex hoc loco potest intelligi uerum illud esse, quod ait in Oratore Cicero Metonymiam, quæ Rhetores Hypallegen uocant, & Abusionem, & Allegoriam ab Aristotele sub translatione comprehendit. nam hæc est Hypallage, cum res quæ continent, pro ea, quæ continetur, usurpatur, ut Græcia, pro Græcis hominibus. sic Ennius, Africa terribili tremis horrida terra tumultu. Pro hominibus, qui Africam incolunt, sic dicimus, totam Italiam in armis esse; hoc est homines, qui in tota sunt Italia.

Et quemadmodum Cephisodotus admonebat, ut uerent, ne multos hostiles concursus facerent ipsas conciones.

Cephisodotus cum uideret Athenienses multas turbulentes & seditiosas conciones habere, admonuit, ut cauerent ne multos hostiles concursus facerent, a congressu bellico sumpta metaphora. ut enim in prælio qui concurrunt, omni ope conantur hostem prosternere & uictoriam reportare; ita in concionibus Atheniensium unusquisque tumultuando nitebatur aliorum sententiam infirmare, suam confirmare. de qua consuetudine pro L. Flacco Cicero sic meminit; Græcorum autem totæ Respublice sedentis concionis temeritate administrantur, itaque ut hanc Græciam quæ iam diu suis consiliis percussa & afflictæ est, omittam, illa uetus, quæ quoniam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno modo concidit libertate immoderata & licentia concionum. cum enim in theatro imperiti homines rerum omnium rudes ignarique confederant, tum bella inutilia suscipiebant, tum seditiosos homines Respublice præficiant, tum optime meritos ciues e ciuitate euiciebant. hoc est igitur quod Cephisodotus significare uoluit, cum ecclesias seu conciones Atheniensium

TEXT. *Et quemadmodum dixit Iphicrates, iter orationis mea fiet per medias res à Charete gestas.*

COMM. Iphicrates cum esset uerba facturus de rebus à Charete gestis, ita proposuit; Iter orationis meæ fiet per medias res à Charete gestas. quæ locutio duas (inquit Aristoteles) uirtutes habet, hoc est translationem ex proportione, cum dixit; Iter orationis, & subiectionem sub oculos, cum addidit per medium rerum gestarum, uel per medias res. sic enim res à Charete gestæ uidentur diuidi, sicut ager ab iter agentibus quasi per medium diuiditur. Et qui ita dixit: pericula conuocanda sunt, quæ periculis auxilium ferant, translatione utitur, quæ re oculis subiicit. Dictum hoc incerti est auctoris, sed elegans & uenustum. quoniam & translationem ex proportione continet, & rem subiicit oculis. cum enim aliqui sunt in maximis periculis constituti; nulla uia certior aut expeditior est euadendi, quam si periculosè aliquid aggrediantur. qui igitur, ut periculum euitet, rem aliquam periculo amtentat, is dicitur pericula conuocare, quæ periculis auxilium ferant. Et Lycoleon pro Chabria; Neque eius aneam statuatam reuerbimini, quæ uobis pro illo supplex est? translatio nanque est in præsentis, sed non semper: uerum semper est subiectio sub oculos. nam eo periclitante suppletur imago. itaque inanime fit animatum. quod est monumentum rerum à ciuitate gestarum. Chabrias egregius fuit Atheniensium Imperatoris. cui reus esset apud populum Lycoleon patronus eius ac defensor, ut Athenienses ad eum absoluedum facilius incitaret, ita dixit; Neque ipsius statuatam aneam reuerbimini quæ uobis pro illo supplex est? quod est monumentum rerum à ciuitate gestarum, quibus in uerbis duæ sunt translationes, prior illa est, cum statuatam supplicem appellat, quæ translatio (inquit Aristoteles) tantum est in præsentis tempore, hoc est dum Chabrias esset in periculo constitutus, illo enim periclitante uidetur imago supplicare. itaque fit translatio ab animato ad inanime. nam inanimi statuæ sensus tribuitur, & hoc modo inanime fieri uidetur animatum. quamuis autem in præsentis tantum fit translatio, tamen semper est subiectio sub oculos, quia semper imago Chabriam representat. altera translatio est, cum statuatam appellat monumentum rerum à ciuitate gestarum, hæc enim uerba postrema sunt, cum illis primis Lycoleontis coniungenda, licet Aristoteles docendi gratia se iunxerit. Et, omni modo humiliter sentire meditates. nam meditari quiddam est augere. Verba sunt Iocrates in Panegyrico, ubi Persarum educationem damnat, qui in conspectu Regis sui se prosternerent, & omni modo humiliter sentire meditaremur, atque mortalem hominem tanquam Deum adorarent; ut mirandum non sit, si postea tam ignaui & timidi euaderent, qui pericula seruituti addicti essent, ubi uero uis translationis fit, ipse declarat Aristoteles, nempe in eo uerbo meditates. cum enim meditari proprie est augere

sum appellauit *συνδραμας*, nam *συνδραμα* proprie significat belli impetum, atque hostilem concursum.

TEXT. *Et Iocrates, apud eos, qui in celebritatibus concurrunt.*

COMM. Iocrates in oratione quam scripsit ad Philipum, comparans scripta sua cum Sophistarum orationibus, quas illi haberent in publicis celebritatibus, ait scripta sua esse longè utiliora, quoniam (inquit) apud omnes qui in conuentibus publicis concurrunt, uerba facere, idem est, ac si quis apud neminem uerba faceret, tota uis translationis, & proportionis plana est in eo uerbo, concurrunt.

TEXT. *Et in funebri oratione; æquum esse ut in sepulchro quo sepelirentur ij, qui in Salamine occubuerant, Græcia sibi capillum tonderet, quoniam una cum eorum uirtute etiam libertas Græciæ sepeliebatur. nam si dixisset; æquum esse, ut Græcia lugeret, quod una cum eis uirtus sepeliretur, esset translatio, & subiectio sub oculos; cum uerò dixerit, una cum eorum uirtute, etiam libertas Græciæ, est etiam quædam contentio.*

COMM. Lysias Orator subtilissimus & uenustissimus orationem funebrem scripsit, in qua eos ornauit, qui misi à Corinthiis ad commune bellum totius Græciæ contra Persas in Salamine fuerant interfecti. atque ut eorum uirtutem magis amplificaret, dixit, æquum esse ut in eorum sepulchro tota Græcia sibi capillum tonderet, quoniam una cum eorum uirtute Græciæ quoque libertas sepeliretur. erat enim ea Græcorum consuetudo, ut in funeribus propinquorum sibi capillos tonderet, & eos in sepulchro ponerent. Laudat autem uerè Aristoteles hoc Lysias dictum, quod omnes eas uirtutes habeat, quæ iucundam & urbanam orationem efficiant, hoc est, translationem, energiam, & contentionem. Nam si tantum dixisset (inquit) æquum esse, ut Græcia lugeret, quod una cum eis uirtus sepeliretur, duas uirtutes esset amplexus, id est translationem, & subiectionem sub oculos. nam uirtutem sepeliri translatio est, una cum mortuis militibus, est subiectio sub oculos. uideamur enim quodammodo uidere, copulatam cadaueribus Græcorum uirtutem tumulari. sed cum dixerit, una cum eorum uirtute, etiam libertas Græciæ sepeliretur, quandam etiam contentionem adiunxit, non quod uirtus & libertas sint contraria, sed quia quodammodo uidentur esse distincta atque opposita, cum uirtus parere aliquando, & subiecta esse uideatur, libertas autem semper uelit esse superior. ideo non simpliciter dicit Aristoteles, esse contentionem, sed esse quandam contentionem.

TEXT. *Et quemadmodum dixit Iphicrates, iter orationis meæ fiet per medias res à Charete gestas. hæc enim translatio est à proportione. & illud, per medium rem oculis subiicit.*

COMM. Iphicrates cum esset uerba facturus de rebus à Charete gestis, ita proposuit; Iter orationis meæ fiet per medias res à Charete gestas. quæ locutio duas (inquit Aristoteles) uirtutes habet, hoc est translationem ex proportione, cum dixit; Iter orationis, & subiectionem sub oculos, cum addidit per medium rerum gestarum, uel per medias res. sic enim res à Charete gestæ uidentur diuidi, sicut ager ab iter agentibus quasi per medium diuiditur. Et qui ita dixit: pericula conuocanda sunt, quæ periculis auxilium ferant, translatione utitur, quæ re oculis subiicit. Dictum hoc incerti est auctoris, sed elegans & uenustum. quoniam & translationem ex proportione continet, & rem subiicit oculis. cum enim aliqui sunt in maximis periculis constituti; nulla uia certior aut expeditior est euadendi, quam si periculosè aliquid aggrediantur. qui igitur, ut periculum euitet, rem aliquam periculo amtentat, is dicitur pericula conuocare, quæ periculis auxilium ferant. Et Lycoleon pro Chabria; Neque eius aneam statuatam reuerbimini, quæ uobis pro illo supplex est? translatio nanque est in præsentis, sed non semper: uerum semper est subiectio sub oculos. nam eo periclitante suppletur imago. itaque inanime fit animatum. quod est monumentum rerum à ciuitate gestarum. Chabrias egregius fuit Atheniensium Imperatoris. cui reus esset apud populum Lycoleon patronus eius ac defensor, ut Athenienses ad eum absoluedum facilius incitaret, ita dixit; Neque ipsius statuatam aneam reuerbimini quæ uobis pro illo supplex est? quod est monumentum rerum à ciuitate gestarum, quibus in uerbis duæ sunt translationes, prior illa est, cum statuatam supplicem appellat, quæ translatio (inquit Aristoteles) tantum est in præsentis tempore, hoc est dum Chabrias esset in periculo constitutus, illo enim periclitante uidetur imago supplicare. itaque fit translatio ab animato ad inanime. nam inanimi statuæ sensus tribuitur, & hoc modo inanime fieri uidetur animatum. quamuis autem in præsentis tantum fit translatio, tamen semper est subiectio sub oculos, quia semper imago Chabriam representat. altera translatio est, cum statuatam appellat monumentum rerum à ciuitate gestarum, hæc enim uerba postrema sunt, cum illis primis Lycoleontis coniungenda, licet Aristoteles docendi gratia se iunxerit. Et, omni modo humiliter sentire meditates. nam meditari quiddam est augere. Verba sunt Iocrates in Panegyrico, ubi Persarum educationem damnat, qui in conspectu Regis sui se prosternerent, & omni modo humiliter sentire meditaremur, atque mortalem hominem tanquam Deum adorarent; ut mirandum non sit, si postea tam ignaui & timidi euaderent, qui pericula seruituti addicti essent, ubi uero uis translationis fit, ipse declarat Aristoteles, nempe in eo uerbo meditates. cum enim meditari proprie est augere

fiet per medias res à Charete gestas. quæ locutio duas (inquit Aristoteles) uirtutes habet, hoc est translationem ex proportione, cum dixit; Iter orationis, & subiectionem sub oculos, cum addidit per medium rerum gestarum, uel per medias res. sic enim res à Charete gestæ uidentur diuidi, sicut ager ab iter agentibus quasi per medium diuiditur.

TEXT. *Et qui ita dixit: pericula conuocanda sunt, quæ periculis auxilium ferant, translatione utitur, quæ re oculis subiicit.*

COMM. Dictum hoc incerti est auctoris, sed elegans & uenustum. quoniam & translationem ex proportione continet, & rem subiicit oculis. cum enim aliqui sunt in maximis periculis constituti; nulla uia certior aut expeditior est euadendi, quam si periculosè aliquid aggrediantur. qui igitur, ut periculum euitet, rem aliquam periculo amtentat, is dicitur pericula conuocare, quæ periculis auxilium ferant.

TEXT. *Et Lycoleon pro Chabria; Neque eius aneam statuatam reuerbimini, quæ uobis pro illo supplex est? translatio nanque est in præsentis, sed non semper: uerum semper est subiectio sub oculos. nam eo periclitante suppletur imago. itaque inanime fit animatum. quod est monumentum rerum à ciuitate gestarum.*

COMM. Chabrias egregius fuit Atheniensium Imperatoris. cui reus esset apud populum Lycoleon patronus eius ac defensor, ut Athenienses ad eum absoluedum facilius incitaret, ita dixit; Neque ipsius statuatam aneam reuerbimini quæ uobis pro illo supplex est? quod est monumentum rerum à ciuitate gestarum, quibus in uerbis duæ sunt translationes, prior illa est, cum statuatam supplicem appellat, quæ translatio (inquit Aristoteles) tantum est in præsentis tempore, hoc est dum Chabrias esset in periculo constitutus, illo enim periclitante uidetur imago supplicare. itaque fit translatio ab animato ad inanime. nam inanimi statuæ sensus tribuitur, & hoc modo inanime fieri uidetur animatum. quamuis autem in præsentis tantum fit translatio, tamen semper est subiectio sub oculos, quia semper imago Chabriam representat. altera translatio est, cum statuatam appellat monumentum rerum à ciuitate gestarum, hæc enim uerba postrema sunt, cum illis primis Lycoleontis coniungenda, licet Aristoteles docendi gratia se iunxerit.

TEXT. *Et, omni modo humiliter sentire meditates. nam meditari quiddam est augere.*

COMM. Verba sunt Iocrates in Panegyrico, ubi Persarum educationem damnat, qui in conspectu Regis sui se prosternerent, & omni modo humiliter sentire meditaremur, atque mortalem hominem tanquam Deum adorarent; ut mirandum non sit, si postea tam ignaui & timidi euaderent, qui pericula seruituti addicti essent, ubi uero uis translationis fit, ipse declarat Aristoteles, nempe in eo uerbo meditates. cum enim meditari proprie est augere

augere tamen Isocrates transtulit ad contrarium hoc est ad diminutionem, cum ait, meditates hu- militer sentire.

TEXT. Et illud, Mentem Deus lumen accendit in animo. Vtrunque enim aliquid illustrat.

COMM. Cuius hæc sint uerba non satis constat. Sed apertus tamen est sensus, & clara translatio ex proportione. Sicut enim lumen tenebras pellit, & aerem illustrat, ita mens in animo fulgorem suum explicat, & efficit ut à cæteris animantibus homo differat, itaque expulsis ignorantia tenebris rerum cognitionem adipiscitur. Deus enim (ut ait Plato in Timæo) mentem in animo, animum conclusit in corpore. fortasse igitur hæc etiam translatio Platonis est, quam Aristoteles sine auctoris nomine ponit hoc in loco. nam omnino Plato uult mentem esse tanquam lumen quoddam fulgentissimum, quo totus animus illustratur. utrunque enim (ait Aristoteles) hoc est & mens, & lumen aliquid illustrat. nam mens illustrat animum, lumen autem circumfusum aerem.

TEXT. Et, Neque enim bella dissoluimus, sed differimus. ambo enim futura sunt, & dilatio, & eiusmodi pax.

COMM. Aliud exemplum ex Panegyrico Isocratis sumptum, ubi Græcos adhortatur, ut firmam ac stabilem pacem inter se concilient, non autem morem & consuetudinem eius temporis sequantur, quod licet inter aliquos pax sanciretur, tamen erat instabilis & paruo tempore durabat, hoc (inquit) non est bella dissoluere, sed differre. notat igitur Aristoteles translationem ex proportione in hoc exemplo. habent enim, ait, dilatio, & eiusmodi pax hoc inter se commune, quod ambo futura sunt. uocatur autem dilatio cum aliquid in aliud tempus reiicitur, ut in iudicijs cum ampliatur causa, & comprehenditur reus. Itaque proportio hoc modo procedit, ut in iudicijs dilatio non tollit contro- uersias, sed in aliud tempus reiicit, ita eiusmodi pax non bella dissoluit, sed ea differt.

TEXT. Et cum ait, Fœdera esse trophæum multo pulchrius, quam ea, quæ in bellis statuuntur, quoniam trophæa paruis saepe rebus gestis, & uno fortuna impetu, fœdera uero omni bello ex sententia confecto statuuntur. hæc enim ambo sunt insignia uictoria.

COMM. Ex eodem Panegyrico sumptum est hoc exemplum, ubi conqueritur Isocrates de fœdere, quod Græci deuicti bello cum Persarum Regem percusserant, & ait illud fœdus multo maiorem honorem & gloriam regi Persarum attulisse, quam si trophæum de Græcis statuisset, atque hoc ab adiunctis probat hoc modo per comparisonem. trophæa saepe statuuntur paruis etiam rebus gestis, & uno fortunæ impetu cum hostes in fugam conuersi fuerint, fœdera uero non nisi bello ex sententia confecto cum uictis sancuntur. hæc autem ambo (inquit) hoc est trophæa & fœdera sunt insignia uictoriæ, sed cum fœdus Isocrates appella- rit trophæum, translatione proportionis usus est.

10 Et, Ciuitates propter hominum uituperationem graui pœna multantur: nam multari pœna est detrimentum ex legibus accipere. TEXT.

COMM. Vltimum hoc est exemplum translationis à proportione ductæ, quod sanè est elegans ut reliqua omnia, cuius autem sit ignoratur. Sensus est, ciuitates liberæ quamuis potestatem habeant efficiendi quicquid uoluerint, tamen à rebus turpibus & iniquis abstinere debent. licet enim à nemine puniri possint, tamen graui pœna multantur, cum passim ab omnibus uituperantur. Est igitur elegans metaphora à multa quæ legibus irrogatur sumpta. nam propriè multari pœna (inquit Aristoteles) est detrimentum legibus accipere. Vituperatio uero est detrimentum honoris. quare qui uituperatur, quodammodo multari pœna uidetur. Vt enim multa pecunias adimit, ita uituperatio honorem. Illud non iniucundum est aduertisse, uiginti quinque exempla huius translationis à proportione ductæ, hoc in loco ab Aristotele fuisse posita, siue id casu acciderit, siue, quod magis crediderim, dedita opera factum sit, ut hæc exemplorum uarietate ac multitudine declararet, quam elegans & uenusta sit hæc translatio.

30 Ac urbana quidem dicta duci à translatione, quæ fit ex proportione, & subiectione sub oculos, declaratum est. TEXT.

COMM. Hactenus (inquit) multis exemplis docuimus urbanitates & facetias, & dicta iucunda ab ea translatione duci, quæ fit ex proportione, & ab eis uerbis, quæ rem oculis subiiciunt, & efficiunt ut eam uidere uideamur. sed quia nondum aperte declaratum est, quæ sint ea uerba, quæ rem oculis subiiciant, ideo nunc accuratè exponit.

TEXT. Dicendum est autem quid sit subiectio sub oculos, & quomodo ea fieri possit; dico igitur ex eis uerbis constare subiectionem sub oculos, quæ actionem aliquam significant.

40 Siquis rem oculis dicendo subiicere cupit, is ea uerba studiosè querere debet, quæ actionem & motum significant, non autem quæ sunt ocio- sa & quieta. nam actio ipsa sic mentem excitat, ut non audire, quæ dicuntur, sed uidere se existimet. ut cum Virgilius in quinto de Entello & Dare- re sic ait;

Constitit in digitos extemplo, arrectus uter- que Brachiaque ad superas interritus extulit auras, Adduxere retro longè capite ardua ab ictu Immiscentque manus manibus pugnasque lacer- sunt.

50 Quis non hæc legens aut audiens statim animo duorum dimicantium speciem concipit? Vt, si quis dicat hominem probum esse quadratum, translatio quidem erit, nam ambo perfecta sunt; sed tamen nullum actum significat, illud uero, qui flo- rentem ætatis uigorem habeat, actum exprimit.

COMM. Exemplo declarat translationem à subiectione sub oculos separari posse, quamuis frequentis- simè

simè coniunctæ reperiantur. Siquis (inquit) hominem probum dicat esse quadratum, translatio- ne quidem utetur, quoniam & probus uir, & qua- drata figura perfectionem habent, atque id sunt aliquo modo similia, sed tamen quia nulla actio si- gnificatur, ideo rem nequaquam oculis subiicit. primo etiam Ethicorum libro uirum sapientem ac fœlicem quadratum appellat, quod ea figura quocumque modo cadat, semper est recta. est igitur hæc translatio tantum, quod si quis dicat, ut Isocrates ad Philippum scribens, qui florentem ætatis uigorem habeat, is actum exprimet, atque ideo rem oculis subiiciet, nam florere quandam actionem significat

TEXT. Et illud; Te uero tanquam solutum & liberum, a- ctum continet.

COMM. Ex eadem Isocratis oratione ad Philippum sunt hæc uerba, quibus suadet Philippo, ut uniuer- sam Græciam, suam patriam existimet, quasi li- ber ac solutus à legibus unius ciuitatis. in his igitur uerbis ait Aristoteles esse translationem & energiam. translatio sumpta est à bestijs, quæ sine custode, quocumque uoluerint, uagantur alicui Deo consecratæ. Virgilius in tertio; Lata & boum passim campis armenta uide- mus Caprigenumque pecus nullo custode per her- bam.

Hinc ille Appii iocus in Luculli pecus. cum. n. premere Lucullus ab iis, qui à pecore eius depa- sci agros publicos dicerent, non est (inquit) Lucul- li pecus illud, erratis, ego liberum puto esse, qua- lubet, pacitur. est etiam energia & subiectio sub oculos, cum. n. solutum & liberum dicimus, quan- dam actionem significamus.

TEXT. Et illud; Hinc concitati cum impetu Græci ruunt.

COMM. Hic est senarius Euripidis ex Iphigenia in Au- lide sumptus, quo declarat Græcos homines à Me- nelao propter iniuriam qua illum Paris affecerat abducta Helena concitados ad bellum cum impe- tu proficisci. quo in uersu duplicem esse uirtutem ait Aristoteles, hoc est Metaphoram & energiam. sic enim subiungit

TEXT. Concitati enim energia & Metaphora est.

COMM. Concitati propriè dicuntur cursores in ipso currendi actu. quare cum milites ad bellum con- citati dicuntur, translatio fit, quæ actionem osten- dit.

TEXT. Hoc genere multis in locis Homerus usus est. nam per metaphoram quæ inanimata sunt, animata esse di- cit. sed ex omnibus ea maxime probantur, in quibus actus exprimitur, sicut in illis;

Ille pudore uacans iterum lapis ima petebat.

& -- Volat ecce sagitta.

& -- Cupiens attingere.

Stant terræ defixa, optantque in corpore figi Spicula.

At cuspis pectus pertransit plena furoris.

COMM. Translationibus quæ rem oculis subiiciant multis (inquit) in locis Homerus utitur. nam sæ-

pe rebus inanimatis sensum attribuit, ut transla- tionem efficiat. illa uerò præcipue laudari solent, & cæteris antecellere, quæ actionem aliquam præ se ferunt. quorum e numero quinque ponit exem- pla. primum sumptum est ex undecimo Odyssæ, ubi Homerus Sisyphi labores narrat, qui saxum ingens uolueret ad montis cacumen. sed cum ad summam partem peruenisset, ait Homerus; Ille pudore uacans iterum lapis ima petebat.

Quo in uersu non tantum lapidi sensum, sed actionem etiam tribuit, cum dicat eum omni pu- dore uacare, & iterum ima petere. Alterum exem- plum ex tertio decimo Iliadis ubi ait, Volat ecce sagitta. nã sensum & actionem sagittæ attribuit. Tertium exemplum ex eodem libro post quatuor uersus etiam de sagitta, cum ait;

Cupiens attingere. sic enim loquitur quasi de re sensu prædita.

Quartum exemplum est in undecimo Iliadis, de spiculis acutis, & ad bellum præparatis; Stant terræ defixa, optantque in corpore figi Spicula.

Cum enim ait, Spicula optare, sensum & mo- tum illis attribuit. Quintum exemplum est in de- cimo quinto Iliadis de hasta, quam Menelaus in hostem iaculatus fuerat, cui furorem & impetum poeta tribuit.

At cuspis pectus pertransit plena furoris.

TEXT. In his enim omnibus, quoniam animata finguntur, actus apparet. nam pudorem uacare, & furore quodam agitari, & alia, sunt actus.

COMM. In supradictis omnibus exemplis inest translatio & subiectio sub oculos, quoniam inanima- tis rebus sensus tribuitur, & actus exprimitur, ut pudore uacare, & furore quodam agitari. tales me- taphoræ sunt etiam apud Virgilium frequentes, ut in nono;

Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta, Perque caput Romuli uenit, & caua tempora fet- ro

40 Traiicit. in primo Aeneidos.

-- Furit æstus arenis

Item,

-- Gemini que minantur in coelum scopuli.

Rurfus in nono.

-- Sed auræ

Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.

TEXT. Hæc autem inter se copulauit per translationem ex proportione: Sicut enim se habet lapis ad Sisy- phum, sic impudens ad eam rem, cuius ipsum non pu- det.

COMM. Has Homeri translationes laudat, quod ex p- portione sint confectæ. nam lapidem illum, quo Sisyphus affligitur ideo uocat Homerus impuden- tem, quoniam sicuti se habet lapis ad Sisyphum in eo affligendo & uexando, ita homo impudens ad eam rem, cuius ipsum non pudet. eam enim ar- bitrio suo uersat, & uexat, quod autem in uno ex- emplo declaratur, idem etiam in alijs intelligi po- test. tales sunt etiam apud Virgilium multæ trans- latio-

lationes, ut in secundo Georgicorum. Miraturque nouas frondes, & non sua poma. Sicut enim homines res nouas & insolitas mirantur, sic arbor insita, cum nouas frondes, & aliter arboris poma producit, quasi rem insolitam mirari dicitur.

TEXT. Facit hoc etiam in imaginibus, quae maxime excellent. de rebus inanimatis; Curuae, albescentes nunc hinc nunc inde recurunt.

COMM. Quod in translationibus sapientissime facit Homerus, ut rebus anima carentibus sensum & actionem tribuat, idem etiam in eis imaginibus, quae maxime laudantur, obseruare solet. quod intelligi potest ex eo loco, qui est in libro Iliadis decimo tertio, ubi cum impetum Troianorum in hostes exprimere uellet, similem eum esse dicit marinae tempestati quae maximos fluctus concitet. ubi satis apparet imagines ab Aristotele uocari, quas ceteri similitudines & comparationes uocant. quod autem notat Aristoteles hoc est, quod Homerus in ea similitudine, siue imagine, quantum uis de rebus inanimatis loquatur, ut de tempestatibus & fluctibus, tamen fingit omnia moueri & uiuere, atque illis actionem attribuit. Facit enim undas quasi uiuentes partim antecedere, partim uero subsequi & nunc in hanc partem, nunc in illam discurrere, ut hac similitudine melius exprimat Troianorum impressionem in Graecos factam. cum igitur de undis a uento concitatis loqueretur, ita dixit.

Curuae, albescentes, nunc hinc, nunc inde recurunt. Quo uersu animum atque actum Homerus undis affingit. hoc etiam Virgilius elegantissime facit in septimo cum ita de latino ait; Vt pelagi rupes magno ueniente fragore. Quae sese multis circumlustrantibus undis Mole tenet, scopuli nequicquam & spumea circum Saxa fremunt.

TEXT. Est autem ipse actus, imitatio. COMM. Haec est ratio cur Homerus actum saepe rebus inanimatis tribuat. quoniam poetae proprium est res ipsas imitari. & tota ars poetica nihil aliud est, quam imitatio. ut in Arte poetica docet Aristoteles, & Horatius egregium poetam uocat doctum imitatore. actus autem est quaedam imitatio. quare quoties poeta actum aliquem exprimit, tunc imitatur, & quod sibi proprium est, efficit.

TEXT. Translationem autem ducere oportet (ut antea dictum est) a propinquis rebus, non tamen perspicuis. COMM. Cum supra dictum sit oportere translationes a propinquis rebus ducere, quoniam quae nimis longe ductae sunt, delectare non possunt, nunc ad monet, ut ne a rebus plane perspicuis & ab omnibus cognitis ducantur, quod enim uulgare est &

10 omnibus notum, mouere omnium nullo modo potest. quare media quaedam uia tenenda est, ut neque nimis longe ducatur translatio, neque a re notissima.

Quemadmodum in Philosophia solertis acuti que hominis est, cernere, quid in rebus multum inter se distantibus simile sit.

COMM. Non cuiuslibet hominis est bene similitudines inter se comparare, sed solertis & acuti ingenii. Sicut (inquit) in philosophia solet accidere, quamuis enim res saepe maxime arduae sint atque difficiles, & plurimum inter se distantes, tamen ingeniosi uiri ex unius cognitione propter similitudinem aliquam in alterius cognitionem deueniunt. rudes autem atque imperiti non ita facile uidere possunt, quid in rebus simile, quid dissimile sit, ita que concludi etiam in translationibus inueniendis acuto ingenio & prompto opus esse.

TEXT. Sicut Architas dixit, idem esse arbitrum & aram quoniam ad utrumque is, qui iniuriam accepit, consurgere solet.

COMM. Quis non intelligit quanta differentia sit inter arbitrum & aram? certe nemini dubium est, quin duae res sint multum inter se distantes. & tamen Architas Tarentinus acuti uiri ingenii tantam inter eas similitudinem excogitauit, ut eisdem esse diceret. cum enim quis iniuriam accepit, is uel ad homines uel ad Deos confugere solet. Si ad homines, arbitrum quaerit, qui de iniuria cognoscat, & iniuriam hominem puniat, si ad Deos, ad aram accedit, & humili deprecatione poscit, ut qui iniuriam intulit, debitas luat poenas. Itaque hac ratione arbitrum & aram idem est.

TEXT. Vel si quis dicat, anchoram & cremastram idem esse, ambo enim idem efficiunt, sed in eo differunt, quod alterum inferne, alterum supernae pendet.

COMM. Alterum exemplum quo declarat, quomodo similitudo in rebus multum inter se distantibus inueniatur, nam ab effectu similitudo saepe reperitur. Vt in nauibus anchora seruatur, ut cum opus est naues firmare demittatur in mare, qua de causa dixit Virgilius.

- Tum dente tenaci Anchora fundabat naues.

COMM. Cremastra uero unicus est multiplex, qui in domibus e lacunari pendet, ut in eo res aliqua suspensa conseruentur. quamuis interpretes Aristophanis in Nubibus, dicat esse uas quod suspenditur, ut in eo ciborum reliquiae seruentur, sed utrumque significat. dicet igitur acute, qui anchoram & cremastram idem esse affirmabit. quoniam ut anchora naues tenet ac firmat, ita cremastra res, quae in ea suspenduntur, sed tamen haec est differentia quod anchora in parte inferiori naues tenet, & eas supra se habet. Cremastra uero supra collocata res habet infra se, quod continet.

TEXT. Et inaequales factas esse ciuitates, in multum distantibus rebus idem ualeat, nam & in superficie, & in potestate est aequalitas.

COMM. Saepenumero accidit ut unum uerbum in rebus

bus plurimum distantibus idem ualeat. quid enim tam distans est quam superficies, ab imperio & potestate? & tamen cum dicimus ciuitates inaequales esse factas, uel de superficie in qua sitae sunt, uel de potestate quam habent, intelligere possumus, quoniam aequalitas ad utrumque referri potest, dicitur enim superficies aequalis, & potestas aequalis. atque eadem ratione et inaequalis. Sensus igitur est apertissimus, quamuis Victorius falso putet locum esse deprauatum.

TEXT. Maxima uero pars urbanorum dictorum a translatione, & ab errore proficiscitur. magis enim perspicue res intelligitur, cum aliter quis existimabat. nam tunc animus secum dicere uidetur, quam uerum hoc est, sed ego decipiebar.

COMM. Iam pluribus uerbis ostendit, quomodo urbana dicta a translatione ducantur. nunc addit etiam ab errore proficisci, cum auditor rem alio spectare putabat, quam postea declaratur. tunc enim (inquit) accidit, ut res apertius intelligatur, quando de illa contraria erat opinio. secum enim auditoris animus ita ratiocinatur, hoc omnino uerum est, at ego prius in errore uersabar. De hoc genere facetiarum sic ait Quintilianus libro sexto; Superest genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi, quae sunt in omni hac materia uel uenustissima. Secundo de Oratore Cicero sic ait; Sed scitis esse notissimum ridiculi genus cum aliud expectamus, aliud dicitur. hic nobismetipsis noster error risum mouet, quod si admittum est etiam ambiguum, fit saluus. Pontidius, cum quidam ab eo petisset, qualem existimaret eum, qui in adulterio deprehenditur, tardum respondit. at ille fortasse expectabat, ut improbum ac sceleratum responderet. Cicero, sicuti scribit Quintilianus, cum improbum quendam & mendicum laudare uideretur ita dixit; Quid huic abest, nisi res & uirtus? Demetrius Afer de malo quodam Oratore, homo (inquit) in agendis causis optime uestitus. talis est et arguta significatio cum parua re, & saepe uerbo res obscura & latens illustratur: ut, cum C. Fabricio P. Cornelius homo (ut existimabatur) auarus & furax, sed egregie fortis, & bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus Consulem fecisset, bello praesertim magno & graui, nihil est, quo mihi gratias agas (inquit) si malui compilari, quam uenire. hoc exemplum accommodatissimum est, ad id exprimentum, quod ait hoc in loco Aristoteles, nam poterat aliquis existimare Fabricium in gratiam cum P. Cornelio rediisse, quod illum consulem fecisset, sed, Fabricius dicto suo declarauit se non gratiae causa, uerum causa Reip. quoniam illum fortem esse cognouerat, consulem fecisse, quamuis intelligeret hominem esse furacem.

TEXT. Quinetiam apophthegmata, ex eo sunt urbana, quod aliud significant, quam uerba dicant: ut illud Stesichori: cicadae apud eos humi cantabunt.

COMM. Quaedam sunt apophthegmata, hoc est breuiter & scite dicta, quae ideo sunt urbana & uenusta,

10 quoniam aliud uerbis ostendunt, aliud sensu significant, quae uel per allegoriam, uel per aenigma proferuntur. quale est illud Stesichori poetae dictum, de quo etiam in secundo huius operis libro mentionem fecimus, cum de sententia loqueremur; Cicadae apud eos humi cantabunt. uoluit. n. eo dicto Stesichorus uastationem omnium rerum & extremam ruinam significare, adeo ut non modo aedificia ulla, sed ne arbores quidem stantes relinquantur, atque omnia ita prosternantur, & solo aequentur, ut cicadae nihil habeant, quo insident, sed humi cantare compellantur.

TEXT. Et uoces, quae acute formantur in aenigmatibus, propter eandem rationem iucunda sunt, nam in eis est cognitio, & translate dicuntur.

COMM. Rationem affert, quare saepe accidat, ut aenigmata, atque obscure dicta, cum intelliguntur, sint iucundissima, quoniam (inquit) animus, qui prius dubitabat, & errore quodam huc illuc trahebatur, postquam rem percepit, & clare intellexit, quodammodo quiescit, & uoluptatem etiam ex translatione capit. Semper enim in aenigmatibus plures translationes continentur. apud antiquos erat ea consuetudo ut proponerentur aenigmata soluenda, praemiaque ijs darentur, qui ingeniosius obscure dicta fuissent interpretati. itaque pastor etiam ille Virgilianus aduersario suo tale proponit aenigma;

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Tris pateat caeli spacium non amplius ulnas. Aufonius ad Theonem scribens ita inquit; Aut ad sit interpretes suos, Aenigmatum qui cognitor Fuit meorum, cum tibi Cadmi nigellas filias Melonis albam paginam Notasque furuae sapientiae Gnidiosque nodos prodidit.

40 Nam uidetur Aufonius tale aenigma Theoni proposuisse, ut diceret; Quae essent, nigrae filiae Cadmi, a nodis gnidiis in alba Melonis pagina, notis atrae sepiae designatae? quod quidem aenigma fuit a quodam Theonis socio declaratum. nihil enim aliud significat, quam literas in papyro scriptas. litterae nanque dicuntur Cadmi filiae, quia Cadmus eas primus in Graeciam tulit. alba Melonis pagina ipsa est papyrus. nam Melo fluuius est Nilus, in quo magna est papyri copia. nodi guidii sunt Calami, nam in Guido calami ad scribendum aptissimi nascuntur. notae furnae sepiae est atramentum. nam sepias piscis atramentum habet pro sanguine; unde Persius. Nigra quod infusa uanescat sepias Lympha. ex hoc genere illud est Ciceronis facetissimum dictum in Pletorium Fonteii accusatorem, cuius matrem dixit, dum uixisset ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse. Dicebantur autem, dum uixit, infames foeminae ad eam conuenire solitae; post mortem, eius bona uenerunt.

50 Iucundum

Iucundum est etiam, quod ait Theodorus nouas res dicere.

Vulgari prouerbio fertur, omnia noua placere, quod etiam Homerus libro Odyssæ primo affirmat, qui ait eam cautionem hominibus esse iucundissimam quæ nouissima fuerit. & rhetores admo-

TEXT. Id autem fit, cum nec opinatum fuerit, atque (ut ille aiebat) priori opinioni minime consentaneum, sed quemadmodum in ridiculis ea, quæ nouo modo conformantur.

COMM. Quia dixerat iucundum esse nouas res dicere, nunc ostendit quo modo id fieri possit, nempe si id, quod dicitur, inopinatum fuerit, hoc est contra illam opinionem quam homines prius conceperant. id enim quoniam est admirabile, delectationem afferre solet, & hac de causa comœdiæ iucundæ sunt, quia semper inopinatos exitus habent. de hac re ita Cicero in Partitionibus; Fit etiam suavis oratio cum aliquid aut inuisum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quicquid est admirabile. ubi notandum à Cicerone dici admirabile, quod παραδοξον ab Aristotele uocatur. hinc totum exordium pro Quinto Ligario Cicero ducit per ironiam, ut Cæsarem exhilararet, & eius animum offensum iocando mitigaret. sic enim incipit; Nouum crimen C. Cæsaris, & ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit. sic igitur (inquit Aristoteles) hæc noua & inopinata delectant, ut in ridiculis ea, quæ nouo modo conformantur, & præter expectationem proferuntur, quale est illud Domitii Africi, quod supra diximus; Homo in agendis causis optimè uestitus. hoc enim ultimum uerbum præter opinionem & expectationem additum est. si quidem auditoris animus expectabat fortasse, ut diceretur, optimè exercitatus, aut aliquid tale in laudè. cum autem audit, quod non expectabat, errore suo delectatus magnam iucunditatem percipit. Talis est illa narratio pro A. Cluentio de Cepasio maiore, qui oppianici patronus erat; Itaque cum callidissimè (inquit) se dicere putaret, & cum illa uerba grauisima ex intimo artificio deprompsisset, Respicite Iudices hominum fortunas, respicite dubios uariosque casus, respicite C. Fabricii senectutem: cum hoc respicite ornandæ orationis causa sæpe dixisset, respexit ipse: at C. Fabricius à subfellijs demisso capite discesserat. hic Iudices ridere, & quæ sequuntur.

TEXT. Quod idem faciunt etiam cauillationes, quæ mutatis fiunt literis.

10 Sæpe ridiculi gratia in uno uerbo mutantur aliquæ literæ, quæ paranomasia græco nomine uocatur, uel παρανομασία, quæ res ideo delectat, quoniam præter opinionem & expectationem plerunque accidit ut cum pro nobili, dicitur mobilis, pro Oratore arator. Cicero secunda Philippi ca; En cur magister eius ex Oratore arator factus sit. primo libro ad Atticum, triginta (inquit) fuerunt, quos fames, magis quam fama commouerit. Et in eodem libro de Pisone consule; Consul autem ipse paruo animo & prauo, tantum cauillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate ridetur, facie magis quam facietis ridiculus.

20 De hoc genere Cæsar sic ait secundo de Oratore, Alterum genus est, quod habet paruam uerbi imitationem, quod in litera positum Græci uocant παρανομασίαν, ut nobiliorem mobiliorem. Cato cum cuidam dixisset, eamus deambulatum, & ille, quid opus fuit, de? imo uero (inquit) quod opus fuit, te? aut eiusdem responsio illa; si tu & aduersus & auersus impudicus es.

Hoc in uersibus quoque decipit, ut; Illi nanque pedes munibat pernio eunti.

Auditor enim putabat calcem uelle dici. Sed hoc oportet, statim ut prolatum est, perspicuum esse.

30 Hoc (inquit) quod in soluta oratione nos interdum iucundè fallit, nonnunquam etiam fit in uersibus, ut cum aliud expectamus, aliud dicatur. atque ita nobis noster gratus sit error. hoc autem confirmat Aristoteles exemplo cuiusdam ueteris poetæ, qui uersum fecit in hunc sensum, ut nos uertimus;

Illi nanque pedes munibat pernio eunti, Iocus enim est egregius. nam cum auditor expectaret ut aliquod munimentum pedis proferretur, cum iam poeta dixisset, illi nanque pedes munibat, statim præter opinionem audiens uerbum quod sequitur, hoc est, pernio, suo errore commotus, in risum soluitur. Est enim pernio morbus

40 quidam hyberno tempore propter frigus in pedibus præcipue puerorum nascens, & calces infestans. Græci χιμύεττα uocant. Plinius ait rapum feruens impositum pernioles sanare. est igitur in eo ridiculum positum, quod cum auditor putaret calcem uelle dici, quo pedes muniuntur, statim, præter opinionem suam, audit perniolem, quo pedes læduntur. Sed hoc genus facietiarum debet esse planum atque perspicuum, ut statim intelligatur, cum prolatum fuerit. huius generis est illud Horatii carmen in Arte Poetica; Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

50 Cum enim eius carminis initium audimus, magnè aliquod prodigium expectamus, sed cum in ridiculum murem desinat, facere non possumus, quin rideamus.

Ridicula uero quæ fiunt mutatis literis, non id significant, quod dici uidetur, sed quod mutatum nomen significat. ut illud Theodori in Niconem Citharædum. δράττι σε fingit enim dicere, Cõturbat te, sed decipit,

decipit, nam aliud dicit. quocirca iucundum est intelligenti. nisi enim Thracem esse existimaret, non urbanum dictum esse putaret.

COMM. Facetia illæ, quæ dicuntur à Græcis παράνομα sunt quidem sæpenumero lepida ac festiua, sed opus est acuto ingenio, atque ut auditor aliquo modo rem prius intelligat, neque. n. id significant quod dici uidetur, sed quod inuersum ac mutatum nomen significat. ut Theodorus Bizantius cum Niconem Citharædum à quodam uexatum, acutè uellet irridere, quoniam ignobili genere materno ortus esset, quod eum serua mulier e Thracia genuisset, dixit; δράττι σε, quod dictum primo aspectu uidetur significare, conturbat te. sed aliud uoluit dicere Theodorus. nempe eum, à Thracia matre genitum, atque ideo seruum & ignobilem. nam in Græcia multi Thracæ & mares & fœminæ seruebant, porro δράττι lingua Attica fœminam Threiciam significat, uerbum autem δράττω idem est quod latine conturbo, quo uerbo cum alii Græci scriptores tum etiam Plato utitur. totus igitur iocus est in mutatione unius literæ, seu diphthogi. nam si scribatur hoc modo; δράττισε, significat, cõturbat te, si uero ita δράττισε, significat, Thracia mulier te. cui subintelligendum est genuit, aut perit, atque hoc iucundum est ei, qui iam scit, Niconem citharædum è Thracia muliere natum. nisi enim (inquit Aristoteles) eum Thracem esse existimaret, neque dictum esse urbanum putaret. huic simile est, atque etiam (meo iudicio) lepidius, quo Cicero dicitur esse usus in quendam candidatum, qui esse coqui filius putabatur, quem cum uidisset prehensantem, & populi suffragia mendicantem, dixit. Ego quoque tibi fauebo. quo dicto uidebatur Cicero suum illi fauorem polliceri, sed aliud intellexit, nempe eum esse coquum, nam coquus in uocandi casu coque facit, quod in scribendo parum differt à coniunctione quoque. in pronuncian-

TEXT. Et illud, Tu uis ipsum πέρσαι. COMM.

Hoc dictum eiusdem esse Theodori crediderim, quanuis Aristoteles non explicet, conuenit enim quodammodo cum superiore. nam uidetur significare, tu uis ipsum uexare ac depopulari, sed aliud acutius intellexit, nempe, uis ipsum inducere ut Persis faueat, & Græcorum sit proditor, sicuti Pausanias Lacedæmonius fecisse legitur. nã πέρσαι modi est infiniti, à uerbo πέρσαι quod significat uasto, depopulor. quod si a nomine περσαι, fingatur uerbum, uel περιρίζω, ut sunt Græci in fingendis uerbis licentiosius, quod significet Persis fauco, sicuti Demosthenes dixit Pythiam περιρίζω, id est; rebus Philippi studere, statim apparebit iocus ex ambiguo lepidus & acutus. neque obstat, quod Aristoteles hoc in loco uideatur loqui de iocis qui fiunt literarum mutatione, non autem de ijs, qui fiunt ex ambiguo; quoniam has duas species permiscet Aristoteles; ut satis apparet ex subsequentibus: est enim etiam in ambiguis mutatio,

10 si non literarum, at significationis, cum unum uerbum potest duobus aut pluribus modis intelligi, quod tamen unam habeat primariam significationem. nam primo aspectu uidetur pro illa primaria significatione capi, sed deinde per iocum ad aliam inflectitur.

TEXT. Sed aduertendum est, ut ambo conuenienter dicantur.

COMM. Qui falsè uult aliquem irridere, diligenter aduertere debet, ut quæ dicit in eum, ambigue bene conueniant, & in eius personam ambo cadant. alio qui res erit frigida & inepta, ut exempli gratia, si Cicero dixisset alicui nobilissimo uiro prehensanti, Ego quoque tibi fauebo, nullus fuisset risus, excitatus, neque urbanum dictum uisum fuisset. uerum cum esset suspicio, illum, qui prehensabat, esse coqui filium, nihil eo dicto falsius & festiuius existimatum est. Idem Cicero cum Milonis accusator identidem interrogaret, quo tempore Clodius occisus esset, respondit, sero. cum enim sero duobus modis possit intelligi, utroque modo conuenienter dicitur, nam uel extrema diei parte hoc est occidente sole, uel tardè, cum longe prius interfici meruisset Clodius, intelligi potest.

TEXT. Sicut etiam in urbanis dictis, ut si quis diceret, Atheniensibus maris principatum, non fuisse malorum principium, quoniam eis utilitatem attulit.

COMM. Quod in scommatibus & falsis dictis, quibus alicuius uitium acutè & facetè perstringitur, obseruandum esse diximus, ut ambo conuenienter dicantur, idem in omnibus urbanis dictis intelligendum est, in quibus sæpenumero ex ambiguitate, & multiplici unius nominis significatione, primum quidem auditor decipitur, sed postea cognito errore suo delectatur, quod exemplo declarat Aristoteles apud Græcos quidem perspicuo, sed quod non satis commode latine uerti potest, nos utcunque adumbrauimus. nam αρχή duo significat, hoc est, principium alicuius rei, & principatum. Athenienses autem quodam tempore longè lateque maris imperium tenuerunt, & quidam dicebant illud imperium fuisse Atheniensibus initium omnium malorum. si quis igitur (inquit Aristoteles) diceret, Atheniensibus maris αρχήν, non fuisse αρχήν malorum, quoniam eis utilitatem attulit, urbanum eēt dictum ex ambiguo. quoniam αρχήν primo ponitur pro imperio, deinde pro initio. huic similis est illa exornatio, quam Cornificius translationem uocat, cum idem uerbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo; Cur eam rem tam studiosè curas, quæ multas tibi dabit curas? Itè, amari iucundum est, si curetur, nequid in sit amari. Itè; ueniã ad uos, si mihi Senatus det ueniã. Sed quod ait Aristot. est, cum idè uerbum plura significat, ut Cæsar Augustus cū quidam araret locum paternæ sepulturæ, dixit, hoc uerè est patre colere. & apud Suetonium de Nerone; Quis neget Aenæ magna de stirpe Neronem? Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

Nam sustollere modo significat humeris sustinere, sicut Aeneas patrem sustulit, modo interficere, sicuti Nero matrem.

TEXT. *Vel quemadmodum dixit Isocrates; principatum civitati fuisse malorum principium. nam utroque modo id dictum est, quod quisquam dici non existimasset, & cognitum est esse verum. nam dicere principium esse principium, nihil habet, quod argutum sit, verum non ita ait, neque principium idem dicit, quod iam dixerat, sed alio modo.*

COMM. Aliud exemplum superiori simillimum, uel potius idem. nihil enim à superiore differt, nisi quod in eo est negatio, quæ in hoc nõ est, alioquin idẽ est nomen, & eadem ambiguitas nominis. est autem in oratione Isocratis ad Philippum, ubi de Lacedæmoniis loquitur, & ait eum non mentiri, qui dicat tunc *ἀρχὴν* malorũ fuisse Lacedæmoniis, quã do *ἀρχὴν* maris acceperunt. tota uis urbanitatis est in uocabulo *ἀρχὴν*, quod (ut supra diximus) duo significat, hoc est principium & imperium. ait igitur Isocrates; tunc malorum principium fuisse Lacedæmoniis, quando maris principatum acceperunt. utroque ergo modo, hoc est & superiore, cũ diximus Atheniensibus, maris *ἀρχὴν*, non fuisse, *ἀρχὴν* malorum. & præfenti, cum dixit Isocrates, tunc *ἀρχὴν* malorum fuisse Lacedæmoniis. quando *ἀρχὴν* maris acceperunt, id dictum est, quod auditor non existimasset, & tamen cognitum est esse uerum. nam si quis simpliciter intelligat, principium esse principium, nihil erit, quod acutum & urbanum existimari possit. uerum Isocrates nõ ita sentit, neque cum secundo loco ponit *ἀρχὴν*, significat principium, quod iã dixerat, sed alio modo, hoc est in alia significatione, nempe imperium ac principatum.

TEXT. *In his enim omnibus, si quis nomen commodè protulerit, in quo uel translatio sit, uel ambiguitas, tunc bene se se habet. ut, Importunus non importunus, ambiguitate dictum. uerum commodè semper fit, cum uerbum iteratur.*

COMM. Hæc urbana dicta, quæ uel a translatione uel ab ambiguitate ducuntur, tunc laudari solent, quoties conuenienter proferuntur, ut exempli gratia, sit aliquis, qui proprio nomine uocet, Importunus. & tamen sit modestus ac uerecundus. ita ut mores eius nomini non respondeant, urbanè profecto & facetè dicet, quicumque ita dixerit, Importunus non est importunus, neque enim hæc est contradictio, licet in nomine esse uideatur. ita si quis nomine proprio uocetur, Victor. & in aliquo certamine sit inferior, ingeniosè & urbanè dicetur, Victor non uictor. fit igitur semper commoda & conueniens urbanitas, cum ita uerbum iteratur, sed diuerso sensu, ut Lepidus, non lepidus. Cato, non cato. quod idem etiam affirmando facere possumus, ut Cicero in diuinatione contra Verrem, Sed repente è uestigio Verres ex homine, tãquam aliquo Circæo poculo factus est Verres, redit ad se, atque ad mores suos. illud uero urbanissimum pro A. Cluentio, ex ambiguo. Atque èt ipse conditor totus negotii Guttam aspergis huic Bulbo. itaque minime amarus is uisus est.

10 **TEXT.** *Et illud; Ne fias magis hospes, quam oporteat, o hospes.*

COMM. Eandem uim habet dictum illud ueteris poetæ, qui cum uideret hospitem suum nimis esse uerecundum, & modestum, admonuit ne uellet esse magis hospes, quam hospitem esse deceat. in quo dicto, uerbum hospes iteratur quidem, sed diuersa notione. nam primò uocat eum proprio nomine ò hospes, deinde admonet officii sui, ne fiat magis hospes quam conueniat, hoc est ne uelit uti nimia uerecundia. nam licet hospitem deceat esse uerecundum, tamen omnibus in rebus, quod nimium, est uitiosum.

TEXT. *Vel, Ne magis quam te oporteat, repetendo idẽ.*

COMM. Quod in superiore exemplo ualeat (inquit) idẽ etiam in alijs ualere potest, cum idem uerbum repetitur. ut, Ne uelis magis esse sapiens, quã te oporteat ò sapiens. Ne fias magis rhetor, quam te oporteat ò rhetor. ne seuerius philosopheris, quã Philosophũ deceat ò Philosopho. atq; ita in cæteris erit urbanitas ex iteratione eiusdem uerbi, diuerso tamen sensu.

TEXT. *Vel, Non decet hospitem semper esse hospitem. nam hæc quoque diuersa sunt.*

COMM. Erit èt urbana ac festiua repetitio si quis dicat, Non decet hospitem semper esse hospitem. quauis, n. idem uerbum repetatur, tamen diuersa est significatio. itaque ex multiplici unius uerbi notione fit urbanitas. ita, Non decet sapientem semper esse sapientem, quoniam interdũ iocis animus est relaxandus. Non decet facetum semper esse facetum, quoniam in atrocibus rebus non est iocandum.

TEXT. *Hanc uim habet etiam illud Anaxandridæ celebre dictum;*

Pulchrum est mori, morte antequam dignum geras. Nam idem est, ac si dixisset; Dignum est mori, quando quis non est dignus mori. Vel dignum est, mori eum, qui non sit dignus morte, uel, cum quis non facit, quæ morte digna sunt.

COMM. Eadẽ uis urbanitatis est in eo Anaxandridæ poetæ senario, qui à doctis uiris magnopere laudatur; Pulchrũ est mori, morte antequã dignum geras. Quẽ uersum uehementer suspicit Aristoteles, cũ pp egregiã sniam, tum èt pp uenustatem. itaque tribus modis uariat, & interpretatur, idem est (inquit) ac si dixisset, Dignum est mori, qñ quis non est dignus mori, Vel dignum est mori eũ, qui nõ sit dignus morte, Vel, cũ quis non facit, quæ morte digna sunt. Felix. n. ac beatus hĩ ille, qui sine crimine moritur. itaque pulchrum existimabat esse Anaxandridas, eo tempore e uita excedere, cum quis esset innocens, & probatis moribus, neque ullo prorsus flagitio uitam suam eommaculasset, quæ sententia omnino christiana est. huc referri potest id, quod est in Somnio Scipionis apud

apud Ciceronem; immo uero hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquam e carcere euolauerunt, uestra uero quæ dicitur uita, mors est, nam idem ualeat, ac si dixisset, ij soli uiuunt, qui non amplius uiuunt, & qui uiuere dicuntur, ij non uiuunt. ita dicimus; Non moritur, qui pro patria moritur. Non uiuit, qui libidinosè uiuit. atque ita de cæteris.

TEXT. *Et forma quidem locutionis in his omnibus eadem est, sed quanto breuius, magisque contrariè prolata fuerint, tanto uenustiora fiunt. causa uero est, quia contrariæ res propè collocatæ melius intelliguntur, et breuitas temporis celerio rem gignit scientiam.*

COMM. Exempla quæ supra posita sunt, habent eandẽ elocutionis formam. sed in hoc genere duo sunt aduertenda. primo, ut locutio breuiter absoluatur, deinde ut contraria proferantur. quanto enim breuius, & quanto magis contrariè fuerint prolata, tanto uenustior & iucundior erit oratio. cuius rei causa est, quia quoties contraria uicina statuuntur, & propè inter se collocantur, longè facilius alterum ex altero intelligitur. quod si breuis est uerborum ambitus, & comprehensio, celerius èt percipitur. quoniam mens longitudine temporis nõ distrahitur. quam. n. iucunda est illa Ciceronis sententia uestra uero quæ dicitur uita mors est. nam & breuitatem habet & repugnantiam. qd si dixisset, uestra uero quæ dicitur uita, non est uita, maiorem èt uenustatem habuisset. in hoc genere est facetissimus ille Martialis uersiculus, in quo breuitas est, & repugnantia; Qui rex est, regem Maxime non habeat.

TEXT. *Verum oportet ut semper adsit, uel in quem dicantur, uel elegans dicendi ratio; siquidem id, quod dicitur, uerum esse, non autem inane uideri debet.*

COMM. Duo potissimum in his urbanis dictis aduertenda sunt, alterum, ut in eum accommodata sint, & bene conueniant, in quem dicta fuerint. alterũ ut uenustam & elegantem uerborum structuram habeant. quod si hæc defuerint, neque uerum esse uidebitur id, quod dicitur, neque urbanitas apparebit, sed inanis potius & uulgaris erit oratio. Fabius Maximus, cum rogaret eum Salinator, & meminisset opera sua se Tarentum recepisse, quid ni (inquit) meminerim? Nunquam ego recepissem, nisi tu perdidisses. hoc dictum est urbanissimum, quoniam duas illas uirtutes habet, nam & adest is, in quem uerè dicitur, siquidem Tarentum amisum fuerat, cum esset in eo Salinator, & elegans est dicendi ratio, quæ constat ex contrariis, recipere, & perdere.

TEXT. *Alterum enim eorum sine altero adesse potest, ut, Mori oportet nihil in uita peccantem, sed urbanum non est. Dignam oportet dignum uxorem ducere, sed non urbanum est. Sed si utrunque simul habuerit. Dignum est mori, quando quis non est mori dignus.*

COMM. Cum docuisset in urbanis dictis duo esse consideranda, primo ut adsit in quem dicantur, deinde ut sit elegans dicendi ratio. nunc ostendit hæc in-

ter se frequenter separari, & alterum sine altero esse. uerum tunc urbanum dictum appellari non potest, etiam si sit egregia sententia, aut ornata locutio. ut si quis dicat, Mori oportet, nihil in uita peccantem, grauis quidem erit snia, & laudabilis, sed quia caret ea concinnitate, quæ in uerborum structura queritur, urbana dici non potest. ita si quis dicat; Dignam oportet dignum uxorem ducere. benè dicet & sententiosè, sed non urbanè. cum autem utrunque simul coniungitur, ut in eo dicto; Dignum est mori, quando quis non est mori dignus, tunc magna statim apparet urbanitas.

TEXT. *Quanto uero plura coniuncta habuerit, tanto fiet urbanior oratio, ut, si nomina translata fuerint, & ea translatione, quæ probata est, & contentio, & cõpar adhibeatur, & euentiam habeat.*

COMM. Multa sunt, quæ urbanam orationem efficiunt (ut iam supra demonstraui) quæ si coniungantur maiorem uenustatem habebunt. nam quanto plura ex eis oratio habuerit, tanto iucundior atque urbanior euadet. Vt si translationes adhibeantur, præsertim eius generis, quod magnopere probatur, hoc est quod à proportionem ducitur. & si contraria contrariis, paria paribus referantur, & si ita res exprimitur, ut oculis subiiciatur. talis est illa Ciceronis oratio de Stoicis pro L. Murena; Fuit a. quidam summo ingenio uir zeno, cuius inuentorum æmuli Stoici nominantur, huius sententiæ sunt & præcepta huiusmodi; sapientem gratia nõ quam moueri, nunquam cuiusquam delicto ignoscere, neminem misericordem esse, nisi stultum & leuem, uiri non esse, neque exorari, neque placari, solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos, si mendicissimi, diuites. si seruitutem seruiant, reges. & quæ sequuntur. Quintil. li. 6. putat urbanitatem in dicendo, nihil aliud esse, quam detractis omnibus uitiis perfectam & absolutam orationẽ, sic enim ait; Nam meo quidem iudicio, illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque sensu, neque uerbis, neque ore, gestu ue possit deprehendi, ut non tam sit in singulis dictis, quam in toto colore dicendi, qualis apud Græcos atticismus ille, redolens Athenarum proprium saporem.

TEXT. *Atque etiam imagines (ut semper antea dictum est) sunt excellentes quodammodo translationes. semper enim ex duobus constant, sicuti translatio, quæ fit ex proportione, ut clypeum dicimus esse Martis phialam, & arcum esse citharam sine fidibus. quæ cũ ita pronunciantur, non est simplex translatio, sed cũ appellamus arcum citharam, & clypeum phialam, tunc est simplex.*

COMM. Nunc ad imagines transit, de quibus iam supra copiosè dictum est. ut probet eas etiam multum ualere ad orationis urbanitatem. nam maior pars urbanorum dictorum ex translatione ducitur (ut demonstratum est) atque imagines, sunt excellentes quodammodo translationes. itaque etiam ex imaginibus urbana ducta plurima duci possunt. Quod autem imagines

sunt excellentes translationes, probatur ea rōne, quod illarū translationes, quæ a proportione ducuntur, maximè excellunt, ut declaratum est, & imagines semper ex duobus constant, sicuti translatio quæ fit ex proportione. quod duobus exemplis probat Aristoteles. nam si dicamus clypeum esse Martis phialam, & arcum esse citharam sine fidibus, erunt duæ translationes ex proportione, quæ facile fieri possunt imagines, addito tantum similitudinis aduerbio, ut clypeum esse tãquam Martis phialam, & arcum esse tanquam citharam sine fidibus. Sed aduertendum est hoc in loco duplicem ab Aristotele poni translationem ex proportione, alteram non simplicem, alteram simplicem. nõ simplex est translatio, cū utrūque non è ponitur, ut, clypeum esse phialam Martis, & arcum esse citharam sine fidibus. simplex autem est, cum unū tantum nomen, atque id translatae ponitur. ut si quis de clypeo uerba faciens, dicat, affer mihi phialam Martis, aut arcum intelligens, dicat, Da mihi citharam sine fidibus. Simplici translatione ufa est Cornelia Gracchorum mater, cum enim (ut scribit Valerius) Campana matrona apud illam hospita, ornamenta sua pulcherrima seculi illius ei ostenderet, traxit eam sermone quousque e schola redirent liberi, & hæc (inquit) ornamenta mea sunt. quod si dixisset, hi liberi ornamenta mea sūt, nõn simplici translatione ufa fuisset.

TEXT. Hoc autem modo fingunt imagines, ut simia tibicinem esse similem, & stillanti lucernæ luciosum. ambo enim contrahuntur.

COMM. Imagines quadam similitudine finguntur, quæ si bene factæ fuerint, ualde sunt urbanæ, risumq; commouent, ut si quis tibicinem simiæ dicat esse persimilem. quoniam ut simiæ contracto corpore federe solent manibus ad os appositis, ita etiam tibicines dum tibias inflant, quodammodo simias imitari uidentur. talis est ille uersus Ennii. Simia quam similis turpisima bestia nobis.

Vel, si quis luciosum hominem stillanti lucernæ similem esse dicat. quia sicuti stillantis lucernæ contrahere ellychnium oportet, ut stillare desinat & clarius luceat, ita luciosus nisi palpebras contrahat, uidere non potest. dicuntur autem luciosi uel myopes græco nomine, qui à primo ortu proxima quidem uident, remora uero longius non uident. Aristoteles in problematibus sectione trigesima prima tradit myopes licet non acute uideant, tamen minutas literas scribere solere, quia palpebras in arctum contrahunt, atque ita exiens collectus uisus acutius uidet. ita etiam stillans lucerna si contrahatur, ut stillare desinat, clarius lucet. De hoc genere sic ait Cæsar apud Ciceronem libro de Oratore secundo; Valde autem ridentur etiam imagines, quæ ferè in deformitatem, aut in aliquod uitium corporis ducuntur, cum similitudine turpioris, ut meum illud in Helmium Mancium, iam ostendam cuiusmodi sis, cum ille Ostende quæso, demonstrauit digito pictum Gallum in Mariano. iucito Cimbrico iuo-

nodis distortum; eiecta lingua, buccis fluentibus, risus est commotus, nihil tam Manciarū simile uisum est.

TEXT. Bene uero sunt imagines, cum in eis est translatio. Licet enim per imaginem dicere, clypeum esse Martis phialam, & arcum esse pallium attritum adificij. Et Niceratum esse Philoctetem demorsum à Praty, quemadmodum Thrasymachus assimilauit eum, cum uidisset Niceratum à Praty superatum in uersibus heroicis adhuc sordidatum & incompta coma.

COMM. Laudantur (inquit) imagines, quoties in eis apparet translatio, præsertim eius generis, quod à proportione ducitur. hoc autem tribus exemplis declarat. primum est illud; Clypeum esse Martis phialam, de quo iam supra dictum est, est enim metaphora à libero patre sumpta, quem gestare phialam poetæ tradunt, ut Mars clypeum gestat. Alterum est illud; ruinam esse pallium attritum adificij, quæ à uestimento ducta est metaphora. ut. n. pallium attritum non amplius usus est, ita neque domus ruinosa. Tertium est illud; Niceratum esse Philoctetem demorsum à Praty: quæ, à serpente illo qui Philoctetem momordit, translatio ducta est. ut enim Philoctetes à serpente demorsus in squalore & sordibus diu uixit, ita Niceratus poeta superatus à Praty in certamine carminum heroicorum, in mæstitia & squalore uitam agebat. quæ, cum Thrasymachus sordidatum & incompta coma, uidisset, facetè & urbanè dixit, en Niceratus à Praty demorsus, tanquam Philoctetes à serpente.

TEXT. In quo genere maximè labuntur poeta, nisi bene assimilauerint, etiam si aliter excellent, dico autem cum ita inquirunt;

Distorta ut apium crura procedens gerit.

Sicut Philammon iuga gerens cum Coryco.

Atque huiusmodi cætera, quæ omnes sunt imagines. qd at imagines, sint metaphora, iã saepe dictū est.

COMM. Docet periculosas esse imagines atque similitudines, nisi quis eas bene tractauerit. nam poetæ, inquit, exploduntur & exhibantur, nisi bene res assimilauerint, etiam si in alijs rebus fuerint excellentes. cuius generis duo ponit exempla, quæ licet imaginem & translationem contineant, tamen quia non bene sunt assimilata reprobantur, cuius autem poetæ sint, non addit. duo sunt uersus culi senarii, quorum ille prior Distorta, ut apium crura procedens gerit. Neque. n. uidetur satis accommodata similitudo, ut qui tortuosa crura habeat, apio cõparetur, cum alteri rei fortasse melius comparari potuisset. ut cornibus lunæ, quod Martialis fecit, eo uersu, Cum sint crura tibi simulent quæ cornua Lunæ. Vel, falci messoriarum, uel, hemicyclo.

Alter est ille,

Sicut Philammon iuga gerens cum Coryco.

In quo similitudo è, & translatio. hi duo Philammon & Corycus fuerunt athletæ fortes & strenui, q cū inter se cõtenderent, nõ facile alter alterū superabat.

bat de Philamone meminit Demosthenes in oratione pro Ctesiphote, de Coryco extat apud Græcos prouerbiū, cum Coryco luctari, de iis, qui sumunt inanem operam, quasi Corycus esset insuperabilis, ergo uerisimile est poetam de duobus inter se frustra contendentibus usum fuisse ea similitudine, ut diceret alterum cum altero ita contendere. Sicut Philemmon iuga gerens cum Coryco. uerum translatio non uidetur accommodata, quæ is poeta duxit ab equis, uel bobus eidem iugo copulatis. neque enim qui contendunt inter se, bene dicuntur iuga gerere, uel, ut græcum uerbum sonat, sub iugo contendere. sicut interdum boues indomiti faciunt, ut inter se cõtendant, & alter in alterum iugum reiiciat. hæc autem translatio magis conueniret in eos, qui eiusdem oneris socii uicissim alter onus illud in alterum reiicerent, quæ in athletas inter se dimicantes. Sūt etiam (inquit) eiusmodi cætera apud poetas exempla, non satis probata, quæ omnia sub imaginibus continentur. imagines autem sunt translationes quædam, sicuti iam saepe testati sumus.

TEXT. Et proueria sunt translationes. à specie ad speciem: ut si quis domum comportet aliquid, unde commodum speret, & ex eo postea damnum accipiat: Carpathius leporem. ambo enim id, quod dictum est, peritulerunt.

COMM. Proueria (inquit) etiam translationes sunt nõ ex eo genere quo imagines, sed ab una specie ad aliam, quod exemplo declarat. Siquis (inquit) rem aliquam domum suam afferat, tanquam utilem sibi futuram, & ex ea, pro utilitate quam sperabat, ingens detrimentum accipiat, commode poterimus in eum dicere prouerbiū illud; Carpathius leporem, quoniam ambo damnum acceperint ex eo, unde emolumentum sperauerant. originem huius prouerbii explicat Iulius Pollux libro quinto. Scribit enim olim in Carpatho insula nullos fuisse lepores. itaque Carpathii, cum illud animal seculentum esse intelligerēt, & in obsonijs optimum, summo studio curarunt ut unum par leporum in suam insulam importaretur. sed cum breui tempore, ut est animal fecundissimum, magnopere multiplicassent, omnes fere fructus agrorum corrumpebant, unde natum est prouerbiū in eos, qui sibi ipsi malefaciunt, & id quærunt, quod damnum affegat; Carpathius leporem. tale est illud; Capra gladium. Et illud: Ipse sibi mali fontem reperit.

TEXT. Unde igitur urbana dicta proferantur, & quomodo breuē adhibeantur, expositum est.

COMM. Conclusio, quæ se iam satis multa de urbanitate dixisse ostendit, cum & unde ducantur aperuerit, & causam attulerit, quam obrem adhibeantur in oratione. Sed antequam ab urbanis dictis discedat, nonnulla de superlacione uerba facit, quæ sepe urbana est, & ingeniosas translationes continet, si opportune adhibeatur, alioquin esse puerilis uidetur.

TEXT. Quin etiam illæ superlaciones, quæ probantur, quæ-

dam translationes sunt. Vt in eum, qui sigillationibus faciem commaculatam habeat; existimauisset eum esse mororum piscinam. est enim quidam rubor in sigillatione. sed hæc locutio modum excedit.

Quæ græco nomine uocatur Hyperbole, eam Cornificius appellat superlacionem, quæ est oratio superans ueritatem; alicuius augendi minuendive causa. Vt Virgilius de equis Turni;

Qui candore niues anteirent cursibus auras.

Quintilianus libro octauo uocat superiectionem eumentem, ut secunda Philippica; Vomens fructus esculentis gremium suum, & totum tribunal impleuit. Cicero in Topicis ita inquit; Aut aliquid quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ, quæ ut per se dicitur. Aristoteles ait id genus hyperboles quod probatur, esse translationem, quoniam sunt etiam hyperbolæ quæ non probantur, ut infra declarabitur. probat autem illo exemplo; Quidam erat (inquit) qui faciem sigillatam habebat, & uariis maculis subrubentibus inquinatam, de quo alius ita facetè dixit; existimauisset eum esse mororum piscinam. nam in sigillatione quidam est rubor, qualis in moris apparet, quæ sanguinea uidentur, unde Virgilius in Bucolicis;

Sanguineis & frontem moris & tempora pingit.

Est igitur translatio, cum faciem sigillatam dicat esse mororum calathum. sed quia hæc locutio modum excedit, ideo nomen translationis amittit, & hyperbole nominatur. tradunt L. Syllam Dictatorem candida quidem facie fuisse, sed in eacrebrâs habuisse maculas rubras, unde quidam medicus Athenis dixit, eum esse morum farinam respersum. De hoc genere Cæsar libro de Oratore secundo sic ait; Etiam illa, quæ minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur, uelut tu Crasse in concione, ita sibi ipsum magnū uideri Memmium, ut in forum descendens, caput ad Fornicem Fabii demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiã cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur; si quintum pareret mater eius, a sinum fuisse parituram.

TEXT. Imago uero, in qua dici solet, tanquam hoc aut illud, superlatio est, quæ dicendi genere tantum differt; ut,

Sicut Philammon iuga gerens cum Coryco.

Putauissetis omnino ipsum esse Philammonem cum Coryco dimicantem.

Distorta, ut apium, crura procedens gerit.

Putabam eum, non crura sed apia habere, adeo distorta sunt.

COMM. Imagines, & superlaciones genere dicendi tantum inter se differre ostendit, atque ideo esse facile, ex imaginibus superlaciones facere, cum omnis imago sit quædam superlatio, nisi quod in imagine dicitur tanquam hoc aut illud. est enim in ea semper aliquod similitudinis aduerbiū (ut supra docuimus) quod in superlacione adimitur. hoc au-

tem duobus exemplis probat, quæ iam supra declarata sunt. hæc est (inquit) imago, quamvis non ex optimo genere;

Sicut Philammon iuga gerens cum Coryco.

Quæ facile conuerti in superlationem hoc modo potest; Putauissetis omnino ipsum esse Philammonem cum Coryco dimicantem. ita illa est imago;

Distorta ut aptum crura procedens gerit,

Sed in superlationem uertitur hoc modo; Putabam cum non crura, sed apia habere, adeo distorta sunt. tale est illud Virgilii,

--Credas mirare reuulsas Cycladas.

Ita si dixisset Cicero de Verre; Verfabatur in Sicilia, non tanquam Dionysius ille, nec Phalaris, sed tanquam nouum quoddam monstrum ex uetere illa immanitate, Imagine fuisset usus. sed cum illud tanquam, dimiserit, & hoc modo rem amplificauerit; uerfabatur in Sicilia longo interuallo, non Dionysius ille, nec Phalaris, tulit. n. illa quondam insula multos & crudeles tyrannos, sed non quoddam monstrum ex uetere illa immanitate, quæ in iisdem uersata locis dicitur, ex imagine, superlationem fecit.

TEXT. Habent autem superlationes iuuenile quiddam: uehementem enim animi motum indicant. itaque irati præcipue superlationibus utuntur.

Non mihi si tam multa daret, quam magnus arena est Pulueris & numerus.--

Omnino uxorem non ducam Agamemnone natam, Quamuis ingenio sapientem Pallada uincat, Et pulchra Veneri præstanti corpore certet.

COMM. Superlationes (inquit) iuuenili ætati præcipue cõueniunt, quæ uehementem animi motum indicant, qui ferè in iuuenibus esse solet, ut in 2. lib. dictum est, & hæc (inquit) de cã, qui irati sunt, præ uehementem animi cõmotionem superlationibus uti consueuerunt. ut Achilles apud Homerum li. 9. Iliadis, Agamènoni iratus eius munera contēnit, & ait; Non mihi si tam multa daret, quam magnus arena est, Pulueris & numerus.

Possè animum meum mitigare, & cum Agamènone in gratiam redire. & quia legati propter ingratia munera, quæ Agamènon Achilli permittebat, addebant et Agamemnonem decreuisse; sibi Achillem generum acciscere, & filiam suam illi in matrimonium dare, rûdet Achilles iratus;

Non ducam uxorem, mihi crede, Agamènone natam, Quamuis ingenio sapientem Pallada uincat, Et pulchra Veneri præstanti corpore certet.

Hmõi igitur superlationes iratis cõueniunt, & iis qui hostili animo quæpiam insectantur, ut Cicero 2. Philippica; Quæ Charybdis tam uorax? Charybdim dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus medius si diuisus uix uel tot res, tam dissipatas, tam distatibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. cõueniunt et laudatoribus interdum superlationes, ut pro Cor. Balbo Cicero de Põpeio; Qui tot habet triumphos, quot orationes sunt, partesque terrarum, tot uictorias bellicas, quot sunt in rerum natura genera bellorum, & pro L.

Man. de eodẽ. Qui sapius cum hoste confixit, quam quisquam cum inimico cõcertauit: plura bella gessit, quam ceteri legerunt, plures puincias confecit, quam alii cõcupuerunt. præterea sæpe in perorationibus & miserationibus superlationes adhibentur, ut pro Milone; O terram illam beatam, quæ hunc uirum exceperit, hanc ingratham si eiecerit, miseram si amiserit, neque tantum in augendo, sed etiam in minuendo superlationes fiunt, ut Virgilius, Vix osibus hærent. pro Milone; vulnus in latere, quod acutum uideretur, pro icu gladiatoris putari.

Hoc genere maxime utuntur Attici oratores. Quare senem uti superlacione minime decet.

Atticos oratores reprehendit, quod in superlationibus nimis iuueniliter exultaret, cum ea res grauitate non habeat, nisi quam cã ipsa postulare uult. itaque neque senem hominem uti superlacione decet. quoniam sedatum & tranquillum ab omni perturbatione animum senex habere debet, superlatio uero uehementem animi motum indicat. hæc quidem est Aristotelis sententia, sed nos uidemus optimam dicendi magistrum Ciceronem frequentissimè superlationibus utentem, non tantum in eis orationibus, quas iuuenis habuit, sed et in Philippicis, quas iam senior cõscripsit, quod quidem optima ratione factum à Cicerone putamus. cum. n. uis oratoris omnis (ut in octauo libro ait Quintilianus) in augendo minuendoque consistat, & hyperbole ad utrumque maximè sit accommodata, confectarium est, ut hyperbole sit oratoris maximè propria, & ab eo frequenter usurpanda, quotiescunque uult aliquid uel augere, uel minuire. neque interest utrum orator sit senex an iuuenis, quoniam hæc exornatio semper est illi accommodata. uerum est, quod iuueni magis conceditur exultare, & liberius euagari oratione, quod senex cauere debet, cuius ætas iam deferbuit, & hoc est fortasse, quod ait Aristoteles.

Illud uero non oportet ignorare, in unoquoque genere diuersam esse locutionem, neque enim eadem est locutio, qua aliquid scribimus, & qua in contentionibus utimur. neque ea, quæ ad deliberationes pertinet, & qua iudicia tractantur.

Nunc res aggreditur à Cicerone in oratore ad Brutum copiosè & diligentissimè tractatam, hoc est non omnibus dicendi generibus eandem locutionem atque eundem stylum cõuenire, sed in unoquoque genere diuersam esse locutionem oportere. Sed aliter tractat hunc locum Aristoteles, aliter Cicero. quamobrem in sententia sententiam Aristotelis sequemur. Duplicem igitur orationem facit Aristoteles, alteram à forensibus causis remotam, qua aliquid scribimus, & literarum monumentis mandamus, quod Cicero, æquabile & temperatum orationis genus appellat, Aristoteles γαργαλιαν λέγει alteram in forensibus controuersis positam, quæ ἀγωνιστικὴ uocatur, & deliberationes atque iudicia continet, quam distinctionem etiam Cicero posuit in procemio librorum de officiis, cum ita inquit; Et id quidem nemini uideo Græcorum adhuc cõtigisse, ut idẽ utroque in genere laboraret,

sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. Porro illa oratio quæ in contentionibus uersatur duplex est, δὴμῳγραφικὴ idest concionalis, uel deliberatiua, & δικαστικὴ idest iudicialis, quæ duo genera diuersam etiam locutionem requirunt.

TEXT. Verum utrumque genus scire oportet, alterum. n. efficit, ut emendatè loqui sciamus, alterum nequis tacere cogatur, cum alijs quippiam impartiri cupit. quod ijs accidit, qui scribere nesciunt.

COMM. Necesse est (inquit) ut quicumque nomen aliquod in literis atque in ciuilibus negociis assequi uult, utrumque genus teneat. duo sunt enim præcipua uiri ciuilis officia, hoc est, loqui, & scribere. Sed in illo forense genere quo deliberationes & iudicia tractantur, opus est, ut emendatè loqui sciamus, alioqui ridetur, & exploditur Orator, qui uel barbarè, uel impolitè loquatur. huic autem generi satisfacere potest, etiam qui rectè scribere nesciat. quoniam in deliberationibus & iudicialibus controuersis non requiritur accurata scriptio, sed satis est, argumentis, uoce, & actione præcellere, sicut apud Græcos Demades, qui licet esset doctrinarum ignarus, tamen inter præcipuos Oratores habitus est. at uero qui scribendi rationem non tenet, is quamuis in dicendo multum ualeat, & disertissimus sit, tamen cum aliquid uel absentibus uel posteris impartiri cupit, id efficere nullo modo potest, sed tacere cogitur, quare qui in aliquo numero esse uult, is utrumque summo studio persequi debet, ut, & emendatè loqui, & rectè scribere discat.

TEXT. Dicendi genus, quo aliquid scribimus, esse debet exquisitissimum, quo uero in contentionibus utimur, ad actionem aptissimum.

COMM. Docet quomodo inter se differant, scriptura, & forensis dictio. Scriptura (inquit) exquisitissima esse debet, ut nihil habeat ociosum, nihil redundans, aut imminutum. de qua re sic ait Crassus primo de Oratore; Caput autem est, quod (ut uerè dicam) minimè facimus, est enim magni laboris, quem plerique fugimus, quam plurimum scribere. Stylus optimus & præstantissimus dicendi effector ac magister est. neque iniuria. nam si subitam & fortuitam orationem commentatio & cogitatio facile uincit, hanc ipsam profectò assidua, ac diligens scriptura superabit. Dictio autem forensis debet ad agendum esse aptissima. quo animos audientium commouere facile possit, & excitare uel ad iram, uel ad misericordiam; uel ad odium, uel ad beneuolentiam, quod ipsa actione, & pronuntiatione boni oratores maxime consequi solent. actio uero dicitur à Græcis ἀποκριτικὴ, cui primas, secundas, & tertias Demosthenes tribuisse dicitur, cum esset interrogatus quid in eloquentia præcipuum esse existimaret. hac de causa uult Aristoteles, forensem dictionem, esse ἀποκριτικὴν, idest, maximè accommodatam ad actionem.

TEXT. Sed huius duæ sunt species, quarum altera ad mores, altera ad motus animi pertinet.

Dictionis forensis duas species facit. quarum una pertinet ad mores effingendos in oratione, & appellatur, ἠθικὴ; altera ad animos uehementius commouendos, & παθητικὴ dicitur. de quibus ita scribit in Oratore Cicero; Duo sunt, quæ bene tractata ab Oratore admirabilem eloquentiam faciunt, quorum alterum est, quod Græci ἠθικὴν uocant ad naturam & ad mores, & ad omnem uitæ consuetudinem accommodatum. alterum quod iidem παθητικὴν nominant, quo perturbantur animi, & concitantur, in quo uno regnat oratio: Illud superius come, iucundum, ad beneuolentiam conciliandam paratum, hoc uehementius, incensum, incitatum, quo causæ eripiuntur, quod cum rapidè fertur, sustineri nullo modo potest.

TEXT. Atque ideo histriones huiusmodi fabulas potissimum exquirunt, & poetæ tales histriones desiderant.

Histriones, quorum omne studium est in agendis & recitandis fabulis, ut magis artem suam & ingenium ostentare possint, eiusmodi tragedias & comædias exquirunt, & libenter agunt, in quibus illa duo uidentur eminere, hoc est ἠθικὴν & παθητικὴν. alterum, ut mores omnium ætatum, ordinum, & fortunarum in agendo bene spectantium oculis subijcere ualeant. alterum, ut commouere spectatores, & quomodocunque uoluerint afficere possint. Itaque et ipsi poetæ fabularum auctores tales desiderant histriones, qui in agendo præcellant. de hac re sic ait M. Antonius secundo de Oratore; Quid potest esse tam fictum, quam uersus, & scena, quam fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse uidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis uiderentur, & paulo post, Quæ si ille histrionis cotidie cum ageret, tamen rectè agere sine dolore non poterat, quid Pacuuium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? fieri nullo modo potuit.

TEXT. Probantur autem ij poetæ, qui etiam in legendo delectant, ut Chæremon, qui diligens est, non aliter atque orationum scriptor. & Lycimnius ex eorū numero qui Dithyrambici dicuntur.

COMM. Aliqui poetæ tantum in scena placent, sed cum eorū fabulæ domi leguntur, leues & frigida uidentur, de quorum fabulis ita Horatius. Hæc placuit semel. alii uero non tantum in scena delectant, sed etiam cum leguntur, atque hi præcipue probantur, de quibus Horatius.

--Hæc decies repetita placebit, duos autem laudat Aristoteles et in legendo delectent, Chæremonem, quia diligens sit in scribendo, neque minus exquisitè scribat, quam ij solent, qui orationes cõponunt, & Lycimnium, quia magno & elato stylo utatur. & formam dicendi grandem & exaggeratam sequatur, ut Dithyrambici poetæ solent. ita nos Terentium commendare possumus, quod elegantissimè scribat, & summam artem adhibeat, in exprimendis moribus & affectionibus eorum quos loquentis facit.

TEXT. Quod si inter se comparentur orationes, quæ

scripta sunt, in contentionibus humiles angustaque uidentur: quæ uero bene habita sunt, cum in manibus sumuntur, similes sunt imperitorum orationibus. cuius rei causa est, quod in contentionibus ea conueniunt.

COMM. Nunc comparat inter se scripturam, & dictionem forensem, & ait sæpe euenire, ut quod in scripta oratione placet, & præclarum esse uidetur, id in forensibus actionibus minime probetur, sed humile & angustum esse uideatur. quod autem placet in dicendo, cum inter se contendunt oratores, id si forte scribatur, & remisso illo impetu legatur, modicam habeat gratiam, sed potius simile sit imperitorum hominum orationi. cuius rei causam esse ait, quod in contentionibus dum clamant, & uociferantur Oratores illa conuenire uidentur, sed cum animi sedati sunt, non amplius conueniunt. Itaque scriptæ orationes ideo non probantur in foro ac iudicijs, quia neque neruos neque aculeos oratorios ac forenses habent, nihil iratum, nihil inuidum, nihil atrox, nihil mirabile, nihil astutum. & hoc ideo fit, quod sedato, non incitato animo scribuntur. tales ferè sunt Isocratis orationes, quæ licet politissimæ sint, & iucundissimæ, neruis tamen oratorijs carent. illæ uerò quæ sine scripto habentur in forensibus controuersis dum ardent animi perturbationibus uariis incitati, uidentur admirabiles, sed cum restinctum est illud animorum incendium, inanes & imperitæ uidentur. quod de Hortensio legimus, qui longo tempore princeps Oratorum fuit, aliquando æmulus Ciceronis existimatus, nouissimè quoad uixit secundus, ut appareat (sicut ait Quintilianus) placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non inuenimus. hoc accidisse Sergio Galbæ scribit Cicero in Bruto, ut longè melius diceret, quam scriberet, sicut apud Græcos Demadi, & Hyperidi. duo tamen fuere omnium præstantissimi Oratores, Demosthenes & Cicero, qui non minus uehementes & acres in scribendo, quam in dicendo extitisse uideantur.

TEXT. *Quamobrem illa, quorum uis in actione posita est, sublata actione, cum suo munere non fungantur, inania sunt.*

COMM. Sunt quædam apta ad actionem, quæ in actione græce dicuntur, quæ si quis sine actione, & acrimonia pronunciet, inania ferè uidentur, quales dicunt Menandri fabulas fuisse, quæ in scena magnopere placebant, sed cum domi legerentur, nihil ferè delectabant. cum enim in actione uis animi dicentem incendit, efficitur, ut & incitata, & grauis & uehemens oratio sit, sed cum motus animi tanquam uentus deficit, flaccescit oratio. quare quæ etiam per se uehemens est, nisi uis addatur in pronunciando plerunque inanis uideatur.

TEXT. *Vt ea, quæ dissoluta sunt, & quæ sæpius reperuntur, in descriptione rectè reprobantur, sed eis in contentionibus oratores utuntur, sunt enim actioni conuenientia.*

COMM. In iudicialibus & deliberatiuis orationibus,

crebræ sunt repetitiones & disjunctiones, quæ multum in augendo ualent. sed in alio scriptorū genere non probantur, ut in scriptis philologicis, aut in historiis rectè damnantur ea, quæ dissoluta sunt, & quæ sæpius repetuntur, at in oratorijs contentionibus ideo laudantur, quod actioni maximè sint accommodata. uocantur autem dissoluta, quæ sine ulla coniunctione proferuntur, & quasi congerie quadam, ut magis animus incēdatur. qualia sunt illa in Catilinam, abiit, excessit, euasit, erupit. & illa pro Q. Ligario, qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? arbor animi? quid cupiebas? quid optabas? & illa pro Milone; Scutorum, gladiatorum, frenorum, sporum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse iudicabatur. Quæ sæpius repetuntur, uel uerba sunt in principio membrorum, siue periodorum, uel sententiæ quæ idem significant, uerbis tantum uariatis. uerba enim sæpe repetuntur, ut in Catilinam; Nihil ne te nocturnum præsidium palatii, nihil urbis uigilia, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munissimus habendi Senatus locus, nihil horum orationis uultusque mouerunt? Sæpe etiam eadem sententia repetitur, mutatis tantum uerbis, ut in eadem oratione; Si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec priuata domus parietibus continere uocem coniurationis tuæ potest, si illustrantur, si erumpunt omnia. teperis undique. Luce sunt clariora nobis tua consilia omnia. & paulo post; Non feram, non patiar, non sinam. Vbi & uerborum & sententiæ repetitio est. Item, hic tu qua lætitia perfrui, quibus gaudijs exultabis, quanta in uoluptate bacchabere? hæc autem qui proferre uult, quodammodo etiam inuitus cogitur uoce ac gestibus adiuuare, qua de causa dixit Aristoteles actioni esse accommodata. Aquila Romanus locū hunc Aristotelis explicuit, cum ita inquit; Ideoque Aristoteli & iteratio ipsa uerborum ac nominum, & repetitio frequentior, & omnis huiusmodi motus actioni magis & certamini, quam stylo uidetur conuenire.

TEXT. *Necesse est autem, ut, qui idem dicunt, orationem uariant, quæ res tanquam aditum munit ad actionem. Iste est, qui uos expilauit, iste est, qui decepit, iste est, qui denique uos hostibus prodere conatus est.*

COMM. Probat repetitiones actioni & certamini maximè conuenire. nam in augendo uariare orationem sæpius oportet. qui autem idem repetunt, necesse est ut orationem uariant. itaque repetitio quasi uiam ad actionem aperit. hoc autem illo exemplo probat, quod uel ipse finxit, uel ab aliquo uetere Oratore sumpsit; Iste est, qui uos expilauit, iste est, qui decepit, iste est, qui denique uos hostibus prodere conatus est. cuius generis exempla sunt apud Ciceronem penè innumerabilia, ut in Pisonem; Non leges, non instituta, non mores, non iura noritis? Item. Tu luctum senatus, tu desiderium equestris ordinis, tu squalorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem annuam, tu silentium

perpetuum iudiciorum, ac fori, tu cetera illa in maledicti loco pones? Item, hæc ego semper de uobis expetiui, hæc optaui, hæc precatus sum.

TEXT. *Quemadmodum etiam Philemon histrio faciebat, in Alexandriæ Gerontomania, ubi Rhadamantus & Palamedes uerba faciunt, & in Prologo Piorū, ubi Ego sæpius iteratur.*

COMM. Philemon histrio cum intelligeret in repetitionibus uocem esse maximè uariandam, hoc diligentissimè seruabat in augendo. nunquam enim illum locum agebat ex Alexandriæ fabula, quæ Gerontomania inscribitur, ubi Rhadamantus & Palamedes colloquuntur, quin uocem frequenter mutaret, sicut etiam in eius fabulæ Prologo, quæ inscripta est, Pij. ubi uox illa Ego, repetitur. Philemon hoc in loco non intelligitur ille poeta comicus ualde nobilis, sed histrio quidam eiusdem nominis, qui fuit Aristotelis tempore, quem ipse Aristoteles audiuit Anaxandriæ fabulas in scena recitanter, ut ex ipsius Aristotelis uerbis intelligi potest. Porro Anaxandrides Rhodius fuit, qui multas conscripsit fabulas, & decies uictor euasit. Sed cum Atheniensibus maledixisset, ab eis fame atque inedia mori coactus est, ut Eustrathius scribit. de quo sensit Ouidius in Ibin, cum ita ait; Utque parum stabili qui carmine læsit Athenas Inuisus pereas deficiente cibo.

COMM. Duas autem nominat Aristoteles. hoc in loco fabulæ Anaxandriæ. quarum altera Gerontomania uocatur, quod in ea furentes atque insani fenes inducerentur. altera in Prologo, id est, Pij, uel, Religiosi nominatur. quod in ea primas partes agerent uiri quidam Pij. sicut apud Plautum Captiuus, & Menechmi, apud Terentium Adelphi.

TEXT. *Hæc enim nisi actione adiuuentur, id fit, quod prouerbio dicitur: Trabem gestans.*

COMM. Eiusmodi repetitiones uerborum & sententiarum frigida uidetur & ineptæ, nisi quis eas actione & pronuntiatione sustentet, ut quod prouerbio dicitur. Trabem gestans. nam (ut ait Erasmus hoc prouerbum explicans) qui trabe onustus est, non est idoneus ad gestulationem. sed oneri sese accommodet oportet. Qui ergo, cum loquuntur, nullam, neque in uoce, neque in gestibus gratiam habent, ij trabem gestare possunt urbane dici. sicut enim baiuli oneribus pressi lento gradu procedunt, & nihil loquuntur, ita qui eadem uoce, sine ulla uia actionis, repetitiones & dissoluta proferunt, baiulos trabem gestantes imitari uidentur. quamuis hoc prouerbum alibi non reperitur, & coniectura potius, quam uera scientia possit intelligi. nam fortasse (ut idē ait Erasmus) Aristoteles de Atlantibus sentit. sunt autem Atlantes columnæ quædam humana imagine formatæ, quæ trabes ædificiorum sustentant. uidentur enim (inquit) laborare, cum nihil agant, actio autē quasi uita est orationis. licet autem origo prouerbij, & causa sit ignota, sensus tamen est perspicuus, ut qui aliquid frigide & ineptè agit, trabem gestare

dicatur. ut si quis sine ulla uocis contentione, & corporis motu sine interrogatione demissè ac lentè illa pronunciet; Quis tota Italia ueneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiecto, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor iuuentutis, quis corruptus, quis perditus inueniri potest, qui se cum Catilina non familiarissimè uixisse fateatur.

TEXT. *Eodem modo etiam dissoluta, ut, ueni, occurri, rogau. necesse est enim eis actionem adhibere, neque, tanquam res una dicatur, eodem habitu animi, ac sono uocis uti.*

COMM. Quemadmodum repetitiones actione debent adiuuari, ita etiam dissoluta, quæ sine coniunctione, quasi cumulo quodam proferuntur, ut, ueni, occurri, rogau. & quod Cæsar de Pharnace deuictio, dixit, Veni, uidi, uici. neque enim hæc ita pronuntianda sunt, quasi rem tantum unam significarent, eodem habitu animi, atque eodem uocis sono. sed actio illis est adhibenda, & in singulis insistendum, & uarianda uox, atque mutandi gestus. ut in illo pro Milone; Per me unum effectus est, ut ius, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in ciuitate manerent.

TEXT. *Habent præterea quiddam peculiare, quæ dissoluta sunt, quod eodem tempore multa dici uidentur. Næ coniunctio ex multis unum efficit, quæ si detrahatur, perspicuum est fieri contrarium, ut ex uno fiant multa. habet igitur amplificationem, ueni, narraui, supplicau. multa enim sunt. & uidetur autem omnia negligere, quæ narro, quæ dico.*

COMM. Non parua est utilitas in dissolutis, nam præterquam quod animos mouent & excitant, habent etiam aliud quiddam peculiare, quod ad amplificationem attinet. nam efficiunt, ut eodem tempore, quamuis unum tantum dicatur, tamen multa dici uideantur. cum enim coniunctio uim eam habeat, ut ex multis unum efficiat, certè cum ea detrahatur, ut fit in dissolutis, contrarium accidit, hoc est, ut ex uno multa fiant. quare dissoluta semper habent uim amplificandi, ut, ueni, narraui, supplicau. nam hæc multa sunt. Item, uidetur omnia negligere, quæ narro, quæ dico. quamuis idem repetatur, tamen aliud dici uidetur. ut in eo Ciceronis, Non patiar, non feram, non sinam. & illud cum unum sit, tamen multa uidentur, leges, instituta, mores, iura ciuitatis.

TEXT. *Hoc idem etiam Homerus facere uoluit in eo loco; Nireus, qui ex Symo, Nireus Aglaia filius, Nireus qui pulcherrimus: nam de quo multa dicuntur, necesse est, ut is sæpe nominetur. Itaque si sæpe nominatur, etiam multa dici uidentur. amplificauit igitur, cum semel tantum de illo mentionem fecerit, & hæc fallacia effecit, ut memoria hæreat, etiam si postea nusquam illum nominet.*

COMM. Locum Homeri maximè artificiosum explicat, qui est in Catalogo nauium, in secundo Iliadis libro. ibi enim cuiusdam Nirei mentionem fecit, quem ad Troiam cum cæteris Græcis profectum

etum fuisse ait, & postea reliquis in libris nusquam amplius nominat, cum tamen artificio quodam effecerit, ut Nirei nomen uno tantum in loco positum, non minus celebretur, & memoria nostra hæreat, quam Achillis, Vlysis, Agamemnonis & reliquorum heroum qui penè singulis in uersibus nominantur. hoc autem per repetitionem & asyndeton assecutus est, nam Nirei nomen ter repetiuit, & nulla coniunctione usus est. sic enim ait, ut nos uertimus;

Nireus è Simo ternis cum nauibus ibat,
Nireus, Aglaia Charopique è sanguine natus,
Nireus, aspectu ante alios pulcherrimus omnes.

Quo in loco fallaciam adhibuit Homerus, quã Dialectici à consequentibus uocant, quoties existimamus ea uicissim retro commeari, & reciprocari, quã minime reciprocantur. ut si quis dicat, omnes philosophi sunt eruditi, uerum dicet. sed si conuertens ita concludat, ergo etiam omnes eruditi sunt philosophi, falsum erit. hoc modo Aristoteles Homeri fallaciam argutam aperit. nam hoc (inquit) effatum uerum est; De quo multa dicuntur, necesse est, ut is sæpe nominetur, neque enim possumus aliquem multis & uariis laudibus exornare, quin eius nomen sæpius repetamus. Sed si quis illud conuertat hoc modo; Ergo, qui sæpe nominatur, necesse est, ut de eo multa dicantur, non erit uera consecutio. possumus enim eundem hominem sæpe nominare, quamuis non multa de illo dicamus. Sed auditores illa repetitione deliniti, quã uim habet amplificationis, decipiuntur, & qui sæpius nominatur, putant etiam de illo multa dici, quod cum Homerus præclare intelligeret, uoluit Nireum hac fallacia commendare, & eius nomen in legentium memoria figere, de quo postea nihil esset amplius omnino dicturus. & quia pulcherrimum omnium fuisse Nireum præter Achillem ait Homerus, ideo cum aliquem à pulchritudine laudare uolumus, eum Nireo comparamus. Horatius,

Formaque uincas Nireæ.

TEXT. At uero deliberatiui generis elocutio, similis est umbratili picturæ. in qua, quanto maior fuerit eorum, quæ depicta sunt, turba, tanto longius spectatur. quare quæ exquisita sunt in utrisque, superuacanea & deteriora uidentur.

COMM. Cum iam generatim de omni elocutione uerba fecerit, nunc aggreditur docere, qualis in unoquoque genere esse debeat. ac primo in deliberatiuo non nimis exquisitam ac minutam, sed grandiosem & consonantiosem esse uult. hoc enim genus turbæ atque imperitæ multitudini accommodari solet, quæ non aduertere potest ea, quæ subtiliter & exquisitè dicta sunt, sed illa tantum attendit, quæ extant atque eminent, & ad uulgarem sensum sunt accommodata, & quæ talia sunt, ut omnes ea possint intelligere uel ad utilitatem, uel ad honestatè spectare. Itaque concionalè elocutionè umbratili picturæ comparat. sicut. n. in picturâ, quæ subtiliter & ingeniose picta sunt, pcul spectari nõ pot-

10 sunt, sed tm à peritis eius artificij in propinquo loco intelliguntur, quæ uero ampliori magnitudine, & frequentiore numero sunt depicta, possunt etiam ab ijs, qui sunt in longinquo loco spectari, sic in deliberatione, quæ nimis subtiliter enucleantur, & minutè disputantur, à turba non percipiuntur, sed inaniter in concione iactantur, quæ uero populariter ac simpliciter efferuntur cum amplo & elato uocis sono, sæpe cum plausu excipiuntur. Itaque tam in picturâ, quã in deliberatione, ea, quæ sunt exquisitè, apud populum superuacanea, & longè deteriora uidentur. Hoc idem ferè Cicero præcipit in Partitionibus, cum ita de genere deliberatiuo uerba faciens ait; Tota autem oratio simplex, & grauis, & sententiis debet ornatior esse quam uerbis. Quintilianus libro tertio sic ait; Ideoque Theophrastus quam maximè remotum ab omni affectatione in deliberatiuo genere uoluit esse sermonem, secutus in hoc auctoritatem præceptoris sui. Sed ipse Quintilianus audacter ab Aristotele & Theophrasto dissentit. qui non minorem in deliberatiuo genere quam in iudiciali uim eloquentiæ oportere esse iudicat. Nam & Philippicas (inquit) Demosthenis eisdem, quibus habitus in iudiciis orationes, uideo eminere uirtutibus. Et Ciceronis sententiæ & conciones non minus clarum, quam est in accusationibus ac defensionibus eloquentiæ lumen ostendunt. quod quidem uerum est, si intelligamus de grauitate & amplitudine orationis, quæ in deliberatione esse debet, non autem de acumine, & subtilitate contendendi, ac differendi, quæ cum in iudiciis multum ualeat, à deliberationibus abhorreere quodammodo uidetur. in quibus omninò uitanda est, ingenij ostentatio, nisi suspicio. M. Antonius secundo de Oratore sic ait; Concio capit omnem uim orationis, & grauitatem uarietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas.

20 Sed in iudiciali genere, debet exquisitius esse genus dicendi. quod si coram uno tantum iudice res agatur, tanto magis elaborandum est. nam minus præstidii artis uti licet. facilius enim perspicui potest, quid cause proprium sit, & quid alienum. ipsumque studium contentionis, abest. itaque iudicium est incorruptum.

COMM. Iudiciale genus, in quo sunt accusationes & defensiones accuratius & diligentius orationis genus requirit. quoniam multo pauciores in iudiciis esse solent, quam in concionibus. quando uero tantum unus est iudex quæstionis, longe maiori diligentia opus est. tunc enim non licet uti præstidii artis in concitandis animis & mouendis affectibus, sed de ipsa tantum causa dicere oportet. quoniam unus iudex facile perspicit, quid causa conueniat, & quid ab ea sit alienum, ut non possit orator à causa digredi, & certamine, contentionisque studio niti, quo fit ut iudicium ipsum purum & syncerum relinquatur. hoc est, de quo Cicero conqueritur in oratione pro D. Iotaro, quod sibi apud unum Cæsarem in loco priuato dicendum

dum esset; Moueor (inquit) etiam ipsius loci insolentia, quod tantam causam, quanta nulla unquam in disceptatione uersata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conuentum, & eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent. Et certè audientium multitudo maximè oratorem excitare solet, ideo non sine causa Quintilianus dixit, Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur. at uero de huius generis difficultate sic ait M. Antonius secundo de Oratore; Omnium cæterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque in exercitatio, neque communium literarum, & politioris humanitatis experti. in causarum contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud scio an de humanis operibus longe maximum, in quibus uis oratoris plerumque ab imperitis exitu & uictoria iudicatur, ubi adest armatus aduersarius, qui sit & ferendus, & repellendus. ubi sæpe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, & quæ sequuntur.

TEXT. Quapropter non in omnibus dicendi generibus idem oratores excellent. sed ubi maximè actione opus est, ibi minimè debet esse minuta diligentia. requiritur autem actio ubi uoce opus est, & præsertim maxima.

COMM. Hoc in Oratore ad Brutum copiosè disputat Cicero, non in omni genere dicendi eosdem Oratores excellere. nisi fortasse quis perfectè esset eloquens. is enim in omni genere excelleret, sed talis nemo unquam extitit, licet Demosthenes & Cicero proximè ad perfectam eloquentiam accesserunt. Qui igitur actione præcellunt, ij non iudiciis, sed concionibus accommodati sunt. quoniam in eis non debet esse minuta diligentia, sed uoce maxima opus est, ut ab omnibus audiantur. tales plerumque sunt imperitiores qui uulgo maiorem habere copiam uidentur, quia dicunt omnia, clamant, obstrepunt, tumultuantur. Quintilianus libro secundo multas offert rationes, cur ineruditi uulgo ingeniosiores habeantur. docti uero cum electionem habeant, & modum, acuteque ac subtiliter differant, magis in iudiciis & contentionibus excellent. Sed qui prudens est orator, pro tempore, pro loco, pro causa, uariare studebit orationem.

TEXT. Demonstratiui igitur generis oratio, maximè idonea est ad scribendum; quoniam eius officium est, ut legatur, proximaque ab ea iudicialis est.

COMM. Cum tria sint dicendi, uel potius rhetoricæ genera, demonstratiuum, iudiciale, deliberatiuum, docet Aristoteles hoc in loco, quodnam eorum aptissimum sit ad scribendum, & quod minus aptum, & quod minimè. ac demonstratiui quidem generis orationem ad scribendum esse omnium maximè idoneam uult. quoniam huius generis orationes nõ publicè habebantur, sed potius scribebantur ea de causa, ut deinde in manus sumptæ legerentur, ideo dixit Aristoteles eius officium esse, ut legatur. itaque omnia ornamentorum genera debet in se continere demonstratio. magis enim ad ostenta-

10 tionem ingenij, quã ad ueritatem inscribitur. ideo dulce genus orationis, & solutum, & effluens, sententiis argutum, uerbis sonans (ut ait Cicero) est in hoc epidictico genere, proxima à demonstratione est iudicialis oratio, quæ diligens & exquisita esse debet, quoniam cum ad paucos & sæpe ad unum agatur, nõ potest in ea latere siquid est incõditum & negligētius dictum. itaque, magnæ artis eget ad iudices capiēdos, & cum opus est, fallendos. at uero deliberatiua cum sæpius apud imperitam multitudinem habeatur, & actionis, atque uocis uiribus sustentetur, minimè ad scribendum est idonea, minimeque esse debet exquisita. multa enim audita delectant, & persuadēt, quæ si eadem scribatur, insulsa & inepta uidentur. hæc est Aristotelis sententia de scribendis orationibus. ut demonstratiue principem locum tribuat, secundum iudiciali, tertium & ultimum deliberatiuæ. uidemus tamen multas deliberatiuas scriptas, nõ minus politas atque elegantes, atque haud scio an etiam magis dicam, quã demonstratiuas, & iudiciales. sed hic Aristoteles agit de natura orationum, non de illorum facultate, qui eas scribunt.

TEXT. Distinguere autem ita locutionem, ut, & suauem, & magnificam esse oporteat, superuacaneam esse uerum enim magis eam ita, quam temperantem, & liberalem, & si qua huiusmodi uirtus est? nam eam suauem (ut perspicuum est) efficiunt ea, quæ dicta sunt. siquidem locutionis uirtus à nobis rectè definita est.

COMM. Quia nonnulli rhetores ita locutionem distinguēbant, ut dicerent, & suauem, & magnificam esse oportere, docet Aristoteles hæc distinctionem esse superuacaneam. neque enim maior rō est, quod dicat oportere esse magnificam, quam si dicerent oportere esse temperantem, aut liberalem, aut alia aliqua uirtute præditam, quod quam sit absurdum, quis non intelligit? deinde quid opus est separatim præcipere suauem illam esse debere, cum perspicuum sit, ea, quæ dicta sunt à nobis, eo pertinere, ut suauis & iucunda fiat oratio? nam omnis locutionis uirtus, quæ iam supra copiosè definita atque exposita fuit, eo potissimum tendit ut oratio iucunda & plena grauitatis efficiatur.

TEXT. Cuius enim rei gratia diximus dilucidam esse oportere? & non humilem, sed cum re conuenientem? nam si nugatoria fuerit, non erit dilucida, neque si fuerit concisa; quare, dubium non est, quin medium conueniat.

COMM. Ea se omnia præstitisse docet, quæ ad locutionis uirtutè pertinent, ut nulla alia distinctione sit opus. nam antea demonstratum est, primam orationis uirtutem, esse splendorem & perspicuitatè. in qua tamen diligenter aduertendum sit, ne humilis & abiecta esse uideatur, sed cum ipsa re, de qua agitur, conueniat. perspicuitati uero duo sunt uitia contraria, quorum alterum in exuperantia positum est, alterum in defectu. in exuperantia est loquacitas, & nimia sermonis protractio. neque enim qui nimis multa loquitur, apertè loqui potest. & hoc est, quod ait Aristoteles, nauigatoriam locutio-

locutionem non esse dilucidam. in defectu, breui-
tas est orationis, & concisio, quæ obscuritatem gi-
gnit. unde Horatius, breuis esse laboro Obscurus
sio. Itaque planum efficitur, mediocritatem esse
optimam in locutione, sicut in aliis etiam pleris-
que rebus. de qua re minimè dubitandum est.

TEXT. Quod si ea, quæ dicta sunt, bene commixta fuerint,
hoc est usitata uerba, & peregrina, & oratorius nu-
merus, & persuadendi ratio cum decoro, suam effi-
cient orationem.

COMM. Breuiter ea repetit, quæ supra declarata sunt,
ut ostendat ad orationis suauitatem ea pertinere, si
bene inter se commixta fuerint. sunt autem quin-
que numero, quæ iucundissimam efficiunt oratio-
nem, hoc est, uerba usitata, modo neque sordida,
neque abiecta sint; & peregrina, cum oportune
adhibentur, & oratorius numerus, & ratio persua-
dendi, & decorum, quod reliquorum omnium est
quasi condimentum. Cicero tamen in Partitioni-
bus, uidetur uti ea distinctione, quam hic Aristo-
teles improbat. cum enim de simplicibus & coniu-
ctis uerbis locutus fuisset, deinde ita ait; commu-
nia autem simplicium coniunctorumque sunt hæc
quinque quasi lumina; dilucidum, breue, probabi-
le, illustre, suauis. deinde docet, quibus modis unum
quodque fieri possit. quæ præceptio mihi uidetur
pulcherrima.

TEXT. Ac de locutione quidem dictum est, & communi-
ter de omnibus, & speciatim de unoquoque genere,
superest ut etiam de ordine dicamus.

COMM. Totus hic liber in duas partes erat diuisus, hoc
est, in locutionem & ordinem. iam igitur se alte-
ram partem absoluisse ostendit, cum & generatim
de omni locutione uerba fecerit, & speciatim do-
cuerit, quæ cuique generi locutio conueniat. reli-
quum est igitur, ut etiam alteram partem aggre-
diatur, & de ordine; atque dispositione partium
orationis uerba faciat.

TEXT. Sunt autem orationis partes duæ. necesse est enim
rem primo, de qua agitur, exponere, deinde illam ar-
gumentis confirmare. Quare nemo, uel narrare, nisi
postea confirmet, uel confirmare nisi prius narraue-
rit, commode potest. qui enim argumentis utitur, ali-
quid confirmat, & qui rem exponit, id ideo facit, ut
eam postea confirmet. horum autem alterum proposi-
tio, alterum probatio est. quemadmodum si quis rem
aliquam diuidat in quæstionem, & demonstratio-
nem.

COMM. Cum de ordine & collocatione sit uerba factu-
rus, primo quærit, quot sint orationis partes, &
duas tantum uult esse necessarias, hoc est proposi-
tionem, & probationem. quod ea ratione confir-
mat; quoniam cum de aliqua re uerba facturi su-
mus, primo oportet eam proponere, deinde ratio-
nes & argumenta ad illam confirmandam affer-
re. nam si quis rem tantum proponeret ac narra-
ret, nullis additis argumentis confirmandi gratia,
nullo modo fidem facere posset. neque uero quis-
quam potest eam rem confirmare, quam prius non
exposuerit. harum duarum partium altera, qua res

proponitur, ut postea probetur, propositio nomi-
natur, altera uero qua res iam proposita confirma-
tur, probatio nuncupatur. quemadmodum in Ma-
thematicis disciplinis, primo, quæstio demonstra-
da præponitur, quod Problema uocant, deinde ad-
ditur demonstratio, quæ dicitur apodixis. & hoc
fit etiam in aliis artibus ac disciplinis, in quibus
aliquid demonstratur, in omnibus enim est, quæ-
stio, & demonstratio. Sicut in oratione Rhetori-
ca, propositio, & probatio. ex his intelligi potest
Aristotelem sub propositione narrationem com-
plecti, & sub probatione confirmationem & refu-
tationem. reliquas autem partes, ut exordium, &
perorationem non putare necessarias, quoniam
non ad fidem faciendam, sed ad mouendos animos
adhibentur. Cicero in Partitionibus, quatuor par-
tes orationis facit, quarum prima hoc est exordium
& postrema peroratio ad motum animi ualet. is
enim (inquit) in initis est, & perorationibus concu-
tandus. secunda narratio, & tertia confirmatio fi-
dem facit orationi. quæ diuisio ferè conuenit e-
iæ hæc Aristotelica. licet enim primo duas tantum
Aristoteles orationis partes faciat Propositionem &
probationem, quoniam hæc duæ semper sunt nec-
cessariæ; cum exordium non semper adhibeatur;
sicuti neque peroratio, tamen postea proœmium
etiam & perorationem adiungit, quibus licet non
semper, frequenter tamen utuntur oratores, & de
illis accuratè præcepta tradit. Itaque Cicero bene
cum Aristotele conuenit, nisi quod eam, quam
Aristoteles propositionem, Cicero narrationem
uocat.

TEXT. Nunc autem ridiculè diuidunt: narratio enim in
iudiciali tantum genere uersatur. nam demonstratiui
& deliberatiui generis, qualem ipsi uolunt, quomodo
narratio esse potest? uel qua contra aduersarium di-
cuntur, uel peroratio quanam est in exornationi-
bus?

COMM. Ut suam diuisionem accommodatam esse ostē-
dat, more suo diuisionem aliorum reprehendit, nā
in varias partes orationem ab antiquis rhetoribus
diuidi solitam testis est etiam Cicero & Quinti-
lianus: docet igitur Aristoteles, neque narratio-
nem, neque refutationem, neque perorationem,
neque proœmium, neque ullam aliam præter il-
las duas, quas ipse posuit, orationis partem esse ne-
cessariam. nam in iudiciali tantum genere narra-
tio uersatur, ubi & accusator & defensor ita narra-
rem gestam, ut suæ causæ utile esse existimat. in
demonstratiuo autem, & deliberatiuo genere nul-
la talis esse narratio solet, qualem isti rhetores esse
uolunt, hoc est, quæ sit ab alijs partibus distincta,
& in qua res gesta narratur, & postea possit argu-
mentis confirmari. licet enim in demonstratiuo
genere sit perpetua quædam narratio rerum lau-
dabilium, cum amplificatione, tamen huiusmodi
narratio non potest dici pars orationis demonstra-
tiuæ, sicut isti uolunt. idem etiam in deliberatio-
ne sentiendum, in qua licet aliquando narrandum
sit, non tamen semper, neque eo modo quo in iu-
diciali

diciali genere. quid ea, quæ contra aduersarium
dicuntur, nonne tantum in iudiciali genere locū
habent? nam in Demonstratione, refutatio certè
locum non habet, sicuti neque peroratio. cū enim
aliquem laudamus, non solemus ea refellere, quæ
cōtra dicuntur, quod fit in defensionibus, sed eius
res gestas amplificare, & sine exceptione commē-
dare, dissimulatis ijs, quæ in eo uituperari pos-
sent, neque commouere animos opus est in per-
oratione, cum laudamus. itaque satis est ea propo-
nere, quæ laude digna uidentur, cum amplificatio-
ne, quæ probationis uim habeat. quod egregiè facit
Hocrotas in Euagora, atque in Helenes Enco-
mio, & apud nos Plinius in Panegyrico, quæ Tra-
iano dixit, nam Ciceronis nulla extat oratio, quæ
tantum demonstratiua sit.

TEXT. Proœmium autem, & contentio, & enumeratio
tunc in deliberatiuo genere ponuntur, quando inter
eos, qui sententiam dicunt, controuersia est; siquidem
etiam accusatio, & defensio adhibetur, sed non qua-
tenus est deliberatio.

COMM. In deliberatiuo genere proœmium non requi-
ritur, quia qui deliberant sua sponte parati sunt
ad audiendum, nisi fortasse controuersia sit inter
eos, qui sententiam dicunt. tunc enim quasi in iu-
dicio res agatur, non tantum proœmio opus est,
sed etiam argumentorum collatione, ut intelliga-
tur quæ firmiora sint, & quæ minus firma. & enu-
meratione ad extremum, ut quasi sub unum aspe-
ctum rationes omnes collocetur. quin etiam tunc
& accusationes & defensiones adhibentur, sed non
quatenus est deliberatio, sed quatenus aduersa-
rios tanquam in iudicio refutare oportet. quod
pro lege Manilia Cicero facit, in qua pulcherrima
oratione, non tantum utitur Proœmio, sed etiam
refutatione in extrema parte, qua Catuli & Hor-
tensij sententiam reprehendit. at uero in oratione
de lege Agraria contra Rullum, nihil prætermi-
sit eorum, quæ in iudicijs adhiberi solent, quia
grauem aduersarium ipsum Rullum habebat, &
contra populi Romani utilitatem pugnare uide-
batur. eam orationem Plinius uehementer admi-
ratur.

TEXT. Sed neque peroratio in omnibus iudicijs adhibe-
tur: ut si parua fuerit oratio, aut res eiusmodi, quæ
facile memoria comprehendi possit: nam ex longitudi-
ne detrahi solent.

COMM. Epilogus, quæ latine peroratio dicitur, in qua
solet orator breuiter ea repetere, quæ in tota ora-
tione probata fuerunt, non adhibetur in omnibus
causis iudicialibus. nam quæ tā parua sunt, ut me-
moriam comprehendere facile possint, non opus est ut
repetantur. siquidem enumeratio fit tantum per
capita rerum, quæ confirmata sunt, detractis ra-
tionibus & argumentationibus; illa uero detractio
fit ex præcedētis orationis longitudine, sed si bre-
uis oratio fuerit, superuacaneum erit uelle eadem
repetere, cum ex longitudine tantum per repeti-
tionem detrahi solet.

TEXT. Necessaria igitur sunt partes duæ, propositio &

10 probatio. ac propriæ quidem hæc duæ partes sunt: sed
si plures fuerint, tunc erit proœmium, propositio, pro-
batio, peroratio, nam quæ ad reprehendendum aduer-
sarium attinent, probationi subiiciuntur.

COMM. Refutatis aliorum opinionibus de orationis
partibus concludit duas tantum esse necessarias in
omni oratione, hoc est propositionem, & proba-
tionem, quæ cuiuslibet orationis propriæ sunt.
quod si aliæ partes sunt adiungendæ, addatur sane
in prima parte proœmium, in postrema perora-
tio, quibus animi commoueantur. atque ita qua-
tuor erunt partes, proœmium, propositio, proba-
tio, peroratio. neque est quod quisquam uel adde-
ret refutationem tantquam partem, quoniam ea, quæ
ad reprehendendum aduersarium attinent, proba-
tioni subiiciuntur. hæc Aristotelis sententiam Cice-
ro in Partitionibus sequitur, nam quatuor tantum
orationis partes facit, ut supra docuimus, & repre-
hensionem probationi subiicit, cum ita inquit; Ne-
pe ea sequuntur, quæ ad faciendam finem perti-
nent: ita est, quæ quidem in confirmationem & re-
prehensionem, diuiditur. nam in confirmando no-
stra probare uolumus, in reprehendendo redargue-
re contraria. Quintilianus autem libro tertio au-
daçter ab Aristotele & à Cicerone dissentit, cum
ita inquit; Tamē nec ijs assentior qui detrahunt re-
futationem, tanquam probationi subiectam, hæc
enim est quæ constituat, illa quæ destruat. eodem
in loco causam affert cur Aristoteles Proœmio
non narrationem sed propositionem subiungat, sic
enim ait; Hoc quoque idem aliquatenus nouat,
quod proœmio non narrationem subiungit sed pro-
positionem. uerū id facit, quia propositio genus,
narratio species uidetur, & hac non semper, illa ue-
ro semper, & ubique credit opus esse. Sed non est
dubitandum quin bene sentiat Aristoteles, cum re-
futationem probationi subiicit, qua probamus
ea, quæ dicta sunt ab aduersario esse falsa, & ea re-
prehendimus, ut melius nostra confirmare ualea-
mus.

TEXT. Contentio uero est amplificatio suarum rationum,
quo fit ut pars quadam sit probationis, nam qui hoc
facit, aliquid demonstrat.

COMM. Quoniam rhetores quidam contentionem unā
esse partem orationis uolebāt, ait Aristoteles hoc
minimè uerum esse, quoniam non alia de causa
contentione uti solemus, nisi ut rationes nostras
amplificemus, & ex aliorum comparatione ueras
esse probemus. itaque contentio uel comparatio
pars quadam est probationis. qui enim compara-
tione utitur, hoc ideo facit, ut aliquid demonstrat,
ac probet. quoniam quæ inter se comparantur,
melius cognoscuntur, sicut ait Cicero pro lege
Manilia; summa enim omnia sunt Quiritis, sed
ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per
se cognosci, atque intelligi possunt. frequen-
tissime autem summi oratores Demosthenes,
& Cicero contentione utuntur probandi gra-
tia, quod ex singulis eorum orationibus uideri
potest.

TEXT. *At proœmium non hoc efficit, neque peroratio, sed tantum in memoriam reducit.*

COMM. Probat non sine causa proœmium & peroratio nem inter orationis partes numerari. neq; enim probationi subijci possunt, ut contentio, quia vim non habet confirmandi, neque idem efficiunt, quod comparatio, sed proœmium conciliandi gratia orationis initio ponitur, peroratio autem ideo tantum adhibetur, ut quæ iam probata sunt in memoriam reducat, non ut iterum probet. uideatur autem Aristoteles epilogum pro enumeratione tantum capere, quoniam Athenis non licebat in peroratione animos commouere.

TEXT. *Quod si quis ita diuidat, ut Theodori sectatores faciebant, erit alia pars narratio, alia supernarratio, alia prænarratio, alia reprehensio, alia superreprehensio.*

COMM. Irridet Theodorum Bizantium & eius sectatores, quod nimis minutè partes orationis diuiderent, neque enim contenti narrationem inter partes ponere, addebant etiam supernarrationem, & prænarrationem. neque tantum reprehensionem uolebant orationis esse partem, sed etiam superreprehensionem. quas ineptias etiam Plato in Phædro merito ridet & contemnit.

TEXT. *Sed tunc nouum nomen ponere oportet, cum aliquam rem nouam, & ab aliis differetem aliquis dicit, alioqui res est inanis & nugatoria. sicuti Lycimnius in arte sua facit, qui nominat irruptionem, & aberrationem, & ramos.*

COMM. Noua nomina non sine magna causa sunt fingenda. licet enim concessum esse uideatur aliquando nomina fingere, tamen id tantum eo tempore faciendum est, quando rem aliquam nouam, quæ specie ac forma differat ab aliis, adferimus. rebus enim nouis etiam noua nomina sunt imponenda. quod si quis rebus iam uulgatis & cognitis, noua nomina imponat, sine ulla necessitate, is sanè re inane & nugatoriam faciet, in quod uitium Lycimnius rhetor incidit, qui cum de Arte rhetorica scriberet, nominauit ἐπρυσίον, quasi hostilem irruptionem, & ἀπρολαλήσιον, id est aberrationem, uel declinationem à proposito, & ὄζον, id est ramos, quibus probatio quasi per partes diffunditur, ab uno principio quasi truncata. sed de his nominibus non debemus admodum esse solliciti, quæ nihil ad artis cognitionem faciunt, & ut sunt leuia, sic ab Aristotele contemnuntur. hoc uitio cumulatusest etiam Hermogenes, qui multa nomina in hac arte innouauit.

TEXT. *Proœmium igitur principium est orationis, sicut in pœsi prologus, in tibicinis cantu proaulium. nam hæc omnia principia sunt, & quasi uia munitio ei, qui pertransire uelit.*

COMM. Cum iam demonstratum sit, quatuor tantum esse partes orationis, nunc sigillatim de omnibus tractat. ac primo de proœmio. sic enim (inquit) appellatur orationis principium. sicut in pœsi, ut in comœdiis & tragædiis, principium uocatur prologus, in cantu uero tibicinis quod emerendi fauoris

gratia canitur, priusquam legitimum carmen inchoent, proaulium appellatur. hæc autem tria sunt quædam principia, quæ uiam quasi muniunt ei, qui uelit ultra pertransire. idem est igitur proœmium in oratione, quod prologus in pœsi, & proaulium in cætu. quod autem ait Aristoteles proœmium esse quasi uia munitioem, id M. Antonius secundo de Oratore sic imitatus est; omne autem principium, aut rei totius quæ agitur, significationem habere debet, aut aditum ad causam & munitioem, aut quoddam ornamentum & dignitatem.

TEXT. *At proaulium quidem simile est proœmio demonstratiui generis. nam tibicines quicquid sibi uidentur bene canera posse, id præcinentes cum sequenti cantu copulant: sic etiam in demonstratiuo genere scribende sunt orationes, quicquid uoluerit orator initio dicere potest, deinde progredi, & cum oratione id coniungere.*

COMM. Docet in demonstratiuo genere proœmia esse maximè libera, adeo ut unde uelit orator incipere demonstratiuam orationem possit, etiam si principium sit à re proposita penitus remotum, modo in progressu orationis paulatim ad id quod propositum est deueniatur. itaque proaulium ait esse proœmio demonstratiui generis simile. solent enim tibicines antequam cantum incipiant, prolusione quadam uti, & quicquid eis placet canere, quo fauorem astantium promereantur, deinde legitimè cantum incipiunt; ita qui laudare aliquid, aut uituperare uolunt, pro arbitrio suo possunt, unde uoluerint, orationis principium ducere, etiam si illud exordium nullam habeat cognationem aut similitudinem cum ea re quæ laudatur aut uituperatur, modo paulatim progredientes ad causam ueniant, atque extremam exordij partem laudationis initio benè copulent. quò genere exordij interdum etiam historici utuntur, ut Sallustius in conjuratione Catilinæ, & in Bello Iugurthino. nam illa principia nihil habent cum subsequenti historia communi. sed in iudiciis & deliberationibus talia exordia sunt omnino uitiosa, & separata uocantur; itaque M. Antonius libro de Oratore secundo, cum de Iudiciali genere uerba facit, ita præcipit; Connexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non tanquam Citharædi proœmium affictum aliquod, sed coherens cum omni corpore membrum esse uideatur.

TEXT. *Cuius rei omnes exemplum sibi assumunt proœmium illud Isocratis in encomio Helene. nihil enim habent commune Sophistæ cum Helena.*

COMM. Quod exordium in demonstratiuo genere liberum esse debeat, omnes, inquit, rhetores probant ex eo, quod fecit Isocrates in Encomio Helene. cum enim sibi proposuisset Isocrates Helenam laudare, tamen orationis initio contra Sophistas copiose disputat. hoc autem perspicuè est, ipsos Sophistas nihil penitus habere commune cum Helena. quare totum illud exordium est à causa separatum, quod igitur fecit Isocrates optimus dicendi

dicendi magister, idem etiam nos facere debemus.

TEXT. *Simul etiam, cum à proposita materia digreditur orator, adest illa commoditas, quod oratio tota non sit unius generis.*

COMM. Varietas in oratione plurimum delectat, sicut in aliis etiam rebus. cum autem totum genus demonstratiuum iucunditatis gratia fuerit excogitatum, id potissimum spectare debet orator, quæ ratione possit auditores oblectare. quare si exordium utatur à proposita materia separato, duplex commodum consequetur. primo ut libere possit exordiri unde uoluerit, deinde ut orationis uarietate uoluptatem auditoribus. nam oratio quæ unius tantum est generis & eodem tenore perpetuo progreditur, delectare non solet. quoniam (ut ait Cicero) in omnibus rebus similitudo est fatietatis mater. ualet igitur exordium separatum etiam ad uarietatem, & oblectationem.

TEXT. *Ducuntur aut exordia demonstratiui generis à laude uel uituperatione, ut Gorgias in Olympico: Apud multos admiratione digni sunt uiri Græci. laudat. n. eos, qui celebritates instituerunt: Isocrates autem uituperat, quod corporis uirtutibus præmia statuisset, sapientia uero præditis nullum uictoriae præmium possissent.*

COMM. Quamuis libera sint exordia demonstratiui generis, tamen præcepta quædam dantur, unde facile duci possint. tres enim locos ostendit Aristoteles unde ducantur, & singulorum exempla tradit. uel enim à laude aut uituperatione, uel à consilio, uel à persona duci solent. Ac primo dat exempla quomodo à laude aut uituperatione ducantur. à laude (inquit) ut Gorgias in Olympico. sic enim Gorgias orationem suam appellauit, quam in quinquennali illa celebritate ludorum Olympiorum publice habuit, cuius illud erat principium; Apud multos admiratione digni sunt uiri Græci. quo in exordio laudat eos, qui celebritates instituerunt. tradit Pausanias ex illa oratione Gorgiam magnum nomen & gloriam sibi acquisiuisse, sicut etiam ex legatione quam obiit apud Athenienses. at uero Isocrates Panegyricum suum inceptit à uituperatione, quod non satis prudenter fecissent ij, qui celebritates instituerant. propterea quod tantum corporis uirtutibus præmia statuisset, non autem uirtutibus animi, quæ longè sunt præstantiores. ideo maioribus præmiis ad eas homines inuitari, atque excitari deberent. Plinius Panegyricum suum, quem Traiano dixit, à laude sic inceptit; Benè ac sapienter Patres Con. maiores instituerunt, ut rerum agendarum, ita dicendi initia à precationibus caperentur, quod nihil rite, nihilque prouidenter homines sine deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur.

TEXT. *Ducuntur etiam à consilio, ut, Quoniam probi uiri sunt honorandi, ideo mihi Aristidem laudandum suscepi. uel si quis dicat eos esse laudandos, qui neque*

uulgo celebres sunt, neque improbi, sed cum probi sint, tamen in tenebris iacent, sicut Alexander Priami filius. nam qui ita exorditur, consultat.

COMM. Alter locus unde in genere demonstratiuo exordia ducantur est à consilio. ut si quis uelit Aristidem uirum iustissimum laudare, atque ita exordiat; Quoniam probi uiri sunt honorandi, ideo mihi Aristidem laudandum suscepi. uel si quis dicat, non opus esse illos laudare, qui iam sunt omnibus cogniti, & ubique celebrantur, neque enim de eorum laude quisquam amplius dubitat, neque eos qui sunt improbi, tales enim potius uituperandi sunt. Sed eos potissimum esse laudandos qui cum probi sint homines, tamen adhuc in tenebris iacent, & eorum uirtus non est cognita, sicut Alexander Priami filius. tali enim exordio uidetur usus ille fuisse, qui Paridis encomium conscripsit. de quo supra mentio facta est in secundo libro. quod ingeniosum sanè est exordium. hunc autem locum concludit Aristoteles, & ait eum qui ita exorditur consultare. nam aperit consilium suum, & aliis etiam ostendit, quid faciendum sit. est aliud genus consilij cum orator in exordio communicat aliquid cum ipsis auditoribus, ut Cicero secunda Philippica; Quoniam meo fato Patres con. fieri dicam, ut nemo his annis uiginti Reipub. hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit.

TEXT. *Quin etiam ab ijs, quæ propria sunt iudicialis generis, exordia ducuntur, quæ personam auditoris respiciunt: ut si de re incredibili fiat oratio, uel ardua, uel peruulgata; tunc enim uenia petenda est, ut Cherilus,*

At nunc cum omnia iam uulgata.

COMM. Tertius locus exordij demonstratiui est ab auditoris persona, qui proprius esse uidetur iudicialis generis. in quo non alia de causa sumuntur exordia, nisi ut, auditorum animi concilientur, & præparentur ad audiendum. hoc autem exordij genere tunc utimur, cum de re incredibili uerba facturi sumus uel ardua, uel peruulgata, nam tunc est ab auditoribus uenia petenda. quod Cherili poetæ exemplo probat Aristoteles, qui cū de re iam nota & peruulgata uerba facturus esset, ita est exorsus.

At nunc cum omnia iam uulgata.

Quod autem ait Aristoteles huiusmodi exordia, quæ auditoris personam respiciunt, esse iudicialis generis propria, id ipse paulo post accuratius exponet. cum enim ueniam petimus ab auditoribus, quod nobis aut de re incredibili atque inopinata, aut difficili aut ab omnibus cognita sit dicendum, tunc eos nobis beneuolos facimus, & attentos atque dociles reddimus, quæ docent rhetores in exordio iudiciali diligenter esse obseruanda, quo in genere causarum plurimum interest, quo animo sit auditor.

TEXT. *Quapropter exordia demonstratiui generis ex his ducuntur, ex laude, ex uituperatione, ex suasio-*

ne, ex dissuafione, ex ijs, quæ personam auditoris respiciunt, quæ uero uiam ad orationem aperiunt, uel longe à materia ducere oportet, uel ei uicina esse.

COMM. Concludit per enumerationem eorum, quæ docuit, exordia in demonstratiuo genere, uel à laude & uituperatione duci, uel à consilio, quod duas partes habet, hoc est suasionem & dissuasionem, uel denique ab his, quæ ad auditorem pertinent. præterea uel esse remota à re de qua tractatur, uel eidem esse uicina; & propria. quem locum ita Quintilianus libro tertio expresit, de Aristotele uerba faciens; In demonstratiuis uero proœmia esse maximè libera existimat, nam & longe à materia duci, ut in Helenæ laude Isocrates fecerit, & ex aliqua re uicina, ut idem in Panegyrico cum queritur plus honoris corporum, quam animorum uirtutibus dari.

TEXT. *De proœmijs autem iudicialis generis ita statuentum est, idem ea ualere, quod fabularum prologi, & heroici carminis proœmia.*

COMM. Docuit quæ exordia demonstratio generi cōueniant, nunc ad iudiciale transit, & ait in iudicijs eandem uim habere proœmia, quam habent in comædijs & tragædijs prologi, uel in heroicis carminibus principia. sicut enim in prologis fabularum argumentum explicatur, fauorque multitudinis captatur, & in heroici poematis initio summa totius operis futuri proponitur, ita etiam in iudiciali oratione, sumitur exordium ea de causa, ut intelligant iudices & auditores qua de re sit iudicium futurum, & ut attente beneuoleque audiant.

TEXT. *Nam principia Dithyramborum similia sunt exordijs demonstratiui generis, ut, propter te, tuaque muna nera atque spolia.*

COMM. In hunc numerum (inquit) non ueniunt principia Dithyramborum, quæ plerūque remota sunt, & similia proœmijs demonstratiui generis, sicut etiam proaulia ut iam demonstratum est. hoc autem probat exemplo à uetere poeta sumpto, qui carmen Dithyrambicum in hunc sensum exorsus fuerat, propter te, tuaque munera atque spolia. fortasse enim poeta ille, quisquis fuerit, initio carminis ad Baccham sermonem suum dirigebat, & illum propter sua munera, & spolia quæ ex hoste deuicto reportarat, celebrare uelle proponebat. magna uero licentia ufos fuisse olim Dithyrambos poetas iam supra docuimus. ut in hac re similes sint eis, qui laudant, aut uituperant. & arbitrio suo undecunque uoluerint, carminum suorum exordium ducant, etiam si à proposita materia fuerit alienum.

TEXT. *In fabulis autem & heroicis uersibus principium est specimen orationis futuræ, ut præuideant auditores de quibus rebus sermo futurus sit, & ne eorum animus suspensus sit: quod enim indefinitum est, huc & illuc mentem uagari cogit, qui igitur rem tanquam in manum tradit, facit ut auditor orationem sequatur, & percipiat.*

COMM. Prologi qui fabulis & heroicis uersibus, adhi-

bentur, eam habere uim debent, ut tanquam specimen sint, & demonstratio quædam orationis futuræ. ut auditores præuidere possint atque intelligere de quibus rebus poeta sit acturus, & quod nam sit totius poematis argumentum. nam si hoc non agnouerint, necesse est ut eorum animus dubius atque suspensus sit. quoniam res incertæ atque indefinitæ mentem efficiunt aberrare, atque huc & illuc dubiam circumferri. Quamobrem qui orationis initio rem auditoribus tanquam in manum tradit, illud commodum assequitur, ut statim auditor intelligat, & quasi secutus orationem percipiat ea, quæ dicuntur omnia. Atque hæc est causa cur omnes boni poætæ statim operis initio proponant, de quibus rebus uerba faciuri sint, ut Virgilius,

Arma, uirumque cano,
& in Georgicis

Quid faciat lætas segetes,
Ouidius in Metamorphosi;

In noua fert animus mutatas dicere formas
Corpora.

Lucanus,

Bella per Aemathios plusquam ciuilia cam-

pos
Iusque datum sceleri canimus.

Sillius Italicus,

Ordior arma, quibus cælo se gloria tollit
Aeneadum.

Stattius in Thebaide,

Fraternas acies, alternaque regna profanie
Decertata odiis.

Eodem modo reliqui omnes.

Atque hac de causa dixit Homerus;

Iram diua refer, - &

Dic mihi musa uirum,

-- & ille alter;

Musa age iam, alterius dux nobis carminis esto,

Vt magnum ex Asia bellum processit in oras

Europeæ.

Exemplis probat id, quod supra dixerat, principium heroicis uersibus esse specimen, & demonstrationem futuræ orationis, sic enim Homerus utrunque opus suum incepit, hoc est Iliadem, & Odyseam, ut statim initio proponat, quid deinceps tractaturus sit. nam Iliadem ita est exorsus;

Iram diua grauem Pelidæ profer Achillis,
Quæ tulit immensas Danaïas uariosque dolores.

Odyseam autem ita, ut uertit Horatius;

Dic mihi musa uirum, captæ post mœnia Tro-

ix,

Qui mores hominum multorum uidit, & urbes.

Alius uerò quidam Epicus poeta cuius nomen Aristoteles non posuit, quoddam suum poema sic incepit;

Musa age iam alterius dux nobis carminis esto
Vt magnum ex Asia bellum processit in oras

Europeæ.

Tragici

TEXT. *Tragici etiam poætæ fabulam initio docent, quod si non statim, ut Euripides, at certe in prologi aliqua parte docent, quemadmodum etiam Sophocles;*

Pater mihi fuit Polybus.

COMM. Qui Tragædias conscribunt idem solent obseruare quod Epici poætæ, ut initio doceant quid tota fabula contineatur. & quamuis non statim id faciant sicut Euripides obseruat, ut initio semper argumentum aperiat, tamen in aliqua prologi parte semper docent, de qua re sint acturi, quod in Oedipo Tyranno Sophocles facit, ubi ita narrare incipit;

Pater mihi fuit Polybus.

Hæc Aristotelis sententia plana est, & præceptum manifestum, sed illud uidetur esse dubium, quoniam exemplum à Sophocle desumptum non est in prologo, sed in tertio demum actu Tragædiæ, ubi Oedipus genus, narrat, quod putabat esse suum. uel igitur Aristoteles memoria lapsus est, uel prologum appellat, omnem Tragædiæ partem, in qua poeta proponit, quid deinceps sit agendum, quod ego magis crediderim. nam in orationibus etiam medijs frequentissimè noua exordia ponuntur, ut docent rhetores, & apud Demosthenem & Ciceronem pluribus in locis uiderelicet, quo reficiantur auditorum animi, & quasi ad nouam orationem præparentur. ut pro A. Cluentio Cicero in media oratione nouo quodam exordio sic ait; Hic ego magis ut consuetudinem seruem, quam quod uos non uestra hoc sponte faciatis, petam à uobis, ut me dum de his singulis disputo iudicijs, attente audiatis. hoc idem faciunt etiam heroici poætæ, ut in medio poemate nouo prologo utantur, ut Virgilius in septimo,

Pandite nunc Heliconæ Deæ cantusque mouete,

Qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
Complerint campos acies, quibus itala iam tum

Floruerit terra alma uiris, quibus arserit armis

Non est igitur mirum si Aristoteles prologum illum appellauit, ubi Oedipus apud Sophoclem genus suum se explicaturum proponit, quamuis locus ille, sit in Tragædiæ medio.

TEXT. *Et comædia idem seruat.*

COMM. Comici poætæ sicut Epici, & Tragici, solent in Prologo fabulæ argumentum aperire, ut apud Plautum in Amphytrione Mercurius facit, apud Terentium in Andria Simo, in Adelphis Mitio.

TEXT. *Proœmij uero maximè necessarium ac proprium*

munus est. finem instituta orationis aperire. quare si causa perspicua fuerit, aut parua, licebit non uti proœmio.

Redit ad oratores relictis poetis, cum multa sint (inquit) proœmij officia, illud præcipuum est, & maxime necessarium, ut aperiat qui finis sit orationis, & quibus de rebus agatur. quamobrem, quando res est aperta atque manifesta, uel oratio parua est, possumus ipsum proœmium prætermittere, tanquam non necessarium. quod etiam M. Antonius secundo de Oratore ita præcipit; Itaque in paruis atque frequentibus causis ab ipsa re est exordiri sæpe commodius. Proprium est igitur proœmij docilem auditorem efficere, quod tunc maximè consequimur, cum statim initio docemus qui sit finis orationi nostræ propositus, & quem ordinem in dicendo sequi uolumus, quod ingeniosè facit cum in alijs locis Cicero, tum in proœmio pro A. Cluentio, ubi sic exorditur; Animaduerti iudices, omnem accusatorum orationem in duas diuisam esse partes, quarum altera mihi niti, & magnopere confidere uidebatur inuidia iam inueterata iudicij Iuniani, altera tantummodo consuetudinis causa timidè & diffidenter attingere rationem ueneficij criminum: qua de re lege est hæc quæstio constituta. itaque mihi certum est hanc eandem distributionem inuidiæ & criminum, sic in defensione seruare ut omnes intelligant nihil me nec subterfugere uoluisse reticendo, nec obscurare dicendo, semper autem in iudiciali genere proœmium debet ita causæ esse coniunctum, ut ab ea seiungi non possit, & sit tanquam caput totius orationis, quod esse non poterit, nisi causæ summam aperiat.

Reliqua uero proœmij species, quibus utuntur oratores, remedia quædam sunt, & ea quidem communia, quæ ducuntur uel ab Oratore ipso, uel ab auditore, uel à causa, uel ab aduersario.

Postquam docuit, quod sit præcipuum munus proœmij, hoc est, ut breuiter rei summam explicet, nunc addit alias omnes proœmiorum species, esse tanquam remedia quædam communia, quibus animi iudicium si forte offensi fuerint, nobis concilientur, & causæ nostræ faueant. cuius generis proœmia omnia, uel à causis ducuntur, uel à personis. ac personæ quidem tripartito distribuuntur, uel enim ab ipso oratore ducitur exordium, cui persona rei adiungitur, nam patronus & reus pro una persona ponitur, uel ab auditore, atque iudice, uel ab aduersario. quod in Partitionibus ita Cicero docet, à principiis primum ordiar, quæ quidem ducuntur aut ex personis aut ex rebus ipsis

Ee sumuntur

sumuntur autem trium rerum gratia, ut amicè, & intelligenter, ut attente audiamur, quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, aduersariorum. ita in secundo de Oratore, Sed cum erit utendum principio, quod plerumque erit, aut ex reo, aut ex aduersario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci licebit.

TEXT. *Ex oratore ipso, atque ex aduersario ducuntur ea, quæ ad inferendum crimen, & dissoluendum pertinent, sed non tamen eodem modo. nam qui defendit, statim criminibus occurrere debet: qui uero accusat, debet in peroratione criminari. cuius rei causa non est obscura.*

COMM. Patroni atque aduersarij personas coniungit, quamuis, non idem utrisque conueniat. quatenus (inquit) ad inferendum crimen & dissoluendum attinet, exordia ducuntur ab ipso oratore, atque ab aduersario, sed inter eos hoc interest, quod patronus ac defensor cuius officium est obiecta crimina diluere, & refutare, debet hoc initio statim orationis efficere, quo uel se, uel eum quem defendit, probum esse uirum ostendat, aduersarius autem atque accusator magis in peroratione debet iudices in reum inflammare criminando, docereque illum esse improbum & consceleratum. cuius rei causa quamuis sit aperta, tamen ab Aristotele non prætermittitur.

TEXT. *Reus enim cum se insinuare contendat, necesse habet, omnia, quæ obstant, remouere, quare in primis aduersarij criminationem dissoluere oportet.*

COMM. Causam adfert cur patronus statim orationis initio debet obiecta crimina diluere, quoniam non aliter poterit se in gratiam iudicum insinuare, nisi illa, quæ obstant, remouerit. hæc est causa, quare Cicero semper eos, quos defendit, statim in exordio bonos esse uiros ostendit, ut doceat falsa esse crimina, ita Milonem fortissimum uirum statim appellat, & bonum, & de Rep. bene meritum, pro Gn. Plancio sic ait in exordio; nisi eius integerrimam uitam, modestissimos mores, summam fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero, nihil de pœna recuso. pro L. Flacco, uehementer eum in exordio laudat, quod maiorum suorum uirtutem adæquarit; quod enim (inquit) esset præmium dignitatis, quod populus Romanus cum huius maioribus semper detulisset, huic denegaret? cum L. Flaccus ueterem Valeriæ gentis in liberanda patria laudem propè quingentesimo anno Reip. retulisset. pro M. Cælio diligenter hoc Aristotelis præceptum obseruat, cum ita proponit; Ac mihi quidem uidetur, iudices, hic introitus defensionis adolescentiæ M. Cælij maximè conuenire, ut ad ea, quæ accusatores deformandi hu-

ius causa, detrahendæ spoliandæque dignitatis gratia dixerunt, primum respondeam. Sic etiam pro L. Murena primo criminationi aduersariorum respondet, Et quoniam in hoc officio studium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causæ reprehensa est, antequam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam.

TEXT. *Accusator uero debet in peroratione criminari, ut facilius auditores ea, recordari possint.*

COMM. Quia magis hærent memoriæ, quæ postremo loco dicuntur, ideo debet accusator in peroratione multa crimina congerere, quo iudices possint ea melius recordari. quod diligentissimè Cicero facit in Verrem actione ultima. nam breuiter eius omnia flagitia & scelera repetit, deinde ita concludit; Si eius omnia sunt inaudita, & singularia facinora sceleris, audaciæ, perfidiæ, libidinis, auaritiæ, crudelitatis, dignus exitus eiusmodi uita atque factis uestro iudicio consequatur.

TEXT. *Quæ ad auditorem pertinent, eo spectant, ut, uel eum nobis beneuolum faciamus, uel in aduersarium concitemus; & interdum ut attentum reddamus, uel contra: non enim semper prodest, attentum reddere. quare multi risum conantur excitare.*

COMM. Ab auditoris persona sic exordiri conuenit, ut eum nobis conciliemus, & alienemus ab aduersario. uel ut attentum reddamus quando oportet, quando uerò non oportet à re proposita deducamus. interdum enim accidit, ut sit utile, non esse attentum auditorem, & hac de causa periti oratores omni ratione student aliquando risum iudicibus concitare, ut eos à causa abducant, neque sinant rem diligentius perspicere. contra hoc Aristotelis præceptum sic ait Quintilianus libro quarto; Nec me quanquam magni auctores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum & docilem iudicem uelim. sed tamen paulo post ita inquit; Imminuenda quædam & eleuanda, & quasi contemnenda esse consensio ad remittendam intentionem iudicis, quam aduersario præstat, ut fecit pro Ligario Cicero; quid enim agebat aliud ironia illa, quam ut Cæsar minus se in rem tanquam non nouam intenderet? & alibi sic ait; Huic diuersa uirtus, quæ risum iudicis mouendo, & illos tristes soluit affectus, & animos ab intentione rerum frequenter auertit. Initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur (ut ait in Partitionibus Cicero) aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maximè liberalitatis, officij, fidei. ut in exordio pro L. Flacco, pro Cn. Plancio, pro L. Murena, pro Cor. Balbo uidere licet. Contrariisque rebus in aduersarios conferendis, ut pro Roscio Am. de Chryfogono, pro Milone, de Clodianis, pro

A. Cæcina,

A. Cæcina, de sexto Ebucio. risum autem sæpe concitat Cicero, ut ad hilaritatem traducens iudicum animos minus attentos criminibus aduersariorum efficiat, ut pro M. Cælio ubi Clodiam & eius amicos irridet, pro L. Murena ubi iuris ciuili scientiam exagitat, & ubi Stoicorum dogmata recenset.

TEXT. *Ad docilitatem uero conducunt omnia, si quis hoc studeat, & si uir bonus appareat. nam talibus uiris se attentiores præbent.*

COMM. Quæ de procemiis dicta sunt omnia conducunt ad docilitatem, si quis hoc studeat, ut intelligenter audiatur. cum enim exponit orator quibus de rebus dicturus est, & cum beneuolum & attentum sibi reddit auditorem, tunc etiam docilem efficit. nam (ut ait in primo de Inuentione Cicero) is maximè docilis est, qui attentissimè est paratus audire. præterea si uir bonus appareat, docilem habebit auditorem. omnes enim homines attentiores se illis præbent, quos bonos esse uiros existimant, & illa oratio maximè suauis est, quæ significat ipsius oratoris amabiles mores, ut in Partitionibus ait Cicero. prima actione in Verrem sic ait; Adductus sum iudices officio, fide, misericordia, bonorum uirorum exemplo, ueteri consuetudine, institutoque maiorum, ut onus hoc laboris & officij, non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem.

TEXT. *Attenti sunt auditores propter res magnas, proprias, admirabiles, & iucundas: quare admonere eos oportet, de huiusmodi rebus orationem esse. quod si eos non attentos esse uolumus, dicemus rem esse pusillam, nihil ad eos pertinentem, molestam ac odiosam.*

COMM. Quatuor præcipuè sunt, quæ attentos reddunt auditores. primo res magnæ, deinde res propriæ, tum res admirabiles, postremo res iucundæ. quamobrem qui uult attentionem captare, is polliceri debet se de huiusmodi rebus uerba facturum. contra uero si uoluerit abducere animos ut non attendat, dicet esse rem pusillam, nihil ad eos pertinentem, molestam. Res enim magnæ mouent animos, ut Cicero pro C. Rabirio; Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam rem nullam maiorem, magis periculosam, magis ab omnibus uobis prouidendam, neque à Trib. plebis susceptam, neque à consule defensam. pro Roscio Am. his de rebus tatis tamque atrocibus neque satis me commode dicere, neque satis grauius conqueri, neque satis libere uociferari posse intelligo. Virgilius in septimo Aeneidos;

— maior rerum mihi nascitur ordo

Maius opus moueo, —

Sic etiam in Bucolicis in exordio Pollionis; Sicelides musæ paulo maiora canamus.

Res propriæ dicuntur, quæ ad ipsos perti-

10 nent, apud quos res agitur. tunc enim attentiores fiunt homines, cum de suis ac propriis rebus agi intelligunt, Cicero secundam in Verrem actionem ita capit; Quod erat optandum maximè, iudices, & quod unum ad inuidiam uestri ordinis, infamiamque iudiciorum sedandam maximè pertinebat, id non humano cõsilio, sed propè diuinitus datum, atque oblatum uobis summo Reip. tempore uidetur. Aeneas apud Virgilium Aeneidos libro undecimo sic ait; Quæ nam uos tanto fortuna indigna latini Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos? Res admirabiles maximè excitant auditores,

Cum quia delectat, quicquid est admirabile, tum quia causa rerum admirabilium omnes audire, atque intelligere concupiscunt. unde ait Aristoteles ex admiratione Philosophiam esse natam. Cicero pro Q. Ligario; hæc non modo admirabilia sunt, sed prodigijs similia, quæ dicam. Virgilius in quarto Georgicorum de apibus; Admiranda tibi leuium spectacula rerum Magnanimosque Duces totiusque ex ordine gentis Facta canam.

30 Res denique iucundæ mouent attentionem, quia delectant. ut pro Archia poeta; quæso à uobis ut in hac causa mihi detis hanc ueniam accommodatam huic reo, uobis, quemadmodum spero non molestam, ut me pro summo poeta, atque eruditissimo homine dicentem hoc concursu hominum literatissimorum hac uestra humanitate, hoc denique Prætoris exercente iudicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberius. iucunda est illa oratio in qua beneficia audientium commemorantur; & res charissimæ, ut post Reditum in senatu; Qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunam, qui amplissimam Remp. qui patriam qua nihil potest esse iucundius, qui denique nosmet ipsos nobis reddidistis. hac enim oratione suauius esse nihil potest. tale est exordium tertiæ orationis in Catilinam, ubi Quiritibus gratulatur Reip. salutem ac liberationem à coniuratione Catilinæ; Remp. Quirites uitamque omnium uestrum bona, fortunas, coniuges liberosque uestros, atque hoc domicilium clarissimi imperij, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die Deorum immortalium summo erga uos amore laboribus, consilijs, periculisque meis, ex flamma, atque ferro, ac penè ex faucibus fati ereptam, & uobis conseruatam ac restitutam uidetis. quoties autem uult orator animos auertere à re proposita; & efficere, ut minime attendant, tunc rationem

Ec 2 contrariam

contrariam persequetur, ut ostendat res esse pu-
fillas, nihil ad eos, qui audiunt, pertinentes, odio
fas ac molestas. ut pro L. Murena, ubi iuris ciuilis
scientiam exagitat, & de lege agraria contra
Rullum ubi legem illam inutilem, perniciosam,
Reip. fore demonstrat, & ubi Rullum ipsum
irridet, quod nimis obscure, & ineptè locutus
fuisse.

TEXT. *Illud uero sciendum est, hæc omnia esse extra cau-
sam posita. nam ad deprauatum auditore spectant,
& ad eum qui libenter audit, quæ nihil ad rem
faciunt, nisi enim talis sit, nihil opus est proœmio; sed
sufficit id, quod causa postulat, summam dicere, ut
iudex caput illud, tanquam totius causæ corpus ha-
beat.*

COMM. Ne sui ipsius oblitus esse uideretur, quod hu-
ius operis initio, dixerat, ea omnia, quæ pro-
bationi non subiiciuntur, esse extra causam po-
sita, & sui temporis Rhetores uituperauerat,
quod relicta probationis præceptione, de proœ-
miis tantum atque epilogis præcepta tradebant.
nunc autem etiam ipse multa docet, quæ ad
proœmia pertineant, ait hoc esse tenendum, at-
que intelligendum, non ideo hæc præcepta tra-
di, quia sint apud bonos iudices necessaria, sed
quia plerique auditores deprauati sunt, & ea li-
benter audiunt, quæ nihil ad rem propositam fa-
ciunt, ideo de his etiam quæ sunt extra causam
posita, præcepta esse tradenda, ut sciat orator
etiam apud imperitos & deprauatos auditores
quomodo se gerere debeat. nam si bonus & pe-
nitus iudex fuerit huiusmodi proœmiis non erit
opus. sed satis erit orationis initio totius causæ
summam breuiter complecti, quod præcipuum
esse proœmiorum munus iam supra dictum est,
ut iudex ea capita percipiens habeat tanquam
corpus totius causæ lineamentis expressum. hoc
uidit etiam Quintilianus cum in quarto libro
ficat; Aristoteles quidem in totum id neces-
sarium apud bonos iudices negat. & in duode-
cimo, cum etiam (inquit) proœmium apud
tales superuacaneum esse Aristoteles existimet.
paucæ tamen orationes aut fortasse nullæ reperi-
tur apud bonos oratores, quæ non habeant exor-
dium ad beneuolentiam atque attentionem com-
parandum accomodatam.

TEXT. *Attentos uero facere, commune est omnium par-
tium, cum opus est. nam alibi magis ubique quam
initio remittunt animum. itaque ridiculum est initio
constituere, cum attenti tunc maxime sint auditores.
quare quoties sese offert opportunitas, captanda at-
tentio est.*

COMM. Refellit eorum opinionem, qui putabant,
exordij proprium esse, captare attentionem, cum
hoc sit omnium partium commune, & in aliis
partibus magis necessarium, quam in exordio.
cum enim defessi sunt audiendo, tunc animum
remittunt, neque satis attendunt, quocirca

opus est eo tempore renouare attentionem. nam
in principio ferè semper sua sponte sunt atten-
ti, neque egent admonitione aut artificio ut ex-
citantur. itaque ridicule faciunt, qui hoc exor-
dij proprium esse uolunt. Semper igitur cum
opus esse uidetur, attentio captanda est, siue in
exordio, siue in aliis orationis partibus. hoc
idem ait M. Antonius secundo libro de Orato-
re. Attentum uero tota actione crebro excitan-
dis mentibus iudicum, non prima denunciatio-
ne efficere possumus. & alibi; Nam & atten-
tum commouent Græci, ut principio faciamus
iudicem & docilem, quæ sunt utilia, sed non
principij magis propria, quam reliquarum par-
tium, faciliora etiam in principijs, quod & at-
tenti tunc maxime sunt, cum omnia expectant,
& dociles magis initijs esse possunt. quod autem
in tota oratione crebro captari debeat atten-
tio, docet in orationibus ipse Cicero, qui fre-
quenter hoc facit, ut pro P. Quintio, in extre-
ma parte probationis sic ait; Quod abs te C.
Aquili, & à uobis qui adestis in consilio, qua-
so ut diligenter attendatis, profecto intelligetis
illinc ab initio cupiditatem pugnassee & auda-
ciam, hinc ueritatem & pudorem, quod potue-
rit restitisse. pro Roscio Am. post multas argu-
mentationes, Age nunc (inquit) illa uidea-
mus iudices, quæ statim consecuta sunt. & ali-
bi, Age nunc ex ipsius Chryfogoni iudicio Ro-
sciorum factum consideremus. sed hæc frequen-
tissima sunt apud Ciceronem, ut medijs in ora-
tionibus iudices ad attentè audiendum excitet,
ut sexta in Verrem Actione; Accipite si uultis
Iudices rem eiusmodi, ut amentiam singula-
rem, ut furor iam non cupiditatem eius per-
spicere possitis. Item. Nunc reliquum iudices
attendite, de quo & uos audistis & populus R.
non nunc primum audiet, & in exteris nationi-
bus usque ad ultimas terras peruagatum est.
Item; Audite etiam singularem eius iudices cu-
piditatem, audaciam, amentiam. Item; Ad
ea autem quæ dicturus sum reficite uos quæso
iudices per Deos immortales, per eos ipsos, de
quorum religione, iam diu dicimus, & reliqua-
his & cæteris huius generis exemplis intelligere
possumus id esse uerissimum quod ait Aristote-
les, non esse proprium exordij, attentum facere,
sed esse commune omnium partium.

TEXT. *Vt, Mihi animum aduertite, neque enim mea ma-
gis quam uestra res agitur. Et, Dicam uobis acerbum
facinus, nunquam alias à uobis auditum. aut certe
non tam admirabile.*

COMM. *Exempla duo refert, quibus in media oratio-
ne uti possumus in excitandis mentibus au-
dientium ad attentè audiendum. nam si res il-
la, de qua agitur, aliquo modo pertinet ad
ipsum auditores, poterimus ita eos excitare;
Mihi animum aduertite iudices, neque enim
mea*

mea magis, quam uestra res agitur. Si uero ma-
gna atque admirabilis res fuerit, ita dicemus; Di-
cam uobis acerbum facinus iudices, ante hunc diem
inauditum. uel; quod eiusmodi est, ut nullum unquam
tam admirabile fuerit. mouentur enim auditores
cum uel de suis rebus agi intelligunt, uel de re-
bus magnis & admirabilibus, ut supra dictum
est.

TEXT. *Hoc enim est id, quod Prodicus dixit, se, cum audi-
tores dormitantes aduerteret, aliquid in medio sermo-
ne inferere, ex illa sua quinquaginta drachmarum de-
monstratione.*

COMM. Prodicus Chius Sophista fuit insignis, qui
plurimas diuitias congescit in docenda Rhetori-
ca. docuit autem Athenis longo tempore, nobi-
lissimosque adolescentes deuinctos familiarita-
te habuit, hic in concione iactabat, se quandam
habere demonstrationem, qua si quis in dicendo
uteretur, superior semper esset euaturus, eam
autem drachmis quinquaginta docere consue-
uerat. Itaque quoties auditores suos dormitan-
tes & parum attentos esse uidebat, sic eos exci-
tare solebat, ut diceret, se aliquid ex illa demon-
stratione sua uelle differere. quare statim animos
erigebant, & attentiores fiebant. atque hac de
re postea gloriabatur, quod facile suos auditores
ad audiendum excitaret. Quintilianus libro
quarto sic ait; Nam iudices & in narratione
nonnunquam, & in argumentis ut attendant,
& ut faueant rogamus, quo Prodicus uelut dor-
mitantes eos excitari putabat. quidam aiunt so-
litum Prodicum adolescentes admonere precii
dati. ne tempus frustra tererent, & pecunias amit-
terent nihil discendo. quod interdum Ludimag-
istri faciunt, ut discipulos attentiores ha-
beant, sed prior sententia magis mihi satisfacit.

TEXT. *Ad auditorem autem haberi proœmia, non
quatenus auditor est, non est obscurum. omnes
enim in proœmijs uel criminantur, uel metum diffi-
ciunt; Dicam, haud quidem à rex quanta diligentia.*

COMM. Quia supra dixerat proœmia esse extra cau-
sam posita, nunc probat esse uerum, licet enim
(inquit) ad auditorem proœmia dirigantur, ta-
men non hoc fit quatenus est auditor. sufficit
enim auditori causam ipsam intelligere, quod
non proœmio fit, sed propositione & probatio-
ne, qui autem proœmijs utuntur, uel aduersa-
rios criminantur, uel sibi aut auditoribus me-
tum disijciunt, quorum neutrum ad causam do-
cendam pertinet; ita neque propriè ad audito-
rem nisi casu & fortuito. hoc autem ostendit Ari-
stoteles duobus exemplis, quorum alterum ex
Antigona Sophoclis sumptum est, ubi nuncios
quidam accedens ad Creontem regem, ut ei nar-
raret, quemadmodum contra eius edictum Po-

lynicis cadauer sepultum fuisset, exordio uitur,
ut se ei culpæ non affinem fuisse ostendat, at-
que ita metum & periculum à se disijciat; sic
enim orditur; Dicam, haud quidem à rex quan-
ta diligentia, & quæ sequuntur. satis enim habet
Aristoteles locum ostendere. Alterum exem-
plum ex Iphigenia in Tauris Euripidis sumptum
est, ubi Thoas Rex, cum Iphigeniam longo
exordio se excusare conantem audiret, sic eius
sermonem interpellauit; Quid uteris proœ-
mio? quasi diceret; cum rem ipsam audire cu-
piam, debes omne proœmium dimittere, & rem
exponere. Quare concluditur, nihil ad audito-
rem, quatenus est auditor, hoc est quatenus
est paratus ad audiendum, proœmium pertinere.
imo uerò sæpe offenditur auditor, cum au-
diendi cupidus est, si quis proœmio utatur.
quod autem ait Aristoteles in proœmijs Ora-
tores uel criminari, uel metum disijcere. Ci-
cero in proœmio pro Milone facit utrunque,
nam & aduersarios criminatur, cum ita inquit;
Vnum genus est aduersum infestumque nobis,
eorum, quos P. Clodij furor rapinis & incendijs,
& omnibus exitijs publicis pauit, & metum disci-
tit, cum in toto proœmio, tum in ea parte ubi sic
ait; Quamobrem adeste animis iudices, & timo-
rem siquem habetis deponite.

TEXT. *Et qui malam causam habent, uel habere uiden-
tur, proœmijs utuntur: nam in quouis loco potius com-
morari melius est eis, quam in ipsa causa. itaque ser-
ui etiam nequaquam ad interrogata respondent,
sed uerborum ambagibus utuntur, & longis exor-
dijs.*

COMM. Qui causæ suæ non cōfidunt eò, quod uel re ne-
ra mala sit, uel certè mala esse uideatur, ij solent
ad proœmia confugere, atque in eis diu commo-
rari, quoniam utilius est eis in quauis alia ora-
tionis parte uersari, quam in ea, ubi sit ipsa cau-
sa explicanda. quocirca rhetores iubent, ut qui
malam causam susceperunt, uel quæ mala uidea-
tur, insinuatione utantur, & paulatim quasi
aliud agentes sibi auditores concilient, donec
tandem cum eorum bona gratia de causa dicere
ualeant, quod in oratione de lege Agraria contra
Rullum diuinitus Ciceronem fecisse Plinius an-
notauit, uidebatur enim Cicero malam causam
suscepisse contra populi Romani utilitatem, cui
Rullus agros diuidere se uelle dicebat. & tamen
tanto artificio usus est, ut in causa superior euase-
rit, & populum Romanum propria commoda
spernere coegerit. probat autem Aristoteles exem-
plo seruorum, eos proœmijs uti, qui malam ha-
bent causam. Serui (inquit) cum aliquid peccau-
erint, nunquam solent heris ad interrogata respon-
dere, sed huc & illuc sermonem torquent, & am-
bagibus atque exordijs utuntur, ut se excusent, cu-
ius rei multa sunt in comœdijs & tragœdijs exem-
pla.

TEXT. *Quomodo uero benevolentiam captare oportet, antea dictum est, & de ceteris huiusmodi singulis. & quoniam bene dictum est ab Homero;*

Effice, ut adueniam, diua, ad Phœaces amicus Et miserabilis;

Hæc duo diligenter consideranda sunt.

COMM. In secundo libro, ubi de animi commotionibus uerba fecit, docuit etiam quibus de causis homines amici esse soleant, & quibus rationibus conciliari benevolentia possit. itaque non opus est ut eadem hoc loco repetat, tantum admonet ut ea duo summa cum diligentia obseruemus, quæ Vlysses prudentissimus uir apud Homerum libro Odyssæ quartodecimo à Pallade precatur, cum enim naufragium passus fuisset, & omnium rerum egenus in Phœacum regione uersatur, ita Palladem deam sibi amicissimam precatus est;

Effice, ut adueniam, diua, ad Phœaces amicus,

Et miserabilis;

Nam si Phœaces illum amico animo suscepissent, & eius calamitatem ac infelicem fortunam miserati fuissent, non est dubium, quin auxilio subleuassent; quod fecisse memorantur. Oratio ergo debet efficere ut iudices, eum, quem defendit, uirum esse bonum existiment, sic enim amabunt, & misericordia dignum, sic enim subleuabunt. hoc est, quod etiam M. Antonius de Oratore secundo præcipit, his uerbis; Ex reo, quæ significant uirum bonum, quæ liberalem, quæ calamitosum, quæ misericordia dignum. hinc totum exordium pro L. Flacco, & pro Cn. Plancio, & pro L. Murena.

TEXT. *In exordiis demonstratiui generis, efficere oportet, ut auditores una laudari putent se, uel genus, uel studia sua, uel alio aliquo modo. quod enim ait Socrates in funebri sermone, uerum est; Non difficile est Athenienses Athenis laudare, sed Lacedæmone.*

COMM. Quamuis in demonstratiuo genere maximè libera sint exordia, tamen benevolentiam conciliandæ gratia debet orator, cum opportunum esse intelligit, efficere ut auditores existiment etiam se una laudari, ut si ex eadem ciuitate fuerint, cum eo, qui laudatur, uel ipsidem studiis dediti, uel ipsidem præditi uirtutibus, uel aliquo alio modo cum eo coniuncti. hoc autem Socratis auctoritate probat, qui, apud Platonem in eo Dialogo, qui Menexenus inscribitur, in quo de ratione funebri orationis habendæ tractatur, dixit, non esse difficile Atheniensem Athenis laudare, sed Lacedæmone. Omnes enim ferè suorum ciuium laudibus fauent, ut, Atheniensis cuius gaudet, cum Atheniensem magnopere commendari audit, ita Romanus cum Romanum, Lacedæmonius cum Lacedæmoniu. sed inimicos non æquis animis exornari patiuntur, ut Lacedæmonius non

libenter audit Atheniensem laudari, Romanus in dignatur si quis Carthaginiensem extollat. hoc est, quod aiebat Socrates, Atheniensem Lacedæmone laudare difficile esse.

Deliberationum exordia à iudiciali genere sumuntur. natura enim deliberationes nulla habent exordia, quoniam sciunt deliberantes de qua res sint uerba facienda, & res ipsa nullo indiget proœmio, nisi uel propter ipsum oratorem, uel aduersarium, uel si res non tanta existimetur, quantam ipse uult, sed aut maior, aut minor.

In deliberatiuo genere siqua sunt exordia, illa sumuntur à genere iudiciali, & eisdem de causis adhibentur, quibus in iudiciis adhiberi solent. nam ipsæ deliberationes natura sua proœmiis non egent. neque enim opus est explicare quibus de rebus dicendum sit, cum ij, qui deliberant, iam intelligant, quæ sint illa, quæ in deliberationem ueniant. Itaque per se res ipsa non eget exordio, quod si adhibetur, id fit, uel oratoris causa, ut amicè, ut intelligenter, ut attente audiatur, uel propter aduersarium, ut eius sententia repudietur, uel, ut rei de qua agitur magnitudo uel augeatur, uel imminuatur. Sæpe enim accidit, ut res uel maior, uel minor existimetur, quam orator uelit. tunc igitur exordio utendum est, quo rei quantitas demonstratur. hunc locum libro tertio. Quintilianus ita expresit; Aristoteles quidem nec sine causa putat, & à nostrâ, & ab eius, qui dissentiet persona duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuantibus hoc nobis à iudiciali genere: nonnunquam etiam ut minor res, maior uel uideatur. Cicero de lege Agraria contra Rullum in exordio, & à sua, & ab auditorum persona simul benevolentiam captat, ex eo loco; De me autem ipso, uereor ne arrogantis sit, apud nos dicere, ingrati tacere, nam & quibus studiis hanc dignitatem contectus sum memetipsum commemorare perquam graue est, & silere de tantis uestris beneficiis nullo modo possum. atque ita multis uerbis de se, & beneficiis populi Romani disserit. postea uenit ad rem ipsam, atque ad aduersarium, & artificiose rem extenuat, aduersarium rapit in odium, ex eo loco; neque enim Quirites illud uobis iucundum, aut populare debet uideri, largitio aliqua promulgata, quæ uerbis ostentari potest, re uera fieri nisi exhausto ærario nullo pacto potest. de ipso aduersario sic ait; conicio tandem expectata P. Rulli, quod & princeps erat, agrariæ legis, & truculentius se gerebat, quæ cæteri iam designatus alio uultu, alio uocis sono, alio incessu esse meditabatur. & quæ sequuntur. in Philippicis autem ferè ab ipsa re exorditur, & illud seruat, quod in Partitionibus docet his uerbis; Principia autem in sententiis dicendis breuia

breuia esse debebunt, non enim supplex ut ad iudicem uenit orator, sed hortator, atque auctor.

TEXT. *Itaque uel criminari necesse est, uel crimina dissoluere, uel amplificare uel minuere. horum enim gratia proœmio opus est, uel ornamenti causa, ne temerè, subitoque effutita oratio uideatur.*

COMM. Quinque numerat causas, quibus in deliberationibus uti proœmio possumus. prima est, ut aduersarium criminemur, siquid inutile aut turpe suaferit, quod octaua Philippica Cicero facit, sic enim exorditur; Confusius hesternum die est acta res C. Panfa quam postulabat institutum consularis tui, parum mihi uisus est eos, quibus cedere non soles sustinere. nam cum fenatus ea uirtus fuisset, quæ solet, & cum re uiderent omnes esse bellum, quidamque id uerbum remouendum arbitrarentur, tua uoluntas in discessione fuit ad lenitatem propensior. uicta est igitur propter asperitatem te auctore nostra sententia. Altera est causa, ut crimina dissoluamus. ut Philippica septima; bellicum me cecinisse dicunt, suscipiunt partis patrociniū, qui sic disputant: irritari Antonium non oportuit. nequam est homo ille, atque confidens, multi præterea improbi. quos quidem à se primum numerare possunt, qui hæc loquuntur. Tertia est ut amplificemus, ut Philippica tertia; Quod flagitabam equidem quotidie, quippe cum bellum nefarium contra aras, & focos, contra uitam, fortunamque nostras ab homine profligato, ac perditum, non comparari, sed geri iam uiderem. Quarta est ut minuiamus; ut de lege Agraria, uideo quosdam Quirites strepitu significare nescio quid, & non eisdem uultus, quos proxima mea concione præbuerunt, in hanc concionem mihi retulisse, quare à uobis, qui nihil de me credi distis, ut eam uoluntatem, quam semper habuistis erga me retineatis, peto, à uobis autem quos leuiter immutatos esse sentio, paruam exigui temporis usuram bonæ de me opinionis postulo. Quinta est, ut quoddam ornamentum & dignitatem habeat oratio, ne temere ac sine ratione uideatur effutita. solet enim sæpe exordium orationi multum dignitatis afferre, ut nona Philippica; Velleum Dij immortales fecissent P. C. ut uiuo potius Ser. Sulpitio gratias ageremus, quam mortuo honores quæreremus. nec uero dubito, quin si ille uir legationem renunciare potuisset, reditus eius & nobis gratus fuerit, & Reip. salutaris futurus. tale est exordium pro L. Manilia, totum ad ornamentum & dignitatem conformatum.

TEXT. *Hoc uitio laborat Encomium Gorgiæ in Elienses: nulla enim brachiorum extensione, nulla præparatione statim incipit; Elis fortunata ciuitas.*

COMM. Reprehendit Gorgiam Leontinum, quod in Encomio, in quo Elienses celebrarit, sine ulla dignitate statim ab ipsa ciuitate duxerit exordium,

quasi abruptum & inconditum. neque saltè Athletas imitatus fuerit, qui cum ad certamen accedunt, antequam conferere manus incipiant, quadam cum uenustate brachia extendunt, & huc atque illuc mouent, seque ad certamen cum dignitate, & gratia præparant. at uero Gorgias sine ulla præparatione suum encomium temerè sic exorsus est; Elis fortunata ciuitas. sumpsit igitur Aristoteles translationem ab Athletis cum ait; nulla brachiorum extensione, sicuti Cicero secundo de Oratore à gladiatoribus metaphoram duxit cum hoc idem uitium reprehendit, de quo Aristoteles. sic enim ait; in quo mirari soleo, non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in primis disertum, atque eruditum Philippum qui ita solet ad dicendum surgere, ut quod primum uerbum habiturus sit, nesciat; & ait idem cum brachium cõcalescerit, tum se solere pugnare, neque attendit eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita iactare leniter, ut & uenustati maxime seruiant, & reliquis uiribus suis consulant. Omnia igitur proœmia accurata esse debent, quoniam in eis prima est cognitio & commendatio orationis, quæ continuo eum, qui audit, permulcere, atque allicere debet. & hoc est, quod primo de Inuentione dixit Cicero, exordiū plurimum dignitatis & grauitates habere oportere.

TEXT. *De criminatione, id primum est, ut ea dicatur, quæ ualent ad delendam ex animis malam existimationem, nihil enim refert, siue ex alicuius sermone mala existimatio concitata fuerit, siue non. hoc enim generatim prodest.*

COMM. Quoniam sæpe accidit, ut in proœmiis, aut criminandi sint aduersarij, quod pro Roscio Am. Cicero facit, aut eorum crimina sint depellenda, ut idem Cicero pro A. Cluentio. ideo docet Aristoteles hoc in loco quibus modis criminationis tractanda sit. ac primo quæ sit depellendi criminis ratio. quoniam hoc est exordij proprium, nam aduersarium criminari, potius ad perorationem attinet, ut iam supra dictum est. Primus igitur locus dissoluendæ criminationis hic est, ut ea diligenter orator quærat, quæ prodesse possunt, ad euellendam ex audientium animis malam de se existimationem. siue illam oratione sua aduersarius excitarit, siue quocunque alio modo iudicum animis infederit. nihil enim hoc refert, nam hoc generale præceptum est, potest autem fieri, ut auditores, uel aduersariorum oratione persuasi, malè de nobis opinentur. uel ante conceptam malam opinionem in iudicium attulerint. Itaque utroque modo utile est, ea dicere, quæ ualent ad euellendam malam existimationem. ut si conqueramur de hominum improbitate, qui falsos contra nos rumores sparserint, aut de impudentia aduersariorum, qui apertè mentiti fuerint. ut pro M. Cælio Cicero facit, uel si rogemus ipsos iudices ut in iudicium nihil præiudicati afferant, & quam conce-

perunt opinionem deponant, ut pro A. Cluentio. Quamobrem à uobis Iudices, antequam de ipsa causa dicere incipio, hoc postulo, primū id, quod æquissimum est, ut nequid huc præiudicati affectatis: etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amittemus, nisi hic ex ipsis causis iudicabimus, ac si ad causas iudicia iam facta domo deferemus, deinde siquam opinionem iam uestris mentibus comprehendistis, si eam ratio conuellet, si ratio labefactabit, si denique ueritas extorquebit, ne repugnetis, eamque animis uestris aut libentibus, aut æquis remittatis.

TEXT. *Alius modus est, ut ita occurratur, sicuti rebus controuersis occurri solet, uel non esse factum, uel non esse perniciosum, uel non illi, uel non tam magnum esse, uel non iniquum, uel non magnum, uel non turpe, uel rem esse pusillam. nam de his solet esse controuersia.*

COMM. Secundus modus dissoluendæ criminationis est, ut illi ita resistamus, sicut in iudiciis fieri solet, cum de aliqua re controuersa disseritur. tunc enim defensor his utitur remediis, ut reum, si fieri potest, absoluat. aut enim dicit falsum esse crimē, quod obijcitur, & fictos testes, ut sit in coniecturali constitutione, aut si concedit factum, ait non esse damnosum uel absolutè, uel ei, qui accusat, aut certè non tam magnum, ut ait accusator, ut in definitiuo statu quæritur. aut non esse iniustum uel turpe, quod ad iuridicalem statum pertinet. sæpe etiam de quantitate controuersa est, cum reus ait rem non magnam esse, sed pusillam, & nullius ferè momenti. quæ omnia copiose tractari solent in iudiciis, de quibus in primo libro dictum est, in procemiis autem dissoluendæ criminationis gratia breuiter tractari possunt, quod sæpe facit Cicero, ut pro P. Q. pro Roscio Am. pro M. Cælio.

TEXT. *Quemadmodum Iphicrates contra Nausicratem. dixit enim se fecisse, quod ille dicebat, atque etiam lassisse, non tamen iniuste se gessisse.*

COMM. Iphicrates cum accusaretur à Nausicrate oratore, non dubitauit factum confiteri, non tamen in iuriam confessus est. dixit enim se fecisse id, quod obijciebatur à Nausicrate, & lassisse, uerum tamen nihil egisse, quod iniustum esset. ita Cicero, cum Rabirius accusaretur, quod arma contra Saturninum sumpsisset, quo tempore ille fuit interfectus, fatetur hoc à Rabirio factum fuisse, non tamen esse iniquum, sed potius laudabile & gloriosum. quod etiam pro Milone disputat, factum Milonis, qui Clodium interfecerat, maximis potius præmiis, quam ulla pœna dignum esse.

TEXT. *Vel compensare, quod iniuste factum est, hoc modo: si detrimentum attulit, at fuit honestum, si molestum fuit, at utilitatem habuit.*

COMM. Interdum etiam compensatio peccatis mederi quodammodo uidetur. ut si accusetur Callicrati-

des, quod cum posset effugere, & exercitum conseruare, tamen cum esset impar hostibus, maluit configere, & exercitum amittere, poterit ita criminationem dissoluere. Quod ego feci detrimentum quidem attulit Reip. amisso exercitu, sed honestum fuit, cum hoste superiore, potius dimicare, quam fugere. uel si T. Manlius in iudicium uocetur, quod filium suum securi percusserit, quoniam iniussu suo contra hostem pugnasset, & uictor euasisset, dicet, rem quidem fuisse molestam & odiosam, ut pater proprium filium morti traderet, præsertim uictorem & gloriosum, sed id factum suum utilissimum Reip. fuisse, quod artem militarem stabiliuerit, & cæteris omnibus exemplum fuerit, ne magistratum imperia negligere audeant. Cicero pro M. Cælio, adolescentiæ eius flagitia studiis literarum, & ingenuis artibus compensat. at septima in Verrem actione Hortensium irridet, quod scelera Verri laude imperatoria compensare uellet.

TEXT. *Alius modus est, ut dicatur, aut errorem fuisse, aut infortunium, aut necessitate euenisse: quemadmodum Sophocles, se tremere dixit, non (ut calumniator obiecerat) quo senex uideretur, sed necessario; non enim sua sponte ad annos octoginta peruenisse.*

Tertius modus dissoluendæ criminationis ille est, cum ostendimus non sponte aut dedita opera delictam fuisse commissum, sed aut errore aliquo, aut infortunio, aut necessitate, quæ tria plurimum in purgationibus ualere solent, ut Rhetores docent. qui enim per errorem peccat, is ueniam dignus est. nam sublato errore non peccasset, ut si quis hostem patriæ se putans interficere, patrem aut fratrem interficiat. ita qui per infortunium delinquit, ut qui aprum petens Cræsi regis filium interfecit. necessitas etiam crimen non habet, quia nemo potest ei resistere. hæc tria Cicero miscet pro Q. Ligario, ut ostendat contra Cæsarem non sponte deliquisse, sed partim errore, partim infortunio, partim necessitate. nam ita de necessitate ait; Tertium est tempus, quo post aduentum Vari in Africa restitit. quod si est criminofum, necessitatis crimen est non uoluntatis. de errore, cum ait, alij errorem appellant. de infortunio his quidem uerbis; Ac mihi quidem si proprium & uerum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse uidetur, & improuidas hominum mentes occupauisse. Aristoteles dictum Sophoclis factum de necessitate recitat. cum enim accusatus fuisset Sophocles, & in iudicium ueniens toto corpore contremisceret, eius accusator dixit, cum dedita opera tremere, quo senior uideretur, & iudices ad sui misericordiam commoueret. uerum Sophocles respondit, se non sponte, sed necessario tremere, quoniam non sua sponte ad annos octoginta peruenisset. id enim naturæ necessitate euenerat. nam si potuisset Sophocles fortasse multos sibi annos subtraxisset, ut iunior esset, & ne tremere-

TEXT. *Licet etiam finem, cuius gratia factum sit aliquid, commutare. ut, Non erat ei animus lædere, sed aliud efficere. &, Non hoc facere studebat, quod calumniator ait, sed accidit, ut is læderetur. esset autē odio dignus, si hoc efficere studuisset.*

COMM. Sæpe animus eius qui fecit attenditur, ut quod bono animo factum est, etiam si male succesit, non reprehendatur. itaque monet Aristoteles ut in dissoluenda criminatione hoc etiam remedio utamur, & finem cuius gratia factum dicitur, immutemus. quod duobus exemplis illustrat, ut si quis quempiam offendit, & ita defendatur; Non erat ei animus lædere, sed aliud efficere: uel hoc modo; Non hoc facere studebat, quod ait aduersarius, sed casu & fortuito accidit, ut is læderetur. quare non est odio dignus (ut esset) si hoc facere studuisset. hac ratione Cicero Ligarium defendit, cum probat eum, non eo animo in Africa restitisse ut contra Cæsarem arma gereret. ita potest Aдраstus defendi, qui Cræsi filium interfecit, neque enim erat animus ei eadem illam facere, sed aprum, quem insectabatur conficere. malo autem fato euenit, ut Cræsi filius occideretur.

TEXT. *Alius modus est, ut aduertatur, an aduersarius in ea culpa sit hoc tempore, uel antea fuerit, aut ipse, aut aliquis ex eius propinquis.*

COMM. Hic modus repriminationem continet. nam si poterit Orator ostendere aduersarium in ea culpa esse, quam in alio reprehendit, uel antea fuisse, facile criminationem eius eludet. aut si non potest ipsum affinem esse culpæ demonstrare, idem fere ualebit, si aliquem ex eius propinquis esse ostendat. hac ratione sic utitur Cicero pro Q. Ligario; Habes igitur Tubero quod est accusatori maximè optandum contentem reum, sed tamen ita contentem se in ea parte fuisse qua te Tubero, qua uirum omni laude dignum patrem tuum. Itaque prius de uestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis. Hinc totum exordium quintæ actionis in Verrem duxit Cicero, ut ostendat neminem debere alterum accusare de ea re, qua ipse sit infectus. Legem enim (inquit) sibi ipsi indicunt innocentiam, continentiam, uirtutumque omnium, qui ab altero rationem uitæ reposcunt.

TEXT. *Alius modus, si illi comprehenduntur, quos aduersarii fatentur, non esse criminationi obnoxios. ut si adulter est sceleris purus, ergo etiam hic, atque ille.*

COMM. Dissoluitur etiam illo modo criminatione, cum ostendimus ab aduersario prætermitti aliquos, qui in eadem culpa comprehenduntur. Sæpe enim accidit, ut de eodem crimine unus accusetur, alter ne nominetur quidem, uel quia sit accusatoris amicus, uel quia potens, uel alia de causa. facillime igitur erit criminationis dissolutio si, uel aduersarium interrogemus, cur non hunc aut illum accuset, qui sint eidem criminationi obnoxij; uel si dicamus, nos non esse condemnandos eo crimine, quod sit nobis cum multis aliis commune, quos

aduersarius non accusando, fatetur, non esse criminationi obnoxios. nam, ut in primo de officiis docet Cicero, cauendum est, ne iisdem de causis alij plestantur, alij ne appellentur quidem. Aristoteles affert hoc exemplum. Si adulter est sceleris purus, ergo etiam hic atque ille, quod ita intelligendum esse arbitror, si aduersarius in oratione sua laudarit aliquem & commendarit tanquam integrum hominem & sceleris purum, neque ulli criminationi obnoxium, qui tamen adulter habeatur, poterit Orator à comparatione maiorum ita argumentari; si is, qui adulter est, sceleris purus existimatur, ergo multo magis hic aut ille, qui non sunt adulteri. hoc genere argumentationis utitur Cicero pro Q. Ligario, cum ait; sceleris uero crimine, furoris, parricidij liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis alijs carere. Sic enim eam argumentationem formare possumus: Si Cn. Pompeius, & multi alij principes uiri, qui contra Cæsarem arma sumpserunt, sceleris crimine carent, ergo multo magis Q. Ligarius, qui non sua sponte, sed necessitate coactus arma contra Cæsarem tulit, sceleris crimine carere debet. Sic Ulysses apud

Quid? quod me duri fugientem munera belli

Arguit inceptum serum accessisse labori?
Nec se magnanimo maledicere sentit Achilli?
Si simulasse uocas crimen, simulauimus ambo.
Si mora pro culpa est, ego sum maturior, illo.
Me pia detinuit coniunx, pia mater Achillem.

TEXT. *Alius modus, si alios falso insimulauit. uel alios eosdem. Vel sine criminatione alicuius talis existimabatur, qualis ipse nunc: qui tamen innocentes deinde reperi sunt.*

COMM. A rebus etiam antea iudicatis criminatione dissoluitur, ut si probari potuerit, aduersarium esse calumniatorem, qui falsò alios insimularit. non est enim ei fides adhibenda, qui falsa crimina in ferre solet. Vel si ab alio fuerint iisdem uiri accusati, aut in suspicionem eiusdem criminis sine ullius accusatione uenerint, qui tamen deinde liberati sint eo, quod culpæ affines non essent. ut, pro C. Rabirio Cicero; In quo ego demiror, meminisse te, quid obiecerit C. Rabirio Macer inimicus, oblitum esse, quid æqui & iurati iudices iudicarent. Item, quo in crimine propinquus C. Rabirij iudicio clarissimo C. Curtius pro uirtute sua est honestissime liberatus, ipse uero Rabirius non modo in iudicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem uerbo est unquam uocatus. pro Roscio Am. Erucium accusatorem tanquam calumniatorem, & falsa crimina inferre solitum insectatur. pro M. Cælio, cui catilinæ familiaritas obiecta fuerat, docet in eam suspicionem multos incidisse, qui tamen boni iuri, atque

que innocentes fuerunt. Quare (inquit) ista condi-
tio Iudices respiciatur, nec Catilinae familiaritatis
crimen hareat, est enim commune cum multis, &
eum quibusdam etiam bonis. me ipsum, me, in-
quam, quondam penè ille decepit. & paulo post;
Cuius in magnis cateruis amicorum si fuit etiam
Caelius, magis est ut ipse moleste ferat, errasse se,
sicut & nonnunquam in eodem homine me quo-
que erroris mei poenitet, quam ut istius amicitiae
crimen reformidet.

TEXT. *Alius modus, si quis criminantem recriminetur, nam absurdum est, ut eius oratio fidem faciat, qui non sit ipse fide dignus.*

COMM. Quidam, ut criminationem dissoluant, maius
studium ponunt, in recriminando aduersario,
quam in purgandis criminibus obiectis. nam si
potuerint ostendere aduersarium uirum esse im-
probum, & nulla fide dignum, facile etiam crimi-
na diluent. est enim absurdum eius orationi fidem
adhibere qui nulla sit ipse fide dignus. hac ratione
Cicero contra Sallustium utitur, si tamen illa est
Ciceronis oratio. sic enim exorditur, Ea demum
magna uoluptas est, Crispe Sallusti, aequalem ac
parem uerbis uitam agere, neque quicquam tam
obscenum dicere, cui non ab initio pueritiae om-
ni genere facinoris aetas tua respondeat, ut om-
nis oratio moribus consonet, neque enim qui ita
uiuuit, ut tu, aliter ac tu loqui potest. neque qui
tam illoto sermone utitur, uita & honestior
est.

TEXT. *Alius modus, si iam factum est iudicium: quemadmodum Euripides contra Hygiontem in causa, qua Antidosis dicebatur, cum accusaretur tanquam impius, quod iuberet peierare, cum illum uersum fecisset;*

Iuravi lingua, mentem iniuram gero.

Dixit, eum iniuste facere, qui iudicia ex certamine Liberi patris in forum adduceret; se enim ibi rationem iam reddidisse, aut redditurum, si ibi uellet accusare.

COMM. Cum ostendimus, iam factum esse iudicium de
illa re, qua accusamur, facilis est criminationis dis-
solutio. quod Euripidis exemplo docet Aristote-
les. is enim cum in iudicio tanquam impius accu-
saretur, quod iuberet peierare, cum in tragodia,
qua Hippolytus coronatus inscribitur, uersum il-
lum fecisset;

Iuravi lingua, mentem iniuram gero.

Sic enim tertio de officiis Cicero transtulit. re-
spondit Hygiontem aduersarium suum iniuste
facere, qui rem iam iudicatam in dubium uocaret,
& iudicia ex certamine liberi patris, in cuius ho-
riorem tragodiae ludique publici fiebat, in forum
adduceret. nam se iam carminis sui rationem in
theatro reddidisse, quod si uellet Hygionem reli-
cto foro, in theatrum uenire, & ibi accusare, se ite-
rum rationem redditurum. causa uero, qua Anti-
dosis dicebatur, erat huiusmodi. Siquis oneribus
publicis & tributis nimis grauatus fuisset, ita ut
facile soluendo non esset, & alium minus graua-

tum esse intelligeret, qui tamen esset ditior, pote-
rat eum in iudicium uocare, & cogere, ut, uel one-
ra sua sustineret, & tributa quae sibi essent imposi-
ta persolueret, uel si hoc facere recusasset, secum
fortunas omnes commutaret, cuius actionis extat
oratio Demosthenis contra Phœnippum. atque ut
res clarior sit, exemplum ponam. habeat onus Ae-
schines instruendi duas triremes suis sumptibus.
ad bellum nauale, Demosthenes autem unam tan-
tum instruere soleat, qui tamen sit Aeschine di-
tior. potest igitur ex lege Solonis Aeschines De-
mosthenem in iudicium uocare, & cogere, ut uel
onus commutet, & duas instruat triremes, uel om-
nes fortunas secum mutet, & idem onus maneat.
hac actio dicebatur Antidosis, de qua multa Bu-
dæus in commentariis. Quod autem Euripides,
theatrum in quo fabulae agebantur, certamen Libe-
ri patris appellet, ea causa est, quoniam in Diony-
siis ac liberalibus poetarum certabant. & recitatis fa-
bulis Victores praemia consequebantur. erat igitur
theatrum quasi iudicium quoddam, ubi qui
praerant, Victores poetas & uictos declara-
bant.

TEXT. *Alius modus, si calumnia ipsa uituperetur, & ostendatur, quam graue malum sit. quae iudicia per-
turbet.*

30 Prodest etiam ad dissoluendam criminationem
si calumnia ipsa uituperetur & falsa criminatione,
demonstreturque quam graue malum sit, quae iu-
dicia confundat & perturbet, & saepe innocentes
etiam uiros opprimat. hac enim oratione persuasi
auditores, ita calumniae fient inimici, ut etiam quae
re uera non sit, putent esse calumniam. Cicero
pro A. Cluentio multa uerba de inuidia facit. hoc
est de odio per aduersariorum calumniam in A.
Cluentium atque in eius causam concitato. sic. n.
ait; De inuidia autem sic inter uos disceptare de-
betis, ut non, quid dicatur a nobis, sed quid oporteat
dici, consideretis. agitur enim in criminibus
40 A. Cluentii proprium periculum, in inuidia causa
communis. & quae sequuntur. Contra calumniam
copiose disputat Isocrates in oratione de permuta-
tione.

TEXT. *Communis locus amborum est, cum signa commemo-
rantur. ut in Teucro Vlysses ait; Teucrum esse
Priamo sanguine coniunctum, quoniam Hesionem Priami
soror fuit; ille uero dixit, patrem suum Telamonem
Priamo hostem fuisse, neque se speculatores indi-
casse.*

50 Signa ualent & ad inferendam criminationem
& ad dissoluendam. itaque communis hic locus
est, qui a signis ducitur, tam accusatoris, quam
defensoris, quod probatur ex eo loco, qui est in tra-
godia Teucro inscripta. ibi enim primo Vlysses
Teucrum tanquam Troianorum amicum & eor-
um rebus fauentem criminatur, atque hoc signo
utitur, quod esset Priamo sanguine coniunctus.
nam Hesionem Teucra mater, Priami soror fuit. cum
enim Hercules Troiam expugnasset, ac diripiuis-
set, Hesionem Laomedontis filiam & Priami soror
rem

rem Telamoni donauit, ex qua postea Telamon
Teucrum suscepit. atque hoc modo Teucer in su-
spicionem ab Vlysses trahebatur. quod propter san-
guinis coniunctionem Priamo faueret. deinde
Teucer Vlyssis criminationem dissoluit, eis si-
gnis, quod Telamon pater suus Priamo semper
hostis fuerit, & quod ipse quo tempore Graeci spe-
culatores Troiam miserunt, id nequaquam Troia-
nis indicarit, cum id facile potuisset efficere, si
Priami rebus fauere uoluisset. Cicero pro M. Coe-
lio, Cum aduersarii dixissent, improbum esse Coe-
lium, & eo signo uterentur, quod suis municipi-
bus Puteolanis probatus non esset, hanc crimi-
nationem dissoluit eo signo, quod Puteolani maxi-
mos honores M. Coelio absentem detulerunt. quod
certè non fecissent, nisi eum magnopere probauis-
sent.

TEXT. *Alius modus accusatoris proprius, si paulum lau-
det, ut grauius uituperet. & si, quod magnum atque
egregium est, breuiter attingat.*

COMM. Hæc ratio callida est & artificiosa, quæ prop-
ria est accusatoris, ut ne studio criminandi trahi ui-
deatur, & inferre uera crimina existimetur, aliqua
eius quem accusat facta, laudet, ut grauius deinde
uituperet, & si, quod magnum atque egregium
est, breuiter attingat, ne per malitiam illud præ-
mittere uideatur. hac arte usus est Cicero pri-
mo Philippica. primo enim M. Antonium modice
laudat, & quædam eius facta egregia breuiter at-
tingit, deinde grauius eum uituperat, sic enim pri-
mo ait; Præclara tum oratio M. Antonii; egregia
etiam uoluntas, pax denique per eum, & per libe-
ros eius cum præstantissimis ciuibus confirmata
est, & reliqua. postea uero sic ait; Ecce enim calen-
dæ Iun. mutata omnia nihil per Senatum, multa
& magna per populum & absentem populo & inui-
to, & quæ sequuntur. at uero prima actione con-
tra Verrem hac arte facetissimè utitur, cum ita
Verrem primo laudat; Est adhuc id quod uos om-
nes admirari uideo, non Verres, sed Q. Mutius;
quid enim facere potuit elegantius ad hominum
existimationem? æquius ad leuandam mulieris ca-
lamitatem? uehementius ad Quæstoris libidinem
coercendam? summe hæc omnia mihi uidentur ef-
fe laudanda. deinde statim subiungit, Sed repente
e uestigio ex homine, tanquam aliquo Circei po-
culo factus est Verres redit ad se, atque ad mores
suos: nam ex illa pecunia magnam partem ad se
auertit.

TEXT. *Vel si multa bona proponat, deinde unum, quod ad
causam faciat, crimen proferens uituperet: tales enim
sunt artificiosissimi, & iniquissimi accusatores, qui ad
uersarium bonis suis ledere conantur. cum ea uitio
permisceant.*

COMM. Ex eodem genere est hoc, quo illud etiam supe-
rius, & accusatoris est proprium, qui interdum
multa bona proponit, quæ in aduersario laudet,
atque extollat, ut unum deinde crimen proferat,
quod ad causam faciat, & illud amplificando graui-
ter uituperet. qui autem hoc faciunt (inquit) calli-

dis simi sunt & iniquissimi accusatores, quippe
qui bona illa, quæ sunt in aduersariis, in malum
uertunt. & efficiunt, ut uitio permixta noceat eis
quibus auxilio esse deberent. hunc morem etiam
Horatius reprehendit primo sermonum lib. cum
ita calumniatorem notat;

—Mentio si qua

De Capitolini furtis iniecta Petilli

Te coram fuerit, defendas, ut tuus est mos,
Me Capitolinus conuictore usus, amico-
que

A puero est, causaque mea per multa rogatus
Fecit: & incolumis lator quod uiuis in urbe:
Sed tamen admiror, quo pacto iudicium illud
Fugerit. Hic nigra succus Loliginis, hæc est
Aerugo mera.

Hac tamen arte Cicero pro L. Flacco ingenio-
sissime usus est, cum enim Graecis testibus, qui L.
Flaccum premebant, omnem fidem adimerè uel-
let, prius Graecos magnopere laudauit, & in eis
multa esse bona concessit, sed hoc unum deinde il-
lis deesse ait, ut religionem testimoniorum cole-
rent. eius hæc sunt uerba; uerum tamen hoc dico
de toto genere Graecorum. tribuo illis literas. do-
multarum artium disciplinam. non adimo sermo-
nis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copia,
denique etiam si qua sibi alia sumunt, non repu-
gno. testimoniorum religionem & fidem, nun-
quam ista natio coluit, totiusque huius rei quæ
fit uis, quæ auctoritas, quod pondus, igno-
rant.

TEXT. *Illud uero commune est, & inferenti crimen, & de-
pellenti. quoniam fieri potest, ut eadem res pluribus
de causis facta sit, qui criminatur, debet eam depraua-
re, atque in deteriorem partem inflectere, qui uero
crimina dissoluit, in meliorem partem trahere. ut quod
Diomedes Socium Vlysses elegerit, ideo factum esse,
quoniam eum Graecorum optimum existimabat. immo
uero, dicit alius, quia solum eum tanquam ignotum,
sibi non fore æmulum iudicabat. Ac de criminatione
quidem hæc dicta sint.*

COMM. Vltimus criminationis modus communis est
accusatoris & defensoris. qui ex eo nascitur, quo-
niam saepe accidit, ut eandem rem, atque idem fa-
ctum, & in bonam & in malam partem interpre-
tari possumus. hoc enim perspicuum est, pluribus
de causis eandem saepe rem fieri solere. qui igitur
criminari uult, debet eam rem in deteriorem par-
tem inflectere, qui autem crimina depellere cona-
tur, in partem meliorem trahere debet. hoc Aristo-
teles illustrat exemplo ab Homero sumpto. cum
enim decimo Iliadis Diomedes nocturno tempo-
re profecturus esset ad hostium castra, ut eorum
consilia exploraret, & princeps Graecorum illi po-
testatem fecissent, ut ex omnibus unum quem uel-
let socium eligeret, ipse sibi Vlysses socium ele-
git. sic enim ait;

Si uerè socium mihi me exoptare iubetis,
Qui nam Ithaci possem diuini non memor es-
se?

Qui igitur hoc Diomedis factum in meliorem 10 partem interpretari uoluerit, dicet Vlyfsem potiffimum à Diomede fuisse electum, tanquam omnium Græcorum prudentissimum atque optimū, qui uero in malam partem trahere, dicet hoc Diomedis callidum fuisse consilium, quod sibi ignauū atque imbellem socium elegerit. ut totam gloriā ad se traheret, & ne suæ laudis æmulum haberet. Simile huic ac fere idem est apud Ouidium libro Metamorphosis decimo tertio in armorum Achil contentione. cum enim Ajax uellet imminuere atque deprimere res ab Vlyffe gestas, ita inquit.

Luce nihil gestum est, nihil est Diomede remoto,

Si semel ista datis si meritis tam uilibus arma,

Diuidite, & pars sit maior Diomedis in illis.

At contra Vlyfles Aiaci respondens, hoc sibi magnæ laudi tribuit, quod unus ex omnibus Græcis à Diomede socius eligeretur. sic enim ait;

At sua Tydides mecum communicat acta
Me probat, & socio semper confidit Vlyffe,
Est aliquid, de tot Graiorum millibus, unum
A Diomede legi.

Cicero tertia in Verrem actione cum Verrem infectaretur, quod à Cn. Carbone cōsule ad L. Syllam transfugisset, & ostendere uellet eam rem neque ipsi Syllæ gratam fuisse, licet C. Verri præmia liberaliter tribuerit, ita inquit, habuit honorē ut proditori, non ut amico fidem.

TEXT. Narratio uero in exornationibus non perpetua est, sed in plures partes distincta: nam actiones & res gestas commemorare opus est, ex quibus oratio constituitur.

COMM. Iam ad narrationem aggreditur, quæ iudicialis orationis secunda pars numeratur, in qua res ipsa exponitur perinde ut gesta est, aut geri potuerit, uerum in demonstratiuo genere, non solet (inquit) perpetua esse narratio, sicut in iudiciis. Sed in plures partes distinguitur, cuius rei causa est, quoniam actiones & res gestæ commemorantur, & sigillatim amplificantur. ex eis enim tota constituitur oratio, quo fit, ut sapius narrandum sit, & quo plures sunt res gestæ, magisque diuersæ, eo plures etiam narrationes erunt. Cicero in partitionibus ita inquit, Cōficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisque factis sine ulla argumentationibus. Nam tota ferè exornandi ratio constat ex narratione & amplificatione, ut ex Helenæ Encomio, & Euagora Isocrates intelligi potest, quod etiam in uituperatione seruari solet.

TEXT. Constat autem oratio tunc ex ijs, quæ sunt artis expertia. neque enim, qui dicit, ullo modo auctor est rerum gestarum, tum ex ijs, quæ ab arte proueniunt, ut cum rem factam esse docere opus est, si fuerit incredibilis, uel qualis sit, aut quanta, uel hæc simul omnia.

Sicut in iudicialibus causis aliqua sunt argumenta quæ dicuntur artis expertia, quia non inueniuntur ab ipso Oratore, sed extrinsecus ad eum afferuntur, ut testimonia, tabulæ, quæstiones, aliqua artificiosa, quæ ab ipso Oratore excogitantur, ita etiam in demonstratiuo genere, multa sunt artis expertia, quæ de eo dicuntur, qui celebratur. ita uero nominantur, quia non ipse Orator ea excogitat, sed ut audiuit esse gesta, cum amplificatione exponit. multa etiam ab arte proueniunt, ut cum ea narratur, quæ incredibilia uideri possunt. tunc enim oportet illa artificiosè cōfirmare, & ostendere uerissima esse. uel si de qualitate dubitatur, utrum honesta sit res, an turpis, utilis an inutilis. uel de quantitate, utrum magna sit an parua, uel si de omnibus ambigitur. tunc enim Oratoris artificio magnopere opus est, ut ea, quæ dicuntur, uerissima esse probentur. Cicero tamen in partitionibus confirmationem ab exornatione remouere uidetur, cum ait; non enim dubia firmantur, sed ea, quæ certa, aut pro certis posita sunt, augentur. quod quidem maiori ex parte uerum est, sed interdum etiam accidit, ut confirmatione sit opus, cum alicuius rei laudem aut uituperationē præter uulgatam omnium opinionem alicui tribuere uolumus. ut ipse Cicero nona Philippica, qua Ser. Sulpicium mortuum exornat, multis argumentis probat, eum esse dignum statua, quoniam pro Rep. mortuus fuisset. & hoc etiam pluribus probat rationibus, eum pro patria mortuum fuisse, erant enim qui contradicerēt. sic Isocrates multa confirmat in Euagora exornando, quæ parum esse uidebantur.

TEXT. Qua de causa interdum non continenti oportet uti narratione, difficulter enim memoria mandantur, quæ ita demonstrantur, ut, Ex his quidem fortis esse cognoscitur, ex illis uero sapiens, aut iustus. atque hæc oratio simplicior est, illa autem uaria, & non exilis.

COMM. Quia nonnunquam accidit, ut confirmatione sit opus, ideo fit, ut narratio non semper continens aut perpetua esse debeat, sed in plures partes distincta, ut initio dictum est. nam quæ continenti narratione explicantur, nulla interposita confirmatione aut amplificatione difficulter memoria mandantur, uel quia non ita sunt attentè auditores, cum res simpliciter narratur, quam cum amplificantur, uel quia singulæ res magis eminent, in narratione plures in partes distincta. ut si quis eius, quem laudat actiones narrans, ita proponat, ex his quidem actionibus fortis esse cognoscitur, ex illis uero sapiens, aut iustus, atque ita perpetua narratione demonstrat omnia, quæ sibi proposuit. non sanè ita consequetur, ut auditor omnia memoria commendat, quam si distinguat actiones, & in singulis insistat, & confirmando amplifcet. Atque hæc quidem oratio, qua continenter omnia exponuntur sine cōfirmatione, simplicior est, & minus artificiosa, illa uero, in qua confirmatio & amplificatio interponitur, magis est uaria, & non

& non exilis, sed magnifica, & sublimis, & quadam maiestate plena, ut ea, qua Cicero utitur pro lege Manilia in Pompeio laudando. cum sigillatim ostendit in Pompeio quatuor illas res esse, quæ in summo Imperatore esse debent, scientiam rei militaris, uirtutem, auctoritatem, felicitatem.

TEXT. Notas autem & celebres actiones tantum in memoriam reducere opus est, quo fit ut multi narratione non indigeant, ut si uolueris Achillem laudare, sciunt enim omnes, quæ res ab eo gesta fuerint, itaque illis tantum uti debes. Si uero Critiam laudes, narrare oportet. neque enim multi sciunt, quæ gesserit.

COMM. Qui celebrem aliquem uirum laudat, & omnibus cognitum, qualis Achilles fuit, satis habebit res ab eo gestas in memoriam auditoribus reducere, & eas quantis potest maximis eloquentiæ uiribus extollere. neque enim opus est ea narrare, quæ sunt omnibus manifesta, quare multi sunt Oratores, qui in exornando nullius narrationis indigeant, ut qui deorum tantum, aut heroum, aut celeberrimorum hominum laudes dicunt. res. n. ab eis gestas tanquam certas & perspicuas in oratione ponunt, & dicendo exaggerant. at uero qui minus celebrem atque notum hominem laudandum susceperit, ut Critiam, is omnino debet omnia narrare, quæ honestè aut utiliter ab eo gesta fuerunt. quoniam ea pauci cognita habent.

TEXT. Laus autem est oratio, quæ uirtutis magnitudinem explicat, quam obrem actiones oportet ostendere tales esse. laudatio uero tota ab operibus pendet. quæ enim extrinsecus assumuntur, ad fidem faciendam ualent ut nobilitas, atque educatio. Credibile est enim de bonis bonos nasci, & qui ita fuerit educatus, talem futurum. quare laudamus eos, qui iam gesserunt, ipsa enim opera signa sunt habitus animi. nam illum etiam laudaremus, qui nihil adhuc gessit, si certum haberemus eum talem futurum. At uero beati, & felicitis appellatio eadem est, differt tamen à laude atque encomio. nam quemadmodum felicitas uirtutem continet, ita felicitis appellatio laudem & encomium. habent autem quandam communem speciem exornatio & deliberationes. nam quæ in suadendo consilia daret, ea commutato dicendi genere, in laudando transeunt. cum igitur explicauerimus ea, quæ gerenda sunt, & qualem esse hominem oportet; qui eadem uoluerit ad præcepta dicendi tantum genus mutare, & conuertere opus erit ut, Non oportet quenquam efferri animo propter ea, quæ dantur à fortuna, sed propter ea, quæ in ipso posita sunt. hoc enim ita prolatum, præceptum fit. illo uero modo laus; Animo sese efferebat, non ob ea, quæ data sibi fuerant à fortuna, sed ob ea, quæ in seipso posita habebat. quare cum aliquem laudare uolueris, considera quæ illi præcepta daret, cum autem percipere uolueris, cogita quid esset in eo laudandum. dicendi uero genus necessario contrarium erit, cum id, quod immutatur, ex prohibente in non prohibens transferit.

COMM. Hæc omnia uerba, in primo libro huius operis dicta sunt, ubi de genere demonstratiuo tractatū

est. itaque uidendum est, quid ibi super his commentati sumus. neque enim ulla causa uidetur esse, cur explanationes nostras hoc in loco repetamus. immo neque oportune uidentur hæc ab Aristotele repetita. quare non sine magna ratione Victorius putat, non ab ipso Aristotele fuisse repetita, sed ab aliquo non satis perito rhetore huc ex primo libro transcripta. nam cum hic locus uideatur esse mutilatus atque imperfectus, quia statim à narratione demonstratiui generis, transit Aristoteles quasi abrupte ad iudicialem narrationem, ideo fortasse quidam his uerbis ex primo libro repetitis locum supplere uoluerunt. Vt cunque sit, siue Aristoteles ipse repetiuerit, ut aliis etiam in operibus interdum facit, siue alius adiecerit ex primo libro sumpta, nos ea suo loco satis copiose declarauimus.

TEXT. Ridiculè uero faciunt ij, qui dicunt narrationem breuem esse oportere. at qui, quod quidam pistori, panem subigenti, percunctantique durum ne, an mollem subigeret, quid bene (inquit) omnino subigere non licet? idem huc etiam accommodari potest. neque enim prolixa uti narratione oportet, neque prolixo exordio, neque probationibus, sed neque hac in parte rectè se habet, breuiter, concisè que narrare: uerum quod medium est seruare decet; hoc est dicere, quæ satis sint ad rem explicandam, uel quæ in opinionem inducant rem esse factam, uel eum lesisse, uel iniuste se gessisse, uel cætera eius generis, quæcunque uoluerit. aduersario autem contraria conuenient.

COMM. Plerique rhetores aiunt narrationem tres uirtutes habere oportere, hoc est ut sit breuis, ut lucida, ut uerisimilis. quas quidem res M. Antonius libro de Oratore secundo, narrationis non magis putat esse proprias, quam totius orationis. Aristoteles hoc in loco præceptum breuitatis irridet, & quadam etiam ridicula similitudine deludit. ridiculè (inquit) illi rhetores faciunt, qui uolunt narrationem esse breuem, quasi necesse sit ita facere, neque cum res postulat, aut longa, aut mediocri uti liceat. qua in re similes sunt illi pistori, qui rogabat utrum mollem an durum panem subigeret? cui bene quidam respondit; an non bene subigere licet? neque enim aut durus, aut mollis panis laudatur, sed mediocriter & benè subactus. ita neque narratio, neque procemium, neque probatio laudari debet, si aut prolixa fuerit, aut breuis & concisa, sed mediocritatè seruare decet, ut ea narremus quæ satis sint ad rem aperiendam, uel si quempiam accusamus, ut exponamus ea, quæ iudices in opinionem inducant, rem esse factam, uel eum, quem accusamus lesisse, aut iniuste se gessisse, uel cætera eius generis quæcunque uoluerimus, si uero defendamus contraria sunt narranda. Quintilianus libro quarto ostendit Isocratem hoc in loco ab Aristotele irrideri, cuius hoc fuit præceptum ut breuis esset narratio, sic enim ait; Eam plerique scriptores, maximè qui sunt ab Isocrate uolunt esse lucidam, breuem, uerisimilem. nec enim refert, an pro lucida perspicuam, pro uerisimili probabilem.

lem, credibilem ne dicamus. Eadem nobis placet diuifio. quanquam Aristoteles ab Iſocrate parte in una diſſenſerit, præceptum breuitatis irridens, tanquam neceſſe fit, longam aut breuem eſſe expoſitionem. nec liceat ire per medium. uerum hoc præceptum breuitatis non eſt contemnendum ſi ita breuitas intelligatur, ut Quintilianus intelligit, cuius hæc ſunt uerba; Nos autem breuitatem in hoc ponimus, non ut minus, ſed ne plus dicatur, quam oporteat. Cicero in partitionibus ait breuitatem in narratione ſapientiſſimè laudari. eam autem inter communia ſimplicium coniuictorumque uerborum lumina collocat. & tribus modis effici docet, primo ſimplicibus uerbis, ſecundo ſemel unaquaque re dicenda, tertio, nulli rei, niſi ut dilucide dicas ſeruiendo, quem locum nos in commentariis noſtris in partitiones exemplis illuſtrauimus.

TEXT. *Inſerere etiam narrationi debes, quæ probitatem tuam ſignificent, ut, Ego quidem nunquam admonere deſtiti, quæ iuſta eſſe ſentiebam, ne filios deſerent.*

COMM. Quoniam probis uiris facilius credi ſolet, ideo præcipit Ariſtoteles, ut in narratione inferantur ea, quæ narrantis probitatem ſignificent, quod etiam illuſtrat exemplo, ut ſiquis ita narret cõtra illum, qui filios deſeruerit, Equidem ego nunquam admonere deſtiti, ne filios deſereret. Cicero in Partitionibus ſua uiam illam eſſe orationem oſtendit quæ ſignificat oratoris ipſius amabiles mores. Sed illud in memoria habendum eſt, perſonam oratoris & ipſius rei pro eadem haberi ſolere, quare ſemper Cicero ſolet in narrationibus magnam eorum quos defendit probitatem oſtendere, ut pro Q. Ligario; cui ſic præfuit in pace, ut & ciuibus & ſociis gratiſſima eſſet eius integritas & fides. pro P. Seſtione; Si meam in illum indulgentiam coniuictam cum ſumma cuſtodia Reip. laudare uerè ſolebatur, par prope laus P. Seſtione eſſe debet, qui ſuū ita conſulem obſeruauit, ut & illi quæſtor bonus, & uobis optimus ciuis uideretur.

TEXT. *Vel quæ declarent alterius improbitatem, ut. Ille uero mihi reſpondit; ſibi ubique fuerit, alios non deſuturos filios. quod Aegyptios reſpondiſſe, cum à rege ſuo deſeciſſent, ſcribit Herodotus.*

COMM. Vt magis alienentur ab aduerſarijs iudicum animi, prodeſt in narratione, ea dicere quæ ipſorum aduerſariorum improbitatem oſtendant. Vt in exemplo quod Ariſtoteles ponit: Ille uerò mihi reſpondit, ſibi ubique fuerit, alios non deſuturos filios, quod exemplum cum ſuperiore coniuictum, ut ex illo probitas dicentis intelligatur, ex hoc improbitas aduerſarii. Scribit autem Herodotus, Aegyptios cum à rege ſuo deſeciſſent, hoc reſpondiſſe. cum enim Phammetichus rex Aegyptiis ſeque & crudeliter imperaret, atque illi Tyrannidem eius non ferentes rebellarent, & ab Aegypto diſcederent, eos rex inſecutus rogauit, ne deos patrios deſerent, & ne filios ſuos & coniuges relinquerent. tunc unus ex eis oſtenſo genitali mē-

bro dixiſſe fertur, ubique hoc fuerit, nobis filij non deerunt. hoc improbum & inhumanum fuiſſe reſponſum Ariſtoteles innuit. cæterum in narratione ſæpe aduerſariorum improba conſilia & facta exagitantur, ut pro Milone Cicero ſtatim ita narrationem incipit; P. Clodius cum ſtatuiſſet omni ſcelere in prætura uexare Remp. uideret, quæ ita tracta eſſe comitia anno ſuperiore ut non multos menſes Præturam gerere poſſet: qui non honoris gradum ſpectaret ut cæteri, & quæ ſequitur. nam tota ferè narratione P. Clodij improbitatem oſtendit.

Vel quæ iudicibus ipſis iucunda ſint.

TEXT. *In narratione ſæpe utile eſt ea ponere, quæ ſint ipſis iudicibus iucunda, hac de cauſa Quintilianus exiſtimat, narrationem omni qua poteſt gratia & Venere exornandam. quoniam nulla in parte attentior eſt iudex, eoque nihil rectè dictum perit. præterea (inquit) neſcio quo modo etiam credit facilius, quæ audienti iucunda ſunt, & uoluptate ad fidem ducitur. Cicero in Partitionibus præcipit ut in narrando aſſumamus etiam ſua uiam, & docet quibus rationibus narratio ſua ſua fieri poſſit.*

TEXT. *Defenſori autem narratio minor eſt: ſed ſunt huius modi controuerſiæ, uel non eſſe factum, uel non detrimentum attuliſſe, uel mo iniuſtè factum, uel nõ tam magnum eſſe.*

COMM. Defenſor non eget tam longa narratione, quæ accuſator, niſi fortè res aliter exponenda eſt, quæ accuſator narrauerit, tunc enim opus eſt, ut etiam defenſor longiori narratione utatur, ut pro Roſcio Am. & pro Milone fecit Cicero. interdum etiam nulla narratione defenſor indiget, quia ſtatim poſt exordium refellere crimina accuſatoris incipit, ut pro L. Murena, pro P. Sylla, pro M. Cœlio. quod ſiqua narratio intercurrit, ea ſolet adhiberi, uel ut oſtendatur, non eſſe factum, ut nõ commiſit ambitum Murena, non coniuirauit in patriam Sylla; uel non detrimentum attuliſſe, ſed potius utilitatem, ut P. Clodii mors bonis omnibus profuit, L. Flaccus pecunias quidem à Græcis exegit, ſed ut eos ab hoſtibus defenderet. Vel non iniuſte factum. Vt C. Rabirius arma quidem contra Saturninum tulit, ſed non ideo maiestatem minuit, quia nõ iniuſtè pernicioſus ciuis interficitur. uel non tam magnum eſſe peccatum, ut M. Cœlius rem quidem habuit cum Clodia uidua, nõ tamen ut adulter puniendus eſt, quoniam illa meretricio more uiuebat. hæc enim omnia ſunt apud Ciceronem, & eloquentiſſime differuntur.

TEXT. *Quare non eſt in eis comorandum quæ certa ſunt, niſi cauſa profint, ut factum quidem eſſe, ſed non eſſe iniuſtum.*

COMM. Cum ea, quæ fuerunt ab accuſatore narrata nullam dubitationem habent, non eſt in eis diutius comorandum. ne cupide uideamur uelle ueritatem impugnare. niſi fortè cauſa noſtra proſit iterum ea narrare, non ut falſa eſſe oſtendamus, ſed ut doceamus non eſſe iniuſta. ut pro Q. Ligario.

Ligario quanuis nulla eſſet dubitatio, quin Ligarius in Africa fuiſſet, & contra Cæſarem arma tuliſſet, tamen ideo narrat Cicero, ut doceat Ligarium, cum eſſet adhuc nulla belli ſuſpicio, in Africam proſectum, neque ſua ſponte, ſed pene coactum in Africa reſtiſſe. & pro Milone, quamuis certum eſſet Clodium à Milone interfectum, tamen copioſe narrat, ut oſtendat, id factum Milonis iniuſtum non fuiſſe.

TEXT. *Præterea res eas narrare oportet, quæ facta neque miſerationem, neque indignationem commouent.*

COMM. Diligenter aduertere defenſor debet, ne in narrando aliquid dicat, quod animos iudicum commouere poſſit, uel ad miſerationem eius, qui perpeſſus eſt, uel ad indignationem contra ſe ipſum. res igitur huiusmodi ſunt amputandæ, uel ita dicendo molliendæ, ut reo nocere non poſſint, quod pro Milone cauſiſſimè facit Cicero, cum enim narrando ad eum locum perueniſſet, ubi fatendum erat, Clodium fuiſſe interfectum, ita inquit; Fecerunt id ſerui Milonis, dicam enim non deriuandi criminis gratia, ſed ut factum eſt, neque imperante, neque ſciente, neque præſente domino, quod ſuos quiſque ſeruos in tali re facere uoluſſet. neque enim aperte dicit, quod tamen ſatis intelligitur, & cauſam Milonis meliorem facit à genere, quod omnes cupiuiſſent. idem in tali re à ſeruis ſuis fieri, ut ſuam uitam tuerentur.

TEXT. *Exemplum eſt huius rei, Apologus Alcinoi, quem apud Penelopen ſexaginta uerſibus explicuit. ſicuti Phayllus, circulum. & qualis eſt Oenei Prologus.*

COMM. Tribus exemplis probat in narratione poſſe ea facile prætermitti, quæ miſerationem audientiũ, atque indignationem commouent. & poſſe in arctum contrahi, quæ longa narratione continentur. primum eſt ab Homero ſumptum, qui Vlyſſem inducit, apud Alcinoũ regem Phæacum narrantem plurimis uerſibus miſerias & calamitates ſuas, & animos Phæacum ad ſui miſericordiam comitantem & ad indignationem contra aduerſarios ſuos. itaque tantum eloquentia, & dicendi copia potuit, ut Alcinoũ & Phæaces omnes ad miſerationem ſui traxerit, ita ut eum honorifice ſuſceperint, & multis preciſis rebus donatũ in patriam remiſerint. poſtea uero cum ad Penelopen uxorem ſuam reuertiffet, eadem omnia quæ libris quatuor apud Alcinoũ narrauerat, paucis uerſibus expoſuit. quoniam autem multas res prodigioſas & admirabiles ac luſtuofas, ſed omnino falſas Vlyſſes Alcinoũ narrauerit, factum eſt ut, Alcinoi apologus, prouerbio dicatur, de longa & mendaci narratione, proſuſque fabuloſa, de quo uide Erasmii Chiliades. Sed quod ait Ariſtoteles ſexaginta uerſibus apud Penelopen, apologum illum explicatum fuiſſe, numerus uerſuum non conuenit. nam multo paucioribus Vlyſſes ea omnia narrauit, nempe duobus & triginta, quo tamen è numero unum Euiſtathius eximit, & unum tantum

& triginta facit. quare locus hic fortæ mendofus eſt, & pro ἐξήκοντα legendum eſt, τριάκοντα. uel in notis numerorum forte librarii decepti ſunt, quod facile fuit imperitis. Alterum exemplum nobis eſt ignotius, quia non extat auctor, ſed tamen ita intelligendum puto, ut Phayllus, de quo etiam ſupra meminit, longiſſimum poema, qui circulus dicebatur, detractis omnibus ornamentis & affectibus, in paucos uerſus redegerit, ſicut Vlyſſes apologum ſuum apud uxorem Penelopen. quod autem κύκλος hoc eſt circulus poema quoddam fuerit, declarat etiam Ariſtoteles apertiffime libro Poſteriorum primo. & ibi Philoponus ait, extare poema, qui Circulus diceretur, quod ab Homero quidam ſcriptum exiſtimarent. & in Elenchis Homeri poema circulum Ariſtoteles appellat, & Athenæus li. 6. circulum epicũ nominat, & Horatius in Arte poetica ſcriptore quendam Cyclicum damnat.

Nec ſic incipies ut ſcriptor cyclicus olim.

Vt non dubitandum ſit, quin cycclus uel circulus poema fuerit, quod Phayllus contraxerit. Tertium exemplum ab Euripide ſumptum qui Tragœdiam Oeneum conſcripſit. quæ non amplius extat. & in eius Prologo narrat omnia breuiter, quæ deinde in tota Tragœdia tragicis affectibus amplificat.

TEXT. *Morata autem oportet eſſe narrationem; quod facile fiet, ſi quid mores eſſingant, intellixerimus. ac illud primum eſt, mentem ipſam declarare, nam qualis eſſe mens oſtenditur, tales etiam mores habentur, qualis autem mens ſit, à fine cognofcitur.*

COMM. In narratione plurimum prodeſt mores effingere, uel bonos, eorum, quos defendimus, uel malos, eorum, quos impugnamus. hoc autem non erit difficile, ſi prius cognouerimus, quæ ſint ea, quibus mores effingantur. ac primum quidem illud eſt, ut mentem ac uoluntatem declaremus. nã prout aliquid bona uel mala mente factum oſtenderimus, tales etiam mores eſſe putabuntur. Vtrum uero bona an mala mens ſit, à fine cognofcitur, quem ſibi quiſque proponit. à fine igitur, cuius gratia factum aliquid eſt, mentem cognofcimus, à mente mores ipſos. ut Cicero, ſtatuit ſibi nefarios Catilinæ conatus eſſe frangendos, ut patriam ab eius conuiratione liberaret, mens Ciceronis ad patriæ ſalutem ſpectabat, quo ſit, ut boni mores oſtendantur. Prima actio in Verrem ita mentem ſuam oſtendit Cicero; cum hoc unum his tot incommodis remedium eſſe arbitraret, ut homines idonei, atque integri cauſam Reip. leguque ſuſciperent, fateor me ſalutis omnium cauſa ad eam partem accuſiſſe Reip. ſubleuandæ, quæ maximè laboraret. Pro Milone ut improbiſſimos P. Clodij mores oſtenderet, initio ſtatim narrationis eius nefariam mentem oſtendit, P. (inquit) Clodius cum ſtatuiſſet omni ſcelere in prætura uexare Remp. cum igitur mens & conſilium cuiusque facti oſtenditur, tunc morata eſſe narratio dicitur.

Aque

TEXT. *Atque hac de causa mathematica disputationes, non effingunt mores, quia mentem & consilium non habent, neque enim alicuius gratia fieri solent.*

COMM. Disciplina mathematica nihil de moribus disputare solent, quoniam de bonis aut malis rebus nullam mentem aut cogitationem habent, neque ad aliquem actionis finem diriguntur, sed suis demonstrationibus contenta sunt, neque aliquid ultra cognitionem & scientiam quaerunt. cum autem dicimus mathematicas disputationes mentem & consilium non habere, sic est intelligendum, nihil extra se cogitare, & ad nullum finem dirigi, ut scribi possit, qua mente, aut quo consilio fiant. hoc enim sine carent omnino. sicut in libro Sapietiae secundo confirmat Aristoteles, cuius haec est sententia, ut nos conuertimus; Finis autem, & illud cuius gratia, alicuius actionis finis est. actiones uero omnes cum motu coniunctae sunt, quocirca in rebus immobilibus non potest hoc esse principium, neque aliquid, quod sit per se bonum. Itaque etiam in mathematicis nihil per hanc causam demonstratur, neque ulla est conclusio, quod aliquid melius aut deterius sit, neque omnino ququam mathematicus harum rerum, meminit. atque hac de causa Sophistae quidam, ut Aristippus in mathematicas disciplinas inuadunt, cum in aliis artibus omnibus etiam sordidis, ut in arte fabricorum & cerdonum dicatur, cur aliquid melius aut deterius sit, mathematicae uero de rebus bonis aut malis nullam omnino mentionem faciant. haec est causa, cur dicamus Mathematicas disciplinas mentem & consilium non habere.

TEXT. *At uero Socratici sermones habent mores, quoniam de rebus huiusmodi sunt, quae alicuius gratia fiunt.*

COMM. Socrates primus fuit, qui philosophiam a rebus occultis ad uitam & mores traduxit, coegitque de bonis & malis rebus disputare, quare moralis philosophiae parens habitus fuit. nam qui ab eo fuerunt edocti, & Socratici nominati, ut Plato, Xenophon, Aeschines, & alii plurimi, de moribus & honestate uitae multa conscripserunt, ut ex Platonis Dialogis intelligi potest. hoc est, quod ait Aristoteles, Socraticos sermones habere mores, quoniam ad actionis finem diriguntur. Semper enim ferè de rebus huiusmodi Socrates loquebatur, quae ad bene uiuendum, & honestè mores conformandos, pertinerent, itaque omnis eius oratio morata dici potest.

TEXT. *Sed ea quoque morata dicuntur, quae cuiusque mores consequuntur. Ut, Haec uociferando recedebat: hoc enim audaciam & rusticitatem morum indicat.*

COMM. Erit (inquit) oratio illa morata, quae notis quibusdam atque signis ostenderit ea, quae cuiusque mores consequantur, & actiones atque sermones exprefferit, ex quibus cuiusque mores intelligi possint, ut si quis ita dicat; Haec uociferando recedebat, indicabit audaciam & rusticitatem morum. nam clamare & uociferari proprium esse rustico-

rum uidetur, recedere autem antequam responsum fuerit, audacis & comminantis est indicium. in hac re mirificus est artifex Cicero, ut signis quibus hominum mores apertissime ostendat; ut in Pisonem cum eius sordidam uitam, & ab omni ingenuitate alienam ostendere uellet, sic ait; extructa mensa non conchylijs aut piscibus, sed multa carne subrancia. serui sordidati ministrant, nonnulli etiam senes, idem coquus, idem atriensis, pistor domi nullus, nulla cella, panis & uinum a propola, atque de pupa. pro Milone, cum audaciam P. Clodij, & contempionem legum ostendere uellet, sic ait: palam agere coepit, & apertè dicere occidendum Milonem. sed huius generis infinita sunt apud Ciceronem exempla.

TEXT. *Sunt etiam morata, quae non tanquam cogitata dicuntur, ut huius temporis oratores faciunt, sed tanquam ex uoluntate, atque consilio. ut; Ego quidem hoc semper uolui, & quamuis mihi non esset utile, tamen honestius esse constitui.*

COMM. Duobus modis rem aliquam narrari posse ostendit, hoc est, primo a *πρόσθεσις*, quod ex praemeditatione latinè dici potest, cum res cogitata, & meditata, & domo allatae narrantur, & accuratè explicantur. quod narrationis genus ad mores exprimendos minime accommodatum est, ideo notat Aristoteles sui temporis Oratores, quod eo tantum uterentur, & semper tanquam res cogitatas dicerent, deinde a *πρόσθεσις* id est, ex uoluntate atque consilio, cum simplicius res exponitur, & mens atque consilium facti explicatur, quae narratio praecipue morata est. hoc igitur est, quod docet Aristoteles, morata esse, quae, non tanquam cogitata dicuntur, sed tanquam ex uoluntate, atque consilio. quod exemplo maxime apposito declarat. Ego quidem hoc semper uolui, & quamuis mihi non esset utile, tamen honestius esse constitui. haec enim narratio probi hominis mores indicat, qui utilitati honestatem anteponat. Sic igitur ex consilio & uoluntate plerumque uel boni mores, uel improbi exprimuntur. boni, ut pro Roscio Am. Cicero; hic cum omni tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, cum omnium nobilium dignitas, & salus in discrimen ueniret, praeter ceteros in ea uicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit: etenim rectum putabat, pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. mali atque improbi, ut pro Milone de P. Clodio; Subito reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat ad praetoram gerendam, hoc est ad euertendam Rempublicam plenum annum atque integrum.

TEXT. *Illud quidem prudentis est, at hoc probi uiri. prudentis enim est, id sequi quod utile sit, probi uero, quod honestum.*

COMM. Ex uulgari opinione, differentiam inter prudentem & probum uirum statuit, quamuis re uera nemo prudens esse possit, nisi idem sit etiam probus.

probus. Sed cum de oratione populari uerba faciat, necesse est ut etiam interdum populariter loquatur. uulgo enim prudentes atque etiam sapientes eos uocamus, qui res suas utiliter agunt, & diuitias augent, atque commodis suis student. probos autem eos dicimus, & pios ac religiosos, qui ut honestatem sequantur, quod utile est negligunt, ac pro nihilo putant. sed cum orationi mores affingere uolumus, non ex praemeditatione utilitatis & commodi, quod prudentis est hominis, narrare debemus, sed ex uoluntate & delectu honestatis, quod probi uiri proprium est. prudentis enim (inquit) est, id sequi, quod utile sit, probi uero quod honestum. rectè autem moratam orationem, non utilitatis habita ratio, sed honestatis inita consilia facere solent.

TEXT. *Quod si res incredibilis fuerit, tunc illi causam adiungere oportet, quemadmodum Sophocles exemplo nobis est in Antigona, quae dicit, se magis fratrem curare, quam maritum, aut filios, nam hos etiam si perdidit, se posse recuperare; Vtrisque uero mortuis parentibus, Non frater ullus exoriri unquam potest.*

COMM. Res interdum narrantur, quae parum sunt uerisimiles, tunc igitur causam explicare oportet, alioquin esset narratio uitiosa, nisi uerisimilis esset. causa uero atque ratio adiuncta, saepe quod antea uidebatur incredibile, statim, ut credatur efficit. quod exemplo Sophoclis probat Aristoteles, qui in Tragedia, quae Antigona inscribitur, ipsam Antigonam inducit, dicentem, se magis curare fratrem suum, quam maritum, aut filios. quod eius dictum cum incredibile uideretur, quia omnes fere mulieres maritum & filios fratribus anteponunt, causam illam probabilem addidit; nam si (inquit) maritum aut filios amisero, non erit mihi difficile alium maritum, atque alios filios recuperare. cum autem uterque parens mortuus sit, nullo modo fieri potest, ut alius mihi frater exoritur. Sumpsit autem hoc Sophocles ex historia, nam Herodotus in Thalia narrat, In-taphernis uxorem hanc rationem attulisse Dario regi, cum is admiraretur, quod ea mulier, fratris uitam mariti atque filiorum uitae preposuisset. Cicero in Diuinatione contra Verrem, cum rem propè incredibilem dixisset, illam accusationem suam, esse defensionem, statim causa addita probat; Quo in negotio (inquit) tamen illa me res iudices consolatur, quod haec, quae uidetur esse accusatio mea, non potius acculatio, quam defensio est existimanda, defendo enim multos mortales, multas ciuitates, provinciam Siciliam totam. quamobrem si mihi unus est accusandus, propemodum manere in instituto meo uideor, & non omnino a defendendis hominibus subleuandisque discedere. his enim uerbis mores suos ostendit, potius ad salutem multorum, quam ad perniciem unius esse inclinatos.

TEXT. *Si uero causam nullam afferre poteris, dic te non ignorare, quae dicis, incredibilia uideri; sed tamen tuam esse naturam eiusmodi. neque enim creditur, aliquem sua sponte facere id, quod uille non est.*

COMM. Si rem (inquit) dixeris uulgo incredibilem, neque ullam causam habeas, quam ad probationem afferas. poteris ad eam orationem confugere; te praeclearè intelligere, quae dicis, incredibilia uideri, sed tamen esse uerissima quoniam natura tua sit eiusmodi. pauci enim sunt qui credere uelint, aliquem esse, qui sua sponte utilitatem contemnat, & res inutiles aggrediatur, etiam si sint honestissimae. sic est uulgo ex ueritate pauca, ex opinione multa estimat. plurimi tamen sunt egregij uiri, qui pro honestate atque dignitate, non modo utilitatem atque emolumenta contemnant, sed etiam uitam ipsam profundere non dubitent. hos in Partitionibus, Cicero uocat, humanos, atque expolitos, qui rebus omnibus dignitatem anteponunt. pro lege Man. ita Pompeium Cicero laudat, ut dicat eum, temperantia sua, quod antea uideretur incredibile, fecisse, ut crederetur. nunc (inquit) denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriam proditum uidebatur. talis est enim summa uirtus (quod ait Ilocrates) ut quae incredibilia uidentur, facile perficiat.

TEXT. *Debent etiam in narratione poni, quae mouere animum possint, ut si consequentia narrentur, aut quae nota sunt ijs, qui audiunt. Et quae priuatim uel sibi uel aduersario propria sunt. Ille uero discedens ad me frequenter oculos conuertebat.*

COMM. In narratione prodest interdum animos audientium commouere. quamobrem debet orator ea ponere in narratione, quae mouere animos possint, ut si consequentia narret, uel quae nota sunt auditoribus. ut Cicero tertia in Verrem actione narrat admodum flebiliter casum Philodami atque eius filij, quem consecuti fuerant propter defensionem a Verre pudicitiam Virginis; constituitur (inquit) in foro Laodiceae spectaculum acerbum & miserum, & graue toti Asiae provinciae, grandis natu parens adductus ad supplicium, ex altera parte filius, ille quod pudicitiam liberorum, hic quod uitam patris, famamque sororis defenderet. flebat uterque non de suo supplicio, sed pater de filij morte, de patris filius. quid lachrymarum ipsum Nero nem putatis profudisse? quem luctum & gemitum Lampacenorum? & quae sequuntur. haec enim consequentia maxime animos mouent. mouet etiam quae nota sunt, ut pro Milone; Quod si ita putasset, certè optabilius Miloni fuit, dare iugulum P. Clodio. non semel ab illo, neque tum primum peti, quam iugulari a uobis, quia se illi non iugulandum tradidisset. mouent praeterea, quae sibi uel aduersario propria sunt, ut si ita dicat orator; Ille uero discedens ad me frequenter oculos con-

arderebat hoc enim eius animum, qui discedit per-
 turbatum indicat nam frequenter ad aliquem re-
 spectare, vel indignationis cuiusdam vel metus
 indicium est. ita Cicero de Catilina; & retor-
 quet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam
 ex suis faucibus creptam esse iugit. Pro Roscio
 Am. Cicero servat hoc diligentissime, ut cum per-
 turbatione animi narret, quæ sibi hoc est reo, quæ
 defendit, & quæ aduersariis priuatim euenerunt.
 hunc (inquit) miserum, lucra perditum, qui non-
 dum etiam paterno funeri iusta soluisset, nudum
 eijsit domo, atque focis patriis, Diisque penati-
 bus præcipitem iudices exturbat, ipsæ amplissime
 pecuniæ sit dominus. & reliqua. Quintilianus li-
 bro quarto multa disputat contra eos, qui in nar-
 ratione non putant esse utendum affectibus. &
 probat utilissimum esse cum iudicem docemus
 eundem etiam monere, quod à Cicerone saepe
 fieri solitum ostendit. ut hoc præceptum Aristo-
 telis & à Cicerone & à Quintiliano uehementer
 comprobetur.

TEXT. Et quod de Cratylo dixit Aeschines, eum exhibila-
 re, & manibus explodere. hæc enim fidem faciunt.
 propterea quod ea, quæ nota sunt, eorum sunt indi-
 cia, quæ ipsi nesciunt.

COMM. Aeschines ut ostenderet Cratyli insolentiam
 & petulantiam dixit eum exhibilare & manibus ex-
 plodere. sic enim plerumque faciunt, qui aduersa-
 rios irrident, & eorum dicta non probant, quod
 tamen intemperantis potius est, quam modesti
 hominis, grauis enim uir & modestus neminem
 exhibilat, neminem manibus explodit. hæc autem
 signa (inquit Aristoteles) fidem faciunt, quoniam
 nota sunt, & indicant ea, quæ iudices nesciunt.
 nam sciunt quidem iudices, hæc intemperantis
 hominis signa esse, uerum Cratylum intemperan-
 tem esse nesciunt, qui deinde per hæc signa talis
 esse demonstratur. Cicero septima in Verrem
 actione, ut Verri immanem naturam ostenderet,
 sic ait; Ipse inflammatus scelere & furore, in fo-
 rum uenit, ardebant oculi, toto ex ore crudelitas
 eminebat.

TEXT. Plurima nero huiusmodi licet ab Homero sume-
 re;
 Ast anns ad faciem palmas utraque tetendit.

Nam qui lugere incipiunt oculos manu tangere so-
 lent.

COMM. Sæpissime Homerus ex notis quibusdam &
 signis motus animorum indicat, itaque pluri-
 ma huiusmodi exempla possumus ab eo sumere,
 ut Odyssæ libro decimo nono, ubi Eury-
 clea nutrix Ulyssis inducitur, quæ cum eius
 pedes esset lauatura, quem Penelope similem
 Ulyssis esse dixerat, heri sui memoria commo-
 ta, utraque manu oculos operuit, & lugere
 cepit, quam rem ut ostenderet Homerus, ita ce-
 cinxit;
 Ast anns ad faciem palmas utraque teten-
 dit.

Hoc enim signum fuit animum illum lacrymare
 uelle. nam hoc iterum fit, ut qui lugere incipiunt, ocu-
 los manibus operiant.

TEXT. Statim uero seipsum infelix, probumque uirum
 ostende, contra preme aduersariis ut deinceps in to-
 ta oratione te, acque illam talem existiment: sed oc-
 culis hoc facio.

COMM. Præceptum hoc est utilissimum ad mores ora-
 tioni affingendos, quod ubique diligentissime ser-
 uatur à Cicerone, ut initio narrationis statim se
 orator infinuat, & seipsum, uel eum, quem defen-
 dit, probum esse uirum ostendat, aduersarium au-
 tem deprimat, & improbum esse demonstrat, sic
 enim iudices hac opinione concepti, in tota de-
 inceps oratione tales esse existimabunt, uerum om-
 ni diligentia utendum est, ut hoc fiat occultè, ne
 artificium appareat, uerum est enim quod ait Oui-
 dius;
 Si latet ars prodest, affectu deprenta pudo-
 rem.

Cicero cum alijs in orationibus tum maximè
 pro P. Sestio, narrationis initio statim laudes P. Se-
 stii multis uerbis prædicat, & optimum semper
 fuisse uirum ostendit, deinde paulatim accedit ad
 aduersarios, & magnam narrationis partem in P.
 Clodij, & duorum consulum Pisonis & Gabinij
 sceleribus agitandis consumit, atque hoc summa
 quadam arte efficit, ut P. Sestius, quem defende-
 bat, iudicibus probaretur, atque ita facilius absol-
 ueretur.

TEXT. Quod autem hoc facile sit, licet ex eis intelligere,
 qui notis aliquid annunciant: quoniam enim de eate
 nihil antea scirentur, tamen statim quandam opinio-
 nem concipiunt.

COMM. A simili probat, non esse difficile facere, ut au-
 ditores & iudices bonam de nobis opinionem
 concipiant, & malam de aduersariis. cum enim
 nobis aliquid nunciatur, quamuis de illa re ni-
 hil antea audiuerimus, tamen quandam statim
 opinionem concipimus, ut, uel esse ueram
 existimemus, uel falsam, prout uerissimiliter nun-
 ciata nobis fuerit, aut contra uerissimilitudi-
 nem.

TEXT. Multis autem in locis narrare opus est, & aliquan-
 do non est in principio narrandum.

COMM. In oratione iudiciali nonnunquam accidit, ut
 multis in locis narrare oporteat atque hoc in accu-
 sationibus præcipue. nam tot narrationes esse pos-
 sunt, quot crimina sunt, quæ reo obijciuntur. hoc
 autem licet apud Ciceronem uidere in Actioni-
 bus contra Verrem, quam frequentes narrationes
 instituat. quod in defensionibus etiam aliquan-
 do fit cum id causa postulare uideatur, & sæpius
 narretur. nihil enim bene confirmari, aut refel-
 li potest, nisi prius expositum atque intellectum
 fuerit. itaque narrationem dicunt esse confirmatio-
 nis propositionem. Sæpe etiam accidit, ut post ex-
 ordium non statim narranda sit, ut p Milone Cice-
 ro fecit. qui post exordium tria præiudicia prius re-
 fellit,

fellit, quam ad narrationem accedat, ita etiam pro
 L. Murena, prius obiecta diluit, deinde narratio-
 nem instituit.

TEXT. In deliberatione narratio locum non habet, quoniam
 de rebus futuris nemo narrat: sed si ulla narratio
 fuerit de præteritis, erit, ut in memoriam ea reducen-
 tes, de futuris melius consultant. sed quæ præterita
 sunt, uel uis uerant, uel laudant. itaque tunc delibe-
 rantis munus non exequuntur.

COMM. In deliberatio genere non est opus narratio-
 ne. quia deliberatio est de futuris, narratio uero de
 præteritis. nemo enim de futuris narrare potest, ni-
 si fortasse uates in prædicando, quæ futura sunt.
 quod si in deliberatione forte aliqua narratio de
 præteritis fuerit, illa non alia de causa adhibebitur,
 nisi ut in memoriam reducentes melius de futuris
 consultare possint. at uero quæ præterita sunt,
 uel laudare, uel uituperare solent oratores, quo-
 fit, ut tunc deliberantium officio non fungan-
 tur.

TEXT. Quod si fuerit incredibile, quod narras, debes pol-
 liceri, te statim causam allaturum, uel eorum arbitrio
 rem commissurum, quorum ipsi uoluerint.

COMM. Narramus interdum ea, quæ uidentur incredi-
 bilia. quare tunc polliceri debemus, nos causam al-
 luros, uel ipsos audientes iudices futuros cum
 bene rem intellexerint, uel nos eorum arbitrio re-
 commissuros, quorum ipsi iudices uoluerint. Cice-
 ro pro A. Cluentio cum esset narraturus quemad-
 modum Sasia Cluentii mater filio suo perniciem
 strueret, & illi mortem inferre concupisceret, quia
 sciebat rem incredibilem se narrare, quod mater
 filio mortem machinaretur, ideo multis rationi-
 bus conatur eam narrationem efficere uerissimi-
 lem, sic enim ait primo; nam Sasia mater huius
 Habiti, mater enim à me nominis causa, tametsi i
 hunc hostili odio, & crudelitate est, mater inquam
 appellabitur. neque unquam illa ita de suo scelere
 & immanitate audiet, ut naturæ nomen amittat,
 & reliqua. deinde ita pollicetur se causam declara-
 turum; Initium quod huic cum matre fuerit simul
 tatis audiuitis, pertinuisse hoc ad causam tunc, cū
 reliqua cognoueritis intelligetis. nam illud me nõ
 præterit, cuiusmodi cunq; mater sit, tamen in iu-
 dicio filii, de turpitudine parentis dici uix oportet.
 & quæ sequuntur.

TEXT. Ut Iocasta in Oedipode Carcini semper pollicetur
 cum eam interrogaret is, qui filium querebat; & Ae-
 mon apud Sophoclem.

COMM. Duos locos indicat, in quibus id obseruatur, q
 ipse præcipit, alterum ex Carcini poetæ Tragœ-
 dia, quæ Oedipus inscribatur, sumptum, alterum
 ex Antigona Sophoclis. nã in Oedipode Carcini
 Iocasta; quæ mater & uxor Oedipodis fuit semp
 pollicetur, cum ipsam percunctaretur quidam qui
 filium querebat, quid autem, aut quomodo Ioca-
 sta polliceatur, cum eam Tragœdiam non habea-
 mus, scire nullo modo possumus. de Carcino uerò
 poeta Tragico dictum alibi est, & Gyraldus ami-

cus noster de poetarum Historia Dialogo septi-
 mo de hoc eodem Carcino multa tractat. at uerò
 apud Sophoclem in Antigona Creõtis, filius Ae-
 mon cum Antigonæ sponsæ suæ uitam contra pa-
 tris uoluntatem omni studio tueretur, pollicetur
 tamen se in patris potestate futurum, & quicquid
 ille uoluerit, se libenter facturum, cum tamen lon-
 ge aliter animo destinasset. ita Cicero pro Milone
 pollicetur se demonstraturum luce clarius, insi-
 dias Miloni à Clodio factas. Idem de lege Agra-
 ria contra Rullum; omni hoc uobis ratione con-
 firmare possum Quirites, hoc animo me ad legen-
 dam legem, cognoscendamque uenisse, ut, si eam
 uobis accommodatam atque utilem esse intellige-
 rem, auctor eius atque adiutor essem.

TEXT. Probationes autem demonstrandi uim habere de-
 bent. & quoniam quadripartito questiones distribu-
 ta sunt, ea demonstrare & concludere oportet, de qui-
 bus cum aduersario controuersia est, ut si de facto du-
 bitatur, hoc in iudicio, maxime erit argumentis confir-
 mandum.

COMM. Postquam de narratione satis dixit, nunc ad pro-
 bationem transit, quam ait talem esse debere, ut
 demonstrandi uim habeat, quo facilius fidem fa-
 cere possit. erit autem eiusmodi, si diligenter ea
 demonstrantur & concludantur, de quibus est cõ-
 trouersia & quæ cum aduersariis nullo modo con-
 ueniunt. sunt autem quatuor præcipuæ quæstio-
 nes, de quibus in iudicio contenditur, quæ supra
 etiam hoc eodem libro posita sunt; prima est de
 facto, utrum factum sit necne; altera est de
 facti qualitate, utrum iuste factum sit, an iniuste,
 tertia est de nomine facti, utrum damnum datum
 sit nec ne, quarta est de quantitate, utrum ma-
 gnum an paruum sit. ergo debet orator aduerte-
 re, quæ sit præcipua causæ quæstio, quam Græci
 ἰσχυρὸν, id est statum post Aristotelem appellarunt,
 Latini constitutionem, quoniam ex ea pendet το
 κριόμερον, quam nos iudicationem uocamus. Si igitur
 de facto controuersia est, coniecturalis uoca-
 tur constitutio, quia coniecturis, probandum est
 id, quod negatur, aut refellendum, quod asseritur,
 ergo in iudicijs tunc oportet maximè id confirma-
 re, nempe factum esse, aut non factum. ineptus. n.
 haberetur, qui crimen amplificaret atque exagger-
 raret, priusquam factum esse ostendisset. ut si cla-
 maret, impium, scelestum, crudele facinus esse,
 quod ad aduersario factum negatur. ipse quidem
 defensor hoc interdum artificiosè facit, ut crimen
 augeat, à quo deinde se alienum probet, ut pro
 Roscio Am. Cicero; Occidisse patrè Sex. Roscius
 arguitur; scelestum Dii immortales ac nefarium
 facimus, postea uero totus est in eo occupatus, ut
 ostendat, non esse factum.

TEXT. Quod si te non lasse dicas, hoc probare debes,
 aut si dicas, non esse tam magnum aut iuste factum, nõ
 enim hæc aliter confirmanda sunt, quam si fuerit de fa-
 cto controuersia.

COMM. Quo coniectura tractat, sic etiã ceteræ quæstiones, ut

Haec diligentissime probentur, quae in controversiam veniunt, ut si dicat reus se detrimentum nullum attulisse, vel quod factum est, non esse illo nomine vocandum quo censet accusator, debet omnes argumentationes suas ad hanc rem probandam dirigere, ita si de quantitate facti sit controversia, quod non tam magnum dicat reus esse, quam aduersarius obijcit, aut de qualitate cum se iuste fecisse defendit, non aliter haec tractanda erunt, quam in coniectura. praecipuum igitur Aristotelis eo pertinet, ut ne a causa digrediamur, priusquam ea bene confirmauerimus quae in controversiam veniunt. quoniam Enthymemata (sicut dictum est in primo libro) sunt corpus fidei faciendae, reliqua uero sunt additamenta.

TEXT. Illud uero sciendum est, in hac sola de facto controversia necessarium esse, ut alter litigantium improbus sit, neque enim ignorantia controversia causa est: ut, si quidam inter se de aequo in seque contendere, qua propter in hoc diu commorandum est, in alijs uero minime.

COMM. Cum sint quatuor controversiarum genera, fieri potest, ut in tribus eorum, neque accusator neque reus sit improbus, sed errore aliquo uterque datur, & contrarium existimet. ut si accusator se laesum fuisse dicat, quod ita uerum esse opinetur, reus contra, nullum se damnum dedisse affirmet, sic opinatus, non aliqua malitia ductus. eodem modo si dicat accusator iniuste factum, & reus iuste factum defendat, potest uterque sine improbitate hoc facere, cum errore ducitur. denique etiam in magnitudine & paruitate criminis error esse potest, quod alter magnam esse peccatum alter paruum opinetur, sed in ea controversia, quae de facto est, semper necessarium est, ut, uel accusator, uel reus sit improbus, quoniam ignorantia non potest esse controversiae causa, sicut in reliquis generibus, ut cum de aequo in seque contenditur, quia pauci, quae uere iusta sunt, intelligunt. quamobrem cum in hoc controversiae genere praeter damnum etiam de existimatione atque honore controversia sit, opus est in eo diu commorari, & omnia conari, ut in aduersarium crimen reiciatur, uel omnino depellatur. ne qua improbitatis suspicio inhaereat. ut pro Roscio Am. Cicero, cum Roscium patricidii accusatum defendat, ipsum esse innocentissimum pluribus argumentis probat, crimen autem in aduersarios reijcit, & ostendit ab eis fuisse interfectum, quem interfectum a filio Roscio criminabantur.

TEXT. In exornationibus ea cura esse debet, ut amplificando probetur, quae facta sunt, honesta atque utilia esse. nam ea credi opus est: siquidem raro probationem requirunt, nisi forte uel incredibilia sint, uel aliquis alius eorum auctor existimetur.

COMM. In demonstratiuo genere non opus est argumentatione. quia res gestae sic exponuntur, quasi iam ab omnibus credantur. itaque debet Orator in eo plurimum occupari, ut ostendat eas, honestas &

10 utiles esse. raro autem accidit, ut probationis indigeant. nisi quando uel prorsus incredibilia esse uidentur, uel non ab eo gesta, quem laudamus. tunc enim argumentis probare oportet, uera esse, quae dicuntur, & ab eo gesta, qui laudatur. Cic. in partitionibus ita scribit; Coniicitur autem hoc genus dictionis, narrandis exponendisque factis sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodatè. non. n. dubia firmantur, sed ea, quae certa sunt, aut pro certis posita augentur. exempla sunt aperta pro Lege Man. ubi Cicero Pompeium exornat, & amplificatione plurimum utitur. ut cum ait; Iam uero uirtuti Cn. Pompeij quae potest par oratio inueniri? quid est quod quisquam aut dignum illo, aut uobis nouum, aut cuiquam inauditum possit afferre? pro M. Marcello Caesaris clementiam sic amplificat, ut ceteris eius laudibus omnibus anteponat, & eam solam ipsius propriam esse uelit. deinde argumentatur in re incredibili, ut probet, ipsam uictoriam a Cesare fuisse deuictam.

TEXT. In deliberationibus autem, uel non futura ea, de quibus deliberant, aliquis ambigere potest, uel futura quidem, sed non iusta, non utilia, non tam magna.

COMM. Quoniam in deliberatiuo genere tot fere sunt, quot in iudiciali, potest. n. esse dubitatio, utrum ea de quibus deliberant, futura sint nec ne, utrum iusta, utrum utilia, utrum magna. ergo dissuasor primo dicet, ea non futura, hoc est non effici posse. nam si hoc probatum fuerit, statim tollitur omnis deliberatio. deinde si hoc probare non potuerit, accedet ad alia, ut doceat, uel non esse iusta, uel non utilia, uel non tam magna, ut a sua uoluntate dictum fuit. Cicero sic ait in Partitionibus; Itaque cum constet hoc genus causarum ex suasionem, & dissuasione, suatori proponitur simplex ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat, dissuasori duplex, una si non utile est, ne fiat, altera si fieri non potest, nec suscipiatur. Videtur ergo Cicero sub utili comprehendere etiam iustum & magnum. pro Lege Man. Cic. diligenter haec omnia persequitur, cum bellum contra Mithridatem suadeat. docet enim bellum esse iustissimum, contra illum, qui multos ciues Romanos trucidauerat, esse utilissimum, ut uectigalia populi R. recuperarentur, esse maximum, quod a duobus potentissimum regibus inferretur Mithridate, & Tigraue, facile confici posse, praesertim a Pompeio summo Imperatore. Contra uero duo decima Philippica pacem fieri cum Antonio dissuadet, quod cum eo nulla possit esse pax. quod non iusta, quod non utiliss.

TEXT. Aduertendum est etiam an aliquid falsi dixerit, quamuis extra causam. nam haec aliorum iudicia uidentur esse, nempe enu mentiri.

COMM. Nihil aequè fide adimit ei, qui suam dicit, quam si probetur, eum falsa dicere solitum. mendax. n. illud assequitur, ut et quando uera dicit, nemo illi fidem habeat. ergo, siquid falsum dixerit aduersarius, quoniam extra

extra causam, illud tamen quasi indicium erit, quo probare possumus, eum etiam in praesentia mentiri aut inutile consilium dare. hac ratione Cicero pro Lege Man. Q. Hortensio, & Q. Catulo fidem ad quod alio est tempore Quiritibus ea suadere conatus fuisset, quae non uera, non utilia, non iusta erant. & in Philippicis multis in locis Fulium Caesarem reprehendit.

TEXT. At ex probationibus exempla sunt deliberatiuo generi accommodatissima: enthymemata uero magis iudiciali conueniunt. nam deliberatio est de futuro: quare ex rebus iam factis exempla ad probandum ducere oportet: iudicium autem est de ijs, quae sunt, aut non sunt, in quibus magis est demonstratio & necessitas; quod enim praeteritum est, in se necessitatem habet.

COMM. Cum duobus probandi generibus Orator utatur, hoc est, exemplo & enthymemate, ut in 1. lib. declaratum fuit, quoties de aliqua re deliberatur multis exemplis uti est utilissimum, sunt. n. (inquit) exempla deliberatiuo generi quam accommodatissima. cuius rei rationem subiungit, quia deliberatio est de futuro, exempla uero iam praeterita, ita que ex rebus factis facile coniecturam de futuris facere possumus. hac ratione Cic. pro Lege Man. cum uult Quirites ad bellum contra Mithridatem suscipiendum impellere, commemorat exempla maiorum qui pro socios multa bella gesserunt, atque ita colligit; quare si pro socios nulla ipsi iniuria lacesciti maiores uestri cum Antiocho, cum Aetolis, cum Pœnis bella gesserunt, quanto uos studio conuenit iniurijs prouocatos sociorum salutem una cum imperij uestri dignitate defendere? quoties autem in iudicio contenditur, tunc argumentationes atque enthymemata magis profunt. nam in iudicio plerumque de facto quaeritur, utrum factum sit nec ne. aut etiam de nomine, & qualitate facti, sicut iam dictum est. quo fit ut in iudicio possit esse uera demonstratio & necessitas. nam quod iam factum est ac praeteritum, necessitatem habet, neque ullo modo infectum esse potest. quod autem factum est, certis indicijs demonstrari potest. quare enthymemata iudicij maxime sunt accommodata.

TEXT. Non oportet autem continuare enthymemata, sed cum alijs permiscere, alioqui se uicissim infringunt. nam est etiam modus in numero, ut; Care mihi, postquam tot tantum es uerba locutus Quot solet effari prudens, -- Non enim dixit talia.

COMM. Enthymemata continuata spinosam & exilem, & molestam orationem reddunt. itaque praecipit Aristoteles ne continuentur aut inculcentur in oratione, sed certo quodam modo & ordine cum alijs probationibus misceantur, alioqui sibi uicissim impedimento sunt, & se uicissim infringunt, quoniam auditorum ingenia obruunt, qui ferè sunt imperiti, neque subtiliores disputationes percipere possunt. quocirca Demosthenes etiam initio reprehensione non caruit, quod eius enthymemata

10 lucernam olere dicerentur. quod nimis frequenter eis uteretur. nam (inquit Aristoteles) etiam in numero modus esse debet, quod Homeri testimonio probat, apud quem Menelaus quarto Odyssæ libro Pisistratum Nestoris filium laudat, ab orationis prudentia & mediocritate, cum ita inquit; Care mihi, postquam tot tantum es uerba locutus Quot solet effari prudens.

Non enim (ait Aristoteles) dixit talia, sed tot. Ut ostenderet non esse transgrediendum modum in multitudine orationis, neque argumenta esse inculcanda. sed tantum ea adhibenda quae ad probationem sufficiant, permixtis semper oratorij ornamentis, ut ne spinosa contentione audientium animi offendantur.

TEXT. Neque res omnes argumentis confirmandae sunt: alioquin idem efficies, quod nonnulli faciunt philosophi; qui syllogismos adhibent ad ea, quae notiora sunt ac certiora, quam ea, quae sumunt.

COMM. Multa sunt tam aperta & perspicua, ut probatione non indigeant. itaque ineptè faciunt, qui conantur argumentis ea confirmare, ut quidam philosophi solent de ijs rebus ratiocinari, & syllogismos conficere, quae notiores sunt eis, quae probandi gratia sumunt. de hac re sic ait Quint. lib. 5. capite de usu argumentorum, In rebus uero apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre.

TEXT. Et cum animos commouere uis, ne argumento utaris. nam tunc argumentum uel commotionem extrudet, uel frustra proferetur commotiones. n. animi se uicissim expollunt, nec simul esse possunt, sed aut euanescent, aut imbecilliores redduntur.

COMM. Utilissima quaedam praecipua tradit de usu argumentorum ne fortasse illis intempestiue utamur. cum. n. amplificatione uti uolumus ad concitandos animos, tunc argumentis superfedendum est. nam eo tempore uel argumenta non patientur animos commoueri, uel inania erunt, frustra; proferentur. Siquidem argumenta uim habent commouendi & fidem faciendi, commotiones autem plures simul esse non possunt, sed se uicissim expellunt. itaque cum quis simul argumentatur, & animos quaerit commouere, tunc tota oratio uel inanis efficitur, uel languidior & imbecillior redditur. hoc praecipuum breuiter & eleganter in partitionibus ita ponit Cic. Nec quicquam in amplificatione nimis enucleandum est. minuta est. n. omnis diligentia. hic autem locus grandia requirit. hoc autem ex perorationibus Ciceronis intelligi potest, ubi cum animos commouere & perturbare contendat, non occupatur in argumentis, quem admodum in confirmationibus solet. nam argumenta ut intelligantur, sedatum & quietum animum requirunt, non autem concitatum ac perturbatum.

TEXT. Neque cum mores exprimere oratione uolumus, oportet simul argumenta quaerere, nam demonstratio neque mores, neque electionem exprimit.

In illa et oratione, quae ad mores exprimendos adhiberi solet, relinquenda sunt argumenta, & exquisitor probandi diligentia. nam enthymema siue argumentum est demonstratio rhetorica, sed demonstratio, neque mores indicat, neque iudicium mentis aut electionem exprimit. itaque non est apta ad orationem moratam efficiendam. ex hoc igitur loco colligere possumus neque in exordio neque in peroratione esse argumentis utendum, quoniam exordium plerumque ad mores exprimendos, peroratio ad commouendos animos accommodatur.

TEXT. *Sententijs autem utendum est, & in narratione, & in confirmatione. nam ad mores exprimendos ualent: ut, Ego uero pecuniam ei credidi, quamuis scire nemini, fidem habendam esse. quod si uehementius, & cum animi motu; Neque tamen me poenitet, quamuis iniuriam ac detrimentum acceperim: isti enim lucrum superest, mihi uero aequitas & iustitia.*

COMM. Cum argumenta remouerit ab affectibus & ab oratione morata, nunc sententias ostendit utrique orationi esse accommodatas. sunt autem sententiae quasi partes enthymematum, ut in 2. lib. dictum est. ergo (inquit) sententijs uti debemus & in narrando, & in confirmando, quia moratam efficiunt orationem. ut si quis dicat; Ego uero pecuniam ei credidi, quamuis scirem nemini fidem habendam esse. nam haec sententia declarat humanitatem & prudentiam. humanitatem quae egenti ac petenti pecuniam crediderit, prudentiam quod intelligeret, nemini fidem habendam esse, nam Epicharmus Siculus (ut ait Cicero) dicere solebat, neruos esse sapientiae non temere credere, quod si (inquit) uehementius & cum animi motu uelis eandem sententiam proferre, poteris uerba illa adiungere; Neque tamen me poenitet, quamuis iniuriam ac detrimentum acceperim. isti enim lucrum superest, mihi uero aequitas & iustitia. nam his uerbis concitatur in dignatio contra eum, qui amicum sefellit, & creditam pecuniam reddere noluit. in orationibus Ciceronis crebrae sunt ubique sententiae, quae uel mores exprimunt, uel animos concitant, ut pro Milone; Facere enim probus adolescens periculosè, quae perpeti turpiter maluit. haec ualet ad mores exprimendos, illa uero ad mouendos animos. insidiatori uero & latroni quae potest afferri iniusta nex iam uero in eius orationis extrema parte, qua maxime conatus est iudicum animos ad misericordiam concitare, frequentes sunt sententiae: ut, Fortes & sapientes uiros non tam praemia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta, & quae sequuntur, nam ibi conglobatae ponuntur sententiae.

TEXT. *Est autem difficilius in deliberatio, quam in iudiciali genere uersari; & merito, quoniam de futuro de liberatio est, iudicium uero de praeterito, quod iam etiam ab auguribus sciri potest, quemadmodum dixit Cretensis Epimenides: is enim non de futuris diuinabat, sed de praeteritis, quae tamen essent obscura.*

Comparat deliberatiuum cum iudiciali, & ait **COMM** deliberatiuum esse longè difficilius ad tractandum, idque nonnullis rationibus probat. quarum illa prima est à tempore sumpta, deliberatio est de futuro, iudicium autem de praeterito. Sed futura cognoscere multo difficilius est quam praeterita, igitur deliberare difficilius est quam iudicare, & consilium de rebus agendis dare, quam de factis sententiam ferre. quod. n. praeteritum est, et ab auguribus sciri potest, cum futura neque ipsi augures aut uates omnino scire ualeant, & hoc est (inquit) quod Epimenides Cretensis aiebat, qui non de futuris, sed de praeteritis diuinare solebat, etiam si praeterita fuissent obscura. Sententia Aristotelis est, futura non necessaria sed quae uel fieri, uel non fieri possunt, quae contingentia uocantur, nulla scientia comprehendi posse. itaque uates & augures irridebat, qui talia se scire profiterentur. at uero quae praeterita sunt, & iam facta quia necessaria sunt, ideo sciri posse quamuis sint obscura, & horum tantum esse diuinationem. idque probat Epimenidis Cretensis testimonio, qui non de futuris sed de praeteritis quae obscura essent, se tenere diuinationis scientiam dicebat. dissentit ab Aristotele Cicero, atque alij fere scriptores artis, qui iudiciale genus omnium esse difficillimum tradunt, ut 2. de Oratore M. Antonius ait. atque ideo maius studium & diligentioerem operam in eo ponebant, fortasse propter causas forenses, quae frequentius tractabantur, & maiorem utilitatem afferebant, quam sine dictio.

TEXT. *Quin in iudicialibus cotrouersis lex est, tanquam fundamentum: qui uero principium habet, is facilius probationem inuenire potest.*

COMM. Altera ratio, qua probat deliberatiuum genus esse difficilius quam iudiciale, quatenus ad inuentionem pertinet. nam iudiciale genus legem habet, cuius praesidio possunt oratores niti, & ea tanquam fundamento atque principio fidei faciendae uti. nam qui principium habet, is facile poterit inuenire, quod ad probationem attinent. in iudicijs. n. aut de facto conteditur, & tunc coniecturis agendum est, aut de qualitate facti, & tunc legibus est utendum. sed tamen omnia iudicia lex regere solet, ex quo fit, ut Oratorem legum esse peritum oporteat, ut primo de Oratore Crassus ait.

TEXT. *Neque in deliberatione multae sunt commorationes, ut in aduersarium, uel de se ipso, uel in perturbatis animis: haec enim in hoc genere minimè omnium reperiuntur, nisi quis à causa discesserit.*

COMM. Tertia ratio ab adiunctis. solent enim oratores in iudicijs multis uti commorationibus & digressionibus; uel, ut aduersarios in odium, in contumtionem, in inuidiam trahant; uel ut a persona sua beneuolentiam sibi concilient; uel ut audientium animos perturbent & concitent, aut ad iracundiam, aut ad misericordiam, quae omnia deliberantem deficiunt, cuius oratio debet esse simplex, & sententijs ornatior quam uerbis, & omni perturbatione carere. quod Caesar apud Salustium

lustium ita confirmat; Omnes homines. P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia uacuos esse decet, haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officiant, quod si quando in deliberando Oratores grauius aut aduersarios inuadunt, aut de se loquuntur, id praeter institutam causam faciunt, & à proposito digrediuntur. quod tamen in Philippicis Cicero frequentissimè facit, dum M. Antonium & eius fautores insectatur. & in oratione de Lege Agraria contra Rullum, in qua plurimum seipsum commendat, & aduersarios inuadit.

TEXT. *Quare debent haec tantum fieri, cum alia non habet Orator, qua dicat: quemadmodum Athenis oratores faciunt; atque etiam Isocrates in deliberationibus acusat, ut Lacedaemonios in Panegyrico, & Charetem in oratione Sociali.*

COMM. Tunc in oratione deliberatiua licet à proposito digredi, cum ambigit Orator, ac dubitat, neque succurrunt ea, quae dicat. Ut (inquit) Athenis Oratores facere solent, cum in concione de Rep. differunt, & inter se uerbis altercantur. Isocrates et Rhetor insignis non dubitauit in deliberationibus uti accusatione sicut in Panegyrico, ubi Lacedaemonios acriter accusat, & in oratione Sociali, quae nunc de Pace inscribitur, Charetem plurimum insectatur. quin ipse Cicero summus Orator in omnibus concionibus suis & sententiarum dictionibus, cum opus est, acerrimus est aduersariorum accusator, sicut etiam copiosissimus laudator, ut pro Lege Man. cum Pompeium summis in caelum laudibus ferat, nonnullos alios imperatores grauissimè reprehendit, quod propter auaritiam maximas calamitates socijs atque amicis attulerint. de Lege Agraria Rullum atque eius socios acriter accusat. ita Drances apud Virgilium Aeneidos undecimo, cum sententiam diceret, Turnum uehementer inuadit;

Cuius ob auspiciu infaustum moresque sinistros, Dicam equidem licet arma mihi mortemque minetur, Lumina tot cecidisse ducum, totamque uidemus Confedisse urbem luctu. dum Troia tentat Castra fugae fidens, & caelum territat armis.

TEXT. *In exornationibus uero oportet laudes hinc atque inde cumulando resertam & plenam orationem reddere: quod Isocrates facit, semper enim aliquid quod laudet adiungit.*

COMM. Iam ad exornationes transit, quae saepe multis indigent Epifodijs, quae non semper multa propria sunt, quae laudentur. uocant autem poetarum epifodia quae praeter fabulae serie atque corpus introducuntur, ut, quae de inferis tradit in 6. Virgil. aut de amore Didonis in quarto. sic et oratores dicuntur *epifodij*. i. epifodijs orationem augere, cum hinc atque inde laudes cumulatur, ut cum patriam laudat, uel genus, uel parces, uel fortunas. nam haec non sunt propriae laudes eius, qui celebratur, cum omnis uirtutis laus in actione consistat, ut ait Cic. hac arte utitur Iso-

crates, qui semper aliquid adiungit, tanquam epifodiu quod laudet. ut in Encomio Helena Thea seum magnopere laudat, qui Helenam adhuc puellam rapuit. laudat et pulchritudinem, qua Helena praestabat. laudat praeterea Paridem, qui Helenam ad Troiam duxit. In Busiride uero laudes regionis in qua ille regnauit, persequitur, celebrat Nilum & sacerdotes aegyptios, eorumque instituta, quae Pythagoras sibi cognoscenda esse statuit.

TEXT. *Et hoc est, quod Gorgias profitebatur, sibi nunquam orationem defuturam. nam si Achillem laudat, Peleum celebrat, deinde Aeacum, deinde Iouem: atque eodem modo fortitudinem extollit, & haec, aut illa facit, quod idem est.*

COMM. Gorgias Leontinus primus ausus est in concione profiteri se omnia scire, nihilque esse de quo non copiose uerba facere posset, de quo Cic. 3. de Oratore. hac igitur ratione (inquit Aristoteles) profitebatur sibi nunquam orationem defuturam, quam plurimis epifodijs utebatur. Ut si exempli gratia Achillem laudandum suscepisset, eius et patrem Peleum laudabat, & praeterea Aeacum eiusdem auum, denique Iouem proauum, atque ita laudes laudibus cumulabat. postea uero non tantum Achillem à fortitudine & rebus bellicis extollebat, sed et ipsam per se fortitudinem ornabat. atque eodem modo in caeteris orationibus suis, modo haec, modo illa, dicendo persequatur, quod idem est in omnibus, haec autem ratio copiam quidem alit, & quasi nutritrix est eloquentiae, sed tamen uidendum est, ne multum à proposito digrediamur, & ne ea inculcemus, quae non institutam exornationem augere uideantur.

TEXT. *Quod si argumenta poteris inuenire, & mores exprimeres, & argumentis uti, si te argumenta desecerint, totum te ad mores conferas; atque hoc sine probato homini magis congruit, ut ipse potius bonus appareat, quam oratio exquisita.*

COMM. In probatione nihil praetermittendum est eorum quae probandi uim habent, sed omnia quae sunt in causa diligenter sunt animaduertenda, ut si causa nobis argumenta subministrat eis utamur, & praeterea mores et bonos orationi affingamus, ut hoc duplici bono superiores esse possimus. quod si non possumus argumenta reperire, debemus omnem orationem ad mores exprimendos conuerrere. quae sane ratio uel magis homini probato conuenire, quam si oratione exquisita uteretur, & argumentis coacruata. nam argumenta plerumque suspecta sunt. boni autem mores expressi nullam habent fraudis suspicionem. quae res copiosissimè Cic. pro Rosc. Am. disputat. cum enim Roscius parricidii accusatus fuisset, primo docet parricidiam profligatam & perditum hominem esse oportere, cuius uita uitijs flagitijsque omnibus dedita sit, deinde mores Sex. Roscii bonos exprimit, qui ab omni flagitio penitus abhorreat, nedum a parricidio. quare conclusit, non esse uerisimile ab optimo filio parentem, praesertim sine grauisima causa, fuisse interfectum, quae probatio tota fere à moribus

ribus pendet. Idem Cicero pro Roscio Comedo sic eum a moribus defendit; Quæ cum ita sint, qui sit, qui socium fraudarit, & fefellerit, consideremus. dabit enim nobis tam tacite uita acta in alterutram partem firmum & graue testimonium. Quintus Roscius. quid ais? nonne ut ignis in aquam coniectus continuo restinguitur, sic referuens falsum crimen in purissimam & castissimam uitam collatum statim concidit, & extinguitur? Roscius socium fraudauit? potest hoc homini huic hæere peccatum? & reliqua.

TEXT. *Ex argumentis uero quæ uim habent refellendi, magis excellunt, quam quæ confirmant: quæ enim refutationem continent maiore uel conclusa esse planum est, propterea quod inter se collata contraria sunt cui dentiora.*

COMM. Hoc idem ferè supra lib. 2. dixit, ubi cum duo enthymematum genera fecisset, quorum alterum ad confirmandum, alterum ad refellendum pertineat, dixit ea enthymemata magis excellere, quæ refellendi uim habent. cuius rei causa est, quia cum aliquid contrarium eius, quod antea probatum, uidebatur, concludimus; longe firmior uidetur esse conclusio. nam tunc inter se contraria conferuntur, quo fit ut multo sint aperta & euidentiora. Vt Cicero pro Milone, cum aduersarii fati probabiliter conclusissent, debere illum interfici, qui a se occisum hominem fateatur, statim hanc aduersariorum conclusionem & exemplis & rationibus refellit; cum ita inquit; Negant intueri lucem fas esse ei, qui a se hominem occisum esse fateatur; in qua tadem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea quæ primum iudicium de capite uidit M. Horatij fortissimi uiri, qui nondum libera ciuitate, tamen populi R. comitijs liberatus est cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. an est quisquam qui hoc ignoret, cum de homine occiso queratur, aut negari solere omnino esse factum, aut rectè & iure factum esse defendi? & quæ sequuntur. exultat. n. quodammodo oratio in refellendo, & maiore quadam uel fertur, ut audientes facile erigat, & ad credendum impellat.

TEXT. *Nam quæ contra aduersarium dicuntur, non diuersam habent speciem, sed sunt e probatiorum numero, partim enim resistendo atque occurrendo soluuntur, partim contra argumentando.*

COMM. Refutatio non est a confirmatione separanda tanquam diuersa species sit, cum ab eisdem locis ambæ ducantur. ut refutatio non minus probatio dici possit quam confirmatio. rationes enim aduersariorum duobus modis soluere solemus, uel resistendo atque occurrendo, quo fit cum ostendimus eorum argumenta non esse coniectaria, neque firmè conclusa, uel contra argumentando, cum nos alia multo firmitiora in medium afferimus, de qua re supra libro secundo iam copiosius tractatum est. nam Cicero etiam multis in locis confirmationem & refutationem ita copulat, ut ab eodem fonte promanare uelit, ut primo de Inuentione ubi

de Refutatione uerba facit; Hæc (inquit) fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis confirmari. & in secundo de Oratore; Namque una in causis quædam ratio est eius orationis quæ ad probandam argumentationem ualet, ea autem & confirmatio nem & reprehensionem quaerit, in Partitionibus sic ait; Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent, ita est, quæ quidem in confirmationem, & in reprehensionem diuiduntur. nam in confirmando nostra probare uolumus, in reprehendendo redarguere contraria.

TEXT. *Oportet autem eum, qui uel in deliberatione, uel in iudicio prior dicit, causam primo suam confirmare, deinde illis, quæ contra dici possunt, occurrere, & ea dissoluere, atque extenuare.*

Hoc præceptum commune est deliberationi generi, & iudiciali, ut cum quis priore loco causam dicit. Sua prius argumentis confirmet, deinde ea refellat, quæ contra dici possunt. quod in iudicijs facit accusator. is enim prior dicere consueuit. ex epla passim occurrit in accusationibus Ciceronis contra Verrem, in quibus cum obiecta crimina confirmarit, tunc etiam irridet & refellit, quæ contra dici possunt. in deliberatione clarum est exemplum pro Legè Man. postquam enim probauit Cicero Pompeium esse eligendum imperatorem contra Mithridatem, Q. Hortensij, & Catuli sententiam reprehendit, qui ab ea ratione dissentiebant, & nihil noui statuendum esse dicebant.

TEXT. *Sed tamen si multa sunt, quæ in contrariam partem dici possunt, prius erunt illa refutanda: quemadmodum fecit Callistratus in cõcione Messanica, prius enim ea refutauit, quæ contra dici poterat, deinde sua confirmauit.*

COMM. Non esse perpetuum illud præceptum ostendit. nam quandoque accidit, ut longè plura sint, quæ ab aduersarijs in contrariam partem dici possunt. tunc igitur (inquit Aristoteles) prius ea refellere debemus, quam nostra confirmemus. quod a Callistrato nobili Oratore factum est, in oratione illa, quam de Messenijs habuit. prius enim omnia refutauit, quæ contra dici poterant, deinde suam sententiam confirmauit. hoc apud nos Quintilianus ingeniose atq; accurate fecit in eo capite primi libri, in quo disserit, Vtrum utilius domi, an in scholis pueri erudiantur. prius enim omnia, quæ dici poterant ab ijs, qui domi utilius quam in scholis eruditi censebant, refellit, deinde ita subiungit; & si refutauimus, quæ contra dicuntur, iam explicemus, qui ipsi sequamur, atque hoc modo sententiam suam confirmat.

TEXT. *Quod si quis secundo loco dicat, prius ea, quæ obiecta sunt ab aduersario, refutare debet, uel dissoluen-do, uel contra argumentando, & præcipuè si illa fidem fecisse uisa fuerint.*

COMM. Defensor & qui posteriore loco dicit, cum ad probationem accedit, prius refutare debet, quæ sunt

sunt ab aduersario confirmata, uel ostendendo illa falsa esse, uel firmiter argumentis contra nitendo, quam ad confirmationem suorum deueniat. & tunc præsertim hoc facere debet, cum intelligit ab aduersario fidem esse factam. sicuti pro Milone facit Cicero, qui post exordium statim tria illa præiudicia refellit, quæ Milonem maximè premere uidebantur. pro M. Cælio dicit apertissimè uelle se prius ea refutare, quæ fuerant ab aduersarijs obiecta, sic enim ait; Ac mihi quidem uidetur Iudices hic introitus defensionis adolescentiæ M. Cælii maximè conuenire, ut ad ea, quæ accusatores deformandi huius causa, detrahendæ, spoliandæque dignitatis gratia dixerunt, primum respondeam. hoc idem pro L. Murena, & pro P. Sylla facit, & in nonnullis alijs defensionibus, ut hoc Aristoteles præceptum diligentissimè seruet.

TEXT. *Sicut enim animus eum hominem non recipit, qui multis criminibus insimulatus fuerit, eodem modo neque orationem si aduersarius uerè dixisse uisus fuerit, oportet igitur auditoris animum ad futuram orationem præparare, quod facile fiet, si contraria refutaueris.*

COMM. Similitudine probat oportere prius aduersariorum argumenta diluere, quam nostra confirmemus, cum persuasus ab aduersarijs auditor fuerit. Sicut enim accidit, ut bono animo recipere illum non possimus, & in amicitiam nostram adire, qui multorum flagitiorum infamia laboret, & de quo iam conceptam opinionem habemus, quod ualde sit improbus, ita nequè attente possimus orationem audire quoties iam ab eo, qui prior dixit, persuasus sumus. Quamobrè debet Orator qui secundo loco dicit, id unum studere, ut auditoris animum præparet ad audiendum, quod alia ratione facere non poterit, nisi falsa esse doceat, quæ iam ab aduersario dicta fuerunt. nam cum iudex & auditor uidet patronum alacri animo & prompto paratum ad respondendum, & audit eum promittentem se demonstraturum falsa illa esse, quæ obiecta sibi fuerunt, statim se se reficit & præparat ad audiendum, & putat se temere iam accusatori credidisse.

TEXT. *Quare cum uel omnia reprehenderis aduersariorum argumenta, uel ea, quæ maximè firma sunt, uel quæ excellunt, uel quæ facile refelli possunt, tunc rationes tuas confirmare debes: Primo refellam quæ deis obiecta sunt. Iunonem ego:--*

In his enim id primum attigit, quod erat infirmissimum. Ac de confirmationibus quidem hæc dicta sunt.

COMM. Conclusio est huius partis, debes (inquit) prius aduersariorum argumenta refutare, uel omnia si potueris, uel ea, quæ uidentur omnium esse firmissima, uel quæ cæteris clariora sunt, & magis eminent, uel ea denique quæ facile refelli possunt. deinde poteris ad rationes tuas confirmandas accedere. quemadmodum apud Euripem Hecuba fa-

cit in Troadibus. cum enim Helena prior apud Menelaum dixisset, & factum suum excusasset, quod cum Paride profecta fuisset, ex dearum uoluntate, multaque uerba fecisset de uulgato illo Paridis iudicio quem Iuno, Pallas, & Venus formarum suarum iudicem constituerant, ipsa Hecuba respondens primo se dearum patrocinium suscipere uelle ostendit, & ea refellere, quæ contra illas ab Helena dicta fuerant, quoniam ea sciebat infirmissima esse, & facile refelli posse. Sic igitur proponit Hecuba;

Primo refellam quæ deis obiecta sunt, Iunonem ego:--

Et quæ sequuntur. Hoc idem Iuno facit apud Virgilium decimo Aeneidos. nam initio statim refellit ea, quæ sibi a Venere fuerant obiecta, cum ait;

Aeneam hominum quisquam diuumque subegit Bella sequi? aut hostem regi se inferre Latino? Italiam petiit fatis auctoribus, esto Cassandra impulsus furis. num linquere castra

Hortati sumus? aut uitam committere uentis?

Sic Turnus libro undecimo prius respondet ad ea, quæ sibi Drances obiecerat, quam Latinum regem alloquatur, ut sententiam suam dicat;

Pulsus ego? aut quisquam merito sedisime pulsum

Arguet iliaco tumidum qui crescere Tybrim Sanguine & Euandri totam cum stirpe uidebis Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?

Postquam uero refutauit aduersarium, sic ad regem ait;

Nunc ad te, & tua magne pater consulta reuertor. Et reliqua. Hactenus igitur de confirmatione:

TEXT. *Quod ad mores attinet, quoniam de seipso prædicare, uel inuidiosum est, uel prolixum, uel obreptationi obnoxium, & de altero dicere, uel conuicium, uel rusticitatem ostendit, opus est aliquem alterum, qui hoc faciat, confirmare.*

COMM. Cum mores affingere orationi uolumus, tunc aut de nobis ipsis, aut de aduersarijs aliquid prædicare opus est, ut nostros mores amabiles & honestos, aduersariorum odiosos & improbos ostendamus. Sed quia de seipso prædicare turpe esse uidetur, quoniam uel in se odium atque inuidiam concitat, qui se ipsum laudat, uel molestus est audientibus tãquam loquax & garrulus, uel denique multis contradicendi & obrectandi occasionem præbet, alterum aut uituperare uel maledici conuicia toris, uel rustici & agrestis hominis proprium eum, ideo (inquit Aristoteles) ut hæc incommoda uitentur, optimum erit id per alienam personam efficere, & aliquem oratione conformare, & fingere qui hæc faciat. Cice. non potuit hæc reprehensione carere, quod de se ipso nimis multa prædicaret, & inanis esset laudum suarum amplificator, sæpe tamen de se modestissimè loquitur, & aliorum de se iudicia commemorat, ut in Pisonem; me Q. Cæ-

tulus princeps huius ordinis, & auctor publici consilij frequentissimo senatu parentem patriam nominavit, mihi hic uir clarissimus, qui propter te sedet L. Gellius hic audientibus cinicam coronam deberi à Rep. dixit, mihi rogato senatus non, ut multis, bene gessit, sed, ut nemini, conseruata Reip. singulari genere supplicationis deorum immortalium templa patefecit. hoc enim modestum & gloriosum simul est, aliorum optima de se iudicia commemorare, sicut ille pastor apud Virgilium;

Incipe siquid habes, & me fecere poetam Pierides, sunt & mihi carmina, me quoque dicunt

Vatem pastores, sed non ego credulus illis.

Cum autem aliquem uituperamus cauendum est ne maledici conuiciatores esse uideamur, aut rusticitate quadam uti, sed ea dicamus, quae uel cognita sunt omnibus, uel quae nos ab aliis audisse confirmemus, uel aliquam personam fingamus, quae illa proferat. nisi forte nos accusatores aut apertos inimicos profiteamur, tunc enim amplificare crimina poterimus. sicuti Ciceronem facere uideamus & in Verrem, & in Pisonem, & in M. Antonium. Sed idem Cicero quam modestus est pro L. Murena in Ser. Sulpitium, & M. Catonem aduersarios? quanta urbanitate fidem illis adimit? quid pro Cn. Plancio? nonne Laterensem aduersarium summa cum modestia refellit?

TEXT. *Quod Isocrates facit in oratione quam ad Philippum misit, & in ea, quae Antidosis dicitur.*

COMM. Praeceptum suum Isocratis auctoritate confirmat, qui cum ad Philippum scribens uellet eum admonere de suspitione quam Graeci habebant, cum eum undique copias comparare uiderent, timebant enim ne Graeciam inuaderet, atque Atheniensibus reliquisque Graecis libertatem adimeret, sic ait: Audio enim multos esse improbos homines, qui te falsis criminibus inuadant, & de regno atque potestate tua ita differant, non esse illam pro salute Graeciae, sed contra Graecorum opes augeri, teque iam pridem nobis insidiari. & reliqua. in oratione uero quae Antidosis inscribitur, de quo uerbo supra diximus, cum de seipso praedicare uellet, ait se coactum ab aduersariis id facere qui de sua fama & uiuendi ratione detrahere non cessarent.

TEXT. *Quomodo uituperat etiam Archilochus. nam in Iambicis suis patrem de filia sic loquentem inducit;*

Nil prorsus est, quod non fiat pecunia,

Vel quod futurum non iurare quis queat.

Et Charonem fabrum inducit in eis Iambicis quorum principium est;

Nil curo opes Gygis: --

COMM. Archilochus poeta iambicus, cum maledictis omnibus uexare Lycambem & eius filiam uellet, à quibus contemptus fuerat, non ex persona sua maledicta in eos congescit, sed artificiose patrem

10 ipsum Lycambem de filia propria turpiter loquentem facit in eo carmine. cuius est illud principium; Nil penitus est quod non fiat pecunia, Vel quod futurum non iurare quis queat.

Tradunt enim Archilochum, postquam à Lycambe delusus fuit, qui Neobulen ei filiam desponderat, deinde dare illam recusat, Epodon extrimetris & dimetris commentum fuisse, quo nouo carmine Lycambem & filias tam acerbè insectatus est, ut omnes simul ad laqueum impulerit. quare Terentianus ita scribit; Archilochus isto saeuit iratus metro contra Lycambem & filias. Inducebat autem Archilochus patrem Lycambem turpissima quadam filiabus suis persuadentem, ut eum magis deformaret. eodem modo in alio carmine quaedam fabrum nomine Charonem inducit loquentem, cuius carminis initium est, Nil curo opes Gygis.

Fuit enim Gyges rex Lydiae ditissimus, de quo multa Plato libro de Rep. secundo, & Cicero de officiis lib. 3. in oratione pro M. Caelio Cicero inducit Appium caecum Clodiam impudicam foemina uituperantem, ut liberius eam & grauius accuset; Existat igitur (inquit) ex hac ipsa familia aliquis, ac potissimum caecus ille: minimum. n. dolorem capiet, qui istam non uidebit. qui profecto si extiterit, sic aget, & sic loquetur: mulier quid tibi cum Caelio? quid cum homine adolescentulo? quid cum alieno? & quae sequuntur. prima actione in Catilinam ita patriam de ipso Catilina loquentem facit; Nullum iam tot annos facinus extitit nisi si per te, nullum flagitium sine te, tibi uni multorum ciuium nece, tibi ueratio, direptioque sociorum impunita fuit ac libera, & reliqua.

TEXT. *Quemadmodum etiam Sophocles Aemonem inducit pro Antigona loquentem tanquam ea dicerent alij.*

Notus est locus apud Sophoclem in Antigona **COMM.** ubi cum Creon decreuisset Antigona e medio tollere atque interficere, sponsus Antigona, & ipse Creontis filius Aemon patrem pro Antigona deprecatur. & ne uideretur ipse patrem reprehendere, ciuitatem ait dolere mortem puellae, quod indignissime periret. & ait omnes existimare magno potius honore dignam quam aliqua poena, quippe quae fratrem suum Polynicem non passa fuisset insepultum iacere, quamuis Creon iussisset eum proiici inhumatum. Sic itaque loquitur Aemon, tanquam ea dicerent alii, quae ipse in patrem dicit.

TEXT. *Quin enthymemata commutare oportet, atque ex illis sententias facere: Ut, sunt autem à prudentibus uiris tunc cum hostibus foedera facienda, cum fortunam habent prosperam, sic enim maxime poterunt esse superiores. per enthymema, uero sic proferetur; Si foedera cum hostibus facere oportet, quo tempore sua utilissima, & cum meliores condiciones esse solent, tunc profecto maxime facienda sunt, quando fortuna est prospera.*

Quia

Quia superius dixerat enthymemata atque argumenta morata orationi non admodum conuenire, nunc admonet, ut enthymemata in sententias conuertamus quae morata orationi maxime conueniunt, & bene dicentis mores expriment, ut iam supra dictum est. facile autem erit intelligenti ex enthymemate sententiam facere, aut contra, ex sententia conformare enthymema. nam sententia simpliciter exponitur, & consilij uel praeccepti locum habet, ut illa, quam Aristoteles ponit, Prudentes uiri tunc debent cum hostibus federa facere, cum fortunam habent prosperam. sic enim poterunt esse superiores. huiusmodi tamen sententiae, quibus sua ratio statim adiungitur, uim enthymematum habent, & ideo frequenter inueniemus, sententiam cum subiecta sua ratione enthymema uocari, ut in secundo libro diximus. hic autem sententiam uocat, quae sine figura argumentandi proponitur, etiam si ratio adiungatur. & docet, quomodo haec eadem sententia possit in enthymema conuerti, ut si quis hoc modo argumentetur; si eo tempore foedera cum hostibus facere oportet, quo sunt utilissima, & quo meliores condiciones esse solent, tunc profecto maxime facienda sunt, quando fortuna est prospera. differt igitur à sententia enthymema, quod illa simpliciter exponitur tanquam commune consilium & praecceptum, hoc autem cum argumentandi & probandi figura semper ab aliquo loco ducitur, ut hoc Aristotelis à tempore, & occasione. Sic illud Ciceronis pro Milone à contrariis ductum; Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse noletis? ad sententiam conuertetur hoc modo; Nemo debet mortis eius ultor esse, quem si possit, ad uitam reuocare, nolit. Sic illa sententia pro lege Man. Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui seipsum non continet, per enthymema ductum ab adiunctis ita proferetur; Nam qui seipsum continere non potest imperator, quo modo is exercitum continere poterit?

TEXT. *Quod ad interrogationem attinet, maxime opportunum est ea uti, cum alteram partem aduersarius ipse dixerit, ut deinde ex interrogatione sequatur id, quod absurdum est: ut Pericles Lamponem interrogauit de initiatione sacrorum dea salutaris: & cum ille dixisset nefas esse illa audire, nisi quis esset initiatus, petiuit, num ipse ea sciret. quod cum affirmasset, Et quomodo (inquit) cum minime sis initiatus?*

COMM. In contentionibus & disputationibus saepe accidit ut aduersarios interrogemus, ut ex uerbis eorum aliquid eliciamus, quod contra illos esse uideatur, quod Dialecticorum esse proprium putatur. unde Aristoteles propositionem Dialecticam per interrogationem fieri scribit libro Posteriorum primo. Socrates interrogare semper eos solebat, quibuscum disputabat, & ingeniosa atque acuta inductione quod uolebat, ex aduersa-

riorum uerbis colligebat. Stoici etiam (ut ait in Lucullo Cicero) captiosissimo genere interrogationis utebantur, unde quidam fallacibus & captiolis interrogationibus circumscripti, atque decepti, cum eas dissoluerè non possunt, desciunt à ueritate. Oratores in iudiciis interdum aduersarios interrogare solent, atque ita eos ex responsionibus refellere, quae res quando fieri possit opportunè, docet Aristoteles hoc in loco. quatuor enim interrogandi aduersarij opportunitates enumerat, quarum prima est, cum aduersarius aliquid dixerit atque affirmarit, ut ex interrogatione quod absurdum est, consequatur. ut contra Lamponem uatem Pericles Atheniensium Imperator fecisse dicitur. cum enim Pericles Lamponem de mysteriis Cereris, quae Dea Salutaris uocabatur, propter frugum inuentionem, interrogasset, respondit ille, non licere, cuiquam ea mysteria audire, nisi qui Cereris sacris esset initiatus. tunc Pericles petiuit, an ipse Lampon mysteria illa sciret. quae cum ille se scire affirmasset, qua ratione (inquit Pericles) cum tu minime sis initiatus? haec enim contraria sunt, uel potius (ut Dialectici uocant) contradicentia, Ne minem nisi initiatum cereris mysteria scire, & Lamponem non initiatum ea scire. fecit igitur Pericles interrogatione sua, ut Lampon ipse sibi contradiceret, quod turpissimum est. Sacra autem cereris Deae Salutaris maxima cum religione, & Ceremonia Athenis celebrabantur, in quibus quaedam erant mysteria quae euulgare minime fas erat. Horatius, Vetabo, Qui cereris sacrum Vulgarit arcanæ sub iisdem Sit trabibus, fragilemque mecum Soluat phaselium.

TEXT. *Secundo opportunum est interrogatione uti, cum alterum planum est, alterum non est dubium, quin is, qui interrogatur sit concessurus. cum autem unam propositionem interrogaueris, non debes iterum id interrogare, quod perspicuum est, sed concludere; quemadmodum Socrates, cum Melitus dixisset, eum non putare Deos esse, petiuit ab eo, num existimaret demonium aliquid esse: quod cum ille fateretur, dixit, Demones uel Deorum filij sunt, uel aliquid in se diuinum habent. quod postquam ille affirmasset; Fieri ne potest (inquit) ut aliquis putet Deorum filios esse, ipsos autem Deos esse non putet?*

COMM. Hoc secundum genus interrogationis differt à primo, quoniam in illo primo sumimus unam partem ab ipso iam aduersario concessam, etiam si non sit omnibus perspicua, ut alteram contra illum concludamus. in hoc autem secundo genere fit interrogatio, cum una pars plana est atque omnibus perspicua, altera uero facile conceditur ab eo, qui interrogatur, quo in genere cauendum est, ne interrogemus ea, quae sunt omnibus perspicua. sed ea tantum, quae intelligimus aduersarium facile concessurum, deinde statim concludamus. quod exemplo Socratis Aristoteles confirmat,

firmat, ex Apologia Platonis sumpto. cum enim à Melito Socrates accusatus fuisset de impietate, quod nullos esse Deos putaret, ita Melitum interrogauit, An putas à Melite Dæmonium aliquid esse? quod cum ille fateretur, dixit, nonne Dæmones uel Deorum filij sunt, uel aliquid in se diuinum habent? hoc etiam Melitus affirmavit. quare statim ita Socrates conclusit; Fieri ne potest ut aliquis putet Deorum filios esse, ipsos autem Deos esse non putet? prætermisit autem id, quod omnibus est perspicuum, nempe qui putat esse filium, putat etiam esse patrem. notum etiam erat ipsum Socratem existimare Dæmones esse. quia frequenter dicebat, dæmonem quendam sibi ab incunte ætate semper astitisse, qui se à multis actionibus abstraheret. itaque non interrogauit hæc, quæ nota erant, sed conclusit falsum esse crimen à Melito sibi illatum.

TEXT. *Tertio, cum ostendere uis, ipsum sibi contraria dicere, uel quæ sint à communi opinione aliena.*

COMM. Quotiescūque nobis probare posse uidemur ipsum aduersarium sibi contraria dicere, uel quæ abhorreant à sensu & opinione communi, toties cum interrogare debemus. sic enim omnem illi fidem adimere facile poterimus. Cicero Philippica secunda M. Antonium sic irridet & cõtemnit; Tam autem eras excors, ut tota in oratione tecum ipse pugnares? ut non modo non cohærentia inter se diceres, sed maximè distincta atque contraria? ut non tanta tecum, quanta tecum tibi esset contentio? at uero in Pisonem, uehementer Pisonem ipsum exagitat, quod ea dixisset, quæ à communi opinione abhorrerent, nempe, stultos esse, qui gloriam, qui honores, qui triumphos expeterent. Non est integrum (inquit) Cn. Pompeio consilio iam uti tuo, errauit enim non gustarat istam tuam philosophiam. ter iam homo stultus triumphauit. Crasse pudet me tui & cætera. nam longa est irrisio. primo libro Tusculanarum Quæstionum Cicero per interrogationem cogit eum, qui posuerat quæstionem contraria dicere, deinde subiungit, Iam mall'em Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres, quem esse negas, eundem esse dicis? ubi est acumen tuum?

TEXT. *Quarto cum nihil habet quod respondeat, nisi fallaciter & captiose. nam si ita responderit, Est sane, & non est, uel partim quidem est, partim non, uel aliquo modo est, aliquo non, perturbantur auditores ac dubitant.*

COMM. Tunc etiam opportunum est aduersarios interrogare, cum intelligimus eos non commodè posse respondere, nisi captioso responsionis genere utantur, & per fallacias quasdam elabantur, ut modo aiant, modo negent, ut cum dicunt, aliquam rem & esse, & non esse, uel partim esse, partim non, uel aliquo modo esse, aliquo non. nam auditores huiusmodi responsione perturbantur & dubitant, qui non assueti sunt tam minutis di-

10 stinctionibus. ut si quis interroget honestum ne sit patrem acculare? responderi potest, esse honestum, & non esse honestum. nam si pater sit patriæ proditor, aut aliquod grauissimum flagitiū machinetur, eum accusare atque etiam condemnare honestum esse putatur, aliter nunquam honestum, sed potius turpe iudicatur. ita si quis peccat ab aduersario, an credat animam esse immortalem? potest respondere, partim esse, partim non esse. nam ratio & intelligentia & mens est immortalis. sensus autem & nutriendi facultas mortalis est. ita si quis interrogetur, an diuitias esse bonas existimet? licebit aliquo modo bonas, & aliquo non, respondere. nam bene utentibus bonæ sunt. alijs autem malorum sæpe causam afferunt. Sic igitur interrogatione utendum, quæ, ut ait Quintilianus, eo sæpe perducit homines, ut ab inuitis, quod profit, extorqueat. Eius (inquit) rei sine dubio nec disciplina ulla in scholis, nee exercitatio traditur, & naturali magis acumine, aut usu contingit hæc uirtus, in hoc genere Socrates cæteris omnibus longe præstitisse dicitur, ut in Dialogis Platonis uideri potest, in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, ut cum plerisque bene respondeatur, res tamen ad id, quod uult efficere, perueniat. Est etiam aliud figuratum interrogationis genus, quod non sciscitandi gratia assumitur sed instandi, quod in orationibus Ciceronis frequentissimum est. ut, Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? de quo genere multa Quintilianus libro nono capite secundo.

TEXT. *Aliter autem interrogatione uti non debes. nam si tibi occurrerit aduersarius, superatus esse uideberis.*

COMM. Cum nulla opportunitas adest earum, quas modo commemorauimus, non est utile aduersarium interrogare. nam si commodè ille responderit, statim nos uicti esse uidebimur, atque ita causa cademus, uel cum irrisione ludemur. quod Philippo accidit, qui cum L. Crassum interrogasset, quid latraret? respondit ille, furem uideo. & Catulus, cum orator quidam malus eum rogasset, uideretur ne misericordiam mouisse? ac magnam quidem (inquit) neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda uisa sit. hoc genere Martialis Priscum ridet libro secundo.

Sæpe rogare soles qualis sis Prisce futurus, Si fiam locuples, siquæ repente potens, Quemquam posse putas mores narrare futuros? Dic mihi, si fias tu leo, qualis eris?

TEXT. *Neque enim multa licet interrogare, propter auditoris infirmitatem. quare etiam argumenta, quam maximè fieri potest, contrahenda sunt.*

COMM. Quoniam auditores apud quos orator uerba facit, sæpe rudes & imperiti sunt, & quæ subtilius acutiusque dicuntur aut interrogantur, intelligere non possunt, ideo dicit Aristoteles propter auditoris infirmitatem, hoc est ignorantiam inter-

rogare

rogare multa non licere, in hoc enim à Dialecticis oratores differunt, quod Dialectici frequentissimis interrogationibus utuntur, quibus aduersarios irretire conantur, ut apud Platonem Socrates, Oratores autem hoc non possunt commode facere, quibus oratio continua, & ad fidem faciendam accommodata magis est familiaris. quare de causa non tantum longas interrogationes uitare debet orator, ne auditorum aures fastidio afficiat, sed etiam, quantum potest, argumenta contrahere, & membratim in contentione dicere, nam oratio illa concisa maiorem probandi uim habet, & uehementius in animos influit, atque ad credendum inducit. talis est illa Ciceronis pro Roscio Am. ubi docere uult ab aduersario Roscium patrem, non à filio interfectum fuisse, sic enim breuiter argumenta contrahit, quæ postea fusius etiam confirmat; Quid si accedit eodem ut tenuis antea fueris? quid si ut auarus? quid si ut audax? quid si ut illius qui occisus est, inimicissimus? num quærenda causa est, quæ te ad tantum facinus adduxerit?

TEXT. *Cum autem ad ambigua respondendum est, tunc distinguere oportet, & longa uti oratione, non autem concisa.*

COMM. Nunc docet quomodo sit interrogationi respondendum, ne fortasse nos aduersarius captiofa interrogatione irretiat. primo (inquit) aduertendum est, an aduersarius ambiguum interrogaerit, & tunc ea, quæ sunt ambigua distinguere opus est, & longa oratione significationes uerborum ambiguum separare, non autem concisè & breuiter, quo facilius auditor intelligat, quid concedatur aduersario, & quid negetur. multa sunt enim quæ ambiguum dicuntur, in quibus magna est obscuritas, & frequentes captiones fiunt, nisi quis ea commodè diuidat atque explanet, unde uulgo aiunt, Qui nescit distinguere nescit soluere. de qua re copiosè & subtiliter Cicero pro A. Cæcina disputat. ubi docet necessario multa esse ambigua, quoniam non uerborum tanta copia est, non modo in nostra lingua, quæ dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis uocabulis nominentur. quod autem præcipit Aristoteles id est huiusmodi, ut si nos aduersarius interrogarit, an uoluptatem in bonis ponendam esse censeamus? quoniam uoluptas uerbum est ambiguum, distinctione utemur, ac dicemus aliquas esse uoluptates omnino bonas & laudabiles ut quæ à uirtutibus & præclare gestis rebus proueniunt, quæ quidem animo percipiuntur, aliquas autem uitiosas, & penitus repudiandas, ut quæ libidinosæ sunt, & ab obscenis rebus capiuntur. illas igitur quæ honestissimæ sunt in bonis esse ponendas. has autem quæ turpissimæ sunt ac planè beluinae non in bonis, sed potius in grauissimis malis ponendas esse.

TEXT. *Ad ea uero quæ contraria uidentur, statim in re-*

10 sponsione solutio est adhibenda, priusquam quod reliquum est interroget aduersarius & concludat. neque enim difficile est uidere, quam in parte sit ratio; sed ex Topicis, cum hoc intelligi potest, tum etiam quæ solutiones adhibendæ sunt.

Cum aduersarius interrogatione sua nos commode deducere conatur, ut contraria dicamus & pugnantia, debemus in respondendo statim solutionem adhibere, priusquam possit aduersarius alia interrogatione quod cupit, affirmare & concludere. nam qui diligenter aduertere uoluerit, non difficulter intelliget, in qua parte sit ratio solutionis, quam afferre statim poterit. hoc autem (inquit) ex Topicis intelligi potest, sicut etiam quæ solutiones adhibendæ sunt, ijs, quæ contraria esse uidentur. quare debet orator ea cognita habere, quæ in Topicis traduntur. nam in octauo Topicorum libro docet Aristoteles, quibus modis captiosas interrogationes euitare possimus.

TEXT. *Quod si, qui concludit, ex interrogatione concludit, causam opportunum est adiungere in responsione: ut Sophocles interrogatus à Pisandro, num ipse sententia sua, sicut alij publici consilij auctores, dominatum Quadringentorum confirmasset? ita respondit. Quid? ait ille, nonne res improba tibi illa uidebatur? ita (inquit). Ergo tu sponte rem improbam confirmasti? certe (inquit) neque enim erant alia meliora.*

COMM. Sæpe in respondendo causa facti addita, possumus aduersarij interrogationem eludere, cum præferimus is, qui interrogat, ex interrogatione sua concludit. tunc enim comodè est in responsione causam adiungere. quod exemplo Sophocles cuiusdam Atheniensis affirmat, qui Pisandrum à quo interrogaretur, hac ratione elusit. cum enim bello Peloponensiaco res Atheniensium fractæ & debilitatæ fuissent, optimates quidam conuenerunt, & soluto statu populari, quo antea ciuitas utebatur, summam totius Reip. ad quadringentos uiros transfulerunt, qui suo arbitrio cuncta administrarent, hi uero quadringenti uiri postea multa crudeliter & nefariè commiserunt. cum igitur liberata tandem ciuitate Pisander Sophoclem interrogaret, an ipse quoque sententia sua, sicut alij senatores, dominatum illum Quadringentorum confirmasset? non dubitauit Sophocles affirmare, se quoque auctorem illius rei fuisse, cum autem instaret Pisander, petens ab eo, sciret ne improbam rem illam fuisse? respondit Sophocles, sibi improbâ semper uisam fuisse. Quid ergo (ait Pisander) tu sponte tua rem improbam confirmasti? qua conclusionem uideri poterat Sophocles irretitus, nisi statim adiuncta facti sui causa fuisset elapsus. certè (inquit) confirmasti, quoniam tunc erat in eo statu constituta Respublica, ut nihil melius inueniri posse uideretur. non est autem damnandus ille Senator, qui, quam existimat optimam esse sententiam, eam sequitur, & approbat, etiam si postea res male succedat. & quamuis

quam uis intelligat rem interdum improbam de
cerni, tamen eam confirmat, si necessitas incum-
bit, ne deterius aliquid contingat.

TEXT. Sic etiam Lacon ille, cum magistratus sui rationē
redderet, Ephorus enim fuerat, interrogatus, an eius
socij iuste condemnati uiderentur respondit, uideri.
quid? nonne tu eadem censuisti? censui (inquit) Er-
go etiam tu iuste condemnari debes. Minime (aut il-
le) nam socij pecunia corrupti illa censuerunt, ego ne
ro ex animi sententia.

COMM. Alterum exemplum eiusdem generis, quo ad-
uersarij conclusionem docemur euadere, addita
facti causa. quidam Lacon (inquit) cum gesti ma-
gistratus sui rationē redderet, quippe qui Epho-
rus Lacedæmonie fuerat, & ab aduersario interro-
garetur, an socios & collegas suos qui iam con-
demnati fuerant, recte & iuste condemnatos exi-
stimaret? respondit, uideri sibi iuste condemna-
tos. tunc aduersarius, nonne (inquit) tu eisdem
consilij particeps fuisti, & eadem censuisti, pro-
pter quæ illi condemnati fuerunt? respondit, ue-
rum esse, & se eadem censuisse, Ergo (inquit ad-
uersarius) etiam tu iuste condemnari debes. hic
Lacon, minimè uero (inquit) non. n. eadem mea
est, quæ illorum causa. illi enim pecunia corrupti
censuerunt ea, propter quæ, condemnati sunt,
ego uero non pecunia corruptus, sed quia ita
sentiebam, & rectum esse putabam. Ephori erant
apud Lacedæmonios oppositi regibus, sicut apud
Romanos Tribuni plebis consulibus. fuerunt au-
tem à Theopompo rege constituti, ad infrin-
gendam regum potestatem, ut tertio de legibus
ait Cicero, nam satis constat ab Ephoris reges
aliquos fuisse eiectos alios sponte exulasse, alios
fuisse interemptos. Cicero secundo de officiis,
sic inquit; at propter hoc iniuriæ genus Lacedæ-
monij Lylandrum Ephorum expulerunt, Agin-
regem, quod nunquam antea apud eos accide-
rat, necauerunt.

TEXT. Itaque post conclusionem nihil interrogare oportet,
neque etiam ipsam conclusionem, nisi cum adeo
uera & certa est, ut labefactari non possit.

COMM. Ut igitur interrogando, cum opus est, aliquid
proficiamus, aduertendum est (inquit) ne post
conclusionem aliquid interrogemus, imo uerò
nec ipsam conclusionem quidem interrogando
proferamus. nisi fortasse tam sit aperta & clara,
ut impudentissimi sit eam denegare. huius rei
mirus est artifex apud Platonem Socrates, qui
tam aptis interrogationibus utitur, ut aduersa-
rium quo uelit, facillime deducat, & incautum
sæpe cogit ea concludere, quæ paulo ante nega-
uerat.

TEXT. De ridiculis uero, quoniam usum aliquem in fo-
rensis causis habere uidentur, & Gorgias dixit,
res serias aduersariorum risu discuti debere, con-
traque risum rebus serijs, satis dictum est in his, qua
de arte poetica sunt à nobis tradita: nam ibi quot ri-
diculorum species sint ostendimus.

10 Quoniam hic locus poscere uidebatur, ut de
ridiculis etiam aliqua uerba faceret, quæ sæpe
multum in iudicijs ualent, ideo nos admonet, à
se iam huic rei satisfactum fuisse in eis libris,
quos de arte poetica scripsit. tres enim libros de
artificio poetarum confecerat, sed ad nos unus
tantum peruenit. itaque locum etiam hunc de
ridiculis desideramus, quem accuratè tractauerat
Aristoteles, ut etiam in primo huius operis
libro significauit. quòd autem facietis prolixi in
iudicijs auctoritate Gorgiaz Leontini compro-
bat, qui dicere solebat, opus esse, res aduersa-
riorum serias risu discutere, & contra, risum re-
bus serijs. nam quæ refellere non possumus, in-
terdum facietis & urbanitate diluimus. quod
Ciceronem sapientissimè fecisse legimus, & præci-
pue cum pro L. Murena contra M. Catonem,
& Ser. Sulpitium diceret, tam enim facietis cau-
sam illam egit, ut totum iudicium risu dissolu-
tum fuerit, & M. Cato, cum risum continere
non posset, exclamarit; Dij boni ridiculum con-
sulem habemus? quamuis autem ab Aristotele
partem hanc hodie percipere non possimus, quæ
iniuria temporum interit, tamen à Cicerone
penè perfectam habemus, apud quem libro de
Oratore secundo Iulius Cæsar ingeniosè pluri-
ma de facietis atque urbanitate disputat, & Quin-
tilianus etiam libro sexto de hac eadem re multa
præcepta tradit.

TEXT. Sunt enim ridicula, quæ libero atque ingenuo ho-
mini conueniant, sunt etiam quæ non conueniant.
itaque uidentur esse ut apta sibi quisque sumat.

COMM. Ridicula dicta partim eiusmodi sunt ut etiam
ingenuis & honestis hominibus conueniant, ut
quæ faceta sunt, & urbana. partim autem scurra-
rum tantum & mitorum propria sunt, & homi-
ne libero prorsus indigna, quæ diligentissimè
sunt uitanda. hoc ita præcipit Cicero; uitandum
est oratori utrunque ne aut scurrilis iocus sit, aut
mimicus. & non ita multo post; præstet idem in-
genuitatem, & ruborem suum, uerborum turpi-
tudine, & rerum obscenitate uitanda.

TEXT. Dissimulatio uero magis ingeniuum decet, quam
scurrilitas. nam dissimulatio propria uoluptatis
gratia ridiculis utitur: scurra uerò ut aliorum oble-
tetur.

COMM. Dissimulationem quam Ironiam Græci uo-
cant, Aristoteles minimè probat, quippe qui de
illa, tanquam de uitio quodam, libro Ethicorum
quarto uerba facit, cui sit uitium scurrilitatis op-
positum, si tamen alterum faciendum sit, magis
ingenuo uiro conuenit, dissimulatione uti quam
scurrilitate, quod ea ratione probat, quia dissimu-
lator, dum sibi detrahit, ut alios extollat, hoc ideo
facit, ut ipse oblectetur, & ex aliorum stultitia
uoluptatem ipse capiat. quod frequentissime
Socrates faciebat, unde Zeno quidam Epi-
cureus, cum scurram Atticum appellauit, ut au-
ctor est Cicero, scurra autem id unum studet, ut
alijs

alijs risum moueat, quod omnino fordidum est,
atque illiberale. de Socratis dissimulatione sic ait
in Lucullo Cicero; Socrates autem de se ipse de-
trahens in disputatione plus tribuebat ijs, quos
uolebat refellere, ita cum aliud diceret, atque sen-
tiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione,
quam Græci εἰρωνεία uocant, quam ait etiam in
Africano fuisse Fannius: idque propterea ui-
tiosum in illo non putandum, quod idem fuerit
in Socrate. in secundo uero de Oratore sic ait;
Socratem opinor in hac ironia, dissimulantia-
que longe lepore, & humanitate omnibus præ-
stitisse.

TEXT. Iam uero peroratio quatuor ex partibus constat;
primum ex ea, quæ efficit, ut auditor nobis bene ue-
lit, aduersarijs malè, deinde ex amplificatione, & di-
minutione, tum ex animorum commotione, ut afficia-
tur auditor. postremo ex enumeratione.

COMM. Extrema pars orationis à latinis peroratio &
conclusio, à Græcis ἐπίλογος uocatur, quo uoca-
bulo etiam latini utuntur, ut in secundo de Ora-
tore Cicero, qui cum in Epilogo misericordiam
se mouisse putaret, & pro Cn. Plancio, ut mi-
serabiliores Epilogos possem dicere. uolunt au-
tem rhetores, perorationem magnam habere
cum proœmio similitudinem, cum hæc duæ par-
tes orationis auditoris gratia sint comparatæ,
ut eius animus moueatur, sed in proœmio le-
nius & sedatius agendum esse censent, in per-
oratione uero uehementius & concitatus. Ari-
stoteles ex quatuor partibus ait perorationem
constare primum ex beneuolentia auditoris. de-
inde ex amplificatione, tum ex commotione
animorum, postremo ex enumeratione. Cicero
autem in Partitionibus duas tantum partes per-
orationi tribuit, hoc est amplificationem, & enu-
merationem. uerum sub amplificatione, quod
satis constat, beneuolentiam, & commotionem
animorum comprehendit, ut nulla in re discre-
pet ab Aristotelis sententia, nisi in distinctione
partium. debemus igitur in peroratione labora-
re, ut nobis Iudices atque auditores bene ue-
lint, aduersarijs autem malè, quod plurimum ad
uincendum ualet. deinde uidere quæ sint extol-
lenda atque amplificanda, & contra, quæ exte-
nuanda atque deprimenda, quoniam (ut ait Quin-
tilianus) uis oratoris omnis in augendo minuen-
doque consistit, tum efficere, ut auditor mo-
ueatur, uel ad iram, uel ad misericordiam, &
animo perturbetur, atque ita afficiatur, ut causa
postulat. denique cum opus fuerit, breuiter ea
repetamus atque enumeremus, quæ sparsim in
tota oratione dicta fuerunt. cur autem hæc
in peroratione facienda sint, rationes affert Ari-
stoteles.

TEXT. Fit enim hoc natura quodam ordine, ut postquam
orator ostenderit, se uera dicere, aduersarium autè
falsa, tunc laudet, & uituperet, & causam urgeat,
atque expoliat.

10 Primam partem perorationis explicat, qua ef-
ficere debemus ut auditor nobis bene uelit, ad-
uersarijs malè. nam hoc (inquit) quasi naturale,
ut cum orator probauerit ea, quæ dicit esse uera,
& quæ dicta fuerunt ab aduersario esse falsa, tunc
se ipsum laudet, aut eum, quem defendit, aduer-
sarium autem uituperet, atque in hac re pluri-
mum labore, non aliter atque fabri ferrarij, qui
cum instrumenta sua conformarint, tunc ea dili-
gentius expoliunt, & splendidiora efficiunt. hoc
enim translato uerbo significare uidetur Aristo-
teles. Atque hoc quidem præceptum diligentis-
sime Cicero seruat, quantis enim eloquentiæ ui-
ribus P. Clodium uituperat in extrema orationis
parte pro Milone, ex eo loco polluerat stupro-
fantissimas religiones, senatus grauisima de-
creta perfrugerat, & quæ sequuntur. quantis
deinde laudibus Milonem extollit, ubi eius uir-
tutem, constantiam, animi magnitudinem, res
præclarissimè gestas explicat, locus est notissim-
us.

TEXT. Alterum autem ex duobus considerare oportet:
uel ut ostendat, se bonum ipsis auditoribus fuisse,
uel generaliter bonum. aduersarium uero uel ipsis
auditoribus malum, uel absolute malum. Sed alibi
sunt à nobis iam expositi loci, unde bonos aut malos
conformare homines possumus.

COMM. Cum aliquem laudamus duobus modis lauda-
re possumus, uel enim ostendemus eum, fuisse bo-
num ipsis auditoribus & in eos multa contulisse
beneficia, quod potentissimum est laudandi ge-
nus in iudicijs, uel si hoc facere non potuerim-
us, ostendemus eum generaliter esse bonum
& in omnibus suis actionibus se honestè & præ-
clare gerere. quod si utrunque faciendi faculta-
tem habuerimus, longè maior in oratione uis
erit. quod pro Milone facit Cicero multis in lo-
cis, ut post narrationem; nihil dico quid Resp.
consecuta sit, nihil quid uos, nihil quid omnes
boni: nihil sanè id profit Miloni, qui hoc fato
natus est, ut ne se quidem seruare potuerit, quin
una Remp. uosque seruaret. in peroratione, com-
memorat, quæ beneficia in ipsos auditores Milo
contulisset; plebem (inquit) & infimam multitu-
dinem, quæ P. Clodio duce fortunis uestris immi-
nebat, eam, quo tutior esset uita uestra, se fecisse
commemorat, ut non modo uirtute flecteret, sed
etiam tribus suis patrimonijs deliniret: nec ti-
met, ne, cum plebem muneribus placarit, uos nõ
conciliarit. meritis in Remp. singularibus. & cæ-
tera. paulo post generaliter eundem laudat, ubi
sic ait; se nihil in uita nisi præclarissimè fecisse,
siquidem nihil sit præstabilius uiro, quam pericu-
lis patriam liberare. eadem est uituperandi ratio,
uel enim aduersarium ostendemus, auditoribus
ipsis malum fuisse, & eis damna multa intulisse,
uel absolute malum esse, & multis flagitijs conta-
minatum, uel utrunque simul faciemus, ut copio-
sissime pro Milone Clodium uituperans Cicero
facit.

facit. Sed quibus modis laudare aliquem tanquam probum uirum, & uituperare tanquam improbum possumus, in primo huius operis libro copiosè declaratum est. Itaque nos ad eum locum Aristoteles remittit.

TEXT. Postquam autem iam hac demonstrata fuerint, naturæ ordo postulat, ut uel augeantur, uel imminuantur. oportet enim ut res iam sint cōcessæ priusquam de earum quantitate disputari possit. nam corporum etiam accretio fit ex eis, quæ iam prius aderant. Sed unde uel amplificatio uel imminutio ducatur, loci supra sunt expositi.

COMM. Secunda perorationis pars est amplificatio uel diminutio, cuius licet proprius locus sit in perorando, tamen etiam in cursu ipso orationis (ut ait in Partitionibus Cicero) declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re aliqua aut reprehensa. non oportet autem uti amplificatione aut diminutione nisi postquam res iam demonstratæ fuerint, quas augere uel imminuere uolumus. ridiculus enim habetur ille, qui crimen amplificat, quod adhuc est dubium, & minime probatum. nam antequam de alicuius rei quantitate differamus, constare oportet illam esse. corpus enim, exempli gratia, quod non est, neque augeri, neque minui potest. & omnis quæ fit in corporibus accretio, ex eis fieri solet, quæ iam prius aderant, quare uidendum est ut causam nostram accurata prius disputatione confirmemus, & rationes aduersariorum infringamus, antequam ad amplificandum accedamus. Causa uero benè confirmata licebit eis ex locis eam amplificare, qui supra iam in primo libro sunt à uobis expositi. Cicero in Partitionibus docet quemadmodum amplificatio fiat, & uerborum genere, & rerum, & de utraque amplificatione, uerborum (inquam) & rerum, multa egregia præcepta tradit. quem locum nos in commentariis nostris in Partitiones accuratè exposuimus, & plurimis exemplis illustrauimus. Itaque sicut placet, inde petere potest, quæ ad hunc etiam locum faciant.

TEXT. Postea uero, cum iam perspicuum est, quæ & quanta sint ea, quæ tractantur, permiscere motus animorum opus est. sunt autem hi potissimum, misericordia, indignatio, ira, odium, inuidia, emulatio, contentio. qui quidem unde sumantur, antea declaratum est.

COMM. Post amplificationem, & diminutionem omninatione contendendum est, ut animos audientium commoueamus. hoc enim in peroratione plurimum ualet. qua in re tantum excellit Cicero, ut sæpe aduersarios de omni statu deiecerit, sicut ipse gloriatur in Oratore ad Brutum. declarant hoc eius conclusiones. quæ tam uehementes sunt, & incitatæ, ut etiam dum leguntur, inflammare animos, & conturbare uideantur. Septem autem potissimum animorum motus in peroratione permiscendos ait Aristoteles, Misericordiam, indignationem, odium, inuidiam, æmulationem, contentionem, de quibus initio secundi libri copiosè disputauit. & quibus rationibus excitari possint ostendit. ut nihil opus sit eadem hoc in loco repetere.

10 ricordiam, indignationem, odium, inuidiam, æmulationem, contentionem, de quibus initio secundi libri copiosè disputauit. & quibus rationibus excitari possint ostendit. ut nihil opus sit eadem hoc in loco repetere.

TEXT. Itaque reliquum est, enumerare quæ iam antea dicta sunt. hoc autem commodè fiet, si id seruetur, quod in proæmijs quidam seruari debere non rectè iubent. aiunt enim eadem sæpius in proæmio repeti debere, ut facilius percipiantur. Sed ibi rem tantum exponere opus est, ut ne lateat id, de quo futurum est iudicium: hic uero summam ea repetere oportet, quæ demonstrata sunt.

20 Perorationis quarta pars est enumeratio, cum ea breuiter in extrema oratione repetimus, quæ iam antea copiosè disputata fuerunt. in ea (inquit Aristoteles) id obseruare debemus, quod quidam imperiti rhetores aiunt in exordio faciendum esse. dicunt enim eadem sæpius in proæmio repeti debere, ut facilius percipiantur. quod præceptum omnino est absurdum, cum in exordio satis sit, rem ipsam proponere, de qua sumus acturi, ut intelligant iudices id, de quo iudicium futurum est. at uero in peroratione sæpe utilissimum summam ea repetere, quæ iam demonstrata fuerunt, ut nihil dubitationis in animis iudicum relinquatur, cum uideant omnia quæ opus erat, fuisse comprobata. quod accuratissimè pro P. Quintio, Cicero facit, ut iudicibus quæ demonstrata fuere quasi oculis subijciat.

TEXT. Initium enumerationis illud erit; eum dicit orator, ea se præstitisse, quæ pollicitus fuerat. itaque repetere oportet quæ sunt exposita, & quare. Ea uero uel ex aduersariorum contentione dicuntur, ut cum ea conferuntur, quæ de eadem re ambo dixerunt, uel quæ non ex aduerso, neque de eadem re. ut, Iste quidem de hac re sic dixit, ego uero hæc, atque hac de causa.

40 Docet unde sumendum sit enumerationis initium, & quo modo faciendum sit. cum enim orator causam suam partitur, quod post narrationem ferè fieri solet, tunc promittit ea, quæ probaturus est, ut pro P. Quintio; ostendam primum causam non fuisse cur à Prætoribus postulares, ut bona P. Quintij possideres, deinde ex edicto te possidere non potuisse, postremo non possedisse. ergo in enumeratione debet orator hoc initium sumere, ut dicat ea se præstitisse, quæ pollicitus fuerat. sic in ea oratione pro P. Quintio Cicero repetit omnia singillatim & ordine suo quæ probauerat, neque simpliciter repetit, sed addit etiam, quare, ut præcipit Aristoteles. Ostendi (inquit) quam multa ante fieri conuenienter, quam hominis propinqui bona possideri postularentur, præsertim cum Romæ domus eius, uxor, liberi essent. & procurator æque utriusque necessarius, docui cum desertum esse dicat Vadimonium, & quæ sequuntur.

sequuntur. Multis autem modis fit repetitio, uel enim ex aduersariorum contentione fit, uel per ironiam, uel per interrogationem uel per ordinem naturæ. contentio uero aduersariorum fit in enumeratione duobus modis, aut enim argumenta è regione collata repetuntur, quæ sunt ab utroque de eadem re dicta, aut non ex aduerso, sed tantum repetuntur ea, quæ à te, & quæ ab aduersario dicta fuerunt. exemplum ponit Aristoteles hoc modo; Iste quidem de hac re sic dixit, ego uero hæc, atque hac de causa. Cicero de lege Agraria contra Rullum sic enumeratione utitur in extrema oratione, ut rationes suas cum aduersariis conferat hoc modo; Et quoniam qua de causa, & quorum causa ille hoc promulgauit ostendi, doceat ipse num ego quem possessorem defendam cum agrariæ legi resisto. Syluam Scantiam uendis, Resp. possidet, defendo. Campanum agrum diuidis, uos estis in possessione, non cedo. deinde Italia, Sicilia cæterarumque prouinciarum possessiones uenales ac proscripitas hac lege uideo, uestra sunt prædia, uestræ sunt possessiones, resistam, atque repugnabo, & reliqua. pro Roscio Am. scelerata aduersariorum facta repetit, per contentionem, hoc modo; prædia mea tu possides, ego aliena misericordia uiuo, concedo, mea domus tibi patet, mihi clausa est, fero. familia mea maxima uteris, ego seruum habeo nullum, patior & ferendum puto. in eadem oratione, ubi criminationem Erucij concludit, ita ait; conueniat mihi tecum necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut seruos. liberos ne? quos neque ut conuenire potuerit, neque qua ratione inducere, neque ubi, neque per quos, neque qua spe, aut quo precio potes ostendere, ego contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romæ multis annis fuerit, neque de prædiis unquam temere discesserit. & cætera.

TEXT. Vel per ironiam, ut, Iste quidem hæc commemorauit, ego uero hæc. & Quidnam fecisset si hæc probasset, non autem illa?

COMM. Enumeratio per ironiam interdum fieri solet, ut si quis dicat, iste quidem hæc commemorauit, ego uero hæc, & contraria tamen intelligi uelit. ut quæ ipse commemorauit, & probauit, per ironiam dicat ab aduersario probata, quæ uero dixit aduersarius, fingat à se dicta. sic enim figurata enumeratio gratiam habebit & uenustatem, animosque iudicum excitabit. si etiam quædam est ironiæ species, ut, Quidnam fecisset si hæc probasset? non autem illa? est pulchra enumeratio cum Ironia apud Ciceronem in extrema oratione de lege Agraria, quam habuit in senatu, his uerbis; cum ostenderit nihil esse metuendum, nullam exercitum, nullam ma-

num, nullas colonias, nullam uenditionem uectigalium, nullum imperium nouum, nullum regnum deueniale, nullam alteram Romam, neque aliam sedem imperij nobis consulibus futuram, summamque tranquillitatem pacis, atque ocij, uerendum credo nobis erit; ne uestra ista præclara lex agraria magis popularis esse uideatur. cum uero scelera cõsiliorum uestrorum, fraudemque legis & insidias, quæ ipsi populo R. à popularibus Trib. pl. fiant ostendero: pertimescam credo, ne mihi non liceat contra uos in concione consistere.

TEXT. Vel per interrogationem, ut, Quid est, quod à me non demonstratum sit? uel, Iste quid confirmauit?

COMM. Fit etiam enumeratio per interrogationem, ut, Quid est, quod à me non demonstratum sit, cum hoc & illud planum fecerim? quid autem iste confirmauit? cum ego hæc & illa falsa esse docuerim? Cicero pro Roscio Am. dubium est, ad quem maleficium pertineat? cum uideatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium, eundemque accusatorem hoc tempore, ex altera egētem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? nunquid hic aliud uidetis obstare Roscio nisi quod patris bona uenierunt? & reliqua.

TEXT. Vel igitur hoc modo per collationem, uel ordine nature non immutato, sicuti res antea dictæ sunt, hoc modo; ut si prius ea repetas, quæ ipse probasti, deinde, si uolueris, seorsum etiam quæ dixit aduersarius.

COMM. Quartum enumerationis modum adiungit, qui fit simpliciter ordine quodam naturali, cum ea repetuntur, quæ sparsim in oratione dicta fuerunt, sine ulla contentione, aut collatione. nam tres illi modi, quos supra posuit Aristoteles, fere per collationem cum aduersariis fieri solent, ut exempla ipsa docent. Aut igitur (inquit Aristoteles) enumeratione utemur hoc modo per collationem, ut docuimus, aut simpliciter naturæ ordine non immutato, cum res ita repetuntur, ut antea dictæ fuerunt. tunc enim uel ea tantum repetere possumus, quæ ipsi probauimus, uel si uoluerimus, etiam quæ dixit aduersarius. hoc autem non est necessarium, & ab oratoris iudicio pendet, ut tunc id faciat, cum esse causæ suæ commodum intelliget. Est illa simplex enumeratio pro lege Man. Quare cum & bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissimè sit administrandum, & cum ei imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis uirtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitabitis Quirites, quin hoc tantum boni, quod à Diis immortalibus oblatum & datum est, in Remp. conseruandam atque amplificandam conferatis? nam eo ordine singula repetiuit, atque

INDEX RERVM, & uerborum copiosissimus.

Primus numerus paginam, secundus lineam indicat: a, uero primam columnam: b, secundam. In primo quaternione, quia singulis paginis non affixus est numerus, ideo a, primam columnam: b, secundam: c, tertiam: d, quartam commonstrabit.

<i>A</i>	
<p>A Busio. 402.30.b <i>Academici bonum esse felicitatis partem uolunt.</i> 56.30.b <i>Academici assertionem sustinebant.</i> 264.40.b <i>Accipere, quam facere, praestat iniuriam.</i> 95.30.b <i>Accusator debet in peroratione criminari.</i> 426.10.b <i>Accusator crimina obiecta prius confirmat: tum contraria refellit.</i> 448.20.b. quandoque contra fit, ut Callistratus fecit. 448.30.b <i>Accusatori & defensori quot, & quid uideat.</i> 125.50.a <i>Accusare & maledicere, differunt.</i> 212.30.a <i>Achilles laudatus, quod honore uita ante tulerit.</i> 45.40.b <i>Achilles fortunatus, Homeri carmine.</i> 64.20.b <i>Aχιλλεύς qui dicantur.</i> 152.30.b <i>Aχιλλεύς τρωάδων qui dicantur.</i> 153.50.a <i>Acroama suauius quodnam sit.</i> 141.30.a <i>Actio, & pronuntiatio ab Arist. inuenta.</i> 343.30.a <i>Est quasi uita orationis.</i> 343.40.a <i>Actio rhetorica a nemine pertractata.</i> 343.30.b <i>Actio histrionum, instituta a Claucone Teio.</i> 343.30.b <i>Actio a Quintiliano curiose conscripta.</i> 343.40.b <i>Actio in quo consistat.</i> 343.50.b <i>Quid sit.</i> 344.10.a. <i>Vox quando uariata.</i> 344.10.a <i>Vocis soni, acutus, grauis, medius quando adhibendi.</i> 344.50.a <i>Numeri, quibus utendum sit.</i> 344.10.b <i>in Actione tria consideranda.</i> 344.30.b <i>Actio in dicendo una dominatur.</i> 344.40.b <i>Actiois natura.</i> 345.10.b <i>Actio neglecta quantum damni reo afferat.</i> 345.20.b <i>Actio in miserationibus plurimum ualet.</i> 346.20.b <i>Actiois & elocutionis differentia.</i> 346.40.b <i>Actio, in dicendo primas, secundas, & tertias tenet.</i> 415.50.a <i>Actio omnis cum motu coniuncta est.</i> 440.20.a <i>Actiones de dolo malo, de inoff. test. & quod metus causa.</i> 182.20.a <i>Actus est imitatio.</i> 406.40.a <i>Ad aliquid quaedam referri.</i> 29.10.b <i>Ad diuersos quis sit.</i> 275.50.a <i>Adiuncta & consequentia.</i> 74.10.b <i>Admiratio est iucunda res.</i> 142.40.a <i>Admiratione quinam afficiantur. ibidem.</i> <i>Adolescentium mores, qui.</i> 260.40.b. & deinceps. <i>Adolescentium opera, uirorum consilia, senum uota.</i> 269.30.b</p>	<p><i>Adorationes, nona honoris species.</i> 65.30.b <i>Adulator est incundus, & cur.</i> 142.50.a <i>Adulatoribus cur delectemur.</i> 145.50.b <i>Adulatores in praesentia laudant.</i> 229.20.a <i>Quid facere solcant.</i> 229.40.a <i>Adulteri qua poena afficerentur.</i> 161.10.a <i>Aduersaria, quae dicantur.</i> 182.20.b <i>Aduersarij qui dicantur.</i> 97.10.b <i>Aediles cereales.</i> 49.30.b <i>Aeger.</i> 396.40.a <i>Aegina Piraei Lippitudo.</i> 401.30.a <i>Aegineta.</i> 302.30.a <i>Aegypti quid regi responderint de filiis.</i> 438.50.a <i>Aemon Creontis filius.</i> 450.30.b <i>Aemulatio, quid sit, & quae bona, ac quomodo affecti homines aemulentur, & in quibus hominibus.</i> 256.40.b <i>Aemulatio humano generi ualde utilis. ibidem.</i> <i>Aemulatio duplex, in laude, & in uitio.</i> 257.10.a <i>Aemulatio est bonorum uirorum. Differt ab inuidia.</i> 257.30.a <i>Aemulatores qui sint.</i> 257.10.b <i>Aemulatio inter clarissimos uiros, & in literis.</i> 257.50.b. & 158 <i>Aemulatio propter quae bona concitetur.</i> 258.10.b. et deinceps. <i>Aemulatione digni qui sint.</i> 258.40.b. & 259. per totum. <i>Aemulus quis dicatur.</i> 257.20.b <i>Aenesidemus Lcontinorum rex.</i> 157.30.b <i>Aenigmata, quando dicenda.</i> 294.10.b <i>Aenigmata ex translationibus effici.</i> 357.30.a <i>Aenigmata, inter urbanitates.</i> 407.10.b <i>Aenigma Ausonij ad Theonem.</i> 407.40.b <i>Aenigma Ciceronis in Pletorium.</i> 407.50.b <i>Aequalis aequalem delectat.</i> 145.10.a <i>Aequum, & bonum quid sit.</i> 165.10.a <i>Id esse in uoluntate legislatoris.</i> 165.20.b <i>Aequa & bona, & aequi & boni qui dicantur.</i> 166.20.a <i>Aeschines contra Demosthenem.</i> 365.20.a <i>Aeschines bilanci similis.</i> 365.20.a <i>Aesion.</i> 402.50.a <i>Actates quae, & quot.</i> 260.20.b <i>Actatis media mores.</i> 268.20.b. <i>atas consians.</i> 268.40.b <i>Actas media omnium praestantissima.</i> 269.20.b <i>Affectatio, odiosa.</i> 351.30.a. 362.10.a <i>Gg Affectus</i></p>

Index.

<i>Affectus non motos esse Athenis.</i>	5.40.d	<i>208.30.a</i>
<i>Affectus, de quib. 2. lib. agitur, cur mouendi.</i>	187.40.a. & infra.	<i>In amando esse debent uoluntas, et conatus ibidē.</i>
<i>Habent præcipue locum in iudicijs.</i>	188.40.a	<i>Amantur inimici inimicorum.</i>
<i>Affectus qui sint.</i>	190.10.a. <i>agritudo & uoluptas eos comitatur.</i>	209.40.b
<i>in Affectu excitando, tria cōsideranda.</i>	190.10.b	<i>Et qui benefici sunt. 2. 10. 10.a. Et liberales. 2. 10. 10.a</i>
<i>Affectus unde nascantur.</i>	190.50.b	<i>Et qui non sunt formidolosi.</i>
<i>Affectus, orationis ornamenta, & lenocinia, supernasanea.</i>	346.10.a	<i>Amare oportet, ut aliquando sis osurus.</i>
<i>Africanus minor, dissimulator.</i>	202.10.a	<i>Amari quid sit.</i>
<i>Africani uox laudata.</i>	95.20.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agatho poeta tragicus.</i>	281.50.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agrippina quid sit, & quo latine dicatur.</i>	78.10.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agendi facultas in bonis numeratur.</i>	78.20.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agere summo iure.</i>	153.50.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Ager publicus coli non poterat nisi conductus esset a censoribus.</i>	163.10.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agricola reprehenditur, de inducione.</i>	27.50.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agricola uiri iusti, & agriculturæ laus.</i>	210.30.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agricultura cur reliquis præstet artibus.</i>	50.50.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Aglaüs ab Apolline beatus, iudicatus.</i>	73.50.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agnominatio.</i>	396.20.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Αγνοια τιμωρησις.</i>	276.40.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Αγνοια oratio.</i>	414.50.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agunt homines omnia propter septem.</i>	128.40.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Agypta.</i>	354.10.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Αλαζονες. i. uentosi homines.</i>	25.10.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Αλαζονια uentus latine dicitur.</i>	25.10.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alcibiades contumeliosus fuisse dicitur.</i>	194.20.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alcibiades.</i>	271.20.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alcidas Eleates.</i>	160.20.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alcidas frigida oratiōe utitur. 361.20.a. et infra.</i>		<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Epithetis non ut condimentis, sed ut cibus utitur.</i>	362.10.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Nimis crebra Epitheta adhibet.</i>	362.20.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Metaphoras nimis affectatas adhibet.</i>	364.10.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alcidas apud Messenios.</i>	306.30.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alcinoi apologus.</i>	439.30.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alcæon tragædia Theodæctis.</i>	308.40.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alea legibus uetita.</i>	140.10.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alexander Achillem occidit.</i>	310.10.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alexander Helenam rapuit.</i>	310.30.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alexandri magni uox de uetigalibus.</i>	50.40.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alexandri liberalitas.</i>	228.40.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alexandri magni natura.</i>	261.20.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Alirrhobius a Marte occisus.</i>	318.10.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Allegoria.</i>	357.50.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Allegoria.</i>	402.30.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Amabiles sunt, qui uirtute aliqua ualent, qui sunt in honore, qui morū suauitate præstant, qui nō sunt litis amatores.</i>	210.30.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Qui iocose & facile mordent, & mordentur.</i>	211.30.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Qui bona nostra laudant.</i>	211.50.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Qui mundi sunt in apparatu, & uestitu.</i>	211.20.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Qui non recordantur iniurias.</i>	211.50.b	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Qui nostri sunt studiosi.</i>	212.50.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Amantes iniuriosi sunt.</i>	157.10.a	<i>Amarus, quis sit.</i>
<i>Amare quid sit, quos amemus, & quibus de causis.</i>		<i>Amarus, quis sit.</i>

Amplificatio

Index.

<i>Amplificatio frequens apud poetas.</i>	98.50.b	<i>Antimachus poeta.</i>	374.10.a
<i>Amplificatio potissimum in genere demonstratiuo.</i>	122.20.a	<i>Αντιμουρ.</i>	362.20.b
<i>Eius præcipuus locus est in exornatione.</i>	124.30.a	<i>Αντιμουρα, cum lex legi contraria est.</i>	174.40.b
<i>Amplificatio cur demonstratiuo generi maxime conueniat.</i>	124.10.b	<i>Antipho tragicus. 200.30.a. Tabulam proposuit, in qua se animis curationem adhibere pollicebatur.</i>	200.50.a
<i>Amplificatio criminis fit duob. modis.</i>	169.10.a	<i>Antipho poeta. 237.30. Thucididis magister fuit.</i>	238.10.a
<i>Amplificatio, communis omnium generum dicendi.</i>	277.30.a	<i>Antipho tragicus poeta.</i>	326.10.a
<i>in Amplificatione summa laus eloquentia est.</i>	277.40.a	<i>Antispastus.</i>	387.30.b
<i>Amplificatio culta a sophistis irrita ab Agésilao rege.</i>	277.10.b	<i>Antisthenes Cynicæ sectæ auctor.</i>	366.10.b
<i>Amplificatio demonstratiuo generi max. conuenit.</i>	277.50.b	<i>Αντιστροφια dilemma.</i>	321.30.b
<i>Amplificatio a fine cuiusque generis trahenda.</i>	284.30.b	<i>Αντιστροφια dialecticæ Rhetorica.</i>	1.40.a
<i>Amplificatio & diminutio non est elementum entymematum.</i>	340.50.a	<i>Αντιστροφια quomodo explicetur a Cice.</i>	1.10.b
<i>Amplificatio quattuor modis.</i>	372.30.b	<i>Αντιστροφια apud Aphrodisiæ quid significet.</i>	1.10.b
<i>Amplificatio per dissoluta, et per repetitionem.</i>	418.30.a	<i>Αντιστροφια an sit ex altera parte respondere.</i>	1.30.d
<i>Et per contentionem.</i>	421.40.b	<i>Antistrophæ ueterū poetarū.</i>	390.40.a. 393.40.b
<i>Amplificatio, & diminutio in peroratione.</i>	456.10.a	<i>Antocles orator.</i>	318.30.a
<i>Amplificatio quando adhibenda.</i>	456.20.a	<i>Apelles Protogenem reprehendebat.</i>	379.40.a
<i>Amplificatio quomodo fiat.</i>	456.30.a	<i>Apellis consuetudo, nullū diem sine linea ducendi.</i>	142.30.b
<i>Amplitudo & granditas orationis ut fiat.</i>	372.40.a	<i>Aper Calydonius.</i>	310.10.a
<i>Epitheta, & tralationes ad hoc faciunt.</i>	373.20.a	<i>Aperta, & occulta, unde trahatur argu.</i>	322.50.a
<i>Numerorum libertas, & nominum disiunctio.</i>	372.20. & 30.b	<i>Aperta hic quo modo probanda, & occulta quomodo concedenda.</i>	322.30.b
<i>Commemoratio eorum, quæ nō adsunt.</i>	374.10.a	<i>Hic locus plurimum ualet ex ijs, qui cōtra communes opiniones dicuntur.</i>	323.10.a
<i>Anacharsis Scytha temperatissimus.</i>	112.20.b	<i>Apicius a sotorum princeps.</i>	136.30.b
<i>Anagnorisis quid.</i>	144.50.b	<i>Απικια quid significet apud Arist.</i>	32.20.b
<i>Analytici libri qui uocentur.</i>	26.20.b	<i>Απικια quo uocabulo explicanda sit.</i>	19.20.b
<i>Αναβολαι prolusiones dithyramborum.</i>	390.30.a	<i>Apollinis tria epitheta.</i>	388.50.b
<i>393.20.b</i>		<i>Αποκαλιπτοι.</i>	422.40.a
<i>Αναλαβειν quid significet.</i>	161.10.b	<i>Αποκαλιπτοι contraria.</i>	307.30.a
<i>Anaxagoras in filij morte non doluit.</i>	118.40.b	<i>Apothegmata Laconica, quādo cōueniant.</i>	294.40.a
<i>Anaxagoras honoratus apud Lacedænos.</i>	317.20.a	<i>Αποθηγματα, urbana.</i>	407.50.a
<i>Anaxandrides.</i>	401.30.b. & 410.30.b	<i>Αποθηγματα, ἀμαρτημα, ἀδικημα, quid sint.</i>	166.40.a
<i>Anaxandridæ Gerontomania.</i>	417.10.a. Pij. ibidem.	<i>Αποτυχημα.</i>	235.10.a
<i>Anaxandrides Rhodius decies uictor euasit.</i>	417.20.a	<i>Appetitus duplex.</i>	128.40.b
<i>Anaxilas Messenius.</i>	359.30.a	<i>Appetitus duas habet potentias.</i>	190.40.b
<i>Androcles rhetor.</i>	328.20.a	<i>Appius de Luculli pecore.</i>	405.30.a
<i>Andronicus histrio Demosth. erudiuit.</i>	345.20.a	<i>Approbatum in re iudicata, quid.</i>	317.30.b
<i>Androtion contra Idricum.</i>	365.10.a	<i>Apuleius compositione frigida utitur.</i>	160.40.a
<i>Animus commouendus in peroratione.</i>	456.40.a	<i>Nimis crebris Epithetis abundat, & poetice exultat.</i>	361.10.b. & infra.
<i>Animi per motiones ad fidem faciendam.</i>	21.40.a	<i>Ridiculus est.</i>	362.40.b
<i>Animi bona præstantiora, quàm corporis.</i>	58.30.a	<i>Aqua cur optima dicatur a Pindaro.</i>	92.10.b
<i>Animi uis duplex. 190.40.a. partes duæ.</i>	190.50.a	<i>Aqua & igni cur interdicitur exulibus.</i>	92.20.b
<i>Annibalæ responsum de Imperatorib.</i>	97.20.b	<i>Aquila Romanus de repetitione.</i>	416.30.b
<i>Annona, cum in consultationem uenit.</i>	52.40.b	<i>Arbiter æquū & bonū spectat, iudex legē.</i>	168.10.a
<i>Annuli ferrei apud antiquos in usu.</i>	165.50.b	<i>Arbiter quis sit, & cur honorarius. ibidem.</i>	
<i>A triumphantib. & a senatorib. gestabatur ibidē.</i>		<i>Arbiter & iudex quomodo differant. ibidem.</i>	
<i>Aureis autem utebantur legati.</i>	166.10.a	<i>Arbiter & ara, idem.</i>	406.30.b
<i>Antidosis causa, quanam esset.</i>	434.50.a	<i>Arbitrari uerbum in dicendo testimonio.</i>	264.50.b
<i>Antigona cum Argia a Creonte necata.</i>	160.30.a	<i>Αρκαδες ἀντιόχοι.</i>	58.50.b
<i>Antigonus rex.</i>	321.30.b	<i>Αρκαδες ἀντιόχοι, dicti.</i>	59.10.a

Index.

Archidamus. 365.30.a
Archilochus cur a Lacedaemonijs pulsus. 227.10.b
Archilochus apud Paris honoratus. 317.10.a
Archilochus quomodo ualedictis uexarit Lycambem. 450.50.a
Arbitas arbitrum, & aram idē esse dixit. 406.20.b
Arbita dictum de iracundia. 132.30.b
Areopagita taciturnior, qui dicatur. 6.10.a
Areopagita nolebant extra causam quicquam dici. 5.20.d
Areopagita qui fuerint. 5.30.d
Areopagita noctu, & taciti iudicabant. 5.50.d
Argumentum propriae notae. 34.40.b
Argumentum a maiore quod uocetur. 309.30.a
Argumentum a minore, quod dicatur. ibidem. a tempore. 311.30.a. quo saepe utitur Cic. 311.10.b
a fictione. 311.30.b. a. Definitione. 313.20.b
Argumenta in quaque arte, unde ducenda. 40.30.b
Argumenta neque exordio, neque perorationi conuenire. 446.10.a
Argumenta resellentia sunt praestantiora. 448.10.a
Argumenta contrahenda esse. 453.10.a
Argumentatio aut necessario, aut probabiliter concludit. 34.20.b
Argumentatio quid sit. 34.30.b
Argumentatio iudiciali generi maxime conuenit. 124.10.b
Argumentatio, & locus, non idem. 340.20.b
Argumentationes duob. modis dissolui. 335.10.b
Argumentandi duo genera. 33.40.a
Arioli generatim multa praedicunt. 369.10.b
Aristides quare Enthymematicus dicatur. 5.30.a
Aristides cur Themistoclis consilium repudiari. 45.40.a
Aristippus quid moneret. 78.30.b
Aristippus Cyrenaicus, Soc. auditor. 318.30.b
Aristocratia, quod genus Reip. 54.10.a
Aristocratia quid. 105.30.a
Aristoteles aliorum scripta contempsit. & cur. 153.10.a
Aristo. quem fructu a philosophia tulerit. 172.40.b
Aristo. quando caput uespertinis horis docere. 345.50.a
Aureum flumen orationis fundit. 346.30.a
Arrogantis hominis qualis oratio. 377.40.b
Ars sine exercitatione non confert ad dicendum. 4.30.a
Ars ab experientia gignitur frequentatis actionibus. 29.50.b
Ars ex quibus constat. 30.20.a
Ars & uirtus semper in difficili uersantur. 92.30.b
Ars naturam imitatur. 343.10.a
Ars in oratione occultanda. 350.40.a
Quomodo occultetur. 351.10.a
Ars dissimulanda. 379.10.b
Artis cognitio in praecipis est. 19.20.a
Artis usus in quibus sit. 19.20.a
Artes ad loquendum pertinentes, quinque. 2.30.c
Artes certam habere materiam. 3.10.c
Artes quaedam propriae, quaedam communes. 13.30.a

Artes didaschasticas qua sint. 19.50.a
Artes non contineri certo numero. 39.20.b
Artes nouae sunt honore dignae. 64.10.a
Artes mercenariae, uiles. 116.30.b
Artes & scientia sunt rerum possibilium. 279.40.b
Artificium occultandum, & quomodo. 351.10.a
Artificiose probationes, quae. 20.30.b
Ipsarum tria sunt genera. 21.20.a
Artoxerxis liberalitas in rusticum. 64.40.a
Asoti qui dicantur. 126.40.b
Aspectus sunt multa uoluptates. 136.50.b
Assentatio semper arguet res. 229.30.a
Assimilatio quid sit. 396.10.a
Asina uel uulua quae dicantur. 246.40.b
Atalanta, a Meleagro adamat. 200.30.a
Atalanta uirgo. 310.20.a
Atasthalia natura. 361.20.a
Athenienses agros steriles habebant. 53.10.a
Athenienses autem uoluptates. 58.50.b
Athenienses Athenis laudare, facile. 117.50.b
Athenienses scire recta, sed nolle facere. 129.20.b
Athenienses quo modo laudari possint. 301.30.b
Et unde uituperari. 302.20.a
Athenienses frumento importato utebantur. 400.30.b
Atheniensium resp. qualis. 55.20.a
Athyma poesis. 361.20.a
Atymia. 194.30.a
Atlantis columna, quae. 417.40.a
Atrocius quid dicatur. 171.30.a
Atrox & terribile differt a miserabili. 244.30.b
Attentio in exordijs quomodo paretur. 427.20.a
Attentio non semper facienda in exordio. 426.20.b
Attentio in omnib. partib. orationis. 428.40.a
Attica olearum ferax. 328.50.a
Attici in urbanis dictis excelluerunt. 397.10.b
Attici sales. Atticus lepos, Attica eloquia. ibidem.
Auaritia semper alieni appetens. 126.30.b
Auarus, licet diues sit, tamen mendicus est. 62.50.b
Audacia alitur impunitate. 220.30.a
Audaces fortuna iuuat. 226.20.b
Auditor sic afficitur, ut orator. 377.40.a
Attonitus quandoque uidetur. 377.50.a
Auditorum duo genera. 7.50.c
Auditorum tria genera. 42.10.a
Auditus uoluptates, quae. 136.50.b
Auguria, auspicia, omina, apud ueteres. 226.20.a
Augustus. 377.10.b
Auscultator, quis uocetur. 42.10.b
Ausonius Gallus. 407.40.b
Aureus quando sit orator. 21.10.b
Aureus quis dicatur. 58.10.b
Aureus qui dicantur. 58.50.b
Aureus apud Graecos. 387.30.a

Bacchus quibus nominibus uocetur. 355.10.a
Bacchi sacra, & quid in eis fieret. ibidem.
Bacchi adulatores, se artifices uocabant. ibidem.
Bacchus pes. 387.10.b
Bacchos, questio, cum quis torquetur. 182.50.b
Batillus

Index.

Batillus uersus Virgilianos sibi uendicauit. 230.20.a
Beatus quis ex Metrodori sententia. 57.50.a
Beatus ex iucunditate uitae. 57.50.a
Beatus dicitur, qui uacat omnibus malis, & habet bona omnia. 76.30.b
Beati non sunt, qui in calamitatibus uersantur. 57.20.a
Beatitudo, & felicitas pro eodem. 121.20.a
Bellerophon. 237.30.a
Bellum & pax qui in deliberationem ueniunt. 49.10.b
Bellum qui suadere uult, quae nosse debeat. 301.30.a
Bella praeterita noscenda sua fori. 51.30.a
Bella non solum sua Reip. sed aliarum etiam noscenda. 51.50.b
Benefacta male locata esse malefacta. 144.10.a
Beneficium quid sit, quando magnum, aut paruum, Vide, gratia.
Beneficium acceptum aeternae memoriae figendum. 114.10.a
Beneficia honore digna, quae. 63.40.b
Beneficia mutua, iucunda esse. 143.50.b
Beneficia non commemoranda. 167.20.b
Beneficia non esse in quinque genera conferenda. 178.30.a
Beneuolentia quomodo capretur. 430.10.a
Benigni hominis oratio. 377.40.b
Bias unus e septem, quae bona putaret. 78.30.b
Biantis sententia de amore reprehensa. 265.40.a
Bis ad eundem lapidem impingere. 170.10.b
Bis dat, qui cito dat. 209.10.b
Blaetiois. i. inuersio, argumentationis genus. 322.30.a
Bochyris rex Aegypti iustus. 112.40.a
Boeotij similes. illiabus. 366.20.a
Bonus uir cur legibus pareat. 72.40.b
Boni proprium est, ut propter se expectentur. 90.10.a
Boni beati censentur, mali miseri. 57.10.a
Bonos esse, quos inimici laudant. 82.10.a
Bonum esse id, quod omnia concupiscunt. 56.30.a
Bonum esse partem felicitatis. 56.30.b
Bonum quid sit, & uariae eius descriptiones. 72.50.b
Bonum esse, quod per se sufficit. 73.40.b
Bonum quanto maius est, tanto optabilius. 75.10.b
Bonum, censei, quod a feminis lectissimis iudicatur, & a iuris sapientibus & dijs. 82.20.b
Bonum habet rationem finis. 90.10.a
Bona maxime utilia, esse quattuor. 15.20.b
Bona animi, corporis, & externa, partes felicitatis. 56.40.b
Bona in quattuor partes distribui. 58.20.a
Bona extra corpus, septem. 58.40.a
Bona in corpore, quattuor. 58.40.a
Bona animi extra animum, tria. 58.40.a. & 58.30.b
Bona animi in animo, quattuor. 58.40.a

Bona uel in ipso homine, uel extra. 58.50.a
Bona, quae in ipso homine dicuntur esse. 58.20.b
Bona existimatio diuini praestat. 63.30.a
Bona bipartito distribui. 74.10.a
Bona ualetudo, res optima existimatur. 77.30.a
Bona sunt, quae alicuius sunt propria. 83.40.b
Bona existimatio, suauis. 141.30.a
Bona a natura data laudari. 112.30.a
Bona honestiora, quam utilia. 113.30.a
Bonorum uaria genera. 232.30.b
Brabeuta, qui. 182.30.a
Breuitas obscuritatem parit. 40.10.a
Breuitas quomodo paretur. 372.30.b
Bruti uehemens a Caesare dictus. 261.40.a
Bruti filiorum coniuratio quomodo cognita. 37.30.b
Bryso sophista. 358.10.a
Byblis amore fratris capta. 336.30.a
Byblis quid apud Stoicos. 128.30.b
Byzantij in dictis urbanis ualebant. 397.10.b

Caeci cur impudentiores. 233.10.b
Caecilius Plocius. 308.40.b
C. Caesar. 370.10.a
C. Caesar in Hispania imaginem Alexan. uidit. 259.50.a
C. Caligula inscitia de Virgilio, & T. Liuio. 198.40.b
C. Fabricij dictum de Cynea. 79.30.b
Calcei partes. 280.40.a
Callias quo modo Iphicratis conuictum repressit. 354.30.b
Callippus Dionem accusauit. 117.40.a
Callippus rhetoricorum scriptor. 320.40.b
Cuius tota ars in uno loco explicando consumitur. 327.40.a
Callisthenes. 206.20.b
Callisthenes ab Arist. admonitus. 274.10.b
Callistratus Aphidneus dymyopos dictus. 91.40.b
Callistratus orator. 168.40.b
Callistratus prius omnia refutauit, deinde sua confirmauit. 448.30.b
Calydonius aper. 310.10.a
Kαυμαλ. i. flexiones. 390.40.b
Canes in praesepio. 193.20.a
Canis sit uno die, qui amore consistatur. 70.20.a
Capilli tondebantur apud Graecos in funeribus. 403.30.a
Capra gladium. 413.40.a
Captiosus quis appellandus. 17.10.b
Carcer cur reperitus. 170.30.b
Carceris apud ueteres tria genera. 170.30.b
Carcinus poeta Medeam scripsit. 33.10.b
Carcinus Oedipum scripsit. 443.40.a
Carere quid significet. 315.20.b
Carmen de glacie. 357.30.a
Carmine, & soluta oratio, honoris partes. 64.20.b
Carmine facilius, quam oratio memoriae mandantur. 392.10.a

Index.

<i>Carneades in utraque partem de iustitia disputavit.</i>	14.20.a	<i>Chrysiptus, ieiune conscripsit.</i>	346.40.a
<i>Carneades in disputando in contrarias partes excelluit.</i>	14.30.a	<i>Cibus publice alicui tributus.</i>	65.10.b
<i>Carpathius leporem.</i>	413.30.a	<i>Cicero defensio a P. Victorij calumnia.</i>	1.10.b
<i>Castigatio, cuius gratia fiat.</i>	132.20.b	<i>Cicero quos honores primus sit consequutus.</i>	63.10.b
<i>Castor & Pollux Helenæ fratres.</i>	310.50.a	<i>Cicero exemplis utitur, Demosthen. Enthyematis.</i>	289.20.a
<i>Casus & coniugata differre.</i>	96.40.b	<i>Ciceronis locus ad Brutum.</i>	1.40.a
<i>Casus quis dicatur in purgatione.</i>	153.20.a	<i>Ciceronis sententia de affinitate Rhetor. & Dialectic.</i>	1.30.b
<i>Kataφpivovs. i. contemptus.</i>	192.50.b	<i>Ciceronis auus, fullo.</i>	100.20.b
<i>Kateφpivov λέξις.</i>	391.30.a	<i>Cimon Atheniensis, liberalis.</i>	109.50.a
<i>Catiline in senatu a Cice. accusatus non respondit.</i>	377.10.b	<i>Cimon, Milciadis F.</i>	271.40.a
<i>Cato, iustissimus habitus est.</i>	112.40.a	<i>Circulus poema Phaylli.</i>	439.10.b. & aliorum.
<i>Cato senior, quoties accusatus.</i>	148.40.b	<i>Circuli definitio.</i>	372.10.b
<i>Cato censorius de adolescentibus.</i>	263.10.a	<i>Circumscriptio quando rem obscurat, & vitiosam facit orationem.</i>	368.20.b
<i>Caullatio.</i>	408.10.b	<i>Civitas premio & poena conservatur.</i>	98.10.b
<i>Caunius amor, pro turpi, & infami.</i>	336.30.a	<i>Civitates cur suos conditores in Deos referrent.</i>	59.50.a
<i>Causa quid sit.</i>	90.50.b	<i>Civitatis nobilitas, unde.</i>	59.20.b
<i>Causa pro fine.</i>	91.30.a	<i>Civitatum mores, instituta, & disciplina, & leges apud Aristo.</i>	53.50.b
<i>Causa aequior facilius defenditur.</i>	14.10.b	<i>Civilis hominis officia duo, loqui, & scribere.</i>	415.20.a
<i>Causa, quam acturus sis, cognoscenda.</i>	301.20.a	<i>Clementia, & placabilitate nihil maius.</i>	203.40.b
<i>Causa inferior dicendo fit superior.</i>	335.10.a	<i>Cleobuli sententia de uxore.</i>	837.10.a
<i>Causa, ex qua factum quid concludatur, quo modo tractanda sit.</i>	329.40.b	<i>Cleodemus cucurbitulis utebatur.</i>	357.20.a
<i>Causarum locus latissime patet.</i>	329.40.b	<i>Cleon cautus, & fallax.</i>	154.40.b
<i>Causas rerum apud oēs scriptores explicari.</i>	332.30.b	<i>Cleon.</i>	191.30.b
<i>Causa & principij differentia.</i>	90.50.b	<i>Cleophon orator, & civis turbulentus.</i>	177.40.a
<i>Causa, quibus homines mentiuntur, tres.</i>	4.10.c	<i>Cleophon abiecta nomina ornat.</i>	375.30.b
<i>Causa, cur fallacia in iudicijs profint, duæ.</i>	8.10.d	<i>Clytus ab Alexandro interfectus.</i>	282.40.b
<i>Causarum genera tria.</i>	42.20.a	<i>Cn. Lentulus orator.</i>	343.40.a
<i>Causarum genera tria esse.</i>	42.30.b	<i>Coaceruatio exuperantia dupliciter ostendit.</i>	99.20.b
<i>Causidici proclives ad faciendam iniuriam.</i>	149.10.a	<i>Cognatio quid sit.</i>	214.20.b
<i>Celandi, & impunitatis spes ad iniuriam impellit.</i>	148.30.a	<i>Cognitio vestra duplicem habet originem.</i>	35.20.b
<i>Centesima usura.</i>	401.10.b	<i>Cognominata nomina: quæ polyonyma vocantur.</i>	352.40.a
<i>Cephalus, Procrin uxorem per imprudentiam occidit.</i>	166.50.a	<i>his utuntur communiter poetae, & oratores.</i>	352.40.a
<i>Kepalis.</i>	280.50.a		40.a
<i>Cephusodorus thuri similis.</i>	366.10.b	<i>Koinovoi qui vocentur.</i>	149.50.a
<i>Cephusodorus de triremibus.</i>	402.20.a	<i>Kόλασις quid sit.</i>	132.20.b
<i>Ceres dea salutaris dicta.</i>	451.20.b	<i>Collatio quid.</i>	285.20.b. Solon sæpe utebatur.
<i>Certamina simplicia, & mixta.</i>	69.50.a		10.b
<i>Chabrias Atheniensium dux egregius.</i>	92.20.a	<i>Colligere licet quattuor modis.</i>	38.50.a
<i>Chabrias Atheniensium Imperator.</i>	403.20.b	<i>Comici poetae, & Satyrici.</i>	234.30.b
<i>Chæremone poeta.</i>	415.40.b	<i>Commemoratio eorum, quæ rei non insunt, valet ad amplificandum.</i>	374.10.a. Valet ad laudand. & vitup.
<i>Chares quis, & Charetis promissa.</i>	178.50.b		374.10.b
<i>Chares volebat reddere rationes Reip. gestæ, alieno tempore.</i>	400.20.b	<i>Commotio animi, quid.</i>	260.50.a
<i>Charetis pollicitationes.</i>	400.20.b	<i>Commune in re iudicata, quid.</i>	317.30.b
<i>Chilo Lacedæmonius dixit, ne quid nimis.</i>	263.40.b	<i>Communia & propria rerum, quæ dicantur.</i>	304.30.a
<i>Chilo in senatu a Spartanis lectus.</i>	317.20.a		142.40.b
<i>Χίλυτα.</i>	408.40.b	<i>Commutatio res iucunda est.</i>	395.40.b
<i>Χίτων calcei pars.</i>	280.10.b	<i>Comparatio quid sit.</i>	395.40.b
<i>Chæreus cur dicatur.</i>	386.40.b	<i>Comparatio bonorum facienda in dando consilio.</i>	86.10.b
<i>quot syllabas habeat.</i>	387.10.b	<i>Comparatio cum præstantissimis facienda.</i>	123.50.b
<i>Choragus Athenis, quis.</i>	355.20.a	<i>Compensatio malis quandoque medetur.</i>	432.50.a
<i>Choriambus.</i>	387.30.b		432.50.a
<i>Χρυσοφιλία. i. bonitas amicorum.</i>	71.20.a		
<i>Χρυσοφιλία.</i>	363.10.a		

Index.

<i>Complexio, argumentationis genus.</i>	321.40.a	<i>finitiva.</i>	444.10.a
<i>Valet in altercando, & in eo præstabat Hortensius. ibidem.</i>		<i>Consuetudo quasi altera natura, & eius vis.</i>	131.40.b
<i>Complexio.</i>	396.40.b	<i>Per consuetudinem quæ faciunt homines. ibidem.</i>	
<i>Conciliant homines mala, proverbio dicitur.</i>	80.10.a	<i>Consuetudo prava non parendi.</i>	176.20.a
<i>Conciliatus.</i>	405.40.a	<i>Contemptus negligentia species.</i>	192.30.b
<i>Conclusio quænam uocetur.</i>	28.30.a	<i>Contemptores qui sint, & quos contemnant.</i>	259.10.b
<i>Conclusio similis est principijs suis.</i>	35.30.a	<i>Contentio in ambitu orationis.</i>	394.40.a. & 395.30.b
<i>Conclusio ex duobus enunciatis singularibus non fit.</i>	37.20.a	<i>Contentio, compar, & similiter desinens, coniuncta.</i>	397.10.a
<i>Conclusio, uide peroratio.</i>	455.20.a	<i>Contentio falsa.</i>	397.30.a
<i>Condemnati cur constanter supplicium subeant.</i>	222.30.a	<i>Contentio aduersariorum in repetitione quo modo fiat.</i>	457.10.a
<i>Confidentia, tribus modis dicuntur.</i>	74.50.b	<i>Contingentia, quæ in nobis sunt, in delib. cadunt.</i>	48.10.a
<i>Confidentia, & confidere timori opponitur.</i>	222.50.b	<i>Contra naturam quæ fiunt.</i>	131.40.a
<i>Confidentia, & confidere, uerba media esse.</i>	223.10.a	<i>Contractus, quid.</i>	181.30.b
<i>Confidentia quid sit, & quomodo affecti homines confidant.</i>	223.30.a	<i>Contraria quattuor modis dicuntur.</i>	307.10.a
<i>Confidentia fit, si peccatum corrigi potest.</i>	223.10.b	<i>Contraria contrariorum consequentia.</i>	336.50.a
<i>Si auxilia uel multa, uel magna sint. ibidem.</i>		<i>Contraria sub eodem sunt genere.</i>	354.10.a
<i>Si iniuriam neque acceperis, neque intuleris.</i>	223.40.b	<i>Contrariorum eadem disciplina.</i>	222.50.b
<i>Si nulli sint aduersarij, uel debiles sint, uel amici.</i>		<i>Controversia civilis.</i>	276.40.a
<i>Si beneficia acceperunt, si plures sint, quibus eadem conducant.</i>	224.30.a	<i>Contumacia quid sit, & unde ducatur.</i>	117.10.b
<i>Confidentes homines qui esse soleant.</i>	224.50.a. & infra.	<i>Contumelia, species negligentia.</i>	192.30.b
<i>Confidentes sunt duabus de causis. ibidem.</i>		<i>Contumelia quid sit.</i>	193.10.b. quot ad eam concurrant. ibidem.
<i>Confidentes propter quinque res.</i>	225.50.a	<i>Conuersio, orationis exornatio.</i>	396.40.a
<i>Et qui se Deo esse curæ putant. ibidem. Et vacundi.</i>		<i>Conuersiones in oratione.</i>	390.40.a
<i>Et cum priores aggrediuntur.</i>	226.20.b	<i>Copiae sint oratori cognita, qui de bello loquatur.</i>	51.20.a
<i>Confirmatio fit tribus modis.</i>	124.50.a	<i>Copulatio adiuncta, auget.</i>	373.40.b
<i>Confirmatio, & refutatio eiusdem speciei sunt argumentationes.</i>	340.50.b	<i>Corax rhetor.</i>	334.50.a. inuentor rhetorices.
<i>Congeries, & superstructio.</i>	99.30.40.b		10.a
<i>Congruentia duobus modis dici.</i>	84.30.a	<i>Coracis ars imperfecta.</i>	334.10.a
<i>Coniecturales artes quod officium habeant.</i>	16.40.a	<i>Cordax genus saltationis.</i>	387.10.a
<i>Coniugata quæ uocentur.</i>	96.40.b	<i>Cordacismus, quid. ibidem.</i>	
<i>Coniunctio uerborum permixta oratoribus.</i>	363.20.a	<i>Cordisæ Galatarum populi.</i>	193.20.a
<i>Coniunctiones ne longo intervallo disjungantur.</i>	367.10.b	<i>Coricus luctator.</i>	69.20.a
		<i>Corinthus urbs cur a Romanis euerfa.</i>	152.50.b
<i>Coniunctiones non sunt coniunctionibus accumulanda.</i>	367.30.b	<i>Cornelius Gallus in re Venæa mortuus.</i>	136.30.b
<i>Coniunctionum usus.</i>	367.30.a	<i>Corona ciuica, quibus donabatur.</i>	63.50.b
<i>Coniunctionum ordo.</i>	367.40.a	<i>Corporis bona præstant externis.</i>	58.30.a
<i>Conon de Euagora.</i>	319.50.a	<i>Corrections, quibus utitur orator, ne fastidiat.</i>	379.30.a
<i>Conscientia, mille testes.</i>	237.40.a		
<i>Consecutus quid sit.</i>	370.40.a	<i>Corui dicuntur, qui mala libet nuntiant.</i>	200.40.b
<i>Consequens duobus modis dici.</i>	74.50.a	<i>Corycus athleta.</i>	412.50.b
<i>Consequens expendi debet, quo modo inde trahatur argumentum.</i>	332.10.a. quod fallax esse solet.	<i>Corycus, theca sagittarum.</i>	363.40.a
<i>ibidem.</i>		<i>Cottabus ludus, & cottabia, præmium.</i>	157.30.b
<i>Consequentia, quæ non conuertuntur, esse inferiora.</i>	88.10.b	<i>Crasus Lydorum rex.</i>	369.30.a
		<i>Crapula plures occidi, quam gladio.</i>	70.40.b
<i>Consequentia tribus modis dici.</i>	88.30.b	<i>Cratylus ab Aeschine accusatus.</i>	442.20.a
<i>Consilium & ratio in malam partem.</i>	132.50.a	<i>Credibile quid uocetur a Quintil.</i>	36.20.a
<i>Consilij & ratione quæ fiunt.</i>	132.10.a	<i>Credibilia sunt in triplici genere.</i>	17.30.a
<i>Constans ætas, & uirilis, quæ media dicitur.</i>	268.40.b	<i>Cremastra quid sit.</i>	406.40.b
		<i>Creon a Theseo occisus.</i>	160.40.a
<i>Constitutio, coniecturalis.</i>	443.30.b. qualitatis. & de	<i>Crepundia, græce athyrmata.</i>	361.20.a
		<i>Creticus.</i>	387.10.b
		<i>Crimen, & iniuria quomodo differant.</i>	162.40.a
		<i>Crimen refelli, si meliore uia fieri potuit.</i>	330.10.b
			Crimen

Index.

<i>Crimen omne non omni personæ conuenire.</i>	334.20.b
<i>Criminatio inter perturbationes collocari.</i>	5.10.c
<i>Criminatio in proæmijs quo modo tractanda.</i>	431.30.b
<i>Criminatio quō dissoluēda.</i>	431.40.b. & 432.20.a
<i>Et ita deinceps multis modis docet repelli eam posse usque ad.</i>	436.
<i>Critias, unus è triginta tyrannis.</i>	177.10.a
<i>κριτης quomodo latine dicatur.</i>	8.40.c
<i>Critolai de uirtute sententia.</i>	87.30.b
<i>Cucurbitulæ quibus nominibus significentur.</i>	356.20.b
<i>Culpa in aliquem falso coniecta, quomodo reiicienda, & argumentum inde ductum.</i>	329.30.a
<i>Cupiditas impellit ad agēdū, quæ suauia sunt.</i>	132.40.b
<i>Cupiditas quid sit.</i>	136.20.a
<i>Cupiditatum species.</i>	136.40.a
<i>Cupiditas uel quieta, uel commouens.</i>	152.20.a
<i>Cupiditas, & facultas ad agēdū impellunt.</i>	282.50.b
<i>Cupiditates in senib. uel nullæ, uel remissæ.</i>	267.20.b
<i>Curio a Cice. perturbatus non respondit.</i>	377.10.b
<i>Cursori nasci ita habiles.</i>	68.40.b
<i>Cursori coronabantur.</i>	68.50.b
<i>Custodia regionis in consultationem uenit.</i>	49.20.b
<i>Custodia regionis trib. potissimū continetur.</i>	52.40.a
<i>Κυαύχρον.</i>	360.30.b
<i>Cydias orator.</i>	236.30.b
<i>Cygnus quo modo ab Achille casus.</i>	304.20.b
<i>Cynicorum impudentia damnata.</i>	235.40.b
<i>Cynosarges, ubi spurij Athenis exercebantur.</i>	59.50.b
<i>Cyrillus Atheniensis cur lapidib. obrutus.</i>	105.50.b
<i>Cyrus Persarum rex nomina suorum militum didicit.</i>	202.10.b
D	
<i>Daduchi sacerdotes magnæ matris.</i>	354.40.a
<i>Dædalus cur Talum puerum occiderit.</i>	356.30.a
<i>Dea salutaris, & eius mysteria.</i>	451.30.b
<i>Deus Opt. Max. ab Heraclito significatus.</i>	371.40.a
<i>Dei proprium.</i>	203.30.b
<i>Deos omnia bona laboribus uendere.</i>	80.30.b
<i>Decorum in oratione seruandum.</i>	350.20.a
<i>Decorum in oratione, in tribus rebus.</i>	375.30.a
<i>In motibus animi: ad auditorem pertinens,</i>	
<i>In moribus exprimendis, ad oratorem.</i>	
<i>In subiectis rebus, ad causam.</i>	
<i>Defectus, & locus a defectu quomodo tractan.</i>	333.20.a
<i>Defensor argumentis magis abundat, quam accusator.</i>	338.30.a
<i>Debet ostendere crimina non esse necessaria, nec uerisimilia.</i>	338.40.b
<i>Defensor refutare prius debet, quæ obiecta sunt.</i>	448.50.b
<i>Debet auditoris animum preparare.</i>	449.20.a
<i>Definitio facit, ut quid res sit, intelligatur.</i>	18.30.a
<i>Definitio in iudicio quandoque uersatur.</i>	163.20.a
<i>Definitio quid uocetur ab Arist.</i>	313.20.b
<i>Definitionis quinque species.</i>	313.30.b
<i>Definitio loco nominis ad amplitudinem orationis.</i>	372.40.a
<i>Conglobata hoc maxime facit.</i>	372.20.b
<i>Delectus, & iudicium.</i>	126.40.a
<i>Delectus propositio habendus.</i>	303.40.a
<i>Deliberatio dignior iudicijs.</i>	8.30.a
<i>Deliberatio & iudicium eadē uia tractantur.</i>	8.40.a
<i>Deliberatio est de reb. quæ in utranque partem cade re possunt.</i>	31.50.a
<i>Deliberatio omnis de futuro est.</i>	31.30.b
<i>Deliberatio duas habet partes.</i>	43.10.a
<i>Deliberatio quibus de rebus sit.</i>	47.30.a
<i>Deliberatio est de quinque rebus.</i>	49.30.a
<i>Deliberatio non est de fine.</i>	56.10.a
<i>Deliberatio non de fine, sed ijs, quæ ad finem pertinent.</i>	72.40.b
<i>Deliberationes & iudicia sunt duo præcipua genera rhetor.</i>	8.30.a
<i>Deliberantis oratio qualis sit.</i>	446.50.b
<i>Deliberatiuum genus speciosius quàm iudiciale.</i>	8.20.b
<i>Deliberatiuum genus.</i>	42.40.b
<i>Deliberatiuum & demonstratiuum quandoque conuenire.</i>	121.30.a
<i>Deliberatiuum genus difficilius, quàm iudiciale.</i>	446.50.a
<i>Deliberatiui generis orationes apud Cice.</i>	43.20.a
<i>Deliberatiui generis locutio.</i>	418.40.a
<i>Umbratili picturæ comparatur. ibidem.</i>	
<i>Locutio simplex, & grauis, & sententiosa.</i>	418.20.b
<i>In hoc genere ineruditi habentur ingeniosiores.</i>	419.40.a
<i>Delicatus quis uocetur.</i>	127.10.a
<i>Delicati qui reges fuerint. ibidem.</i>	
<i>Deliri suas habent opiniones.</i>	30.40.b
<i>Demades ex piscatore orator.</i>	3.50.c
<i>Demades Demosthenis inimicus.</i>	332.50.b
<i>Demades melius dixit, quam scripsit.</i>	416.30.a
<i>Δημιγοριαν λέξις quæ sit.</i>	415.10.a
<i>δημιγορος quis dicatur apud Græcos.</i>	91.40.b
<i>Demetrii uox de eloquentia.</i>	148.30.b
<i>Demisi hominis oratio.</i>	377.40.b
<i>Democratia, uitiosus reip. status.</i>	54.20.a
<i>Democrates in oratores.</i>	366.40.a
<i>Democritus cur perpetuo rideret.</i>	70.20.a
<i>Democritus Protagoræ magister.</i>	335.30.a
<i>Democritus de poetis.</i>	381.10.a
<i>Demodocus in Milesios.</i>	126.10.b
<i>Demonstratio quia est, & propter quid.</i>	37.50.a
<i>Demonstratio quomodo soluat argumentū.</i>	341.10.a
<i>Demonstratio à signis ducta, mores exprimit.</i>	377.30.b
<i>Demonstratio.</i>	420.10.b
<i>Demonstratio prodici. 50. drachmarum.</i>	428.10.a
<i>Demonstratiuum orationis genus.</i>	42.40.b
<i>Demonstratiuum genus duas hēt partes.</i>	43.10.b
<i>Demonst. genus est cum alijs mixtum.</i>	43.10.b
<i>Demonstratiui generis orationes Cicero, & aliorum, quæ.</i>	43.30.b

Demon-

Index.

<i>Demonstratiuum genus, quibus nominibus uocetur.</i>	106.50.b
<i>In demonstratiuo genere quæ laudentur quæque uisuperentur.</i>	106.50.b
<i>Demonstratiuum enthymema, & refellens.</i>	305.40.a
<i>Demonstratiuum generis in scribendo, primas. iudicialis secundas, deliberatiuum tertias teneat.</i>	419.20.b
<i>In hoc genere quæ partes adhibeantur.</i>	421.10.a
<i>Demonstratiui generis oratio aptiss. ad scriben.</i>	419.40.a
<i>Omnia ornamentorum genera debet continere in se.</i>	
<i>Dulce genus orationis, solum, fluens, sententijs argutum, uerbis sonans.</i>	419.10.b
<i>Demonstratiua scientia ut sit utilis orationi.</i>	2.30.c
<i>Demonstratiua propositio.</i>	18.10.b
<i>Demosthenes quando obmutuit.</i>	233.40.a
<i>Demosthenes persuasit Thebanis, ut Philippo deficerent.</i>	312.10.a
<i>Demosthenes à Demade insimulatus.</i>	332.30.b
<i>Demosthenes non Orator, sed alius.</i>	366.30.a
<i>Demosthenis acuta uox in Pytheam.</i>	29.10.a
<i>Demosthenis pronuntiatio à Satyro histrione emendata.</i>	345.10.a
<i>Demosthenis enthymemata lucernam olebant.</i>	445.50.a
<i>Denarius quid ualeret.</i>	168.30.b
<i>Depositum non reddere.</i>	227.20.b
<i>Derisores.</i>	234.30.b
<i>Desiderabilia esse maiora ijs, quibus facile careas.</i>	103.40.b
<i>Desperati non timent.</i>	222.10.a
<i>Et quādoque fiunt fortiores.</i>	222.40.a
<i>Desperatis uetat Hippoc. adhiberi medicinam.</i>	222.40.a
<i>Detrectatio militiæ, & pœna.</i>	161.30.a
<i>Dextra fidei, & concordia signum.</i>	171.40.b
<i>Diagoras gaudio exanimatus.</i>	34.20.a
<i>Dialectica quid orationi conferat.</i>	2.30.c
<i>Dialectica cur omnium artium maxima.</i>	10.10.b
<i>Dialectica ueri, & falsi iudex.</i>	11.50.a
<i>Dialectica differit de rebus in contrarias partes.</i>	14.40.a
<i>Dialectica per interrogationem disputat.</i>	14.40.a
<i>Dialectica non est determinata materia.</i>	1.20.a
<i>Dialectica imperitus facile decipitur.</i>	11.50.a
<i>Dialecticam esse oratori necessariam.</i>	10.30.b
<i>Dialecticus etiam fallaces cōclusiones nouit.</i>	17.50.a
<i>Dialectici officia duo.</i>	3.20.d
<i>Dialectici frequentissimè interrogant.</i>	453.10.a
<i>δραβεις uenditio.</i>	150.40.b
<i>δραβικόν iudiciale genus dicendi.</i>	42.40.b
<i>δραβικὸν λέξις.</i>	415.10.a
<i>δίκην, causa, quæ apud iud. agitur.</i>	12.50.a
<i>Dicendi non esse artem ex Carneadis sententia.</i>	3.30.c
<i>Dicendi rationem sine arte non perfici.</i>	4.30.a
<i>Dicendi ratio potius facultas, quam ars.</i>	4.40.a
<i>Dicendi facultatem ratione, exercitatione, & casu fieri.</i>	4.10.b
<i>Dichoræus.</i>	387.20.b
<i>Dici probabiliter, & eleganter etiam ex consuetudine.</i>	4.10.a
<i>Dictio poetica cur probata.</i>	347.20.b
<i>Dictio forensis qualis sit.</i>	415.40.a
<i>Duas habet species.</i>	415.10.b
<i>διολογείν quid sit.</i>	12.50.a
<i>Difficile fieri quid dicatur.</i>	83.40.a
<i>Difficilia, quæ pulchra, prouerbio dici.</i>	92.30.b
<i>Dignitas imperatoria in dicendo.</i>	274.50.a
<i>Dijambus.</i>	387.30.b
<i>Dilatio.</i>	404.30.a
<i>Dilemma Protagoræ, & sacerdotis cuiusdam.</i>	321.10.b
<i>Diminuta nomina ubi collocanda.</i>	359.30.b
<i>Dio audita filij morte, iussit efferrī.</i>	118.40.b
<i>Diogenes de adolescente, qui erubuit.</i>	227.10.b
<i>Diogenes Cynicus de Cauponis.</i>	402.30.a
<i>Diogenis Cynici sapientia tota in contemptu rerum.</i>	90.40.a
<i>Diomedes & Ulysses quomodo se se refellant.</i>	435.40.b
<i>Dionysius Sicilia tyrannus.</i>	39.10.a
<i>Dionysius superior.</i>	271.30.a
<i>Dionysius tyrannus factus metragyrtes.</i>	354.50.b
<i>Dionysius poeta elegiarum scriptor.</i>	356.10.a
<i>Cur aneus sit uocatus.</i>	356.30.a
<i>Dionysii tyranni factum contra auarum.</i>	63.10.a
<i>Diopithes Atheniensis.</i>	244.10.a
<i>disceptator græce dicitur κερτις.</i>	8.40.c
<i>discere iucundum est.</i>	143.50.a
<i>disiunctio nominum ad amplificationem ualet.</i>	373.30.b
<i>disiunctio in periodo.</i>	394.40.a
<i>dispensator, & dispensatio, quarum rerum sit.</i>	182.30.a
<i>disponens.</i>	387.20.b
<i>dispositio.</i>	342.20.a
<i>disputare in utranque partem, erat ueterum exercitatio.</i>	14.10.a
<i>Differendi ratio, triplex.</i>	10.40.a
<i>differendi ratio in contrarias partes ab Arist. tradita.</i>	13.50.b
<i>differendi ratio Oratori necessaria.</i>	24.20.a
<i>disidentia inter se spectanda, & inde argumenta ducenda, Et quomodo tractanda.</i>	328.50.a
<i>Hic locus tribus modis tractatur.</i>	328.30.b
<i>disimulatio ingenuum etiam decet.</i>	454.40.b
<i>Ea delectabatur Africanus.</i>	455.10.a
<i>dissolutio argumentorum fit duobus modis.</i>	335.10.a
<i>dissolutio argumentorum fit duobus modis.</i>	341.10.a
<i>dissoluta dicendi ratio in peroratione.</i>	458.10.a
<i>dissoluta quo in genere probentur.</i>	416.10.b
<i>Actiōne sunt adiuuanda.</i>	417.10.b
<i>Valent ad amplificandum.</i>	417.30.b
<i>disiunctio eorum, quæ dicuntur multis modis.</i>	315.40.a
<i>dithyrambici poeta.</i>	363.20.a
<i>diues quis uere appellandus.</i>	62.40.b
<i>diues ex usu, nō ex possessionibus æstimādus.</i>	77.50.a
<i>diues</i>	

Index

diues quis, ex Cic. sententia. ibidem. diues quis dicentis. 14. 40. b diuites liberti. 249. 30. b diuites Suiui. 73. 10. a diuites nuper facti differunt ab alijs. ibidem. diuites quas inferant iniurias. 273. 50. a diuitum mores. 271. 10. b diuites delicati, & teneri, & salacones, & elati. 272 10. a diuitia duabus rationibus comparantur. 50. 10. b diuitia nobilitant. 60. 10. a diuitia, pars felicitatis, & quot earum partes. 60. 50. b diuitia mobiles sunt pecunia, & supellex: immobiles, praedia, possessionesque regionum: participes rationis, serui: expertes, pecudes. 62. 10. a diuinatio tollitur. 369. 50. b Merito reiecta. 370. 20. a diuinatio est praeitorum, non futurorum. 446. 10. b diuisio, & locus a diuisione periculosus. 316. 10. a docendi artem non esse seruilem. 116. 30. b docilitas laudatur ut bonum. 78. 30. a Quid sit. 78. 10. b docilitas in exordijs. 427. 10. a docti & indocti quo modo res probent. 299. 50. b doctrina a definitione incipienda. 18. 30. a doctrina quid sit. 25. 40. a doctrina dicendi diuisa in tres partes. 42. 20. a dolor unde oriatur. 252. 30. a Domitianus amphitheatrum perfecit. 146. 30. a δραχμα quae uocentur. 187. 30. a δραχμα Athenae erat denarius R. 168. 30. b δραχμαe quas uocet Arist. 11. 30. a δραχμα, de qua Plutarchus scripsit. 114. 50. a

E

E Brius puniendus ex Pittaci sententia. 337. 10. a E εκκλησιαστικος quis dicatur. 7. 50. b ειότα, & τεκμήρια quae uocet Arist. 300. 30. b Educatio quantum possit. 120. 30. a Ευέσκατα quae dicantur. 158. 20. b Ευδαιμονισμός quid significet. 121. 10. a Ευμάθεια. i. docilitas sub ingenio est. 78. 10. b Ευρημία acumen ingenij. 78. 40. a Ευρημια & ἀδικήματα quae dicantur. 162. 40. a Εἰρημυλιέζω. 391. 20. a Elementa, quid significant. 41. 40. b Elementa & loci enthymematum. 305. 10. a Elenchus, syllogismus contradietionis. 395. 10. b Ελληνίζω est graece loqui, & emendate. 367. 20. a Eligi ab hominibus quae bona sunt. 83. 20. a Elocutio. 342. 20. a Elocutio a poetis primum exculpta. 347. 30. a Poetica elocutio cur probata. 347. 30. b Poetica, & Oratoria differunt. 347. 50. b Poetica in soluta oratione non probatur. 348. 10. a Oratoria max. explicanda est hoc libro. 348. 10. b Elocutio in arte Oratoria maxime necessaria. 346. 20. a

Virtus elocutionis Oratoria. 348. 20. b Perspicuitas maxima uirtus orationis. 348. 30. b Elocutio debet rebus conuenire. 348. 40. b dilucida, quibus nominibus, & uerbis fiat. 349. 20. a Elocutio frigida fit quattuor modis. 359. 40. b Elocutio oratoria debet esse emendata. 367. 10. a Hoc quinque rebus constat. 367. 30. a Elocutio quae multas habet coniunctiones, uisiosa. 370. 10. b Et quae non potest interpurgi. ibidem. Obscura quando fiat. 371. 10. a & infra. Amplitudo orationis. 372. 40. a Elocutio praeconum. 390. 10. b Elocutio uel tracta, uel pendens. 390. 20. a Soluta & libera, apta & coniuncta. Pendens ex se finem non habet. 390. 20. b Continuat, ac producta. 391. 10. a Perpetua. ibidem. Elocutio conuersa, quae periodicis constat. 391. 30. a Huius duae uirtutes sunt. 391. 20. b Elocutio quae membratim profertur, qualis. 394. 30. a distincta, & opposita, quae contentio dicitur. 394. 10. b Opposita cur iucunda sit. 395. 50. a Elocutio apta perorationibus. 458. 10. a Elocutionis uirtutes, splendor, & perspicuitas. 419. 40. b Eloquentia plurimum prodest. 77. 50. b Eloquentiae laus apud Cic. 78. 10. a Eloquentia an utilis sit. 320. 20. b Eloquentiae uis. 148. 30. b Empedocles ait abstracta esse omnia. 11. 10. b Empedocles abhorrebat ab animalibus necandis. 160. 10. b Empedocles uagatur, & ambiguus utitur. 369. 10. a Emp. primus quaedam mouit circa rhetoricam. 369. 20. a Encomium Gorgiae in Elienses, reprehensum. 431. 50. a Ενδοξα in dialectica quae sint. 17. 40. a Ερέργεια. 399. 20. b Ennius in sepulchro Scipionis positus. 65. 50. a Enthusiasmus. 380. 40. b Enthymema esse corpus fidei faciendae. 4. 20. d. Enthymema tribus modis dici. 4. 40. d. Enthymema ex uerisimilibus & signis 5. 50. a Enthymema, quid sit. 9. 10. b Enthymema plurimum ualere ad probandum. 9. 40. b Enthymema quomodo differat a dialectico, sophisticoque, & demonstr. syllogismo. 10. 50. b Enthymema est syllogismus imperfectus. 26. 30. a Enthymema simile syllogismo est. 26. 20. b Enthymema fit etiam sine uniuersali propositione. 28. 20. a Enthymema ex totidem propositionibus quot syllogismus. 28. 10. b Enthymema magis commouet animum, quam exemplum. 29. 10. a Enthymema

Index

Enthymema ex paucis fieri. 33. 30. a Enthymema cur syllogismus imperfectus dicatur. 33. 40. a Enthymema aut simplex, aut multiplex. 33. 20. b Enthymema raro concludere necessario. 35. 40. a Enthymema communis probatio omnium generum. 285. 30. a Enthymema esse syllogismum imperfectum. 299. 10. b Ex quibus probabilibus fiat. 300. 30. a Non ex necessarijs, sed quae plerunque fiant. 300. 20. b Tribus modis dici. 337. 40. a Enthymematum elementa, & loci. 305. 10. a Species duae, quae differunt. ibidem. Ενθυμησάτωι ενθυμησάτωι enthymemata. 305. 30. a Demonstratiua, & redarguentia. 305. 10. b Enthymematum loci, proprijs, & communes. 305. 40. b Enthymema a contrarijs. 306. 30. a Acutissimum dicitur a Cic. Enthymema a casibus similibus. 307. 30. a Ab ijs, quae sunt ad aliquid relata. 307. 10. b Ex maiore, & minore. 309. 20. a A tempore. 311. 30. a Ab ijs, quae contra nos dicuntur. 312. 20. a A definitione. 313. 20. b Ab ijs, quae dicuntur multis modis. 315. 40. a A diuisione. 315. 40. b Ab inductione. 316. 30. a A rebus iudicatis. 317. 10. b Ab enumeratione partium. 319. 20. b A consequentibus. 320. 30. a A duobus contrarijs consequentibus. 321. 20. a Ab apertis, & occultis. 322. 50. a A proportionem. 323. 10. a Ab euentu. 323. 30. b Ab ijs, qui semper non eadem eligunt, sed diuersa. 325. 10. a Cum quis dicit propter finem, qui finis non est. 325. 50. a Ab impellentibus & retrahentibus. 326. 30. b Ab ijs, quae fieri uidentur, sed incredibilia sunt. 327. 30. b Cum dissidentia inter se spectamus. 328. 50. a Ab ijs, quae non sunt affinia culpa. 329. 30. a A causa. 329. 40. b An melius alia uia res geri potuisset. 330. 10. b An quicquam geri debeat, contrarium rebus gestis 331. 20. a Ex ijs, quae male facta sunt. 331. 50. a A consequente. 332. 10. a Cum causam esse dicimus, quod causa non est. 332. 30. b A defectu. 333. 20. a Inane. 333. 30. b A contrarijs omnium firmissima. 336. 10. b A quatuor fieri enthymemata. 337. 20. a Enthymema fit ex quatuor

Tribus modis intelligitur. Omnis sententia enthymema uocatur. Enthymema, & argumentum idem. Enthymema ex contrarijs apud Hermo. Ciceronem, & rhet. ad Alex. Enthymema iudiciali generi magis conuenit. Enthymemata non continuanda. Enthymema magis excellit, quod refellendum habet. Enthymema in sententiam commutandum. & contra. Enthymematis natura, quae sit. Enthymematis species & locus differunt. Enthymemata ex contrarijs acutissima. Enthymemata Demosthenis, qualia. Enthymemata cui Oratori copiose suppetant. Enthymemata non esse unius generis. Enthymemata rhetorica non faciunt artis peritum. Enthymemata ex proprijs artis propositionibus. Enthymemata pauca ex locis communibus. Enthymemata fieri ex propositionibus non exquisita. Enthymematum species, quae. Enthymematicus quis uocetur. Enthymematici, & exemplis utentes oratores. Enumeratio partium, & arg. ab enum. Enumeratio eorum, quae dicta sunt, in peroratione. Enumerationis initium unde sumendum. In enumeratione quomodo contentio cum aduersarijs fiat. Enumeratio per ironiam, ut fiat. Enumeratio per interrogationem. Enumeratio per ordinem naturalem. Επαινον καὶ ἐγκώμιον quomodo differant. Επαγωγὴν inductio uocatur. Epaminondas cur incolumis relictus Thebis. Epaminondas, cum litare non posset, quid dixerit. Ephorus apud lacedaemonios. Epica poesis quid contineat. Epicharmus quo genere amplificationis uteretur. Epicharmi sententia de non credendo. Επικουσιαστικὴ maleuolentia. Epicurus cur religionis contemptor. Epicurus uocabat Platonicas Dionysocolacas. Epicuri de indolentia & uoluptate sententia improbat. Epicurei omnia ad suam utilitatem referunt.

Index

<i>Ἐπιδεικτικόν genus.</i>	42.40.b	<i>Exemplo, quomodo utendum.</i>	286.10.a
<i>Ἐπεικτικῶν, qui sint.</i>	153.10.b	<i>Exemplum aut simile, aut dis simile, aut contrarium.</i>	286.40.a
<i>Ἐπιπρομα, litis nomen.</i>	163.20.a	<i>Exemplo quod fit, id fieri recte putatur.</i>	158.40.a
<i>Epilogus, uide, peroratio.</i>		<i>Exempla magis delectant, quam enthymemata.</i>	29.20.a
<i>Ἐπιπρομαῶς negligentia species, quæ uolentia dicitur.</i>	192.30.b	<i>Exempla cur magis delectent.</i>	29.20.a
<i>Epimenides cretensis.</i>	446.50.a	<i>Exempla utiliora, quam fabulæ, in deliberationibus.</i>	288.20.b
<i>Episodia.</i>	447.40.a	<i>Exempla pro testimonijs adhibenda.</i>	289.20.a
<i>Ἐπιπρομα καὶ κατὰ προμα.</i>	360.10.b	<i>Exempla uel proponi argumentis, uel postponi.</i>	289.30.b
<i>Epitheta, addita ad nomen.</i>	353.10.a	<i>Exempla quomodo refellantur.</i>	339.30.b
<i>In epithetis proportio seruanda.</i>	353.20.a	<i>Exempla deliberatio generi apta in probationibus.</i>	445.10.a
<i>Vis, & usus epithetorum.</i>	353.30.a	<i>Exercitatio saepe sine arte utilis.</i>	4.40.a
<i>In epithetis Virgilio enituit industria.</i>	ibidem.	<i>Exercitatio potest omnia, ut Periander ait.</i>	291.20.a
<i>Habent uim ad laudandum, aut uituperandum.</i>	359.10.a	<i>Exitus acta probat.</i>	93.30.a
<i>Cautè tractanda.</i>	359.30.b	<i>Existimatio bona ad felicitatem pertinet.</i>	63.20.a
<i>Frigida, tribus modis.</i>	361.10.b	<i>Exordium orationis pro Ligario expenditur.</i>	408.30.a
<i>Epitheta illustrent orationem.</i>	373.40.a	<i>Exordium non semper adhibetur.</i>	420.20.b
<i>Epitheta in qua oratione usurpanda.</i>	379.30.b	<i>Exordium, uide proæmium, & principium.</i>	
<i>Quando uitio usurpentur.</i>	381.20.a	<i>Crimina obiecta prius diluenda.</i>	426.20.a
<i>Epitritus.</i>	387.30.b	<i>Exornatio multis indiget episodijs.</i>	447.40.a
<i>Ἐπίτροπος.</i>	422.40.a	<i>Expetendum propter se, ci præstat, quod propter aliud.</i>	89.40.b
<i>Ergophilus.</i>	206.20.b	<i>Expetuntur quæ per se, quædam alterius gratia.</i>	73.30.a
<i>Eriphile Amphiarai uxor.</i>	308.50.a	<i>Explanatio illustris, quæ.</i>	399.40.b
<i>Error suus cuique attribuitur.</i>	166.40.b	<i>F</i>	
<i>Error, qui risum mouet.</i>	407.10.a	<i>Abia gens Romæ.</i>	60.40.a
<i>Eruditi obseruandi, & cur.</i>	1233.20.a	<i>Fabii max. urbanum dictum in Salinatorem.</i>	411.40.a
<i>Ἐπίτροποι sodales apud Græcos.</i>	318.40.b	<i>Fabula quid sit.</i>	285.20.b
<i>Euagoras Cypri rex.</i>	319.50.a	<i>Fabularum auctor Hesiodus.</i>	485.40.b
<i>Eubulus orator charetem accusauit.</i>	178.40.b	<i>Fabulæ Aesopicae cur dicantur.</i>	285.40.b
<i>Euclio a Plauto descriptus.</i>	265.40.b	<i>Fabularum usus in rebus probandis.</i>	286.40.b
<i>Euctemon accusatus a Sophocle.</i>	170.10.a	<i>Fabulæ a gentibus nomina traxerunt.</i>	ibid.
<i>Euentus, & arg. ab euentu.</i>	323.30.b	<i>Fabulæ ad persuadendum multum ualent.</i>	268.40.b
<i>Hoc genere utitur saepe Cicero ut ibidem probatur.</i>		<i>Fabulæ in concionibus adhibende.</i>	288.20.a
<i>Euenta, quæ accidunt.</i>	19.30.b	<i>Fabulæ fingi possunt.</i>	ibidem.
<i>Eumes ængmatis cucurbitularum inuentrix.</i>	357.10.a	<i>Fabulæ apud Platonem, cur adhibita.</i>	288.10.b
<i>Eumenides in iudicio Areopagitarum contra Oresten.</i>	318.40.a	<i>Fabulæ a puero non fingenda.</i>	295.10.a
<i>Sacellum eis ab Oreste conditum.</i>	318.10.a	<i>Facessere, decimam esse honoris speciem.</i>	66.10.a
<i>Eunomus Thrasius Demosthenem in eloquentia contumuit.</i>	345.20.a	<i>Facetiæ, ioci, ac sales.</i>	264.40.a
<i>Eupolis de Pericle.</i>	377.50.a	<i>Facetiæ a natura, & arte.</i>	397.20.b
<i>Euripides quibus uerbis usus sit.</i>	351.20.a	<i>Facetiæ in iudicijs profunt.</i>	454.10.b
<i>Euxenus.</i>	365.30.a	<i>Facilia duobus modis dicuntur.</i>	83.40.a
<i>Excelsitas animi quid sit.</i>	274.30.a	<i>Factum non potest esse infectum.</i>	31.30.b
<i>Exemplum accommodatum est multitudini.</i>	26.40.a	<i>Factum, an non factum quid sit, quibus ex locis querendum.</i>	282.20.a
<i>Exemplum proportione respondet inductioni.</i>	26.20.b	<i>Fallacia consequentis.</i>	332.10.a
<i>Exemplum quomodo fiat.</i>	27.20.a	<i>A defectu.</i>	332.10.b
<i>Exemplum non omnino idem, quod inductione.</i>	38.40.a	<i>A tempore.</i>	333.20.a
<i>Exemplum esse, ut partem ad partem.</i>	38.10.b	<i>Cum simpliciter dicitur, quod in parte est.</i>	334.20.a
<i>Exemplum quas condiciones habent.</i>	38.40.b	<i>Falsa, & iniqua difficilius probari.</i>	14.40.b
<i>Exemplum est deliberationi maxime conueniens.</i>	124.10.b	<i>Falsa</i>	
<i>Exemplum, probatio cõis omniũ generum.</i>	285.30.a		
<i>Exemplum, simile inductioni.</i>	285.40.a		
<i>Exemplorum duo genera.</i>	285.10.b		
<i>Exemplum uerum.</i>	285.20.b		
<i>Exemplum fictum.</i>	285.20.b		

Index

<i>Falsa quando liceat generatim dicere.</i>	295.40.a	<i>Federati non ledendi.</i>	53.30.a
<i>Falsum in aduersario notandum.</i>	444.50.b	<i>Femina uirtus corporis, & animi.</i>	61.30.a
<i>Fama & bona existimatio magis curanda, quam diuitia.</i>	63.40.a	<i>Fortuna sub deliberatione non ueniunt.</i>	47.40.b
<i>Fames quid sit.</i>	136.50.a	<i>Fortuna res, quæ dicantur.</i>	33.10.a
<i>Fames multarum rerum magistra.</i>	136.10.b	<i>Fortes amantur, & cur.</i>	2.0.10.a
<i>Fames cibi condimentum. Et potiois, sitis, ibidem.</i>		<i>Fortitudo publica, & priuata conseruat.</i>	77.10.a
<i>Febres periodicæ.</i>	391.50.a	<i>Fortitudo quid sit, & quibus in rebus spectetur.</i>	109.40.b
<i>Feciales apud Romanos.</i>	49.10.b	<i>Fortitudinis quinque genera.</i>	109.50.b
<i>Felicitas, & eius partes, finis consultationis.</i>	56.20.a	<i>Fortitudinis exempla.</i>	112.20.a
<i>Felicitas, quid sit.</i>	56.30.a	<i>Fortuna causa per accidens.</i>	71.30.b
<i>Felicitas quibus in rebus consistat.</i>	56.40.a	<i>Fortuna cæca, & sine ratione.</i>	130.20.b
<i>Felicitas ex triplici genere bonorum.</i>	56.40.b	<i>Fortuna dis similitudine mores mutari.</i>	130.50.a
<i>Felicitas est uita prosperitas cum uirtute.</i>	56.50.b	<i>A fortuna quæ dicantur prouenire.</i>	130.20.b
<i>Felicitas in copia rerum, & firmo statu.</i>	57.20.b	<i>In fortuna quinque considerari.</i>	130.30.b
<i>Felicitas summa in quibus rebus sit.</i>	57.20.b	<i>Fortuna cæca sui sectatores occacat.</i>	274.40.b
<i>Felicitas quæ, ex Epigrammate in templo Apollinis.</i>	57.30.b	<i>Fortuna prospera duo mala secum affert.</i>	274.50.b
<i>Felicitas, ex philosophorum sententia in quibus consistat.</i>	57.50.b	<i>Fortuna, quæ uocentur.</i>	260.40.b
<i>Felicitas ex prosperitate uitæ, & uirtute.</i>	57.30.a	<i>Fortunati qui dicantur.</i>	71.50.a
<i>Felicitas primum bonorum gradum sibi uendicat.</i>	76.10.b	<i>Fortunati quando contemnuntur.</i>	259.50.b
<i>Felicitatis partes, ut uirtutes, secundum locum tenent.</i>	76.40.b	<i>Fortunatorum mores qui, & quales.</i>	274.10.b
<i>Felix non est, qui cruciatur.</i>	57.20.a	<i>Fortunati pie Deum colunt.</i>	275.20.a
<i>Felix etiam est, qui possidet ea, quibus uita contenta sit.</i>	57.30.a	<i>Fortunatos non esse semper fortuna caros.</i>	325.40.b
<i>Felix est, in quo sunt omnia genera bonorum.</i>	58.10.b	<i>Fran. Robertellus notatur.</i>	383.10.b
<i>Felix, & sapiens dicitur quadratus.</i>	405.10.a	<i>Frequens usurpatio formarum dicendi, satiat.</i>	378.30.b
<i>Fera ferum agnoscit.</i>	145.10.a	<i>Frequentatio, & congeries.</i>	99.40.b
<i>Feritas, quæ dicitur dicitur.</i>	170.50.b	<i>Frigidū in oratione, quattuor sit modis.</i>	359.40.b
<i>Ficta cito decidunt.</i>	350.30.b	<i>Fructuosa quæ sint.</i>	62.30.a
<i>Fictio ironia species.</i>	457.40.a	<i>Fruentum aduehebatur Romam ex Africa, Sicilia, & Sardinia.</i>	53.10.a
<i>Fides pro omni genere probationum.</i>	9.50.b	<i>Frumto importato Athen. utebantur.</i>	53.10.a
<i>Fides adimenda aduersario.</i>	22.40.a	<i>Funebres orationes.</i>	43.10.b
<i>Fides habetur, duabus maxime de causis.</i>	23.10.a	<i>Fur unde dicitur, & unde facilius aliquid surripiat.</i>	150.10.a
<i>Fides quibus rebus acquiratur.</i>	63.30.a	<i>Fur rei suæ nemo est.</i>	163.40.a
<i>Fides ut habeatur, tribus rebus efficitur.</i>	189.20.a	<i>Furtū apud Lacedæmonios honoratū fuisse.</i>	158.30.b
<i>Fiden tes animi qui dicantur.</i>	223.30.a	<i>Furtum a Salomone deprehensum.</i>	158.50.b
<i>Fieri ab hominib. res septem causis, & quib.</i>	128.30.a	<i>Furtum quando uocandum sit.</i>	164.40.a
<i>Figulus figulo inuidet.</i>	255.10.b	<i>Furius ridiculus in tralationibus.</i>	363.20.b
<i>Figuris uti nos posse tēpestiue, & iportune.</i>	378.50.b	<i>Fusus, obscurus.</i>	370.30.b
<i>Filius amatur, tanquam opus nostrum.</i>	146.10.a	<i>Futurum templus duplex.</i>	31.40.b
<i>Fili inō dāt beneficiū parētib. sed reddūt.</i>	239.40.b	<i>Futurū quibus ex locis probari possit.</i>	283.40.b
<i>Fines cuiusque reip. cogniti esse Oratori debent.</i>	105.30.b	<i>G</i>	
<i>Finis oratoris.</i>	16.10.b	<i>Alba melius dixit, quam scripsit.</i>	416.30.a
<i>Finis & officij oratoris differentia.</i>	16.10.b	<i>Galli testes, falsi, & Græci.</i>	179.20.a
<i>Finis in arte rhetorica duplex.</i>	16.40.b	<i>Gaudium unde proficiscatur.</i>	252.30.a
<i>Finis orationis ad auditorem refertur.</i>	42.30.a	<i>Gaza, notatus.</i>	280.40.a
<i>Finis generum dicendi diuersus.</i>	44.10.b	<i>Gaza, uox peregrina.</i>	363.40.a
<i>Finis deliberationis, utilitas.</i>	44.10.b	<i>Gelo rex Syracusanorum.</i>	157.30.b
<i>Finis delib. etiam honestas.</i>	44.20.b	<i>Generosus quis dicatur.</i>	270.30.b
<i>Finis iudicialis generis, æquitas.</i>	44.40.b	<i>Genus cuiusque rei inueniendum.</i>	1.10.a
<i>Finis demōst. generis, honestas.</i>	44.50.b. Et 45.10.b	<i>Genus & species quandoque confunduntur.</i>	42.30.a
<i>Finis est proponendus ab ijs, qui deliberant.</i>	56.10.a	<i>Genera distinguenda in locutione emēdata.</i>	367.40.a
<i>Finis rhetorica, est iudicium.</i>	187.20.b	<i>Genera hominum, singula suam habent orationem.</i>	377.30.b
<i>Flexiones in Stadijs.</i>	390.40.b	<i>Genera dicuntur atates, sexus, & natio.</i>	378.10.a

Index

<i>Glaucus Carystius pugil.</i>	69.30.a	<i>Hermogenes multa nomina in arte rhet. nouauit.</i>	422.40.a
<i>Gloria maiorum an laudem afferat.</i>	60.50.a	<i>Hermolaus in nomine pancratiastæ reprehensus.</i>	69.30.b
<i>Gloria ex quibus constet.</i>	63.20.a	<i>Herodicus Sylimbriannus.</i>	66.30.b
<i>Gloria, & laus omnium animos pertentant.</i>	77.30.b	<i>Herodotus quo genere orationis usus sit.</i>	390.10.b
<i>Gloria laboris filia.</i>	80.30.b	<i>Heroum filij, noxæ.</i>	271.20.a
<i>Gloria reliquis rebus antepositur.</i>	95.40.a	<i>Hesiodus auctor fabularum.</i>	285.40.b
<i>Γλῶττα.</i>	280.50.a	<i>Hic ubi uoluptas dicitur.</i>	134.40.a
<i>Γλῶττα.</i>	351.40.a	<i>Hic ubi mulæ.</i>	359.50.a
<i>Gnatbo in epulas cur spueret.</i>	136.30.b	<i>Hippias dixit, nihil esse, quod nesciret.</i>	18.50.b
<i>γνώθι σε αὐτὸν. Nosce te ipsum.</i>	296.40.b	<i>Hippoc. cur diuinos honores a Græcis consecutus sit.</i>	239.10.a
<i>Gorgias putat oratorem de omnibus rebus posse dicere.</i>	19.50.b	<i>Historia maxime utilis in consilijs.</i>	55.10.b
<i>Gorgias poscebat, qua de re quisque uellet audire.</i>	20.10.a	<i>Historiæ utilitas Oratori.</i>	50.30.b. Et 51.50.a
<i>Gorgia statua aurea Delphis posita.</i>	20.10.a	<i>Histriones in affectibus commouendis præstantes.</i>	377.30.a
<i>Gorgias primus orationem expoliuit, & ornauit.</i>	345.40.a	<i>Histriones quales sint.</i>	415.20.b
<i>Gorgias frigidus iniunctis nominibus.</i>	360.40.a	<i>Histrionica poesis.</i>	347.40.a
<i>Gorgias uerba per ironiam usurpabat.</i>	381.30.a	<i>Hic ubi pars dictionis forensis.</i>	415.10.b
<i>Gorgias ausus est profiteri, se scire omnia.</i>	447.10.b	<i>Hic ubi in Oratore, quale.</i>	22.10.b
<i>Gorgia cur statua aurea data.</i>	64.20.a	<i>Homerus a Chiis cultus.</i>	317.10.a
<i>Graculus cum graculo.</i>	145.10.a	<i>Homerus sua carmina recitauit.</i>	343.30.b
<i>Graculi homines cur timendi.</i>	219.10.a	<i>Homerus.</i>	365.40.a
<i>Adulatores sunt.</i>	229.20.a	<i>Homerus subiectione sub oculos sæpe utitur.</i>	405.50.a
<i>Græci in concionibus de rep. statuebant.</i>	7.10.c	<i>Tralationibus, & imaginibus.</i>	408.10.a
<i>Græci adulatores a Romanis amati.</i>	146.10.a	<i>Homerus fallacia usus in Nireo nominado.</i>	418.10.a
<i>Græci, falsi testes, & Galli.</i>	179.20.a	<i>Homo sapientiss. propter numerum.</i>	391.50.b
<i>Græci uani, & mendaces.</i>	369.30.b	<i>Homines a natura ad ueritatem informati.</i>	11.20.b
<i>Græci religionem testimonij non colebant.</i>	435.20.b	<i>Homines potentiores non irritandi.</i>	53.20.a
<i>Grammatica quid orationi præstet.</i>	2.30.c	<i>Homines qui uere de nobis sentiunt.</i>	141.10.b
<i>Grandis oratio quibus uerbis fiat.</i>	349.50.a	<i>Hominum genera duo, indoctum & agreste: & humanum, atque expolitum.</i>	14.30.b
<i>Γραφικὴ λέξις, quæ sit.</i>	414.50.b	<i>Hominum species in omni ciuitate, tres.</i>	273.10.b
<i>Gratia quid sit, cum idem, quod beneficium significat.</i>	238.40.a	<i>Homonyma, & synonyma nomina.</i>	252.40.a
<i>Gratia magna, quæ dicatur, & quot in gratia spectentur.</i>	238.10.b	<i>Honestum ab utili, quomodo differat.</i>	266.30.b
<i>In gratia, tria tempora obseruanda.</i>	239.30.a	<i>Honestiora quæ mortuis, quam quæ uiuis tribuuntur.</i>	113.50.a
<i>Gratia quomodo augeri dicendo, et remoueri possit.</i>	239.10.b	<i>Honestiora quæ sint.</i>	115.40.b
<i>Gratia in summis generibus considerata, augetur, uel minuitur.</i>	240.10.a	<i>Honor quid sit.</i>	63.50.a
<i>Gratia quando non sit.</i>	240.40.a	<i>Verus & stabilis.</i>	63.20.b
<i>Gratia quomodo collata, aut non collata dici possit.</i>	240.20.b	<i>Honor unde pendeat, & in quibus actionibus sit.</i>	63.30.b
H			
<i>Habitus, quid.</i>	260.50.a. & 260.10.b	<i>Honor ab arduis rebus proficiscitur.</i>	64.20.a
<i>Habitus quos uocet.</i>	378.30.a	<i>Honor alit artes, & ibi multa de honore.</i>	74.30.b
<i>Hærentia persona consideranda in omni genere dicendi.</i>	302.20.b	<i>Honor in rebus honestis ducitur.</i>	115.40.a
<i>Inherentia rei spectanda.</i>	303.30.a	<i>Honor in rebus suauissimis ponitur.</i>	141.30.a
<i>Quamplurima colligenda, & propinqua.</i>	304.10.a	<i>Honor incundus est, cum ab honoratis uiris habentur.</i>	141.40.b
<i>Harmodius & Aristogiton statuas consequuti sunt.</i>	63.50.b	<i>Honoris species undecim.</i>	64.50.a
<i>Harmonia quid significet apud Arist.</i>	384.10.b	<i>Honores deorum, quibus tribuerentur.</i>	64.30.b
<i>Hector Patroclum interemit.</i>	310.10.b	<i>Horatius Cocles statuam nactus.</i>	63.50.b
<i>Hegesias Cyrenæicus.</i>	377.20.b	<i>Horribilia quæ sint.</i>	220.30.b
<i>Helena pulchritudo, & uirtus.</i>	319.30.a	<i>Hortensius memoria ualuit.</i>	78.50.a
<i>Heraclitus Ephesus, obscurus.</i>	346.40.a	<i>Hortensius Orator cultu uenusto delectabatur.</i>	159.40.a
<i>Heraclitus Ephesus, qui dicitur σκωτικὸς.</i>	370.30.b	<i>Hortensius quare quandoque par Ciceroni haberetur.</i>	343.40.a
<i>Herculis columna.</i>	255.30.a	<i>Hortensius non ausus Ciceroni respondere pro Verre.</i>	re.
<i>Hermodorus Ephesus.</i>	55.30.a		
<i>Hermogenes de grandi oratione.</i>	383.20.b		

Index

<i>re.</i>	377.10.b	<i>Imprudens non curat utilia.</i>	53.40.a
<i>Hortensii orationes improbatæ.</i>	416.30.a	<i>Imprudencia in iuridiciali assumptiua.</i>	153.30.a
<i>Hospes uerbum diuersa significans.</i>	410.10.b	<i>Imprudencia interdum excusatur.</i>	307.10.a
<i>Hotes qui uocentur.</i>	97.10.b	<i>Impudens, cur iniuriosus.</i>	127.20.b
<i>Humane res, quæ sint.</i>	33.10.a	<i>Impudici hominis oratio.</i>	377.40.b
<i>Humanus quis uocetur, & expolitus.</i>	441.20.b	<i>Impunitatis spes in quibus sit.</i>	148.30.b
<i>Hypallage figura.</i>	364.40.a	<i>Inclinati non sunt homines ad omnes res.</i>	86.30.a
<i>Hypallage.</i>	402.30.b	<i>Incredibilia, & inde argumentum, & quomodo tractandum.</i>	327.30.b
<i>Hyperbaton apud Virgilium.</i>	372.20.a	<i>Inconstantia & leuitas quomodo reprehendatur.</i>	325.40.a
<i>Hyperbole in urbis anis dictis.</i>	413.10.b	<i>Incontinentia quid sit.</i>	126.50.a
<i>Hyperbole & imagines genere dicendi differunt.</i>	413.50.b	<i>Indigentia, & indigentes qui sint.</i>	238.30.b
<i>Hyperbole iuuenili ætate conueniunt.</i>	414.30.a	<i>Indigentes qui sint, & quot modis dicantur.</i>	153.10.b
<i>Iratis, laudantibus, perorantibus.</i>	414.50.a. & 10.b	<i>Indignatio misericordiæ contraria, quid sit.</i>	246.10.b
<i>M. Tullius sæpe utitur, contra Arist. præceptum.</i>	414.20.b	<i>In Deum cadit.</i>	247.20.a
<i>Hyperides melius dixit, quam scripsit.</i>	416.30.a	<i>Distinguitur ab inuidia.</i>	ibidem.
I			
<i>Iambicum carmen soluta rationi similis, quam cætera.</i>	348.40.a	<i>Indignatio quid sit.</i>	248.30.b
<i>Iambicum carmen frequenter fit per imprudentiam.</i>	383.20.a	<i>Indignatio propter uirtutem non exoritur.</i>	249.10.a
<i>Iambus & dactylus in uersum cadunt max.</i>	385.10.a	<i>Indignatio quibus de rebus excitetur.</i>	249.50.a
<i>Iambus.</i>	387.10.b	<i>Indignatio contra probum uirum quando concitatur.</i>	250.40.a
<i>Ideæ matris famulæ.</i>	354.10.b	<i>Indignatio Aiæcis propter arma Achillis.</i>	250.10.b
<i>Ignis non est gladio fodiendus.</i>	212.40.a	<i>Indignatio in quorum animis moueatur.</i>	251.40.a
<i>Ignominia, quid.</i>	315.10.a	<i>Indignatio non mouetur in abiectis, & seruilibus animis.</i>	252.20.a
<i>Ignominiam afferentia quæ sint.</i>	231.30.a	<i>Indignatio quando adhibenda.</i>	376.30.a
<i>Ignorantia & inscitia quomodo differant.</i>	25.30.a	<i>Indiuidua comprehendere scientia non possunt.</i>	30.40.a
<i>Imago est tralatio.</i>	364.40.a	<i>Indolentiam summum esse bonum.</i>	75.40.a
<i>Imago quid.</i>	364.10.b	<i>Inductio Socrati fuit familiaris.</i>	26.50.a
<i>Imago in soluta oratione utilis, sed raro utenda.</i>	364.30.b	<i>Inductio ut fiat.</i>	27.20.a
<i>Imago usurpada, sicut tralatio.</i>	364.50.b	<i>Inductio fit tribus modis.</i>	27.30.a
<i>Imagines quæ sint.</i>	365.10.a	<i>Inductio quibus fiat.</i>	286.10.b
<i>Imago usurpata a Platone.</i>	365.10.b. Et alia quadam.	<i>Inductio paucis in locis accommodata.</i>	289.30.a
<i>Imago fieri potest tralatio, & contra.</i>	366.20.b	<i>Inductio, & arg. ab inductione, quomodo tractanda.</i>	316.30.a
<i>Imagines & statua, septima honoris species.</i>	65.50.a	<i>Socrates hoc genere probationis utebatur.</i>	316.40.a
<i>Imagines præstantiū uirorū cur haberentur.</i>	85.20.b	<i>Inductionis species tres.</i>	317.40.a
<i>Imagines ex proportionibus, urbanae.</i>	411.50.b	<i>Infame est, eandem rem sæpius petere.</i>	229.10.a
<i>Imagines bene factæ.</i>	412.30.a	<i>Inferiores quinam obseruandi sint.</i>	53.40.a
<i>Imagines, quando bene fiant.</i>	412.10.b	<i>In foribus hydriam, prouerbiū.</i>	81.10.a
<i>Imagines, periculose.</i>	412.40.b	<i>Ingenij acumen in bonis animi.</i>	78.30.a
<i>Imagines & hyperbolæ quomodo differant.</i>	413.50.b	<i>Ingenij laus.</i>	78.40.a
<i>Imitatio quantum ualeat.</i>	85.10.b	<i>Inimicitia & odium unde gignantur.</i>	215.10.a
<i>Imitatio incunda.</i>	144.20.b	<i>Inimicitiarum & iræ differentia.</i>	ibidem.
<i>Immutatio uerborum.</i>	349.50.a	<i>Inimicus non laudat, nisi a ueritate coactus.</i>	81.30.b
<i>Impellentia, & retrahentia esse consideranda.</i>	326.30.b	<i>Inimicus non ulcisci, laudabile.</i>	167.30.b
<i>In his quinque spectantur, quæ deinceps exponuntur.</i>		<i>Iniuria quibus fiat. 154. per totam paginam, & deinceps. ad iniuriam exposita quattuor hominum genera. 155.30.a. & deinceps. 156.20.a. & per totum. Et causa amicorum. 157.10.a. & infra.</i>	
<i>Imperitus cur multa peccet.</i>	127.20.b	<i>Iniuria maior, & minor quæ dicatur.</i>	168.40.a
<i>Imperiti apud turbam dicunt probabilius.</i>	299.40.b	<i>& infra. & 171. & 172. per totam paginam.</i>	
<i>Imperium est res incundissima.</i>	146.40.a	<i>Iniuria uel damnum, uel dedecus affert.</i>	268.10.a
<i>Impia, & turpia quo genere orationis exponenda.</i>	376.30.a	<i>Iniuria propter aliquam triū rerū inferunt.</i>	316.10.a
<i>Importata, & exportata in delib. cadunt.</i>	49.20.b	<i>Iniuriam facere, quid sit.</i>	125.10.b
<i>Impotentes qui dicantur.</i>	275.50.a	<i>Iniuriam facientes quo modo affecti sint.</i>	147.50.b
<i>Improbos esse quos uituperant antici.</i>	82.10.a		

Index.

Lexikos numerus.	383.30.b	Leodamas Aescbinis praeceptor.	91.30.b
Lexikos tatos disertissimus.	384.30.a	Leodamas accusatus a Thrasybulo.	330.40.a
Lexikos elegans, & praestans uir.	384.40.a	Leonis clementia in feras humiles.	204.20.b
Lex est quasi mutus magistratus.	6.20.d	Liberalis, & liberalitas.	109.40.a
Lex praestantior est opinione iudicum.	6.40.d	Liberales cur amentur.	210.10.a
Lex ab uno, uel a paucis fertur.	6.50.d	Liberalia quae uocentur.	62.30.a
Lex ciuitatis salutem continet.	53.20.b	Liberalitas, quae uirtus sit.	110.10.b
Lex quantam uim habeat.	53.30.b	Liberi multi, & bene instituti.	61.20.a
Lex quid sit.	153.30.b	Liberi non cedebantur, sed serui.	204.10.a
Lex a latoribus saepe nomen ducit.	53.30.b	Liberi patris certamen, quo nomine uocaretur, 434.20.b	
Lex a quo recte constituitur.	53.40.b	Ligula.	280.50.a
Lex & iustitia, omnium pulcherrima, contraria, contra.	79.10.a	Linor in uinis.	254.50.a
Lex de lusco non excacado apud Locreses. 103.50.b		Locus superior in sedendo, honoris species. 65.20.a	
Lex propria, uel communis, & scripta, uel non scripta 125.30.b		Locus de delectu propositionum habendo. 304.50.b	
Lex ppria, & cois, & scripta, uel non scripta. 159.10.b		Locus ex comparatione in utraque partem ualeat. 309.20.b	
Lex quid sit.	159.50.b	Ex inuersione.	312.20.a
Lex de adulterio.	161.10.a	Quando ualeat.	312.40.b
Lex recta ratio imperandi, & prohibendi. 174.10.b		A diuisione. 315.40.b. & deinceps loci omnes argumentorum.	
Lex summa, quae dicatur.	174.10.a	Loci communes, quales sint.	40.30.a
Leges quo expedita in senatu, uel iudicij. 173.10.b		Loci entymematum, qui.	41.20.b
Leges contrariae, ambiguae. de re quae non maneat. 174.175.10.a		Loci de re, de qua dicimus, se nobis quaerentibus ostendunt.	303.40.b
Legis officium quod sit.	7.30.b	Locutio, uide elocutio.	
Legis uirtus, quae.	7.30.b	Locutio & stylus non idem conuenit in omnibus dicendi generibus.	414.40.b
Legislator quid spectet.	55.10.a	Locutio remota a forensibus causis, qualis: & forensibus apta controuersis.	414.50.b
Leges Romanorum a x. uiris datae.	6.50.d	Concionalis, uel deliberatiua, & iudicialis. ibid.	
Leges diligenti consideratione fieri.	7.30.a	Forensis dictio, & scriptura, quomodo differant. 415.30.a	
Leges sunt de futuris, & de uniuerso genere. 7.10.b		Forensis locutionis, et scripturae comparatio. 416.10.a	
Leges, & legum ferendarum non in delib. ueniunt. 49.30.b		Locutionis amplitudo, & granditas quomodo fiat. 372.40.a	
Leges sumptuariarum, unde orta.	50.10.b	λογισμος. i. ratiocinatio, quid sit. 132.20.a	
Leges oratori expendenda.	53.20.b	Loquacitas perennis.	390.30.b
Leges, & instituta praeteriti temporis considerata. 55.20.a		L. Cassius, iustissimus.	112.40.a
Leges sint accommodatae ad flatum reip. 55.30.a		L. Cassius iudex sapiens.	338.30.b
Leges Romanae unde ductae.	55.30.a	L. Manlius patrem tutatus est contra tribunum pl. 201.10.b	
Leges Lycurgi, & Druidarum non scribebantur. 126.10.a		L. Siccus multa praemia consecutus.	64.50.b
Leges telis aranearum similes dixit Anacharsis. 151.30.a		L. Sicinius Dentatus, uir fortissimus.	112.20.a
Leges duobus modis interpretari licet. 165.40.b		L. Sylla, morum farina respersus.	413.30.b
Leges bonae ex malis moribus orta.	170.30.b	Lucretia stuprata.	169.50.b
Legum sanctiones.	172.50.b	Lucretius de Heraclito.	370.30.b
Legum ferendarum apud Athenienses consuetudo. 7.40.a		Lucretius, & Manilius philosophi.	392.20.a
Lemnij sinties dicti.	361.10.a	Lucri appetentes omnes esse.	151.10.b
Lenes erga quos simus.	203.20.a	Lucta & palestra.	69.10.a
Lenes erga eos qui inuiti faciunt, aut coacti, aut necessario. ibid.		Lucus circa tumulum, aut templum.	65.10.a
Et erga eos, qui fatentur se fecisse, sed poenitet. ibid.		Lucus Augusti, ciuitas Hispaniae.	65.20.a
Et in eos, qui se humiliter gerunt.	204.40.a	Ludus concessus a philosophis.	135.40.b
Et in eos, qui serio nobiscum agunt.	204.20.b	Ludi, in quibus corona donabatur uictor.	34.30.a
Et in non contemptores, ac derisores.	205.10.a	Ludi concertatorij omnes, suaues.	140.20.b
Et ijs, quos timent, & uerentur.	205.30.a	Ludere par impar.	369.20.b
Lenes qui sint. 205.40.b. & deinceps. Et in quos. 208.10.a		Luna in calceis signum nobilitatis.	280.20.b
Lenitudo quid sit, & qui, quibus de causis, & erga quos lenes.	203.10.a	Lunata pellis apud Mart.	116.10.b
Lenitas, & lenitio, idem.	203.10.a	Lunati calcei senatorum.	280.20.b
Ad lenitatem procliuus qui sint.	205.40.b	Lusciosi qui dicantur.	412.40.a
In lente unguentum. prouerbium.	375.40.b	Lycimnius rhetor.	357.50.b

Lycim-

Index.

Lycimnius laudatur.	415.50.b	M. Tullius ab Arist. dissentit de difficultate generis iudicialis, & deliberatiui.	446.20.b
Lycimnius rhetor noua nomina inuexit.	422.30.a	In deliberationib. et aduersarios accusat.	447.30.a
Lycoleon pro Chabria.	403.20.b	Sui nimis laudatur.	449.50.b
Lycophro Tragicus in uictis noibus notatus.	360.20.a	Urbanitas in causa pro L. Murena.	454.10.b
Lycophon.	395.40.a	Marius apud Sallustium.	255.40.b
Lycurgus leges dedit Lacedaemonijs.	6.50.d	Mors communis.	296.10.a
Lycurgi de liberis educandis sententia.	60.30.b	Mars causam dixit in Ariopago.	318.10.b
Lysias contra Alcibiadem, cuius rei admonuerit Iud. 7.10.a		Mathematica disputationes non sunt moratae.	440.10.a
Lysias orator.	325.20.a	Mentem & consilium non habent.	440.20.a
Lysias orationem funebrem conscripsit.	403.20.a	Mathematici quo probent res suas.	32.20.a
		Mater non semper filios amat.	36.30.a
		Matris magna sacra apud Graeculos.	354.30.a
		Matres de filiis possunt uerum discernere.	316.50.a
		Materia subiecta inuestiganda.	1.10.a
		Materia communis rhet. & dialectica.	1.30.a
		Materia ad probandum duplex apud oratorem.	20.50.b
		Materia rhetorica duplex.	2.10.b
		Materia propria oratoris, & Hermog.	33.20.a
		Matuta, quibus nominibus uocetur.	331.40.a
		Maxima res dicitur aut mole, aut uirtute.	101.20.a
		Μεδία ἐν ἀγῶνι foribus templi Delphici.	80.30.a
		Medicina, quid sit.	19.30.b
		Medicina species tres.	19.20.b
		Mediocritas, laudabilis.	268.30.b
		Meditari.	403.50.b
		Megalocoryphon.	360.30.a
		Melanopus orator auarissimus.	168.40.b
		Melaeus de apro Calydonio.	200.30.a
		Meleager Oenei filius.	310.20.a
		Meleager tragodia Antiphontis.	326.10.a
		Meliora esse, quae rarius fiunt.	89.10.a
		Melius esse, quod alterius ope non eget.	90.50.a
		μελλοτα.	284.30.a
		Membrum quid sit.	392.40.b
		Non debet nec longum esse nec breue.	393.20.a
		Cursum, quae incommoda afferat, quae longa. ibid.	
		Membratim, uel casim loquendum in peroratione.	458.10.a
		Memoria in numero bonorum.	78.30.a
		Et est rerum omnium thesaurus.	
		Memoria Themistoclis, Cyneae, Metrodori.	78.10.b
		Memoria laborum praeteritorum suaues.	137.40.b
		Memoria nulla metio iter partes rhet. ab Ari.	343.10.b
		Menandri sententia de moribus dictis reprehensa.	22.30.b
		Menandri fabula in scena placebat, domi non ita.	416.40.a
		Menelaus cur contra Troia. classis instruxerit.	201.10.b
		Menenius Agrippa.	287.20.b
		Mens discendo alitur.	143.40.b
		Mens in animo conclusa a Deo.	404.10.a
		Mens bona, uel mala a fine cognoscitur.	439.30.b
		Mercatores non offendendi.	53.30.a
		Mercenarij qui sint.	116.40.b
		Mercurius, & Autolycus eius filius, fures.	158.30.b
		Meroles.	401.40.a
		Meta in stadiis.	390.50.b
		Metaphora, uide translatio.	
		μεθῶς ut latine dicatur.	9.30.a
		Methodus quid sit.	9.40.a
		Methodici libri, qui esse existimantur.	282.0.b
		Metonymia.	402.20.b
		Metragyrtae sacerdotes magna matris.	354.50.a
			H b 2 Metro-

Index.

Metrodorus.	293.10.a	22.30.b
Metuentes, aut non metuentes, qui sint.	221.30.a	Mores ciuitatis sunt oratori cognoscendi.
Metus quid sit, & quæ, & quos homines timeamus.	216.30.b	Mores gentium pro legibus haberi.
Metus quare datus homini.	217.10.a	Mores hominum uariari multis modis.
Quæ mala metuantur.	217.20.a	Mores quid significant.
Mala propinqua, timentur, quæ perdunt, quæ dolorem animi acerrimum offerunt.		Mores adolescentium, qui.
Signa malorum impendentium. Inimicitia potentium. Iniustitia potens, & armis instructa.	218.20.a	Mores senum, qui.
Virtus affecta contumelia		Mores media ætatis, prolixa oratione expressi.
Vitam habere in aliorum fide collocatam.	118.30.b	
Qui iniuriam facere possunt.	219.10.a	Mores nobilium.
Et qui iniuriam accipit.		Mores diuitum.
Quique iam fecit.	219.10.b	Mores potentum.
Competitores. Qui minores aggrediuntur. Et loci quattuor unde hæc ducantur.	220.30.a	Mores fortunatorum.
Et qui sunt uersuti, & dissimulatores. Et quæ emendari nequeunt, ut infamia, &c.	220.40.b	Mores oratoris effingere debet oratio.
Quanam sint huiusmodi.	ibid.	Mors extremum malorum.
Militia tempus, quando.	323.30.a	Mors obita ignominia fugienda causa.
Milites noscendi oratori.	51.10.a	Mortes per errorem allata.
Minos Cretensibus leges dedit.	6.50.d	Motus animi celeres.
Minutius magister equitum, superbus.	275.10.a	Motus animorum permiscendi in peroratione.
Mirabilia, & de mirabilibus rebus. opus Arist.	328.20.a	
Miserabilia quæ sint: ut exilia, spoliatioes, mortes, infamia, tormenta, laniationes, mutilationes membrorum, graues morbi, pericula, & quæ a fortuna proueniunt.	243.10.a	Motus in peroratione permiscendi, sunt septem.
Miserabilia & atrocia differre.	244.30.b	
Miserabilia, demisse dicenda.	376.30.b	Moses Hebræis leges dedit.
Miseratio actionem requirit.	346.20.b	Monere alterum uiolenter licet quinque modis.
In miserationibus Cicero excellit.	ibid.	
Miseri cur fugiant hominum conspectum.	237.20.a	Mula in ludis Olympicis.
Misericordes qui sint.	241.242. per totas paginas.	Muli Mariani.
Misericordia quid sit, quæ res misericordiam excitet, qui sint digni misericordia, & quomodo misericordes sint affecti.	240.10.b	Mulieres, auaræ.
Misericordia ex conscientia infirmitatis propria.	241.10.a	Multatio fit legibus.
Misericordia qui non moueantur.	241.20.a	Multitudo quos diligit.
Misericordia qui moueantur.	241.50.a. et tota pagella	Multum & paucum quid dicatur.
Misericordia in quos excitetur.	244.40.a. & deinceps.	Mumera, undecima species honoris.
Quæque genera rerum misericordiam cõcitant.	245.50.b	Museum.
Mithridates uenandi studiosus.	140.40.b	Musarum fores sine furore frustra pulsari.
Mixidemides.	318.30.a	
Moderator sententiæ quis dicatur.	42.10.b	
Modus omnibus in rebus est optimus.	80.30.a	
Modus in rebus est optimus.	342.30.b	
Molesta quæ sint.	135.50.a	
Mollis, & ignauus quis dicatur.	126.50.b	
Molossus pes.	387.10.b	
Monarchia, quis status recipi sit.	54.10.a	
Monarchia quid, & quotuplex.	105.50.a	
Monumenta ad memoriam posteritatis.	115.20.b	
Morata oratio.	439.30.b. Et 440. per totum. Et 449.30.b	
Mores ad faciendam fidem ualere.	21.40.a	
Mores dicentis, non orationem suadere, uult Menæd.		

N arratio tantum in iudiciali genere.	420.40.b
N arratio in genere demonstratiuo qualis.	420.50.b
N arratio in genere deliberatiuo qualis.	ibid.
N arratio in demonstratiuo genere nõ perpetua.	436.30.a
Simplicior, magis uaria, non artificiosa, magnifica.	436.50.b
N arratio Cic. pro lege Man. magnifica, & sublimis.	437.10.a
N arratio quando adhibenda, quando omittenda.	437.10.a
An breuis, & dilucida, & uerisimilis esse debeat.	437.20.b
In narratione sint, quæ dicentis probitatem significant.	438.20.a
N arratio defensori conueniens, quæ.	438.20.b
Defensor quæ narrare debeat.	439.10.a
N arratio morata esse debet.	439.30.b
N arratio ex præmeditatione, & uoluntate.	440.20.b
Rei incredibili est adiungenda ratio.	441.20.a

In

Index.

In narratione animi audientium mouendi.	441.30.b	homonyma.
N arrandum multis in locis.	442.40.b	Synonyma apta poetis.
Et quandoque non in principio.	ibid.	352.40.a. quæ cognomina ta uocantur.
N arratio quõ in deliberatione adhibenda.	443.10.a	N omina mutanda, cum amplificare, aut minucere uelis.
N asus duo uiti a habere potest.	54.30.b	355.10.b
N atura & ars ad uerum inuestigandum.	11.50.a	N ois pulchritudo, & turpitudine in quo sit.
N atura rerum per se est, & intelligitur.	29.10.b	357.30.b
N atura noscenda eius, cui consulas.	86.40.a	Obscena nomina, & honesta.
N atura, quid sit.	131.10.a	358.40.a
N atura quinque modis dicitur.	ibid.	Possunt diminui.
N atura nihil frustra molitur.	279.20.b	359.10.b
N aturales res causam in se ipsis cohibent.	130.50.b	N omina iuncta, quæ sint.
N aturales res ab artificiosis differre.	131.10.a	360.10.a
N aturalia aduentitijs maiora.	100.30.b	Qui scriptores in eis iugedis errarunt.
N ecessitas, & eius uis.	135.40.a	360.40.a. & 10.b
N ecessitas mater parcarum.	135.40.a	N omina iuncta dithyræbicus cõueniunt.
N ecessitas in purgatione.	153.20.a	363.20.a
N eccessarium, & uerisimile quõ differant.	338.40.a	Peregrina poetis heroicis.
N eccessaria, contingentia, impossibilia.	47.40.a	Translata iambicis.
N eccessaria, & imposs. non cadunt in deliberationem.	40.10.b	N omina noua non fingenda sine causa.
N eccessaria pauca ab oratore tractantur.	283.20.b	422.30.a
N ecessitudo quid sit.	214.20.b	Nisus Theodectis opus.
N egligentia quid sit, & eius species.	192.10.b	316.30.b. 323.20.b
Vnde nascatur in homine uiolento.	193.40.a	Nosce te ipsum.
N emesis media inter inuidiam & peruersam letitiam	246.40.b	296.40.b
N emesis misericordie opposita.	246.10.b	N ouitas, grata omnibus.
Pro dea colebatur. Et quid de ea Platonici.	246.30.b	408.10.a
N eoptolemus apud Ennium.	291.40.b	N umerus oratorius a Trasymacho inuentus.
N e quid nimis, quam uim habeat.	80.30.a	345.40.a
N icanor interfectus.	308.30.b	N umeri, quibus utendum.
N iceratus a Pratyæ superatus.	412.20.b	344.10.b
N imum quibus in rebus esse non possit.	80.40.a	N umeri obseruandi in elocutione.
N ireus ab Homero nominatus per repetitionem, & a syndeton.	418.10.a	367.40.a
N obilitas uel gætris, uel unius familie est.	58.40.b	Quomodo seruentur.
N obilitas totius gentis, quid.	58.40.b	370.40.a
N obilitas uera.	59.30.a	N umerus immutatus gradẽ facit orationẽ.
N obilitas urbium a uirorum uirtute oritur.	59.10.b	373.50.a
Et a uiris illustrib. & ipsi quidem multis.	59.20.b	N umerorum libertas maxime ornat.
N obilitas priuata a uiris et mulieribus oritur.	59.20.b	373.20.b
Et primi auctores spectandi.	60.10.a	N umerus oratorius melius tractatus a Cic. quam ab Arist.
Et diuitie, scientie, & uirtutes.	60.20.a	381.40.a
N obilitas ex bona prole.	60.20.b	N umerus sit in oratione, careatque uersibus.
N obilitas uera, in uirtute posita.	314.30.a	381.10.b
N obilitatis mores, qui, & quales.	270.20.a	Eodem modo semper cadens, uitiosus.
N obile quid dicatur.	270.20.b	381.40.b
N omen, quid.	347.40.a	Si numerus nõ sit, oratio sine caret.
N omina rerum imagines.	347.30.a	382.20.a
De iis quid senserit Plato, Democritus, & Pythagoras.	347.20.b	Quis intelligendus in oratione.
N omina multas habent species.	351.30.a	382.40.a
N ois, & uerba dilucidã orationẽ faciunt.	349.20.a	N umerus in qua parte orationis eẽ deat.
Immutata gradem orationem faciunt.	349.50.a	382.10.a
Translata, sua, & propria.	351.20.b	Herous Iambus.
Propria orationem dilucidam faciunt.	349.20.a	382.20.b
Propria quæ sint, quæque peregrina.	351.40.a	Iambicus numerus, cur contemnatur.
Translata sunt in usu apud oes hoies.	351.40.b	383.10.a
Peregrina translatis etiam cõtinentur.	352.10.a	Trochaicus, an conueniat orationi.
Ambigua, apta sophistis.	352.20.a. quæ dicuntur	383.20.a
		Pæanicus per se conuenit orationi.
		383.30.a
		Herous cur semper dicatur.
		383.40.a
		Dactylicus, & anap. numerus grandi orationi aptus.
		383.20.b
		Leuous quõ λευτικός dicitur.
		383.30.b
		Trochaicus nõ cõuenit orationi soluta.
		386.30.b
		N umerus, uel equalis, uel duplex.
		387.40.a
		Demisse orationis, qui pedes sint.
		388.50.a
		Grauisime orationis, qui.
		388.10.b
		Temperata, qui.
		ibidem
		De hoc numero M. Tullius a Victorij calumnia defensus.
		385.30.a
		N umerus facile memorie commendatur.
		391.50.b
		O
		O bliuio iniuriarum laudatur.
		167.10.b
		O bolus apud Athen. numi genus.
		368.20.b
		Obscena & honesta nomina.
		158.40.a
		Obscænitatis uitanda.
		372.40.b. Et quõ uitari possit.
		Obscure scribendi ratio damnatur.
		370.40.b
		Obseruari qui uelint.
		194.40.b
		Obstragulum.
		280.40.a
		Obtrectatores.
		234.10.b
		Occasio sola malitie sufficit.
		155.10.b
		Octauia Augusti soror.
		377.10.b
		Octonarij in fabulis priscorum.
		348.30.a
		Oculus apertus in sceptro pictus.
		274.10.a
		Oculi sensus acerrimus.
		93.30.b
		Odi, & iræ differentie.
		215.20.a. & deinceps.

Index.

Odiosi qui aliorum uitia obseruant.	212. 10.a	orator an de omni re uerisimiliter dicat.	18. 30.b
ὄδιστος quid significet.	430.b	orator, qui sit.	22. 50.a
ὄδιστοι uitatores dicuntur.	440.b	orator debet non modouir bonus esse, sed etiam uideri.	22. 10.b
Odores, & unguenta exotica.	136. 40.b	orator esse ne probus, an improbus, debeat, ut per sua deat.	22. 40.b
Officium oratoris, & medici.	16. 50.a	orator quando nomen oratoris amittat.	39. 40.b
Oligarchia, reip. status uitiosus.	54. 20.a	orator bonus debet esse doctissimus.	41. 10.b
oligarchia, quid, & quando ea usi sint Lacedaemonij.	105. 10.a	orator quomodo res ciuiles tractet.	49. 20.a
ὀλιγαρχία habet tres species.	192. 30.b	orator cur scire debeat de custodia regionis.	52. 10.b
Oliua Palladi dicata.	328. 50.a	orator nosse debet reip. genera.	54. 20.a
Olympici ludii, qui fuerint.	34. 30.a	orator uir bonus debet uideri, praesertim in consultationibus.	188. 40.a
Olympicus, Gorgiae oratio.	423. 20.a	orator fit industria.	347. 10.a
ὀλυμπία, & παρὰ πρῶτον.	1. 20.d	orator quib. nominib. utatur, & quae uitet.	351. 40.a
ὄρῳ fœmina, quae diceretur.	161. 30.a	orator affici dicendo debet.	377. 20.a
Opiniones omnium non esse spectandas.	30. 30.b	Licet etiam non uera dicat.	377. 40.a
Opiniones, quae in singulis sunt artibus.	137. 30.a	orator quae se corrigat.	378. 50.b. Et 379. 10.a
Optimates, qui.	54. 50.b	orator quando epithetis, iunctis nominibus & peregrinis pro arbitrio suo uti possit.	380. 30.a
Oratio est hominis magis propria, quam usus corporis.	14. 50.b	orator non in omni genere dicendi excellit.	419. 20.a
Oratio folius hominis est propria.	15. 10.a	orator legum peritus esse debet.	446. 40.b
Oratio facit, ut belluis praesentemus.	15. 10.a	oratores Athenienses reprehensi.	447. 20.a
Oratio tria respicit.	21. 30.a	non sepe interrogant, & cur.	453. 20.a
Oratio flexanima, & omnium rerum regina.	23. 10.b	oratoris est persuadere, ut dialectici probare.	14. 20.b
Oratio ex tribus rebus constat.	42. 30.a	oratoris materia propria.	31. 20.a
Oratio mentis interpres.	42. 40.a	orator ad quos auditores loquatur.	31. 30.a
Oratio est mentis interpres, uerbis discrepans, sententis congruens.	174. 10.a	orator sine differendi ratione esse non posse.	10. 40.a
Oratio omnis ad iudicium refertur.	275. 10.b	oratores quae sionem praecipui uidebant, de qua quis uellet audire.	20. 20.a
Oratio mores dicentis indicat.	342. 40.b	oratores nutricibus comparati.	366. 40.a
Oratio ex nominibus & uerbis fit.	351. 30.a	oratoria ars a Spartanis neglecta.	79. 20.a
quibus nominibus & uerbis ornetur.	351. 20.b	ordo res omnium optima.	73. 50.b
Obscura ut fiat.	371. 30.b	ὄρεκτινὸν pars animi, in qua appetitus sunt.	190. 10.b
Oratio rebus conueniens.	375. 10.b	ορέστας apud Areopagitas.	328. 40.a
Ad persuadendum ualeat.	376. 50.b	ὄρετιν.	190. 40.a
Miscens animi motum.	375. 50.b	ornatus abiectis nominib. non adhibendus.	375. 20.b
Mores exprimens.	377. 30.b	ornatus orationis, qui est in collocaione uerborum, in tribus rebus consistit.	381. 50.a
oratio arrogantis, demissi, tristis, urbani, rustici, benigni, inuidi, impudici.	377. 40.b	orpheus masculae ueneris auctor detestandus.	170. 40.a
oratio numerorum expers, sine caret.	382. 20.	ὄρα i. rami, pars rhetorica a Lycimnio posita.	422. 40.a
Eius sex uitia sunt.	382. 20.a		
oratio pro lege Manilia a quibus numeris incipiat, & quibus claudantur periodi.	389. 30.b		
oratio soluta ante Pherecidem non scripta.	392. 20.a		
orationis uitium maximum.	3. 20.b		
orationis partes solum tres olim.	367. 40.a		
orationis forma neque uersibus consistet, neque expers e numerorum sit.	381. 10.b		
orationis partes duae.	420. 40.a		
Quas Arist. necessarias putet.	420. 10. b		
Cic. quattuor facit.	420. 20.b		
Quattuor quoque ab Arist. ponuntur.	421. 10. b		
Quas adderet Theodorus Byzantius.	422. 20.a		
orationes Sallustii & Ciceronis quae circumferuntur non esse ipsorum, sed alterius declamatoris.	85. 30.a		
orationis quomodo inscribi solita.	314. 20.b		
orationes scriptae sunt inuicem propter elocutionem.	347. 20.a		
oratoris duo officia.	3. 20.d		
orator quomodo fiat acer in disputando.	7. 40.d		
orator contrarias causas dicit.	13. 30.b		

P

Acta, quae I 81. 40.a. contra leges, non ualent ibi.	
παίζουσα ludicra puerorum.	361. 30.a
paean accommodatissimus orationi.	388. 30.a
paean uersum non efficit.	383. 30.a
Hoc numero usus est Thrasymachus.	382. 30.a
Quot syllabas habeat.	387. 10.b
paeanis duae species.	388. 20.b
paeanes in Apollinis laudem cur dicantur.	388. 40.b
paean duplex.	389. 10.a
palimbacchius.	387. 10.b
paludem, & sales emere	321. 40.b
pamphili rhetoris ars uno in loco fundata.	327. 20.b
pancratiastae.	69. 10.b
panegyricus Isocratis.	423. 40.a
panegyricus Plinij.	ibid.
panegyrici, quae orationes dicerentur.	42. 20.a
paralus nauis, claua populi.	401. 10.b
para-	

Index

paradoxa, quae dicantur.	329. 30.b	Tria in ea esse debent:	392. 20.b
παράδοξα.	408. 10.b	periodus simplex, quae uocetur.	393. 10.a
paranomasia.	408. 10. b	periodus curta, & longa nimis, incommoda.	393. 10.b
parentthesis uitiosa, nisi breuis, & necessaria sit.	368. 20.a	periodus distincta.	394. 50.a
pares, & similes qui dicantur.	230. 20.b	Opposita.	394. 10.b
pares, & similes, qui dicantur.	245. 10.a	periuus punitur, & item eius filij.	184. 30.b
παρίστωσις quid.	395. 40.b	periuus pena.	186. 10.b
parmenides uersibus de philosophia scripsit.	392. 20.a	permanio in una sententia non laudata.	325. 10.a
παρμιολογία quid.	396. 10.a	pernio morbus pedum.	408. 40.b
parricidij legem nullam, Solon scripsit, & cur.	150. 40.a	peroratio Ciceroni ab aliis relinquebatur.	346. 20.b
parsimonia magnum uectigal.	50. 20.b	peroratio non semper adhibetur.	420. 20.b
partes orationis duae. propositio, & probatio.	420. 40.a	Non est in demonstratiuo genere	421. 10.a
partus uentrem sequitur.	59. 30.b	Neque in omnibus iudicijs.	421. 40.a
pater patratus apud Romanos.	49. 10. b	peroratio quattuor ex partibus constat.	455. 20.a
παῖς perturbationes.	19. 30.b	Similitudinem magnam habet cum exordio. ibi.	
παῖς perturbationes.	190. 40. a	Cur orator beneuolentiam sibi, & aduersario odium comparat.	455. 50.a
παῖς genus probationis, quale sit.	23. 30.a	Orator ostendat se bonum esse, & aduersarium malum.	455. 30.b
παῖς dictionis forensis species.	415. 10.b	perorationis secunda pars est diminutio, uel amplificatio.	456. 10.a
paupertas onus miserum, & graue.	153. 20.b	Tertia pars in perturbatione animorum adiungenda.	456. 40.a
paupertas nemini obijcienda.	196. 30.b	Quarta pars, est enumeratio eorum, quae dicta sint.	456. 10.b
pausanias qua contumelia affectus.	193. 30.b	In peroratione quodnam dicendi genus conueniat.	458. 10.a
peccata, quae facile homines committunt.	158. 20. a.	perorationes Ciceronis.	376. 30.b
& infra.		perpetuae res, quae.	33. 10.a
peccata quae condonanda.	166. 30.a. Et 167. 20.a. & infra.	per se uir cum Samia muliere.	170. 40.a
peccata grauiora, quae censeantur.	170. 40.a	per se terram, & aquam a Lacedaemon. petiere.	324. 10.b
Quomodo unum amplificandum.	171. 50.a. & b.	περὶ σπῆρας.	409. 40.a
Sunt contra ius scriptum, aut non scriptum.	172. 20.b	per se ipsos quae faciant homines, uel non per se.	128. 20.b
pecuniae inueniendae rationes ab antiquis traditae.	50. 20.a	per uim quae fieri dicantur.	131. 20.b
pedes uel aequales, uel duplices.	387. 40.a	per iram quae fiunt.	132. 10.b
πεδῶν Xerxes.	360. 50.b	persona oratoris & rei pro eadem habetur.	438. 30.a
pentathli cur pulcherrimi.	67. 10.b. Et 69. 30.b	personae quomodo distinguantur.	160. 40.b
pentesyngum.	402. 10.a	personae haerentia, siue, attributa, sunt.	113. 02. 40.b
peparethus insula ex cycladibus.	316. 40.a	persuadetur tribus modis.	4. 10.c
peregrina oratio.	349. 20.b	persuadibile quid dicatur.	29. 20.b
peregrina nomina ubi conueniant.	379. 30.b	πέρβω.	409. 40.a
Quando uti eis possis sine uitio.	381. 20.a	perturbatio, idem quod affectus. quid sit ex Zenonis sententia.	190. 40.b
peregrina uoces frigidam orationem faciunt.	360. 40.b	perturbationes nu. 12. unde nascantur.	190. 50.b
peregrinatio utilis ad leges condendas.	55. 40.a	perturbationes animi variant iudicia.	23. 40.a
peregrinatio ab Homero laudata.	55. 10.b	perturbationes debere esse cognitae oratori.	24. 50.a
periander Corinthius, poema composuit.	177. 10.a	φαινομένης lacena cur dicta.	61. 30.b
pericles tonare, fulgurare & c. dicebatur.	6. 10.b	phalanx uox Macedonica.	363. 40.a
pericles, & eius filij.	271. 50.a	phalaris agrigentum occupauit.	287. 40.a
pericles de samijs.	365. 50.b	phantasia, quid sit.	137. 40.a
pericles afficiebat auditores, ut uolebat,	377. 50.a	phayllus.	439. 30.a
Tonare, fulminareque dicebatur.	ibid.	pherecydes & Hecataeus primi oratione scripserunt.	347. 50.a
pericles ut Lamponem refutarit.	451. 20.b	phidias simulachrum Iouis olympici.	120. 30.a
pericula duobus modis depelli.	155. 40.b	phiditia apud Lacedaemonios.	402. 40. b
peripatetici aiunt bonum esse partem felicitatis.	56. 30.b	philammon athleta.	412. 50.b
περιπέτεια quid sit.	144. 40.b	φιλῆτιοι senes.	266. 10.b
periodus quid sit.	391. 30.a	φιλῆτιο, qui sint.	145. 10.b
periodi latina nomina.	391. 40.a	philemon histrio.	417. 10.a
periodo uictores, qui.	391. 40.a		
periodus e quattuor membris, plena.	391. 50.a		
E duobus. e tribus. e quinque. & sex.	391. 20.b		
Debet habere sententiam perfectam.	392. 30.a		
periodus duplex.	392. 20.b		

Index.

<i>Pulchrum cur καλόν Græce dicatur.</i>	67.30.a
<i>Pulchritudo adolescentis, uiri, senis.</i>	67.10.a. & 67.20.b
<i>Pulchritudo tyrannis exigui temporis.</i>	232.50.b
<i>Pulchritudo nominum, & turpitude.</i>	377.30.b
<i>In quattuor rebus.</i>	358.20.b
<i>Purgatio quo in statu sit, & quot eius partes.</i>	153.20.a
<i>Pyrrhi ad Cyneam responsio.</i>	152.40.b
<i>Pyrrhichius.</i>	387.10.b
<i>Πύρριος.</i>	360.20.b
<i>Pythagoras in honore in Italia fuit.</i>	317.20.a
Q	
<i>Quadratus uir, sapiens.</i>	405.10.a
<i>Quadringenti uiri, qui Remp. Athen. gubernarent.</i>	453.30.b
<i>Quæstio ciuiliis est propria rhetoricæ materia.</i>	20.30.a
<i>Quæstio de factio conuenit iudicijs.</i>	277.50.b
	278.10.a
<i>Quæstio de futuro, conuenit consultationibus.</i>	278.10.a
<i>Quæstiones sunt quedam testimonia.</i>	182.40.b
<i>Quæstiones quo modo confirmandæ, aut refellendæ.</i>	183.20. & infra.
<i>Quæstiones 4. de factio, de qualitate, de nomine, de quantitate facti.</i>	443.20.b
<i>Qualis uir, talis oratio.</i>	299.10.a
<i>Qualis uir, talis oratio.</i>	377.40.b
<i>Quintil. defensio a Victorij calumnia.</i>	38.10.a
<i>Quintil. dissentit ab Arist. in partib. orationis.</i>	421.20.b
<i>Et de attentione in exordio.</i>	426.30.b
<i>Q. Fabij excusatio reprobata.</i>	254.30.b. et 256.30.a
<i>Q. Metelli felicitas.</i>	61.30.a
<i>Quinquagesimæ usuræ.</i>	401.10.b
<i>Quinquertio quis uocaretur.</i>	67.10.b
R	
<i>Ara uulgaribus anteferenda.</i>	92.40.a
<i>Ratio quorū hoīum a nobis ducatur.</i>	232.20.a
<i>Ratio, quæ uere est semper, quid significet.</i>	371.40.a
<i>Reciprocicornes Arietes, & Lanicutæ.</i>	360.40.b
<i>Recordatio est rerum futurarum.</i>	137.30.b
<i>Redditus ciuitatis noti esse oratori debent.</i>	50.10.a
<i>Refutatio in demonstratione non est.</i>	421.10.a
<i>Refutatio non est separanda a probatione.</i>	448.40.a
<i>Refutatio fit duobus modis. ibidem.</i>	
<i>Refutatio & confirmatio ab eadem fonte manant.</i>	448.50.a
<i>Refutatio quādo criminationē præcedat.</i>	448.30.b
<i>Reges persarum.</i>	324.10.b
<i>Regionis peritus sit orator.</i>	52.40.a
<i>Regnum pati socium non potest.</i>	213.20.a
<i>Regni nulla societas, nullaque fides.</i>	148.10.b
<i>Reip. tria esse genera.</i>	54.10.a
<i>Reip. status quo modo corrumpantur.</i>	54.40.a
<i>Reipublicæ quattuor genera.</i>	104.10.b
<i>Reip. status præmio, pænæque continetur.</i>	323.30.b
<i>Religiosum quid sit.</i>	317.20.b
<i>Repetitio multis fit modis.</i>	457.10.a
<i>Repetitiones in iudicijs, & consultationibus crebra.</i>	416.50.a
<i>Quarum rerum sint.</i>	416.20.b
<i>Reprehensio quattuor modis fit.</i>	335.40.b
<i>Non est enthymema.</i>	241.20.a
<i>Reprehensio a re, quo modo fiat.</i>	336.10.a
<i>a Contrario.</i>	336.50.a
<i>a Similibus.</i>	336.10.b
<i>a Rebus indicatis.</i>	336.40.b
<i>Rep. uerisimilis argumentationis duobus modis offertur.</i>	339.30.a
<i>Signorum, & argumentorum, quæ a signis ducuntur.</i>	339.50.a
<i>Exemplorum.</i>	339.30.b
<i>Certa nota, quæ τεκμήριον dicitur.</i>	340.30.a
<i>Rerum genera quattuor, de quibus dici potest.</i>	32.50.b
<i>Res esse aut bonas, aut malas per se, aut medias.</i>	15.50.b
<i>Res argumentando confirmari.</i>	23.30.b
<i>Res duobus modis fieri posse.</i>	83.30.a
<i>Res humiles, magnæ, mediocres.</i>	348.40.b
<i>Quomodo elocutione explicandæ. ibidem.</i>	
<i>Respondentia equaliter & pariter.</i>	1.40.d
<i>Respondere ex altera parte quid significet.</i>	1.30.c
<i>Reus debet crimina obiecta prius remouere.</i>	426.20.a
<i>Rex iudiciorum Cicero.</i>	146.10.b
<i>Rex & tyrannus quid sint, & differunt.</i>	315.20.a
<i>Rhetor ab eloquendo nominatus.</i>	19.10.a
<i>Rhetoris officium, & quo modo ab officio dialectici differat.</i>	2.10.d
<i>Rhetores antiqui in quo errarint.</i>	5.40.b
<i>Rhetores cur se politicos philosophos appellarent.</i>	25.20.a
<i>Rhetorica non habet determinatum genus.</i>	1.20.a
<i>Rhetorica probandi rationes a dialectica sumit.</i>	1.20.a
<i>Rhetorica in quibus uersetur.</i>	1.20.b
<i>Rhetorica trib. de causis dicitur ἐπισημοσ.</i>	2.10.b
<i>Rhetorica tribus modis equalis dialecticæ.</i>	2.30.d
<i>Rhetorica quam utilitatem orationi cõparet.</i>	2.30.c
<i>Rhetorica inferior, quæ dialecticæ trib. modis.</i>	2.50.d
<i>Rhetorica & dialecticæ cões artes dicuntur.</i>	3.10.c
<i>Rhetorica pars ciuiliis scientiæ.</i>	5.40.c
<i>Rhetorica aptior apud multitudinem, quàm dialecticæ.</i>	13.30.a
<i>Rhetorica docet in cõtrarijs partes disputare.</i>	13.10.b
<i>Rhetorica in contrarias partes disputat.</i>	14.40.a
<i>Rhetorica disputat per continuam orationem fere.</i>	14.50.a
<i>Rhetorica præstat, ut quisque se oratione defendat.</i>	14.50.b
<i>Rhetorica exacta a Lacedæmonijs.</i>	15.10.b
<i>Rhetorica, & dial. non esse certam materiam subiectam.</i>	16.20.a
<i>Rhetorica ex dialecticæ, & politica cõstare.</i>	24.10.b
<i>Rhetorica quomodo de reb. omnib. disputet.</i>	39.40.b
<i>Rhetorica & sophistica sequuntur etiam quod tantum uerisimile uidetur, ceteræ artes, quod tantum est.</i>	335.30.a
<i>Rhetorica tribus perficitur.</i>	342.20.a
<i>Cur tres partes sint.</i>	343.20.a
<i>Rhetoricæ eadem pene uis, quæ dialecticæ.</i>	1.20.a

Rhetoricæ,

Index.

<i>Rhetoricæ, & dialecticæ similitudo, & differentia.</i>	1.20.b
<i>Rhetoricæ, & dialecticæ differentia.</i>	2.30.a
<i>Rhetoricæ duo genera, quæ.</i>	2.20.c
<i>Rhetoricæ sunt omnes participes.</i>	3.10.d
<i>Rhetoricæ res propria sunt probationes.</i>	4.50.b
<i>Rhetoricæ finis, quid sit.</i>	4.10.c
<i>Rhetoricæ probationes, enthymema & exemplum.</i>	4.40.c
<i>Rhetoricæ artis duo præcipua genera.</i>	8.30.a
<i>Rhetoricæ & dialecticæ similitudo.</i>	17.10.a
<i>Rhetoricæ definitio, eiusque partes expositæ.</i>	18.50.a
<i>Rhetoricæ definitio a Quintiliano reprehensa.</i>	19.10.a
<i>Rhetoricæ definitio cõtra Quintil. defensa.</i>	19.20.a
<i>Rhetoricæ officium quodnam sit.</i>	16.40.a
<i>Rhetoricæ genera, tria.</i>	42.10.a
<i>Rhetoricæ finis, iudicium.</i>	187.20.b
<i>Rhetoricam utilem esse.</i>	12.10.b
<i>Rhetoricam non esse improbatum, licet ea quis male utatur, exemplo aliorum bonorum.</i>	15.20.b
<i>Rhetoricam esse particulam dialecticæ.</i>	25.10.b
<i>Rhetoricam ueris demonstrationibus nõ uti.</i>	38.30.a
<i>Rhetoricam ex duabus partibus conflata esse.</i>	48.20.b
<i>Rhetoricam non esse scientiam.</i>	48.40.b
<i>Rhodij in urbanis dictis laudati.</i>	397.10.b
<i>Rhyssaspides qui dicerentur.</i>	227.20.b
<i>Rhythmus in oratione.</i>	382.40.a
<i>Rhythmorum genera orationem ingredientia, quattuor.</i>	382.40.b
<i>Ridicula esse iucunda, & eorū tres species.</i>	147.40.a
<i>Ridicula ex mutatione litterarum.</i>	408.50.b
<i>Ridicula tractata esse in lib. de arte poetarum.</i>	454.50.a
<i>Eorum tractatio est 2. de Or. apud Cic.</i>	454.20.b
<i>Quadam sunt ingenuorum, quadam scurrarū propria.</i>	454.30.b
<i>Risus tanquam Deus a Lycurgo cultus.</i>	70.40.a
<i>Risus in rebus iucundis collocatur.</i>	147.40.a
<i>Robustus quis dicatur.</i>	68.30.a
<i>Roma cur præstat ceteris nobilitate.</i>	59.30.a
<i>Romana resp. quando labi cepit.</i>	54.10.b
<i>Romani quæ uerba præferantur.</i>	56.40.a
<i>Romanorum resp. qualis fuerit a principio.</i>	105.20.a
<i>Ruslici hominis oratio.</i>	377.40.b
S	
<i>Sacerdotes magnæ matris.</i>	354.40.a
<i>Sacerdotes casti.</i>	354.40.a
<i>Sacrificia, & immolationes.</i>	64.50.a
<i>Salacones qui dicantur.</i>	230.30.a. & 272.20.a
<i>Salamini adiuudicata Atheniensibus Homeri uersu.</i>	176.20.b
<i>Sales, & dicta.</i>	264.40.a
<i>Sallustij proemia, qualia.</i>	422.30.b
<i>Samii infantibus similes.</i>	366.10.a
<i>Sanitas, condimentum suauissimum, & diuinum.</i>	77.40.a
<i>Sapiens uir, semper felix, ut Stoicis placet.</i>	56.30.b
<i>Sapiens est rex, diues, & pulcher.</i>	315.30.b
<i>Sapientes ubique coli.</i>	317.10.a
<i>Sapientia quid proprie sit.</i>	146.30.b
<i>Sapientia uerui, non credere, ut ait Epicharmus.</i>	22.30.a
<i>Sapientes esse reges.</i>	146.50.a
<i>Sapientes septem Græciæ: & qui sapientes Roma.</i>	146.10.b
<i>Sapientes qui dicantur communiter.</i>	146.30.b
<i>Sapientes barba, & pallio.</i>	253.50.b
<i>Sapientissimus quis dicendus.</i>	94.40.b
<i>Sappho poetria apud mytilenæos honorata.</i>	317.20.a
<i>Sapphus responsio ad Alcæum.</i>	114.40.a
<i>Sarracum, nomen sordidum apud Cic.</i>	380.20.a
<i>Scelera magna sæpe latent.</i>	150.30.a
<i>Scauri oratio laudata, & cur.</i>	22.20.b
<i>Sceleris occultandi occasio ad scelus hortatur.</i>	150.40.b
<i>Sceleratos non a quouis homine occidi oportere.</i>	308.40.a
<i>Sceptici philosophi.</i>	11.10.b
<i>Sæsum nomina. i. uasa, quæ.</i>	370.30.a
<i>Scientia, quæ proprie dicatur.</i>	13.10.c
<i>Scientia & doctrina, differunt.</i>	25.30.a
<i>Scientia quanam sit.</i>	48.50.b
<i>Scientia aliqua alteri præstat duob. modis.</i>	94.40.a
<i>Scientiæ apud imperitos nihil possunt.</i>	13.50.a
<i>Scientiæ omnes habent proprium genus.</i>	19.40.a
<i>Scientiæ & artes esse bonas.</i>	78.30.b
<i>Scientiæ studia ignauiam & odium ciuium pariunt.</i>	291.20.b
<i>Scire quid proprie sit.</i>	25.40.a
<i>Sciron, insignis latro fuit.</i>	361.10.a
<i>Scopus actionum nostrarum ad bonum dirigitur.</i>	87.10.b
<i>Scriptura qualis esse debeat.</i>	415.30.a
<i>Scurræ.</i>	234.30.b
<i>Scurrilitas, improbatum.</i>	454.40.b
<i>Scythæ, & Aegyptij de uetustate cõtēdētes.</i>	59.20.a
<i>Secura prædia quæ dicantur.</i>	62.50.a
<i>Securitas ciuitatis quibus contineatur.</i>	53.20.b
<i>Semiramis impudica amatores suos occidebat.</i>	234.40.a
<i>Σειραμίς Eumenides, aut furia.</i>	318.10.b
<i>Σειραμόγειν.</i>	383.40.a
<i>Σειραμός herous dicitur.</i>	383.40.a
<i>Σειραμός quid sit.</i>	274.40.a
<i>Sempiternæ res, quæ.</i>	32.50.b
<i>Senatus statuit de futuris.</i>	42.30.b
<i>Senectus bona, quæ dicatur.</i>	69.50.b
<i>Senectus tarda tribus de causis.</i>	70.30.a
<i>Senes cur uereamur.</i>	233.20.a
<i>Senum mores. 264.50.a. Et deinceps longa oratione exponuntur.</i>	
<i>Senes quomodo spe longi dicantur.</i>	267.20.a
<i>Loquaces.</i>	ibid.
<i>Sensus iudicium falsum esse.</i>	11.10.b
<i>Sensus est rerum præsentium.</i>	137.30.b
<i>Sententia, atque opinio mutanda.</i>	190.30.a
<i>Sententia quid significet, quibus in rebus ea utendum sit, quo tempore, & quibus personis.</i>	290.20.a
<i>Sententia quid sit.</i>	290.20.b
<i>Σνία pars enthymematis.</i>	285.30.a. Et 291.20.a

Senten-

Index

<i>Sententias uel principia, uel conclusiones esse enthymematicum.</i>	291.10.b	<i>Simonidis responsio ad uxorem Hieronis de diuitib.</i>	272.10.b
<i>Sententia quando conglobentur.</i>	291.50.b	<i>Sinnis homo</i>	361.10.a
<i>Sententia quattuor species.</i>	292.50.a	<i>Sinties a σίντιμα dicti Lemnij.</i>	361.20.a
<i>Sententia admirabiles. uel non</i>	292.20.b	<i>Sitis quid sit.</i>	136.10.b
<i>Sententia nullam requirens rationem.</i>	292.40.b	<i>Socii noscendi.</i>	51.20.a
<i>Sententia, quae pars sit enthymematicis.</i>	293.20.a	<i>Socii qui dicantur.</i>	149.50.a
<i>Sententia enthymematica.</i>	ibidem.	<i>Socrates uir bonus, & ueritatis amicus.</i>	11.30.b
<i>Sententia duobus modis enunciantur.</i>	294.10.a	<i>Socrates cur a Comicis reprehensus sit.</i>	13.20.b
<i>Sententia quando subiungenda ratio.</i>	294.30.a	<i>Socrates rhetoricam insectabatur.</i>	15.10.b
<i>Sententia a senioribus & peritioribus pronuntianda.</i>	294.40.a	<i>Socrates damnatus ob dicendi infirmitatem.</i>	12.40.b
<i>Sententia falsa quae uti liceat.</i>	295.30.a. Et deinceps.	<i>Socrates gratis iuuenes docebat.</i>	113.10.a
<i>Sententia cōis, & uulgata potest adhiberi.</i>	295.30.b	<i>Socrates ad mortem uir sine ullo signo timoris.</i>	118.40.b
<i>Sententia ex prouerbiis.</i>	396.10.b	<i>Socrates natura uitia emendauit disciplina.</i>	129.40.b
<i>Sententia contra iam peruulgatas proferenda.</i>	296.20.b	<i>Socrates semper dissimulatur.</i>	202.10.a
<i>Sententia uulgata duobus modis oppugnatur.</i>	297.20.b	<i>Socrates promissa regis Archelaj contempsit.</i>	314.50.b
<i>Sententia quam afferant oratori utilitatem.</i>	297.50.b	<i>Socrates periclitatus propter actionem neglectam.</i>	345.20.b
<i>Sententia moratam efficit orationem.</i>	298.40.b	<i>Socrates inductionibus utebatur & interrogabat.</i>	316.40.a. & 50.b
<i>Sententia omnis apud rhetores dicitur enthymema.</i>	337.50.a	<i>Nihil arroganter proferebat.</i>	318.30.b
<i>Sententia utendum in cōsuetudine & narratione.</i>	446.10.a	<i>Socrates per ironiam uerbis poeticis utebatur.</i>	381.30.a
<i>Sententia moratam efficit orationem.</i>	446.20.a	<i>Socrates interrogatione usus.</i>	451.50.a
<i>Sepulchra honorata, pars honoris.</i>	65.30.a	<i>Soc. quo genere interrogationis refellit dicitur.</i>	451.30.b
<i>Sepulchra Romae extra, & intra urbem.</i>	65.40.a	<i>Soc. scurrus Atticus dictus a Zenone.</i>	454.50.b
<i>Sermo turpis.</i>	235.50.b	<i>Soc. dissimulatur.</i>	455.10.a
<i>Serui solum uerberabantur, non liberi.</i>	204.20.a	<i>Socratici sermones, morati.</i>	440.30.a
<i>Serui cum manumitterentur, patronum adoptabant.</i>	381.50.b	<i>Sodales qui dicantur.</i>	214.20.a
<i>Serui in peccato heris non respondent.</i>	429.50.b	<i>Solæci qui uocentur.</i>	272.40.a
<i>Seruos & amicos eorum, quos colimus, cur ueneremur.</i>	236.10.a	<i>Solæcismus quando fiat.</i>	371.50.a
<i>Sesquialtera proportio.</i>	388.10.a	<i>Solæcismus apud Virg. lib. 12.</i>	371.20.b
<i>Sestios arca frumentaria piræi.</i>	401.10.a	<i>Solon Atheniensibus leges dedit.</i>	6.50.d
<i>Sicilia cella penaria reip. Ro. dicta.</i>	53.10.a	<i>Solon cur insaniam simulat.</i>	176.40.b
<i>Sicilia, cella penaria populi Ro.</i>	401.20.a	<i>Solon de amicis comparandis.</i>	235.40.a
<i>Siculi in urbanis dictis prestantes.</i>	397.10.b	<i>Soluere, & refellere arg. non idem esse.</i>	338.40.a
<i>Signa uocantur, quae ad sensum pertinent.</i>	35.20.b	<i>Somnio beatus, quis dicatur.</i>	192.40.a
<i>Signa aliquando necessaria sunt.</i>	35.40.b	<i>Somnus in iucundis rebus ponitur.</i>	136.10.a
<i>Signorum sunt duo genera.</i>	36.40.a	<i>Soni uocis, qui.</i>	344.50.a
<i>Signa per omnia tempora perpendi.</i>	36.10.b	<i>Sophista falsos solū syllogismos persequitur.</i>	17.10.b
<i>Signa necessaria, quae τεχνικὰ dicuntur.</i>	36.20.b	<i>Sophista quis uocetur in dialecticis.</i>	21.50.a
<i>Signa non necessaria, quae.</i>	36.20.b	<i>Sophistæ qui dicantur.</i>	17.20.b
<i>Signa habentia uim ab uniuersalibus.</i>	37.40.a	<i>Sophistæ, quidnam institutum haberent.</i>	47.10.a
<i>Signa & inditia nobilitatis apud ueteres.</i>	116.50.a	<i>Sophistæ qui dicantur.</i>	335.50.a
<i>Signa quomodo reprehendantur.</i>	339.50.a	<i>Sophistarum institutum.</i>	335.20.a
<i>Signa ad inferendam, & repellendam criminationem.</i>	434.40.b	<i>Sophistarum arrogantia.</i>	335.20.a
<i>Simile simili gaudet.</i>	145.40.a	<i>σοφιστικὸς quomodo latine dicatur.</i>	17.10.b
<i>Similes res solent similes exitus consequi.</i>	52.10.a	<i>Sophisticus quis dicatur.</i>	17.20.b
<i>Similia quae dicantur.</i>	336.20.b	<i>Sophocles praegaudio mortuus.</i>	140.40.a
<i>Similitudo quomodo tractanda.</i>	286.20.b	<i>Sophocles.</i>	365.40.a
<i>Similitudo mater satietatis.</i>	349.10.b	<i>Sophoclis responsio de rebus Venereis.</i>	267.30.b
<i>Similitudo in rebus ualde distantibus.</i>	406.10. b. & infra.	<i>Sortes incertae.</i>	104.50.b
<i>Similiter cadens.</i>	396.10.b	<i>Spes est futurarum rerum.</i>	137.30.b
<i>Simonides poeta apud Scopam Thessalum.</i>	72.40.a	<i>Spes est expectatio boni.</i>	138.20.a
<i>Simonides epitheta posuit ad minuendum, & uituperandum.</i>	359.30.a	<i>Spiritus entheus.</i>	380.40.b
<i>Mulas filias asinorum & equorum esse dixit. ibid.</i>		<i>Sponte aliquid facere, quid sit.</i>	126.20.a
		<i>σπυρίδι studium.</i>	192.40.b
		<i>Spurina augur.</i>	370.10.a
		<i>Spurii</i>	

Index.

<i>Spurii & notbi non dicuntur nobiles.</i>	59.40.b	<i>Spuria, quomodo confirmari, & infirmari queant.</i>	181.10.a
<i>Spurii parentibus nihil debent.</i>	59.50.b	<i>Tabularum maxima uis.</i>	181.30.a
<i>Sp. Caruilius claudicans.</i>	232.20.a	<i>Cautiones contra tabulas.</i>	182.50.a
<i>Stafinus poeta.</i>	296.30.a	<i>Tabulis omnes contractus fiunt.</i>	181.20.b
<i>στάσις appellatur questio de facto.</i>	443.30.b	<i>Si tabula nobis contraria sint, quid agendum.</i>	181.40.b
<i>Stafius poeta cur irrideatur a doctis.</i>	349.10.a	<i>Tali, & tesserae, ludi senum.</i>	140.50.a
<i>Statua cclx. Demetrio ab Athen. erecta.</i>	65.10.b	<i>Talionem reddere, quid sit.</i>	193.30.b
<i>Statua etiam feminis posita apud Romanos.</i>	65.10.b	<i>Tantalus cur fingatur siti enectus.</i>	265.40.b
<i>Status coniecturalis apud Arist.</i>	6.40.b	<i>Talus puer in arte fabrica excellens.</i>	256.30.a
<i>Status tres esse.</i>	6.20.c	<i>Τεχνικὸν quid significet.</i>	20.20.a
<i>Status definitiuus.</i>	162.30.b	<i>Τεχνικὸν unde dicatur.</i>	36.40.b
<i>Status non erat excogitati tempore Aristotelis.</i>	162.40.b	<i>Telamon exul.</i>	237.30.a
<i>Status quis primus inuenerit.</i>	ibid.	<i>Τελεσφόρος.</i>	360.30.b
<i>δριμύς, quæ statum etiam tangit Arist.</i>	162.40.b	<i>Temperantia, uirtutis domicilium.</i>	77.10.a
<i>Status post Arist. nominatae quaestiones.</i>	443.30.b	<i>Temperantia quid sit, & quibus in rebus consistat.</i>	110.30.a
<i>Stellion atus crimen, apud iurifconsultos.</i>	151.20.b	<i>Temperantia est custos uitae hominum.</i>	ibid.
<i>στυλίου infames, cur dicti.</i>	330.50.a	<i>Temperantia a sapientissimis uiris exculta.</i>	ibid.
<i>Stenoporon littus.</i>	360.30.a	<i>Temperantes amantur.</i>	210.50.a
<i>στερτηνὰ contraria.</i>	307.20.a	<i>Tempus futuri tribui deliberatio genere.</i>	43.40.b
<i>Stesichorus poeta Himerensis.</i>	287.10.a	<i>Tempus praeteritum iudicij conuenire.</i>	43.50.b
<i>Stipendiarij sunt oratori noscendi.</i>	51.20.a	<i>Tempus praesens exornationibus accommodatum.</i>	44.10.a
<i>Stipendiarij non ledendi.</i>	53.30.a	<i>Tempus rerum agendarum rationem aperit.</i>	331.10.a
<i>Stoici putant, nihil bonum, praeter uirtutem.</i>	15.40.b	<i>Tempora omnia conuenire exornationi.</i>	44.30.a
<i>Stoici solam uirtutem esse bonam censent.</i>	56.30.b	<i>Tenedos insula, ubi sit.</i>	177.10.a
<i>Stoici uolunt unamquamque rem suo nomine dici.</i>	358.20.a	<i>Tenedio securis.</i>	177.20.a
		<i>Et Tenedius homo, & Tenedius patronus.</i>	ibid.
<i>Stolones, qui apud ueteres.</i>	24.20.b	<i>Terentius laude dignus.</i>	415.50.b
<i>Studium cuiusque est ei iucundissimum.</i>	147.10.a	<i>Tereus cur Philomena linguam euulserit.</i>	234.40.a
<i>In studio suo qui fuerint ualde intenti.</i>	147.20.a	<i>Terram & aquam dare.</i>	324.10.b
<i>Stylpo mulierosus, naturam uitiosam domuit.</i>	129.40.b	<i>Tertius li. rhet. in duas partes diuisus.</i>	420.30.a
<i>Suaui est laborum praeteritorum memoria.</i>	83.40.b	<i>Testes, & ipsorum tractatio. 176. & 177. & 178. & 179. deinceps.</i>	
<i>Subiectio sub oculos quid sit, & quomodo fiat.</i>	404.30.b	<i>Testium duo genera.</i>	176.10.a
<i>Differt a translatione, ut exemplo patet.</i>	404.50.b	<i>Testes antiqui. 176.20.b.</i>	178.50.a
<i>Suæptus, qui sunt in ciuitate, noti oratori sint.</i>	50.50.a	<i>Testes rerum futurarum, qui.</i>	177.20.b
<i>Supplicationes nomine ducum factae.</i>	64.10.a	<i>Falsi, qui.</i>	179.20.a
<i>Suspitio artificij nocet oratori.</i>	350.10.a	<i>Testes, & eorum auctoritas quomodo augeri, aut minui possit, & qui testes non habet, quid faciat.</i>	179.20.b
<i>Sustinere conclusiones, barbare dici.</i>	3.30.d	<i>Testes corrumpi posse multis modis.</i>	ibid.
<i>Sustulit, uerbum ambiguum.</i>	410.10.a	<i>Qui testes habet.</i>	ibid.
<i>Syllaba breuis, & longa, quot tempora habeat.</i>	387.50.a	<i>Testium utilitas.</i>	180.10.a
		<i>Testium mores, & uita.</i>	180.40.b
<i>Syllogismus demonstratiuus, quis dicatur.</i>	9.30.b	<i>Testimonia aut diuina, aut humana.</i>	173.30.a
<i>Syllogismus demonstratiuus, quibus nominibus uocetur.</i>	10.40.b	<i>Testimonijs facile fides fit.</i>	29.20.a
<i>Syllogismus dialecticus, & sophisticus, quis.</i>	10.50.b	<i>τεθνημένον a uerbo θύω.</i>	361.40.a
<i>Syllogismus sine uniuersali propositione non fit.</i>	28.20.a	<i>Tetrametri in fabulis antiquis.</i>	348.30.a
<i>Syllogismus & enthymema forma differunt.</i>	28.50.a	<i>Teucer tragædia.</i>	312.20.a
<i>Syllogismi natura.</i>	27.50.b	<i>Teumessus Bœotiae collis.</i>	374.10.a
<i>Syllogismum uerum, & non uerum nosse, eiusdem artis est.</i>	17.40.a	<i>θάρα: confidentia.</i>	223.20.a
<i>Syllogismi logici qui dicantur.</i>	10.40.b	<i>Theages tyrannidem Megaris occupauit.</i>	39.30.a
<i>Syllogismi oratorij, & dialectici, qui sint.</i>	40.20.a	<i>Theatrum, certamen Liberi patris dicebatur Athenis.</i>	434.20.b
<i>Syllogismorum tria genera.</i>	10.40.b	<i>Themistocles spurius fuisse dicitur.</i>	60.10.a
<i>Sylofonti honores habitus a Dario.</i>	64.30.a	<i>Themistocles habitus indoctior in conuiui.</i>	84.40.b
<i>συμβεβηκότα πᾶσιν</i>	19.30.b	<i>Themistocles cur Platano similis.</i>	366.20.a
<i>συμβεβηκότα πᾶσιν</i>	42.40.b	<i>Theodamas.</i>	365.20.a
<i>συμβεβηκότα πᾶσιν</i>	181.30.b	<i>Theode-</i>	
<i>συνάλλαγμα contractus dicitur.</i>	80.10.a		
<i>Syncretismus apud Cretenses quis esset.</i>	209.30.a		
<i>Syncretismus, de quo alibi.</i>	403.10.a		
<i>συνδρομή.</i>			
<i>Syracusani & Siculi Euripidæ admirabatur.</i>	235.50.a		

Index

Theodectes quot fabulas scripserit.	308.40.a	Translatio oratori concessa.	352.20.b
Theodectes Socratem defendit.	320.10.a.	Late patet.	ibidem.
In lege.	323.20.b	Tria bona secum affert.	ibidem.
Aiacem tragœdiam scripsit.	326.30.a	Proportio in translationibus seruanda.	353.10.b
Theodectes, & libri rhetorici ad Theodectem esse Ari- stotelis existimantur.	397.20.a	Sumenda a praestantissimis rebus si laudes: contra, si uituperes.	353.30.b
Theodorus tormenta omnia tolerauit.	183.40.b	Maior, uel minor, quam conueniat, uituperatur.	355.20.b
Theodorus Ptolomeo persuasit, ut Pomp. occideret.	275.40.b	Quas habere conditiones debeat.	355.40.b
Theodorus Byzantius, irrisus.	422.20.a	Peccatur in rebus, & in uerbis.	356.10.a. Et in syllabis.
Theodori tragici uox.	350.40.b	Non est large sumenda. 356.10.b. Cur inuenta. ibid.	
Theophrastus pudore obmutuit.	233.40.a	Ex enigmatis fiunt translationes, & contra. 357.30.a	
Theophrastus a diuinitate orationis nomen inuenit.	346.30.a	Translatio a pulchris rebus duci debet.	357.10.b
ῥητορικὴ & ὑπερβατικὴ rhetorica.	19.20.a	Deformitas fugienda in metaphoris.	ibid.
ὑπερβατικὴ feritas.	170.50.b	Translatio ad non honesta dictu significanda.	ibid.
ἄσπετος quis appelletur ab Arist.	42.10.b	Ducenda a rebus uoce, potestate, & aspectu pulchris.	358.30.b
ἄσπετος nauis, quae uocaretur.	42.10.b	Et quae alijs sensibus pulchrae sint.	ibid.
Thersites apud Hom. quomodo loquatur.	4.10.a	Translatio fit imago, & contra.	366.20.b
Theseus Helenam rapuit.	310.30.a	A proportione qualis esse debeat.	366.40.b
Thespis cur laudetur a Plutarcho.	83.10.a	Translatio, & eius genera.	400.10.a
Thespis suas tragœdias egit.	343.20.b	Translatio ex proportione, omnium praeclatissima. ibid.	
Thesius Pleuxippi & Thoxei pater.	310.20.a	Translatio & subiectio sub oculos. 402.50.a. & infra	
Thoxeus & Pleuxippus fratres Althae.	310.20.a	Translatio Lixiae pulcherrima.	403.30.a
ἄσπετος audacia, in uitio ponitur.	223.20.a	Translationis ex proportione exempla sunt. xxv. 304 20.b	
Thrasylbulus xxx. tyrannos exegit.	330.30.a	Translatio a propinquis non tamen perspicuis ducen- da.	406.50.a
Thrasymachus numerum oratorum primus inuenit.	345.40.a	Trapezuntius reprehensus.	17.40.b
Et de actione egit.	346.10.b	Trapezuntij error.	20.10.a
θ, ἀττῶ.	409.10.a	Trapezuntius notatur.	280.40.a
θρᾶττι.	409.10.a	Tributum etiam a mortuo.	228.20.a
Tiberius Cæs. noluit augere uectigalia.	50.40.a	Tributa noua cotidie excogit. vi.	50.50.b
τίμα.	194.30.a	Tristis hominis oratio.	377.40.b
τίμα bona, quae dicantur.	232.40.b	Et qui numeri.	388.50.a
Timidus & timiditas, quid.	127.20.a	Triumphus,onationes, statuae.	64.10.a
Timor quid sit, & qui timidi, & qui timendi. 216.30. b Vide metus.		Trochaeus, Choraeus, tribrachus.	386.40.b
Timor refrigeratio est quaedam.	265.50.b	Quot sillabas habent.	387.10.b
Timor spem adimit.	267.10.a	τρῶχος.	386.40.b
Timoris templum Lacedaemone.	217.10.a	Turpia nomina fugienda oratori.	357.40.b
Thimolaus Thebanus, proditor.	309.10.a	Turpia cum indignatione dicenda.	376.30.b
Timon Athen. osor hominum, atque deorum.	191.20.b	Tyndaridae, Helena fratres	310.50.a
Timon ἡσυχίας.	242.20.b	Tyrannus quis, & rex.	315.20.a
τιμωρία dicitur ultio.	132.20.b	Tyrannus, pessimus omnium, qui remp. gerit.	54.20.a
Timotheus a quib. duplicem mercedem exigeret. 25.10.a		Tyranni & regis differentia.	105.10.b
Tisias rhetor, inuentor rhetoricae artis.	334.10.a	Tysiphonus.	395.40.a
Tindarus Helena pater.	304.30.b		
τόκος.	401.40.a		
Topica ars.	305.10.a		
Topica quae dicantur.	26.50.b		
Toxenus Althae Meleagri matris frater.	200.30.a		
Trabem gestans, prouerbium.	417.30.a		
Tragici dimetros, & trimetros sequuti sunt. 348.40.a			
Tragici poetae in motibus miscendis excellunt. 377. 30.a			
Tralationes frigidae, & indecorae.	363.10.b		
Longe petitae, ut Gorgiae.	363.30.b		
Tralatio Gorgiae de hirundine.	364.20.a		
Tralationes amplam & illustrem orationem faciunt. 373.30.a			
Tralationes durae, iratis conceduntur.	380.30.a		

V Alitudo bona, quib. reb. definitur. 66.20.b
 Varietas in oratione delectat. 423.10.a
 Vates non adiungunt tempus definitum in praed
 dicendo. 369.40.b
 Vectigalia quomodo expendenda oratori. 50.30.b
 Vectigalia, de quib. in consultatione agitur. 49.40.a
 Vectigalia apud Romanos, in pretio habita. 49.50.a
 Vectigalium cognitio, imperij causa dicebatur. 49.50.a
 Venatio, & aucupium, ludi graues. 140.30.b
 Veneranda bona, quae sint. 232.30.b
 Venerea libido, quando turpis. 231.50.a
 Veneti Aristocrata utuntur. 105.40.a
 Venter pinguis non gignit sensum tenuem. 110.50.a

Ventus

Index.

Ventus pro inani gloria.	25.10.b	407.10.a	
Venus cur testudini insidens a Phidia picta.	61.10.b	Victorij opinio laudata.	437.10.b
Verba non semper rebus accommodanda.	379.50.a	Vigor animi, & corporis.	269.30.b
Per ironiam usurpanda sine uitio.	381.20.a	Vina simul confusa, & temperata.	350.10.b
Verecundia uitiosa.	114.50.a	Vincentius Magius philosophus.	382.30.b
Verecundia, quid. qui uerecundi, erga quos, & quibus in rebus, & quomodo animo sint affecti. 226.20.b & infra.		Violentia, negligentiae species, quid sit.	193.20.a
Verecundia an inter uirtutes sit numeranda. ibid.		Vires, in quibus rebus consistant.	68.20.a
Verec. esse hominis propria. Ad omnia tempora pertinet. 227.10.a. & 231.30.a		Virgilius suos uersus recitabat.	343.30.b
Verecundia quibus malis excitetur. 227.40.a		Virgilius sextum Aeneid. recitans auditores ualde commonit.	377.10.b
Verec. ut in adolescentibus laudatur, sic in senibus ui- tuperatur. ibid.		Epithetis frequenter utitur.	381.10.a
Mala uerecundiam afferentia. 227.10.b. & infra. 228.		Virginia cur a patre occisa.	169.50.b
Et non posse ferre labores, quos seniores ferunt. 229. 10.b		Virtus solum bonum.	15.40.b
Et beneficium ab aliquo sepius accipere. ibid.		Virtus corporis in iuene.	60.30.b
Et exprobrare beneficium. Et de se predicare. 230. 10.a		Virtus animi in iuene.	60.30.b
Et aliena sibi uendicare. ibid.		Virtus summam locum tenet in felicitatis partibus. 72.50.a	
Et omnia opera, quae a uitiis nascuntur. & indicia, & quae uitijs sunt similia. 230.20.a. & deinceps.		Virtus primum gradum bonorum obtinet. 75.30.b	
Verecundia propter quos homines excitetur. 232.10		Virtus sola sufficit ad beatam uitam. 71.30.b	
Et propter quos non sit. 236.10.a. & deinceps		Virtus praemium est optimum.	
Verecundia in usu nominum seruanda. 358.20.a		Virtus reb. omnibus anteit. } 75.40.b	
Verisimile quid sit. 34.40.b		Virtus in se habet omnia.	
Verisimile & signum quomodo differant. 35.20.b		Virtutis species esse bonas. 76.40.b	
Verisimile quid sit apud Platonem. 36.10.a		Virtus esse nimia non potest. 80.50.a. Et 10.b	
Verisimile simpliciter, & aliqua ex parte. 333.40.b		Virtus pulchra. 108.30.a	
Verisimile proprie. 334.10.a		Virtus nutritur laudatione. 108.30.a	
Verisimilia & probabilia sunt dialecticis, oratoribus quae subiecta. 16.30.a		Virtutis tres descriptiones. 108.40.a	
Verisimilis propositio. 18.20.b		Virtutis laus, in actione 108.10.b	
Veritas in profundo mersa, ut ait Democ. 11.50.a		Virtutis partes, quae. 108.30.b	
Veritas pro iustitia, & uerum pro iusto. 11.40.b		Virtutes in uoluntate, & in actione. 108.30.b	
Veritatis cognitio partim facilis, partim difficilis. 11.20.b		Virtutes morales, & rationales. 108.40.b	
Veritatis cognitio duob. modis intelligitur. 11.30.b		Virtutes maiores, quae. 109.10.a	
Veritatem nemo perfecte assequitur. 11.20.b		Virtus ex uiro appellata. 269.20.a	
Versus in oratione ne sit. 381.10.b		Virtus summa perficit quae incredibilia uirt. 441.30.b	
Versus quae incommoda pariat in oratione. 381.20.b		Virtute non possumus male uti. 15.40.b	
Vespasianus ex qualibet re uectigal exigebat. 50.30.a		Virtutes clarorum hominum in conuiuijs celebratae. 64.30.b	
Vespasianus ex lotio uectigal exigebat. 228.10.a		Virtutes quomodo etiam uituperari possint. 116.50.b	
Vestitus nitidus, & quia eo sint delectati. 211.30.b		Virtutes mediae aetatis duae praeclarae. 269.40.a	
Vicinus improbus magnum est detrimentum. 154.30.a		Vita, & uiuere, in bonis. 78.30.b	
Vicissitudo rerum omnium. 143.10.a		Vitellius in epulis partiendis. 136.30.b	
Victoria adorea unde dicta. 65.20.b		Vitia quomodo interdum laudanda. 116.50.b	
Victoria & honor in rebus honestis. 115.40.a		Vitia cognata rhetoricae, & dialecticae. 18.10.a	
Victoria inter res iucundas numeratur. 139.50.b		Vitia perspicuitatis contraria, quae. 419.50.b	
Victorius notatur. 1.10.c		Vitiositas, & incontinentia impellunt, ut contra leges aliquid fiat. 126.40.a	
Victorius reprehenditur. 19.10.b		Vitiositas quid sit. 126.50.a	
Victorius reprehensus in exemplo Simonidis. 82.30. a. Et 88.70.b		Vituperatio est detrimentum honoris. 404.20.b	
Victorius notatur. 192.30.b		Vina uox maximam habet uim. 343.50.a	
Victorius reprehensus. 207.10.a		Vltio quid sit. 132.30.b	
Victorius accusatus. 382.30.b. 383.10.b. 385.30.a		Vlysses Polyphemum excacauit. 207.40.a	
Victorius reprehenditur. 399.10.b		Vlysses cur sedato aeno ab Hom. fingatur. 220.20.b	
Victorij interpretatio non admissa. 402.30.a. & 403.30.a.		Voluntas ab ira distincta. 282.40.b	
		Voluntates nostras liberare esse. 35.10.a	
		Voluptas duplex, corporis, & animi. 76.10.a	
		Voluptas bona, ut probatur multis argumentis. 76. 10.a	
		Voluptas, uera, & adumbrata, ac belluina. 76.20.a	
		Voluptas pestis, & esca malorum. 76.20.a	
		Voluptas uera in animo. 57.10.b	
		Voluptas quid sit. 134.30.a	
		Voluptas etiam ex recordatione rerum futurarum, & praet. 137.30.a	
		Volu-	

Index.

<i>Voluptas in luctibus & lamentationibus.</i>	139.20.a	<i>Et ex alijs,</i>	139.20.b
<i>Voluptas ex ultione.</i>	139.10.b		
<i>Voluptas escamalorum.</i>	337.20.a		
<i>Voluptaria quæ sint.</i>	62.30.a		
<i>Vox uiua magis afficit.</i>	297.30.a		
<i>Vox in actione quomodo uarianda.</i>	344.10.a		
<i>In iracundia, in metu, in miseratione, in ui, in mole</i>	ibid.		
<i>Stia.</i>	ibid.		
<i>Soni uocis acutus, grauis, medius.</i>	344.50.a		
<i>Vox, ut chorda, intenta est.</i>	344.10.b		
<i>Vocis magnitudo, paruitas, mediocritas.</i>	344.30.b		
<i>Urbana oratio postulat duas conditiones.</i>	411.30.a		
<i>Multa urbanam facientia orationem, coniuncta, faciunt urbanio rem.</i>			
<i>Si tralationes sint, si contraria, paria, si oculis subijciatur.</i>	411.20.b		
<i>Imagines etiã ex proportione huc pertinet.</i>	411.50.b		
<i>Imagines rectæ factæ.</i>	412.30.a		
<i>Superlaciones probat.e.</i>	413.50.a		
<i>Urbanitas, & urbana dicta.</i>	397.40.a		
<i>In dictis urbanis qui excelluerint.</i>	397.10.b		
<i>Fit ex nominibus noui aliquid ostenditib.</i>	397.30.b		
<i>Peregrina, & propria nomina reijciuntur.</i>	397.40.b		
<i>Translata nomina sunt aptissima.</i>	397.50.b		
<i>Imagines poetarum.</i>	398.30.a		
<i>Translatio tamẽ est imagine iucundior.</i>	398.50.a		
<i>Nimis nota, & nimis ignota argumenta non sunt apta ad hoc studium.</i>	398.30.b		
<i>Quæ enthymemata sint ad hanc rẽ apta.</i>	398.40.b		
<i>Elocutio, quæ nam iucunda sit.</i>	399.20.a		
<i>In uerbis quomodo sit suauitas.</i>	399.40.a		
<i>Elocutio, quæ rem sub oculo subijcit.</i>	399.20.b		
<i>Maxima pars urbanitatis a tralatione, & errore.</i>	407.10.a		
<i>Ex apophibegmatis.</i>	407.50.a		

<i>Et ex ænigmate.</i>	ibid 10.b
<i>Cum uerbum iteratur.</i>	409.30. b. & 410.10.a
<i>Breuitas, & elegantia.</i>	411.10.a. & 30.a
<i>Urbani hominis oratio.</i>	377.40.b
<i>Urbanitas.</i>	264.40.a
<i>Urbis direptio duobus expressa uersibus Homericis.</i>	99.30.a
<i>Uitilia quæ dicantur.</i>	62.30.a
<i>Uxor par eligenda.</i>	337.10.a

X

<i>Xena nomina, ἄλλα etiam dicuntur.</i>	351.40.a
<i>Xenocrates apud Athen. iniuratus.</i>	189.30.a
<i>Xenocrates continentis.</i>	329.40.a
<i>Xenophanes, contra Hom. & Hesiodum scripsit.</i>	185.10.a
<i>Xenophanes in impios.</i>	323.40.b
<i>Xenophanes philosophus colophonius.</i>	331.30.a
<i>Xenophilus Pythag. cv. uixit annos.</i>	67.50.b
<i>Xenophon Attica musa dicebatur.</i>	346.30.a
<i>Xerxes omnium, qui suo essent exercitu, pulcherrimus.</i>	67.50.a
<i>Xerxes premium proposuit nouam uoluptatem inuenienti.</i>	134.40.a

Υ

<i>Υβρις.</i>	192.30.b
<i>Υβρίτερα nomina.</i>	370.30.a
<i>Υπεκείν λόγον.</i>	3.30.d
<i>Υπερήμεροι.</i>	401.40.b
<i>Υποκείμενον quid hic uocetur.</i>	19.10.b
<i>Υπόκρισις αἴτιο.</i>	415.50.a

Z

<i>Zeno parentum iniurias ultus est.</i>	152.10.a
<i>Zeno in conuiuio fiebat hilarior.</i>	197.50.a
<i>Zoilus Homerum insecclatus est.</i>	198.40.b
<i>Zopyrus simulauit se iniuria affectum a Dario.</i>	162.10.a

F I N I S.

Errata, sic corrigito.

Pagina.2. columna prima.lin.44. lege, imitatus. pag. ead. lin. ult. col.4. lege, est. pag.3. lin.3. noluit. pa.4. li.24. fit. lin.30. animus. pag.5. li.29. postea. pa.12. li.49. δὲ καὶ ἐπὶ τῶν. pa.20. li.39. κατὰ σπουδὴν ἀδελφῶν uero, significat conuulsari. quod uerbo. pa.28. li.30. notissima. pa.36. li.17. definit. pa.41. li.15. tractabit. pa.42. li.25. Graeci.e.44. li.32. laudabilior.45. li.29. si qua.50. lin.33. uiri. 51. lin.49. habet. tu.63. li.10. primus Carthaginenses.65. li.27. dicebatur.69. l.47. Pompeius. lin.48. quinquertium.70. lin.10. effectum. p.75. li.23. ed. in.76.33. erimus.80.26. coniunctus.88.27. uiuit.92.45. interim. li.53. quod.95.17. a se.98.26. togato.35. fatar. 101.29. sum. 102.37. eas.103.33. adumbrata.104.47. quot.105.19. ei.44. ciuitibus.109.55. egere.111.7. accepisset.119.54. bella.45. ἔπειτα. 126.29. nam.54. uehementior.135.31. molestiam.137.45. acilus.138.42. uotis.48. canens.145.33. bellua. quod ni.44. gaudent.151.31. aperiuntur.154.27. dominus.38. predium.155.28. potuit.159.35. dicere.172.28. inuadunt.173.2. probationes.192.21. cupere.202.28. aliqui aut Africanus.203.40. animu.208.27. reges.221.11. hest.223.28. ἠπόσο.226.9. ferreum.111. est.235.2. αὐτοῦ γὰρ.4. re citarent.237.9. Clodia.240.28. uirum.250.10. artificio.275.9. uideantur.277.8. arma.285.13. aliquam.286.3. licere hominem.50. proditionem.293.1. putabat.302.40. potens.322.20. deletum.328.27. obstreperent.331.2. peccarat.332.22. canere.333.35. nubile.336.12. bisariam.339.1. rus.12. priuet.42. inquiet.346.28. puerum infantem.347.45. pars.351.50. ἔπειτα.354.28. imitabat.363.29. ningit.364.1. differre.367.44. aliquem.370.44. turba.375.7. cantum.377.46. tumida.379.5. sient.9. efficiant.383.37. concinnet.388.11. Ma uilia.390.50. audistrophas.394.20. nam.395.8. contraria.39. opposita.41. uiuo.43. diximus, hoc.397.35. nisi.399.5. declinatem.401.4. creduntur.402.6. inferentur.405.29. leta bouum.408.43. χίμετα.413.47. afferat.29. Sanguineis frontem.414.9. apium. 13. in mare.423.10. uoluptatem afferat.424.47. immensos.437.50. precipere.440.11. cupi.444.46. potentissimis.445.5. adimr.450.5. toga. 40.4.6.41. scui.

